

ISSN 1303-5290
E-ISSN 2667-7768

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Ankara University Institute of Turkish Revolution History

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Güz / Autumn 2021

Sayı / Issue **69**

ATATÜRK YOLU DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Ankara University
Institute of Turkish Revolution History

E-ISSN: 2667-7768
ISSN: 1303-5290

Güz / Autumn 2021

Sayı / Issue: 69

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından Bahar (Mayıs) ve Güz (Kasım) dönemlerinde olmak üzere yılda iki kez yayımlanan uluslararası, hakemli, bilimsel bir dergidir. Yaygın süreli bir yayındır. Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Dergi, TR-Dizin (ULAKBİM), EBSCO Historical Abstracts with Full Text, ERIH PLUS ve SOBIAD Sosyal Bilimler Atıf Dizini tarafından dizinlenmektedir. Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar yazara iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki bilimsel içerik ve fikirler yazarlara aittir. Dergiye gönderilen yazılar, iThenticate İntihal Programı ile denetlenir.

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

The Journal of Atatürk Yolu is an international, peer-reviewed and scholarly journal, published biannually (Spring/May and Autumn/November) by the Institute of Turkish Revolution History, Ankara University. The publication language of the journal is Turkish and English.

The journal is indexed by TR-Index (ULAKBİM), EBSCO Historical Abstracts with Full Text, ERIH PLUS and SOBIAD. The manuscripts and pictures sent to the journal can not be given back. The scientific content and ideas within an article belong to its author. Manuscripts sent to the journal are checked by iThenticate programme against plagiarism.

Teknik Sekreter/Technical Secretary: Sevinç AKTAŞ
Mizanpaj/Layout: Ankara Üniversitesi Basımevi
Yönetim Yeri/Place of Administration: Ankara Üniversitesi
Yazışma Adresi/Correspondence Address: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Gümüşdere Yerleşkesi, Gümüşdere Mah. Yavuz Sultan Selim Bulvarı No: 8/6 Keçiören Ankara
E-Posta/E-Mail: ataturkyolu@ankara.edu.tr
Telefon/Phone: 0 312 316 27 23
Belgegeçer/Fax: 0 312 316 91 31

SAHİBİ ve GENEL YAYIN YÖNETMENİ/ OWNER AND EXECUTIVE EDITOR

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Temuçin Faik ERTAN

EDİTÖRLER/EDITORS

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR (Ankara Üniversitesi)
Kadri UNAT (Ankara Üniversitesi)

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ/TURKISH LANGUAGE EDITOR

Meryem ORAKÇI (Ankara Üniversitesi)

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ/ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Bahar İZMİR (Ankara Üniversitesi)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Tülay ALİM BARAN (Yeditepe Üniversitesi)
Necdet AYSAL (Ankara Üniversitesi)
Recep BOZTEMUR (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Sedef BULUT (Ankara Üniversitesi)
Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)
Ahmet Şamil GÜRER (Ankara Üniversitesi)
Necdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)
Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR (Ankara Üniversitesi)
Zafer KOYLU (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Ayten SEZER ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)
Çağla Derya TAĞMAT (Ankara Üniversitesi)
Esmâ TORUN ÇELİK (Kocaeli Üniversitesi)
Kadri UNAT (Ankara Üniversitesi)
Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Roza ABDYKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)
Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Sevinç ALİYEVA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan)
Süleyman BEYOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Nihada DELIBEGOVIC DZANIC (Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek)
Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi)
Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)
Süleyman İNAN (Pamukkale Üniversitesi)
Nejla GÜNAY (Gazi Üniversitesi)
Barış METİN (Uşak Üniversitesi)
Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Olca ÖZKAYA (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Musa QASIMLI (Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan)
Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)
Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Recep ŞKRIYEL (Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan)
Taşansu TÜRKER (Ankara Üniversitesi)
Rafal WITKOWSKI (Adam Mickiewicz Üniversitesi, Polonya)
Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)

YAYIN POLİTİKASI

Amaç ve Kapsamı

1988'den bu yana, yılda iki sayı olarak yayımlanan Atatürk Yolu Dergisi (AYOD), Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi alanlarında yapılmış özgün tarih araştırmalarını, başta akademik çevreler olmak üzere topluma ulaştırmayı amaçlar. Dergide, arşiv çalışmalarına, Cumhuriyet tarihi yazımına yeni yorumlar kazandırabilecek incelemelere, alana teorik ve metodolojik katkı sunabilecek eleştirel analizlere, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk modernleşmesine dair araştırmalara, alanla ilgili kitap tanıtımlarına ve makale çevirilerine yer verilir.

Etik İlkeler

- 1- Atatürk Yolu Dergisi, etik ilke ve değerlere ilişkin COPE (Committee of Publication Ethics) tarafından belirlenen ölçütleri ve YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirlenen esasları dikkate alır.
- 2- Etik kurul izni gerektiren araştırmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.
- 3- Dergiye gönderilen, ancak değerlendirme sürecinde araştırma ve yayın etiği kurallarına aykırı oldukları tespit edilen yazılar reddedilir. Söz konusu aykırılık, yayın süreci tamamlandıktan sonra tespit edilirse yazı yayından kaldırılır.
- 4- Tezden üretilen makaleler, çift yazarlı (danışman-öğrenci) değilse, tez danışmanından feragat yazısı alınmış olmalıdır.
- 5- **Yazarların Sorumluluğu:** Yazar, dergiye gönderdiği yazının, derginin benimsediği etik kurallara, yayın ilkelerine ve yazım kurallarına uygun olup olmadığını kontrol ve taahhüt eder.
- 6- **Hakemlerin Sorumluluğu:** Hakem, kendisine gönderilen yazıyı COPE tarafından belirlenen esasları dikkate alarak değerlendirir ve yazıyla ilgili görüşlerini içeren raporu, tanınan süre içerisinde editör kuruluna iletir.
- 7- **Editörlerin Sorumluluğu:** Editör;
 - din, dil, ırk, cinsiyet, milliyet, kıdem veya kurumsal ilişki gözetmeksizin dergiye gönderilen yazıların değerlendirme sürecini tarafsız bir şekilde yürütür,
 - hakem değerlendirme sürecini gizli tutarak üçüncü kişilerle paylaşmaz,
 - değerlendirme sürecinin etik standartlara uygunluğu açısından COPE rehberini dikkate alır,
 - değerlendirme sürecinin öngörülen sürede tamamlanması için gerekli işbirliği ve eşgüdümü sağlar,
 - Yayın Kurulu ile değerlendirme ve yayın süreçleriyle ilgili bilgi paylaşımını COPE standartları çerçevesinde uygular,
 - dergiye yayımlanmak üzere gönderilen veya önceki sayılarda yayımlanmış olan bir yazıya ilişkin mükerrer yayın, dilimleme, intihal, uydurma veri, çıkar çatışması ve haksız yazarlık şüphesi oluştuğunda, COPE tarafından belirlenen standartlara riayet eder.

Yayın İlkeleri

- 1- Atatürk Yolu Dergisi (AYOD), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından elektronik ortamda yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayımlanır.
- 2- AYOD, açık erişim politikasını benimser.
- 3- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Diğer dillerde yazılan ve dergiye gönderilen yazılar, Yayın Kurulu'nun onayı ile değerlendirmeye alınır.
- 4- Dergiye yazı gönderen yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmez ve yazarlara telif ücreti ödenmez.
- 5- Yazarların dergiye yazı göndermeleri, AYOD'un yayın ilkelerini kabul ettikleri anlamına gelir.
- 6- Dergiye gönderilen yazılar, daha önce başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır. Yazılar bilimsel araştırma kriterlerine ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmalıdır. Yazılar kabul edildiği andan itibaren, tüm yayın haklarına AYOD sahiptir.
- 7- Dergiye gönderilen yazılar, yazım kurallarına uygun olmaları koşuluyla değerlendirmeye alınır. Yazıların değerlendirilme süresi ortalama üç aydır. Yazılar, iThenticate İntihal Programı ile denetlendikten sonra Yayın Kurulu tarafından değerlendirilerek hakemlere gönderilir ve hakemlerden gelecek raporlar doğrultusunda yazıların basılmasına/düzeltilme istenmesine/geri çevrilmesine karar verilir.
- 8- Değerlendirme süreci olumlu sonuçlanan Türkçe makaleler için genişletilmiş İngilizce özet (extended abstract) talep edilir.
- 9- Değerlendirme süreci olumlu sonuçlanan yazılar, Yayın Kurulu'nun en az sekiz üyesinin kabulüyle yayımlanır.

PUBLICATION POLICY

Aim and Scope

Being published biannually since 1988, the Journal of Atatürk Yolu aims to convey original historical researches on social, cultural, political and economic fields of Turkey during the National War of Independence and the Republic Period, to the society, especially to the academic circles. The journal includes archival studies, researches which can bring new interpretations to the Modern Turkish historiography, critical analyzes that can contribute theoretically and methodologically to the field, studies on Turkish modernization process from the Ottoman Empire to the Republic Period, book reviews and article translations on the field

Ethical Principles

1- Regarding ethical principles values, the Journal of Atatürk Yolu takes into account the criteria determined by the COPE (Committee of Publication Ethics) and the principles determined in the YÖK (Council of Higher Education) Scientific Research and Publication Ethics Directive.

2- For researches requiring ethics committee permit, approval of ethics committee is obligatory. This approval should be stated and documented in the article.

3- Manuscripts sent to the journal, yet detected as against the rules of research and publication ethics during the evaluation process will be rejected. If any contradiction is found out after the publication process, the article will be removed from the publication.

4- If the manuscript derived from a thesis is not two-authored (supervisor-student), a statement of renounce must be received from the thesis supervisor.

5- Authors' Responsibility: The author ensures that the manuscript submitted to the journal is in accordance with the ethical rules, publication principles and writing rules adopted by the journal.

6- Referees' Responsibility: The referee evaluates the manuscript by taking into account the principles determined by COPE and submits the report containing his/her opinions about the manuscript to the editorial board within the given time.

7- Editors' Responsibility: Editor;

- conducts the evaluation process of manuscripts submitted to the journal in a fair manner without any regard to religion, language, race, gender, nationality, seniority or institutional relationship,
- does not share the referee evaluation process with third parties by keeping it confidential,
- takes into account the COPE guidelines in terms of compliance of the evaluation process with ethical standards,
- provides the necessary cooperation and coordination to complete the evaluation process within the given time,
- applies the sharing of information with the Editorial Board regarding the evaluation and publication processes within the framework of COPE guidelines,
- complies with the standards set by COPE when duplicate publication, slicing, plagiarism, fictitious data, conflict of interest and suspicion of unfair authorship arise regarding a manuscript submitted to the journal for publication or published in previous issues.

Publication Principles

1- The Journal of Atatürk Yolu (JOAY) is published biannually in Spring (May) and Autumn (November) by Ankara University, Institute of Turkish Revolution History.

2- The JOAY adopts the open access policy.

3- The language of the journal is Turkish and English. Manuscripts written in other languages and sent to the journal are evaluated with the approval of the Editorial Board.

4- No payment is requested from the authors who submit manuscripts to the journal and no royalties are paid to the authors.

5- If the authors submit their manuscripts to the journal, it means that they accept the JOAY's publication principles.

6- Manuscripts submitted to the journal must not have been published elsewhere or sent elsewhere for publication. Manuscripts should be prepared in accordance with scientific research criteria and publication ethics. The JOAY owns all publication rights from the moment the manuscripts are accepted.

7- Manuscripts sent to the journal are evaluated on condition that they comply with the spelling rules. The evaluation period of the manuscripts is three months on average. After the manuscripts are checked with the iThenticate Plagiarism Program, they are evaluated by the Editorial Board and sent to the referees, and in line with the reports from the referees, it is decided to print / request / reject the manuscripts.

8- An extended abstract in English is requested for articles in Turkish after evaluation process is approved.

9- After approval process, the manuscripts are published with the acceptance of at least eight members of the Editorial Board.

BU SAYININ HAKEMLERİ/REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Bayram AKÇA (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep BOZTEMUR (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki ÇEVİK (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif ERDOĞRU (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail GÜVEN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaduman HALICI (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KAYA (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Girne Amerikan Üniversitesi, KKTC)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Zafer KOYLU (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Barış METİN (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan OLGUN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cenk REYHAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap TAŞDEMİR (Amasya Üniversitesi)
Prof. Dr. Melih TINAL (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ümüt AKAGÜNDÜZ (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan ALABAŞ (Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Necdet AYSAL (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Resul BABAOĞLU (Siirt Üniversitesi)
Doç. Dr. Çağatay BENHÜR (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdem ÇANAK (Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurten ÇETİN (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan DUMAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Şamil GÜRER (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Evren KÜÇÜK (Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Güneş ŞAHİN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. Çağla Derya TAĞMAT (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Christos TEAZİS (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hülya TOKER (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Esmâ TORUN ÇELİK (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU (Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. İdris YÜCEL (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Serhan YÜCEL (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Müslime GÜNEŞ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Meryem ORAKÇI (Ankara Üniversitesi)
Öğr. Gör. Mustafa TOKER (Ankara Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Ümüt AKAGÜNDÜZ – Ahmet NİZAMOĞLU

OSMANLI DEVLETİ'NDE ORMANCILIK EĞİTİMİNİN DEĞİŞEN BOYUTLARI VE ORMAN AMELİYAT MEKTEPLERİ
Changing Dimensions of Forestry Education in the Ottoman Empire and Forest Surgery Schools

1

Osman AKANDERE – Seher ESEN

KÖY ENSTİTÜLERİNDE İŞ VE ÜRETİM ODAKLI EĞİTİM, KÜME ÇALIŞMALARI VE İMECE
Work and Production-Oriented Education, Group Work and Collective Work in Village Institutes

25

Ömer Faruk AKAR

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE YUNANİSTAN'IN EGE POLİTİKASI
Greece's Aegean Policy During Interwar Period

50

Ünsal BAŞAK

YUNANİSTAN'DA 1843 MALİ İFLASI VE YUNAN ORDUSU'NUN ANAYASA İLANI İÇİN AYAKLANMASI
The Bankruptcy of 1843 in Greece and the Revolution of the Greek Army for the Declaration of the Constitution

64

Seda BAYINDIR ULUSKAN

CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ'NÜN İLK İSTANBUL GEZİSİ VE DOLMABAĞÇE ÇAY ZİYAFETİ
(2-7 MART 1939)
President İsmet İnönü's First İstanbul Visit and Dolmabahçe Tea Banquet
(2-7 March 1939)

80

Şarika BERBER

TARİH BİLİMİNDEN SİYASET BİLİMİNE BİR KÖPRÜ KURMA ÇABASI: TARİH BİLİMİ VE SİYASET BİLİMİ
"BİR" LİKTELİĞİ TEORİSİ
The Effort to Build a Bridge from Historical Science to Political Science: The Theory of "Unity" Between Historical Science and Political Science

105

Bengül BOLAT – Ratip AYAZ

SÖMÜRGEÇİLİĞİN TARİHSEL SEYRİ VE XIX. YÜZYILDA İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN KODLARI
The Historical Course of Colonialism and the Codes of British Colonialism in 19th Century

115

Okan CEYLAN

GELENEĞİN YENİDEN HATIRLANMASI: TÜRKİYE'DE KETENİN TOPLUMSAL TARİHİ
The Re-Remembering of Tradition: A Social History of Linen in Turkey

140

Seda ÇALIŞIR HOVARDAOĞLU – Ozan HOVARDAOĞLU

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEMİRYOLU GÜZERGAHINDAKİ KIRSAL YERLEŞMELER: KAYSERİ VİLAYETİ
İSTASYON YERLEŞMELERİ
Rural Settlements on the Railroad Network in the Early Republican Period: Station Settlements of Kayseri Province

160

Yusuf Turan ÇETİNER

YÜZYIL ÖNCE: "BÜYÜK GÜÇ" KURGULARI VE 1921 KAHİRE KONFERANSI
One Hundred Years Ago: 1921 Cairo Conference and the Designs of "Great Powers"

181

Anıl DİNCEL

GİRESUN MİLLETVEKİLİ HAKKI TARIK US'UN HAYATI İLE EĞİTİM VE HUKUK ÜZERİNE TBMM'DEKİ
KONUŞMALARI
*The Life of Hakkı Tarık Us, Giresun Deputy, and His Speeches on Education and Law in the Sessions of Turkish
Grand National Assembly*

199

Celaleddin ERDOĞAN

ADANA HALKEVİ KÖYCÜLÜK ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ
Ruralism Branch in Adana Community Center and its Activities

224

Özden Senem EROL

TEK PARTİLİ DÖNEMİN ÖRGÜN EĞİTİM KURUMLARI: KENT VE KÖY UYGULAMALARIYLA KOCAELİ ÖRNEĞİ
Formal Education Institutions of the Single Party Period: Kocaeli Case with Urban-Rural Practices

242

Derya GENÇ ACAR

ATATÜRK VE SİNEMA: TÜRK SİNEMASINDA ATATÜRK FİMLERİ
Atatürk and Cinema: Atatürk Movies in Turkish Cinema

285

Günseli GÜMÜŞEL

TURKISH TYPE OF LUTHERANISM AND TURKISH NATIONALISM
Türk Tipi Lüthercilik ve Türk Milliyetçiliği

310

Turgut İLERİ

LOZAN KONFERANSI ÖNCESİNDE TBMM'NİN ANKARA DIŞINA TAŞINMASINA İLİŞKİN MECLİS'TE YAPILAN
TARTIŞMALAR
*The Discussions in the Turkish Grand National Assembly About Moving it Outside Ankara Before the Lausanne
Conference*

328

Elifnur KILIÇ – Erol KALKAN

1950-1960 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE SOL İDEOLOJİNİN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ
Securitization of the Left Ideology and Movements in Turkey Between 1950 and 1960

343

Meryem ORAKÇI

TÜRK SİYASETİNDE SIRA DIŞI BİR DENEME: GÜDEN PARTİSİ
An Exceptional Trial in Turkish Politics: Güden Party

360

Haluk ÖLÇEKÇİ

EGEMENLİK VE BAĞIMSIZLIK BAĞLAMINDA MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDAKİ
KARİKATÜRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME
*A Review on the Cartoons of the National Struggle Period and the First Years of the Republic in the Context of
Sovereignty and Independence*

374

Kenan ÖZKAN

AMERİKAN BASINI VE TÜRKİYE'DE GÖREV YAPAN AMERİKALI DİPLOMATLARIN GÖZÜYLE "YENİ TÜRKİYE" NİN
OLUŞUMUNDA ATATÜRK'ÜN ROLÜ
*Atatürk's Role in the Formation of the "New Turkey" from the View of the American Press and the American
Diplomats Working in Turkey*

396

Olca ÖZKAYA

A VAGUE ISSUE OF EXISTENCE: THE CASE OF TURKEY ON WOMEN'S RIGHT TO VOTE AND BE ELECTED (1930-1960)
Müphem Bir Varoluş Meselesi: Kadının Oy Hakkı, Seçme ve Seçilmesi Üzerine Türkiye Örneği (1930-1960)

430

Serkan TUNA

TEPEBAŞI BAHÇESİ'NİN İSTANBUL ŞEHREMANETİNE DEVRİ MESELESİ
The Issue of the Transfer of the Tepebaşı Garden to the Municipality of İstanbul

456

Miray VURMAY GÜZEL

EISENHOWER DOKTRİNİNİN DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ
Effects of Eisenhower Doctrine on Turkish Foreign Policy During the Democrat Party Era

471

Transkripsiyon / Transcription

Zeynel LEVENT

İKİNCİ ŞU' BENİN VEZÂ'İF, TAKSİMAT VE MUÂMELÂTI HAKKINDA TA'LİMÂT
The Order Concerning the Duties, Divisions and Operations of the Second Branch

495

OSMANLI DEVLETİ'NDE ORMANCILIK EĞİTİMİNİN DEĞİŞEN BOYUTLARI VE ORMAN AMELİYAT MEKTEPLERİ

CHANGING DIMENSIONS OF FORESTRY EDUCATION IN THE OTTOMAN EMPIRE AND FOREST SURGERY SCHOOLS

ÜMÜT AKAGÜNDÜZ*

AHMET NİZAMOĞLU**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Osmanlı Devleti'nde ormancılık eğitiminin değişen boyutlarını "Orman Ameliyat Mektepleri"nin gelişim seyirinden hareketle açığa çıkartabilmektir. Modernleşme sürecinde eğitim-öğretim faaliyetlerinin her alanında yaşanan dönüşüm mesleki ve teknik eğitim politikalarına da yansımıştır. Ziraat başta olmak üzere üretim kapasitesini arttırmaya yönelik atılan adımların yarattığı yetişmiş insan potansiyeli eksikliği orman politikaları için de geçerli olmuştur. 1858 tarihli Arazi Kanunnamesinin ormanlar konusundaki yetersizliği 1870'te yürürlüğe giren Orman Nizamnamesi'ne kapı aralamıştır. Orman ve ormancılığa yaklaşımın değişen boyutları doğal olarak ormancılık eğitimini de gündeme taşımıştır. Louis Tassy, Alexandre Stheme, Charles Simon, Hermann Veith, Hoca Ali Rıza Efendi, Dr. Bauer gibi isimlerin çabaları, 1857-1920 yılları arasında ormancılık eğitime yön vermiştir. II. Meşrutiyet yıllarına yansıyan uygulamalı eğitim tartışmaları ormancılık eğitimini de kapsamıştır. Bu çerçevede 1915-1920 yılları arasında Hendek, İslahiye, Adapazarı ve Beykoz'da "Orman Ameliyat Mektepleri" açılmıştır. Tarama modeli ile doküman analizi kullanılarak gerçekleştirilen bu makalede arşiv belgelerinden, süreli yayınlardan, zabıt ceridelerden ve literatür taraması gerçekleştirildikten sonra tespit edilen eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Çevre, Orman, Osmanlı Devleti, Uygulamalı Eğitim.

ABSTRACT

The aim of this research is to reveal the changing dimensions of forestry education in the Ottoman Empire based on the course of "Forest Surgery Schools." The transformation in all areas of educational activities during the modernization process has also been reflected in the policies of vocational and technical education. The lack of skilled labor potential created by the steps taken to increase production capacity, especially in agriculture, has also manifested itself in forest policies. The inadequacy of the Land Law of 1858 on forests opened the path to the Forest Regulation, which came into force in 1870. The changing dimensions of the perception towards forests and forestry have naturally brought forestry education to the agenda. Efforts of names such as Louis Tassy, Alexandre Stheme, Charles Simon, Hermann Veith, Hoca Ali Rıza Efendi, Dr Bauer, paved the way for forestry education between 1857-1920. Discussions on applied education reflected in the Second Constitutional Era also covered forestry education as well. In this context, "Forest Surgery Schools" were opened in Hendek, İslahiye, Adapazarı and Beykoz between 1915-1920. Archival documents, periodicals, parliamentary minutes and works determined in literature review were used in this article which was conducted by using scanning model and document analysis.

Keywords: Second Constitutional Era, Environment, Forest, Ottoman Empire, Applied Education.

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, umutakagunduz1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1785-1122.

** Doktora Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ahmet.nizamoglu@outlook.com, ORCID: 0000-0002-2792-3230.

Extended Abstract

The purpose of the study is to examine the modernisation of forest policy in the Ottoman Empire and to highlight the applied-practical aspects of forestry education during the Second Constitutional Period.

This is a qualitative study that examines a part of the Ottoman-specific transformations of education history in the context of modernization. In qualitative studies which focus on human behavior whose assessments and observations are uncertain, analysis and descriptions are employed in the evaluation of events and situations. Definitions and descriptions that clarify the development of the paper were gathered from literature reviews, archival records, journals, and periodical publications in this context. The data classified after the documents and literature review were examined by document analysis used in the evaluation of documents containing. The model used while performing the analysis and classification is the scanning model that clarifies the individual, object, event, and facts in their original circumstances without making any changes. This research, which makes use of document analysis with the scanning model, embodies the development of forestry education and collective forest consciousness based on the literature, journals, archival records, and periodical publications about forest education.

Forests, which are considered a natural treasure, came to the fore with the enactment of the Tanzimat Edict. The Forest School, the Ottoman Empire's first educational institution in the field of forestry, opened in 1857 as a product of the efforts of French forest engineers. At that point in time, it is possible to say that forestry education was more of a course. The shift that began with the publishing of the Forest Regulation in 1870 resulted in a new approach to the state's forest policies. Following the regulation, forestry education was also structured, and the Forestry School was established. In this regard, after the regulation, forestry education was organized and institutionalized at the Forestry School. Institutionalized by the efforts of French forest engineers, the Forestry School was restructured as a result of the return of these experts to their countries. With the opening of the Forestry and Mining School (1880), there was an instability in forestry education for a while, as forestry education came out of an independent structure. As a result of the closure of this school in 1893 on the grounds that it could not meet the needs of the day, it was decided to transfer forestry education to Halkalı Agricultural Academy until the problems were resolved with the belief that agriculture and forestry education can support each other. Although this school functioned as the Agricultural and Sylvicultural Academy between 1903 and 1910, only 45 of the 143 students who graduated in this period were transferred to forestry.

The declaration of the Second Constitutional Monarchy has re-raised the issue of an independent forest school. With the efforts of Hoca Ali Rıza Efendi, Orman Mekteb-i Alisi (Sylvicultural Academy) was established in 1910. Although the educational activities of the Sylvicultural Academy were interrupted from time to time due to the Balkan Wars and the First World War, 91 students graduated between 1911 and 1917. In the Second Constitutional Period, it was decided to open Forestry Practice Schools in order to diversify forestry education. The aim of these schools is to teach intermediate technical staff to carry out all types of afforestation operations in forest regions. Despite the fact that the concept of Forestry Practice Schools was initially proposed in 1911, the first surgery school started in 1915. Due to the wartime conditions, the process that began with the establishment of the Hendek Forestry Practice School in 1915 showed a painful development. The Islahiye Forestry Practice School, which started in 1917, was also in a similar circumstance. The Beykoz Forestry Practice School began operations in 1919, with the involvement of students from both closed schools. Despite these short-term and challenging educational activities, The Forest Practice Schools have collected a high-performing workforce. During the period until the abolition of the Forestry Practice Schools in 1920, 87 people graduated and some of them continued their education at the Orman Mekteb-i Alisi (Sylvicultural Academy).

From the first years of the Tanzimat Period, new types of vocational and technical educational institutions that have been embodied have shown significant development. For the Ottoman Empire, forests, which were described as a natural treasure, were a very important resource. In accordance with the forest policies developed for the purpose of using this resource correctly, forestry education came to the fore and a Forest School was opened in this regard. In accordance with the forest policies developed for the purpose of using this resource correctly, forestry education was raised and a Forest School was opened in this direction. The opening of the Orman Mekteb-i Alisi (Sylvicultural Academy) in the Second Constitutional Period brought the institutionalization of forestry education to a higher level. Forestry Practice Schools, on the other hand, were a crucial stage in the practical efforts of vocational-technical education institutions established during the Ottoman

Empire's last era. In an environment where World War I had just begun, when there was a lack of budget and a forestry high school was already providing services, the transition of the state to applied forestry education is one of the original steps in the history of education.

Giriş

Çevresel sorunların artan kaotik etkileri, insan-doğa ilişkisinin seyrine yönelik yeni tanımlamalar ve bakış açıları getirmektedir. Günden güne artan sıcaklıklar, bitmeyen orman yangınları, kirlenen denizler ve yok olan türler insanın doğa karşısındaki zaferini sorgulatırken artan çevre bilinci bakış açılarını ve yaklaşımları yenilemektedir. Kırsalın, sanayileşmenin etkileriyle kentleşmesi hiç olmadığı kadar insan-doğa iletişimini mekanikleştirmektedir. Bu mekanikleşmenin kesintisiz sürekliliği ise çözüm odaklı fikirleri yaygınlaştırmaktadır. Canlıların tamamı aynı ekosistem üzerinde varlıklarını sürdürseler de insan merkezli tanımlanmışlardır.¹ Aslında çevreyi insana göre anlamlandıran, insan dışındaki varlıkların içselliğini kabul etmeyen, insanı evrende var olan her şeyden üstün gören “antroposentrik” bakış açısından daha farklı bakış açılarına odaklanılmalıdır.² Bugün bu bakış açısı çevresel sorunların gölgesinde şiddetli eleştirilere uğramaktadır. İnsanın diğer canlılardan üstün olmadığını savunan “biosentrik” anlayış ise çevreye ve doğaya karşı ahlaki sorumlulukları bulunan insana işaret etmektedir. Cansız varlıkları göz ardı ettiğinden biosentrik bakış açısını eleştiren “ekosentrik” anlayış ise ekosistemin her bileşenini sürdürülebilir çevreyle bütünleştirmektedir.³ Çevreye ve doğaya yaklaşımda yaşanan bu dönüşüm, tarih disiplinine de yansımıştır. 1970'lerden beridir gündemde olan çevresel tarihin, siyasi tarihin gölgesi nedeniyle Türkiye’de yeterince tartışıldığı söylenemez. Çevre, iklim, afet, orman, doğa gibi kavramlardan hareketle belirleyici çalışmalar yapan araştırmacılar olmakla beraber kurumsallaşmış bir çevresel tarih bilincinin eksikliği aşikârdır. Hâlbuki çevre ve doğayı kurtarabilmenin yöntemlerinden bir tanesi, geçmişe insan merkezli değil doğa merkezli bakabilmektir. Yani tarihçi insana ait bütün toplumsal, kültürel ve siyasal yapılanmaların doğa ile bağlantılı olduğunu bilerek işe başlamalıdır. İnsan-doğa-çevre ilişkisi insanlık tarihi ile iç içedir.⁴ Ağaçlar ve ormanlar ise insanlığın sürdürülebilirliğinin başat kaynaklarıdır.⁵ Diğer pek çok toplum gibi ormana yönelik kanaatler geliştiren Türkler, Anadolu’ya geldikten sonra buradaki birikimle bütünleşen bir orman algısı kazanmışlardır. Eski Türkçede orman için “yış”, “tayga”, “koru”, “bük” gibi kelimeler kullanılırken “kutlu yış” düşüncesi devletin bekasıyla iç içe geçmiştir.⁶ Ağaca, ormana, doğaya değer veren Türkler çevrelerindeki bütün ağaçları kutsallaştırmamışlardır. Örneğin kayın, çam, kavak, ardıc, çınar, sedir, selvi, meşe, emen, dut ve söğüt gibi görkemli ağaçların yanında meyve ağaçları geri planda kalmıştır.⁷ Ağacı ve ormanı kutsallaştıran bu zihni tasarım İslamiyet’in kabulü sonrasında da yansımıştır.⁸

Belli bir hukuki statüyle ormanları bütünleştiren Osmanlı Devleti ise yayıldığı bölgelerin bugüne ulaşan ya da ulaşmayan ormanlarının kaderini tayin etmiştir. Klasik Dönem ormanları, yer aldıkları araziye göre “Mülk orman”, “Vakıf orman” ve “Miri orman” olarak üç ana başlıkta toplanmıştır. Orman, koru, bahçe ve ağaçlık bölgeler dört şekilde mülk haline gelmekteydi: Fetih sırasında yararlılıkları görülen gazilere temlikler verilmesi, tarıma elverişsiz arazileri ağaçlandıranlara ağaçlandırdıkları toprağın devredilmesi, ağaçlandırılan tarım arazisinin bahçe veya ormanlık alan haline getirilmesi, tarım ve metruk arazi dışında kendiliğinden yetişen “hüda-yi nabit” ağaçların çaba harcayanlara devredilmesi.⁹ Ayrıca, hukuki olanaklardan hareketle vakfın gelir kalemine dâhil olan ağaçlık arazilerin ve bahçelerin genişletilmesi de amaçlanmıştır.¹⁰ Mülk ve vakıf ormanda tasarruf sahibi

¹ Clive Ponting, *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*, Çev. Ayşe Başcı, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2008, 14.

² Belkis Birden, “Çevre Etiğinde Bireyin Ahlaki Sorumluluğuna Kısa Bir Bakış”, *Türkiye Bioetik Dergisi*, 3/1 (2016):9; Mehmet Akalın, *Çevre Etiği-Çevreye Felsefi Yönelimler*, İstanbul: İksad Yayınları, 2019, 32.

³ Akalın, *Çevre Etiği*, 74.

⁴ Osman Gümüüşçü-Sevil Top Yılmaz, *Çevre Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021, 69,70.

⁵ Recep Karacakaya, “Tabiat”, *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi-T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2. Baskı, 2019, 79.

⁶ Kürşat Yıldırım, “Eski Türk Tarihinin Mekânı Üzerine 3/ Orman”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 354 (2016), 43.

⁷ Kamil Şahin, Salih Toprak, “Türk Kültüründe Ağaç’ın Düşünsel ve Toplumsal Bağlamı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016), 1311.

⁸ Ramazan Işık, “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (2004), 104,105.

⁹ Bekir Koç, “Osmanlı Devleti’nde Orman ve Korular Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma”, *OTAM*, 10 (1999), 140-142.

¹⁰ Doğan Yörük, “Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Çevre Anlayışının Gelişmesinde Vakıflar ve Dernekler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40 (2016), 363.

olabilmek için tapu sahibi olmak esas kabul edilmiştir. Bu ormanlar kereste kesimi, meyve toplanması vb. amaçlarla da kullanılmıştır.¹¹ Miri statüdeki ağaçlık araziler “miri orman”, “miri dağ”, “kırı-yı hass” gibi isimlerle anılmıştır. Bu ormanların kullanım alanlarını askeri gereksinimler, İstanbul’un yakacak ihtiyacı, “cibal-i mübaha”¹² ve baltalıklar belirlemiştir.¹³ Tekke ve zaviyelere de orman ve korulardan faydalanma hakkı verildiği unutulmamalıdır. Diğer yandan “İstabl-ı Amire”¹⁴ ve Saray mensuplarına avlanma ve hayvancılık için ayrılan orman arazileri de vardı.¹⁵

Osmanlı Devleti’nden miras kalan orman politikalarının modernleşme sürecinde geçirdiği dönüşümü analiz eden bu makale, orman politikalarının ve ormancılık eğitiminin Osmanlı son dönemindeki gelişimini açığa çıkartarak uygulamalı-pratik eğitimin boyutlarını somutlaştırmayı amaçlamaktadır. Aslında bu dönemde ekonomik kaygılar ön planda olsa da açılan eğitim kurumları ve “Ağaç Bayramları” gibi kolektif etkinlikler sayesinde antroposentrik bakış açısından biosentrik yaklaşıma yönelim söz konusudur. Modernleşme bağlamında eğitim tarihinin Osmanlı’ya özgü dönüşümlerinden bir parçasını değerlendiren bu çalışma nitel bir araştırmadır. Ölçüm ve gözlemleri kesinlik taşımayan insan davranışlarına odaklanan nitel araştırmalarda olay ve olguların araştırılması ve değerlendirilmesinde analizler ve betimlemeler kullanılır.¹⁶ Bu çerçevede makalenin gelişimini belirginleştiren tanımlar ve tasvirler literatür taramasından, arşiv belgelerinden, zabıt ceridelerinden ve süreli yayınlardan elde edilmiştir. Belge ve literatür taraması sonrasında sınıflandırılan veriler planlanan olgu ve olaylara dair bilgiler içeren dokümanların değerlendirilmesinde kullanılan doküman analiziyle irdelenmiştir.¹⁷ Analiz ve tasnif gerçekleştirilirken kullanılan model ise herhangi bir değişime uğratmaksızın birey, nesne, olay ve olguları kendi koşullarında belirginleştiren tarama modelidir.¹⁸ Tarama modeli ile doküman analizinden yararlanan bu araştırma orman eğitimi hakkında belirginleşen literatür, zabıt cerideleri, arşiv belgeleri ve dönem süreli yayınlarından hareketle ormancılık eğitiminin gelişimi ile kolektif orman bilincini somutlaştırmaktadır. Konu hakkındaki veriler toplanırken “Dergipark”, “EBSCOhost”, “Microsoft Academic”, “Scholar Google”, “SOBİAD” ve “TR-Dizin” gibi tarama ve indeksleme motorlarından yararlanılmıştır. Ayrıca “Hakkı Tarık Us Koleksiyonu”, “Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Koleksiyonu”, “Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü” ve “Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi” orman ve ormancılık eğitimi hakkında tarihi vesikaların toplandığı kanallar olmuştur. Araştırma bulguları “XIX. Yüzyılda Orman Politikaları ve Ormancılığın Dönüşen Seyri”, “Eğitimin Modernleşen Seyrinde Ormana ve Ormancılığa Yönelik Eğitim Politikaları”, “Orman Ameliyat Mekteplerinin Açıldığı Dönemin Düşünsel Atmosferi” ve “Orman Ameliyat Mekteplerinin Gelişimi” olmak üzere dört başlık altında sunulmuştur.

XIX. Yüzyılda Orman Politikaları ve Ormancılığın Dönüşen Seyri

Tanzimat Fermanı’nın yürürlüğe girmesi tabii servet olarak nitelendirilen ormanları da gündeme getirmiştir.¹⁹ Orman Nizamnamesi’nin 1870’te kabulüne kadar geçen süreçte ormancılık hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. J. W. Redhouse²⁰ 1827’de Fransa’da yürürlüğe giren 225 maddelik orman kanununu tercüme ederek

¹¹ Koç, “Osmanlı Devleti’nde Orman”, 140-142.

¹² Cibal-i mübahanın tanımına yönelik görüşler: Halil Cin; “Cibal-i mübaha veya serbest ormanlar, hukuki durumları itibarıyla ne metruk ne de tam mevat arazidir. Yalnız mevat arazi ile Cibal-i mübaha arasında esaslı bir benzerlik vardır” demekte ve cibal-i mübahanın bugünkü deyimiyle Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlerden olduğu tezini ileri sürmektedir.” Bülent Köprülü; “Henüz kimsenin mülkiyetine geçmemiş, dağlarda kendiliğinde yetişen ağaçlardan meydana gelen, orman ve korular.” Bekir Koç; “Devlet tarafından halkın kereste, yakacak ve mimari ihtiyaçları için ayrılmış genel ormanlar olarak tanımlamakta ve bu ormanların ekonomik ve dini gerekçelerle halka açıldığını, ekonomik gerekçenin halkın refah seviyesinin artırılması amacı taşıdığını, dini gerekçenin ise ot, su ve ateşe nasın ortak olduğu yönündeki İslam anlayışı olduğunu ileri sürmektedir.” Üstüner Birben, “Cibâl-i Mübâha”, *II. Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi*, 19-21 Şubat 2009, 398-400.

¹³ Eftal Şükrü Batmaz, Bekir Koç, İsmail Çetinkaya, *Osmanlı Ormancılığı ile İlgili Belgeler*, Cilt I, Ankara: Orman Bakanlığı Yayınları, 1999, IV.

¹⁴ Osmanlı Devleti’nde padişaha ve saray mensuplarına ait atların barındığı Has Ahur’un resmi adı. Abdülkadir Özcan, “İstabl”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM, 19 (1999), 204.

¹⁵ Batmaz, vd., *Osmanlı Ormancılığı*, V.

¹⁶ Rauf Arıkan, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Ankara: Nobel Yayınları, 2013, 21; Bruce L. Berge, Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Çev. Hasan Aydın, Konya: Eğitim Yayınevi, 2015, 19.

¹⁷ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin, 2006, 186.

¹⁸ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*, İstanbul: Nobel, 2011, 77-78.

¹⁹ Mazhar Diker, *Türkiye’de Ormancılık Dün-Bugün-Yarın*, Ankara: Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1947, 21,22.

²⁰ 1811’de İngiltere’de doğdu. 1826’da İstanbul’a gelen Redhouse, Türkçe öğrenerek hem Babıali Tercüme Odası’nda çalışmış hem de Mühendishane-i Bahri-i Hümayun’da İngilizce dersi vermiştir. 1853’te Osmanlı hükümetinin kendisine bağladığı yılda 240 poundluk maaşla emekliye ayrılıp İngiltere’ye dönmüştür. 1892’de ölen yazarın bazı önemli eserleri şunlardır: Muntebahat-ı Lugat-ı Osmaniyeye

1 Temmuz 1840'ta Dar-ı Şura-yı Bahriye'ye sunmuştur. Bu tercümenin yanı sıra 24 Temmuz 1840'ta "*Memalik-i Mahruse'de Olan Ormanların Tanzim ve Tesviyesine Dair Layiha-i Mütercededir*"²¹ başlıklı, 22 maddelik bir orman kanun taslağı hazırlanmıştır.²² Layihanın ilanının hemen sonrasında 18 Ağustos 1840'ta Ahmet Şükrü Bey'in²³ başkanlığında İstanbul'da Orman Müdürlüğü kurulmuştur.²⁴ Bir süre sonra orman müdürlükleri tayinler vasıtasıyla taşraya da yayılmıştır.²⁵ Halkın ve orman memurlarının sorumsuzluklarıyla Ahmet Şükrü'nün iki önemli bürokratik görevi üstlenmesi 1841'de orman müdürlüklerinin²⁶ kaldırılmasına neden olmuştur.²⁷ Diğer yandan 1848'de "Nafia Nezaretî'nin" kurulması orman politikaları için dönüm noktası oldu. Nezaret, ormanlık alanların tespiti, mevcut ormanların muhafazası ve düzenli ormanlar yetiştirilmesi gibi hedefler belirledi. 1857'de ise "Meclis-i Ma'abir" kuruldu.²⁸ Miri ormanların muhafazası, ağaç kesim vakitlerinin tayini gibi süreçleri izleyen bu kurum, orman memurlarının özlük işlerini de üstlendi.²⁹ Orman politikalarının değişen seyrinde Kırım Savaşı'nın da önemli bir yeri vardır. Dış borçların artan yükü nedeniyle gelir elde etmek isteyen devlet, ormanlarla daha çok ilgilenmeye başladı.³⁰

1858 tarihli "Arazi Kanunnamesi'nin"³¹ orman politikaları noktasındaki yetersizliği ise yeni arayışlara kapı aralamıştı.³² Adı geçen nizamnamenin arkasındaki önemli isim Louis Tassy'dir. Tassy konuyla alakalı iki önemli metin hazırlamıştır. Bunlardan ilki miri ormanların idaresini, orman memurlarının sınıflarını ve görevlerini tespit eden 1862 tarihli "Orman Layihası"dır". 4 kısım, 68 maddeden oluşan bu layiha suiistimallere verilecek cezaları da belirlemekteydi. Bir diğer metin ise "Şartname Layihası" olarak adlandırılan 38 maddelik 1861 tarihli metindir. Bu layiha ile iltizam, taahhüt veya imtiyaz yoluyla miri ormanlardan ağaç kesmeye yetkili olanlara uygulanacak kurallar somutlaştırılmıştır.³³ 1869'da ise orman işlerini yürütmek amacıyla "Orman Umum Müdürlüğü" kurulmuştur.³⁴ Osmanlı Devleti'nin ormana ve ormancılığa bakış açısındaki dönüşümleri içeren "Orman Nizamnamesi" ise 1870'te yürürlüğe girmiştir.³⁵ 52 madde, 2 bölüm ve 5 kısımdan oluşan nizamnamede dört çeşit orman belirlenmiştir: "Doğrudan devlete ait miri ormanlar", "vakıflara ait ormanlar", "kasaba ve köylere mahsus baltalıklar" ve "şahıslara ait mülk ormanlar".³⁶ Bu nizamname ile ormanlar sınıflandırılmış, izinsiz ağaç kesimi yasaklanmış, köylülerin hakları belirlenmiş, devlet ormanları mukavele ile işletilmeye başlanmış, devlet ormanlarında hayvan otlatılması sınırlandırılmış, kasaba ve köy ormanlarına yönelik koruyucu düzenlemeler hazırlanmış ve suiistimallere karşı hukuki altyapı belirlenmiştir. Özellikle devlet ormanlarından izinsiz ağaç kesiminin engellenmesi cibal-i mübaha anlayışının yasal anlamda sona erdiğinin işaretidir. Elbette ki nizamnamenin eksik yönleri de bulunmaktaydı. Örneğin, özel ormanlardan hâlâ serbestçe yararlanılabilmesi, ormanların sınırlarının belirlenmemesi, devlet ormanlarına yönelik ruhsat işlemlerinin sistemsizliği,

(1842), An English and Turkish Dictionary (1857), Lexicon English and Turkish (1861). Carter Vaughn Findley, "Sir James William Redhouse", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM, 14 (2007), 523.

²¹ Osmanlı Devleti'ndeki Ormanların Düzenlenmesi ve İyileştirmesine Dair Tercüme Lahiyasıdır.

²² Erhan Kılıç, Kenan Ok, "Memâlik-i Mahrûsede Olan Ormanların Tanzim ve Tesviyesine Dair Lâyiha-i Mütercededir İsimli 1840 Tarihli Belgenin Türkiye Ormancılığındaki Rolü", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 22 (2016), 7,8.

²³ 1840'ta Ticaret Nezaretî'ne bağlı olarak kurulan orman müdürlüğünde 4000 gurus maaşla orman müdürü olmuştur. Aynı yıl orman müdürlüğü görevinin yanı sıra Posta Nezaretî'ne nazır olarak atanmıştır. 1855'te gümrük emiri olarak görev yapmıştır. 1859-1861 tarihleri arasında İstanbul Şehremini olarak görev yapmıştır. 1871-1872 yılları arasında Posta ve Telgraf Nazırı görevini yürütmüştür. 1877'de vefat etmiştir. H. Nadir Kutluk, "Ahmet Şükrü Bey ve Zamanı", *Orman ve Av*, 2 (1942) 40-43.

²⁴ Halil Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, Cilt I, İstanbul: Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, 1948, 154-157.

²⁵ Kılıç, Ok, "Memâlik-i Mahrûsede", 27.

²⁶ Cantürk Gümüş, "Osmanlıdan Günümüze Ormancılık Politikalarının Ormancılık Örgütlenmesi Üzerine Etkileri ve Güncel Sorunlar", *II. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu*, 22-24 Ekim 2014, 478.

²⁷ Batmaz, vd., *Osmanlı Ormancılığı*, VII.

²⁸ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, 142,264.

²⁹ Özkan Keskin, *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluş ve Faaliyetleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, 19.

³⁰ Cantürk Gümüş, *Türk Orman Devrimi*, Ankara: Türkiye Ormancılar Derneği, 2018, 20,121.

³¹ Arazi Kanunnamesi'nde ormanlara ilişkin hükümleri içeren maddeler sırasıyla; 19, 27, 28, 29, 30, 91, 92, 95, 104 ve 106. maddelerdir.

³² Bekir Koç, "1870 Orman Nizamnamesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/37 (2005), 235.

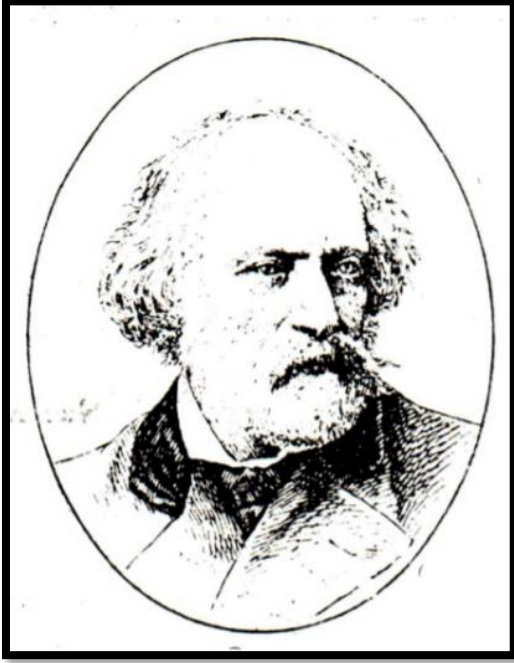
³³ Özkan Keskin, "Osmanlı Ormancılığı'nın Gelişiminde Fransız Uzmanların Rolü", *Tarih Dergisi*, 44 (2006), 135.

³⁴ Kerim Yund, *Türkiye Orman Umum Müdürleri Albümü*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1959, 7.

³⁵ Nizamname'nin detaylı hali için bkz: Koç, "1870 Orman Nizamnamesi'nin" 231-227. Bülent Köprülü, "11 Şevval 1286 Tarihli Orman Nizamnamesinin Getirdiği Yenilikler, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 16/1-2 (1950), 237-271.

³⁶ Koç, "1870 Orman Nizamnamesi'nin, 236.

sermayedarların ormanları kazanç kapısı olarak değerlendirmeleri ile kontrolsüz otlatma ormanlara zarar vermeye devam etmiştir.³⁷

Resim 1: Louis Tassy.³⁸

1872’de Şirvanizade Mehmet Rüştü Paşa’nın³⁹ katkılarıyla “Orman ve Ma’adin Nezareti” kuruldu. Ancak kuruluşundan iki ay sonra nezaret, Maliye Nezareti’ne bağlı bir müdürlük haline getirildi. 1878’de Orman ve Ma’adin Nezareti ikinci defa kurulduysa da henüz bir yıl geçmeden tekrar müdürlüğe dönüştürüldü. 1879-1886 yılları arasında “Ticaret ve Ziraat Nezareti’nin” altında çalışan kurum, 1887’de yeniden Maliye’ye bağlandı. 1893’te mevcut düzensizliğe çare olması için “Orman ve Ma’adin ve Ziraat Nezareti” kuruldu.⁴⁰ Nezaret, Meclis-i Vükela’da temsil edilmeyen bağımsız bir yapıda örgütlendi. II. Abdülhamit’in telkinleriyle Selim Melhame Paşa⁴¹ kurumun yeni nazırı oldu. Paşa’nın yönetimi altında oluşan gayr-ı resmi ilişkiler ağı nezaretin kurumsallaşmasını engelledi. II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında Orman ve Ma’adin ve Ziraat Nezareti tensikat kapsamına⁴² alındı. II. Meşrutiyet’in ilk Orman ve Ma’adin ve Ziraat Nazırı olan Mavrokordato Efendi⁴³ özellikle idari düzenlemelerle uğraştı. Ancak gerek Mavrokordato Paşa ve gerekse kendinden sonra gelen nazırlar bütçe sorunları ile uzman eksikliğini çözümleyemediler.⁴⁴

Eğitimin Modernleşen Seyrinde Ormana ve Ormancılığa Yönelik Eğitim Politikaları

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti’nin izlediği modernleşme politikaları, değişen dünyanın dinamiklerini yakalamaya çalışan bürokratik dönüşümlerle iç içedir. İç ve dış politik çöküşlerin derinleşen etkilerini her gün daha fazla hisseden devlet, varlığını sürdürmesini sağlayabilecek çıkış noktaları aramaktaydı. Eğitim, hiç kuşkusuz çıkış noktalarından birisiydi. Yetişmiş insan potansiyeline duyulan ihtiyaç doğal olarak formel eğitimi dönüştürmüştür. Eğitimin bu değişen dokusunun gelişkin bir düşünsel perspektiften ziyade lojistik bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Geçmiş ile şimdi arasındaki geliş çizgisinde gidip gelen Osmanlı modernleşmesi, yarını geri planda tutmuştur.⁴⁵ Bu nedenle yeni eğitim kurumlarının gelenekçilerle-yenilikçiler arasındaki tartışma seyrinde

³⁷ Gümüş, *Türk Orman Devrimi*, 34-47.

³⁸ Gökhan Elçin, “Türkiye’de İlk Orman Okulun Kurucusu Louis Tassy, Hayatı ve Eserleri”, *Orman Fakültesi Dergisi*, 16/2 (1966), 131.

³⁹ Şirvanizade Mehmet Rüştü Paşa (1828-1874), 1853-1854’te Amasya Vakıflar Müdürlüğü yapmıştır. Daha sonra Mahkeme-i Teftiş-i Evkaf kassamlığına tayin edilmiştir. Meclis-i Vala Azalığı yapmış ve ayrıca vezir rütbesi ile Şam Valiliği’ne tayin edilmiştir. 1863’te Suriye Vilayeti Valiliği görevine atanmıştır. 1865’te Evkaf-ı Hümayun ve Maliye Nezaretlerine tayin edilmiştir. Bu görevlerine ek olarak 1867’de Hazine-i Hassa Nezareti görevine atanmıştır. Ayrıca Maliye, Nafia ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nazırı olarak da birçok defa görev yapmıştır. 1872’de Orman ve Ma’adin Nazırı olmuştur. 1873-1874’te Sadrazamlık yapmıştır. Nazif Öztürk, “Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümesi IV”, *Vakıflar Dergisi*, 18 (1984), 43,44.

⁴⁰ Keskin, *Orman ve Ma’adin Nezâreti*, 45-51,57

⁴¹ Selim Melhame Paşa (1849-1937), 1873’te Tercüme Odası’nda çalışmaya başladı. 1886-1892 yılları arasında Düyun-u Umumiye İdaresi Genel Müdürlüğü görevini yürütmüştür. 1893’te Orman ve Ma’adin ve Ziraat Nazırı olarak atanmış olup bu görevi 1908’e kadar sürdürmüştür. II. Meşrutiyetin ilanı ile İstanbul’dan ayrılırken haksızlıkla elde ettiği tüm servetini de yanına alarak kaçtığı iddia edilmiştir.

⁴² Erkan Tural, “Osmanlı Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti’nde Bürokratik Reform (1908-1914)”, *Tarih Dergisi*, 48 (2008), 92: Tensikat kapsamında II. Meşrutiyet öncesi Orman Nezareti memurlarının suiistimallerinin bedellerinin bir an önce ödetilmesi gerekliliğine vurgu yapılarak memurların “hüs-ü hal ve etvar ve ashabından olarak intihaplarıyla memur ilerlemelerinde “kaide-i silsile” prensibinin işletilmesi istenmiştir. Erol Makzume, *Sultan II. Abdülhamid’in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi*, İstanbul: MD Basımevi, 2019.

⁴³ Dimitraki Mavrokordato Efendi (1858-1919), Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı olarak Ağustos 1908-Kasım 1909 arasında iki dönem görev yapmıştır. (31 Mart Vakası dolayısıyla kısa süreli bir görev değişikliği olmuş olup tekrar görevine devam etmiştir.). Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricalı (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul: İsis Press, 1999, 90.

⁴⁴ Tural, “Osmanlı Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti’nde” 89,90.

⁴⁵ Nejat Bozkurt, *20. Yüzyıl Düşünce Akımlar: Yorumlar ve Eleştiriler*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004, 19.

eğitim sistemine dâhil edilmesi kolay olmamıştır.⁴⁶ Pragmatik karakterini lojistik ihtiyaçlarla bütünleştiren bu modernleşme tavrı şimdiden geleceğe uzanan keskin dönüşümlerden uzak kalmıştır.

Tanzimat Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren somutlaşan yeni tip mesleki ve teknik eğitim kurumları belirgin bir gelişme göstermiştir. 1848'de Yeşilköy'de açılan "Ziraat Talimhanesi" Osmanlı Devleti'ndeki ilk sivil⁴⁷ mesleki ve teknik eğitim kurumudur.⁴⁸ 4 yıl açık kalan bu kurum, diğer mesleki-teknik eğitim kurumlarının da karşılaşacakları yetişmiş insan eksikliği, idari sistemsizlik, müfredat sorunları ve bütçe sıkıntılarıyla uğraşmıştır.⁴⁹ Mithat Paşa'nın 1860'ta Niş'te açtığı ilk "Islahane" 1864'te Sofya ve Rusçuk kentlerine de ulaşır. Yetim çocukları meslek kazandırarak ülke ekonomisine dâhil etmeyi hedefleyen bu proje, terzilikten marangozluğa uzanan geniş bir sınıflandırmaya sahipti.⁵⁰ 1860'ta ilk açılma teşebbüsünü yaşayan ama kısa bir süre sonra kapanan "Telgraf Memur Mülazım Mektebi" ise esas anlamda 1871'de faaliyete geçer. Özellikle Darüşşafaka'nın bu okula ciddi katkıları olmuştur.⁵¹ Mithat Paşa'nın çabalarının bir başka ürünü olan "Mekteb-i Sanayi" ise 1868'de hayat bulur. Osmanlıcılığa sadık kalan bu okul, suç işleyen çocuklar da dâhil olmak üzere fakir ve kimsesiz çocuklara kapısını açar.⁵² 1859'da "Cevri Kalfa İnas Rüştüyesi" ile başlayan kadınların mesleki eğitim tecrübesi 1869'da açılan "Kız Sanayi Mektebi" ile devam eder. Mektep, kızları toplumsal yararı olan üretici bireylere dönüştürmeyi hedefler.⁵³ Özellikle 1869 tarihli "Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi" ile eğitim politikalarını sistemleştirme çabası yeni formal ve informal adımlara kapı aralar.⁵⁴ Nizamnamenin katkıları bağlamında mesleki ve teknik okullarda çeşitlenmeye başlar. 1882'de açılan "Sanayi Nefise Mektebi" bugün "Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi" adıyla hizmetlerine devam etmektedir.⁵⁵ Modernleşme ve sanayileşmenin getirdiği zorunluklar bağlamında artan mühendis ihtiyacı 1884'te "Hendese-i Mülkiye Mektebi'nin" açılmasıyla sonuçlanır. 1909'da "Mühendishane-i Mekteb-i Alisi" adını, 1928'de "Yüksek Mühendis Mektebi" adını alan okul 1944'te kurulan "İstanbul Teknik Üniversitesi'nin temelini oluşturmuştur.⁵⁶ Müslümanların ticarete olan ilgilerini arttırmayı hedefleyen "Hamidiye Ticaret Mekteb-i Alisi" ise 1883'te kurulur. Dört yıllık eğitim süresine sahip olan mektep, 1910'da "Ticaret Mekteb-i Alisi" adını alır. 1914'te "İnas Ticaret Şubesi'ni" açan okul Cumhuriyet yıllarında da faaliyetlerini sürdürür.⁵⁷ Avrupalıların kendi ekonomik çıkarları bağlamında kurdurdukları mesleki-teknik okullar da vardı. Bunlardan birisi "filoksera" adlı hastalığın yayılımı sonrasında 1887'de kurulan "Numune Bağ ve Aşı Ameliyat Mektebi'dir".⁵⁸ Hayvan hastalıklarını önlemeyi hedefleyen "Mülkiye Baytar Mektebi" ise 1889'da açılır. Mezunlarının hemen memur olarak görevlendirildiği nadir kurumlardan birisi olan bu okul 1921'de "Mülkiye Baytar Mekteb-i Alisi" adını alır. Ayrıca mektep "Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi'nin" kuruluşuna öncülük eder.⁵⁹ "Telkihane-i Şahane'de" aşı üretiminin başlaması sonrasında aşılardan halka nasıl uygulanabileceği gündeme gelir. 1892'de kurulan "Aşı Memurları Mektebi" bu ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır. Ancak 1912'de kurumsallaşabilen mektebin adı sonraki yıllarda "Leyli ve Nehari Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi'ne" çevrilir.⁶⁰ II. Abdülhamit'in teşvikiyle 1903'te kurulan "Darülhayr-i Ali" ise sanayi mekteplerine yönelik bir yetimhane okuludur. 1909'da kapatılan okul, 1914'te kurulan "Darüleytamlara" örnek olmuştur.⁶¹ Savaş koşullarında demiryollarının artan önemi 1915'te İzmir'de "İzmir

⁴⁶ Seval Yınılmez Akagündüz, Osmanlı Devleti'nde Okutulan İlk Fizik Ders Kitabı: Usûl-ü Hikmet-i Tabiiye (Doğa Felsefesine Giriş), *Türk Eğitim Tarihi Dergisi (TUHED)*, 2/2, (2013), 61.

⁴⁷ Makalenin içeriği gereği askeri mesleki-teknik okullardan ziyade sivil mesleki-teknik okullar ele alınmıştır.

⁴⁸ Sevtap Kadioğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve "Tedisat-ı Ziraiye Nizamnamesi", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 8 (2005), 240-241.

⁴⁹ Aysin Şişman, "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1 (2008), 30.

⁵⁰ Bekir Koç, *Osmanlı Modernleşmesi ve Mithat Paşa*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, 223-233.

⁵¹ Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 1-2, İstanbul: Eser Kültür, 1977, 622-625.

⁵² Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, 122.

⁵³ Şenay Atam ve Ümmügülüm Candeğer, "Osmanlı Devleti'nde Kız Islahanesi ve Kız Sanayi Mektepleri" *Türklerde Kadın*, Ed. Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Oğuz Polatel, Konya: Kömen Yayınları, 2020, 259-273.

⁵⁴ Mine Çağır ve İbrahim Caner Türk, "1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, 4/11 (2017), 64-65.

⁵⁵ Merve Köksal, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Kurumlarında Resim Dersleri ve Sanayi-i Nefise Mektebi Örneği", 6. *Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 12-13 Aralık 2019, 1053-1061.

⁵⁶ Kazım Çeçen, "Hendese-i Mülkiye Mektebi", İstanbul: *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17 (1998), 208-209.

⁵⁷ Aysenur Erdoğan, *Hamidiye Ticaret Mektebi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, 48-151.

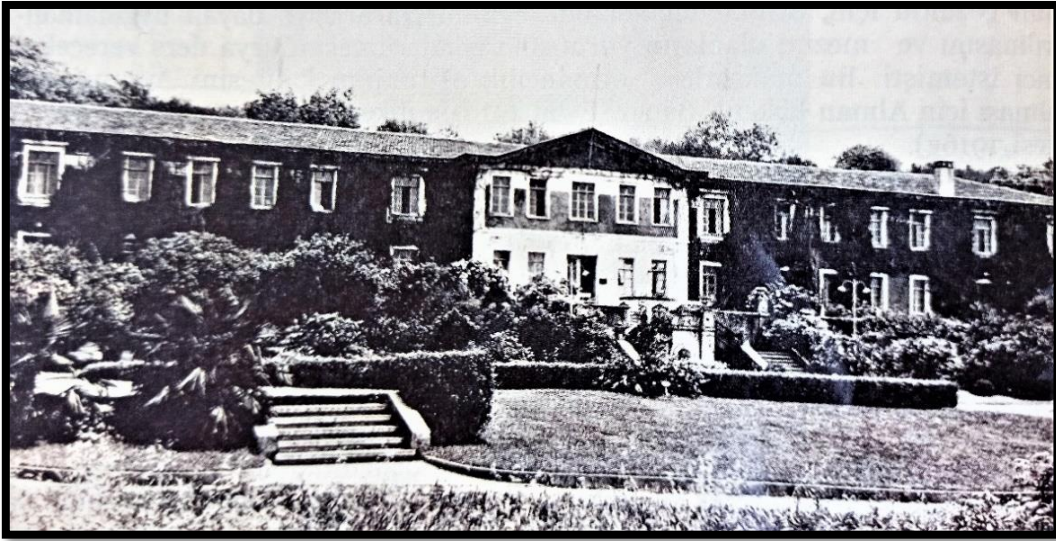
⁵⁸ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul: MEB, 1991, 161.

⁵⁹ Hatice Polat, *Mülkiye Baytar Mektebi (1894-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013, 66-67.

⁶⁰ Selvinaz Aydın ve Ülkü Özdemir, *Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Mesleki ve Teknik Eğitim*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 2019, 94.

⁶¹ Nadir Özbek, "II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-i Ali", *Tarih ve Toplum*, 182 (Şubat 1999), 75-84.

Şimendifer Mektebi'nin" açılmasıyla sonuçlanır. 50 öğrenci ile eğitim öğretim sürecine başlayan mektebin mezunları 5 yıl askerlikten muaftılar.⁶² Selanik'te açılan ilk Polis Mektebi'nin kapatılmasından bir süre sonra 1909'da "İstanbul Polis Mektebi" faaliyete geçer. İlk döneminde 400 öğrencisi olan okulun başarısı kısa sürede diğer vilayetlere de yayılmasını sağlar.⁶³ Varlığına dair ilk bilgiler 1876'da yürürlüğe giren "Hukuk Mektebi Nizamnamesi'nde" görülse de "Kondüktör Mektebi'nin" açılış tarihi 1911'dir. 1922'de "Nafia Fen Mektebi" adını alan bu kurum, mühendishanelere teknik elemanlar yetiştirmeyi amaçlar.⁶⁴ 1910'da açılan "Maliye Memurları Mektebi", savaş nedeniyle 1914'te kapanır. Okul, 1925'te yeniden Ankara'da açılır.⁶⁵ Mesleki ve teknik eğitimin seyri II. Meşrutiyet yıllarında yoğunlaşarak devam eder. Ancak bu yılların karmaşık iç ve dış politik ortamı açılan okulların uzun ömürlü olmasını engeller. 1909'da açılan "Rüsumat Memurları Mektebi", yine aynı tarihte açılan "Dişçi Mektebi", 1910'da açılan "Ziraat Ameliyat Mektepleri", yine aynı tarihte açılan "Sütçülük Mektepleri", 1911'de açılan "Kadastro Memurları Mektebi", yine aynı tarihte açılan "Evkaf Memurları Mektebi", 1914'te açılan "Çıracık Mektepleri", 1915'te açılan "Tabip Muavinliği Mektebi" dönemin diğer mesleki ve teknik eğitim kurumlarıdır.⁶⁶

Resim 2: Eski Süvari kışlasından dönüştürülen Bahçeköy Orman Mektebi-i Alisi binası.⁶⁷

1857'de ilk "Orman Mektebi" açılana kadar geçen sürede ormanların ıslahında yabancı uzmanlardan yararlanılmıştır. 1849'da Avusturya'dan Elvis Gravir ve Can Menzirin adlı iki orman mühendisi ve bir ormancı kalfası getirilirken, 1854'te Fransa'dan bir orman müdürü getirilmiştir.⁶⁸ Keban-Ergani madenleri etrafındaki ormanları ıslah etmeye gelen bu uzmanlar ancak bölgesel ihtiyaçları karşılayabilmişlerdir.⁶⁹ Ormanlık alanında teknik eğitime geçiş Louis Tassy ve Alexandre Stheme⁷⁰ adlı Fransız⁷¹ orman mühendislerinin⁷² 1857'de Orman Mektebi'ni açmalarıyla başlamıştır. Bu iki

⁶² Aydın-Özdemir, *Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla*, 125.

⁶³ Erkan Cevizliler, "Erzurum Polis Mektebi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44 (2010), 230.

⁶⁴ Kemal Saylan, "Osmanlı'da Mesleki Teknik Eğitim Kurumları: Kondüktör Mektebi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/18, (2016), 153-155.

⁶⁵ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3-4, İstanbul: Eser Matbaası, 1511-1515.

⁶⁶ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1483-1578; Şişman, "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki", 39-40.

⁶⁷ Erhan Kılıç, *Osmanlı Ormancılığının Zor Yılları*, Ankara: OGEMVAK, 2020, 96.

⁶⁸ Avusturya'dan getirilen orman mühendisleri hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA. İ.MVL. 132/3549, (14 Safer 1265/9 Ocak 1849), BOA. C.DRB, 32/1591, (7 Cemaziyelahir 1266/20 Nisan 1850), BOA. MVL. 325/50, (24 Recep 1266/5 Haziran 1850).

⁶⁹ Keskin, "Osmanlı Ormancılığı'nın", 124.

⁷⁰ 1814'te Bitche'de doğdu. Nancy Orman Okulu'nu bitirdi. 1856 yılı sonunda Tassy ile Osmanlı İmparatorluğu emrinde çalışmak üzere İstanbul'a geldi. Önce, Tassy ile İstanbul ile Sinop ve çevresi ormanlarının keşiflerini yapan Stheme, daha sonra yalnız olarak Teselya, Çanakkale, Gelibolu ormanlarının keşiflerini yaparak raporlarını verdi. Stheme, 1861'de Tassy ile başarılı çalışmalarından dolayı "Legion d'honneur" ile ödüllendirildi. 1862'de Fransa'ya döndü. 1874'te emekli oldu. Özdönmez, Ekizoğlu, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri", 59,60.

⁷¹ Dursun, Fransız orman uzmanlarının Osmanlı Devleti'ne silvikültür, ağaçlandırma ve yeniden ağaçlandırma gibi yeni ormancılık kavramları kattığını ifade etmiştir. Selçuk Dursun, *Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire*, Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 184.

⁷² Mühendislerin her birine 6000 frank maaş, 11.000 frank olağanüstü harcamalar karşılığı olmak üzere senelik 17.000 frank ödenecekti. Ayrıca, senelik 3000 frank ev kirası ve bir defaya mahsus olarak da 2500 frank yol harcırahi tahsis edilmesi kontratta karara bağlandı." Keskin, "Osmanlı Ormancılığı'nın", 125. Maaşlar ve mukavele hakkında detaylı bilgi için bkz: BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, No:16327[A],

mühendisin ormanların işletilmesine, ormancılık eğitiminin örgütlenmesine ve gerekli mevzuatların hazırlanmasına odaklandıkları görülmekte.⁷³ Bu arada kurucu müdür ve etkili bir eğitimci olması nedeniyle okul, "Tassy Orman Mektebi" adıyla anıldı. Orman Mektebi'nin ilk faaliyet dönemi Tassy'nin 1862'de Fransa'ya dönmesiyle sona ermiştir. Eğitim dilinin Fransızca olması, teşkilatlanma eksikliği ve iş olanaklarının sınırlılığı yeterli öğrenci teminini engellemiştir.⁷⁴ Bu durum Tercüme Odası kâtiplerinden bir kısmının 1857'de mektebe kaydedilmeleriyle sonuçlanmıştır.⁷⁵ 1861'de 9 kişi mektepten mezun olmuştu.⁷⁶ Tassy'nin 1862'de Fransa'ya gitmesi nedeniyle okula faaliyetlerine ara verdi. 1866'da ise Tassy ile tekrar kontrat yapılarak İstanbul'a gelmesi sağlanmış ve Orman Mektebi yeniden açılmıştır.⁷⁷ Ayrıca bir başka Fransız Orman Uzmanı Charles Simon⁷⁸ da mektepte çalışmaya başlamıştır. Nitelikli elemana duyulan gereksinim nedeniyle yeni dönemde mezuniyet süresi 2 yıla düşürüldü.⁷⁹ 1867'de mektepten 10 kişi mezun oldu.⁸⁰ Bütün bunlarla birlikte Tassy döneminde (1857-1862/1866-1868) bir kurs görünümünde olan Orman Mektebi'nden mezun olanlara dördüncü dereceden memuriyet verildi.⁸¹

1868'de Orman Mektebi'ne müdür olarak atanan Charles Simon 1870'te 13 maddelik bir nizamname yayımladı. Bu nizamname, mektebi okula alma koşulları, disiplin işleri, müfredatı, iş olanakları ve unvanları belirlenmiş gerçek bir okul kimliğine kavuşturdu.⁸² Nizamnamede okulun Maliye Nezareti'nin gözetimi ve Orman Umum Müdürlüğü'nün denetimi altında 1 müdür, 2 eğitici, 1 kâtip ve 1 odacıdan oluşması belirtilmiştir. Öğretim süresi 2 yıl olan yeni mektepte dersane, kütüphane, müze ve numunehane bulunması da kararlaştırılmıştır.⁸³ Simon döneminde Orman Mektebi'nden mezun olanlara müfettiş-i sani unvanı verilmiştir.⁸⁴ 1870-1879 yılları arasında mektepten 58 kişi mezun oldu.⁸⁵

Öğrencilerin hedeflenen kazanımlara ulaşamadıklarına yönelik inanç ise 1880'de yeni bir mektebin "Orman ve Maden Mektebi'nin" açılmasına neden oldu.⁸⁶ Yeni mektep için 1883'te bina yapımına başlanmıştır. Mektebin eğitimcileri bir taraftan dersler verirken bir taraftan da kitaplar yazıp çeviriler yapmışlardır. Orman ve Maden Mektebi'nde eğitim süresinin ilk 2 yıl idadi, son 2 yıl ise ali olmak üzere 4 yıl olması planlanmıştır. Mektebin öğrencileri düzenli olarak Belgrad Ormanları'nda saha çalışmaları yapmışlardır.⁸⁷ Ayrıca Orman ve Maden Mektebi'nde daha derli toplu bir ders müfredatı uygulanmıştır.⁸⁸ Bütün bu adımlara rağmen Orman ve Maden

BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, No:16327[B], BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, No:16518[A]: BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, No:16518[B]. Batmaz, Koç, Çetinkaya, *age.*, s. 157-165.

⁷³ Gülnaz Gezer Baylı, *Türkiye'de İstihdam Edilen Fransız Uzmanlar ve Türk Modernleşmesine Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2014, 114.

⁷⁴ İsmail Eraslan, *Türkiye'de Ormancılık Öğretim ve Eğitim Kurumlarının Tarihsel Gelişimi*, İstanbul: Ormancılık Eğitim ve Kültür Vakfı, 1989, 3-5.

⁷⁵ Keskin, "Osmanlı Ormancılığı'nın", 128.

⁷⁶ Orman Mektebi'nin ilk mezunları: Markar, Osman, Artin, Hüseyin, Rıza, Nazif, Rüştü Mehmet ve Retik Efendiler. BOA. İ.DH. 470/31473, (17 Ramazan 1277/29 Mart 1861).

⁷⁷ 1866 yılında ikinci grup Fransız orman mühendisleri olarak Adolphe Bricogne (1825-1906), Eugene Godchaux (1828-1885), Charles Simon (1831-1911), Frederic Chervau (1831-1901) ve beraberindeki dört tane bekçibaşı İstanbul'a gelerek göreve başlamışlardır. Keskin, "Osmanlı Ormancılığı'nın", 137.

⁷⁸ 1831'de Commarin'da doğmuş ve Nancy Orman Okulu'nu bitirmiştir. Tassy'nin önerisi üzerine 1866'da İstanbul'a gelmiştir. Başlangıçta biri Türk, diğeri Fransız orman memurundan oluşan heyetin başkanı olarak Bosna ve Çanakkale yörelerindeki ormanların harita ve amenajman planlarını düzenlemiştir. 1866'da ikinci kez öğretime açılan orman okulunda Tassy ile öğretmenlik yapmıştır. Tassy'nin 1868'de kesin olarak Türkiye'den ayrılmasından sonra okul müdürü olarak bir tüzük hazırlamıştır. Bu tüzük 1870'te yürürlüğe konmuş olmakla beraber, Simon, daha önceden okulun program ve yönetimini, söz konusu tüzüğe uygun bir biçimde düzenlemiştir. Yeniden örgütlediği okul 1880'e kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. 1877'de Türk-Rus savaşının başlaması üzerine Fransa'ya dönen Simon, Fransız ormancılık örgütündeki görevini 1892'ye kadar sürdürmüştür. 1890'da "Legion d'honneur" ile ödüllendirilen Simon, 1911'de Paris'te ölmüştür. Özdönmez, Ekizoğlu, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri", 60,61.

⁷⁹ Eraslan, *Türkiye'de Ormancılık Öğretim*, 4.

⁸⁰ Corci Anglidis, Mişel Zaharyadis, Banasit Hekimoğlu, Corci Kabril, Moiz Dalmajeyo, Eşil Razi, Kadri Efendi, Eftim Baspadis, Karnik Bazezayan. BOA. İ.ŞD. 15/669, (25 Rebiyülevvel 1286/5 Temmuz 1869).

⁸¹ Metin Özdönmez, Abdi Ekizoğlu, "Türkiye'de Ormancılık Yüksek Öğretiminin Başlangıcından Bu Yana Mezunlara Verilen Unvanlar ve Diplomalara", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: B, 46/1-2-3-4 (1993) 46.

⁸² Eraslan, *Türkiye'de Ormancılık Öğretim*, 5,12.

⁸³ Eraslan, *Türkiye'de Ormancılık Öğretim*, 20,37,38.

⁸⁴ Özdönmez, Ekizoğlu, "Türkiye'de Ormancılık Yüksek Öğretiminin", 46.

⁸⁵ Eraslan, *Türkiye'de Ormancılık Öğretim*, 5.

⁸⁶ Orman ve Ma'adin Mektebi Nizamnamesi 4 fasıldan oluşmuştur. BOA. A.}DVN. MKL. 19/23, (20 Şaban 1297/28 Temmuz 1880).

⁸⁷ Keskin, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin*, 38-41.

⁸⁸ Mektebin ilk senesinde "Kava'id-i Osmaniyye, Fransızca, Coğrafya, Hesap, Hendese, Resim, Mebadi-i İlm-i Hikmet, Kimya" dersleri okutulurken ikinci senesinde "Münşeât-i Osmaniyye, Fransızca, Tarih-i Tabii, Resim, Hendese, Logaritma, Cebir, Müsellesat, İlm-i Hikmet, Kimya" dersleri okutulmuştur. Üçüncü sene orman kısmı ve maadin kısmı olmak üzere iki kısma ayrılan mektebin orman

Mektebi'nde okutulan derslerin Avrupa'ya kıyasla yetersiz olduğu raporlara yansımıştır.⁸⁹ 1893'te günün ihtiyaçlarını karşılayamadığına inanılan Orman ve Maden Mektebi kapatılmıştır. Mektebin, Orman kısmına ait "alı" öğrenciler öğretim üyeleri ve araç-gereçleri de dâhil olmak üzere "Halkalı Ziraat ve Baytar Mekteb-i Alisi'ne" aktarılmıştır. 1880-1892 yılları arasında Orman ve Maden Mektebi'nden mezun olan 49 kişiye mühendis unvanı verilmiştir.⁹⁰

Ormancılık eğitimi 1893'ten itibaren Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi aracılığıyla sürdürülmüştür. Bağımsız bir orman mektebinin gözle görülür yararları olsa da teşkilatlanma eksikliği süreci sekteye uğratmıştır. Teşkilatlanma eksikliği ile tarım ve orman eğitimlerinin birbirlerini destekleyebileceklerine dair inanç, sorunlar çözümlenene kadar ormancılık eğitiminin Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi'ne taşınmasına yol açmıştır.⁹² Bu arada bu

Resim 3: Hoca Ali Rıza Efendi.⁹¹

mektep altında farklı derslerin programa dâhil edildiği de görülmekte.⁹³ Halkalı'ya taşındıktan sonra ormancılık eğitiminin öğrenim süresi 3 yıldan 4 yıla çıkartılmıştır.⁹⁴ Orman Mektebi'nden gelen öğrencilere tohum ekme, fidan dikme ve orman yetiştirme metotlarını öğrenebilmeleri için Halkalı'daki ziraat çiftliğinin bir kısmında numune ormanları tesis edilmiştir. 1896-1903 yılları arasında Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi'nden mezun olan 140 öğrenciden 64 tanesi ormancılık ile ilgili görevlere atanmıştır. Okul, 1903'te 23 maddelik bir nizamname ile biçim değiştirerek "Halkalı Ziraat veOrmancılık Mekteb-i Alisi'ne" dönüşmüştür. Eğitim-öğretim süresi 4 yıl olarak belirlenen bu okula alınacak öğrencilerin idadi ve rüştiye mekteplerinden veya bu seviyedeki okullardan mezun olmaları kararlaştırılmıştır. Halkalı Ziraat veOrmancılık Mekteb-i Alisi'nden 1903-1910 yılları arasında mezun olan 143 öğrenciden 45 tanesi ormancılığa yönelmiştir.⁹⁵

Meşrutiyet'in yeniden ilanı bağımsız bir orman mektebini yeniden gündeme getirmiştir.⁹⁶ Hoca Ali Rıza Efendi'nin⁹⁷ çabaları sayesinde 1910'da "Orman Mekteb-i Alisi" kurulmuştur.⁹⁸ Mektebin, Orman Umum Müdürlüğü'nün denetiminde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmesi

kısımında "Müsellesat, Tahtî-i Arazi, Resim, İlm-i Nebatat, İlm-i Ahşab, Münşeat-ı Osmaniye, Lisan-ı Fransevî"; maadin kısmında ise "Müsellesat, Tahtî-i Arazi, Resim, İlm-i Tabakatü'l Arz, Kimya, Münşeat-ı Osmaniye, Lisan-ı Fransevî" dersleri okutulmuştur. Son sene ise orman kısmında "Fenni Orman, İmalatı Orman, Harita ve İmalat Müsveddesi, Münşeat-ı Osmaniye, Lisan-ı Fransevî" dersleri okutulurken maadin kısmında "Kimya ve İzabe-i Maadin, İmlat-ı Maadin, İmalat Müsveddesi, Münşeat-ı Osmaniye, Lisan-ı Fransevî" dersleri okutulmuştur. BOA. A.}DVN.MKL. 19/23, (20 Şaban 1297/28 Temmuz 1880).

⁸⁹ Esasen bu iki mektep ve bu iki şube arasında organik bir bağ da mevcut değildi. Birinde daima karlılık rantabilite prensibi hâkim iken, diğesinde ise devamlılık esastı. Şeref Nuri İlkmen, "Ormancılık Sahasındaki Tedris Müessesemizin Yüzüncü Yıl Karşısında Taşındığı Mana ve Değer", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: B VII/I (1957) 11.

⁹⁰ Keskin, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin*, 41,42.

⁹¹ "Orman Mekteb-i Alisi Mecmuası", 1, 1 Ağustos 1333, 12.

⁹² Eraslan, *Türkiye'deOrmancılık Öğretim*, 7,13,14.

⁹³ Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi'nin programında "Orman İklimi, Orman Ağaçları Ekolojisi, Koru, Baltalık ve Korulu Baltalığı İdareleri Tarzı, Maktaların Tertibi, Ormanda Yapılacak Kesimler ve Taşınması, Kereste Satışı ve Ticareti, Reçineli Ağaçlardan Sakız İmalı, Tabii Gençleştirme, Ekim, Dikim ve Dağlık Arazinin Ağaçlandırılması" adlı dersler bulunmaktaydı. Eraslan, *Türkiye'deOrmancılık Öğretim*, 62-Halil Kutluk, "TürkiyeOrmancılığında Öğretimin Seyri, Öğretimle İlgili Bazı Mevzuat ve Teşkilat", *Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni*, 9/33 (1970), 153.

⁹⁴ Volkan Çeşme, *Halkalı Ziraat Mektebi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, 131.

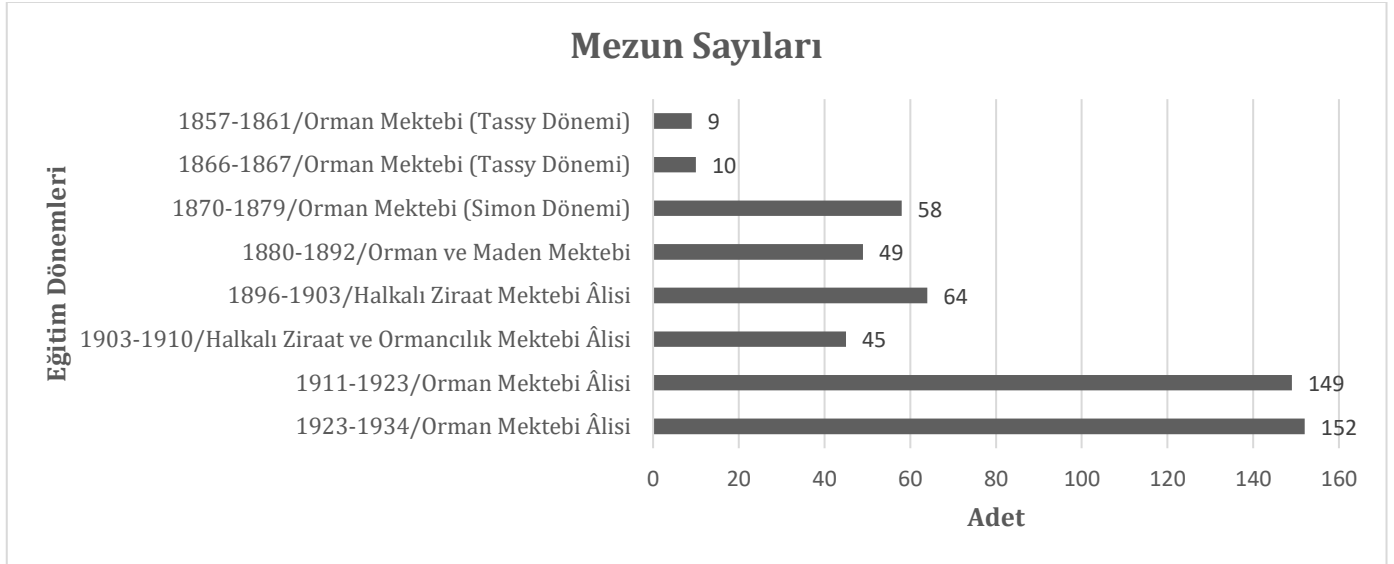
⁹⁵ Eraslan, *Türkiye'deOrmancılık Öğretim*, 8,42,76.

⁹⁶ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara: Ocak Yayınları, 1996, 404.

⁹⁷ Hoca Ali Rıza Efendi 1843'te Çankırı'da doğmuştur. 1881'de Orman ve Maden Mektebi'ne müdür olmuştur. 1906'da inceleme yapmak ve orman teşkilatı kurmak için, merkezi Vilayet-i Selase'ye gönderilmiştir. 1908'e kadar orman teşkilatının başında kalmıştır. 1908'de 5000 kuruş maaşla İstanbul'da orman müdüriyet-i umumisinden memuriyetine devam etmiştir. 1909'da mevcut görevine ek olarak Orman Mekteb-i Alisi'nde 1913'e kadar öğretmenlik yapmıştır. Aynı yıl orman umum müdürlüğünden emekliye ayrılmıştır. Hoca Ali Rıza Efendi 1925'te vefat etmiştir. Yund, *Türkiye Orman Umum*, 25,26. Hoca Ali Rıza Efendi ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Halil Kutluk, Kerim Yund, *Hoca Ali Rıza Orman Umum Müdürlerinden Hayatı ve Eserleri 1843-1925*, Ankara: Akın Matbaası, 1949.

⁹⁸ Eraslan, *Türkiye'deOrmancılık Öğretim*, 8.

kararlaştırılmıştır.⁹⁹ Yayımlanan 30 maddelik Mektep Nizamnamesi'nin 1. maddesinde "Orman fen memurları yetiştirmek üzere Dersaadet civarında bulunan ormanlara mücavir ve münasip bir mevkiye bir Orman Mekteb-i Alisi tesis ve küşat olacaktır" denmiştir.¹⁰⁰ Nizamnamede eğitim süresinin 2 yıl olacağı, her sınıfın 20 öğrenciden oluşacağı, 25 Osmanlı altını karşılığında 5 öğrencinin daha kabul edilebileceği belirtilmiştir. Diğer yandan nizamnamede mektebin tesisi, öğretim süreci, öğrenci kabulü, değerlendirme yöntemleri, iş olanakları, idare heyeti gibi konular da ele alınmıştır.¹⁰¹ 38 maddelik "Orman Mekteb-i Alisi'ne Mahsus Dâhili Talimatname" ise 1914'te yürürlüğe girmiştir.¹⁰² 1910-1917 yılları arasında 2 sene olan eğitim süresi Dr. Bauer'in¹⁰³ teklifi ile 1917'de 3 seneye çıkartılmıştır. Bu arada mektepte okutulacak dersler 5 ana başlıkta toplanmıştır: "Ormanlara dair ilim ve fen dersleri", "orman sınırlama ve harita çizme dersleri", "ormanlarda yapılacak bekçi kulübe ve hanelerine, nakliyyeye dair inşaat usulleri", "ormanlarda bulunan av hayvanları, haşereler ve haşerelerin itlafı dersleri", "ormanlara dair resmi yönetmelikler dersi". Bu ders programı 6 ana ders içerisinde birçok alt başlıktan oluşan 66 sayfalık kitapçık¹⁰⁴ şeklinde basılmıştır.¹⁰⁵ Orman Mekteb-i Alisi'nin eğitim-öğretim faaliyetleri Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı nedeniyle zaman zaman sekteye uğramıştır. Ancak bütün bunlara rağmen 1911-1917 yılları arasında 91 mezun vermiştir. Orman Mekteb-i Alisi Cumhuriyet yıllarında "Yüksek Orman Okulu" adı altında eğitim-öğretim faaliyetlerine ve akademik çalışmalarına devam etmiştir. 1934'te kaldırılan Yüksek Orman Okulu'nun yerine, "Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne" bağlı bir Orman Fakültesi kurulmuştur. 1923-1934 yılları arasındaki bu son dönemde adı geçen okuldan 152 kişi mezun olmuştur.¹⁰⁶

Grafik 1: Orman Mektebi Mezunları (1857-1934)¹⁰⁷

⁹⁹ Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, 371.

¹⁰⁰ Orman Mekteb-i Alisi'ne tahsis edilen Bahçeköy'deki (*Büyükdere'de Bahçe Köyü bendler civarında vaki...*) eski süvari kışlasının onarımı devam ederken öğrenciler Sultanahmet yakınlarındaki bir binada 1912'ye kadar eğitim görmüşlerdir. Abdurrahman Fatih Şendil, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Orman Fakültesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, 89; Ergün, Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde*, 405.

¹⁰¹ Mektep Nizamnamesi için bkz: Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, 371-375. Nizamnamenin aslı için bkz: BOA. İ.O.M. 14/40, (19 Cemaziyevvel 1328/29 Mayıs 1910).

¹⁰² Halil Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 1202-1341 (1787-1925)*, Cilt 2, Ankara: Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, 1967, 309-317.

¹⁰³ 1916'da Almanya'dan davetle gelen Dr. Bauer, ormancilık öğretiminin incelenmesi ve iyileştirilmesi ile görevlendirilmiştir. Bauer, hem Orman Mekteb-i Alisi'nde ders vermiş hem de okulun öğretim işleriyle uğraşmıştır. Bauer'in önerileri doğrultusunda "Orman Mekteb-i Alisi Mecmuası" çıkartılmıştır. 2 yılı aşan görev süresi sonrasında 1918'de ülkesine dönmüştür. Özdönmez, Ekizoğlu, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri", 66.

¹⁰⁴ Kitapçık için bkz: *Orman Mektebi Programı*, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Orman Müdüriyet-i Umumiyesi, Sırat-ı Müstakim Matbaası, İBB Atatürk Kitaplığı, Tarih Yok.

¹⁰⁵ Şendil, Şendil, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, 89,90.

¹⁰⁶ Eraslan, *Türkiye'de Ormancilık Öğretim*, 8-11.

¹⁰⁷ Grafikte Orman ve Maden Mektebi, Halkalı Ziraat ve Ormanlık Mekteb-i Alisi'nden mezun olanların tamamı değil sadece ormancilık alanında istihdam edilenler esas alınarak yazılmıştır. Eraslan, *Türkiye'de Ormancilık Öğretim*, 7: 1893-1896 yılları arasını almıştır. Ancak Kutluk'un mezunları yazdığı listede 1312 senesi parantez içerisinde (1896) olarak gösterilmiş olup

Orman Ameliyat Mekteplerinin Açıldığı Dönemin Düşünsel Atmosferi

İttihatçıların ziraata yönelik ilgileri üretim tabanlı konuların yoğunca tartışılmasına, ziraat derslerinin yaygınlaştırılmasına, yeni kanunlar çıkartılmasına ve ziraat bilgisini basitleştiren broşürlerin dağıtılmasına neden olmuştur.¹⁰⁸ Ziraat tartışmalarının gündend güne belirginleşmesi orman meselesine de yansımıştır. Örgün eğitim kurumlarında okutulan derslerde farklı yaşam alanlarının varlığı belirginleştirilirken çevre bilinci ile doğa ve hayvan sevgisi aşılmıştır.¹⁰⁹

Orman ve ormancılık eğitiminin gerekliliği iki noktadan hareketle gündeme taşınmıştır. Bunlardan ilki uzmanların hakkıyla yetiştirilmesiyle ikincisi tahribata karşı halkın bilinçlendirilmesidir. Ancak bu iki noktadan önce planlama eksikliğine ayrıca bakılmalıdır. Orman tartışmasının hareketli isimlerinden birisi olan Nazaret Dağavaryan'a göre, bürokratik işlevsizlikten kaynaklanan planlama eksikliği ciddi bir sorundur. Merkezîyetçi-bürokratik kaygıların ormanlara zarar verdiğini iddia eden milletvekili, Orman Nezareti'nin kurulmasının tahribatı arttırdığına inanmıştır.¹¹⁰ Dağavaryan gibi Ahmet Şükrü'de benzer bir noktaya eğilmiştir.¹¹¹ Mebusların değindikleri bu durum planlama ve mevzuat eksikliklerinden kaynaklanmaktadır.¹¹² Diğer yandan memur kadrolarının çalışıp çalışmadıkları da irdelenmiştir. Sami, evrak eşlerini hızlandırmayan memurlara soruşturma açılmasını istemiştir.¹¹³ Konya mebusu Ali Haydar'a göre, orman politikalarına yönelik adımlardan önce haritalar çıkartılmalı, amenajman planları yapılmalı, fenni uzmanlar yetiştirilmeliydi.¹¹⁴ Yabancı uzmanlara verilen paraların nereye gittiğini sorgulayan Ömer Lütfi Bey ise baltalıklar belirlenmedikçe tahribatın engellenemeyeceğini aktarmıştır.¹¹⁵ Planlama aksaklıklarının giderilerek Anadolu'daki orman miktarının artırılması ise bir diğer konudur.¹¹⁶ Açıkçası bürokratik kaygılardan arındırılmış bir planlama çabası dikkat çekmektedir.

Planlama merkezli tartışmalar orman sevgisini genişletmenin zorunluluğunu da gündeme taşımıştır. Aslında ormanların en büyük düşmanı cehalettir. Bu cehaleti kırmanın yolu ise ormanı, fen memurları ve toplumsal çabalarla halka sevdirmektir.¹¹⁷ "Orman Mekteb-i Alisi" ile "Orman Ameliyat Mektebi" gibi üst düzey okullar orman uzmanlarına odaklanırken "Ağaç Bayramları" kolektif bir bilinçle halka ulaşmaya çalışmıştır. Orman memurlarının bürokratik algılamalarla çevrelenen yüzeysel bir iş tanımlamasına sahip olduklarını belirten Dağavaryan, Tassy'nin açtığı okulun kapatılmasını eleştirmiştir.¹¹⁸ "Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Alisi'nden" alınacak birkaç teorik ders ile orman uzmanlarının yetiştirilmeyeceğini aktaran milletvekili,¹¹⁹ ayrı bir yüksek orman okulunun yanında uygulamalı eğitimin de önemsenmesini hatırlatmıştır.¹²⁰ Dağavaryan'a göre

Hicri ya da Rumi olarak belirtilmemiş olmakla birlikte bu tarihin Rumi 1312 olup 1896 mezuniyetine işaret etme olasılığı yüksektir. Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*.

¹⁰⁸ Ercan Haytoğlu, Serdar Gökaş, "Türkçülük ve Köycülük: Türk Düşünce Hayatının Yansımaları (1911-1918)", *Türk Tefekkür Dünyası Bilgi Şöleni*, C.2, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, 2012, 468.

¹⁰⁹ Konu hakkında şu makaleye bakılabilir: Ramazan Alabaş, "Environmental Topics and Environmental Ethics in Primary School Humanities and Social Sciences Education During the Late Ottoman Period (1913-1918)", *International Electronic Journal of Environmental Education*, 9/2, 2019.

¹¹⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre (D).1, İçtima Senesi (İçs.).1, İnikad (İn).127, Celse (Ce).1, Cilt (Ci).6, (26 Temmuz 1325/8 Ağustos 1909), 194.

¹¹¹ Ona göre de Orman Nezareti halkın koruması altında bulunan baltalıklara müdahale ettiğinden arada derede kalan halk ormanları tahrip ederek tarlaştırmaktadır. Bkz. MMZC, D.1, İçs. 3, İn.87, Ce.1, Ci.6, (16 Nisan 1327/29 Nisan 1911), 4-5.

¹¹² Planlama eksikliği bağlamında Abdülvahap Efendi orman teşkilatlanmasının lüzumsuz memur kadrolarıyla doldurulmasını eleştiriyor. Teşkilat kurulmadan önce Bolu Sancağının orman gelirinin 21 bin lira, giderinin ise 1600 lira olduğunu hatırlatan mebus, teşkilatla birlikte gelirin 18 bin liraya gerilediğini giderin ise 8 bin liraya çıktığını anlatmakta. Ona göre, gelirlerdeki azalmayla giderlerdeki artışın nedeni gereksiz, işlevsiz memur kadrolarıdır. MMZC, D.1, İçs.3, İn. 13, Ce.1, Ci.1, (25 Teşrin-i Sani 1326 /8 Aralık 1910), 433.

¹¹³ Sami, "Ormanlarımız", *İstisare*, 5, (4 Teşrin-i evvel 1324/17 Ekim 1908), 225.

¹¹⁴ MMZC, D.3, İçs.4, İn.62, Ce.1, Ci.2, 4 Mart 1334/4 Mart 1918, 674. Sami'ye göre nakliyeden, üretim kapasitelerine kadar ormanların iktisadi durumunu belirginleştiren haritalar hazırlanmalıdır. Bkz. Sami, "Ormanlarımız", 223.

¹¹⁵ MMZC, D.3, İçs.1, İn.36, Ce.1, Ci.2, (4 Temmuz 1330/17 Temmuz 1914), 333.

¹¹⁶ Rıza Paşa'ya göre Anadolu'da ormansız tepeleri, ormansız köyleriyle çıplak olduğundan ormanların korunması kadar belli bir planlama dâhilinde ormanların yetiştirilmesi de önemlidir. MMZC, D.1, İçs.3, İn.88, Ce.2, Ci.6, (18 Nisan 1327/1 Mayıs 1911), 76.

¹¹⁷ Köylülerden beklenen kendi arzularına göre ağaçlar kesmemeleri, orman fen memurlarına danışmaları ve uyarılara kulak asmalarıdır. Bkz. İmzasız, "Ormanlar", *Işık*, 2 (1326/1910-1911), 33.

¹¹⁸ MMZC, D.1, İçs.1, İn.91, Ce.2, Ci.4, (30 Mayıs 1325/12 Haziran 1909), 318-319.

¹¹⁹ Aristidi Paşa üç adet yüksek okulunun açılmasının daha iyi olacağını belirtse de teorik eğitim merkezli okulların uzmandan çok masa başı memurların sayısını arttırdığına inanan Dağavaryan Efendi'yi fikrinden vazgeçirememiştir. Dağavaryan Efendi, yüksek orman okulları faaliyete geçene kadar, Halkalı'dan mezun olanlara iki-üç ay ormanlarda uygulamalı dersler verilmesini önermiştir. Bkz. MMZC, D.1, İçs.1, İn.91, Ce.2, Ci.4, (30 Mayıs 1325/12 Haziran 1909), 318-319.

¹²⁰ MMZC, D.1, İçs.1, İn.74, Ce.2, Ci.3, (5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909), 518,523.

ormancılık eğitiminde teoriden ziyade uygulamaya önem verilmeliydi. Birden fazla yüksek eğitim kurumunun açılmasının gereksiz olduğuna inanan mebus, Fransa'da tek bir yüksek orman okulunun yanında 45 adet ameliyat mektebinin bulunduğunu söylemiştir.¹²¹ Ona göre yüksek okullardan mezun olanlar da unutulmamalıdır. Okuma-yazma bilmeyen orman korucularına dikkat çeken mebus, Fransa'daki "Barel Mektebi" gibi süvariler ile kolculara uygulamalı eğitim verecek kurumlar önermiştir. Dağavaryan'ın değindiği bir başka eksiklik ise eğitimcilerin maaşlarının yetersizliğidir. Dağ başında çalışanlara tatmin edici maaşlar verilmesinin zaruretine dikkat çeken mebus, ormandan anlamayanlara verilen maaşlarla öğrencilerin yurtdışına eğitime gönderilebileceğini savunmuştur.¹²²

Zabit ceridelerine yansıyan tartışmalar, ormancılık ve baytarlık eğitimi için 15 kişinin Fransa ve Almanya'ya gönderildiklerini göstermekte. Ancak Dağavaryan Efendi yurtdışına gönderilen bu çocukların niteliklerini sorgulamakta. Fransa'ya gönderilen çocukların Fransızca ve matematik bilmediklerini iddia eden mebus, bu okulların öğrenci seçiminde çok hassas olduklarını aktarmakta.¹²⁴ Dağavaryan'ın eleştirilerine karşılık Artistidi Paşa ise yetişmiş insan potansiyeli eksikliği nedeniyle gönderilebilecek en iyi öğrencilerin yurt dışına yollandıklarını savunmuştur.¹²⁵ Bu arada Necip Draga ise ziraat ve ormancılık tartışmalarında kitap meselesini gündeme getirmiştir. Ziraat ve ormancılık kitaplarının olmadığı olsa bile okunmadığı bir ortamda çiftçinin, köylünün nasıl bilinçlendirilebileceğini sorgulayan milletvekili yabancı kaynaklardan yapılacak çeviriler ile yerli uzmanların yazacakları yeni kitaplara işaret etmiştir.¹²⁶

Mehmet Cavit Bey de ormanların tahribatının nizamnamelerle değil köylünün eğitilmesiyle sonlandırılabilirliğine inanmıştır. Ona göre çağı yakalayamamış ülkelerde tahribat daha büyük olduğundan bu ülkelerde ekonomik bağlardan hareketle ormanlar sevdirmelidir.¹²⁷ Bu noktada geliştirilen en iyi yöntem ağaç bayramlarıdır. O, dönemin ziraat, çiftçi ve köy tartışmalarına önemli katkılar sağlayan orman ve ormancılık eğitimine de eğilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ormanların ve ağaçların yeterince tanınmadığına değinen Mehmet Cavit Bey, ormanların geleceğinin bireysel çabalardan ziyade milli, toplumsal çabalara bağlı olduğuna da inanmıştır.¹²⁸ Diğer yandan ilk kez Fransa'da

Resim 4: Orman Mekteb-i Alisi Ders Nazırı Dr. Bauer.¹²³

ortaya çıkan daha sonra İngiltere, Almanya, İtalya ve İsviçre'ye yayılan ağaç bayramları A. Ferid'e göre kolektif orman bilincinin yayılmasının anahtarıdır. A. Ferid, ağaç bayramlarının herkese ulaştırılabilmesi için ilk olarak darümuallimlere ve iptidai mekteplere ormancılık dersi konulmasını önermiştir. Ona göre darümuallimlerden, iptidai mekteplerine uzanacak olan ormancılık dersleri, "Talebe Orman Cemiyetlerine" yansarak ağaç

¹²¹ Adana, Kastamonu gibi şehirlerin orman ve ormancılık eğitimi için uygun olduklarını savunan İsmail Mahir Efendi'de de uygulamalı eğitimin önemine odaklanmıştır. Bkz. MMZC, D.1, İ.çs.1, İ.ñ.127, Ce.1, Ci.6, (26 Temmuz 1325/8 Ağustos 1909), 196.

¹²² MMZC, D.1, İ.çs.1, İ.ñ.127, Ce.1, Ci.6, (26 Temmuz 1325/8 Ağustos 1909), 196.

¹²³ Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 1202-1341 (1787-1925)*, 404.

¹²⁴ MMZC, D.1, İ.çs.2, İ.ñ.46, Ce.1, Ci.2, (13 Şubat 1325/26 Şubat 1910), 483.

¹²⁵ MMZC, D.1, İ.çs.2, İ.ñ.46, Ce.1, Ci.2, (13 Şubat 1325/26 Şubat 1910), 484. Sonraki oturumlarda teorik derslerin ormancılığın sorunlarına çare olmayacağını tekrar hatırlatan Dağavaryan Efendi, Fransızcası ve matematiği kuvvetli daha çok çocuğun yurt dışına gönderilmesini istemiştir. MMZC, D.1, İ.çs.2, İ.ñ.93, Ce.1, Ci.5, (6 Mayıs 1326/19 Mayıs 1910), C.5, 323.

¹²⁶ Necip Draga Bey, yepyeni ziraat aletlerinin o aletlerin nasıl kullanılabilirliğini gösteren basit talimatnamelerin yokluğu nedeniyle rahatlıkla bozulduklarını da hatırlatmakta. Köylüler yeterince okuma-yazma bilmediğinden bu kitapların ne işe yarayacağını sorgulayanları da eleştiren milletvekili sayıları az da olsa okuma-yazma bilen bütün köylüler ve çiftçiler için bu kitapların çıkartılmasını istemekte. MMZC, D.1, İ.çs.3, İ.ñ.89, Ce.1, Ci.6, (19 Nisan 1327/2 Mayıs 1911), 107.

¹²⁷ MMZC, D.3, İ.çs.3, İ.ñ.61, Ce.1, Ci.3, (28 Mart 1333/28 Mart 1917), 405.

¹²⁸ A. Ferid, "Ormancılık", *Yeni Fikir*, 5, (15 Nisan 1328/28 Nisan 1912), 134.

bayramlarını destekleyecekti.¹²⁹ Ahmet Tevfik de öncelikle köylünün bilinçlendirilmesini istemiştir. Köy çobanlarının bilerek ya da bilmeyerek genç fidanlara zarar verdiğini söyleyen yazar, öğretmenlere köylüyü uyandırma görevinin düştüğünü aktarmıştır.¹³⁰ İlkokul öğrencileriyle orman arasındaki ilişkiye Yusuf Behçet de değinmekte. Londra ve Paris'te olduğu gibi İstanbul çocuklarının da sık sık ormanlık alanlara götürülmesini, onlara ağaçlar diktirilmesini öneren Yusuf Behçet, Anadolu'daki ormanların bilinçlenme ve kolektif çabalarla kurtarılabilmesine inanmıştır.¹³¹ Ağacı, ormanı toplumsal iş bölümü bağlamında sevdirmeyi amaçlayan makalelerden bir tanesi de Yeni Fikir'de kaleme alınmıştır. Makalede ağaç bayramlarının plansız, programsız gerçekleştirilemeyeceği aktarılmıştır.¹³² Bu noktada önemli hususlar, ağaç dikiminin halka zorla yaptırılmaması, halk ile orman arasındaki ilişkinin iletişim araçlarıyla kuvvetlendirilmesidir.¹³³ Bu düşünsel atmosferden de anlaşılacağı üzere orman ve ormancılık eğitiminin önemini teorik eğitimden ziyade uygulamalı formel ve informal olanaklara taşımaya çalışan bir gündem vardır.

Orman Ameliyat Mekteplerinin Gelişimi

1910'da Orman Mekteb-i Alisi'nin kurulmasından bir sene sonra uygun görülen yerlerde Orman Ameliyat Mekteplerinin açılması kararlaştırılmıştır. 1911'de "Orman Ameliyat Mektepleri Nizamnamesi Esbab-ı Mucibe Layihası" ile 14 maddelik "Orman Ameliyat Mektepleri Nizamnamesi" hazırlanmıştır.¹³⁴ Adı geçen belgede ağaçsız ya da seyrekleşmiş alanlarda ormanlık alanlar yetiştirebilmek suretiyle "Ameli Orman Müessisileri" yetiştirebilmek için ameliyat mektepleri kurulmasının gerekliliği belirtilmiştir. Böylelikle 14 maddeden oluşan Orman Ameliyat Mektepleri Nizamnamesi'nin taslak metni hazırlanmıştır.¹³⁵ Bir süre taslak halinde kalan nizamname 15 Mayıs 1913'te 6 fasıl ve 13 madde olarak yürürlüğe girmiştir.¹³⁶ Nizamnamenin birinci maddesinde tahrip edilmiş ormanlarda ve yakın bölgelerinde ağaç yetiştirilmesinin gerekliliği ifade edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda "Orman Ameliyat Memuru"¹³⁷ unvanıyla vilayetlerde ve "elviye-i gayr-i mülhakanın" uygun yerlerinde "Orman Ameliyat Mektepleri" kurulması kararlaştırılmıştır. Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı olan bu mekteplerin vali, mutasarrıf ve orman müdürlerinin gözetim ve teftişi altında buldukları da belirtilmiştir. Eylül ayının başlangıcından haziran ayının sonuna kadar devam edecek olan mekteplerin yatılı olduğu, gerekli görüldüğünde arttırılmak üzere her sene 10 öğrenci ücretsiz ve 5 öğrencinin de uygun bir ücretle alınacağı kaydedilmiştir. Bütün bunlarla birlikte emlak sahibi ile köylülerin kendi orman, koru ve baltalıklarını imar etmek için seçtikleri bir öğrencinin nehari yani gündüzcü olarak ücretsiz alınacağı da kabul edilmiştir.¹³⁸

Bu mekteplere öğrenci kabul şartları da detaylandırılmıştır. Buna göre aday öğrencinin Osmanlı vatandaşı olması, 19 yaşından büyük olmaması, engebeli ve dağlık arazilerde çalışabileceğini gösteren bir sağlık raporu sunması, suç kaydının bulunmaması ve erbab-ı namustan iki kişinin şahitliğini getirmesi lazımdı. Şartları sağlayan öğrenciler ağustos başında vilayetlerde ise valiye, livalarda ise mutasarrıfa yaşlarını, hangi mekteplerden ne gibi dersler aldıklarını gösteren bir dilekçe ile başvuracaklardı. Ayrıca dilekçenin ekinde nüfus tezkeresi, aşı vesikası, hüsn-i hal, mektep diplomaları ve doktor raporu da bulunacaktı. Mahalli maarif müdürü, orman müdürü ve

¹²⁹ A. Ferid, "Ağaçları Sevelim", *Yeni Fikir*, 4, (15 Mart 1327/28 Mart 1911), 104-109

¹³⁰ Ahmet Tevfik, "Ormanlar İçin", *Yeni Mektep*, 5, (Eylül 1327/Ekim 1911), 140.

¹³¹ Yusuf Behçet, "Ormanlarımızı Sevelim", *Tedrisat Mecmuası*, 6/4, (7 Haziran 1332/20 Haziran 1916), 304.

¹³² İlk olarak ormanlaştırılacak yerler orman fen memurları ve ziraat çalışanları tarafından belli bir program dâhilinde incelenmeliydi. Ağaç dikilecek yerin havası, denizden yüksekliği, dikim yapılacak toprağın türü, rüzgârın konumu ve fidanların özellikleri belirlendikten sonra mektep talebeleri, köy ya da kasaba ahalisi, orman ve ziraat dernekleri, spor dernekleri, askerler ve ilgili kamu görevlilerinin katılımıyla ağaç dikimi gerçekleştirilebilirdi. *Yeni Fikir*, "Ağaç Bayramları Hakkında", *Yeni Fikir*, 9 (Mart 1329/Nisan 1913), 274-275.

¹³³ Mekteplere, derneklere, kulüplere, belediyelere ormanların faydaları ile ekonomik katkılarını anlatan levhalar asmak, gezici konferansçılarla köylülere ulaşmak; küçük broşürler hazırlayıp bunları ücretsiz dağıtmak, süreli yayınlarda tanıtımlar yapmak; mekteplerde, derneklere, kulüplere sinematograf manzaralar göstermek ormanı ve ağacı halka sevdirmek, ağaç bayramlarının angarya gibi görünmesini engelleyebilir. Ayrıca ağaç bayramının gerçekleştirileceği gün, milli şarkılar söylenip halkın maneviyatı da güçlendirilmeliydi. Agm. S. 277-278.

¹³⁴ *Orman ve Maâdin ve Zirâat ve Baytar Mecmuası*, Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezareti, 2. Sene, Aded: 8-9, (31 Temmuz 1327/13 Ağustos 1911), Sıraat-ı Müstakim Matbaası, 1329, 407-409.

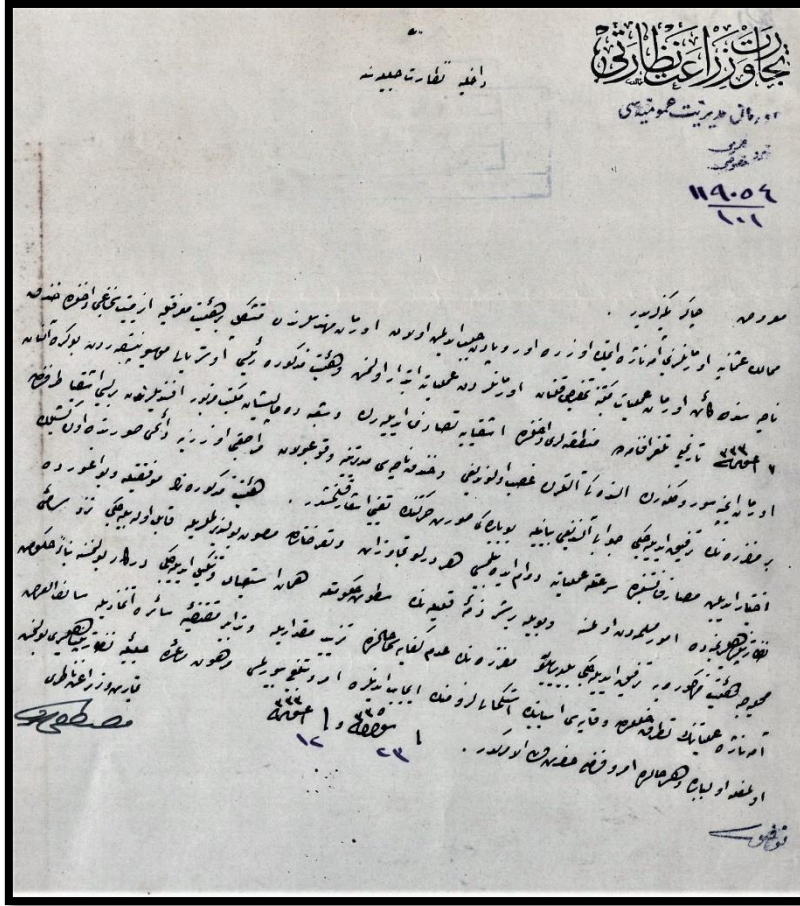
¹³⁵ *Orman ve Maâdin ve Zirâat ve Baytar Mecmuası*, 411-417: Bu nizamname metni birkaç değişiklik dışında 1913 yılında aynen yürürlüğe girmiştir.

¹³⁶ Düstur, "Orman Ameliyat Mektepleri Nizamnamesi", Tertip.2, Cilt.5, (8 Mayıs 1329/ 15 Mayıs 1913), 410-414.

¹³⁷ Nizamnamenin ilk halinde "Orman Mühendisi ve Bekçibaşısı" tabiri düşünülmüşse de sonradan "Orman Ameliyat Memuru" unvanı uygun görülmüştür." BOA. ŞD. 550/59. (11 Şaban 1329/7 Ağustos 1911).

¹³⁸ *Ticaret ve Zirâat Nezareti Mecmuası*, 4. Sene, Aded 27, (31 Mayıs 1329/13 Haziran 1913), 135.

mektepe müdüründen oluşan bir komisyon aracılığıyla başvuruları incelenenler sınavlardan aldıkları puanlara göre mektebe kaydedileceklerdi.¹³⁹

Resim 5: Hendek Nahiyesindeki ormanları inceleyecek Avrupa menşeli heyetin güvenliği ele alan resmi belge.¹⁴⁰

Nizamnameye göre ameliyat mekteplerinin teorik dersleri şunlardır: “Hesabdan kesr-i adi, kesr-i aşari ve tenasüp, hendeseden ameli olarak sutuh ve cisim ve arazi mesahası, ormanlarda yetişen ağaçların evsaf-ı mahsusaları ve toprakların terkiyatının tetkiki”.¹⁴¹ Uygulamalı derslerde neler yapılacağı ise 15 maddede belirtilmiştir. Bu 15 madde 3 aşamalıdır. Birinci aşama “Tohumlardan Fidan Yetiştirilmesidir”. Bu aşamada şunlar hedeflenmiştir: 1. Tohum toplamak, muayene etmek ve korumak, 2. Daimi veya geçici fidanlıkların yerlerinin belirlenmesi, uygun görülen usullere göre ayrılması ve toprağın işlenmesi, 3. Tohumları uygun görülen mevsimde ekerek muhafazasına özen gösterilmesi, tohum ekimi sonrasında çimlenme ve gelişme aşamalarının kaydedilmesi, 4. Çimlenerek büyümekte olan genç fidanların güneş, kırağı, don, şiddetli rüzgâr ve çeşitli dış etkenlerden korunması çarelerinin öğretilmesi, 5. Genç fidanların filizlendirme ve yerlerini değiştirmek suretiyle köklerinin çoğaltılması ve güçlendirilmesi. İkinci aşama ise “Fidanlık Arazinin Hazırlığı ve Fidan Dikimidir”. İlgili aşamada şunlar amaçlanmıştır: 1. Ormanlar dâhilinde veya orman yetiştirilmek üzere belirlenen arazide fidan dikmek için hazırlık işleri, 2. Dikilecek genç fidanların güneşten ve hava şartlarından korunarak gerekli yerlere ulaştırılması, 3. Fidanlıklardan genç fidanların çıkarılarak hazırlanan yerlere dikilmesi. Üçüncü aşama ise “Dikilen Fidanların Takibidir”. Bu aşamada şunlar hedeflenmiştir: 1. Dikilen fidanların her gün teftiş ve muayene edilerek verilerin kayda alınması ve arazinin yapısının korunması, 2. Dikilen fidanların muayene edilerek muhtemel hastalıklardan korunması, 3. Seyrelmiş olan ormanlarda bulunan yaşlı ağaç kütüklerinden veya yetişmiş fidanlara daldırma işlemi yapılarak ormanın sıklaştırılması, 4. Ekimi yapılan fidanların muhafazası için siper ve gölgelik olarak bırakılmış funda, eğrelti ve böğürtlen gibi çalıkların süratle büyütülerek fidanlara zarar verecek ve

¹³⁹ Ticaret ve Zirâat Nezareti Mecmuası, 136.

¹⁴⁰ BOA. DH.EUM.6.Şb. 22/65. (23 Şevval 1335/12 Ağustos 1917).

¹⁴¹ Ders Adlarının Türkçeleştirilmiş Hali: Ondalık olmayan kesir, ondalık kesir ve oran, hendeseden pratik olarak cisimlerin yüzölçümlerinin ve hacimlerinin bulunması ve arazi ölçümü, orman ağaçlarının özellikleri ve toprakların incelenmesi.

güneşten faydalanmalarına mani olacak dereceye gelenlerin kesilerek zararların giderilmesi, 5. Dikilen fidanlar arasında cılız kalanların başka yerlere kaldırılmaları veya yenilerinin dikilmesi, 6. Dikilen fidanların filizlenmesi ve her türlü hava koşullarına dayanıklı olabilmesi için önlemlerin alınması, 7. Dikilen fidanlarda tespit edilen hastalıklara müdahale edilmesi.¹⁴²

Mektebe kabul edilen öğrenciler tatil günleri hariç her gün bir buçuk saat teorik ders almaktaydı. Teorik derslerin her biri haftada iki defa pratik derslerden önce müdür ve müdür muavini tarafından verilmekteydi. Pratik derslerin ise teorik derslerin ardından haftada altı gün yapılması kararlaştırılmıştı. Mektebin ders ve uygulama saatlerini belirten talimatname ise müdür ve müdür muavini tarafından hazırlandıktan sonra vilayet veya livanın en büyük orman memuruna onaylatılacaktı.¹⁴³ Okula ait nizamname ve talimatnamelere aykırı hareket edenlere yönelik hususi ihtar, öğretmenler önünde azarlama, tatil günlerinden alıkonulmak, hapis, okuldan atılmak gibi disiplin cezaları da tanımlanmıştır.¹⁴⁴ Bütün bunların yanında 10 aylık eğitim süresini dolduran öğrencilere sözlü ve uygulamalı sınavlardan başarılı olmaları durumunda Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce diploma verilmesi de kararlaştırılmıştır. Mekteplerin idare ve hizmetli kadrolarının "müdür, müdür muavini, muhasebe katibi, anbar-kiler memuru, iki hizmetçi, aşçı, çamaşırıcı ve bekçiden" oluşacağı da belirtilmiştir.¹⁴⁵ Bütün bunların yanında mezuniyet sonrası görevlerini hakkıyla yapmaları şartıyla mezunların ilk üç sene 500 kuruş, sonraki üç sene 800 kuruş ve ondan sonraki iki sene 1000 kuruş maaşla miri ormanlarda ameliyat memuru olarak görevlendirilecekleri aktarılmıştır.¹⁴⁶

Mekteplerin 1914'te eğitime başlayabilmeleri için 20.000 liralık ödenek ayrılır. Ancak, "Orman Jandarma Bekçi Mektebi'nin" kuruluşuna öncelik verilmesi nedeniyle mektebin planlanan açılışı bir yıl ertelenir. Orman Jandarma Bekçi Mektebi'nin savaş ortamında faaliyetlerini durdurması sonrasında Hermann Veith'in¹⁴⁷ çabaları ameliyat mekteplerinin açılmasını sağlar.¹⁴⁸ "Hendek Orman Ameliyat Mektebi", Kasım 1915'te Hendek'e bağlı Set Köyü'nde¹⁴⁹ Ermenilerden kalma binalarda faaliyetlerine başlar. Bölgede saha araştırması yapan amenajman grubunun öğrencilerden yararlanması ile mektep kurulmasına müsait binaların varlığı Hendek'i ön plana çıkartır. Hendek Orman Ameliyat Mektebi öğrencileri rüştiye mezunu derecesinden aşağı olmayanlar arasından sınavla seçilmiştir. Mektebe öğrenci kabulünde öncelik, ormanlık arazisi geniş vilayetlerden gelenler ile ormancı çocuklarına verilmiştir.¹⁵⁰ Okulun kadrosu şu şekildeydi: Okul Müdürü Neşet Bey, Müdür Muavini Mazhar Bey, Muallim Denizlili Ahmet Bey ve Muallim Giritli Cevdet Bey.¹⁵¹ Ayrıca okulda muhasebeci, ayniyat memuru, dâhiliye memuru, mübaşir, hekim, imam ve 13 hizmetli vardı. Mektepte eğitim haftanın yarısı teorik yarısı uygulamalı olmak üzere iki yönlüydü. Uygulamalı eğitim mektebe bağlı olan orman fidanlığında ve ormanlık alanda gerçekleştirilmekteydi.¹⁵² Mektepte "hendese, hesap, kimya, tabakat, hayvanat, nebatat, kitabet-i resmiye, ormancılık, cebir, müssellesat, topografya, hıfzıssıhha, madeniyat, haşarat, usul-i intifa" gibi teorik dersler vardı. Ormancılık dersi 4 saat iken diğer dersler 1 ya da 2 saat idi. Bütün bu derslerin haricinde 15 saatlik ameliyat dersi de bulunmaktaydı.¹⁵³

¹⁴² *Ticaret ve Zirâat Nezareti Mecmuası*, 137,138.

¹⁴³ Mekteplerin intizamı dâhiliyesine ait talimatname Ticaret ve Ziraat Nezaretince tanzim edilecektir (Madde 12). İşbu nizamnamenin icrayı ahkâmına Ticaret ve Ziraat Nezareti memurdur (Madde 13). Orman Ameliyat Mektebi Nizanmaesi: 8 Cemaziyelahir sene 331 ve 2 Mayıs sene 1329 (15 Mayıs 1913) İmzalar: Mehmed Reşad, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket, Şeyhülislam Esad, Şura-yı Devlet Reisi Said Paşa (na-mizac), Hariciye Nazırı Mehmed Said, Dâhiliye Nazırı Adil, Bahriye Nazırı Mahmud (bulunmadı), Adliye Nazırı İbrahim, Maliye Nazırı Rifat, Ticaret ve Ziraat Nazırı ve Nafia Nazırı Vekili Celal, Evkaf-ı Hûmayun Nazırı Hayri, Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı Oskan, Maarif Nazırı, Ahmed Şükrü. *Ticaret ve Zirâat Nezareti Mecmuası*, 140.

¹⁴⁴ Eraslan, *Türkiye'de Ormancılık Öğretim*, 121.

¹⁴⁵ *Ticaret ve Zirâat Nezareti Mecmuası*, 139.

¹⁴⁶ *Ticaret ve Zirâat Nezareti Mecmuası*, 139,140.

¹⁴⁷ 1860'ta Böhmerwald'da doğdu. 1884'te Viyana Toprak Kültürleri Yüksek Okulu Ormancılık bölümünden mezun oldu. 1894-1902 yılları arasında Brandenburg Orman Şube Şefi olarak görev yaptı. Avusturya ve Macaristan İmparatoru tarafından 1906'da Birinci Sınıf Demir Haç Şövalye (Leopold) Madalyası ile ödüllendirildi. 1908 yılında Tarvisio'dan Gmunden Bölgesi Müfettişliğine ve 1910'da Oberforstrat unvanıyla Innsbruck Müfettişliğine tayin oldu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ülkemize gelen Veith 1914-1918 yıllarında Orman Müşaviri unvanıyla birçok yeniliğe imza 1927'de vefat etti. Erhan Kılıç, *Osmanlı Ormancılığının Zor Yılları*, Ankara: OGEMVAK, 2020: 38.

¹⁴⁸ Kılıç, *Osmanlı Ormancılığının Zor Yılları*, 78.

¹⁴⁹ "Hendek'e bağlı Müslümcidid (Kazımiye) köyünde eski kilise ile yanında bulunan ilkokul binasında eğitime başlamıştır." Kılıç, *Osmanlı Ormancılığının Zor Yılları*, 78.

¹⁵⁰ Ali Kemal, "Türkiyede Orman Ameliyat Mektepleri", *Orman ve Av*, 57 (1934), 9.

¹⁵¹ Kılıç, *Osmanlı Ormancılığının Zor Yılları*, 79.

¹⁵² Ali Kemal, "Türkiyede Orman Ameliyat Mektepleri", 9.

¹⁵³ Ali Kemal, "Türkiye'de Orman Ameliyat Mektepleri", 9.

Resim 6: Hendek ormanlarında amenajman çalışmaları yürüten heyet: Ortada Tefvik Bey, Sağdan Emin (Gökyar), Sadullah (Malkoç), Salih Sıtkı (Evren), Ali Bekir, Vecdi (Baycı), Bahaettin, Esat Muhlis (Oksal).¹⁵⁴

Hendek Orman Ameliyat Mektebi, I. Dünya Savaşı nedeniyle zor günler yaşamıştır. Örneğin, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne çekilen telgraftan hem ekmek fiyatlarının artması hem de piyasada ekmeklik un bulunmaması nedeniyle öğrencilerin açlıkla karşılaşabilecekleri aktarılmıştır.¹⁵⁵ Telgrafa istinaden verilen yanıtta ise Adapazarı, Geyve ve İznik'e iki aydır zahire gelmediği, gerekli zahire temin edildiğinde mektebin ihtiyaçlarının giderileceği belirtilmiştir.¹⁵⁶ Bir diğer sorun ise amenajman heyetinin Hendek Orman Ameliyat Mektebi'ne tahsis ettiği arazide yaşanmıştır. Amenajman heyetinin bölgenin haritalandırılması için nirengi kazıkları çakması civar köylerde ormanlardan faydalanılamayacağı endişesini yaratmıştır. Köylüler gizlice kazıkları sökerek yerlerini değiştirmişlerdir. Dâhiliye Nezareti'nin durumdan haberdar edilmesi sonrasında kazıkları sökenlere telefon ve telgraf direklerini sökenlerle aynı cezanın verileceği bildirilmiştir.¹⁵⁷ Dâhiliye Nezareti'nin para cezası başta olmak üzere durumun devamı hususunda 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası verileceğini aktarması yaşanan olayları engellenmiştir.¹⁵⁸ Bütün bunlarla birlikte bölgeden gelen istekler doğrultusunda halkın mağdur edilmemesine de çalışılmıştır.¹⁵⁹ Mektep, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru eşkiya saldırılarına da maruz kalmıştır. Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazılardan ormanlık alanlara saklanan eşkiyaların koyun ve kuzu çalarak bölgeyi taciz ettikleri¹⁶⁰ görülmekte. Hendek civarında gezen jandarma devriyeleri bu durumu

¹⁵⁴ Kutluk, *Türkiye Ormanlığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, 528-529. (Kutluk'un bu eserinde resimlerin olduğu kısımlara sayfa numarası verilmediği için resmin bulunduğu yerin bir önceki ve bir sonraki sayfası belirtilmiştir.)

¹⁵⁵ "Ekmek fiyatı altı buçuk guruşa terfi etmekle beraber fırıncılarda üç beş günlük un kaldığı tahkikattan anlaşıldığı beyanıyla talebinin açlık sefaletine maruz kalmaması için icabının icra-i bu kere dahi Hendekte Orman Ameliyat Mektebi müdüriyetinden alınan telgrafname ile işar kılınmış olmağla işar-ı sabık-ı acizi vecihle iktiza-i halin biran evvel ifa ve keyfiyetin taraf-ı acizaneme izbarına müsaade buyrulması meyanında emr-ü ferman hazret-i men-lehül-emrindir." BOA. DH.İ.UM.EK. (17 Recep 1334/20 Mayıs 1916).

¹⁵⁶ BOA. DH.İ.UM.EK. 18/19, (6 Şevval 1334/5 Ağustos 1916).

¹⁵⁷ "Ahal-i mahalliye tarafından dokunulmamasına vabeste olub hilafında hareket edenler hakkında telefon ve telgraf direklerini yerinden kaldıranlar misilli takibat-ı kanuniye icrası lüzumunun İzmit Sancağı mutasarrıflığına emr-ü izbar buyrulması babında emr-ü ferman hazret-i men-lehül-emrindir." BOA. DH.EUM.2.Şb. 30/50, (2 Muharrem 1335/30 Ekim 1916).

¹⁵⁸ Kılıç, *Osmanlı Ormanlığı'nın Zor Yılları*, 115.

¹⁵⁹ "Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'dan Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey'e: Karyelerine beş dakika mesafede kain olup öteden beri kendilerinin intifana ve hayvanlarının riayetine mahsus bulunan ormanların etrafı karyelerinde müceddeden küşad olunan Orman Mektebi Müdüriyeti tarafından tahdid ve kendileri ile hayvanlarının ormanlara duhul men' ihtiyaçlarının kusur ve tazyik edildiğine dair Adapazarı kazasının Hendek nahiyesine merbut Müslimcedid karyesi ahali tarafından verilip kaza-i mezkur kaymakamlığınca icra olunan tahkikat havi olarak İzmit mutasarrıflığından irsal kılınmış olan istidanamelerin merbutatı leffen savb-ı devletlerine tesyar kılınmış ve tahkikat-ı vukûya nazaran mezkur ormanların tahdid olunmasından karye ahalisinin ve hayvanatının intifa'ına sekte iras edildiği anlaşılmiş olmağla iktizasının ifa ve inbası siyakında tezekkür terkim kılındı efendim." BOA. DH.İ.UM.EK. 30/81, (20 Mart 1333/20 Mart 1917).

¹⁶⁰ BOA. DH.EUM.6.Şb. 38/19, (26 Zilkade 1336/2 Eylül 1918).

engellemeye çalışmıştır.¹⁶¹ Amenajman heyeti de çalışmaları sırasında çeşitli saldırılara uğramıştır. Heyet başkanı Josef Pinsker tarafından Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne çekilen bir telgraf "*eşkıyanın heyette görevli bir Orman Ameliyat Mektebi öğrencisini sürükleyerek orman içerisine kaçırdığını ve elindeki aletleri gasp ettiğini, çalışmaların aksamaması için nahiye müdürü tarafından 10 kişilik müfreze görevlendirildiğini ve zorda olsa çalışmaların bundan sonra müfreze eşliğinde yapılmaya devam edeceğini*" edeceğini bildirmektedir.¹⁶²

Ermenilerin, I. Dünya Savaşı sonrasında Hendek Orman Ameliyat Mektebi'nin kurulu olduğu bölgeye yeniden yerleşerek kiliselerini açmaya niyetlenmeleri okulun 1918'de Adapazarı'na taşınmasına neden olmuştur.¹⁶³ Burada geçici bir binaya yerleştirilen öğrenciler daha sonra İstanbul Beykoz civarında Arpacı Çiftliği binalarından birisine taşınmışlardır.¹⁶⁴ Hendek Orman Ameliyat Mektebi'nden 39 kişi mezun olmuştur.¹⁶⁵

1917'de Süleyman Azmi Bey Adana'da Orman Ameliyat Mektebi kurulması için görevlendirilmiştir. Süleyman Azmi Bey mektebe en uygun yerin Islahiye Şeyhli'de önceleri Fransız ruhbanlara aitken Darüleytam'a dönüştürülen binanın olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁶ Ancak buradaki süreç Hendek'teki kadar rahat işlememiştir. Darüleytam Müdürü'nün Ticaret ve Ziraat Nezareti'ni suçlayıcı ifadeleri ile nezaretin bu ifadelere verdiği cevaplar süreci karmaşıklaştırmıştır. Ticaret ve Ziraat Nezareti Orman Müdüriyeti Umumiyesi'nden Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen yazıda etrafı ormanlarla çevrili olan Şeyhli'nin saha çalışmalarına uygun olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁷ Darüleytam Müdüriyeti ise Şeyhli'de 150, Dört Yol'da 100, Ekbez'de 50 olmak üzere bölgede 300 öksüz öğrencinin ikamet ettiğini, bunların yerlerinden kaldırılmamaları gerektiğini savunmuştur.¹⁶⁸ Ayrıca müdürlük bölgedeki orman, bağ ve bahçelerin darüleytamlar için önemli olduğunu belirterek burada bir Orman Ameliyat Mektebinin açılmasının çocuklara zarar vereceğini vurgulamıştır.¹⁶⁹ Tüm bu çekinceler "Islahiye Orman Ameliyat Mektebi'nin" açılmasını engellememiştir. Mektebin amacı, bağlı olduğu merciler, yönetim ve organizasyonu, öğretim süreleri, okutulan derslerin çeşitleri, öğrencilerin okula alınması ve yetiştirilme tarzı, mezunlarına verilen unvan ile sonradan aldıkları görevler itibarı ile diğer orman ameliyat mekteplerine benzerdir.¹⁷⁰

¹⁶¹ BOA. DH.EUM.6.Şb. 38/19, (26 Zilkade 1336/2 Eylül 1918).

¹⁶² Kılıç, *Osmanlı Ormancılığının Zor Yılları*, 116.

¹⁶³ Orman Ameliyat Mektebi'nin Adapazarı'ndaki kısa süreli varlığını "*Zarardan başka hiçbir fayda temin etmeyen Adapazarı'nda kain Orman Ameliyat Mektebi*" ifadesi açıklamaktadır. Burada Orman Ameliyat Mektebi'nin bir senelik maaşı 513.096, bir senelik masrafı 702.293 ve toplamı da 1.215.389 olarak belirtilmiştir. Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, 633: Adapazarı'ndan 16 kişi mezun olmuştur. BOA. DH.İ.UM. 3/1, (13 Rebiyülevvel 1338/2 Eylül 1918).

¹⁶⁴ Kılıç, *Osmanlı Ormancılığının Zor Yılları*, 80. Eraslan, *Türkiye'de Ormancılık Öğretim*, 121.

¹⁶⁵ Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, 630-632. Kutluk'un mezunların isimlerini tek tek yazdığı liste haricinde Ali Kemal tarafından belirtilen mezun sayısı şu şekildedir: 1917'de 5, 1918'de 20, 1919'da 21, 1920'da 24 olmak üzere toplam 74 kişi belirtmiştir. Ancak Ali Kemal 1918'de mektebin Adapazarı'na taşınmasına rağmen buradaki mezunları ve Beykoz'daki mezunları da Hendek Orman Ameliyat Mektebi mezunları olarak tek çatıda toplamıştır. Bu nedenle Kutluk'un her okul için ayrı ayrı isimleriyle birlikte hazırlanmış olduğu mezun listesi daha tutarlıdır. Ali Kemal, "Türkiyede Orman Ameliyat Mektepleri", *Orman ve Av*, 58 (1934), 18.

¹⁶⁶ Kılıç, *Osmanlı Ormancılığının Zor Yılları*, 78.

¹⁶⁷ BOA. MF.MKT. 1229/130, (17 Eylül 1333/17 Eylül 1917).

¹⁶⁸ BOA. MF.MKT. 1229/130, (6 Zilhicce 1335/23 Eylül 1917).

¹⁶⁹ "*Gözleri öksüze düşman kurşun veya süngüsüyle mertebe-i şehadete varan ana ve babalarının mini mini kalblerinde açtığı iltiyam ne pezir yaraların acılarını unutturmak veyselerni izale ile ilim ve fen sahasında terakki ve tekamüllerini temin etmek için bir pederden daha müttelik muamele yapılması lazım gelen bu biçare eytama reva görülen mezkûr tahriratta münderic muamelatı vali beyefendinin nasıl tecavüz ettiği anlaşılmasın bir keyfiyettir...*" "*Muhtelif esbab ve emrazın kasıp kavurmakta olduğu nüfus memleketin bir de kendi elimizle mahvedilmesine artık memleketin tahammülü yoktur. Küşadına Vali beğ efendiden daha çok taraftar olduğumuz Orman Mektebinin ayrıca bir bina inşa veya huzarından sonra açılması ve sokak ortalarında kalan eytam şehdanın tekrar yerlerine iadeleriyle bu babda vuku bulan zarar ve ziyân ve masarif-i zaruriyenin esasen pek dar olan bütçemizin adem-i müsaadesine binaen vilayet tarafından tazmini hususunun vilayet-i müşarünileyhe emir buyurulmak üzere Ticaret ve Ziraat Nezaret-i celilesine işarına müsaade buyurulmak babında emr-ü ferman hazret-i men-lehül emrindir.*" BOA. MF.MKT. 1229/130, (19 Teşrinievvel 1333/19 Ekim 1917).

¹⁷⁰ Eraslan, *Türkiye'de Ormancılık Öğretim*, 125.

Resim 7: Hendek ormanları amenajman heyeti: Oturan Hermann Veith, sağdan itibaren ayakta: Pinsker, Kraibich, Gaigg, Micklitz, Stumpfohl.¹⁷¹

İslahiye Orman Ameliyat Mektebi öğrencileri, Mondros Mütarekesi sonrasında önce Adana'ya getirilerek buradaki ziraat mektebi binasına yerleştirilmiş daha sonra da İstanbul'daki "Beykoz Orman Ameliyat Mektebi'ne" nakledilerek kapatılmıştır.¹⁷² İslahiye Orman Ameliyat Mektebi'nden 1919'da 8 kişi mezun olmuştur.¹⁷³

Adapazarı¹⁷⁴ ve İslahiye'deki ameliyat mekteplerinin kapatılması üzerine buradaki öğrenciler Beykoz Orman Ameliyat Mektebi'ne nakledilmiştir. Beykoz Orman Ameliyat Mektebi, Beykoz'un ünlü mesirelerinden ve şehre 500 metre kadar uzaklıkta Kaymak Donduran suyunun bulunduğu yerdedi. Buraya Arpacı Çiftliği ya da Mustafa Bey Çiftliği deniliyordu. Binalar tamir edildikten sonra çiftlikte eğitime başlanmıştır. Beykoz Orman Ameliyat Mektebi'ne alımlar da Orman Ameliyat Mektepleri Nizamnamesi doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Okulun öğretim süresi iki yıldır.¹⁷⁵

Beykoz Orman Ameliyat Mektebi'nde¹⁷⁶ de dersler teorik ve pratik olmak üzere iki aşamalı yürütülmüştür. Beykoz Orman Ameliyat Mektebi'nin Orman Mekteb-i Alisi'ne yakın olması öğretim açısından faydalı olmuştur. Ayrıca mektebin kurulduğu bölge uygulamalı eğitime elverişliydi.¹⁷⁷ Mektebin birinci yılında "silvikültür, geometri, aritmetik, botanik, resim, maden kimyası, resmi yazı, fizik, sağlık bilgisi, avcılık balıkçılık ve böcekler, jeoloji ve Almanca" dersleri okutulurken ikinci yılında "topoğrafya, resmi muamele, botanik-II, resim-II, fizik-II,

¹⁷¹ Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, 532-533.

¹⁷² Eraslan, *Türkiye'de Ormanlık Öğretim*, 125.

¹⁷³ Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, 632,633. Ali Kemal yine bu noktada da 1917-1919 yılları arasında mektebe 51 öğrencinin kabul edildiği ve bu öğrencilerden 5 tanesinin 1917 yılında mezun olduğunu belirtmiştir. Ali Kemal, "Türkiye'de Orman Ameliyat Mektepleri", *Orman ve Av*, 58 (1934), 18.

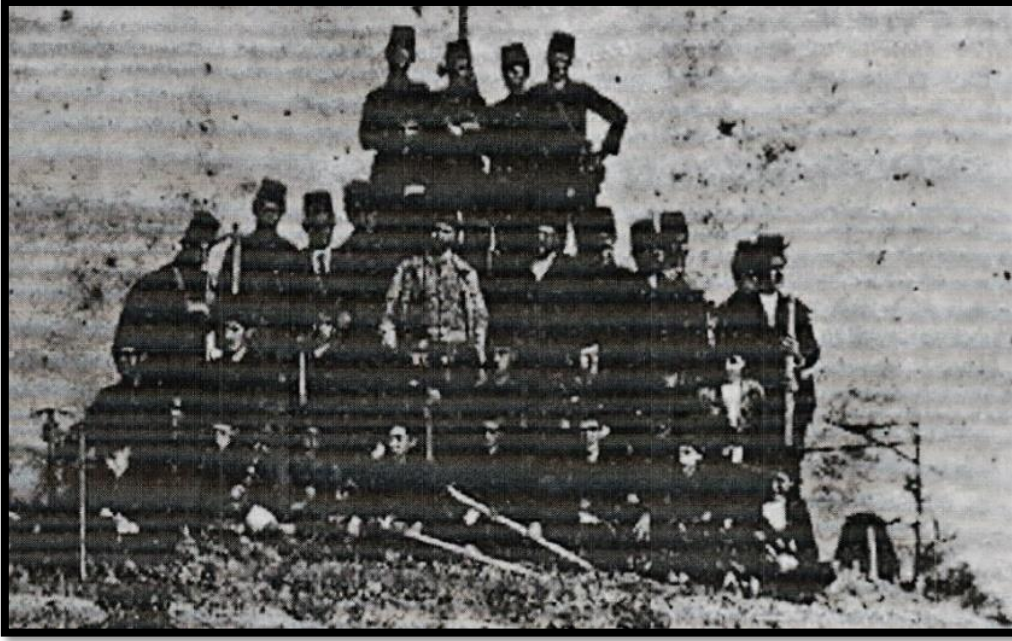
¹⁷⁴ 1919'da Adapazarı'nda 16 öğrenci mezun olmuştur. Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, 633.

¹⁷⁵ Kerim Yund, "Beykoz Orman Ameliyat Mektebi", *Orman ve Av*, 5 (1961), 22,23.

¹⁷⁶ Mektebin idari yapısı şu şekildeydi: Okul Müdürü: Neşet Bey (Derse girer), Müdür Muavini: Koca Mazhar (Derse girer), Dahiliye Memuru: Rahmi Bey, Mubassır: Hasan Efendi, Hekim: Mazhar Paşa ayrıca 1 tane imam, 1 tane muhasebeci, 1 tane ayniyat memuru. Mektebin öğretmenleri ise şu şekildedir: Mustafa Remzi (Göktürk), Mahmut Mazhar (Diker), Ahmet Mithat (Dördüncü), Halkalı Ziraat Mektebi'nden Hamdi Bey, Halkalı Ziraat Mektebi'nden Cevdet Bey. Ayrıca aççı, sofracı vb. çeşitli görevlerde bulunan müstahdem kadrosunda 13 kişi. Yund, "Beykoz Orman Ameliyat Mektebi", 23.

¹⁷⁷ Yund, "Beykoz Orman Ameliyat Mektebi", 23.

ağaçların tavsifi, inşaat, cebir ve trigonometri, mineraloji, organik kimya, teknoloji ve ormancılık” dersleri okutulmuştur.¹⁷⁸

Resim 8: Orman Umum Müdürü Tevfik Bey, Hendek Orman Ameliyat Mektebi Müdürü Neşet Bey ve amanjman mühendislerinden Avusturyalı Stumpföhl 1915 yılında Hendek Orman Ameliyat Mektebi öğrencileriyle.¹⁷⁹

Beykoz Orman Ameliyat Mektebi'nden mezun olanlar “Orman Ameliyat Memuru” diploması almışlardır. Mezuniyet sonrası 500 kuruş maaşla tayinleri yapılmıştır. Bu mektebi bitirenler Orman Mekteb-i Alisi'ne de girebiliyorlardı. Beykoz Orman Ameliyat Mektebi 1920'de 24 mezun vermiştir.¹⁸⁰ Bu mezunlardan 15'i Orman Mekteb-i Alisi'ne girmiş, 9 tanesi de orman teşkilatında memur olarak kalmıştır. Bu memurlara daha sonra “Orman Mühendis Muavini” unvanı verilmiştir.¹⁸¹ Mütareke yıllarının getirmiş olduğu mali sıkıntılar, ormanlık bölgelerdeki çeteler ve yangınlar 1920'de mektebin kapatılmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁸²

¹⁷⁸ Eraslan, *Türkiye'de Ormancılık Öğretim*, 125,126.

¹⁷⁹ Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, 630-631.

¹⁸⁰ Kutluk'un verdiği bilgilere göre ameliyat mekteplerinden mezun olanların isimleri şu şekildedir: Hendek Orman Ameliyat Mektebi mezunları (39 kişi): Abdülfettah Zeki, Ahmet Cemal (Kuttan), Ahmet Cevdet, Ahmet Münif (Çelebi), Ahmet Süreyya, Ahmet Şükrü (Ölçer), Ali Fuat (Evren), Ali Kemalettin, Ali Mümtaz, Ali Rıza, Ali Sadettin, Arslan Nuri, Bahaettin, Bekir, Fehmi (Sezen), Halil (Evrengül), Hasan Behçet, Hasan Fehmi (Özensin), Hikmet, Hüseyin Cemil, Kemalettin (Yasa), M. Cemalettin, Mahmut Avni, Mehmet Abdullah, Mehmet Bahaettin, Mehmet Fehmi, Mehmet Feyzullah, Mehmet Halit, Mehmet Hilmi (Giray), Mehmet Lütfi, Mehmet Nevzat (Akgüngör), Mehmet Sakip, Mehmet Vahit, Mehmet Zihni, Osman Nuri (Tergan), Ömer Remzi (Acıman), Raşit (Karalp), Recep Hıfzı (Arat), Şevket (Taşkan). İslahiye Orman Ameliyat Mektebi mezunları (8 kişi): Behzat (Güler), Ekrem, İsmail Hakkı, Mehmet Rıdvan (Karaduman), Muzaffer, Necip, Osman, Sadi. Adapazarı Orman Ameliyat Mektebi mezunları (16 kişi): Ahmet Memduh (Tuna), Emin (İlban), Halit Suphi (Başat), Hasan Aziz (Elgin), Hüseyin Lütfi (Şaylan), Hüseyin Rahmi, İsmail Kemalettin (Yasa), Mehmet Avni, Mehmet Cemalettin, Mehmet İhsan (Belevi), Mehmet Nafi (Tunçer), Mehmet Nihat (Demirtaş), Mehmet Ziya (Yarasa), Necmettin (Türkmen), Osman Necip, Ziyaettin (Uğur). Beykoz Orman Ameliyat Mektebi mezunları (24 kişi): A.Salahattin, Ahmet (Berker), Ahmet Macit (Ermen), Ahmet Reşit (Altuğ), Ali Kemal (Yiğitoğlu), Ali Vefaettin (Argun), Asaf (Irmak), Cevat (Alevcan), Halilürrahman (Ercan), Hasan Feridun, Hilmi, Hüseyin Avni (Kurtuluş), Hüseyin, Hüseyin, İbrahim Reşat (Keremoğlu), Mehmet Fahri (Temuçin), Mehmet Sait, Mehmet Talat (Çamsun), Muharrem Rıza (Berkan), Mustafa Azmi (Demir), Nazım (Batur), Osman Fikri (Kozak), Recep, Selim (Erim). Kutluk'un verdiği bilgilerde Kemalettin (Yasa)'nın Hendek Orman Ameliyat Mektebi'nden mezun olduğu belirtilmiş olup kendisi hakkında Orman Tahsisat Komisyonu Orman Azası, Yüksek Mühendis bilgisi verilmiştir. Ancak Adapazarı Orman Ameliyat Mektebi mezunları arasında İsmail Kemalettin (Yasa) ismi tekrar edilmiş olup yine bu kişi hakkında Orman Tahsisat Komisyonu Ormancı Aza ve Mühendis bilgisi verilmiştir. Aslında verilen bilgiler aynı kişiye işaret etmektedir. Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, 630-634.

¹⁸¹ Yund, “Beykoz Orman Ameliyat Mektebi”, 23.

¹⁸² Beykoz Orman Ameliyat Mektebi'nin kapatılmasıyla mektep idare, memur ve hizmetli kadrosunun sıkıntı yaşamaması için mektep müdürü Neşet Bey tarafından Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne girişimde bulunulmuştur. BOA. BEO. 4717/35353725, (8 Zilhicce 1340/2 Ağustos 1922).

Sonuç

Antroposentrik bakış açısından biosentrik ve ekosentrik bakış açılarına yönelen çevresel tartışmalar, insanın çevre ile kurduğu bağı farklılaştırmaktadır. Çevrenin geçmişine yönelik popüler ve akademik çalışmalar ülkemizde belirgin ancak yetersiz bir ivmeye sahiptir. Açıkçası çevresel sorunlar arttıkça daha da somutlaşacak olan bu ivme farklı tonda pek çok tartışmaya muktedirdir. Ormanlar ise çevre ve çevresel tarihin başat konularından bir tanesidir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ormancılık eğitiminin gelişimine odaklanan bu makale, devlet nezdinde ormana bakışta yaşanan biosentrik kırılmaların ilk örneklerini açığa çıkartmıştır. Ekonomik kaygılar, bürokratik kırılmalar, yeni okullar, basım-yayım faaliyetleri ve geniş çaplı tartışmalar vatanseverlik ve milliyetçilikten güç alan kolektif izdüşümleri güçlendirmiştir. Açıkçası ekonomik sürekliliğin ormanların korunması ve artırılmasıyla daha da yoğunlaşacağına inanan pragmatik kaygılar yeni fikirlere yön vermiştir. Kolektif bilinçlenmeyle desteklenen bu yeni fikirlerin geniş bir katılıma sahip olduğu düşünülmemelidir. Lojistik modernleşmenin yarattığı pragmatik öncelikler ister istemez yüzeysel dönüşümlere öncelik tanımıştır.

1870'te Orman Nizamnamesi'nin kabul edilmesiyle başlayan dönüşüm ormancılık eğitimini gündeme getirmiştir. Louis Tassy, Alexandre Stheme, Charles Simon gibi yabancı uzmanların katkılarıyla açılan okulların sonraki yıllardaki etkileri rahatlıkla izlenebilmektedir. 1857 ile 1923 yılları arasında yüksek orman eğitiminin gelişiminde yaşanan karmaşaysa ekonomik kaygılara verilen önceliği belirginleştirmekte. 1857-1879 yılları arasında belli aralıklarla eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Orman Mektebi, 1880-1892 yılları arasında Orman ve Maden Mektebi adını almıştır. 1896-1903 yılları arasında Halkalı Ziraat Mektebi-i Alisine bağlanan okulun varlığı tamamen ortadan kalkmıştır. 1903-1911 yılları arasında Halkalı Ziraat Mektebi'nin Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mektebi-i Alisi adını alması kısmen de olsa orman meselesine dönüştürme işareti etmiştir. Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla beraber belirginleşen ortam ise ormancılık eğitimini bağımsızlaştırma çabalarını hızlandırmıştır. 1908-1918 yılları arasında ormanların faydalarına, orman tahribatlarına, orman-ekonomi ilişkisine ve ormanların korunmasının gerekliliğine odaklanan bir düşünsel atmosfer orman ve ormancılığa dair artan yayınlar ve tartışmalarda izlenebilmektedir. Özellikle zabıt cerideleri ile dönem dergilerinde irdelenen orman merkezli konulardan bir tanesi ormancılık eğitimidir. 1911'de Orman Mektebi-i Alisi'nin açılarak ormancılık eğitiminin yeniden özgünleştirilmesi önemli bir adımdır. Bu arada uygulamalı-pratik eğitimin gerekliliğinin yer yer gündeme taşınması ormancılık eğitimini desteklemeye yönelik yeni adımların belirginleştiğini göstermiştir. Zabıt cerideleri incelendiğinde teorik eğitimin yeterliliğine yönelik artan eleştirel tavır uygulamalı-pratik eğitimin önemiyle bütünleşmiştir. Bu düzlemde Orman Ameliyat Mektebi açılmadan önce bir uygulamalı, mesleki eğitim tartışmasının yaşandığı söylenebilir. Ağaç bayramları ise teoriyi toplumsallaştırarak eğitimin alt kademelerine halk-devlet birlikteliğini yaymayı amaçlamıştır.

1911 sonrasında belirginleşen tartışmalar 1913'te Orman Ameliyat Mektepleri Nizamnamesi'nin yayımlanmasıyla sonuçlanmıştır. 1915'te Hendek Orman Ameliyat Mektebi'nin açılmasıyla başlayan süreç, savaş koşullarının sancılarını hissetmiştir. 1917'de açılan Islahiye Orman Ameliyat Mektebi için de benzer bir durum söz konusudur. 1919'da ise kapatılan her iki mektebin öğrencilerinin katılımıyla Beykoz Orman Ameliyat Mektebi faaliyetlerine başlamıştır. Bu kısa süreli, sıkıntılı eğitim-öğretim faaliyetlerine rağmen Orman Ameliyat Mektepleri nitelikli bir eleman birikimi yaratmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Orman Ameliyat Mektepleri 1850'lerden itibaren başlayan orman tartışmalarının sonuca bağlanmış üst kategorilerinden birisidir. Osmanlı son döneminde açılan mesleki-teknik eğitim kurumlarının uygulamaya dayalı boyutlarından bir tanesinin özgünleştirilmesi teorik eğitimin yanında eğitimi pratikleştirme çabasının belli bir sonucudur. Ekonomik ilişkiler bağlamında da olsa Osmanlı bürokratik-toplumsal yapısında ormanın önemsenmeye başlaması, ormanları korumaya yönelik nizamnameler çıkartılması, okullar açılması, süreli yayınlarda tartışmalar gerçekleştirilmesi, kolektif adımlar atılması ameliyat mektepleri bağlamında çevreye ve ormana bakışta yaşanan dönüşümün boyutlarını somutlaştırmaktadır.

Çevresel sorunların günden güne artan etkilerinin geçmişini analiz etmek ileriye yönelik yeni deneyimlere kapı aralayabilir. Osmanlı Devleti'nde ormanların ve ormancılık eğitiminin önemsenmesi ekonomik kaygılar nedeniyle de olsa ormanların korunmasını gündeme taşımıştır. Bürokratik yapının ihtiyaç duyduğu nitelikli insan potansiyeli eğitimin artan çeşitlenmesi sayesinde hemen hemen her alanda belirgin bir uzman kadrosunu açığa çıkartmıştır. Bu kadronun yeterliliği ya da yetersizliğinden ziyade ortaya çıkması bile başlı başına bir adımdır. Uygulamalı ormancılık eğitime yönelik adımlar atılması Cumhuriyet'e miras kalan birikimi de yönlendirmiştir. Bu birikimin ekonomik, sosyolojik ve kültürel karakterini farklı araştırma konularıyla analiz etmek bugünkü

orman politikalarına yön verebilir. Açıkçası çevre bilincini aşılacak kurum ve faaliyetlerin artırılması bir bilinç aktarımı sağlayarak geçmişin sürdürülebilir doğa anlayışlarının tanınmasına yardımcı olabilir.

Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Rate	Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır. / The authors contributed equally to this study.
Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The authors have no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

“Orman Mektebi Âlisi Mecmuası”, 1, (1 Ağustos 1333/1 Ağustos 1917).

A. Ferid. “Ağaçları Sevelim”, *Yeni Fikir*, 4 (15 Mart 1327/28 Mart 1911): 104-109.

A. Ferid. “Ormancılık”, *Yeni Fikir*, 5 (15 Nisan 1328/28 Nisan 1912): 133-136.

Ahmet Tevfik. “Ormanlar İçin”, *Yeni Mektep*, 5 (Eylül 1327/Ekim 1911): 139-140.

Akalın, Mehmet, *Çevre Etiği-Çevreye Felsefi Yönelimler*, İstanbul: İksad Yayınları, 2019.

Akyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Alabaş, Ramazan, “Environmental Topics and Environmental Ethics in Primary School Humanities and Social Sciences Education During the Late Ottoman Period (1913-1918)”, *International Electronic Journal of Environmental Education*, 9/2 2019: 120-141.

Ali Kemal. “Türkiye’de Orman Ameliyat Mektepleri”, *Orman ve Av*, 57 (1934): 6-9.

Ali Kemal. “Türkiye’de Orman Ameliyat Mektepleri”, *Orman ve Av*, 58 (1934): 17-19.

Arıkan, Rauf. *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Ankara: Nobel Yayınları, 2013.

Atam, Şenay, Ümmügülsüm Candeğer. “Osmanlı Devleti’nde Kız İslahhanesi ve Kız Sanayi Mektepleri” *Türklerde Kadın*, Ed. Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Oğuz Polatel, Konya: Kömen Yayınları, 2020.

Aydın, Selvinaz, Ülkü Özdemir. *Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Mesleki ve Teknik Eğitim*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 2019.

Batmaz, Eftal Şükrü, Bekir Koç, İsmail Çetinkaya. *OsmanlıOrmancılığı ile İlgili Belgeler*, Cilt I, Ankara: Orman Bakanlığı Yayınları, 1999.

Baylı, Gülnaz Gezer. *Türkiye’de İstihdam Edilen Fransız Uzmanlar ve Türk Modernleşmesine Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2014.

Berg, Bruce L., Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Çev. Hasan Aydın, Konya: Eğitim Yayınevi, 2015.

Birben, Üstüner. “Cibâl-i Mübâha”, *II.Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi*, 19-21 Şubat 2009: 395-404.

Birden, “Çevre Etiğinde Bireyin Ahlaki Sorumluluğuna Kısa Bir Bakış”, *Türkiye Bioetik Dergisi*, 3/1 (2016): 4-14.

Bozkurt, Nejat. *20. Yüzyıl Düşünce Akımlar: Yorumlar ve Eleştiriler*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004.

Cevzilliler, Erkan. “Erzurum Polis Mektebi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44 (2010): 227-246.

Çağır, Mine, İbrahim Caner Türk. “1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, 4/11 (2017): 62-75.

Çeçen, Kazım. “Hendese-i Mülkiyye Mektebi”, İstanbul: *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17 (1998): 208-209.

Çeşme, Volkan. *Halkalı Ziraat Mektebi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

- Diker, Mazhar. *Türkiye’de Ormanlık Dün-Bugün-Yarın*, Ankara: Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1947.
- Dursun, Selçuk. *Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire*, Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Düstur, “Orman Ameliyat Mektepleri Nizamnamesi”, Tertip.2, Cilt.5, 8 Mayıs 1329/ 15 Mayıs 1913, 410-414.
- Elçin, Gökhan. “Türkiye’de İlk Orman Okulun Kurucusu Louis Tassy, Hayatı ve Eserleri”, *Orman Fakültesi Dergisi*, 16/2 (1966): 131-135.
- Eraslan, İsmail. *Türkiye’de Ormanlık Öğretim ve Eğitim Kurumlarının Tarihsel Gelişimi*, İstanbul: Ormanlık Eğitim ve Kültür Vakfı, 1989.
- Erdoğan, Ayşenur. *Hamidiye Ticaret Mektebi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Ergin, Osman. *Türk Maarif Tarihi*, C. 3-4, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Ergin, Osman. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San’at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 1-2, İstanbul: Eser Kültür, 1977.
- Ergün, Mustafa. *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara: Ocak Yayınları, 1996.
- Findley, Carter Vaughn. “Sir James William Redhouse”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM, 14 (2007): 523.
- Gümüş, Cantürk. “Osmanlıdan Günümüze Ormanlık Politikalarının Ormanlık Örgütlenmesi Üzerine Etkileri ve Güncel Sorunlar”, *II. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu*, 22-24 Ekim 2014: 477-489.
- Gümüş, Cantürk. *Türk Orman Devrimi*, Ankara: Türkiye Ormanlıklar Derneği, 2018.
- Gümüşçü, Osman, Sevil Top Yılmaz. *Çevre Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
- Haytoğlu, Ercan, Göktaş Serdar. “Türkçülük ve Köycülük: Türk Düşünce Hayatının Yansımaları (1911-1918)”, *Türk Tefekkür Dünyası Bilgi Şöleni*, C.2, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, 2012: 458-475.
- Işık, Ramazan. “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültürler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (2004): 89-106.
- İlkmen, Şeref Nuri. “Ormanlık Sahasındaki Tedris Müessesemizin Yüzüncü Yıl Karşısında Taşdığı Mana ve Değer”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: B, VII/1 (1957): 1-21.
- İmzasız. “Ormanlar”, *Işık*, 2 (1326): 31-33.
- Kadioğlu, Sevtap. “Osmanlı Döneminde Türkiye’de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve “Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 8 (2005): 239-257.
- Karacakaya, Recep. “Tabiat”, *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi-T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2. Baskı, 2019: 79-110.
- Keskin, Özkan. “Osmanlı Ormanlığı’nın Gelişiminde Fransız Uzmanların Rolü”, *Tarih Dergisi*, 44 (2006): 123-142.
- Keskin, Özkan. *Orman ve Ma’adin Nezâreti’nin Kuruluş ve Faaliyetleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Kılıç, Erhan. *Osmanlı Ormanlığı’nın Zor Yılları*, Ankara: OGEMVAK, 2020.
- Kılıç, Erhan., Kenan Ok. “Memâlik-i Mahrûsede Olan Ormanların Tanzim ve Tesviyesine Dair Lâyiha-i Mütercedemdir İsimli 1840 Tarihli Belgenin Türkiye Ormanlığındaki Rolü”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 22 (2016): 5-34.
- Koç, Bekir. *Osmanlı Modernleşmesi ve Mithat Paşa*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Koç, Bekir. “1870 Orman Nizamnamesi’nin Osmanlı Ormanlığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/37 (2005): 231-257.
- Koç, Bekir. “Osmanlı Devleti’nde Orman ve Korular Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma”, *OTAM*, 10 (1999): 139-158.
- Koçer, Hasan Ali. *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul: MEB, 1991.
- Köksal, Merve. “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Kurumlarında Resim Dersleri ve Sanayi-i Nefise Mektebi Örneği”, *6. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 12-13 Aralık 2019: 1053-1061.
- Köprülü, Bülent. “11 Şevval 1286 Tarihli Orman Nizamnamesinin Getirdiği Yenilikler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 16/1-2 (1950): 237-271.

- Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul: İsis Press, 1999.
- Kutluk, H. Nadir. "Ahmet Şükrü Bey ve Zamanı", *Orman ve Av*, 2 (1942): 3-43
- Kutluk, Halil. "Türkiye Ormancılığında Öğretimin Seyri, Öğretimle İlgili Bazı Mevzuat ve Teşkilat", *Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni*, 9/33 (1970): 142-171.
- Kutluk, Halil. *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 1202-1341 (1787-1925)*, Cilt 2, Ankara: Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, 1967.
- Kutluk, Halil. *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar 893-1330 (1487-1923)*, Cilt I, İstanbul: Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, 1948.
- Makzume, Erol. *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi*, İstanbul: MD Basımevi, 2019.
- Orman Mektebi Programı*. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Orman Müdüriyet-i Umumiyesi, Sırat-ı Müstakim Matbaası, İBB Atatürk Kitaplığı, Tarih Yok.
- Orman ve Maâdin ve Zirâat ve Baytar Mecmuası*. Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezareti, 2. Sene, Aded: 8-9, 31 Temmuz 1327, Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1329.
- Önsoy, Rıfat. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.
- Özbek, Nadir. "II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-i Ali", *Tarih ve Toplum*, 182 (Şubat 1999): 75-84.
- Özcan, Abdülkadir. "İstabl", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM, 19 (1999): 203-206.
- Özdönmez, Metin, Abdi Ekizoğlu. "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri Ormancılığında Katkıları Olan Yabancı Uzmanlar", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 43/3-4 (1993): 57-68.
- Özdönmez, Metin, Abdi Ekizoğlu. "Türkiye'de Ormancılık Yüksek Öğretiminin Başlangıcından Bu Yana Mezunlara Verilen Unvanlar ve Diplomalara", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: B, 46/1-2-3-4 (1993): 45-64.
- Öztürk, Nazif. "Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümeleleri IV", *Vakıflar Dergisi*, 18 (1984): 43-54.
- Polat, Hatice. *Mülkiye Baytar Mektebi (1894-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013.
- Ponting, Clive. *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*, Çev. Ayşe Başçı, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2008.
- Sami. "Ormanlarımız", *İstisare*, 5, (4 Teşrin-i evvel 1324): 222-225.
- Saylan, Kemal. "Osmanlı'da Mesleki Teknik Eğitim Kurumları: Kondüktör Mektebi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/18, (2016): 150-165.
- Şahin, Kamil, Salih Toprak. "Türk Kültüründe Ağaç'ın Düşünsel ve Toplumsal Bağlamı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016): 1309-1316.
- Şendil, Abdurrahman Fatih. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Orman Fakültesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Şişman, Aysin. "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1 (2008): 27-43.
- Tural, Erkan. "Osmanlı Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'nde Bürokratik Reform (1908-1914)", *Tarih Dergisi*, 48 (2008): 85-115.
- Yeni Fikir. "Ağaç Bayramları Hakkında", *Yeni Fikir*, 9 (Mart 1329/Nisan 1913): 274-281.
- Yıldırım, Kürşat. "Eski Türk Tarihinin Mekâmı Üzerine 3/ Orman" *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 354 (2016): 44-49.
- Yinilmez Akagündüz, Seval, "Osmanlı Devleti'nde Okutulan İlk Fizik Ders Kitabı: Usûl-ü Hikmet-i Tabiye (Doğa Felsefesine Giriş)", *Türk Eğitim Tarihi Dergisi (TUHED)*, 2/2, (2013): 58-77.
- Yörük, Doğan. "Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Çevre Anlayışının Gelişmesinde Vakıflar ve Dernekler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40 (2016): 361-372.
- Yund, Kerim. "Beykoz Orman Ameliyat Mektebi", *Orman ve Av*, 5 (1961): 22-23.
- Yund, Kerim. *Türkiye Orman Umum Müdürleri Albümü*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1959.
- Yusuf Behçet. "Ormanlarımızı Sevelim", *Tedrisat Mecmuası*, 6/4 (7 Haziran 1332): 304-309.

KÖY ENSTİTÜLERİNDE İŞ VE ÜRETİM ODAKLI EĞİTİM, KÜME ÇALIŞMALARI VE İMECE

WORK AND PRODUCTION-ORIENTED EDUCATION, GROUP WORK AND COLLECTIVE WORK IN VILLAGE INSTITUTES

OSMAN AKANDERE*
SEHER ESEN**

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduktan sonra pek çok alanda inkılâplar yapmış ve bu inkılâpların büyük bir çoğunluğunu eğitim alanında gerçekleştirmiştir. Eğitimden uzak kalan köylülerin de eğitim hizmetlerinden faydalanabilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Yapılan denemelerin ve edinilen tecrübelerin sonucunda 17 Nisan 1940 tarihinde Köy Enstitüleri Hasan-Âli Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç'un önderliğinde kurulmuştur. Enstitüler, iş içinde eğitim ilkesiyle üretim odaklı hareket eden kurumlar olmuşlardır. Enstitülerdeki üretim odaklı iş ve çalışmalar, Enstitülerin ve halkın ihtiyaçlarını giderecek nitelikte planlanıp ve yürütülmüştür. Küme çalışma sistemi, öğrencilerin her işe dâhil edilmesini sağlarken, aynı zamanda Enstitülerin yönetimini ve işlerin sistematik bir şekilde yürütülmesini kolaylaştırmış, öğrencilerin birlik içinde çalışmalarını desteklemiştir. Küme çalışmaları sayesinde, Enstitülerin bir diğer eğitim anlayışı olan imece yöntemi başarılı bir şekilde yürütülmüştür. İmece ruhuyla iş ve çalışmalarını yürüten Enstitüler, iş birliğine dayalı eğitim anlayışıyla kendi ihtiyaçlarını gidererek devletin maddi yükünü ciddi oranda hafifletmiştir. Aynı zamanda Enstitüler kendi ihtiyaçlarını giderecek iş ve üretimleri yapmakla yetinmeyip diğer Enstitülere ve çevresindeki halka yardım etmiştir. Enstitülerde öğrenciler imece yoluyla binalarını kendileri inşa etmiş, elbiselerini kendileri dikmiş, yiyeceklerini kendileri yetiştirmiştir. Bu kurumlar binaların yapımında ve yetiştirdikleri tohumların, fide ve fidanların diğer Enstitülerle paylaşılmasında birbirlerine destek olmuşlardır. İmece sayesinde Enstitüler halkla bütünleşmiş ve karşılıklı olarak birbirlerine destek olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Köy Enstitüleri, İş Eğitimi, Küme Çalışmaları, İmece.

ABSTRACT

Turkey has undergone through a process of reform in various fields and majority of these revolutions were carried out in the field of education. The studies were initiated commenced to ensure that all villagers who couldn't get education kept away from education could benefit from educational services. Village institutes were founded under the leadership of Hasan-Âli Yücel and İsmail Hakkı Tonguç on April 17, 1940 as a result of the trials performed and experiences attained. Institutes became production-oriented institutions acting with the principle of training within work. Production-oriented works and studies in institutes were planned and conducted in a manner that the needs of institutes and the public would be met. The students in institutes were divided into groups and each one of these were supported to participate in all tasks works and studies. While group work ensured participation of students to all works, it also paved the way wat for management of the institutes and performance of the works systematically and supported students' working in concert at the same time. Thanks to group works, collective work for which being another understanding of education of institutes was also conducted successfully. Carrying out works and studies with the spirit of collective work, institutes also contributed to the state economically by fulfilling their own needs with co-operative-based understanding. Institutes did not confine themselves to the works and productions that could meet their own and also helped other institutes and people. The students in the institutes built their buildings through collective work and sewed their dresses and also grew their own food. Institutes supported each other by helping the construction of the buildings and sharing seeds, seedlings and saplings they grew with other institutes. Thanks to collective work, institutes became integrated with the public and supported one another mutually.

Keywords: Village Institutes, Job Training, Group Works, Collective Work, Co-Op.

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, akandere0.59@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7875-4214.

** Öğretmen, Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, seheresen42@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3569-1185.

Extended Abstract

Revolutions were conducted in Republic of Turkey in various fields after its being established. One of the most significant of these revolutions carried out was in the field of education. It was aimed with the revolutions Turkey performed that all individuals of the country could benefit from the educational services. Law on Unification of Education was accepted in 1924, and Law on Organization of Education was accepted in 1926 and Latin characters were started to be used by changing Arab alphabet on November 1, 1928 to increase the literacy rate. Studies on providing access of all individuals without any exception and to increase the level of education of people were started and many enterprises were started. Public Schools were founded to teach new alphabet to public on January 1, 1929 and then People's Houses were founded on February 19, 1932 to conduct training activities of public more comprehensively. International Educational experts such as John Dewey, Alfred Kühne, Berryl Parker and Omer Buyse were called in for the alterations and innovations to be performed in the field of education and suggestions their opinions and suggestions were taken into consideration. It was observed in the report presented by international Educational experts that the training of the villagers was focused on. Although importance was given to villagers' benefitting from the services of education, having the right to access training at least as down-dwellers and being destitute of education up to that time, the regulations performed did not sufficient for the access of villagers to education. Despite all these, acting with the reality that 80% of the public majority of which was comprised of villagers at that time were illiterate, Republic Governments tried to lead training activities to villages and did not abandon their targets. Minister of education of the Period, Mustafa Necati, took the first step to solve educational problem of the villages and opened "Village Teaching Schools" in two primary schools in Denizli and Kayseri in 1927-1928 educational year. The idea of growing up the children of the village who are not stranger to village people and culture as teacher of the village entered into force in these schools for the first time. However, these schools were not efficient for the solution of the problems on raising village teachers and closed in 1933. But in 1936, in the period of Saffet Arıkan's Minister of Education, "Courses of Instructors" were opened with the suggestion of Atatürk to fulfil the needs of 17 teachers. These trials and experiences attempted to raise village teachers paved the way for the foundation of Village Institutes. İsmail Hakkı Tonguç, appointed as General Director of Primary Schools in the period of Saffet Arıkan, continued his duty after appointment of Hasan-Âli Yücel as Deputy of Education. Therefore, "Village institutes" were founded with the attempt of Tonguç and Hasan-Âli Yücel on April 1940.

Village institutes aimed at raising children in the village, who completed primary school, as teacher of the village. Institutes became production-oriented institutions acting with the principle of "within work, education within work and by means of work". Production-based works and studies in institutes were planned and conducted in a manner that the needs of institutes and the public would be met. Courses and studies were performed with the principle of training within work with cooperation of students, teachers and qualified instructors and every individual in the institute in brief. The courses of the students that were encouraged to work in harmony and by helping one another were carried out through collective work based on cooperation. The students in institutes were divided into groups and each one of these were supported to participate in all works and studies. Thanks to the groups formed all students were involved in the works conducted in institutes. Students were set to work by being directed to different fields of work with group work and found the opportunity of learning by experiencing and practising. Thus, students were offered opportunity of education interbedded with the reality of life by means of group work plemented in institutes aiming at raising children in the village who were accustomed to the village and the problems and living conditions of the village. While group work system ensured participation of students to all works, it also paved the way for management of the institutes and performance of the works systematically and supported students' working in concert at the same time.

Included in the educational system of village institutes, group works contributed to performance of the works by all in unity from teacher to student, from manager to qualified instructors, from guards to all other employees and therefore self-improvement of everyone by getting knowledge on every field of work. Thanks to group works, collective work method, giving another understanding of education of institutes and which is still brought up repeatedly was also conducted successfully. The methods of group work and collective work, being different from one another and interrelated at the same time, increased the quality the education in village institutes.

Carrying out works and studies with the spirit of collective work, institutes relieved the monetary burdens of the state seriously by fulfilling their own needs with co-operative-based understanding Institutes did not confine themselves to the works and productions that could meet their own and also helped other institutes and neighbouring people. The students in the institutes built their buildings through collective work and sewed their dresses and also grew their own food. Trying to make their zones neat and liveable at first, institutes afforested and landscaped their surrounding in time. Collective work, conducted with the mutualization and cooperation in institutes spread to other institutes and public later on.

Institutes supported each other by helping the construction of the buildings and sharing seeds, seedlings and saplings they grew with other institutes. Collective work also strengthened the public relations of the institutes in the same manner. Thanks to collective work, institutes became integrated with the public and supported one another mutually. As villagers supported the establishment of the institutes, the institutes also helped the villagers when they needed. When villagers could not harvest their lands or when they could not find cloths or fabrics for dresses, or when the houses of villagers were damaged, they applied to the institutes and institutes helped villagers with the spirit of collective work. Collective work expanded in institutes by becoming integrated with public and thus institutes reached out to several regions of the country and the spirit of collective work spread to every corner of the country by means of the institutes

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra hedeflendiği gibi farklı alanlarda inkılâplar ve yenilikler yapılmaya başlanmıştır. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Türk aydınları, ülkeyi çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine ulaştırmak istiyorlardı. Bu noktada ülke kalkınmasında eğitimi ve nitelikli kadrolara ihtiyaç duyulacağı bilindiği için inkılâplar ve yeniliklerde öncelik eğitime yönelik olmuştur. Bu bilinçle hareket eden Atatürk daha 1921 yılında Maarif Kongresi'ni toplamış ve eğitimle ilgili çalışmalarını o günlerde harekete geçirmeye başlamıştır. 3 Mart 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretimin Birleştirilmesi), 1926 yılında ise Maarif Teşkilatına Dair Kanun kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu yasal düzenlemeler, en başta eğitim ve öğretimin tek elden yürütülmesini ve pek çok alanda eğitim düzenlemelerinin temelini oluşturmuştur. Bunların yanı sıra, okuma yazma oranındaki düşüklük, Arap harfleri ile Türk dili arasındaki uyumsuzluk gibi nedenlerden dolayı 1 Kasım 1928'de alfabe değişikliğine gidilerek Latin Harflere geçilmiştir.¹

Yapılan bu inkılâplar halkın eğitim seviyesini yükseltmek ve yeni cumhuriyet rejimini halka benimsetmek amacı taşımıştır. Bu gayelerden yola çıkarak, halka yeni harfleri öğretmek için 1 Ocak 1929'da Millet Mektepleri açılmış ve ardından Türk Ocakları'nca okuma yazma kursları düzenlenmiştir.² Bunu takiben daha kapsamlı olarak halk eğitimi faaliyetlerini yürütmek; inkılâpları yaymak ve kökleştirmek, halkı toplumsal ve kültürel açıdan geliştirmek amacıyla 19 Şubat 1932 tarihinde Halkevleri kurulmuştur.³

Eğitim alanında yapılabilecek değişiklikler ve yenilikler için bazı yabancı uzmanlar çağrılmış ve bu uzmanların görüşleri alınmıştır. Bu amaçla John Dewey, Alfred Kühne, Berryl Parker, Omer Buyse gibi uzmanlar Türkiye'de yaptıkları inceleme ve gözlemler doğrultusunda raporlarını sunmuştur. Yabancı uzmanların sundukları raporlarda köylülerin eğitimine vurgu yapıldığı görülmüştür.⁴ Cumhuriyet öncesinde de köye yönelik eğitim konusunda uzmanlarca tartışmalar yapılmıştır. II. Meşrutiyet Döneminde bu konu ciddi olarak ele alınmıştır. Kendisi de bir öğretmen olan Ahmet Tevfik Bey, eğitim sisteminin köye uygun olması gerektiğine vurgu yaparken, ülkenin zenginlik kaynağının tarım olduğunu bilmekteydi.⁵ Yine, Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi, 14 Temmuz 1914 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yaptığı konuşmasında köy eğitimine vurgu yapmış⁶ ve bu konuşması Köy Enstitülerinin düşünsel temelini oluşturmuştur.⁷ Bu düşüncelerin faaliyete geçmesi Türkiye Cumhuriyeti dönemine kalmıştır.

¹ İhsan Sabri Balkaya, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim (1023-2020)," *Eğitim Tarihi*, ed. Mehmet Köçer, Erol Koçoğlu, 1. Baskı (Ankara: Pegem Akademi Yayınları), 2020, 320.

² Fahri Kılıç, "Atatürk Dönemi Eğitim Tarihi," *Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Kılınç, Songül Keçeci Kurt, 1. Baskı (Ankara: Pegem Akademi Yayınları), 2019, 205.

³ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, 7. Baskı (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018), 346.

⁴ İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 1. Baskı (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995), 135-44; Kılıç, "Atatürk Dönemi Eğitim Tarihi," 196-98.

⁵ Ahmet Özgür Türen, *Köy Enstitüleri Dosyası-Türk Rönesansı*, 16. Baskı (İstanbul: Destek Yayınları, 2020), 17.

⁶ Türen, *Köy Enstitüleri Dosyası*, 17.

Cumhuriyet yetkililerince eğitim hizmetlerinin ülkenin her bireyine, yani kentli-köylü ayrımı yapmaksızın tüm vatandaşlarına sunulması gerekliliği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Ülkedeki sorunların çözümünde köylülerin ve şehirlilerin devlete topyekûn destek vermesini sağlamak ve onları harekete geçirmek için bu iki kesim arasındaki uçurumun kapatılması amaçlanmıştır.⁸ Bu nedenle yapılan çalışmalar, eğitimi toplumun her vatandaşına eşit bir şekilde ulaştırmak ve okuryazar oranını artırmak amacıyla ele alınıp düzenlenmiştir. Eğitimin ülkenin tüm bireylerine ulaştırılması demek, köylere eğitimin ulaştırılması demektir. Çünkü o dönemde çoğunluğu köylerde yaşayan toplumun yüzde 80'inin okuma yazma bilmediği bir gerçektir. 16 milyonluk ülkenin yalnızca 2,5 milyonu okuma yazma bilirken toplumun büyük bir kısmını oluşturan kırk bin köye henüz eğitim ulaştırılmamıştı.⁹ Bu bakımdan değerlendirildiğinde toplumun büyük bir kısmını oluşturan köylerin eğitim meselesinin çözülmesi gerekliliği doğmuştur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi hem Atatürk hem de İsmet İnönü döneminde ülkede okuryazar oranının artırılması ve halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi için çok sayıda girişimde bulunulmuştur. Bu girişimler, köylü ile şehirli arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi ve köylünün eğitime erişimini sağlamaya yönelik olmuştur. Bu çabaya rağmen atılan adımların başarıya ulaşmamasındaki en büyük engel, köylere eğitim hizmetini götürecek öğretmen ihtiyacının karşılanmaması olduğu anlaşılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitim politikalarının temelinde, laikleşme, yurttaşlık ve var olan tarım ekonomisinin gereği olarak köylüyü eğitmek, ona iş ve meslek vermek yer alır. Özellikle köye yönelik öğretmen yetiştirme düşüncesi, cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının temelini oluşturmaktadır.¹⁰ Bu politikalar doğrultusunda, köylere öğretmen yetiştirmek için ilk ciddi adım dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati tarafından atılmış ve sonrasında da bu çalışmalar devam ettirilmiştir. Nitekim Mustafa Necati döneminde, 22 Mart 1926 tarih ve 789 numaralı Maarif Teşkilatına Dair Kanun ile "Köy Muallim Mektepleri",¹¹ Saffet Arıkan'ın Maarif Vekilliği döneminde de (1936) Atatürk'ün önerisiyle "Eğitmen Kursları" köylerin öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere açılmıştır. Bu denemeler ve tecrübeler, Köy Enstitülerinin zeminini hazırlamıştır. Saffet Arıkan döneminde İlköğretim Genel Müdürlüğüne atanan ve sonrasında Hasan-Âli Yücel'in Maarif Vekilliği döneminde de görevine devam eden İsmail Hakkı Tonguç köy eğitimine yeni bir boyut getirmiştir.

Tonguç'a göre köyün geliştirilmediği ve önemsenmediği bir milletin ilerlemesi mümkün değildi. Bu yüzden eğitime ve kalkınma hareketine köylerden başlamak gerekiyordu. Bir ülkenin gelişebilmesinin temeli köyün ve köylünün canlandırılmasıyla mümkün olabilirdi. Köye ve köylüye dayanmayan hiçbir iş geliştirilemezdi. Ona göre, "*Köy güzelleşmedikçe bütün memleket güzelleştirilemez. Köy canlanmadıkça memleketin umumi hayatı canlanamaz. Köy çiçeklendirilmedikçe kasaba ve şehirler çiçeklenemezler. Köylü gülmedikçe şehirli de gülemez. Köylü doymadıkça millet doyamaz...*"¹²

Eğitim anlayışını bu düşüncelerden yola çıkarak şekillendiren Tonguç'un birikimi ve Hasan-Âli Yücel'in desteğiyle 17 Nisan 1940 tarihinde "Köy Enstitüleri" kurulmuştur. Köy Enstitüleri, öğrencileriyle, öğretmenleriyle, usta öğreticileriyle birlik içerisinde bir çalışma ortamı hedeflemiş ve eğitimini üretim odaklı iş ilkesine dayandırmıştır. Köy Enstitülerindeki eğitimi niteleyen "*iş içinde, iş aracılığıyla ve iş içinde eğitim*" şeklindeki ifadeler, bu okulların eğitim felsefesini yansıtmaktadır.¹³

Köy Enstitülerinde İş ve Üretim Odaklı Eğitim Anlayışı

Köy Enstitülerinin kurucu mimarı İsmail Hakkı Tonguç'un eğitim anlayışına göre bilgi ve birikim hayatla bütünleştirilmeliydi. Bilgiden uzak bir iş ya da işten uzak bir bilginin tek başına yetersiz olacağını savunmuştur. Türk köylüsünün ve aydın kesimin birbirinden çok uzak kaldığını anlatmaya çalışan Tonguç, bu iki zıt kesimin arasındaki farklılıkları da şöyle ifade etmiştir: "*...Bizce iyi adam demek, iş gören, işi başarabilen adam demektir. İş yapmadan sadece söyleyen veya yazan insana biz iyi adam demeyiz, iş görmeyen bir insanın dürüst, akıllı*

⁷ Mehmet Saydur, "İsmail Mahir Efendi ve Köy Enstitülerine Giden Yolda Kastamonu Birikimi," *Kuruluşunun 70. Yılında Bir Toplumsal Değişim Projesi Olarak Köy Enstitüleri Sempozyumu*, 1. Baskı (Kastamonu, 2010), 943.

⁸ Songül Sallan Gül, Ayşe Alican, "Cumhuriyet Modernleşmesinin Anadolu Ateşi: Köy Enstitüleri," *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2014): 19.

⁹ Can Dünder, *Köy Enstitüleri*, 2. Baskı (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2001), 16.

¹⁰ Erol Kapluhan, "Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri," *Marmara Coğrafya Dergisi* 26 (2012), 178-79.

¹¹ Mustafa Şanal, Eray Alaca, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları (1938-1950)," *Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Kılınç, Songül Çeçeci Kurt, 1. Baskı (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019), 227-28.

¹² İsmail Hakkı Tonguç, *Canlandırılacak Köy*, 2. Baskı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 22.

¹³ Nurgün Koç, *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri*, 1. Baskı (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2013), 197.

olacağına da inanmayız. Böyle insanların bir milleti iyi yola götürdükleri görülmemiştir. Beceriksiz insanlar, memleketlerini sevdiklerini söylerler ama bu boş havada bir sevgidir. Çalışan, iş gören insanlar böylelerini sevmezler. Bizce köylü ile iş göremeyen okuryazarlar arasındaki ayrılığın sebebi de budur...”¹⁴

Tonguç, köylünün yaşadığı sıkıntılara rağmen iyi yetiştirildiği takdirde çok iyi işler başarabileceğini düşünmüş ve kırsaldaki halkın içindeki cevheri görebilen bir eğitimci olmuştur. Atatürk'ün de “Köylü milletin efendisidir” dediği gibi, ülkenin kalkınması halkın büyük bir kısmını oluşturan köylülerin bilinçlendirilmesine bağlıdır. Netice olarak köylerin cehaletten kurtarılması ve köylülerin potansiyellerini keşfetmeleri için yapılacak olan her türlü hizmet ülkenin geleceğini etkileyecektir.

İsmail Hakkı Tonguç, Johann Heinrich Pestalozzi, John Dewey, Georg Michael Kerschensteiner gibi eğitimcilerden etkilenmiş¹⁵ ve o dönemin yaygın eğitim anlayışı çerçevesinde geliştirdiği “iş içinde eğitim” felsefesiyle adından söz ettirmiştir. Onun “iş içinde eğitim” ilkesi kafa ve el becerisinin koordineli kullanımıyla gerçekleştirilen ve herhangi biri tek başına kullanıldığında üretime ve ekonomiye hiçbir katkısı olmayan bir anlayıştır.¹⁶ Nitekim Tonguç, toplumun kırsal kesimden başlanarak bilgiyle, akılla ve mantıkla yürütülen iş eğitimi sayesinde gelişebileceğini savunmuştur.

İş içinde eğitim yöntemi, öğretimde iki öğeyi öne çıkarmaktadır. Bunlar “öğrenci etkinliği” ve “üretim”dir. Gerçek iş araçları, iş alanları ile üretime katılan öğrenciler çok yönlü bir eğitim almışlardır. Öğretime bizzat kendileri dâhil olan öğrenciler, öğretmenle birlikte tam olarak işin içinde ve dersin uygulamasının sorumluluğunu üstlenmiş bir şekilde üretimi canlandırmışlardır.¹⁷ Köy Enstitüleri, iş ve üretime önem veren kurumlar olup bütün faaliyetlerde öğretmenlerin rehberliğiyle öğrencilerin etkin katılımını destekleyen, yaparak-yaşayarak ve gerçek yaşamla bütünleşerek öğretim yapan bir temel üzerine kurulmuştur.

Türkiye’de ise Tonguç’un dışında iş eğitimi ilkesine merak duyan ve bu konuyla ilgili fikirler üreten eğitimciler arasında İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Halil Fikret Kanad yer almaktadır. Ama iş eğitim ilkesinin Köy Enstitülerine yansımada etkili olan kişi İsmail Hakkı Tonguç’tur. Tonguç, ne kadar başka eğitimcilerin fikirlerinden esinlense de mimarı olduğu Köy Enstitüleri, özgün yapısıyla ve kendine has özellikleri içinde barındıran iş eğitimi ilkesiyle örneğine rastlanmayan okullar olarak tarihe mal olmuştur.¹⁸ Tonguç, Köy Enstitüleriyle uygulamaya koyduğu bu özgün görüşünü, ülkesinin gerçeğine, beklentisine ve gençlik kaynağına kendi aynasından bakarak ve kendi yöntemleriyle geliştirmiştir.¹⁹ Kirby’e göre, Köy Enstitüleri düşüncesinin hiçbir yabancı düşünürü borcu yoktur ve Batı’nın büyük eğitim düşünürlerinin başarıları, Tonguç’un eğitim alanındaki başarılarının yanında çocuk oyuncağı gibi kalır.²⁰

Kısaca Tonguç’un çabalarıyla kurulan Köy Enstitüleri, özgün ve dönemi içinde diğer kurumlardan farklı bir eğitim anlayışıyla tarihe mal olmuştur. Enstitülerin eğitim anlayışı ve öğretmenlerinin desteğiyle öğrenciler emeklerini ortaya koymuş; ürettikleriyle kendi ihtiyaçlarını karşılamış, maddi giderleri azaltmış ve fazladan üretilenleri satarak gelir elde etmiş, böylelikle devletin bütçesine yük olmamıştır.

Tonguç’un düşüncelerinden etkilendiği eğitimci John Dewey, Türkiye’de köy öğretmen okullarının kurulmasını önermiştir. Yine o, hazırladığı raporunda, köy okullarının programlarının çevrenin iş hayatı göz önünde tutularak düzenlenmesinin hayati bir mesele olduğunu belirtmiştir.²¹ Köy Enstitüleri kurulduktan sonra bu eğitim kurumlarını ziyaret eden John Dewey, “*Köy Enstitüleri hayalimdeki okullardır*” diyerek Enstitülerden övgüyle bahsetmiştir.

¹⁴ Tonguç, *Canlandırılacak Köy*, 20.

¹⁵ Ahmet Emre Ateş, “Johann Heinrich Pestalozzi’nin Eğitim Anlayışının Köy Enstitüleri ve İsmail Hakkı Tonguç Üzerine Etkisi,” *Kuruluşunun 70. Yılında Bir Toplumsal Değişim Projesi Olarak Köy Enstitüleri Sempozyumu*, 1. Baskı (Kastamonu, 2010), 91; Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 8. Baskı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 93.

¹⁶ Ekrem Işın, “Köyü Canlandıran Adam:İsmail Hakkı Tonguç,” *Canlandırılacak Köy*, 2. Basım (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), XXI.

¹⁷ Baha Mutlu Aydın, *Köy Enstitüleri ve Toplum Kalkınması*, 2. Baskı (Ankara: Anı Yayıncılık, 2013), 95–96.

¹⁸ Selçuk Uygun, *Köy Enstitülü Öğretmenler-Mesleki Deneyimleri ve Meşhurların Anlatımları*, 1. Baskı (İstanbul: Alkun Kitap, 2019), 17; Murtaza Aykaç, Necdet Aykaç, Hakan Serhan Sarıkaya, “Bir Modernleşme Öyküsü: Köy Enstitüleri,” *Turkish Studies* 13/27 (2018): 187.

¹⁹ Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 174.

²⁰ Fay Kirby, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, 6. Baskı (İstanbul: Tarihiçi Kitabevi, 2015), 118.

²¹ Başgöz, *Türkiye’nin Eğitim Çıkması ve Atatürk*, 137.

Köy Enstitüleri iş ve üretim odaklı kurumlar olarak eğitime başlamış; öğrenciler ezberden uzak, yaparak-yaşayarak ve hayatın içinden bir eğitim yaklaşımıyla yetiştirilmiştir. Enstitülerde gerçekleştirilen eğitim, mesleğin iş içinde ve iş aracılığıyla kazandırılabilmesi görüşü üzerine oturtulmuştur. Bu kurumların kurucusu Tonguç'un da eğitim anlayışına göre, "Mesleğin işleri içinde meslek kazandırmak bir eğitim işidir. Tüm meslekleri okula sokmak, eğitim biliminin ışığında, iş içinde tüm bilgi ve becerileriyle kazandırmaktır. İş iyi yapmak, mesleği iyi yapmak demektir. İş çalışmaktır, çalışkanlıktır. Yaratmaktır, keşfetmektir, değiştirmektir, eylemdir."²²

Köy Enstitülerinde eğitim-öğretim yöntemleri, öğrencilerin yaşantı yoluyla öğrenebileceği ve iş aracılığıyla elde edebileceği bilgi ve becerilere odaklanmıştır. Enstitülerdeki derslerin yarısını oluşturan kültür derslerinin yanında iş eğitimine de önem verilmiştir. Öğleden önce kültür dersleri gören öğrenciler öğleden sonra iş eğitimi alarak öğrenimlerini sürdürmüştür. Sabah tören alanlarında toplanan öğrenciler sonra kümeler halinde iş dağılımı yapılarak çalışmalarını sürdürmüştür. Hacı Angı sabah toplantılarından sonra öğrencilerin kümeler halinde işlerinin başına geçtiğini şöyle anlatmıştır: "Öğrencilerin bir kısmı kültür derslerine, bir kısmı da tarım ve sanat çalışmalarına giderdi." Ali Çavuş ise öğleye kadar ders gören öğrencilerin öğleden sonra iş eğitimi aldıklarını belirterek iş eğitimine dair yapılanları, "Ya tarlada fide yetiştirip çapalar, sular, çeşitli sebzeler elde ederdik ya da marangoz atölyesi, demirhane gibi kısımlarda aletleri kullanmayı öğrenirdik. Sonra iş uygulamaları ile istenen araçları üretirdik" şeklinde örneklendirmiştir. Ayrıca sanat etkinliklerinin yanında tarım bilgisi de edindiklerini belirtmiştir.²³

Sanatsal ve kültürel etkinliklerin ön planda tutulduğu Enstitülerde, çalışmalardan ve iş içinde eğitimden bahsederken akla yalnızca öğrencilerin işliklerde, inşaatlarda, tarlalarda çalıştıkları işler gelmemelidir. İş içinde eğitim, öğrencilerin düşünce üretmede, kültür ve sanatta, estetik gelişimde, her türlü yaratıcılıkta başvurulması gereken temel yöntem olmuştur. Örneğin, müzik bilgisi ve nota, bir şarkı söyleyerek, müzik aleti çalarak, iş içinde öğreniliyordu.²⁴ Yine okuma yazma alışkanlığının kazandırılması, resim, yontu, bezeme sanatları gibi yaratıcı çalışmalar; köy ev ve el sanatlarının, masalların, atasözlerinin, kültür değeri taşıyan yapıtların toplanması, incelenmesi, deney, gözlem ve araştırma çalışmaları tümünden iş ilkesi yöntemiyle gerçekleştiriliyor ve öğrenciler iş içinde doğruya doğruya eğitiliyorlardı.²⁵

Köy Enstitülerinde yapılan iş ve çalışmalar yeni şeyler ortaya koymak ve üretim yapmak amacıyla gerçekleştiriliyordu. Bu bağlamda Köy Enstitülerinde iş içinde eğitim ilkesiyle üretici ve çok yönlü bireyler yetiştirilirken aynı zamanda tiyatro ve sinema salonları, laboratuvarlar, atölyeler, tarım bahçeleri, spor salonları gibi alanlar öğrencilerin kültürel etkinliklere katılabileceği ve uygulama yapabileceği ortamlar olmuştur.²⁶ Enstitülerde oluşturulan ortamlar müzik, edebiyat, tiyatro, ulusal oyunlar gibi sanatsal faaliyetlerin öğrenilmesine ve üretilmesine katkı sunmuştur. Mahmut Makal "Köy Enstitülerinde temsiller, folklor ve müzik çalışmaları bir bütündü. Bayram ve eğlence bile üretim demektir" diyerek Enstitülerde, ders ve çalışmaların dışında üretmenin de önemine vurgu yapmıştır.²⁷

Enstitülerde işler sadece yapmak için yapılmazdı. Her işin bir anlamı ve değeri vardı. Öğrenciler öğretimin her aşamasında aktifti. Yaptıkları her işin bir amacı olduğunu bilerek aslında yaşamı öğreniyorlardı. Köy Enstitülerindeki işler; ülkeyi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak, buldukları çevreyi ağaçlandırarak güzelleştirmek, çevresine yardım etmek, üretmek, gelişmek ve geliştirmek, estetik değerler kazanmak gibi gayelere yönelik yapıldı. Yaptıkları işin bilincinde olmaları onları yorulmadan, usanmadan çalışması ve üretmesi için motive ediyordu. Örneğin; Köy Enstitülerinde fidan dikmek sadece öğrenmiş olmak için değil, çevreyi ağaçlandırmak, ormanlaştırmak, güzelleştirmek için dikilirdi. Bunlar büyütülür, öğrenci fidan dikmesini öğrenir, hem de bu konuda tecrübe kazanırdı. Ormanın ve ağacın değerini anlayarak binlerce meyve fidanı dikilir, tarlalar işlenir ve çok miktarda ürün kaldırılırdı.²⁸ Neyi neden yaptıklarını bilen öğrenciler ve onlara her zaman rehber olan öğretmenleri sayesinde Enstitülerde olumlu bir çalışma ortamı kurulmuştu. Köy Enstitülü

²² Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 175.

²³ Mustafa Gazalçı, *21 Köy Enstitüsü-Çınarlar Anlatıyor*, 1. Basım (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2021), 25.

²⁴ Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 175.

²⁵ Zeliha Kanalcı, "Köy Enstitülerinde İş Eğitimi," *Kuruluşunun 70. Yılında Bir Toplumsal Değişim Projesi Olarak Köy Enstitüleri Sempozyumu*, 1. Baskı (Kastamonu, 2010), 538.

²⁶ Aykaç, vd., "Bir Modernleşme Öyküsü: Köy Enstitüleri," 193.

²⁷ Mahmut Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, 8. Basım (İstanbul: Literatür Yayınları, 2020), 39.

²⁸ Kanalcı, "Köy Enstitülerinde İş Eğitimi," 537.

Talip Apaydın'ın, *"Birlikte çalışmanın, başarmanın, ortaya eser koymanın coşkunluğu içindeydik"* sözleri, Enstitülerdeki çalışma ortamına ve öğrencilerin motivasyonuna dair fikir vermektedir.²⁹

Çifteler (Hamidiye) Köy Öğretmen Okuluna 1939-1940 yılında giren bir öğrenci, okula gelir gelmez işe başladıklarını ancak derslerin ağırlıklı olarak ezber odaklı olduğunu anlatmıştır. Çok ağır işler yaptıkları için okula alışmakta zorluk çektiklerinden bahsetmiştir. Zamanla alışsa da ezbere dayalı eğitim gördüğünden ve doğanın içine kurulmuş olan bir kurumda doğaya dair bilgileri kitaplardan öğrendiğinden yakınmıştır. Ancak daha sonra Köy Öğretmen Okulları, 17 Nisan 1940 yılında Köy Enstitüleri olmuş ve eğitim sistemleri de değişmeye başlamıştır. Artık işe dayalı ve üretim odaklı eğitim anlayışı ön plana çıkartılmıştır. Nitekim bu Köy Enstitülü öğrenci, müdürlerinin *"yirminci asrın iş yapan insan aradığını"* söyleyerek yaptığı konuşmalarla öğrencileri yeni eğitim sistemine yönelik bilinçlendirmeye çalıştığını aktarmıştır.³⁰ İlk zamanlar okumaya geldiği okulda neden sıkı çalıştıklarını anlayamayan, çok zorlanan, yorulduğu için sürekli şikâyet eden bu öğrenci zamanla Enstitüde yaptığı işlerin özünü anlayacaktır. Bu öğrencinin anlatımları doğrultusunda, Köy Öğretmen Okulunun Köy Enstitüsü olmasıyla eğitim sistemlerinde olumlu yönde değişiklik olduğu sonucu çıkarılabilir.

Talip Apaydın ise ilk yıllarda Köy Öğretmen Okulundayken her işe koşup, canla başla çalıştıklarından bahsetmiş ve derslerinin de sıkı bir disiplinle ilerlediğini anlatmıştır. Bunlara ek olarak Apaydın, okullarının Köy Enstitüsü olması ve Rauf İnan'ın da müdür olarak tayin edilmesinden sonra *"Enstitü ruhu, Enstitü kişiliği başlamıştı"* diyerek düşüncelerini dile getirmiştir. Ayrıca *"iş seven, çalışkan, becerikli arkadaşlarımız sivrilmeye, değer kazanmaya başladılar"* diyen Apaydın, Enstitünün eğitim anlayışıyla bir şeylerin değişmeye başladığını belirtmiştir.³¹ Bu anlatımlar bize, Enstitülerin eğitim anlayışının ve zihniyetinin o zamana kadar gelen bütün okullardan çok farklı olduğunu göstermektedir.

Köy Enstitülerinde ağırlıklı olarak tarım ve işlik çalışmalarına önem veriliyordu. Derslerin hepsi doğayla, hayatla bütünleştirilerek tarlalarda, bahçelerde, inşaatlarda, işliklerde yaparak, yaşayarak öğretiliyordu. Köy Enstitüleri, öğrencilerin emeklerini ortaya koyduğu kurumlar olmuşlardır. Öyle ki, öğrenciler binalarını kendileri inşa etmiş, kıyafetlerini kendileri dikmiş, yiyeceklerini kendileri üretmiştir. Nitekim Enstitüler dünya eğitim tarihinde ilk kez öğrencilerin bizzat dersliklerini, işliklerini, yemekhanelerini, kütüphanelerini inşa ettikleri eğitim kurumları olmuştur.³² Enstitülerdeki üretimin yoğun bir şekilde gerçekleştiği yerler işliklerdi. İşlikler öğrencilere çalışma alışkanlığı kazandırmak, iş eğitimi vermek, çeşitli alanlarda beceriler kazandırmak için inşa edilen yerlerdi. Yapıcılık, dülgerlik, demircilik alanları erkek öğrenciler için oluşturulan çalışma yerleriyken; biçki-dikiş, dokumacılık, halıcılık, boyama işlikleri de kız öğrencilerin öğrendiği, beceri kazandırdığı, üretim yaptığı mekânlardı.³³

Köy Enstitülerinde eğitim ve üretim birlikte ve iç içeydi. Makal, Enstitülerin eğitimi için *"üretimi erek olarak alan, gerçek iş içinde iş yoluyla eğitimidir bu"* demiştir.³⁴ Apaydın ise bu konuyla ilgili, *"Hani eğitimde amaç 'üretim' değildir falan derler ya, bizim amacımız düpedüz üretimdi"* diyerek amaçları doğrultusunda, daha çok iş yapmaya çalıştıklarını vurgulamıştır.³⁵ Böylece gerçek araç gereçlerle, hayatın içinden, yaparak yaşayarak öğrendiklerini anlatmıştır.

İkenin içinde bulunduğu zor şartlar göz önüne alındığında, bu kurumlardaki iş ve üretim odaklı eğitim anlayışının fırsata dönüştürülmesinin ülkeye önemli katkılar sağlayacağı aşikârdı. Nitekim Köy Enstitülerinin bu fırsatı iyi değerlendirerek pek çok anlamda fayda sağladığını söyleyebiliriz.

Enstitülerde yapılan işler ve bunun neticesinde ortaya çıkan ürünler Enstitüler için bir gelir kaynağı olmuştur. İşliklerde, tarlalarda, bahçelerde, tuğla ocaklarında yapılan üretim, Enstitülerin ihtiyaçlarını büyük oranda karşılamış, üstelik maddi olarak da katkı sağlamıştır. Farklı çalışma alanlarının olduğu işliklerde öğrenciler, gerçek araç-gereçlerle üretim yaparak mesleki beceri kazanmışlardır. Özellikle teknik çalışmalar prototip ya da

²⁹ Talip Apaydın, *Köy Enstitüsü Yılları*, 5. Basım (Literatür Yayınları, 2020), 23.

³⁰ Tonguç, *Canlandırılacak Köy*, 606.

³¹ Apaydın, *Köy Enstitüsü Yılları*, 41.

³² Kemal Kocabaş, *Köy Enstitülerinden Günümüze Eğitim ve Arayışlar* (İzmir: Ege Bölgesi Sanayi Odası, 2019), 20.

³³ Kanalıcı, "Köy Enstitülerinde İş Eğitimi," 538.

³⁴ Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, 50.

³⁵ Apaydın, *Köy Enstitüsü Yılları*, 21.

örnek olarak değil bizzat öğrencilere yaptırılarak gerçekleşmiştir.³⁶ Türkoğlu, dikiş öğretmenlerinin, örnek bezlerle dikiş nakış dersi vermeye başladığını, ancak Enstitünün gereksinimlerini fark ettikten sonra bundan vazgeçtiğini anlatmıştır: “*Öğrencilerin çamaşır, gömlek, yatak takımları ve cibinlikleri ile yapılan perde, örtü gibi gereksinimleri dikilmeye başlandı. Dikiş öğretmeni ve Emine abla biçiyor biz hızla dikiyorduk*” diyerek hızlı bir şekilde dikiş-nakış öğrendiklerini ve böylece Enstitünün ihtiyaçlarını hızla karşıladıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Türkoğlu, yaptıkları dikişlerin ve tüm atölyelerin iş alanlarının üretimini ve bedelini matematik dersinde hesapladıklarını; müdür beyin toplantılarda katkılarından dolayı öğrencilere teşekkür ettiğini anlatmıştır.³⁷

Enstitüler, öğrencilerin ve öğretmenlerin işin içine katılmasıyla dönemin zor şartlarında üretim yapan, yaptıkları üretimlerle hem kendilerinin hem diğer Enstitülerin hem de çevre köylerin gereksinimlerinin karşılamasına katkı sağlayan kurumlar olmuşlardır. Üstelik yaptıkları iş ve üretimler sonucunda elde edilen ürünler satılarak Enstitülere gelir kaynağı sağlanmıştır. Bu konuda Cılavuz Köy Enstitüsü Nizamettin Göçmen, 1940’lı yılların başında, İkinci Dünya Savaşı’nın sürdüğü koşullarda, köylülere kefen bezi dokuduklarını söylemiştir.³⁸ Cenazeleri için kefen bezi bulamayan köylüler Enstitüden yardım istemiştir. Hatta bu konuyla ilgili dokuma öğretmenine yazılı talimat gelmiştir. Göçmen; “*Dokuma öğretmenine bu konuyla ilgili yazılı emir geldiğine tanık oldum. Dokuduğumuz beyaz bezlerden, bu çaresiz köylülere kefen için bez verilmesine tanık olmak bizleri daha da aşkla, şevkle ve severek çalışmaya yöneltiyordu*” demiştir.³⁹

Enstitüler iş ve üretim gayesi taşıyan kurumlar olması nedeniyle yılın hiçbir döneminde kapatılmamıştır. Öğrenciler yazları ikiye bölünerek köylerine izine gider, her bir öğrenci 45 gün izin yapardı. Böylece yaz aylarında da Enstitülerde işler devam ederdi. Nitekim Enstitülerin yaz mevsiminde kapılarını kapatarak tarım yapmaması ve işleri, üretimi durdurması da çok mantıklı olmazdı.

Köylere öğretmen ve köye yarayan “meslek erbabı” yetiştirmek amacıyla kurulan Enstitüler için tarım çalışmalarının önemi büyüktü. Tarım dersleri ve konuları belirlenirken, öğrencilerin yaşlarının ve cinsiyetinin dikkate alındığı görülmektedir. Enstitüden mezun olan öğretmenlerin görevlerinden biri de köy okulu toprağının köylüye örnek olacak bir şekilde işletilmesi olduğundan, öğrenciler tarım öğretimindeki her konu ve çalışmayı iş içinde öğreniyorlardı.⁴⁰ Tarım ve ziraat çalışmalarının diğer önemli gayesi, Enstitülerin çevresinin ağaçlandırılarak güzelleştirilmesi ve toprakların verimli bir şekilde işlenmesiydi. Öğrenciler, yine iş içinde eğitimle, kendi yiyeceklerini kendileri yetiştirirdi.

Köy Enstitülerinde yürütülen ziraat çalışmaları, yapılan diğer çalışmalar gibi Enstitünün bulunduğu bölgenin iklim koşullarına, arazilerin yapısına, ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Akçadağ Köy Enstitüsü, dikenli ve çorak bir arazide konumlanmıştır. Enstitünün yaptığı tarım çalışmaları sayesinde kısa sürede ağaçlandırmalar yapılmış ve çevre düzenlenmeye başlamıştır. Neticede fidan olarak dikilen ağaçların içinde bulunan 9 bin 500 kayısı ağacından elde edilen gelire Enstitünün büyük oranda giderlerinin karşılanması sağlanmıştır.⁴¹

Köy Enstitüleri ülkenin farklı bölgelerine kurulmuştur. Her Enstitünün kurulduğu bölgenin şartlarına göre iş ve üretim alanları değişmiştir. Bazı Enstitülerde büyükbaş hayvancılık yapılırken bir kısmında da balıkçılık yapılmıştır. Enstitüler şartları ve imkânları doğrultusunda ders ve çalışmalarını, üretim alanlarını geliştirmişlerdir. Örneğin, Beşikdüzü/Trabzon Köy Enstitüsü “Balıkçılık ve Su Ürünleri” ders ve çalışmalarına öncülük yapmış ve kısa sürede balıkçılık konusundaki başarılarıyla diğer Enstitülere örnek olmuştur.⁴²

Balıkçılık ve su ürünleri ders ve çalışmalarına önem veren Enstitülerden birisi olan Arifiye Köy Enstitüsü öğrencilerinin balıkçılık yapabilmesi, bununla ilgili iş içinde pek çok şeyi öğrenebilmesi için Sapanca Gölü büyük bir fırsat olmuştur. Enstitü’nün Sapanca Gölü’nün yanında olması sayesinde öğrenciler balıkçılık konusunda pek çok şeyi iş içinde, yaparak-yaşayarak, üreterek öğrenmiştir. Karabey Aydoğan Arifiye’de suyla

³⁶ Koç, *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri*, 289.

³⁷ Pakize Türkoğlu, *Kısa Süren Hasat-Köy Enstitülerinde Öğrenci Olmak*, 3. Basım (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 33.

³⁸ Firdevs Gümüšoğlu, *Sözlü ve Yazılı Belgeler Işığında Cılavuz Köy Enstitüsü*, 3. Basım (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 106.

³⁹ Gümüšoğlu, 253.

⁴⁰ Osman Akandere, “Türkiye’de Uygulamalı Tarım Eğitimine Bir Model: Köy Enstitülerinde Okutulan Ziraat Dersleri ve Uygulamaları,” *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu (12-14 Nisan 2018-Şanlıurfa) Bildirileri Kitabı* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019), 417.

⁴¹ H. Nedim Şahhüseynoğlu, *Akçadağ Köy Enstitüsü ve Şerif Tekben*, 2. Basım (Ankara: Ürün Yayınları, 2015), 124.

⁴² Akandere, “Türkiye’de Uygulamalı Tarım” 421.

ilişkiler, su altında çalışma, yüzme ve boğulma anında kurtarma gibi eğitimlerin verildiğinden bahsetmiştir. Balıkçılık ile ilgili ise, *“Balıkçılık çalışmalarında balık çeşitleri, balık avlama, balıkların üremeleri, balık pişirme, balık tuzlama ve saklama biçimleri, balık konserveciliği, kayık ve motor kullanma, ağ atma ve çekme, ağ onarma...”* önemli tüm bilgileri yaşayarak, üreterek, iş içinde öğrenen öğrencilerin sağlıklı bir besin olan balıkla beslendiğini ve artan balıkların satılarak Enstitünün döner sermayesine katkı sağlandığını ifade etmiştir.⁴³

Arifiye Köy Enstitüsü'nde yapılan balıkçılık, sağlıklı bir besin kaynağı olan balığı kendileri üretip çok ucuza mal ederek ve artan balıkları satarak Enstitüye büyük oranda maddi destek sağlamıştır. Görüldüğü üzere Enstitülerde çevrenin elverişli şartları göz önünde bulundurularak üretimden azami düzeyde faydalanılmış ve ürünler ilk olarak öğrencilerin ihtiyaçlarına sunulup fazla ürünler ise satılmıştır. Böylece Enstitülerin giderleri azaltılmış ve ayrıca üretimlerden elde edilen gelirlerle maddi olarak Enstitülerin yükü hafiflemiştir.

İş ve üretim odaklı bu eğitim anlayışının Enstitülere ekonomik boyutta katkısının olduğu görülmektedir. Eğitimi iş ve üretim üzerine kuran bu kurumlar devlet bütçesinin yükünü ciddi oranda hafifletmiştir. Ülkenin belli bölgelerinde kurulan 21 Köy Enstitüsü, kendilerinin ihtiyaçlarını karşılayarak giderlerini azaltmış, üstelik yaptıkları üretimlerin fazlasıyla piyasaya açılarak gelir elde etmiştir. Mahmut Makal, 1936 ile 1947 yılları arasında, ancak yiyeceklerin ve maaşların karşılanabileceği bir miktar olan 51 milyonla 20 Köy Enstitüsünün kurulup yaşatıldığını belirtmiştir. Bunun sırrını Enstitülerin üretim yapmasına bağlayan yazar, sözlerine *“... Piyasada buğday 120 kuruşken buğdayı 5 kuruşa mal etmesidir. Sebze, meyve, süt, et gibi akla gelen ne varsa kendi üretmesidir”* şeklinde devam etmiştir. Ayrıca öğrencilerin giyeceklerinin atölyelerde ve dikişhanelerde kız öğrenciler tarafından dikildiğini; on beş bin öğrencinin masa, sandalye, dolap, karyola gibi eşyalarının da işliklerde çok ucuza mal edildiğini söylemiştir.⁴⁴

Öğrenciler, Enstitülerdeki iş eğitimi sırasında zor şartlara rağmen yüksek düzeyde performans sergilemişlerdir. Bir görüşmede, Dicle Köy Enstitüsü Adnan Binyazar'a gücünün üzerinde bir işte çalıştırılıp çalıştırılmadığı sorulmuştur. O da bu konuyla ilgili iki olaydan bahsetmiştir. Birinci olayı Binyazar, *“kirizma yaparken ellerimizin derisinde su toplanırdı. O durumda çalışamayınca bir de tarım öğretmeninden dayak yerdik”* diyerek anlatmıştır. İkincisine ise şu sözlerle değinmiştir: *“Bina yapımı sırasında sanırım elli kiloluk çimento torbalarını ta üst katlara taşırdık. Birçok işi, sağlığımızı, kaldırma gücümüzü hiç düşünmeden yaptırıyorlardı.”* Binyazar bu durumun kötü olduğunu düşünse de *“bu bizim işimiz, zor da olsa yapınca rahat edeceğiz”* gibi duygularla yaptıkları bu işler sayesinde zorluklara katlanmayı öğrendiğini belirtmiştir.⁴⁵

Enstitülerdeki öğrenciler köy çocuğu da olsa bazen işleri yaparken zorluk yaşayabilecekleri açıktır. Ancak Köy Enstitülerinin kuruluş hedefleri iş bilen ve mesleki becerilere sahip bireylerin yetiştirilmesine dayanmaktadır. Nitekim öğrencilerin çoğunun anılarından da görüldüğü üzere öğrenciler yaşına, cinsiyetine, sağlık durumuna göre işlerde görevlendirilmiştir. Genel olarak bakıldığında, Köy Enstitülerindeki çalışma şartlarının zorluğuna vurgu yapılsa da öğrenciler, yaptıkları işlerle ilgili bir şikâyette bulunmamakta, hatta bu çalışmaların onların gelişimlerini desteklediğini düşünmektedirler.

Enstitülerde Küme Çalışmaları

Kuruluş amacı iş, eğitim ve üretim olan Köy Enstitülerinde; öğretmenler, öğrenciler ile usta öğreticiler birlik ve uyum içerisinde çalışmaları için teşvik edilmiştir. Böylece Enstitüler herkesin aktif ve söz sahibi olduğu, fikirlerin özgürce ifade edildiği, işlerin paylaşılarak yürütüldüğü kurumlar olarak tarihe geçmiştir. Enstitülerde öğrenciler demokrasinin anlamını öğrenerek demokratik eğitimi deneyimlemişlerdir. Nitekim Enstitüler demokratik eğitimin somut birer örneği olmuştur. Öğretmenler, öğrenciler ve tüm çalışanlar Enstitülerin yönetimi ile işleyişinde yetki, görev ve sorumlulukları paylaşmışlardır.⁴⁶

Enstitülerde eğitim; herkesin emeğini, ruhunu, özverisini işin içine kattığı bir düzende gerçekleşmiştir. Başaran, Enstitülerdeki gerçek eğitim anlayışını; *“yaparken öğrenerek toprağı yozluktan, insanı zor durumdan, hayvanları bakımsızlıktan, barınakları ıskellikten kurtarmaktır. Öğrenenin, öğretmenin, yönetenin coşkulu bir imeceye katılmaları; değişmeleri, yaşama ortamını değiştirmeleriyle olur”* şeklinde ifade etmektedir.⁴⁷ Görüleceği üzere

⁴³ Karabey Aydoğan, *Uygurluğun Tuğlası*, 2. Basım (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 204.

⁴⁴ Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, 64.

⁴⁵ Gazalci, *21 Köy Enstitüsü*, 138-39.

⁴⁶ Sallan Gül, Alican, “Cumhuriyet Modernleşmesinin” 24.

⁴⁷ Mehmet Başaran, *Özgürleşme Eylemi Köy Enstitüleri*, 6. Basım (İstanbul: Literatür Yayınları, 2020).

Enstitülerde iş ve eğitim, öğrencilerden öğretmenlere, yöneticilerden usta öğreticilere bütün herkesin dâhil edildiği bir sistem üzerine oluşturulmuştur.

Küme çalışmaları sayesinde oluşturulan imece ruhuyla Enstitülerde yaşa, cinsiyete, statüye bakılmadan herkesin bir görev tanımı vardı. Herkes kendi kümesi içerisinde üzerine düşeni yapar ve işler çabucak hallolurdu. Böylece hem okulun işleri yapılır hem de öğrenciler öğrenirdi. İmece ruhuyla oluşturulan kümeler aracılığıyla sürekli bir eğitim ve öğrenme ortamı hâkimdi. Bunun sebebi köy hayatıyla bütünleşebilen köy öğretmeni ya da köye yarayan meslek erbabını yetiştirme amacından kaynaklanmaktaydı. 17 Nisan 1940 tarihli 3803 Sayılı Kanun'da yer alan "Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde, Maarif Vekilliğince Köy Enstitüleri açılır" maddesinden de anlaşılacağı üzere, Enstitülerde köye hizmet götürecek nitelikte bireylerin yetiştirilerek mesleki becerileri kazanmaları hedeflenmiştir.

Kanunda belirtilen "meslek erbabı" kavramından yola çıkarak Köy Enstitülerinin yalnızca köy öğretmeni yetiştirmek üzere kurulmayıp aynı zamanda köye yarayan tarımcıyı ve sağlıkçıyı da yetiştirmeyi hedefleyen çok amaçlı kurumlar olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁸ Makal'ın da ifade ettiği üzere öğretmenlerle birlikte, "köye gerekli sağlık memuru, köy ebesi, köy teknisyenleri" de yetiştirilmiştir.⁴⁹ Farklı meslek gruplarına yönelik bir eğitimi olsa da Köy Enstitülerinin en büyük hedefi köylere öğretmen yetiştirmektir. Enstitülerde, köylere gönderilen öğretmenlerin köyün yapısını, koşullarını, yaşam tarzını bilecek ve köylünün gereksinimlerine cevap verebilecek nitelikte yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

Köy Enstitüleri, köylerin sosyal ve ekonomik yapısına uygun öğretmen yetiştirerek eski düzende "nazari" eğitim yapan, köye gidip kalmak istemeyen öğretmenler yerine, köy kökenli, köye yararlı olabilecek, nasırlı ellerinde kaleminden çok kazma, kürek, çapa, bağ makası, keser bulunan öğretmen yetiştirme felsefesine dayanmaktaydı.⁵⁰ Bu nedenle Köy Enstitülerine alınan öğrencilerin sağlıklı, gülbüz, sağlam ve çevik olmasına dikkat edilmekteydi. Yine 3803 Sayılı Kanun'un "Enstitülere tam devreli köy ilkokullarını bitirmiş sıhhatli ve müstaid köylü çocuklar seçilerek alınırlar" şeklindeki 3. maddesinde görüldüğü gibi öğrencilerin Enstitülere alımında seçici olunmuştur. Köy Enstitülerine alınırken köylü, zeki, çevik ve enerjik, sağlam ve gülbüz olmalarına dikkat edilen bu çocuklar köyün şartlarına uyum sağlayarak zor koşullara dayanabilecektir.⁵¹ Böylece bu çocuklar mesleklerini edinip köylere döndüklerinde yabancılık çekmeyecek ve köyün sorunlarına hâkim olduklarından mantıklı ve uygulanabilir çözümler üreteceklerdir.⁵²

Eğitim anlayışını köye alışkın ve köylerin sorunlarını, koşullarını, gereksinimlerini bilen çocukların yetiştirilmesi üzerine oturtan Enstitülerde hayatla iç içe gerçek bir eğitim söz konusuydu. Başaran'ın ifade ettiği gibi, "600-1000 dekarlık bir alanda, ürettikleriyle kendine yetebilecek bir işletme, köylerden seçilerek alınan kız ve erkek öğrencilerin iş içinde, öğrene uygulaya, yeteneklerine göre öğretmen, sağlıkçı, köye yarayışlı zanaat erbabı (demirci, yapıcı, dülger vb.) olarak yetişecekleri" bir eğitim vardı.⁵³

Köy Enstitülerinde herkes birlik içerisinde çalışmalarını sürdürmekteydi. Enstitülerin sistemi kümelerle çalışma prensibi üzerine kurulmuştu. Öğrenciler kümelere ayrılarak bütün işleri hallediyor, ihtiyaçları gideriyor ve yaparak-yaşayarak, üreterek öğreniyorlardı. Küme çalışma sisteminde her öğretmen kendisine verilen bir kümenin başıydı. "Küme başı" öğretmenler işte, derste, nöbette, eğlencelerde öğrencilerini yakından tanımaya çalışır; onlarla ana-baba ilgisiyle ve arkadaş yakınlığıyla bir arada olur; onların her çeşit sorunlarıyla ilgilenerek bedensel, ruhsal, duygusal, cinsel ve toplumsal gelişmelerine kılavuzluk ederdi.⁵⁴ Köy Enstitülerinin baş özelliği olan "okuma" ve "özgür tartışma" çalışmalarını yöneten bu küme başı öğretmenlerin bir diğer görevi de öğrencinin bir bütün olarak ve tümüyle rasyonel bir biçimde değerlendirilmesini sağlamaktı.⁵⁵

Küme çalışma sistemi, çok sayıda öğrencinin bulunduğu Enstitülerin yönetimini ve işlerin sistematik bir şekilde yürütülmesini kolaylaştırıyordu. Türkoğlu yeni gelen öğrencilerle Enstitünün çok kalabalıklaştığını ancak küme

⁴⁸ Hasan Erçelebi, *Köy Enstitülerinin Çağdaş Eğitim Yönetimine Katkıları*, 1. Baskı (İzmir: Dikili Belediyesi Kültür Yayınları, 1993), 23.

⁴⁹ Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, 48.

⁵⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 33. Baskı (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020), 393.

⁵¹ Koç, *Türk Kültür Tarihi*, 240.

⁵² Osman Akandere, Nihal Yıldız Yılmaz, "Köy Enstitülerine Alınacak Talebe Hakkında Maarif Vekâletince Yayınlanan 18 Ağustos 1941 Tarihli Genelge'nin Esasları ve Uygulanması," *Atatürk Dergisi* 6, no. 2 (2017): 6.

⁵³ Başaran, *Özgürleşme Eylemi*, 34.

⁵⁴ Başaran, 37.

⁵⁵ Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, 316-17.

düzenlemesi sayesinde işlerin kolaylıkla yürütüldüğünü ifade etmiştir. Ayrıca, “*enstitü ne kadar kalabalık olursa olsun biz bir yandan sanki otuz kişilik grup gibiydik. Ama öte yandan enstitü topluluğunun üyesiydik. Enstitü topluluğu içinde kümelerimizin kendine özgü özgürlükleri, yönetimleri vardı. Kümebaşı öğretmen başımızdaydı*” diye eklemiştir.⁵⁶ “Sürekli yatılı ve karma”, ortalama bin kadar öğrencisi ve farklı programların olduğu Enstitülerin yeni kurumlar olmasına karşı yaşadıkları güçlüklerle rağmen sağlıklı bir şekilde işleminde ve öğrencilerin Enstitüleri benimsemesinde “kümebaşılık” düzenlemesinin rolü büyük olmuştur.⁵⁷ Türkoğlu'nun ifadelerinden de anlaşıldığı gibi oluşturulan kümelerle öğrencilerin küçük gruplarda işlerinin daha pratik bir biçimde çözüldüğü, aynı zamanda Enstitünün topluluk ve birlik bilincinden de kopmadan bir bütün halinde eğitimlerini gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Enstitülerdeki küme başı öğretmenler öğrencilerin her zaman çok yakınında olup, onların yol göstericisi olurlardı. Kendi kümesinin yetişmesinden sorumlu ve rehber olan küme başı öğretmenleri ile öğrencileri eksiklerini birlikte tamamlarlardı.⁵⁸ Küme başı öğretmenleri öğrencisinin her zaman yanında olan, onların kişisel ve sosyal gereksinimleri ile gelişimlerini gözetten bir yönlendiriciydi. Küme başı öğretmenleri ekibindeki öğrencilerine sağlıklı bir biçimde rehber olabilmek için özenli olurlar ve onları iyi tanımaya çalışırlardı. Görev ve sorumluluklarını iyi yöneten küme başı öğretmenleri, Enstitülerdeki çalışmaların aktif olarak yerine getirilmesine ve Enstitülerin gelişimine de katkı sağlardı.

Bir sınıftan sorumlu rehber öğretmen olan küme başının görevleri şunlardır:

- “1. Eğitim ve öğretim işleri bir bütün olarak kendilerine verilen öğrenci kümelerini ilgilendiren her türlü işi yapmak.
2. Küme çocuklarının [öğrencilerinin] giyinme, yeme, yıkanma, derslere çalışma bakımlarından bütün ihtiyaçlarını gidermek için ilgili başlarla işbirliği yaparak gerekli tedbirleri almak.
3. Küme çocuklarının ders ve iş bakımlarından iyi yetişmelerini sağlayıcı tedbirleri almak, onlara okuma alışkanlığını kazandırmak.
4. Küme öğrencilerinin arkadaşları, öğretmenleri ve köylüleriyle iyi münasebetler çerçevesinde yaşamalarını sağlamak.
5. Küme öğrencilerine ölçülü ve hesaplı bir şekilde şahsi ihtiyaçlarını gidermeyi, para harcamayı öğretmek; onları ihtiyaç giderme yönünden haysiyetlerini daima koruyacak bir durumda bulundurmak.
6. Küme çocuklarına verilen emirlere itaat etmeyi, öğretmenlerine saygı göstermeyi, başkasının hakkına ve malına göz dikmemeyi, el uzatmamayı öğretmek.
7. Kümeler arasında, enstitünün genel havasına uygun bir işbirliği kurulmasını, onların bütün işlerde ve çalışmalarda birbirlerine destek olmalarını sağlamak.”⁵⁹

Böylece, küme başı düzenlemesiyle öğrenciler iş birliği içerisinde tüm işleri yaparak ihtiyaçların karşılanmasına katkı sağlamakta, bu süreçte okuma becerisi kazanmakta ve kendileri ile Enstitüdeki her bireye karşı sorumluluklarını yerine getiren erdemli insan olabilme davranışını sergileyebilmekteydiler.

Enstitülerdeki her iş ve çalışmanın küme düzenlemesiyle yürütülmeye başlanması işlerin kolaylıkla halledilmesini sağlamıştı. Küme öğretmeni de bütün öğrencileriyle birlikte bulunarak öğrencileriyle ortak çalışmalara katılıyordu. Türkoğlu, “*...kimi enstitüde bir küme hafta boyunca kurumun genel temizlik işlerinden sorumlu oluyordu. Ya da bir bataklığın kurutulması, vb. İşleri programa uygun olarak bir küme üstlenip bitiriyordu. İş büyükse iki küme birlikte ya da sırayla yapılıyordu. Bu işlerde küme öğretmeni öğrencileriyle birlikte oluyor...*” diyerek küme öğretmenleri ve öğrencilerinin görev ve sorumlulukları paylaşarak bitirdiklerini anlatmıştır.⁶⁰

Sabahları işe başlamadan 8.30'da toplanılarak yoklama ve günlük işlerin dağıtımını yapılırdı. Küme başı, öğrencilerin giysilerini ciddi bir biçimde denetim yapar, hasta olan öğrencileri revire, elleri ve tırnakları kirli olanları temizlenmeye, kıyafeti düzgün olmayanları kendine çekidüzen vermeye yollardı.⁶¹ Her küme başı ve sorumlu olduğu öğrenciler gün içerisinde tüm görev ve sorumluluklarını yerine getirerek Enstitüde uyum

⁵⁶ Türkoğlu, *Kısa Süren Hasat*, 160.

⁵⁷ Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 352.

⁵⁸ Atilla Küçükçayıkçı, *Köy Enstitülerinin Kısa Tarihi*, 1. Baskı (İstanbul: 1984 Yayınevi, 2020), 129; Mahmut Saral, *Köy Enstitüleri Uyuyan Devlin Uyanışı*, 1. Basım (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013), 55.

⁵⁹ Niyazi Altunya, “Köy Enstitüleri Sisteminde Yönetim,” *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2014): 33.

⁶⁰ Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 354.

⁶¹ Kirby, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, 318.

içerisinde çalışmalarını sürdürmekteydi. Dersliklerde, işliklerde, tarlalarda veya inşaatlarda kümeler çalışmalarına başlar ve böylece Enstitüler iş ile üretimin eğitimle harmanlandığı kurumlar olurdu.

Köy Enstitülerinde günler sabah erkenden ve halk oyunları ile coşku içerisinde başlardı. Halk türküleri söylenip halk oyunları oynanırken sınıflarda, meydanlarda, yatakhanelerde temizlik yapılır; mutfak ve yemekhanede hazırlanan kahvaltı yapılır ve sonra herkes bir arada toplanırdı. Güne bu şekilde başlayan Enstitülerde öğrenciler kümelerine ayrılarak çalışmaya başlardı. Küçük kayıkçı kitabında, küme çalışmalarına dair verdiği bilgileri, “...tüm kümeler öğretmenleriyle birlikte dersliklere, işliklere, çalışma alanlarına dağılırlar. Bir anda enstitünün her yanı, arı kovani uğultusuna benzer bir ses ve gürültüyle dolar...” diyerek desteklemiştir.⁶²

Kuruluş hedefleri doğrultusunda Enstitülerde güne sabah sporlarıyla ve halk oyunları ile başlayan öğrenciler daha sonra kümelerine ayrılarak kendi işlerinin başına geçerdi. Makal “Köy Enstitüleri ve Ötesi” kitabında, konuyla ilgili uzun uzun anlatımlarda bulunarak öğrenci kümeleri ve çalışmaları hakkında şu şekilde bilgi vermiştir:

“Birden, Enstitü’nün her yanında ve türlü işlerde arılar gibi çalışma başlardı. Dersliklerde ya da açık havada ders yapanların deney ve incelemeleri, tartışmaları. Başka bir yerde yapılan müzik dersi ve kulağa gelen mandolin, akordeon sesleri... Demircilik, dülgelik, biçki-dikiş işliklerindeki çalışmalar... Yeni yapılan bir yapıda duyulan rende, keser, çekiç sesleri... birbirini kovalar. Ötede kazma, kürek, balyoz ve kaldıraçlarıyla taşocağında çalışanlar. Toprağı sulayanlar, fidanları temizleyenler, danaları, kuzuları güdenler. Bulgur kaynatan, süt sağanlar. (...)”⁶³

Köy Enstitülerinde öğleye kadar kümelerine verilen işleri yapan küme başı öğretmen ve öğrenciler kampana sesiyle öğle yemeğine geçer ve yemeklerini yedikten sonra işlerinin başına dönerdi. Aynı hareketlilik ve canlılıkla öğleden sonra da devam edilirdi. İş ve mevsim durumuna göre ekiplerin, sınıfların, kümelerin yer ve iş konuları değişebilirdi. Böylece Köy Enstitülerinin arazisinin her köşesinden çalışma ve üretim sesleri sabahın erken saatlerinden itibaren akşama kadar sürüyor ve öğrenci kümeleri ile imece ruhu her yere yayılıyordu. Çalışmalar bittikten sonra yorgunluklarını gideren öğrenciler akşam yemeklerini yer ve iki saat okuma-inceleme yapardı.⁶⁴

Köy Enstitüleri ve İmece

Köy Enstitülerinin iş ve üretim amaçlı çalışmaları şüphesiz ki öğretmenlerin, müdürlerin, usta öğreticilerin, öğrencilerin çabalarıyla kök salıp gelişmekteydi. Bu kurumlarda herkes birlik içinde her işin altına elini sokmakta ve hep beraber öğrenerek gelişmekteydiler. Öğretmenlerin de öğrencilerle beraber gelişimlerini sürdürdüğü bir çalışma ortamı ve imece ruhu vardı. Enstitülerin kurucu mimarı İsmail Hakkı Tonguç da bu imecenin bir parçası ve önderiydi. Başaran, imece ruhunun başının Tonguç olduğunu ifade etmiştir. O, Tonguç için şu cümleleri sarf etmiştir: “Kendisi de bir imece başı gibi 21 Enstitü’nün yöneticileri, öğretmenleri, ustaöğreticileri, öğrencileriyle omuz omuza denebilecek bir ilişkiyi sürdürür. Sık sık Enstitülere gider, öğretmen-öğrenci toplantılarına, eğlencilere katılır, zorlukların aşılmasına omuz verir...” Başaran’ın da ifade ettiği gibi Tonguç’un liderliğinde şahlanan imece ruhu, tüm Enstitülere yayılmıştır.⁶⁵

“Enstitülerde yapılan işler eğer parayla ya da örgütsüz biçimde angarya olarak yapılıyorsa yıllar sonra bile altından kalkılması olası değildir” diyen Tonguç, zor işlerin altından kalkabilmek için imece yöntemini daha ilk günlerden başlatmıştır.⁶⁶ Tonguç, halkta zaten var olan imece ruhunu Enstitülere bir yaşam biçimi olarak yansıtarak bu kültür içerisinde yaşayan köy çocukları ve öğretmenleriyle birlikte kendi kendine yeten bir eğitim kurumu yaratmıştır.⁶⁷ İmece ruhu ve anlayışı yalnızca Enstitülerin içinde değil diğer Enstitülerle ve hatta çevredeki köylüyle olan dayanışmayı ve yardımlaşmayı destekliyordu.

⁶² Küçük kayıkçı, Köy Enstitülerinin, 118.

⁶³ Makal, Köy Enstitüleri ve Ötesi, 51.

⁶⁴ Küçük kayıkçı, Köy Enstitülerinin, 118-19.

⁶⁵ Başaran, Özgürleşme Eylemi, 35.

⁶⁶ Türkoğlu, Tonguç ve Enstitüleri, 366.

⁶⁷ Oya Tan, Köy Enstitülerinde Demokrasi Eğitimi ve Liderlik: Nitel Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 70.

Mahmut Makal, Köy Enstitülerindeki imeceyi şöyle açıklamıştır: *“Halk arasında yaşayan imece geleneği, Enstitülerde bir eğitim yöntemi durumuna getirildi. Enstitülerin kesimine giren köylere, köy okulu, çamaşırlık vb. işlerin yapımı için ekipler yollandığı gibi, Enstitüler birbirine de ekipler yolluyorlardı.”*⁶⁸ Böylece bu dayanışma, öğrencilerin farklı bölgeleri gezmesine olanak sağlıyor, paylaşımı ve kaynaşmayı artırıyor, öğrenmeyi pekiştiriyordu. Köy Enstitüleri kurulduğu dönemin şartlarında, imece sayesinde kendi kendine yetebilen kurumlar olmakla kalmamış hem diğer Enstitülerin hem de bölgedeki köylerin yardımına koşmuştur.

Köy Enstitülerindeki imece, öğrencilerin eğitimlerini gerçekleştirirken çalışmasına, üretmesine ve hem Enstitüyü hem kendilerini geliştirmesine olanak tanıyarak biz duygusu ve dayanışma içinde işlerin yürütülmesini sağlamıştır. Kadriye Yeşilyaprak, Enstitülerdeki imece ruhuyla üretim yaptıklarını ve paylaşım içinde olduklarını vurgulamıştır. *“Birlikte üretir ve bölüşürdük. Hepimizin emeği, hepimizin çabası yaşamın her alanında birleşir ve imece ruhu yaşardı”* diyerek Enstitüdeki kardeşlik, dayanışma ve paylaşımı anlatmıştır. Yeşilyaprak, imeceyle yaptıkları işleri, *“binalarımızı kendimiz inşa eder, sebze ve meyvemizi kendimiz yetiştirir, sıra-masa ve araçlarımızı kendimiz yapar, dikişlerimizi diker, çamaşırlarımızı yıkardık”* şeklinde aktarmıştır.⁶⁹ Kıyafetlerini kendileri diken, yatacakları ve ders görecekleri binaları kendileri inşa eden, yiyeceklerini kendileri yetiştiren yani bütün işlerini kendileri yapan öğrenciler, aynı zamanda kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlerden de geri kalmayarak çok yönlü olarak yetişmişlerdir.

Enstitülerde İmece

Enstitülerde iş birliği içerisinde yardımlaşma ve dayanışmayla işlerin yürütülmesini sağlayan imece anlayışı için en önemli şeylerden biri, moral değerlerdir. Nitekim kitap okumak, eğlenmek, uygar, eşit ve özgür biçimde tartışabilmeyi öğrenmek moral değerleri yükseltmekte ve onları birbirine bağlamaktaydı.⁷⁰ Böylelikle Köy Enstitülerinde, imece anlayışıyla herkesin birbirine saygı duyarak öğrendiği, ürettiği ve geliştiği bir ortam oluşturulmuştur. Enstitülerde uygulanan imeceler, çağdaş bir ortamda öğrencilerin yalnızca eğitim ve iş yaptığı kurumlar olmanın ötesinde kendi kişisel gelişimlerini tamamlayacak faaliyetlerde bulunmasına katkı sağlamıştır. Öğrenciler kitap okuyarak, tiyatro oyunları oynayarak, müzikle uğraşarak hep birlikte öğrenmenin ve üretmenin tadına varmıştır. Başka bir ifadeyle buradaki öğrencilerin iş ve üretim anlayışı yalnızca kendi temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmayıp müzik, edebiyat, tiyatro gibi sanatsal faaliyetleri de içine almıştır.

Köy Enstitüleri öğretmen, yönetici, öğrenci ve diğer tüm kadrosuyla bir bütün olmuştur. Enstitülerin eğitim kadrosu sadece öğretmenlerden ve yöneticilerden ibaret değildi. Aynı zamanda işin uzmanı olan usta öğreticiler de Enstitülerin eğitiminde ve işleyişinde çok önemli bir yere sahipti. Öğretmenler, usta öğreticiler, müdürler ve öğrenciler hep birlikte öğrenirken iş yapıyor, üretime katkı sağlıyordu. Kız ve erkek tüm öğrencilerin işin içinde olmasına gayret ediliyordu. Pakize Türkoğlu, usta öğreticileriyle, öğretmenleriyle ve kız erkek demeden tüm öğrencileriyle Enstitülerin işleyişi hakkında şu sözleri söylemiştir: *“Öğretmenlerimiz dışında bir de usta öğreticilerimiz vardı. Dikişte, motorda, makinede, inşaatta hem bizimle birlikte çalışır, hem ustalıklarını öğretirlerdi. İşlerin bir an önce bitmesi için imece yapıldığında, biz kızlar da kimi zaman harç yetiştirme, tuğla ve taş taşıma işlerine severek katılırdık.”*⁷¹

Yukarıdaki ifadelerinde görüldüğü gibi Pakize Türkoğlu, Enstitülerdeki imeceye herkesin elinden geldiğince katıldığını anlatmaya çalışmıştır. Enstitülerde statü, konum fark etmeksizin herkes bir işin başında olmuştur. Talip Apaydın, *“...anılarımı yoklarken, öğretmen-öğrenci, usta-öğrenci, hatta işçi-bekçi birçok insanlar gözümün önüne geliyor. Bazılarının adlarını unutmuşum... Ama yüzleri, sesleri, kişilikleri hep aklımda. Onlarsız Enstitü eksik. Hepimiz ayrı ayrı, bir makinenin parçaları gibiydik. Enstitü toplumunu birlikte kuruyorduk...”* diyerek Enstitü yıllarına dair anılarını paylaşmıştır.⁷² Apaydın'ın Enstitü topluluğuna dair canlandırdığı anılarından anlaşılacağı üzere Enstitüler birlik ve bütünlük içinde işlerini yürütmüştür.

Köy Enstitülerinde yapılan iş ve çalışmalara öğrencilerin katılmasına özen gösterilirken aynı zamanda her öğrencinin bütün çalışmalara katılması için ayrı bir çaba vardı. Bunun sebebi köylere gönderilmek üzere yetiştirilen bu çocukların her koşulda güçlü ve köylerde karşılaştıkları zorluklara karşı uygulanabilir çözümler

⁶⁸ Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, 50.

⁶⁹ Binnur Yeşilyaprak, *Arifiye Köy Enstitüsü Annemle Damla Söyleşiler*, 3. Basım (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016), 33.

⁷⁰ Aydoğan, *Uygarlığın Tuğlası*, 89-90.

⁷¹ Türkoğlu, *Kısa Süren Hasat*, 25.

⁷² Apaydın, *Köy Enstitüsü Yılları*, 91.

üretebilecek nitelikte olabilmesini sağlamaktı. Cinsiyeti ve yaşı göz önünde bulundurularak her öğrencinin bütün işlere katılımının sağlanması önemliydi. Köy Enstitülerinin amacı, burada okuyan öğrencilerin yalnızca öğretmenlik yapmak için köylere gönderilmesi değildi. Uygur ve entelektüel bir şekilde yetiştirilen bu köylü çocuklar sanattan, tarımdan anlayan birer köy lideri olarak hazırlanıp köylere gönderilecekti. Bu yüzden Köy Enstitülerinde okutulan derslerin yüzde 50'si kültür, yüzde 25'i sanat ve yüzde 25'i ise tarım derslerine göre programlanmıştır.⁷³

Her öğrencinin bütün işlerin içinde olması ve imeceyi sağlamak için Enstitüdeki öğrenciler kümelerle ayrılmışlardır. Kümeler dönüşümlü olarak iş ve çalışmalarını yapmış, böylece her öğrenci eğitime etkin olarak katılabilmiştir. Öğrenciler arasındaki iş birliğinin oluşmasını sağlayan imeceyi ve Enstitülerdeki işleyişi, "üyeleri her hafta değişen ekipler kurardık. Her ekibin bir başkanı olurdu. Aynı zamanda birimlerimizin de başkanları vardı: Öğrenci başkanı, yemekhane başkanı, çamaşırılık başkanı, fırın başkanı, revir başkanı, temizlik ve düzen başkanı, tarım ve teknik işler başkanı, yatakhane başkanı. Her başkanın bir de yardımcısı bulunurdu..." ifadeleriyle aktaran Köy Enstitülü bir öğrenci olan Nahide, kümelerin oluşturulmasına ve çalışmalara ilişkin şu bilgileri eklemiştir: "İşler için de on, on beş kişilik kümeler oluşturduk. Kümemizle beraber tarlaya, bahçeye ya da hayvanlarımızın yanına gider, bir yandan işlerimizi yapar diğer yandan günlük derslerimizi işlemiş olurduk."⁷⁴

Enstitülü bir kız öğrenci olan Türkoğlu, günün birinde bataklık kurutma dersine katıldıklarını "o gün öğleden önce biz kültür dersindeyken öteki küme tarım dersinde bataklık kurutma çalışması yapmıştı. Öğleden sonra da bizim küme çalışacak, kızlar atölyeye dikişe gidecektik. Ama tarım öğretmeni, 'Kızlar da gelsin çalıları sazları tutuşturacağız, kovalarla su hazırlasınlar, anlatacağım kimi bilgileri onlar da öğrenmeli, bu bir bataklık kurutma dersidir' demişti..."⁷⁵ ifadeleriyle dile getirmiş ve o gün bakımsız ve işlenmez bir bataklığı arkadaşlarıyla birlikte kurutup verimli bir tarım arazisine dönüştürdüklerini gururlu bir şekilde anlatmıştır. Türkoğlu'nun bu anlatımından, kız öğrencilerin de yapabilecekleri en iyi performansta çalıştıkları ve böylece bataklık kurutma gibi dersleri de yaparak-yaşayarak işleme imkânı buldukları anlaşılmaktadır. Böylece öğrencilerin cinsiyetleri göz ardı edilmeden yapılan işlerde görev alması sağlanmış ve çok yönlü insanlar yetiştirilmek istenmiştir.

İmeceyle bataklıkların tarıma elverişli arazilere dönüştürülmesine başka bir örneğe Erzurum Pulur Köy Enstitüsü öğrencisi Nahide'nin hatıralarında rastlamaktayız. Nahide, büyük bir bataklığı kurutmak için kavak ağaçları diktiklerini ve bunların kışın da susuz kalmaması için su kanalları açtıklarını ifade etmiştir. Nahide'ye göre, bataklığı kurutarak buradan yayılan hastalıkların önüne geçmek isteyen tarım öğretmeni Ahmet Alptekin ve öğrenciler aynı zamanda burayı bir tarım arazisine dönüştürmek istiyorlardı. Bunun için Ahmet Öğretmen'in kız ve erkek öğrencileri iki ayrı gruba ayırdığını, ellerine kavak fidanlarını, kazma ve kürekleri alan öğrencilerin kara lekelerden oluşan bir çamur deryasını kurutmak için işe koyulduğunu anlatan Nahide'ye göre, bataklık bir süre sonra kurumuştur.⁷⁶ Böylece Enstitüdeki öğrenciler sıtma hastalığından kurtulmuş, çamur ve pislik deryası bir arazi sebzelerle buluşturularak bir üretim alanı oluşturulmuştur.

Kış aylarını ağırlıklı olarak kültür derslerine ayıran Enstitüler, baharın gelmesiyle tarım işlerine yoğunlaşmaktaydı. Şimşek, kitabında baharın kapıya dayandığı bir zamanda meyve fidanlarını dikmek için tarım çalışmalarını planladıklarını, öğrencilerin meyve fidanlarını toprakla buluşturmak için tarım öğretmenleriyle birlikte kazmaları ve kürekleri alarak bahçede topladıklarını anlatmaktadır.⁷⁷ Yine Şimşek, meyve fidanı dikerken tarım öğretmenlerinin ağır işlerde daha güçsüz olmasından dolayı bedence daha güçlü olan erkek öğrencilerin yanına bir kız öğrenciyi çalışma arkadaşı olarak verdiğinden bahsetmektedir. Nitekim yazar, Neslihan diye bir kız arkadaşıyla meyve fidanlarını diktiklerini şu ifadelerle dile getirmiştir: "Neslihan'la birlikte görev olarak verilen kiraz fidanlarını dikmeye başladık. Öğretmenimizin öğrettiği gibi, önce çukurun dibine gübreli temiz toprak koyduk, sonra fidanın kökünü toprakla doldurarak iyice sıkıştırdık; can suyunu da verince birinci çukurun işini bitirmiş oluyorduk."⁷⁸ Tarım öğretmenlerinin gösterdiği gibi fidanları diken öğrenciler görevlerini yerine getirmiş oluyorlardı. Böylece tarım imecesiyle kız-erkek bütün öğrencilerin katıldığı bir çalışmayla bomboş araziler meyve fidanlarıyla buluşturularak ağaçlandırılıyor ve büyümeye

⁷³ İbrahim Şimşek, *Köy Enstitüsünden Öğretmenliğe Öğretmenden Öğrenciye*, 2. Basım (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 72.

⁷⁴ Şebnem Atılğan, *Nahide-Yarım Kalan Mucize* (İstanbul: Kafekültür Yayıncılık, 2012), 90.

⁷⁵ Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 48.

⁷⁶ Atılğan, *Nahide*, 65-68.

⁷⁷ Şimşek, *Köy Enstitüsünden*, 81.

⁷⁸ Şimşek, 82.

birakılıyordu. Bu anlatımdan da anlaşılacağı gibi Enstitülerde, herkesin sağlığı, cinsiyeti, yaşı, gücü göz önünde bulundurularak bütün işlere aktif bir şekilde katılmasına önem veriliyordu.

Enstitülerde yapılan tarım çalışmalarıyla ilgili Hacı Angı, toprağın dört parmak altında kongulmera denilen, betondan daha sert bir tabakanın bulunduğunu ve toprağı kazmanın çok zor olduğunu söylemektedir. Buna rağmen ağaç dikmeye önem veren Enstitülülerin küllük denen balyozla bu sert toprağı kazarak çevrelerini yeşillendirmek için ellerinden geleni yaptığını anlatmakta ve devamla *"bir fidan çukuru kazabilmek için saatlerce kazma sallardık Avuçlarımız patlardı. Ama buna rağmen biz öğrenciler oraya meyveli ve meyvesiz pek çok fidan diktik"*⁷⁹ diyerek İvriz Köy Enstitüsü öğrencilerinin bütün güçlüklerle rağmen şartları zorladıklarını ve çevrelerini yeşillendirmenin bir yolunu bulduklarını belirtmiştir.

Köy Enstitülerinde öğrenciler, istekleri doğrultusunda bir meslek alanı seçseler de bütün öğrencilerin kendi uzmanlık alanları dışındaki işler hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamak için çalışılmıştır. Öğrenciler kendi seçtiği meslek alanında yoğun çalışarak uzmanlaşmışlar ve sıkı bir iş birliğiyle birbirlerinin işlerine de katılarak hem üretimi desteklemişler hem de o alanlarda bilgi sahibi olmuşlardır. *"Örneğin bir yapı işinin daha temel aşamasında inşaatçılar, demirciler, marangozlar birlikte veya sırayla aynı işin çeşitli aşamalarında imeceyle çalışmaktadırlar."*⁸⁰ Örnekte de belirtildiği üzere öğrenciler imeceyle çalışarak hem kendi meslek alanlarında uzmanlaşıyor hem her alanda fikir sahibi olabilecek bilgiler ediniyor ve üretime katkı sağlıyorlardı.

Herkes uyum içinde görev ve sorumluluklarının bilincinde Enstitülerdeki işleyişin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesine ve gelişimine katkı sağlıyordu. Yaptıkları işin özünü kavrayan, üretimi destekleyen, işten kaçmadan canla başla çalışan öğrencilerle Enstitülerdeki imece faaliyetleri şahlanıyordu. Bu anlayışla hareket eden Enstitülüler imece ruhunun bütün Enstitülere ve köylere yayılmasına katkı sağlamış oluyordu. Yaptıkları her şeyi şevkle yapan, giriştikleri işlerin hakkını veren, yardımlaşma ile paylaşımın tadıyla çalışan Enstitü üyeleri sayesinde imece anlayışı geleneksel bir hal alarak günümüzde bile dilden dile dolaşarak anlatılan bir konu olmuştur.

Kadriye Yeşilyaprak, Enstitülerde işlerin uyum ile kardeşlik içinde yürütüldüğünü söylemiştir. O imeceyle yürütülen Enstitülerin işleyişini şöyle anlatmıştır:

"Her hafta bir sınıf sırayla yemekhane, çevre temizliği ve düzeninden sorumlu olurdu. Bir sınıf tarım bahçesinde çalışır, diğer bir sınıf ise el sanatlarında yani kızlar dikişhanede, erkekler marangozhane ve demirhanede çalışırdı. Ona göre tulumlarını, iş elbiselerini giyer görevlerine gider, öğretmenlerle birlikte bütün gün çalışırlardı. 1200 kişinin her türlü ihtiyacı bu şekilde karşılanırdı. Her sınıf dönüşümlü olarak bu işleri yapardı. Böylece hem öğrenir, beceri kazanır, yeteneklerimizi geliştirir hem de yaşamamız için gerekli ihtiyaçlarımızı karşılardık. Bütün yaşam imece ruhu ile paylaşma ve dayanışma içinde geçerdi. (...)"⁸¹

Yeşilyaprak'ın bu anlatımlarından, Enstitülerin imece yoluyla yaptıkları çalışmalarla 1200 kişinin olduğu bir kurumda herkesin ihtiyacının giderildiği görülmektedir.

Enstitülerde her sınıfın (kümenin) bir görevi vardı. Sırasıyla her çalışma alanına dâhil edilen küme öğrencileri tarlalarda bahçıvan, inşaatlarda usta, dikişhanelerde terzi, işliklerde marangoz, demirci oluyor ve bir dayanışma içerisinde görevlerini yürütüyordu. Zamanla çok fazla mevcutlara ulaşan Köy Enstitülerinin gereksinimlerinin kolay bir şekilde karşılanabilmesi imece ruhunun verdiği yardımlaşma ve dayanışma duygusuyla sağlanıyordu.

Kuruluş aşamasında daha çok ziraat çalışmalarıyla ve binaların yapımıyla Enstitülerin temel ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Ancak Köy Enstitülerinde öğrencilerin yaptıkları çalışmalar yalnızca inşaatlar, işlikler veya tarlalarla sınırlı kalmamıştır. Enstitülüler çevrelerini kalkındırmak için çaba harcayarak büyük işlere imza atmışlar; kendilerinin ve çevrelerinin yaşam standartlarını yükseltebilmek için ellerinden geleni yapmışlardır.

Cılavuz Köy Enstitüsü'nde, öğrencilerin emeklerini ortaya koyarak kurdukları hidroelektrik santrali buna örnek olarak gösterilebilir. Aslında ilk olarak Enstitü arazisine su sağlayabilmek için su kanalı açmakla işe başlanmıştır. Su kanalı açarken de öğrencilerin işe koşulması ihmal edilmemiş ve her gün bir sınıf kanal açma

⁷⁹ Hacı Angı, *İvriz'den Cumhuriyet'in Başkentine Bir Köy Enstitülünün Anıları*, 2. Basım (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 75.

⁸⁰ Aydoğan, *Uygarlığın Tuğlası*, 97.

⁸¹ Yeşilyaprak, *Arifiye Köy Enstitüsü*, 45.

işinde çalışmıştır.⁸² Daha sonra su kanalıyla sağlanan suyun boşa akması konusunda rahatsızlık duyulmaya başlanmıştır. Böylece başından beri hayali kurulan elektrik santralini yapıp yapılmamasıyla ilgili görüşler dillendirilmeye başlanmış ve sonuç olarak santralin kurulmasına karar verilmiştir. Aslında Enstitünün karanlıktan kurtularak aydınlığa kavuşacağı düşüncesiyle herkes bu işe dört elle sarılmıştır. Santralin yapım aşamasında meydana gelen bir kaza açılışı bir ay kadar geciktirmiş olsa da sonunda Enstitüye elektrik sağlanmıştır. Köyden gelen ve elektriği daha önce hiç görmeyen Cılavuzlu öğrenciler ilk kez kendi uğraşları sonucunda elektrikle tanışmıştır.

Cılavuz Köy Enstitüsü'nde öğrenci olan Halise Sarıkaya Apaydın, elektriğin Enstitüye geldiği günü, *"bir elektrik yanışı vardı, ben hayatımda böyle bir şey görmedim"* diye anlatmış ve şu şekilde duygularını ifade etmiştir: *"Şimdi elektriği yaptık, ışıklar yandı. Her taraf böyle cennete dönüştü"*.⁸³ Öğrencilerin bu coşkusu Enstitünün elektriğe kavuşmasının ötesinde kendilerinin de işin içinde olarak santralin kuruluşuna verdikleri destekten kaynaklanmıştır. Kız öğrenciler hidroelektrik santralini kuruluşundaki imeceye taş taşıyarak katılmıştır. Erkek arkadaşlarının sırtlarına yükledikleri taşları inşaat alanında uzak bir yere götürerek emeklerini ortaya koymuştur.⁸⁴ Paylaşımın, yardımlaşmanın ve dayanışmanın Enstitülerdeki karşılığı olan imece ruhu sayesinde kız-erkek, büyük-küçük, öğretmen-öğrenci demeden herkesin iş birliğiyle hidroelektrik santrali kurulmuş ve Cılavuz Köy Enstitüsü elektriğe kavuşmuştur.

Bir başka örnekte de Arifiye Köy Enstitüsü'nün kanalizasyon ve su kanalları açılması için yaptıkları çalışmalar imeceye örnek verilebilir. İlk başlarda açılan lağım çukurları öğrencilerin kalabalıklaşmasıyla yetmemeye başlamıştır. Öğrenciler bu çukurları kendileri tenekelerle boşaltmıştır. Ancak bu öğrenciler için ağır ve zor bir iş olmasının yanında pis ve sevimsiz de bir işti. Arifiye'nin bir kanalizasyona ihtiyacı vardı. Karabey Aydoğan kitabında buradaki kanalizasyon ve su kanalları çalışmalarını, *"işinde usta sayılmaya başlayan 'künk ustaları' çalıştırılmakta ve ustalaşan bu öğrencilere başka bir iş de verilmektedir. Diğer öğrenciler kazı, kum taşıma, harç yapma, beton, harçla kapatma, çukur ve yolları doldurma gibi işleri yapmaktadır"* diyerek anlatmıştır.⁸⁵ Alanında ustalaşmış öğrenciler ve onlara yardım eden diğer öğrencilerin hep beraber imece usulüyle çözdükleri kanalizasyon sorunu, Enstitüyü ve öğrencileri pis ve sağlıksız bir işten kurtarmıştır.

Akçadağ Köy Enstitüsü Celal Coşkun da benzer şekilde Enstitüde hep birlikte bir iş başardıklarında kutlamalar yaptıklarını anlatmıştır. Celal Coşkun, *"okulda hep birlikte bir iş başardığımız zaman onu kutlardık. İçme suyunu, ziraat suyunu getirdiğimizde eğlenmiştik. Okula yaptığımız santralle elektrik geldiğinde sabaha kadar bayram yapmıştık"* diyerek yine imece ruhuyla hep birlikte başarılan bir işin sebep olduğu mutluluğu anı olarak paylaşmıştır.⁸⁶

Görüldüğü üzere, Köy Enstitülerinde öğrenciler önce beslenme, barınma, giyinme gibi temel ihtiyaçlarını giderecek işler yapmış, sonrasında ise hayat şartlarını daha iyi hale getirmek için çaba sarf etmişlerdir. Enstitülerde imeceyle sağlam bir yardımlaşma ve dayanışmadan bahsetmek yanlış olmazken öğrencilerin bütün çalışmalarda yer almasına dikkat edildiği ve her aşamada işe koşulduğu da görülmektedir.

Enstitüler Arası İmece

Enstitüler kendi içerisinde imece yöntemini kullandıkları gibi diğer Enstitülerle de imece yoluyla yardımlaşmışlar da görülmektedir. Nitekim Enstitülerde okuyan pek çok kişinin hatıralarında Enstitüler arası imeceyle yardımlaşma ve dayanışmayla ilgili anlatımlara rastlanmaktadır. Enstitüler arasındaki bu dayanışma ve iş birliğine en güzel örnek, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün binalarının yapımında görülmektedir. Hasanoğlan binalarının yapımı için her Enstitüden iki öğretmen, 20-30 öğrenci ve 10 eğitmenen oluşan bir yapı destek ekibi binaların yapımına yardım etmiş ve bu süreçte arkadaşlarıyla da hoşça vakit geçirip eğlenmişlerdir. Yapı işlerini bitirince de geldikleri ekiple yurt gezisine çıkarak, farklı yerlerin kültürlerini, yaşam tarzlarını, tarihini, değerlerini tanıyarak kendi Enstitülerine dönmüşlerdir.⁸⁷

Hasanoğlan Köy Enstitüsü, çok sayıda Enstitünün destek ekiplerinin yardımıyla büyük bir imecenin sonucunda kısa sürede kurulmuştur. Ülkenin her tarafından farklı Enstitüler Hasanoğlan'a ekipler göndermiş ve Enstitüler

⁸² Gümüšoğlu, *Sözlü ve Yazılı Belgeler*, 265.

⁸³ Gümüšoğlu, 269.

⁸⁴ Gümüšoğlu, 269.

⁸⁵ Aydoğan, *Uygarlığın Tuğlası*, 208-9.

⁸⁶ Gazalçı, *21 Köy Enstitüsü*, 23.

⁸⁷ Küçükayıkçı, *Köy Enstitülerinin*, 128-29.

arası imeceyle büyük bir eğitim kurumu kısa sürede bitirilmiştir. Türkoğlu, “kümebaşı ve ekipbaşı yapı öğretmenleriyle örgütlü ve eğitilmiş olarak enstitülerinden gelen yapıcı ekipler, öbek öbek imeceler oluşturarak her biri bir birimi kısa sürede bitiriyor, yerine başka bir ekip geliyordu. Birçok ekibin oluşturduğu bu büyük imece, elbet sıradan bir eylem değil, örgütlü büyük bir eğitimsel güçtü” diyerek Hasanoğlu’nun kuruluşunda, diğer Enstitülerden gelen ekiplerin desteğiyle büyüyen imeceye vurgu yapmıştır.⁸⁸

İbrahim Şimşek de Hasanoğlu Köy Enstitüsü’nün kurulmasına yardım eden ekibin kendi sınıfları olmasından dolayı çok sevindiklerini ve gurur duyduklarını ifade etmiştir. Şimşek’e göre, 4’ü kız olmak üzere toplamda 40 öğrenci bu yolculuklarında hem bir Enstitü’nün baştan kurulmasına yardım etmiş hem de farklı yerleri gezip görme imkânı yakalamışlardır. Şimşek, “dört bin dönüm arazisi olan bu eğitim yuvası, tıpkı ötekiler gibi köylere ışık saçacak, uygarlık götürecektir öğretmenleri yetiştirme amacını gerçekleştirme için kurulmuştu. O nedenle bizler, bir imece uygulaması olarak projeye katılmak için gelmiştik İvriz Köy Enstitüsünden” diyerek içinde buldukları hizmetin amacını ve ruhunu ortaya koyan imeceyi anlatmıştır.⁸⁹

İvriz Köy Enstitüsü öğrencilerinin Hasanoğlu Köy Enstitüsü’ndeki işleri bittikten sonra sıra gezmeye, farklı yerleri keşfetmeye gelmiş ve öğrenciler ilk olarak Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü’ne, sonra Sapanca Gölü kıyısındaki Arifiye Köy Enstitüsü’ne giderek Sapanca Gölü’nde teknelerle gezmişler ve oradan İstanbul’a hareket etmişlerdir. İstanbul’dan vapurla Bandırma’ya çıkan öğrenciler sırasıyla Balıkesir Savaştepe, Isparta Gönen ve İzmir Kızılçullu’yu gezdikten sonra kendi Enstitüleri İvriz’e dönmüşlerdir. Bu anlatımların sahibi olan İbrahim Şimşek, “üç ay kadar Hasanoğlu’nda kaldık, bize verilen görevi yaptıktan sonra, yapılan plana göre gezimizi de bitirdik ve Ereğli’ye döndük” diyerek Hasanoğlu’daki çalışmaların ve sonrasında yaptıkları gezilerin sürecini özetlemiştir.⁹⁰

Kadir Önder Düziçi Köy Enstitüsü’nü incelediği tez çalışmasında, Enstitüde binaları, bir ustabaşı ve inşaat öğretmeni önderliğinde öğrencilerin yaptığını söylemiştir. İşi öğrendikten sonra başlarında kimsenin olmasına gerek kalmadan bir binayı yapabildiklerini anlatmıştır. Ayrıca Önder, “hatta yeni yapılan enstitülere yardım olarak 30-40 kişilik ekip halinde bir iki ay orada kalmak üzere gider, onlara yardım ederdik. Ancak bitirince binaları teslim eder dönerdik” diyerek Enstitüler arasındaki yardımlaşmaya değinmiştir.⁹¹

İlkokul 4. ve 5. sınıfı bitirmeden Erzurum Pulur Köy Enstitüsü’ne kaydolun Nahide Kahraman, ilk olarak hazırlık sınıfına alınmıştır. Nahide, hazırlık sınıfında okurken şahit olduğu Pulur Köy Enstitüsü’nün binalarının tamamlanma sürecini şu sözlerle aktarmıştır: “Biz derslerimize çalışıyoruz, diğer enstitülerden gelen öğrenciler, öğretmenler de Erzurum Pulur Köy Enstitüsü’nün binalarını yapmak için çalışıyor. Bir yandan bizim enstitünün öğrencileri, diğer yandan bize yardım etmek için gelen ekipler...” Nahide’nin hatıralarından, Erzurum Pulur Köy Enstitüsü’nün binalarının diğer Köy Enstitülerinden gelen ekiplerin yardımlarıyla tamamlanması Enstitüler arası imeceye de güzel bir örnek teşkil etmiştir.⁹²

Nahide, Enstitü’nün tamamlanma sürecinin çok kolay olmadığını belirtmiştir. 17 bina şeklinde planlanan Erzurum Pulur Köy Enstitüsü’nün tamamlanması için kızlı-erkekli her öğrenci tabiri caizse canını dişine takarak çalışmıştır. Diğer Enstitülerden gelen kız ve erkek tüm öğrenciler önce temelleri kazarak işe başlamışlardır. Öğretmenler, öğrenciler ve teknisyenler uyum içinde sorumluluklarını yerine getirerek binaların hızlıca tamamlanması için çalışmışlardır. İlk derslikleri Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü tarafından tamamlanan Erzurum Pulur Köy Enstitüsü’nün binalarını yapmak için farklı Enstitülerden gelen öğrenci ekiplerinin çalışmaları ve yaşadıkları zorluklar şöyle dile getirilmiştir: “Okulun temelini öğrenciler, diğer Köy Enstitülerinden gelen öğrenci ekipleri ve öğretmenler imeceyle bin bir yokluk içinde kazdı, çivilerini çaktı, tuğlasını pişirdi, taşını, toprağını, tahtasını gencecik omuzlarında taşıdı. Öyle uzaktan bakılıp, görüldüğü gibi değil, hiç değil!”⁹³

Diğer Enstitülerin kuruluşuna destek ve yardım sağlamak üzere giden öğrenciler işlerini bitirdikten sonra geze geze kendi Enstitülerine dönerlerdi. Böylece öğrencilerin farklı yerleri görme, farklı kültürleri tanıma imkânı sağlanırdı. Apaydın, yaz tatili dönüşü başka bir Enstitüye yardıma gittiğini, “kırk kişilik bir ekip seçiliyormuş, Balıkesir’in Savaştepesi’ne gidilecekti, orada yeni bir Enstitü kurulacaktı. İlk kazmayı biz vuracaktık. İki ay

⁸⁸ Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 366.

⁸⁹ Şimşek, *Köy Enstitüsünden*, 90.

⁹⁰ Şimşek, 92-93.

⁹¹ Tan, “*Köy Enstitülerinde Demokrasi*” 134-35.

⁹² Atılın, *Nahide*, 50-51.

⁹³ Atılın, 54.

kalınacak, üç ayrı bina yapılacak, sonra İzmir'e, Bursa'ya, İstanbul'a gelmeye gidilecekti" şeklinde anlatmıştır. Sonradan bu ekipte olduğunu öğrenen Apaydın çok mutlu olmuş ve heyecanlanmıştır. Eline aldığı bir kalem ve bir defterle yaptığı yolculukta gördüklerini ve yaşadıklarını yazmıştır. Daha önce dünyası köyünden ibaret olan Apaydın, çok farklı yerleri gezerek farklı kültürleri tanıma şansını yakalayabildiğini dile getirmiştir.⁹⁴

Köy Enstitüleri buldukları çevreyi düzenleyerek ve ağaçlandırarak güzelleştirmiş, yaptıkları çalışmalar sonucunda kıraç topraklar ile bataklık alanlar kısa sürede yeşillenmiştir. İmeceyle sürdürdükleri bu anlayış sayesinde yalnızca kendi çevrelerini ağaçlandırıp güzelleştirmekle yetinmeyen Enstitüler, yetiştirdikleri tohumlarını, fide ve fidanlarını diğer Enstitülere göndererek yardımlaşma ve dayanışmalarını sürdürmüştür. Bu uygulama sayesinde Enstitü çiftliklerinde daha sağlıklı tohum, fide ve fidanlarla üretim yapılmasının önü açılmıştır.⁹⁵

Halkla Bütünleşen ve Büyüyen İmece

Köy Enstitüleri kurulduğu dönemlerin gerçeklerinden ve gereksinimlerinden yola çıkılarak, kendi yönetici ve eğitimcilerimizce gerçekleştirilen, öğretmen-öğrenci katılımının yanı sıra halk imecesinin de ön planda tutulduğu bir sistem üzerine kurulmuştur.⁹⁶ İmece, Enstitülerde yardımlaşma ve dayanışmanın gelişmesini sağladığı gibi köylerin ihtiyaçlarının giderilebilmesine de katkı sunmuştur. Doğan Çağlar, Enstitülerde çok yönlü iş birliği ve yardımlaşmadan bahsederek Enstitülerin kendi bölgelerindeki köylere yardım ettiklerini söylemiştir.⁹⁷ Köy Enstitüleri, imeceyi yalnızca kendi aralarında değil aynı zamanda halkla bütünleştirerek genişletmiş ve bu büyüyen imece, halkla karşılıklı olarak birbirlerini desteklemelerini ve iyi ilişkiler kurulmasını sağlamıştır. Enstitülerde yöneticiler ve öğretmenler öğrencilerin halkla iletişimini güçlü tutmaları için yönlendirmelerde bulunmuştur. Raşit Tiryakioğlu'nun *"enstitüde bizler sadece öğretmenlikle değil, köylümüzün tüm dertlerine derman ve rehber olacak biçimde donatılmıştık. Özellikle tarım ve sağlık konularında, yurttaşla devlet arasındaki ilişkilerde örnek çalışmalarda bulunurduk"* şeklindeki ifadesi, Enstitülerin halkla ilişkiler boyutunda öğrencilerine verdikleri yönlendirmelere örnek gösterilebilir.⁹⁸

Köy Enstitüleri kuruluşunda ve sonrasında yaptığı her çalışmaya, eğlenceye ve etkinliğe çevresinde bulunan halkı da dâhil ederek imece ruhunu büyütüştür. Enstitüler ve halk arasındaki imece, yalnızca çalışmalar ve işlerin yürütülmesinde değil kültürel etkinliklerde de kendini göstermiştir. Özellikle köy okulu yapımı ile köylünün ihtiyaçlarının giderilmesindeki yardımlaşma ve paylaşım yapılan eğlence ve etkinliklerde söz konusu olmuştur. Bu konuyla ilgili Yakup Kepenek, 1949 yılında girdiği ve ilk üç yıl eğitim aldığı Beşikdüzü Köy Enstitüsü'ne ve sonrasında devam ettiği Çifteler Köy Öğretmen Okulu'na ilişkin görüşlerini, *"...ilki Doğu Karadeniz'deydi. Rize'den Ordu'ya tüm illerden. İkincisi ise İç Batı Anadolu'dan özellikle de Uşak ve Afyonkarahisar'dan gelen öğrencilerden oluşuyordu. Buna ek olarak her iki okul da kültürel etkinliklerde ve çevre köylerle iç içe yaşıyordu. O kuşak, böyle bir toplumsal ve kültürel birleşimin ürünüdür"* şeklinde dile getirmiştir.⁹⁹ Kepenek'in bu sözlerinden Enstitülerde halkla bütünleşen imecenin çok boyutlu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Aynı şekilde Çifteler'den Tahsin Yücel de veliler ve halktan isteyenlerin Enstitüyü gezerek çalışmalarını izleyebildiğini ve gece eğlencelerine katılabildiklerini söylemiştir. Buna ilave olarak, Enstitü'nün çevredeki çiftçilere tohum, fide, fidan, yumurta dağıttığını, damızlık hayvanlardan çevre halkın yararlandığını belirtmiştir. Çevre halka yardıma sık sık değinen Yücel, beş arkadaşıyla, kimsesiz göçmen bir kadına ev yaptıklarını anlatmıştır.¹⁰⁰ Kısacası Enstitüler yalnızca kendi kendilerine yeten kurumlar olmanın ötesinde yaptıkları işlerde, yardımlarda ve eğlencelerde köylü halkı da içine almış, onlarla ilişkilerini güçlü tutmuşlardır. Bu anlatımlardan da anlaşılacağı gibi, Enstitüler her alanda halkla paylaşımlarını sürdürmüş ve Köy Enstitülü öğretmenler köyleri aydınlatma gayesine öğrencilik yıllarında başlamışlardır.

⁹⁴ Apaydın, *Köy Enstitüsü Yılları*, 50.

⁹⁵ Akandere, "Türkiye'de Uygulamalı Tarım", 419.

⁹⁶ Pakize Türkoğlu, "Köy Enstitülerinin Eğitim Kültürüne Getirdiği Demokratik Değerler ve Eleştiri Günleri," *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2014): 116.

⁹⁷ Tan, "Köy Enstitülerinde Demokrasi" 113.

⁹⁸ Gazalçı, *21 Köy Enstitüsü*, 178.

⁹⁹ Gazalçı, 127.

¹⁰⁰ Gazalçı, 117.

Enstitülerin bünyesinde bulunan öğretmenlerin, öğrencilerin ve diğer çalışanların dışında köylülerin de yapılan imecelere dâhil olduğu ve bilhassa bu kurumların kuruluş aşamalarında destek olduklarına ilişkin bilgilere Cılavuz Köy Enstitüsü mezunu İsmail Demirel'in anılarında rastlanmaktadır. İsmail Demirel, Enstitü Müdürü Halit Ağanoğlu'nun, at arabasıyla Kars'ı ve çevre illeri dolaşarak Enstitü'nün kurulacağı uygun bir yer bulmaya çalıştığını ve sonunda Cılavuz'da (Susuz) Ruslardan kalma taş binaları görünce uygun yerin burası olacağına karar verdiğini anlatmaktadır. Enstitü müdürü Ağanoğlu'nun, o çevrede sözü geçen insanlarla konuştuğunu ve bu insanların her bakımdan yardımcı olacağını bildirmeleri üzerine işe koyulduğunu belirten İsmail Demirel, Cılavuz Köy Enstitüsü'nün kuruluşundaki imece ile ilgili olarak da *"uzun yıllar boş kaldığı için bakımsız olan bu yerleri, bu taş binaları önce Susuz halkının yardımıyla, sonra orada kurs gören eğitim adaylarıyla, enstitü öğrencileriyle birlikte yaşanılır bir duruma getiriyor"* demiştir.¹⁰¹ Anlatımlardan da yola çıkacak olursak Cılavuz Köy Enstitüsü'nün kuruluşu halkın, öğrencilerin ve öğretmen adaylarının desteği ve imcesiyle gerçekleşmiştir. Birlik ve yardımlaşmanın Enstitülerdeki karşılığı olan imece, bu kurumların içindeki bireylerin çalışmalarıyla kalmayarak çevre halka da yansımıştır. Enstitülerin kısa sürede büyük ve kapsamlı eğitim yuvalarına dönüşmesi, imeceyle büyüyen paylaşım, yardımlaşma ve dayanışma sayesinde olmuştur.

Kuruluşunda Enstitülere destek olan çevre halka, kurulduktan sonra Enstitüler yardım elini uzatmıştır. Yaptıkları çalışmalarla ve üretimlerle Enstitüler gitgide büyürken, kendi içindeki ve çevresindeki imece de büyümüş böylece bu eğitim kurumlarının çevresine de faydası dokunmaya başlamıştır, imece sayesinde Enstitülerdeki dayanışma ve birlik bölgedeki köylere de sıçramıştır. İbrahim Şimşek bir gün nöbetçiye bir köylünün gelip okul müdürüyle görüşmek istediğini anlatmıştır. O köylü *"müdür bey, bir tarlaya buğday ekmiştim; biçilme zamanı geldi, ekini biçirmek için ırgat aradım ne kendi köyümüzden, ne de başka köylerden ırgat bulabildim. 40 dönümlük ekinim tarlada kaldı, eğer bugünlerde bir yağmur yağarsa ben perişan olurum, yiyecek ekmem bulamam, bana ne olur yardım edin"* sözleriyle Enstitüden yardım istemiştir. Bu köylünün yardım isteğini geri çevirmeyen Enstitü müdürü, kırk öğrenciyi ekinleri biçmek için göndermiştir. Akşam olmadan işlerini bitiren öğrenciler, o günün imece işlerini bir köylüye yardım ederek tamamlamışlardır.¹⁰²

Enstitü imcesinin bölge köylere kadar uzanmasını Türkoğlu, *"öğrencilerden birinin ailesi ya da köylerden başka biri güç durumda ise hemen oraya görevli bir küme gönderiliyordu. Köy okullarının yapımına da gidilirdi gerektiğinde bu yöntemle..."* şeklinde ifade etmiş ve aynı zamanda Enstitü mezunu köy öğretmenlerinin atandıkları köy okulundaki eksikleri tamamlayabilmesi için onlara destek sağlandığından bahsetmiştir.¹⁰³ Enstitülerdeki imece ruhuyla öğrenciler önce kendilerinin sonra diğer Enstitülerin ve çevrelerindeki köylülerin gereksinimlerini karşılamış ve böylece eğitim sürecindeki imecenin en güçlü örneğini ortaya koymuşlardır.

İmece ve iş birliğiyle Enstitülerinin yakınlarındaki bir bataklık kurutan Erzurum Pulur Köy Enstitüsü tarım öğretmeni ve öğrencileri bu bataklıkı verimli bir tarım arazisine dönüştürmüştür. Büyük çabalar sonucunda kurutulan bataklık sebzelerle buluşturulmuş ve yetiştirilen bu sebzelerin bir kısmı da askeriyeğe gönderilmiştir. Bu aşamayı Nahide, *"öğretmenimizin çabaları sonuç vermişti, bataklıkı kuruttuğumuz yetmiyormuş gibi bir de sebze yetiştirmeye başlamıştık. Ama ne sebze! Düşünün, bu sebzeler öğrencilere yetiyor artıyor, kasa kasa da askeriyeğe veriyorduk"* şeklinde aktarmıştır.¹⁰⁴ Böylece yetiştirdikleri sebzeleri askeriyeğe de paylaşan Enstitülüler, imece ruhunu çevrelerine de taşımışlardır.

Köy Enstitülerindeki imece çevreye yayılarak zamanla herkese yardım eli uzatılabilecek bir boyut kazanmıştır. Öyle ki Enstitülerdeki imece ulusal bir boyut kazanarak çok uzak yerlere yardıma koşacak kadar büyümüştür. Lâdik ve Adapazarı depremlerinde Enstitü öğrencilerinden oluşturulan ekipler yıkım bölgelerine koşmuşlardır. Çadır, yatak, karyola götürmüşler, yıkıkları düzeltmişler, yeni evler yapmışlar ve böylece depremin yaralarını sararak Tonguç'un da belirttiği gibi *"toplumumuzda yeni bir ulusal dayanışma ve yurtseverlik davranışı sergilemişlerdir."*¹⁰⁵

Bu ulusal dayanışma ve yurtseverlik davranışı, 1943 depremi sonrasında çok daha belirgin bir şekilde görülmüştür. Depremde Adapazarı ve çevresi yıkılmış, kısa sürede hayatın normale dönmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Nitekim Adapazarı'nda çıkan deprem nedeniyle evsiz kalan öğretmenlere ev yapılması için

¹⁰¹ Gazalçı, 100.

¹⁰² Şimşek, *Köy Enstitüsünden*, 80.

¹⁰³ Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 366.

¹⁰⁴ Atılğan, *Nahide*, 68.

¹⁰⁵ Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 367.

başlatılan büyük bir imece söz konusu olmuştur. Bu imece Tonguç tarafından oluşturulmuş İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı Kurumu denetiminde ve Arifiye Köy Enstitüsü eşgüdümüyle yürütülmüştür. İmeceye, Arifiye, Gököy, Pamukpınar, Kepirtepe, Çifteler, Savaştepe ve Hasanoğlan Köy Enstitülerinde bulunan alanında ustalaşmış ekipler katılmıştır.¹⁰⁶ Farklı Enstitülerden gelen ekiplerin birbirleriyle tatlı bir yarış haline girmesiyle işler daha da hızlanmıştır. Örneğin sinemaya film izlemeye giden bir ekip arkadaşlarından birinin gelip *"diğer ekip lüks lambası bulmuş, çalışıyor"* demesiyle filmi yarıda kesip işlerinin başına dönmüştür.¹⁰⁷ Yedi Enstitünün büyük imecesiyle öğretmenler yeniden evlere kavuşturulmuştur. Görüldüğü üzere Köy Enstitüleri imecesi, zamanla ülkenin her köşesine yardım götürülebilecek kadar büyüyerek ulusal dayanışmanın gelişimine katkı sağlamıştır.

Köylerin geleneği olan imece yöntemiyle Enstitüler kendi kuruluşlarını sağladıkları gibi, aynı yöntemle devletin ve halkın el birliği ile köy okulları da tamamlanıyordu. Türkoğlu anılarında köy okullarının tamamlanmasıyla ilgili anlamlı bir olaya kitabında yer vermektedir. Türkoğlu'nun anlattığı bu olaya göre, öğretim yılı başında hazır olması beklenen Konya Bozkır'daki 23 okuldan hiçbirinin temelini dahi atılmadığını öğrenen Tonguç'un aklına bir çözüm yolu gelmişti. Tonguç, Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinden Bozkır'lı Ali Yılmaz ile Musa Çınar'ı bu iş için görevlendirmiş ve bu iki stajyer müfettişi yanına çağırıp onlara, *"gidip işleri hızlandıracaksınız, okulları ders yılı sonuna kadar yetiştireceksiniz"* demişti. Türkoğlu'nun anlattıklarına göre, genç müfettiş adayları, gidecekleri köyleri ayrı ayrı saptayarak, köylerde okul işinde yararlanılacak marangoz, duvarcı, kireççi gibi işe yarayacak kişilerin adlarını sorup öğrenmişler ve sonrasında Bozkır kaymakamıyla görüşmüşlerdi. Bu iki genç müfettiş, kaymakamın konuyla ilgili tutumunu beğenmeyerek Konya Valiliğine ve İlköğretim Genel Müdürlüğüne verdikleri *"Bozkır Kaymakamı okul yapımına istekli değil. İşlerimizi engelliyor"* rapora Tonguç'tan çok geçmeden cevap gelmişti. Gelen cevapta, Bozkır kaymakamının süresiz izne ayrıldığı ve yerine Beyşehir Kaymakamı Melih Yuluğ atandığı bilgisi yer alıyordu. Yeni Kaymakam Melih Yuluğ'un imeceyi hemen başlatması ile çalışmalar hızlanmıştı. Sonuç olarak Musa Çınar ile Ali Yılmaz, yeni kaymakamın desteğiyle karşılıklarına çıkan engelleri aşarak köylülerle birlikte imece yöntemiyle köy okullarının yapımını sürdürmüşlerdir. Daha sonra Çifteler'in müdürü Rauf İnan'a köy okullarını denetlemeye giderken milli eğitimi memuru Bozkır kaymakamının imeceye yaklaşımıyla ilgili olarak şöyle demiştir: *"Bozkır kaymakamı gibisini görmedim. Köylülerle birlikte imeceye katılıp, onların başında durarak işlerin bir an önce bitmesi, yapıların sağlam olması için didinmesi, köylüyü özendirmesi görülecek şey."*¹⁰⁸

Türkoğlu'nun Konya'nın Bozkır ilçesindeki köylere yapılacak olan okulların sürecini anlattığı bu anekdot, Enstitülerdeki imecenin halkla bütünleşerek nasıl yayıldığını ortaya koymaktadır. İsmail Hakkı Tonguç'tan kaymakama, Enstitülerden köylere her kesimden kişinin köy okullarının yapılması konusundaki mücadelesi ve el birliğiyle bu süreci tamamlamaları, halkla bütünleşen ve büyüyen imeceye güzel bir örnek olarak verilebilir. Yaşanan engellere, çıkan sorunlara rağmen Enstitü topluluğunda yetişmiş iki Yüksek Köy Enstitülü stajyer müfettişin çabaları sonucunda, ilk başlarda bir okulun dahi temelini atılmadığı Bozkır ilçesi köyleri, sonrasında köy okulu yapımında en ileri duruma gelmiştir. Bu başarı, Enstitülü iki genç müfettişin, kaymakamın ve köylülerin imece ruhuyla yürüttükleri çalışmalar neticesinde elde edilmiştir.

Sonuç

Köy Enstitüleri, İsmail Hakkı Tonguç'un fikirleriyle ve Hasan-Âli Yücel'in önderliğinde 17 Nisan 1940 yılında kurulmuştur. Enstitüler, özgün eğitim anlayışıyla faal olduğu döneme ve sonrasına damga vurmuştur. 1954 yılında resmen kapatılan Köy Enstitüleri, hakkında yapılan tartışmalar, eleştiriler veya övgülerle gündemde kalmayı başarmış ve Türk eğitim tarihinin en önemli konularından biri olmuştur. Kapatılmasının üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen Köy Enstitüleri hakkında şimdilerde bile çalışmalar yapılmakta ve bu konu güncelliğini korumaktadır. Enstitülerin eğitim anlayışı, pek çok konuda diğer eğitim kurumlarından ayrılmıştır. İş içinde, iş aracılığıyla eğitim ilkesini benimseyen Köy Enstitüleri üretim odaklı yaptıkları işleri küme çalışmaları ve imece yöntemiyle yürütmüşlerdir. Köy Enstitülerinin iş içinde eğitim ilkesi öğrencilerin aktif bir şekilde çalışmalara ve üretime katılmasını ön plana çıkarmaktadır. Eğitim, hayatın içindeki gerçeklerden hareket edilerek ve öğrencilerin çok yönlü gelişimlerini destekleyecek nitelikte programlanmıştır. Köy

¹⁰⁶ Aydoğan, *Uygarlığın Tuğlası*, 260-61.

¹⁰⁷ Aydoğan, 263.

¹⁰⁸ Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 462-67.

öğretmeni ve köye yarayışlı meslek erbabı yetiştirme hedefiyle kurulan Enstitüler, öğrencilerin işin içinde olmasını sağlayarak gelişimlerini desteklemiştir.

Köy Enstitülerine alınan öğrenciler ilkokulu bitirmiş köylü çocuklarından seçilmiştir. O dönemde kentte yaşayan ve kent yaşamına alışmış öğretmenlerin köylere gönderilmesi, bu öğretmenlerin köy şartlarına uyum sağlayamayıp geri dönmesi ihtimaline karşı mantıklı bir seçenek olmayacaktı.¹⁰⁹ Bu nedenle Mustafa Necati'nin Maarif Vekilliği döneminde olduğu gibi Köy Enstitülerine öğrenci seçiminde de öğrencilerin köylü çocuklarından seçilmesi üzerinde durulmuş ve programlar bu seçenek üzerinden planlanmıştır. Ancak Köy Enstitülerine alınacak öğrencilerin köylü çocuklarından seçilmesine bazı kesimlerden eleştiriler gelmiştir. Köylünün, köy çocuklarının ve öğretmenlerinin sömürüldüğü, köy çocukları ile kent çocukları arasında bir fark olmadığı ve çocuklara ayrımcılık ruhu verildiği ya da Enstitüdeki çocukların öğrenciye benzemedikleri gibi çeşitli eleştiriler yapılmıştır.¹¹⁰

Köy Enstitülerinde iş içinde eğitim yöntemi benimsenmiş ve sınıf dışı öğrenme ortamlarında dersler uygulamalı olarak yapılmıştır.¹¹¹ Köylüyü sosyoekonomik açıdan geliştirilecek köy öğretmenleri yetiştirmek amacıyla kurulan Enstitülerde kısa süre içinde uygulamalı eğitimden üretime dönük eğitime geçilmiştir.¹¹² Anlaşılacağı üzere Köy Enstitülerinde iş ve üretim ön planda tutulmuştur. Yaptıkları işlerle kendi gelişimlerini tamamlayan ve aynı zamanda hem öğrenen hem de üretim yapan Enstitü topluluğu kurulduğu dönemin şartlarına rağmen kısa sürede büyük işler başarmıştır. Enstitülerdeki iş içinde eğitim öğrencilerin temel ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra pek çok değeri benimsemesine de olanak tanımıştır. Öğrenciler öğrenirken ve iş yaparken başarabildiğini, işe yaradığını hissederek ve bulunduğu kuruma bağlanarak ait olma duygusuyla kendilerini gerçekleştirme şansı yakalayabilmiştir. Enstitülü öğrencilerin genellikle bu yaptıkları çalışmalardan şikâyetçi olmadıkları ve imeceyle giriştikleri işlerde motivasyonlarının yüksek olduğu görülse de bazı durumlarda zor şartlarda çalıştıkları açıktır.

Her ne kadar verilen işlerde öğrencilerin yaşı, cinsiyeti, sağlık gibi durumları göz önünde bulundurulsa da sabahdan akşama kadar tarlalarda, inşaatlarda, atölyelerde tuğla taşıdıkları, harç kardıkları, kirizma yaptıkları hatta lağım çukurlarını tenekelerle boşalttıkları bile görülmüştür. Nitekim Köy Enstitüleri kuruluşlarından geliştirilmesine kadar her aşamasında büyük bir iş gücüne sahip öğrencilerle Enstitülerdeki diğer üyelerin çalışmaları ve çabalarıyla büyüyen eğitim kurumları olmuşlardır. Her aşamasında öğrenciler emeklerini ortaya koymuş, belki de bazı durumlarda güçlerinin üzerinde çalışmışlardır. Öğrenciler küçük yaşlarda büyük çabalarla belki de güçlerinin üzerinde performans göstererek Enstitüleri kurmuş ve geliştirmiştir.

Nurgün Koç tez çalışmasında, Köy Enstitülerini öğrencilerin inşa etmesiyle devletin yükünün büyük oranda hafifleyeceği düşüncesiyle ilk etapta bu görüşe olumlu bakıldığını ancak bunun böyle olmadığını ifade etmiştir. Enstitülerdeki öğrenciler, öğretmenler, idareci ve diğer görevliler büyük sıkıntılar çekmiş, çok büyük fedakârlıklarda bulunmuş, soğuktan, açlıktan ve çok çalışmaktan hastalıklar, ölümler olmuştur.¹¹³ Bunun aksine bataklık kurutma gibi yapılan çalışmaların Enstitülerin çevresinin sineklerden kurtulmasını sağladığını ve sıtma gibi hastalıkların azaldığını ifade eden Enstitülü öğrenciler bulunmaktadır. Görüldüğü üzere öğrencilerin çalışmaları, farklı olaylarda olumlu veya olumsuz sonuçlarla karşılık bulmuştur. Yapılan çalışmalar bazı durumlarda Enstitülerin yararına olmuşsa da bazı durumlarda olumsuz sonuçların doğmasına sebep olmuştur.

Köy Enstitülerinin kuruluş yerlerinin belirlenmesinde de belli şartlar göz önünde bulundurulmuştur. Nitekim Köy Enstitüleri, birkaç ilin merkezi olan illerde, kentlere oldukça uzak yerlerde, geniş ve yerleşmeye elverişli arazilerde kurulmuştur. Bu arazilerin tarım üretim çalışmalarına uygun hale getirilebilecek nitelikte olmasına önem verilmiştir.¹¹⁴ Bu durum, Enstitülü öğretmenlerin, en büyük geçim kaynağı tarım olan köylere görevlendirilecek olmasından kaynaklanmıştır. Mantıklı ve akıllıca bilgilerle eğitim alan Enstitülü öğretmenler, köylere giderek köylüleri doğru tarım yapması için bilinçlendirecek ve modern tarım ilaçları ile araçlarını köylere götürecektir. Fakat Enstitülerde yalnızca öğretmen yetiştirilmemiştir. Bu kurumlarda tarım, inşaat,

¹⁰⁹ Aydın, *Köy Enstitüleri*, 81.

¹¹⁰ Nihal Yıldız, Osman Akandere, "Köy Enstitülerinin İdeolojik Yapısı," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XVII/35 (2017): 309.

¹¹¹ Meral Metin Göksu, "Sınıf Dışı Öğrenme Ortamları: Köy Enstitüleri Örneği," *Turkish History Education Journal* 9, no. 1 (2020): 13, <https://doi.org/10.17497/tuhed.626781>.

¹¹² Koç, *Türk Kültür Tarihi*, 486.

¹¹³ Koç, 488.

¹¹⁴ Demir Ali Göker, *Kapatılan Köy Enstitüleri, Yüksek Köy Enstitüleri, Öğretmen Okulları, Yüksek Öğretmen Okulu, Eğitim Enstitüleri, Konya Kız Öğretmen Okulu ve Öğretmen Lisesi*, 2. Baskı (Konya: Dizgi Ofset, 2013), 13.

sağlık konularında köylülere önderlik yapacak liderler yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Enstitülerde öğrenciler, köylerde tarımsal üretimi iyileştiren, okulunu ve konutunu kendisi yaparak ulusal kalkınmaya katkıda bulunan, köyü ve köylüyü modernleştiren, cumhuriyet rejimi ile ilkelerini halka yayan ve benimseten önderler olarak yetiştirilmeleri için eğitim almışlardır.¹¹⁵ Bu açıdan Köy Enstitülerinde iş içinde ve imece ruhuyla eğitim alan öğretmenlere, sağlık memurlarına, köy ebelerine çağdaş ve bilimsel bilgilerle köylüleri aydınlatması ve bilinçlendirmesi için büyük sorumluluklar verilmiştir. Köyün içinden gelen ve köylünün hayat görüşünü bilen Enstitülü gençler, aldıkları eğitimle köylerde aydınlanma hareketini başlatmıştır.

Enstitülerde eğitim, öğrenciler gruplara ayrılarak yapılmıştır. Öğrencilerin gruplara ayrılarak ders ve çalışmalarını yürüttüğü bu yöntem küme çalışma yöntemidir. Öğrenciler ve küme başı öğretmenler çalışma alanlarındaki görevlerini yerine getirmiş ve farklı alanlara yönlendirilmiştir. Öğrenciler yaptıkları işlerde ve her türlü sanatsal, kültürel faaliyetlerde iş içinde eğitim ve küme çalışma yöntemiyle gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Enstitülerde uygulanan küme çalışma yöntemiyle öğrencilerin iş birliği içinde ve tüm faaliyetlerde aktif olabileceği bir çalışma ortamı oluşturulmuş ve böylece Enstitülülerin dillerinden düşürmediği imece yöntemiyle ders ve çalışmalar yürütülmüştür.

Enstitülerde uygulanan bir yöntem olan imece, işlerin iş birliğiyle kısa sürede bitirilmesini sağlarken aynı zamanda Enstitü topluluğu içindeki bireylerin öğrenmesine ve birbirleriyle olan ilişkilerinin güçlenmesine de ciddi katkılar sunuyordu. Öğrencilerin imeceyle bütün işlere katılması, her birinin her konuda bilgi sahibi olmasını, Enstitü içinde birliktelik ve paylaşım ortamının sağlanmasını olumlu yönde etkiliyordu. İmece, Hasan-Âli Yücel ile İsmail Hakkı Tonguç'un liderliğiyle başlayarak tüm Enstitülere ve Enstitülerden halka yayılmıştır. Öğrencilerin yapıcılık, marangozluk, demircilik, biçki-dikiş, ziraat gibi çalışmalarının yanında kültürel, sportif, sanatsal faaliyetlerde de etkin olduğu söylenebilir. Tiyatro oyunlarında, müzik çalışmalarında, halk oyunlarında, kitap okumalarda da öğrenciler ve öğretmenler imeceyle ders ve işlerini planlayıp ortak çalışmalarla hareket etmişlerdir. Bu ortak çalışma, öğrencilerin dayanışma, yardımlaşma ve ayrıca moral değerleri de kazanmasına büyük fayda sağlamıştır. Öğrencilerin her ders ve çalışmalarında gösterdikleri ortak çalışmalar Enstitülerdeki topluluk bilincinin gelişmesini olumlu yönlerden etkilemiştir. Mahmut Saral Düziçi Köy Enstitüsü'nde toplumsal ilişkilerin çok güçlü olduğunu ve bunun yapılan küme çalışmalarıyla, sanat derslerindeki takım etkinlikleriyle, usta öğrenciler ile işçi öğrencilerin birlikte çalışmalarıyla sağlandığını ifade etmiştir.¹¹⁶

Enstitülerin imece ruhu zamanla büyüyerek Enstitüler arası yardımlaşma ve dayanışmanın gelişmesini sağlamıştır. Aynı şekilde imece, Enstitülerin çevresinde bulunan halka da yansımıştır. İmeceyle Enstitüler kendi işlerini yapmış, diğer Enstitülerle iş birliğini sürdürmüş ve halkla iletişimlerini güçlü tutarak karşılıklı yardımlaşmışlardır. Enstitülerin kuruluşu ve gelişim aşamasında öğretmenlerin rehberliğinde öğrenciler çalıştırılmıştır. Kız öğrencilerin iş birliğiyle yaptıkları biçki-dikiş, dokumacılık, örgü işleri kıyafet, perde, çamaşır, kumaş gibi ihtiyaçların giderilmesini sağlamıştır. Yapıcılık, demircilik, marangozluk, ziraat alanlarında yapılan çalışmalar ise Enstitülerde binaların inşa edilmesine, ihtiyaç duyulan eşyaların yapılmasına, gıda üretimine katkı sunmuştur. Hatta bazı Enstitülerde yapılan balıkçılık çalışmaları, önemli bir besin kaynağı olan balığın üretime dönüştürülmesini sağlayarak Enstitüleri hem gıda hem de maddi kazanç anlamında desteklemiştir. Öğrencilerin anılarında da belirttiği gibi mevcutları çok fazla olan Enstitüler imece yoluyla uyum içinde başarılı bir şekilde yönetilmiştir.

Köy Enstitüleri özellikle binalarının yapılmasında başka Enstitülere destek olmuşlardır. Oluşturulan destek ekipleri, yeni kurulan veya desteğe ihtiyacı olan Enstitülere giderek yardım etmişlerdir. Bu destek ekipleri işlerini bitirdikten sonra geziye götürülmüş böylece köylerinden başka dünyası olmayan bu köylü çocuklar farklı kültürlerle tanışma şansı yakalamışlardır. Enstitüler arası bu dayanışmayla, birlikte iş başarmanın tadına varan öğrenciler yaptıkları gezilerle pek çok şeyi görerek ve yaşayarak öğrenmişlerdir. Enstitülerde her şey topluluk bilinciyle yapılmıştır. Sabah erkenden uyanan Enstitü topluluğu, birlikte halk oyunları oynayarak, spor yaparak, şarkılar ve türküler söyleyerek güne başladılar. Günün ilk saatlerinde başlayan birlik ve beraberlik duygusu, gün içinde yaptıkları her şeyde kendini gösterir ve imeceyle her işin üstesinden gelinirdi.

Enstitüler tohum, fidan ve fideleri yetiştirip birbirlerine göndermişlerdir. Tohumlarını kendileri yetiştirmişler ve birbirleriyle paylaşarak üretimi artırmışlardır. Enstitülerin ülkenin farklı bölgelerinde kurulduğu göz önüne

¹¹⁵ Ahmet Çoban, "Öğretmen Yetiştirme Politikası Olarak Köy Enstitüleri Örneğinin İncelenmesi," *Kastamonu Eğitim Dergisi* 9, no. 2 (2011): 451.

¹¹⁶ Saral, *Köy Enstitüleri*, 107.

alındığında ve her bölgenin iklim koşulları ile üretim alanlarının değiştiği düşünüldüğünde Enstitüler arası iş birliğinin oldukça önemli olduğu açıktır. Eksiklerini tamamlayamayan ve zor durumda kalan Enstitülerin ihtiyaçları diğer Enstitülerin yardımıyla giderilebilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu kıtlık yıllarında faal olan Köy Enstitülerinin üretime dayalı eğitim kurumları olması ve aralarındaki imece, kendilerinin ve diğer bölgelerdeki Enstitülerin devlete çok yük olmadan ihtiyaçlarını karşılayabilmelerinde etkili olmuştur. Anlaşılacağı üzere, köylerde hâkim olan imece geleneğine Enstitüler de bağlı kalmış ve birbirlerine destek olmuşlardır.¹¹⁷

Köylülerin günlük yaşamlarında, bütün işlerini imeceyle hallettiğinden ve bu imece geleneğinin Enstitülerde de devam ettiğinden daha önce de bahsedilmiştir. Zaten köylülerden gelen imece ruhu, Enstitüler ve köylüler arasında da kendini göstermiştir. Köylüler, kuruluş yerlerinin belirlenmesinde, binaların yapımında, yani her ihtiyaç duyulduğunda Enstitülere yardım etmiştir. Aynı şekilde Enstitüler de kurulduktan sonra köylünün her ihtiyacı olduğunda yardıma koşmuştur. Enstitüler köy okullarının yapımında, köylü tarlasını hasat edeceğinde, evlerini yeniden yapacaklarında vs. çevresindeki halka destek olmuştur. Enstitüler ile köylüler arasındaki bu imece yalnızca yapılan işlerde değil eğlencelerde de sürdürülmüştür. Böylece köylülerle iletişim kurulmuş ve bağlar güçlendirilmiştir. Enstitülerin imecesi kendi bölgesindeki halka destek olmanın yanında gitgide daha da büyüyerek ulusal bir boyut kazanmıştır. Depremde yıkılan bölgelere, askeriye, köylere kadar ulaşan Köy Enstitülerinin imece ruhu halkla bütünleşerek büyümüştür. Ancak imece ruhu ülkenin her köşesine hızla yayılmaya başlasa da Köy Enstitülerinin kapatılmasıyla kısa sürmüştür.

Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Rate	Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır. / The authors contributed equally to this study.
Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The authors have no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

Akandere, Osman. "Türkiye'de Uygulamalı Tarım Eğitimine Bir Model: Köy Enstitülerinde Okutulan Ziraat Dersleri ve Uygulamaları." *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu (12-14 Nisan 2018-Şanlıurfa) Bildirileri Kitabı*, 409–29. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019.

Akandere, Osman, Nihal Yıldız Yılmaz. "Köy Enstitülerine Alınacak Talebe Hakkında Maarif Vekâletince Yayınlanan 18 Ağustos 1941 Tarihli Genelge'nin Esasları ve Uygulanması." *Atatürk Dergisi* 6, No. 2 (2017): 1–17.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. 33. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020.

Altunya, Niyazi. "Köy Enstitüleri Sisteminde Yönetim." *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2014): 28–49.

Apaydın, Talip. *Köy Enstitüsü Yılları*. 5. Basım. Literatür Yayınları, 2020.

Ateş, Ahmet Emre. "Johann Heinrich Pestalozzi'nin Eğitim Anlayışının Köy Enstitüleri ve İsmail Hakkı Tonguç Üzerine Etkisi." *Kuruluşunun 70. Yılında Bir Toplumsal Değişim Projesi Olarak Köy Enstitüleri Sempozyumu*, Kastamonu, 2010: 86–92.

Atılğan, Şebnem. *Nahide-Yarım Kalan Mucize*. İstanbul: Kafekültür Yayıncılık, 2012.

Aydın, Baha Mutlu. *Köy Enstitüleri ve Toplum Kalkınması*. 2. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık, 2013.

Aydoğan, Karabey. *Uygarlığın Tuğlası Arifiye Köy Enstitüsü*. 2. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Aykaç, Murtaza, Necdet Aykaç, Hakan Serhan Sarıkaya. "Bir Modernleşme Öyküsü: Köy Enstitüleri." *Turkish Studies* 13/27 (2018): 183–201.

Balkaya, İhsan Sabri. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim (1023-2020)." *Eğitim Tarihi*, Ed. Mehmet Köçer, Erol Koçoğlu, 1. Baskı, 312–39. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020.

¹¹⁷ Mevlüt Kaplan, *Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri*, 1. Baskı (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 122.

- Başaran, Mehmet. *Özgürleşme Eylemi Köy Enstitüleri*. 6. Basım. İstanbul: Literatür Yayınları, 2020.
- Başgöz, İlhan. *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Çoban, Ahmet. "Öğretmen Yetiştirme Politikası Olarak Köy Enstitüleri Örneğinin İncelenmesi." *Kastamonu Eğitim Dergisi* 9, no. 2 (2011): 449-58.
- Dündar, Can. *Köy Enstitüleri*. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2001.
- Erçelebi, Hasan. *Köy Enstitülerinin Çağdaş Eğitim Yönetimine Katkıları*. İzmir: Dikili Belediyesi Kültür Yayınları, 1993.
- Gazalçı, Mustafa. *21 Köy Enstitüsü-Çınarlar Anlatıyor*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2021.
- Göker, Demir Ali. *Kapatılan Köy Enstitüleri, Yüksek Köy Enstitüleri, Öğretmen Okulları, Yüksek Öğretmen Okulu, Eğitim Enstitüleri, Konya Kız Öğretmen Okulu ve Öğretmen Lisesi*. 2. Baskı. Konya: Dizgi Ofset, 2013.
- Gümüšoğlu, Firdevs. *Sözlü ve Yazılı Belgeler Işığında Cılavuz Köy Enstitüsü*. 3. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Güven, İsmail. *Türk Eğitim Tarihi*. 7. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018.
- Hacı Angı. *İvriz'den Cumhuriyet'in Başkentine Bir Köy Enstitülünün Anıları*. 2. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Işın, Ekrem. "Köyü Canlandıran Adam:İsmail Hakkı Tonguç." *Canlandırılacak Köy*, 2. Basım., XIII-XXII. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Kanalıcı, Zeliha. "Köy Enstitülerinde İş Eğitimi." *Kuruluşunun 70. Yılında Bir Toplumsal Değişim Projesi Olarak Köy Enstitüleri Sempozyumu*, Kastamonu, 2010: 527-41.
- Kaplan, Mevlüt. *Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Kapluhan, Erol. "Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri." *Marmara Coğrafya Dergisi* 26 (2012): 172-94.
- Kirby, Fay. *Türkiye'de Köy Enstitüleri*. 6. Baskı. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2015.
- Kılıç, Fahri. "Atatürk Dönemi Eğitim Tarihi." *Türk Eğitim Tarihi*, Ed. Mustafa Kılınç, Songül Keçeci Kurt, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019: 193-214.
- Koç, Nurgün. *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2013.
- Kocabaş, Kemal. *Köy Enstitülerinden Günümüze Eğitim ve Arayışlar*. İzmir: Ege Bölgesi Sanayi Odası, 2019.
- Küçükkaykıcı, Atilla. *Köy Enstitülerinin Kısa Tarihi*. İstanbul: 1984 Yayınevi, 2020.
- Makal, Mahmut. *Köy Enstitüleri ve Ötesi*. 8. Basım. İstanbul: Literatür Yayınları, 2020.
- Metin Göksu, Meral. "Sınıf Dışı Öğrenme Ortamları: Köy Enstitüleri Örneği." *Turkish History Education Journal* 9, No. 1 (2020): 1-16. <https://doi.org/10.17497/tuhed.626781>.
- Sallan Gül, Songül, and Ayşe Alican. "Cumhuriyet Modernleşmesinin Anadolu Ateşi: Köy Enstitüleri." *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2014): 12-27.
- Saral, Mahmut. *Köy Enstitüleri Uyuyan Devlin Uyanışı*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013.
- Saydur, Mehmet. "İsmail Mahir Efendi ve Köy Enstitülerine Giden Yolda Kastamonu Birikimi." *Kuruluşunun 70. Yılında Bir Toplumsal Değişim Projesi Olarak Köy Enstitüleri Sempozyumu*, Kastamonu, 2010: 940-53.
- Şahhüseyinoğlu, H. Nedim. *Akçadağ Köy Enstitüsü ve Şerif Tekben*. 2. Basım. Ankara: Ürün Yayınları, 2015.
- Şanal, Mustafa, and Eray Alaca. "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları (1938-1950)." *Türk Eğitim Tarihi*, Ed. Mustafa Kılınç, Songül Keçeci Kurt, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019: 215-33.
- Şimşek, İbrahim. *Köy Enstitüsünden Öğretmenliğe Öğretmenden Öğrenciye*. 2. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Tan, Oya. *Köy Enstitülerinde Demokrasi Eğitimi ve Liderlik: Nitel Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Tonguç, İsmail Hakkı. *Canlandırılacak Köy*. 2. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Türen, Ahmet Özgür. *Köy Enstitüleri Dosyası-Türk Rönesansı*. 16. Baskı. İstanbul: Destek Yayınları, 2020.
- Türkoğlu, Pakize. *Kısa Süren Hasat-Köy Enstitülerinde Öğrenci Olmak*. 3. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür

Yayınları, 2017.

———. “Köy Enstitülerinin Eğitim Kültürüne Getirdiği Demokratik Değerler ve Eleştiri Günleri.” *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2014): 115–28.

———. *Tonguç ve Enstitüleri*. 8. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Uygun, Selçuk. *Köy Enstitülü Öğretmenler-Mesleki Deneyimleri ve Meşhurların Anlatımları*. İstanbul: Alkun Kitap, 2019.

Yeşilyaprak, Binnur. *Arifiye Köy Enstitülü Annemle Damla Söyleşiler*. 3. Basım. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016.

Yıldız, Nihal, Osman Akandere. “Köy Enstitülerinin İdeolojik Yapısı.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XVII/35 (2017): 275–316.

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE YUNANİSTAN'IN EGE POLİTİKASI GREECE'S AEGEAN POLICY DURING INTERWAR PERIOD

ÖMER FARUK AKAR*

ÖZ

Ege Denizi üzerinde önemli bir varlığı olan Yunanistan'ın iki savaş arası dönemdeki politikası temel olarak İtalya ve Türkiye ile olan ilişkilere paralel olarak gelişmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ardından denizdeki komşusu ile ilişkileri minimum düzeyde olan Atina'nın diğer komşusu İtalya ile ilişkileri de Korfu Krizi ile birlikte dip seviyesine gelmiştir. Bu bağlamda Atina'nın Ege politikasını değerlendirdiğimiz zaman genel olarak statükoyu koruma gayretinde olduğu görünmektedir. General Pangalos döneminde İtalya ile iyi ilişkiler inşa edip Türkiye üzerine agresif bir politika izleyen Yunanistan, Venizelos döneminden itibaren bu politikanın tersi yönünde tavır sergilemiştir. İtalyan agresifliği Ankara ve Atina'yı tedirgin etmiş, doğal olarak İtalyan korkusu iki devleti birbirine yakınlaştırmıştır. 1930'lu yıllar Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde altın çağ yaşanmıştır. İki devlet hem ikili olarak hem de Balkan bölgesinde savunma maksatlı ittifak oluşturmuştur. Buna rağmen Yunanistan, doğrudan İtalya aleyhine olacak oluşumlardan kaçınmış, büyük komşusu ile ilişkileri gerginleştirmemeye gayret göstermiştir. II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu ortamda Yunanistan, olası İtalyan saldırısını engellemek için Türkiye, İngiltere ve hatta Almanya ile ilişkilerini sıcak tutmayı amaçlamıştır.

ABSTRACT

Greece, which had a significant power over the Aegean Sea, developed a policy in the interwar period mainly parallel to its relations with Italy and Turkey. After the War of Independence, Athens' relations with its maritime neighbour Turkey were very limited, its relations with other neighbours, especially Italy, its other neighbour, reached lowest level with the Corfu crisis. In this context, if we evaluate Athens' Aegean policy, it might sound as an effort for protecting the status quo. While Greece with General Pangalos established an aggressive policy towards Turkey and good relations with Italy, the Venizelos had an opposite policy. Therefore Italy's aggression made Ankara and Athens unsettled so the fear of Italy brought the two states closer. 1930 led the emergence of a golden era in Turkey-Greece relations. The two states formed a defensive alliance both bilaterally and in the Balkans. Nevertheless, Greece avoided any formations directly aimed at Italy and tried not to strain relations with its large neighbour. As World War II approached, Greece tried to block Italy's attack by establishing good relations with Turkey and Britain, as well as maintaining relations with Germany.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Ege, İtalya, Türkiye, Yunanistan.

Keywords: Aegean, Foreign Policy, Greece, Italy, Turkey,

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, akaromerfaruk9@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4960-7340.

Extended Abstract

In this article, the policies of Greece which is one of the three states in the Aegean Sea, were examined. The aim of this article is to contribute to the literature by presenting the perspective of the other actor Greece, independent from the Turkish-Italian relations in the Aegean during the interwar period, deal with the historical activities of Athens' to specify the context. In this context, the security policies of Athens towards the Aegean during the non-war periods, namely after the First World War and the Turkish-Greek War were examined and explained with what concerns shaped these policies. In Second World War period, due to the occupation of Greece by Italy, Germany and Bulgaria, the process of the study was determined and Athens' view of the Aegean in the interwar period was handled.

The literature on the subject was summarized and document analyzes were used in the paper. Firstly, the policies of Greece starting from the 19th century, then, in order to ensure the historical integrity of the subject, the policies of Athens in the Balkan War and the First World War are briefly explained. Also, the diplomatic process that continues until the Lausanne Peace Treaty period is observed. Secondly, the process constituting the main body of the study, that is, the time after the First World War, Turkish-Greek war and until the invasion of Greece about a year after the start of the Second World War, is discussed. In this period, in order to understand main policy objectives of Greece towards the Aegean Sea holistically, its political relations with neighbour countries in the Aegean Sea are also studied. Relations of Athens with its two neighbors in the Aegean Sea, namely Italy and Turkey, is explained and even in this expression, the relations with Bulgaria and Yugoslavia of the Greeks that secondary important neighbors are also discussed.

It is better to separate the policy of Greece on the Aegean into two periods. In the first period, there seems to be a period in which Greece-Italy convergence in the Aegean equation and Turkey wanted to be isolated. Undoubtedly, one of the important reasons for this was the existence of problems that went beyond the borders of the Aegean, such as the Patriarchate problem and population exchange between Athens and Ankara. In addition to this, with Pangalos in power in Greece, Italy became the actor that Athens approached to in the Aegean issue. Pangalos, who had quite aggressive rhetoric and thoughts on Turkey during this period, supported the idea of convincing his Italian counterpart Mussolini to launch a military operation on Turkey. However, the fact that England and Turkey did not enter into a hot conflict in Mosul and Italy were undesirous of starting an operation against Turkey, ended the existence of the Pangalos government which already had a weak legitimacy at homeland. After the Pangalos' resignation the first period in Greece's Aegean policy came to an end. In the second period of Athens' policy on the Aegean, it can be inferred that there was a rapprochement between Turkey and Greece and a caution against a possible Italian threat. In this period, Venizelos came to the fore with his diplomatic abilities and leadership in Greece. Having been aware of Italy's aggressive policies and expansionist desire, the Cretan statesman saw the solution for the Aegean by rapprochement with Ankara. A new page was opened in bilateral relations when Venizelos, received a response from Ankara with the same warmth after having been sent a warm message to Ankara for this purpose. This period of close relations between Turkey and Greece lasted until the invasion of Greece. Bilateral relations were established on principles and continued to exist independently of the existence of leaders. Neither the replacement of the Greek leader Venizelos by Metaxas nor the death of Atatürk did not disrupt the level of bilateral relations. Especially with the approaching war started to being felt seriously in Europe, Greece tried to intensify its relations with other actors in the region (Yugoslavia, Romania, England, Turkey and even Germany) and tried not to be alone against Italy.

In order to carry out this study, a wide range of resources including Turkish archives, books, articles and internet publications were used. Besides of studies conducted by Turkish academics and researches, non-Turkish researches, especially Greek academicians' studies were used.

As a result, when we look at the Aegean policies of Greece of the interwar period, it is seen that Athens generally adopt a stable policy. Athens has carried out balance policy between its two neighbors in the Aegean, and has tried not to come face to face with the two states during this period of about 20 years. In the period between 1923 and 1940, with the exception of the Pangalos period, Greece established closer relations with Turkey and wanted to prevent Italian aggression. The strong momentum in the Turkish-Greek relations seriously eliminated the security weakness of Athens in the Aegean against a possible Italian threat.

Giriş

Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlığını ilan ettiği 1830 tarihinden itibaren Ege'de etkin bir güç olma yönünde politika benimsemiştir. Bağımsız olduktan sonra Kiklad ve Sporad Adaları'na sahip olan Atina yönetimi, güçler dengesinden yararlanarak Yunanların yaşadığı Adalarda da hâkimiyet kurmak istemiştir. Bu maksatla değinilmesi gereken husus Kuzey Ege Adaları'nın Balkan Savaşı ile birlikte ele alınmasıdır. İtalya'nın On İki Ada'yı işgal etmesinin ardından Balkan Savaşları ile birlikte Kuzey Ege Adaları'nı birer birer alan Yunanistan, Ege'deki hâkimiyetini ciddi anlamda artırmıştır. Akabinde çıkan Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri'nin yanında yer almış, buna mukabil Yunanistan İtilaf Devletleri'nin yanında saf tutmuştur.

Dünya Savaşı'nın ardından İtilaf Devletleri'nin teşvikiyle birlikte Yunanistan, Anadolu'da işgal hareketine girişmiş, İzmir'den başlayarak Batı Anadolu içlerine doğru yayılmıştır. Ancak Milli Mücadele hareketi karşısında mağlup olan Yunanistan, Anadolu'dan çıkarılmıştır. Nitekim Lozan'da yapılan görüşmeler neticesinde antlaşmanın ilgili maddeleri gereği Yunanistan, Balkan Savaşları'nda işgal ettiği adaların pek çoğunu elinde tutmayı bilmiş, öte yandan On İki Ada'da İtalyan hâkimiyeti devam etmiştir.

Lozan Konferansı esnasında ve sonrasında Yunanistan'ın Ege üzerindeki politikasını belirleyen belli başlı faktörler bulunmaktadır. Savaştan istediğini elde edemeyen İtalya'da Mussolini ile birlikte faşist bir yönetim kurulmuş, İtalya'nın saldırgan ve yayılcı dış politikasını önlemek Atina'nın dış politika ajandasının temel maddelerinden biri olmuştur. Diğer yandan Yunanistan'ın Ege'yi paylaştığı bir diğer ülke olan Türkiye ile ilişkiler de doğal olarak bu sürecin önemli bir parçası olmuştur. Pangalos dönemi dışında genel olarak Atina ve Ankara'nın ortak kaygısı İtalyan yayılcılığı olmuştur. İki tarafın da ortak kaygıları taşıması, Türkiye ve Yunanistan'ı yakınlaşma sürecine sokmuştur. Bu yakınlaşmanın en önemli ayaklarından biri de 1934 yılında imzalanan Balkan Paketi¹ olmuştur. Zira Atina'nın Ege politikasında önemli bir diğer unsur Balkanlar'daki konjonktürdür. Bulgaristan'ın Ege'den bir çıkış talep etmesi ve Yugoslavya'nın Selanik üzerinden serbest ticaret hakkı istemesi Atina'nın politikasında belirleyici olmuştur. Diğer yandan İngiltere ile Almanya arasındaki ilişkide denge sağlamak isteyen Yunanistan, 1940'daki İtalyan işgaline kadar bu politikasını sürdürmüştür. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışı ile Akdeniz gibi kritik bir bölgede pek çok adaya sahip olan Yunanistan'ın güvenliği genelde Doğu Akdeniz'de gücü kontrol eden tarafın pozisyonuyla yakından ilgili olmuştur. Gerçekten de savaş başladıktan sonra İngiltere, Yunanistan'ı yanında tutmaya çalışmış, İtalya da benzer bir şekilde Akdeniz'de ve Balkanlarda etkinliğini artırmak için Yunanistan'ı işgale girişmiştir.² Almanya da diğer iki ülkeye benzer şekilde Akdeniz'de Yunanistan'ın önemini bilincine varmış ve İtalya'nın tamamlayamadığı işgal hareketini 1941 yılındaki işgal hareketiyle sonuçlandırmıştır.³

Nitekim bu çalışma genel olarak iki konu üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan ilki Lozan Barış Antlaşması öncesi Yunanistan'ın Ege'deki pozisyonu ve stratejileri ve Lozan Barış Antlaşması'nda yer alan hükümlerdir. İkincil olarak ise Atina'nın iki savaş arası dönemde Ege politikası irdelenecek, bu dönemde Ege ve Balkanlar arasındaki hassas dengede oluşturulan politikanın detayları anlatılacak ve politikayı belirleyen iç faktörler anlatılacaktır.

1-Lozan Barış Antlaşması Öncesinde Yunanistan'ın Ege Politikası:1911-1923

Lozan Barış Antlaşması'na kadar olan süreçte Yunanistan, Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan faydalanarak hâkimiyetini genişletmek istemiştir. Bu minvalde ilk kazanım olarak Londra Konferansı'nda Girit Yunanistan'a bağlanmıştır ve Yunanistan, Ege'de çok önemli bir adayı ele geçirmiştir.⁴ Ayrıca Atina'nın Ege politikasında bir diğer önemli 'başarı' Balkan Savaşları esnasında gelmiştir. Yunan donanması, savaş sırasında Limni, Midilli, Sakız gibi Kuzey Ege Adaları'nı işgal etmiştir.⁵ Daha sonraki süreçte Ege Adaları'nın hâkimiyetini belirlemek üzere altı büyük devlet* yapmış olduğu ve 'Büyükelçiler Konferansı' olarak adlandırılan toplantıda bir araya gelmiştir. Buna göre, devletler Osmanlı Devleti ve Yunanistan'a göndermiş olduğu 13 Şubat 1914 tarihli notada, Gökçeada, Bozcaada ve Meis adalarının Osmanlı Devleti'nde, işgal edilmiş diğer adaların ise Yunanistan

¹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları Cilt 1: 1920-1945*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, 462-465.

² Çağla Derya Tağmat, *Açlık: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Yunanistan'a Yardımları 1941-1943*, Ankara: Siyasal Yayınevi, 2018, 58.

³ Tağmat, *Açlık*, 70.

⁴ Werner Zürer, "Girit Meselesi (Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Siyasi Kriz Çözümündeki Beceriksizlik Hakkında)", Çev. Mustafa Aydın, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7 (2012), 156-196.

⁵ Adaların işgali ile ilgili çok daha detaylı analiz için bkz. Necdet Hayta, *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 62-68.

egemenliğinde kalmasına karar vermiştir.⁶ Büyük devletler tarafından dikte edilen nota, Osmanlı Devleti açısından büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu süreçten sonra Osmanlı Devleti, Yunanistan ile ikili görüşmeler yaparak Midilli, Limni, Sakız ve Sisam adalarının kendisine verilmesini talep etmiş fakat I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte görüşmeler yarıda kalmıştır.⁷

Ege Adaları üzerinde mukim üç devlet Birinci Dünya Savaşı'nda karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı Devleti, İttifak Devletlerinin yanında yer alırken diğer yandan Yunanistan ve İtalya ise İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmişlerdir. Savaşın sonunda galip devletlerin savaş sonrası düzeni belirlemek için yapmış olduğu görüşmelerde doğal olarak Ege Adalarının durumu da gündeme gelmiştir. Bu maksatla Paris Barış Görüşmelerinde bu konuyu içeren başka bir antlaşma kaleme alınmıştı: Venizelos-Tittoni mutabakatı.⁸ Yapılan bu antlaşmaya göre İtalya, Rodos dışındaki adaları Yunanistan'a devretmeyi kabul etmiş, ek olarak İtalya, Rodos'un durumunu İngilizlerin Kıbrıs'taki pozisyonuna bağlayarak ileri tarihli bir halk oylaması yapılması ile belirlemeyi vaat etmiştir. Öte yandan, Yunanistan tarafı da İtalya'nın Arnavutluk üzerindeki haklarını tanımayı kabul etmiştir. Açık bir şekilde Yunanistan için ciddi avantajlar içeren bu mutabakatı daha sonrasında İtalyan tarafı uygulamayacağını duyurmuş ve bu durum da doğal olarak Yunanistan cephesinde tepkilere neden olmuştur.⁹

1920 yılında Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan barış antlaşması San Remo Konferansı ile son aşamasına ulaşırken, Osmanlı Hükümeti Sevr Antlaşmasını 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalamıştır.¹⁰

Genel itibariyle çok ağır hükümler içeren Sevr Barış Antlaşması'nın ilgili maddeleri gereği Osmanlı Devleti, Yunanistan¹¹ ve İtalya¹² lehine adalar üzerindeki haklarından vazgeçmiştir. Bu antlaşma ile birlikte İngilizlerin de baskısı neticesinde Bonin-Venizelos mutabakatı da kaleme alınmıştır. Tıpkı bir önceki mutabakatta olduğu gibi İtalya, Yunanistan'a adaları bırakmayı kabul etmiştir. Ancak bu mutabakatın yürürlüğe girmesinin şartı Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi olmuştur. Sevr'in yürürlüğe girmemesi nedeniyle bu mutabakatta askıda kalan başka bir metin olmuştur.¹³

Bu süreçten sonra, Yunan ordusu Anadolu üzerinde işgal hareketlerini genişletmek istemişse de Mustafa Kemal'in önderliğinde kurulan ulusal direniş hareketi Yunanlara karşı başarılı bir savaş yürütmüştür. Lozan'a giden yolda tarafların Ege politikasını belirleyen iki çok önemli faktörden birisi Yunanistan'ın Anadolu'da giriştiği ve Yunan literatürüne '*Küçük Asya Felaketi*' olarak geçen savaş sürecidir. Yunan Ordusunun savaşı kaybetmesi üzerine Anadolu'daki Yunan işgali son bulmuş ve ateşkes dönemi başlamıştır.

Diğer yandan 1922 yılının Ekim ayının ilk günleri Mudanya Görüşmeleri ile geçmiş ve ardından barış görüşmeleri süreci başlamıştır. Barış görüşmelerine birkaç hafta kalan İtalya'da yaşanan iktidar değişikliği, yalnızca İtalya'yı değil, uzun vadede Avrupa'yı da etkileyecek bir süreci başlatmıştır. Savaş sonrası istikrarsız yönetimlerin yaşandığı İtalya'da faşist hareket, Benito Mussolini'nin önderliğinde 1922 yılında iktidarı ele geçirmiştir.¹⁴ İtalya'da yaşanan bu değişiklik ilerleyen zamanlarda hem Türkiye'nin hem Yunanistan'ın Ege politikasını belirlemesinde temel bir faktör olarak yerini alacaktır.

* Altı büyük devlet: İngiltere, Fransa, Çarlık Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya.

⁶ Hayta, *1911'den Günümüze*, 116-117.

⁷ Hayta, *1911'den Günümüze*, 123-125.

⁸ Hazal Papuççular, *Türkiye ve Oniki Ada (1912-1947)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, 23-24.

⁹ Papuççular, *Türkiye ve Oniki*, 25.

¹⁰ Seha L. Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri: Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977, 57-61.

¹¹ Sevr Barış Antlaşması, Madde 84- Türkiye, ayrıca Gökçeada, Bozcaada adaları üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından Yunanistan yararına vazgeçer. Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki öteki adalar, özellikle Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya üzerinde egemenliğine ilişkin, 17/30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'nın 5. Maddesi ve 1/14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması'nın 15. Maddesi uyarınca, Londra'da Büyükelçiler Konferansı'na alınan ve Yunan Hükümetine 13 Şubat 1914'de bildirilen karar, işbu Antlaşması'nın 122. Maddesinde sözü edilen ve İtalya'nın egemenliği altına konulan adalar ile Asya kıyısından üç milden daha az bir uzaklıkta bulunan adalara ilişkin hükümlere dokunulmamak koşuluyla, doğrulanmıştır.

¹² Sevr Barış Antlaşması, Madde 122- Türkiye, şimdi İtalya'nın işgalinde bulunan Ege Denizi adaları, başka bir deyimle Stampalia, Rodos, Herkit, Kerpe, Kaşot, Piskopis, İncirli, Kalimnos, Loryos, Patnos, Limpos, Sümbeki, İstanköy [Kos] adaları ile bunlara bağlı adacıklar ve Kastellorizo [Meis] adası üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından İtalya yararına vazgeçer.

¹³ Patrick Benedict Finney, *The Relations Between the Entente Powers and Greece, 1923-6*, Doktora Tezi, The University of Leeds School of History, 1993, 169.

¹⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi, 2010, 25.

Harita-1: Kuruluşundan itibaren Lozan'a Kadar Yunanistan'ın Genişlemesi¹⁵

2- Lozan Antlaşması Sonrası Yunanistan'ın Ege Politikası

Anadolu'da yaşanan başarısızlık şüphesiz ki Yunanistan içerisinde fırtınaların kopmasına neden olmuştur. Görüşmeler başlamadan önce Midilli ve Sakız'da yaşanan hareketliliklerin sonucunda Parlamento dağıtılmış ve Kral Konstantinos tahttan çekilmeye zorlanmıştır.¹⁶ Ülke içerisinde böyle bir durum hâkim durumdayken konferansa uluslararası alanda prestiji yüksek olan Giritli devlet insanı Eleftherios Venizelos'un gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷ Lozan görüşmeleri esnasında Yunanistan ile Türkiye arasındaki meseleler uzun süre gündemi meşgul etmiş, özellikle Trakya, tamirat bedeli, Adalar, Patrikhane, mübadele gibi konularda iki taraf karşı karşıya gelmiştir.¹⁸ Lozan Konferansı'nda adalar konusu ağırlıklı olarak Kuzey Doğu Ege adalarına odaklanırken, On İki Ada neredeyse hiçbir şekilde gündeme taşınmamıştır. Özellikle Yunan temsilci Venizelos On İki Ada konusundaki hamlesini gizli görüşmelerle İngiltere'yi devreye sokarak İtalya ile görüşmeyi tercih etmiş, hatta Yunan Dışişleri Bakanı konu ile ilgili görüşmek için Roma'ya gitmiş ancak Mussolini bu konuda tavizkar olmamıştır. Böylece konferans esnasında Venizelos'un uygulamış olduğu gizli diplomasi sonuçsuz kalmıştır.¹⁹

Konferans esnasında Kuzeydoğu Ege Adaları konusundaki görüşmeler ise İsmet Paşa ve Venizelos arasında cereyan etmiştir. Adalar konusunda Türk heyeti, küçük ve yakın adalarla birlikte İmroz, Bozcaada ve Semadirek'in Türkiye'ye bırakılması gerektiğini, diğer adaların ise askerden arındırılmış şekilde ve hatta tarafsız bir şekilde bırakılmasını önermiştir.²⁰ Diğer taraftan Yunanistan ise adaların sakinlerinin Yunanlardan oluştuğunu iddia ederek adaların Yunanistan'a bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Diğer yandan Yunanistan'ın son savaşta da görüldüğü üzere adalar üzerinden değil Yunanistan üzerinden İzmir'e asker çıkardığı ifade edilmiş ve adaların Yunanistan'ın elinde bulunması ile birlikte Anadolu açısından tehdit oluşturmayacağı görüşünü savunmuştur.²¹

¹⁵ Edward S. Forster, *A Short History Of Modern Greece*, Londra: Methuen & Co Ltd Publishing, 1941, 149.

¹⁶ Çağla Derya Tağmat, "Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 29 (2014), 141-173.

¹⁷ Michael Llewellyn Smith, "Venizelos' Diplomacy, 1910-23: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement", *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Ed. Paschalis M. Kitromilides, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006, 134-193.

¹⁸ Söz konusu tartışmaların detaylı bir şekilde anlatımı için bkz. Ali Naci Karacan, *Lozan*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

¹⁹ Detaylı Bilgi için bkz. Çağla D. Tağmat, "Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 28/1 (2018), 139-161, <https://doi.org/10.18345/iuturkiyat.437782>, Erişim 07.07.2021.

²⁰ Karacan, *Lozan*, 104.

²¹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 328.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması Türkiye'nin uluslararası alanda tanınırlığını sağlarken, tartışma konusu olan sorunlara da çözüm getirmiştir. Bu bağlamda adalar konusunda antlaşmanın 12. maddesi gereğince Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları haricinde kalan Kuzey Ege Adaları (Limni, Semadirek, Midilli, Nikarya, Sisam ve Sakız adaları) Yunanistan'a bırakılmıştır.²² Antlaşmanın 13.maddesi ise Yunanistan'a söz konusu adalarda deniz üssü ve istihkâm kurmamayı, sınırlı asker ve jandarma bulundurma hakkını, iki tarafa da birbirlerinin hava sahasında uçmaması hükümlerini teminat altına almıştır. ²³ Aynı şekilde iki tarafı ilgilendiren bir başka madde olan 15.maddeye göre ise İtalya'nın egemenliğinde olan On İki Ada resmen İtalya'ya bırakılmıştır.²⁴ Bilindiği üzere ada üzerinde hâkimiyet isteyen Yunanistan'ın bu talebi gerçekleşmemiştir.

Lozan Barış Antlaşması ile birlikte her ne kadar Yunanistan savaşı kaybetmiş olsa da Ege Denizindeki adalar üzerinde hâkimiyetini korumuştur. Ancak Anadolu'da girişilen harekâtın getirmiş olduğu mali yük Yunan ekonomisini zorlamıştır. Zira Yunanistan iki savaş arası dönem boyunca bu mali sorunlarla mücadele etmek zorunda kalacaktır.

Lozan Antlaşmasının imzalanmasından çok kısa bir süre sonra İtalya, yayılcı politikasının ilk aksiyonunu Yunanistan'a yöneltmiş ve Korfu adasını işgal etmiştir. İtalyan General Enrico Tellini ve yardımcılarının 27 Ağustos 1923 tarihinde Yunanistan-Arnavutluk sınırında öldürülmesi bir anda iki ülke arasındaki tansiyonu yükseltmiştir. Söz konusu olay İtalya'da infiale sebep olurken Roma, Atina'ya 28 Ağustos'ta sert bir ultimatoma göndererek birtakım taleplerde bulunmuştur. Atina'nın bu talepleri reddetmesinin ardından İtalyan Donanması Korfu'yu bombalayarak adayı işgal etmiştir. Söz konusu olay, İngiltere'nin önderliğinde uluslararası aktörlerin devreye girmesi ve Yunanistan'ın İtalya'ya tazminat ödemesiyle çözümlenmiş ve İtalyan birlikleri Korfu'dan çekilmiştir.²⁵ Yaşanan bu olay İtalya'nın saldırgan politikasının Yunanistan açısından ne denli tehlikeli olabileceğini göstermiştir.

Bir yandan mübadelenin getirdiği yük ve kaos,²⁶ diğer yandan ülkenin siyasi anlamda yaşadığı istikrarsızlık Atina'nın 1923 sonrası etkin bir politika izlemesini zorlaştırmıştır. Bu dönemde ülkenin anayasal olarak nasıl yönetileceği hususu henüz çözüme kavuşmamıştır. Ülkede 16 Aralık 1923 yılında yapılan seçimleri Venizelos yanlıları kazanmış ve bunun sonucunda kral II. George ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Ülkede 1924 yılında Cumhuriyet ilan edilmişse de yönetim istikrarsızlığı 1925'te Pangalos iktidarına kadar devam etmiştir.²⁷

Atina'da 1925 yılının Haziran ayında iktidarı General Theodoros Pangalos devralmıştır. Bir darbe ile yönetimi ele alan Pangalos, uyguladığı dış politika ile İki savaş arası dönemde Yunan dış politikası açısından bir istisna yaratmıştır. Pangalos dönemi, Yunanistan'ın İtalya ile yakınlaşma yaşaması açısından önem arz etmektedir. Ancak bu dönemi daha özgün kılan unsur Türkiye'ye karşı uygulanmak istenen politikadır. Lozan Barış

²² Maddenin tam hali: Madde 12 — İmroz ve Bozca Adaları ile Tavşan Adaları dışında, Doğu Akdeniz Adaları ve özellikle Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları üzerinde Yunan egemenliğine ilişkin 17/30 Mayıs 1913 günlü Londra Antlaşmasının beşinci ve 1/14 Kasım 1913 günkü Atina Antlaşmasının on beşinci Maddeleri hükümleri uyarınca 13 Şubat 1914 günkü Londra Konferansında alınıp 13 Şubat 1914 günü Yunan Hükümetine bildirilen karar, işbu Antlaşmanın İtalya'nın egemenliği altına konulan ve on beşinci Maddede yazılı olan Adalara ilişkin hükümleri saklı kalmak koşulu ile doğrulanmıştır. Asya kıyısından üç milden az uzaklıkta bulunan Adalar, işbu Antlaşmada tersine hüküm olmadıkça, Türkiye egemenliği altında kalacaktır. *Lozan Barış Antlaşması*, 24 Temmuz 1923.

²³ Maddenin tam hali: Madde 13 — Barışın korunmasını sağlamak amacı ile, Yunan Hükümeti, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarında aşağıdaki önlemlere saygı göstermeği yükümlenirler: Birincisi: Bu Adalarda hiçbir deniz üssü ve hiçbir istihkâm kurulmayacaktır. İkincisi: Yunan, savaş uçakları ve öteki hava araçlarının Ana-dolu kıyısındaki topraklar üzerinde uçuşu yasaklanacaktır. Buna karşılık, Türkiye Hükümeti de savaş uçaklarının ve öteki hava araçlarının sözü geçen Adalar üzerinde uçuşunu yasaklayacaktır. Üçüncüsü: Söz konusu Adalarda Yunan, Silahlı Kuvvetleri, silâh altına alınıp yerinde eğitilebilecek olan normal askersel birlikle ve tüm Yunanistan topraklarındaki jandarma ve -6- polis sayısı ile orantılı olacak, bir jandarma ve polis örgütü ile sınırlı kalacaktır. *Lozan Barış Antlaşması* 24 Temmuz 1923.

²⁴ Maddenin tam hali: Madde 15 — Türkiye aşağıda sayılan Adalar üzerindeki tüm hak ve senetlerinden İtalya yararına vazgeçer: Bugün İtalya'nın işgali altında bulunan Astampalya (Astropalia), Rodos (Rhodes), Kalki (Calki), Skarpanto, Kazos (Casso), Piskopis (Tilos), Misiros (Misyros), Kalimnos (Kalymnos), Lcros, Patmos, Lipsos (Lipso), Sombeki (Simi) ve İstanköy (Kos) Adaları ile bunlara bağlı olan adacıklar ve Meis (Castellorizo) Adası. *Lozan Barış Antlaşması*, 24 Temmuz 1923.

²⁵ Frederick Henry Dotolo, *Mussolini, Fascism, and Italian Balkan Policies, 1922-1930*, New York: State University of New York Buffalo, 2001, 121-125.

²⁶ Lozan'da imzalanan ilk antlaşmalardan olan 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Antlaşması'na göre (1930'da nihai olarak çözümlenmiş antlaşma) Anadolu'da yaşayan Ortodokslar Yunanistan'a göç ettirilirken (İstanbul ve Adalar hariç) Yunanistan'da yer alan Müslümanlar (Batı Trakya hariç) Türkiye'ye iade edilecektir. Yaklaşık 1 buçuk milyon Ortodoks'un Yunanistan'a göç etmesi ülkeyi o dönemde ciddi anlamda zorlamıştır. Alexis Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010, 66.

²⁷ Forster, *A Short History*, 151-158.

Konferansı esnasında Trakya'da bir ordu kuran ve taarruza geçmek için işaret bekleyen Pangalos, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından duyduğu öfkeyi de gizlememiştir.²⁸ Henüz o zamanlarda Türkiye karşıtı politikasını saklamamış, 1925 yılında iktidarı ele almasıyla da bu düşüncelerini pratiğe taşımıştır.

1922'de yaşanan Anadolu bozgunundan beri Megali İdea'nın ölümünü kabul etmeyen Pangalos, iktidara gelmesiyle bu Yunan düşünüyü gerçekleştirmek için zaman kaybetmemiştir. Bu bağlamda da özellikle iktidarda geldiği andan itibaren Türk dış politikasındaki açmazların takipçisi olmuştur.

Pangalos'un yönetimi ele aldığı yıl, Türkiye'nin İngiltere ile Musul konusundaki görüşmelerin başladığı döneme denk gelmesi açısından oldukça önemlidir. Musul Sorunu²⁹ ile ilgili olarak Türkiye ile İngiltere arasındaki sorunların çözümünde diplomasinin sonuç vermemesi, Pangalos'a beklediği fırsatı yaratmıştır. Türk-İngiliz anlaşmazlığından kaynaklı olarak bu iki ülkenin savaşıacağı düşüncesi Pangalos'un da buna göre bir politika geliştirmesine neden olmuştur.

Dolayısıyla dış politikasını yayımlacı politika olarak inşa eden Pangalos, İtalya ile iş birliği geliştirerek, Anadolu üzerindeki planlarını uygulayabileceğini düşünmüştür. Bunu yaptığı konuşmalarda da sıklıkla dile getiren Pangalos, verdiği demeçlerde Yunan ordusunun Balkanlar'daki en güçlü ordu olduğunu, Selanik'te mübadele ile gelenlerin yakın dönemde Türkiye'ye geri döneceği şeklinde açıklamalar yapmıştır.³⁰ Türk-İngiliz ilişkilerinin dip seviyede olduğu bu dönemde Pangalos ve kurmayları Roma'yla sık sık temas kurmuş ve hatta resmi ittifak antlaşması yapmak istemiş ancak İtalya bu dönemde ittifaka yanaşmamıştır. Sonuç olarak İngiltere ile Türkiye arasında savaş çıkmaması nedeniyle ne İtalya ne de Yunanistan, Türkiye üzerine saldırmaya cesaret etmiştir.³¹ Dışarıda ve içeride yeteri kadar desteği olmayan Pangalos, kısa süre içerisinde iktidarını kaybetmiş ve 1928 yılına kadar Yunanistan'da yine istikrarsız bir siyasi dönem başlamıştır.

Bu istikrarsız dönemde Yunanistan'ı meşgul eden konulardan biri Yugoslavya'nın Selanik üzerinden elde etmeye çalıştığı imtiyazlar olmuştur. Yunanistan-Yugoslavya ilişkilerinde önemli bir mesele olan Selanik Limanı'nda Yugoslavya'nın serbest bölge talebi ve Selanik'e çıkan demiryolunu kontrol etme isteğidir. Birinci Dünya Savaşı'nda Selanik'e çıkamayıp İtilaf Devletleri ile buluşamayan Yugoslav ordularının yaşamış olduğu acı tecrübe ve coğrafi dezavantaj Belgrad yönetimini bu konuda ısrarcı kılmıştır. Buna karşın liman üzerindeki haklar ve demiryolu işletimi konusunda Belgrad'dan farklı düşünen Atina yönetimi arasında bu mesele önemli bir yer tutmuştur.³²

Atina-Belgrad arasındaki meselenin benzer bir yönü de Sofya-Atina arasında yaşanmıştır. Balkan Savaşları'ndan itibaren Ege'ye çıkış hakkını kaybeden Bulgaristan duruma dair çabalarını devam ettirmiştir. Bulgar yönetimi, Yunanistan'dan Ege'ye çıkış için talepte bulunmuş, Yunanistan, komşusunun bu talebini kabul etmemiş ve Bulgaristan'ın yaşamış olduğu bu durum ileriki yıllarda onu İtalya-Almanya safına yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma, Yunanistan başta olmak üzere diğer bölge ülkelerini tedirgin etmiştir.³³ Hatta bu tedirginlik 1934 yılında Bulgaristan'a karşı kurulacak Balkan Paketi konusunda da itici güç olmuştur.

Atina'nın dış ilişkileri genel olarak bu şekilde seyrederken 1928 yılında yapılan seçimlerde Venizelos yeniden iktidara gelmiştir. 1932'ye kadar bu görevi sürdürecektir olan Giritli devlet insanı yönetiminde Yunanistan daha dengeli ve istikrarlı bir politika inşa etmiştir. Venizelos, kendi döneminde oluşacak dış politikanın esaslarını Selanik'te yapmış olduğu bir konuşmada:

²⁸ Çağla Derya Tağmat, *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi*, İstanbul: Libra Yayınları, 2019, 254.

²⁹ Musul Sorunu, Lozan'da Türkiye ile İngiltere arasında çözümlenemeyen ve Lozan sonrasına bırakılan bir meseledir. Zengin kaynaklara sahip olan bölgeyi hem Türkiye hem İngiltere bırakmak istememekteydi. Taraflar arasında Haliç Konferansı düzenlenmiş ve bir sonuç elde edilememiştir. Daha sonrasında konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir. MC'de İngiltere lehine karar çıktıktan sonra Şeyh Said İsyanı ile birlikte bölgede tansiyon yükselmiş ve Türkiye ile İngiltere savaşın eşiğine gelmiştir. Sonuç olarak 1926 Ankara Antlaşması ile birlikte Türkiye, Musul'u İngiliz mandası olan Irak'a devretmeyi kabul etmiştir. Bkz. Oran, *Türk Dış Politikası*, 259-269.

³⁰ Harry J. Psomiades, "The Diplomacy of Theodoros Pangalos: 1925-1926", *Balkan Studies*, 13 (1972), 3-26.

³¹ Antonis Klapsis, "Attempting to Revise the Treaty of Lausanne: Greek Foreign Policy and Italy during the Pangalos Dictatorship, 1925-1926", *Diplomacy & Statecraft*, 25/2 (2014), 240-259, <http://dx.doi.org/10.1080/09592296.2014.907062>, Erişim 07.07.2021.

³² Dragan Bakić, "The Port of Salonica in Yugoslav Foreign Policy 1919-1941", *Institute for Balkans Studies Serbian Academy of Sciences and Arts Belgrade*, 43 (2012), 191-219, <https://doi.org/10.2298/BALC1243191B>, Erişim 07.07.2021.

³³ P. Kissoudi, "Balkan Politics: Relations Between Greece And The Balkan States In The Inter-War Years And The Role Of The Great Powers In The Region", *The International Journal of the History of Sport*, 25:13 (2008), 1707-1739, <http://dx.doi.org/10.1080/09523360802367299>, Erişim 07.07.2021.

“İrredantist³⁴ geçmişten tam bir kopuş ve Yunan toprak iddialarının terk edilmesi; uluslararası konjonktürün kayıtsız şartsız tanınması, Bulgaristan ve Türkiye gibi eski düşmanlar da dâhil olmak üzere tüm komşu devletlerle anlaşmazlıkların barışçıl çözümü ve İtalya ile İngiltere ve Fransa ile (eski koruyucu güçler) eşit düzeyde dostane ilişkiler; Milletler Cemiyeti'nin ilke ve amaçlarına sıkı bir şekilde uyulması.” şeklinde açıklamıştır.³⁵

Venizelos'un dış politikasının en belirgin özelliği büyük devletlerin himayesini sürdürmekten çok komşu devletlerle dostane ilişki kurmak ve barışçı politika tesis etmek olmuştur.

Uygulanmak istenen yeni politikanın ilk somut adımı İtalya ile 23 Eylül 1928'de imzalanan Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması olmuştur. Aslında Mussolini'nin aklında olan antlaşma şekli Küçük Antantı³⁶ dengeleyecek şekilde Türkiye ve Yunanistan'la üçlü bir pakt kurmaktı. Ancak Yunanistan-Türkiye arasındaki sorunlar böylesi bir paktın kurulmasını engellemiştir. Buna karşın Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1928'de imzalanan antlaşmadan kısa bir süre sonra İtalya-Yunanistan antlaşması imzalanmıştır.³⁷ Bu antlaşma ile birlikte aynı dönemde bir diğer gelişme ise On İki Ada meselesinde yaşanmıştır. Daha öncesinden bahsedildiği üzere Yunanistan tarafı çeşitli dönemlerde On İki Ada'nın kendisine bağlanması için diplomasi faaliyeti yürütmüştür. Ancak Venizelos'un politikasında bu dönemde konuyla alakalı olarak radikal bir değişim yaşanmıştır. Basına demeç veren Giritli lider On İki Ada meselesinin ada sakinleri ve İtalya devleti arasında çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁸ Bu dönemde İtalya ile kurulacak iyi ilişkilerin ada sakinlerinin şartlarını geliştireceğini düşünen Venizelos bu yönde bir açıklama yapmıştır ve Yunanistan 1919'dan itibaren On İki Ada'ya talip olma meselesini İtalya lehine kapatmıştır.³⁹ Venizelos, bu dönemde Atina'yı ziyaret eden İtalyan bakana “*İtalya ile mükemmel, sıcak ve samimi ilişkiler, Yunanistan'ın dış politikası için temeldir*” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁴⁰

Ege'deki komşusu İtalya ile iyi ilişkiler kuran Atina yönetimi için, Ege'nin doğu yakasındaki komşusu Türkiye ile ilişkileri düzeltme yönünde de ileri adım attığı söylenebilir. İtalya ile yakınlaşmanın nihai olmadığını farkında olan iki tecrübeli lider, Mustafa Kemal ve Venizelos, ikili ilişkileri geliştirmek için benzer bir irade ortaya koymuşlardır. Bu yönde ilk adım Giritli liderden gelmiştir. Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup yazan Venizelos, ikili ilişkileri geliştirmek isteğini belirtmiş, bu çağrısına Ankara'dan olumlu geri dönüş yapılmıştır.⁴¹ Bu arada ikili ilişkilerin önündeki en büyük engel olan mübadele sorunu da bu dostluk ortamının getirisiyle 10 Haziran 1930 Ankara Antlaşması ile çözümlenmiştir.⁴² Bu antlaşmadan kısa bir süre sonra Yunan parlamentosunda bir konuşma yapan Venizelos, Türkiye ile iyi ilişkilerin gerekliliğinden bahsederek özellikle Pangalos Hükümeti dönemini eleştirmiştir. Venizelos'un bu politikasında önemli iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki İstanbul'da bulunan Rum cemaatin üzerindeki baskıyı azaltmaktır. İkinci ise Ankara ile yaşanan meselelerin, Atina'nın diğer dış politika sorunlarına odaklanmasını üzerinde bir engel yaratmasıydı. Bu dönemde daha önce bahsedildiği üzere Yunanistan'ın Bulgaristan ve Yugoslavya ile çeşitli sorunları bulunduğunu unutmamak gerekir.⁴³

Türk-Yunan yakınlaşmasının yaşandığı bir dönemde Ege'de genel konjonktürü ilgilendiren bir başka önemli hadise İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele ve ailesinin Rodos ve On İki Ada'ya yapmış olduğu ziyarettir. Kral ve

³⁴ Kurtarımcılık anlamına gelen sözcük dil, din, soy ve kültür birlikteliği olduğu halde herhangi bir devletin sınırları dışında yer alan halk ile söz konusu devletin birleşmesi fikridir.

³⁵ Ioannis D. Stefanidis "Reconstructing Greece As A European State: Venizelos' Last Premiership, 1928-32 ", *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Ed. Paschalis M. Kitromilides, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006, 193-234.

³⁶ Fransa'nın özellikle Alman tehdidine karşı kendini güvende hissetmesi için Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya ile imzalamış olduğu antlaşmalar serisidir. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi:1914-1995*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, 221-223.

³⁷ Antonis Klapsis, "Greek Diplomacy Towards Fascist Italy 1922-1940", *Monnheimer Beiträologie zur Klassischen Archaologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns*, 2013, 293-302.

³⁸ New York Times, "Greeks Criticize Treaty With Italy", 25 Eylül 1928. <https://www.nytimes.com/1928/09/25/archives/greeks-criticize-treaty-with-italy-opposition-scores-venizelos-for.html>, Erişim 25.12.2020.

³⁹ Eudoxia Ioannidis, *British Foreign Policy Toward Southeastern Europe And The Restoration Of The Dodecanese Islands To Greece*, Doktora Tezi, McGill University Department of History, 1991, 42-43.

⁴⁰ Dotolo, *Mussolini, Fascism*, 184.

⁴¹ Oran, *Türk Dış Politikası*, 345.

⁴² Oran, *Türk Dış Politikası*, 346.

⁴³ Bestami Sadi Bilgiç, *Turkish-Greek Relations in the Interwar Era: From War to Detente 1923-1940*, Doktora Tezi, Columbian College Of Arts And Sciences Of The George Washington University, 2004, 81.

ailesi ziyaret için 16 Mayıs 1929'da yola çıkmıştır.⁴⁴ İtalya Kralı'nın Rodos ve On İki Ada'ya yapmış olduğu ziyaret, aynı zamanda Yunanistan ve Türkiye'ye de mesaj vermekteydi. Bu ziyaretle gövde gösterisi yapan İtalya hem Türkiye'ye hem Yunanistan'a On İki Ada meselesinin kalıcı olarak kapandığı mesajını da vermiştir.⁴⁵

Yaşanan bu gelişmelere ek olarak Yunan Başbakan Venizelos'un Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret ile birlikte 30 Ekim 1930'da Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması, Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol ve İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmaları imzalanmıştır.⁴⁶ Özellikle taraflar arasında imzalanmış olan Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol Ege'deki silahlanma açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Bu anlaşmanın temelinde iki ülkeyi de ilgilendiren konular yatmaktaydı. Türkiye açısından, olası bir savaş halinde Yunanistan'a ait adaların Çanakkale Boğazı'nın girişini kapatması ciddi bir güvenlik zafiyeti meydana getirmektedir. Balkan Savaşları'nda Averoff zırhlısının Boğazları kapatması sonucunda yaşanan acı tecrübe, Türkiye açısından sürekli göz önünde bulundurulması gereken bir durum olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Yunanistan açısından, Midilli, Sakız ve Sisam adaları Anadolu kıyılarına çok yakındı ve savunması zor bir pozisyondaydı.⁴⁷ Ayrıca yine bu antlaşma ile 1929 Buhranının getirdiği olumsuz etki azaltılmıştır. Bilhassa Yunan bütçesi için ciddi bir yük anlamına gelen deniz silahlandırması meselesi kapanmış ve Atina için diğer alanlara yatırım yapma şansı doğmuştur. Bu anlaşmayı daha da önemli kılan husus hem Yunanistan hem Türkiye'nin, birbirlerinden deniz yoluyla gelebilecek saldırılar konusunda rahatlamaya ulaşmış olmalarıdır.⁴⁸ Böylelikle iki ülke, dostane ilişkilerini Ege'de sağladıkları güven ortamı çerçevesinde sağlamlaştırmış ve 'tehdit algısı' ve 'güvensizlik' gibi tereddütleri bertaraf etmişlerdir.

İkili ilişkilerdeki yakınlaşmanın önemli bir sembolü Yunan Başbakan Venizelos'un 7 Eylül 1932'de *Manchester Guardian*'a verdiği mülakatta kendini göstermiştir. Yunan Başbakan, uzun zamanlar düşman olarak görülen Türkiye ile uzlaşma sağlandığını belirterek "Balkan nefretinin bütünlüğünü anlayanlar için" bu durumun savaş sonrası dönemin en dikkat çekici başarısı olarak değerlendirmiştir.⁴⁹ İki ülke arasındaki olumlu ilişkiler, 1932 yılında Venizelos'un seçimleri kaybetmesine rağmen hız kesmemiştir. Bu durum da her ne kadar Türk-Yunan yakınlaşması Atatürk ve Venizelos'un siyasi karizma ve kararlılığının bir sonucu olsa da, dostane ilişkilerin kişilerden çok ülkeler arasında olduğunu göstermekteydi. Aynı dönemde karşılıklı anlaşmaların da hız kaybetmeden devam ettiği söylenebilir. 14 Eylül 1933 tarihinde imzalanan Samimi Antlaşma Belgesi'ne göre Bulgaristan'a karşı iki taraf da sınırların korunmasını güvence altına alırken uluslararası alanda kendilerini ilgilendiren konularda birbirine danışmayı taahhüt etmiştir.⁵⁰

1930 yılındaki antlaşmanın etkisinin devam ettiğini gösteren en önemli gelişmelerden biri de 1934 tarihinde imzalanan Balkan Paketi olmuştur. Bölgenin kolektif güvenliğini görüşmek açısından altı Balkan Devleti, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Romanya 1930 yılında konferans düzenlemişlerdir. Ancak 1932 yılında önce Bulgaristan çekilmiş, daha sonrasında da diğer devletler Arnavutluk ile İtalyan gerginliğinden dolayı görüşmeleri durdurmuşlardır. Bu şartlar altında taraflar 1933 yılında Bulgar tarafını ikna etmek istemişse de mevcut statükodan hoşnut olmayan ve Yunanistan üzerinden Ege'ye, Batı Trakya'ya ve güney Dobruca'ya çıkış arayan Sofya yönetimi konferansa katılmayı reddetmiştir.⁵¹

Bulgaristan ve Arnavutluk'un devre dışı kalmasıyla Yunanistan, Türkiye, Romanya ve Yugoslavya arasında 9 Şubat 1934 yılında Balkan Paketi imzalanmış ve Balkanlar bu dört devletin birbirine taahhüt ettikleri

⁴⁴ Temuçin Faik Ertan ve Merve Cemile Sönmez, "İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele ve Ailesinin Rodos Ziyareti ve Yankıları", *Atatürk Yolu Dergisi*, 67 (2020), 195-213.

⁴⁵ Ertan ve Sönmez, "İtalya Kralı III. Vittorio" 204-206.

⁴⁶ Oran, *Türk Dış Politikası*, 347.

⁴⁷ Bilgiç, *Turkish-Greek Relations*, 85-86.

⁴⁸ Ünsal Başak, *Yunanistan'daki Siyasi Partilerin Ege Sorunlarına İlişkin Politikaları (1974-2010)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2016, 12.

⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10-255-715-8, (07.09.1932.)

⁵⁰ T.C. Resmî Gazete, "Türkiye ile Yunanistan arasında Ankara'da 14 Eylül 1933 tarihinde imzalanan samimî anlaşma misakının tasdikine dair kanun", Sayı: 265112 Mart 1934, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302384.pdf, Erişim 25.12.2020.

⁵¹ Mustafa Türkes, "The Balkan Pact And Its Immediate Implications For The Balkan States 1930-34", *Middle Eastern Studies*, 30/1 (1994), 123-144, <https://doi.org/10.1080/00263209408700986>, Erişim 07.07.2021.

yardımlaşma ile güvenlik altına alınmıştır.⁵² Paktta yapılan vurgu genel olarak Balkanlar'da oluşan statükoyu korumak ve imzacı devletler arasında çıkarlarının gerektiği durumlarda diplomatik bir cephe kurulmasını amaçlamaktır. Paktta revizyonist devletlerden bilhassa Bulgaristan'ın agresifliğine karşı önlem alınması hedeflenmiştir.⁵³ Söz konusu paktın Yunanistan açısından değerlendirmesi yapıldığı zaman kurulan bu birlikteliğe o dönem muhalefet lideri olan Venizelos'un itiraz ettiği görülmektedir. Venizelos'un özellikle dikkate almaya değer gördüğü nokta, İtalya ile anlaşmalı hareket eden Arnavutluk'un Yugoslavya'ya saldırması durumunda Yunanistan'ın Yugoslavya'nın yardımına koşmak zorunda kalacağı ve dolayısıyla müdahil olacaktır. Hükümet bu eleştiriye Paktın imza sahiplerinin askeri harekâta girmesini gerektiren herhangi bir hüküm içermediğini beyan ederek yanıt vermiştir. Bu durum ise Yunan muhalefetinin anlaşmaya yönelttiği ikinci eleştiriye, yani Paktın tamamen gereksiz olduğunu ileri sürmesine yol açmıştır. Eğer ki bu paktın hedefi Bulgaristan ise, antlaşmaya taraf olan tüm imzacıların şikâyetlerini sona erdirmenin en kolay ve pratik yolu, Bulgaristan ile imzacı taraf arasında Bulgaristan'ın saldırmazlık paktları önerisini kabul etmektir.⁵⁴

Ancak Yunanistan, Pakta ek bir madde koydurarak 'Büyük Güçlerin' saldırısı karşısında olaya müdahil olmayacağını belirtmiştir. İtalya'yı kızdırmaktan çekinen Atina yönetimi, Paktın Bulgaristan ile alakalı kısmında bulunmaktadır.⁵⁵ Dolayısıyla, oluşturulmuş olan Balkan Paktı'nda bilhassa Yugoslavya, İtalyan saldırısından çekinip Pakta bu yönde yaklaşırken Yunanistan İtalya ile kısımda bulunmadığını böylelikle deklare etmiştir.⁵⁶ Konu ile alakalı olarak Türkiye'nin Roma Büyükelçisi de Ankara'ya ilettiği raporda İtalya'nın Balkan Paktı'ndan rahatsızlık duymadığını, Mussolini'nin Türk ve Yunan diplomatlara söylediğini aktarmıştır.⁵⁷

Bu esnada, İtalya ve Almanya'nın henüz gücünü tam olarak oturtmadığı dönemde Yunanistan gibi ülkeler daha bağımsız dış politika hedefini sürdürebilmekteydi. Ancak İtalya'nın Etiyopya'yı işgal etmesi ile birlikte Atina'nın kaygıları yeniden gün yüzüne çıkmıştı. Beri yandan bu işgal Ege'deki denklemde yeni bir aktör ortaya çıkarmıştı: İngiltere. Etiyopya Krizi ile birlikte İtalyan agresifliği, İngiltere'nin Akdeniz üzerindeki çıkarları konusunda endişelenmesine yol açmıştır. Bu nedenle Yunanistan'ın stratejik önemi İngiltere açısından daha kritik bir hal almıştır ve Yunanistan'ın işgaline kadar bu strateji devam etmiştir. Ancak, Atina açısından Akdeniz'deki olası İngiliz-İtalyan çalışması endişe verici görülmekteydi. Libya'da İtalyan, Mısır'da İngiliz varlığı ve olası çatışmada tarafların bu bölgelere yapacağı harekâtlarla birlikte Yunan sahillerinin bu çatışmaya eninde sonunda dâhil olacağı öngörüsü Atina'ya hâkimdi.⁵⁸ Diğer yandan İngiltere ve Yunanistan iş birliğini derinleştirmek istese de iki tarafın da ciddi bir açmazı vardı. İngiltere açısından, Yunanistan'a verilecek açık destek İtalya'yı kaybetmesine yol açabilirdi. Yunanistan açısından ise İtalya'yı provoke etmeme çabası hâkimdi. Atina açısından hayati önem taşıyan şey, bir İtalyan saldırısının ardından gecikmiş yardım değil, böyle bir saldırının önlenmesiydi: ancak İngiliz deniz ve hava kuvvetleri Yunanistan'da uygun mevzilere yerleştirilemediği sürece, bir İtalyan saldırısının önlenmesi imkânsızdı.⁵⁹

Uluslararası arenada Atina'yı ilgilendiren bu gelişmeler yaşanırken ülkenin iç politikasında ise istikrarsızlık yeniden ortaya çıkmıştı. Cumhuriyetçiler ile Kral destekçileri arasında iktidar mücadelesi yeniden başlamıştı. Venizelos destekçisi askerler, 1935 yılında başarısız bir darbe girişiminde bulunmuştur. Bu durumun nihayetinde Kral yanlıları, Kral II. George'u ülkeye getirerek tahta oturtmuştur.⁶⁰ Ancak ülkedeki kargaşa azalmamış aksine Komünistler de artık siyasi bir aktör olarak görünmeye başlamıştır. Bu duruma müdahale

⁵² Soysal, *Türkiye'nin Siyasal*, 457-458.

⁵³ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, 264-265.

⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10-227-526-14, (07.04.1934.)

⁵⁵ Yunanistan, Pakt'a şöyle bir çekince koymuştur: "Balkan Paktının amacı yalnızca Balkan Devletlerinin gelecek saldırıyı karşılamaktır. Yunanistan, Paktın bir gereği olarak, hiçbir durumda Büyük Devletlerden birine karşı savaş etmez". Soysal, *Türkiye'nin Siyasal*, 458.

⁵⁶ Türkeş, *"The Balkan Pact"*, 138-139.

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10-226-525-20, Roma Büyükelçisi Raporu, (12.01.1934)

⁵⁸ Sotiris Rizas, "Geopolitics And Domestic Politics: Greece's Policy Towards The Great Powers During The Unravelling Of The Inter-War Order, 1934-1936", *Contemporary European History*, 20/2 (2011), 137-156, <https://doi.org/10.1017/S0960777311000038>, Erişim 07.07.2021.

⁵⁹ John Koliopoulos, "Anglo-Greek Relations During The Abyssinian Crisis Of 1935-1936", *Balkan Studies*, 15 (1974), s.99-106.

⁶⁰ Britannica, King II.George, <https://www.britannica.com/biography/George-II-king-of-Greece>, Erişim 25.12.2020.

eden General Metaxas, Kral'ın desteğiyle 4 Ağustos 1936 yılında iktidarı ele almış ve 1941'e kadar sürecek olan dikta yönetimini başlatmıştır.⁶¹

1936 yılında yönetimi ele alan Metaxas'ın dış politika ajandasında iki önemli mesele yer almıştır: Bunlardan ilki Balkanlar'daki ilişkiler, diğeri ise İtalya, İngiltere ve Almanya'nın kontrolüne girmekten kaçınma çabasıydı. Bu durumu aşmak için Balkan Paktı'nın içeriğini genişletmek isteyen Metaxas, paktın İtalya'ya karşı olacak şekilde revize edilmesini talep etmekteydi. Ancak tecrübeli asker, İtalya ile olası bir savaşta Balkan Devletleri'nin Yunanistan'ın Ege'deki topraklarını koruyamayacağını da pekâlâ farkındaydı. Bu durumda Yunanistan'ı Akdeniz'de koruyabilecek tek güç İngiltere'ydı. Metaxas ile alakalı olarak Türkiye'nin Selanik Konsolosluğunun ilettiği raporda, Yunan medyasında Metaxas'ın İngiltere ile iyi ilişkiler kurması gerektiği ve Yunanistan gibi bir Akdeniz ülkesinin mutlaka güçlü bir donanması olan ülkenin yanında yer alması hususu üzerinde önemle durulmuştur.⁶² Ancak daha önce de değinildiği üzere Metaxas İngiltere'nin kendi ülkesi için İtalya ile savaşa gireceğini düşünmemekteydi.⁶³

Mevcut konjonktürdeki İtalyan agresifliği bu süreçte Türkiye ile Yunanistan'ın yakınlaşmasını doğal olarak artırmıştır. İşbu bağlamda, Ankara'nın güvenlik kaygısının temelinde Boğazların durumu yatmaktaydı. Uluslararası konjonktürün getirdiği fırsattan yararlanan Türkiye, Boğazların statüsünün değişmesi için taraflara 10 Nisan 1936'da bir nota göndermiştir. Bu notaya bilhassa İngiltere, İtalyan tehdidinin varlığından ötürü Türkiye'yi yanına çekmek için destek vermiştir. Nitekim yapılan görüşmeler sonucunda 20 Temmuz 1936 yılında Türkiye'nin lehine olacak şekilde düzenlemeler yapılmış ve İtalya hariç (1938'de sözleşmeye dâhil olacak) diğer ülkelerin onayıyla Montrö Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe konmuştur.⁶⁴ Bu dönemde Atina da Türkiye'nin Boğazlar politikasını desteklemiştir. Nihayetinde, Boğazların Türk egemenliğine geçmesi ve İtalya'ya karşı alınan önlemler Atina'nın çıkarlarıyla uyum sağlamaktaydı.⁶⁵ Buna mukabil Atina yönetimi de kendi güvenliğini gerekçe göstererek Ege Denizi'nde karasularını 3 milden 6 mile çıkarma kararı almıştır⁶⁶ ve Türkiye bu duruma itiraz etmemiştir. O günün şartlarında ilişkilerin getirisiyle kabul edilen bu durum daha sonraki yıllarda Ege'deki uyuşmazlıklarda önemli bir parametre olacaktır.⁶⁷ Zira Yunanistan'ın karasuları konusunda bir revizyona gitmesinde, Akdeniz'deki saldırgan İtalyan politikası ve güvenlik endişesi en önemli etken olmuştur.

Savaşın başlamasıyla savaşa girmek istemediği yönünde açıklamalar yapan Metaxas olası bir tehlikede ise ülkesinin menfaatlerini savunacağını sözlerine eklemiştir. Ayrıca İtalyan tehdidi konusundaki endişeler de devam etmiştir. İtalyan Alman yakınlaşmasını kaygıyla izleyen Yunanistan, bu gerilimden kurtulmak amacıyla İngiltere'ye 1938 yılında ittifak önerisinde bulunmuştur.⁶⁸ Ekonomik olarak Almanya'nın periferisi olmaktan ya da siyasi olarak İtalya'nın parçası olmaktan çekinen Atina yönetimi bu ittifakta ısrar etmekteydi. Her ne kadar İngiltere açısından Yunan liman ve hava sahası öneme sahip olsa da Yunanistan'ın kendisine ekonomik yük getireceğini düşünen İngiltere diğer yandan Mihver devletlerini kıskırtmak⁶⁹ da istememekteydi.⁷⁰ Bu dönemde İtalya'nın Arnavutluk'a yönelik ilhak düşünceleri Atina cephesini rahatsız etmiştir. 4 Şubat 1939 yılında konuşma yapan Mussolini, ülkesini Akdeniz'in tutsağı olarak kabul etmiş ve İtalya'nın okyanuslara açılmadığını deklare etmiştir. İtalya'nın zincirleri kırması gerektiğini ve İngiliz-Fransız ittifakına karşı durması gerektiğini söyleyen Duce Mussolini'nin konuşması Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'da rahatsızlıkla karşılanmıştır.⁷¹

⁶¹ Bobby John Macris, *The Foreign Policy Of Metaxas: 1936-41*, Doktora Tezi, Indiana University Department of History, 1979, 54-66.

⁶² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10-255-718-2., (07.07.1934.)

⁶³ Macris, *Metaxas: 1936-41*, 200-202.

⁶⁴ Oran, *Türk Dış Politikası*, 372-374.

⁶⁵ Bilgiç, *Turkish-Greek Relations*, s.240.

⁶⁶ United Nations, Law No. 230, 17 September 1936, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/GRC_1936_Law.pdf

⁶⁷ Başak, *Yunanistan'daki Siyasi*, 20-23.

⁶⁸ Thanasis D. Sfikas, "Doomed Neutrality Greek Foreign Policy: 1936- 1940", *Dodoni Scientific Yearbook of the Department of History and Archeology University of Ioannina*; 33 (2004), 211-248.

⁶⁹ İngiltere'nin bu dönemde uygulamış olduğu 'Yatıştırma Politikası' temel olarak Almanya'yı yumuşak bir şekilde frenlemek üzerine kurmuş olduğu ve 1935-39 arasında uyguladığı politikadır. Sander, *Siyasi Tarih*, 69-71.

⁷⁰ Zisis Fotakis, "Greek Naval Policy And The Great Powers, 1931-40", *Journal for Maritime Research*, 13/1 (2011) 55-67, <https://doi.org/10.1080/21533369.2011.565993>, Erişim 07.07.2021.

⁷¹ Sfikas, *Doomed Neutrality*, 228.

Sonuç

İki savaş arası dönemde Yunanistan'ın Ege politikası genel olarak istikrarlı bir seyir izlemiştir. Anadolu'da girişilen harekâtın ağır faturası Atina'nın uzun soluklu bir dış politika izlemesine imkan sağlayamamıştır. Bu şartlar altında Pangalos döneminde Yunanistan, Ege'deki komşusu Türkiye ile savaşın eşiğine gelmiş, diğer yandan İtalya ile yine özgün bir şekilde çok sıcak ilişkiler geliştirilmiştir. Ancak Atina açısından bu politikanın kazancı olmadığı özellikle Venizelos iktidarıyla birlikte görülmüştür. İtalya, Akdeniz üzerinde oldukça agresif bir politika izlemekteydi. Nitekim Yunanistan da İtalyan agresifliğine eninde sonunda maruz kalacağını fark etmiştir. Diğer yandan Türkiye, Atatürk döneminde savunmacı ve komşularının hakkına sahip duyan bir politika anlayışı takip etmekteydi. Venizelos, bu politikanın farkına vararak Türkiye ile olumlu ilişkiler kurma niyetini beyan etmiştir.

Türk-Yunan yakınlaşması iki taraf açısından da kazanımlara sebep olmuştur. Atina açısından Türk yakınlaşmasının sonuçlarına baktığımız zaman; Yunanistan'ın Ege'de önemli bir dış politika ve güvenlik başarısı elde ettiği görülmektedir. Nitekim iki taraf arasında 1930 yılında yapılan antlaşmalarla birlikte Yunanistan, Ege ve Trakya tarafından olası bir saldırıyı engellemiş, böylece önemli bir güvenlik açığını kapatmıştır.

İki tarafın yakınlaşması kısa süre içerisinde bölgesel bir birlikteliğe giden yolu açmıştır. 1934 yılında imzalanmış Balkan Paktı, Atina açısından önemli bir açığı kapatmaması nedeniyle eleştirilebilmektedir. Pakt sonucunda özellikle Bulgaristan'a karşı oluşumun yapılması, Yunanistan'ın o dönemde en temel güvenlik tehdidi olan İtalya'ya karşı olan endişesini yatıştıramamıştır. Nitekim bunun farkına varan Metaxas, paktın niteliğinin değiştirilmesi için çaba göstermişse de bu çabalarında başarısız olmuştur.

Metaxas döneminde Yunanistan realist bir politika izlemiş, İtalya'ya karşı dengeleyici olarak İngiltere'yi Ege denkleminde koyma çabasına girişmiştir. Yunanistan'ın Ege üzerinde iki savaş arası dış politikası genel olarak statükoyu korumak ve İtalyan agresifliğine maruz kalmamak üzerine kurulmuştur. Ancak, her ne kadar Yunan yöneticiler bu ihtimalden kurtulmak istese de Akdeniz'de stratejik konumda bulunan ülkenin savaşa dahil olması kaçınılmaz bir gerçeklik olmuştur.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Lozan Barış Antlaşması (Le Traité de Paix de Lausanne), 24 Temmuz 1923.

Sevr Barış Antlaşması (Le Traité de Sèvres), 10 Ağustos 1920.

Telif Eserler

Akşin, Aptülahat. *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi:1914-1995*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Bakić, Dragan. "The Port Of Salonica In Yugoslav Foreign Policy 1919–1941", *Institute for Balkans Studies Serbian Academy of Sciences and Arts Belgrade*. 43 (2012): 191-219, <https://doi.org/10.2298/BALC1243191B>, Erişim 07.07.2021.

Başak, Ünsal. *Yunanistan'daki Siyasi Partilerin Ege Sorunlarına İlişkin Politikaları (1974-2010)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2016.

Bilgiç, Bestami Sadi. *Turkish-Greek Relations In The Interwar Era: From War To Detente 1923-1940*. Doktora Tezi, Columbian College of Arts and Sciences of the George Washington University, 2004.

- Dotolo, Frederick Henry. *Mussolini, Fascism, and Italian Balkan Policies, 1922-1930*. New York: State University of New York Buffalo, 2001.
- Ertan, Temuçin Faik ve Sönmez, Merve Cemile. "İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele ve Ailesinin Rodos Ziyareti ve Yankıları", *Atatürk Yolu Dergisi*. 67 (2020): 195-213.
- Finney, Patrick Benedict. *The Relations Between The Entente Powers And Greece, 1923-6*. Doktora Tezi, The University of Leeds School of History, 1993.
- Forster, Edward S. *A Short History Of Modern Greece*. Londra: Methuen & Co Ltd Publishing, 1941.
- Fotakis, Zisis "Greek Naval Policy And The Great Powers, 1931-40", *Journal for Maritime Research*. 13/1 (2011): 55-67, <https://doi.org/10.1080/21533369.2011.565993>, Erişim 07.07.2021.
- Hayta, Necdet. *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.
- Heraclides, Alexis. *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies*. Basingstoke: Palgrave Macmillian, 2010.
- Ioannidis, Eudoxia. *British Foreign Policy Toward Southeastern Europe And The Restoration Of The Dodecanese Islands To Greece*. Doktora Tezi, McGill University, 1991.
- Karacan, Ali Naci. *Lozan*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Kissoudi, Penelope. "Balkan Politics: Relations Between Greece And The Balkan States In The Inter-War Years And The Role Of The Great Powers In The Region", *The International Journal of the History of Sport*. 25:13 (2008): 1707-1739, <http://dx.doi.org/10.1080/09523360802367299>, Erişim 07.07.2021.
- Kitromilides, Paschalis M. *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- Klapisis, Antonis. "Attempting to Revise the Treaty of Lausanne: Greek Foreign Policy and Italy during the Pangalos Dictatorship, 1925-1926", *Diplomacy & Statecraft*. 25/2 (2014): 240-259, <http://dx.doi.org/10.1080/09592296.2014.907062>, Erişim 07.07.2021.
- Klapisis, Antonis. "Greek Diplomacy Towards Fascist Italy 1922-1940", *Monnheimer Beiträologie zur Klassischen Archaologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns*. 2013: 293-302.
- Koliopoulos, John. "Anglo-Greek Relations During The Abyssinian Crisis Of 1935-1936", *Balkan Studies*. 15 (1974): 99-106.
- Macris, Bobby John. *The Foreign Policy Of Metaxas: 1936-41*. Doktora Tezi, Indiana University Department of History, 1979.
- Meray, Seha L. ve Osman Olcay. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri: Mondros Birakişması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Papuççular, Hazal. *Türkiye ve Oniki Ada (1912-1947)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Psomiades, Harry J. "The Diplomacy Of Theodoros Pangalos:1925-1926", *Balkan Studies*. 13 (1972): 3-26.
- Rizas, Sotiris. "Geopolitics And Domestic Politics: Greece's Policy Towards The Great Powers During The Unravelling Of The Inter-War Order, 1934-1936", *Contemporary European History*. 20/2 (2011): 137-156, <https://doi.org/10.1017/S0960777311000038>, Erişim 07.07.2021.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih: 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi, 2010.
- Sfikas, Thanasis D. "Doomed Neutrality Greek Foreign Policy: 1936- 1940", *Dodoni Scientific Yearbook of the Department of History and Archeology University of Ioannina*. 33 (2004): 211-248.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları Cilt 1:1920-1945*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Tağmat, Çağla Derya. *Açlık: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Yunanistan'a Yardımları 1941-1943*. Ankara: Siyasal Yayınevi, 2018.
- Tağmat, Çağla Derya. *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi*. İstanbul: Libra Yayınları, 2019.
- Tağmat, Çağla Derya. "Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 29 (2014): 141-173.
- Türkeş, Mustafa. "The Balkan Pact And Its Immediate Implications For The Balkan States 1930-34", *Middle Eastern Studies*. 30/1 (1994): 123-144, <https://doi.org/10.1080/00263209408700986>, Erişim 07.07.2021.
- Zürrer, Werner. "Girit Meselesi (Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Siyasal Kriz Çözümündeki Beceriksizlik Hakkında)", Çev. Mustafa Aydın. *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 7 (2012): 155-206.

İnternet Kaynakları

<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1939/apr/13/european-situation.>, Erişim 25.12.2020.

<https://www.britannica.com/biography/George-II-king-of-Greece>, Erişim 25.12.2020.

<https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000004-0311.pdf>, Erişim 25.12.2020.

<https://www.nytimes.com/1928/09/25/archives/greeks-criticize-treaty-with-italy-opposition-scores-venizelos-for.html>, Erişim, 25.12.2020.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302384.pdf, Erişim 25.12.2020.

https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/GRC_1936_Law.pdf, Erişim, 25.12.2020.

YUNANİSTAN'DA 1843 MALİ İFLASI VE YUNAN ORDUSU'NUN ANAYASA İLANI İÇİN AYAKLANMASI

THE BANKRUPTCY OF 1843 IN GREECE AND THE REVOLUTION OF THE GREEK ARMY FOR THE DECLARATION OF THE CONSTITUTION

ÜNSAL BAŞAK*

ÖZ

1830 yılında kurulan Yunanistan, ekonomik açıdan dönemin büyük güçlerine bağlıydı. 1821 İsyanı sırasında alınan borçların faizlerinin yanı sıra, 1832'de kral olan Otto'nun izlediği modernleştirme politikası, ülkenin borçlarının daha da artmasına neden oldu. Bu modernleştirme politikası kapsamında; başkentin Atina'ya taşınması, Atina'nın yeniden imarı, üniversite kurulması, sağlık sistemi ve emeklilik sisteminin oluşturulması, modern bir ordu kurulması gibi faaliyetler yeni kurulan ülkenin ekonomisinin tamamen bozulmasına yol açtı. Bozulan ekonomisi nedeniyle Yunanistan iflas etti ve Yunan ekonomisi büyük güçlerin denetimine girdi. Kral Otto'nun yanında getirdiği Bavyalı asillerin Yunan halkını küçümseyici tutumları nedeniyle zaten ülkede mevcut olan siyasi huzursuzluk bu iflasla daha da arttı. Bu iflasa ve büyük güçlerin dayattığı kemer sıkma politikalarına isyan eden halk, yanında yeni kurulmakta olan Yunan Ordusunu ve ordunun ağırlıklı olarak batılı fikirlerle eğitilen subaylarını bulacaktı. Bu çalışmada; Yunanistan'ın 1843 yılındaki ilk resmi iflası ve bu iflasın nedenleri ile birlikte, bu ekonomik durumdan kurtulmak amacıyla Yunanistan'ın ilk anayasasını ilan etmek isteyen ordunun, Kral Otto'ya karşı başkaldırması incelenmiştir.

ABSTRACT

Greece, which founded in 1830, was dependent on the great powers of the period in terms of economy. In addition to the interest of the debts that was taken in the period of The Rebellion of 1821, the modernization policy of King Otto, who became the king in 1832, caused to increase country's debts further. Within the scope of this modernization policy; activities such as the relocation of the capital to Athens, the reconstruction of Athens, the establishment of a university, the health system and pension system, a modern army led to the complete deterioration of the economy of the new independent country. Because of her degraded economy Greece went bankrupt and the control of the economy came under the domination of the great powers. Due to the contemptuous attitude of the Bavarian nobles brought by King Otto to the Greek people, the political unrest already existing in the country increased with this bankruptcy. The Greek people, who rebelled against this bankruptcy and the austerity policies imposed by the great powers, would find support from the newly formed Greek Army and its officers, who were trained mainly with western ideas. In this article, it has been examined primarily the first official bankruptcy of Greece in the 1843 and the reasons of the bankruptcy, on the other hand the revolt of the army which wanted to declare the first constitution of Greece, against King Otto.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, 1843 Darbesi, İflas, Kral Otto, Yunan Ordusu.

Keywords: Bankruptcy, Constitution, Greek Army, King Otto, 1843 Coup.

* Dr., unsal1538@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6845-973X.

Extended Abstract

In this study, the bankruptcy that Greece resulted from the debts caused by the war and new debts as a result of the efforts of the Bavarian Prince Otto, who became the King of Greece with the approval of the Great Powers (England, France, Russia) in 1832, to establish a modern country and army is examined.

This new nation faced a financial crisis caused by the expenditures for the establishment of a modern army, the relocation of the capital to Athens, and the reconstruction of the country.

In 1843, while all revenues decreased, government expenses continued to increase. Especially defence expenditures built up a heavy burden on the budget. As a last resort, the government increased customs duties and port taxes to no avail. As of 1843, even just the interest on debts formed an amount 43% of government revenue.

In the face of this situation, King Otto asked the government to take measures to reduce spending. Some embassies abroad were closed, and the salaries of teachers, doctors and other civil servants were cut. However, the Great Powers, who thought that the Greek economy would not be able to recover, held a congress in London that lasted about 3 months and demanded that additional measures be taken from Greece.

On July 5, 1843, Greece accepted these demands. In this context, a representative from the Rothschild family would be in Athens to control the budget, while Greece had to accept the control of the customs revenues by the Great Powers and the payment of the interest on the previously borrowed debts with these revenues.

The acceptance of these humiliating conditions increased the already existing unrest. As a result, the discontent of the people about the economy combined with the demand for a constitution among the military, the society entered a new era where abrupt changes became inevitable. The military thought that the dissipation in the economy would come to an end, especially with the King's declaration of a constitution.

The harsh economic measures taken by the Greek Government forced by the Great Powers to pay already accumulated debts, and the increasingly oppressive rule of King Otto, caused significant repercussion among the Greek people and the officers who were trained with western mind-set.

As a reaction, the military intervened in politics for the first time, and this intervention forced King Otto to proclaim the first constitution of Greece.

Articles such as Greek citizens being equal before the law, abolition of slavery, the prohibition of slave trade in Greece, and the government to take all measures regarding education made the 1844 constitution a very liberal one compared to its period.

While this constitution pleased England and France, Russia was not satisfied at all with this situation and the Russian Tsar himself conveyed his discomfort to the British and French envoys about the declaration of the constitution of Greece.

In conclusion, Greece went bankrupt in 1843 due to the debt spiral that had been in since its establishment. The implementation of the extreme financial measures forced by the Great Powers of Europe to avoid this situation caused a great reaction in the Greek people against King Otto. The Greek Army, which was disturbed by the oppressive administration of King Otto and thought that the difficult conditions created by the bankruptcy could only be overcome with the declaration of the constitution, made its first intervention in politics on September 3, 1843. Still, the constitution would not be a solution to the economic problems and for Greece the debt spiral would still continue for a long time with the economy being controlled by the Great Powers.

This study is aimed to provide a better understanding of the process leading to the first military coup triggered by the first bankruptcy of Greece and the proclamation of the first constitution, together with the testimonies of the witnesses of the period, by making use of mainly Greek sources.

Giriş

Yunan ekonomi tarihçisi ve yazar Derdilis'e göre Yunanistan'ın talihsizliği, 19. yüzyılda Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki güç mücadelesinin tam ortasında yer alan Balkanlar bölgesinde kurulmasıydı.¹ Yeni devletin ekonomik olarak varlığını sürdürebilmesi, her biri farklı amaçlar güden 3 büyük gücün rekabetine ve yeni devlete yapacakları mali yardıma bağlıydı. İngiltere, bölgede Rus etkisini sınırlamak ve Hindistan (ticaret) yolunu güvence altına almak isterken; Rusya sıcak denizlere inmeyi, Fransa ise bölgedeki rekabette geri kalmamayı amaçlıyordu. Bu rekabet, yeni kurulan devletin yönetim şekli belirlenirken de kendini gösterdi. Rusya tam bir monarşi isterken, Fransa demokrasiyi, İngiltere ise sürekli işleyen bir parlamento olmasını öncelik olarak ortaya koydu.² Büyük güçler arasındaki bu rekabet, Yunanistan'ın ekonomik durumu ile hem iç hem de dış politikada izleyeceği stratejiyi belirleyecekti.

Şöyle ki, 19. yüzyıl boyunca İngiltere, Fransa veya Rusya siyasetine yakın bir çizgiyi benimseyen Yunan politikacılar, Yunanistan'da bu ülkelerin temsilcisi olarak görülmüşler ve kamuoyunda Fransız, İngiliz veya Rus Partisi şeklinde adlandırılmışlardı.³

Bu kapsamda, ülkede en yaygın parti grubu, Fransız Partisi olarak adlandırılan gruptu. Bu grup, Megali İdea⁴ fikrini desteklediği için kamuoyunda büyük bir etkiye sahipti. İç politikada bu grup bir yandan özellikle Yunan İsyanı sonrasında işsiz kalan savaşımlara Megali İdea ile yeni iş imkanları vadederken diğer yandan herkesin oy verme hakkı olduğunu savunarak kamuoyundan büyük destek almıştı.

İngiliz Partisi, Fransız Partisi'ne göre daha az desteğe sahipti. Bu partinin taraftarları, dış politikada Ege Denizi, Batı Anadolu, Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da yayılcı bir Yunanistan'ı öngören Megali İdea fikri yerine daha sakin bir siyaset izlenmesini isterken, iç politikada ise daha çok tüccar ve sanayicilerin haklarının korunmasına önem veriyordu. Ayrıca, daha önce İngiliz Donanması'nda hizmet eden Yunanlılar veya deniz ticareti ile uğraşan Yunanlılar da İngiliz Partisini destekliyordu.⁵

Bu dönemde Yunanistan'da yaygın olan üçüncü grup ise; dış politikada ve ülkenin yönetim şeklinin belirlenmesinde Rusya ile ortak hareket edilmesini savunan Rus Partisi idi. Rus Partisi taraftarları genelde kiliseden ve milliyetçi kesimden destek görüyordu. İki ülke arasındaki Ortodoksluk bağı ve Yunan İsyanı sırasında Rusya'nın yardımları bu partinin en önemli propaganda unsurlarıydı.

Bu partiler arasında yaşanan sorunlar bir yandan Yunanistan'ın iç siyasetini ve yönetim yapısını etkilerken, diğer yandan da ülkenin dış siyasetinde belirleyici olacaktı.

Bu çalışmada, yeni kurulan Yunanistan'ın bir yandan savaş dönemi aldığı borçları ödemeye çalışırken, diğer yandan 1832 yılında büyük güçlerin (İngiltere, Fransa, Rusya) onayıyla Yunan Kralı yapılan Bavyera Prensi Otto'nun⁶ modern bir ülke ve ordu kurma çabaları nedeniyle daha fazla borç alması sonucu ülkenin iflas etmesi incelenecektir. Bu borçların ödenmesi için büyük güçlerin Yunan Hükümeti'ne aldırıldığı sert ekonomik önlemler ve Kral Otto'nun giderek daha baskıcı hale gelen yönetimi, Yunan halkında ve yeni kurulan ordunun batı fikirleriyle eğitilmiş subaylarında ciddi bir tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

¹ Yorgos Derdilis, *Epta Polemoi, Tesseris Emfilioi, Epta Ptohefseis 1821-2016*, Atina: Polis Yayınları, 2017, 43. Yunanca adların Türkçeye aktarılmasında standart bir yöntem bulunmamaktadır. Bu kapsamda çalışmada geçen Yunanca adların Türkçeye aktarılmasında Türkçe okunuşu esas alan transkripsiyon yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Herkül Milas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.229-238.

² Derdilis, *Epta Polemoi*, 46.

³ George Mavrogordatos, "The English Party In Greece 1821-1940", *British Greek Relations Aspects of Their Recent History*, Ed. John Kitmer, Atina: İdrima Tis Vulis Ton Elinon Yayınları, 2012, 158.

⁴ Büyük fikir/ülkü anlamına gelen Megali İdea tabirini resmi olarak ilk kez 14 Ocak 1844 tarihinde dönemin Yunanistan Başbakanı İonnis Kolettis parlamentoda yaptığı bir konuşmada kullanmıştır. Yeni kurulan devletin, tarihi Yunanistan'ın sadece küçük bir parçası olduğunu belirten Kolettis, ülkenin yayılcı hedeflerini ortaya koyarken açık bir şekilde eski Bizans İmparatorluğu'na atıf yapmaktaydı. Bu konuda Türkçe ayrıntılı bir makale için bkz.: Outkou Kırılı Ntokme "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü-Megali İdea", *Atatürk Yolu Dergisi*, 46(2010), 401-424. Megali İdea düşüncesinin 19. ve 20 yy.da Yunanistan-Osmanlı ilişkileri üzerindeki etkisini inceleyen ayrıntılı bir eser için bkz.: Eleni Tsirnari, *Megali İdea Ke Elinottomanismo, Yenisi, Ekseliksi, Singritiki Analisi*, Yüksek Lisans Tezi, Makedonya Üniversitesi, Balkanlar, Slavlar ve Doğu Çalışmaları Enstitüsü, 2014.

⁵ Mavrogordatos, "The English Party", 158.

⁶ Bavyera Prensi Otto'nun İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından Yunanistan'a kral olarak seçilmesine ilişkin süreci inceleyen ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme" *Atatürk Yolu Dergisi*, 58 (2016), 99-121.

Bu ciddi tepkinin sonucu olarak Yunanistan'da ilk kez siyasete ordu müdahalesi yaşanmış ve bu müdahale Kral Otto'yu yeni kurulan Yunanistan'ın ilk anayasasını ilan etmek zorunda bırakmıştır.

Çalışmada ağırlıklı olarak Yunanca kaynaklardan faydalanılarak, dönemin tanıklarının anlatımlarıyla birlikte Yunanistan'ın ilk iflasının tetiklediği ilk askeri darbeye ve sonrasında ilk anayasanın ilanına giden sürecin daha iyi anlaşılmasının sağlanması amaçlanmıştır.

1. 1843 İflasına Doğru Yunanistan

Yunan tarih yazımında 25 Mart 1821 tarihinde başladığı kabul edilen Yunan İsyanı⁷ aslında 19. yüzyılın milliyetçilik akımının bir sonucuydu. Özellikle 18.yüzyıldan itibaren gelişen ve Napolyon Savaşları nedeniyle zenginleşen Yunan burjuvazisi, 1797 Campo Formio anlaşması ile Yedi Ada'nın Fransa'nın eline geçmesiyle milliyetçi fikirlere daha fazla maruz kalmış ve bu durum isyan düşüncesini geliştirmişti. Yunan milli marşının yazarı Dionisios Solomos'un ve isyanın askeri liderlerinden Theodoros Kolokotronis'in bu adalardan olması ve Yunan elitlerin bölgede edindikleri Batılı fikirler, isyanın gelişmesinde önemli bir rol oynayacaktı.⁸ Bunun yanında Yunanistan'ın ilk yöneticisi olacak Ioannis Kapodistrias da 1801-1807 yılları arasında Korfu ve Kefalonya adalarında yöneticilik yapmış, bu süreçte ada halkında Rusya'ya yönelik sempati oluşması için yoğun uğraş vermişti.⁹ Yunan isyanının hazırlanmasında önemli bir rol oynayan Filiki Eteria¹⁰ derneği de Yedi Ada'da yoğun faaliyet göstermiş, bu kapsamda Korfu Adası'nda derneğin başkanlığı teklif edilen Kapodistrias, bu öneriyi kişisel gerekçelerle reddederek yerine Rus çarının yaveri Aleksandr İpsilanti'yi önermişti.¹¹

İsyan konusunda ilk girişim 22 Şubat 1821 tarihinde Rus çarının yaveri Aleksandr İpsilanti tarafından Yaş şehrinde gerçekleştirilmiş, fakat bölgede beklediği desteği bulamayan İpsilanti'nin bu girişimi boşa çıkmıştı.¹² İpsilanti'nin girişiminin boşa çıkmasındaki en önemli faktör Romenlerin Yunanlılarla ortak bir isyan konusundaki isteksizlikleriydi. Romenlere göre, kendilerini yönetmek için atanan Fenerli Voyvodalar ile Yunan isyancıları arasında bir fark bulunmamaktaydı.¹³

1821 isyanının asıl çıkış noktası Mora Yarımadası idi. İsyancılar özellikle 23 Eylül 1821 tarihinde Mora Yarımadası'nın yönetim merkezi olan Tripoliça'nın ele geçirilmesi ile önemli bir başarı kazanmıştı. Her ne kadar bu şehrin ele geçirilmesi Yunan İsyanı için bir başarı olarak görülse de, şehrin ele geçirilmesi sonrasında Mora'nın diğer bölgelerinden kaleye sığınan 40.000'e yakın Türk'ün Yunan asilerce katledilmesi, bölgede yaşanan en büyük soykırımlardan biri olarak nitelendirilmektedir.¹⁴ Bu arada özellikle batılı Filhelenlerin katkısı ile isyan

⁷ Yunan tarih yazımında 1821 yılında başlayan ve Yunanistan'ın kurulmasına yol açan çatışma süreci "Bağımsızlık Savaşı" olarak nitelenirken, Türk kaynaklarında yaşanan çatışma süreci "İsyan" olarak nitelenmektedir. Çalışmada bu kapsamda "Yunan İsyanı" tabiri kullanılacaktır. Yunan tarih yazımında isyanın, 25 Mart 1821'de Kalavrita bölgesindeki bir manastırda Patrik Yermanos'un liderliğinde başladığı belirtilmektedir. Halbuki isyanın önderlerinden olan Kolokotronis isyanın 22 Mart 1821'de Patra ve Kalamata şehirlerinde eş zamanlı olarak başladığını belirtirken, Metropolit Yermanos da anılarında belirtilen tarihte Kalavrita'dan uzakta bir köy olan Nezara'da bulunduğunu söylemektedir. Kalavrita bölgesinde isyanın Metropolit Yermanos tarafından başlatıldığına yönelik ilk eser, 1824 yılında Fransız seyyah François Charles H.L. Pouqueville tarafından kaleme alınmıştır. 15 Mart 1838 tarihinde Kral Otto tarafından çıkarılan bir kararnameyle, aynı zamanda dini bir gün olan 25 Mart tarihinin isyanın başlangıç tarihi olarak esas alınacağı bildirilmiştir. Esra Özsüer, *Türkokratia-Avrupa'da Türk İmajı*, İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2019, 259-265.

⁸ En büyüğü Kefalonya adası olan ve Adriyatik Denizi'nde bulunan Yedi Ada'nın Yunan burjuvazisi için önemi ve Yunan İsyanı'nın hazırlanmasındaki rolünü inceleyen ayrıntılı iki çalışma için bkz. Salma Arfou, *Akdeniz'de Bir Uluslararası Çekişme Alanı: Yedi Ada Sorunu (1797-1815)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014., Baha Öztunç, *Yedi Ada Cumhuriyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

⁹ Arzu Erman, "Kapodistrias'a Göre Yunan Bağımsızlık Hareketi ve Rusya", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40(2021), 275, doi.org/10.35239/tariharaştırmaları.770548, Erişim: 25.06.2021.

¹⁰ 1814 yılında Odesa'da 3 Yunanlı tüccar tarafından kurulan ve Yunanistan'ın bağımsızlığını hedefleyen Filiki Eteria adlı örgüt, 1818 yılında merkezini İstanbul'a taşımıştır. Yunan İsyanı'nın hazırlanması safhasında çok aktif olan örgüt özellikle doktor, tüccar ve avukat gibi dönemin aydın Yunanlılarını bünyesine katarak isyanın fikir önderliğini üstlenmiştir. Bahse konu örgüte yönelik Türk ve Yunan tarih kitaplarındaki anlatım farkları için bkz.: Betül Ayanoğlu, *Türk-Yunan Ders Kitaplarında Karşılaştırmalı Öteki*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

¹¹ Yunan İsyanı'nın düşünsel temellerinde önemli bir rol oynayan Filiki Eteria Örgütü ve Kapodistrias'ın ilişkileri hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz.: Konstantinos Papanikolau, *O İ. Kapodistrias Ke İ Filiki Eteria (1814-1821) Paragontes Ke Yeyonata Pu Kathorizon Tin Metaksi Tus Shesi*, Yüksek Lisans Tezi, Aristoteles Üniversitesi, Modern Yunan Tarihi Enstitüsü, 2007.

¹² Ioannis Kalepulos, *İstoria Tu Neu Elliniku Kosmu (Apo to 1815-Eos to Simerá)*, Atina: İpurgio Ethnikis Pedias (Yunanistan Millî Eğitim Bakanlığı) Yayınları, 2008, 37-39.

¹³ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, 49.

¹⁴ Yunan İsyanı süresince katledilen Mora Türkleri hakkında detaylı bir inceleme için bkz.: Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul: Babıali Kültür Yayınları, 2009.

Avrupa kamuoyunda belirli bir destek sağlamıştı.¹⁵ Ne var ki isyancıların en önemli sorunlarından biri mali boyutta ortaya çıkmıştı.

1824 ve 1825 yıllarında isyan devam ederken Yunan isyancılar savaşı finanse edebilmek için 2.8 milyon poundluk ilk dış borçlanmasını Londra'daki bankerlerden yaptı.¹⁶ Yunanistan'ın borçlanma faiz oranı %5 olarak gerçekleşmişti ve bu oran diğer ülkelere verilen borç faiz oranının 3 katıydı. Ayrıca aradaki komisyoncuların yüksek pay alması nedeniyle Yunan İsyancılar bu borcun sadece %20'lik kısmından net olarak faydalanabilmişti.¹⁷

Bu borcun geri ödenmesi, isyan sırasında Yunan isyancıları en çok zorlayan konuların başında geliyordu. İngiliz bankerlere göre Yunan isyancıların oluşturduğu yönetim yeterince olgunlaşmış bir devlet değildi ve özellikle ekonomi idaresinde yetersiz kalıyordu. Bu kapsamda, İngilizler için önemli olan hususlardan biri de Navarin Baskını¹⁸ sonrası bağımsız Yunanistan'ın kendilerine olan borcunu ödeme gücünün sağlanmasıydı.¹⁹

1829-1830 bütçesi yeni kurulan devletin mali durumunu açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Gelirler 10,5 milyon Frank olarak öngörülürken, 4,8 milyon franklık bir bütçe açığı oluşmuştu. Bu bütçe açığının büyük bir kısmı, yukarıda belirtilen ve isyan sırasında alınan borçların faizleri ve anapara ödemelerinden kaynaklanmaktaydı.²⁰

Bununla birlikte 1830 yılına gelindiğinde yeni kurulan Yunanistan'da mali sorunlar giderek derinleşmiş ve Yunanistan 60 milyon Altın Franklık yeni bir borç arayışına girmişti. Bu borç arayışı sırasında Yunanistan'ın yöneticisi konumunda olan Kapodistrias'ın²¹ 27 Eylül 1831'de o dönem Yunanistan'ın başkenti olan Nafplion kentinde suikasta uğrayarak hayatını kaybetmesi durumu daha da kötüleştirdi.

Aslında Kapodistrias'ın suikaste uğramasının önemli sebeplerinden biri de ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullardı. Kapodistrias ülkeyi modernleştirmek için gümrük gelirleri idaresi kurma girişiminde bulunmuş ve bu kapsamda Hidra ve Spetse adalarındaki eski ailelerin aldığı gümrük gelirlerinin bir kısmını devlete aktarmak istemiştir. Bu adaların köklü aileleri elde ettikleri gelirlerden yeni kurulan devlet lehine feragat etmeyi kabul etmemişler ve Kapodistrias'ın bu ailelerin ekonomik gücünü azaltarak ülkedeki etkinliklerini kırma girişimleri ise suikastına giden yolda önemli bir etken olmuştu. Kapodistrias'ın bu ailelerin etkinliğini kırmak için kullandığı bir diğer yöntem de halk önünde bu ailelerin reislerini tutuklatmaktı. Mani bölgesinin eski ailelerinden olan ve Yunan İsyanı elebaşlarından Petrobey Mavromihalis'i bir görüş ayrılığı nedeniyle tutuklatması bölgede geniş bir tepki doğurmuş, Mavromihalis ailesinden 2 kardeş Yunanistan'ın ilk başbakanı olan Kapodistrias'ı aile onurlarını aşağıladığı gerekçesiyle öldürmüşlerdi.²²

¹⁵ Batı dünyasında Filhelen hareketinin temeli 17. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu konudaki en erken örneklerden biri 1621-1628 yılları arasında İstanbul'da İngiliz Elçisi olarak bulunan Sir Thomas ROE'nun İngiltere'deki arkadaşlarına yazdığı mektuplardır. Bu mektuplarda Yunanistan'ın bir gün mutlaka özgürlüğe kavuşacağı ve Hristiyanlığın tekrar Yunanistan'da hüküm süreceği belirtilmektedir. İngiltere'deki Filhelenizm ve bunun Yunan İsyanı'na olan katkıları hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Steven Schwartzberg, "The Lion and the Phoenix-1: British Policy Toward the 'Greek Question', 1831 -32", *Middle Eastern Studies*, Vol. 24, No. 2,(1988),139-177.

¹⁶ Lefteris Tsoulfidis, Michel Zouboulakis, "Greek Sovereign Defaults and Prospect", *South Eastern Europa Journal Of Economics*, Selanik: Makedonya Üniversitesi Basımevi, 2016, 143.

¹⁷ Tsoulfidis, Zouboulakis, "Greek Sovereign Defaults", 144-160.

¹⁸ 1821 yılında başlayan Yunan İsyanı 1827 yılına gelindiğinde, bastırılmak üzereydi. Özellikle isyanın önderlerinden Karaiskakis'in 22 Nisan 1827'de Atina'yı savunurken öldürülmesi ve 24 Mayıs 1827 tarihinde Atina'nın isyancılar tarafından geri alınması sonrasında Mora Yarımadasında bulunan birkaç kale ve Hidra-Spetse Adaları dışında isyancılar büyük ölçüde tasfiye edilmişti. Ne var ki 20 Ekim 1827 tarihinde İngiliz-Rus ve Fransız Birleşik Filosu'nun, Osmanlı ve Mısır Donanmasını Navarin'de tamamen imha etmesi ile sonuçlanan savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğu donanmasız bir duruma düşmüş ve 1828 yılında Rusya ile başlayan savaşı da kaybederek Yunanistan'ın kurulmasını kabul etmek zorunda kalmıştı. Navarin Deniz Savaşı Yunan tarih yazıcılığında bağımsız Yunanistan'ın kurulmasına yol açan en önemli olaylardan biri olarak ele alınmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bir eser için bkz.: Antonios Tantoulos, *H Naumahia Tu Navarinu*, Sparta: Ethniki Pinakothiki Ke Musio Aleksandru Sutsu Yayımı, 2009.

¹⁹ Yannula Panopulo, *Ta Didagmata Apo Tis Ptohefsis Tu Eliniku Kratus*, Yüksek Lisans Tezi, Peloponisos Üniversitesi Ekonomi Bilimi Bölümü, 2020, 23.

²⁰ Tasos Mina İliadakis, *O Eksoterikos Danismos Sti Yenesi Ke Ekseliksi Tu Neu Elliniku Kratus 1824-2009*, Atina: Ekdosi Batsiulos, 2011,

²¹ 1816-1822 yılları arasında Rusya Dışişleri Bakanı olan İ. Kapodistrias, Korfu kökenli soylu bir aileden geliyordu. Yunan İsyanı'nın başarı ile sonuçlanması üzerine Yunanistan Başbakanı olmasında özellikle isyanın önde gelen askerî liderlerinden T.Kolokotronis'in Rusya'ya duyduğu bağlılık önemli bir rol oynamıştır. Kolokotronis daha sonraki dönemlerde de Yunan iç siyasetinde etkin bir rol oynayacak olan Rus yanlısı siyasi hizbin önemli liderlerinden biri olacaktır. Sparti Marangou Drygiannaki, "Orthodoxy and Russian Policy Towards Greece in the 19th Century: The Philorthodox Society Conspiracy 1830-1840", *Balkan Studies*, 2000, 27.

²² Kapodistrias'ın hem dış politikada izlediği Rusya'ya yakın tutumun, hem de Yunanlı elit ailelerin siyasetteki etkisini kırma girişiminin suikaste uğramasında eşit derecede rol oynadığını savunan bir eser için bkz.: Lucien J. Frary, *Russia and The Making Of Modern Greek Identity, 1821-1844*, Londra: Oxford University Press, 2015.

Kapodistrias'ın suikasta uğraması yeni kurulan Yunanistan için birkaç sorunu aynı anda ortaya çıkarmıştı. Bu sorunların en önemlisi ülkede yaşanan siyasi kaostu. Özellikle Rusya yanlısı bir yöneticinin öldürülmesi, Rusya'ya bu suikastın arkasında Yunanistan'daki Rus etkisini kırmak isteyen İngiltere'nin olduğunu düşündürmüştü.²³ Kapodistrias'ın ölümü sonucu oluşan siyasi kaosta ortaya çıkan bir diğer gerçek de yeni bağımsızlığını kazanan ülkedeki yönetici eksikliğiydi. Siyasi sorunlara ek olarak ayrıca mali boyutta da sorun ortaya çıkmıştı. Kapodistrias'ın uzun görüşmelerle sağlamaya çalıştığı maddi yardım, ölümü üzerine bir anda boşa gitmişti. Yunanistan kendisini tekrar ciddi bir mali bunalımın içinde bulmuştu. Ülke bir anlamda kısır döngüye girmişti. Mali sorunlar çözülemediği için istikrarlı bir yönetim kurulamıyor, istikrarlı bir yönetim kurulamadıkça da üç büyük devletten gerekli mali yardım bir türlü alınamıyordu.

Büyük devletler bir yandan ekonomik bunalım, diğer yandan ise siyasi bir kaos yaşayan Yunanistan'ın bu borçlarını ödeyebileceği konusunda tereddütlüydü. 1831 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya, Yunanistan'ın ihtiyacı olan borcu iki şartla vermeyi kabul ettiler. Uzun müzakereler sonucu 1833 yılında verilen 60 milyon franklık bu borç için ilk şart Bavyera Prensi Otto'nun Yunan Kralı olarak kabul edilmesi, ikinci şart ise borç ödenene kadar sadece anlaşmayı yapan Yunan Hükümeti'nin değil, gelecekteki Yunan Hükümetlerinin de bu üç devletin ekonomi ve dış politika konusundaki isteklerini kabul etmesiydi.²⁴ Büyük devletlerin Yunanistan'a bu borcu verirken koydukları şartlar, aynı zamanda açık bir şekilde yeni kurulan bu devleti kontrol etme yetkisini de ele geçirdiklerini göstermişti. Yunanistan kurulmasını müteakip açık bir şekilde ekonomik özgürlüğünü kaybetmiş ve bunun sonucu olarak da İngiltere, Fransa ve Rusya'nın baskısıyla Yunanlı olmayan bir kralın ülkede egemen güç olmasını kabul etmek zorunda kalmıştı.

Alınan borcun geri ödenmesi 36 yılda yapılacaktı, ne var ki büyük güçler burada da bir şart koymuşlardı. Borç, Yunan Hükümeti'ne tek bir sefer yerine 20 milyon franklık 3 taksit halinde verilecek, her taksitin verilmesi öncesi büyük devletler paranın gönderilmesi için onay vereceklerdi.²⁵ Bu aslında yabancı güçlerin dış borçlar aracılığı ile Yunan egemenliğine karışmalarının ilk işaretlerini vermekteydi.²⁶ Bununla birlikte büyük güçler, Yunan ekonomisinin içinde bulunduğu durumu göz önüne alarak borcun ilk taksitinin ödenmesini 5 yıl sonra yani 1838 yılında başlatma kararı aldılar.²⁷

Yunanistan'ın bu şartları kabul etmesi üzerine, 1832 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın üzerinde uzlaştığı Bavyera Prensi Otto Yunanistan Kralı olarak taç giydi. Kral Otto'nun yaşı küçük olduğu için yanında getirdiği Bavyeralı danışmanlar kralın 20. yaşını doldurduğu 1835 yılına kadar naip olarak ülkeyi yönetmişlerdir. Kral Otto'nun 1835 yılı sonrasında yetkilerini kullanmaya başlamasına rağmen 1843 yılına kadar, 10 yıl süreyle, bu danışmanlar Bavyera tarzı ile Yunanistan'ı yönetmeyi sürdürmüşlerdir. Bu durum, özellikle 1821 İsyanı'na katılmış ve Yunanistan'ın kendi ayakları üzerinde durmasını isteyen Yunan elit kesimleri için Yunan ideallerine bir ihanet anlamına gelmektedir, ama bu elitlerin büyük devletlere karşı çıkacak gücü yoktu.²⁸ Bu elit güçlerden bir kısmı Fransız İhtilali'nin aydınlanmacı görüşleri ile eğitilmişlerdi. Bu nedenle hem ülkeyi yönetmek için bir kral seçilmesi, hem de bu yabancı kralın kendi yönetici ekibi ile Yunanistan'a gelmesi bu elit kesimler için kabul edilemez bir durumdu. Batı kültürü ile yetişmiş Yunanlı elitlere göre Kapodistrias ülkeyi Rusya'nın güdümüne sokarak bir hata yapmıştı. Şimdi ise Yunanistan'ın bağımsızlığı halkın elinden alınarak Bavyeralı bir prensin egemenliğine verilerek daha büyük bir hata yapıyordu. Bu konuda Fransız ve İngilizler ise Yunanlı elitlerden daha farklı düşünüyorlardı. Onlara göre Bavyera Prensi'nin Yunanistan'a kral olarak atanmasıyla ülkedeki yönetim sorunu sona ermişti. Ayrıca Kral Otto'nun yanında getirdiği 3500 Bavyeralı asker ülke içi düzeni sağlayacaktı ve bu şekilde Yunanistan'daki İngiliz ve Fransız askerleri geri çekilebilecekti. Bavyeralı askerlerin masraflarını Yunan Hükümeti ödeyecekti. Yunanlı elitler bağımsızlık için savaştıklarını düşünmüşlerdi. Halbuki

²³ Kapodistrias suikasti Yunanistan üzerindeki Rus-İngiliz çıkar çatışmasını da açığa çıkarmıştı. Rus diplomatların raporlarına göre bu cinayetin arkasında Yunanistan'daki Rus etkisini kırmak isteyen Avrupalı güçler vardı ve suikastçiler İngilizlerden silah temin etmişlerdi ve dolayısıyla İngiliz ajanıydı. Lucien J. Frary, *Russia and Independent Grece, Politics, Religion and Print Culture (1833-1844)*, Doktora Tezi, Minesota University, 2003, 40. Kapodistrias'ın ölümünden sonra Rus yanlılarının etkisini kıran bir başka olay ise 1821 İsyanının güçlü liderlerinden olan ve Kapodistrias'ı destekleyen, ayrıca Rus yanlısı olarak bilenen Kolokotronis'in 1833-1835 yılları arasında Kral'a komplo kurmakla suçlanarak hapse atılmasıydı. Drygiannaki, "Orthodoxy and Russian Policy" 29.

²⁴ Derdilis, *Epta Polemoi*, 35-36.

²⁵ Thanasis Nasiaras, *To Elliniko Ethnos Se Krisi Politiki Ke Polites Se Periodus Kriseon 1843, 1893, 1932.*, Yüksek Lisans Tezi, Selanik Aristoteles Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümü, 2014, 15.

²⁶ Nasiaras, *To Elliniko Ethnos*, 16.

²⁷ Panopulu, *Ta Didagmata Apo*, 25.

²⁸ Pano Kriki, *O Polos Tu Stratu Stin Ekseliksi Tis İstorias Apo Tin Epanastasi Tu 1821 Mehri to 1975*, Atina: Ekdosis Kultura, Atina, 2008, 8-10.

şimdi büyük güçler kendilerine danışmadan bir karar vermişti ve bu uğruna savaştıkları ideallerle bağdaşmıyordu.²⁹

Büyük devletlerden alınan kredilere/borçlara rağmen Yunanistan'ın Otto dönemindeki ekonomisi bir türlü düzelememiştir. Yunan İsyanı'nın bir sonucu olarak Müslüman nüfusun ortadan kaldırılması veya sürgüne zorlanması³⁰ ülkede büyük bir işgücü açığı oluşturmuş, ülkenin temel gelirlerinden birini sağlayan zeytin ağaçlarının üçte biri savaş sırasında yok olmuş, ülkenin karayolu şebekesi tamamen çöktüğü için ziraat durma noktasına gelmişti. Örneğin 1832 yılında, karayolu şebekesi olmadığı için, Kırım/Odesa'dan Nafplion'a buğday getirmek, aynı buğdayı Nafplio'ya sadece 55 km. uzaklıkta bulunan Tripoliça'dan getirmekten daha ucuza geliyordu.³¹ 1834 ve 1835 yılları arasında Yunan bütçesi yüksek miktarda açık vermektedir, bu nedenle tekrar borç alınması ihtiyacı ortaya çıkar. Bu sefer ise Bavyera Hükümeti 2 milyon franklık bir borç verir ancak bu miktar Yunan ekonomisinin sorunlarına bir çözüm üretmez.³² Yunan ekonomisinin yaşadığı güçlüklerle rağmen Bavyera Hükümeti'nin bu borcu vermesinde Kral Otto'nun iktidarının sağlamaştırılması amacının ön planda bulunduğu değerlendirilmektedir.

Bu bütçe açıklarının oluşmasında Kral Otto'nun ülkeyi modernleştirme hamlelerinin etkisi olduğu çok açıktır. Kral Otto iktidara geldikten sonra Yunanistan'ı modernleştirmek için öncelikle düzenli bir ordu kurması gerektiğini biliyordu. Bununla birlikte 18 Şubat 1833'te Kral Otto'nun modern bir ordu kurma girişimi, halktan yoğun tepki çekmişti. Özellikle bağımsızlık savaşına katılan çeteciler, kendilerine savaş sonrası toprak veya bir tazminat verilmemesine sert tepki göstermiş, ayrıca klasik Yunan kıyafetlerini bırakıp Avrupa orduları tarzında üniforma giymeyi reddetmişlerdi. Kral Otto bu çetelerle uzlaşmak için onlara 6 haftalık bir süre verdi, bu sürenin sonunda düzenli orduya katılanların daha önceki suçları affedilecekti. Ne var ki 1833 yılının Mayıs ayına gelindiğinde, düzenli orduda görev almaları için çağrılanların sadece %35'i göreve katılmıştı ve yaklaşık 6000 kadar çetecinin ise düzenli orduya katılmamak için Osmanlı egemenliğindeki kuzey bölgelerine kaçtığı düşünülmüyordu.³³

Yeni kurulan Yunanistan'da bir yandan modern bir ordu kurulmasına yönelik harcamalar, diğer yandan ise başkentin Atina'ya taşınması ve ülkenin yeniden imarı için yapılan harcamalar³⁴ bir mali krizin oluşmasına neden olmuştu. Kral Otto yeni kurulan ülkede milli bir bilinç yaratmak için bir yandan bilinçli bir politikayla eski Yunan ideallerini yüceltirken, diğer yandan Atina'nın yeniden inşası, 1837 yılında "Batı medeniyetini doğuya taşımak" misyonu ile Atina Üniversitesi'nin kuruluşu³⁵, kamu hizmetlerinin bir düzene sokulması gibi adımları atıyordu. Ne var ki Yunanistan'ın mali gücü bu adımları destekleyecek bir seviyede değildi. Ortaya çıkan bu mali bunalımla birlikte Kral Otto'nun danışmanlarının halkı aşağılayan tavırları kamuoyunda rahatsızlık yaratmıştı. Kral Otto döneminde Bavyeralı yöneticiler halka köle gibi davranmakta ve Yunan İsyanı'na katılan Yunan elitler siyasetten tamamen dışlanmaktadır, 1840'lı yılların başında Yunan Hükümeti'nin iflasın eşiğinde olması Yunan kamuoyundaki huzursuzluğu daha da arttırmıştır.

Bu kapsamda yeni kurulan orduya katılan ve genelde batı fikirleriyle eğitilen subaylar, özellikle 1821 İsyanı'na katılan Mavrokordatos ve Kanaris gibi eski elebaşları tarafından bu huzursuzluğun kaynağı olan Kral Otto'nun baskıcı davranışlarını kısıtlama konusunda harekete geçmeleri için cesaretlendirilmiştir.³⁶

2. 1843 İflası

1841 yılından itibaren Yunan ekonomisindeki kötü işaretler giderek artmaktadır. Yaşanan kuraklık ve tarım ürünleri fiyatındaki dalgalanmalar, özellikle çiftçileri zor duruma düşürmekte ve bütçe gelirlerini olumsuz etkilemektedir. 1843 yılında, zirai ürünlerden elde edilen gelirler 1840 yılı fiyatlarına göre üçte bir oranında

²⁹ Nicholas Kaltchas, *Introduction To The Constitutional History Of Modern Greece*, Atina: İdrima Tis Vulis Ton Ellinon (Yunan Parlamentosu Vakfı) Yayını, 2010, 90-92.

³⁰ İsyân öncesi dönemde özellikle Atina'da yaşayan Türklerin maddi durumları ve bölgenin ekonomisine yönelik ayrıntılı bir inceleme için bkz.: Molly Mackenzie, *Türk Atinası, Unutulan Yüzyıllar (1456-1832)*, İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1999.

³¹ Frary, *Russia and Independent Greece*, 53.

³² Nasiaras, *To Elliniko Ethnos*, 17.

³³ Frary, *Russia and Independent Greece*, 67.

³⁴ Kral Otto'nun 1833 yılında yayımladığı bir kararname ile başkentin Nafplion'dan Atina'ya taşınmasının kültürel ve ekonomik etkilerini inceleyen detaylı bir çalışma için bkz.: Denis Roubien, *Creating Modern Athens, A Capital Between East and West*, Londra: Routledge Yayınları, 2020.

³⁵ Kırılı Ntokme, "Ulus Devlet Oluşturmada", 409.

³⁶ Kriki, *O Polos Tu Stratu*, 13-14.

düşmüştür. Örneğin, Mora yarımadasının ana ürünlerinden olan üzüm ve zeytinyağı fiyatlarındaki aşırı dalgalanmalar bölge çiftçilerini çok zor bir duruma sokmuştur.³⁷

1843 yılında bütün gelirler azalırken devlet giderleri artmaya devam etmekteydi. Özellikle savunma harcamalarının bütçe üzerindeki yükü artarken, hükümet gümrük vergileri ve liman vergilerini arttırmış, fakat bunlar da soruna çözüm olmamıştı. 1843 yılına geldiğinde borçların sadece faizi, devlet gelirin %43'üne denk geliyordu.³⁸

10 Ocak 1843 tarihinde dönemin Dışişleri Bakanı Rizos Nerulos, büyük güçlerin Atina'daki büyükelçilerine Yunanistan'ın aldığı borçları ve bu borçların faizlerini ödeyemeyeceğini bildiren bir yazı gönderdi.³⁹ Buna en büyük tepki İngiltere'den geldi. Kral Otto'nun özellikle Girit konusunda izlediği siyaset⁴⁰ ve gittikçe daha baskıcı bir yönetim tarzını benimsemesi nedeniyle İngiltere, bu mali karmaşanın Yunanistan'da bir anayasa ilan etmek için önemli bir avantaj olduğunu düşünüyordu. Fransa'nın da İngiltere'yi desteklemesi sonucu Kral Otto siyasi alanda giderek yalnızlaşıyordu.

Kral Otto bu durum karşısında, hükümetten giderleri azaltıcı tedbirlerin alınmasını istedi. Yurt dışındaki büyükelçiliklerin bir kısmı kapatılırken, öğretmenler, doktorlar ve diğer devlet memurlarının maaşlarında kesintiye gidildi. Bununla birlikte, Yunan ekonomisinin toparlanamayacağını düşünen büyük güçler, Londra'da bu konuda alınabilecek önlemler konusunda bir kongre düzenlediler. Yaklaşık 3 ay süren görüşmelerin sonunda Yunanistan'dan daha önce alınan tedbirlere ek olarak ilave tedbirlerin alınmasını talep ettiler.⁴¹

5 Temmuz 1843 tarihinde Yunanistan Batılı güçlerin isteklerini kabul etti. Bu kapsamda, Rothschild ailesinden bir temsilci Atina'da bulunarak Yunanistan bütçesini kontrol edecekti, Buna karşılık Yunanistan ise gümrük gelirlerinin Batılı güçlerce kontrol edilmesini ve bu gelirlerle daha önceden alınan borçların faizlerinin ödenmesini kabul etmek zorunda kalmıştı.⁴²

Bununla birlikte verilen borçların faizleri konusunda kendilerini güvenceye almak isteyen büyük güçlerin (Fransa, İngiltere ve Rusya) Atina'daki büyükelçileri Kral Otto'ya bir mektup göndererek daha sıkı ekonomik tedbirler almasını ve vergileri arttırmasını istediler. Bu konuda hükümete 15 günlük bir süre verildi. 2 Eylül 1843 tarihinde başka çaresi kalmayan Yunan Hükümeti büyükelçilerin isteklerini kabul etti. Bu isteklere göre;

- a. Memur sayısı üçte bir oranında azaltılacak ve kalan memurların maaşlarında azaltmaya gidilecek,
- b. Emekli maaşı ödemeleri askıya alınacak,
- c. Askeri harcamalar azaltılacak,
- d. Devlet inşaat projeleri durdurulacak,
- e. Sağlık sistemine ödenek ayrılmayacak,
- f. Ekonomiye ilişkin kabinede alınacak kararlar büyük devletlerin onayına sunulacak,
- g. Yurt dışı temsilcilik sayısı daha da azaltılacak,
- h. Yunan Hükümeti her ay yazılı olarak ne kadar vergi topladığını ve borçlarının ne kadarını ödeyebileceğini büyük devletlerin elçilerine rapor edecekti.⁴³

³⁷ Theodoros Sakelaropoulos, *İ Krisis Stin Ellada 1830-1857: Oikonomikes, Kinonikes Ke Politikes Opsis*, Atina: Politia Yayınları, 1994, 135-140.

³⁸ Nasiaras, *To Elliniko Ethnos*, 20.

³⁹ Nasiaras, *To Elliniko Ethnos*, 21.

⁴⁰ Yunanlılar için dışarıdan atanan bir kral olan ve Ortodoksluğu kabul etmek yerine Katolik kalma konusunda ısrar eden, Yunancayı öğrenmeyen Kral Otto bir yabancı olarak görülüyordu. Bu kapsamda Kral Otto Yunan halkının sempatisini kazanmak için özellikle Girit'in Yunanistan'a ilhakını savundu. 1840 yılında Büyük Güçlerin Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasındaki soruna odaklanması ve bu kapsamda Girit'in de gündeme gelmesi Kral Otto'ya beklediği fırsatı vermişti. 22 Şubat 1841 tarihinde Kral Otto'nun desteğini alan bir grup Yunanlı subay ve aydın, halkı ayaklandırmak için Girit adasına ulaştı. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırma konusundaki kararlılığı ve büyük devletlerin Yunanistan'ı bu konuda desteklememesi sonrasında isyancılar Yunan Ordusu'ndan bekledikleri yardımı alamayarak Yunanistan'a geri dönmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte 1862 yılında tahttan indirilmesine rağmen, sürgünde bulunduğu Bavyera'da Kral Otto Girit'in Yunanistan'a ilhakı için faaliyetlerde bulunmaya devam etmiştir. Bu dönemdeki Kral Otto'nun ve büyük güçlerin Girit politikasına yönelik ayrıntılı bir inceleme için bkz.: Miranda Stavrinou, *İ Angliki Politiki Ke Kritiko Zitima 1831-1841*, Atina: Ekdosi Domos, 1986.

⁴¹ Nasiaras, *To Elliniko Ethnos*, 23.

⁴² Yanis Petropoulos, *Politiki Ke Singkrotisi Kratus Sto Eliniko Vasilio (1833-43)*, Atina: 1986, 573.

⁴³ Yunanistan'ın kabul etmek zorunda olduğu şartların ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Elefterios Tsulfidis, *İ Ptohefsis Tu Elliniku Kratus*, Selanik: Makedonya Üniversitesi Yayınları, 2012, 44-47.

Alınan bu yeni mali tedbirler nedeniyle halk arasında çok kısa süre içerisinde huzursuzluk ortaya çıktı. Özellikle Kral Otto'nun etrafındaki Bavyalı danışmanların yönetim tarzına olan tepki ve orduya yönelik mali kısıtlamalar, askerler ile halkın isyan noktasına gelmesinde önemli bir rol oynadı. Dönemin basın kaynaklarına göre, alınan bu sert önlemler sonrası Messina ve Lakonia bölgesinde halk para kullanmayı bırakarak takas ekonomisine geçmiş, bölgedeki devlet memurları maaşlarını alamadıkları için birçoğu açlığın eşiğine gelmişti. O dönem Yunanistan'ın büyüklüğü dikkate alındığında bu iki bölge ülkenin tahıl deposuydu ve büyük bir toprak alanını kapsıyordu.

1843 yılı, Yunanistan için ekonomik zorlukların giderek arttığı bir yıl olmasının yanı sıra, yeni kurulan Yunan Ordusu içerisindeki bir grubun da Kral Otto'ya karşı anayasa istemiyle harekete geçmeye karar verdiği bir yıl olacaktı. Daha önce de belirtildiği üzere 1821 İsyanı'na katılan önemli ailelerin temsilcilerinin Kral'a karşı harekete geçmeleri için subaylara yönelik propagandası sonuç vermeye başlamıştı.

1843 yılında isyan hazırlıklarının başında Albay Dimitris Kalergis bulunmaktaydı. Albay Kalergis, Giritli soylu bir ailenin çocuğuydu, Fransız eğitimi almıştı ve Fransız ideallerine bağlıydı, bu nedenle Kral Otto'ya başkaldırmasını isyan değil özgürlük isteği olarak nitelendirmekteydi.⁴⁴ Karizmatik bir lider olarak ordudaki subaylar tarafından takip edilebilecek özelliklere sahipti.

Büyük devletlerin borç verme koşullarının kabul edilmesi, zaten var olan huzursuzluğu arttırmıştı. Bunun sonucunda, halkın ekonomide yaşanan sorunlardan kaynaklanan hoşnutsuzluğu, askerlerdeki anayasa isteği ile birleşince bir patlama kaçınılmaz hale gelmişti. Askerler, özellikle kralın anayasa ilan etmesiyle ekonomideki müsrifliğin son bulacağını düşünüyorlardı. Yunan tarihçi Kriki'ye göre İngiliz ve Fransız büyükelçileri de, askerlerin ve halkın anayasa isteklerini körüklüyordu.⁴⁵

Atina'daki Kara Harp Okulu Komutanı'nın, Albay Kalergis'in yakın arkadaşı olması nedeniyle Yunan Kara Harp Okulu, isyanın merkezlerinden biri olarak düşünülmüştü. İsyan tarihi olarak Yunanistan'ın milli günü olarak kabul edilen 25 Mart 1844 seçilmişti, ne var ki içlerinden ihanete uğramışlar, Kral Otto isyan hazırlığını haber alınca 1 Eylül 1843'te 83 kıdemli subayı ordudan atmış ve vatana ihanet suçlamasıyla mahkemeye vermişti. Ayrıca Kralın, 2 Eylül 1843'te büyük devletlerin ekonomiye yönelik yukarıda belirtilen taleplerini kabul etmesinin halkta yarattığı öfke, darbecileri isyanı 3 Eylül 1843 tarihine alma konusunda cesaretlendirmiş ve arkadaşları Kalergis'i acele etmesi için ikna etmişlerdir.

Askeri birliklerden bir kısmının harekete geçtiğini gören Kral Otto'nun Bavyalı muhafızları Kralı uyarı, fakat Kral harekete geçmekte geç kalmıştır. Bunun sonucunda askeri hareket halkla bütünleşmiş ve Kalergis Atina'nın askeri yöneticisi olarak kendisini atamış, şehrin kritik noktalarında askeri birliklerin kontrolünü sağlayarak Kralın muhafızlarını enterne etmiştir. Ardından Atina halkının desteğini alarak bir anayasa yapılması ve seçimlere gidilmesi konusunda Kral'a bir çağrı beyannamesi yayımlamıştır.

Dönemin gazetelerinden Atina gazetesinde 8 Eylül 1843 tarihli haberde, Atina'da askeri bir hareketliliğin yaşandığı, bu hareketlilik sonucunda kan dökülmeden Yunanistan'da artık yeni bir dönemin başlayacağı, Kralın anayasal bir monarşi teklifini halkın yoğun isteği sonucunda kabul ettiği vurgulanıyordu.⁴⁶

3. 1844 Anayasası ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Ordunun yönetimi ele geçirmesi ve halkın yoğun desteği karşısında Kral Otto için anayasayı ilan etmekten başka bir yol kalmamıştır. Kral tarafından anayasa yazımı için ülkenin önde gelenlerinden oluşan 21 kişilik bir komisyon kurulacağını ilan edilmesi darbeci askerler için ilk başarıydı.

Anayasanın taslak halini kaleme alanların kişilikleri bu konuda ilginç ipuçları vermektedir. Anayasayı hazırlamakla görevlendirilen 21 kişilik komisyonda/komitelerde önde gelen isimler İngiliz Partisi taraftarı Mavrokordatos ve S.Trikupis ile Fransız Partisi lideri İoannis Kolettis'tir.⁴⁷ Bu kapsamda özellikle İngiltere ve Fransa'nın 1843 darbesine bir itirazlarının olmadığı ve Yunanistan'ın anayasal bir monarşi olmasını kendileri açısından daha faydalı gördükleri söylenebilir.

Bu grubun hazırladığı taslakta Kral ile grup arasındaki en büyük çekişme bakanların atanması ve sorumlulukları konusunda yaşanmış, Kral Otto bu yetkileri mümkün olduğu kadar kendinde toplamaya çalışırken, taslağı

⁴⁴ Kriki, O Polos Tu Stratu, 14-15.

⁴⁵ Kriki, O Polos Tu Stratu, 13.

⁴⁶ Atina Gazetesi, 8 Eylül 1843.

⁴⁷ Mavrogordatos, "The English Party", 158.

hazırlayanlar ise Kral'ın yetkilerini kısıtlamak için çok dikkatli bir dil kullanmışlardır. Bu konuda taslağı hazırlayanlar için çıkmaz şuradadır ki, anayasa Kral imzalamadan yürürlüğe girememektedir. Kral ise anayasa ilan etmeden ülkede oluşan toplumsal huzursuzluğun giderilemeyeceğini çok iyi bilmektedir. Bu nedenle iki taraf da bazı ödünler vermek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda 1844 Anayasası Kral Otto ile taslağı hazırlayan delegeler arasında bir uzlaşma olarak görülebilir.⁴⁸

Bu uzlaşma sonrasında hazırlanan ve Fransız Anayasası'ndan esinlenen Yunanistan'ın ilk anayasası, 18 Mart 1844 tarihinde Kral tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa 1830 Fransız ve 1831 Belçika anayasalarından etkilenecek şekilde hazırlanmıştı. 12 bölümden ve 107 maddeden oluşan Anayasaya göre Kral aynı zamanda yürütmenin başıydı ve kanunları veto hakkı bulunuyordu. Bununla birlikte anayasa 2 meclisli bir sistem öngörmüştü. 3 yıllığına seçilecek 80 üyenin olduğu meclis ve kral tarafından ömür boyunca atanan 27 üyenin olduğu senatodan oluşmaktaydı. Kral senato üyelerinin sayısını meclis üyelerini yarısına kadar, yani 40 kişiye kadar artırma yetkisine sahipti. Açıkça görüleceği üzere 1844 Anayasası krala oldukça geniş yetkiler vermişti ve Kral Otto bu yetkileri daha da genişletmek için sürekli girişimlerde bulunmuştu. Kral Otto bu girişimlerinde kendisini haklı görüyordu. Örneğin 18 Mart 1844 tarihli Atina gazetesinde yer alan haberde, Kralın sarayda danışmanları ile görüştüğünden sonra Yunanistan'ı daha modern bir ülke haline getirmek için anayasa ilanına izin verdiği haberi yer alıyordu. Gazeteye göre Kral böylece ülkeye büyük bir iyilikte bulunmuştu.⁴⁹

Bununla beraber yeni anayasa o dönem Yunanistan için bilinmeyen "kürsü dokunulmazlığı" gibi bir kavramı da Yunan siyasi hayatına sokmuştu. Buna göre senato ve meclis üyeleri verdikleri oylar veya kürsüde yapacakları konuşmalar için suçlanamayacaktı. Eğer vatana ihanet gibi ağır bir suçlamayla karşı karşıya kalırlarsa kovuşturma için kendi meclislerinin oy çoğunluğuyla izin vermesi gerekecekti.⁵⁰

Bunun dışında bütün Yunan vatandaşlarının kanun önünde eşit olduğu, köleliğin kaldırıldığı, köle ticaretinin Yunanistan'da yasaklandığı, hükümetin eğitim konusunda tüm tedbirleri alması gerektiği gibi maddeler 1844 anayasasını dönemine göre oldukça özgürlükçü bir anayasa haline getirmişti.⁵¹

Bu anayasa, İngiltere ve Fransa'yı oldukça memnun etmiş, ancak Rusya bu yaşanan gelişmelerden hiç memnun olmamış ve Rus Çarı bizzat İngiliz ve Fransız elçilerine Yunanistan'da anayasa ilanından duyduğu rahatsızlığı iletmiştir.⁵²

Bu bakımdan Yunanistan'da anayasa ilan edilmesinin, Rusya'nın Yunan iç siyasetinde İngiltere ve Fransa'ya karşı güç kaybettiğinin bir belirtisi olarak görülmesi hatalı olmayacaktır. Çünkü Yunan İsyanı'nın başlangıcından itibaren özellikle Batı'da eğitim gören aydınların büyük bir kısmı, isyan sonrası kurulacak devletin anayasa ile özgürlüklerin garanti altına alındığı bir devlet olması konusunda sürekli girişimde bulunuyorlardı.⁵³ Buna karşılık isyana katılan ve Ortodoksluk bağları nedeniyle Rusya'yı destekleyen yerel önderler ve Kapodistrias gibi Rus yanlıları ise; anayasa ile yönetim için Yunanistan'ın henüz hazır olmadığını ve bu kapsamda önce ülkenin bütünlüğünün sağlanması ve devlet mekanizmasına işlerlik kazandırılması gerektiğini düşünüyorlardı.⁵⁴

Anayasa ilan edilmesine rağmen Yunan Ordusu'nda Kral Otto'ya ve onun yönetimine karşı tepki azalmamıştı. Halkın Kral Otto'ya duyduğu tepkinin asıl nedeni Helen olmamasıydı. Ayrıca Ortodoks olmayı reddedip Katolik olarak kalması⁵⁵ ve Yunanca öğrenmemesi gibi hususlar Yunan halkı nezdinde Otto'yu yabancılaştırırken, ona duyulan tepkinin de artmasına neden oluyordu. Askerler ise özellikle Otto'nun baskıcı yönetimine tepki

⁴⁸ Kaltchas, *Introduction To The Constitutional*, 99-101.

⁴⁹ Atina Gazetesi, 18 Mart 1844.

⁵⁰ Konstantinos Margaritis, "Historical Development Of Constitutional Limitations Of The Freedom Of Expression In Greece", *Journal Of Yasar University*, 29(2013) 4922-4923.

⁵¹ Akritas Kaydatzis, "To Sintagma Tu 1844", *İstoria Ton Ellinon-Neoteros Elinismos 1827-1862, Cilt 12*, Atina: Athinon Yayınları, 2000, 269-318.

⁵² Kaltchas, *Introduction To The Constitutional*, 106-107.

⁵³ Örneğin Yunan İsyanı'nın düşünsel temellerinde önemli bir rol oynayan Adamantios Korais, 1824 yılında İngiltere'deki Yunanlı dostlarına yazdığı mektupta, Yunanistan'da mutlaka anayasal bir yönetim kurulması gerektiğini, çünkü anayasa olmadan modern bir devlet sisteminin oluşturulamayacağını, eğer bağımsızlıktan sonra anayasa ilan edilmezse yapılan cesurca girişimin boşa gitmiş sayılabileceğini vurgulamaktaydı. Korais'in bu fikirlerinde özellikle yaşamının büyük kısmını Fransa'da geçirmesinin etkisi olduğu çok açıktır. Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz.: Yanis A. Tasapoulos, "To Angliko Ke To Elliniko Sintagma: Se Anazitisi Tis İstoriķis Taftotitas Ton Sintagmatikon Tesmon" Ed. Kitmer, *British Greek Relations Aspects* .

⁵⁴ Kaltchas, *Introduction To The Constitutional*, 16-19.

⁵⁵ Kırılı Ntokme, "Ulus Devlet Oluşturmada", 412.

duyuyordu. Anayasanın Kral'ı sınırlayacağını ve ülkenin ekonomik çıkmazına son vereceğini düşünmüşlerdi, fakat olaylar daha farklı bir boyuta yöneldi.

18 Mart 1844 tarihinde Kral Otto'nun anayasayı ilan etmesine rağmen güçlü yönetim ilkelerinden vazgeçmemesi, askerler arasında mevcut huzursuzluğun tekrar isyan boyutuna gelmesine neden olmuştur.

Bu kapsamda, 1847 yılının Ağustos ayında 1843 isyanına katılan bir grup subay Albay Farmakis önderliğinde, Nafpaktos'ta ayaklanmış ve anayasanın Kral'a gereğinden fazla yetki verdiğini, anayasa değiştirilerek Kral'ın yetkilerinin azaltılmasını talep etmiştir. Bununla beraber, bölge halkının destek vermemesi hükümetin elini güçlendirmiş, isyan çok kısa sürede bastırılmış, Kral Otto ise 1843 İsyanı'na katılan subayları bu fırsattan istifade ile ordudan atarak sürgüne göndermiştir. 1843 İsyanı'nın liderlerinden Albay Kalergis ve Albay Gribas Şıra Adası'na, Albay Spiromilios ve Skarvelis ise Nakşa Adası'na sürgün edilmiş, ayrıca birçok subay ordudan atılmıştır.⁵⁶

1853 yılına gelindiğinde, 1843 İsyanı'nın liderlerinden General Makriyanis, Kral Otto'nun anayasayı uygulamadığını ileri sürerek Kral'a yönelik bir suikast planlamıştır. Bu planda subayların dışında Yunanistan'a gelen Polonyalı mültecilerden de faydalanmaya çalışmıştır. Planın ortaya çıkarılması üzerine General Makriyanis tutuklanmış, yapılan duruşmada 1848 yılından beri suikastı planladığını itiraf etmiş ve ölümlü cezalandırılmıştır.⁵⁷

1859 yılından sonra ise halkın desteğini tamamen kaybettiğini anlayan Kral Otto, ordu ile yakınlaşmaya çalışmış, bu kapsamda 1821 İsyanı'nın denizci liderlerinden Amiral Kanaris'i 1861 yılında oramiral rütbesine terfi ettirmiştir. Amiral Kanaris güçlü bir anayasa destekçisi/yanlısı olarak bilinmektedir. Bununla beraber Kanaris, ülkenin baskı altında olduğunu iddia ederek bu rütbeyi reddetmiştir. Kanaris'in bu rütbeyi reddetmesi ülke genelinde olumlu karşılanmış ve Kral'a karşı anayasal hareketlere güç vermiştir.⁵⁸ Devam eden süreçte de Kral Otto'nun bu çabaları (halk/asker ile yakınlaşma çabaları) sonuç vermeyecek ve 1862 yılında yeni bir askeri darbeyle tahttan indirilecektir.

Sonuç

1821 İsyanı'ndan itibaren sürekli borç alarak ekonomisini düzeltmeye çalışan Yunanistan bunu başaramamış ve sonuçta faiz ödemelerini dahi yapamayacak duruma gelmişti. Kral Otto'nun baskıcı yönetimi ve modern bir ordu kurmak için vergileri arttırması halkın yaşadığı zorlukları daha da arttırmış, bunun sonucunda yaşanan 1843 iflası ülkeyi bir kaosa sürüklemişti. Bu karmaşık durumda, ordunun anayasa ilanı için harekete geçmesi Yunan iç siyasetinde ordunun ilk müdahalesi olarak görülmektedir.

1843 iflası ve bunu izleyen askeri darbe, siyasi açıdan Yunanistan'ın anayasaya kavuşmasına olanak sağladığı için önemli bir hareketti. Fakat bu hareket yeni kurulan Yunan Devleti'nde ekonomi alanında derin izler bırakacaktı, çünkü ülke açık bir şekilde yabancı güçlerin malî denetimi altına girmişti ve bu denetime rağmen ekonomide beklenen toparlanma uzun süre sağlanamayacaktı.⁵⁹

1843 iflası Yunanistan'ın uluslararası kamuoyu önündeki itibarını da olumsuz biçimde etkilemişti. Özellikle alacaklı bankerler, Yunanistan'ın borçlarını ödemesi konusunda kendi hükümetleri üzerinde baskı kurmuşlardı ve Yunanistan bundan sonra 35 yıl boyunca uluslararası piyasalardan dışlanmış olarak kalacaktı. Ayrıca, İngiliz ve Fransız Donanması 1854-1857 yılları arasında Pire Limanı'nı işgal etmişler ve bu işgalin kaldırılması karşılığında Yunanistan'ın borçlarını ödeme koşullarını belirleyen ve daha sert ekonomik tedbirleri içeren bir başka memorandumu Yunan Hükümeti'ne zorla imzalatmışlardı.⁶⁰

Sonuç olarak Yunanistan kuruluşundan itibaren içine düştüğü borç-faiz sarmalı sonucunda 1843 yılında iflas etmişti. Bu iflastan kurtulmak için büyük devletlerin önerdiği aşırı mali tedbirler Yunan halkında Kral Otto'ya karşı büyük bir tepkinin doğmasına neden olmuştu. Kral Otto'nun baskıcı yönetiminden rahatsız olan ve bu iflasın yarattığı zorlu koşulların ancak anayasa ilanı ile aşılabileceğini düşünen Yunan Ordusu 3 Eylül 1843 tarihinde

⁵⁶ Kriki, *O Polos Tu Stratu*, 20.

⁵⁷ Kriki, *O Polos Tu Stratu*, 22.

⁵⁸ Kriki, *O Polos Tu Stratu*, 23.

⁵⁹ Panopulo, *Ta Didagmata Apo tis*, 29.

⁶⁰ Tsulfidis, Zubulakis, "Greek Sovereign Defaults", 144.

siyasete ilk müdahalesini gerçekleştirmişti. Fakat anayasa ilanı ekonomik sorunlara bir çözüm olamayacak ve Yunanistan için borç-faiz ve büyük devletlerin ekonomiyi kontrolü uygulaması uzun bir süre devam edecekti.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

Arfou, Salma. *Akdeniz'de Bir Uluslararası Çekişme Alanı: Yedi Ada Sorunu, (1797-1815)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.

Ayanoğlu, Betül. *Türk-Yunan Ders Kitaplarında Karşılaştırmalı Öteki*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Clogg, Richard. *Modern Yunanistan Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Tsirnari, Eleni. *Megali İdea Ke Elinottomanizmos, Yenisi, Ekseliksi, Singritiki Analisi*. Yüksek Lisans Tezi, Makedonya Üniversitesi, Balkanlar, Slavlar ve Doğu Çalışmaları Enstitüsü, 2014

Derdilis, Yorgos. *Epta Polemoi, Tesseris Emfilioi, Epta Ptohefseis 1821-2016*. Atina: Polis Yayınları, 2017.

Drygiannaki, Sparti Marangou. "Orthodoxy and Russian Policy Towards Greece in the 19 th Century: The Phielorthodox Society Conspiracy 1830-1840", *Balkan Studies*, (2000): 27-42.

Erman, Arzu. "Kapodistrias'a Göre Yunan Bağımsızlık Hareketi ve Rusya", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40 (2021):266-293, doi.org/10.35239/tariharastirmalari.770548. Erişim:25.06.2021.

Frary, Lucien J. *Russia and The Making Of Modern Greek Identity, 1821-1844*. Londra: Oxford University Press, 2015.

Frary, Lucien J. *Russia and Independent Grece, Politics, Religion and Print Culture (1833-1844)*, Doktora Tezi, Minesota University, 2003.

İliadakis, Tasos Mina. *O Eksoterikos Danizmos Sti Yenisi Ke Ekseliksi Tu Neu Elliniku Kratus 1824-2009*. Atina: Ekdoti Batsioulos, 2011.

Kalepulos, Ioannis. *İstoria Tu Neu Elliniku Kosmu (Apo To 1815-Eos To Simera)*. Atina: İpurgio Ethnikis Pedias Yayınları, 2008.

Kaltchas, Nicholas. *Introduction To The Constitutional History Of Modern Greece*. Atina: İdrima tis Vulis ton Ellinon Yayını, 2010.

Kaydatzis, Akritas. "To Sintagma Tu 1844", *İstoria Ton Ellinon-Neoteros Elinizmos 1827-1862, Tomos 12*. Atina: Athinon Yayınları, 2000.

Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem. "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme" *Atatürk Yolu Dergisi*, 58 (2016): 99-121.

Kırlı Ntokme, Outkou. "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü-Megali İdea", *Atatürk Yolu Dergisi*, 46 (2010): 401-424.

Kitmer, John. *British Greek Relations Aspects of Their Recent History*. Atina: İdrima Tis Volis Ton Elinon Yayınları, 2012.

Kriki, Pano. *O Polos Tu Stratu Stin Ekseliksi Tis İstorias Apo Tin Epanastasi Tu 1821 Mehri To 1975*. Atina: Ekdotis Kultura, 2008.

Mackenzie, Molly. *Türk Atinası, Unutulan Yüzyıllar (1456-1832)*. İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1999.

Margaritis, Konstantinos. "Historical Development Of Constitutional Limitations Of The Freedom Of Expression In Greece", *Journal Of Yasar University*, 29(2013): 4917-4932.

Milas, Herkül. *Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Nasiaras, Thanasis. *To Eliniko Ethnos Se Krisi Politiki Ke Polites Se Periodus Kriseon 1843, 1893, 1932*. Yüksek Lisans Tezi, Selanik Aristoteles Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümü, 2014.

Örenç, Ali Fuat. *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*. İstanbul: Babıali Kültür Yayınları, 2009.

Özsüer, Esra. *Türkokratia Avrupa'da Türk İmajı*. İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2019.

Öztunç, Baha. *Yedi Ada Cumhuriyeti*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Panopulo, Yannula. *Ta Didagmata Apo Tis Ptohefsis Tu Eliniku Kratus*, Yüksek Lisans Tezi, Peloponisos Üniversitesi Ekonomi Bilimi Bölümü, 2020.

Papanikolau, Konstantinos. *O İ. Kapodistriyas Ke İ Filiki Eteria (1814-1821) Paragontes Ke Yeyonata Pu Kathorizun Tin Metaksi Tus Shesi*, Yüksek Lisans Tezi, Aristoteles Üniversitesi, Modern Yunan Tarihi Enstitüsü, 2007.

Petropulos, Yanis. *Politiki Ke Singkrotisi Kratus Sto Eliniko Vasilio (1833-43)*. Atina: Sklirodotis Ekdosis, 1986.

Roubien, Denis. *Creating Modern Athens, A Capital Between East and West*. Londra: Routledge Yayınları, 2020.

Sakelarupulos, Theodoros. *İ Krisis Stin Ellada 1830-1857: Oikonomikes, Kinonikos Ke Politikes Opsis*. Atina: Politia Yayınları, 1994.

Schwartzberg, Steven. "The Lion and the Phoenix - 1: British Policy Toward the 'Greek Question', 1831-32", *Middle Eastern Studies*, 24(1988): 139-177.

Stavrinu, Miranda. *İ Angliki Politiki Ke Kritiko Zitima 1831-1841*. Atina: Ekdosi Domos, 1986.

Tantulos, Antonios. *H Navmahia Tu Navarinu*. Sparta: Ethniki Pinakothiki Ke Musio Aleksandru Sutsu Yayımı, 2009.

Tsulfidis, Lefteris. *İ Ptohefsis Tu Eliniki Kratus*. Selanik: Makedonya Üniversitesi Yayınları, 2012.

Tsulfidis Lefteris. Michel Zuboulakis, "Greek Sovereign Defaults and Prospect", *South Eastern Europa Journal Of Economics*, 2(2016):1-18.

Sürelî Yayınlar

Athina Gazetesi

EKLER

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΑΡΙΘ. 5. 1844. EN ΑΘΗΝΑΙΣ, 18 Μαρτίου.

Ο Θ Ω Ν
Ε Λ Ε Θ Θ Ε Ο Υ
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Έχοντες υπόψη

1. Το σχέδιον του Συντάγματος, το όποιον συζητήθη υπό της Εθνοσωβουλίας, έπαρουσιάστη εις Ημάς τήν 21 Φεβρουαρίου ε. ε. παρά της επί τούτου σκευίας παρά της Συνελεύσεως Επιτροπής.

2. Τάς επί του σχεδίου τούτου γενομένας παρά Ημών παρατηρήσεις, τάς όποίας διά του από 28 Φεβρουαρίου ε. ε. Διαγγέλματος ανακοινώσαμεν πρός τήν Συνέλευσιν.

3. Τάς επί τινων των παρατηρήσεων τούτων ειχάς της Συνελεύσεως, τάς όποίας διά των Αντιπροέδρων αούτης και του Προέδρου του Ημετέρου Υπουργικού Συμβουλίου έκοινοποίησε πρός Ημάς τήν 4 Μαρτίου ε. ε. και

4. Τήν υπό των αούτων ήμερομηνιών πρός τήν Συνέλευσιν διακοίνωσιν Ημών, δι' ης απειδέχθημεν τάς παρ αούτης έκφρασεις ειχάς,

Άρθρ κατά τή άνωτέρω, συνυμολογηθη μεταξύ Ημών και των πληρεξουσίων του Έθνους το ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ.

Απορασίσαμεν και διατάξαμεν

α) Να δημοσιωθη διά της έφημερίδος της Κυβερνήσεως το Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος, ως έπεται

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

'Εν Όνόματι της Αγίας και Όμοσπου και Αθιαιέτου Τριάδος.

Πρόθ. Θεοτικώς.

Άρθρον 1.

Η έπικρατούσα θρησκεία εις τήν Ελλάδα είναι ή τής άκατολικής όρθοδοξου του Χριστου έκαλησίας πάσα δι άλλη γνωστή θρησκεία είναι άδικατή, και τή τής λατρείας αούτης τελούσνται άκαλώτως υπό τήν προστασίαν των Νόμων, άπαγορευομένου του προσελυτισμου, και πάσης άλλης έπιβλάσεως κατά της έπικρατούσης θρησκείας.

Άρθρον 2.

Η όρθοδοξος έκαλησία της Ελλάδος, κεραλήν γνωρίζουσα τον Κύριον ήμάν Ιησούν Χριστόν, υπάρχει άναποσπλάτως ήνωμένη δογματικώς μετά της έν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης και πάσης άλλης όρθοδοξου του Χριστου έκαλησίας, τρησος άπκαλλάκτους ως έκείνη τούς τε ιερούς, άποστολικούς και συνοδικούς κανόνας και τάς ιεράς παραδόσεις, είναι δέ άυτόκράτορας, ενεργουσα άνε-

ξαρτήτως πάσης άλλης έκαλησίας τή κυριαρχική αούτης δικαιοκράτεια, και διοικείται υπό Ιεράς Συνόδου Αρχιερέων.

Πρόθ. το δημοσίον δικαίον του Έλλήνου.

Άρθρον 3.

Οι Έλληνες είναι όσοι ένώπιον του Νόμου και συνισφέρουσιν άδικαιρίτως εις τή δημόσια έδαρη, άναλόγως της παρουσίας των μόνοι δι οι πολίται Έλληνες είναι δικαιοι εις όλα τή δημόσια έπιγγέλιματα.

Πολίται είναι όσοι, απέβησαν ή άποκρίσσαν τή γυρακτεριακή του πολίτου κατά τούς Νόμους του Κράτους.

Άρθρον 4.

Η προσωπική έλευθερία είναι άπκαρτίστοτος αούδεις καταδικάσεται, συλλαμβάνεται, φυλακίζεσται, ή άλλως πως περιρίζεσται, ειμή όπόσον και όπως ό Νόμος όρίζει.

Άρθρον 5.

Έκτός της περιπτώσεως του αούτορόρου έγγαλίμα-

EK-1: Yunanistan'ın İlk Anayasası'nın Yayınlandığı 18 Mart 1844 Tarihli Yunan Resmi Gazetesi

<https://www.elsyn.gr/sites/default/files/%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%201844.pdf>/ Erişim: 03.04.2021.

CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ'NÜN İLK İSTANBUL GEZİSİ VE DOLMABAĞÇE ÇAY ZİYAFETİ (2-7 MART 1939)

PRESIDENT İSMET İNÖNÜ'S FIRST ISTANBUL VISIT AND DOLMABAĞÇE TEA BANQUET (2-7 MARCH 1939)

SEDA BAYINDIR ULUSKAN*

ÖZ

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı ve Millî Şef kimliğiyle İstanbul'u ilk kez 2-7 Mart 1939 tarihleri arasında ziyaret etti. Yaklaşık bir hafta süren bu ziyaretin ilk iki gününde İstanbul esnafıyla bir araya geldi ve onların sorunlarını dinledi. Ardından da 4 Mart'ta şehrin üst düzey askerî ve sivil erkânına, basın mensuplarına Dolmabahçe Sarayında bir çay ziyafeti verdi. Bu ziyafete, Millî Mücadele ve Atatürk döneminde çeşitli anlaşmazlıklar nedeniyle siyasal alanın dışına itilmiş bazı muhalif isimler de davet edildi. İnönü, söz konusu çayda Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Fethi Okyar gibi eski dostlarıyla buluştu. Takip ettiği "huzur ve uzlaşma" politikasının sonucu olarak sonraki günlerde bu isimlere diplomatik vazifeler ve mecliste önemli görevler verdi. Gezi kapsamında İnönü, Çatalca ve Silivri köylüleriyle bir araya geldi. İstanbul Üniversitesini, Ayazağa Süvari Binicilik Okulunu ve Haliç Tersanesini ziyaret ederek yetkililerden bilgi aldı. Cumhurbaşkanı'nın bu ilk İstanbul gezisi şehir halkında heyecan ve memnuniyet yarattı. Basın, 26 Mart 1939 genel seçimleri öncesi İnönü'nün "Cumhurbaşkanı" sıfatıyla İstanbul'da yaptığı tetkik ve temaslara büyük ilgi gösterdi. Dönemin usta gazetecileri, İstanbul halkının yaşadığı sevince, İnönü'nün tutum ve açıklamalarına dair çok sayıda yazı kaleme aldı. Bu çalışmada, İsmet İnönü'nün ilk İstanbul gezisinin detayları, basındaki yankıları ve Dolmabahçe resepsiyonunun arka planındaki gelişmeler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dolmabahçe Çay Ziyafeti, İnönü'nün İstanbul Gezisi, İsmet İnönü, İstanbul, Tek Parti Dönemi

ABSTRACT

İsmet İnönü visited Istanbul for the first time between 2-7 March 1939 as the President and National Chief. In the first two days of this visit, which lasted for about a week, he met with Istanbul craftsmen and listened to their problems. Then, on March 4, he gave a tea banquet to the high-level military and civilian officials of the city and press members at Dolmabahçe Palace. Some opposition figures, who were pushed out of the politics due to various conflicts during the National Struggle and Atatürk period, were also invited to this banquet. Accordingly, İnönü met with old friends such as Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy and Fethi Okyar during the banquet. As a result of the "peace and reconciliation" policy he followed, he assigned these names as diplomatic missions and important duties in the parliament in the following days. Within the scope of the visit, İnönü met with the villagers of Çatalca and Silivri. He visited Istanbul University, Ayazağa Horseman Riding School and Haliç Shipyard and received information from the authorities. The President's first visit to Istanbul created excitement and satisfaction among the people of the city. The press showed great interest in the investigations and contacts that İnönü made in Istanbul as the "president" before the general elections on March 26, 1939. The outstanding journalists of the period wrote many articles about the joy of the people in Istanbul, the attitude and statements of İnönü. In this study, the details of İsmet İnönü's first visit to Istanbul, his impression on the press and background of the Dolmabahçe reception are examined.

Keywords: Dolmabahçe Tea Banquet, İnönü's First Istanbul Visit, İsmet İnönü, Istanbul, The Single-Party Period

* Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, uluskans@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3809-5802.

Extended Abstract

Getting together with the people, listening to the problems of the citizens and seeking solutions to their problems, in short, "going towards the people" was one of the qualities of Atatürk's leadership. Trying to act with this understanding, İsmet İnönü, after being elected as president, turned his route to Istanbul after his tour of North Anatolia. İsmet İnönü visited Istanbul for the first time between 2-7 March 1939 as the President and National Chief. The program was meticulously prepared for the visit to be pleasant and productive. A comprehensive meeting was planned, embracing the people of Istanbul and giving positive messages to the society. In the first two days of this visit, which lasted for about a week, he met with Istanbul craftsmen and listened to their problems. Each occupational group had different problems and expectations. As in his previous visit, İnönü tried to understand and identify their problems by asking questions to the employees for two days. He listened to the problems of the employees and wrote down their demands one by one in his notebook. He promised them for seeking a solution to their problems. Then, on March 4, he gave a tea banquet to the high-level military and civilian officials of the city and press members at the Dolmabahçe Palace. According to the information in the press, the number of participants was close to two thousand. Some opposition figures, who were pushed out of the politics due to various conflicts during the National Struggle and Atatürk period, were also invited to this banquet. İnönü met with his old friends such as Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Fethi Okyar, Salih Bozok, Cafer Tayyar Eğilmez, Ali İhsan Sabis, Cemal Pasha from Mersin, Salih Hulusi Pasha, one of the former grand viziers, Recep Peker, Hüseyin Cahit Yalçın during the banquet. The effort to make peace with the resentments did not end there. As a result of the "peace and reconciliation" policy he followed, he assigned these names diplomatic missions and important duties in the parliament in the following days. Within the scope of the visit, İnönü met with the villagers of Çatalca and Silivri. He visited Istanbul University, Ayazağa Horseman Riding School and Haliç Shipyard and received information from the authorities. The President's first visit to Istanbul created excitement and contentment among the people of the city. The press showed great interest in the investigations and contacts that İnönü made in Istanbul as the "president" before the general elections on March 26, 1939. The outstanding journalists of the period wrote many articles about the joy of the people of Istanbul, the attitude and statements of İnönü.

This study aims to look into the details of İsmet İnönü's first Istanbul visit, its reflection to the public and the Dolmabahçe reception by following the press of the period, and to examine the political atmosphere of those days and the developments behind the scenes. For this purpose, the questions to be answered are: How İsmet İnönü was elected president after Atatürk? What was the political atmosphere in the country when he took over the office for president in Çankaya? Why did he make his first visit to the North Anatolian region? What were the details of his tour program in Istanbul? Which messages did he give to the people of Istanbul, the craftsmen and university students? What distinguishes the Dolmabahçe Tea Banquet from other banquets? What were the reasons for the peace and reconciliation policy İnönü followed? The answers to these questions were answered through the information obtained by scanning archival documents, memoirs and mainly the press of the period, as well as printed studies. As a result of our research; it is seen that İsmet İnönü has been working hard since the first day he was elected president in order to keep his country alive in peace and tranquility, to consolidate his authority, and to identify the problems of the citizens and find solutions. He immediately went on country tours to strengthen his bond with the people, to meet them and to find a solution to their problems. In the background of his policy of reconciliation with the former opposition, to create an atmosphere of peace and reconciliation in the country before the coming war, to establish its authority by forming its cadre, to strengthen its National Chieftdom, not to leave any opposition power behind it, to expand the political base of the party by getting the support of those who are loved and respected in the society, and most importantly, there were reasons such as preventing Atatürk's person and the period from being discussed. As a result, this policy followed by İnönü served to consolidate his power, undisputable general presidency and national chieftdom. The Turkish Grand National Assembly, which consists of the candidates it determined in the 1939 general elections, is one of the most concrete examples.

Giriş

1938 yılının Ağustos ayı başlarında Atatürk'ün hastalığının yeniden nüksettiği haberleri daha önce çıkmış "halef" söylentilerini yeniden alevlendirdi ve iki hususun düşünülüp sorgulanmasına yol açtı. Birincisi, *Büyük Adam*'ın vefatı halinde yerine kimin geçeceği, ikincisi de bu durumun ülkede bir karışıklığa neden olup olmayacağıydı. Dünyanın hızla savaşa doğru sürüklendiği o günlerde, Atatürk'ten sonra Cumhuriyet rejiminin ve devrimlerin yaşatılması, güçlendirilmesi davasının geleceği ve dış politikada izlenecek yol haritasının tayini halef sorununun

çözümüyle doğrudan alakalıydı. Bu da tabii olarak gelişmelerin yurt içinde ve dışında yakından izlenmesine neden oldu.¹

Atatürk sonrası için konuşulan isimler arasında beş kişinin adı öne çıktı. Bunlar Fevzi Çakmak, Celal Bayar, Abdülhalik Renda, Fethi Okyar ve İsmet İnönü idi. O günlerde Çakmak Genelkurmay Başkanı; Bayar Başbakan; Renda Meclis Başkanı; Okyar da Londra Büyükelçisiydi. İnönü ise Eylül 1937’de Başbakanlıktan ayrıldığı² için aktif bir görevde bulunmuyordu. Fakat ismi geçenler arasında Çankaya’ya çıkma olasılığı en yüksek olanlar Çakmak ile İnönü idi. Herkesin beklenti içinde olduğu bu süreçte mesele sadece hükümet, meclis ve devlet adamları nezdinde değil, ordunun yüksek kademelerinde de önemli bir tartışma konusuydu. Hatta Genelkurmayda dar bir askerî kadronun katıldığı toplantıda “*yeni Cumhurbaşkanının TBMM tarafından seçilmesi ve ordunun bu seçimden uzak durması*” şeklinde bir karar alındığı Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz tarafından Başbakan Celal Bayar’a iletilmişti. Bu karardan bir müddet sonra Orgeneral Asım Gündüz, Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay’a söz konusu toplantıdan ve çıkan sonuçtan bahsetmiş fakat itirazla karşılaşmıştı. Çünkü Birinci Orduda, kolordu ve tümen komutanları ile yapılan toplantı sonucunda İnönü ismi üzerinde mutabık kalınmıştı. Bu süreçte Harp Okulu öğrencilerinin İnönü yanlısı bir tutum sergilemekten kaçınmadıkları ve komutanları tarafından da desteklendikleri görülmektedir. Bunun üzerine Asım Gündüz durumu Mareşale aktarmış ve İnönü’nün cumhurbaşkanlığı konusunda fikir birliğine varılmıştır. Mevcut eğilim Başbakanlık ve TBMM’ne de yansıtılmıştır.³

Ortaya çıkan tabloya rağmen Başbakan Celal Bayar, Mecliste çoğunluğun Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın cumhurbaşkanı olmasını arzu ettiğini belirterek adaylığı için kendisini ikna etmeye çalışmıştır. Fakat Mareşal, cumhurbaşkanı olmak istemediğini Bayar’a açıkça söyleyerek bu öneriyi reddetmiştir.⁴ Hatta daha sonra Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’dan gelen teklifi de kabul etmeyen Çakmak, Kaya’nın “*Kimi layık görürsünüz?*” sorusuna da “*İnönü*” yanıtını vermekten çekinmemiştir.⁵

İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığına ordu ve meclisin çoğunluğu sıcak bakarken, buna karşı olan bir azınlık da mevcuttu. Bu grubun başını çekenler, “*Çankaya Çevresi*” olarak anılan Şükrü Kaya, Tefvik Rüştü Aras, Kılıç Ali, Ali Çetinkaya, Salih Bozok ve Hasan Rıza Soyak gibi isimlerdi. Amaçları İnönü’nün aday olmasını engellemektir.⁶ Hatta 1937’de görevden el çektirildiğinden bu yana İnönü ile aralarında kırgınlık olan Kaya ve Aras ikilisi, bir aralık onu Ankara’dan uzaklaştırmak için Washington Büyükelçiliğine göndermeyi denemiş⁷ fakat başaramamıştı. Muhalifler, tüm çabalarına rağmen İnönü’nün karşısına ordunun ve meclisin desteğini alabilecek güçlü bir aday bulup çıkaramadılar. Kendisine adaylık önerilen Fevzi Çakmak, milletvekili olmadığı⁸ ve ordunun başında kalmak istediğini gerekçe göstererek kendisine sunulan teklifi kabul etmedi. Celal Bayar, meclisin ve hükümetin emrinde olduğunu söylerken, *Çankaya Çevresi*’nin en kuvvetli adayı olarak gösterilen Abdülhalik Renda da teklifi kesin bir dille reddetti. Telaffuz edilen isimlerden sonuncusu ise o günlerde Londra’daki görevine dönmeyi geciktirerek İstanbul’da kalmaya devam eden ve böylelikle dikkatleri üzerine çeken Fethi Okyar idi. Fakat İngiltere ve Fransa dışişlerinin yazışmalarına da sıklıkla konu olan Okyar diğer adaylar kadar ilgi görmedi.⁹ Milletvekili olmayışının verdiği sıkıntının farkında olan Fethi Okyar, cumhurbaşkanlığı yarışında başarılı olamayacağını anlayınca geri adım attı. İnönü, hatıralarında Okyar’ın bu tutumunu “*Fethi Okyar, fitneye iltifat*

¹ Bilâl N. Şimşir, *Atatürk’ün Hastalığı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, 77-78, 81.

² 1930’ların ilk yıllarında başlayan Atatürk-İnönü çekişmesi 1935 sonrası artarak devam etmiştir. İnönü, aralarındaki sorunu “yılların yorgunluğuna” bağlamış olsa da tartışmanın ana başlıklarını Hatay Meselesi, Atatürk Orman Çiftliği Olayı, Bira Fabrikası’nın genişletilmesi, dönemin Ziraat Vekilinin eleştirilmesi, İş Bankası ve Nyon Konferansı gibi önemli meseleler oluşturmuştur. 1937’nin Eylül ayında İnönü’nün Atatürk’e karşı sergilediği hırçın tavır ise onun başbakanlıktan el çektilmesini tetiklemiştir. Bunun üzerine Atatürk, II. Türk Tarih Kongresi için İstanbul’a gelirlerken kendisine “bir ara vermeyi” önermiş, gelişmeler basına İnönü’nün aşırı yorgunluk (sürmenaj) neticesinde istirahate çekildiği şeklinde yansıtılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, 328-333.

³ Cemil Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986, 133-134.

⁴ Koçak, *Millî Şef Dönemi*, 134.

⁵ Süleyman Kocabaş, *1923’den 2023’e Türkiye Türkiye Cumhuriyeti Devleti Tarihi V, İnönü Dönemi Millî Şef Yönetimi ve Demokrasiye Geçiş 1938-1950*, İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 2009, 57.

⁶ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, 129.

⁷ İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, 324.

⁸ 1924 Teşkilât-ı Esâsiyye Kanûnu, Madde 31: “*Türkiye Reisicumhûru Büyük Millet Meclisi Hey’et-i Umûmiyesi tarafından ve kendi âzâsı meyânından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i Riyâset yeni Reisicumhûrun intihabına kadar devâm eder. Tekrar intihap olunmak câizdir.*” Bk. Kemal Gözler, *Türk Anayasaları*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1999, 73-79.

⁹ Turan, *İsmet İnönü*, 129.

etmedi" şeklinde yorumlamıştır.¹⁰ Görüldüğü üzere, Atatürk sonrası için yaşanan iktidar mücadelesinin en güçlü adayı İsmet İnönü idi. Tüm gelişmeleri evinden büyük bir sabır ve dikkatle takip eden Paşa da zaten bu durumun farkındaydı.

Atatürk'ün halefinin kim olacağı konusuna başta İngiltere ve Fransa olmak üzere pek çok ülke yakın ilgi gösterdi. Büyükelçileri kanalıyla da gelişmeleri yakından takip etmeye çalıştı. Bunlar içerisinde özellikle İngilizlerin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Lorain'in Londra'ya gönderdiği yazılar hayli dikkat çekicidir. Çünkü İngiliz Büyükelçi, hastalık haberlerinin çıktığı ilk günden itibaren Londra'ya gönderdiği yazılarda İnönü'ye dikkat çekmiş ve oldukça isabetli yorumlar yapmıştır. Lorain yaptığı gizli yazışmalarda; Atatürk ölünce İnönü'nün Cumhurbaşkanı olacağını, onun "*bir nevi yedek kuvvet olarak*" durduğunu, "*yedekte hazır bekleyen tecrübeli bir devlet adamının Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesinin "Başbakanlık'tan Cumhurbaşkanlığı'na getirilmesinden daha kolay olacağını"* belirtmiş, hatta "*İsmet İnönü'ye harcanmış bir kuvvet olarak bakmıyorum ve yeniden Başbakan olarak veya Cumhurbaşkanı olarak başa geçmezse, şaşarım*" şeklindeki ifadeleriyle de iddiasını sürdürmüştür.¹¹ Loraine'nin 1938'in Ekim ayında Londra'ya gönderdiği çok gizli şifreli telgrafta yer alan, "*Atatürk'ün halefi olarak her tarafta memnuniyetle karşılanacak olan, millet önünde muazzam popüleritesi bulunan ve çabucak otoritesini kurabilecek kimse İsmet İnönü'dür. Mareşal yeteri kadar güçlü karakter sahibidir, ama bu görevi isteyeceğini sanmam*"¹² şeklindeki ifadelerinden de İngilizlerin öngörülerinin ve beklentilerinin ilk günden itibaren İnönü'den yana olduğu ve kesin bir görüşe çoktan vardıkları anlaşılmaktadır.

Adaylık konusunun hız kazandığı Kasım ayına gelindiğinde Atatürk'ün durumu ağırlaştı. 10 Kasım 1938 Perşembe günü Dolmabahçe Sarayı'ndan gelen vefat haberi ise Türk milletini büyük bir yasa boğdu. 8 Kasım günü girdiği ikinci komadan çıkamayacağı kanısının oluşması üzerine 9 Kasım'da tüm milletvekillerinden hemen Ankara'ya dönmeleri istendi. Nitekim "*Atatürk'ten sonra bir iktidar boşluğunun veya kavgasının doğmamasına çalışan Bayar da onun vefat etmesinden hemen sonra Ankara'ya*" hareket etti. Bakanlar Kurulu o akşam bir değerlendirme toplantısı yaparken, anayasanın 33. maddesi gereğince Cumhurbaşkanlığı Vekilliğini üstlenmiş olan TBMM Başkanı Abdülhalik Renda da meclisi ertesi gün toplantıya çağırıldı.¹³

11 Kasım Cuma günü önce CHP grubu toplandı. Partinin cumhurbaşkanı adayını belirlemek üzere yapılan oylamada, 323 oydan 322'sinde İsmet İnönü'nün adı çıktı. Diğer oyun ise Yusuf Hikmet Bayur tarafından Celal Bayar'a verildiği anlaşıldı. Grup toplantısını saat 11.00'deki TBMM toplantısı takip etti. 387 milletvekillinden 384'ünün katıldığı meclisteki seçimde ise oyların tamamı İnönü lehine kullanıldı.¹⁴ Böylelikle Malatya Milletvekili İsmet İnönü, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı seçildi. İnönü o günkü seçim hakkında hatıralarına, "*... İktidarda olmayan, hatta iktidar mevkiinde fikrini sevmedikleri, korktukları bilinen bir çekilmiş adamın getirilmesi rıza ile serbest rey ile yapılmış hakiki bir intihap olarak tarihe geçecektir*"¹⁵ notunu düşmüştür.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinde ordunun eğilimi ve desteği elbette belirleyici bir unsurdu. Ancak mecliste çoğunluğun kendisini destekleyeceği söylenmesine rağmen Fevzi Çakmak'ın aday olmaması ve muhalifleriyle ortak hareket etmeyerek İnönü ile temasını sonuna kadar sürdüren Celal Bayar'ın sergilediği tavır da başkanlık mücadelesinin sancısız ve kolay bir şekilde atlatılmasında önemli bir etkendi.¹⁶ Bunların dışında, İnönü muhaliflerinin onun karşısına kabul görececek bir aday çıkaramaması, milletvekilleri ve parti bürokratlarının yıllar önce İnönü tarafından seçilmiş olması da bu süreci kolaylaştırmıştı.¹⁷

Seçim sonucunu evinde, Pembe Köşk'e gelen Renda'dan öğrenen İsmet İnönü, cumhurbaşkanlığı yemini etmek için hemen meclise gitti. Meclisin ikinci oturumundaki yemininden sonra da bir teşekkür konuşması yaptı. İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçilmesi dönemin basınında geniş yankı buldu ve yeni cumhurbaşkanından övgüyle söz edildi. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı Yunus Nadi seçimin ertesi günü kaleme aldığı yazısında, "*Atatürk'ün prensiplerini en iyi bilen İsmet İnönü, Büyük Şef'in eserini olduğu gibi devam ettirecek cidden en seçkin devlet adamımızdır*"¹⁸ şeklindeki ifadesiyle; Abidin Daver de "*İsmet İnönü, Büyük Şef'in açtığı uğurlu*

¹⁰ İnönü, *Hatıralar*, 324.

¹¹ Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 78-79.

¹² Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, 82-83.

¹³ Turan, *İsmet İnönü*, 129.

¹⁴ Koçak, *Millî Şef Dönemi*, 139-142; Turan, *İsmet İnönü*, 129-130.

¹⁵ İnönü, *Hatıralar*, 324.

¹⁶ Koçak, *Millî Şef Dönemi*, 135.

¹⁷ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, 268.

¹⁸ Yunus Nadi, "Atatürk ve İsmet İnönü", *Cumhuriyet*, 12 İkcinciteşrin 1938, 1 ve 7.

yolda, bu milleti en kuvvetli ve en emin olarak yürütmekte devam edecek olan tek adamdır. O, Atatürk'e halef olabilecek kudrette bir şahsiyet olduğunu askerî, siyasî ve idarî hayatının sayısız muvaffakiyetleriyle ispat etmiştir"¹⁹ sözleriyle, Atatürk'ün mirasını devam ettirecek tek ve doğru kişinin İsmet İnönü olduğunu vurgulamışlardır.

Küçük bir azınlık dışında, ülkede ve dünyada büyük memnuniyet yaratan seçim sonrasında Atatürk'ün cenaze töreni yapıldı. Büyük Önder'in naaşı 21 Kasım 1938'de düzenlenen bir törenle geçici istirahatgâhı olan Etnografya Müzesi'ne defnedildi. İsmet İnönü, törenin ardından hiç vakit kaybetmeksizin çalışmalarına başladı. Yeni Cumhurbaşkanı, "Türk milletinin dertlerini dinleyebilmek, bunlara çareler üretebilmek amacıyla" ilk yurt gezisine çıktı.²⁰ 6-13 Aralık 1938 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Kuzey Anadolu gezisi kapsamında Kastamonu, Zonguldak, Bartın, Karabük ve Çankırı'yı ziyaret etti, önemli temaslarda bulundu. Bu gezi, onun için aslında iki açıdan önem taşıyordu. Birincisi, bölgeyi ziyaret etmeyi daha önce planlamış fakat 1937 Eylül'ünde görevden ayrılınca seyahati yarım kalmıştı. O yüzden ilk ziyaretini buralara yaparak, bir nevi kaldığı yerden devam ettiği mesajını vermek istemişti. İkincisi de cumhurbaşkanı sıfatıyla iç ve dış politika hakkında ilk siyasî konuşmasını bu gezide yapacak olmasıydı.²¹

İnönü beklenen konuşmasını, 9 Aralık 1938'de Kastamonu CHP İl Kongresi'nde yaptı. Söylevinin iç politikayla ilgili bölümünde parti anlamı, parti üyeliği ve parti rejimi ile CHP'nin vatandaşların sorunlarını çözme hedeflediği konuları üzerinde durdu. Konuşmasında,

"Unutmayınız ki, sınıf ve zümre farkı tanımaksızın büyük Türk milletinin yekpare bir insanlık ve medeniyet kütlesi olmasını ideal tutan Partimizin başlıca kuvveti, bütün vatandaşların muhabbet ve itimadı olduğu gibi başlıca vazifesi de, bütün vatandaşların hizmet ve ihtiyaçlarının teminidir. Parti azalığını, hususî menfaat mülâhazasına asla tenezzül ve müsaade etmeyen bir siyasî terbiyenin sıfatı ve şartı telakki etmek sayesinde, Partiyi, bütün vatandaşları kucaklayan büyük bir aile ocağı haline getirebiliriz. Şimdiye kadar aldığımız yol daha güçtü. Geçmiş partilerden yılmış olan Türk Milleti, Cumhuriyet Halk Partisinin hususî menfaatsiz ve vatanperverane çalışmasına itimat ettikten sonra siyasî hayatında huzur ve emniyet bulmuştur. Milletın kalbinde kazandığımız bu kıymetli itimadı gelecek zamanlarda daha ziyade artırıp yükseltmek başlıca hedefiniz olacaktır... İçerde, laik, cumhuriyetçi ve milliyetçi bir rejim, huzur ve istikrar içinde bütün vatandaşların samimi hizmetinden istifade etmek, vatani imar etmek, vatandaşların maddî ve manevî seviyelerini yükseltmek fikirleriyle meşbudur."²²

şeklindeki sözleriyle ilerleyen günlerde parti işlerine yöneleceğinin ve yeni bir dönemin başladığının ipuçlarını vermeye çalıştı. Nutkunun dış politikayla ilgili bölümünde ise milletlerarası ilişkilerin ana hedefinin barış olduğunu vurguladı. İnönü, benzer konulara 1939'un Mart ayı başında İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşmada da değindi.

Altı günlük Kuzey Anadolu gezisi boyunca vatandaşlarla doğrudan temas kurarak sorunlarını tespit etmeye çalışan İnönü, uğradığı köy, kasaba ve kentlerin sosyal ve ekonomik problemlerini dinledi ve bunları yanında taşıdığı not defterine tek tek kaydetti. İnönü'nün bu tavrı ulusal basında büyük ilgi gördü.²³

Yeni cumhurbaşkanının bu gezi sonrası attığı en önemli adım ise şüphesiz 26 Aralık 1938'de CHP Kurultayını toplamak oldu. CHP'nin I. Olağanüstü Kurultayı, yeni genel başkanı seçmek ve tüzükte bazı değişiklikler yapmak amacıyla toplandı. 375 milletvekili, 216 delege ve 7 valinin katıldığı kurultayda,²⁴ katılanlara Dâhiliye Vekili Refik Saydam'ın hazırladığı tüzük değişikliği dağıtıldı. Sunulan teklifte, Atatürk'ün *Ebedi Başkan*, yeni genel başkanın da *Değişmez Genel Başkan ve Millî Şef* olarak nitelendirilmesi önerilmekteydi. Nitekim söz konusu kurultayda önce tüzük değişikliğine gidildi ve ardından da İsmet İnönü oybirliğiyle *Değişmez Genel Başkan* seçildi ve

¹⁹ Abidin Daver, "Atatürk ve İnönü", *Cumhuriyet*, 12 İkinciteşrin 1938, 3.

²⁰ İsmet İnönü, cumhurbaşkanlığı süresince 188 farklı bölgeyi kapsayan 144 yurt içi gezisine çıkmıştır (*Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005*, Ankara: Cumhurbaşkanlığı, 2005, 329).

²¹ Melih Tinal, "İsmet İnönü'nün Kuzey Anadolu Ziyaretine İlişkin Gözlemler (6-13 Aralık 1938)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52 (Ekim 2017), 436; Gezi hakkında daha detaylı bilgi için bk. Ahmet Gülen, "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün İlk Yurt Gezisi ve Yankıları", *Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 67 (Güz 2020), 265-288.

²² "İsmet İnönü Kastamonuda mühim bir nutuk söyledi", *Akşam*, 10 Kanunuevvel 1938, 1 ve 8; "Cumhur Reisimizin Nutku", *Cumhuriyet*, 10 Birincikanun 1938, 1 ve 7.

²³ Tinal, "Kuzey Anadolu Ziyareti", 441.

²⁴ "C.H.P fevkelâde kurultayı toplandı", *Cumhuriyet*, 27 Birincikanun 1938, 1.

kendisine *Millî Şef* unvanı verildi.²⁵ Bundan böyle artık kendisinin üç sıfatı mevcuttu. Birincisi Cumhurbaşkanı, ikincisi Başkumandan, üçüncüsü de CHP Genel Başkanlığı idi. Birinci ve ikinci sıfatlarıyla daha önce millete ve orduya hitap etmişti.²⁶ Bu kurultayda yaptığı teşekkür konuşmasıyla da herkese üçüncü sıfatını göstermiş oldu.

Halkla iç içe olmak, vatandaşların dertlerini dinleyerek onların sorunlarına çareler aramak kısacası “halka doğru gitmek”, Atatürk’ün en önemli liderlik vasıflarından biriydi. Bu anlayış çerçevesinde hareket etmeye çalışan İsmet İnönü de cumhurbaşkanı seçildikten sonra gerçekleştirdiği Kuzey Anadolu gezisinden sonra rotasını İstanbul’a çevirdi. Cumhurbaşkanı sıfatıyla İstanbul’a yaptığı ilk gezi oldukça dikkat çekti. Önemli ziyaret ve görüşmelerin yanı sıra Dolmabahçe Sarayı’nda çok konuşulan ilginç bir buluşmaya ev sahipliği yaptı. Makalenin konusunu da işte bu gezi yani Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 2-7 Mart 1939 tarihleri arasında gerçekleştirdiği İstanbul ziyareti oluşturmaktadır. Amacımız, bu ziyaretin ve özellikle de 4 Mart 1939’da Dolmabahçe Sarayı’nda davetli bir topluluğa verilen çay ziyafetinin detaylarını dönemin basınından takip ederek araştırmak, elde edilen bilgilerle o günlerin siyasî havasını ve perde arkasındaki gelişmeleri irdeleyebilmektir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün İlk İstanbul Gezisi (2-7 Mart 1939)

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün İstanbul’u ziyaret haberleri 28 Şubat 1939 tarihinden itibaren basında yer almaya başladı. Ancak bu haberi kamuoyuna duyuran *Cumhuriyet*²⁷, *Son Posta*²⁸ ve *Haber Akşam Postası*²⁹ gazetelerinin gezi hakkında verdikleri ilk bilgiler hayli sınırlıydı. Adı geçen yayın organları konuyla ilgili olarak sadece, cumhurbaşkanının birkaç güne kadar İstanbul’a geleceğini, daha önceki seyahatlerinde olduğu gibi burada da temas ve tetkiklerde bulunacağını, mühim bir konuşma yapmasının muhtemel olduğunu, fakat kendisinin şehirde kaç gün kalacağını, programının ve İstanbul’dan Trakya’ya geçip geçmeyeceğinin belli olmadığını yazdılar.

Cumhurbaşkanının İstanbul’u şerefliendireceği haberlerinin basında geniş yer tuttuğu tarih ise 1 Mart 1939 Çarşamba günüydü. O günkü gazetelerde; İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı sıfatıyla ilk defa İstanbul’da misafir edileceği, Dâhiliye Vekili Faik Öztrak’ın önceki akşam hazırlıkları kontrol etmek üzere İstanbul’a geldiği ve kendisinin İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar ile yardımcıları tarafından karşılandığı bilgisine yer verildi.³⁰ Gerçekten de Öztrak, 28 Şubat akşamı Ankara’dan trenle gelmiş, ertesi gün de Vali ve Emniyet Müdürü ile birlikte Dolmabahçe Sarayı’na giderek Millî Şef için ayrılan daireyi ve hazırlıkları gözden geçirmişti.³¹

Aynı gün (1 Mart), Başbakanlıktan İstanbul Valiliğine gönderilen şifreli bir yazıyla yetkililer de bilgilendirildi. Başvekil Refik Saydam imzalı şifreli yazıya göre; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Mart Çarşamba akşamı saat 22.00’de İstanbul’a hareket edecekti. Emniyet tertibatı haricinde merasim yapılmamasını emreden İnönü’yü valiler mensup oldukları vilayet istasyonlarında, İstanbul erkânı hükûmeti ve askeriyesi ise Haydarpaşa Garı’nda selamlayacaktı. Şef, doğrudan Dolmabahçe Sarayı’na geçecekti. Önceden görüşüldüğü üzere, kendilerine rıhtıma yanaşabilecek kabiliyette bir vapur tahsis edilecekti. 2 Mart Perşembe günü saat 15.00’ten itibaren, İstanbul’un yakın kazalarından altısına mensup muhtelif mesleklerden seçilmiş vatandaşlardan oluşan heyetleri ayrı ayrı Dolmabahçe’de kabul edecekti. Vakit yetmemesi durumunda başka bir zaman İstanbul Parti Merkezinde bu görüşmelere devam edecekti. 4 Mart Cumartesi öğleden sonra Dolmabahçe’de aileli bir çay vermeleri muhtemeldi. İstanbul’un uzak kazalarına yapılacak tetkik seyahatlerinin şekil ve zamanı ise yetkililere ayrıca bildirilecekti. Cumhurbaşkanı, İstanbul halkına hitap edecek uygun bir yer belirlemişti. Emniyet tedbirleri buna göre alınacaktı.³² Anlaşılacağı üzere, gönderilen gezi programında güvenlik nedeniyle fazla detaya girilmemiş, sadece yapılması planlanan faaliyetlere dair kısa bir bilgilendirme yapılmıştı.

²⁵ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965, 139-140; Hikmet Bilâ, *CHP 1919-1999*, İstanbul: Doğan Kitap, 1999, 84.

²⁶ Asım Us, *Hatıra Notları*, Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012, 292.

²⁷ “İnönü’nün Seyahati”, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1939, 1 ve 9.

²⁸ “Millî Şef İstanbul’a Geliyor”, *Son Posta*, 28 Şubat 1939, 3.

²⁹ “Cumhurreisi birkaç güne kadar İstanbul’a gelecek”, *Haber Akşam Postası*, 28 Şubat 1939, 1.

³⁰ “Dâhiliye Vekili geldi”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1939, 1; “İstanbul Millî Şefi büyük tezahürat ile karşılayacak”, *Son Posta*, 1 Mart 1939, 1 ve 11; “Cumhurreisimiz Bugünlerde İstanbul’a şeref vereceklerdir”, *Ulus*, 1 Mart 1939, 1; “Cumhurreisimiz Yarın İstanbulu şereflendiriyor”, *Vakit*, 1 Mart 1939, 1.

³¹ *Cumhuriyet*, 1 Mart 1939, 9.

³² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Muamelat Genel Müdürlüğü, 030.10.0.0/2.12.16, (01.03.1939).

Gezinin İlk Günü (2 Mart 1939)

İnönü'nün İstanbul gezisi, 1 Mart akşamı saat 22.05'te makama mahsus özel treninin Ankara'dan ayrılmasıyla başladı. Cumhurbaşkanı ve eşini Ankara Garı'ndan TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, Başvekil Dr. Refik Saydam, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, vekiller, milletvekilleri, vekâletlerin ileri gelenleri ve halk uğurladı.³³ İnönü'yü taşıyan tren 2 Mart Perşembe sabahı saat 10.20'de Haydarpaşa Garı'na ulaştı. Kendisini Pendik'te karşılayan Faik Öztrak ile birlikte vagonun inen İnönü ve eşini, vilayet erkânından ve tanınmış kişilerden oluşan kalabalık bir grup karşıladı. Bayraklarla süslenen Haydarpaşa'daki karşılama töreninde; Vali Lütfi Kırdar, İstanbul Kumandanı General Ömer Halis Bıyıktaş, I. Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Parti Meclis Grup Başkanı Hilmi Uran, Fethi Okyar, Salih Bozok, Recep Peker, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Yahya Galip, Hüseyin Cahit Yalçın, Cevdet Kerim İncedayı, İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel, vilayet erkânı, İnönü'nün kız kardeşi Seniha Hanım ve erkek kardeşi Hasan Rıza Bey'in yanı sıra çok sayıda üniversite öğrencisi ile basın mensubu da hazır bulundu.³⁴ Mevhibe İnönü'ye Lütfi Kırdar'ın eşi tarafından bir buket çiçek takdim edildi. İnönü çifti kendilerini karşılamaya gelenlere iltifatlar ederek halkı selamladı.³⁵

Karşılama töreninin ardından İnönü, Dolmabahçe Sarayı'na gitmek üzere kendisine tahsis edilen Denizbank'ın "Suvat" vapuruna bindi. Bu kısa yolculuk sırasında vapurda bulunan Hilmi Uran, Faik Öztrak, Cevdet Kerim İncedayı, Recep Peker, Fethi Okyar gibi isimlerle küçük sohbetler etti. Hatta bir ara, seçim bölgesinden yeni dönmüş olan Fethi Okyar'ın³⁶ Bolu hakkındaki intibalarını dinleyen İnönü, yanındakilere Fethi Bey'in "*tam bir mebus*" olduğunu söyleyerek eski arkadaşına iltifat etmeyi ihmal etmedi.³⁷ İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra ilk defa cumhurbaşkanlığı bayrağı çekilen Dolmabahçe Sarayı'na saat 11.00'de ulaştı.³⁸ İner inmez de kalacağı odaya giderek istirahat çekildi.

Aynı gün öğleden sonra ise şehrin her tarafından gelen, kaymakam ve nahiye müdürleri başta olmak üzere 200 kişiden fazla halk temsilcisini kabul etti. Görüşmeler Dolmabahçe Sarayı'nın üst salonunda gerçekleştirildi. Üzerinde bir İstanbul haritası bulunan büyükçe bir masaya oturan İnönü'ye Faik Öztrak, Hilmi Uran, Lütfi Kırdar, Kütahya Milletvekili Vedid Uzgören, Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe ve eski yaveri Fikret Atlı eşlik etti. Öğleden sonra 15.00'te başlayan görüşme için meslek mensupları birer birer huzura çağrıldı. Beş saat süren ilk günkü toplantıda sinemacı, kunduracı, ekmekçi, otomobilci, otelci, ithalatçı, çiftçi ve fabrika direktörü dinlendi. İsmet İnönü, bundan önceki gezisinde olduğu gibi meslek sahiplerine çeşitli sorular yöneltti ve derterini dinleyerek taleplerini önündeki deftere tek tek not etti.³⁹ Bu arada Bükreş'te toplanan Balkan Antantı daimi konseyi toplantısında ülkemizi temsil eden Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Belgrad ve Atina'yı da ziyaret ettikten sonra o gün İstanbul'a dönmüştü. İnönü, Savarona yatıyla Dolmabahçe Sarayı'na gelen Saraçoğlu'nu da kabul ederek kendisiyle bir süre görüştü.⁴⁰

İnönü'nün "Cumhurbaşkanı" ve "Millî Şef" sıfatıyla İstanbul'a yaptığı ilk ziyaretin basındaki yankısı büyük oldu. Dönemin önemli gazetecileri köşe yazılarında bu ziyaretin önemini ve şehir halkında yarattığı sevinçli kimi zaman abartıya kaçan kimi zaman da temkinli ve sade ifadelerle ele aldılar. Örneğin Abidin Daver *Cumhuriyet* gazetesindeki "Hem Nalına Hem Mihına" isimli köşesinde kaleme aldığı yazısına, "*Dün İstanbulun bayramı idi; gayriresmî, fakat halkın içinden kopup gelen samimî bir bayram. Büyük Millî Şef İsmet İnönü Cumhuriyet Reisi olduktan sonra, dün ilk defa şehrimizi şerefliyordu ve İstanbul birbuçuk seneden beri ona hasretti...*" ifadeleriyle başlayıp

³³ "Millî Şef bugün şehrimizde", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1939, 1; "Millî Şef İstanbul'a şeref veriyorlar", *Ulus*, 2 Mart 1939, 1; "Cumhurreisimiz bu sabah İstanbul'a şeref verdiler", *Akşam*, 2 Mart 1939, 1.

³⁴ *Akşam*, 2 Mart 1939, 1; "Millî Şef İstanbullular arasında", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1939, 1; "Cumhurreisimiz İstanbul'da", *Tan*, 3 Mart 1939, 1.

³⁵ "Millî Şef İstanbul'da", *Ulus*, 3 Mart 1939, 1 ve 9; "Millî Şef İstanbul'da", *Yeni Sabah*, 3 Mart 1939, 1 ve 4.

³⁶ Fethi Okyar, seçim bölgesi olan Bolu'ya 25 Şubat 1939 günü gitmiş, ertesi akşam Bolu Halkevi'nde bir konuşma yapmış, bazı temaslarda bulduktan sonra da İstanbul'a dönmüştür (1 Mart 1939). Okyar, Bolu Halkevi'ndeki konuşmasında; Atatürk'ün inkılâp bayrağını şimdi İnönü'nün taşıdığını, Atatürk'ün kazandığı askerî, siyasî bütün zaferlerde onun sağ kolunun hep İnönü olduğunu söyleyerek, "*İnönü gibi yüksek bir şahsiyete malik*" olmanın "*Türk milleti için bir talih ve bahtiyarlık*" olduğunu vurgulamıştır. ("Fethi Okyar Bolu'da", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1939, 1 ve 9; "Fethi Okyar'ın Bolu Halkevindeki nutku", *Ulus*, 3 Mart 1939, 1 ve 9).

³⁷ *Yeni Sabah*, 3 Mart 1939, 1; *Tan*, 3 Mart 1939, 1; "İstanbul, Millî Şef İnönü'yü tezahüratla selamladı", *Haber Akşam Postası*, 2 Mart 1939, 1; "Reisicumhurumuz Şehrimizi Şerefliydiler", *Son Telgraf*, 2 Mart 1939, 6.

³⁸ "Cumhurreisimiz İsmet İnönü İstanbul'da", *Vakit*, 3 Mart 1939, 5; *Yeni Sabah*, 3 Mart 1939, 4.

³⁹ "İsmet İnönü İstanbulluların derdlerini dinliyor", *Akşam*, 3 Mart 1939, 1, 6-8; *Cumhuriyet*, 3 Mart 1939, 9; "Millî Şef dün beş saat müddetle İstanbulluların derdlerini dinlediler", *Son Posta*, 3 Mart 1939, 1, 8-9; "Millî Şefimiz Halkı Dinliyor", *Son Telgraf*, 3 Mart 1939, 1 ve 6; "İnönü Şehir Mümessillerini Dinledi", *Tan*, 3 Mart 1939, 10-11; "Millî Şefin Halkla Yaptığı Temaslar", *Yeni Sabah*, 3 Mart 1939, 4.

⁴⁰ "Cumhurreisi Hariciye Vekilini kabul ettiler", *Son Posta*, 3 Mart 1939, 2.

"Ebedî Şefle beraber yarattıkları eseri daha güzelleştirerek daha kuvvetlendirerek yaşatacağına bütün milletin iman ettiği İsmet İnönü'nü, kendi sinesine bastırarak İstanbul bu yüce ve aziz misafirin gelişini bir bayram addetmekte haklıdır"⁴¹ cümleleriyle tamamlamıştı.

M. Turhan Tan, *Tan* gazetesindeki köşesinde şehirde yaşanan mutluluğu şu sözlerle dile getirmişti:

"Dün büyük şehrimizin, İstanbulumuzun tebessüm ve neşe günüydü. Gözler gülüyor, yürekler gülüyor ve ruhlar gülüyordu... Bu sevinç, söylemeye hacet yok, Millî Şefin İstanbulu şereflendirmelerinden doğuyordu... İstanbul halkı, İnönü, Sakarya, Mudanya ve Lozan kahramanını kendi aralarında görmekle nasıl bayram yapmasın ve nasıl bahtiyar olmasın ki. İstanbulun kurtuluş tarihi olan 6 Teşrinievvel günü de İsmet İnönü'nün eserlerinden biridir. O, Dolmabahçe'ye değil, altı yüz bin Türkün yüreğine konuk geldi ve o yüreklerde yer aldı."⁴²

Dönemin önemli kalemlerinden biri olan Asım Us *Vakit* gazetesinde, "Bugün İstanbullular memleketimizin tarihî günlerinden birini yaşayacak: Büyük Millî Şefimiz İsmet İnönü'nü Cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk defa olarak kendi aralarında görmek bahtiyarlığına nail olacak, birçok yıldan beri devam eden bir ayrılık tehassürü en samimî bir derâğuş içinde artık nihayet bulacak..." diye başladığı yazısına, İnönü'nün cephelerdeki başarısı, kendisine karşı oluşan sevgi ve hürmetten ötürü nasıl tereddütsüz bir şekilde cumhurbaşkanlığına seçildiği ifadeleriyle devam etmiş ve sonunda da "Aziz varlığından memleket ve millet için daha pek çok büyük hizmetler ve başarılar beklediğimiz Cumhurreisini kendi aralarında görmek İstanbulun kadirbilir halkı için derin şükranlar ile karşılanacak bir mazhariyettir"⁴³ sözleriyle bitirmişti.

Etem İzzet Benice ise *Son Telgraf* gazetesindeki yazısında, İstanbul ziyaretinin hem seçim öncesi bir döneme hem de Kastamonu seyahati sonrasına denk gelmesinin önemine ve bu ziyaretin yeni mebus seçimi ile yeni bütçe oluşturulmasına önemli katkılar sağlayacağına işaret ederek İnönü'ye, "İstanbul ve Trakya mıntıklarında temasları ile de memlekete yeni faydalar, yeni eserler ve yeni çalışma hız ve hamleler getireceğinden emin bulunarak kendilerini şehrimizde hududsuz sevgilerimizle karşılıyor ve "Hoşgeldiniz" diyoruz"⁴⁴ cümleleriyle seslenmişti.

Gezinin İkinci Günü (3 Mart 1939)

İsmet İnönü, gezisinin ikinci gününde de İstanbul esnafını dinlemeye devam etti. Cumhurbaşkanı, 3 Mart Cuma günü sabah 9.15-13.00, öğleden sonra da 15.00-18.00 saatleri arasında arabacı, bahçıvan, ihracatçı, mensucatçı, lokantacı, köylü, kömürcü ve oduncu, çimento fabrikası işçileri, takasçı, kayıkçı, kabzimal, çiçekçi ve balıkçı esnafına mensup kişilerle bir araya geldi.⁴⁵ Her meslek grubunun kendine göre pek çok sıkıntısı ve beklentisi vardı. İnönü, iki gün boyunca onlara sorular sorarak problemlerini anlamaya ve tespit etmeye çalıştı. Gelenlere, dertlerine çare arayacağını vaat etti. Onun, halkın aracısız aktardığı sorunları defterine tek tek not alması ise toplumda sıkıntılarının çözüm bulunacağı hususunda büyük bir iyimserlik havası yarattı.

İnönü'nün, şehre gelir gelmez ayağının tozuyla hiç dinlenmeden halkla yaptığı görüşmelere basın geniş yer ayırdı. Konuyu köşelerine taşıyan gazeteciler onun bu temaslarından övgü ve takdirle bahsettiler. Örneğin *Ulus* gazetesinde "Halk ile temaslar" başlıklı yazısında Falih Rıfki Atay; İnönü'nün cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk iş olarak Kuzey Anadolu'daki bazı köy ve kasabalarda halkla bir araya geldiğini, bu temaslardan hükümetin fazlaca istifade ettiğini, Reisin şimdi de İstanbul'daki muhtelif meslek sahipleriyle buluştuğunu, bunun "halkın yüreğinden, dertlerini duyuramamak, şikâyetini dinletememek kaygısını" gidermede iyi bir yol olduğunu ve kazanç sağlayacağını belirtmiş, yazısını "İnönü yalnız bir halk devleti reisinin vazifesini yapmıyor: bir halk partisinin bütün azalarına da halk ile birlikte çalışmanın yollarını ve faydalarını öğretiyor" diyerek bu tür gezi ve görüşmelerden duyduğu memnuniyeti dile getirmişti.⁴⁶

⁴¹ Abidin Daver, "İstanbulun Bayramı", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1939, 3.

⁴² M. Turhan Tan, "İstanbulun Sevinci", *Tan*, 3 Mart 1939, 2.

⁴³ Asım Us, "Büyük Millî Şef İstanbulda", *Vakit*, 2 Mart 1939, 1.

⁴⁴ Etem İzzet Benice, "Millî Şef İstanbulda", *Son Telgraf*, 2 Mart 1939, 1 ve 6.

⁴⁵ "Millî Şefimizin halkla temasları", *Ulus*, 4 Mart 1939, 1 ve 5; "Millî Şef, Dün de Halk Mümessillerinin Dileklerini Dinledi", *Tan*, 4 Mart 1939, 1, 9 ve 12; "İnönü dün de Dolmabahçede halkla temaslarına devam etti", *Cumhuriyet*, 4 Mart 1939, 1 ve 9; "İstanbullular Millî Şefe dertlerini anlatmaya dün de devam ettiler", *Son Posta*, 4 Mart 1939, 1, 7 ve 9; "Millî Şef dün de İstanbulluları dinledi", *Vakit*, 4 Mart 1939, 1, 3 ve 5.

⁴⁶ Falih Rıfki Atay, "Halk ile temaslar", *Ulus*, 4 Mart 1939, 1 ve 3.

Akşam gazetesindeki “Akşamdan Akşama” köşesinde “İnönünün halkla temasları” başlıklı bir yazı yazan Vâ-Nû, çok eski devirlerdeki “devre çıkmak”, “tebdil gezmek”, “kapısına başvuranların derdini dinlemek” kabilinden halkın hayalinde yaşayan bir demokrasiyi, İnönü’nün devlet reisi olur olmaz tebarüz ettirmekle işe başladığını ve artık derdini kimseye dinletemeyenlerin “*Reisicumhura kadar giderim*”⁴⁷ diyebileceklerini belirtmişti.

Son Telgraf gazetesinde İsmet İnönü’yü, “*kulağını milletin kalbi üzerinden ayırmayan tek adam*” olarak tanımlayan Etem İzzet Benice de yazısında, “*yeni mebus namzetleri tefrik ve tespit edilmeden önce yüksek İnönü’nün bir sondaj mahiyetinde İstanbul’da yaptıkları çalışmaların*” seçime ve yeni bütçeye etkisinin olacağından şüphe duyulmaması gerektiğine ve bu buluşmanın devletle halkın vasıtasız bir araya gelmesi açısından taşıdığı öneme dikkat çekmişti.⁴⁸

Yeni Sabah gazetesinden A. Cemaleddin Saraçoğlu ise “Her Sabah” köşesindeki “Devletle Millet Dertleşiyor” başlıklı yazısında, Millî Şef’in İstanbul’a geldiği andan itibaren hemen her vaktini halkın istek ve dertlerini dinlemeye ayırdığını, onun muhtelif meslek erbapları ile görüşürken kendini o mesleğin havası içinde hissedip sorularını buna göre sorduğunu, çaresini ve şifasını bir an evvel bulabilmek için eksikleri tüm çıplaklığıyla tespit etmeye çalıştığını belirterek, “*Devletle milletin bu kadar açık ve bu derece sıkı temasından memleket hesabına pek çok fayda bekleme*”nin kehanet sayılmayacağını ifade etmişti.⁴⁹

Halkla temaslarını bitiren Millî Şef, aynı günün akşamı şehirde kısa bir gezintiye de çıktı. Saat 18.00’de otomobil ile Galata, Eminönü, Sirkeci, Sultanahmet, Beyazıt üzerinden Edirnekapı’ya kadar gitti. Oradan aynı yol ile Karaköy’e dönerek Beyoğlu ve Şişli’ye çıktı. Şişli’den de Taksim-Gümüşsuyu yoluyla Dolmabahçe Sarayı’na geri döndü. Gezide kendisine eşi Mevhibe Hanım, Vedid Uzgören ile yaverleri eşlik etti.⁵⁰

Dolmabahçe Çay Ziyafeti (4 Mart 1939)

İstanbul gezisinin üçüncü günü, seyahatin en heyecanlı ve hareketli günüydü. İnönü, 4 Mart Cumartesi günü Dolmabahçe Sarayı’nda kalabalık bir davetli grubunu ağırladı. Cumhurbaşkanı ve eşinin saat 17.00’de başlayan çay ziyafetinde; baremin altıncı derecesine kadar olan sivil memurlar, yarbaya kadar olan askerî erkân, şehirde bulunan milletvekilleri ile gazete sahipleri eşleriyle birlikte hazır bulundu. Basında yer alan bilgilere göre 2 bine yakın seçkin davetli Dolmabahçe Sarayı’nın Muayede Salonu’nda toplandı. İsmet İnönü ve eşi; yaverleri (Şükrü Özer, Cevdet Tolgay ve Cahit Apayık), Dâhiliye Vekili Öztrak, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemal Gedelec, İstanbul Valisi Lütfi Kırdar, İstanbul Kumandanı General Ömer Halis Bıyıktaş, İstanbul Emniyet Müdürü Sadrettin Aka ile birlikte salonu şereflendirdi. İlk olarak, Ankara’dan gelen Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası İstiklâl Marşı’nı çaldı. İnönü, siyah bir jaketatay giymiş, göğsüne de İstiklâl Madalyasını takmıştı. Eşi Mevhibe Hanım da siyah uzun kollu bir elbise tercih etmişti. Merasim başlayınca tüm konuklar önlerinden tek tek geçtiler. En önde Kırşehir milletvekili Yahya Galip vardı. Onu diğer konuklar takip etti. İnönü çifti, tüm misafirlerin elini sıkarak onlarla yakından ilgilendi. Bu kabulün ardından, davetlilere hazırlanan zengin büfeden ikramlar yapıldı. Çay boyunca konukları arasında dolaşan İnönü çifti, misafirleriyle yakından ilgilenerken iltifatlarla bulundu. Ziyafet süresince Filarmoni Orkestrası ve Bahriye Bandosu da nöbetleşe parçalar çaldı.⁵¹ İnönülerin çay ziyafeti saat 19.00’a dek sürdü.⁵²

Basın, Dolmabahçe Çay Ziyafetine de büyük ilgi gösterdi. 5 Mart Cumartesi günü çıkan gazetelerin önemli bölümü ziyafet haberlerine ve çayda çekilen fotoğraflara geniş yer verdi. Çıkan haberlerin ana temasını ise İnönü’nün cumhurbaşkanlığı ve ev sahipliği oluşturdu. Gazeteler sütunlarında; onun cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturduğu günden bu yana nasıl çalıştığından, halkın sorunlarını dinlemesinin memlekete ve hükûmete önemli katkılar sağlayacağından, akşamki çayda gösterdiği samimi ve neşeli tavırlarıyla çok iyi bir ev sahipliği yaptığından bahsettiler. Örneğin Dolmabahçe Çay Ziyafeti hakkında en dikkat çekici haberlerden birine imza atan Salâhaddin Göngör *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısında, “*Dolmabahçe belki kurulduğu günden beri, bu kadar demokrat bir*

⁴⁷ Vâ-Nû, “İnönünün halkla temasları”, *Akşam*, 4 Mart 1939, 3.

⁴⁸ Etem İzzet Benice, “Örnek Millet Başı..”, *Son Telgraf*, 3 Mart 1939, 1 ve 6.

⁴⁹ A. Cemaleddin Saraçoğlu, “Devletle Millet Dertleşiyor”, *Yeni Sabah*, 4 Mart 1939, 1.

⁵⁰ *Cumhuriyet*, 4 Mart 1939, 9; *Son Posta*, 4 Mart 1939, 9; *Tan*, 4 Mart 1939, 1.

⁵¹ “Reisicumhurun çay ziyafeti”, *Akşam*, 5 Mart 1939, 1 ve 7; “İnönünün Çayı”, *Cumhuriyet*, 5 Mart 1939, 1 ve 8; “Millî Şefin dün akşamki çay ziyafeti”, *Son Posta*, 5 Mart 1939, 1 ve 5; “Dün Akşamki Ziyafet”, *Son Telgraf*, 5 Mart 1939, 1; “Dün akşamki kabul resmi”, *Tan*, 5 Mart 1939, 1; “Cumhurreisimiz bir çay verdiler”, *Ulus*, 5 Mart 1939, 1; “Cumhurreisimiz Dün akşam Dolmabahçe sarayında Askerî ve mülkî memurlara bir çay ziyafeti verdiler”, *Vakit*, 5 Haziran 1939, 1 ve 7.

⁵² *Tan*, 5 Mart 1939, 1; “Millî Şefimizin Çayı”, *Yeni Sabah*, 5 Mart 1939, 3. Ancak başka bir gazetede ziyafetin saat 20.00’de bittiği bilgisi yer almaktadır (*Ulus*, 5 Mart 1939, 1).

toplantıya sahne olmamıştı. Muayede Salonunun gerdanında, platin üzerine pırlanta ile işlenmiş bir gerdanlık hissini veren ışıklar arasında Millî Şef İsmet İnönü, yol gösterici bir ülker yıldızı gibi göründü..." ifadeleriyle cumhurbaşkanını parlayan bir yıldıza benzetmiş ve haberini de "Reisicumhurumuzun çayından adeta maneviyatımız ve ruhumuz yıkanmış olarak çıktık. Halk en büyük kuvvettir. İsmet İnönü de kuvvetini halktan alıyor. O halde, en büyük kuvvet odur"⁵³ şeklindeki çarpıcı ifadelerle noktalamıştı. Bu arada, gazetelerde çıkan çok sayıda habere rağmen, İnönü'nün halkla buluşması üzerine iki gün önce uzun yazılar kaleme alan köşe yazarlarının, davetliler arasında bazı eski muhaliflerin de bulunduğu Dolmabahçe'deki bu ziyafete hiç değinmemeleri dikkat çekicidir.

Çay ziyafeti, İnönü'nün cumhurbaşkanı sıfatıyla İstanbul'a yaptığı ilk gezide, kalabalık ve seçkin bir topluluğa verilmesi açısından elbette önemliydi. Ancak bu çayı diğerlerinden farklı kılan husus, yukarıda da belirttiğimiz üzere, Atatürk döneminde yaşanan kırgınlıkları⁵⁴ ve küskünlükleri geride bırakarak İnönü ile uzlaşmayı tercih eden bazı eski muhaliflerin de Dolmabahçe Sarayı'ndaki ziyafete davet edilmiş olmalarıydı. Gelenler arasında Rauf Orbay, Fethi Okyar, Ali Fuat Cebesoy, Salih Bozok, Cafer Tayyar Eğilmez, Ali İhsan Sabis, Mersinli Cemal Paşa, eski Sadrazamlardan Salih Hulusi (Kezrak) Paşa, Recep Peker, Hüseyin Cahit Yalçın gibi isimler bulunuyordu.⁵⁵ O günlerin diğer önemli bir gelişmesi ise çay ziyafetinin hemen ertesi günü (5 Mart 1939) Halide Edip'in⁵⁶, ondan üç ay sonra da (4 Haziran 1939) eşi Dr. Adnan Adıvar'ın⁵⁷ yurtdışından dönerek İstanbul'a gelmeleriydi.⁵⁸

Aslında bu buluşma, muhaliflerle yapılan ilk görüşme değildi. Şöyle ki; "Millî Mücadele ve Atatürk döneminde çeşitli anlaşmazlıklar sonucunda siyasal alanın dışında bırakılmış olan eski muhalifler"⁵⁹ ile İnönü'nün görüşmesi cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte başlamıştı. Nitekim seçim sonrası İnönü'yü ilk kutlayanlardan biri de Kâzım Karabekir idi.⁶⁰ 16 Aralık 1938'de kendisini Çankaya Köşkü'nde ziyaret etmiş, 18 Aralık'ta ise İnönü'nün daveti üzerine birlikte yemek yemişlerdi.⁶¹ Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar Eğilmez, Hüseyin Avni Ulaş gibi isimler de İnönü'ye kutlama mesajı gönderenler arasındaydı.⁶²

İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçilince, "kendi siyasasını rahatlıkla uygulayabilmek ve yaklaşmakta olduğu sezilen uluslararası çatışmada içte huzuru ve birliği sürdürebilmek için üst yönetimde iki önemli değişikliğe gitme gereği" duydu. Bunlardan birincisi, "İnönü karşıtı olarak bilinenleri dışlayıp kendi çevre'sini oluşturmak", ikincisi de "Kurtuluş Savaşı sonrasında değişik nedenlerle yönetim dışında kalan bazı ünlü kişileri yönetime katmak"⁶³tı. Bu bağlamda İnönü önce bir tasfiye hareketine girişti. İlk adım olarak, Celal Bayar'ın kuracağı yeni

⁵³ Salâhaddin Göngör, "İsmet İnönü'nün Çayı: Millî Şefimizin dün verdiği çay ziyafeti pek parlak ve neş'eli geçti", *Cumhuriyet*, 5 Mart 1939, 8.

⁵⁴ Fahir Giritlioğlu, bu kırgınlıkların "hissi sebeplerden" kaynaklandığını yazmaktadır (Giritlioğlu, *Halk Partisinin Mevkii*, 151). Ancak Çetin Yetkin, bu görüşü reddetmekte ve "Atatürk gibi yüce bir kişinin... salt "hissî" yani duygusal nedenlerle kimi kişileri Cumhuriyet'in yetkinlik ve sorumluluk gerektiren görevlerden uzaklaştırmış, bunlara karşı bir tutum takınmış olduğunun" ileri sürülmesini ona karşı yapılmış "büyük bir saygısızlık" olarak nitelendirmektedir (Çetin Yetkin, *Karşıdevrim 1945-1950*, Ankara: Otopsi Yayınları, 2002, 44).

⁵⁵ O tarihte Ankara'da olan Kâzım Karabekir'in 6 Mart 1939'da İstanbul'a geldiğine dair bk. Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, Yay. Haz. Yücel Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, 1085. Ayrıca, Şükrü Kaya'nın bu çaya davet edilmediğine dair de bk. Us, *Hatıra Notları*, 318.

⁵⁶ Uzun yıllar Paris'te yaşayan Halide Edip'in 5 Mart 1939 Pazar günü sabah treniyle İstanbul'a geldiğine ve Sirkeci Garı'nda karşılandığına dair bk. "Bayan Halide Edip bu sabah geldi", *Akşam*, 5 Mart 1939, 2; "Halide Edip geldi", *Son Telgraf*, 5 Mart 1939, 1; "Halide Edip Geldi", *Tan*, 6 Mart 1939, 2; "Halide Edip şehrimizde", *Vakit*, 6 Mart 1939, 1.

⁵⁷ Çay ziyafetinin verildiği gün Adnan Adıvar'ın, iki gün sonra da eşi Halide Edip'in Türkiye'ye döndüğü bilgisi için ise bk. *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, 322. Ancak bu bilgi doğru değildir. Halide Edip, çay ziyafetinin hemen ertesi günü ülkeye tek başına dönmüştür. Eşi Adnan Adıvar ise üç ay sonra 4 Haziran 1939'da sabah treniyle İstanbul'a gelmiş, eşi ve arkadaşlarından oluşan kalabalık bir grup tarafından karşılanmıştır. Bk. "Doktor Adnan bu sabah geldi", *Akşam*, 4 Haziran 1939, 2; "Doktor Adnan", *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1939, 2; "Dr. Adnan Avrupadan dün geldi", *Son Posta*, 5 Haziran 1939, 1; "Doktor Adnan Avrupadan şehrimize döndü", *Tan*, 5 Haziran 1939, 2.

⁵⁸ Halide Edip, 1940 yılında İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanlığına getirildi (Merve Balcı, *Muharrir Hanım-Halide Edip Adıvar'ın Gazete ve Dergi Yazıları 1897-1925*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2019, 32). Hasan Âli Yücel'in Maarif Vekilliği döneminde, *Encyclopedia of Islam*'ın Türkçeye tercüme edilmesi için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde bir komisyon oluşturulmasına karar verildi (Mayıs 1939). Bu projeye dâhil edilen Dr. Adnan Adıvar da ülkeye döndükten bir müddet sonra İslâm Ansiklopedisi Redaksiyon Heyeti tarafından proje yürütücülüğüne seçildi (Feza Günergun, "Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim'den Önce ve Sonra", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 7/2 (2006-Adnan Adıvar Özel Sayısı), 40).

⁵⁹ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt 1, 322.

⁶⁰ Anılarında, meclisin ittifakla seçtiği İnönü'yü 11 Kasım Cuma günü tebrik ettiğini, 14 Kasım sabahı da kendisine cevap verildiğini yazmaktadır (Karabekir, *Günlükler*, 1075).

⁶¹ Karabekir, *Günlükler*, 1076. "Kâzım Karabekir Cumhurreisimizi ziyaret etti", *Son Posta*, 19 Aralık 1938, 3.

⁶² *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt 1, 322.

⁶³ Turan, *İsmet İnönü*, 133-134.

kabinede Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın yerine iki güvenilir adamını getirtti.⁶⁴ Kaya'nın yerine Dr. Refik Saydam, Aras'ın yerine de Şükrü Saraçoğlu atandı. İnönü, ikinci hamlesinde de Başbakan Celal Bayar'ı tasfiye etti. Bu müdahale ile 2,5 aylık (11 Kasım 1938-25 Ocak 1939) Bayar kabinesi son buldu. Onun yerine de Refik Saydam getirildi. Tasfiye sürecinden nasibini alanlardan biri de Atatürk'ün Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak idi. Soyak, ara seçimlerde milletvekili yapılmasına rağmen⁶⁵ Mart 1939 seçimlerinde aday gösterilmedi. "Bu, İnönü'nün tasfiye sürecini temkinli ve aşamalı gerçekleştirmek istediğinin ve aynı zamanda da bu tasfiye konusunda kararlı olduğunun bir göstergesidir."⁶⁶

"Dâhili politikada huzur ve uzlaşma"⁶⁷ sağlamayı hedefleyen İnönü, ikinci aşama için de ciddi teşebbüslerde bulundu. Ona göre, ülkede ulusal birliğin sağlanabilmesi için eski muhaliflerle barışmalı,⁶⁸ gerekirse bunun için ara seçimlerden bile yararlanılmıyordu.⁶⁹ Aslında eski muhaliflerle barışma 1930 sonrası aşamalı bir şekilde başlamıştı. İlk etapta Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele⁷⁰ bağımsız milletvekili yapılarak meclise sokulmuşlardı. Keza yine muhalif gazetecilerden Hüseyin Cahit Yalçın ve Ahmet Emin Yalman basın hayatına geri dönmüş, Atatürk'ün ölümünden kısa süre önce de 150'likler affedilmişti. (29 Haziran 1938) Muhaliflerle barışma politikasını İnönü'de devam ettirdi ve bununla ilgili olarak Başbakan Celal Bayar'ı görevlendirdi. Nitekim anılarında Bayar'ı, Karabekir ve Hüseyin Cahit ile temasa geçmesi ve onların partiye girmeleri ve milletvekili seçilmeleri için gereken işlemlerin yapılması hususunda memur ettiğini anlatmaktadır.⁷¹ İnönü, daha evvel Fethi Okyar'a da beraber çalışma teklifinde bulunmuş ve kendisi bunu kabul etmişti.⁷²

İnönü'nün eski mücadele arkadaşlarıyla yaptığı görüşmeler basına da yansdı. 19 Aralık tarihli gazetelerde; Karabekir'in 18 Aralık günü eşiyile birlikte İnönü'yü ziyaret ettiği,⁷³ İnönü'nün eski silah arkadaşını yemeğe alıkoyduğu, Kâzım Karabekir, Fethi Okyar ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın boş bulunan milletvekilliklerine aday gösterileceğine kesin gözüyle bakıldığı yazıldı.⁷⁴ Nitekim muhaliflerle yapılan görüşmeler sonucunda, 31 Aralık 1938'de yapılacak ara seçimlere katılacak isimler tek tek belirlendi. Seçim sonucunda Kâzım Karabekir (İstanbul), Fethi Okyar (Bolu), Hüseyin Cahit Yalçın (Çankırı), Hasan Rıza Soyak (Burdur) gibi isimler milletvekili oldu.⁷⁵

İnönü, ara seçimlerden sonra mecliste görmeyi düşündüğü diğer arkadaşlarının da milletvekili olması için harekete geçti. O günlerde atılan önemli adımlardan biri hiç şüphesiz, "Atatürk döneminde bağımsız milletvekili seçilmiş olan Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele'nin 9 Ocak 1939'da yaptıkları başvuru sonucunda CHP'ye kabul"⁷⁶ edilmeleri idi. İnönü sonraki süreçte ise Lozan barış görüşmelerinde ciddi anlaşmazlık yaşadığı eski arkadaşları

⁶⁴ İnönü hatıralarına bu hususta, "Dr. Aras ve Şükrü Kaya'nın iktidardan gitmeleri memlekete hakiki bir inşirah verdi. Kendilerine karşı antipatinin bu kadar şamil olduğunu görmek herkesi şaşırtdı" notunu düşmüştür (İnönü, *Hatıralar*, 325).

⁶⁵ Şerafettin Turan, Soyak'ın ara seçimlerde meclise girmesini, onun Çankaya'dan uzaklaştırılmak istenmesine bağlamaktadır (Turan, *İsmet İnönü*, 137).

⁶⁶ Uyar, *Tek Parti Dönemi*, 337-338, 340.

⁶⁷ İnönü, *Hatıralar*, 326.

⁶⁸ Bilindiği üzere, Atatürk ve İnönü ile diğer paşalar arasındaki muhalefet Lozan Barış Görüşmeleri sırasında ortaya çıktı. Cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması ile birlikte daha da güçlendi. Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Adnan Adıvar gibi isimlerin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmasıyla devam etti. Ancak bu süreçte doğuda patlak veren Şeyh Said İsyanı, partinin ayaklanma ile irtibatlandırılmasına ve sonuçta da kapatılmasına neden oldu. Ülkedeki siyasî atmosferi geren son gelişme ise İzmir'deki suikast planının ortaya çıkarılmasıyla yaşandı. Eski İttihat ve Terakki Partisinden ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından pek çok kişi suikastla bağlantılı olduğu iddiasıyla tutuklandı. İzmir ve Ankara İstiklal Mahkemelerinde yapılan yargılamalar sonucunda tutuklulardan bazıları beraat ederken bazıları da idam ve hapis cezasına çarptırıldı. Millî Mücadelenin önemli komutanlarından olan Karabekir, Cebesoy, Bele gibi mebuslar ise suçsuz bulunarak serbest bırakıldı. Yurt dışında bulunan Rauf Orbay da on sene sürgün cezasına mahkûm edildi. Bütün bu yaşananlar, dargınlıkları, küskünlükleri ve tasfiyeleri beraberinde getirdi.

⁶⁹ Turan, *İsmet İnönü*, 134.

⁷⁰ Ali Fuat Cebesoy, 1933 ara seçimleri ve 1935 genel seçimlerinde Konya milletvekili, Refet Bele de 1935 genel seçimlerinde İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçilerek TBMM'ne girmişti (Koçak, *Millî Şef Dönemi*, 178).

⁷¹ İnönü, *Hatıralar*, 327.

⁷² İsmet İnönü'nün, hem Atatürk'ün hastalığı sırasında hem de ölümünden sonra Fethi Okyar'a beraber çalışma teklifinde bulunduğu ve onun da bu teklifi kabul ettiğine dair bk. İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, 352.

⁷³ İnönü-Karabekir görüşmesinin olumlu geçtiğinin somut delillerinden biri de Karabekir'in Ankara Yenişehir'de bir ev kiralamasıdır. Nitekim anılarında 19 Aralık tarihine, aylığı 120 Liradan Ankara'da bir ev bulduğu notunu düşmüştür (Karabekir, *Günlükler*, 1077).

⁷⁴ "Kâzım Karabekirle Fethi Okyar ve Hüseyin Cahid meb'us oluyorlar", *Cumhuriyet*, 19 Birincikanun 1938, 1; "Kâzım Karabekir Cumhurreisimizi ziyaret etti", *Son Posta*, 19 Birincikanun 1938, 3.

⁷⁵ "12 vilâyette Mebus seçimi yapıldı", *Ulus*, 1 Sonkanun 1939, 1; "Yeni mebuslarımız seçildi", *Vakit*, 1 İkincikanun 1939, 1.

⁷⁶ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt 1, 322.

Rauf Orbay'ı kazanmak için bazı hamleler yaptı. Gezi için geldiği İstanbul'da Rauf Bey'i bir akşam yemeğine davet etti.⁷⁷ Rauf Orbay da anılarında bu görüşmeyi doğrulamakta ve ilaveten Dolmabahçe Sarayı'ndaki bu özel yemeğe kız kardeşiyle birlikte katıldığını, on beş yıllık bir ayrılıktan sonra İsmet Paşa ile ilk defa görüştiklerini, hatta ayrılırken kendisini bu kez Ankara'ya davet ettiğini, kısa bir süre sonra gittiği Çankaya Köşkü'nde ise Paşa'nın koluna girerek kendisine beraber çalışma teklifinde bulunduğunu, ancak bunu kabul etmediğini anlatmaktadır.⁷⁸

Bütün uğraşlara rağmen Rauf Orbay 15-26 Mart 1939 tarihleri arasında yapılacak genel seçimlerde aday olma teklifini kabul etmedi. Çünkü bazı çekinceleri ve şartları vardı. Bunun üzerine İnönü, ayrı bir formül bulunacağı konusunda kendisine söz verdi. Rauf Bey'in sıkıntısı, 1926'daki İzmir Suikastı davasında İstiklâl Mahkemesinin kendisi aleyhine verdiği on yıllık sürgün cezasından kaynaklanmaktaydı.⁷⁹ Aslında 20 Haziran 1938'te çıkarılan kanun ile İstiklâl Mahkemelerince cezaya çarptırılanların tamamı affedilmişti. Fakat Rauf Bey bunu yetersiz bulmakta ve kararın yanlış verilmiş olduğunun belirtilmesini istemekteydi. Görüldüğü üzere "*bu, çözümü oldukça güç bir hukuk sorunu idi.*" Fakat soruna uygun bir formül bulundu. Başbakan Refik Saydam'ın ikinci seçmelere hitaben yayınladığı bir açıklama metni ile Rauf Bey hakkında daha evvel verilmiş olan kararın artık bir hükmünün kalmadığı ilan edildi. (22 Ekim 1939) Rauf Orbay bu bildiri sonrasında adaylığını koydu ve boşalan Kastamonu milletvekilliğine seçildi.⁸⁰ Ancak kendisine yapılan tüm ısrarlara rağmen CHP'ye kaydolmadı ve yoluna bağımsız olarak devam etti.⁸¹

Dargınlarla barışma siyaseti ve çabaları bu kadarla kalmadı. Daha sonra bazı isimlere diplomatik vazifeler, mecliste de önemli görevler verildi. Örneğin İkinci Dünya Savaşı'nın en zor günlerinde gerek askerî ve siyasî kimliği gerekse İngilizleri iyi tanıyan biri olması hasebiyle Rauf Orbay hükümet tarafından Londra Büyükelçiliğine⁸² atandı. (Mart 1942) Ali Fuat Cebesoy Nafia (1939-1943)⁸³, Fethi Okyar Adliye Vekilliğine (1939-1941) getirilirken, Kâzım Karabekir de TBMM Başkanlığına (1946-1948) seçildi.⁸⁴ Görüldüğü üzere Atatürk'e yakınlığı, İnönü'ye ise karşıtlığıyla bilinen Şükrü Kaya, Tefvik Rüştü Aras, Kılıç Ali, Fuat Bulca gibi isimler liste dışı bırakılarak tasfiye edilirken, İnönü ile uzlaşmayı tercih eden Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi isimler de meclisteki yerlerini aldılar.⁸⁵ Böylelikle İnönü'nün kimine göre "*barışma ve uzlaşma*"⁸⁶, kimine göre de "*mürüvvet siyaseti*"⁸⁷ meyvelerini vermiş oldu. Bu da eski dönemin kapandığının ve yepyeni bir dönemin başladığının somut bir göstergesiydi.

Peki, böyle bir politikaya gerek var mıydı? Anılarında "*Atatürk'ün ölümünden sonra ilk iş olarak dahilde emniyet tesisinin lazım olduğunu gördüm. Eski muhaliflerin teskini, mümkünse kazanılması kıymetli bir şey idi*"⁸⁸ diye yazan İnönü, bu politikanın gerekliliğini ve davranışlarındaki kararlılığı ise şöyle açıklamıştır: "*İçişlerinde yeni bir politika lüzumlu idi. Bu politika, gerginlikleri ciddi olarak giderme veya yumuşatma istikametinde olacaktı. Eski küskünlükleri kaldırmak için, ciddi olarak çalışmak kararındaydım... Atatürk'ün millî mücadele arkadaşları olan eski önder şahsiyetleri küskün halinden çıkarıp, cemiyet hayatına onları tekrar sokmayı görev saydım. Ve ciddi olarak çalıştım. Herkes bilir...*"⁸⁹ Asım Us da notlarında, İnönü'yü bir ziyareti sırasında kendisine bu husustan

⁷⁷ "B. Rauf Cumhurreisimiz tarafından evvelki akşam yemeğe alıkonuldu", *Akşam*, 5 Mart 1939, 2; Millî Şef'in Rauf Bey'i kabul ettiğine dair bk. "Büyük Şef", *Vakit*, 5 Mart 1939, 1; "*Kırık kalpleri tamire*" çalışan İnönü'nün, Rauf Orbay'ı 3 Mart 1939 akşamı Dolmabahçe'de yemeğe alıkoyduğuna dair bk. Us, *Hatıra Notları*, 318.

⁷⁸ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, Cilt 2, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, 249-250.

⁷⁹ Rauf Orbay, İzmir Suikastı nedeniyle yapılan yargılamada İstiklâl Mahkemesi tarafından gıyabında on yıla mahkûm edilmişti (1926). O sırada Viyana'da olan Rauf Bey de sonraki yıllarını sürgünde geçirmek zorunda kalmıştı. 28 Ekim 1933'te Af Kanunu çıkarıldığında ise kendisi Mısır'daydı. Orbay, akrabalarının ısrarı üzerine 5 Haziran 1935'te İstanbul'a geldi. Atatürk de o günlerde Karabekir, Bele ve Orbay ile olan dargınlığa bir son vermek ve onların gönüllerini almak niyetindeydi. Bunun üzerine Atatürk'ün onayını alan Ali Fuat Cebesoy, Atatürk ile Rauf Orbay'ı bir araya getirmek için ara buluculuk yaptı. Ama bu iyi niyetli teşebbüsü sonuçsuz kaldı. Cebesoy anılarında, Atatürk'ün "*etrafındaki kıskanç ve muhteris birçok insan bu arzusunun husulüne mâni olmuştur*" diye yazarak bu neticeden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir (Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, II. Kısım, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1960, 242-246; Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk-Rauf Orbay Kavgası-Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası...*, İstanbul: Temel Yayınları, 2012, 671-675).

⁸⁰ Turan, *İsmet İnönü*, 137-139.

⁸¹ Orbay, *Siyasi Hatıralarım*, 256.

⁸² Rauf Orbay'ın Londra'daki büyükelçilik görevi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nur Özmel Akın, *Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği 1942-1944*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999.

⁸³ Ali Fuat Cebesoy, Ocak 1948'de ölen Kâzım Karabekir'in yerine TBMM Başkanı seçilmiştir.

⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt 2 (1938-1950), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967, 44.

⁸⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, Faik Ahmet Barutçu, Adnan Adıvar da milletvekili olarak meclise giren isimler arasındadır.

⁸⁶ Kocabaş, *Millî Şef Yönetimi*, 80.

⁸⁷ Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, 348.

⁸⁸ İnönü, *Hatıralar*, 327.

⁸⁹ Aydemir, *İkinci Adam*, 45.

bahsettiğini ve “*Evvelce bizden ayrılmış olanlar içinde tekrar bizimle birlikte çalışmak isteyenler bulunursa kendilerine imkân vereceğim. Bir devletin başına her türlü kayıttan azade bir şef getirilmesi bunu icap eder*”⁹⁰ dediğini aktarmaktadır. Küskünlükleri gidermek isteyen İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak tarafından “*Beyhude çalışıyorsun*”⁹¹ diye eleştirilmiş olsa da bu uğurda mesai harcamaktan vazgeçmemiştir. Zaten yukarıdaki ifadeler de uzlaşmayı şefliğinin gerekliliği olarak gören İnönü’nün bu yoldaki kararlılığının kanıtıdır.

İsmet İnönü, eski muhalif arkadaşlarını birlikte çalışmaya davet ederken, onlardan önemli bir istekte ve/veya ricada bulunmayı da ihmal etmemiştir. O talep, Atatürk’ün şahsının ve döneminin eleştirilmemesi idi. Nitekim Metin Toker, İnönü’nün bu hususta, “*Onlarla temas, onlara fırsat verilmesi, aslında beni kuvvetlendirmiyordu. Aksine, partide bir takım şüpheler, endişeler yaratıyordu. Çünkü bizde âdet, her hareketin altında bir “başka maksat” aramaktır. Buna rağmen eski muhaliflerin kazanılması fikrini takip ettim ve Bayar bana yardımcı oldu. Maksat, Atatürk’ün ölümünün fırsat bilinerek bir tartışma havası açılmamasıydı*” dediğini aktarmaktadır.⁹²

“*Cumhuriyeti ve inkılâpları korumak ve devam ettirmek fikrindeyse, Atatürk’ü korumak vazifedir*” diyerek eski arkadaşlarına, “*Atatürk’ün şahsı ile uğraşmak olamayacaktır*”⁹³ şartını ileri süren İnönü’nün bu teklifine Karabekir hariç herkes uydu. İnönü anılarında bu duruma da değinmekte ve Karabekir’in serbest kalır kalmaz hemen neşriyata başladığından, ancak yaptığı neşriyatın mecliste ve kamuoyunda yarattığı olumsuz etki ve tepkiden dolayı biraz hayal kırıklığına uğradığından fakat yine de iddialarından vazgeçmediğinden bahsetmektedir.⁹⁴ Gerçekten de Kâzım Karabekir 1939 genel seçimlerinin hemen ertesinde *Tan* gazetesinde yayınlanan bir röportajında, yaşadığı mağduriyetler ve Nutuk’ta yer alan yanlışlıklar üzerinde durmuştur. Modern hurafenin etkisinde kaldığını iddia ettiği Atatürk dönemini de şu sözleriyle eleştirmiştir:

“Ne yazık ki bu on beş sene içinde kıymetli fikirlerle ortaya çıkarak hayatlarını istihkar edercesine çalışan ve memlekete büyük hizmetler ifa eden bazı vatan çocuklarının bir kenarda nasıl unutuldukları, kimsenin gözünden kaçmamıştır. Onların bütün hizmetleri yalnız kökünden inkâr edilmekle kalmamış, belki onlara türlü isnatlar da yapılarak her biri dipdiri mezara gömülmek istenmiştir. Bu suretle memleket bunların olgun ve dolgun başlarından istifadesiz bırakılmıştır. Bütün bunlara modern hurafenin büyük tesiri olmuştur...”⁹⁵

Şevket Süreyya Aydemir’in de bahsettiği üzere, Millî Mücadele yıllarında önemli hizmetlerde bulunan fakat türlü sebeplerden dolayı genç yaşta saf dışı bırakılan Karabekir’in hayatı elbette zor geçmişti. Evi basılan, evrakları elinden alınan, bastırıldığı kitabı yakılan bir adamın yaşadıklarından dolayı öfkeli ve kırgın olması gayet tabiiydi.⁹⁶ Ancak Atatürk’ün ölümünün üzerinden henüz beş ay geçmişken, üstelik ikaz edilmesine rağmen bu tür beyanatlar vermesi o günlerde doğru ve samimi bir hareket olarak algılanmadı ve verdiği beyanat kamuoyunda büyük tepkilere neden oldu. Röportajın yayınlandığı gün üniversite öğrencilerinin gazete binasının önünde protesto gösterileri yapması⁹⁷ üzerine *Tan* gazetesi söyleşiyi yayınlamaktan vazgeçti.⁹⁸ Tutumundan ötürü partisi tarafından eleştirilen Karabekir ise meclis grubunda söz alarak, “*Atatürk’e dil uzatmayı aklından geçirmediyi*”⁹⁹ açıklamak zorunda kaldı. 1939 Nisan’ında yaşananlar, İnönü’nün Cumhuriyeti ve inkılâpları koruma konusunda üstlendiği misyonun ve Atatürk’e gösterilmesini istediği saygı ve hassasiyetin önemini göstermektedir.

⁹⁰ Us, *Hatıra Notları*, 294.

⁹¹ Aydemir, *İkinci Adam*, 45.

⁹² Metin Toker, “İnönü’nün Hatıra Defterinden Sayfalar”, *Hürriyet*, 26 Ocak 1974, 1 ve 14.

⁹³ Aydemir, *İkinci Adam*, 45.

⁹⁴ İnönü, *Hatıralar*, 327.

⁹⁵ “General Kâzım Karabekirle Mülâkat: General Diyor ki: Matbuat, Hâdiseleri Yeni Nesle Olduğu Gibi Nakletmelidir”, *Tan*, 3 Nisan 1939, 1 ve 4.

⁹⁶ Aydemir, *İkinci Adam*, 46.

⁹⁷ Kocabaş, *Millî Şef Yönetimi*, 79-80.

⁹⁸ 4 Nisan 1939’da, “Türk Gençliğinin Vakur Hassasiyeti Takdire Şayandır” başlığıyla bir yazı yayımlayan *Tan* gazetesi; önce yayınladıkları mülâkat üzerine bir grup üniversite öğrencisinin matbaalarına gelerek üzüntülerini dile getirdiklerini ve bu röportajın yayınlanmamasını kendilerinden rica ettiklerini yazmış, sonra da “*Gazete, sütunlarında çıkan her yazı ile bir fikirde olamaz. Biz fikirlerimizi mülâkatın intişamından sonraya bırakmıştık. Çünkü Atatürk’ün memlekete miras bıraktığı ve gençliğe emanet ettiği inkılâba sadık kalmağa and içenlerden biri de Tan’dır*” diyerek hem gençliğin gösterdiği hassasiyet üzerine bu mülâkatı kestiklerini duyurmuş hem de okurlarından kendilerini mazur görmelerini istemiştir (*Tan*, 4 Nisan 1939, 1).

⁹⁹ Turan, *İsmet İnönü*, 140.

İnönü ile eski muhaliflerin yol arkadaşlığı çok uzun sürmedi. Rauf Orbay 1942 Mart'ında Londra Büyükelçiliğine gitmeyi tercih etti. Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Adnan Adıvar da¹⁰⁰ çok partili hayata geçildikten sonra CHP'den ayrılarak Demokrat Partiye katıldılar. Karabekir ise İnönü ile birlikte yürümeye devam edip bir ara TBMM başkanlığına kadar yükseldi. Ancak o da “*Köy Enstitülerinin komünistlikle suçlanıp kapatılması yoluna gidilmesi gibi bir girişimde başlıca etkenlerden*” biri oldu.¹⁰¹

İnönü'nün yönetime gelir gelmez yürüttüğü bu “huzur ve uzlaşma” siyasetinin sebeplerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İnönü'nün anılarında da bahsettiği üzere, yaklaşmakta olan savaş öncesi dâhilde emniyetin tesis edilmesi, ülkede barış ve huzur ortamı yaratılması gerekliydi.¹⁰²

2. Atatürk'e muhalif olan isimler, yeni dönemde kendisine de “*muhalif hale gelebilirler, onun yönetimini zor duruma sokabilirlerdi. Üstelik Atatürk'e muhalif olanların çoğu, genelde İnönü'den kaynaklanan sebeplerden ona muhalif hale gelmişlerdi.*”¹⁰³ Şu durumda, muhtemel bir muhalefetin önünün kesilmesi için onların kazanılması zorunluymuştu. Nitekim Yakup Kadri Karaosmanoğlu da bir kitabında bu noktaya temas etmiş ve “*İsmet Paşa, O'nun yakınında bulunanlardan, O'nun koruduğu, hoşlandığı kimselerden ortada hangi birini bırakmıştı? İsmet Paşa, yalnız Atatürk'ün çevresindekileri darmadağın etmekle kalmamış, bunlardan boşalan yerleri bir takım yeni kimselerle ve bir vakitler kendi yüzünden Atatürk'e dargın olanlarla doldurmuştu*”¹⁰⁴ şeklinde sitemkâr bir yorumda bulunmuştur.

3. Muhaliflerin Atatürk'ün şahsını ve dönemini hedef almaları mümkündür ki nitekim öyle oldu. O yüzden bu politika Atatürk'ün mirasının korunabilmesi için atılması elzem bir adımdı. Şevket Süreyya Aydemir, İnönü'nün bu hareketini “*uzak görüşlü bir basiret eseri*” olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁵

4. “*Muhaliflerle barışmak, aynı zamanda “halk ile barışmak” olacaktır.*” Çünkü bu isimler halk tarafından sevilen kimselerdi.

5. Söz konusu kişiler, “*ehil ve kabiliyetli devlet adamları*”¹⁰⁶ idi. Dolayısıyla onlardan istifade etmek faydalı olabilirdi.

6. Barışma politikası, İnönü için kendi Millî Şefliğini pekiştirmede güzel bir araç olabilirdi.¹⁰⁷

7. Muhalifleri kazanmak ve onlara görevler vermek, siyasî tabanın genişlemesine katkı sağlayabilirdi.¹⁰⁸

Yakup Kadri de bu politikanın uygulanış sebepleri hakkında o günlerde kafasında bazı “şüpheler” oluştuğundan bahsetmektedir. Ona göre; İnönü ya “*eski muarızlarını kanadı altına almakla onların memlekette önemli bir çoğunluk teşkil eden taraftarlarına “Görüyorsunuz ya; bunlar bana değil, Atatürk'e karşı idiler. O öldükten sonra, işte, muhalefetten eser kalmadı” demek istemişti. Ya da “Fethi Okyar'ı adalet, Ali Fuat Cebesoy'u ulaştırma bakanlıklarına getirmekle hâlâ Atatürk'ün arkasından ağlayan Türk Milleti'ne O'nun açtığı büyük devrin devam etmekte olduğu hissini vermek maksadını” gütmüştü. Yakup Kadri, bu husustaki son “kuruntusundan” ise şöyle söz etmektedir:*

“Düşünüyordum ki, İsmet Paşa eski muarızlarıyla Atatürk'e dayanmaksızın tek başına uğraşamayacağını anladığı için böyle bir hoş geçinme yolu tutmuş ve bununla pek akıllıca bir harekette bulunmuştur. Zira, bu hareket ne kadar zoraki olursa olsun, ne gibi ard düşüncelere dayanırsa dayansın, iç politikada bir barış denemesi mânasına gelebilir ve Atatürk'ün ölümünden sonra sarsılması çok muhtemel olan devlet otoritesi de ancak bu suretle korunabilirdi.”¹⁰⁹

¹⁰⁰ Eşi Halide Edip Adıvar da DP listesinden İzmir milletvekili seçilerek TBMM'ne girmiştir.

¹⁰¹ Turan, *İsmet İnönü*, 140.

¹⁰² İnönü, *Hatıralar*, 326-327.

¹⁰³ Kocabaş, *Millî Şef Yönetimi*, 82.

¹⁰⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, 137.

¹⁰⁵ Aydemir, *İkinci Adam*, 46.

¹⁰⁶ Kocabaş, *Millî Şef Yönetimi*, 82.

¹⁰⁷ Uyar, *Tek Parti Dönemi*, 338-339.

¹⁰⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye*, 269.

¹⁰⁹ Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, 138.

İnönü'nün takip ettiği politikanın arka planında, yukarıda belirtilen tüm nedenlerin az ya da çok elbette etkisi vardır. Ancak dönemin önemli tanıklarından biri olan ve İnönü'ye "bir zamanlar" yakınlığıyla bilinen Yakup Kadri'nin işaret ettiği noktalar da göz ardı edilemeyecek bir önemi haizdir.

Gezinin Dördüncü Günü (5 Mart 1939)

İnönü'nün, 5 Mart Pazar günü yaptığı tek faaliyet Kadıköy'de oturan kız kardeşi Seniha Hanım'ı ziyaret etmek oldu. İnönü bu ziyaret kapsamında öğlen 12.00'de Kabataş'tan arabalı vapurla Üsküdar'a geçerek Kadıköy'deki kardeşine gitti. Saat 14.00 gibi de Moda'dan motorla Dolmabahçe Sarayı'na geri döndü. Bu kısa gezi sırasında Üsküdar ve Kadıköy halkının tezahüratlarıyla karşılandı.¹¹⁰ Mevhibe Hanım da aynı günün gecesi, Tepebaşı'nda Şehir Tiyatrosunun sahnelediği "Bir Muhasip Aranıyor" isimli piyesi (komedi) izledi.¹¹¹

Gezinin Beşinci Günü (6 Mart 1939)

İnönü'nün 6 Mart Pazartesi günkü ilk durağı İstanbul Üniversitesi idi. Millî Şef, sabahın erken saatlerinden itibaren üniversitenin bahçesini ve Beyazıt Meydanı'nı dolduran gençlerin, vatandaşların bulunduğu alana saat 10.15'te ulaştı. Kendisine yaverlerinin yanı sıra Faik Öztrak, Lütfi Kırdar, Ömer Halis Bıyıktay, Kemal Gedeleş gibi isimler eşlik etti. Heyeti, İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel, dekanlar ve profesörler kapıda karşıladı. İnönü, bir müddet Bilsel'in odasında dinlendikten sonra sınıfları dolaştı. Hukuk Fakültesinden Prof. Tahir Taner, İktisat Fakültesinden Joseph Dobretsberger ve Fizyoloji Enstitüsünden Doç. Dr. Sadi Irmak'ın derslerine girdi. Sınıflarda öğrencilerin arasında oturarak, tıpkı Atatürk gibi, kısa bir süre bu dersleri dinledi. Sonrasında büyük kabul salonuna geçerek Rektör Bilsel ve bazı öğretim üyeleriyle sohbet etti, onlardan üniversite hakkında bilgi aldı. Saat 11.00'e gelince de büyük salonun balkonuna çıkarak günlerdir merak ve heyecanla beklenen nutkunu okudu.

İnönü, radyo ile bütün memlekete, hoparlörler ile de bahçede ve meydanda toplanan vatandaşlara ulaştırılan konuşmasında evvela Türk gençliğine seslendi. Onlara, İstanbul Üniversitesinin kıymetinden, Cumhuriyet hükûmetinin ilk günden itibaren en büyük hedefinin kurumu mükemmelleştirmek olduğundan ve üniversitenin eksiklerinin mutlaka tamamlanacağından bahsetti. Üniversitelilerin çalışkan ve idealist olmasının vatanın istikbali için büyük temel teşkil ettiğini söyledikten sonra da "*Bilmenizi isterim ki, ahlâk ve karakter sağlam olmadıkça, cemiyette esaslı bir hizmet görmeğe imkân yoktur. Cemiyetin kudret ve ehemmiyeti, vasatî ahlâk ve karakterin yüksek kıymetine, her faktörden ziyade bağlıdır*" diyerek gençlere sağlam ahlâk ve karakter vurgusunda bulundu.

Konuşmasının devamında, vatandaşlarla memleket meselelerini görüşmenin kendisi için büyük bir zevk olduğunu, halkın sorunlarını samimiyetle anlatmasından memnuniyet duyduğunu söyledi. İstanbul halkına gösterdiği yoğun ilgi ve tezahürattan ötürü de teşekkür etti.

Millîte seslendiği bölümde ise dünyanın içinde bulunduğu durumu ele aldı. İnönü, böyle bir süreçte ayakta kalabilmenin tek formülünün birlik olmaktan geçtiğini ve Türk milletinin bu kuvvete sahip olduğunu şu ifadelerle dile getirdi:

"Türk milleti, her türlü nifak tesirlerinden uzak ve salim bir birlik ve beraberlik havası içinde kendini göstermektedir. İnsaniyetin geçirdiği buhran içinde birçok milletler, ufuktaki hadiseler, bilhassa kendi içlerindeki nifak ve zâftan dolayı, ızdırabla bakıyorlar. Türk milleti, beynelmilel siyasetin yarın için beklenmedik hâdiseler hazırlanması ihtimali karşısında, her türlü nifaktan masun ve müteneffir bir halde, kendine güvenir vaziyettedir. Milletler için en büyük kuvvet, her silâhtan keskin, her kudretten üstün en büyük kuvvet, kendi evlâdları arasındaki birlik kuvvetidir."

İnönü, hitabının sonraki kısmında parti işlerinden de bahsetti. Bu hususta, "*CHP, şimdiden memleketin bütün menfaatlerini ve bütün evlâdlarını kucaklayan bir siyasî aile haline gelmiştir. Vatandaşlar, büyük Partinin teşkilatı içinde, her türlü hizmet ve inkişaf imkânını bulmaktadırlar...*" diyerek parti teşkilatının tüm vatandaşlara açık olduğuna ve onların artık daha geniş bir hizmet sahası bulacaklarına dikkat çekti. Daha önce de bahsedildiği üzere İnönü parti üyeliği, çalışmaları ve teşkilat konularına 9 Kasım 1938'te yapılan CHP Kastamonu İl Kongresi'nde de

¹¹⁰ "İnönünün dünkü gezintisi", *Cumhuriyet*, 6 Mart 1939, 1; Dün Kadıköyüne geçen Millî Şef halk tarafından şiddetle alkışlandı", *Son Posta*, 6 Mart 1939, 1; "İnönü'nün Dünkü Tetkikleri", *Son Telgraf*, 6 Mart 1939, 1.

¹¹¹ "Bayan İnönü", *Son Posta*, 6 Mart 1939, 11; "İnönü'nün Dünkü Tetkikleri", *Son Telgraf*, 6 Mart 1939, 1.

değindi. Nitekim burada da benzer noktalara vurgu yaparak, huzur ve istikrar içinde bütün vatandaşların samimi hizmetlerinden istifade edileceğinin altını çizmiştir.

“İstikrar bulmuş millî bir varlıktan ve feyizli inkılaplarla teşekkül etmiş yeni cemiyetin emniyet ve huzurundan” bahsedebiliyor olmanın ana sebebinin “on beş senelik Atatürk idaresinin müspet neticesi” olarak gösteren İnönü, gençlere “Atatürk’ün ebedî adını hep beraber yüreklerimizden taşıyan sevgi ve tazim hisleriyle yâdedelim. Onun hatırasına karşı samimiyet tezâhüratımızla yeryüzü göklere kadar bir daha çınlasın” sözleriyle seslenerek nutkunu milletine yaptığı birlik ve beraberlik çağrısıyla noktaladı. Rektörün odasında kısa bir süre dinlendikten sonra da saat 11.30’da üniversiteden ayrıldı. Öğrencilerin tezahüratları eşliğinde Dolmabahçe Sarayı’na geri döndü.¹¹²

İnönü’nün İstanbul Üniversitesinde gençliğe ve bütün vatandaşlara hitaben yaptığı konuşma büyük ses getirdi. Ertesi günkü gazetelerde “İnönü ve Gençlik” üzerine pek çok yazı yayımlandı. Kimi gazeteciler bu ziyaretin gençlik üzerinde yarattığı bayram havasından kimi İnönü’nün etkileyici üslup ve konuşmasından kimi de verdiği mesajların öneminden bahsetti. Örneğin bu ziyaretin etkisini *Cumhuriyet* gazetesinden Nadir Nadi, “Atatürk’ün aramızdan ayrıldığı günden beri yüreği kan ağlayan Türk gençliği, dün ilk defa olarak içten gelen bayram saatleri yaşadı...”,¹¹³ *Haber Akşam Postası*’ndan Nizamettin Nazif de “Bugün İnönü, geçmiş tarihten giydiği millî kahramanlık hil’atına bugünkü tarihin en parlak şerefini katmıştır. Bugün, mabut Şef Atatürk’ün fâni âlemden ayrılmasından doğan matemün üniversitede bittiği gündür” cümleleriyle tarif etti.¹¹⁴ *Ulus*’tan Burhan Belge, “...Bu üniversite nutku, bizleri o kadar birden bire avladı ve gönüllerimizi öylesine sıyrıp geçti ki, bu tatlı, müessir ve terbiye edici sohbetlerini bizden esirgememesini (İnönü’den) rica” ederken,¹¹⁵ *Yeni Sabah*’tan Hüseyin Cahit Yalçın da “İsmet İnönü, her zamanki gibi lüzumsuz tafsilattan uzak, canlı, ciddî ve müessir sözlerle hepimizin kalbine ve ruhuna nüfuz etmek kudretini bir kez daha gösterdi... Bütün memleketteki bu ümit, emniyet ve itimat havasını yaratan bizzat İsmet İnönü’dür. Onun yüksek görüşü bütün kalpleri birleştirdi...” ifadeleriyle konuşmanın kendisinde yarattığı etki ve memnuniyetten söz etti.¹¹⁶ “Bu nutuk yeni bir nur gibi ortalığı aydınlatmakta, Türkiye Cumhuriyetinin takip edeceği terakki ve tekâmül yolunu bütün vuzuhu ile göstermektedir” diyen Zekeriya Sertel, konuşmadan küçük alıntılar yaptığı *Tan* gazetesindeki yazısında İnönü’nün işaret ettiği noktalara değinerek bunların “Türk demokrasinin inkişâf tarihinde yeni bir sayfa” açacağından bahsetti.¹¹⁷ Aynı gazetede benzer bir vurgu yapan Sabiha Sertel de “Bu nutkun içinde İnönü’nün, dâhilde takip ettiği siyasetin derin umdelerini, Cumhuriyetin tekâmülüne vereceği istikameti” bulabileceğimizi yazdı.¹¹⁸

Üniversiteden Dolmabahçe Sarayı’na dönen İnönü, burada bir müddet dinlenip yemeğini yedikten sonra saat 13.00’te bu kez de Çatalca’ya doğru hareket etti. Kendisine eşi ve yaverlerinin yanı sıra Faik Öztrak, Lütfi Kırdar, Sadrettin Aka, İsmail Hakkı Tekçe, Kemal Gedeleş, Süreyya Anderiman, Ömer Halis Bıyıktaş, Vedid Uzgören ve Fikret Atlı eşlik etti. İnönü, Edirnekapı’dan itibaren yol boyunca dizilen halkın yoğun ilgisi ve “Yaşa, var ol, Millî Şef” tezahüratlarıyla karşılaştı. Halkın gösterdiği coşkuya kayıtsız kalamayan cumhurbaşkanı, otomobilini sık sık durdurarak gelenleri selamlamaya ve iltifatlar etmeye çalıştı.

Çatalca’da, gençlerin kurduğu amatör bir bando takımı ile karşılanan İnönü doğrudan garnizon komutanlığına gitti. Burada kendisini karşılayan yüksek rütbeli subaylarla görüştü. Hatta bir ara Çorlu’dan gelen Korgeneral Salih Omurtak’ı da huzuruna kabul etti. Sonrasında da komutanlık binasının alt katına konulan bir masanın başına geçerek, talebi üzerine yanına getirilen Çatalcalı köylüleri dinledi. Köylüler ziraat aletleri olmadığından, parasızlıktan dolayı bunları istedikleri gibi temin edemediklerinden, yeni yollar yapılması gerektiğinden vs. bahsettiler. O da gelenlere bunları tetkik edeceğini ve ilgileceğini söyleyerek görüşmeyi bitirdi. İnönü, Çatalcalıların dertlerini dinledikten sonra ise yine yollara dökülen kasabalı ve köylülerin coşkulu haykırışları ve alkışları arasında Silivri’ye geçti.

¹¹² “Millî Şefin Büyük Nutku”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1939, 1, 6-7; “Millî Şef üniversiteyi ziyaret etti, İstanbulun köylerini gezdi”; *Akşam*, 7 Mart 1939, 1 ve 7; “Millî Şefin dün sabahki nutku”, *Son Posta*, 7 Mart 1939, 11; “Millî Şef İsmet İnönü Bu Sabah Üniversitede Gençliğe Mühim Bir Hitabe İrad Etiler”, *Son Telgraf*, 6 Mart 1939, 6; “Millî Şef’in millete yüksek hitapları”, *Ulus*, 7 Mart 1939, 1; “Cumhurreisimiz İnönü Üniversite gençliği tarafından coşkun tezahüratla karşılandı”, *Vakit*, 7 Mart 1939, 7.

¹¹³ Nadir Nadi, “İnönü Gençlik Arasında”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1939, 1 ve 9.

¹¹⁴ Nizamettin Nazif, “İnönü ve gençlik”, *Haber Akşam Postası*, 6 Mart 1939, 2.

¹¹⁵ Burhan Belge “Üniversite Nutku”, *Ulus*, 7 Mart 1939, 2.

¹¹⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “Üniversite Nutku”, *Yeni Sabah*, 7 Mart 1939, 1 ve 3.

¹¹⁷ Zekeriya Sertel, “Millî Şefin Yeni Nutku Karşısında”, *Tan*, 7 Mart 1939, 1 ve 10.

¹¹⁸ Sabiha Zekeriya Sertel, “İsmet İnönü’nün Üniversite Kürsüsünden Millete Hitabesi”, *Tan*, 7 Mart 1939, 5.

Silivri'de kaymakam, parti mensupları ve vatandaşlar tarafından karşılanan İnönü, kasabayı dolaştıktan sonra hükümet konağına gitti. Burada da Silivrililerle buluştu. Onların kredi, traktör, harman makinesi ile ekecek toprağa duydukları ihtiyaçları dinleyerek notlar aldı. Faik Öztrak ve Lütfi Kırdar'a bazı konularda direktifler verdi. İlçedeki temaslarını bitiren İnönü saat 18.00'de Silivri açıklarında bekleyen Savarona yatına geçti. Tetkik gezisini takip eden gazetecileri de yanına alarak saat 22.00'de Dolmabahçe'ye ulaştı.¹¹⁹ İnönü'nün dönüş yolunda gazetecileri yanına alıp Savarona yatında onlarla birlikte akşam yemeği yemesi ise ertesi günkü gazetelerde büyük bir iltifat olarak yorumlandı. Haber, basın mensupları tarafından memnuniyet ve takdirle okurlara bildirildi.

Gezinin Altıncı ve Son Günü (7 Mart 1939)

İnönü, İstanbul'daki son gününde öğleye kadar istirahat etti. Öğlen saat 12.00'de de Saray'dan çıkarak Ayazağa Kasrı'ndaki Süvari Binicilik Okuluna gitti. Bu ziyaretinde kendisine yaverleriyle birlikte Faik Öztrak, Lütfi Kırdar, Süreyya Anderiman gibi isimler eşlik etti. Heyeti, Okul Komutanı Kurmay Albay Saim Önhon ve talim heyeti karşıladı. Bir zamanlar harabe halinde olan Ayazağa Kasrı, İnönü'nün başbakanlığı döneminde tamir edilerek Binicilik Okulu haline getirilmişti. Atlara ve biniciliğe düşkünlüğü ile bilinen İnönü, kendi döneminde kurulan bu okulu büyük bir merak ve beğeniyle gezdi. Kendi izniyle "İnönü" adı verilen binicilik alanını (manej), asteğmen dairelerini, dershaneleri, gazinoları ve koğuşları tetkik ettikten sonra da okulun faaliyetleri hakkında yetkililerden bilgi aldı. Bu esnada kendisine, binicilik takımımızın 1938 yılında Roma'da yapılan müsabakada kazandığı "Mussolini Altın Kupası" ve alınan diğer ödüller gösterildi. Takımın 25 Martta Nis'e hareket edeceği, buradan da Roma, Brüksel ve Bükreş'e geçerek müsabakalara katılacağı anlatıldı.¹²⁰ Elde edilen başarılarından büyük memnuniyet duyan İnönü, okul komutanı Saim Önhon'a tebrik ve teşekkürlerini iletip okulun hatıra defterini imzaladı. Saat 13.30 gibi de beraberindekilerle birlikte okuldan ayrıldı.

Süvari Okulundan büyük bir memnuniyetle Dolmabahçe Sarayı'na dönen İnönü, burada bir müddet dinlendi. Saat 17.00'de ise bu kez motorla Kasımpaşa'ya geçerek Haliç Tersanesi'ni ziyaret etti. Millî Şef'i tersanede, Deniz Kumandanı ve yüksek rütbeli subaylar karşıladı. İnönü ve maiyetindekiler tersanede inşa halinde olan iki denizaltıyı inceledi, yetkililerden bilgi aldı. Tersanenin diğer kısımlarını gezip gerekli incelemeleri yaptıktan sonra da tekrar Saray'a geçti.¹²¹

Bir haftaya yakın bir süre İstanbul'da kalan İnönü, tersane ziyaretiyle birlikte gezisini tamamlamış oldu. Akşam yemeğini Saray'da yiyen İnönü ve eşi, aynı günün akşamı saat 21.15'de de kendilerine tahsis edilen "Suat" vapuruyla Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrıldı. Vapurda kendisine yaverlerinin yanı sıra Faik Öztrak, Lütfi Kırdar, Ömer Halis Bıyıktay, Kemal Gedeleş, Süreyya Anderiman, Vedid Uzgören, Fikret Atlı, erkek kardeşi Hasan Rıza Bey, Salih Omurtak ve Bilecik milletvekili Salih Bozok eşlik etti. İnönü, kısa vapur yolculuğu sırasında muhtelif kişilerle, özellikle de Salih Bozok ile sohbetler etti, eski hatıralarından bahsetti. Millî Şef'i, Haydarpaşa İskelesi'nde vilayet ve belediye erkânı, kara, deniz ve hava kuvvetlerine mensup yüksek rütbeli subaylar dışında Sadrettin Aka, Cemil Bilsel, Abidin Özmen, Fethi Okyar, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar Eğilmez gibi isimler ile kalabalık bir halk kitlesi karşıladı. İnönü, kendisini uğurlamaya gelenlerle tek tek vedalaştı.¹²² Yoğun sevgi gösterisi ve alkışlar arasında trene binen¹²³ İnönü çifti saat 22.00'de Haydarpaşa Garı'ndan ayrıldı.¹²⁴

Cumhurbaşkanı Ankara Garı'na 8 Mart Çarşamba sabahı saat 10.40'ta ulaştı. Garda kendisini Abdülhalik Renda, Refik Saydam, Fevzi Çakmak, Nevzat Tandoğan dışında vekiller, askerler ve kalabalık bir halk kitlesi karşıladı. Bu

¹¹⁹ "İnönü Çatalca ve Silivride", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1939, 1 ve 9; "İnönü, dün çiftçinin toprak ihtiyacile meşgul oldular", *Akşam*, 7 Mart 1939, 8 ve 13; "Millî Şef dün Çatalca ve Silivri'de tetkikler yaptı", *Son Posta*, 7 Mart 1939, 1 ve 10; "Şef, Çatalca ve Silivride Köylüleri Dinledi", *Tan*, 7 Mart 1939, 7; "Sevgili Reiscumhurumuz Trakya'da da bir tetkik seyahati yaptılar", *Yeni Sabah*, 3-4; "Cumhurreisimizin Silivri ve Çatalcadaki tetkikleri", *Vakit*, 7 Mart 1939, 10.

¹²⁰ 17 atla yarışmaya katılacak binicilik takımımızın Nis'e hareket edeceğine dair bk. "Kahraman binicilerimiz Nis müsabakalarına harekete hazırlanıyorlar", *Son Posta*, 9 Mart 1939, 1.

¹²¹ "Şefin Dünkü Tetkikleri: Cumhur Reisimiz Süvari ve Binicilik Okulu ile Tersaneyi ziyaret etti", *Cumhuriyet*, 8 Mart 1939, 1 ve 7; "İnönü dün binicilik mektebini ve tersaneyi ziyaret ettiler", *Akşam*, 8 Mart 1939, 1 ve 8; "İnönü, Binicilik Mektebini ve Haliç Tersanesini Gezdi", *Tan*, 8 Mart 1939, 1; "İnönü Dün Süvari Binicilik Okulunu Ziyaret Etti", *Yeni Sabah*, 8 Mart 1939, 1.

¹²² Vedalaşma sırasında bilhassa Fethi Okyar ile samimi bir şekilde sohbet ettiğine dair, "Millî Şef Ankarada", *Son Posta*, 8 Mart 1939, 11.

¹²³ Dâhiliye Vekili Faik Öztrak da aynı trenle Ankara'ya dönmüştür.

¹²⁴ "İnönü büyük tezahürat içinde dün akşam Ankaraya gitti", *Cumhuriyet*, 8 Mart 1939, 1 ve 7; "Reiscumhur dün akşam Ankaraya hareket ettiler", *Akşam*, 8 Mart 1939, 1; "Millî Şef İnönü Ankara'da", *Haber Akşam Postası*, 8 Mart 1939, 1 ve 4; "Millî Şef Ankarada", *Son Posta*, 8 Mart 1939, 1 ve 11; "Millî Şef Ankaraya Döndüler", *Tan*, 8 Mart 1939, 1; "İnönü bugün şehrimize şeref veriyor", *Ulus*, 8 Mart 1939, 1; "Cumhurreisimiz İnönü Dün Gece Ankaraya Hareket Etiler", *Vakit*, 8 Mart 1939, 1 ve 6.

arada Türkkuşu'nun altı uçaklık bir filosu da sabahın erken saatlerden itibaren şehrin üzerinde uçuşlar yaptı ve İnönü'yü vilayet hududunda karşılayarak selamladı.¹²⁵ Ankara'ya varır varmaz çalışmalarına başlayan İnönü'nün yaptığı ilk iş ise yaklaşmakta olan genel seçimi konuşmak üzere Parti Umumi İdare Heyetini toplamak oldu.¹²⁶

Sonuç

İsmet İnönü, Atatürk'ten sonra cumhurbaşkanı olmanın verdiği zorluğun ve onun bıraktığı yerden sorumlulukları üstlenmenin omuzlarına bindirdiği yükü Çankaya'ya çıktı. Ülkesini huzur ve barış içinde ayakta tutabilmek, otoritesini sağlamlaştırmak ve vatandaşların sorunlarını tespit edip çareler bulabilmek için ilk günden itibaren yoğun bir mesaiye girişti. İnönü, halkla arasındaki bağı güçlendirmek, ona ulaşmak ve dertlerine derman olabilmek amacıyla da hemen yurt gezilerine çıktı. Eylül 1937'de başbakan olarak ayrıldığı İstanbul'a bir buçuk yıl sonra cumhurbaşkanı olarak geri dönen İsmet İnönü, 15-26 Mart 1939 tarihleri arasında yapılacak genel seçimler öncesi gerçekleştirdiği ve altı gün süren bu ilk İstanbul ziyaretine büyük önem attı. Gezinin güzel ve verimli geçmesi için programı titizlikle hazırlanmış, kapsamlı, İstanbul halkını kucaklayan ve topluma olumlu mesajlar veren bir tanışma planlanmıştı.

Cumhurbaşkanı, İstanbul gezisi boyunca sergilediği samimi, neşeli tavırlarıyla ve mesajlarıyla takdir toplamayı başarırken, yepyeni bir dönemin başladığının ipuçlarını vermeyi de ihmal etmedi. Ayağının tozuyla hiç dinlenmeden halkla yüz yüze yaptığı görüşmelere basın yakın ilgi gösterdi. Dönemin önemli köşe yazarları tarafından çoğunlukla abartıya kaçan ifadelerle kaleme alınan yazılarda İnönü'nün bir halk adamı, çalışkan bir insan ve iyi bir devlet başkanı olduğu vurgulandı. İnönü elbette disiplinli, prensipli, çalışkan ve sayılan bir cumhurbaşkanıydı. Ancak bu yazılarda dikkat çeken husus, İstanbulluların sanki ilk defa bir devlet başkanı görüyormuş ve ona derdini anlatıyormuş gibi bir hava yaratılmasıydı. Oysaki bu ülkede; kurduğu partiye *Halk* adını veren, inkılaplarının özünü *Halkçılık* anlayışıyla oluşturan, her fırsatta halkın arasına karışan, vatandaşlarının dertlerini sabırla, usanmadan dinleyerek çözümler bulmaya çalışan bir Atatürk gerçeği vardı. Dolayısıyla İnönü'nün halkla buluşmasını bir ilkmış gibi büyük övgülerle ve heyecanla aktaran gazetecilerin tavır ve samimiyetleri sorgulanmaya muhtaçtır.

İstanbul gezisinin üçüncü gününe damga vuran faaliyet ise Dolmabahçe Sarayı'ndaki resepsiyondur. Aslında bu, İnönü'nün ilk daveti değildi. Daha önce de Ankara'da çay ziyafetleri vermiş, devletin çeşitli kademelerindeki memurlarla bir araya gelmişti. Fakat İstanbul'dakinin farkı, Millî Mücadele ve Atatürk dönemlerinde yaşanan çeşitli anlaşmazlıklar yüzünden siyasal alanın dışında bırakılmış bazı eski muhaliflerin de çaya davet edilmiş olmasıydı. Çünkü İnönü bu süreçte bir yandan kendisine karşıtlıklarıyla bilinen isimlerin üstünü çizip onları meclis dışı bırakmayı, diğer yandan da kendisiyle uzlaşma sağlayan kişilerin meclise girmelerini, önemli görevlere getirilmelerini arzu etmişti. Onun bu politikasının arka planında; yaklaşmakta olan savaş öncesi ülkede bir huzur ve uzlaşma ortamı yaratmak, kendi kadrosunu oluşturarak otoritesini tesis etmek, *Millî Şefliği*ni güçlendirmek, arkasında muhalif güç bırakmamak, toplumda sevilen ve sayılan kişilerin desteğini alarak partisinin siyasal tabanını genişletmek ve en önemlisi de Atatürk'ün şahsının ve döneminin tartışma konusu yapılmasını önlemek gibi nedenler yatmaktaydı.

İnönü'nün takip ettiği politika, onun gücünü, tartışılmaz genel başkanlığını ve şefliğini pekiştirmeye yaradı. İstanbul gezisi sonrası yapılan 1939 genel seçimlerinde kendi belirlediği adaylardan oluşan TBMM bunun en somut örneklerinden biri oldu. Ancak eski muhaliflerle olan birlikteliğinin fazla uzun sürmediği, kiminin yurt dışına gitmeyi kiminin de çok partili hayata geçiş sürecinde muhalif partiye geçmeyi tercih ettiği de hatırlanması gereken bir gerçektir.

¹²⁵ "İsmet İnönü Ankarada", *Cumhuriyet*, 9 Mart 1939, 1; "Cumhurreisimiz Ankarada hararetle karşılandı", *Son Posta*, 9 Mart 1939, 11; "İnönü Ankarada Büyük Tezahüratla Karşılandı", *Tan*, 9 Mart 1939, 1; "Millî Şef İnönü dün Ankara'ya döndüler", *Ulus*, 9 Mart 1939, 1; "Reisicumhur Ankarada: Millî Şef istasyonda hararetle karşılandı", *Vakit*, 9 Mart 1939, 1.

¹²⁶ "Millî Şefimiz Ankarada", *Yeni Sabah*, 9 Mart 1939, 1.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005. Cumhurbaşkanlığı, Ankara, 2005.

Telif Eserler

Akın, Nur Özmel. *Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği 1942-1944*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999.

Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam, C. II (1938-1950)*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967.

Balcı, Merve. *Muharrir Hanım-Halide Edip Adıvar'ın Gazete ve Dergi Yazıları 1897-1925*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2019.

Balkaya, İhsan Sabri. *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

Bilâ, Hikmet. *CHP 1919-1999*. İstanbul: Doğan Kitap, 1999.

Cebesoy, Ali Fuat. *Siyasi Hâtıralar*. II. Kısım, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1960.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940. Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Giritlioğlu, Fahir. *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965.

Gözler, Kemal. *Türk Anayasaları*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1999.

Gülen, Ahmet. "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün İlk Yurt Gezisi ve Yankıları", *Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 67 (Güz 2020), 265-288.

Günergun, Feza. "Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim'den Önce ve Sonra", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 7/2 (2006-Adnan Adıvar Özel Sayısı), 13-54.

İnönü, İsmet. *Hatıralar*. 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.

Karabekir, Kâzım. *Günlükler (1906-1948)*. Yay. Haz. Yücel Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Politikada 45 Yıl*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Kocabaş, Süleyman. *1923'den 2023'e Türkiye Türkiye Cumhuriyeti Devleti Tarihi V, İnönü Dönemi Millî Şef Yönetimi ve Demokrasiye Geçiş 1938-1950*. İstanbul, Bayrak Matbaacılık, 2009.

Kocahanoğlu, Osman Selim. *Atatürk-Rauf Orbay Kavgası-Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası....* İstanbul: Temel Yayınları, 2012.

Koçak, Cemil. *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*. Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.

Orbay, Rauf. *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*. Cilt 2, İstanbul: Emre Yayınları, 1993.

Şimşir, Bilâl N. *Atatürk'ün Hastalığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Tınal, Melih. "İsmet İnönü'nün Kuzey Anadolu Ziyaretine İlişkin Gözlemler (6-13 Aralık 1938)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52 (Ekim 2017) 436-442.

Turan, Şerafettin. *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Uran, Hilmi. *Hâtıralarım*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959.

Us, Asım. *Hatıra Notları*. Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.

Uyar, Hakkı. *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.

Yetkin, Çetin. *Karşıdevrim 1945-1950*. Ankara: Otopsi Yayınları, 2002.

Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Sürelİ Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Haber Akşam Postası

Hürriyet

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Ulus

Vakit

Yeni Sabah

EKLER

T. C.		BASBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI	3
BAŞVEKALET HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ			SİPRE HAYAT
Sayı :			98

Istanbul Valiliğine

1 - ReisiCumhur bu gece saat yirmi ikide İstanbula hareket edecektir . Muvasalatında emniyet tertibatı haricinde hiç bir merasim yapılmamasını emir buyurdular . Valiler mensub oldukları vilâyet istasyonlarında kendilerini selâmlıyacaklardır . Rittabi Haydarpaşa garında İstanbul Erkânı hükûmeti ve askeriyesi tarafından selamlanacaklardır .

2 - Doğruca Dolmabağçeğe geçeceklerdir . Evvelce görüştüğümüz gibi Dolmabağçe rihtımına yanaşacak kabiliyette bir Akay vapuru tahsis edilmelidir .

3 - Perşembe günü saat onbeşten itibaren İstanbulun yakın kazalarından altısına mensub muhtelif mesleklerden seçilmiş vatandaşlardan mürekkep hey'etleri ayrı ayrı Dolmabağçede kabul ederek kendileri ile görüşeceklerdir . Zaman kâfi gelmezse başka bir zamanda İstanbul Parti Merkezinde bu görüşmelere devam edeceklerdir . Veyahut Parti merkezinde görüşmek üzere ayrıca bir vesile bulunacaktır .

4 - Cumairtesi günü öğleden sonra Dolmabağçede aileli bir çay vermeleri muhtemeldir . Buna göre kendilerinden istizan e'ilmesi muvafaktır .

5 - İstanbulun uzak kazalarına yapılacak tetkik seyahatlerinin şekil ve zamanını kendileri ayrıca emir buyuracaklardır .

6 - İstanbul halkına yapacakları hitabenin yerini tensib buyurdular . Ona göre emniyet tertibatı alınması tabiidir .

7 - 1.3.1939 gün ve Hususi Kalem 2 sayılıdır .

Başvekil

030	10			2	12	16
-----	----	--	--	---	----	----

1-
A.T.A.

Sifrettim 1.3.1939 S-18-12
Bedri Kuyucu

Milli Şef İsmet İnönü Haydarpaşa garından çıkarılırken kendisini istikbal eden halkı Selâmlıyorlar

Yeni Sabah, 3 Mart 1939, 1.

Milli Şef Refikaları ve Bolu mebusu Fethi Okyar istasyondan çıkarılırken

Yeni Sabah, 3 Mart 1939, 1.

Ulus, 4 Mart 1939, 1.

Cumhuriyet, 4 Mart 1939, 1.

Yeni Sabah, 5 Mart 1939, 1.

Cumhuriyet, 7 Mart 1939, 7.

Cumhuriyet, 7 Mart 1939, 7.

TARİH BİLİMİNDEN SİYASET BİLİMİNE BİR KÖPRÜ KURMA ÇABASI: TARİH BİLİMİ VE SİYASET BİLİMİ “BİR”LİKTELİĞİ TEORİSİ

THE EFFORT TO BUILD A BRIDGE FROM HISTORICAL SCIENCE TO POLITICAL SCIENCE: THE THEORY OF “UNITY” BETWEEN HISTORICAL SCIENCE AND POLITICAL SCIENCE

ŞARİKA BERBER*

ÖZ

Siyaset; toplumun, özde insanın ihtiyaçlarını öngören ve bunlara çözüm arayışı sunan bir yapıdır. Siyasetin tüm unsurların temelinde insan vardır ve insan merkezli olduğunu aşikârdır. Siyaset Bilimi, bir “sosyal bilim” dalıdır. Siyaset bilimi devlet, hükümet ve siyasi toplulukların faaliyetlerini teorik bir düzlemde analiz ederek inceler. Tarih, zaman içerisinde insan fiillerini anlama ve aktarma çabasıdır. Tarih, insanlığın aklı ve reflekslerinin birikimidir. İnsanlık serüveni tarihe aktarılır. Aynı zamanda tarih, olaylara insan aklının yönelttiği sorular ve bu sorulara cevap arayış azmidir. Tarihe konu olan tüm olayların merkezinde insan vardır. Zira insan tarihi yapandır, tarihten de etkilenendir. İnsanlık tarihinde yaşanan olaylar ve karşılaşılan problemler elbette bire bir aynı değildir. Zaman her bir olayı birbirinden farklı kılar. Bu yüzden güne ait problemleri çözmek için geçmiş bilgisine ihtiyaç duyulur ki bilgi, problem çözücü bilgelik haline dönüşsün. Günümüzde geçmişin teknik bilgisi, insanlığın hayatını kolaylaştıran teknolojiye dönüştü evet. Peki, neden tarih bilgisi insanlığın içinde bocaladığı, boğulduğu problemler için siyasi bilgelğe dönüşmesin? Pratiğe aktarılmayan bilgi ölüdür. Bu tarih bilgisi için de geçerli. Tarihin siyasi, sosyal, kültürel vb. problemlerine cevap barındırma rezervi, çözüm ve sonuç odaklı düşünen siyaset pratiğine dönüşmelidir. Tarihi bilgidен güç alan ve tarihle birleşen siyaset biliminin, insanlığın sorunlarına pratik çözüm bulan siyasi bilgelğe dönüşmesi bir zorunluluktur artık.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Siyaset Bilimi, Siyasi Bilgelik, Sosyal Bilimler, Tarih.

ABSTRACT

Politics is a structure that tries to answer the needs of the society, essentially human and offers solutions to them. It is a fact that the base politics is centered on human. Political Science is the branch of "social sciences". Political science examines the activities of the state, government and political communities by analyzing them on a theoretical framework. History is an effort to understand human acts in time. History is the accumulation of the mind and reflexes of humanity. The human adventure is transferred to history. At the same time, history is the questions posed by the human mind to events and the determination to seek answers to these questions. Human, which contains the subject of history, is at the center of all events that are subject to history. Human is not the only writer of history, he is also affected by history. The events and problems encountered in human history are of course not exactly the same. Time makes each event different from each other. Therefore, to solve the problems of the day, past knowledge is needed so that knowledge turns into wisdom for problem-solving. Today, the technical knowledge of the past has turned into technology that makes humanity's life easier. So why does not the knowledge of history turn into political wisdom for the problems in which humanity vacillates? Information that is not put into practice is dead, this also applies to historical knowledge. History of political, social, cultural and so on. Reserves to answer problems should turn into a solution-oriented and result-oriented political practice. It is now a necessity for political science, which is powered by historical knowledge and combined with history, to political wisdom that finds practical solutions to the problems of humanity.

Keywords: History, Policy, Political Science, Political Wisdom, Social Sciences.

* Doç. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sarikaberber@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7136-8484.

Extended Abstract

Writing of this article is not a new action for me. Even when I was in primary school, I was a student who seeks answers for the questions “Why?, How?” In the course of time, I realized that any information for which I could not find a satisfactory answer is not permanent for me. People’s lifetime is too short to be able to learn every information that we want and to read all the books that we wish. Since the time too precious, humanity need to be conscious and aware in every field. This article is a study in which I have sought an answer for only one of the questions that I ask myself such as; “What is historical information?” and “Why is it important?” Why do or should I obtain information about people whom I do not know or cases that I am not a part of. Why does the fact that information is kept in my memory seem meaningless and nonsense for me and even hurt me? Is there a recompense for my effort to spend my life in order to obtain this information? etc. History provides an invaluable past time treasure to the humanity. However, the idea of writing and reading some information only for satisfying our curiosity and insatiable desire for knowledge never satisfied me. The reason to write this article is that I believe that historical information has to be beneficial to me, my origin, family, society and even humanity.

While I was writing my article, I firstly made clear definitions of concepts. Because the correct definition leads to correct determinations and correct determinations lead to the correct decisions. Actually, the brain of a historian works like a mathematician who solves a problem. The first thing that I made in this study was asking myself questions. Finding different answers to the questions that I asked made the study certainly more interesting. Because each data, which is unique and unacceptable, strengthens my study.

Science is a result of the effort to recognize everything around us and our origin. Human understands as much as he knows and lives according All the questions about life reach by the science the fact that mysteries are knowable, and all these problems and difficulties are solvable. Thus, the science is an awesome excitement and energy source. Thus, science provides solutions for micro and macro problems... That’s it! This is what I am looking for...

Political science is a discipline that emerged from the effort to bring rules and order to human relations, and cannot be only a “state governance ability”. Because there is a political organization wherever people exist. How the human relations can be constructive? How do people live happy by themselves without trespassing each other’s borders? How can be a perfect combination created by human relations? Indeed, political science has been in a struggle for formulating how people live “together but free” from ancient times until today. This seeking effort cannot be definitely unique to bureaucracy. Because, there is no difference – except for numerical majority- between coming together of two people and existing together of a nation. There is a relation ball wherever people exist.

History is an effort to understand and convey human actions in the course of time. It is the saving of mind and reflexes of humanity. The actions of human beings transmitted to the history. Meanwhile, the history is the questions that human mind poses about the cases and the ambition of seeking answers for these questions. There is human at the core of all cases mentioned in the history.

What is the reason of these efforts for interpretation that have been continuing from the start of humanity? What is the result of all those sacrifices that are made for the effort to create history? Are all the information and documents be written for only the history itself? Are the effort and sacrifice to make the past of a historian accessible and understandable for only the feeling of intrinsic satisfaction? Are the facts that the history is just past time, and the history knowledge that is getting rich does not turn into the historical wisdom reasonable?

Cases experienced and problems encountered in the history of humanity are not identical. Time makes each case different from each other.

It has become a necessity for political science, which is powered by historical information and combined with history, to transform into political wisdom that finds practical solutions to humanity’s problems.

Giriş: Siyaset mi Politika mı?

Günümüzde siyaset ve politika terimleri çoğu zaman aynı anlamda kullanılsalar da bu iki kelimenin etimolojisi farklıdır. Politika kelimesinin etimolojik kökeni Antik Yunan'a kadar uzanır. Aristoteles'e göre politika: "İyi toplumun yaratılabilmesi ve bu yolda girilen faaliyetlerin sonucu" olarak tanımlanmıştır.¹ Politika terimi, Yunancada şehir devleti ve kent anlamına gelen "polis", "politikos", "politeia"² kelimelerinden gelmektedir. Politika; devlete ait, vatandaşa ait faaliyetlerin tümüdür ve devlet işleri anlamında kullanılır.³ Devlet denilen şey aslında bir topluluktur ve bu topluluk siyasaldır.⁴

Siyaset ise Arapça kökenli bir kelime olup "at terbiyeciliği"⁵ manasına gelmektedir. Türk-İslam geleneğinde ise siyaset kelimesi; devleti yönetme sanatının yanında, devlete karşı işlenen suçlara veya kanun düzenini saptamak amacıyla verilen cezayı ifade etmektedir. Genel anlamıyla siyaset kavramı iktidar mücadelesi⁶ olarak da tanımlanmaktadır. Siyaset, toplumda yaşayan insanlar arasındaki ilişkiler bütünüdür. Bu yüzden siyasetle iştigal eden bireylerin vasfı da bir o kadar önemlidir.⁷

İyi algısı üzerine inşa edilen siyaset kuramı daha sonrasında Farabi tarafından da kullanılacaktır. Farabi, Aristo ve Platon siyaset algısı bakımından bazı konularda fikir birliği yapmaktadırlar. Bu fikir birliklerinden ilki Aristoteles'in yaptığı gibi yöneticiyi iyi ve kötü olarak ayırmaktır. Buna göre yine Aristoteles ile Farabi paralel olarak şehirleri yöneticilerin durumuna göre iyi yönetilen ve kötü yönetilen olarak ayırmaktadır. Farabi bu noktada Platon'a yaklaşarak iyi şehir yöneticilerinin durumunu tıpkı Platon'un "Filozof Kral" tanımı paralellğinde yapmaktadır. Ancak Farabi her ne kadar bu tanıma yaklaşırsa da burada İslam kültürüyle bunu harmanlaması söz konusu olmuştur. Farabi'nin "faziletli lideri" pek çok bakımdan mükemmel yakın haldedir. Erdemi olduğu gibi değil olması gereken olarak algılamaktır. Öyle ki -burada Platon'un filozof kralından ayrılıyor- bu lider aklın engellerini kaldırabilmiş, kendisine vahiy gelecek mertebeye yaklaşmıştır. Faziletsiz lider konusunda ise Aristoteles ile benzer fikirlerde olan Farabi onu kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden biri olarak tanımlamaktadır.⁸

Siyaset, insanların yaşadıkları yerde belirli kurallar çerçevesinde, farklı fikirlerin, farklı isteklerin ve karşıt çıkarların olmasına rağmen uzlaşmanın sağlandığı ve bu kurullarla yaşamının güvence altına alınmasına denir. Siyaset bu açıdan çatışma ve iş birliğinden ayrı düşünülemez. Siyaset farklı çıkar ve düşüncelerin çatışmasını engelleyemeyeceği için daha çok bu çatışmalara çözüm arayışı olarak tanımlanır.⁹

Tarihi süreçte siyasetin varoluş gerekçesi; her zaman insanların yaşamlarını düzenlemek ve bu doğrultuda kurallar koyup, bu kuralları gerektiğinde değiştirip insanları ve toplulukları bir düzen içerisinde yönetebilmek olarak tanımlanabilir. Siyasetteki temel kavramlar devlet yapısının üzerine kurulur ve yürütülür.¹⁰ Zira tartışma ve çatışma ortamında çözümü ve toplumsal etkileşimi sağlayan kurum devlettir. Siyaset bu anlamda; devlet idaresini sağlamak ve devlet işlerinin yürütülmesi için kaynakların üretimi, dağıtımı ve kullanımı yani devlet merkezli yönetim etkinlikleri olarak kabul edilir.¹¹

¹ Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev. Fahri Bakırcı, Ankara: Felix Yayınları, 2019, 21-22.

² James Wilford Garner, "Siyasal Bilimin Niteliği ve Alanı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Çev. M. Tuncer Karamustafaoğlu, 20/1, Ankara, 1963, 91.

³ Seçkin Aköz, "Politika Kavramının Siyaset Kavramı Yerine Kullanılması ve Bilimsellik Tartışmaları Bağlamında Devlet Olgusuyla İlişkisi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/5, Van, 2018, 163.

⁴ Veli Urhan, "Aristoteles'in Siyaset Felsefesinde Anayasal Yönetim", *Kaygı, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı: 27, Güz 2016, 212.

⁵ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Kitapevi, 8. Baskı, 2000, 17.; Kudret Bülbül, *Siyaset Bilimi: Kavramlar, Kurumlar, İdeolojiler*, Ankara: Adres Yayınları, 2019, 24-25.

⁶ Ömer Baykal, "Siyaset", *Sosyoloji İnsan ve Toplum*, Ed. Vedat Bilgin; Erdinç Yazıcı; Huzeyfe Arslan, Ankara: Binyıl Yayınevi, 2015, 177.

⁷ Nitekim iktidar mücadelesini kazanıp devlet yönetiminin idaresine vakıf olan kişi veya kişilerin yetkilerini Nizamülmülk'ün "Siyasetnâme" adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatır. Ayrıntılı bilgi için: bkz. Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, Çev. Nurettin Bayburtluğil, İstanbul: Dergâh Yayınevi, 1981, 26.

⁸ Abdullah Yeşil, "Doğu ve Batı Yönetim Bilimi Düşüncesinin Öncüleri Machiavelli ve Nizamü'l-Mülk Örneği", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/1, 2016, 5; Haluk Alkan, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, 2018, 44; Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 42-44.

⁹ Heywood, *Siyaset*, 25.

¹⁰ Faruk Yalvaç, *Devlet ve Ötesi*, Der. Atilla Eralp, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, 17-19.

¹¹ Yüksel Taşkın, *Siyaset Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, Ed. Yüksel Taşkın, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, 25.; M. Enes Soysal, "Tarih Biliminin Sosyal Bilimlerle İlişkisi ve Önemi Üzerine Genel Bir Bakış", *Atatürk Dergisi*, Sayı: 1, 2016, 365-366.

Sonuç itibariyle siyaset; toplumun ihtiyaçlarını öngören ve bunlara çözüm arayışı sunan, toplum düzeni adına genel kuralları koyan, koruyan ve gerektiğinde yenileyen bir yapıdır.¹²

Tanımı ne kadar çeşitli olursa olsun siyasetin içerisinde barındırdığı bütün unsurların temelinde insan vardır ve gündelik yaşantının şartlarına karşılık sunduğu alternatif çözümlerle siyasetin insan merkezli olduğu aşikârdır.¹³

Zira yaşam; insan ilişkileri ile başlar. İnsan ilişkilerinin mikro alandan –ikili ilişkilerden, aileden-, makro alana – toplumsal ilişkiler ve milletlerarası ilişkiler- her yerde siyaset mevcuttur. Siyaset, bir problemi çözmek ya da bir amaca ulaşmak için erdemle izlenen yoldur. Lakin amaç için her yola başvurmak adaletsizliği doğurur. O zaman siyaset, hak -bir şeyi ait olduğu yere koymak- üzere olmalıdır. Aksi zulümdür. Hak ve adalet üzerine kurgulanmamış her ilişkinin sonucu mutlak kaostur. Anarşiye sürükler. Anarşist birey ve toplum ise siyasetin amacı olamaz.

Siyaset Bilimine Öz Bakış: Tanım ve Tarihçe

Siyaset Bilimi, bir “sosyal bilimler” dalıdır. Siyaset bilimi devlet, hükümet ve siyasi toplulukların faaliyetlerini teorik bir düzlemde analiz ederek inceler.¹⁴ Başka bir deyişle siyaset bilimi; siyasal otorite ile bağlantılı kurumların ve bu kurumların oluşması, faaliyetler göstermesi hususunda payı bulunan davranışların bilimidir.¹⁵

Siyaset biliminin siyaset felsefesinden farklı, gerekli olanı değil de var olanı incelemesidir. Çünkü felsefe olması gerekeni, mesela demokrasinin nasıl işlediğini değil de nasıl olması gerektiği konusu üzerine eğilir. Siyaset bilimi ise oy sistemi, partiler, güçlerin birbirini dengelemesi, güçler ayrılığı, bireyin haklarının nasıl uygulandığı gibi konularla ilgilenir.¹⁶

Siyaset biliminde günümüze kadar başyapıt niteliği taşıyan eserlere Eski Yunan’dan itibaren rastlanmaktadır. Platon’un, “Devlet” adlı kitabı, ideal toplumun anlatıldığı kuramsal bir başyapıttır. Platon’un öğrencisi olan Aristo’nun 158 kent devletinin anayasalarını inceleyerek yazdığı “Politika” adlı eseri, siyaset biliminin en eski kaynaklarından. Felsefi yaklaşıma daha fazla ağırlık vermek suretiyle ideal bir devlet tasarımı ortaya koymaya çalışır. Aristo’ya göre insan, doğuştan toplumsal (siyasal) bir varlıktır. Kendi başına yaşayamaz. Dünyaya geldiği andan itibaren bir toplumun üyesi olmak durumundadır. Çünkü devlet, doğal bir varlık, insan doğası gereği bir toplumsal-siyasal varlık olduğu için, toplumsal olmayan ya da devleti bulunmayan bir kişi ya insanın altında (hayvan) ya da üstünde (Tanrı) bulunur, ama insan konumunda bulunamaz.¹⁷

Siyaset biliminin öncülerinden olan Tunuslu İslam düşünürü İbn-i Haldun devlet ve iktidar kavramlarını bilimsel açıdan incelemiştir. Orta Çağ Avrupa’sında batılı düşünürler siyaset kuramını dinsel bağlamda yorumlamalarına ve tüm insan fiillerini tanrısal iradeye dayandırmalarına rağmen aynı dönemde Doğu’nun siyaset anlayışı dünyevi ve gelişmiş düzeyde modernidir.¹⁸

Batılı düşünürlerin İbn-i Haldun’dan sonra siyaset biliminin ilerlemesinde rol oynayan bir diğer isim Rönesans İtalya’sında yaşamını sürdürmüş olan Floransalı düşünür NiccoloMachiavelli’dir. 15-16. Yüzyıllarda Rönesansİtalyası’nda yaşamını sürdürmüş olan Floransalı düşünür NiccoloMachiavelli, siyaset kuramının eksenini radikal bir biçimde değiştiren en önemli kişidir. Yazmış olduğu “Prens” kitabında hükümdarlara verdiği öğütler ve insan doğasını “kötü” olarak tanımlar. N. Machiavelli, Prens isimli kitabında; “Hükümdarın gücü elinde tutması için her yol ve eylemin mübah olduğunu ve hükümdarın her zaman hesaplı olması gerektiğini” ileri sürmüştür.¹⁹ Zira hükümdar yetenekleriyle “her şeyi mübah görerek” yazgısını değiştirebildiği ölçütte başarılı olabilmektedir. Bunun yanında hükümdar için siyaset dinin değil, din siyasetin araçlarından olmalıdır. Yani Batı’da dinsel temadan kopuş gerçekleşmektedir.²⁰Bu eserin bugün bile en önemli yapı taşlarından birisi olarak kabulü, modern dünyanın siyaset algısı hakkında bize bilgi vermesi açısından çok

¹² Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev. B.B Özipek, M. Yıldız, vd., Ankara: BB101 Yayınları, 2. Baskı, 2019, 22.

¹³ Atilla Yayla, *Siyaset Bilimi*, Ankara: Adres Yayınları, 2015, 23.

¹⁴ Aköz, “Politika Kavramının Siyaset Kavramı Yerine Kullanılması”, 164-165.

¹⁵ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1987, 4.

¹⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Say Yayınları, 6. Baskı, 2017, 259-260.

¹⁷ Urhan, “Aristoteles’in Siyaset Felsefesinde Anayasal Yönetim”, 213.

¹⁸ Kudret Bülbül, *Siyaset Bilimi: Kavramlar, Kurumlar, İdeolojiler*, Ankara: Adres Yayınları, 2019, 33.

¹⁹ Niccolo Machiavelli, *Prens*, İstanbul: Anahtar Kitapları Yayınevi, 1994, 105-109.

²⁰ Levent Görüşük, “Doğu ve Batı Medeniyetlerinin Devlet ve Siyaset Söylemleri”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 11/ 43, 2015, 89-91.

mühtemeldir. İlkesiz ve omurgasız Machiavellist siyaset kavramı; “Sonuca giden her yol mühtemeldir!” sloganı ile Batı siyasetinin temeli olmuştur.

Aydınlanma Çağı Avrupa’sında ise Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, John Locke, demokrasi ve özgürlük fikirlerinin önde gelen savunucuları olmuşturlar. Montesquieu toplumsal- doğal çevre ile hukuk siyaseti arasındaki neden-sonuç ilişkisini ortaya koyarak güçler ayrılığı ilkesi ile de çağdaş siyasal rejimleri önemli ölçüde etkilemiştir.²¹Avrupa’da Fransız Devrimi’nden Birinci Dünya Savaşı’na kadar birçok siyasi kavram bu özgür düşünce ortamında neşet bulur. 19. ve 20. yüzyılda ise Realizm, Liberalizm gibi ideolojiler, bu ideolojilerin gölgesinde siyasi ve ekonomik yönetim modelleri yaygınlaşır. Aydınlanma sonrası Kapitalizm gibi ekonomiye dayalı siyasi düşünceler de bu dönemde pratik olarak uygulanmaya başlamıştır. Tüm bu teori ve uygulamalar retoriği siyaset bilimini oluşturan yapı taşlarıdır.²²

Siyaset, AugusteComte’nin sosyoloji terimini ortaya atmasından sonra sosyal bilimler çatısında altında değerlendirilmeye başlanır. Marx’ın sosyal meselelerin temeline ekonomik koşullar yerleştirmesi, siyasetin yöntem olarak da bilimsel algılanmasına sebep olacaktır. Weber’in iktidar ve meşruiyet gibi kavramları siyaseten incelemesi ile günümüz siyaset bilimi algımızı şekillendirmiştir.²³

Karşıt ve Benzer Teorilerin Zenginliğinde Siyaset Bilimi

Siyaset bilimi, siyasal toplumların yapı ve dinamizmini tutarlı ve anlaşılabilir bir tarzda açıklamak için otorite ve itaat ilişkilerini ve bunların insanların davranışlarına etkilerini inceleyen, gerçekliğin sistematik bir kuramını oluşturmaya çalışan bilimdir.²⁴

İsviçreli hukukçu Johann KasparBluntschli “Devlet Kuramı” adlı eserinde ise politika ile siyaset bilimini ayırmış, politikanın bilimden çok sanat olduğunu, devletin pratik yönüyle ilgilendiğini, siyaset biliminin ise devletin niteliklerini incelediğini söylemiştir. Sonuç olarak çoğu zaman kuramsal siyasetin yerine siyaset bilimi, uygulamalı yani eylemli siyaset yerine de politika veya siyaset terimlerini kullanılmaktadır.²⁵

Amerikan siyaset bilimci HeroldLasswell, siyaset biliminin konusunu: “Siyaset, kimi neyi, ne zaman ve nasıl elde ettiğiyile ilgilidir.” sözü ile tanımlamıştır. İngiliz siyaset bilimci Bernard Crick ise siyasetin konusunu: “Siyaset, farklı çıkarlar arasında bölünmüş toplumların, şiddet içermeyen özgür tartışma yoluyla yönetilmesidir” der.²⁶ Siyaset bilimcileri, siyasetin konusu hususunda tam bir görüş birliğine varamamıştır. Bazı siyaset bilimcilere göre siyasetin konusu yalnızca “devlet” ile sınırlıdır. Ama çoğunluk ise “iktidar” kavramını siyasetin konusu olarak ele alır.²⁷

Ahmet Taner Kışlalı’ya göre siyaset biliminin temel konusunun tek başına “devlet” olması düşünülemez. Zira devlet kavramı, göçebe hayatın terk edilmesi ve yerleşik hayata geçiş ile beraber yönetimin kurumsallaşması aşamasında ortaya çıkmıştır. Fakat siyaset kavramı ise henüz devlet kavramı ortaya çıkmadan önce de vardır. Siyaset bilimi ile ilişkili olarak “iktidar” kavramı da yine tek başına yeterli olamayacak düzeydedir. Zira toplum içerisinde her kademedede iktidarın varlığından söz edebilmek mümkündür. Örneğin arkadaşlık ilişkilerinde bile iktidar sahibi olabilme duygusu hâkim bir duygudur. Bu bakımdan tek başına “iktidar” kavramı da, siyaset biliminin temelini oluşturmaya yetecek bir kavram değildir. Kışlalı’ya göre siyaset biliminin konusu; siyasal otorite ile ilgili kurumların ve bu kurumların oluşmasında ve işleminde rol oynayan davranışlardır.²⁸

Bülent Dâver ise tıpkı Kışlalı gibi siyaset bilimini; ülke, devlet, insan yönetimi olarak tanımlar.²⁹Dâver, siyaset bilimine yalnızca devlete indirgeyenlerin görüşleri için: “Eksik veya fazladır lakin tam değildir!” sözüyle ifade eder. Dâver, bu bilimin konusunun devlet ve iktidar olduğunu söyler ve J. Dabin’i eleştirir. J. Dabin’e göre ise siyaset, yalnızca devleti ilgilendiren bir olgudur. Dabin; siyaset ve devlet kavramları birbiri içine geçmiş kavramlar olduğunu ve siyaset kavramının artık devleti açıklamaya gücü yetmeyen bir kavram olduğunu

²¹ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Yayınları, 1990, 9.

²² Sami Zariç, “Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/28, 2017, 33-54.

²³ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 25-28.

²⁴ M. Enes Soysal, “Tarih Biliminin Sosyal Bilimlerle İlişkisi ve Önemi Üzerine Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dergisi*, 1/1, 2012, 365-366.

²⁵ Garner, “Siyasal Bilimin Niteliği ve Alanı”, 92-93.

²⁶ Taşkın, *Siyaset Kavramları, Kurumları, Süreçleri*, 23.

²⁷ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1987, 3.

²⁸ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 4.

²⁹ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 3.; Bülent Dâver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Doğan Yayınevi, Ankara: Sevinç Matbaası, 1969, 5.

açıklar. Dâver ise siyasetin, devlet üstü bir kavram olduğunu, yalnızca devleti değil, devletin olmadığı zamanlardaki toplumları, insanları, olayları da ilgilendirdiğini ileri sürüp, Dabin'in teorisini reddeder.³⁰ Siyaset bilimi günümüzde incelendiğinde ise, bunun iktidar kavramı ile açıklanması daha yaygın bir görüş olmuştur. Bu bilimin konu olarak, Lasswell ve Caplan'a göre, iktidarı düzenleme ve paylaşma disiplini olduğu söylenir. Bu iktidar olayı da yalnız devlet ile alakalı değil, farklı kurumlarla da alakalı olduğu görülür. Yani siyaset biliminin konusu dar anlamda devlet iken, geniş anlamda iktidar olarak kullanılır.³¹

Sonuç olarak, yaygın anlamda siyaset bilimi, siyasi yapıları analitik ve anlaşılabilir bir tarzda açıklama çabasıdır. Bu bağlamda siyaset bilimi, siyaseten var olanın bekasını ve gerçekliğini sistematik bir kuram üzerinde kurgulamaya çalışır.³²

“Tarih”i Tarihi Süreçte Düşünmek

“Tarih nedir?” sorusu tarihle ilgilenenleri gerek amatör, gerekse de profesyonel çalışmalarda meşgul etmiştir. Bir yazın türü olarak başlayan ve yüzyıllar boyunca bir bilim mi yoksa sanat dalı mı olduğu tartışılan tarihin 19. yüzyıl Avrupası'nda sosyal bilimlerde yaşanan gelişmeler sonucunda bilimlerin sınıflandırılmasındaki yerini aldığı bilinmektedir. Tarih, yaşanan tarihi olaylardan kalan eskimiş izlerin anlamlı bilgiye dönüştürülmesinden başka bir şey değildir. O halde tarihte bilgi esastır.³³

Tarih; insanların geçmişten bugüne kadar yaptığı bütün olayların belge ve bilgilerini araştırıp, toplayarak; zaman, mekân ve neden-sonuç bakımından yorumlama bilimidir.³⁴ Tarih, insanın sosyal tecrübesinin tümü, yaşanmış, yaşanan ve yaşanılacak olanların toplamı; geçmiş şimdi ve geleceğin bütünüdür. Zaman ve mekânla kayıtlı olan insan hayatının tümü tarihtir.³⁵ Tarihin görevi ise geçmişi yargılamak ve çağdaşlarını eğitmek değil, gerçekte geçmişte ne olduysa onu ortaya çıkarmaktır. Ranke bu tanımla "bilimsel" ve "nesnel" tarihin ölçütlerini ortaya koymaya çalışmıştır.³⁶

Yunanca'da “istoria” kelimesi, araştırılmış haber demek olup, bugün Yunancada aynı anlamda kullanılmaktadır. Modern zamanda “tarih” kelimesiyle yalnızca hadiseler değil aynı zamanda tarih bilgisi, tarih araştırmaları, tarihin tasviri ve tarih ilmi kastedilmektedir.³⁷ Arapça olan “tarih” kelimesi; İbranice ay görmek anlamına gelen “verrehe” kökündendir ve hadiseleri Sami kavimlerdeki ay takvimini kullanmak suretiyle bir takvime bağlamak, yani ferdi vakaları tarihlendirme esasına dayanan kronik bir tasnif anlamına gelir.³⁸

Antik Yunan Medeniyetinde tarih efsane ve mitoslarla başlar.³⁹ Homeros destanları Yunan tarih yazıcılığının başlangıcı olarak kabul edilir. Bu destanlar toplum ve kültür hakkında bilgiler verirler.⁴⁰ Yunan tarih yazıcılığında ilk zamanlarda tarihin konusu tanrılarıdır.⁴¹ Zaman içerisinde yaşanan dönemi anlatmak için bu tarih anlayışı yetersiz gelmeye başlar⁴² ve Herodotos ve Thukydides ile birlikte bilimsel tarih alanında ilk adımlar atılır.⁴³ Böylece tarihin konusu sadece tanrılar olmaktan çıkarak insan, tarihin konusu oldu. Zamanla Eski Yunan tarihinde efsanelere dayalı tarih anlayışından rasyonel tarih anlayışına evrilen bir süreç yaşanacaktır.⁴⁴

Çağdaş Tarih Anlayışı ilk olarak Avrupalılar tarafından ortaya çıkarak daha sonra tüm dünya tarafından kullanılan bir tabir olarak yayılmıştır. Bu anlayış ülkeler, milletler hatta tarihçiler arasında farklılık göstermiş

³⁰ Dâver, *Siyaset Bilimine Giriş*, 38-39.

³¹ Dâver, *Siyaset Bilimine Giriş*, 40.

³² Soysal, “Tarih Biliminin Sosyal Bilimlerle İlişkisi ve Önemi Üzerine Genel Bir Bakış”, 365-366.

³³ E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2003, VII.

³⁴ Gülçin Çandarlıoğlu, *Tarih Metodu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 2003, 9.

³⁵ Şıvgın, Hale, (2009), “Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi”, Gazi Akademik Bakış, Ankara, 2/ 4, 2009, 36.

³⁶ Melek Fırat, “Dünyada Siyasi Tarih Disiplininin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, Yay. Haz. Gökhan Erdem, *Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın no: 592, 2006, 11.

³⁷ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, 3.

³⁸ Şahin Uçar, *Tarih Felsefesi Meseleleri*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1997, 39.

³⁹ Arzu İbişi Temelli, “Eski Yunan’da Tarih Düşüncesi”, *Felsefe Arkivi*, Sayı: 38, 2013, 8.

⁴⁰ Temelli, “Eski Yunan’da Tarih Düşüncesi”, 10

⁴¹ Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2006, 30-31.

⁴² Temelli, “Eski Yunan’da Tarih Düşüncesi”, 8.

⁴³ Temelli, “Eski Yunan’da Tarih Düşüncesi”, 2.

⁴⁴ Temelli, “Eski Yunan’da Tarih Düşüncesi”, 25.

olup başlangıç tarihi de ülkelere göre farklılık göstermektedir. Çağdaş Tarih 1789'da Fransa'da, 1808'de İspanya'da, 1815'te ise İtalya, İsviçre ve İngiltere'de başlamıştır.⁴⁵

Rönesans insan düşüncesinin yeniden şekillenmesine sebep olmuştur. Devamında gelen Aydınlanma tarih düşüncesini de değiştirmiş ve 18-19.yüzyıllarda yaşanan gelişmelerle⁴⁶ 20.yüzyılda tarih güçlü bir değişim geçirmiştir.⁴⁷ Tarihin odak noktası soylulardan bireylere ve bireylerin oluşturduğu toplumsal yapılara kaymıştır.⁴⁸

Aydınlanma dönemi modern tarih anlayışında ise tarihçiler tarihsel olayları sosyal, felsefi ve hümanist çerçevede incelemeyi amaç edindiklerinden tarih çalışmalarında köklü değişiklikler meydana gelmiş ve modern dönemin tarih anlayışının temelleri atılmıştır.⁴⁹

1929 yılında LucienFebvre ve MarcBloch önderliğinde yayınlanan Annales Dergisi ile farklı bir tarih anlayışı ortaya konulmak istenmiştir. Annales ekolü kurucuları geleneksel tarihin güvenilir olmadığını savunuyorlardı. Bu bağlamda Annales ekolü, tarihin diğer sosyal ilimlerle birlikte ele alınarak daha geniş kapsamlı ve disiplinler arası hale getirilmesi amaçlamışlardır.⁵⁰ Böylece Annales ile tarih diğer sosyal bilimlerle aynı noktada buluşmuş ve onlardan hem etkilenmiş hem de etkilemiştir.⁵¹

Modern tarih metotlarla yazılabilir ve belgelerle kanıtlanabilir bir halde. Tarihçi bu kanıtlanabilirlikle bir eser meydana koyarken daha rahat olmakla birlikte bilgilerin üzerine ekleme yaparken zorlanabilmektedir.⁵² Modern tarihte nedensellik sorgulanır ve sebep sonuç ilişkisi ortaya konulmak amaçlanır.⁵³ Modern öncesi tarih soyluları konu alan siyasi ve askeri konulara değinirken modern tarih sosyal alanlarda işlenmeye başladı.⁵⁴

Tarih Bilimi ve Siyasi Bilimler İttifakı Neden Mümkün?

“Siyaset, en geniş anlamıyla, insanların ortak yaşamlarını mümkün kılan genel kuralları oluşturma, koruma veya değiştirme etkinliğidir.”⁵⁵ Siyaset, temel olarak sadece iktidarın ve devletin aracı değil aynı zamanda kamusal alanda da oldukça etkili ve sorun çözümlemede kullanılan temel olgu ve araçtır. Yaşamın her boyutunda gerek sosyal, gerek ekonomik alanların hepsinde siyaset rol almaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlar da siyasi çerçeve altında çözümlenmektedir. Siyaset, bu geniş anlam ve kapsamıyla “çözümleyici” bir etkiye sahiptir.⁵⁶ Bu yüzden tarih biliminin teorik bilgisi, siyasi bilimin pratik becerisine ne denli dönüşürse; çözüm, o kadar gerçekçi ve etkin olacaktır. Zira siyasi bilim akıl ise tarih hafızadır.

Bilindiği gibi siyaset bilimi ve tarih iki ayrı sosyal bilim olarak gelişti. Peki, neden tarih bilimi ile siyaset bilimi arasında bir münasebet olduğu bu kadar aşikâr? Tarih ve siyaset arasında ortak alanlardan söz etmek pekâlâ mümkün. Zira tüm toplumsal olay ve olguların bir geçmişi var. Geçmiş, tarihin alanına girer. Siyaset bilimi ise araştırdığı konunun geçmişinin nasıl olduğunu; olay ve olguların zaman içerisinde nasıl farklılaştığını tarih bilimi ile ancak bilebilir.⁵⁷ Ayrıca, tarih, geçmişteki siyaset konusunu incelediği kadar sosyal, din, kültür gibi konuları da inceler. Ama siyaset bilimi, geçmişteki ve bulunduğu zamandaki sadece siyasi konuları ele alır.⁵⁸ Örneğin “Osmanlı İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı” konusu üzerine tarihçiler de siyaset bilimciler de rahatlıkla

⁴⁵ Bahaeddin Yediöldüz, “Çağdaş Tarihçilik”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/1, 1986,40.

⁴⁶ Necmettin Alkan, “Efsanelerden Aydınlanmacı Geleneğe Tarih Düşüncesi”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011, 21-37.

⁴⁷ Ceren Yeğen, “Annales Okulu, Marc Bloch ve ‘Tarih Savunusu: Veya Tarihçilik Mesleği’ Yapıtı Üzerinden Bloch’un Tarih Anlayışı”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1/ 1, 2016, 27.

⁴⁸ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, 88.

⁴⁹ Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 50-51.

⁵⁰ Yeğen, “Annales Okulu, Marc Bloch”, 26.

⁵¹ Yeğen, “Annales Okulu, Marc Bloch”, 37.

⁵² Yediöldüz, “Çağdaş Tarihçilik”, 44.

⁵³ Çandarlıoğlu, *Tarih Metodu*, 27.

⁵⁴ Tosh, *Tarihin Peşinde*, 94.

⁵⁵ Taşkın, *Siyaset Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, 23.

⁵⁶ Aköz, “Politika Kavramının Siyaset Kavramı Yerine Kullanılması”, 164-165.

⁵⁷ E. Atilla Aytekin, “Siyaset Bilimi ve Tarih”, *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yayıncı Hazırlayan: Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin, İstanbul: Yordam Kitap, 2012, 477.

⁵⁸ Aytekin, “Siyaset Bilimi ve Tarih”, 477.

çalışabilmektedir. Siyaset Bilimi, ana odağı olan siyasetin en azından yakın geçmişine hâkim olmak mecburiyetindedir.⁵⁹ Sonuç olarak, tarih ve siyaset bilimi var olabilmek için birbirlerine muhtaçtır.

Siyasi kurumları ve siyaseten var olma süreçlerini tasvir ve analiz etme amacı güden siyaset bilimi, ilgilendiği saha nedeniyle tarih ile iç içedir. Siyaset bilimciler bu ilişkiyi; “tarih geçmiş siyasettir, siyaset ise bugünkü tarihtir.” şeklinde ifade etmişlerdir. Dolayısıyla siyaset bilimciler ilgilendiği konuyu tam anlamıyla açıklığa kavuşturabilmesi için tarih disiplini ile yol alırlar.⁶⁰ Tarih ilmi, güne ait tüm siyasi bilgilerin tanımlanması, anlaşılması, yorumlanması ve siyasi problemlere cevap bulunmasını sağlayan bir rezervdir.

CesareBeccaria, tarih ve siyasetin karmaşıklıklarla dolu bir şekilde birbirine bağlı olduğunu, tarihi anlayabilmenin siyaset bilimcilere son derece fayda sağlayacağını, tarihi bilginin ise siyasetçilere rehberlik edebileceğini savunur.⁶¹ Siyaset yapanların tarih ilminin rehberliğine duydukları ihtiyaç aslında gayet anlaşılır. Zira günü şekillendirmek ve geleceğe yön vermek isteyen her kişinin bakacağı ilk bilim; tarih bilimidir. Tarih bilimi; insanın yaptığı fiillere ait yaptığı tanımlamalar ve bulduğu çözümlerle siyasetçiler için zengin bir sofraya sunar. Geçmişte büyük komutanların, kralların, yeni ülkeleri fetheden Sezarların hayat hikâyelerini güne uyarlamak, son derece faydacı ve akılcıdır. Ama her amaç için! İşte burası korkutucu... Siyasetin görünmeyen yasası var mıdır? Peki, bir siyasetçinin sınırı nerede başar ve nerede biter? Siyasetçinin amacı sadece kendi siyasi görüşünü doğrulamak, ilerletmek ve yüceltmekten ibaretse de değilse de tarih bilimi yüzyıllar boyunca zahmetle biriktirdiği tüm hazineleri sorgusuz ve sualsiz siyasetçinin önüne serecektir. Gerisi siyasetçinin aklına kalmış!!! Eğer siyasi akıl; hakikate hadim değilse; siyasi aklın; birey, aile ve toplumun celladı olması kaçınılmazdır!

Alman tarihçi LeopontVonRanke, tarih ve siyaset bilimi arasındaki ilişkiyi, her iki disiplinin sınırları ve kesiştikleri ortak alanlar çerçevesinde açıklar. Ranke, hem sanat hem bilim öğelerini içeren tarih ve siyaset bilimini (zamanla) “daha bağımlı ve aynı zamanda yakın” olduklarını söyler. Başka bir deyişle, siyaset ve tarih birbirine bağımlıdır. Tarih ilmi, geçmişte yaşananları araştırırken; siyaset bugünü ve geleceği konu alır. Geçmiş bilgisi olmadan bugünün anlaşılması imkânsızdır; bugünün bilgisi olmadan da geçmiş tam olarak anlaşılabilir. Bununla birlikte Ranke “tarihi siyaseti şekillendirmek için bir araç” olarak değerlendiren siyasetçilerin tarihi sıklıkla tahrif ederek kullandığından da söz ederek, siyasete yol gösterecek “doğru” tarihsel bilgiye ulaşmanın güçlüklerini vurgular.⁶²

Sonuç

Siyaset bilimi, insan ilişkilerine kural ve düzen getirme çabasından ortaya çıkan bir ilimdir. Siyaset bilimini, sadece “devlet yönetim becerisi” olamaz! Zira insanın olduğu her yerde siyasi bir yapılanma söz konusudur. İnsan ilişkileri nasıl yapıcı olur; nasıl insanlar birbirinin sınırlarını çiğnemen, kendileri olarak mutlu yaşarlar? İnsani birlikteliklerden nasıl mükemmel bir kombinasyon oluşturulur? Aslında siyaset bilimciler; eski çağlardan günümüze değin insanların; “Bir(likte) ama hür!” nasıl yaşayabileceğini formülleştirme çabası içindeler. Bu arama çabası, sadece bürokrasiye has kılınmaz elbet. Zira iki insanın bir araya gelişi ile bir milletin bir arada bulunuşu arasında -sayısal çoğunluk dışında- bir farklılık yoktur. İnsanın olduğu her yerde siyasi ilişkiler yumağı vardır.

Tarih, zaman içerisinde insan fiillerini anlama ve aktarma çabasıdır. Tarih, insanlığın akli ve reflekslerinin birikimidir. İnsanlık serüveni tarihe aktarılır. Aynı zamanda tarih, olaylara insan aklının yönelttiği sorular ve bu sorulara cevap arayış azmidir. Tarihe konu olan tüm olayların merkezinde insan vardır. Zira insan tarihi yapandır, tarihten de etkilenendir.

İnsanlığın var oluşundan beri süregelen bu anlamlandırma çabalarının sebebi nedir? Tarih yazma çabası için girişilen onca özverinin sonucu nedir? Bu kadar bilgi ve belge birikimi sadece tarihin kendisi için mi yazılır? Bir

⁵⁹ AYTEKİN, “Siyaset Bilimi ve Tarih”, 477.

⁶⁰ Soysal, “Tarih Biliminin Sosyal Bilimlerle İlişkisi ve Önemi Üzerine Genel Bir Bakış”, 365-366.

⁶¹ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, Çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Ankara: BB101 Yayınları, 5. Baskı, 2018, 52.

⁶² “Leopont Von Ranke; siyasetçilerin meşruiyet kazanmak için tarihten yardım aldıklarını; tarih biliminin var olanı tespit ederken aynı zamanda bugünün siyasî iktidarına güçlerini korumaları ve geliştirebilmelerine ilişkin gerekli olan tarihsel bilgiyi sağladıkları tespitinde bulunur ki doğrudur. Lâkin tarih biliminin siyaset bilimi ile ortak zeminin oluşu farklıdır; tarihin siyasilerin meşruiyeti için bir araç olarak kullanılması farklıdır. Tarihin siyasî meşruiyet için kullanılması müstakil bir konu başlığıdır.” Ayrıntılı bilgi için bkz.: Derya Kap, “Türkiye’de Tarih ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *akademikperspektif.com*, <http://akademikperspektif.com/2019/10/10/turkiyede-tarih-ve-siyaset-iliskisi-uzerine-bir-degerlendirme>, Erişim: 11 Ocak 2021.

tarihçinin geçmişi yeniden ulaşılır ve anlaşılır kılma çabası ve özverisi sadece öz-tatmin duygusu mu içindir? Tarihin tarihte kalması, yüzyıllardır zenginleşen tarih bilgisinin tarihi bilgeliğe dönüşmemesi akılcı mıdır? Tarihin yaşadığımız an ve yaşayacağımız gelecek için bir değerinin olma düşüncesi neden bu kadar rahatsız edici?

İnsanlık tarihinde yaşanan olaylar ve karşılaşılan problemler elbette bire bir aynı değildir. Zaman, her bir olayı birbirinden farklı kılar. Lakin insanların yaşadıkları olaylar ve karşılaştıkları problemler birçok yönden benzerlik gösterir. Bu yüzden güne ait problemleri çözmek için geçmiş bilgisine ihtiyaç duyulur ki bilgi, problem çözücü bilgelik haline dönüşsün. Günümüzde geçmişin teknik bilgisi, insanlığın hayatını kolaylaştıran teknolojiye dönüştü evet. Peki, neden tarih bilgisi insanlığın içinde bocaladığı, boğulduğu problemler için siyasi bilgeliğe dönüşmesin?

Pratiğe aktarılmayan bilgi ölüdür. Bu tarih bilgisi için de geçerli. Tarihin siyasi, sosyal, kültürel vb. problemlerine cevap barındırma rezervi, çözüm ve sonuç odaklı düşünen siyaset pratiğine dönüşmelidir. Tarihi bilgiden güç alan ve tarihle birleşen siyaset biliminin, insanlığın sorunlarına pratik çözüm bulan siyasi bilgeliğe dönüşmesi bir zorunluluktur artık.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

Aköz, Seçkin. "Politika Kavramının Siyaset Kavramı Yerine Kullanılması ve Bilimsellik Tartışmaları Bağlamında Devlet Olgusuyla İlişkisi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3/5, 2018: 160-180.

Alkan, Necmettin, "Efsanelerden Aydınlanmacı Geleneğe Tarih Düşüncesi", *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih İçin Çağdaş Bir Metodoloji*. Ed. Ahmet Şimşek. İstanbul: Tarihiçi Kitabevi, 2011: 21-37.

Aytekin, E. Attila. "Siyaset Bilimi ve Tarih", *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. Ed. Gökhan Atılğan, E. Attila Aytekin, İstanbul: Yordam Kitap, 2012: 477-486.

Baykal, Ömer. "Siyaset", *Sosyoloji İnsan ve Toplum*. Ed. Vedat Bilgin, Erdiñç Yazıcı, Huzeyfe Arslan. Ankara: Binyıl Yayınevi, 2015, 177-195.

Bıçak, Ayhan. *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Burke, Peter. *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2006.

Bülbül, Kudret. *Siyaset Bilimi: Kavramlar, Kurumlar, İdeolojiler*. Ankara: Adres Yayınları, 2019.

Cevizci, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Say Yayınları, 6. Baskı, 2017.

Çandarlıoğlu, Gülçin. *Tarih Metodu*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 2003.

Dâver, Bülent. *Siyaset Bilimine Giriş*. Sevinç Matbaası, Ankara: Doğan Yayınevi, 1969.

Fırat, Melek. "Dünyada Siyasi Tarih Disiplininin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", Yay. Haz. Gökhan Erdem, *Türkiye'de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 592, 2006, 9-22.

Garner, J. W.. "Siyasal Bilimin Niteliği ve Alanı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Çev. M. Tuncer Karamustafaoğlu, 20/1, Ankara, 1963, 91-104.

Görüşük, Levent. "Doğu ve Batı Medeniyetlerinin Devlet ve Siyaset Söylemleri", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 11/43, 2015, 73-96.

Heywood, Andrew. *Küresel Siyaset*. Çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Ankara: BB101 Yayınları, 5. Baskı, 2018.

Heywood, Andrew. *Siyaset*. Çev. Fahri Bakırcı, Ankara: Felix Yayınları, 2019.

Heywood, Andrew. *Siyaset*. Çev. B.B. Özipek, M. Yıldız, vd., Ankara: BB101 Yayınları, 2. Baskı, 2019.

- Kışlalı, Ahmet Taner. *Siyaset Bilimi*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1987.
- Kışlalı, Ahmet Taner. *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Kitapevi, 8. Baskı, 2000.
- Kışlalı, Ahmet Taner. *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Yayınları, 1990.
- Machiavelli, Niccolo. *Prens*. İstanbul: Anahtar Kitapları Yayınevi, 1994.
- Nizamülmülk. *Siyasetnâme*. Çev. Nurettin Bayburtluğil, İstanbul: Dergâh Yayınevi, 1981.
- Soysal, M. Enes. "Tarih Biliminin Sosyal Bilimlerle İlişkisi ve Önemi Üzerine Genel Bir Bakış", *Atatürk Dergisi*. 1/1, 2016, 343-404.
- Şıvgın, Hale. "Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi", *Gazi Akademik Bakış*. 2/4, Ankara 2009, 45-52.
- Taşkın, Yüksel. *Siyaset Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*. Ed. Yüksel Taşkın, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, 15-45.
- Temelli, Arzu İbişi. "Eski Yunan'da Tarih Düşüncesi", *Felsefe Arkivi*. 38. Sayı, 2013, 1-26.
- Tosch, John. *Tarihin Peşinde*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Uçar, Şahin. *Tarih Felsefesi Meseleleri*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1997.
- Yalçın, E. Semih. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*. Ankara: Berikan Yayınları, 2003.
- Yalvaç, Faruk. *Devlet ve Ötesi*. Der. Atilla Eralp, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Yayla, Atilla. *Siyaset Bilimi*. Ankara: Adres Yayınları, 2015.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Çağdaş Tarihçilik", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1/1, 1986, 39-48.
- Yeğen, Ceren. "Annales Okulu, MarcBloch ve "Tarih Savunusu: Veya Tarihçilik Mesleği" Yapıtı Üzerinden Bloch'un Tarih Anlayışı", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 1/1, 2016, 25-39.
- Yeşil, Abdullah. "Doğu ve Batı Yönetim Bilimi Düşüncesinin Öncüleri Machiavelli ve Nizamü'l-Mülk Örneği", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1/1, 2016, 1-25.
- Zariç, Sami. "Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3/28, 2017, 1-22.

İnternet Kaynakları

- Kap, Derya. "Türkiye'de Tarih ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *akademikperspektif.com*, <http://akademikperspektif.com/2019/10/10/turkiyede-tarih-ve-siyaset-iliskisi-uzerine-bir-degerlendirme>, Erişim: 11 Ocak 2021.

SÖMÜRGEÇİLİĞİN TARİHSEL SEYRİ VE XIX. YÜZYILDA İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN KODLARI

THE HISTORICAL COURSE OF COLONIALISM AND THE CODES OF BRITISH COLONIALISM IN 19th CENTURY

BENGÜL BOLAT*

RATİP AYAZ**

ÖZ

Başlangıçta ruhsatlı korsanları ile İspanyol kâşiflerin hazine gemilerini yağmalamakla yetinen İngiltere, Coğrafi Keşifler'e diğer Avrupalı güçlerden daha geç başlamasına rağmen, Sanayi İnkılabı'nı başlatan ilk ülke olarak avantaj kazanmış, kısa zamanda rakipleri ile arasındaki farkı kapatmış ve dünyanın en büyük sömürge imparatorluğunu kurmuştur. Amerika'daki sömürgelerini kaybetmesinin hemen sonrasında ilgisini Hindistan'a çeviren İngiltere, bir yandan da Mısır, Suriye, Irak ve Anadolu başta olmak üzere Osmanlı coğrafyası ile siyasi, ekonomik ve kültürel temelli ilişkilerini hızla artırmıştır. XIX. yüzyıl İngiltere'nin sömürgecilik konusunda zirvede olduğu bir zaman dilimidir. İspanya, Fransa ve Hollanda gibi rakipleriyle kıyaslandığında İngiliz sömürgeciliğinin daha etkin ve uzun süreli olmasının nedeni; askeri, diplomatik, ideolojik, iktisadi ve dini fonksiyonları içeren bir dizi kodlardan oluşmasıdır. Stratejik güvenliği ve Londra'dan Bombay'a kadar uzanan lojistik hattı korumak için muazzam bir donanma gücü bu kodların askeri ayağını oluştururken, konsoloslukların çalışmaları diplomatik alanın, Doğu Hindistan Şirketi gibi kurumsal yapıların faaliyetleri ise iktisadi alanın kodlarını oluşturmaktadır. Oryantalist bakış açısının tüm sömürgecilik faaliyetlerine rehberlik yapması ideolojik kodları, sömürgelerde kalıcılığı sağlayan en etkin unsurlardan biri olan misyonerlik faaliyetleri ise dini kodları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi Keşifler, Doğu Hindistan Şirketi, Misyonerlik, Oryantalizm, Sanayi İnkılabı, Sömürgecilik.

ABSTRACT

Although England, which was contented with looting the treasure ships of Spanish explorers with its licensed pirates at the beginning, started Geographical Discoveries later than other European powers, it gained advantage as the first country to initiate the Industrial Revolution, closed the gap between its rivals in a short time and established the largest colonial empire in the world.

England, which turned its attention to India immediately after losing its colonies in America, rapidly increased its political, economic and cultural relations with the Ottoman geography, especially Egypt, Syria, Iraq and Anatolia.

The 19th century is a time when England was at the peak of colonialism. England compared to its rivals such as Spain, France and the Netherlands. The reason why British colonialism is more effective and long-lasting is that it consists of a series of codes including military, diplomatic, ideological, economic and religious functions.

Keywords: Colonialism, East Indian Company, Geographical Discoveries, Industrial Revolution, Missionary, Orientalism.

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, bbolat@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6269-5192.

** MEB Öğretmen, ratipayaz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7646-7705.

Extended Abstract

The desire for exploration and conquest, which has been maintained by mankind since the earliest ages of history, has increasingly continued after the geographical discoveries. In the New Age, European nations took the place of the powers that were effective in the seas, such as Phoenician and Ancient Greek civilizations of the first age. Portugal founded Europe's first colonial empire in the 19th century. Portugal's biggest rival was Spain. Geographical discoveries that started under the leadership of these two powers; It is among the most important historical developments of the New Age with its political, economic, religious and human consequences. This situation brought with it developments such as military and demographic expansion politically, capturing all kinds of resources economically, and slavery and massacre of indigenous peoples in humanitarian terms. Ancient cultures have been destroyed, and the cultural and religious identity of the dominant power has been imposed on the indigenous people. Increasing colonial activities facilitated the dissolution of the target countries not only in the material sense, but also in the religious and cultural field, and their evolution in favor of the dominant power over time.

At first, England, who was content with looting the treasure ships of Spanish explorers with licensed pirates, defeated the Spanish navy known as the "invincible armada" in 1588, accelerated its colonial activities and started to settle in the north of the American continent. These people, who migrated to the new continent due to religious, political and economic difficulties in Britain and with the dream of a free life, preserved their family integrity and separated from other colonial elements. Although England started its colonial activities later than its competitors, it closed the gap with the Industrial Revolution and established the largest colonial empire in the world. The British generally used the technology acquired after the developing industry to obtain colonies more easily. This situation has created a systematic cycle of knowledge-capital-profit and power relations. Specialized staff in the financial field, companies with extensive privileges and trade networks, private insurances that cover the risks that may arise, and a highly developed money and banking system have been the guarantees of the smooth operation of this cycle.

Being able to dominate the colonial geography, which reached nearly one hundred and forty times more than the British Isles, required an elegant diplomacy and clever politics as well as strong transportation and communication. Tough military interventions were made to the problems that could not be solved by diplomacy, as seen in the Opium Wars with China and the occupation of Sudan. In the 19th century, the Ottoman geography on the one hand and India on the other became the focal point of the British interest. Especially India was of vital importance for England, almost all of the politics of the 19th century was shaped by India and the sea routes reaching India. Compared to its rivals such as Spain, France and the Netherlands, British colonialism is more effective and permanent. The administration policy, which was created with a series of codes including military, diplomatic, ideological, economic and religious functions, ensured that colonial activities functioned almost perfectly. An enormous navy power created for the protection of strategic security and the logistics line from London to Mumbai constitutes the military pillar of these codes. In addition, the activities of consulates constitute the codes of the diplomatic field, and the activities of institutional structures such as the East India Company, whose establishment dates back to the 1600s, constitute the codes of the economic field. The orientalist point of view, which is intellectually nourished by colonialism, includes ideological codes, while missionary activities, one of the most effective elements that ensure permanence in the colonies, include religious codes. These codes are also an indication that victories/achievements are not achieved only through wars. With these codes working in harmony, England became the most profitable country from the First World War, and it continued to hold a large part of its former colonies under the name of newly established mandate governments. After World War II, colonial empires began to collapse all over the world. Britain tried to catch up with the organization called the Commonwealth of Nations, which it lost in the war. He currently leads the community, which currently has 54 members, and thus, directly/indirectly, about a third of the world's population. It dominates a significant economic power and a wide geography.

In the study, it is aimed to draw attention to the colonial framework of England and the issues on which the functioning of this logic is based. In the 19th century, England struggled primarily to seize/hold strategic points and important waterways in terms of the security of the Indian maritime route. Since this struggle generally took place in the Ottoman geography, the course of British colonialism policies in the Ottoman geography constitutes a serious weight in the study. In order to be clearly understood the colonial behavior of England, the practices of other colonial powers of the period are also mentioned.

Giriş

Sömürgecilik, “Bir devletin kendi sınırları dışında kalan, genelde deniz aşırı toprakları askeri güç kullanmak başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak, bu toprakların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalaması”¹ olarak tanımlanabilir.

Tarihte coğrafi genişleme arzusunda bulunan her siyasal yapının, kendini rakiplerinden güçlü hissettiğinde birinci aşamada yakın çevresinde ikinci aşamada ise daha uzak coğrafyalarda kendi hâkimiyetini kurmak istemesi sömürgecilik faaliyetlerini başlatmıştır. İlk Çağ uygarlıklarından Fenikeliler’in gemicilik sanatında kazandığı başarı onların ticari maksatla da olsa denizaşırı coğrafyalara ulaşmalarını ve koloniler kurmalarını sağlamıştır. Benzer bir gelişme Antik Yunan’da da görülür. Yunanlılar ise hem artan nüfuslarına yeni yaşam alanları ararken hem de ticari kaygularla kolonicilik² faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

1291 yılında Marco Polo’nun Avrupa’ya dönmesi ve uzun süren seyahatine dair verdiği bilgiler neticesinde doğunun zenginliklerine ulaşmak hevesiyle deniz aşırı yolculuklar başlamış, aynı yıl Vidali kardeşler, Atlantik’e açılmış ancak kendilerinden haber alınmamıştır. 1341’de Nicoloso da Recco, Kanarya Adaları’nı Portekiz Kralı hesabına keşfetmiş ancak adalar 1402’de İspanyollar tarafından istila edilmiş, bu durum 1483 yılına kadar sürmüştür. Portekizliler, 1415’te Fas’taki Ceuta’yı (Septe) ele geçirmiş, 1437’de ise Lizbon’a yaklaşık bin beş yüz kilometre uzaklıktaki Azor Adaları’na yerleşmişlerdir. 1454’te Papa’nın kararı ile Afrika kıyılarının Portekiz’e ait olduğu ilan edilmiştir.³

Modern anlamda ilk sömürgecilik faaliyetleri ise XV. yüzyılda Coğrafi Keşifler sırasında Portekiz ve İspanya’nın öncülüğünde başlatılmış, ilerleyen dönemde neredeyse tüm Avrupalı güçlerce adeta bir yarış haline getirilmiştir. Portekizlilerce 1471 yılında keşfedilen ve 1493’te Yahudi ve suçlu yerleşimine açılan, Gine Körfezi’nde Ekvatorun iki kilometre kuzeyinde bulunan ve 854 km² yüzölçümüne sahip olan *Sao Tome Adası*, Coğrafi Keşifler sonrasında sömürgeleştirilen ilk toprak parçası olmuştur. Adanın kaynaklarının Portekiz’e taşınmasının yanında Portekiz’de istenmeyen Yahudiler ve suçluların adaya nakliyle bozulan asayiş ve güvenliğin yeniden tesis edilmek istendiği görülmektedir. Aynı zamanda yapılacak nakillerle sömürge toprağında demografik bir unsur olarak kazanım elde edilmesi ve özellikle suçluların ucuz iş gücü olarak değerlendirilmesi düşünülmüş olmalıdır.

Deniz ticaretinde baskın bir güç olmak isteyen Portekiz,⁴ XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren iktisadi olarak Avrupa dışına açılarak özellikle Hindistan’dan gelen mallara ulaşmada Venedikli tüccarların aracılığından kurtulmayı başaran ilk ulus olmuştur. İlerleyen yıllarda İspanyollar, Hollandalılar, Fransızlar ve İngilizler de bu kervana katılmışlardır. Portekiz, 1472-1482 yılları arasında Kongo’ya nüfuz ederek 1491 yılında Yeni San Salvador’u kurmuştur.⁵ “Denizci” olarak anılan ancak hiç denize çıkmayan Portekiz Prensi Henry (1394-1460), keşifleri gerçekleştirebilecek, deniz yolculuklarını başlatacak gerekli koşulları hazırlamış, gemilerin açık denizlere dayanıklılığını artırmak için kadim bilgilerle çağının en ileri teknik bilgilerini buluşturmuştur. Prens Henry, Afrika’nın güneyinden dolaşarak Hristiyanlığın savunuculuğunu ve yayılmasının öncülüğünü yapan efsanevi Prester John’la buluşmayı, İslam ülkelerini arkadan çevirip onları hâkimiyet altına almayı düşünmüştür. O günkü teknik imkânlarla deniz yolculuklarında ekvatora olan uzaklığın otuz mil kadar sapma payıyla hesaplanabildiği düşünüldüğünde deniz yolculukları pek de güven vermemektedir. Henry, bu sorunu aşabilmek için ülkesinin önemli astronomlarına ve matematikçilerine beraber çalışma imkânı sunmuş, Saint-Vincent burnundaki kayalıklarda bir denizcilik enstitüsü kurarak zamanının büyük bölümünü enstitüde geçirmeye başlamıştır. Enstitüde pusula, usturlap ve saat gibi araçları geliştirmek için yoğun bir çalışma başlatılmış, rüzgârlar ve denizlerdeki akıntılar konusunda inceleme yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda hazırlanan tablolarla denizde ne kadar doğuya ya da batıya gidildiği hesaplanarak Afrika kıyılarının deniz yolu

¹ Ahmet Kavas, “Sömürgecilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Cilt 37, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, 394-397.

² Fenikelilerin gemileri büyük denizlere açılmaya uygun değildi. Bu nedenle sadece gündüzleri ve kıyılardan fazla uzaklaşmadan yolculuk yapabiliyorlardı. Buna rağmen Atlas Okyanusu’na açılıp Britanya ve Baltık Denizi’ne ulaşmış, Kızıldeniz’i geçip Afrika kıyılarını dolaşmayı başarmışlardır. Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012, 106-150.

³ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, İstanbul: e Yayınları, 2000, 341-343.

⁴ Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi-Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl- 20. Yüzyıl*, Ankara: İmge Yayınları, 2002, 58.

⁵ Mübahat Kütükoğlu, *Balta Limanı’na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013,1.

haritaları hazırlanmıştır. Gemiler daha güçlü hale getirilmiş ve ateşli silahlarla desteklenmiş, direk sayıları artırılarak yelkenleri daha hızlı manevra yapabilecek şekilde düzenlenmiştir. 1497'de *Vasco da Gama*, doksan yedi gün süren yolculuğu sonucunda Ümit Burnu'na ulaşmış, bu yolculuğunda kendisinden on yıl önce 1487'de Ümit Burnu'na ulaşan *Bartolomeo Dias*'ın ölçümlerini içeren kayıtları kullanmıştır. Vasco da Gama Afrika'yı dolaşarak yaptığı Hindistan gezisini 1499'da tamamlamıştır. Portekiz yaklaşık on yıl sonra Umman Denizi'nde İslam filousunu yenilgiye uğratarak, Goa, Malakka, Hürmüz Adası gibi stratejik noktalarda sürekli ticaret istasyonları kurmayı başarmıştır. 1513'te Baharat Adaları'na, ulaşan Portekiz, 1545'te Japonya ile misyonerlik ve ticari ilişkileri başlatmış, 1557'de ise Çin'in kıyı bölgesindeki Makao'da sürekli bir yerleşim yeri kurmuştur. Böylece Avrupa'nın ateşli silahlar ve deniz gücüyle desteklenen ilk sömürge imparatorluğu kurulurken Portekiz yayılması Filipinlere uzanan İspanyol yayılmasıyla karşı karşıya gelmiştir.⁶

1451'de Cenova'da doğan Kristof Kolomb (*Christopher Columbus*), Portekiz'e yerleşmiş ve burada evlenmiştir. Çin'e ulaşmak için batıya doğru yolculuk yapma projesini önce Portekiz sarayına sunmuş, proje reddedilince Fransız ve İngiliz desteğini aramıştır. İspanya o dönemde dikkatini daha çok Akdeniz ve Kuzey Afrika'ya çevirmiş olmasına rağmen, Kastilya Kraliçesi İsabella, Kolomb'un 1492'deki Atlantik seferini destekleme kararı almıştır.⁷ Kolomb, İspanya adına 3 Ağustos 1492 Cuma günü sabah saat 08.00'da ilk yolculuğuna başlamış ve 12 Ekim 1492 Cuma günü Lucayes Adaları'nın (Bahama Adaları) yerli dilinde *Guanahani* denilen en küçüğüne ulaşmıştır. Guanahani Adası'na Hz. İsa'nın sıfatlarından olan "*kurtarıcı*" manasına gelen San Salvador ismini vermiştir.⁸ Kolomb'un keşifleri İspanya'yı da deniz aşırı imparatorluk kurmaya zorlamış; İspanyollar, Portekiz'in denizlerdeki üstünlüğünü dengelemek için büyük bir hevesle Amerika'nın içlerine yoğun keşifler yapmışlardır. Kilise, Hristiyanlığı yeni kıtada yaymak için misyonerler göndermiş ve sömürgeciliği tüm gücüyle desteklemiştir.⁹

Teknik yönden geri kalmış, ekonomisi büyük ölçüde tarım ve zanaata dayalı toplumların, daha ileri tekniğe sahip uluslar tarafından boyunduruk altına alınmasıyla¹⁰ modern anlamda sömürgecilik başlamıştır. Bu fark Kolomb'un günlüklerinde¹¹ açıkça belirtmektedir. İspanyollar, hazinelerini doldurmak için yeni kıtayı altın ve gümüş deposu olarak görmüşler, İspanyol fatihlerinden *Cortez*, Meksika'daki Aztek uygarlığını, *Pizarro* ise Peru'daki İnka uygarlığını yok etmiştir. Bu uygarlıkların heykel ve sanat ürünleri eritilerek paraya dönüştürülmüş, yerliler zorla ve ölesiye çalıştırılırken, 1560'ta sayıları yüz bine ulaşan Afrika kökenli köleleştirilmiş insanlar¹² çalıştırılmak üzere yeni kıtaya getirilmiştir.

Emperyalist ülkeler ekonomik zorunluluğun yanı sıra, devletlerinin siyasal etkinliğini artırmak ve stratejik güvenliğini sağlamak için Asya, Afrika ve bütün Okyanusya'da ele geçirdikleri topraklarda siyasal egemenliklerini kurmuşlardır.¹³ Bu dönemde Portekiz'in en büyük rakibi İspanya olmuş, bu iki devlet arasındaki sömürgecilik yarışı, Papa VI. Aleksandr'ın devreye girmesiyle 1494 tarihli "*Tordesillas Antlaşması*" ile sonuçlandırılmıştır. Antlaşmaya göre, Batı Afrika açıklarındaki Yeşilburun Adası'nın 370 deniz mili batısından geçen bir meridyen çizilerek, Avrupa dışında batı yarım kürede ele geçirilecek toprakların İspanya'ya, doğu yarım kürede ele geçirilecek toprakların ise Portekiz'e verilmesiyle modern sömürgecilik yolunda uluslararası ilk antlaşma¹⁴ imzalanmıştır.

⁶ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi, 1989, 269-271; Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, 30; Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlk Çağlardan 1918'e)*, Ankara: İmge Yayınları, 2012, 90.

⁷ David Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, Çev. Osman Bahadır, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995, 11-14.

⁸ Kristof Kolomb, *Seyir Defterleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, 5-20.

⁹ Sander, *Siyasi Tarih*, 90.

¹⁰ Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, 18.

¹¹ Kolomb, Guanahani Adası insanların çıplak ve yoksul olduklarını, silahlarının olmadığını hatta silahın ne olduğunu dahi bilmediklerini, kendilerine gösterilen kılıçların keskin tarafından tuttukları için ellerini kestiklerini belirtmektedir. Bu insanların demirden yapılmış hiçbir eşyalarının bulunmadığını ve mızraklarının ucuna balık kılıcı taktıklarını, ada sakinlerinin bir ağaç gövdesinden tek parça oydukları kayıklarla ulaşım sağladıklarını ve kayıklar alabora olunca yanlarında taşıdıkları su kabakları ile kayıkların suyunu boşalttıklarını bildirmektedir. Kendilerine eğrilmiş pamuk yumakları, papağanlar ve bir yığın öteberiyi rasgele bir şeyler karşılığında sunduklarını ancak kendisinin gözünü dört açtığını ve bu ıvır zıvır arasında altın olup olmadığına baktığını ifade etmektedir. Kolomb, *Seyir Defterleri*, 20-23.

¹² Sander, *Siyasi Tarih*, 90-91.

¹³ Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, İstanbul: e Yayınları, 2004, 13.

¹⁴ Kavas, "Sömürgecilik", 394; Haluk Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, Ankara: 3. Baskı, İmge Yayınları, 2002, 58.

Doğu'nun ve Batı'nın denizleri tam yüz yıl boyunca büyük oranda Portekiz ve İspanya'nın egemenliğinde kalmıştır.¹⁵ Portekizliler tarafından yapılan keşiflerde iktisadi hedeflerin ön planda olduğu bilinse de XV. yüzyılda *Gomes Eanes Zurara*'nın yazdığı "*Gine Günlüğünde*" yapılan yolculuğun nedenleri arasında; Müslümanların gücünün sınırlarını öğrenmek¹⁶ gibi siyasi ve dini nedenlerin de oldukça etkili olduğu görülmektedir. Kristof Kolomb, 1501 yılında *Öngürüler Kitabı* adını verdiği eserinde gezilerinin sonucunda bol bol altın bulmayı, bu altınla büyük bir ordu kumayı ve kutsal kent Kudüs'ü Müslüman Osmanlılardan kurtarmayı düşlemiş, Tanrı'nın kendisini bu kutsal amacı gerçekleştirmek için yarattığını¹⁷ iddia etmiştir. 1509'da Portekiz, Hint Okyanusu'nda Memlük donanmasını yok ederek Kızıldeniz'e girme ve Hz. Muhammed'in (sav) mezarına saldırma tehdidini¹⁸ öncelikle ticaret yollarının denetimini ele geçirmenin yanında batıda muzaffer Osmanlı orduları karşısında Katolik dünyasının kaybettiği prestij ve özgüveni yeniden tesis etme aracı olarak düşünmüştür. Benzer bir durum İspanyollar içinde geçerlidir. Coğrafi Keşifleri başlatan nedenler arasında ekonomik kaygılar ön planda yer alsa da İspanya açısından Çin'e ulaşıp, Grand Khan ile birlikte Osmanlılara karşı bir saldırıyı organize edebilmek yani Müslüman Osmanlı İmparatorluğu'nu doğudan vurabilmek¹⁹ gibi siyasi planların da etkili olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti ise Avrupa'nın sömürgecilik faaliyetlerinden haberdar olmuşsa da, bunu önleyici etkili tedbirler geliştirememiştir. 1580'li yıllarda Sultan III. Murat'a (1574-1595) sunulan Mehmed Suûdi'nin *Tarih-i al-Hind al Garbi* adlı eserinde Amerika'nın İspanyollar tarafından keşfine dair bilgiler verilmiştir.²⁰ Eserde aynı zamanda Avrupalıların Amerika, Hindistan ve İran Körfezi kıyılarına yerleşmelerinin zararları anlatılmakta olup, bunun önlenmesi için Süveyş'te bir kanal açılması gerektiği ve Avrupalıların bölgeden uzaklaştırılması için donanma gönderilmesi önerilmiştir. Benzer bir dikkat çekici uyarı ise 1625 yılında Ömer Talib isimli bir Osmanlı gözlemcisi tarafından yapılmıştır. Yapılan uyarıda ticaretin Avrupalıların eline geçtiği, Osmanlıların Yemen kıyılarını ve bölgedeki ticareti kontrol altına alması gerektiği aksi takdirde Avrupalıların İslam toprakları üzerinde hâkimiyet kurabileceklerine²¹ dikkat çekilmiştir. Bu uyarıların ne kadar isabetli tespitler olduğu ve Osmanlı yönetiminin bu uyarılar doğrultusunda politika üretmekte zorlanmasının bedeli ilerleyen dönemde kendini daha fazla hissettirmiştir.

İngiliz Sömürgeciliğinin Gelişimi

İngiltere sömürgecilik faaliyetlerine *İspanya, Portekiz, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerden daha geç başlamasına, hatta bu işe kendisinden daha önce başlayan bu ülkelerin kırıntılarıyla beslenen emperyal bir taklitçi olmasına rağmen*²² sömürgecilik, İngiltere'nin bir ada devletinden Britanya İmparatorluğu'na geçiş sürecinde oldukça önemli bir aşamayı teşkil etmiştir. 1558'de tahta geçen I. Elizabeth (1558-1603) döneminde, deniz üstünlüğünün temelleri atılmış,²³ deniz aşırı seferler başlamış ve yapılan keşiflerle İngiltere, hem ticaret hacmini hem de uluslararası itibarını arttırmıştır.²⁴ İngiliz kâşif *Walter Raleigh* (1552-1618) "*denize hâkim olan ticarete hükmeder, ticarete hâkim olan ise dünya zenginliklerine hükmeder, yani dünyaya hâkim olur*"²⁵ derken aslında ileride İngiltere'nin kuracağı deniz emperyalizminin fikrinsel mimarlığını da yapmıştır.

Sonraki süreçte İngiltere'nin politik yaklaşımı, Katolik İspanya'ya karşı Protestan/Anglikan Britanya'nın bir tepkisi olarak gelişmeye başlamış²⁶ ve bu mücadelede özellikle korsanlar desteklenmiştir. 1577'de *Francis Drake*, İspanya'nın Amerika'daki sömürgelerini ve Pasifik'teki hazine gemisini yağmalamış, 1584'te başka bir korsan *John Hawkings* ise, İspanyol denizini talan etmiştir.²⁷ Drake, dönüş yolunda Endonezya'da bir ada olan Ternate'de Portekizlilere başkaldırmış bir sultanı koruması altına almış ve böylece ilk İngiliz denizaşırı toprağı

¹⁵ Sander, *Siyasi Tarih*, 91.

¹⁶ Ferro, *Sömürgecilik*, 55.

¹⁷ Kolomb, *Seyir Defterleri*, 250.

¹⁸ Halil İncalcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011,47.

¹⁹ Özlem Kumrular, *Türk Korkusu*, İstanbul: Doğan Kitap,2016,24.

²⁰ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları II*, Ankara: İSAM Yayınları, 2018, 76.

²¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: 6. Basım, Arkadaş Yayınları, 2013, 40- 41.

²² Niall Ferguson, *İmparatorluk Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirishi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013,23.

²³ William Woodruff, *Modern Dünya Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2010, 54.

²⁴ Azmi Özcan, "İngiltere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, 296-307.

²⁵ Ferro, *Sömürgecilik*, 89-90.

²⁶ Ferguson, *İmparatorluk*, 30.

²⁷ Woodruff, *Modern Dünya Tarihi*, 51.

elde edilmiştir. 1581'de Kraliçe, Drake'yi şövalyelik nişanı²⁸ ile ödüllendirmiştir. 1663'te *Henry Morgan* adında Gallerli bir denizci, Nikaragua Gölü'nün kuzeyindeki İspanyol ileri karakolu olan Gran Grenada'ya, giderek İspanyol altınlarını çalmıştır. İngiliz hükümeti, Morgan'ın yaptıklarına göz yummuş, hatta onu ve ekibini bu tarz eylemler için zimnen desteklemiştir. Çünkü İngiltere, hasmı olan İspanya'ya karşı korsanları kullanarak savaş maliyetlerini düşürmüş ve "izinli korsan ruhsatlarıyla"²⁹ elde ettikleri ganimetten devlet adına pay almaya başlamıştır.

İngiliz sömürgeciliği; 1763 *Paris Antlaşması'na kadar olan genişleme dönemi, XIX. yüzyılın ortalarına kadar gelen ilhak ve yerleşme süreci, I. Dünya Savaşı'na kadar olan modern emperyalizm, 1945'e kadar gelen tutunma dönemi ve 1945'ten sonra sömürge imparatorluğunda dağılma süreci* olmak üzere beş bölümde değerlendirilebilir. Öncelikle Hindistan'daki Masulipatam, Madras ve Bombay ele geçirilmiş, Singapur, Penang, Malaka, Antigau, St. Christopher, Nevis, Barbados, Honduras Adaları, Virginia, Plymouth, Maryland, New England, James Adası, Sierra Lone, Ümit Burnu, Gana, Nijerya, Kenya, Uganda, Trinidad, Seylan, Tobago, Moritus, Malta, Hong Kong, Bruney ve Saravak Sultanlıkları, Mısır, Sudan, Gambia, Zimbabve, Zambiya ve Malavi, Togo, Kamerun, Tanganika, Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada gibi ülkeler İngiliz hâkimiyeti altına alınmıştır. Bu ülkelerden bazıları tamamen sömürge haline getirilirken, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da halk iç işlerini idare eden yöneticileri seçmiş, güvenlik ve dış işleri ise Londra'dan tayin edilen genel valiler eliyle yürütülmüştür. I. Dünya Savaşı sonrasında Irak ve Filistin ise İngiliz manda yönetimleri altında yönetilmişlerdir. 1926 yılı sonrasında başlayan ve II. Dünya Savaşı sonrasında artan bağımsızlık hareketleri sonrasında İngiliz sömürgesi altında yaşayan uluslar, İngiliz Milletler Topluluğu'nun üyesi olmuşlardır.³⁰

İngilizlerin Yeni Dünya (Amerika) Politikaları

İngilizler, doğu ticaretini ele geçirme yolunda İspanya ve Hollanda ile mücadele etmişler, *Yenilmez Armada* olarak adlandırılan, İspanya donanmasını 1588'de yenilgiye uğratarak Amerika Kıtası'nın kuzeyine yerleşmeye başlamışlardır.³¹

Fransızların XVI. yüzyıl ortasında tanıdıkları Kanada ile İspanyolların geniş imparatorluklarına ilhak ettiği Florida arasında kalan ve gelecekte Amerika Birleşik Devletleri'nin yerleşim yerini oluşturacak olan bu bölge; iklimi, coğrafyası, gür ormanları, ticari değeri ve iskâna uygun olmayan şartları nedeniyle hiçbir sömürgeci tarafından istenmeyen bir yerdir. Yeni kıtada İngiliz yerleşiminin başlamasıyla inanç ve ibadet özgürlüklerini kariyer ve refah üstünlüklerine tercih eden, ana çekirdeği İngiliz, İskoçyalı ve Gallilerden oluşan ve İngiliz mirasına dayanan New-England grubu, dinsel karakterin en belirgin olduğu koloni olmuştur. Bu kolonilerde dinin kamusal ve politik yaşam üzerinde oldukça büyük bir etkisi görülür ve devlet kiliseye sıkı sıkıya bağlıdır. *Kim kiliseden uzaklaşırsa, sivil toplumdan da kopar*, anlayışının egemen olduğu bu kolonide İngiltere'deki Cambridge ve Oxford üniversitelerinin model alındığı ve 1636 yılından beri var olan Harvard Üniversitesi bile geleceğin papazlarını yetiştirmek amacıyla kurulmuştur.³² Aynı zamanda Kızılderililer için kurulan küçük çaplı misyon okullarının finansmanı da İngiltere'den toplanmıştır.³³

İngilizlerin Amerika Kıtası'nda güney kesime değil de kuzey kesime yerleşmesi bile sonuçları itibarıyla oldukça önemlidir. Latin Amerika'da yerli nüfusun yaklaşık dörtte üçünün önce, çiçek, kızamık, grip ve tifüs gibi Avrupa'dan gelen hastalıklar, daha sonra da özellikle sarıhumma gibi Afrika kaynaklı hastalıklar yüzünden yok olduğu düşünüldüğünde; kuzeye yerleşimin sonuçları itibarı ile ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca muadilleri olan Portekiz ve İspanyol denizcilerin yeni kıtanın zenginliklerini alıp tekrar ülkelerine dönme niyetiyle başlattıkları keşiflere karşın, İngiliz göçmenlerin aileleri ile birlikte göç etmesi İngiliz kültürünün yeni kıtada da korunmasında³⁴ oldukça etkili olmuştur. 1740 yılında Amerika'daki İngiliz sömürgelerinde yaklaşık olarak bir milyon³⁵ yerleşimci sayılmıştır. Kuzey Amerika'ya göç edenler, bu kıtanın güneyine göç edenler gibi, altın ve elmas bularak zengin olup, ülkelerine dönmek hırsıyla değil, kendi ülkelerinde maruz kaldıkları dinsel

²⁸ Ferro, *Sömürgecilik*, 90.

²⁹ Ferguson, *İmparatorluk*, 27-28.

³⁰ Özcan, "İngiltere", 299-301.

³¹ Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, 62; Woodruff, *Modern Dünya Tarihi*, 92; Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler*, Basım Yeri Yok: Yeni Binyıl Yayınları, Basım Yılı Yok, 161.

³² Rene Remond, *ABD Tarihi*, Ankara: Dost Yayınevi, 2016, 8-13.

³³ Frank A. Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, 45-55.

³⁴ Ferguson, *İmparatorluk*, 75-80.

³⁵ Ferro, *Sömürgecilik*, 116.

baskıdan, işsizlik ve yoksulluktan kurtulmak, kendilerine özgürce yaşayacakları yepyeni bir ortam kurabilmek umuduyla göç etmişlerdir. Daha göç ettikleri sırada, kafalarında özgür ve bağımsız bir biçimde yaşama düşünceleri gelişmeye başlamış, bundan dolayı aileleriyle birlikte gelmişler ve bütünlüklerini korumuşlardır. İspanyol göçmenler ise yeni kıtaya yaptıkları göçlerde yalnız göç ettikleri için yerlilerle evlenmek zorunda kalmışlar, melez bir ırk ve kültürün³⁶ oluşmasını sağlamışlardır.

İngilizler bir yandan suça karışmış insanları Britanya'dan uzaklaştırarak adayı daha emniyetli bir hale getirmeye çalışmışlar, diğer yandan da sürgün ettikleri bu insanların emek gücünden yararlanıp, onlar eliyle İspanya ve Fransa'ya rağmen, Amerika'daki mevcudiyetlerini artırmaya çalışmışlardır. İngilizleri, Asya'ya çeken sebep ticaret, Amerika'ya çeken sebep ise toprak olmuştur. 1777'de en az 40 bin erkek ve kadın Amerika kolonilerine sürülmüş ve yeni kıtanın sözleşmeli işçi ihtiyacı kısmen bu şekilde karşılanmıştır. Britanya'da mahkûm sayısı artınca hem bunlardan kurtulmak, hem de mahkûmların iş gücünden yararlanabilmek amaçlanmıştır. Hafif suçlardan ceza alanlar yedi yıl, müebbet hapis cezası alan mahkûmlar ise on dört yılına Amerika'ya sürgün edilmiştir. 1787 yılında Amerika'daki koloniler bağımsız olunca bu mahkûmlara yeni bir yer bulma zorunluluğu doğmuştur. 1787- 1853 yılları arasında yüz yirmi üç bin erkek, yirmi beş bin kadın, "cehennem gemileriyle" doğal bir hapishane olarak kullanılan Avustralya'ya³⁷ nakledilmiştir.

İngilizlerin Asya Politikası

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında 1580'de yapılan sözleşme gereğince İngiliz tüccarlarına da Venedik ve Fransızlara tanınan ayrıcalıklar verilince; İngilizler, Akdeniz'de Fransız bayrağı altında ticaret yapma zorunluğundan kurtulmuş ve Osmanlı sularında kendi bayrakları altında ticaret yapma hakkı kazanmışlardır. 4 Mayıs 1583'te İstanbul'da İngiliz daimi elçiliği açılmasına rağmen, Osmanlı Devleti ise ancak 187 yıl sonra yani 1794 yılında Londra'da daimi temsilcilik açarak cevap verebilmiştir. 1675'te son şeklini alan sözleşme gereğince Fransızlardan daha ayrıcalıklı bir konuma gelmişlerdir. %3 gümrük vergisi ile İstanbul, Halep ve İskenderun gibi yerler İngiliz ticaretinin önemli merkezleri haline gelmiş ve İngilizler birçok yerde konsolosluk açmışlardır.³⁸ XVII. yüzyılın sonlarında İstanbul'daki İngiliz elçisinin Osmanlı Devleti tarafından "fevkalade itibar ve hürmete mazhar"³⁹ olarak görülmesi İngilizlerin kat ettiği mesafeyi göstermesi açısından önemli görülmektedir.

İngilizlerin Asya politikası Osmanlı Devleti'nin gücünün zirvesinde olduğu dönemde kenardan merkeze doğru evrilmiş, batıda Amerika kıtasındaki yerleşmelerle, güneyde Afrika kıtasındaki yeni sömürge alanları ve köle ticaretiyle, doğu da ise Avustralya, Uzak Doğu, Hindistan, Çin ve Orta Doğu'da donanmanın nezaretinde ticaret, diplomasi ve misyonerlik faaliyetleriyle güçlenerek gelişmiştir. Ana karaya oldukça uzak, geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurmak ciddi bir lojistik ağı ve bu ağın içerisindeki önemli su yollarını kontrol etmeyi, donanmanın ve gemi taşımacılığının ihtiyacı olan kömür depolarıyla ikmal merkezlerini kurmayı ve hızlı bir iletişimi zorunlu kılmaktadır. 1815 Viyana Kongresi sonrasında İngiltere; Avrupa güçler dengesini, kendisine doğrudan tehlike gelmeyecek şekilde yeniden düzenlemiş, Belçika ile Hollanda'yı birleştirerek Britanya Adası ile kıta Avrupası arasında tampon bir bölge oluşturmuştur. Ayrıca Almanya'nın kuzeyindeki 1.70 km² yüzölçüme sahip olan *Heligoland Adası'na*, *Malta'ya* ve *İyon Adaları'na* yerleşmiştir. Daha önce ele geçirmiş olduğu Manş adalarından biri olan ve Fransa'nın kuzeyinde yer alan *Jersey Adası* ile o dönemde Akdeniz'in tek kapısı olan *Cebelitarık* gibi stratejik öneme sahip olan bölgeyi 1713'te ele geçirerek, Avrupa'yı adeta çevrelemiştir. Diğer taraftan deniz aşırı yerlerde ele geçirdikleriyle de, denizlerdeki egemenliğini perçinlemiş, dünyada birinci derecede söz sahibi bir devlet haline gelmiştir.⁴⁰

Ticaretin, ekonominin en önemli ayağını oluşturduğunun bilincinde olan İngiltere, ticari çıkarları için askeri güç kullanmaktan da çekinmemiştir. Buna en güzel örnek Çin ile olan ilişkilidir. 1637'de başlayan İngiltere-Çin ticari ilişkileri İngilizlerin misyonerlik faaliyetlerinden dolayı Çin tarafından engellenmiştir. Doğu Hindistan Kumpanyası (EIC) Hindistan ve Çin arasında büyük çapta afyon kaçakçılığını örgütleyerek ticaret anlaşmalarının sınırlarını zorlamıştır. Çin'in 1796'da İngilizlerin getirdiği afyonun ithalini yasaklaması ve 1834'te kaçakçılığı engellemek için çok sert tedbirler alması üzerine 1839-1842 yılları arasında iki ülke

³⁶ Sander, *Siyasi Tarih*, 153.

³⁷ Ferguson, *İmparatorluk*, 133-114.

³⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, İstanbul: Der Yayınları, 2015, 54.

³⁹ Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumuna ve Türk İmajı*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2017, 144.

⁴⁰ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 38-55.

arasında yaşanan “*Afyon Savaşı*” sonrasında Çin üzerinde hâkimiyet sağlanmıştır. Çin beş limanını daha Avrupa ticaretine açmış, 1842 “*Nanking Antlaşması*” ile Hong-Kong, Uzak Doğu’da İngiliz deniz üssü haline getirilmiştir. 1851’de Çin’de çıkan kargaşalardan yararlanan İngiltere ve Fransa, yeniden Çin ile savaşımaya başlamıştır. 1856-1860 yılları arasında yaşanan *II. Afyon Savaşı* sonrasında afyon Çin’de yasal hale gelmiştir. 1860 “*Pekin Antlaşmasıyla*” Çin’e on bir limanın daha ticarete açılmasını kabul ettirmişlerdir. Çin, bunu uygulamamak isteyince İngiliz ve Fransız birlikleri imparatorun sarayını topa tutmuşlar, Çin’in Avrupa ticaretine açılmasını, başka bir ifadeyle sömürüsüne⁴¹ girmesini sağlamışlardır.

İngiltere’nin Asya politikası içerisinde Hindistan’ın özel bir konumu vardır. Hindistan; tarihi, kültürü, ekonomisi, yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla hemen her dönemde sömürgeci güçlerin ilgisini çeken gizemli bir coğrafya olmuştur. Coğrafi Keşifler sonrasında Portekiz’in akınlarına uğrayan bu zengin coğrafya, İngilizlerin ilgisi yeni kıtada iken Fransız ve Hollandalılar tarafından da yağmalanmıştır. İngiltere Amerika’daki sömürgelerini kaybedince⁴² Hindistan üzerindeki ilgisini daha da artırmıştır.

İngilizler genel sömürü siyasetleri içerisinde Hindistan’a ayrı bir önem vermişler, bu uğurda da en çok Fransa ile mücadele etmişlerdir. Napolyon (1804-1815), “*İngiltere’nin gücünün kırılması için Hindistan’ı işgal etmekten başka çare yoktur*” diyerek bu mücadelenin önemine dikkat çekmiştir. Fransız planları, Hindistan’da halifelik kozunun kullanılarak büyük bir isyan çıkartılması, sonuçta İngiltere’nin Hindistan ile bağının kesilmesi ve İngiltere’nin yeniden bir ada devleti⁴³ haline dönüştürülmesi üzerine kurulmasına rağmen başarılı olamamıştır. İngilizler, 1760’lı yıllarda Fransızları tamamen Hindistan’dan çıkarmayı başarmışlar, 1756-1763 yılları arasında süren Yedi Yıl Savaşları sonrasında imzalanan Paris Antlaşması ile bu mücadeleye son noktayı koymuşlardır. Yedi Yıl Savaşları sonucunda İngiltere en geniş sınırlarına ulaşmış ve denizlere hâkim olan tek ülke olduğunu⁴⁴ tüm rakiplerine kabul ettirmiştir.

Hindistan, Britanya’ya yaklaşık iki yüz yıl boyunca hem ticari hem de askeri konularda tükenmez bir kaynak⁴⁵ sağlamıştır. İngilizlerin Hindistan’ı bu kadar çabuk ve akıllıca ele geçirmesinin nedenleri arasında en önemli etken Hintli yöneticiler arasında çeşitli itilafların bulunmasıdır. Hindistan çok kalabalık ve bölünmüş racialıklarla yönetilen, birçok dinin yaşandığı, onu aşkın dilin ve üç yüzden fazla lehçenin⁴⁶ konuşulduğu, çok geniş bir coğrafyadır. Bu geniş topraklarda iki hükümdar iktidar için çekişince, içlerinden biri rakibine üstünlük sağlamak için İngilizlere başvurmuş, aldığı yardımlar karşılığında, ülkeye hâkim olmanın yollarını İngilizlere vermiştir. İngilizler yapılan antlaşmalara bir süre sadık kaldıktan sonra ülkenin idare tarzı ve adetlerini iyice kavramışlardır. Ardından bir orduyu yetiştirip, disiplin altına alarak ve taraflardan birinin desteğini kazanarak, kısa sürede öbürlerini bertaraf edip, kendilerini yerli halka adım adım kabul ettirip, neredeyse tüm ülkeyi boyunduruk⁴⁷ altına almışlardır.

1591-1594 yılları arasında *James Lancaster*, 1596’da ise *Benjamin Wood* başkanlığındaki keşif heyetleri Hindistan’a gönderilmiş, Hollandalılar da 1598-1599’da Hindistan’a keşif seferi düzenleyince 1600’de *East India Company* kurulmuş, 1601’de Açe Sultanlığı’na doğru ilk İngiliz filosu hareket etmiştir.⁴⁸ İngilizlerin Hindistan’la ilk ticaretleri 1600 yılında başlamış ve ülkede ilk İngiliz kolonisi 1662’de Bombay’da kurulmuştur. 1818’e gelindiğinde ise Hindistan’ın yarısı İngiltere’nin, öbür yarısı ise gene İngiliz desteğindeki Hintli prenslerin yönetimine girmiştir.⁴⁹

1659’da Papa VII. Aleksandre’in yayınladığı misyonerlerin siyasal yetkililerle her türlü işbirliğini yasaklayan, yerel geleneklere saygılı olmayı ve yerel dili kullanmayı zorunlu hale getiren fermanına rağmen, Güney Amerika’da İspanyolların, Orta Asya ve Kafkasya’da Rusların, Mağrip’te Fransızların yaptığı gibi İngilizler de Hindistan’da örgütlü bir direniş hareketiyle karşılaştıklarında önce pazarlık yapma imkânını denemiş,

⁴¹ Ülman, *Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş*, 76-77; Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, 179; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 274; Robins, *Dünyayı Değiştiren Şirket*, 6-12, 67.

⁴² Nurcan ÖzkaplanYurdakul, *İngiltere Orta Doğu’ya Nasıl Girdi?* İstanbul: Kronik Yayınları, 2018, 20.

⁴³ Ernst Jackh, - Bonyar Waylet, *İmparatorluk Stratejileri ve Orta Doğu*, İstanbul: Chiviyazıları Yayınları, 2004, 44-45.

⁴⁴ Gökçen Gökşal, *İngiliz Sanayi Devrimi*, İstanbul: Kora Yayın, 2003, 26.

⁴⁵ Ferguson, *İmparatorluk*, 56; Fahir Armaoğlu, *XX. yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınları, 2012, 53; Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone’un Osmanlı’yı Yıkma Planı*, İstanbul: 2. Basım, Timaş Yayınları, 2011, 395.

⁴⁶ Ülman, *Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş*, 56.

⁴⁷ Ferguson, *İmparatorluk*, 57.

⁴⁸ Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, 4.

⁴⁹ “İngiliz Uluslar Topluluğu”, *Temel Britannica*, Cilt: 9, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1992, 27-31.

sonrasında rakiplerinin bir bölümünü yanına çekerek direniş hareketini çökertmişlerdir. En nihayetinde ise yanına çektiği işbirlikçiler sayesinde halkın geri kalanı üzerinde egemenlik kurmuşlardır.⁵⁰ İngilizlerin Hindistan'daki varlığından ve misyonerlik faaliyetleri sonucunda Hristiyanlaştırılacaklarından korkan Müslümanlar, Osmanlı Devleti'ne daha çok yaklaşmışlardır. Hint Müslümanlarının 1853-1856 yılları arasında süren Kırım Savaşı'nda da Osmanlılara maddi olarak yardım etmelerine rağmen Hindistan'daki Müslüman varlığı ve demografik gücü Osmanlı yönetimince gerektiği ölçüde değerlendirilememiştir. İngiliz yönetimine karşı 1857 yılında çıkan Büyük Hind Ayaklanması'nda Sultan Abdülmecid (1839-1861), Müslümanların İngilizlere karşı savaşmamasını tavsiye eden bir mektup⁵¹ göndererek, adeta Kırım Savaşı'nda alınan İngiliz desteğinin diyetini ödercesine İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerine Müslümanların da sessiz kalmasını istemiştir. Bu sessiz kalış, İngilizlerin Hindistan'ın geneline hâkim olmalarını oldukça kolaylaştırmıştır.

İngilizlerin Hindistan'a hâkim olduktan sonraki politikaları "*kralın tacındaki elmas*" olarak adlandırılan Hint deniz yolunun güvenliğini koruma⁵² üzerine inşa edilmiştir. İngiliz politikasının temelini Britanya ile Hindistan arasındaki deniz yolu bağlantısını sağlayan ve adına "*İmparatorluk yolu*"⁵³ denen bu bağlantı yolunun güvenliği teşkil etmektedir. Bu yolun güvenliğini kesintiye uğratabilecek olan ilk gelişme ise 1798 yılında Fransa'nın bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgali olmuştur. İngiltere, bu gelişme üzerine Bağdat'a ilk konsolosunu atamış ve Hindistan'a gidişte alternatif bir yol olan Basra Körfezi, Basra-Bağdat hattını Fransız tehdidinden uzak tutmaya çalışmıştır. İngiltere'yi Basra-Bağdat ve Suriye üzerinden Hindistan'a ulaştıran bu yol en kısa ve en güvenli yol olarak düşünülmüştür. Alternatif olan Ümit Burnu üzerinden takip edilen güzergâhta bir mektuba ancak iki sene içerisinde cevap alınabilmesi⁵⁴ İngiltere'yi körfeze yönelten önemli bir nedendir.

Bu yolu kendisi için "*can damarı*" olarak gören İngiliz politikası, Fransa'ya karşı Osmanlı Devleti'ne destek olmuştur. İngilizlerin ve Rusların desteği ile Fransa, Mısır'dan uzaklaştırılmıştır. İngilizlerin gerçek niyeti 1882 yılında açığa çıkmış ve Mısır bu sefer de İngilizlerce işgal edilmiştir. Bu işgalin temelinde ise; 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması vardır. Kanal, Fransa tarafından açılmış olmasına rağmen hukuken Osmanlı hâkimiyetindedir. İngilizler ise bu aşamada biraz kenarda kalmış, sonradan kanala ait hisse senetlerinden almalarına rağmen, kanal üzerinde tam bir hâkimiyet gerçekleştirememişlerdir. 193 km uzunluğundaki Süveyş Kanalı, 17 Kasım 1869'da açılmış ve maliyeti 287 milyon doları bulmuştur. İnşaatında bazı aylarda 100.000 işçi çalışmıştır. İngiltere, kanalın açılışını önlemek için önceleri çok mücadele etmiş, ancak başarılı olamamıştır. İngiltere, Hint deniz yolunun güvenliğini tehlikede gördüğü için Başbakan Disraeli döneminde 25 Kasım 1875'de 4 milyon Pound karşılığında kanalın 176.602 adet hissesini satın almış⁵⁵ ve başlangıçta yaptığı hatayı telafi etmeye çalışmıştır.

İngiltere 1882 yılında bölgede çıkan karışıklıkları bahane ederek Mısır'ı işgal etmiştir. 1904 yılında İngiltere ve Fransa arasında yapılan "*Entente Cordiale*" Antlaşması'yla⁵⁶ Fransa, Mısır'ı tamamen İngiltere'ye bırakmış, bunun karşılığında ise Fas'ı işgal etmiştir. Mısır'ın işgaline Rusya'nın da rıza göstermesini sağlamak için Rusların boğazlardan serbestçe geçişine onay veren İngiltere,⁵⁷ işgale karşı olası bir Rus-Osmanlı ittifakının gerçekleşmesini engelleyerek, Rus desteğini de kendi yanına çekmeyi başarmıştır.

İngilizlerin Mısır'ı işgalinde II. Abdülhamid'in İslam birliğini sağlamak için Asya ve Hint Müslümanlarına yönelmesi de etkili olmuştur. İngiltere'de 1868 ile 1894 yılları arasındaki 26 yıllık dönemde aralıklarla toplamda 14 yıl görev yapan Başbakan Gladstone, Müslümanların Halifeye olan bağlılığının kendilerini zor durumda bırakabileceğini düşünmüştür. Bir yandan Avrupalı devletlerin Hint deniz yolunu tehdit etmesi, diğer yandan da tesis edilecek "*İslam Birliği*" siyasetini kontrol etme düşüncesi, İngilizlerin Mısır'ı işgal etmelerinin temel nedenlerini oluşturmuştur.⁵⁸ İngilizler işgal sonrasında Mısır'ı kendi toprakları gibi görmeye başlamış, yönetimden eğitime kadar birçok alanda kendi sistemlerini uygulamışlardır. Mısır halkı ve aydınları, İngiliz vali Cromer'in baskıcı idaresi ve Mısır okullarında yapılan İngilizce eğitimden duyduğu rahatsızlığı Mısır halkını

⁵⁰ Ferro, *Sömürgecilik*, 67-75.

⁵¹ Azmi Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, Ankara: İSAM Yayınları, 1997, 25.

⁵² Özcan, "İngiltere", 300; Yusuf Hikmet Bayur, *XX. yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, 130; Ferguson, *İmparatorluk*, 56.

⁵³ Armaoğlu, *XX. yüzyıl Siyasi Tarihi*, 53.

⁵⁴ Yurdakul, *İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?* 7-20.

⁵⁵ Karaca, *Büyük Oyun*, 416-417.

⁵⁶ Armaoğlu, *XX. yüzyıl Siyasi Tarihi*, 56; Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, 225.

⁵⁷ Gustave Edmond Von Grunebaum, *İslamiyet*, Ankara: Bilgi Yayınevi, Cilt: 2, 1993, 118.

⁵⁸ Karaca, *Büyük Oyun*, 449-450.

temsil eden *Şura-yı Kavanin* aracılığı ile Osmanlı hükümetine iletmış ve eğitim dili olarak Arapçaya dönülmesini talep etmişlerdir. İngilizler ise bir adım daha ileriye giderek, İslam dünyasında önemli bir etkinliği olan Mısır'daki El-Ezher Üniversitesi dışında yeni bir medrese kurarak, İslami usul ve esaslara aykırı eğitim yapmış⁵⁹ hem bu medresenin etkinliğinin azaltılmasına hem de İslam dünyasında birlik ve bütünlüğü bozacak çalışmalara yer vermişlerdir.

İngilizler 93 Harbi sonrasında (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) *Ayastefanos Antlaşması'nın* Ruslara sağladığı avantajları görünce Akdeniz'deki üstünlüklerini Ruslara kaptırmamak ve Hindistan'a giden yolların güvenliğini sağlamak için Osmanlı Devleti'ne *Berlin Antlaşması'nda* diplomatik destek vermek karşılığında Kıbrıs Adası'nın geçici olarak kendilerine bırakılmasını istemişlerdir. Aksi takdirde donanma gücüyle Kıbrıs'ı istila edecekleri tehdidinde⁶⁰ bulunarak taleplerini diplomasi marifetiyle kabul ettirmişlerdir.

Hindistan'ın önemi ilerleyen dönemde İngilizlerle Rusları da karşı karşıya getirmiştir. İngilizler, Rusların inşa ettikleri *Trans Sibiryaya Demir Yolu'nu* ve Asya'ya doğru genişlemelerini Hindistan'daki çıkarları için tehlikeli görmüşler ve bu konuda da siyaset üretmişlerdir. Trans-Sibiryaya Demir Yolu'nun 1905 yılında açılması ile eski kervan yolları ve demir raylar, Asya'yı bir ucundan öbür ucuna birbirlerine paralel olarak geçmiş, Petrograd ve Moskova'yı, Vlodivostok ve Pekin'e bağlamıştır. Buna ek olarak yapılan *Trans-Kafkas Demir Yolu* ise, Hazar Denizi ile Karadeniz'i⁶¹ birbirlerine bağlamıştır. İngiltere, Hindistan'a Asya yoluyla inebilecek durumda olan Rusya'nın güneye sarkmasını engellemek için, 1902 yılında Japonya ile bir ittifak yapmıştır. Bu ittifakın sonucunda 1904-1905 yıllarında Rus -Japon Savaşı yaşanmıştır. Yani Japonya, İngiltere tarafından Rusya'ya saldırtılmış,⁶² savaşın sonunda Rusya büyük bir hezimet yaşamıştır.

Rusya'nın Japonya karşısında aldığı hezimet, 1905 devriminin yaşanmasında çok güçlü bir etken olmuştur. Bu savaş aynı zamanda Rus yayılcılığının sınırlarını da belirlemiş, Çarlık Rusya'sının savunmasızlığını ortaya çıkarmıştır. Devrim sonrasında Rusya'da işçiler en önemli siyasal aktör haline gelmiş, genel grevler⁶³ yaygınlaşmıştır. Çalkantılar yaşayan ve gücü oldukça hırpalanan Rusya ile 1907 yılında yapılan İngiliz-Rus Antlaşması'yla Rusya'nın güneye yani İngilizlerin Hint sömürgelerine inmesi engellenmiş⁶⁴ ve İngiliz donanmasının kuzey limanlarına çekilerek o dönemde hızla güçlenen Almanya⁶⁵ karşısında elinin güçlenmesi sağlanmıştır.

İngilizlerin Japonlarla kurduğu bu dostluk paktı, 1905 ve 1911 yıllarında yenilerek, Doğu Asya'da asayiş temin etmek için karşılıklı yardımlaşma paktı haline getirilmiştir. Bu ittifakla diğer büyük güçlerin hareketleri kontrol edilerek, İngilizlerin aleyhinde olası herhangi bir genişleme önlenmek istenmiştir.⁶⁶ Sonuçta İngiliz hâkimiyeti Hindistan'da tesis edilmiş, birkaç yüz milyona varan bir Hintli nüfus yönetilirken azami bin kişinin üzerinde bir personel kullanılmıştır. İngilizler, Hindistan'da hükmettikleri insanlarda huşu duygusu uyandırmak ve Tac Mahal'e cevap olsun diye Kalküta'nın merkezinde *Victoria Anıtı'nı* dikerek ve emperyal ihtişamlarını sergileyerek⁶⁷ psikolojik bir etki oluşturmak istemişlerdir. *Lord Curzon*, tasarladığı bu anıtle, "*Hintliler ülkelerinin İngilizler tarafından fethedilmesi ve sömürülmesiyle gurur duymayı öğrenmelidirler*"⁶⁸ anlayışını hâkim kılmak isterken, 1904 yılında kendi insanlarına da İngilizlerin Hindistan'ı "*ilelebet orada kalacaklarmış gibi yönetmeleri*"⁶⁹ tavsiyesinde bulunmuştur.

İngilizlerin kısa bir sürede dünya ticaretinde etkin olabilmelerinin en önemli nedenlerinden biri de kurmuş oldukları ticari şirketler ve bu şirketlerin çok kapsamlı çalışmalarıdır. Kraliçe I. Elizabeth döneminde (1558-1603), 31 Aralık 1600 yılında kurulan "*İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*" nin (British East Indian Company = EIC), bu gelişmede rolü büyük olmuştur. Doğu Hint Kumpanyası, Hindistan'da kendi yerleşimlerini kurmuş, kendine

⁵⁹ *Osmanlı Belgelerinde Mısır*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 120, 2012, 332.

⁶⁰ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 349-351.

⁶¹ Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı*, İstanbul: Örgün Yayınları, 2003,10; Daniel Yergin, *Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2013,134.

⁶² Armaoğlu, *XX. yüzyıl Siyasi Tarihi*, 58.

⁶³ Tilly, *Avrupa'da Devrimler*, 298.

⁶⁴ Armaoğlu, *XX. yüzyıl Siyasi Tarihi*, 59.

⁶⁵ Woodruff, *Modern Dünya Tarihi*, 130-131.

⁶⁶ Wolfram Eberhard, *Uzak Doğu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,2010,216.

⁶⁷ Ferguson, *İmparatorluk*, 24-167.

⁶⁸ Jean Luc Racine, *Kalküta 1905-1971*, İstanbul: İletişim Yayınları,2003,61.

⁶⁹ Norman Stone, *Birinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Doğan Kitap,2010,13.

ait diplomat ve ordu yetiştirmiş, Osmanlı Devleti'ne gönderilen ilk İngiliz elçisi olan *William Harborne'un* aylığı ve yaptığı tüm harcamaları *Levant Kumpanyası*⁷⁰ tarafından ödenmiştir.

Modern anonim şirketlerin anası kabul edilen EIC, 1 Haziran 1874'te tasfiye edilene kadar tam 274 yıl boyunca sahip olduğu kraliyet imtiyazları ile Britanya ve Asya arasındaki ticaret tekeline sahip olmuş, yönetim ve sayısı 154.500 kişilik askeri gücü ile yarı-egemen ayrıcalıklara⁷¹ sahip olmuştur. Bu şirketler zamanla sömürü bölgelerinde küçük bir krallık gibi davranmaya başlamışlardır. 1765 yılında Babür imparatoru II. Şah Alem (Allam) ile yapılan "*Allahabad Antlaşması*" sonucunda Bengal, Bihar ve Orissa'nın *divani* olarak bilinen sivil idaresini *Doğu Hint Kumpanyası* almış, adı geçen bölgelerde yaklaşık yirmi milyon kişinin vergisini toplamış ve yıllık iki ile üç milyon sterlinlik bir gelir elde etmiştir.⁷² İngilizler, bu bölgenin gelirlerinin kendilerine bırakılmasına karşılık olarak da Şah II. Allam'a emekli aylığı⁷³ bağlamışlardır.

Hindistan ve özellikle "*ulusların cenneti*" olarak tarif edilen Bengal, XVIII. yüzyılda dünyanın üretim atölyesidir. 1750 yılında küresel imalatın neredeyse dörtte biri burada gerçekleştirilmiştir. Kumpanyanın ticaretini tekelinde bulundurduğu çaydan alınan ithalat vergileri Britanya'nın vergi gelirlerinin onda birini oluşturması ve afyon satışının kumpanyanın Hindistan'daki gelirlerinin yedide birini oluşturduğu düşünülürse Hindistan'ın ve kumpanyanın İngiltere için önemi daha net görülebilir. Kumpanya (EIC) daha ucuz emek, daha çok mal ve daha çok servet elde edebilmek için yerel dokumacılar ve köylülere eziyeti bir kural haline getirmiş, para cezası kesme, hapsetme, kamçılama ve bir yere bağlama gibi insan onuruna yakışmayan cezalar uygulamıştır. Hatta Şair Şahid Ali'nin "*Dakka Bezleri*" adlı şiirinde yer alan "*dokumacıların elleri budanıyor*"⁷⁴ dizelerine bakıldığında kitleleri korkutup susturabilmek için bazı dokumacı ustalarına uygulanan cezaların dozu görülebilmektedir.

Hindistan'da İngiliz politikası genellikle Müslüman karşıtı bir tavır sergilemiştir. Bunun nedeni ise Müslümanların, İngilizlere Hindulardan daha fazla direnç göstermesi, batılı kurumları ve düşünceleri benimsemeye daha tutucu davranmalarındır. Bu durum karşısında İngilizler, *Permanent Settlement* denilen yeni bir vergi sistemi başlatarak, vergi toplama işini Hindu aracılara eliyle yapmış ve Müslüman çiftçiler, emekleri sömürülen tarım işçileri derecesine düşürülmüştür. 1835 yılında İngilizce, okullarda ve resmi dairelerde Farsçanın⁷⁵ yerini almaya başlamış, 1836 yılında ise resmi dil⁷⁶ olmuştur.

İngiltere, Hindistan politikasının sağlıklı bir şekilde işleme için halk arasındaki dini duyguları/farklılıkları/çatışmaları da kullanmıştır. Hindistan'da ortaya çıkan Kadiyanilik İngiliz sömürgeciliğinin bir aracı olarak işlev görmüştür.⁷⁷ 1839/40 yıllarında Hindistan'da doğan ve genel olarak Kadyan şehrinde yaşayan *Gulam Ahmed*, ailesinin köklerini kimi zaman Moğollara ve İranlılara, kimi zaman da Fatimilere ve dolayısıyla ehli beyte dayandırmaktadır. Hatta Muhyiddin İbnu'l Arabi'nin *Füsusü'l Hikem* adlı eserinde son zamanlarda Çin'de doğacak bir kişinin insanları Allah'a davet edeceği iddiasına dayandırarak kendisinin kastedilen Çinli olduğunu bile savunmuştur. Babası, 1857 yılında Hindistan'da İngilizlere karşı çıkan ayaklanmada 50 at ve asker ile İngilizlere yardım etmiş ve tam bir sadakat göstermiştir. *Gulam Ahmed*, kendisini kimi zaman bir reformcu olarak tanıtmış, kimi zaman da Mehdi olduğunu ilan etmiştir. *Gulam*, Allah'tan (c.c.) vahiy alan bir peygamber olduğunu bile iddia etmiştir. İngiliz sömürgeciliğine yaptığı en büyük hizmet ise cihadın ilga ve iptal edildiğine dair fetvası olmuştur. İngilizlerin yeryüzünde Tanrı'nın vekilleri olduğunu, Müslümanların onlara silah çekmesinin dinsizlik olduğunu, dolayısıyla İngilizlere karşı savaşın caiz olmadığını belirtmiştir. *Gulam*, İngiliz genci suretinde bir melek gördüğünü, İngilizce vahiy aldığını, İngiliz kraliçesinin manevi âlemde kendisinde iki gün misafir kaldığını belirtmiştir. Emperyalizmle birlikte hareket ederek Müslümanlara karşı mücadele etmiştir. Böylece Kadiyaniler çeşitli imtiyazlar kazanmışlardır. Misyonerlik faaliyetlerinde İngiliz hükümetinin desteğini almışlardır. Emperyalizmin metresi olan bu grup, İngiliz sömürge yönetimini hükümet-i hayriyye olarak görmüş, yüzlerce Kadiyani, İngiliz ordusuna katılmıştır.⁷⁸

⁷⁰ Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, 60.

⁷¹ Nick Robins, *Dünyayı Değiştiren Şirket*, İstanbul: h2o kitap, 2017, 22.

⁷² Ferguson, *İmparatorluk*, 50-58; Robins, *Dünyayı Değiştiren Şirket*, 18-19.

⁷³ Von Grunebaum, *İslamiyet*, Ankara: Bilgi Yayınevi, C.3, 1993, 66.

⁷⁴ Robins, *Dünyayı Değiştiren Şirket*, 20,106,129-130,234.

⁷⁵ Von Grunebaum, *İslamiyet*, 66-67.

⁷⁶ Özcan, *Pan-İslamizm*, 22.

⁷⁷ İhsan İlahi Zahir, *İslam Dünyasında İngiliz Emperyalizmi Kadiyanilik*, Çev. Arif AYTEKİN, İstanbul: Bereket Yayınları, 2011, 11.

⁷⁸ Zahir, *İslam Dünyasında*, 12-30.

Sanayi Devrimi ve Sömürgecilik

XIX. yüzyılda sömürge kurmak ve geniş topraklara sahip olmak, büyük devlet olabilmenin en önemli şartlarından biri olarak⁷⁹ kabul edildiği için; kendisinin büyük devlet olduğunu kanıtlamaya çalışan her siyasal güç, kendi çapında sömürgecilik faaliyetinde bulunmuştur. İngiltere, 1815 Viyana Kongresi ile Güney Afrika'daki Hollanda kolonisi olan *Cape Colony*'ye yerleşmiş, daha sonra kuzeye doğru sömürgelerini genişletmeye başlamıştır. 1889'da günümüzde Zimbabwe olarak bilinen *Rhodesia*, 1890'da *Kenya*, 1891'de *Nyasaland*, 1894'de de *Uganda* işgal edilmiştir. Böylece, 1882'de yerleştiği Mısır ile birlikte, Afrika'nın kuzeyinden güney ucuna kadar uzanan bir sömürge zinciri meydana getirmiştir.⁸⁰

İngiltere, Kraliçe Victoria döneminde (1837-1901), neredeyse bütün dünyada etkinliğini kabul ettirmiş, başta Orta Doğu olmak üzere uluslararası bütün olaylara doğrudan müdahale etmeye başlamıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru, 55 sömürgeye sahip, 400 milyona yaklaşan bir nüfus ve 6,5 milyon km² yi bulan toprakları ile büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu yüzyılda İngiltere'nin sömürgeleştirdiği ülkelerin toplam yüzölçümü 35 milyon km² yi⁸¹ bulmaktadır. Bu büyük İmparatorluk kabaca; Mısır ve Sudan dâhil, Ümit Burnu'ndan Akdeniz kıyılarına kadar uzanarak, Afrika'nın hemen hemen bütün doğu yarısı, Nijerya ve Altın Sahili, Hint yarımadası, Seylan, Güneydoğu Asya ülkelerini, Yeni Zelanda, Avustralya ve Kanada'yı kapsayan, kendi topraklarından yaklaşık "yüz kırk"⁸² kat daha büyük bir alanı içine almaktadır. İngilizler, bu devasa imparatorluğu;

"Kuzey Amerika ve Rusya ovaları bizim ekin tarlarımızdır; Şikago ve Odesa bizim ambarlarımızdır; Kanada ve Baltık bizim kereste ormanlarımızdır; Avustralya'da bizim koyun çiftliklerimiz vardır; Arjantin'de ve Kuzey Amerika'nın batısındaki kırlarında bizim öküz sürülerimiz yayılır, Peru altınlarını gönderir, Güney Amerika ve Avustralya altını Londra'ya akar; Hindular ve Çinliler çayı bizim için yetiştirirler ve bizim kahve, şeker ve baharat çiftliklerimiz tüm Hint Adaları üzerindedir. İspanya ve Fransa bizim bağlarımız, Akdeniz meyve bahçemizdir ve uzun süre Güney Birleşik Devletlerini kaplayan bizim pamuk alanlarımız artık dünyadaki sıcak bölgelerin her yanına yayılmaktadır"⁸³ diyerek özetlemiştir.

Bu dönemde İngiltere'nin ekonomik zenginliğini büyük ölçüde deniz ticareti, köle ticareti ve deniz aşırı ülkelerdeki sömürgeleri sağlamıştır. "*Üzerinde güneş batmayan*"⁸⁴ imparatorluğun temelleri XVIII. yüzyılda atılmaya başlamış, deniz ticareti ve köle ticareti ile sömürgelerden gelen artı değerler bu süreci hızlandıran unsurlar olmuştur. Örneğin, ABD'de 1790 yılında yapılan ilk köle nüfus sayımına göre 697.000 köle tespit edilmiş, bu sayı yaklaşık yetmiş yılda dört kattan fazla artarak 1861 yılında 4.000.000'a⁸⁵ ulaşmıştır. İngilizlerin Amerika'daki Maryland, Virginia, Carolina ve Georgia yerleşimlerinde XVIII. yüzyıldan itibaren siyahlar beyazlardan, köleler de özgür insanlardan⁸⁶ çok daha fazla bir nüfusa sahip olmuşlardır. Bir yandan bu ticaretten sağlanan rantın yanında sömürgelerdeki tarım arazilerinde yine bu kölelerin neredeyse sıfır maliyet ile iş gücünden yararlanılması İngiliz ekonomisine büyük kazanımlar sağlamıştır. Bu kazanımlar sanayinin gelişimine, sanayinin gelişimi sonrasında edinilen teknoloji ise yeniden sömürgecilik faaliyetlerine aktararak, "*bilgi, sermaye, kar ve güç*" ilişkisinden kurulu bir döngü oluşturulmuştur.

İngiltere'de milli bir uğraş alanı olarak görülen dokuma sanayisi⁸⁷ ile başlayan gelişim süreci artarak hızla endüstrileşmeye doğru gitmiş, bu süreçte demir, İngiliz sanayisinin en önemli unsuru olmuştur. 100 kg ham demirin fiyatı 3 mark iken, işlenmiş ve saat yayı haline getirilmiş aynı ağırlıktaki demirin fiyatı yaklaşık 40 milyon marka satılmıştır. Başka bir ifadeyle işlenmiş demir, aynı ağırlıktaki altın fiyatından tam 143 kat daha fazla kar getirmiştir.⁸⁸ 1820'li yıllara gelindiğinde İngiltere, endüstri alanında Sanayi Devrimi'ni tamamlamış, ekonomik alanda ise Napolyon Savaşları sonucunda Fransa'yı yenerek dünya pazarlarında rakipsiz bir duruma gelmiştir. İngiltere'nin bu yükselişi karşısında diğer Avrupa ülkeleri İngiliz mamullerinin kendi iç pazarlarına

⁷⁹ Fahir Armaoğlu, *XIX. yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınları, 2010, 597.

⁸⁰ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 298.

⁸¹ Özcan, "İngiltere", 298; Kavas, "Sömürgecilik", 396.

⁸² Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, 18.

⁸³ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013, 194.

⁸⁴ Sander, *Siyasi Tarih*, 261; Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, 18.

⁸⁵ Bayram Küçüköğlü, *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2005, 34.

⁸⁶ Remond, *ABD Tarihi*, 14-15.

⁸⁷ Göksal, *İngiliz Sanayi Devrimi*, 26.

⁸⁸ Jack-Waylet, *İmparatorluk Stratejileri*, 150-151.

girmesini engelleyebilmek için korumacı önlemlerini arttırma yoluna gitmiştir. Avrupa'da etkinliği bu şekilde durdurulan İngiliz sermayesi ve ticareti, Avrupa dışına yönelerek Latin Amerika'dan Çin'e kadar uzanmış, mümkünse yerel iktidarlarla anlaşarak, değilse silah gücüne başvurarak birçok serbest ticaret antlaşması imzalatılarak⁸⁹ gelişimini sürdürmüştür.

İngiltere'de demirin en çok kullanıldığı alanlardan biri ulaşım sektörü olmuştur. İngilizler, 1847'de 6500 mile⁹⁰ yaklaşan demir yolu inşa etmiş, 1850'de 26.000 kilometrelik ulaşım ağıyla birçok Avrupa Devleti'nden daha avantajlı bir konuma gelmişler, 1860-1913 yılları arasında ise mevcut demir yollarını iki katına⁹¹ çıkarmayı başarmışlardır. İngiltere, 1760-1830 yılları arasında Avrupa'daki sanayi üretiminde meydana gelen artışın yaklaşık üçte ikisini gerçekleştirmiş, tüm dünya imalat üretimindeki payını %9,5'e çıkarmıştır. 1860'lı yıllarda dünya demir üretiminin %53'ünü, kömür ve linyit üretiminin %50'sini gerçekleştirmiş, modern sanayi kollarında dünya potansiyelinin %40-45'i, Avrupa potansiyelinin ise %55-60'ına⁹² sahip olmuştur. Sanayinin gelişimi ve 1830 hürriyet hareketleri sonrasında İngiltere'de iktidar asillerden burjuvaziye⁹³ geçmiştir. Gelişen bu sanayi önemli ölçüde enerji ihtiyacını doğurmuştur. İngiltere'nin bu dönemde kullandığı enerji, ABD ve Almanya'nın beş, Fransa'nın altı, Rusya'nın ise yüz elli beş kat fazlası olup, denizlerde dolaşan ticaret gemilerinin üçte birinden fazlası da İngiliz bayrağı⁹⁴ taşımıştır.

XVIII. yüzyılın sonlarında kurulan sömürge imparatorlukları ve tarım üretimindeki artış, sermaye birikimini sağlamış, artan sermaye de banka ve kredi kuruluşlarının⁹⁵ yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu kurumların sağladığı ucuz krediler çeşitli bilimsel ve teknik buluşların ve sonunda endüstri devriminin finans sorununun çözümünde kullanılmıştır. Başka bir ifade ile genelde sömürgelerden elde edilen gelirin bir kısmı yine bol kazanç getirecek olan bilimsel ve teknolojik yatırımlarda kullanılmıştır.

Avrupa'yı 1880'lerden sonra sömürgeçiliğe iten faktör tamamen ekonomiktir. 1870'lerden sonra Avrupa endüstrisinin gelişmesi, birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Endüstri geliştikçe büyük çaplı çelik üretimi, elektrik enerjisi, petrol, kimya sanayi, içten yanmalı motor gibi ürünlerde üretim artmış, artan üretim iç pazarda tüketilemeyince, üretim fazlasının pazarlanması sorununu ortaya çıkarmıştır. Buna birde gelişen sanayinin hammadde ihtiyacı eklenince, hammadde bakımından zengin yeni toprakların bulunması, nüfus artışına bir çare aranması ve yeni yerleşim alanları bulma zorunluluğunu⁹⁶ doğurmuştur.

Avrupa ülkelerinin gümrük duvarlarını yükseltmesi, sömürgelerle ticareti zorunlu kılmış, denizasıırı yayılmayı hızlandırmıştır. 1895-1903 yılları arasında İngiliz Sömürge Bakanı olarak görev yapan *Joseph Chamberlain*, "*gün küçük ulusların günü değildir; gün imparatorluklarıdır*"⁹⁷ derken, İngiliz emperyalist yaklaşımının temellerini ifade etmektedir. Bu arzularla kurulan imparatorluk, çok geniş bir sahaya yayılınca bu topraklar arasında ulaşım, iletişim, güvenlik gibi yeni sorunlar ortaya çıkmış, hızla gelişen teknolojik yenilikler öncelikle bu sorunları çözmekte kullanılmıştır. Buharla çalışan ve yaklaşık 13 cm. zırhla kaplı, toplarla donatılmış *Warrior* adındaki savaş gemileri ve aynı özellikteki 240 gemi bu yarışta İngilizlerin rakiplerine karşı denizlerde üstün olduğunu açıkça göstermiştir. Buna ek olarak 60 cm. çelik kaplaması ile 18.000 ton çeliği ve yaklaşık 40 km. hıza sahip olan ve 30 cm. kalibresi ve on adet silahıyla tüm dünyayı büyüleyen gemilerin ilki 1906'da İngiltere'de⁹⁸ denize indirilmiştir.

Denizlerdeki hâkimiyetin tesisinden sonra, egemenlik sahasındaki ulaşım ve haberleşme alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle demir yolu alanındaki gelişmeler ulaşımı kolaylaştırmış, sırf Hindistan'da toplamda 38.000 kilometrelik demir yolu hattı döşenmiştir. 1880'e gelindiğinde dünya okyanuslarından geçen toplam 97.568 millik telgraf kablo hattı ile Britanya; Hindistan, Kanada, Afrika ve Avustralya'ya bağlanmış⁹⁹ kurulan bu haberleşme ve ulaşım ağı sayesinde bu kadar geniş bir coğrafyanın denetimi kolaylaştırılmıştır.

⁸⁹ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, 99.

⁹⁰ Phyllis Deane, *İlk Sanayi İnkılabı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 103.

⁹¹ Sander, *Siyasi Tarih*, 211-212.

⁹² Kenndy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, 194.

⁹³ Mustafa Akdağ, *Yakın Çağ Dönemi Avrupa Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınları, 2016, 165.

⁹⁴ Kenndy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, 194.

⁹⁵ Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, 23.

⁹⁶ Armaoğlu, *XIX. yüzyıl Siyasi Tarihi*, 598; Sander, *Siyasi Tarih*, 226; Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı*, 19.

⁹⁷ Sander, *Siyasi Tarih*, 227.

⁹⁸ Woodruff, *Modern Dünya Tarihi*, 232.

⁹⁹ Ferguson, *İmparatorluk*, 168-172.

İngiltere'nin haberleşme konusunda adeta kıtaları birbirine bağlayan telgraf hatlarına karşı Osmanlılar İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan telgraf hattına ancak ilk kez Kırım Savaşı yıllarında sahip olabilmişler, II. Abdülhamit döneminde ise hemen hemen her taşra kentine ulaştırmışlardır.¹⁰⁰

İngiltere kendi mamullerini dünyanın değişik bölgelerine rahatlıkla pazarlarken, milli üretimi için koruyucu tedbirler almayı da ihmal etmemiştir. 1820'den 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde Avrupa'dan ithal edilen pamuklu kumaşların ve tekstil ürünlerinin hacminin yaklaşık yüz kattan fazla artış göstermesine rağmen, XVIII. yüzyıl boyunca Hindistan'dan gelen pamuklu kumaşların İngiliz pazarlarına girişine izin verilmemesi¹⁰¹ alınan koruyucu tedbirleri daha anlaşılabilir kılmaktadır. XVIII. yüzyıl İngiltere'sinin en belirgin özellikleri arasında, alanlarında ihtisaslaşmış kadrolar, geniş ticaret ağına sahip imtiyazlı şirketler, oluşabilecek riskleri karşılayan özel sigortalar ve oldukça gelişmiş bir para ve bankacılık sistemi¹⁰² dikkat çekmektedir. İngilizler, modern maliyeyi ve bir dizi finansal kurumu Hollanda'dan¹⁰³ öğrenerek, devlet borçlanmasını yönetmek için 1694 yılında İngiltere Bankası'nı kurmuşlar, uzun vadeli tahvillerin alınıp satılabildiği bir borsa aracılığı ile devlet borçları için kaynak sağlamaya yönelik Hollanda sistemini benimsemişlerdir.¹⁰⁴ Bu süreçte gelişen mali ve finans sistemleriyle Hollanda ve İngiltere, Avrupa'daki kapitalist gelişimin merkezleri¹⁰⁵ haline gelmiştir.

Sermayenin yanında sömürgecilerin yerli halklara karşı kazandıkları başarının önemli bir nedeni de demir ve çelik endüstrisi gibi ileri teknolojinin kazandırdığı avantajlar olmuştur. Bunun en bariz örneği 1898'de İngiliz-Sudan çatışmasında görülmüştür. "Omdurman Savaşı" olarak bilinen bu savaşta son model "Maksim" ve "Lee-Enfield" marka makineli tüfek kullanan İngiliz ordusu sadece 48 kayıp vererek 11.000 Sudanlıyı öğleye kadar¹⁰⁶ katletmiştir. XIX ve XX. yüzyılın başlarında yine bir demir ve çelik endüstrisinin ürünü olan demir yolları, sömürgeciliğin en etkili araçlarından biri olmuştur. Çünkü demir yolu şirketleri inşa ettikleri demir yolunun her iki tarafındaki toprakların yeraltı ve yerüstü kaynaklarını da işletme hakkını elde etmişler ve o ülkenin içlerine kadar¹⁰⁷ girme imkânını kazanmışlardır.

Sömürgecilik ve Oryantalizm ilişkisi

Batının misyonerlik ve sömürgecilik kültürünün temelinde Orta Çağ'dan itibaren geliştirdiği Oryantalist yaklaşımların etkisi oldukça büyüktür. Oryantalizm konusunda en yetkili kişilerden biri de *Edward Said'dir*. Said, 1978 yılında yayınladığı *Şarkiyatçılık* adlı eserinde Şark'ı Avrupa'nın sadece komşusu değil, en büyük, en zengin, en eski sömürgesi ve uygarlıkları ile dillerinin kaynağı ve aynı zamanda kültürel rakibi olarak tanımlamakta ve Şark'la kurulabilecek ilişkiler dizisinin Batı'nın üstünlüğü temelinde şekillendiğine dikkat çeker. Şarkiyatçılığın sadece olgusal bir öğreti olmadığını, etkili bir akademik geleneğin olması yanında seyyahların, ticari girişimlerin, yönetimlerin, askeri seferlerin, roman ve egzotik macera hikâyesi okurlarının, doğa tarihçileri ve hacılar tarafından belirlenmiş bir ilgi alanı¹⁰⁸ olduğunu belirtir.

Said, biraz duygusal bir tanımlama yapsa da İtalyan asıllı kâşif *Mr. Manzoni'nin* 1877 yılında Yemen'de Hudeyde ile San'a arasını karış karış gezip bölgeyi mükemmel bir şekilde haritalaması¹⁰⁹ örneğinde görüldüğü gibi seyyah ve kâşiflerin amaçlarının sadece egzotik maceralar peşinden koşmaktan öte, ülkelerinin siyasal çıkarlarına hizmet eden bireyler olduğunu da göstermektedir. Said'e göre Batı, kendi sömürgecilik hareketini haklı gösterebilmek için kafasında hayali bir Doğu algısı üretmiş ve akla gelebilecek bütün olumsuzlukları bu algıya yüklemiştir. Doğu, "tembel, uyuşuk, günahkâr, cinselliğe düşkün, zorba ve çalışma disiplininin yoksun olarak", tasvir edilmiş ve medeni Batı'nın Doğu üzerinde tasarruf hakkı olduğu iddia edilmiştir. XIX. yüzyılda Batı'nın Doğu üzerinde gerçekleştirdiği işgal ve sömürü hareketi bu tasarruf hakkına dayandırılmıştır.¹¹⁰ Batı düşüncesi kültürel ve genetik olarak kendisinden farklı gördüklerini "ötekileştirmiş", Hristiyan olmayan toplumları medeni anlamda

¹⁰⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: 30. Baskı, İletişim Yayınları, 2015, 122-123; Edouard Philippe Engelhardt, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri Tanzimat*, İstanbul: Örgün Yayınları, 2010, 42; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 252-253.

¹⁰¹ Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 85-100.

¹⁰² Deane, *İlk Sanayi İnkılabı*, 14-161.

¹⁰³ Tilly, *Avrupa'da Devrimler*, 154.

¹⁰⁴ Ferguson, *İmparatorluk*, 45.

¹⁰⁵ J. M. Blaut, *Sömürgeciliğin Dünya Modeli*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, 287.

¹⁰⁶ Kenndy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, 193.

¹⁰⁷ Armaoğlu, *XIX. yüzyıl Siyasi Tarihi*, 598.

¹⁰⁸ Edward Said, *Şarkiyatçılık*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016, 11, 17, 215.

¹⁰⁹ Ahmet Hamdi Paşa, *Misyoner, İngiliz Misyoneri Nasıl Yetiştiriliyor?* Sadeleştiren M. Cemal Sofuoğlu, İzmir: Tibyan Yayınları, 2007, 75.

¹¹⁰ Ali Şükrü Çoruk, "Oryantalizm Üzerine Notlar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, (Aralık 2007), 193-202.

ehlileştirilmeye ve insanileştirilmeye, dini anlamda ise hidayete ulaştırılmaya ihtiyacı olan topluluklar olarak değerlendirmiş ve bu işlemin başarıya ulaşabilmesi için muhatabın dilini, dinini ve kültürünü çok iyi derecede bilmeyi zaruri görmüştür. Hristiyan misyonerler dinlerini ve inançlarını ulaştıracakları toplumları tanımaya ihtiyaç duymuşlar, bu nedenle bunlardan bazıları hem misyoner hem de oryantalist olmak zorunda kalmışlardır. Batı'da Doğu'ya olan ilgi o kadar çok artmıştır ki bu ilgi o dönemin araştırmalarına da yansımıştır. 1800 ile 1950 yılları arasında Doğu ile ilgili 60-65 milyon adet eserin varlığı bu ilginin dozunu göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. İslam hakkında Batı'da yapılan çalışmaların bir kısmı ciddi ve bilimsel olarak yapılırken bir kısmı da tamamen İslam'a karşı bir saldırı unsuru¹¹¹ olarak kullanılmıştır.

İngiltere'de Türklerle ilgili yapılan ilk çalışma Osmanlı ordularının 1570'te Kıbrıs'ı fethetmelerini konu alan Fransızca bir eserin 1573'te İngilizceye çevrilerek basılması ile gerçekleştirilmiştir. Zamanla tüccarlar, diplomatlar, din adamları, bilim adamları ve sanatçıların da aralarında bulunduğu birçok seyyah Osmanlı topraklarını ziyaret etmiş, Türk kültürü ve sanatını öğrenmeye çalışmıştır. Bu zümrelerden bazıları hayranlıkla karşıladıkları Türk geleneklerini ve İslam dinini kabul ederek Osmanlı topraklarına yerleşmiş ve Türkler gibi yaşamayı seçmişlerdir. XIX. yüzyılda (1820-1900 yılları arasında) Türkiye'ye gelen 94 İngiliz gezgin arasında 4 doktor, 6 din adamı, 14 hükümet görevlisi, 16 ilim adamı, 3 tüccar, 10 asker, 5 sanatçı, 9 yazar ve 5 muhtelif meslek erbabı bulunmaktadır. Osmanlı coğrafyasına gelen seyyahların/gezginlerin yapmış oldukları geziler sadece entelektüel merakın giderilmesi ve Türk kültürünü tanıma arzusunun bir sonucu olmayıp, kendi devletleri adına istihbarat toplama görevinin bir parçasıdır. 1882 yılında İngilizlerin Mısır'da çeşitli mesleklerden görünen ajan ve seyyahlar vasıtasıyla Dürzi ve Nusayrilerden asker yazdıkları ve 1891'de yine bir seyyah olan *Dr. Glazerk'in* Arabistan'da çıkan isyanı büyüttüğü ve isyancıları İngiltere'nin desteklediği görülmektedir. Gezginlerin bazıları da kültürel keşiflerde bulunmuş, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kazılar yapmış ve antik eserlerin envanterini çıkarmışlardır. Bunlardan Fransız gezgin L' Anglois, Mersin'de kazı yapmış ve çıkardığı antik eserleri, Louvre Müzesi'ne¹¹² göndererek, kültürel ve sanatsal yağmacılık faaliyetlerinde bulunmuştur.

İlk İngiliz şarkiyatçısı olarak bilinen rahip *William Bedwell'in* önerisi ile 1632'de Cambridge, 1634'de ise Oxford üniversitelerinde Arapça kürsülerinin kurulması¹¹³ ve Batı'da oryantalizmin kurumsallaşmaya başlamasında ticari ve dini sebeplerinin yanı sıra, o dönemde Osmanlı Devleti'nin yükselişi ve Avrupa için ciddi bir tehdit oluşturması gibi etkenlerde tesirli olmuştur. "*Bu nedenle oryantalizm bir bakıma, Osmanlı Devleti'ni ve onun şahsında bütün Müslümanları siyasi, askeri, iktisadi ve fikri alanlarda yenilgiye uğratmak*"¹¹⁴ amacıyla tesis edilmiş, elde edilen veriler ise sömürgeciliğin daha etkin hale getirilmesinde kullanılmıştır.

Sömürgecilik ve Misyonerlik İlişkisi

Teknolojik gelişmelerin yanında misyonerlik de sömürü düzeninin kuruluşunda ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde neredeyse tüm sömürgeci güçler tarafından önemli bir faktör olarak görülüp kullanılmıştır. Hammadde açısından zengin, ancak idari, siyasi ve kültürel açıdan geri kalmış coğrafyalar, Avrupalı uluslarca birer birer müstemleke haline getirilirken her türlü sömürüye maruz bırakılmışlardır. Özellikle Afrika coğrafyasının geri kalmış halklarından yüz binlerce masum insan, köleleştirilerek Amerika Kıtası'na çalıştırılmak üzere götürülmüştür. Avrupalı emperyalist güçler, özgürlüklerini çaldıkları bu masum insanlara her türlü dini ve kültürel telkini yapmışlardır. Bilhassa Afrika'da bir zencinin hastaneye girebilmesi ya da aş evinden yemek alabilmesi için kiliseden vize alması yani Hristiyan olması¹¹⁵ zorunlu hale getirilmiştir. Kolonilerde papağanlarına bile "*çık dışarı pis zenci*"¹¹⁶ demeyi ezberleten bu zihniyetin muhataplarına yaklaşımı günümüzde bile çeşitli soru işaretleri taşımaktadır.

Sömürgeciliğin Avrupa'daki öncü güçleri olan İspanya ve Portekiz, neredeyse tüm dünyayı paylaştıkları 1494 tarihli Tordesillas Antlaşması sonrasında Papalıktan aldıkları yetki ve imtiyazlar karşılığında kendi hâkimiyetleri altında bulunan coğrafyadaki yaşayan insanları Hristiyanlaştırmak ve yapılacak misyonerlik

¹¹¹ Bayram Ali Çetinkaya, "Misyonerlerin Epistemolojik Kaynağı Olarak Oryantalizm", *İslami Araştırmalar*, 20/4, (2007), 400.

¹¹² Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde*, 56-61, 141.

¹¹³ Rıza Kurtuluş, "İngiltere'de İslam Araştırmaları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, 310-311.

¹¹⁴ Harun Anay, "İslam Düşüncesi Alanında Yapılan İngilizce Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri", *Divan*, 1 (2000), 197-307.

¹¹⁵ Ahmet Kahraman, *Dinler ve Misyonerler*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2009, 192.

¹¹⁶ Necmettin Tozlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları", *Osmanlı*, Cilt 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 329-338.

faaliyetlerinin bütün masraflarını da karşılamakla¹¹⁷ mükellef olmuşlardır. Emperyalist Batılı ülkeler hem yeni sömürgeler elde edilmesinde hem de sömürgelerdeki yerli halkın soykırıma tabi tutulmasında misyonerleri öncü güç olarak kullanmışlardır. Kilise ve devlet eliyle yapılan sistematik soykırımlarda yerli halkın yaklaşık %90'ı katledilmiştir. Çiçek hastalığı taşıyan insanlardan toplanan eşyalar yerli kabilelere dağıtılarak hastalık bilinçli olarak yayılmak istenmiştir. Amerika'da Kızılderililer, Avustralya'da Aborjinler, Yeni Zelanda'da Maoriler ve köleleştirilerek Amerika'ya götürülen milyonlarca Afrikalı zenci, talancı keşişler olarak da adlandırılan misyonerler tarafından zorla Hristiyanlaştırılmıştır.¹¹⁸ Hem de bu Hristiyanlaştırma hareketi Asya ve Afrika'nın yerli halklarına medenileşme hareketi olarak sunulmuş, Batı'da bilim ve aydınlanma kiliseye rağmen gelişirken, Batı'nın teknik anlamdaki üstünlüğü sanki Hristiyanlığın bir zaferiymiş¹¹⁹ gibi gösterilmiştir.

Yeni Ahid metinleri içerisindeki "gidin" ve "deyin ki" cümleleri ile başlayan ve Hz. İsa'nın yeni dini, insanlara duyurmaları amacıyla talebelerini gönderirken ifade ettiği sözleri, misyonerliğin temel referansını¹²⁰ teşkil etmektedir. Bu sözleri kendilerine rehber edinen Katolik ve Protestan misyonerler, yerli halkı Hristiyanlaştırmak amacıyla Latin Amerika'nın, Afrika'nın, Orta Doğu'nun ve Uzak Doğu'nun en tenha köşelerine bile gitmişler, kendi dil ve kültürlerini benimsetmek için dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır.¹²¹ Bu süreçte misyonerlik, sömürgeciliğin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Misyonerler dünyanın farklı bölgelerinde görünürde eğitim, sağlık ve insani yardım alanlarında faaliyet yürütmüş, çalışmalarını esnasında tüm insani değerleri ve dini öğretileri hiçe sayarak yerli toplumları adeta köleleştirmiş, uluslararası ekonomik ve siyasi çıkarlarla emperyalist bakış açısına hizmet etmişlerdir.¹²²

Avrupalı sömürgeci ülkeler egemenliklerini kurdukları ülkelerde kendi dillerinin öğrenilmesini de zorunlu hale getirmişlerdir. Örneğin Portekiz, Afrika'daki sömürgelerindeki okullarda Portekizce konuşmayı, misyoner ve yardımcılarının ise okul dışında da Portekizce konuşmalarını zorunlu hale getiren yasalar çıkarmış, yerel dillerin kullanımına sadece din derslerinde¹²³ izin vermiştir. Daha sonraki dönemlerde ise artarak devam eden misyonerlik faaliyetleri ile sömürgecilik paralel olarak ilerlemiştir. Sömürgecilik yarışında kimi zaman İngiltere ile Fransa karşı karşıya gelmiş, aralarındaki mezhepsel çatışmalardan dolayı birbirlerinin misyonerlerini hapsedmişlerdir. Hatta Katolik Fransa, bir Protestan misyoneri tazminat cezasına¹²⁴ çarptırmıştır.

Felsefi olarak oryantalizmi, destek olarak teknolojik gücü arkasına alan İngiliz sömürgeciliği aynı zamanda misyonerlik faaliyetleri sayesinde kolayca genişleme imkânı bulmuştur. 1649 yılında İngiltere'de Londra merkezli kurulan "Hristiyanlığı Dünyaya Yayma Cemiyeti" bizzat İngiliz Parlamentosu tarafından kurulmuştur. "Dünyanın Hristiyanlaştırılması" sloganıyla hareket eden bu cemiyet özellikle XIX. yüzyılda faaliyetlerini oldukça artırmış ve şube sayısını 7.000'e çıkarmış, birçok dilde yaklaşık yirmi sekiz milyon dini kitap bastırarak ücretsiz olarak dağıtmıştır. İngiliz Kilise Teşkilatı, Osmanlı Devleti'ne karşı çalışmalarını oldukça disiplinli bir şekilde yürütmüş, 1701'de "İncil'i Yayma Cemiyeti" ve 1792'de ise "Vaftizci Misyonlar Derneği" kurulmuş, misyonerler için önemli bir yayın organı olan "Asya Kraliyet Dergisi"¹²⁵ de bu tarihlerde yayınlanmaya başlamıştır.

İngilizlerin sömürge topraklarında önce ticaretle başlattıkları ilişkiler, açılan eğitim kurumları tarafından geliştirilmiş, "London Missionary Society, Missionary Society"¹²⁶ gibi misyoner dernekleri tarafından desteklenerek egemen devletin politikalarına uygun bir zemin oluşturulmuştur. 1795 yılında Council for World Mission adlı kuruluş 1795 ile 1966 yılları arasında London Missionary Society ismiyle anılmış ve XIX. yüzyıl başında Yunanistan bölgesinde faaliyette bulunmuştur. 33 farklı Protestan misyoner kurumunun faaliyet gösterdiği Osmanlı coğrafyasında, ciddi ilk Protestan misyonerlik faaliyetini 1799'da Londra'da kurulan Church Missionary Society (CMS) başlatmıştır. CMS, XIX. yüzyılda Mısır, İran, Ürdün, Filistin gibi Osmanlı coğrafyasının

¹¹⁷ Ömer Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, Ankara: Asam Yayınları, 2002, 2.

¹¹⁸ Kahraman, *Dinler ve Misyonerler*, 226-227.

¹¹⁹ Süleyman Kocabaş, *Misyonerlik ve Misyonerler*, İstanbul: Vatan Yayınları, 2006, 74-75.

¹²⁰ Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, 193-199; G. Wyman Bury, *Pan-İslam veya İslam İmparatorluğu*, İstanbul: Destek Yayınları, 2011, 109.

¹²¹ Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, 22.

¹²² S. A. Hajdari, "Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri", *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, (2016), 3-60.

¹²³ Orhan Özdemir, "Egemenlik ve Dil", *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 3, 1 (2006), 13-24.

¹²⁴ Muhammed Tandoğan, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 79.

¹²⁵ Necdet Sevinç, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2007, 177; Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2012, 20.

¹²⁶ Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı*, 26.

yanında Kenya, Nijerya, Ruanda, Sierra Leona, Sudan, Tanzanya, Uganda, Kanada, Çin, Hindistan, Pakistan, Yeni Zelanda ve Sri Lanka'da¹²⁷ faaliyet göstermiştir.

111'i Katolik, 122'si Protestan olmak üzere toplamda 233 misyoner kurum¹²⁸ İngiliz yayılcılığının hedeflediği sahada yaptığı faaliyetler ile sömürü politikalarına hizmet etmiştir. Osmanlı coğrafyasında 1800'lü yılların hemen başında faaliyete geçen İngiliz misyoner kurumları toplamda 240'tan fazla okul¹²⁹ açmıştır. Protestan misyonerler Osmanlı Devleti'nde özellikle gayrimüslim azınlıkların milliyetçilik hareketlerinde önemli bir rol oynamış, açtıkları okullarda o toplulukların liderlerini¹³⁰ yetiştirmişlerdir. İngiliz sömürge politikasının gerçekleşmesi amacıyla misyonerler okulların yanında hastane ve sağlık kuruluşları ile kimsesiz çocuklar için yetimhaneler kurmuşlardır. Osmanlı Devleti bazı hekimlerin misyonerlik yaptıklarını tespit etmiş ve bu kişileri bölgeden uzaklaştırmıştır. 1898'de İngiliz sefreti Kerek'te mahalli yetkililerin İngiliz misyonerlerine zulmettiği gerekçesiyle Osmanlı yönetimine bir muhtıra vermiştir. 1899'da Diyarbakır'da misyonerlerin gizlice çocuk toplamaları dönemin arşiv belgelerine yansımıştır. Bu örnekler bakıldığında açılan sağlık kurumları ve yetimhanelerin de İngiliz misyonerliğinin dolayısıyla İngiliz sömürgeçiliğinin bir aracı olarak kullanıldığı ve misyonerlerin en üst diplomatik birim olan büyükelçilik tarafından korunduğu görülebilmektedir.¹³¹ 15 Ocak 1887 tarihli arşiv belgesine göre İngiliz konsolosların misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğu¹³² bildirilmektedir.

İngiltere'de Kraliçe Victoria döneminde (1837-1901) misyonerlik faaliyetlerinde yerel kültürlerin Anglikanlaştırılması¹³³ hedeflenmiştir. Protestan misyonerlerin bu çalışmaları İngiliz elçilik ve konsolosları¹³⁴ tarafından da desteklenmiştir. Bunun örneklerinden biri İngiltere'nin Bağdat konsolosluğu tarafından açılan okul örneğinde görülebilmektedir. Okul, İngilizce ve din dersleri vermek amacıyla açılmasına rağmen, okulun ilk amacının İngilizce öğretmek olmadığı, öğrencilerin kendilerine daha az itiraz edecekleri ve yapılan telkinlerin öğrencilerin zihinlerine daha kolay yerleşeceği için İngilizce eğitim yapıldığı Groves'in seyahatnamesinde belirtilmiştir. Misyonerlik faaliyetlerinde kullanılan kitapların kargo ücretlerinin bir kısmının konsoloslarca ödenmesi, konsoloshanenin misyonerlik faaliyetlerine destek olduğunu göstermektedir. Bölgede artan Protestan misyonerlik faaliyetleri sömürgeçiliğin bir aracı haline gelmiştir. London Society İngiltere'nin misyonerlik faaliyetlerini yürüten temel bir kurum olmasına rağmen bu kurumun Irak'taki faaliyetleri bölgedeki siyasi karışıklıklar nedeniyle konsoloslar ve konsoloshane tarafından yürütülmüştür.¹³⁵ Konsoloslar sadece misyoner okulları için destek olmamış, gayrimüslimlerin okullarına da destek vermişlerdir. 25 Ağustos 1901 tarihinde Mamüretülaziz (Elazığ) İngiliz eski konsolosu Moşe, Ermeni okullarında görev almak istemiş¹³⁶ bu durum Osmanlı makamlarınca sakıncalı bulunmuştur.

Tarsus Amerikan Koleji'nde 1953-1966 yılları arasında öğretmen olarak görev yapan Frank A. Stone, *Sömürgeçiliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları* adlı eserinde Amerikan misyoner okullarının da konsolosluk çalışmalarıyla himaye edildiğini¹³⁷ belirtmektedir. Her iki örnek de misyoner okullarının arkasında ilgili devletin diplomatik birimlerinin olduğunu göstermektedir. 4 Kasım 1887 tarihli bir arşiv belgesinde Halep'te İngiliz konsolos başkanlığında kurulan mason locasının bozguncu faaliyetlerinden¹³⁸ bahsedilmektedir.

Yabancı topraklarda ülkesini temsil etmenin yanında genel olarak ticari faaliyetleri geliştirme ve yerleşik vatandaşlarının idari sorumluluğu gibi faaliyetler konsolosluk faaliyetleri olarak değerlendirilse de 1830 yılında Kudüs'te sadece iki İngiliz misyoner ailesinin varlığına rağmen İngiliz konsolosluğunun açılması tamamen

¹²⁷ Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, 147-157.

¹²⁸ Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, 5.

¹²⁹ Yunus Emre Uçan, *Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Okulları*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 329.

¹³⁰ Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, 11-12.

¹³¹ Ratip Ayaz, *İngiliz Misyonerliğinin Kurumsal Yapısı ve Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri (1838-1918)*, Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, 139-143.

¹³² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Y..PRK.ASK, 37-52, (H-19.04.1304).

¹³³ Ferguson, *İmparatorluk*, 23.

¹³⁴ Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, 149.

¹³⁵ Yurdakul, *İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?* 219-222.

¹³⁶ BOA, Y.. PRK.HR, 31-25, (H-10.05.1319).

¹³⁷ A. Stone, *Sömürgeçiliğin Hasat Mevsimi*, 82.

¹³⁸ BOA, HSD.CB, 2-39, (H-17.02.1305).

siyasi amaçlarla konsolosluk tesis edildiğini de göstermektedir. 1789'a kadar Basra merkezli faaliyet yürüten İngiliz konsoloslarının genelde ticari meselelerle ilgilendikleri görülürken bu tarihten sonra bölgeye atanan konsolosların bölgeye savaştan nüfuz etmeye çalışan İngiliz dış politikasının sahadaki oyuncularını ve alandaki istihbarat kaynakları olduğu görülmektedir. Konsolosların İngiliz himayesinin Yezidiler ve Yahudiler de dâhil olmak üzere neredeyse bütün gayrimüslim Osmanlı tebaasına kadar genişletilmesi için yoğun bir şekilde çalıştıkları ve bölgedeki Arap kabileleri ve Kürt aşiretleri ile işbirliği yapıp gizli anlaşmalar¹³⁹ imzaladıkları görülmüştür. İngiltere'nin ileride olası bir Osmanlı-İngiliz çatışması öncesinde bölgedeki Osmanlı kuvvetleri hakkında istihbarat toplama amacıyla Bağdat'ta bazı İngiliz konsoloslarının ziyaret görüntüsü altında Osmanlı kuvvetlerini teftiş etmesi¹⁴⁰ 31 Temmuz 1912 tarihli arşiv belgesine yansımıştır.

Batı dünyasının büyük bir bölümünde Türk kelimesi ile Müslüman kelimesi eş anlamlı olarak algılanmış, bu nedenle her iki kavram ile olumsuz yaklaşımlar edebi ve sanat eserlerine de yansımıştır. Müslümanların her zaman ellerinde kılıçla tasvir edilmeleri, Fatih'in "*Tanrı'nın zalim düşmanı*" olarak tanımlanması, İslamiyet'in bir veba gibi gösterilmesi, Türklerin "*Tanrı'nın gazabı*" olduğuna dair kanının oluşması, Cervantes'in "*bu dine basit insanlar inanır*" diyerek İslamiyet'e saldırması¹⁴¹ gibi örneklerin sayısı oldukça fazladır. Türklerin gözüyle İngiltere, İslam'ı reddeden ve puta tapanların yuvası olarak değerlendirilirken, İngilizlerin gözünde ise Osmanlılar, deri yüzücü ve dinsizlerin çocukları olarak görülmüştür.¹⁴² Dinin, saldırgan askeri ve siyasi amaçlar için kullanılması, İslamiyet'ten değil, İslamiyet'in kutsal topraklardan sürülmesi bahanesiyle XI. yüzyılda yapılan Haçlı Seferleri'yle başlamış ve Hristiyanlıktan esinlenilerek¹⁴³ geliştirilmiştir.

Kraliçe Victoria dönemi (1837-1901), İngiltere'nin dindarlıkta ve misyoner dernekleriyle kökten dinci Hristiyanlık hareketlerinin etkinliğinde, belirgin bir artışın gözlemlendiği dönem olmuştur. Bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı coğrafyasına olan ilgisinin artmasına paralel olarak neredeyse tüm imparatorluk coğrafyasında misyonerlerin de etkisi oldukça artmış, misyonerler ülkelerindeki taraftarlarına imparatorlukta meydana gelen siyasal ve toplumsal olayların aktarımında genelde önyargılı bilgiler ulaştırıp, kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır.¹⁴⁴ Benzer algı operasyonları kimi zaman da doğrudan konsoloslar eliyle yapılmıştır. 3 Nisan 1895 tarihli bir arşiv belgesine göre İngiltere'nin Trabzon konsolosunun bölgede bir gerginlik yaratmak için Müslümanların Ermenilere karşı hazırlıklara giriştiği ve Rusya'nın Erzurum ve Trabzon'u işgale hazırlandığına dair haberler neşrettiği¹⁴⁵ bilgisine ulaşılmıştır. 30 Temmuz 1902 tarihli arşiv belgesine göre ise İngiltere'nin Erzurum ve Mamuretülaziz konsoloslarının ise Kıgı'ya gelerek Ermenilerle görüştüğü¹⁴⁶ bildirilmektedir. 14 Temmuz 1893 tarihli arşiv belgesine göre yapılan tahkikat sonucunda Anadolu'daki İngiliz konsoloslarının Ermenilerle temasa geçerek onları devlet aleyhine tahrik ettiklerinin kesin olarak anlaşılması üzerine İngiliz konsoloslarına seyahat kısıtlaması¹⁴⁷ getirilmesine rağmen sonraki dönemlerde de benzeri faaliyetlerin devam ediyor olması alınan tedbirlere uyulmadığını göstermektedir. İngiliz konsoloslar Osmanlı coğrafyasının hemen her köşesinde kendi himayelerini kabul edebilecek gruplarla temaslarını sürdürmüşlerdir. 31 Ekim 1883 tarihli bir arşiv belgesine göre Hudeyde'de İngiliz konsolosun üç yüz sene önce Hindistan ve Cava'dan göç ederek Yemen'e yerleşen kişileri İngiliz tebaasına davet ettiği¹⁴⁸ bildirilmektedir.

Avrupa Hristiyan kamuoyunda Türkler hakkında olumsuz algıların üretilmesinde misyonerlerin ve bazı konsoloslarla onların genelde Ermenilerden oluşan dragoman ve yardımcılarının etkilerinin bulunduğunu bir İngiliz gazeteci olan *Sidney Whitman'da* itiraf etmektedir. II. Abdülhamit döneminde 1896-1908 yılları arasında İstanbul, Makedonya ve Türkiye'de yapmış olduğu on iki yılı bulan gezilerinden oluşan anılarını kaleme alma nedenini; Türklerin halisane insani vasıflarına duyduğu sempati ve Türklerin Avrupa kamuoyundan gördükleri adaletsizlik karşısında hissettiklerini ifade etmek olarak belirtmektedir. 26 Ağustos 1896 tarihinde Osmanlı Bankası'nın Ermeni komitacılarca basılması ve İstanbul'da çıkan olayları değerlendirirken; büyük devletlerin İstanbul'da bulunan diplomatik temsilcilerinin uzunca bir süredir hükümetlerine dehşet verici raporlar

¹³⁹ Yurdakul, *İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?* 21,339-340.

¹⁴⁰ BOA, DH.İD, 130-4, (H-16.08.1320).

¹⁴¹ Kumrular, *Türk Korkusu*, 37-99.

¹⁴² Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde*, 48.

¹⁴³ J. Stanford Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşına Giriş*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, 337.

¹⁴⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 92.

¹⁴⁵ BOA, Y.PRK.UM, 31-91, (H-07.10.1312)

¹⁴⁶ BOA, Y.PRK.ASK, 183-66, (H-23.04.1320).

¹⁴⁷ BOA, Y.PRK.AZJ, 26-48, (H-29.12.1310).

¹⁴⁸ BOA, Y.PRK.AZJ, 8-83, (H-29.12.1300).

gönderdiğini, bu raporların matbuata sızdırılmasıyla Müslüman Türklere yönelik bir hınc kampanyası başlatıldığını, bu durumun İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde oldukça önemsendiğini ifade etmektedir. Bu kışkırtmaların İngiltere'de Canon McColl ve Westminister Dükü tarafından idare edildiğini ve resmi Anglikan kilisesine tabi olmayan Protestan mezhebine bağlı Hristiyanlardan oluşan Non-conformistler tarafından desteklendiğini ve Türklerin Hristiyan kanına susayan yobazlar olarak gösterildiğini ifade etmektedir. İstanbul'a ilk kez gelen bir Avrupalının Türklere ait olağanüstü peşin hükümlerle bu topraklara ayak bastığını, daha öğrencilik yıllarında kendilerine öğretilen ve nesilden nesile aktarılan dini öğretilerin Türkler hakkında olumsuz ifadeler içerdiğini belirtmektedir. Tarihi gerçekleri tümüyle bilmeden, Hristiyan olarak dünyaya gelmiş ve bu dinin öğretileriyle yetişmiş birinin Müslüman Türk'e karşı adil bir şekilde davranması ve tarafsız bir ruhla yaklaşmasının asla mümkün olmayacağını¹⁴⁹ ifade etmektedir.

Sömürgecilik taraftarları, büyük güçlerin yaptığı sömürgecilik faaliyetlerini İngiltere'de "*İngiliz ırkının üstünlüğü*", Almanya'da "*Alman ırkının hayatiyeti*", Fransa ve İtalya'da ise "*Büyük devlet olmak mesuliyeti*"¹⁵⁰ şeklinde formüle ederek dile getirmişler yaptıkları işgal ve sömürüye kılıf uydurmuşlardır. Bu sloganların oluşumuyla yapılacak sömürü faaliyetlerine kendi ülkelerinden kamusal destek sağlanırken, sömürülen ülkelerde ise yapılan faaliyetler, medenileştirme projesi olarak gösterilerek oluşabilecek tepkilerin önü kesilmeye çalışılmıştır. Yabancı ülkelerin doğuya gönderdikleri misyonerleri himaye etmesi, misyonerliğin kendisine diplomatik destek sağlayarak gelişimini hızlandırmıştır. Bu desteğin arkasında yatan neden ise misyonerlerin kendi ülkelerine ait fikir, düşünce ve kültürel yapıları ile ticaret olanaklarını gittikleri ülkelere taşıyan ve özellikle öğretim yoluyla batı hegemonyasına karşı çıkmayacak karakterde insan yetiştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Kısaca siyasi ve ticari hedefler, dini ve misyonerlik faaliyetleri ile perdelenmiş¹⁵¹ ve sömürü düzeninin temelleri atılmıştır. Geri kalmış ülkelerdeki insanları "*karanlıktan kurtarmak*" gibi bir görev üstlenen ve onlara "*medeniyet götürmek*" ya da onları "*uygarlığa kavuşturmak*"¹⁵² gibi iddialı sloganlarla dünyaya yayılan misyonerler, sömürge yönetimleri ile daima iş birliği içinde olmuşlar ve onların himayesinde çalışarak sonuçta aynı amaca hizmet etmişlerdir. Yerli halkın yeni inanç, yeni değerler ve yeni hayat tarzıyla beraber yeni tüketim alışkanlıkları edinmesi üzerine yoğunlaşmışlar, İngiliz sanayi mamulleri için pazar oluşturma¹⁵³ ve geliştirme görevini yerine getirmişlerdir.

Hem emperyalizmin hem de misyonerlik faaliyetlerinin "*altın çağı*" olan XIX. yüzyılda kilise, kültürel emperyalizmin öncüsü olmuş, devlet aygıtının ve zengin burjuvazi kesiminin yayılma taleplerine uygun olarak yapılanmış, maddi anlamda zenginleşmiş, emperyalist anlayışın içine entegre olarak dünyanın değişik bölgelerinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Batılı kapitalistler ve burjuva kesimi tarafından himaye edilen misyonerler, faaliyet sahalarındaki halkı sadece Hristiyanlığa davet etmekle kalmamış, aynı zamanda onların yaşam şekillerini ve alışkanlıklarını da değiştirmiş ve bu halkların Batı medeniyetinin sunduğu imkân ve mallara talep oluşturulmasında¹⁵⁴ etkin bir rol oynamışlardır.

Sömürgeçiliğin Sonuçları

Sömürgeçiliğin insanlık tarihi bakımından en önemli sonuçlarından biri de hiç şüphesiz ki kölelik olmuştur. Özellikle Amerika kıtalarındaki yerleşimlerin zenginleşmesi, uzun bir süre Afrika ile yapılan köle ticaretine bağlı kalmıştır. İngiliz ve Fransız tacirler, batı yarım küreye dokuz ila on milyon siyahî köle taşımışlar, kölelerin iş gücü sayesinde yeni toprakları tarıma açmışlar, başta şeker ve pamuk gibi temel ürünlerde¹⁵⁵ büyük çapta üretim gerçekleştirmişlerdir. Köle ticareti zamanla o kadar artmıştır ki, 1700 yılında İngilizlerin lideri oldukları köle ticaretinin, altın ve fildişi ticaretini geçtiği görülmüştür.¹⁵⁶

İngilizler sömürü altına aldıkları ülkelerin yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla insan gücünü kendi ülkelerine aktarmış, onları Sanayi Devrimi'nde kullanarak teknolojik gelişmelerini hızlandırmış ve zengin olmuşlardır. Bunlara ek olarak sosyal ve siyasal yapılarını çağın gereklerine göre yeniden¹⁵⁷ tanzim etmişlerdir. İngiliz

¹⁴⁹ Sidney Whitman, *Bir İngiliz Gazetecinin Türkiye Anıları*, Çeviren Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017, 11-214.

¹⁵⁰ Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, 72.

¹⁵¹ Kocabaş, *Misyonerlik ve Misyonerler*, 57.

¹⁵² Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, 18.

¹⁵³ Özcan, "İngiltere", 301.

¹⁵⁴ Bülent Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, 21-22.

¹⁵⁵ J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2010, 405.

¹⁵⁶ Woodruff, *Modern Dünya Tarihi*, 74.

¹⁵⁷ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası, Yayınları, 2009, 171.

sömürgeciliği genel olarak diğer ülkelerin sömürge politikalarına kıyasla daha esnek ve ılımlı olarak değerlendirilir. Çoğunlukla doğrudan yönetimin maddi ve manevi külfeti ve sorumluluğundan kaçınmak için dolaylı yönetim tarzı benimsenmiş, şirketler ve misyoner örgütler ön plana¹⁵⁸ çıkarılmıştır. İngiliz sömürgeciliği, “sömürmek ve örgütlenmek, küçümsemek ve iyi yönetmek, yağmalamak ve ülkeyi ileri uygarlık düzeyine ulaştırmak”¹⁵⁹ felsefesine göre şekillenmiş, sadece yağmadan oluşmamıştır. Örneğin; Hindistan’da Hristiyanlığı, İngilizce ve batı bilimini ana politikaları haline getirmişler, kölelik, kız çocuklarının öldürülmesi, kadının ölen kocasıyla birlikte yakılması¹⁶⁰ geleneklerine son vermişlerdir. Hindistan’a gönderdikleri kişilerden her zaman yerel geleneklere ve dini inançlara büyük bir saygı gösterilmesini istemişler, Hintlilerin fikirlerine saygısızlık yapmaktan kaçınmışlar, yaklaşık üç yüz değişik lisanın konuşulduğu bu topraklarda İngilizceyi yaymışlar, tek bir yargı sistemi, tek bir ağırlık ölçüsü ve para sistemi kurmuşlardır. Önce gümüş rupi çıkarılmış, daha sonra kâğıt para piyasaya sürülmüştür. Kurulan sistemle egemen ulus karşısında ezilen Hintli halk, tüketici bir ulus haline getirilmiş, bu durum İngiliz tüccarları oldukça zengin hale getirmiş, elde edilen servet ise yeniden endüstri alanına yatırılmak üzere İngiltere’ye aktarılmıştır.¹⁶¹

İngiltere’nin Osmanlı topraklarına olan ilgisi Orta Doğu Bölgesi’nden başlamıştır. İngiltere, Suriye ve Filistin bölgesine rakipleri Fransa ve Rusya’dan sonra girmesine rağmen İngiliz misyoner teşkilatlarının yaptığı yatırımlar ve açtığı kurumlarla bölgedeki etkinliğini kurmaya, rakiplerine karşı bir adım daha önde olmaya gayret göstermiştir. Bu misyoner kurumları “*esas itibarıyla İngiltere dış politikasının ve İngiliz yayılmacılığının enstrümanı gibi bir fonksiyon icra*” etmişler, kendi emperyal sistemlerinin katı savunuculuğunu yaparak, Protestanlığı yaymaktan ziyade “*İngilizliği ve bölgeye İngiliz nüfuzunun*”¹⁶² hâkim olması için gayret sarf etmişlerdir.

XIX. yüzyılın sonunda Afrika’nın onda dokuzu, Asya’nın da büyük bölümü, Batılı sömürgeci devletlerin kontrolü altına girmiş, XX. yüzyılın başlarında bu alan daha da genişletilmiştir. 1945’ten 1967 yılına kadar, 36’sı Afrika’da olmak üzere, 69 devlet kurulmuştur. Yıkılan sömürge imparatorluklarından en büyüğü ise Büyük Britanya İmparatorluğu’dur. İngiliz İmparatorluğu içinde bulunan bölgeler; *dominyon, koloni, himaye, manda ve koruma anlaşması* gibi değişik hukuki bağlarla anayurda bağlılığını sürdürürken, zamanla sömürgelerde meydana gelen gelişmeler üzerine daha yumuşak bağların kurulması bir zorunluluk olmuştur. 1926’da “*İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth)*” kurulması bu zorunluluğun bir sonucudur. İngiliz tacına sadakatin esas olduğu bu yeni statüde anayurt dışındaki bölgeler ile Londra arasındaki ilişkiler 1947’den itibaren diplomasi merkezli düzenlenmiş ve topluluğun üyeleri 1949’dan itibaren İngiliz tacını sembol olarak kabul eden özgür uluslar topluluğu olarak tanımlanmış, İngiliz sömürgeciyken bağımsızlığını kazanan devletler genel olarak topluluğun üyesi olmuşlardır.¹⁶³

Bu topluluk gönüllülük esasına dayalı uluslararası bir organizasyon olup, üyeler arasında siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Günümüzde birbirlerini egemen ve eşit kabul eden Antigua ve Barbuda, Avustralya, Bahama Adaları, Bangladeş, Barbados, Gambia, Birleşik Krallık, Belize, Bostwana, Dominik, Fiji, Bruni, Gana, Grenada, Guyana, Güney Afrika, Hindistan, Jameyka, Kanada, Kenya, Kıbrıs, Kribati, Lesotho, Malavi, Malezya, Maldiv Adaları, Malta, Mauritius, Mozambik, Nauru, Nijerya, Pakistan, Papua Yeni Gine, Saint Christopper and Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadies, Samoa, Sierra Leone, Singapur, Somon Adaları, Sri Lanka, Swaziland, Şeyssel, Tanzanya, Tonga, Trinidad ve Tobago, Tavulu, Vanautu, Zambia, Kamerun, Ruanda, Namibia, Uganda ve Yeni Zelanda olmak üzere 54 bağımsız devletten oluşan bu topluluğun başkanı İngiltere kral/kraliçesidir. Bu kural hükmünce dünya nüfusunun yaklaşık %25’ini oluşturan topluluğun başkanı ve topluluk içerisinde 16 üye devletin anayasal devlet başkanı 1952’den itibaren İngiltere kraliçesi olan II. Elizabeth’dır.¹⁶⁴

II. Dünya Savaşı sonrasında sömürge imparatorluklarının çöküşünden sonra temelleri 1926 yılında atılan İngiliz Milletler Topluluğu adlı organizasyon sayesinde İngiltere savaşta kaybettiği itibarı yeniden yakalamaya

¹⁵⁸ Özcan, “İngiltere”, 301.

¹⁵⁹ Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, 160.

¹⁶⁰ Woodruff, *Modern Dünya Tarihi*, 135.

¹⁶¹ Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, 160-169; Blaut, *Sömürgeciliğin Dünya Modeli*, 297.

¹⁶² Ş. Tufan Buzpınar, “Suriye ve Filistin’de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (XIX. yüzyıl)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 10, (2003), 107-120.

¹⁶³ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 687-688.

¹⁶⁴ Zahide Melis Özün, *Devletlerarası ve Devlet Dışı Aktör Olarak İngiliz Milletler Topluluğu ve Türk Dış Politikası Üzerine Çıkarımlar*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 11-36.

çalışmıştır. Günümüzde üye sayısı 54'e, yüzölçümü otuz milyon kilometre kareye (29.958.050 km²) ulaşan, nüfusu iki milyar dört yüz milyonu, ekonomisi ise dokuz trilyon doları aşan¹⁶⁵ topluluğun lideri ve kraliçenin 16 ülkenin anayasal hükümdarı olması İngiltere'nin hiç de küçümsenmeyecek bir coğrafyaya hükmettiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Sömürgeci hâkim zihniyet, sömürü alanından çekilirken de boş durmamış, bıraktığı siyasal ve ideolojik mirasla bu ülkelerin milli birlik oluşturma potansiyellerini büyük ölçüde devre dışı bırakmış,¹⁶⁶ sonuçları itibarıyla bu gün bile içinden çıkılması oldukça zor görülen Orta Doğu ve Hindistan coğrafyalarındaki sorunların tohumlarını atmıştır. Bu gün bölgemizdeki Arap-İsrail sorunları, Hindistan-Pakistan arasındaki başta Keşmir olmak üzere yaşanan çeşitli gerilimler, İslam coğrafyasındaki etnik, kültürel ve mezhepsel ayrımın yaşandığı kargaşa ortamı da sömürgeci hâkim unsurların çağımıza bıraktığı sorunlu bir miras olarak değerlendirilmektedir.¹⁶⁷

Sonuç

İlk çağ uygarlıklarından itibaren yürütülen sömürgecilik faaliyetleri hedef topraklara egemen olmayı, her türlü kaynağa sahip olmayı ve kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmayı amaçlamıştır. Fenikeliler ve Yunanlıların öncülük ettiği İlk Çağ sömürgeciliği Coğrafi Keşifler ile gelişmiş ve değişmiştir. Modern sömürgecilik, maddi sömürünün yanında dini ve kültürel bir değişimi de dayatmıştır. Amerika ve Avustralya gibi coğrafyaların yerli halklarının çoğu katledilmiş, kültürleri yok edilmiştir. Yerli olarak isimlendirilen insanlar köleleştirilip ölesiye çalıştırılmıştır. Bu insanlara zorla din değiştirilmiş ve egemen gücün dili zorunlu tutulmuştur. Bu değişimin öncüleri Portekiz ve İspanya olmuştur. Özellikle Amerika'nın keşfinden sonra bu iki ülke arasındaki sömürge yarışı giderek artmış, ilerleyen dönemde ise bu mücadeleye Hollanda, Fransa ve İngiltere gibi yeni rakipler dâhil olmuştur.

İngiltere açısından başlangıçta korsanların desteklenmesiyle yürütülen bu mücadele, zamanla daha sistemli ve koordineli bir işleyiş kazanmıştır. Askeri alanda donanmanın gücünden yararlanan İngiltere, diplomatik alanda konsoloslarıyla, ideolojik alanda oryantalistleri ile dini alanda ise misyonerleri ile sahada tam kadro mücadele etmiştir. İngiliz konsoloslarının XIX. yüzyılda ticari meselelerin yanında bölgeye savaştan nüfuz etmek gayesinde olan İngiliz dış politikasının sahadaki uygulayıcıları ve istihbarat kaynakları olduğu, bölgedeki gayrimüslim tebaayı İngiliz himayesine almaya çalıştığı görülmektedir. XIX. yüzyıl boyunca toplam 94 İngiliz seyyahın Osmanlı coğrafyasını ziyaret etmesinin nedeninin sadece entelektüel merakın giderilmesinden ibaret olmadığı gayet aşikârdır.

Amerika'daki sömürgelerini kaybettikten sonra özellikle Hindistan'a ve Osmanlı coğrafyasına olan ilgisi artıran İngiltere, stratejik önemi olan ve Hindistan'a giden imparatorluk yolunun güvenliği için kapsamlı bir lojistik ağ kurmuştur. Hindistan'ın sömürülmesinde ise *Doğu Hindistan Şirketi* bazen legal bazen de illegal ticareti ile ekonomik anlamda ciddi bir getiri sağlarken, sayıları yüzbinleri bulan orduları ile İngiliz hükümetinin elini güçlendirmiştir. Bu şirket eliyle yapılan çay ve afyon ticaretinin getirisi Britanya'nın toplam vergi gelirleri içerisinde önemli bir paya sahiptir. Bunun yanında köle ticareti ve köleleştirilen insanların sömürge topraklarında neredeyse sıfır maliyetli işçi olarak çalıştırılması İngiliz ekonomisinin önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır. Ekonomik kazanımlardan elde edilen para, sanayinin sermayesini oluşturmuştur. Gelişen sanayi sonrasında edinilen teknoloji ise daha kolay sömürge elde etmek/sömürgeleri elde tutmak için kullanılmış, *bilgi-sermaye-kar ve güç* ilişkisinden kurulu sistematik bir döngü oluşturulmuştur. Mali alanda ihtisaslaşmış kadrolar, geniş imtiyazlara ve ticaret ağına sahip şirketler, oluşabilecek riskleri karşılayan özel sigortalar ve oldukça gelişmiş bir para ve bankacılık sistemi bu döngünün sorunsuz işleminin teminatı olmuştur.

İngilizlerin kullandığı siyaset dilinin de sömürü politikalarını şekillendirdiği görülmektedir. İngiltere'de "*İngiliz ırkının üstünlüğü*" şeklinde formüle edilen sömürge siyaseti geri kalmış toplumlara medeniyet götürme çalışması olarak kamufle edilmiştir. *Lord Curzon'un* kendi halkına İngilizlerin Hindistan'da ilelebet kalmalarını sağlayacak bir yönetim sergilemesini tavsiye etmesinin yanında Hintlilerin de İngilizlerce sömürülmelerinden gurur duymaları gerektiğini belirtmesi, Hint halkı üzerinde psikolojik baskı kurularak adeta sömürülmeye alıştırmaları çabasını ikrar etmektedir. Bunun yanında *Gulam Ahmed ve Kadıyanlık* hareketi gibi misyonerlik çalışmaları sonucunda İngiliz hayranlığının topluma yayılmaya çalışılması Hindistan'ın uzunca bir süre

¹⁶⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Commonwealth_of_Nations, Erişim 06.04.2021.

¹⁶⁶ Özcan, "İngiltere", 301.

¹⁶⁷ Ayaz, *İngiliz misyonerliğinin*, 78.

İngilizlerce nasıl sömürüldüğü sorusunun cevabını verir niteliktedir. İngiliz Sömürge Bakanı *Joseph Chamberlain*, “gün küçük ulusların günü değildir; gün imparatorluklarıdır” derken, kendi coğrafyasından yaklaşık *yüz kırk* kat daha büyük bir coğrafyaya hâkim olan İngiliz emperyalist yaklaşımının temellerini ifade etmektedir. Bu geniş coğrafya güçlü bir demiryolu ağı ile ulaşım, telgraf hatlarıyla da iletişim ağıyla neredeyse birbirine bağlanmış ve denetimi oldukça kolaylaşmıştır.

XIX. yüzyıl İngiltere için gücünün doruğa ulaştığı bir zaman dilimini kapsarken Osmanlı Devleti’nin son yüzyılıdır. Bu dönemde İngiltere diplomatik, siyasal, askeri, ekonomik ve kültürel yayılma alanında zirveyi temsil ederken, muhatabı olan Osmanlı Devleti ise bahsedilen konuların hemen her birinde zaaf göstermektedir. İngiltere ikili ilişkilerin kurulduğu XVI. yüzyılın sonlarından 1876 Berlin Antlaşması’na kadar Osmanlı Devleti ile genelde ekonomik çıkarları açısından dostane ilişkiler sürdürmüş ve Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunmasından yana tavır takınmıştır. Mevcut en büyük sömürgelerinden biri olan Hindistan’a gidilen en kısa yolun Osmanlı coğrafyasından geçmesi, İngiltere’nin Osmanlı topraklarına olan ilgisini her geçen gün artırmış, bu yolun güvenliğinin sağlanmasında Fransa ve Rusya gibi en büyük rakiplerine karşı Osmanlı Devleti’nin yanında yer almıştır.

Fransa’nın Katolikliği, Rusların ise Ortodoksluğu kullanarak, Osmanlı coğrafyasında kendilerine nüfuz alanları oluşturmalarından ilham alan İngiltere, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı coğrafyasında siyasal, ekonomik ve kültürel olarak nüfuz edebileceği alanlar aramıştır. İngiltere’nin meseleyi oryantalist bakış açısıyla değerlendirmesi ve ilk İngiliz şarkiyatçısı olarak bilinen rahip *William Bedwell’in* önerisi ile 1630’lu yıllarda Cambridge ve Oxford üniversitelerinde Arapça kürsülerini kurması, bu işe ne kadar hazır olduğunu göstermektedir. Önce Nesturiler, Süryaniler, Keldaniler, Dürziler, Ermeniler ve Bulgarlar gibi çeşitli Hristiyan gruplar arasında Protestan misyonerlik faaliyetleri başlatılarak Osmanlı gayrimüslimleri arasında Protestan bir cemaat oluşturulmuş, daha sonra bu cemaatin hamiliği üstlenerek Osmanlı yönetimine baskı unsuru olarak kullanılmıştır.

Yetiştirilmeleri ve görevlendirilmeleri büyük bir titizlikle yapılan misyonerler, İngiliz Anglikan Kilisesi tarafından organize edilmiş, bizzat İngiliz kraliyeti ve hükümetleri tarafından da desteklenmiştir. Osmanlı coğrafyasına geldikleri ilk günden itibaren büyük bir gayretle işe başlayan misyonerler, açtıkları okul, hastane, matbaa, yardım kuruluşları ve yetimhaneler ile gayrimüslim unsurlar arasında oldukça etkili olmuş, kendilerine en büyük destek ise İngiliz büyükelçileri ve konsoloslarından gelmiştir. Özellikle eğitim alanında okullar ile yapılan misyonerlik faaliyetlerinde ileride Osmanlı Devleti’ne karşı isyan edecek kitlelerin lider kadrosu yetiştirilirken, tıbbi alanda yapılan misyonerlik faaliyetleriyle de azınlık tebaanın sempatisi kazanılmak istenmiş, siyasal, ekonomik ve kültürel amaçlı çalışmalar, misyonerlik marifetiyle dini çalışmalar gibi gösterilerek kamufle edilmiştir. İngiltere’nin misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirdiği coğrafi alan ile I. Dünya Savaşı sonrasında işgal ettiği bölgelerin büyük bir benzerlik taşıması, kamufleji düşürüp gerçek niyetleri gözler önüne sermiştir.

Toprakları üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı Devleti, özellikle XIX. yüzyılda bir yarış haline getirilen Batı’nın sömürgecilik faaliyetleriyle daha da yıpratılmış ve sonunda tasfiyesi gerçekleşmiştir. İngiltere bu tasfiye hareketinde en büyük sorumluluğa sahip olan ülkedir. İngiltere, rakiplerine oranla biraz geç başladığı sömürgecilik faaliyetlerinde hemen her aracı aktif bir şekilde kullanmıştır. İngiliz sömürgecilik faaliyetleri ile Osmanlı coğrafyasını kesişme noktasına getiren gelişme Hindistan’ın İngiliz idaresine girişi olmuştur. İngiltere, Hindistan’a en kısa ulaşım sağladığı Osmanlı coğrafyasına göz dikmiş, Malta, Kıbrıs, Mısır, Suriye, Filistin ve Irak gibi alanlara önce kültürel olarak nüfuz edebilmeyi, sonrasında da ekonomik ve siyasal olarak yerleşebilmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla, başta gayrimüslimler ve azınlık tebaa İngilizlerin hedef kitlelerini teşkil etmiştir. Orta Doğu’da Yahudiler, Süryaniler, Nesturiler, Anadolu’da Ermeniler, Balkanlarda Rumlar, hatta yüzyılın sonlarına doğru, bazı Müslüman Araplar da bu ilgi alanına dâhil edilmiştir. Azınlık gruplarına bağımsızlık vaatlerinin yapıldığı, mevcut haritalar üzerinde yeni sınırların çizildiği ve enerji merkezli yapılan sömürgecilik faaliyetleri kimi zaman misyonerlik, kimi zamansa insani bir girişim olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Yapılan eğitim faaliyetlerinde hemen her sömürgeci devletin yaptığı gibi İngiltere’de kendi dilini yani İngilizceyi zorunlu tutmuş, yerli kültürün gelişmesinin önüne set çekmiş, sömürgelerdeki insanların kendilerini anadillerinde ifade etme özgürlüklerini ellerinden almıştır. Baskın bir kültür olarak dayatılan sömürgeci ülkenin kültürü ve kendi milli kültürü arasına sıkışan nesiller ne gıpta ettikleri efendilerinin statüsüne ulaşabilmiş, ne de kendileri olabilmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada sömürge imparatorluklarının çökmeye başlamasıyla savaşta kaybettiği itibarı İngiliz Milletler Topluluğu adlı organizasyonla yakalamaya çalışan İngiltere, dünya nüfusunun yaklaşık üçte birine doğrudan/dolaylı olarak liderlik yapmakta, önemli bir ekonomik güce ve geniş bir coğrafyaya hükmetmektedir.

Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Rate	Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır. / The authors contributed equally to this study.
Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The authors have no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Telif Eserler

Ahmet Hamdi Paşa. *Misyoner, İngiliz Misyoneri Nasıl Yetiştiriliyor?* Sadeleştiren M. Cemal Sofuoğlu. İzmir: Tibyan Yayınları, 2007.

Akdağ, Mustafa. *Yakın Çağ Dönemi Avrupa Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları, 2016.

Anay, Harun. "İslam Düşüncesi Alanında Yapılan İngilizce Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri", *Divan*. 1 (2000):197-307.

Armaoğlu, Fahir. *XIX. yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları, 2010.

_____. *XX. yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları, 2012.

Arnold, David. *Coğrafi Keşifler Tarihi*. Çev. Osman Bahadır. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995.

Ayaz, Ratip. *İngiliz Misyonerliğinin Kurumsal Yapısı ve Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri (1838-1918)*. Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Bayur, Yusuf Hikmet. *XX. yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Blaut, J. M. *Sömürgeciliğin Dünya Modeli*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

Bury, G. Wyman. *Pan-İslam veya İslam İmparatorluğu*. İstanbul: Destek Yayınları, 2011.

Buzpınar, Ş. Tufan. "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (XIX. yüzyıl)", *İslam Araştırmaları Dergisi*. 10, (2003): 107-120.

Çaycı, Abdurrahman. *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Çetinkaya, Bayram Ali. "Misyonerlerin Epistemolojik Kaynağı Olarak Oryantalizm", *İslami Araştırmalar*. 20/4, (2007): 399-418.

Çoruk, Ali Şükrü. "Oryantalizm Üzerine Notlar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 9, 2, (Aralık 2007): 193-202.

Deane, Phyllis. *İlk Sanayi İnkılabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Earle, Edward Mead. *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı*. İstanbul: Örgün Yayınları, 2003.

Eberhard, Wolfram. *Uzak Doğu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

Emecen, Feridun M. *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları II*. Ankara: İSAM Yayınları, 2018.

Engelhardt, Edouard Philippe. *Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri Tanzimat*. İstanbul: Örgün Yayınları, 2010.

Ferguson, Niall. *İmparatorluk Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Ferro, Marc. *Sömürgecilik Tarihi-Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl- 20. Yüzyıl*. Ankara: İmge Yayınları, 2002.

Göksal, Gökçen. *İngiliz Sanayi Devrimi*. İstanbul: Kora Yayın, 2003.

- Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 30, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2005: 193-199.
- Güngör, Erol. *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.
- Hajdari, S. A. "Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri", *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*. (2016): 3-60.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- "İngiliz Uluslar Topluluğu", *Temel Britannica*. Cilt 9, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1992: 27-31.
- Jackh, Ernst, Bonyar Waylet. *İmparatorluk Stratejileri ve Orta Doğu*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınları, 2004.
- Kahraman, Ahmet. *Dinler ve Misyonerler*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2009.
- Karaca, Taha Niyazi. *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*. İstanbul: 2. Basım, Timaş Yayınları, 2011.
- Kavas, Ahmet. "Sömürgecilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 37, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009: 394-397.
- Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.
- Kili, Suna. *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.
- Kocabaş, Süleyman. *Misyonerlik ve Misyonerler*. İstanbul: Vatan Yayınları, 2006.
- Kolomb, Kristof. *Seyir Defterleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- Kumrular, Özlem. *Türk Korkusu*. İstanbul: Doğan Kitap, 2016.
- Kurtuluş, Rıza. "İngiltere'de İslam Araştırmaları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 22, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000: 310-311.
- Küçükoğlu, Bayram. *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: IQ Yayıncılık, 2005.
- Kütükoğlu, Mübahat. *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: 6. Basım, Arkadaş Yayınları, 2013.
- Luc Racine, Jean. *Kalküta 1905-1971*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Luraghi, Raimondo. *Sömürgecilik Tarihi*. İstanbul: e Yayınları, 2000.
- McNeill, William H. *Dünya Tarihi*. Çev. Alaeddin Şenel. Ankara: İmge Kitabevi, 1989.
- Osmanlı Belgelerinde Mısır*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 120, 2012.
- Özcan, Azmi. "İngiltere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 22, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000: 296-307.
- Özcan, Azmi. *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere*. Ankara: İSAM Yayınları, 1997.
- Özçelik, Nazmi. *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012.
- Özdemir, Bülent. *Süryanilerin Dünü Bugünü I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Özün, Zahide Melis. *Devletlerarası ve Devlet Dışı Aktör Olarak İngiliz Milletler Topluluğu ve Türk Dış Politikası Üzerine Çıkarımlar*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- Robins, Nick. *Dünyayı Değiştiren Şirket*. İstanbul: h2o kitap, 2017.
- Remond, Rene. *ABD Tarihi*. Ankara: Dost Yayınevi, 2016.
- Renouvin, Pierre. *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*. İstanbul: e Yayınları, 2004.
- Roberts, J. M. *Avrupa Tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2010.
- Said, Edward. *Şarkiyatçılık*. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih (İlk Çağlardan 1918'e)*. Ankara: İmge Yayınları, 2012.

- Sevinç, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2007.
- Shaw, J. Stanford. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Stone, Frank A. *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Stone, Norman. *Birinci Dünya Savaşı*. İstanbul: Doğan Kitap, 2010.
- Şahin, Gürsoy. *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2017.
- Tandoğan, Muhammed. *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Tilly, Charles. *Avrupa'da Devrimler*. Basım Yeri Yok: Yeni Binyıl Yayınları, Basım Yılı Yok.
- Tozlu, Necmettin. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları", *Osmanlı*. Cilt 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999: 329-338.
- Turan, Ömer. *Avrasya'da Misyonerlik*. Ankara: Asam Yayınları, 2002.
- Uçan, Yunus Emre. *Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Okulları*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-2014)*. İstanbul: Der Yayınları, 2015.
- Ülman, Haluk. *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*. Ankara: 3. Baskı, İmge Yayınları, 2002.
- Von Grunebaum, Gustave Edmond. *İslamiyet*. Ankara: Bilgi Yayınevi, Cilt 2-3, 1993.
- Whitman, Sidney. *Bir İngiliz Gazetecinin Türkiye Anıları*. Çeviren: Kadri Mustafa Orağlı. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- Woodruff, William. *Modern Dünya Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2010.
- Yergin, Daniel. *Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.
- Yurdakul, Nurcan Özkaplan. *İngiltere Orta Doğu'ya Nasıl Girdi?* İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.
- Zahir, İhsan İlahi. *İslam Dünyasında İngiliz Emperyalizmi Kadıyanilik*. Çeviren: Arif AYTEKİN. İstanbul: Bereket Yayınları, 2011.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: 30. Baskı, İletişim Yayınları, 2015.

İnternet Siteleri

https://en.wikipedia.org/wiki/Commonwealth_of_Nations, Erişim 06.04.2021.

GELENEĞİN YENİDEN HATIRLANMASI: TÜRKİYE'DE KETENİN TOPLUMSAL TARİHİ

THE RE-REMEMBERING OF TRADITION: A SOCIAL HISTORY OF LINEN IN TURKEY

OKAN CEYLAN*

ÖZ

Uluslararası ölçekte I. Sanayi Devrimi, I. Dünya Savaşı ve Yeşil Devrim keten üretimini ve ticaretini ciddi oranda sekteye uğratmış ve pamuğu ön plana çıkarmıştır. 19. ve 20. Yüzyılları kapsayan bu süre zarfında bu çalışma özellikle 20. yy. başından günümüze kadar Türkiye'de ketenin toplumsal ve iktisadi tarihini ele almaktadır. İlk olarak, keten zirai ve biyolojik özellikleri sayesinde geleneksel üretim ilişkileri ve üretim tarzlarını geçmişten bugüne sürdürmektedir. Bu yüzden keten gelenekselliği ve durağanlığı sembolize etmektedir. Bu bağlamda keten Türkiye'de Tek Parti dönemi (1923-1950)'nin geleneksel tarım ürünlerinden biridir. Buna karşın, 1950'lerden sonra Yeşil Devrimin teşvik ettiği tarımsal girdiler ve 1980 sonrası neoliberal politikalar ile keten üretiminin azalış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Ancak, Son yıllarda ketene artan ilgi ise daha çok keten dokumalarının coğrafi işaretleri yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu durum aslında keten üretimine artan bir ilgiden ziyade tüketim ekonomisi kapsamında keten bezine olan talepten kaynaklanmaktadır. Ayrıca, bu durum bir ölçüde hem küreselleşmenin yerleşme boyutunu ön plana çıkartarak hem de modern Türkiye'de kırsal kesime ve organik tarıma yönelik ilginin arttığı son yıllarda geleneksel olanın yeniden hatırlanması yoluyla gerçekleşmiştir. Tüm bunlara ek olarak, bu çalışma keten ekim alanlarının Türkiye'deki dağılımları ve bunların yıllara göre değişimlerinin nedenlerini de açıklamaktadır. Bu bağlamda ketenin diğer ürünlerle olan ekonomik rekabeti, sosyo-ekonomik koşullar, fiyatlar ve piyasalar üzerinde durulmaktadır.

ABSTRACT

On an international scale, the First Industrial Revolution, the First World War, and the Green Revolution seriously crippled the production and the trade of linen and brought cotton into the forefront. In the meantime, involving the 19th and the 20th centuries, this study especially deals with the social and economic history of linen in Turkey since the beginning of the 20. century. First, thanks to its biological and agricultural characteristics, linen maintains traditional production relations and modes of production from past to present. Thus, it symbolizes traditionalism and stability. In this context, linen is one of the traditional crops of the One-Party period of Turkey (1923-1950). On the other hand, it seems that the production of linen showed a falling tendency with the Green Revolution that promoted agricultural inputs in post -1950s and the neoliberal policies in post-1980s. However, the increasing interest in linen has been realized by means of the geographical sings of linen weaves in recent years. This situation results from the demand for the canvas within the scope of consumption economy rather than an increasing interest in the production of linen. This situation is realized by both bringing the localization dimension of the globalization to the fore to some extent and by re-remembering the traditionalism in recent years when there has been an interest in rural area and organic farming. In addition to all, this study explains the distribution of linen cultivation areas and the changes of these by years in Turkey. In this sense, the economic competition of linen with other crops, socio-economic conditions, prices, and markets are discussed in the paper.

Anahtar Kelimeler: Keten Yetiştiriciliği, Keten Üretimi, Keten Bezi, Keten Sanayi, Keten Ticareti

Keywords: Canvas, Linen Growing, Linen Production, Linen Industry, Linen Trade

* Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, okan.ceylan@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6867-6726.

Extended Abstract

Although linen is one of the ancient crops, it is not well known by many people at the present time. Since both linen and cannabis had been used in the making of sailing ships, these two crops made possible the discovery of the new continents, new jewelries, new raw materials, and new crops in the geographical explorations. However, from the First Industrial Revolution onwards, cotton that was more suitable for weaving began to come into prominence. Second, the outbreak of the First World War decreased the trade and market share of linen to some extent. Third, the Green Revolution that began immediately after the Second World War promoted the crops that required agricultural inputs such as cotton, rice, and corn. Thus, the Green Revolution contributed to the yield, the production, and the market economy of these crops. Thus, it might be concluded that these three international events seriously crippled the production and the trade of linen around the world.

Similarly, this historical process of linen is also valid for Anatolian linen. Linen production began to decline from the 1950s onwards. therefore, linen can be regarded as one of the traditional crops of the early republican period in Turkey. Since it maintains the same relations of production and the same modes of production throughout the centuries, linen symbolizes traditionalism and stability. In other words, linen was one of the prominent crops of etatism in Turkey. However, together with the Green Revolution that promoted the use of agricultural inputs such fertilizer and pesticides, cotton production started to increase, and the production of linen has showed a falling tendency since the beginnings of the 1950s. In other words, this study enlightens the untold story of linen. On the other hand, the increasing interest in linen has been realized by means of the geographical sings of linen weaves in recent years. This situation results from the demand for the canvas within the scope of consumption economy rather than an increasing interest in the production of linen. For example, as a canvas *the Şile Bezi*, *the Ayancık Bezi*, and *the Kandıra Bezi* have become popular in recent years.

Thanks to the historical past of linen in Turkish agriculture, the scientific studies about linen cultivation in Turkey firstly began in Yeşilköy Agricultural Research Institute. These studies continued with the contribution of some German and Soviet specialists who were invited by the Ministry of Agriculture in the 1930s and the 1940s. Together with the decrease of linen cultivated areas, scientific studies focused on cotton. However, in parallel with the increasing interest in linen in recent years, Thrace Agricultural Research Institute has done some research about linen since the beginning of the 2000s. Within this scope, the institute developed three linen varieties in 2018 and 2019 named as *Karakız*, *Beyazgelin* and *Sarıgelin*.

Within the scope of the socio-economic history of linen in Turkey in the 20th and 21st centuries, this study focuses on the spread of linseed from one region to another, distribution of linen cultivation in Turkey, its industrial use, and the gender-based labor division during its production process. Considering spread of linseeds, it seems that wars, trade, and migrations became influential. In the distribution of linen cultivation in Turkey, climate conditions, the economic return of other crops and market relations are effective. In the industrial use of linen, it seems that its weaving had been substantially limited to hand looms. The production of linen fibers has continued with the same primitive technics for centuries. Besides, linen is used in the production of linseed oil, paper, rope, and sail. Therefore, linen might be described as conservative, traditional, and monotonous crop rather than modern, dynamic, and coherent with the developing industry.

Giriş

19. ve 20. yüzyıla damgasını vuran endüstri bitkileri ve lif bitkilerinin başında pamuk gelmektedir. Öyle ki gerek 1838 yılında Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalizmine eklenmesinde ve Osmanlı Devleti'nin ihracatının artışında¹ gerekse 1948 sonrası Marshall Planı ve Yeşil Devrimle birlikte yıldızı parlayan ürünlerin başında da pamuk merkezi bir öneme sahiptir. Özellikle, 1793 sonrası pamuğu işleyen çırçır makinelerinin ortaya çıkışı sadece pamuklu dokuma endüstrisinin pazar payını arttırmakla kalmamış aynı zamanda da keten lifinin tekstildeki önemini geri plana itmiştir. Dolayısıyla pamuk, kendisinden çok daha eski bir geçmişe sahip olan keteni bugün toplumsal hafızamızdan büyük oranda silmiştir. Neticede günümüz tekstil endüstrisinin hammaddesi olan lif bitkilerinden dünyada en çok ekilen mahsul %94 oranla pamuktur. Pamuğu ise sırasıyla jüt, keten, sisal, manila kendiri ve rami bitkisi takip etmektedir. Buna karşın, keten, pamuğun yetişme imkânına sahip olmadığı soğuk bölgelerinde de yetişebilmekte ve yüksek oranda selüloz ve lif içermektedir.²

¹ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, 100-105.

² Serkan Yılmaz ve Arslan Uzun, *Keten Tarımı*, Samsun: TAGEM, 2019, 1-2.

Ancak, artan dünya nüfusunun ve çarpık sanayileşmenin neden olduğu çevresel tahribat ve kirlilik dolayısıyla 1980 sonrasında çevreye dost ürünler bağlamında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yavaş yavaş ketene duyulmaya başlanan ilgi 1990'ların ortalarında ketenin tekstil, organik tarım ve sağlık gibi değişik alanlardaki işlevinin yeniden ortaya çıkmasını sağlamıştır.³ Bu durum Tom Standage'ın da ifade ettiği gibi 10.000 yıl önce insanlık tarihinin gidişatını belirleyen suyun bugün tekrar hem günlük tüketimde ve tarımsal sulamada önemli hale geldiği hem de yakın bir gelecekte ülkeler arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkilerde belirleyici olacağı düşüncesini akıllara getirmektedir.⁴

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da pamuk kadar ekim alanlarına sahip olmayan ve üretimi belirli bölgelerle sınırlı kalan keten günümüzde çok defa kenevir ile karıştırılmakta ve akademik yayınlarda dahi bu iki bitki birlikte anılmaktadır. Bu çalışma, ketenin zirai ve iktisadi açıdan farklılığını açıklayabilmek ve bu eksikliği giderebilmek için 20. asırda Türkiye'de ketenin toplumsal tarihine odaklanmaktadır. Keten, antik çağlardan beri Anadolu ve Orta Asya uygarlıkları tarafından yetiştirilen ve ilk defa lifleri dokunan bir bitki olsa da günümüz toplumunun keten hakkındaki bilgisi oldukça sınırlıdır. Bu çalışma ketenin zirai ve biyolojik özellikleri sonucunda oluşturduğu üretim ilişkileri ve üretim tarzları ile Türkiye'de daha çok Tek Parti döneminin geleneksel bir tarım ürünü olarak kaldığını öne sürmektedir. Bu durumla bağlantılı olarak da ketenin 1950'lerden itibaren başlayan Yeşil Devrim ve akabinde 1980 sonrası Neoliberal ekonomi politikasının liberal kapitalist üretim ilişkileriyle uyum sağlamadığı iddiasını da taşımaktadır. Buna karşın, son yıllarda ketene yönelik artan ilgi ise daha çok keten dokumaları üzerinden coğrafi işaretler almak yoluyla olmuştur. Bu durum ise bir ölçüde hem küreselleşmenin yerelleşmeyi ön plana çıkartarak pazarlanabilir bir meta haline getirme amacı ile hem de modern Türkiye'de köye ve organik tarıma yönelik ilginin arttığı son yıllarda geleneksel olanın yeniden hatırlanması şeklinde olmuştur. Bu çalışmanın amacı ise keten sözcüğünün etimolojisinden ve tarih sahnesine çıkışından yola çıkarak 20. yüzyılın başlarından günümüze, Türkiye'de keten yetiştiriciliği, keten üretiminin bölgeler arası dağılımı ve yıllara göre değişimi, keten üzerine yapılan zirai araştırmaları ve son olarak da coğrafi işaretlerle yeniden hatırlanan keten ürünlerini açıklamaktır.

Metodolojik olarak, bu çalışma ketenin toplumsal tarihine siyasi, toplumsal ve iktisadi açılardan bütüncül olarak yaklaşmıştır. Bu bağlamda, Başbakanlık Cumhuriyet Arşiv belgeleri üzerinden keten üretimine, ticaretine ve işlenmesine dair politikalar ele alınırken Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan Tarımsal Yapı ve Üretim İstatistikleriyle de keten ekim alanları, üretimi ve keten yetiştiriciliğinin ülke genelindeki coğrafi dağılımı incelenmiştir. Keten yetiştiricisi köylülerin gündelik yaşamı ve üretim ilişkileri dönemin basını üzerinden ele alınmıştır. Ayrıca, Tarihten Sosyolojiye İktisattan Ziraata kadar değişik bilim dallarından keten hakkındaki kitap, makale ve bildiri gibi akademik çalışmalar da bu çalışmaya multi-disipliner bir perspektif sunmuştur.

Keten Sözcüğünün Etimolojisi

Keten özellikleri itibarıyla da lif bitkileri, yağlı tohum bitkileri endüstri bitkileri ve tıbbi aromatik bitkiler arasında değerlendirilmektedir.⁵ Linaceae familyasında bulunan *Linum* cinsine ait olan keten, 9 cins ve 150 tür arasında ekonomik değeri olan tek türdür.⁶ Bu bağlamda, Türkiye florasında da bulunan *Linum usitatissimum* L. ve *Linum bienne* Mill ticari değeri olan keten türleridir.⁷ Buradan hareketle, Latince *linus* ve Yunanca *linon* kelimelerinden gelen ketenin⁸ etimolojisine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri de Türklerin devletler kurduğu ve göçler yoluyla iskân ettikleri Orta Asya ve Anadolu coğrafyalarında keteni farklı farklı isimlendirmeleridir. Örneğin, ilk olarak, Uygur Türklerinin hukuk senetlerinde keten için *kidin* ya da *kedin* sözcüklerini kullandıkları görülmektedir. Ayrıca Uygurlar, ketene *kentir*, tohumuna da *huma* adını vermişlerdir. Kazan Türklerinin ise bu bitkiye *kiten* ya da *keden* dedikleri görülmektedir. Eski Çağatay dilinde ise keten için

³ Metin Babaoğlu, "Tarihi İnsan Uygarlığıyla Yaşıt Yeniden Hatırlanan Eski Bir Dost: Keten", *AgroSkop*. 2010, 46.

⁴ Tom Standage, *Altı Bardakta Dünya Tarihi*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2014, 257.

⁵ Güven Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (*Linum Usitatissimum*)", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, 2, 2020, 120.

⁶ Şahane Funda Arslanoğlu, Selim Aytaç ve Ali Kemal Ayan, "Keten: Anadolu Coğrafyasında Küllerinden Yeniden Doğan Bitki", *Ziraat Bilimlerinde Güncel Akademik Çalışmalar*, Der. Nurhan Keskin Ivpe, Cetinje, Montenegro, 2018, 437.

⁷ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (*Linum Usitatissimum*)", 120.

⁸ *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, I. Köy ve Ziraat Kongresi Yayını, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938, 168.

zıgır sözcüğünün kullanıldığı da bilinmektedir.⁹ Altaylarda yaşayan Teleüt Türkleri ise keten sözcüğünü kullanmayıp ona yumuşak kendir adını vermişlerdir.¹⁰

İkinci olarak Türklerin Anadolu'ya göç yolları üzerinde Arap ve Fars toplumlarıyla kurdukları sosyal, kültürel ve iktisadi ilişkiler sonucunda keten sözcüğünün Farsça ve Arapçadan Türkçeye geçtiği yönünde bir görüş de bulunmaktadır. Nitekim Arapların ketene kettan veya kinnab dedikleri görülmektedir. Bu yüzden de Anadolu Türkleri bu bitkiyi keten olarak adlandırırken tohumuna da çedene, çetene ya da seyrik adını vermişlerdir. Anadolu'da çok eski dönemlerde yazılan tıp kitaplarında ketenden bahsedildiği ve bu bitkinin keneviriden (kendir) ayrı tutulduğu görülmektedir.¹¹ Nitekim, keten ve kenevir bitkileri lifli ve yağlı tohumlu bitkiler olsalar da morfolojik olarak birbirilerinden farklıdır. Örneğin keten, keneviriden farklı olarak, keyif verici bir madde olarak kullanılmaz.¹² Ancak, Anadolu dışında yaşayan Türklerin keten ve kenevir arasında bir ayırma gitmeksizin bu bitkilere kendir adını verdikleri de görülmektedir. Nitekim 1930'ların sonu ve 1940'ların başında keten araştırması yapan Tevfik Eşberk de Rize'de kenevire keten denildiğini fark etmiştir.¹³ Ayrıca Doğu Karadeniz Bölümünde ketene zeyrek adı da verilmektedir.¹⁴

Antik Kültür Bitkisi Keten¹⁵ ve Yayılış Alanları

Keten sözcüğünün etimolojisi kadar bir diğer ilgi çekici tarafı ise antik kültür bitkilerinden biri olmasıdır. ¹⁶ Öyle ki çok tanrılı inanca sahip Sümerlerin inanışına göre, ketenin tıpkı buğday, arpa ve kenevir gibi Sümer tanrıları tarafından dünyaya gönderilen dört kutsal tohumdan biri olduğuna inanılırdı.¹⁷ Ayrıca, tarihi süreçte keten, lif amacıyla kullanılan ilk bitkidir. Arkeolojik kazılara göre en eski keten liflerinin bundan 30.000 yıl önce Gürcistan'da bulunan Dzudzuna Mağarası civarında kullanıldığı düşünülmektedir. Keten, Hindistan'dan Mısır'a Türkiye'den İsviçre'ye kadar geniş coğrafyalarda en az 5.000 yıldır tarım kültüründe bulunmakta ve yağ, lif ve tohum ihtiyacı için üretilmektedir.¹⁸

Bir diğer ifade ile Ketenin gen merkezi kesin olarak bilinmemekle birlikte ketenin anavatanının başta Akdeniz havzası, Merkezi Asya, Güneybatı Asya, Sibirya ve Avrupa olduğu düşünülmektedir.¹⁹ Merkezi Asya'da ketenin ilk kültüre alındığı bölge Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırlarında yer alan Fergana Vadisidir. Buna göre, ketenin önce Çin'e daha sonra da İskitler tarafından savaşlar, göçler ve ticaret vasıtasıyla Avrupa'ya taşındığı iddia edilmektedir.²⁰ Anadolu'da keten tarımı ve dokumalarının ilk örnekleri ise MÖ 7200-6500 arasında Mezopotamya'nın kuzeyi olarak da bilinen Verimli Hilalin geçtiği Dicle ve Fırat havzasında başlamıştır.²¹ Bu bölge ise Diyarbakır Ergani Ovası'nda bulunan Çayönü'dür.²² Ayrıca, arkeolojik kazılarda MÖ 6000'de Konya Çatalhöyük'te ve MÖ 4000'de Burdur Kuruçay'da evcil ve yabancı keten tohumlarına da rastlanmıştır.²³ Bu coğrafyaların dışında ise İngilizler ketenle 12. yüzyılda Amerikalılar ise 18. yüzyıl gibi çok daha geç tarihlerde tanışmışlardır.²⁴

İnsanlığın ilk lif bitkilerinden olan keten liflerinin kullanımına dair en eski bilgiler MÖ. 9000 yılına kadar uzanmaktadır.²⁵ Keten antikçağlarda dahi Akdeniz'in farklı bölgelerinde yetişebilen bir bitkidir. Ayrıca,

⁹ Erdem Ulaş, *Mucize Bitki Kenevir*, İstanbul: Hiper Yayınları, 2019, 25-26.

¹⁰ Ulaş, *Mucize Bitki Kenevir*, 24.

¹¹ Ulaş, *Mucize Bitki Kenevir*, 25-28.

¹² Neşet Arslan, "Tartışmalar Işığında Kenevire Bakış", *TURKTOB*, 28, 2018, 23.

¹³ Habil Tevfik Eşberk, *Türk Keten Lifleri Üzerinde Etütler*, Ankara: T.C Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1947, 13.

¹⁴ M. Kemal Tuncar, "Keten Ziraatı ve Faydaları", *Ziraat Dünyası*, 27, 1952, 25.

¹⁵ Fethi İncekara, *Endüstri Bitkileri ve Islahı*, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1979, 160; Ayten Altıntaş, "Kenevir Tohumunun Osmanlı Tıbbındaki Yeri", *Endüstriyel Kenevir Formu I-II*, Der. Şükrü Karataş. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2018-2019, 100.

¹⁶ İncekara, *Endüstri Bitkileri ve Islahı*, 160; Altıntaş, "Kenevir Tohumunun Osmanlı Tıbbındaki Yeri", 100.

¹⁷ Altıntaş, "Kenevir Tohumunun Osmanlı Tıbbındaki Yeri", 100.

¹⁸ Arslanoğlu, Aytaç ve Ayan, "Keten: Anadolu Coğrafyasında Küllerinden Yeniden Doğan Bitki", 437.

¹⁹ Arslanoğlu, Aytaç ve Ayan, "Keten: Anadolu Coğrafyasında Küllerinden Yeniden Doğan Bitki", 437; Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 120.

²⁰ Ulaş, *Mucize Bitki Kenevir*, 23.

²¹ Arslanoğlu, Aytaç ve Ayan, "Keten: Anadolu Coğrafyasında Küllerinden Yeniden Doğan Bitki", 438; Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 3; Nazmiye Aydın, "Trabzon'da Yok Olan Dokuma Sanatı: Keten", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 13, 26, 2019, 578.

²² Aydın, "Trabzon'da Yok Olan Dokuma Sanatı: Keten", 578.

²³ Hüsrem Çelik, *Eskiçağda Anadolu'da Dokuma*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014: 14-15.

²⁴ Arslanoğlu, Aytaç ve Ayan, "Keten: Anadolu Coğrafyasında Küllerinden Yeniden Doğan Bitki", 437.

²⁵ Aydın, "Trabzon'da Yok Olan Dokuma Sanatı: Keten", 578.

Herodotos'a göre Çukurova, İtalya ve Mısır'da ketene dayalı bir endüstri bulunmaktadır.²⁶ Sümerlerin Ur ve Logos şehirlerinde ketenin tekstil üretiminde kullanıldığı ve böylece de gündelik eşyalarda keten dokumalarının olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra Sümerlerin tanrı heykellerinin dahi keten kumaşlarla örtüldüğü çeşitli arkeolojik kazılarda tespit edilmiştir.²⁷ Mısır'da hayvan yünlerinden elde edilen yün dokumaların kullanımının yasak olması da Mısır'da keten tarımını ve dokumacılığını yaygınlaştıran bir diğer nedendir. Geçmişten günümüze kadar değişmeyen bir konu ise ketenin ekiminde ve hasadında erkek emek gücü görülürken ketenin sapından lif elde etme ve öreke ya da el çıkırığı yardımıyla iplik haline getirilerek dokunması sürecinde ise daha çok kadın emek gücünün görülmesidir.²⁸

20. Yüzyıl Öncesinde Anadolu'da Keten

Tarih boyunca keten bitkisi, elyaf, yağ ve tohum elde etme amacıyla üretilmiştir.²⁹ Örneğin, Uzakdoğu'da keten ipi elbise dokumasında kullanılırken,³⁰ Türkiye'de ise daha çok Karadeniz sahil mıntıkası boyunca ve Kuzey Marmara'da lif, tohum ve yağ elde etme amacıyla üretilmiştir.³¹ Buna göre, keten üretiminin yoğunlaştığı kent ve kasabalar ise Sinop, Ayancık, Kastamonu, Zonguldak, Kandıra, İnebolu, Rize, Trabzon ve Batum'dur.³² Ayrıca Tarihçi Herodot, Xenophon ve Strabo gibi antik dönem bilim insanları da MÖ 5. yüzyılda Doğu Karadeniz ve Manisa Salihli civarında keten ziraatının meşhur olduğunu belirtmektedir.³³ Yüksek nisbi nem sayesinde Orta, Batı ve Doğu Karadeniz kıyıları lif keteni üretimine de uygunken yağ tipi keten ise sıcak ve kurak bölgelerde yetiştirilmektedir. Ancak diğer yandan güneşlenme ketende yağ ve tohum verimini arttırsa da çiçeklenme döneminde görülebilecek yüksek sıcaklıklar ketenin verim ve kalitesini düşürmektedir.³⁴ Bu bağlamda Türkiye'de daha çok tohumu ve lifi için yetiştirilen kışlık keten üretiminin yaygın olduğu görülmektedir.³⁵

Şile'den Rize'ye kadar tüm Karadeniz sahili boyunca yapılan keten üretiminin, dokumasının ve ticaretinin tarihi MÖ. 7000 yılına kadar uzanmaktadır.³⁶ Keten ticareti ise daha çok Arap coğrafyası ile yoğunlaşmıştır. Şile Bezi Osmanlı Sarayı'nda da ilgi görmüş ve özellikle İzmit Kandıra'daki ince keten dokumalar ve Rize'deki keten dokumalar Mısırlı tüccarlar tarafından Ortadoğu'ya satılmıştır.³⁷ Özellikle, 20. yüzyıl başlarına kadar Rize Bezi özellikle Hicaz ve Bağdat'ta rağbet görmüştür. Rize'nin keten bez dokumaları, Rizeli kadınların tarla işlerinden ve çocuk bakım işlerinden boş vakit bulduklarında kendi emekleriyle ürettikleri dokumalardır.³⁸ Hatta Kudüste bulunan muhafazakâr Yahudiler ateş görmeden üretilen keten bezlerine çok rağbet ettiklerinden bazı Yahudi tüccarlar Kandıra köylerine kadar gelip keten bezi ithal etmişler. Bazı Kandıralı keten üreticileri de Letonya'nın başkenti Riga'dan Petkef (Petkov) adı verilen yeni keten çeşitleri getirerek ürünleri ıslah etmişlerdir.³⁹ Ancak Birinci Dünya Savaşından sonra tüccarlarla irtibatın kopması neticesinde keten pazarı kaybolmuştur.⁴⁰ Ayrıca, Rize'de keten üretimine dair sanayinin de atıl duruma gelmesi,⁴¹ bölge tarımının kalkındırılması ve halkın refahının artırılması amacıyla 20. yüzyıl başlarında çay üretiminin yaygınlaştırılması sonucu birçok keten ve kenevir tarlası çay tarlasına dönüştürülmüştür.⁴² Ayrıca çayın yanı sıra mısır ve fındık yetiştiriciliği de keteni

²⁶ Efrumiye Ertekin, "İlkçağda Tarsus Ketencileri ve Ketenleri", *OLBA*, 2005:157-158.

²⁷ Çelik, *Eskiçağda Anadolu'da Dokuma*, 17.

²⁸ Çelik, *Eskiçağda Anadolu'da Dokuma*, 10; Esra Çelik, "Kocaeli Yarımadasına Özgü El Sanatlarından Örnekler", *Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Ed. Haluk Selvi, Ali Yeşildal ve M. Bilal Çelik, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2016, 1743.

²⁹ *Keten Kenevir*, Ankara: Ziraat Vekaleti, 1939, 10.

³⁰ Ulaş, *Mucize Bitki Kenevir*, 23.

³¹ *Keten Kenevir*, 10-12.

³² Aydın, "Trabzon'da Yok Olan Dokuma Sanatı: Keten", 578; Mehmet Mert ve Osman Çapur, "Lif Bitkileri Üretimine Arttırılması Olanakları", Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası VII Teknik Kongresi Bildiri Kitabı-I, 11-15 Ocak 2010, 419.

³³ Eşberk, *Türk Keten Lifleri Üzerinde Etütler*, 12.

³⁴ Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 16.

³⁵ Friedrich Tobler, *Kenevir, Keten, Jüt Mütéhassısı Sıfatıyla 1937 Eylülünden Teşrinisanisine Kadar Yapılan Seyahate Ait Rapor*, İstanbul: T.C Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Burhaneddin Basımevi, 1938, 9.

³⁶ Arslanoğlu, Aytac ve Ayan, "Keten: Anadolu Coğrafyasında Küllerinden Yeniden Doğan Bitki", 438; Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 3; Çelik, *Eskiçağda Anadolu'da Dokuma*, 13.

³⁷ Ş. Funda Arslanoğlu, Selim Aytac ve Ali Kemal Ayan, "Keten", *Karadeniz'in Lif Bitkileri Çalıştayı*, Samsun, 5-6 Mayıs 2017, 52.

³⁸ "Rize'de Sanayi Hayatı", *Akşam*, 21 Ağustos 1929.

³⁹ Eşberk, *Türk Keten Lifleri Üzerinde Etütler*, 14.

⁴⁰ Arslanoğlu, Aytac ve Ayan, "Keten: Anadolu Coğrafyasında Küllerinden Yeniden Doğan Bitki", 438; Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 3.

⁴¹ Zehra Aslan ve Mustafa Arıkan, *Cumhuriyet Döneminde Rize I, 1923-1950*, Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2018, 263.

⁴² Bakiye Usta, "Trabzon Feretikosu Doğu Karadeniz Bölgesi Feretiko Bezi Çaykara Projesi Örneği", *Karadeniz'in Lif Bitkileri Çalıştayı*, Samsun, 5-6 Mayıs 2017, 70; Ali Erhan Binici, "Rize Bezi", *Karadeniz'in Lif Bitkileri Çalıştayı*, Samsun, 5-6 Mayıs 2017, 78.

Doğu Karadeniz sahillerinden dışlamıştır.⁴³ Böylece keten pazara yönelik üretim olmaktan çıkıp geçimlik üretime yönelik ekilmiştir.⁴⁴ Ayrıca, Avrupa'daki keten sanayinin ucuz üretimi de Doğu Karadeniz'deki el tezgahlarını bitirmiştir. Bu durum hem ketene dair el sanatlarının⁴⁵ hem de uzun lif ketenlerinin üretimlerinin kaybolmasına yol açmıştır.⁴⁶

1920'lere kadar Karadeniz sahil yerleşimlerinde düz keten bezi ve kaba örtü üretimi de bulunmaktadır.⁴⁷ Örneğin, 19. yüzyılda bir ipliği keten bir diğeri ince ipek olan "Hilali Gömlek" adı verilen gömlekler de Trabzon yöresinde dokunmuştur. Bu gömleklerden Sultan Abdülaziz'e de gönderilmiştir.⁴⁸ Hatta 19. yüzyılın ortalarına kadar dünyada üretilen tekstil liflerinin %80'ni de keten ve kenevir dokumalar oluşturmaktadır.⁴⁹

Osmanlı döneminde, Türkler ketenin sapından lif ve tohumundan da yağ üretmişlerdir. Ancak, Fransa ve Belçika'da olduğu kadar keten yetiştirme kültürüne sahip olmamışlardır. Bunun temel nedeni ise tarımsal araç gereçlerin eksikliği ve Anadolu'da ekilebilir alanların genişliğine rağmen işgücünün kıt ve pahalı olmasından kaynaklanmaktadır. Trabzon ve Kale-i Sultaniye (Çanakkale) bölgelerinde yetiştirilen ketenler Avrupa'dakilere oranla daha ince ve daha beyazdır. Bu yüzden de Türk ketenleri Fransız ketenlere oranla daha pahalıydı. Örneğin, 27 Şubat 1863 tarihinde İstanbul'da düzenlenen ilk ziraat sergisi 13 kısımdan oluşmuş olup bu serginin 6. kısmı ipek, keten ve yün sergisine ayrılmıştır. Buna göre, gevşek nitelikteki kenevir ipliğine oranla keten ipliği daha sağlam olduğu için keten elyafı kenevire oranla daha yüksek fiyattan satılmıştır.⁵⁰ 1930'ların ortalarında Anadolu'da keten kenevir gibi endüstri bitkileri üzerine araştırmalar yapan Sovyet uzmanlar da keten ziraatının arttırılarak pazara yönelik üretim yapılması gerektiğinin altını çizmişlerdir.⁵¹

Keten Yetiştiriciliği

Keten tuzlu ve drenajlı topraklar hariç değişik iklim ve toprak yapılarında yetişebilen bir bitkidir.⁵² Ancak keten için en ideal topraklar ince yapılı ve kil oranı yüksek topraklardır.⁵³ Keten yoğun emek ve özen gerektiren bir üretim sürecine sahiptir. Keten yetiştiriciliğinde serpmeye ekim öncesinde toprağın iyi işlenmiş, kabartılmış ve yumuşak hale getirilmiş olması ürün verimliliği açısından oldukça önemlidir. Buna karşın keten birçok bitkiye oranla kimyasal gübreden ziyade zeytin posası ya da güvercin gübresi gibi azot (dekar başına 8-10 kg) ve tuz içeriği yüksek organik gübrelere ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden de keten yetiştiriciliğinde taze hayvan gübresi yerine yanmış hayvan gübresi kullanılmaktadır.⁵⁴ Yetiştirme süresi boyunca keten iki kez sulama ihtiyacı duymaktadır. Son sulama ise hasattan en az üç hafta önce yapılmaktadır.⁵⁵ Ancak bu sulama zorunluluk olmayıp yüksek verim almak içindir.

1 dekara 6 kg tohumunun atıldığı keten yetiştiriciliğinde 1 dekardan da ortalama 100 adet keten bağı, 20 kg ile 40 kg arasında lif elde edilmektedir.⁵⁶ Keten ince, dik ve uzun gövdeli tek yıllık otsu bir bitki olmakla birlikte tek dallı ya da çok dallı olabilmektedir. Tohumluk için ekimlerde çok dallı yapı arzu edilirken lif amaçlı üretimde ise tek dal yapısı arzu edilmektedir.⁵⁷ Yağlık keten 30-70 cm boyundayken lif amaçlı ekilen keten ise 120 cm boyunda olup sap kalınlıkları ise 2-3 mm'dir. Ayrıca kapsülü 5-12 mm, tohumu 3,5-7 mm uzunluğunda olan ketenin bin dane ağırlığı ise 7-9 gramdır.⁵⁸

⁴³ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 137-138.

⁴⁴ Mert ve Çapur, "Lif Bitkileri Üretimine Arttırılması Olanakları", 412.

⁴⁵ Mert ve Çapur, "Lif Bitkileri Üretimine Arttırılması Olanakları", 419.

⁴⁶ P. M. Zhukovsky, *Türkiye'nin Ziraat Bünyesi (Anadolu)*, Çev. Celal Kıpçak, Haydar Novruzhan ve Sabir Turkistanlı, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, 1951, 513.

⁴⁷ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: ODTÜ, 1977, 409.

⁴⁸ Aydın, "Trabzon'da Yok Olan Dokuma Sanatı: Keten", 582.

⁴⁹ Nebahat Kılıç, "Tekstil Sektörü ve Hedefleri", *Karadeniz'in Lif Bitkileri Çalıştayı*, Samsun, 5-6 Mayıs 2017, 18.

⁵⁰ *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul: I. Köy ve Ziraat Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, 1938, 169-170.

⁵¹ Tobler, *Kenevir, Keten, Jüt Mühassası Sıfatıyla 1937 Eylülünden Teşrinisanisine Kadar Yapılan Seyahate Ait Rapor*, 10.

⁵² Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 2.

⁵³ Babaoğlu, "Tarihi İnsan Uygarlığıyla Yaşit Yeniden Hatırlanan Eski Bir Dost: Keten", 47

⁵⁴ *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, 168; Babaoğlu, "Tarihi İnsan Uygarlığıyla Yaşit Yeniden Hatırlanan Eski Bir Dost: Keten", 48.

⁵⁵ Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 18.

⁵⁶ Kendir Ziraatı İçin", *Tan*, 1 Mart 1937.

⁵⁷ Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 5-11.

⁵⁸ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 121.

Ketenin yetiştirme süresi ise 90-110 gün arasındır.⁵⁹ Bitkinin yaklaşık ilk iki aylık süreci vejetatif gelişme sürecini, sonraki bir aylık dönem çiçeklenme dönemini ve geri kalan son bir ayı da olgunlaşma dönemini kapsamaktadır. Hem yazlık hem de kışlık ekimi olan keten iyi bir münavebe ürünüdür.⁶⁰ Yaz dönemi için nisan ayında kış dönemi içinse ekim ayında ekim yapılmalıdır.⁶¹ Yetiştirme sürecinden sonra ise ketenin dört farklı hasat dönemi bulunmaktadır. İlk olarak, yüksek kaliteli fakat düşük verimli lifin alındığı yeşil olum dönemi, ikincisi yüksek verimli lifin alındığı erken yeşil sarı olum dönemi, üçüncü olarak hem lifin hem de tohumun elde edildiği tam sarı olum dönemi ve son olarak da sadece tohumun elde edildiği ölü olum dönemidir.⁶² Ketenin lif amaçlı hasadında sapların yeşil ve sarı olması beklenirken tohum amaçlı hasatta ise kapsüllerin sarı ve kahverengi olması beklenmektedir. Hasat orak ve tırpanla yapılabileceği gibi makine ile de yapılabilmektedir.⁶³ Orakla biçilen keten sapsarı ardından dövülerek tohumu ayrılır.⁶⁴

Lif amaçlı üretimde kesilen sapsarı tarlada serilip kurutulmakta ve demetlenerek havuzlama yapılmaktadır. Buna karşın tohum üretiminde ise günümüzde biçerdöver ile hasat yapılabilmektedir.⁶⁵ Havuzlamaya Ege'de limanlama adı verilirken bazı yörelerde ise çaylama adı verilmektedir.⁶⁶ Havuzlama işleminin doğal ortamlarda yapılabilmesi için 1,30 cm derinliğinde bir akarsuya ihtiyaç bulunmaktadır. Bir hafta ile on gün arasında nehir sularında bekletilen demetlenmiş keten lifleri yapay havuzlardakilere oranla daha beyaz renktedir. Sudan çıkartılan lifler bazı bölgelerde çatı altlarına konulurken bazı bölgelerde ise sağlamlığının artması amacıyla üzerine çığ düşmesi için çayır arazilerine serilmektedir.⁶⁷ Kuruyan keten sapsarı daha sonra ezme işlemi amacıyla kütük veya taş üzerinde tokmaklarla dövülerek ketenin sap kısmı ayrılır.⁶⁸ Köylü kadınlar mengenez yardımıyla ketenin lifli kısımlarını bitkinin odunsu kısımlarından ayırırlar ve şimşir tarakla tararlar.⁶⁹ Ardından da küllü sularla, ıslak liflerin güneşte kurulması yoluyla ya da Şile gibi sahil kasabalarında deniz suyuyla ağartma işlemi yapılarak yeknesak iplikler elde edilir. Bu süreç 15 ile 90 gün arasındadır. Buna karşın kireç kaymağında ağartmanın sakıncası ise kumaşın dayanıklılığını zedelemesidir.⁷⁰ Geriye kalan ise ketenin elyaf kısmıdır. Bu elyafın geleneksel yöntemlerle ip haline gelmesi ise iğ ya da kirmanlar aracılığıyla olmaktadır. Dolayısıyla, yazın hasat edilen keten ancak kışın ip haline gelebilmektedir.⁷¹ İlginç olan ise Türkiye'de ketenin hasat edilme ve işleme yöntemlerinin ilköğretimden beri geleneksel ve iptidai yollarla yapılmasıdır.⁷²

Keten elyafı kolay buruşabilen, kolay ütülenebilen, yıkanıldığında daha da yumuşayan, serinlik hissi veren parlak yüzeye sahip bir elyafıdır.⁷³ Mengenezden elde edilen uzun life üsküllü veya öz, taraktan dökülen elyaflar ise kıtık ya da geçim olarak adlandırılmaktadır. Elyafın 8-10 tutması bir araya getirilerek burma yapılmaktadır. Çanak kale yöresinde mengenezlerden geçirilen tutmalar domuz kılından taraklarla taranarak iplik üretimi yapılmaktadır.⁷⁴ Ekim, hasat ve işlenmesi gelenekseliği sembolize eden keten hakkında 1930'ların başında P. M. Zhukovsky ve heyeti tarafından Anadolu'da 280 adet keten numunesi alınmıştır. En çok numune alınan iller sırasıyla 55 adet ile Konya, 35 adetle Niğde ve 28 adetle de İzmir'dir.⁷⁵

⁵⁹ Arslanoğlu, Aytaç ve Ayan, "Keten", 58.

⁶⁰ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 122-138.

⁶¹ Babaoğlu, "Tarihi İnsan Uygarlığıyla Yaşıt Yeniden Hatırlanan Eski Bir Dost: Keten", 48

⁶² Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 122-138.

⁶³ Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 29.

⁶⁴ Zhukovsky, *Türkiye'nin Zirai Bünyesi (Anadolu)*, 514.

⁶⁵ Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 29.

⁶⁶ İncekara, *Endüstri Bitkileri ve Islahı*, 189.

⁶⁷ M. Kemal Tuncar, "Keten Ziraatı ve Faydaları", *Ziraat Dünyası*, 27, 1952, 23.

⁶⁸ Çelik, 2014, *Eskiçağda Anadolu'da Dokuma*, 12-13.

⁶⁹ Tuncar, "Keten Ziraatı ve Faydaları", 23.

⁷⁰ Tefik Eşberk, *Türk Keten Lifleri Üzerinde Etütler*, 41-43.

⁷¹ Çelik, *Eskiçağda Anadolu'da Dokuma*, 13.

⁷² Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 123.

⁷³ Çisem Gürkan, *Geleneksel Şile Bezinin Günümüz Kadın Giysi Modasına Uyarlanması*, Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 15.

⁷⁴ Tuncar, "Keten Ziraatı ve Faydaları", 24.

⁷⁵ Zhukovsky, *Türkiye'nin Zirai Bünyesi (Anadolu)*, 515.

Resim 1: Kandıra'da Keten Hasadı

Kaynak: "Kandıra Ketenini Görmek İsteyenlere", *Bugün Kocaeli Gazetesi*, 29 Haziran 2020.

Tablo 1: Prof. Zhukovsky ve heyeti tarafından Bazı İllerden Alınan Keten çeşitlerine Dair Numuneler

İller	Numune	İller	Numune
Eskişehir	4	Samsun	6
Ankara	14	Balıkesir	5
Çorum	1	İzmir	28
Tokat	6	Manisa	7
Sivas	7	Aydın	6
Kayseri	27	Muğla	6
Niğde	35	Denizli	12
Konya	55	Burdur	5
Afyon	12	Antalya	2
Isparta	1	Kahramanmaraş	1
Amasya	14	Erzurum	1
Kastamonu	25	Toplam	280

Kaynak: P. M. Zhukovsky, *Türkiye'nin Zirai Bünyesi (Anadolu)*, 515.

1909-2019 Arası Dönemde Keten Ekim Alanları ve Üretim

Tablo 2. Keten Ekim Alanları (Ha) ve Keten'den tohum ve lif Üretimi (Ton)

Yıllar	Keten Ekim Alanı	Keten Lif Üretimi	Keten Tohumu Üretimi
1909	15.418	2.921	3.925
1913	12.651	10.987	8.209
1928	3.900	2.851	-
1933	7.718	6.920	-
1938	17.000	3.900	7.300
1943	31.000	7.393	16.175
1947	79.900	3.600	44.600
1948	67.600	2.900	35.100
1953	38.264	3.303	24.295
1958	35.700	4.400	21.000
1963	29.000	5.000	18.000
1968	16.000	3.500	-
1973	11.000	1.425	-
1978	4.850	1.150	-
1983	5.000	1.000	-
1988	4.900	600	-
1993	745	45	-
1998	320	50	-
2000	320	22	-
2005	176	6	86
2007	80	6	48
2010	10	3	-
2013	-	4	-
2016	2,5	3	-
2017	5	3	-
2019	2,5	2	-

Kaynak: TÜİK 1936; 1947;1951; 1954; 1959; 1965; 1978; 1979; 1985;1990; 1995; 2001; 2002; 2007; 2009; Serkan Yılmaz ve Arslan Uzun, *Keten Tarımı*, 4; TÜİK, *Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler (Keten Tohumu, lif)*; Güven Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 139.

Cumhuriyetin ilanından 1930'ların ilk yarısına kadar Türkiye'de keten üretiminin %75'nin Marmara Bölgesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda Tekirdağ 1.300 hektar ile üretimin %30'a yakınına üretmekte ve Tekirdağ'ı da 1.200 hektar ile Kocaeli ilinin izlediği görülmektedir.⁷⁶ 1935-1950 arası dönemde ise keten ekim alanları ülke genelinde üç kat artmıştır.⁷⁷ Ancak, 1930'lu yıllarda Türkiye'de elyaf keteninden ziyade yağ keteninin yetiştirildiği görülmektedir.⁷⁸ İncekara ve Tarıman'ın araştırmasına göre 1950'li yıllarda keten ekim alanları daha çok Kocaeli, Zonguldak ve Sinop illerinde 10.000 hektar alanda yoğunlaşmıştır. Buna karşın, başta Çukurova olmak üzere, Orta Anadolu, Karadeniz ve diğer bölgelerde toplam 135.000 hektar daha keten ekilebilir alan bulunmaktadır. Bu bölgelerdeki keten üreticileri ağustos ve eylül yağmurlarına bağlı olarak yazlık keten ektiklerinden lif yerine daha çok ketenin tohumundan faydalanmışlardır. Oysa yüksek nem oranı sayesinde Doğu Karadeniz kıyıları lif keteni üretimine de uygundur. Ancak, lif keteni üretilmiş olsa dahi keten lifini iplik ve dokuma haline getirebilecek endüstri kuruluşları yeterince gelişmemiştir.⁷⁹

Nitekim, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında 1932 yılında Sovyetler Birliği'nden Prof. Pavlov öncülüğündeki heyetin ve 1933 yılında Edwin Kemmerer öncülüğündeki Amerikalı heyetin hazırlayıp İktisat Vekaletine sundukları raporlarda en kapsamlı çalışmalar tekstil sektörü içinde pamuklu dokuma ve pamuk ipliği hakkında olmuştur. Bu durum hem ekonomik buhran sonrasında %80'ni ithal edilen pamuklu dokuma ürünlerinde dış ticaret hadlerindeki olumsuz durumu engellemek hem de 1933 sonrası uygulanacak olan Planlı

⁷⁶ T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Direktörlüğü, *Tarım İstatistikleri 1928-1934*, Ankara: Ulus Basımevi, 1936, 108-111.

⁷⁷ T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*, Ankara: DİE Matbaası, 1951, 5-7.

⁷⁸ *Keten Kenevir*, 10-13.

⁷⁹ Celal Tarıman ve Fethi İncekara, "Memleketimizde Keten ve Kenevir İstihsalinin Arttırılması İmkânları", *Çiftçi*, Cilt 9, 102, 1954, 225-226.

Sanayi Kalkınmasının temellerini oluşturmak amacıyla belirtilmiştir.⁸⁰ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sümerbank'ın pamuklu dokumaya önem vermesi ve pamuğun yumuşaklığı dolayısıyla tercih edilmesi de keten dokumacılığını geri plana itmiştir.⁸¹ Örneğin, ilk olarak 1933 yılında Mühendis Ahmet Asım Bey ve arkadaşları tarafından ip, sicim, urgan ve halat yapmak ve bu alanda fabrikalar açmak üzere merkezi İstanbul'da olmak üzere 25 sene müddet ve 300.000 TL sermaye ile "Kendir ve Keten Sanayi Türk Anonim Şirketi" kurulmuştur.⁸² Ayrıca, 1936 yılında Sinop'ta bir girişimci ıslatılmış sap satın alarak küçük tesisatında bunları keten ipliğine dönüştürmeyi ve bu iplikleri evlerdeki el tezgahlarında keten bezi dokuyanlara satmayı planlamıştır. Ancak bir netice alınamamıştır. Ziraat Vekaleti tarafından Almanya'dan davet edilen keten-kenevir uzmanı Prof. Dr. Friedrich Tobler⁸³, keten saplarında iş gücü verimliliği sağlaması amacıyla kooperatifler yoluyla sap savurma makinesinin alınması ve köylülere keten bezi dokumalarının öğretilerek kış aylarında köylülere ek gelir getirmesinin sağlanmasını önermiştir. Sinop'un Karasu (Erfelek) ilçesi civarında keten ekimine uygun ekilmemiş topraklar bulunsa da endüstrileşme ve kooperatifleşme olmadan keten ziraatının gelişimi başarılamamıştır.⁸⁴

Ancak, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Marmara Bölgesi Türkiye keten üretiminde %75'lik aslan payını korusa da bu sefer keten ekim alanları Tekirdağ yerine Kocaeli ilinde yoğunlaşmıştır. Örneğin 1941 yılında Marmara Bölgesinde ekilen 28.634 hektar alanın 20.697 hektarı Kocaeli ilindedir. Ancak 1943 sonrası Tekirdağ ve Kocaeli illerinde de keten ekim alanları savaş ekonomisi koşullarında tarlaların besin değeri yüksek tahıllara ayrılması ve uygulanan vergilendirme politikaları dolayısıyla ortalama üç kat azalmıştır.⁸⁵ Bir diğer örnek ise keten üreticisi Kandıralıların Toprak Mahsulleri Vergisi konusunda iki temel sorununun bulunmasıdır. Bunlardan ilki çiftçilerin ne kadar vergi ödeyeceğini belirleyecek olan tahsildarın vaktinde ilçeye gelmemesinin neden olduğu sıkıntıdır. Bu durumda köylü ketenini geç hasat ettiğinde verim kaybı yaşıyorken erken hasat ettiğinde de hem cezalı oluyor hem de ürününü pazarlayamıyordu. İkinci sorun ise en yakın toplama merkezi Şile'de olduğundan Kandıralı üreticiler oraya gittiklerinde dışarıdan geldikleri için bekletilmeleridir.⁸⁶

Türkiye'de keten ekim alanlarında en dikkat çeken artış 1946 ve 1947 yılları arasında gerçekleşmiştir. Buna göre ekim alanları 28.600 hektardan 79.000 hektara yükselirken 2.500 ton olan lif üretimi 3.600 tona ve 19.000 ton olan keten tohum üretimi ise 44.600 tona yükselmiştir.⁸⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik iyileşmenin yaşandığı bu dönemdeki artış çok dikkat çekicidir. Örneğin, bu artışın en çok yaşandığı iller ise Adana, Eskişehir, Kocaeli, Hatay ve Kütahya illeridir. Özellikle de Adana'da keten ekim alanlarında 12.315 hektardan 27.120 hektara ani bir yükseliş yaşanmıştır.⁸⁸ 1948 yılından günümüze ise hem keten ekim alanları ve üretimi istikrarlı bir biçimde düşmüş hem de keten ekiminin yapıldığı vilayet sayısı azalmıştır. 1948 yılından itibaren ise Türkiye ekonomisinin liberalleşmesi ve Marshall Planı ile artan pazara yönelik üretim daha çok buğday, pamuk ve şekerpancarı ürünlerin önünü açmıştır. Bu ürünler, Türk köylüsünü tarımsal girdi kullanımı ile daha çok pazara entegre eden besin değeri ya da katma değeri yüksek ürünler olmuştur. Hatta Türkiye'de şekerpancarı ekiminin olduğu bölgelerde çiftçilerin fenni gübreye, zirai mücadele ilaçlarıyla ve makineleşme ile tanışması dahi pancar şirketleri vasıtasıyla olmuştur.⁸⁹

1948'den sonra ekim alanları istikrarlı bir şekilde arttırılmayan keten henüz Tek Parti döneminin devletçilik politikasının sınırlı ve yerel ölçekte geliştirdiği geleneksel bir ürünü olarak kalmıştır. Nitekim endüstri bitkileri

⁸⁰ Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Yükselişi*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2017, 116-118.

⁸¹ Aydın, "Trabzon'da Yok Olan Dokuma Sanatı: Keten", 578.

⁸² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30.18.1.2/33.5.9 (14.01.1933).

⁸³ Friedrich Tobler, Alman asıllı keten kenevir uzmanıdır. Almanya'da bulunan Dresden Yüksek Teknik Okulu'nda görev yapan bir bilim insanıdır. Okan Ceylan "Cumhuriyet'in İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi" *Belgi*, Sayı 22, 2021, 195-218 adlı makalem de dahil Türkiye'deki bazı yayınlarda ismi ötey olarak geçse de burada sehven bir hata bulunmaktadır. Bu hatanın nedeni ise 5 Eylül 1935 tarihli Ulus Gazetesi'nin 3. sayfasında yer alan "Keten Kenevir Uzmanı Geldi" başlıklı haberde "Tarım Bakanlığı tarafından keten ve kenevir uzmanı olarak Almanya'dan getirilen profesör Tabler ötey gün Ankara'ya gelmiş." cümlesindeki ötey gün Tobler'in ismi ya da soy ismi değildir. Burada kastedilen öteki gündür. Bkz, "Keten Kenevir Uzmanı Geldi" *Ulus*, 5 Eylül 1935. Buna karşın Habil Tevfik Eşberk'in *Türk Keten Lifleri Üzerinde Etüdler* adlı eserinin 13. Sayfasında isim doğru olarak Prof. Dr. Friedrich Tobler şeklinde verilmiştir. Bkz. Habil, Tevfik Eşberk, *Türk Keten Lifleri Üzerinde Etüdler*, Ankara: T.C Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1947, 13.

⁸⁴ Tobler, *Kenevir, Keten, Jüt Mütahassısı Sıfatıyla 1937 Eylülünden Teşrinisanisine Kadar Yapılan Seyahate Ait Rapor*, 10-11.

⁸⁵ T.C. Başbakanlık, İstatistik Genel Müdürlüğü, *Tarla Mahsulleri 1940-1945*, Ankara: DİE Matbaası, 1947, 52.

⁸⁶ Safiye Kıranlar, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kocaeli'nin Sosyo-ekonomik Durumu Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2015, 1172.

⁸⁷ T.C. Başbakanlık, İstatistik Genel Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*, Ankara: DİE Matbaası, 1951, 12.

⁸⁸ T.C. Başbakanlık, İstatistik Genel Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*, 136.

⁸⁹ Erol Sunay, "Ağrı'da Tarla Ziraatı ve Hububatın Önemi", *Hâkimiyet*, 7 Temmuz 1965.

ve yağlı tohum bitkileri özelinde düşünüldüğünde 1950'lerden itibaren pazara yönelik üretim koşullarında pamuk, şekerpancarı, çeltik ve ayçiçeği keteni geri planda bırakacaktır. Bu bağlamda, 1950-1975 yılları arasında Türkiye'de keten ekim alanları tam üç kat azalma göstermiştir. 1950 yılında 49.878 hektar keten ekili alanın en geniş olduğu ilk beş vilayet 8.691 hektar ile Eskişehir, 3.795 hektar ile Kocaeli, 3.712 hektar ile Ankara, 3.635 hektar ile Seyhan (Adana) ve 3.431 hektar ile Tekirdağ illeridir.⁹⁰ Ancak, 1953 sonrası keten ekim alanlarında tekrardan 6.365 hektar ile Tekirdağ ili 4.330 hektar ile Kocaeli ili, 3.952 hektar ile Ankara ve 2.099 hektar ile de Eskişehir illeri ilk sıralarda gelmektedir. Bu illerdeki keten ekim alanları ülke genelinin %40'ını oluşturmaktadır.⁹¹ Ancak, Eskişehir ilinde keten ekim alanlarının 1950-1953 arasında birinci sıradan beşinci sıraya gerilemesinin nedeni artan meyvecilik, hububat ve bakliyat üretimidir.

1958 yılında ise en geniş keten ekim alanlarına sahip iller sırasıyla 5.918 hektar ile Kocaeli, 5.240 hektar ile Adana, 4.101 hektar ile Tekirdağ ili ve 3.684 hektar ile de Sinop ili gelmektedir.⁹² Sinop ilinde keten ekim alanları yüksek seyretse de 1947'ye oranla Adana ilinde beş kattan fazla bir düşüş yaşanmıştır.⁹³ 1950'lilerde Türkiye'de yağ üretme amacıyla keten ekilmiştir. Özellikle Arjantin keteninin Çukurova tarımında ekim nöbetine girmesi bunun en önemli göstergesidir. Bu bağlamda da 1950-1954 arası dönemde keten ekim sahası %173 ve tohum üretimi %265 oranında artmıştır.⁹⁴ Ancak, 1949 itibarıyla Çukurova'da artan pamuk fiyatları, bostan ekim alanlarındaki artış ve Arjantin keteninin kış soğuklarından zarar görmesi neticesinde Çukurova'da keten ekim alanları 1961'den itibaren yeniden daralmıştır.⁹⁵

1960'ların başında en geniş keten ekim alanlarına sahip iller sırasıyla 6.524 hektar ile Tekirdağ, 6000 hektar ile Kocaeli, 4.320 hektar ile Adana, 2.633 hektar ile Sinop ve 2.400 hektar ile Hatay'dır.⁹⁶ 1960'ların sonuna doğru ise Türkiye'de keten ekim alanlarının %25'nin Kocaeli ilinde olduğu görülmektedir. Bu noktada 1966 yılına kadar Adapazarı ilinde en çok 200 hektar keten ekilmişken bu alan 1966 sonrasında 2.100 hektarın üzerine çıkmıştır. 1967 yılında 5.073 hektar ile Kocaeli en geniş keten ekim alanına sahipken, Kocaeli ilini sırasıyla 2.128 hektar ile Adapazarı, 1.301 hektar ile Tekirdağ, 1.082 hektar ile Niğde ve 1.055 hektar ile de Sinop illeri takip etmiştir. Tekirdağ ilinde ayçiçeği ve buğday, Kocaeli'de ise ayçiçeği, tütün ve bakliyat ekim alanları da ketene rakip ürünler olarak artmaya başlamıştır.⁹⁷ 1950-1970 arası dönemde keten ekim alanları dünyada da 8 milyon hektar civarında seyretse de⁹⁸ 1970 sonrası suni lif endüstrisinin ketene rakip olması ile Türkiye'de ve Dünya'da keten üretimi gerilemeye başlamıştır.⁹⁹

Keten 1970'lere kadar Türklerin geleneksel tarım ürünleri arasındadır. Ancak, üretimde ketene rakip sentetik ürünler kadar artan pamuk üretimi ve daha ucuza ithal edilen jütte keten üretiminin düşmesine neden olmuştur.¹⁰⁰ Ketenin pamuğa kıyasla kapitalist üretim ilişkileri içinde pazar payının düşük olması ve ketenin hasadında ve işlenmesinde gelişmiş bir teknolojinin olmamasıyla açıklanabilmektedir. 1970'lerin başında ise Türkiye'de en geniş keten ekim alanı sırasıyla 3.595 hektar ile Kocaeli, 1.370 hektar ile Çanakkale, 1.005 hektar ile Zonguldak, 950 hektar ile Sinop ve 570 hektar ile Tokat ve 500 hektar ile de Tekirdağ illerinde bulunmaktadır. 1971 yılında 470 hektar ile başlayan keten ekim alanı 1972 yılında 2.164 hektara yükselerek ilk dikkat çekici artışı göstermiştir.¹⁰¹ 1976 yılında keten ekim alanları en geniş iller sırasıyla 4.600 hektar ile Diyarbakır, 2.094 hektar ile Kocaeli, 875 hektar ile Zonguldak, 499 hektar ile Sinop illeri görülmektedir. Ancak iki yıl içinde Diyarbakır'da keten ekim alanları yarı yarıya azalırken, Kocaeli'de beş kat azalmış ve Tekirdağ'da ise ekim alanı hiç kalmamıştır. 1970'li yıllarda gıda stoklarındaki düşüşün ve karaborsacılığın sonucunda kuyrukların olduğu dönemde oluşan talep ayçiçeği arzının ve yağ fiyatlarının da yükselmesine neden olmuştur. Bu durum ekim

⁹⁰ T.C Başbakanlık, İstatistik Genel Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*, 5-7.

⁹¹ T.C Başvekalet, İstatistik Umum Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1946-1953*, Ankara: DİE Matbaası, 1954, 7.

⁹² T.C Başvekalet, İstatistik Umum Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1954-1958*, DİE Matbaası, Ankara, 1959, 7.

⁹³ T.C Başvekalet, İstatistik Umum Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1954-1958*, 7.

⁹⁴ Tarıman ve İncekara, "Memleketimizde Keten ve Kenevir İstihsalinin Arttırılması İmkanları", 224-225.

⁹⁵ Tarıman ve İncekara, "Memleketimizde Keten ve Kenevir İstihsalinin Arttırılması İmkanları", 224-225; T.C Başvekalet, İstatistik Umum Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1961-1963*, Ankara: DİE Matbaası, 1965, 112.

⁹⁶ T.C Başvekalet, İstatistik Umum Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1961-1963*, 112.

⁹⁷ T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1968*, Ankara: DİE Matbaası, 1968, 121.

⁹⁸ Arslanoğlu, Aytaç ve Ayan, "Keten", 53.

⁹⁹ İncekara, *Endüstri Bitkileri ve Islahı*, 159.

¹⁰⁰ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 137.

¹⁰¹ T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1970-1972*, Ankara: DİE Matbaası, 1975, 173; T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1973-1975*, Ankara: DİE Matbaası, 1978.

alanları bazında bu dönemde Trakya'da ayçiçeğini buğdaydan sonra ikinci ürün konumuna yükseltmiştir.¹⁰² Buna karşın Sinop ve Zonguldak illerinde ise düşüş daha sınırlı düzeyde kalmıştır. Diyarbakır ilinde keten ekim alanları 1974 yılında yaklaşık üç kat artarak 7.180 hektara susam ekim alanları ise yaklaşık dokuz kat artarak 6.171 hektara çıkmıştır. Diyarbakır'da keten hem lifi hem de tohumu için üretilmiştir.¹⁰³

1980'lerin başında Kocaeli ilinde 2.314 hektar ekim alanı bulunmaktadır. Bu ekim alanının 2.000 hektarı ise Kandıra ilçesine aittir. Diyarbakır ilinde ise 2.104 hektar alanda keten üretilmektedir.¹⁰⁴ 1980'lerin sonunda da en geniş keten ekim alanları 3.625 hektar ile Kocaeli ve 1.198 hektar ile Diyarbakır illeri olmuştur. Aynı dönemde Sinop ilinde ekim alanı ise 52 hektara kadar gerilemiştir.¹⁰⁵ 1990 yılından itibaren dünyadaki ekim alanlarına paralel bir şekilde¹⁰⁶ keten ekim alanlarında Türkiye genelinde de her yıl yarı yarıya düşüşler yaşanmıştır.¹⁰⁷ 1993 yılında Türkiye'de en geniş keten ekim alanları ise 475 hektar ile Diyarbakır, 269 hektar ile Kocaeli ve 142 hektar ile Afyonkarahisar illeridir.¹⁰⁸ 1998 yılında ise Türkiye'de keten ekim alanları toplam 320 hektar olup ekimin 220 hektar ile Diyarbakır ve 100 hektar ile de Kocaeli ilinde toplandığı görülmektedir.¹⁰⁹ 2005 yılında keten ekim alanları 176 hektara gerilemiş olsa da ekim alanlarının 100 hektar ile Diyarbakır ve 76 hektar ile Kocaeli illerine toplandığı görülmektedir. 2007 yılında ise Diyarbakır ilinde 70 hektar Kocaeli ilinde ise 10 hektar keten ekilmiştir. Keten ekim alanlarında değişik illerde zaman zaman ani yükselişler olsa da bunun istikrarlı bir artış olmadığı görülmektedir. 2008 yılından sonra ise ekim alanları neredeyse yok denebilecek kadar azalmış ve birkaç dekara kadar gerilemiştir.¹¹⁰

Ketenin yetiştirme sürecinde gerektirdiği yoğun emek, makineleşme eksikliği ve sentetik lif, pamuk ve elyafın düşük fiyatları karşısında keten rekabet edememektedir.¹¹¹ Bu yüzden de günümüzde keten yetiştiriciliği daha çok %87 oranında tohum ve %13 oranında ise yağ amaçlıdır.¹¹² Ketenin yağında %50- %60 oranında bulunan linolenik asid (omega-3) dolayısıyla sağlık açısından faydalı bulunduğu için tüketimi artmıştır.¹¹³ Uluslararası ölçekte keten üretiminde %75'lik pay ile Kanada, Batı Avrupa ve Asya ön plana çıkmaktadır.¹¹⁴ Özellikle 2000 yılı sonrasında artan ürün kalitesi ve Kazakistan ile Çin arasında gelişen işbirliği ve ticaret sayesinde Çin pazarında Kazakistan keteni atmıştır. Ayrıca, ekilebilir alanların varlığı, gelişen teknoloji ve artan işgücü verimliliği neticesinde Kazakistan dünyada en çok keten tohumu üreten ve ihraç eden ülke olmuştur. Bu bağlamda Kazakistan'ın pazarda artan payı Kanada'yı ise olumsuz etkilemiştir.¹¹⁵

Keten Tarımı Üzerine Çalışmalar

Cumhuriyetin ilk yıllarında yağ ve lif ketenlerinin geliştirilmesi ve ıslahına yönelik ilk çalışmalar Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü'nde yapılmıştır. Bu bağlamda, Belçika, Hollanda, Danimarka ve Estonya gibi dünyanın en iyi lif keteni yetiştiren ülkelerinden keten tohumları getirilmiştir.¹¹⁶ 1940'larda keten tarımı hakkında tecrübeler elde etmek amacıyla çeşit denemeleri yapılmış ve tecrübe tarlaları oluşturulmuştur. Sinop'ta kurulan keten ıslatma tesisinde ıslatılan keten saplarının İzmit Keten İşleme Fabrikasına sevk olunması düşünülmüştür. Nitekim keten sapının devlet eliyle alınıp işlenmemesi durumunda ilkel yollarla işlenen keten saplarından elde edilen ipliklerden yapılan dokumalar pahalıya mal olduğu için bunların kent ve kasaba pazarlarında yeteri kadar yer bulamayacağı düşünülmüştür.¹¹⁷ Tobler da keten ziraatının ilerlemesi için Sinop, İzmit, İstanbul'un Şile ilçesi ve Tekirdağ'da araştırma yapılmasını önermiştir.¹¹⁸ Ayrıca Tobler'ın Antalya, Maraş ve Antep gezisi sonrasında

¹⁰² T.C. Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1973-1975*.

¹⁰³ T.C. Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1976-1978*, Ankara: DİE Matbaası, 1979.

¹⁰⁴ T.C. Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1983*, Ankara: DİE Matbaası, 1985.

¹⁰⁵ T.C. Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1988*, Ankara: DİE Matbaası, 1990.

¹⁰⁶ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (*Linum Usitatissimum*)", 137.

¹⁰⁷ T.C. Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1992*, Ankara: DİE Matbaası, 1994, 4

¹⁰⁸ T.C. Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1993*, Ankara: DİE Matbaası, 1995.

¹⁰⁹ T.C. Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü, *Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) 1998*, Ankara: DİE Matbaası, 2001.

¹¹⁰ TÜİK, *Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler (Keten Tohumu, lif)*.

¹¹¹ Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 4.

¹¹² Nilüfer Koçak ve Nilgün Bayraktar, "Türkiye'de Keten Tarımı", *Ziraat Mühendisliği*, 357, 2011: 14-15.

¹¹³ Babaoğlu, "Tarihi İnsan Uygarlığıyla Yaşit Yeniden Hatırlanan Eski Bir Dost: Keten", 47.

¹¹⁴ Arslanoğlu, Aytaç ve Ayan, "Keten", 53.

¹¹⁵ Anna Hammel, "Kazakhstan Flax Dominates the International Market with High Production in 2019/2020", *Tridge*, 21 January 2020.

¹¹⁶ Mirza Gökgöl ve Recai Taşan, *Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü'nün (Marmara-Trakya Bölge Zirai Araştırma Enstitüsü'nün) 50. Yılı*, İstanbul: Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü, 1978, 27.

¹¹⁷ *Keten Kenevir*, 11.

¹¹⁸ Tobler, *Kenevir, Keten, Jüt Mütahassısı Sıfatıyla 1937 Eylülünden Teşrinisanisine Kadar Yapılan Seyahate Ait Rapor*, 10.

Tarım Bakanlığı'na sunduğu raporundan sonra Ekonomi Bakanlığı da keten kenevir sanatının inkişafı için bir program hazırlamıştır.¹¹⁹

Bunların yanı sıra, Türkiye'de keten çeşit ıslahı çalışmaları ise çok yenidir. Bu çalışmalar "Ülkesel Keten Islah Araştırmaları Projesi" kapsamında Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından yürütülmektedir. Ülkemizde ilk tescil edilen keten çeşidi Sarı-85'tir. 2018 yılından itibaren melezleme yoluyla sırasıyla Karakız, Beyaz gelin ve Sarı gelin keten çeşitleri ıslah edilip tescil edilmiş ve üretim izinleri alınmıştır.¹²⁰ Ayrıca bu çalışmaların yürütülmesinde Ziraat Mühendisi Dr. Metin Babaoğlu ve ekibinin katkıları büyüktür. Ancak, günümüzde Türkiye'de daha çok yağ tipi keten bulunmaktadır. Lif tipi keten üretimi için de Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü'nde keten çeşit ıslahı yapılmış olup tescil ve üretim izni için müracaatta bulunulmuştur.¹²¹ Ketenin üretimi ve çeşit ıslah çalışmalarıyla geliştirilmesi kadar ketenden elde edilen katma değerli üretim de ketenin sosyo-ekonomik değerini ve önemini ortaya koymaktadır.

Keten Ürünleri

Dünyada üretilen keten yağının %80'ni vernik ve boya sanayinde kullanılmaktadır. Cila ve taban döşemelerinin parlatılması, yağmurluk ve sabun yapımı alanlarında keten yağı kullanılmaktadır.¹²² Ketenin yağ özelliği onu suni liflere karşı güçlü de kılmıştır. Ayrıca, Keten tohumlarından elde edilen bezir yağı yüksek derecede iyot içerdiğinden ahşap boyama, muşamba, cila ve vernikte kullanılmıştır.¹²³ Bu yüzden İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa'da yıkıma uğramış kentlerin yeniden inşasında sıklıkla ihtiyaç duyulan bir madde olmuştur. Bu durumda Türkiye'nin keten tohumu ihracatını %739 oranında arttırmıştır.¹²⁴

Keten kâğıt, yem, yağ ve dokuma sanayinde kullanılmaktadır.¹²⁵ 1950'lerde bir dekar keten tarlasından ortalama 40-80 kg arasında lif ve 60-100 kg arasında keten tohumu üretilmektedir. Aynı dönemlerde keten üreticisi çiftçiler kendi tohum ihtiyaçları için ayırdıkları tohumlar haricindeki keten tohumlarını ya yerel düzeyde küçük yağhanelere satmaktaydılar ya da İstanbul, İzmir, Adana ve Kayseri de bulunan beziryağı üreten işletmelere pazarlamaktaydılar. Yerel yağhanelerde beziryağı elde etme süreci keten tohumlarının kavrulmasından sonra insan ve hayvan gücüyle yapılan işlemlerin neticesinde elde edilmiştir.¹²⁶ Arapça'da tohum yağı anlamına gelen bezir yağı halk hekimliğinde ağrı kesici ve öksürük önleyici olarak da bilinmektedir. 1980 sonrasında neredeyse ülke ekonomisindeki önemini tamamen kaybeden bezir yağı¹²⁷ günümüzde ise geleneksel yollarla bezir yağı üreten birkaç bezirhane kalmıştır. Bunların son örneklerinden biri de Kastamonu İnebolu ilçesine bağlı Korupınar Köyü'nde bulunmaktadır.¹²⁸

Yağı çıkartılan keten küspesi ise içindeki %32-37 arasındaki protein içeriği sayesinde¹²⁹ keten yağlı tohumlar arasında en kaliteli hayvan yemidir. F vitamini içeriğine sahip keten küspesi hayvanların tüylerinin daha parlak ve bakımlı görünmesini sağlamaktadır.¹³⁰ Tam olgunlaşmamış yeşil bitki aksamaları ya da tohumlar içinde prussik asit (hidrojen siyanid) içerdiğinden bu durumdaki keten küspesi hayvanlara çok verildiğinde hayvanlar zehirlenebilir. Ayrıca, keten tohumları kanatlı hayvanlar için de kaliteli bir besin maddesidir.¹³¹

Ketenin tohumundan yağ ve küspe üretilmesinin yanı sıra keten liflerinden kumaş ve odunsu kısımdaki selülozdan da kâğıt üretilmektedir. Ayrıca, keten kumaşı ise gemi yelkenleri, çadır bezi, hortum, gemi halatı, gaz maskesi yapımında kullanılırken keten sapı ise sunta imalatı, sert kontrplak ve yalıtım malzemesi olarak

¹¹⁹ "Keten Kenevir Ziraatı İçin Program", *Kurun Dergisi*, 3 Ekim 1935.

¹²⁰ Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, *2010 Yılı Araştırma Projeleri Raporu*, Edirne: Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü, 2010, 16; T.C Tarım ve Orman Bakanlığı, Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, *Çeşitlerimiz: Keten*, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/ttae/link/1/cesitlerimiz> (Erişim Tarihi 9.6.2021).

¹²¹ Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 5-11.

¹²² İncekara, *Endüstri Bitkileri ve Islahı*, 159.

¹²³ Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 11; Eşberk, *Türk Keten Lifleri Üzerinde Etütler*, 6.

¹²⁴ Tarıman ve İncekara, 224-225.

¹²⁵ Yılmaz ve Uzun, *Keten Tarımı*, 2.

¹²⁶ Duygu Tanman, *Tekirdağ Koşullarında Kışlık Ekim Zamanlarında Bazı Keten Çeşitlerinin Verim ve Kalite Özelliklerine Etkisinin Araştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019.

¹²⁷ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 125.

¹²⁸ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 144.

¹²⁹ Tanman, *Tekirdağ Koşullarında Kışlık Ekim Zamanlarında Bazı Keten Çeşitlerinin Verim ve Kalite Özelliklerine Etkisinin Araştırılması*,

¹³⁰ Tuncar, "Keten Ziraatı ve Faydaları", 24-25.

¹³¹ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 128; Babaoğlu, "Tarihi İnsan Uygarlığıyla Yaşit Yeniden Hatırlanan Eski Bir Dost: Keten", 47

kullanılmaktadır. Ketenin içindeki selüloz da gazete kâğıdı, para kâğıdı ve sigara kâğıdı yapımında kullanılmaktadır.¹³² Örneğin, ketenin iyi bir yapışkanlık kabiliyeti sayesinde Amerika'da sigara kâğıdı olarak kullanıldığı görülmektedir.¹³³

Türkiye'de en çok keten tarımının yapıldığı Tekirdağ ve Kocaeli Kandıra'da keten üreticisi köylüler mahsulün tohumunu aldıktan sonra milli servet değerindeki sapını ise ya dam örtüsü olarak kullanmışlar ya da ekmek fırınlarını tutuşturmakta yararlanmışlardır.¹³⁴ Bu yüzden Prof. Tobler da 1935 yılında lif keteninin çoğaltılmasını ve üretilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hatta, sağlamlığı ve yıkanmaya daha elverişli olması sayesinde askeri elbiselerin bile ketenden dokunmasını önermiştir. Keten bezlerinin boyama tekniklerinin geliştirilmesi için de ziraat enstitülerindeki köy sanatları enstitülerinin araştırma yapmasını talep etmiştir.¹³⁵ Nitekim, keten liflerinden elde edilen iplikler, lüks bez, dantela ve muslinlerin üretiminde en yumuşak ve en elverişli dokumalar olarak bilinmektedir.¹³⁶ Keten dokumaların tercih edilme nedeni ise serin tutmaları ve teri emme özellikleridir.¹³⁷ Kenevire oranla daha yumuşak, ince ve ütü tutmayan bir elyafa sahip keten kumaş, sıcak memleketlerde kullanılmaktadır.¹³⁸ Sağlam, kuvvetli ve dayanıklı keten bezi kilim ve çuval yapımında kullanılmaktadır. Ayrıca ketenin temizlenmesinde elde edilen kıtık da yastık ve döşek doldurmada kullanılmaktadır.¹³⁹

Şile Bezi

Şile Bezi son yıllarda yeniden medyada görünür olsa da aslında bu ürünün geçmişi bir buçuk asır kadar eskidir. Birinci Dünya Savaşı döneminde Şile'de yetişen ürünler arasında ketenin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir.¹⁴⁰ 1920'lere kadar Şile'de daha çok yün dokumacılığı varken 1920'lerden sonra ise ipek dokumacılığına geçilmiştir. 1940'lara dek devam eden ipek dokumacılığının maliyetinin artması sonucu ise keten dokumacılığı Şile Bezinin hammaddesi olmuştur.¹⁴¹ Şile Bezi'nin dokunduğu Şile köyleri daha çok Karadeniz kıyısında bulunan Kabakoz, Bozgaca ve Kızılcağöz'den Yeşilçay'a kadar uzanan bölgedir. 1936 yılından itibaren artan kuraklıklar ve ketenciliğin artan iş gücü, halkın pamuk ipliğine rağbet göstermesine yol açmıştır. 1950'lere dek Şile'de dokumaların hammaddesi ipek, keten ve yündür.¹⁴² 1970'lerden itibaren ise Şile Bezi'nin hammaddesi olan iplik, Çukurova pamuğu ve İzmir pamuğunun karışımından elde edilmiştir. Şile Bezi aynı dönemlerde uluslararası ve ulusal ölçekte bir markalaşma dahi yakalamıştır.¹⁴³ Şile Bezi en az 150 yıllık bir tarihi geçmişe sahiptir. 2014 yılında Şile Bezi Koruma Yaşatma ve Geliştirme Derneği tarafından yapılan başvuru sonucunda 2017 yılında Şile Bezi Coğrafi işaret almıştır.¹⁴⁴

Ayancık Keten Bezi

Şile'den Rize'ye kadar olan bölgede keten dokumacılığının olduğu bir diğer yerleşim Sinop Ayancık'tır. Keten, Sinop ilinin sahil şeridinde de uzun yıllardır üretilmektedir. 1940 yılında keten çeşit işlahı ve ketencilik sanayinin gelişimi için İktisat Vekaleti Sanayi Umum Müdürü Reşad Bener ve tetkik heyeti reisi Şevket Süreyya Sinop merkez köyleri ve Ayancık köylerinde bulunan tezgâhları tespit etmişlerdir. Bu ziyarette her evin bir tezgâha sahip olması için de Sinop'a 300 adet tezgâh göndermişlerdir.¹⁴⁵ Ardından 1954 yılında Ayancık civarında keten üretimini arttırmak ve keten dokumacılığını geliştirmek amacıyla en az 800 lira sermaye ve 30 yıl müddet ile Ayancık Dokumacılık Keten Lifi Tohumu İmal ve İslah Küçük Sanatlar Kooperatifinin kurulması Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.¹⁴⁶ Son yıllarda Sinop Ayancık'ta keten festivali düzenleniyor. Ayancık'ta bir girişimci keten tarımını ve keten dokumasını teşvik amacıyla bir fabrika kurmuş ancak fabrika yanmıştır. Ayancık Halk Eğitim Merkezi ve Sanat Okulu keten dokuma eğitimi verilmiştir. Hatta keten dokumacılığının yaygınlaştırılması

¹³² Yılmaz ve Uzun, Keten Tarımı, 11-12.

¹³³ İncekara, *Endüstri Bitkileri İslahı*, 159.

¹³⁴ Eşberk, *Türk Keten Lifleri Üzerinde Etütler*, 2.

¹³⁵ Tobler, *Kenevir, Keten, Jüt Mühassısı Sıfatıyla 1937 Eylülünden Teşrinisanisine Kadar Yapılan Seyahate Ait Rapor*, 10.

¹³⁶ *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, 168.

¹³⁷ Asuman Yıldız, Ayancık Dokumaları, *Karadeniz'in Lif Bitkileri Çalıştayı*, Samsun, 5-6 Mayıs 2017, 81.

¹³⁸ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 127.

¹³⁹ Tuncar, "Keten Ziraatı ve Faydaları", 25.

¹⁴⁰ "Şile'de Zirai Faaliyet", *İkdam*, 3 Nisan 1918; Cevat Rüştü, *Türklerde Ziraat Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016, 417.

¹⁴¹ Gürkan, *Genel Şile Bezinin Günümüz Kadın Giysi Modasına Uyarlanması*, 14.

¹⁴² Gürkan, *Genel Şile Bezinin Günümüz Kadın Giysi Modasına Uyarlanması*, 8.

¹⁴³ Gürkan, *Genel Şile Bezinin Günümüz Kadın Giysi Modasına Uyarlanması*, 13-16.

¹⁴⁴ *Şile Bezi*, No: 272 Mahreç İşareti, Şile Bezi Koruma Yaşatma ve Geliştirme Derneği.

¹⁴⁵ Keten Sanayinin İnkişafı İçin Sinop Kaza ve Köylere 300 Adet Dokuma Tezgâhı Gönderilecek", *Son Posta*, 7 Ekim 1940.

¹⁴⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30.18.1.2/134.106.15 (18.01.1954).

için Avrupa Birliği projesi de yapılmış ve Ayancık'a 30 tezgahlı dokuma atölyesi kazandırılmıştır. Hatta Sinop İl Tarım Müdürlüğü deneme amaçlı keten ekim projesi de umut verici olmuştur.¹⁴⁷ Ayrıca, Küre Dağları Milli Parkı Bartın ve Çevresinde Yaşayan Uluslular Derneği tarafından da "Keten İşletmeciliğinin Desteklenmesi Projesi", 2011 yılında Bartın'ın Ulus ilçesi'nin Hoca Köyü'nde hayata geçirilmiştir.¹⁴⁸

"Ayancık Keten Bezi" için 2012 yılında Ayancık Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü tarafından yapılan başvuru sonucunda Aralık 2017 tarihinde coğrafi işaret alınmıştır.¹⁴⁹ Coğrafi işaret uygulaması ile bu bölgelerde lif elde etme amaçlı keten yetiştiriciliği gündeme gelmiştir. Sinop iline bağlı Ayancık ilçesi kırsalında "Liflik Keten Üretimini Geliştirme Projesi" uygulanmıştır. Bu bağlamda önce 2017 yılında Ayancık Söküçayırı Köyü'nde 10 dekar ve 2018 yılında Kozcuğaz Köyü'nde de 2 dekar alanda keten üretilmiştir.¹⁵⁰

Kandıra Bezi (Çalı Yırtmaz) ve Kandıra Keteninin Tarihi

Ketenin Karadeniz sahil şeridinde bir diğer durak notası ise Kocaeli Kandıra'dır. Keten, Antik Yunan ve Latin dünyasında daha çok denizcilik alanında balık ağı, halat ve gemi yelkenlerinin yapımında kullanılmıştır.¹⁵¹ Bu yüzden Kandıra Bezine "çalı yırtmaz" adı ilk olarak Romalılar tarafından verilmiştir. Romalılar keteni çift kat dokuyarak yelkenli gemilerde kullanmışlardır. Ayrıca bu bezin nem çekici özelliği dolayısıyla Mısır'da mumyalamada da kullanıldığı bilinmektedir.¹⁵² Kandıra'da ketencilik tarihin çok eski dönemlerinden beri yapılagelse de 1937 yılında çıkartılan orman kanunu halkı ormancılıktan uzaklaştırırken diğer taraftan artan keten talebi neticesinde yükselen keten fiyatları birçok orman köyünün keten üretimine geçmesine de yol açmıştır.¹⁵³ Kocaeli Kandıra yöresi Türkiye'deki keten tarımı için önde gelen bir bölgedir. Örneğin 1930'ların sonunda Trakya'da keten ekimi teşvik edildiğinde Ziraat Vekaleti Keten Uzmanı Celal (Tarıman) Bey'in Raporundan sonra Kocaeli'nden Trakya'ya keten tohumu getirilmiş ve Kırklareli'nin Kaynarca Köyünde ekilmiştir.¹⁵⁴

Keten, Kandıra'da önemli bir piyasaya sahiptir. Bu yörede keten burma adıyla pazara çıkmaktadır. Ketenin tohumu, lifi ve kıtık adı verilen odunsu sapının piyasada işlem gördüğü ilçede keten ürünlerinin fiyatları kooperatif çatısı altında bir çiftçi örgütlenmesi olmadığından oldukça istikrarsız kalmıştır.¹⁵⁵ Bu yüzden de Kandıra Bezi günümüzde unutulmaya yüz tutmuş ve bu kültürel mirasın ekonomiye kazandırılması hedeflenmektedir. Bu konuda da bir turizm kasabası olan Kandıra'nın pazarlama potansiyeli oldukça yüksektir. 1930'lu yıllarda Türkiye'de en ziyade keten ekilen yöre İzmit Körfezi ile Karadeniz arasında bulunan Kocaeli ilinin tebeşirli arazileridir.¹⁵⁶ 1930'larda Karadeniz'in sahil kısmında keten üretiminin pamuk kadar geniş bir verim temin edeceği ve üreticilere kazanç sağlayacağı düşünülmüştür.¹⁵⁷ Ayrıca keten yetiştiricilik kültürünün yaygın olduğu Kandıra'da keten demetlerine "çerçi," havuzlara "ıslak," ketenin odunsu kısmına ise "kelek" adı verilmiştir.¹⁵⁸ Ayrıca tarlada keten demetlerinin birbirine dikey dayalı öbeklerine de "çuğul" adı verilmiştir.¹⁵⁹

Ancak, ketenin ekimi, hasadı ve lifiyle tohumunun işlenmesi oldukça iptidai metotlarla yapılmıştır. Yeterli üretim olduğu için köylüler hem kredi imkanlarıyla üretimin makineleştirilmesini hem de ürünün işlenmesinde fabrika sisteminin kurulmasını talep etmişlerdir. Kandıra keteni hem Almanya'dan hem de iç pazarda İstanbul'dan yoğun talep almıştır. Kandıra halkı ketenden sadece kaba ve dayanıklı elbiseler yapmakla kalmamış aynı zamanda da keten tohumundan bezir yağı üretilip bunu yemeklerinde kullanmışlardır.¹⁶⁰ Ancak bu yağlar ilçe dışına

¹⁴⁷ Yıldız, "Ayancık Dokumaları", 82.

¹⁴⁸ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", 144.

¹⁴⁹ *Ayancık Keten Bezi*, No: 263- Mahreç İşareti, Ayancık Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü.

¹⁵⁰ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)" 143.

¹⁵¹ Şahin, "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)" 126-127.

¹⁵² Esra Çelik, "Kocaeli Yarımadasına Özgü El Sanatlarından Örnekler", 1743; Âdem Arı, "Kocaeli Bölgesi İskânları ve Kültürel Oluşum: Kandıra Örneği", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Haluk Selvi, Ali Yeşildal ve M. Bilal Çelik (Ed), Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2015, 1759.

¹⁵³ "Kandıra'da Ketencilik", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1937.

¹⁵⁴ "Keten, Kenevir, Pamuk Mahsulünün İslahı İçin Yeni Tedbirler Alındı", *Akşam*, 22 Mart 1939; "Trakya'da Keten ve Kenevir Zeriyağı", *Yeni Sabah*, 20 Mart 1939.

¹⁵⁵ "Kandıra Gençlerinin İhtiyacı Kooperatif", *Tasfir-i Efkâr*, 15 Eylül 1941.

¹⁵⁶ "Kandıra'da Keten İstihsalatı Artıyor", *Son Posta*, 2 Temmuz 1939.

¹⁵⁷ "Zirai Kalkınma Planı", *Son Posta*, 28 Ocak 1937.

¹⁵⁸ Esra Çelik, "Kocaeli Yarımadasına Özgü El Sanatlarından Örnekler", 1742.

¹⁵⁹ *Kandıra Bezi*, No: 396- Mahreç İşareti Kandıra Halk Eğitim Merkezi.

¹⁶⁰ "Kandıra'da Keten İstihsalatı Artıyor", *Son Posta*, 2 Temmuz 1939; "Kandıra'da Keten İstihsalatı Seneden Seneye Artıyor", *Akşam*, 12 Şubat 1939.

satılmamıştır.¹⁶¹ 2,5 kg keten tohumundan 1 kg yağın üretildiği keten yağında Akçaova ve Kamyon nahiyeleri ile Bezirci Köyü'nde bezir yağı tüketiminin daha çok olduğu görülmektedir. Bezir yağının hazmı zor olduğundan yiyenleri çok susatmaktadır. Endüstriyel amaçlı bezir yağı üretimi için keten tohumları İstanbul'daki yağ fabrikalarına gönderilmiştir.¹⁶²

Kandıra Halkı ketenin sağlamlığını vurgulamak için ona "çalı kıran" da demiştir. 1935-1939 yılları arasında İzmit Valisi olarak görev yapan Hamit Oskay da ilçedeki keten tarımına ve dokumacılığına çok büyük destek vermiştir. Bu bağlamda Kandıra'nın çeşitli köylerinden beşer kadına Hereke Mensucat Fabrikasında keten dokuma teknikleri ve keten bezlerinin kireç kaymağı ile beyazlatılması (ağartma) üzerine eğitimler verilmiştir.¹⁶³ Hatta İzmit Valisi Oskay'ın eşi de sofraya ve çay takımlarını ketenden yaptırarak yöre halkına ketenin katma değerli üretimi konusunda örnek olmuştur.¹⁶⁴

Kundak bezinden kefen bezine kadar hayatın her alanında kullanılan Kandıra keten bezi süs eşyası, perdelik, masa örtüsü, gelinlik ve elbiselerde kullanılmaktadır.¹⁶⁵ Kandıra yöresinde bu bez geleneksel yöntemlerle ev tezgahlarında dokunmuş ve köy çözmesi ya da köy çözmesi olarak da adlandırılmıştır.¹⁶⁶ Kandıra halkı ketenden dokunmuş giysileri kullanmışlardır. Kandıra'da ketenin dokunması ilkel olduğundan ve yarı otomatik hale getirilebilmesi için Ziraat Bankası'ndan yardım talep edilmiştir. Aksi takdirde uzun zamanda çok kısa dokumalar dokunabilmiştir. Kandıra'da köylüler ketenin liflerinin yanı sıra ketenin yağını da yemeklerinde kullanmışlardır.¹⁶⁷

İzmit Valisi İsmail Hamit Oskay'ın talepleri sonucu Tek Parti iktidarı da Kandıra'da ketencililiğin gelişmesi için destek vermiştir.¹⁶⁸ Vali Oskay'ın ardından gelen İzmit Valisi Ziya Tekeli de keten tarımına önem vermiştir. Valiliğin girişimleri ve İktisat Vekaleti Sanayi Umum Müdürlüğü Kandıra ilçesindeki keten üretimine binaen ilçeye Kandıra Halkevine kurulmak üzere 75 cm eninde dokumalar yapabilen 200 dokuma tezgâhı göndermiştir. Bu tezgâhı işletmek içinde İstanbul'dan bir usta görevlendirilmiştir. Bu tarz tezgahların Kocaeli, Gebze ve Kandıra kırsalında da yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.¹⁶⁹ Bu durum bölgedeki üretim kadar pazar mekanizmasıyla da ilgilidir. Kandıra Türkiye'nin adeta keten üretim merkezi konumunda olduğundan hem keten yetiştiriciliğini çağdaşlaştırmak hem de tohum çeşit ıslahı, tohum ve ekim metotları hakkında denemeler yapmak için 1941 yılında Gaipler Köyü'nde keten deneme tarlası oluşturulmuştur. Böylece hem keten tarımı geliştirilerek hem de katma değerli üretim yapılarak keten ürünlerin yurt içinde pazarlanması amaçlanmıştır.¹⁷⁰

Ayrıca, 1940'larda otomatik tezgahlarda dört ve altı ayak üzerinde dokunan ve Gandi namıyla bilinen Kandıra ketenleri pazara yönelik bir üretim süreci içinde olmuştur.¹⁷¹ Hatta bu dönemde Kandıra keteni başta Mısır olmak üzere şarki Erdün, Suriye ve Hicaz'da alıcı bulmaktadır.¹⁷² Ayrıca, Kocaeli Ticaret Odası Kandıra keteninin yurtdışı piyasalarında alıcı bulması için büyük bir çaba da göstermiştir. Bu bağlamda 1939 yılı mayıs ayında Breslav Uluslararası Panayırında Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen katılmış ve Almanya'da bulunan Türk Ticaret Odasının sergisinde Kocaeli ilinin ihracat ürünlerini ve ihracat yapan şirketlerin isimlerini tanıtmışlardır.¹⁷³ Bu tanıtımda keten ürünleri de önemli bir yer tutmuştur. Kocaeli Ticaret Odasının da katkılarıyla artan dış talep dolayısıyla daha seri üretim için de yarı otomatik tezgâh kurulması talebi 1941 yılında gerçekleşmiştir. Bu sayede de evlerde dokunan 25 -30 cm enindeki dar ketenler yerine 75 cm kadar daha geniş enli ketenler dokunabilmiştir. Ancak keten piyasasında kazanç sağlayanın üreticiler olmadığı bu yüzden de bir kooperatifin kurulması gerektiği

¹⁶¹ "Ketenden Başka Kumaş Giymeyen Kaza Merkezi", *Son Posta*, 8 Mart 1937.

¹⁶² "Kendir Ziraatı İçin", *Tan*, 1 Mart 1937.

¹⁶³ "Ketenden Başka Kumaş Giymeyen Kaza Merkezi", *Son Posta*, 8 Mart 1937.

¹⁶⁴ E. F. Baykal, "Kocaeli Kazalarından Kandıra", *Kurun*, 5 Mart 1937.

¹⁶⁵ "Çalı Yırtmaz Denilen Kandıra Bezini Yaşatma Projesi", *Mistikalem*, 31 Aralık 2017; Esra Çelik, "Kocaeli Yarımadasına Özgü El Sanatlarından Örnekler", 1743; Arı, "Kocaeli Bölgesi İskânları ve Kültürel Oluşum: Kandıra Örneği", 1759.

¹⁶⁶ Esra Çelik, "Kocaeli Yarımadasına Özgü El Sanatlarından Örnekler", 1742.

¹⁶⁷ "Kandıra'da Ketencilik İslah Ediliyor", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1937.

¹⁶⁸ "Kandıra'dan Ketencilik Gün Geçtikçe İnkışaf Ediyor", *Akşam*, 11 Eylül 1938.

¹⁶⁹ "Kocaeli'den Küçük Haberler", *Son Posta*, 16 Ocak 1939; "İzmit'te Ketencilik", *Tan*, 24 Mart 1941.

¹⁷⁰ "Kandıra'da Ketencilik İçin Faydalı Bir Kurs Açıldı", *Cumhuriyet*, 17 Mart 1941; "Kandıra'da Ketencilik ve Bu Seneki Mahsulü", *Akşam*, 16 Ekim 1940; Safiye Kıranlar, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kocaeli'nin Sosyo-ekonomik Durumu Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2015, 1160.

¹⁷¹ "Kandıra'da Dokumacılık Kursu İyi Netice Verdi", *Tasfir-i Efkâr*, 12 Haziran 1941.

¹⁷² "Kandıra'da Ketencilik İslah Ediliyor", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1937.

¹⁷³ "Kocaeli Vilayetinde Bu Sene Mahsul Çok İyi", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1939.

belirtmiştir.¹⁷⁴ Ayrıca bu dönemde İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Almanya'da askeri çadır ve malzeme ihtiyacı dolayısıyla da keten bezi önemli hale gelmiş ve Türkiye'den talep artmıştır.¹⁷⁵ Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 25 Temmuz 1940 tarihinde Almanya ile imzalanan ticaret antlaşması kapsamında Almanya'ya keten ve kenevir ihraç edilmiştir.¹⁷⁶

Kandıra Bezi, Kandıra Halk Eğitim Merkezinin girişimleri sonucu 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu Kapsamında 22 Kasım 2018 tarihinde tescil edilmiştir. Kandıra Bezinde sağ ve sol kenarları pamuk iplikleriyle oluşan bir şerit bulunmaktadır.¹⁷⁷ 2018 yılında Kandıra Halk Eğitim Merkezi tarafından Kandıra Bezi için yapılan başvuruda Kandıra Bezi coğrafi işaret almıştır.¹⁷⁸ Ayrıca, Kandıra Kaymakamlığı, Kandıra Belediyesi, Kandıra Halk Eğitim Merkezi ve Kocaeli Üniversitesi Kandıra Meslek Yüksekokulu keten üretimini teşvik etmeyi, ekonomiye kazandırmayı, dokumacılık kursuyla kadınlara dokuma eğitimi vermeyi ve evlerine ekonomik katkıda bulunmalarını sağlamayı amaçlamaktadır.¹⁷⁹ Kandıra Bezine yeniden hayat vermek için 2018'de 30 adayın katıldığı kurstaki kursiyerler ketenin eski zamanlarda Kandıra'da yoğun üretilen ve dokunan geleneksel bir meta olduğunu belirtmektedirler. Kurs eğitmeni Zülfiye Soylu'ya göre Kandıra Bezi, Şile Bezine oranla hem daha kalın hem de daha yoğun keten içermektedir.¹⁸⁰ Günümüzde, Ayancık (Sinop), İnebolu (Kastamonu) ve Kandıra (Kocaeli) ilçelerinin kaymakamlıklarının ve halk eğitim merkezlerinin girişimiyle ithal keten ipleriyle keten dokuma sanatı devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Ancak, bu ilçelerde keten lifini işleyen tesislerin kapanması, kırdan kente olan göçler, pamuklu dokumaların kullanımının artması ve jüt ithali keten tarımını olumsuz etkilemiştir.¹⁸¹

Sonuç

Dünya'da bilindiği kadarıyla ilk dokunan lif bitkisi olan keten, Akdeniz başta olmak üzere Merkezi Asya, Avrupa ve Sibiryaya gibi hem tarihte Türklerin göçer yoluyla yerleştiği hem de Türkiye'nin de içinde bulunduğu geniş bir coğrafyanın en eski tarım ürünlerindedir. Bu yüzden de keten Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar farklı uygarlıkların dillerinde yer bulmuş bir üründür. Keten en az 7000 yıllık süreçte Anadolu'nun tarım kültüründe yer alsa da günümüzde keten hakkındaki bilgimiz oldukça yetersizdir. Bu durumun sebepleri ise 19. ve 20. yüzyılda ketenin pamuk başta olmak üzere diğer lifli bitkilerle girdiği rekabet, ketenin diğer ürünlere nazaran teknolojiden uzak olan geleneksel üretim tarzları, dar bir pazar mekanizması ve yetersiz düzeyde kalan kamu destekleridir. Bu durum daha da irdelendiğinde iktisadi değeri yüksek ürünlerin ketenin bir bölgede uzun yıllar kök salmasını engelleyen birincil neden olduğu görülmektedir. Nitekim çiftçiler pazar mekanizması içinde kazanç odaklı ürün deseni tercihinde bulunmaktadır. Örneğin Rize'de gelişen çay, mısır ve fındık, Tekirdağ'da ayçiçeği ve buğday ve son olarak da Adana'da pamuk ve bostan bu bölgelerdeki keten ekimini zaman içinde ortadan kaldırmıştır. İkinci olarak, keten bitkisi üretim sürecinde pamuk kadar tarım ilacına, gübreye ve makineleşmeye ihtiyaç duymadığından kapitalist üretim ilişkilerinden ziyade geleneksel metotlarla üretilmiştir. Bu da keten üreticisi pamukta olduğu kadar petrol, gübre ve tarım ilacı gibi tarımsal girdi kullanımını yoluyla serbest piyasa içinde görülmemektedir. Üçüncü olarak, ketenin hasadının ve işleminin tarih boyunca neredeyse hiç değişmeden ya da çok az değişim göstererek günümüze kadar gelişti dolayısıyla hasadında erkek işgücünü liflerinin çıkartılmasında da kadın iş gücünü gerekli kılmaması dolayısıyla keten ne hasadında ne işlenmesinde ne de dokunmasında ev tezgahlarının dışına çıkamamış ve teknolojiye mesafeli kalmıştır. Bu durum onun pazar payını düşürmüştür. Bu durumda başta pamuk olmak üzere, jüt ve suni liflerin piyasada geniş yer tutması keten ekim alanlarını sınırlandıran bir diğer nedendir. Ancak bu durum ketenin lif özelliğiyle ilgilidir. Nitekim II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'dan gelen taleplerle Türkiye'den önemli bir keten ihracı da olmuştur. Ayrıca, Ketenin tohumundan elde edilen bezir yağı ya da hayvan küspesi sapından elde edilen kâğıt ya da sunta ketenden katma değerli üretim yapılabileceğini göstermektedir.

Buna göre keten bitkisi, yetiştiriciliğinin yapıldığı illerde dahi hem sınırlı alanlarda kalmış hem de uzun yıllar aynı bölgede ekilmemiştir. Bu durumda 20. ve 21. yy. özelinde keten kültürünün Kandıra ve bir ölçüde de Ayancık

¹⁷⁴ "Kandıra'da Ketencilik Islah Ediliyor", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1937.

¹⁷⁵ Kıranlar, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kocaeli'nin Sosyo-ekonomik Durumu Üzerine Bir İnceleme", 1160.

¹⁷⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30.18.1.2/100.107.13 (28.12.1942).

¹⁷⁷ *Kandıra Bezi* No. 396-Mahreç İşareti, Kandıra Halk Eğitim Merkezi.

¹⁷⁸ *Kandıra Bezi*, No: 396 -Mahreç İşareti.

¹⁷⁹ "Çalı Yırtmaz Denilen Kandıra Bezini Yaşatma Projesi", *Mistikalem*, 31 Aralık 2017.

¹⁸⁰ "İki Bin Yıllık Kandıra Bezini Onlar Yaşatacak", *Özgür Kocaeli*, 25 Kasım 2018; "Kandıra Bezini Onlar Yaşatacak", *İşte Kocaeli*, 25 Kasım 2018.

¹⁸¹ Arslanoğlu, Aytaç ve Ayan, "Keten", 54.

dışında istikrarlı bir geçmişinden bahsetmek oldukça zordur. Kandıra'da keten üretiminin ve işleminin gelişiminde başta Hamit Oskay ve Ziya Tekeli olmak üzere Tek Parti Döneminin İzmit Valilerinin değerli katkıları ve yol göstericilikleri özellikle vurgulanmalıdır. Sonuç olarak keten Yeşil Devrimin yaygınlaştırdığı yoğun zirai ilaç, gübre ve petrol gibi tarımsal girdi kullanımıyla makineleşmenin çok daha az görüldüğü bir ürün olarak moderniteyi değil gelenekselliği temsil etmektedir. Ancak günümüzde keten gerek çevresel gerekse iktisadi ve sosyolojik sebeplerle doğal olana ve kırsala artan ilgi sonucunda tıpkı kenevir gibi varlığı yeniden keşfedilmiş bir mahsuldür. Bu durumda keten, Kandıra Bezi, Şile Bezi ya da Ayancık Bezi ile günümüzde geleneğin ve gelenekselliğin sembolü olarak yeniden hatırlanmıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Ayancık Keten Bezi. No: 263- Mahreç İşareti. Ayancık Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü.

Kandıra Bezi. No: 396- Mahreç İşareti. Kandıra Halk Eğitim Merkezi.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. *2010 Yılı Araştırma Projeleri Raporu*. Edirne: Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü, 2010.

Şile Bezi. No: 272-Mahreç İşareti. Şile Bezi Koruma Yaşatma ve Geliştirme Derneği.

T.C Tarım ve Orman Bakanlığı, Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü. *Çeşitlerimiz: Keten*. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/ttae/link/1/cesitlerimiz> (Erişim Tarihi 9.6.2021).

T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Direktörlüğü. *Tarım İstatistikleri 1928-1934*. Ankara: Ulus Basımevi, 1936.

T.C Başbakanlık, İstatistik Genel Müdürlüğü. *Tarla Mahsulleri 1940-1945*. Ankara: DİE Matbaası, 1947.

T.C Başbakanlık, İstatistik Genel Müdürlüğü. *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*. Ankara: DİE Matbaası, 1951.

T.C Başvekalet, İstatistik Umum Müdürlüğü. *Zirai Bünye ve İstihsal 1946-1953*. Ankara: DİE Matbaası, 1954.

T.C Başvekalet, İstatistik Umum Müdürlüğü. *Zirai Bünye ve İstihsal 1954-1958*. Ankara: DİE Matbaası, 1959.

T.C Başvekalet, İstatistik Umum Müdürlüğü. *Zirai Bünye ve İstihsal 1961-1963*. Ankara: DİE Matbaası, 1965.

T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü. *Tarımsal Yapı ve Üretim 1970-1972*. Ankara: DİE Matbaası, 1975.

T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü. *Tarımsal Yapı ve Üretim 1973-1975*. Ankara: DİE Matbaası, 1978.

T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü. *Tarımsal Yapı ve Üretim 1976-1978*. Ankara: DİE Matbaası, 1979.

T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü. *Tarımsal Yapı ve Üretim 1983*. Ankara: DİE Matbaası, 1985.

T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü. *Tarımsal Yapı ve Üretim 1988*. Ankara: DİE Matbaası, 1990.

T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü. *Tarımsal Yapı ve Üretim 1993*. Ankara: DİE Matbaası, 1995.

T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü. *Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) 1998*. Ankara: DİE Matbaası, 2001.

T.C Başbakanlık, Devlet İstatistik Müdürlüğü. *Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) 2000*. Ankara: DİE Matbaası, 2002.

T.C Başbakanlık, Türkiye İstatistik Kurumu. *Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) 2005*. Ankara: TÜİK Matbaası, 2007.

T.C Başbakanlık, Türkiye İstatistik Kurumu. *Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) 2007*. Ankara: TÜİK Matbaası, 2009.

T.C TÜİK. *Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler (Keten Tohumu, lif) 2004-2019*.

Telif Eserler

Altıntaş, Ayten. "Kenevir Tohumunun Osmanlı Tıbbındaki Yeri", *Endüstriyel Kenevir Formu I-II*. Ed. Şükrü Karataş. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2018-2019: 100-108.

Arı, Âdem. "Kocaeli Bölgesi İskanları ve Kültürel Oluşum: Kandıra Örneği", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Haluk Selvi, Ali Yeşildal ve M. Bilal Çelik. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2015: 1753-1761.

Aslan, Zehra, Mustafa Arıkan. *Cumhuriyet Döneminde Rize I, 1923-1950*. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2018.

Arslan, Neşet. "Tartışmalar Işığında Kenevire Bakış", *TURKTOB*. Sayı. 28, (2018): 23-28.

Arslanoğlu, Şahane Funda, Selim Aytaç, Ali Kemal Ayan. "Keten", *Karadeniz'in Lif Bitkileri Çalıştayı*. Samsun: 5-6 Mayıs 2017: 51-62.

Arslanoğlu, Şahane Funda, Selim Aytaç, Ali Kemal Ayan, "Keten: Anadolu Coğrafyasında Küllerinden Yeniden Doğan Bitki", *Ziraat Bilimlerinde Güncel Akademik Çalışmalar*. Ed. Nurhan Keskin. Ivpe, Cetinje, Montenegro, 2018: 437-443.

Aydın, Nazmiye. "Trabzon'da Yok Olan Dokuma Sanatı: Keten", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. Cilt 13, 26, (2019): 577-622.

Babaoğlu, Metin. "Tarihi İnsan Uygarlığıyla Yaşıt Yeniden Hatırlanan Eski Bir Dost: Keten", *AgroSkop*. (Ocak-Şubat 2010): 46-49.

Binici, Ali Erhan. "Rize Bezi", *Karadeniz'in Lif Bitkileri Çalıştayı*. Samsun: 5-6 Mayıs 2017: 77-80.

Çelik, Esra. "Kocaeli Yarımadasına Özgü El Sanatlarından Örnekler", *Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*. Ed. Haluk Selvi, Ali Yeşildal ve M. Bilal Çelik. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2016: 1739-1752.

Çelik, Hüsrem. *Eskiçağda Anadolu'da Dokuma*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Ertekin, Efrumiye. "İlkçağda Tarsus Ketencileri ve Ketenleri", *OLBA*. (2005): 155-175.

Eşberk, Habil Tevfik. *Türk Keten Lifleri Üzerinde Etütler*. Ankara: T.C Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1947.

Gökgöl Mirza ve Recai Taşan, *Yeşilköy Ziraat Araştırma Enstitüsü'nün (Marmara-Trakya Bölge Ziraat Araştırma Enstitüsü'nün) 50. Yılı*. İstanbul: Yeşilköy Ziraat Araştırma Enstitüsü, 1978.

Gürkan, Çisem. *Geleneksel Şile Bezinin Günümüz Kadın Giysi Modasına Uyarlanması*. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

İncekara, Fethi. *Endüstri Bitkileri ve Islahı*. İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1979.

Keten Kenevir. Ankara: Ziraat Vekaleti, 1939.

Kılıç, Nebahat. "Tekstil Sektörü ve Hedefleri", *Karadeniz'in Lif Bitkileri Çalıştayı*. Samsun: 5-6 Mayıs 2017: 17-20.

Kıranlar, Safiye. "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kocaeli'nin Sosyo-ekonomik Durumu Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2015: 1151-1181.

Koçak, Nilüfer, Nilgün Bayraktar. "Türkiye'de Keten Tarımı", *Ziraat Mühendisliği*. 357, 2011: 13-17.

Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Rüştü, Cevat. *Türklerde Ziraat Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Standage, Tom. *Altı Bardakta Dünya Tarihi*. Çev. Ahmet Fethi İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2014.

Şahin, Güven. "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum Usitatissimum)", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*. Cilt 4, 2, 2020: 119-147.

Tanman, Duygu. *Tekirdağ Koşullarında Kışlık Ekim Zamanlarında Bazı Keten Çeşitlerinin Verim ve Kalite Özelliklerine Etkisinin Araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019.

Tarıman, Celal, Fethi İncekara. "Memleketimizde Keten ve Kenevir İstihsalinin Arttırılması İmkânları", *Çiftçi*. Cilt 9, 102, 1954: 224-227.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: ODTÜ, 1977.

Tobler, Friedrich. *Kenevir, Keten, Jüt Mütéhassısı Sıfatıyla 1937 Eylülünden Teşrinisanisine Kadar Yapılan Seyahate Ait Rapor*. İstanbul: T.C Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Burhaneddin Basımevi, 1938.

Tuncar, M. Kemal. "Keten Ziraatı ve Faydaları", *Ziraat Dünyası*. 27, 1952: 23-25.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış. İstanbul: I. Köy ve Ziraat Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, 1938.

Ulaş, Erdem. *Mucize Bitki Kenevir*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2019.

Usta, Bakiye. "Trabzon Feretikosu Doğu Karadeniz Bölgesi Feretiko Bezi Çaykara Projesi Örneği", *Karadeniz'in Lif Bitkileri Çalıştayı*. Samsun: 5-6 Mayıs 2017: 67-76.

Yıldız, Asuman. "Ayancık Dokumaları", *Karadeniz'in Lif Bitkileri Çalıştayı*. Samsun: 5-6 Mayıs 2017: 81-82.

Yılmaz, Serkan, Arslan Uzun. *Keten Tarımı*. Samsun: TAGEM, 2019.

Yücel, Hüseyin. *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Yükselişi*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2017.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Bugün Kocaeli Gazetesi

Cumhuriyet

Hakimiyet

İkdam

İşte Kocaeli

Kurun

Son Posta

Tan

Ulus

Mistikalem

Özgür Kocaeli

Tasfir-i Efkâr

Tridge

Yeni Sabah

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEMİRYOLU GÜZERGÂHINDAKİ KIRSAL YERLEŞMELER: KAYSERİ VİLAYETİ İSTASYON YERLEŞMELERİ
RURAL SETTLEMENTS ON THE RAILROAD NETWORK IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD: STATION SETTLEMENTS OF KAYSERİ PROVINCE

SEDA ÇALIŞIR HOVARDAOĞLU*
OZAN HOVARDAOĞLU**

ÖZ

Cumhuriyetin ilk yıllarında köyde yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, kalkınma ve bayındırlığın sağlanması yönündeki çabaların gerçekleştirilmesinde demiryolu ulaşımı önemli kırsal hizmetlerden biri olmuştur. Bu çalışma, demiryolu ulaşımının kırsal alanlara etkisini Cumhuriyetin ilk yıllarından 1948'e kadarki süreçte Kayseri İli örneğinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. 1927 yılında Kayseri'ye ulaşan demiryolu, Kayseri-Sivas-Samsun Hattı inşasıyla ili Karadeniz'e ve 1933'te Ulukışla-Boğazköprü Hattı'yla Akdeniz'e bağlamıştır. Dönemin ilk demiryolu uygulamalarından olan bu hatlar, Kayseri'nin zirai, ticari ve sınai yapısı ve toplumsal yaşamının gelişmesini doğrudan etkilemiştir. Bu sayede il, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ulusal kalkınma ve bayındırlık çalışmalarının önemli kentlerinden biri haline gelmiştir. Bu çalışmada, demiryolu güzergâhlarının üzerindeki kırsal yerleşmelerde nüfusun artma eğiliminde olduğu, demiryolunun ekonomik ve mekânsal açıdan bu yerleşmeleri toplayıcı ve dağıtıcı birer merkeze dönüştürmeye başladığı bulunmuştur. Ayrıca demiryolu hatlarını bütünler biçimde çalışan karayolu bağlantıları sayesinde bu etkilerin daha geniş bir coğrafyadaki yerleşmelere doğru yaygınlaştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ankara-Kayseri-Sivas Hattı, Erken Cumhuriyet Dönemi, İstasyon Yerleşmeleri, Kayseri, Kırsal Yerleşmeler, Ulukışla-Boğazköprü Hattı.

ABSTRACT

National transportation policies that had gone through in the Early Republican Period played a critical role in improving the quality of life, economic development and providing the settlements with adequate public services nationwide. This study aims to assess the influences of railroad transportation on rural settlements in the case of Kayseri Province. Railway network that first reached Kayseri in 1927 connected to the province to the Blacksea with the construction of the Kayseri-Sivas-Samsun line, and to the Mediterranean with the construction of Ulukışla-Boğazköprü line in 1933. These railways, which were one of the first applications of the era, directly and positively influenced the agricultural, commercial, industrial development of the province. They, therefore, contributed to the province to become one of the significant examples for the efforts of the Early Republican Period to improve national prosperity and development. This research reveals that populations of the settlements located on these lines tended to increase and the stations located on these settlements paved the way for them to become collector and distributor centers. Moreover, it is concluded that those influences had reached farther rural areas in certain rural settlements wherein the road networks articulated to these railways.

Keywords: Ankara-Kayseri-Sivas Line, Early Republican Period, Kayseri, Rural Settlements, Station Settlements, Ulukışla-Boğazköprü Line.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, sedac@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0302-3262.

** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ozanhovardaoglu@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2680-6582.

Extended Abstract

National transportation policies that had gone through in the Early Republican Period played a significant role in improving the quality of life, economic development and providing the settlements with adequate public services nationwide. A considerable majority of the railroad lines in the first years after the declaration of the republic had been built before the republican period by different foreign states in various periods and conditions which mostly have been lack of connections to one another with inefficient travel time lengths. But most importantly those lines did not constitute a national transportation network. Railroad policies of the Early Republican Period had aimed to construct new lines and provided the nation with a properly functioning railroad network, and nationalize the railroad lines and management of those lines. The efforts to achieve those aims can be classified under three main periods. The first period between 1922 and 1927 was characterized by the construction of new lines with fairly low national finance resources, while the second period between 1927 and 1933 can be characterized by much more intensified efforts including even contracts of foreign constructors. The third period until 1948 represents contracts with local constructors financed by domestic loans of the government.

During all those periods, the main target of the efforts for constructing railways have always been in tune with the aims of the national economic policy, and providing the agricultural production with modern supply chains and accessibility options, as well as the modernization of the agricultural production itself nationwide, has been one of the main targets of these policies. This study aims to assess the influences of railroad transportation on rural settlements in the case of Kayseri Province. Railway network that first reached Kayseri in 1927 connected to the province to the Blacksea with the construction of the Kayseri-Sivas-Samsun line, and to the Mediterranean with the construction of Ulukışla-Boğazköprü line in 1933. Therefore, the stations located on those railways became nodes of a wider national railroad network which connected major ports to each other nationwide. In order to explore and investigate the influences of these stations both on the rural settlements, wherein the stations were located, and on the surrounding rural areas, population, spatial development and economic change tendencies were analyzed in the rural settlements located within the area of 10 km diameter whose center is the station settlement. Findings show that population in the great majority of the station settlements tended to increase, and moreover, spatial development in these settlements were clearly observable for example in terms of spatial growth of these settlements.

More importantly, when combined especially with the agricultural investments of other state institutions such as the silos and storage buildings, some of the station settlements had increasingly become agricultural collector centers in rural Turkey. On the other hand, some of the settlements located in the intersection points of railroad lines and road network had become distributor centers not only in terms of the transportation of certain goods and supply chain, but also in terms of passenger mobilities. According to the findings, railroad policies of the Early Republican Period, which aimed to construct new lines and to provide the nation with a properly functioning railroad network were openly successful in the study area since the constructed lines contributed to the development of supply chains on the one hand, and to the centralization of station settlements as nodes of the national railway network on the other. But more importantly, it is also found that both the lines and the stations had served successfully to the aims and targets of national development policies. Moreover, stations had also paved the way for location of various services and functions in the station settlements which seem to have triggered further economic and spatial developments in those settlements. To put in a nutshell, it is found in the study that the main economic, social and spatial targets of the national railroad transportation policies of the Early Republican Period were successfully achieved in Kayseri Province, achieved which paved the way for the province to become a significant example of the national endeavors for modernization and economic development of the Early Republican Period.

Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi ulaşım politikaları, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, kalkınma ve bağımsızlığın sağlanmasında büyük öneme sahiptir. Mustafa Kemal Atatürk, devletin bütün işbölümlerinde alınan tedbirlerin gerçekleştirilmesi ve milletin uygarlık yolunda ilerlemesinin demir ve karayolu çalışmalarının verimli sonuçları ile sağlanabileceğini belirtmiştir.¹ 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'nde de ülkenin ulaşım çeşitliliğinin artırılması ve ulaşımında sürekliliğin sağlanması konularına geniş yer verilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk Kongreyi açış konuşmasında ulaşımın merkep ve kağı ile doğal yollar üzerinde sağlanmasının olanaksızlığına değinerek;

¹ Ayşe Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Rapor I Sınai Tesisat ve İşletme*, Ankara: Ankara Başvekâlet Matbaası, 1933, 99.

şimendifer ve şoseler ile ülke geneline yayılan ve sürekliliği olan bir ulaşım ağına sahip olmanın gerekliliğini vurgulamıştır.² Ülkenin önemli merkezlerinin demiryolu ile birbirine bağlanmasının, maden kaynaklarının değerlendirilerek ekonomiye kazandırılmasını; uygarlık yolunda ilerlemeyi; sosyal ve ekonomik hayatta değişimi sağlayacağı çoğu toplantıda belirtilmiş ve demiryolu, refah ve kalkınma yolu olarak ifade edilmiştir. Dönemin Meclis konuşmalarında da demiryolları her ülkenin hayat damarları olarak değerlendirilmiş, trenlerin askeri ve ekonomik hayata yaptıkları ve yapacakları katkının önemi vurgulanmıştır.³

Cumhuriyetin ilk yıllarında mevcut demiryolu hatları, çeşitli devletler tarafından farklı dönem ve şartlarda inşa edilmiş, aralarında bir bağlantı bulunmayan ve ulaşım süresinin uzun olduğu bir yapıya sahiptir.⁴ Ancak en önemlisi, bu hatların bir ağ niteliği taşımamasıdır. Bu dönem demiryolu ulaşımının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için belirlenen demiryolu programı iki temel başlık altında açıklanabilir: Demiryolları inşa etmek ve demiryolunun sürekliliğini sağlayan ağı oluşturmak; yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryollarının millileştirilmesini sağlamak ve işletmenin örgütlenmesini gerçekleştirmek.⁵ Bu bağlamda, demiryolu yapımında üç farklı dönemin öne çıktığı belirtilebilir: Sınırlı yerel olanaklar ile demiryolunun yapılmaya başladığı dönem (1922-1927); demiryolu yapımının, finansman sağlamayı da içeren ve yabancı müteahhitlere ihale edildiği dönem (1927-1933); demiryolu yapımında iç borçlanmaya gidilerek finansman sağlama koşulunu içermeyen ve tamamen yerli müteahhitlerin üstlendiği 1948'lere kadar devam eden ihaleler dönemi.⁶ Bu süreçte, karayolu ulaşımı büyük oranda demiryolunu güçlendiren ve destekleyen bir ulaşım biçimi niteliği taşımaktadır.⁷ Her ne kadar 1930'lu yılların sonunda karayolu ulaşımının iyileştirilmesi ve planlı bir karayolu ulaşımı için politikalar oluşturma çabaları görülse de, karayolu teşkilatının kurulduğu 1948'e kadarki süreçte ulusal ulaşım politikalarında demiryolları öncelikli sistemler olarak ağırlık kazanmıştır.⁸ 1950'lerin ilk yıllarında demiryolu politikası, ekonomik, rasyonel ve modern işletme usul ve esasların belirlenmesi olarak açıklanmıştır. Bu dönemde demiryolu ağının ıslahı ve kalkınmasına yönelik etütler yapıldığı, yıpranmış ve normal hizmet sürelerini doldurmuş tesis ve araçların yenilendiği, demiryollarında idari, mali ve teknik iyileştirmeler yapıldığı belirtilmiştir.⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren milli ekonominin dayanağı tarım olarak ifade edilmiş ve köylere kadar yayılacak programlı ve uygulamalı çalışmalara ihtiyaç olduğu açıklanmıştır.¹⁰ Köyde yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, kalkınma ve bayındırlığın sağlanması ve köy-kent dengesinin kurulabilmesi yönündeki bu çabaların gerçekleştirilmesinde ise ulaşım en önemli kırsal hizmetlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Çiftçinin üretime devam etmesinde makineleşme kadar, tarım ürünlerinin alım ve nakliyesi de önemli görülmüş ve demiryolu gibi güçlü ulaşım bağlantılarının sağlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.¹¹ Bu süreçte, demiryolu güzergâhları yolcu ve eşya nakliyatını en kolay temin edecek şekilde belirlenmiş ve imkânlar doğrultusunda yerleşme yerlerine yakın noktalarda yer seçmişlerdir.¹²

Bu çalışma, demiryolu ulaşımının kırsal alanlara etkisini Cumhuriyetin ilk yıllarından 1948'e kadarki süreçte, Kayseri ili örneğinde, demiryolu hattı-köy ilişkisi bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Dönemin ilk demiryolu uygulamalarından Ankara-Kayseri-Sivas Hattı ve Ulukışla-Boğazköprü Hattı, Kayseri ilinde ulusal kalkınma ve bayındırlık çalışmalarının gerçekleşmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur. 1927 yılında Kayseri'ye ulaşan demiryolu, Kayseri-Sivas-Samsun Hattı inşasıyla ili Karadeniz'e ve 1933'te tamamlanan Ulukışla-Boğazköprü Hattı'yla da Akdeniz'e bağlamıştır.

² Ayşe Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-04 Mart 1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, 67.

³ <https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk-konusma/1d4yy.htm>, Erişim 11.01.2020.

⁴ Leyla Şen, *Türkiye'de Demiryolları ve Karayollarının Gelişim Süreci*, Ankara: Tesav Yayınları, 2003, 45; Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD), *Demiryollarımız*, Ankara, 1958, 18; Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Savaş Yayınları, 1972, 38.

⁵ İsmail Yıldırım, "Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII / 35 (1996), 4; İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 73, 2. Baskı, 2010.

⁶ Tekeli, İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, 287.

⁷ Hamid Sadi Selen, "Türkiye'nin Yol Sistemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 3-4 (1943), 356.

⁸ Yıldırım, Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış; Efdal As, *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006; Tekeli, İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, 369; Yavuz Haykır, *Atatürk Dönemi Kara ve Demiryolu Çalışmaları (1923-1938)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2011.

⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-1-0-0-83-523-8, ek:E13, 00.00.1951.

¹⁰ İnan, *Devletçilik İlkesi*, 126.

¹¹ Mahmut Soydan, Gazi ve İnkılap, *Milliyet Gazetesi*, 8.1.1930, <https://www.atam.gov.tr/duyurular/tarim-ve-koylu>, Erişim 13.02.2020.

¹² TCDD, *Demiryollarımız*, 39.

İstatistik Genel Müdürlüğü'nün Kayseri ili nüfus istatistikleri, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Kayseri Valisi Adli Bayman ve Kayseri Halkevi'nin öncülüğünde kalkınma ve imarın sağlanması amacıyla il geneline yayılan köy gezisi notları ve yerel basında çıkan haberler köylerin genel durumlarını incelemek açısından oldukça önemli veriler sunmaktadır. Bu veriler, Devlet Demiryolları İşletmesi'nin demiryolu inşa süreci ve istatistiki verileri ile bir araya getirilerek, inceleme alanında köylerin nüfus, ekonomi ve mekânsal gelişimini açıklayan temel kaynaklar olarak kullanılmıştır.

1. Demiryolu Hatlarının Kırsal Yerleşmelere Etkileri

Demiryolu, çoğu çalışmada yerleşmeleri birbirine bağlayan ve ulusal sisteme katılmalarını, çağdaş yaşamla bağlantı kurmalarını sağlayan bir unsur olarak ifade edilmektedir.¹³ Öte yandan yerleşme dokusunu değiştirici ve hatta yerleşmelerin yer seçiminde önemli bir belirleyici olarak açıklanmaktadır.¹⁴ Demiryolu güzergâhı belirlemede, topoğrafik unsurlar kadar stratejik noktaların ve bu alanlardaki nüfus yoğunluklarının belirlenmesi önemli görülmektedir. Hattın her iki yanındaki etki alanlarının ve bu alanlardaki nüfus yoğunluklarının tespiti, çevresindeki trafik yoğunluğu ve bunun hatta verilme düzeyi; yerleşmelerin üretim, ticaret ve sanayi olanakları güzergâhın belirlenmesindeki temel veriler arasındadır.¹⁵ Bu bakışla, demiryolunun işletmeye açılmasıyla birlikte önemli merkezlerin birbirine bağlanması, yaşam kalitesinin iyileşmesi, kalkınma ve bayındırlığın sağlanması da hedeflenmektedir. Bu nedenle demiryolunun güzergâh üzerindeki kırsal alanları da üretim zincirine dâhil eden, üretim ve ticaret hacmini arttıran ve işgücü, hammadde ve pazar sorunlarının çözümüne de önemli katkılar sunan yapısından bahsedilebilir.¹⁶

Talip Yücel, karayolunun demiryolu ulaşımını destekleyen ve güçlendiren yapısına vurgu yaparak, "*demiryolu ağındaki bir yerleşme merkezinin, varsa karayollarıyla birlikte, bir ihraç ve ikmal kapısı dolayısıyla cazibe merkezi olacağını*" belirtmiştir.¹⁷ İstasyonlar ise rahat ve muntazam ulaşımın merkezi olarak değerlendirilmiş ve istasyon çevresinde inşa edilen yeni tesislerle nüfus artışı ve yerleşim alanlarında genişleme olacağı ifade edilmiştir.¹⁸ Uğur Tanyeli, "*küçük ve orta büyüklükteki Anadolu kentlerinde geleneksel kent ve mahalle atmosferinin dışına çıkmanın, ancak garın sınırında elde edilebilecek bir olanak*" olduğunu belirtmiştir.¹⁹ Dönemin demiryolu dergilerinde de demiryolunun çoğu zaman yerleşmelerin eğitim, sosyal ve ekonomik yapısında hızlı bir gelişmeyi sağlayan bir büyüme unsuru olarak değerlendirildiği dikkat çekmektedir.²⁰ Bu dönem kentlerinin birçoğunda istasyon ile kent ilişkisini sağlamak için İstasyon Caddesi'nin ivedilikle oluşturulduğu ve istasyondaki gelişmenin kente yayılmasını hedefleyen bir çabanın olduğu görülmektedir. Nitekim İstasyon caddelerinin her iki cephesindeki mekânsal değişimi, modern yaşamın mekânları ve kentin yeni gelişim aksı olarak açıklayan çalışmalar bulunmaktadır.²¹

Her ne kadar yerleşmelerin kurulma ve gelişmesinde demiryolu etkisinin olduğu belirtilse de bu etkinin, hattın ve istasyonun bulunduğu güzergâhtaki yerleşmelerin hepsinde eş düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Demiryolunun istasyon nüfusları üzerindeki etkisini değerlendiren Talip Yücel, etkinin istasyonlar kadar hatlardan uzaklaştıkça da zayıfladığını, yerine göre az çok daralan veya genişleyen kuşaklarda da etkinin hüküm

¹³ Orhan Göçer, *19. Yüzyılda Şehirciliğin Evrimi*, İstanbul: İTÜ Yayınları, 1982, 45; Uğur Tanyeli, "Mekânlar, Projeler, Anlamları", *Üç Kuşak Cumhuriyet*, Ed. Uğur Tanyeli, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, 1998, 105.

¹⁴ Abel Chatelain, *Démogéographie du grand tronc ferré Sud-Est (Paris-Lyon-Méditerranée)*, In: Les Etudes rhodaniennes, Vol:22, 1947, p.80 (https://www.persee.fr/doc/geoca_1164-6268-1947_num_22_1_5620, Erişim 09.01.2020); Cavit Orhan Tütengil, "Türkiye'deki Yerleşme Düzeninde Tabiat ve Ulaştırma", *Mimarlık Dergisi*, Yıl:4, Sayı:11 (1966), 39-42; İrfan H. Bayhan, *Şehir Planlaması*, İstanbul: İskender Matbaası, 1969, 134; Vedat Karadeniz, "Kuruluş Yeri Seçiminde Ulaşımın Etkili Olduğu Yerleşmelere Bir Örnek: Yeniçubuk Kasabası (Gemerek-Sivas)", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 29, (2014), 286-312; Mehmet Akif Ceylan, "Manisa-Uşak Demiryolu Ulaşımının Yerleşme Üzerine Etkileri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2006, 225; Halil Koca-Hayati Doğanay, "Ulaşımın Yerleşmeye Etkilerine İki Tipik Örnek:Fevzipaşa ve Nurdağı Kasabaları", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı:33 (1998), 5; Sedef Akgüngör-Yeşim Kuştepeli-Vahap Tecim, "The Effect of Railway Expansion on Population in Turkey (1856-2000)", *Journal of Interdisciplinary History*, June (2011), 139.

¹⁵ Enver Berkmen, *Demiryollar Güzergâh Bahsi*, İstanbul: Teknik Üniversite Matbaası, Sayı: 687 (1967).

¹⁶ Arif Kolay, *Anadolu'da İşletmeye Açılan İlk Demiryolu İzmir-Kasaba Hattı ve Uzantıları (1863-1897)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV/A-2-2.12, Dizi-Sayı: 24, 2019, XIV; James H. Johnson, *Urban Geography An Introductory Analysis*, Pergamon Press, 2nd Edition, 1972, 39-40.

¹⁷ Talip Yücel, "Demiryollarımızın İstasyon Nüfuslarına Etkisi", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 20 (1960), 143.

¹⁸ Yücel, "Demiryollarımızın İstasyon", 143.

¹⁹ Tanyeli, "Mekânlar, Projeler", 105.

²⁰ Demiryolları Mecmuası, Mart-Nisan, Sayı 109-110, Cilt 10 (1934), 41.

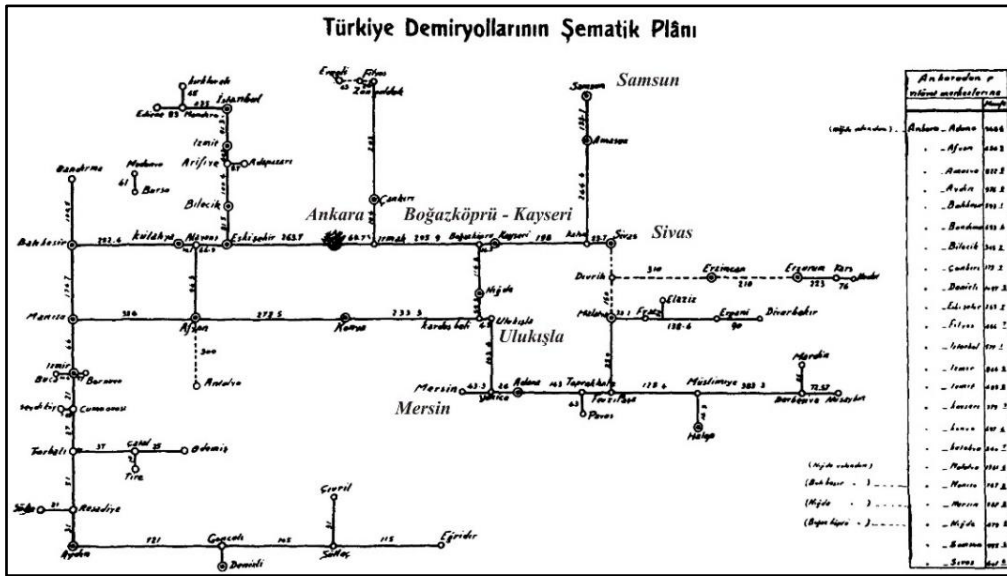
²¹ Hasan Haştemoğlu-Levin Özgen, "1960'larda Sürdürülebilirlik ve Kentleşme: Isparta İstasyon Caddesi Örneği", *Süleyman Demirel Ünversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 2(1): 69-76 (2017); Filiz Sönmez-Semra Selçuk Arslan, "Kayseri Tren İstasyonu ve Çevresinin Kentin Modernleşme Sürecine Katkısı Üzerine Bir Okuma", *Megaron*, 13 (1) (2018), 85-101.

sürdüğünü belirtmiştir. Bu etkiler üzerine yapılan önemli çalışmalardan biri, Abel Chatelain'in Paris-Lyon Hattı'ndaki istasyon yerleşmeleri ve değişen mesafelerdeki çevre yerleşmelerin nüfus değişimleri araştırmasıdır. Çalışmada, istasyon çevresinde çok daha yoğun kullanım olduğu ve demiryolu hattından ortalama 10 kilometre mesafeye kadar uzanan kuşakta yerleşme nüfuslarının yola kolayca ve süratle ulaşabilmesinin bu etkiyi desteklediği ve bu alanlarda istasyonlarınkine uygun gelişmeler ortaya çıktığı vurgulanmaktadır.²² Ancak 15 kilometrenin ötesindeki kuşakta istasyonlara geliş-gidişler zorlaştığından demiryolunun etkisinin neredeyse kaybolduğu ve 10-15 kilometrenin ise bu etkinin değişebildiği kritik bir eşik olduğu belirtilmektedir.²³ Demiryolu ve yerleşme ilişkisini değerlendiren çalışmalar bulunmaktadır. Ancak demiryolu hattı ve kırsal arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

2. Ankara-Kayseri-Sivas ve Ulukışla-Boğazköprü Demiryolu Hattında Kayseri

Kayseri ili, Cumhuriyet döneminin iki önemli demiryolu hattı olan Ankara-Kayseri-Sivas ve Ulukışla-Boğazköprü hatları ve bu hatların kesişimi üzerinde yer almaktadır. Bu hatlardan Ulukışla-Boğazköprü Hattı, Konya-Adana Hattı'ndaki Ulukışla İstasyonu ile Ankara-Kayseri-Sivas Hattı'ndaki Boğazköprü İstasyonu arasında planlanmış ve Boğazköprü İstasyonu her iki hattın önemli bir kavşak noktası haline gelmiştir (Şekil 1). Bu hatlar ile Kayseri, hem Türkiye'nin Karadeniz ve Akdeniz'deki önemli limanlarına hem de ulusal ve uluslararası düzeyde üretim ve tüketim merkezlerine bağlanmıştır.

Ulukışla-Boğazköprü hattının inşasıyla Karadeniz'e Akdeniz'in ve Adana havalisinin Ulukışla hattı vasıtasıyla doğrudan doğruya merkezi hükümete raptedilmiş olması ve ileride inşa edilecek Hanlı-Malatya hattıyla da şarkı cenubi vilayetlerinin keza merkezi hükümete ve istikbalde memleketin ortasından ve merkezi hükümetten geçen bu ana hat ile Avrupa'nın Asya ile irtibatı gayesi temin edilmiştir.²⁴

Şekil 1: 1933 Tarihli Türkiye Demiryolları Şematik Planı. Kaynak: 10 Yılda Türkiye Nafiası 1923-1933, T.C. Nafia Vekâleti, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1933.

1924-1930 yılları arasında Ankara-Kayseri-Sivas Hattı, 1926-1933 yılları arasında ise Ulukışla-Boğazköprü Hattı tamamlanarak işletmeye açılmıştır. Kayseri-Sivas Hattı'nın yapımı başlangıçta bir Belçika Şirketi olan Société Industrielle des Travaux Şirketi'ne verilmişse de şirketin yeterli sermayesi olmadığı için mukavele feshedilmiş ve sonrasında hat, aynı finansman koşullarıyla Türk müteahhitlere yaptırılmıştır.²⁵ Ulukışla-Boğazköprü Hattı yapım işi ise, 15 Haziran 1927 tarihinde yapılan bir mukavele ile Julius Berger İnşaat Şirketi'ne verilmiştir. İhale dışındaki kısımlar Amerikan Fox Şirketi (Fox Brothers International Corporation) tarafından yapılmıştır.²⁶ 1948

²² Yücel, "Demiryollarımızın İstasyon", 148; Chatelain, Démogéographie du, 35-38.

²³ Yücel, "Demiryollarımızın İstasyon", 148; Chatelain, Démogéographie du, 35-38.

²⁴ Devlet Demiryolları ve Limanları Umumi İdaresi, Ankara-Sivas Demiryolu Sivas İstasyonunun Resmi Küşadı Hatırası, İstanbul: Haydarpaşa-Demiryolları Matbaası: 932, 1930, s.s.-.

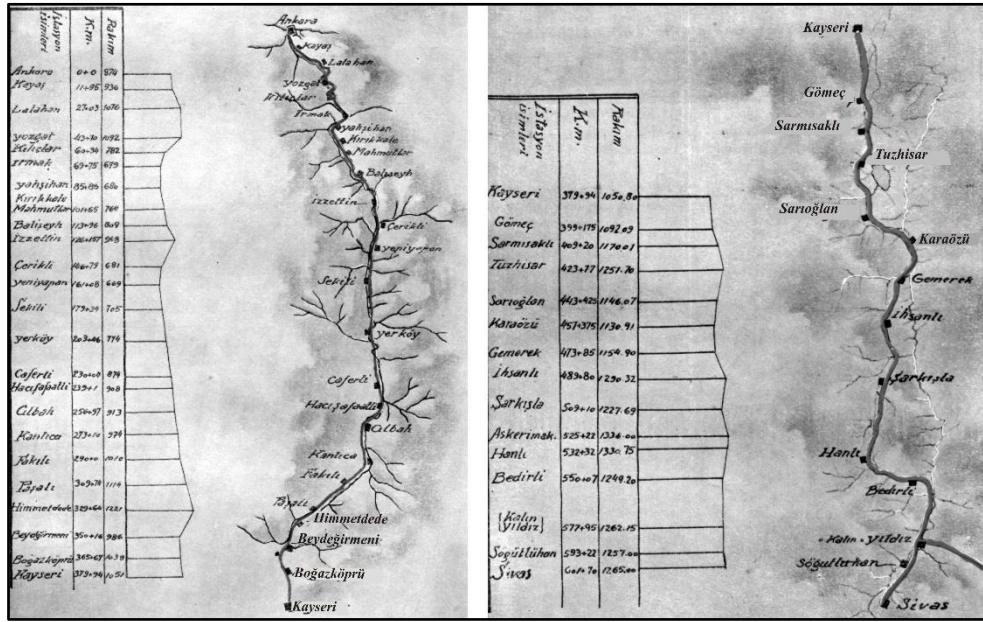
²⁵ T.C. Nafia Vekâleti, 10 Yılda Türkiye Nafiası 1923-1933, İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933, 27.

²⁶ T.C. Nafia Vekâleti, 10 Yılda Türkiye Nafiası, 26.

yılında Kayseri-Maraş-Toprakkale ve Konya-Aksaray-Kayseri gibi yeni demiryolu hatları belirlenmiş; ancak uygulanmamıştır.²⁷

2.1. Ankara-Kayseri-Sivas Demiryolu Hattı

23 Mart 1924 tarihli 449 sayılı kanunla hat güzergâhı, Ankara-Musaköy ve Samsun-Musaköy-Sivas hatları olarak belirlenmiştir. Ancak bu güzergâhın, ticaret ve nakliye ilişkileri daha uygun, topoğrafyanın daha olanaklı olduğu ve mesafenin kısaldığı Ankara-Kayseri-Sivas Hattı biçiminde düzenlenmesine karar verilmiştir.²⁸ Hattın azami beş yılda yapılması için 65 milyon liranın harcanmasına karar verilerek; inşaata biri Ankara, diğeri Samsun olmak üzere iki istikametten başlanmıştır.²⁹ Hattın Ankara-Kayseri kısmı 29.05.1927 ve Kayseri-Sivas kısmı da 30.08.1930 tarihinde işletmeye açılmıştır.³⁰ Bu hattın Kayseri il sınırları içerisindeki istasyonları, Himmetdede, Beydeğirmeni, Boğazköprü, Kayseri, Gömeç, Sarımsaklı, Tuzhisar, Sarıoğlan ve Karaözü İstasyonları'dır. Şekil 2'de Ankara-Kayseri ve Kayseri-Sivas Hattı Plan ve Profili gösterilmektedir.

Şekil 2: Ankara-Kayseri ve Kayseri-Sivas Hattı Plan ve Profili. Kaynak: **10 Yılda Türkiye Nafiası 1923-1933**, T.C. Nafia Vekâleti, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1933.

Ankara-Kayseri-Sivas Hattı, Kayseri ili içerisinde büyük oranda vadi ve nehirler arasındaki verimli tarım alanlarından geçmektedir. Ayılı Deresi ile Himmetdede'den Kızılırmak'a inen hat, Kızılırmak'tan sonra Karasu'yu takip ederek Kayseri'ye ulaşmaktadır. Sarımsaklı Vadisi'nden Lalebeli'ne ve Palas Gölü Havzası'nda Tuzhisar Köyü yakınından Sarıoğlan Vadisi'ne çıkan hat, devamında tekrar Kızılırmak Vadisi'ne geçerek Sivas'a yönelmektedir.³¹

2.2. Ulukışla-Boğazköprü Demiryolu Hattı

Ulukışla-Boğazköprü hat güzergâhının Beydeğirmeni İstasyonu'ndan Kızılırmak'ı takip ederek, Avanos ve Nevşehir'den Niğde ve Ulukışla'ya ulaşması kararı verilmiştir. Ancak İncesu-Develi'nin tarımsal üretim ve tarım toprakları, maden yatakları ve orman varlığı nedeniyle iktisadi açıdan daha olanaklı olduğu ve belirlenen güzergâha göre mesafenin kısıllığı belirtilerek, hattın Ulukışla-Boğazköprü olarak düzenlenmesi uygun görülmüştür.³²

17 Mart 1926 tarih ve 787 sayılı Kanun ile Ulukışla-Boğazköprü Hattı etütlerine başlanmıştır. 1928'de Ulukışla'dan başlayan hattın yapımı, 1930 yılında Hüyük İstasyonu'na ulaşmış; sonrasında inşaata biri Hüyük,

²⁷ Bayındırlık İşleri Dergisi, Bayındırlık Bakanlığı, Aralık (1948), 74-5.

²⁸ Devlet Demiryolları ve Limanları Umumi İdaresi, *Ankara-Sivas Demiryolu*, s. -

²⁹ T.C. Nafia Vekâleti, *10 Yılda Türkiye Nafiası*, 25-26.

³⁰ T.C. Nafia Vekâleti, *10 Yılda Türkiye Nafiası*, 49.

³¹ T.C. Nafia Vekâleti, *10 Yılda Türkiye Nafiası*, 51.

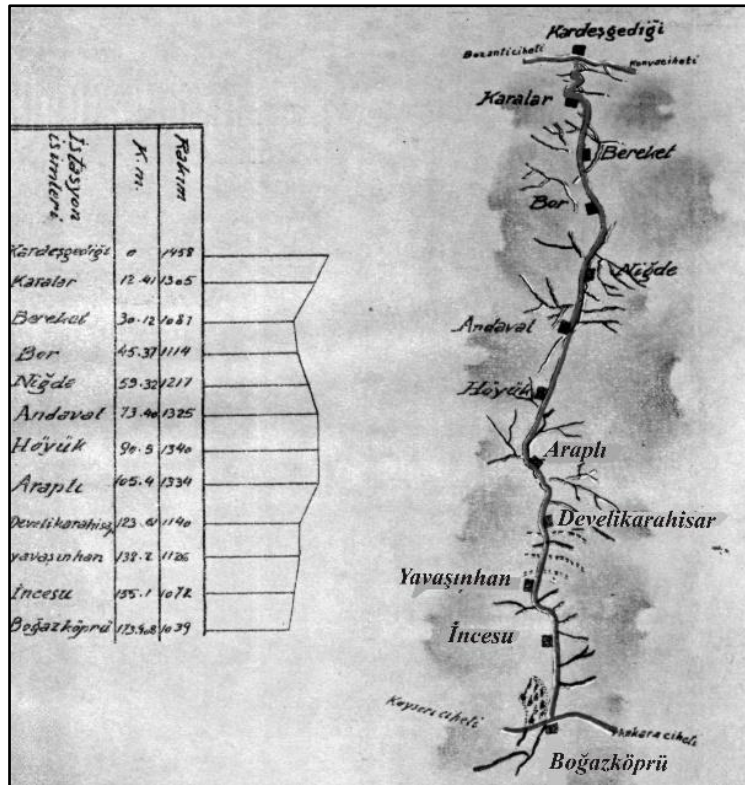
³² BCA, 30-18-01-02-2-15-21, Dosya Ek:152-35, (13.02.1929).

diğeri Boğazköprü olmak üzere iki istikametten devam edilmiştir. Hat, 20.09.1933 tarihinden itibaren işletmeye açılmıştır.³³ Şekil 3'te, hat açılışında Kayseri Garı'ndan Ulukışla yönüne hareket eden trenin fotoğrafı sunulmuştur.

Şekil 3: Ulukışla-Kayseri Hattı açılışında Kayseri'den tren hareketi. Kaynak: Milli Kütüphane Arşivi, Develi Karahisar'da ilk tren karşılayıcılar, yay.y., 1933MK, Yer No: 2017, Fotoğraf 27

Hat, Ankara-Kayseri-Sivas Hattı'nın Kayseri ilindeki Boğazköprü İstasyonu'ndan başlayarak, İncesu, Yavaşınhan (Başköy), Develikarahisar ve Araplı İstasyonlarından geçerek, Niğde ve Ulukışla yönünde devam etmektedir. Hattın plan ve profili Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4: Kardeşgediği-Boğazköprü Hattı Plan ve Profili. Kaynak: 10 Yılda Türkiye Nafiası 1923-1933, T.C. Nafia Vekâleti, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1933.

³³ BCA, 30-10-0-152-76-21, 10.09.1933; Sedat Reşat, "Ulukışla-Kayseri Hattı", *Demiryolları Dergisi*, Birinci Kanun, sayı: 82, C. 7 (1931), 741.

3. Ankara-Kayseri-Sivas ve Ulukışla-Boğazköprü Demiryolu Hattının Kayseri İlinde Güzergâh Üzerinde Bulunan Kırsal Yerleşmelere Etkileri

Kayseri ili, topoğrafyası, tarımsal üretimi, maden kaynakları, ticaret ve nakliye yapısıyla her iki hat güzergâhının belirlenmesinde ve gelişmesinde önemli merkezlerden biri olarak kabul edilmiştir. Hat yapım sürecinde Kayseri'nin demiryolu ulaşım olanakları ile ticari, zirai ve iktisadi yapısının iyileşeceği, Türkiye'nin önde gelen bir iktisat ve ticaret alanı olacağı yönündeki beklentiler dönemin yerel gazetelerinde de sıklıkla ifade edilmiştir.³⁴

Güzergâh üzerindeki kırsal yerleşmelerin belirlenmesinde, Abel Chatelain ve Talip Yücel'in çalışmalarındaki istasyon-yerleşme uzaklığı arasındaki ilişki temel alınmıştır. Bu çalışmalarda, yukarıda da belirtildiği gibi, yola kolay ve süratle ulaşabilen ve hatların çevresinde 10 kilometrelik kuşakta yer alan yerleşme nüfuslarının çoğu zaman istasyon yerleşmelerine benzer gelişim gösterdiği belirtilmiştir.³⁵

Söz konusu araştırmaların bu kabullerinden yola çıkarak, 1947 tarihli Kayseri ili 1/200.000 ölçekli hâlihazır haritada il içindeki istasyonları merkezine alan 10 kilometre yarıçaplı daireler oluşturulmuş, bu alanlar içinde kalan yerleşmeler tespit edilmiş ve çözümlenme bu yerleşmelere odaklanacak biçimde gerçekleştirilmiştir. Bu çözümlenmeye, Kayseri Garı çevresindeki kırsal yerleşmeler de dâhil edilmiştir.

10-15 kilometre yarıçapta ise çoğu istasyon çevresinde göl, dağ gibi doğal eşikler olduğu ve/veya yerleşme bulunmadığı için çalışma 10 kilometrelik kuşak ile sınırlandırılmıştır. Ancak Sarmısaklı ve Tuzhisar İstasyonlarına yaklaşık 15 kilometre mesafedeki Bünyan, dönemin önemli sanayi alanlarından Sümerbank Bünyan Yünlü Mensucat Fabrikası'nın ve Bünyan Hidroelektrik Santralinin bulunduğu bir yerleşme olduğu için çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu bakışla, istasyonları merkez alan 10 kilometre yarıçaplı alan içinde kalan 59 adet yerleşme tespit edilmiş, çözümlenme bu yerleşmelere odaklanmıştır.

3.1. Kayseri İli Demiryolu Güzergâhındaki Yerleşmelerin Nüfus Değişimleri (1935-1950)

Yerleşmelerin nüfus değişimleri çözümlenmesi, tüm hatların işletmeye açılmasından sonraki ilk nüfus sayımının yapıldığı 1935 yılından başlayarak 1950 yılına kadarki dönemi kapsamaktadır. Kayseri ilinin şehir ve köy nüfusu yapısı, Cumhuriyetin ilanından 1950'lere kadar Türkiye'deki ulusal eğilimlerle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. 1950 yılı Türkiye Nüfus İstatistiklerine göre, ulusal nüfusun %75'ini köy nüfusu oluşturmaktadır.³⁶ Kayseri ili nüfusunun da 1927 yılında %76'sı; 1935'te %77.1'i; 1940'ta %77.3'ü; 1945'te %76.8'i ve 1950'de %74.8'i köyde yaşamaktadır.³⁷ 1935 yılı Türkiye Nüfus İstatistiklerine göre Kayseri'deki istasyonların çevresindeki yerleşmelerin nüfus büyüklük sınıflaması Tablo 1'de gösterilmiştir. Çalışmanın odaklandığı yerleşmelerden sadece Kayseri kenti, 46.181 kişi nüfusla 5000 kişi ve üzeri nüfusa sahiptir. Çoğu çalışmada yerleşme nüfusu 3000 kişi,³⁸ 5000 kişi³⁹ ve 10.000 kişi⁴⁰ olan yerleşmeler şehir yerleşmeleri olarak tanımlanmaktadır.

Tablo 1. 1935 yılı Türkiye Nüfus İstatistiklerine göre Kayseri'deki istasyonların çevresindeki yerleşmelerin nüfus büyüklük sınıflaması. Kaynak: 1935 yılı Türkiye Nüfus İstatistiklerinden yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

Nüfus Büyüklüğü	Yerleşme Sayısı
100-500	36
501-1000	9
1001-1500	9
1501-3000	1
3001-5000	3
5001 - +	1
Toplam	59

1935-1950 döneminde demiryolu hatları arasında ve hattın çeşitli istasyonlarında nüfus değişim oranları karşılaştırılmıştır. Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te sırasıyla Ankara-Kayseri hattı, Kayseri-Sivas hattı ve Ulukışla-

³⁴ Kayseri Vilayet Gazetesi, 11 Birinci Kanun 1933.

³⁵ Yücel, "Demiryollarımızın İstasyon", 148; Chatelain, *Démogéographie du*, 35.

³⁶ İstatistik Genel Müdürlüğü, *Türkiye Genel Nüfus Sayımı-1950*, Yayın No: 410, İstanbul, 1961.

³⁷ Kayseri 1968 İl Yıllığı, Ankara: Gutenberg Matbaası, 1968.

³⁸ Hamid Sadi Selen, *Türkiye'de Nüfus Dağılımı*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1957, 2.

³⁹ Erol Tümertekin, *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Üniversitesi Matbaası, 1973, 1-22, 3.

⁴⁰ Fehmi Yavuz-Ruşen Keleş-Cevat Geray, *Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.

Boğazköprü hattı üzerinde bulunan istasyonların ve çevresindeki yerleşmelerin 1935 ve 1950 yılları arasındaki nüfus sayımlarına göre nüfus değişim oranları gösterilmektedir. Buna göre yerleşmelerin genelinde nüfus artışı dikkat çekmekteyse de çoğu yerleşmenin nüfus büyüklüğü açısından kırsal özelliklerini koruduğu belirtilebilir. Kent merkezi nüfusu ise 1935-1950 yılları arasında %41,81 artış göstermiştir. Bu artış, Kayseri'nin 1935-1950 yılları arasındaki kentleşme eğiliminin de bir göstergesidir.

Tablo 2. Ankara-Kayseri hattı üzerinde bulunan yerleşmelerde nüfus değişimi (1935 - 1950). Kaynak: 1935, 1940, 1945 ve 1950 Türkiye Nüfus İstatistiklerinden yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

Ankara-Kayseri Hattı	Yerleşme	Değişim Oran (%)			
		1935-1940	1940-1945	1945-1950	1935-1950
Himmetdede İstasyonu	Himmetdede	17,42	26,61	7,01	59,09
	Karakimse	11,48	10,53	11,39	37,24
	Kaş	7,09	10,27	25,47	48,17
Kalkancık İstasyonu	Kalkancık	12,74	8,60	11,54	36,57
Beydeğirmeni İstasyonu	Beydeğirmeni	18,57	-15,26	6,16	6,67
	Yemliha	9,85	8,52	9,02	29,97
	Yuvalı	10,08	0,74	8,46	20,28
	Tahirini	1,41	8,89	13,01	24,79
	Mahzemin	13,73	7,68	7,02	31,07
Boğazköprü İstasyonu	Molu	7,69	9,08	5,74	24,21
	Anbar	-13,65	68,69	-15,86	22,57
	Oymağaç	18,94	5,19	-8,63	14,32
	Saraycık	-0,29	-59,59	2,19	-58,82
	Süksün	12,77	10,54	9,84	36,92
	Çiftlik	18,00	4,85	10,52	36,74

Tablo 3. Kayseri-Sivas hattı üzerinde bulunan yerleşmelerde nüfus değişimi (1935 - 1950). Kaynak: 1935, 1940, 1945 ve 1950 Türkiye Nüfus İstatistiklerinden yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

Kayseri-Sivas Hattı	Yerleşme	Değişim Oran (%)			
		1935-1940	1940-1945	1945-1950	1935-1950
Kayseri İstasyonu	Merkez	13,61	10,29	13,18	41,81
	Argıncık	4,28	2,55	22,79	31,31
	Cırcalan	58,76	0,81	12,40	79,90
	Horsama	-8,42	6,49	10,15	7,43
	Germir	5,88	8,33	8,33	24,26
Gömeç İstasyonu	Gömeç	-9,48	24,16	4,90	17,89
	Karahüyük	-4,20	26,64	11,24	34,97
	Salur	-14,33	4,94	26,81	14,01
	Dadasun	29,79	-4,59	16,84	44,68
	Ispıdın	12,80	2,44	-13,97	-0,59
	Efkere	-26,46	36,58	-0,22	0,22
	Vekse	1,69	9,63	6,97	19,26
	Gesi	8,37	-6,21	9,05	10,84
Mancusun	10,90	9,20	3,97	25,91	
Sarmısaklı İstasyonu	Bünyan	9,41	20,29	4,77	37,89
	Barsama	6,56	25,51	28,74	72,19
	Saraycık	14,41	11,05	9,49	39,12
	Burhaniye	59,47	-22,63	-1,26	21,83
	Karakuyu	7,86	9,05	3,00	21,14
Tuzhisar İstasyonu	Tuzhisar	1,15	2,36	4,02	7,70
	Sultanhanı	22,12	7,55	12,98	48,39
	Karacaviran	40,58	-0,46	9,28	52,92
	Musaşeyh	19,18	21,84	10,85	60,96
Sarıoğlan İstasyonu	Sarıoğlan	32,42	18,68	8,54	70,58
	Üzerlik	15,96	8,80	9,31	37,92
	Palas	12,29	8,23	16,50	41,59
Karaözü İstasyonu	Karaözü	13,12	2,60	11,70	29,63
	Ebülhayır	36,29	-2,31	27,47	69,71
	Yelliburun	34,27	10,42	19,34	76,92
	İğdeli (Payaslı)	98,61	4,90	3,67	115,97

Tablo 4. Ulukışla-Boğazköprü hattı üzerinde bulunan yerleşmelerde nüfus değişimi (1935 - 1950). Kaynak: 1935, 1940, 1945 ve 1950 Türkiye Nüfus İstatistiklerinden yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

Ulukışla-Boğazköprü Hattı	Yerleşme	Değişim Oran (%)			
		1935-1940	1940-1945	1945-1950	1935-1950
İncesu İstasyonu	İncesu	11,42	8,17	2,47	23,49
	Garipçe	8,07	19,10	3,64	33,40
	Üçkuyu	41,09	18,25	9,20	82,18
	Viranşehir	3,63	14,01	22,53	44,76
Başköy İstasyonu	Başköy	3,47	13,34	12,36	31,77
	Kesteliç	28,80	-0,41	21,43	55,76
Yeşilhisar İstasyonu	Karahisar	6,72	9,03	11,92	30,23
	Keşlik	11,85	4,05	14,07	32,75
	Kale	-2,25	10,34	3,75	11,91
	Erdemisin	9,57	5,92	18,35	37,35
Araplı İstasyonu	Araplı	2,95	-17,92	28,82	8,86
	Büget	-0,81	22,76	3,31	25,81
	Kuşçu	-14,52	19,14	24,21	26,50
	Gördeles	-3,05	20,87	14,98	34,73

Bu dönemde yerleşmelerin yarısı %40-%60 arası nüfus artışı yaşamıştır. Ayrıca 8 yerleşmede bu artış %60'tan yüksek oranda gerçekleşmiştir. Bu açıdan, güzergâh üzerindeki yerleşmelerin çok büyük çoğunluğunun, Abel Chatelain ve Talip Yücel'in çalışmalarındaki öngörülerle tutarlı nitelikte nüfus artışı yaşamış olduğu tespit edilmiştir. Sayım dönemleri arasında yaşanan nüfus değişim dalgalanmaları da dikkat çekicidir; ancak bu dalgalanmaların da sözü edilen çalışmalarla bir tutarsızlık oluşturmadığını söylemek mümkündür. Talip Yücel'in çalışmasında, istasyon yerleşmelerinde nüfus artış beklentisi açıkça vurgulanmakta, ama aynı zamanda bu etkilerin her istasyonda aynı nitelikte olmadığını da altı çizilmektedir.⁴¹ Tablo 5, 1935 ve 1950 arası dönemde çalışma alanındaki 59 yerleşmenin nüfus değişim oranlarına göre sınıflamasını göstermektedir.

Tablo 5. İstasyon ve çevresindeki yerleşmelerde 1935 - 1950 arası nüfus değişim oranları sınıflaması. Kaynak: 1935, 1940, 1945 ve 1950 Türkiye Nüfus İstatistiklerinden yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

Değişim (1935-1950)		Yerleşme Sayısı
Azalma		2
Artış (%)	0,01 - 19,99	11
	20,00 - 39,99	29
	40,00-59,99	9
	60,00-79,99	6
	80,00 +	2
Toplam		59

1935-1950 arası dönemde Kayseri ilinin toplam nüfus artışı %30,09 iken, kentin nüfus artışı ise %41,81 olarak gerçekleşmiştir. Bu açıdan bakıldığında istasyon ve çevresindeki yerleşmelerin çoğunluğunda il ortalamasına benzer bir artış olduğu söylenebilir. Ancak en önemli değişimlerden biri, nüfus büyüklüğüne göre yerleşmelerin sınıflamasında gözlenmektedir. 1935 yılında 59 yerleşmenin 36'sı 100-500 nüfus aralığındaki yerleşmeler olarak sınıflanmaktayken, 1950 yılına gelindiğinde, nüfus büyüklüğü az olan yerleşme sayısının azaldığı ve nüfus büyüklüğüne göre sınıflamada nüfusu yüksek olan yerleşme sayısının artmış olduğu gözlenmektedir. Tablo 6'da, nüfus büyüklüklerine göre yerleşme sınıflamasının 1935 ve 1950 yıllarındaki karşılaştırması sunulmuştur.

Tablo 6. 1935 ve 1950 yılları Türkiye Nüfus İstatistiklerine göre Kayseri'deki istasyonların çevresindeki yerleşmelerin nüfus büyüklük sınıflaması karşılaştırması. Kaynak: 1935 ve 1950 Türkiye Nüfus İstatistiklerinden yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

Nüfus Büyüklüğü	1935	1950
	Yerleşme Sayısı	Yerleşme Sayısı
100-500	36	26
501-1000	9	16
1001-1500	9	7
1501-3000	1	6
3001-5000	3	1
5001 - +	1	3
Toplam	59	59

⁴¹ Yücel, "Demiryollarımızın İstasyon", 148.

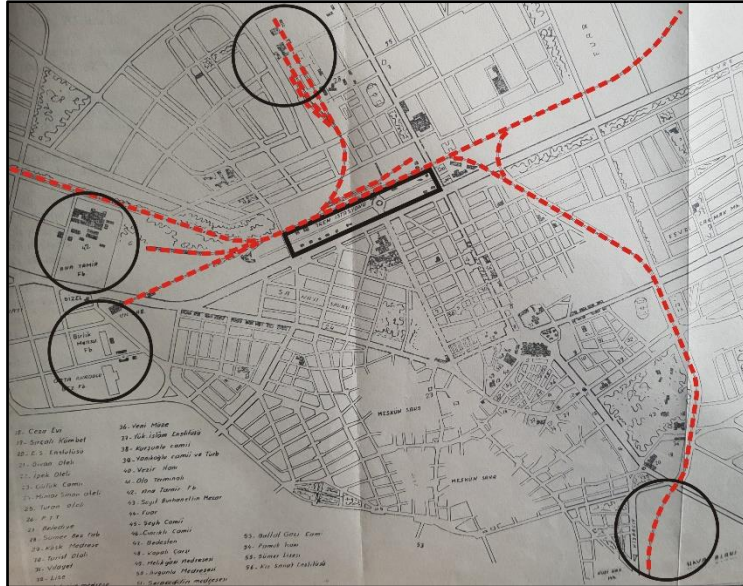
Bu süreçte yerleşme nüfuslarında ortaya çıkan bu artışların ve yerleşmelerin nüfus olarak daha büyük yerleşmelere dönüşmesinin en belirgin sonuçlarından birinin mekânsal büyüme olacağı açıktır. Nüfus artışı ile yerleşmenin büyümesi arasındaki ilişki, kentle ilgili çalışmalarda öncelikli olarak vurgulanan bağlantılardan biridir.⁴² İstasyon ve çevresindeki yerleşmelerde yoğunlukla benzer nitelikte ortaya çıkmış görünen nüfus artışlarının mekânsal çözümlemesi, büyüme ile istasyon arasındaki ilişkinin ve istasyonun yerleşmeler üzerindeki etkilerinin gözlenebilir en açık bileşenidir.

3.2. Demiryolu Hattı ve İstasyonların Ekonomik ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri

İstasyonların, konumlandıkları ve çevresindeki yerleşmeler üzerindeki en belirgin etkilerinin mekânsal düzeyde ortaya çıktığı belirtilebilir. Ancak bu etkilerin de aynı nüfusta olduğu gibi, her yerleşmede aynı olması beklenmemektedir. Diğer bir deyişle, mekânsal etkilerde de bir çeşitlenme olacağı öngörülebilir. Bu çalışmada, çeşitlenen mekânsal etkilerin bulunduğu tespit edilmiştir ve dört alt başlık kapsamında sunulmaktadır.

3.2.1. Kayseri Garı ve Çevresi

Kentin ilk imar çalışmaları için gar hem kentin kuzey sınırını belirlemekte hem de özellikle sanayi alanlarına ve kent merkezine yönelen, Ankara-Sivas Demiryolu Hattı'ndan yeni hatlar yapılmasına ilişkin kararları içeren bir nitelik taşımaktadır. Bu süreçte, Tayyare Fabrikası, Sümerbank Pamuklu Mensucat Fabrikası ve Erciyes İplik Fabrikası demiryolu ulaşımı ile doğrudan ilişkilendirilen ilk sanayi girişimleridir. Şekil 5'te, kentin 1965 tarihli hâlihazır haritasında ana hatta eklenen bu bağlantılar, Kayseri Garı ve sanayi alanları gösterilmektedir.

Şekil 5: Kayseri Garı ve çevresindeki sanayi kuruluşlarıyla demiryolu hattı ilişkisi. Kaynak: **Kayseri 1968 İl Yıllığı**, Gutenberg Matbaası, Ankara, 1968.

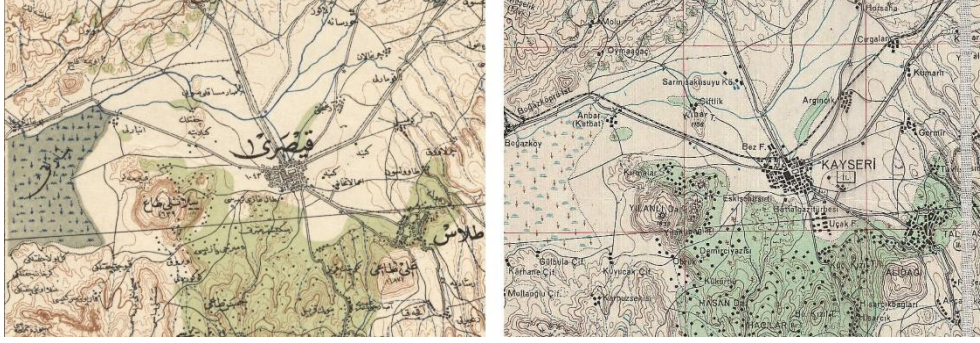
Bu girişimlerle birlikte özellikle yakın çevredeki kırsal yerleşmelerden, sanayi alanlarına doğru işgücünün yönelmesi de hız kazanmış görünmektedir. 1930'ların yerel gazete yazılarında, yeni kurulan sanayi tesislerine birkaç kilometre uzaklıktaki köylerden çalışmaya gidenlerin olduğu ve zaman içerisinde kentle bu yerleşmeler arasında yeni ilişkiler kurulmasının köyü etkileyeceği üzerinde durulmaktadır.⁴³ 1950'li yılların başında kent, demiryolları ile Türkiye'nin hemen her istikametine bağlanan işlek bir ticaret ve sanayi merkezi görünümündedir.⁴⁴ 1950'li yıllardan itibaren, Birlik Pamuklu Mensucat Fabrikası, Orta Anadolu Pamuklu Mensucat Fabrikası ve Şeker Fabrikası gibi sanayi yatırımları da Ulukışla Caddesi boyunca Boğazköprü

⁴² Jurek Kozłowski-James T. Hughes, *Threshold Analysis: A Quantitative Planning Method*, London: The Architectural Press, 1972; Chauncy D. Harris-Edward L. Ullman, *The Nature of Cities, Cities and Society* (eds: P. K. Hatt and A. J. Reiss, Jr.), The Free Press, Glencoe, Illinois, 1957, 237-245; George Chadwick, *A Systems View of Planning: Towards a Theory of the Urban and Regional Planning Process*, Oxford, Pergamon Press, 1971; Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 2005.

⁴³ Kayseri Vilayet Gazetesi, 13. yıl 1124 Perşembe 4, Kayseri 1937.

⁴⁴ Necibe Çakıroğlu, *Kayseri Evleri*, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1952, 9.

İstasyonu'na doğru yönlenmiş ve demiryolu kentin batı yönündeki gelişiminde önemli etkenlerden biri olmuştur. Şekil 6'da 1923 ve 1949 tarihli hâlihazır haritalar karşılaştırıldığında bu değişimin izleri görülmektedir.

Şekil 6: 1923 ve 1949 tarihli hâlihazır haritalarda Kayseri Kenti. Kaynak: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 1923 Tarihli Kayseri Haritası; Milli Kütüphane Arşivi, 1949 yılına ait 1 / 200.000 Ölçekli Kayseri Hali hazır Haritası, yay.y., 1949, MK Yer No: Hrt 1994 CD 74.

1927 yılı sanayi sayımı verilerine göre Kayseri'de öne çıkan sektörler, 598 işyeri ve 1354 kişi çalışanı ile tarıma dayalı sanayi, 108 işyeri ve 4281 çalışanıyla dokuma sanayisi, 259 işyeri ve 698 çalışanı ile maden işletmeciliği ve makine sanayisidir.⁴⁵ İktisaden faal nüfus, tarımsal üretim dışında sanayi sektöründe özellikle dokuma alanında yoğunlaşmaktadır. 1935 yılı Kayseri ili İstatistiki Verilerine göreyse iktisaden faal nüfusun yaklaşık %80'i tarım (tarım, hayvancılık, ormancılık gibi) ve istihraç sanayisinde (maden, kömür ve taş çıkarma gibi) çalışmaktadır.⁴⁶ İl genelinde imalat ve yapı sanayisi alanlarında çalışan işgücü (ağaç işleme sanayisi, demir sanayisi, makine, cihaz ve alet, kimya, dokuma, kâğıt, deri, kauçuk, giyim ve gıda sanayisi gibi) yaklaşık %8 oranındadır. %12'si ise diğer alanlardadır.⁴⁷

Büyük ölçekli devlet yatırımlarıyla birlikte özel sektör sanayi işletmelerinin kentte yer seçmesi ve kentin hem karayolu hem de demiryolu hatlarıyla ulusal ulaşım ağına güçlü bir şekilde bağlanıyor olması, Kayseri'nin bir ticaret ve sanayi merkezine dönüşümünü hızlandırmıştır. Demiryolu ulaşımı yerleşmelerin ekonomik yapılarında bir hareketlilik meydana getirmiştir. Bu hareketlilik sadece tarımsal üretim ve maden araştırmaları ile sınırlı kalmamış, hizmetler sektöründe çalışan nüfusun yapısını da etkilemiştir. 1930'lu yıllarda özellikle demiryolu hatlarının yapımı sırasında küçük inşaat girişimciliğinden ya da taşeronluktan yerli inşaat müteahhitliğine yönelen bir iş alanı dikkat çekmektedir.⁴⁸ Bu dönemde "inşaat müteahhitliğine girmek için mühendislik hünerlerine sahip olmamak bir engel oluşturmamış, ama mühendislik hünerlerine sahip olmayanlar bu alana girdiklerinde güvenilir bir mühendis ortak bulma çabasında olmuşlardır."⁴⁹ Kayseri'de bu yöndeki önemli girişimcilerden biri Arif Molu'dur. "Ankara-Kayseri demiryolu hattını yapan müteahhit firmanın taşeronu sıfatıyla, birkaç sermaye ortağıyla birlikte, Kayseri'ye yaklaşık 25 kilometre mesafedeki Kızılırmak Nehri üzerinde bulunan demiryolu köprüsünün ve Beydeğirmeni-Boğazköprü demiryolu hattının yapımını üstlenmişlerdir."⁵⁰ Bu inşaatın tamamlanmasından sonra bir şirket kurarak demiryolu müteahhitliğine devam etmişlerdir.⁵¹ Öte yandan Ankara-Kayseri-Sivas ve Ulukışla-Boğazköprü Hattı yapımında birçok Kayserili, amele, usta, yapımcı, nakliyeciler veya tedarikçi taşeron olarak çalışmış ve sonrasında bir kısmı müteahhit olmuştur.⁵²

Kentin aynı zamanda tarımsal üretimin toplandığı, depolandığı ve nakliyesinin gerçekleştiği bir merkez olma işlevi de güçlenmeye başlamıştır. Örneğin "Kayseri Yoncası" adıyla tanınan yoncalıklara sahip Argıncık'a 1930'larda Ziraat Vekâleti tarafından "Yonca Deneme ve Yonca Tohumu Temizleme İstasyonu" kurulması kararı alınmıştır.⁵³ Bu kararın alınmasında, yerleşmenin Kayseri garına yakın olması da etkilidir. Kayseri kentinin sanayileşme, merkezileşme ve kentleşme süreçleri üzerindeki mekânsal etkileri son derece açık bir biçimde

⁴⁵ Devlet İstatistik Enstitüsü, 1927 yılı Türkiye Sanayi Sayımı, Ankara, 1969, 34.

⁴⁶ 1935 yılı Genel Nüfus Sayımı, Kayseri Vilayeti, Cilt:3, İstanbul: Hüsni Tabiat Basımevi, 1937.

⁴⁷ 1935 yılı Genel Nüfus Sayımı, Kayseri Vilayeti.

⁴⁸ Tekeli, İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, 451-454.

⁴⁹ Tekeli, İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, 465.

⁵⁰ Mehmet Şahin (Haz), *Toprak Ağalığından Sanayiciliğe*, İstanbul: Dergâh Yayınları:532, 2013, 96.

⁵¹ Mehmet Şahin (Haz), *Toprak Ağalığından Sanayiciliğe*, 98.

⁵² Mehmet Şahin (Haz), *Toprak Ağalığından Sanayiciliğe*, 101.

⁵³ Kazım Özdoğan, *İl Bay Adli Bayman'ın Başkanlığı Altında Yapılan Yaya Köy Gezileri Tetkik Notları*, Argıncık Köyü, Seri:4, Kayseri: Kayseri Vilayet Matbaası, 1937, 43.

ortaya çıkan demiryolu hattının ve garın, çevre kırsal yerleşmelerde benzer bir etkiye neden olduğunu söylemek ise oldukça güçtür. Şekil 7’de, hattın işletmeye açıldığı tarihlerde Kayseri Garından bir görünüm sunulmuştur.

Şekil 7: Kayseri İstasyon Binası ve yakın çevresi. Kaynak: *10 Yılda Türkiye Nafiası 1923-1933*, İstanbul: T.C. Nafia Vekâleti, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933.

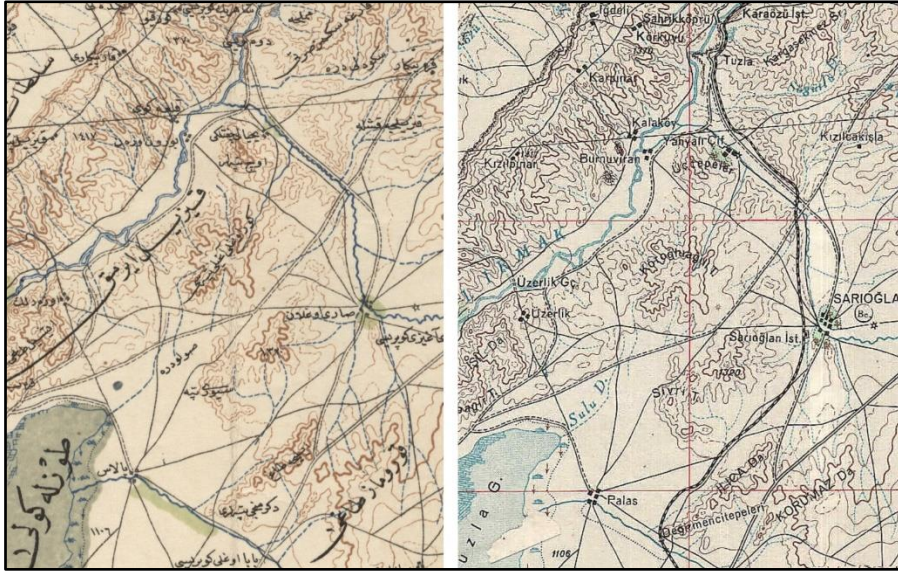
Örneğin kente yaklaşık 5 kilometre mesafede olan Argıncık köyünde, yukarıda sözü edilen yonca tesisi dışında, bu dönemde gar ve demiryolu hattıyla doğrudan ilişkisi kurulabilecek mekânsal etki tespit edilememektedir. Dönemin kaynaklarında çevre kırsal yerleşmelerde “köy yollarının yenilenmesi, içme ve kullanma suyu temini, sulama arklarının temizlenmesi, köy odası ve Cumhuriyet Meydanı”⁵⁴ gibi özellikle Köy Kanunu uygulamalarına yönelik mekânsal etkiler belirginleşmektedir. Cırkalan, Horsama ve Germir gibi yine Kayseri Garı’nın yakın çevresindeki kırsal yerleşmelerde de benzer bir durum söz konusudur. Özetle, Ankara-Kayseri-Sivas ve Ulukışla-Boğazköprü demiryolu hatlarının ve Kayseri Garı’nın, Kayseri kentinin mekânsal gelişiminde, bir sanayi ve ticaret merkezi olmasında ve kentleşme süreçleri üzerinde çok belirgin etkileri ortaya çıkmaktadır. Gar çevresindeki kırsal yerleşmelerde ise, 1950’li yıllara kadar demiryolu ve gar ile doğrudan ilişkilendirilebilecek mekânsal etkiler belirginleşmemektedir.

3.2.2. Kırsal “Toplayıcı Merkezler”

İstasyonların konumlandıkları yerleşmelerde, istasyon çevresindeki yerleşmelere oranla çok daha belirgin ve daha hızlı görünür hale gelen mekânsal etkileri olduğu görülmektedir. Ancak bu etkilerin de çeşitlendiği ve bu çeşitlenmenin, istasyon nedeniyle yer seçen diğer işlevlerle ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bakışla, Sarıoğlan ve Yeşilhisar yerleşmeleri ilin önemli örnekleri arasında değerlendirilebilir. Sarıoğlan, Kesdivan Çayı kenarındaki verimli tarım topraklarında kurulmuş ve ağırlıklı tarımsal üretimin yapıldığı bir yerleşmedir. 1929 yılında Kesdivan Çayı’nın şiddetli taşkını nedeniyle yeni köy planı hazırlanarak, köy yeni alanına nakledilmiştir.⁵⁵ 1933 yılında işletmeye açılan Kayseri-Sivas Hattı ile birlikte demiryolu yakınındaki Sarıoğlan’ın ulaşımı güçlenmiş ve özellikle tarımsal üretim depolama ve nakliye açısından önemli merkezlerden biri konumuna gelmiştir. Şekil 8, 1923 ve 1949 yıllarındaki hâlihazır haritalarda Sarıoğlan yerleşmesini göstermektedir. Şekil 9’da Sarıoğlan İstasyonunun, hattın işletmeye açıldığı tarihlerdeki bir görünümü sunulmuştur.

⁵⁴ Özdoğan, *İlbaı Adli Bayman’ın Başkanlığı*, 43.

⁵⁵ Kayseri Vilayet Gazetesi, 26 Birinci Teşrin, Kayseri, 1939.

Şekil 8: 1923 ve 1949 tarihli hâlihazır haritalarda Sarıoğlan Yerleşmesi. Kaynak: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 1923 Tarihli Kayseri Haritası; Milli Kütüphane Arşivi, 1949 yılına ait 1 / 200.000 Ölçekli Kayseri Halihazır Haritası, yay.y., 1949, MK Yer No: Hrt 1994 CD 74.

Şekil 9: Sarıoğlan İstasyon Binası. Kaynak: Devlet Demiryolları ve Limanları Umumi İdaresi, *Ankara-Sivas Demiryolu Sivas İstasyonunun Resmî Küşadı Hatırası*, İstanbul: Haydarpaşa-Demiryolları Matbaası: 932, 1930.

Demiryolu yapımı sırasında da hat inşasıyla birlikte bu alanda tarımsal ürünlerin sevkiyatının sağlanabileceği, bu sayede ekonomik ve toplumsal gelişmenin hız kazanacağı sıklıkla ifade edilmiştir.

Kayseri-Sivas arasındaki mıntaka tabiaten daha zengin ve sahi olduğundan bu hat Akdağ'ın mümbit cenup mıntakası, Gemerek, Şarkışla ovaları, 30 km mesafedeki Uzunyayla mahsulünü nakledecek ve birkaç sene içinde ve bahusus Ulukışla-Boğazköprü iltisak hattının ikmalinden ve bazı küçük sulama ameliyatının icrasından sonra bu mıntıkların büyük refah ve saadete mazhar ve anıla tev'em olan maarif ve nüfus tekessürü mesailinin kendiliğinden temin edilmiş olacağı aşikârdır.⁵⁶

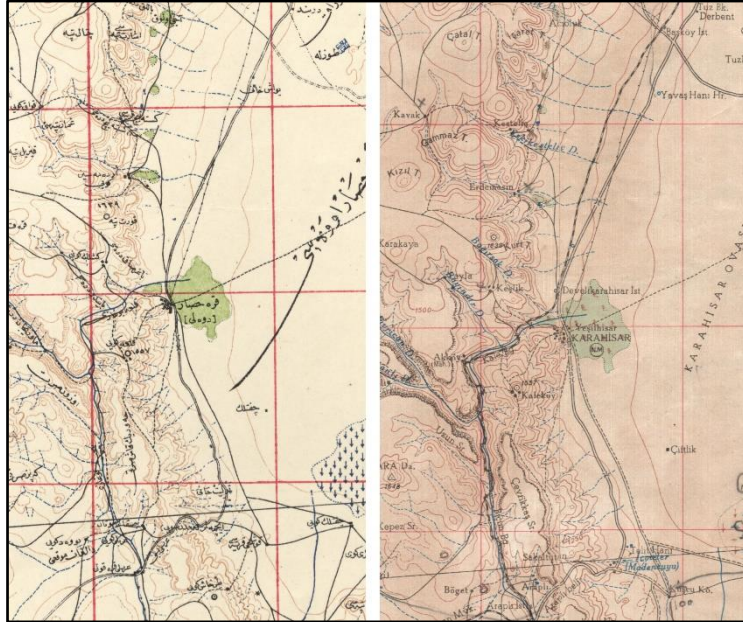
1933 yılında yayımladığı "Güney Almanya'da Merkezi Yerler" adlı çalışmasında Walter Christaller, bir yerleşmenin merkez işlevlerinin ilk göstergesini, yerleşmenin çevresindeki tarımsal üretimi ve yerel ticareti dış dünyaya bağlamak olarak tanımlamaktadır.⁵⁷ Bu tanım çerçevesinde bakıldığında, istasyonla birlikte Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) yapı ve işlevlerinin Sarıoğlan İstasyonunda konumlanması, yerleşmede, çevresindeki tarımsal üretimin toplandığı, depolandığı ve sevkiyatının yapılmaya başlandığı bir merkez işlevi ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sarıoğlan'da toplanan tarımsal üretimin sevkiyatının yapılabilmesi için Ofisin 1940'lı yılların başında demiryollarından daha fazla vagon tahsisi için talebi, bu merkezleşmenin göstergelerinden biri olarak kabul

⁵⁶ TCDD, *Demiryollarımız*, s.s.-.

⁵⁷ Walter Christaller, *Central Places in Southern Germany*, Translated by Carlisle W. Baskin from the original publication "Die Zentralen Orte in Süddeutschland, 1933", Prantice-Hall, New Jersey, 1966.

edilebilir.⁵⁸ Yerleşmede en çok belirginleşen mekânsal etkiler, bu işlevlerin konumlanması olarak vurgulanabilir. TMO, silo ve ambar gibi inşaatlarını özellikle hububat üretim yerleri yakınında ve çoğu zaman da demiryoluna ait ambar, hangar ve depolardan da yararlanarak demiryolu ile ilişkili biçimde konumlandırmıştır. Aynı zamanda bu dönemde yerleşmenin mekânsal büyümesinin de istasyon ve çevresine doğru yönlendiği görülmektedir. Sarıoğlan İstasyonu çevresindeki kırsal yerleşmelerde ise nüfus artışıyla birlikte ortaya çıkan mekânsal büyüme dışında, bu dönemde istasyonla ilişkilendirilebilecek mekânsal etkiler belirginleşmemektedir.

Benzer merkezleşme etkileri, Yeşilhisar (Karahisar) yerleşmesinde de gözlenmektedir (Şekil 10). Erciyes Dağı'nın güney ve güneybatısındaki Develi-Karahisar Ovası, uzun yıllar bataklık, sazlık ve bunların etken olduğu sıtma tehlikesiyle seyrek nüfuslu olarak kalmış ve nüfus, çoğunlukla ova kenarlarındaki yüksek yamaçlarda yer seçmiştir.⁵⁹ Yeşilhisar, nüfus yapısı, coğrafi konumu ve verimli toprakları, tahıl, sebze ve meyve üretimi, hayvan yetiştiriciliği ile ova kenarındaki önemli yerleşmelerden biri olmuştur. Boğazköprü-Ulukışla Hattının, sadece ovanın Yeşilhisar'ın bulunduğu batı kenarından geçmesi yerleşmenin önemini arttırmıştır. Yeşilhisar İstasyonu aynı zamanda Kayseri-Niğde-Adana karayolu ulaşım aksının da üzerinde bulunmaktadır. Kayseri ilinin güney, güneydoğu ve doğu bölgelerinin karayolu ulaşım bağlantılarının bu aksla kesiştiği nokta da Yeşilhisar'dır. Bu coğrafi konum özellikleri sayesinde demiryolu ve karayolu akslarının kesişim noktasında bulunması da hem istasyonun işlevsel önemini arttırmakta hem de yerleşmenin merkezleşme düzeyini yükseltmektedir. 1930'lu yıllarda yerel gazetelerde Demiryolu Hattı'nın gelirlerinin artmaya devam ettiği ve hat üzerinde keşfedilen madenlerin işletilerek, bu gelirin daha da arttırılacağı ifade edilmektedir.⁶⁰

Şekil 10: 1926 ve 1945 tarihli hâlihazır haritalarda Yeşilhisar Yerleşmesi. Kaynak: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 1926 tarihli Niğde Haritası, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1229>; Milli Kütüphane Arşivi, 1945 yılına ait 1 / 200.000 Ölçekli Niğde Halihazır Haritası, yay.y., 1945, MK Yer No: Hrt 1994 CD 99.

Yeşilhisar İstasyonu, Develi ovasıyla birlikte Develi ve Yahyalı yerleşmelerindeki tarımsal üretiminin ve özellikle Yahyalı çevresinde çıkarılan maden cevherlerinin de depolama ve sevkiyat merkezi haline gelmeye başlamıştır. Yeşilhisar İstasyonu, farklı ulaşım türlerinin kesişim noktası olması özelliğiyle çevresindeki daha geniş bir coğrafya açısından hem tarım, hayvancılık ve madencilik faaliyetleri konusunda bir toplanma ve sevkiyat merkezi, hem de bu faaliyetlerle ilişkili yolcu taşımacılığı merkezi özelliği kazanmaya başlamıştır. İstasyonun, Sarıoğlan İstasyonunun ortaya çıkardığı merkezleşmeyle en önemli benzerliği, her iki istasyonun da çevresindeki coğrafyada gerçekleştirilen üretim için bir "toplayıcı" merkez olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak Sarıoğlan İstasyonunun toplayıcı merkez özelliği TMO'nun burada yer seçmesi sayesinde belirginleşirken, Yeşilhisar İstasyonunununki ise, farklı ulaşım türlerinin kesişim noktasında olma konumuna bağlı biçimde ortaya

⁵⁸ BCA, 184-270-6, Dosya ek:216 A, 16.10.1940.

⁵⁹ Reşat İzbirak, *Develi Ovası ve Ekonomik Gelişmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, No:91, Coğrafya Enstitüsü No:5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, 18.

⁶⁰ Kayseri Vilayet Gazetesi, 17 Mart Pazartesi, Kayseri, 1930.

çıkılmaktadır. Ancak bu “toplayıcı” merkez olma özelliği gösteren istasyonların yanı sıra, aynı zamanda birer “dağıtıcı” merkez haline gelen istasyonlar da bu dönemde belirginleşmektedir.

3.2.3. Farklı Ulaşım Türlerinin Kesişim Noktası Olan Kırsal “Dağıtıcı Merkezler”

Kayseri İlinde birer “dağıtıcı” merkez haline dönüşen istasyonların en önemli özelliği, Yeşilhisar İstasyonundakine benzer biçimde, ulusal düzeyde önemli akslar üzerinde bulunan farklı ulaşım türlerinin kesişim noktalarında konumlanmış olmalarıdır. Böyle bir konumlanma, istasyonların etkilerinin bu farklı ulaşım türleri sayesinde çok daha geniş bir coğrafyaya erişebilmesine olanak sağlamaktadır. Himmetdede ve Sarımsaklı İstasyonu, Kayseri İlinde Erken Cumhuriyet Dönemi için dağıtıcı merkez olma niteliğiyle öne çıkan önemli istasyonlardandır.

Demiryollarının hem geometrik standartlarından gelen bağlayıcılıklar, hem de çok pahalı bir yatırım olması ve küçük taleplerde ekonomik olmamasıyla karayollarına da işlevsel bir alan kalmıştır.⁶¹ Çoğu zaman istasyonların çevresindeki karayolları, istasyonu yakın çevresine bağlayan bir işlev yüklenmektedir. Böylece karayolu demiryolu ile yarışan değil, onu tamamlayan bir nitelik kazanmaktadır. Himmetdede İstasyonu’na yaklaşık 40 kilometre uzaklıktaki Avanos, Ürgüp ve Nevşehir de demiryolu inşasından itibaren Himmetdede ile karayolu bağlantısının iyileştirilerek güçlendirilmesini talep eden yerleşmelerdir.⁶² Himmetdede İstasyonu, bu yerleşmeler için özellikle tarımsal ürün, yolcu ve posta taşımacılığı gibi konularda demiryolu ağındaki en önemli erişim noktası olmuştur. Öte yandan, tarımsal ve hayvansal ürünlerin iller arasındaki ticaretinde de bir transfer noktası olma işlevi kazanan⁶³ Himmetdede İstasyonunun, yerleşmede de mekânsal etkileri görülmeye başlamıştır. Konaklama ve ticaret gibi işlevlerin istasyon çevresinde yer seçmesi, yerleşmenin istasyon yönünde gelişimine hız kazandırmış, bu dönemde artan nüfusla birlikte yerleşmenin idari statüsünün değişmesi de gündeme gelmiştir.⁶⁴

Demiryolları yolcu taşımacılığı ile de ekonominin önemli bir parçası olmuştur. Ankara-Kayseri-Sivas Hattı’nın işletmeye açıldığı tarihten itibaren yolcu taşımada demiryolunun etkisi görülmektedir. Bu dönemde yerel gazetelerde “Devlet Demiryollarında Nakliyat Kolaylıkları” gibi başlıklarda demiryolu ulaşımının olanaklarını açıklayan ve tarife düzenlemelerini içeren yazılar dikkat çekmektedir. Tarife düzenlemeleri, hem ülke ekonomisinin gelişimine katkıda bulunmuş, hem de yük ve yolcu miktarının hızlı bir gelişme göstermesine olanak sağlamıştır. Uzaklık arttıkça ücretin görece olarak azalması, öğretmen, işçi ve ailelerin yolculuklarına indirimli tarifeler uygulanması düzenlemelerden bazılarıdır. 1930’lu yıllarda tarife düzenlemeleri yanı sıra demiryollarında yolcu taşımacılığını hızlandırmak ve demiryolunun bu açıdan karayolu ile yarışabilirliğini geliştirmek için ray otobüsleri de işletilmeye başlanmıştır. İlk ray otobüsleri, 1934 yılında 36 kişilik kapasite ve 60 km hızla çalışan biçimde Ankara-Çankırı, Kayseri-Sivas ve Kayseri-Ulukışla güzergâhları için alınmıştır (Şekil 11).

Şekil 11: Ray otobüsü. Kaynak: Ray Otobüsleri, *Nafia İşleri Mecmuası*, Nafia Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü, sayı: 2, 85-86, Temmuz-1934.

Kayseri-Sivas Hattı’ndaki Sarımsaklı İstasyonunun yük ve yolcu taşımacılığı işlevi, istasyonun dağıtıcı merkez özellikleri açısından değerlendirilebilir. Sarımsaklı İstasyonu, Kayseri-Pınarbaşı Şosesi ile ilin bu dönemde önemli kalkınma hamlelerinin gerçekleştiği Bünyan ve Pazarören yerleşmelerine ve öte yandan tarımsal üretim

⁶¹ Tekeli, İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, 340.

⁶² <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c003/b019/tbmm100030190158.pdf>, Erişim 03.10.2020.

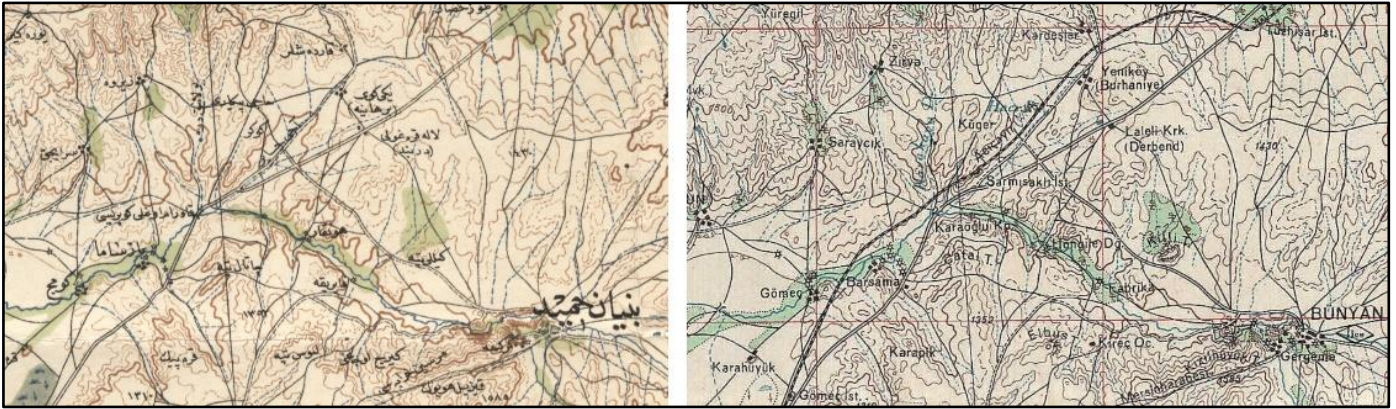
⁶³ BCA, 490-0-001-000-000-1452-16-5, 01.06.1951.

⁶⁴ BCA, 30-11-1-0-58-28-1, 28-09-1930.

ve hayvancılık açısından olanaklı Uzunayla ve çevresine bağlanmaktadır (Şekil 12). Pazarören'de köy enstitüsü kurulmasıyla birlikte⁶⁵ enstitüye ulaşımında istasyon, demir ve karayolu bağlantısı açısından önemli hale gelmiştir. Mehmet Başaran, enstitü ziyaretindeki yolculuğunu aktarırken bu bağlantıya şöyle bir vurgu yapmıştır:

Trenimiz 4 Temmuz 1942 Cumartesi günü ortalık aydınlanmazdan biraz önce Sarımsaklı İstasyonu'na geldi. Bünyan-Pınarbaşı Şosesi'nde Pazarören'e doğru ilerliyoruz. Yollarda kasabaya eşya getiren köylü arabalarıyla karşılaşıyoruz. Önümüzde Antitoroslar (Orta Toroslar'da bulunan bir sıradağ), sağımızda karlı başını bulutların arasına sokmuş Erciyes görünüyor. Yolun iki tarafında çayır biçen köylülere, serin sabah rüzgârının zevkini tadarak otlayan hayvanlara rastlıyoruz.⁶⁶

Sarımsaklı İstasyonunun dağıtıcı merkez özelliklerinin belirginleştiği bir diğer nokta olan Bünyan yerleşmesinin, Kayseri İlinin sanayi gelişimi sürecinde özel bir konumu bulunmaktadır. 1926 yılında işletmeye açılan Bünyan Hidroelektrik Santrali'nin kentin elektrik ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılaması,⁶⁷ ayrıca 1927'de Kayseri ve çevresinin ışıklarına yün iplik sağlamak üzere Kayseri-Bünyan Halı İplik Fabrikası'nın kurulması ve sonrasında Sümerbank Bünyan Yünlü Mensucat Fabrikası olarak Kayseri'de dokumaların satılması Erken Cumhuriyet Döneminin öne çıkan kalkınma hamleleridir. Yolcu ulaşımı yanı sıra yük taşınmasında da Sarımsaklı İstasyonu bir transfer noktası işlevi görmekte ve buna bağlı olarak da dağıtıcı merkez özellikleri güçlenmektedir. Şekil 12'de 1923 ve 1949 tarihli hâlihazır haritalarda Bünyan yerleşmesi gösterilmiştir.

Şekil 12: 1923 ve 1949 tarihli hâlihazır haritalarda Bünyan Yerleşmesi. Kaynak: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 1923 Tarihli Kayseri Haritası; Milli Kütüphane Arşivi, 1949 yılına ait 1 / 200.000 Ölçekli Kayseri Halihazır Haritası, yay.y., 1949, MK Yer No: Hrt 1994 CD 74.

3.2.4. Bu Dönemde Etkileri Henüz Belirginleşmemiş İstasyonlar

Çalışmanın odaklandığı dönem göz önünde tutularak değerlendirildiğinde, bu dönemde bazı istasyonların konumlandıkları yerleşmeler ve çevrelerindeki kırsal yerleşmelerde etkilerinin henüz yeterince belirginleşmediği gözlenmektedir. Türkiye'de bu dönem kırsal yerleşmelerin çoğunda tarımsal üretimin devam ettiği, yol üzerinde olanların artan mahsullerini pazara götürme ve bir kısım yiyecek ve eşyasını pazardan alma eğiliminde olsa dahi büyük oranda kendi kendine yeten yaşam biçiminin aynı kaldığı ve kırsalda demiryolu gibi ulaşım etkilerinin daha yavaş belirginleşen bir süreç olduğu dönemin kaynaklarında da belirtilmektedir.⁶⁸ Etkileri bu dönemde daha geniş bir coğrafyaya yayılmayan ve çok daha yerel kalan istasyonlar Kayseri İlinde de bulunmaktadır. Ancak bu istasyonlarda da etkilerin çeşitleniyor olduğu söylenmelidir. Örneğin Beydeğirmeni ve Araplı İstasyonları, bu dönemde sınırlı düzeyde etkisi gözlemlenebilen yerel toplayıcı istasyonlar gibi çalışmaktayken, Gömeç İstasyonu ise yine etkisi sınırlı düzeyde kalan yerel bir dağıtıcı istasyondur.

⁶⁵ Seda Çalışır-Hovardaoğlu, "Pazarören Köy Enstitüsü'nün Sosyo-Mekânsal Etkilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Kırsal Tarih Araştırması", *Tarih Okulu Dergisi* 19, No: 7 (2014), 584.

⁶⁶ Mehmet Başaran, *Öğretmenim Hasan Ali Yücel*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın: 1720 (2009), 97-98.

⁶⁷ BCA, 137-3-1, Dosya ek: 38E, 05-06-1930.

⁶⁸ Hamid Sadi Selen, "Türkiye'de köy yerleşmeleri ve şehirleşme hareketleri", *Türk Coğrafya Dergisi* (7-8), 97-106 (1945), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/198634>, Erişim 13.03.2020.

Beydeğirmeni yerleşmesi Kızılırmak'ın yakınında konumlanmış, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin bulunduğu ve 1935-1950 arası dönemde nüfusu en az artan yerleşmelerden biridir. İstasyon ise bu dönemde, çevresindeki çok sınırlı kalan bir coğrafyada üretilen tarım ve hayvancılık ürünleri için bir bağlantı noktası işlevi görmektedir. Araplı yerleşmesi de bu dönemde nüfusu en az artan, çok sınırlı tarımsal olanakları bulunan bir yerleşmedir. Araplı İstasyonunda yerel düzeyde bir toplayıcılık işlevinin ortaya çıkmasında ise yerleşme yakın çevresinde maden araştırmalarının etkisi de dikkat çekmektedir.⁶⁹ Diğer yandan sınırlı nüfusa sahip ve kent merkezi yakınındaki bazı kırsalın ise istasyona yaklaşma istediği görülmektedir. Gömeç İstasyonu'nun köye uzak olması nedeniyle Muncusun Nahiye Müdürü ve Gömeçlilerin yoğun ısrarları üzerine Devlet Demiryolları İdaresi'nin Gömeç'te yeni bir durak tesis etmesi ve trenin yeni durakta durduğu ilk akşam köylülerle şehirden çağrılan davetlilerin bir tören yapması bu açıdan önemli bir örnektir.⁷⁰

Sonuç

Erken Cumhuriyet Dönemi ulaşım politikaları yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, ulusal düzeyde kalkınma ve bayındırlık işlerinin gerçekleştirilmesinde kilit öneme sahiptir. Ülke geneline yayılan ve sürekliliği olan bir ulaşım ağına sahip olmanın gerekliliği hem politikalarda hem de dönemin farklı kaynaklarında sıklıkla vurgulanmaktadır. Türkiye'nin önemli merkezlerinin demiryoluyla birbirine bağlanması, sosyal ve ekonomik hayatta modernleşme, hammaddenin üretime, üretimin pazara erişebilirliğinin arttırılmasıyla hızlanan ve verimi artan bir ticari yapı, maden kaynaklarının değerlendirilerek ekonomiye kazandırılması ve öncelikle demiryolu ağı üzerinde bulunan yerleşmelerde mekânsal gelişmelerin ortaya çıkmasına ve hızlanmasına olanak sağlamıştır. Ankara-Kayseri-Sivas ve Ulukışla-Boğazköprü hatları, bu amaçların Erken Cumhuriyet Döneminde Anadolu'ya yayılmasını hızlandırmış, Cumhuriyet'in modernleşme hedeflerinin önemli mekânsal bileşenleri haline gelmiştir.

Karadeniz ve Akdeniz'deki önemli limanların da birbirine bağlanması işlevini üstlenen bu hatların Kayseri İli içinde kalan kısmının, hem Kayseri kentinin merkezindeki ekonomik ve mekânsal gelişme üzerinde, hem de güzergâh üzerindeki kırsal yerleşmelerin çevrelerindeki coğrafya için birer toplayıcı ya da dağıtıcı merkez haline gelmesinde etkileri olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu etkilerin farklı mekânsal niteliklere bağlı olarak çeşitlendiği de görülmektedir. İstasyonlar kimi yerleşmelerde mevcut işlevlerin dış dünyayla bağlantısının güçlü bir biçimde sağlandığı ve buna bağlı olarak yeni işlevlerin de bu yerleşmelerde konumlanmasının önünü açan etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu etkilerin çevre kırsal yerleşmeler üzerindeki dönüştürücü niteliklerinin ise, incelemenin odaklandığı dönem süresinde kimi zaman sınırlı kalabildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bunun yanında istasyonlar, bazı kırsal yerleşmelerin toplayıcı ya da dağıtıcı merkez olmasının da önünü açmış görünmektedir. Özellikle farklı ulaşım türlerinin kesiştiği noktalarda bulunan istasyonların bu özelliği öne çıkmaktadır. Demiryolu hatlarını bütünler biçimde çalışan karayolu bağlantılarının, istasyonların etkilerini daha geniş bir coğrafyadaki yerleşmelere doğru yaygınlaştırma olanağının olduğu görülmektedir. Bu güzergâhların seçilme kararına temel dayanak olan öngörü niteliğindeki gerekçelerin hemen tamamının Kayseri İlinde, farklı düzeylerde de olsa, gerçekleşmiş olması, İlin Erken Cumhuriyet Döneminin ulusal kalkınma çaba ve düşüncesinde önemli bir rol oynamasını sağlamıştır.

Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Rate	Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır. / The authors contributed equally to this study.
Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The authors have no conflict of interest to declare.

⁶⁹ Ömer H. Barutoğlu, *Türkiye Lignite Yatakları*, Türkiye Maden Yatakları: 1, Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1944; BCA 310-10-0-38-1542-2142-1 (22.05.1931).

⁷⁰ Kayseri Vilayet Gazetesi, Devlet Demiryolları Gömeç'te yeni bir durak tesis etti, 5 Haziran 1944.

KAYNAKÇA**Arşivler**

Milli Kütüphane Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

1923 Tarihli Kayseri Halihazır Haritası, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 1926 tarihli Niğde Haritası. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1229>, Erişim Tarihi:05.12.2020.

1926 Tarihli Niğde Halihazır Haritası, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 1926 tarihli Niğde Haritası. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1229>, 05.12.2020.

1935 yılı Genel Nüfus Sayımı, Kayseri Vilayeti. Cilt: 3, İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi, 1937.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü. 1945 Genel Nüfus Sayımı. Ankara, 1945.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü. 20 İkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı. Ankara, 1944.

Devlet İstatistik Enstitüsü. 1927 yılı Türkiye Sanayi Sayımı. Ankara, 1969.

İstatistik Genel Müdürlüğü. Türkiye Genel Nüfus Sayımı-1950. Yayın No:410, İstanbul, 1961.

Kayseri 1968 İl Yıllığı. Ankara: Gutenberg Matbaası, 1968.

Telif Eserler

10 Yılda Türkiye Nafiası 1923-1933. T.C. Nafia Vekâleti. İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933.

Akgüngör, Sedef, Ceyhan Aldemir, Yeşim Kuştepelı, Yaprak Gülcan, Vahap Tecim. "The Effect of Railway Expansion on Population in Turkey (1856-2000)", *Journal of Interdisciplinary History*. 42 (2011): 135-157.

As, Efdal. *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006.

Barutoğlu, Ömer H. *Türkiye Liğnit Yatakları*. Türkiye Maden Yatakları:1, Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1944.

Başaran, Mehmet. *Öğretmenim Hasan Ali Yücel*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Bayhan, İrfan H. *Şehir Planlaması*. İstanbul: İskender Matbaası, 1969.

Bayındırlık İşleri Dergisi, 74 (1948): 5.

Berkmen, Enver. *Demiryollar Güzergâh Bahsi*. İstanbul: Teknik Üniversite Matbaası, 1967.

Ceylan, Mehmet Akif. "Manisa-Uşak Demiryolu Ulaşımının Yerleşme Üzerine Etkileri", *Doğu Coğrafya Dergisi*. 23 (2010): 223-249.

Chadwick, George. *A Systems View of Planning: Towards a Theory of the Urban and Regional Planning Process*, Oxford: Pergamon Press, 1971.

Chatelain, Abel. *Démogéographie du grand tronc ferré Sud-Est (Paris-Lyon-Méditerranée)*, *Les Etudes rhodaniennes*, 22, (1947). https://www.persee.fr/doc/geoca_1164-6268-1947_num_22_1_5620, Erişim (09.01.2020).

Chauncy D. Harris, Edward L. Ullman. *The Nature of Cities, Cities and Society*. Ed: P. K. Hatt and A. J. Reiss, Jr., Illinois: The Free Press, 1957.

Christaller, Walter. *Central Places in Southern Germany*. Çev. Carlisle W. Baskin. New Jersey: Prantice-Hall, 1966.

Çakıroğlu, Necibe. *Kayseri Evleri*. İstanbul: Pulhan Matbaası, 1952.

Demiryollarımız. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi Yayını, 1958.

Devlet Demiryolları ve Limanları Umumi İdaresi, Ankara-Sivas Demiryolu Sivas İstasyonunun Resmi Küşadı Hatırası. İstanbul: Haydarpaşa-Demiryolları Matbaası: 932 (1930).

Göçer, Orhan. *19. Yüzyılda Şehirciliğın Evrimi*. İstanbul: İTÜ Yayınları, 1982.

Haştemoğlu, Hasan, Levin Özgen. "1960'larda Sürdürülebilirlik ve Kentleşme: Isparta İstasyon Caddesi Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*. 2 (2017): 69-76.

- Haykır, Yavuz. *Atatürk Dönemi Kara ve Demiryolu Çalışmaları (1923-1938)*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2011.
- Hovardaoğlu Çalışır, Seda. "Pazarören Köy Enstitüsü'nün Sosyo-Mekânsal Etkilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Kırsal Tarih Araştırması", *Tarih Okulu Dergisi*. 19(2014): 581-589.
- İnan, Ayşe Afet. *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Rapor I Sınai Tesisat ve İşletme*. Ankara: Ankara Başvekâlet Matbaası, 1933.
- İnan, Ayşe Afet. *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-04 Mart 1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- İzbırak, Reşat. *Develi Ovası ve Ekonomik Gelişmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Johnson, James H. *Urban Geography An Introductory Analysis*. Oxford: Pergamon Press, 1972.
- Karadeniz, Vedat. "Kuruluş Yeri Seçiminde Ulaşımın Etkili Olduğu Yerleşmelere Bir Örnek: Yeniçubuk Kasabası (Gemerek-Sivas)", *Marmara Coğrafya Dergisi*. 29 (2014): 286-312.
- Keleş, Ruşen. *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 2005.
- Koca, Halil, Hayati Doğanay. "Ulaşımın Yerleşmeye Etkilerine İki Tipik Örnek: Fevzipaşa ve Nurdağı Kasabaları", *Türk Coğrafya Dergisi*. 33 (1998): 1-24.
- Kolay, Arif. *Anadolu'da İşletmeye Açılan İlk Demiryolu İzmir-Kasaba Hattı ve Uzantıları (1863-1897)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Kozłowski Jurek, James T. Hughes. *Threshold Analysis: A Quantitative Planning Method*. London: The Architectural Press, 1972.
- Kurmuş, Orhan. *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. Ankara: Savaş Yayınları, 1972.
- Özdoğan, Kazım. *İlbağ Adli Bayman'ın Başkanlığı Altında Yapılan Yaya Köy Gezileri Tetkik Notları, Argıncık Köyü*. Kayseri: Kayseri Vilayet Matbaası, 1937.
- "Ray Otobüsleri", *Nafia İşleri Mecmuası*. 2 (1934): 85-86.
- Reşat, Sedat. "Ulukışla-Kayseri Hattı", *Demiryolları Dergisi*. 82 (1931): 742-744.
- Selen, Hamid Sadi. "Türkiye'de köy yerleşmeleri ve şehirleşme hareketleri", *Türk Coğrafya Dergisi*. 7-8 (1945): 97-106.
- Selen, Hamid Sadi. "Türkiye'nin Yol Sistemi", *Türk Coğrafya Dergisi*. Yıl: 1, Sayı: 3-4, Türk Coğrafya Kurumu, (1943): 352-371.
- Selen, Hamid Sadi. *Türkiye'de Nüfus Dağılışı*. Ankara: SBF Yayını, 1957.
- Soydan, Mahmut. "Gazi ve İnkılap", *Milliyet Gazetesi*. 8.1.1930.
- Sönmez, Filiz, Semra Selçuk Arslan. "Kayseri Tren İstasyonu ve Çevresinin Kentin Modernleşme Sürecine Katkısı Üzerine Bir Okuma", *Megaron*. 13 (2018): 85-101.
- Şahin, Mehmet (Haz). *Toprak Ağalığından Sanayiciliğe*. İstanbul: Dergâh Yayınları: 2013.
- Şen, Leyla. *Türkiye'de Demiryolları ve Karayollarının Gelişim Süreci*. Ankara: Tesav Yayınları, 2003.
- Tanyeli, Uğur. "Mekânlar, Projeler, Anlamları", *Üç Kuşak Cumhuriyet*. Ed. Uğur Tanyeli. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin. *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Tümertekin, Erol. *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsiz Fonksiyonlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Tütengil, Cavit Orhan. "Türkiye'deki Yerleşme Düzeninde Tabiat ve Ulaştırma", *Mimarlık Dergisi*. 4(11) (1966).
- Yavuz, Fehmi, Ruşen Keleş, Cevat Geray. *Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.
- Yıldırım, İsmail. "Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 12(35) (1996): 387-396.
- Yıldırım, İsmail. *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001.

Yücel, Talip. "Demiryollarımızın İstasyon Nüfuslarına Etkisi", *Türk Coğrafya Dergisi*. 20 (1960): 143-148.

Sürelî Yayınlar

Demiryolları Mecmuası

Kayseri Vilayet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

İnternet Kaynakları

https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk-_konusma/1d4yy.htm, Erişim (11.01.2020).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c003/b019/tbmm100030190158.pdf>, Erişim (03.10.2020).

YÜZYIL ÖNCE: “BÜYÜK GÜÇ” KURGULARI VE 1921 KAHİRE KONFERANSI* ONE HUNDRED YEARS AGO: 1921 CAIRO CONFERENCE AND THE DESIGNS OF “GREAT POWERS”

YUSUF TURAN ÇETİNER*

ÖZ

Bu makale, 1921 Kahire Konferansı'nın Orta Doğu'nun o zamanki Britanya emperyalist anlayışına göre tasarlanmasındaki rolünü tartışmaktadır. Araştırma, ağırlıklı bölgenin çalkantılı iki büyük ülkesi olan Irak ve Suriye'nin kuruluşundaki, anılan konferans kapsamında sergilenmiş olan kurgusallığın nasıl gizlendiği sorusuyla ilgilidir. Bu çerçevede makalenin savı, bölgeye yabancı kurucu gücün iddiasının propagandaya dayandığıdır. Bunu ortaya koymak için ise söz konusu yabancı kurucu gücün birincil ve ikincil kaynaklarının eleştirel okumasına başvurulmaktadır.

Orta Doğu veya o zamanki deyimle, Yakın Doğu, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, içinde bir dizi oldu-bittilerin de yer aldığı bir tasarım ile şekillendirilmiştir. Bu tasarımın hedefine, dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu halkları arasında yüzyıllarca sürdürdüğü düzenin olabilecek en dramatik şekilde sona erdirilmesi yerleştirilmiştir. İnşa edilen bu yabancı sistemin kavram ve mekanizmaları, 1921 Kahire Konferansı ve bunu izleyen birkaç yıl içerisinde “müşteri-devlet”lerin kurulması gibi kilometre taşlarından oluşturulmuştur. Türkiye’de Avrupalı galipler karşısında Misak-ı Milli savunulurken, Yakın Doğu bu sınırların dışında ve istikrarsız bir denge içinde kalmıştır. 1921 Kahire Konferansı ile T.E. Lawrence, Gertrude Bell, Martin Sykes ve Arnold Wilson gibi İngiliz asker, diplomat ve siyasi memurların bölgeye yönelik planlamaları böylelikle gelişmelerin merkezine yerleşmiştir. Ancak, Irak’la başlayan bölgeye düzen verilmesi çabası, ilk olarak yine Irak’ta sarsılacak, İngiliz sömürge düzeni başkaldırlılarla daha on yıl geçmeden yıkılma noktasına gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1921 Kahire Konferansı, Britanya-Fransa Bildirisi, Gertrude Bell, Irak, Musul.

ABSTRACT

This article discusses the role of the Cairo Conference of 1921 in shaping the Middle East in accordance with Britain's imperialist perception back then. The research is concerned with the way in which the fictionality was concealed predominantly in the establishment of Iraq and Syria, two volatile countries of the region. In this vein, the argument of the article is that the claim of the founding power alien to the region is based on propaganda. In order to demonstrate that a critical reading of the primary and secondary sources of the alien founding power is referred to.

The term Middle East or the Near East as was used then, was shaped in the first quarter of the 20th Century through a design which included a series of faits accomplis as well. At the target of this design, was the most dramatic ending of the hundreds of years lasted order maintained by then the dismantling Ottoman Empire among the people of the Middle East. The concepts and mechanisms of this constructed alien system included milestones like the Cairo Conference of 1921 and the creation of “client-states” in a few years time. While the National Oath was being defended against the European victors in Turkey, the Near East remained outside these borders and in an unstable equilibrium. As such, the Cairo Conference of 1921 and the plannings of British soldiers, diplomats and political officers like T.E. Lawrence, Gertrude Bell, Martin Sykes and Arnold Wilson moved into the center of developments. However, efforts of re-designing the region, starting with Iraq was first shattered in this country and the colonial rule in Iraq would reach to the brink of collapse before it lasted for a decade.

Keywords: 1921 Cairo Conference, Anglo-French Declaration, Gertrude Bell, Iraq, Mousul.

* Bu makale yazarın kişisel araştırmalarının sonuçlarını içermekte, herhangi bir kurumun görüşünü açıklamamaktadır.

* T.C. Dışişleri Bakanlığı, Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı, turan@cetiner.net, ORCID: 0000-0002-4708-2846.

Extended Abstract

This article analyzes the role of the Cairo Conference of 1921 as the stage of Britain's imperialist policies in the Middle East back then. The research examines the way in which the fictionality was concealed predominantly in the establishment of Iraq and Syria, two volatile countries of the region. In this framework, the argument of the article is that the claim of the founding power alien to the region is based on propaganda. In order to demonstrate and provide examples to that a critical reading of the primary and secondary sources of the alien founding power is referred to.

The term Middle East or the Near East as was used then, was given its shape in the first quarter of the 20th Century through a design which included a series of faits accomplis as well. At the target of this design, was the most dramatic ending of the hundreds of years lasted order maintained by then the dismantling Ottoman Empire among the people of the Middle East. The concepts and mechanisms of this constructed alien system included milestones like the Cairo Conference of 1921 and the creation of "client-states" in a few years time. While the National Oath was being defended against the European victors in Turkey, the Near East remained outside these borders and in an unstable equilibrium. In this context, the Cairo Conference of 1921 and the plannings of British soldiers, diplomats and political officers like T.E. Lawrence, Gertrude Bell, Martin Sykes and Arnold Wilson moved into the center of developments. However, efforts of re-designing the region, starting with Iraq was first shattered in this country and the colonial rule in Iraq would reach to the brink of collapse before it lasted for a decade.

The article perpetuates the discussion through giving weight to the actor (reportings shaped by the initiatives, contacts, i.e.) within the context of actor-structure relationship. Because, it was seen that the authorization of actors had reached boundaries to have a vast effect in performances carried out in the name of Britain. The Cairo Conference which aimed at materializing the thoughts regarding the region that was convened between 12-30 March, 1921 through bringing together around 40 top officials with various titles from Colonial Secretary Winston Churchill to High Commissioner in Iraq, Percy Cox, including Martin Sykes, Arnold Wilson, Gertrude Bell and T. E. Lawrence who were after the popular British culture of "glory hunting" provides examples to that as well.

Starting of Faisal rule in Iraq in the month of August following the Cairo Conference was reassuring for Britain. However, Britain was unable to prevent the opposition in Iraq to add on its strength dramatically in a few years. At this stage, examining the errors which were the harvest of policies set out in the Cairo Conference did not suit Britain's book as it had nothing much than its stubbornness left in hand.

The visit of Faisal to London in November 1927, at a time he had felt the pressure of nationalists in any passing day increasingly made this outlook clear. As was included in the agenda during this visit, another agreement was drafted with the objective of ensuring Iraq's joining the League of Nations in the month of December same year as an independent and self-sufficient state. Although the nationalists who had aimed at signing a more advantageous agreement with Britain would have to wait some time after that too, the path of developments was rather crystallized. Against this background, whilst white dominions in blood relation with Britain continued on their path, London would not be interested in anything more than placing its policies of exacerbating the dualities and divisions towards its other colonies into the Near East as well.

In this setting, the designs of Gertrude Bell with which she was only interested to a secondary degree as to how these related to the realities of the region seemed like providing a good start to perpetuate the British imperialism in its civilian disguise. Despite the fact that the policies to create an Iraqi monarchy led by Faisal that were never adopted by the Iraqis were on their way to collapse, shortly afterwards, in accordance with the existing illusion, supporting such an artificial monarchy to the point it could last turned to a preference. Although the desk-bound plans fell to pieces one by one while this period was tried to be prolonged with agreements on spheres of influence, Britain continued to use the possible advantage in the region dragged in a chronic lack of resistance against instability and volatilities caused by systematic blows on its various fault lines.

Giriş

Bu makale, 1921 Kahire Konferansı'nın Orta Doğu'nun o zamanki Britanya emperyalist anlayışına göre tasarlanmasındaki rolünü tartışmaktadır. Araştırma, ağırlıklı Irak ve Suriye gibi bölgenin çalkantılı iki büyük ülkesinin kuruluşundaki, anılan konferans kapsamında sergilenmiş olan kurgusallığın nasıl gizlendiği sorusuyla ilgilidir. Bu çerçevede makalenin savı, bölgeye yabancı kurucu gücün iddiasının propagandaya dayandığıdır. Bunu ortaya koymak için ise söz konusu yabancı kurucu gücün birincil ve ikincil kaynaklarının eleştirel okumasına başvurulmakta, bu çerçevede siyasi propagandanın göz önündekini gizleme ve farklı gösterme yöntemlerini ortaya çıkartmak amaçlanmaktadır.

Bölge, onu kontrol altına almayı tasarlayanlar için ekonomik ve stratejik üstünlük sağlayacak unsurlarla dolu görülmüş, 1902 yılına kadar önceye gidecek şekilde petrol şirketlerinin hükümetleri de yönetimlerine davet ederek ortadaki çıkar pastasını büyütme çalışmalarını gibi hususlar,¹ işgalci güçlerin karar alma mekanizmalarına devamlı surette etki etmiş durumdadır. Bu noktalar hatırd tutulmakla birlikte, burada amaç, Orta Doğu'da kurulan düzenin çelişkilerinin izini, ağırlıklı Britanya'nın müdahalelerine ve T.E. Lawrence, Gertrude Bell, Martin Sykes ve Arnold Wilson gibi kimi çok öne çıkmış, kimi ise nispeten daha geride kalmış ancak hepsi de aynı iştihakla çalışmış siyasi ajanlarının, asker ve diplomatlarının faaliyetlerine bakarak sürmek, böylelikle bu emperyalist gücün zihin haritasındaki işaretleri daha dar bir odakta berraklaştırmaktır.

Makale tartışmayı, siyasi olaylardaki aktör-yapı ilişkisi içinde ağırlığı aktöre vererek (inisiyatiflere göre şekillenen raporlamalar, temaslar vb.) aktarmaktadır. Çünkü ele alınan dönemde aktörlerin yetkilendirilmesinin Britanya adına gerçekleştirilenlerin üzerinde geniş bir etki yaratan boyutlara ulaştığı görülmektedir.² Nitekim 12-30 Mart 1921 tarihleri arasında düzenlenen Kahire Konferansı, Koloniler Bakanı Winston Churchill'den, Irak Yüksek Komiseri Percy Cox'a, muhtelif unvanları olan ve bir o kadar da dönemin Britanya kültüründe yer edinmiş "şöhret avcılığı-nam salma" (glory hunting)³ peşinde olan Gertrude Bell'den, T. E. Lawrence'a 40 kadar üst düzey İngiliz görevliyi, bölgeye ilişkin tasarıların somutlaştırılması amacıyla bir araya getirmiş olmasıyla bunun tam bir örneğidir.

Osmanlı İmparatorluğu Irak'ı, Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği düşünülen bir anda karşılaştığı ilk işgal sonucunda kaybetmiştir. Irak'ta bunu izleyen dönemde, Britanya'nın dayatmalarının hızlandırdığı siyasi, coğrafi ve inanç çekişmelerin belirginleştiği görülmektedir. Nitekim ülkede geleneksel yönetim yanlıları ile Arap milliyetçisi ve/veya yurtseverlik esaslı tam bağımsız ya da himaye altında ulus-devlet kurmayı amaçlayan aydınların çekişmesi siyasi ayrılıkları oluştururken, İslam tarihi içinde her zaman var olmuş, Sünni ve Şii inanç farklılıkları da bu kez daha kışkırtıcı bir biçimde tabloya yerleştirilmek üzereydi. Irak coğrafyasında bu ayrılıklar, kuzeyde Musul eyaletine hâkim haldeki Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılık fikri ve Bağdat'ın karma nüfus yapısı ile, Necef ve Kerbela şehirlerindeki Şii etkinin yarattığı sahnelerde berraklaşmıştı.

1918 Ekimi'ndeki Mondros Mütarekesi'nden, Paris (Barış) Konferansı'na ve 1920 Mayıs'ında Milletler Cemiyeti'nin Irak'ta verdiği İngiliz mandası kararına⁴ kadar geçen on sekiz aylık süre zarfında Irak'ta tasarımlarını iyice ele alan Britanya, ortada daha herhangi bir şekilde Irak ulusu olmadığı, ancak, ülkenin ilk defa bir kimlik kazandığı propagandasını yürütüyordu. Böyle bir propagandanın Britanyalı yönetici ve subay kadrosunun ön yargı ve ırkçı düşünceler kümesinden beslendiği açıktı. İddia oydu ki, Britanya'nın Irak'taki varlığı, çıkar peşindeki yozlaşmış Irak'lı politikacılar karşısında yol gösterici olacak fedakârlıklarla doluydu. Bir yandan da şehirleşmiş Irak nüfusu genel olarak mantık dışı ve saldırgan olarak resmediliyordu. '*Son olarak, Irak*

¹ Marcus Samuel'in 1902 yılında Britanya hükümetini sahibi olduğu "Shell Transport and Trading Company"nin yönetim kuruluna davet etmesi ile başlayan bu süreç için bkz. G. Gareth Jones, "The British Government and the Oil Companies 1912-1924: The Search for an Oil Policy", *The Historical Journal*, Vol. 20, No. 3 (Sep., 1977), 647-648.

² Aktörlerin yetkilendirilmesinin kaçınılmazlığı ve icra üzerindeki etkileri hakkında bkz. Arthur Lupia, "Delegation of Power: Agency Theory", *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Ed. Neil J. Smelser ve Paul B. Baltes, Cilt 5, Oxford: Elsevier Science Ltd., 2001, 3375-3377.

³ Bununla bağlantılı olarak, "savaş için aranan" kitlelere empoze edilen, spor ve centilmenliğin bütünleşmiş hali olarak sunulan şövalyelik fikrinin saldırganlığı ve saldırganın aranıp bulunması olarak dönem kültüründe edindiği yer dikkat çekicidir. Yusuf Turan Çetiner, *Mitlerden Gerçeğe Büyük Savaş: 19. Yüzyıl Emperyalizminde Son Perde*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020. 483-491.

⁴ Paris'te 30 Ocak 1919 tarihinde kararlaştırılan Irak için manda düzeninin uygulanması, Britanya tarafından 1920 yılı Nisan ayında düzenlenen San Remo konferansında kabul edilmiş, 5 Mayıs'ta Bağdat'ta ilan edilmiştir. Toby Dodge, *Inventing Iraq, The Failure of Nation Building and a History Denied*, NY: Columbia University Press, 2003, 22.

*toplumunun umutsuz vaziyette, birbirine duydukları nefretin üstesinden gelemeyecek karşıt dinsel ve etnik gruplara bölündüğü düşünülüyordu.*⁵

Hayal edilen Irak bu iken, hiç kuşkusuz böyle bir yapının, belirgin ayrılıklardan çok yakınlıkların hâkim olduğu, bir halklar ailesinin devam edegelen yaşamı olarak tanımlanması için birçok neden vardı. Irak, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabaları içinde de başından beri yer alıyordu. 1908-1912 yılları arasında Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na katılan Iraklı temsilciler parlamenter düzenin yapıcılığını bir ilerleme hamlesi olarak arkalarına alabilmiş, önce Balkan Savaşlarının insani yıkımı ve bunun hemen akabinde, Birinci Dünya Savaşı'nın kısıkaçları kapanmadan geçen birkaç yıl zarfında geleceğe daha olumlu bakar hale gelebilmişlerdi. Bu düzenin bir istikrarsızlık tablosuna dönüşmesi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarına bağlı olarak ortaya çıkmıştı. 1917 Ekim Devrimi ve antiemperyalizm hareketleri Orta Doğu ve Irak'a da adım adım ulaşıırken, farklı özgürlükçü akımlar kimi yerde fikir zenginliğine, kimi yerde fikir karmaşasına eklenmişse de, Irak hiç de Britanya küçümsemesinin muhatabı olacak halde değildi.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Iraklı aydınlar arasındaki milliyetçi akımların Britanya başta olmak üzere Müttefikler tarafından artan bir biçimde kurcalanması Irak'ta tarihi hızlandırmaya başladı. Yunan ezoterizminin etkisiyle Mezopotamya diye adlandırdığı Irak'ı Afganistan'a ve Hindistan'a uzanan çıkar alanlarının başlangıcı olarak gördüğünden, 1802 yılında Bağdat'ta bir konsolosluk da açarak görünürlüğü artırdığı bölgeye yerleşme çabalarına hiç fasıla vermeyen Britanya için "beklenen fırsat" ise, Birinci Dünya Savaşı'nın tozu dumanı dağılırken ortaya çıkacaktı.

Britanya'nın Birinci Dünya Savaşı Sonunda Bağdat ve Musul'u İşgali

1914'te Britanya kuvvetleri ilk olarak Şattularap'taki el-Fao'ya çıkarma yaptılar ve buradan Basra'ya yöneldiler. Hedefleri stratejik ve tarihsel öneme sahip olan Bağdat'tı. Ancak ilerleyişleri engelsiz değildi. 29 Nisan 1916 ayında Kutt'ül-Amare'deki Britanya garnizonu 140 gün süren kuşatma sonunda Osmanlılara teslim olacaktı. Britanya bununla beraber savaşı sürdürdü, 11 Mart 1917'de Bağdat'a, 15 Kasım 1918'de ise Musul'a girdi.⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın çatışmalarının Osmanlı İmparatorluğu açısından Mondros Mütarekesi ile sona ermesinin ardından galip devletler, o dönem kullanılan ifade ile Yakın (Orta) Doğu'daki çıkarlarının düzenlenmesi konusuna tekrar döneceklerdi. Bu ortamda Britanya ve Fransa Orta Doğu'da kaldığı yerden devam etmek isterlerken, hareket noktalarının ilk olarak Fransız diplomat François Georges-Picot ve İngiliz subay Mark Sykes'in istihbarat çalışmalarını ortak noktada buluşturan 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması olabileceğini düşünmüşlerdi. Arap milliyetçiliği tarihinin ilk yazarlarından, kendisi de Britanya'nın Filistin manda idaresi bürokrasisinde çalışmış George Antonius'un şok edici bir belge olarak nitelediği bu anlaşmaya ilişkin ifadeleri burada iyi bir özet vermektedir: *"Bu sadece harisliğin en kötüsünün, yani hırsın şüphesiz ittifak içine girip, aptallığa götürmesinin değil; aynı zamanda sahtekârlığın da ağız açık bırakacak kadar öne çıkan bir örneğidir."*⁷

Söz konusu plan, Orta Doğu'yu Türkiye topraklarının bir bölümü de dâhil olmak üzere İngiliz ve Fransızların bir kısmı ayrı, bir kısmı da birleşik olmak üzere yönetim ve etki sahalarına ayırıyordu. Ancak, Britanya açısından, bölgede stratejik değeri artık iyice anlaşılan petrolün varlığı, Siyonizm hareketi ve özellikle Mısır ve Irak'ta kontrolü zorlaşan Arap milliyetçiliği ile Britanya Hükümeti'nin iç siyaset kaygılarıyla, bu plan yerini daha geniş bir stratejinin oluşturulma çalışmalarına bırakacaktı. Sykes-Picot Antlaşması'nın, gelişmelerin çok hızlı cereyan ettiği bölgede, Britanya ve Fransa'nın 8 Kasım 1918 tarihinde ilan ettikleri "Suriye ve Mezopotamya'daki İngiliz-Fransız Ortak Amaçlarına İlişkin Ortak Bildiri"ye de zemin hazırladığı düşünülürse, Britanya'nın siyaset yapıcılarına telkinlerde bulunan ünlü İngiliz ajan/bölge uzmanları Gertrude Bell ve T.E. Lawrence'ın da bu Antlaşmayı uzun zaman göz önünde tuttıkları söylenmelidir. Nitekim Fransa ve Büyük Britanya'nın *"uzun zaman Türklerin baskısı altında yaşamış halkları nihai ve tam özgürlüğe kavuşturmak ve yetkilerini yerel halkların kullandıkları özgür inisiyatifler ve seçimlerden alan milli hükümetleri ve idareleri kurmak... bu niyetin izlenmesi için Suriye ve Mezopotamya'da yerel hükümetler kurulmasını teşvik etmek ve buna yardım etmek üzere anlaşmışları"*⁸

⁵ Dodge, *Inventing Iraq*, 64.

⁶ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, 40, (Kasım 2007), 651, 661.

⁷ Eugene Rogan, *The Fall of the Ottomans, The Great War in the Middle East, 1914-1920*, London: Allen Lane, 2015, 285.

⁸ Peter Jackson, "Great Britain in French Policy Conceptions at the Paris Peace Conference, 1919", *Diplomacy & Statecraft*, Vol. 30, Issue 2, (2019), 372. Tam metin için bkz. "Anglo-French Joint Statement of Aims in Syria and Mesopotamia", *The New York Times*, 8 Kasım 1918, https://www.lib.byu.edu/index.php/Anglo-French_Joint_Statement_of_Aims_in_Syria_and_Mesopotamia. Erişim 18 Ekim 2020.

gibi ifadelerle doldurulmuş bu Ortak Bildiri o zamana kadar Britanya'nın Fransa ile birlikte gözettikleri amaç ve buna ulaşmak için emperyal ajanlarının sürdürdükleri propagandanın da bir özetini sağlamaktadır.

Kuşkusuz, Britanya açısından Sykes-Picot Antlaşması, Temmuz 1915 ile Ocak 1916 arasında Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiser Henry McMahon ve Mekke Şerifi Hüseyin arasında teati edilen ve Arap ayaklanması karşılığında Osmanlı İmparatorluğu Arabistan topraklarının bağımsızlığının tanınması sözünün verildiği mektuplar sonucunda elde edilen siyasi ve askerî pozisyonun korunması hesaplarıyla da ele alınacaktı. Nitekim İngiliz Yüksek Komiser McMahon, Sykes-Picot Antlaşması'nı duyduktan sonra, Dışişleri Bakanlığı'nı uyarmak ihtiyacı hissederek, "şu anda anlaşmanın açıklanmasının bütün taraflarla olan ilişkilerimize zarar verebileceğini ve muhtemelen bunların bir kısmında tutum değişikliğine yol açabileceğini hissediyorum... Bu harekete geçmesini umduğumuz, ancak Fransa'nın dahline şüphe ile bakan Şerif Hüseyin'de de ters bir kanaate yol açabilir"⁹ görüşünü iletcekti.

Bu arada, Şerif Hüseyin'in Britanya ve Fransa arasındaki paylaşımlardan, Fransa'ya düşenlerin bir kısmına kendi hesabına itirazları olacaktı. Sykes ve Picot'un Fransa'ya bıraktığı Şam, Humus, Hama ve Halep, McMahon-Şerif Hüseyin mektuplaşmasında zaten Fransa'ya bırakılacağı belirtilmiş sahil şeridi içinde açıklanabilirdi. Ancak Şerif Hüseyin bunu Arabistan'ın bir parçası olarak nitelendirmiş, daha sonra kendisinin Britanya, Britanya'nın da Fransa ile iyi ilişkiler sürdürmesi için bundaki ısrarını bir kenara bırakan bir pozisyon benimsemişti. Anlaşma üzerindeki gölgelerin kalkmaya başlamasıyla Şerif Hüseyin'in de Fransa'ya bu şehirlerin verileceğinin kesinleştiğini görmesi, onun bu defa Britanya'yı emrivakiler ve kötü niyetle hareket etmekle suçlamasına neden olacaktı.¹⁰

Bu kıyı şeridinin güneyindeki topraklar konusu da bir başka mesele olacaktı. Fransa Akka'ya kadar uzanan şeridi de alıyordu. Britanya-Fransız ortak egemenlik alanı Gazze'ye kadar uzanıyor, sadece Britanya'nın Hayfa ve Akka arasındaki çevrilmiş bölgesi bunun dışında bırakılıyordu. Gazze'nin güneyinde, Mısır'a kadar uzanan bütün topraklar ise İngiliz nüfuz bölgesi oluyordu. Böylelikle, bu tahsisatlar Filistin topraklarının tamamını kapsıyordu.¹¹

Bağdat, Kerbela, Necef ve Basra arasındaki topraklardan, Basra Körfezi'nin altına kadar uzanan şeridin Britanya'ya verilecek olması da Şerif Hüseyin'in tepkisiyle karşılaşacaktı. McMahon-Şerif Hüseyin mutabakatı önce Bağdat vilayetinin Britanya'ya ücret karşılığında geçici olarak bırakılabileceğini öngörmüşken, devam eden mektuplaşmalar sonucunda meselenin çözümünün sonraya bırakılması kararlaştırılmıştı. Sykes-Picot Antlaşması'yla birlikte Britanya'nın hemen harekete geçmesi Şerif Hüseyin tarafından erkenci bir tutum olarak görülecekti.

Sykes, Bell ve Lawrence, hedefleri ortak, ancak bunlara ulaşmak için farklı reçeteleri olan İngiliz emperyalistleriydiler. Bell, Sykes-Picot Antlaşması'ndan hemen sonra, Britanya ve Fransız nüfuz alanlarının yönetiminin seçilmiş bir konseyde olması, konseyin Şam'da toplanması, ayrıca kimin ne rol oynayacağını açıkça belirtmese de, Britanya ve Fransa'ya bırakılan bölgeler ile uluslararası ortak sömürge idaresinde olacak bölgelerin temsilcilerinin, Arap prensleri, Hicaz Kralı, İbn Suud vs. temsilcileri dâhil burada yer almasını tavsiye eden bir rapor hazırlamıştı. Lawrence ise Sykes-Picot'un absürd sınırlar oluştururken Suriyelilerin kendi hükümetlerinin olması talebini, neticede karşılaşılan durumdan on bin kat daha tercihe şayan görürken, daha sonra bu görüşlerini esaslı biçimde revize edecekti. Lawrence, bunun "aptalca" bir fikir olduğunu, Britanya'nın ancak kendi yanında savaşan halklara kaderlerini tayin etme izni verebileceğini öne sürecek ve kaderlerini tayin hakkı yolunda "Mezopotamya Arapları gibi bize karşı savaşmış halklar bizden hiçbir şey haketmiyorlar"¹² diyecekti.

Aslında, Gertrude Bell'in de Araplara kendi kaderlerini tayin hakkı tanınmasına Lawrence kadar uzak olduğu ortadaydı. Britanya'nın I. Dünya Savaşı'nın son safhalarında Bağdat'a girmesi ve Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından Musul'u oldu-bittiyle işgalini Bell, 1 Kasım 1918 tarihinde aşağıdaki gerekçeye dayandırarak not edecekti:

⁹ Jonathan Schner, *The Balfour Declaration*, London: Bloomsbury Publishing, 2011, 80.

¹⁰ Bu şehirlerin kurulması vaat edilen Arap devletine bırakılmasının Arap milliyetçileri tarafından ayaklanma için şart koşulmuş olduğu, Şerif Hüseyin'i bu durumun da sıkıştırdığı belirtilmektedir. Isaiah Friedman, "The McMahon-Hussein Correspondence and the Question of Palestine", *Journal of Contemporary History*, Vol. 5, No. 2 (1970), 105, 107.

¹¹ J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, Vol. II, NJ: D. Van Nostrand Co., Inc., 1956, 18-22.

¹² Hurewitz, *Diplomacy*, 83.

“Savaş burada durdu. –Türklerin ateşkesinin resmi duyurusu bize ulaştı. Bu inanılmayacak bir şey. Birliklerimizin bu gece Türklerin terk ettiği ve kontrolü sağlayacak bir güç olmadığı takdirde yağma ve katliamın olacağı korkusunu duyduğum Musul’da olacağına inanıyorum. Meslektaşlarımdan biriyle birlikte bu ülkenin idaresinin nasıl olacağı konusunda, geçen dört yıl boyunca yapılan her şey hakkında genel bir fikir verecek, insanların bunları bilmesini sağlayacak bir kitapçık hazırlıyorum... Kabilelerin pasifleştirilmesi konusundaki kısmı daha yeni bitirdim.”¹³

Bell’in “kabilelerin pasifleştirilmesi” konusunu Osmanlı güçlerinin bir uygulaması olarak anlattığı da burada açıklanmalıdır. Ona göre bu uygulama, İmparatorluğa yakın kabilelerin daha fazla desteklenmesi, Sünni geleneğin eğitim dâhil, idari alanda güçlendirilmesi gibi aslında ayrımcı ve kabileleri birbirine düşürücü olması amaçlanan bir idare taktiği idi. Ancak, Britanya’nın bütün bölgeye, hatta Millî Mücadele dönemi Türkiye’sinde Kürt nüfusu Millî Mücadele güçlerinden ayırıştırma ve açıkça bir Türk-Kürt çatışması çıkarma çabalarına bakıldığında,¹⁴ bu tip bir anlatımın gerçeklerin ters-yüz edildiği bir savaş dönemi propagandası olduğu söylenmelidir.

Irak’taki Mondros Mütarekesi sonrası duruma dönersek, Bell, Irak’ın fiilen işgalinden bir yıl sonra yazdığı 30 Kasım 1919 tarihli notunda, Irak’ın savaş sonrası durumu içinde Osmanlı İmparatorluğu’nun sivil ve askerî mirasının halen devam eden etkilerini aşağıdaki gibi açıklıyordu:

“Burada ben olmadığım dönemde Konstantinopol’den dönmüş eski milletvekilleri, Türk ordusundaki eski askerler ve Bağdat’ı aldığımızda oradan kaçanlardan oluşan birçok adam var. Bunlar genellikle ya duygusal olarak Türk yanlısı ya da ileri derecede Arap milliyetçileri. Bu ikinci grupta gerçek bir uzlaşma burada sivil bir hükümet kurup Araplara idarede daha sorumlu bir yer verene kadar mümkün olmayacak ve bu da Türkiye ile barış yapılmasını bekleyecektir...”¹⁵

Bununla birlikte, açıkça görülmektedir ki, Britanya, Irak ve Osmanlı İmparatorluğu’na karşı izleyeceği tutumu çok önceden belirlemişti. O tarihte İngiliz Savaş Kabinesi’nin bir alt komitesi olan Doğu Komitesi’ne başkanlık eden Lord Curzon 24 Nisan 1918’de Komite’ye Osmanlı İmparatorluğu’nun Orta Doğu’dan tamamen çekildiği bir senaryonun çalışılması talimatını vermişti. Buna göre, mümkün olduğunca Araplardan oluşan bir kadrosu olacak yerel bir Müslüman idaresinde, ancak Britanya güdümlü “Arap çehreli bir devlet” (*a state with an ‘Arab façade’*) kurulacak, bunun sembolik yetkilere sahip başkanının ise Sör McMahon’un verdiği teminatlara karşın Şerif Hüseyin olması lüzumu bulunmayacaktı.

Doğu Komitesi’nin bir diğer toplantısında ise, Britanya Dışişleri Bakan Yardımcısı Lord Robert Cecil bir başka gerekçe öne sürüyor, yerel halkın bakış açısına göre bölgeyi en iyi yönetebileceklerin kendileri olduğu konusunda neredeyse şüphe olmadığını, dolayısıyla bunu kendilerinin yapması gerektiğini belirtiyordu. Sonuçta, Komite’nin görüşlerini 18 Haziran 1918 tarihinde özetleyen Lord Curzon’un McMahon-Şerif Hüseyin mutabakatından uzaklaşmamış olması ilginçtir. Curzon burada, İngiliz Hükümeti’nin Arap bağımsızlığını sağlamaya ve Hicaz ayaklanmasının başında verilen sözleri tutmaya kararlı olduğunu; savaştan sonra Filistin ve Irak’ın (Basra dışında) veya Suriye’nin yabancı ya da Avrupalı bir güç tarafından daimi surette işgaline onay vermeyeceğini; bu bölgelerin yerel halklara ait kalacağını ve Arap ülkelerine yapılacak dış müdahalelerin yardım ve koruma ile sınırlı kalacağını kaydediyordu.¹⁶

¹³ Elizabeth Burgoyne, *Gertrude Bell, From Her Personal Papers 1914-1926*, London: Ernest Benn Ltd., 1961, 98.

¹⁴ Review of the Civil Administration of Mesopotamia, 3 Aralık 1920, hazırlayan, Gertrude Bell, London: HMSO, 1920., 29-30; 103. <https://archive.org/details/reviewofciviladm00iraqrch>. Erişim 1 Şubat 2020. Mısır Sefer Birliği Komutanı General Allenby ve Mezopotamya Başkomutanlığı’nın görevlendirmesiyle, Halep, Musul, Süleymaniye, Revanduz, İstanbul, Antep, Mardin, Diyarbakır ve Malatya arasında keşif ve kışkırtma faaliyetleriyle birkaç yıl boyunca mekik dokuyan İngiliz Binbaşı Noel’in faaliyetleri için bkz. 68, 70-71. Binbaşı Noel’in, “Kürdistan ya da Ermenistan olarak değişik biçimlerde bilinen ülkenin geleceğinin, Paris Konferansı’nda kararlaştırılması gereken bir mesele olduğu” notu için aynı kaynaktan, 69.

¹⁵ Burgoyne, *Gertrude Bell*, 121.

¹⁶ Schneer, *The Balfour*, 84.

1918 Britanya-Fransa Bildirisi'nden 1919 Paris Konferansı'na

Irak'ta Koloni Modellerinin Gözden Geçirilmesi

1919 Paris "Barış" Konferansı'na¹⁷ da katılacak olan Bell, Şubat ayında İngiliz Dışişlerine "Self-Determination in Mesopotamia" [Mezopotamya'da Kendi Kaderini Tayin Hakkı] başlıklı uzun bir andıç göndererek, 8 Kasım 1918 tarihinde imzalanan (tarafaların Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan ülkelerin tam ve nihai bağımsızlığını ve Suriye ve Irak'da demokratik hükümetlerin kurulmasını sağlamak hususunda anlaşmalarını içeren) Britanya-Fransa Bildirisi'ne yol haritası vermiş olan önerilerinden ve Britanya'nın söz konusu bildiriye nasıl değerlendirmesi konusundaki görüşlerinden bahsedecekti. Bell bunu Britanya-Fransa Bildirisi'nin ilanının, başka bir yerde siyasi anlamı ne olursa olsun, Irak açısından, en iyi ifadesiyle esefle karşılanan bir gereksinim olduğu nitelimesiyle açıklıyordu.

Bell'e göre, bildirinin ortaya çıkması öncesinde, savaşın başarıyla sonuçlandırılmasına tanık olan "Mezopotamya" halkı, ülkenin Britanya'nın kontrolünde kalacağından emin ve bir bütün olarak, silahların gücüyle alınan kararı kabul etmekten memnundu. Bildiri, neredeyse herkes tarafından endişeyle karşılanan diğer olasılıkların yolunu açarken, daha az istikrarlı ve fanatik unsurların siyasi entrikasına fırsat vermişti. Bildiri'nin yayınlanmasının, halkın sükûneti bakımından arzu edilmeyen bir kısım kişilerin Mütareke koşulları uyarınca Bağdat'a dönmelerinin hemen akabine denk geldiğini öne süren Bell şöyle devam ediyordu:

"Hatırlanması gerekir ki, Türk taraftarlıkları iyi bilindiğinden Bağdat'ta kalmaya kalkışmamış, Türk sivil ve askerî hizmetinde olan ve işgalin ardından Türklerden yana tavır almış, İttihat ve Terakki'nin (Türkiye'nin Büyük Britanya'ya karşı savaşa girmesinden doğrudan sorumlu olan Parti) faal üyeleri ve diğer Arap ırkından adamlar Kasım başlarında Musul'dan geldiler. Bunların çoğu süratle İngiliz karşıtı propagandaya başladılar... Bildiri'nin etkisi hiç kuşkusuz Şerif Faysal'ın bağımsız bir Arap Devleti'nin temsilcisi olarak Paris Konferansı'na gittiğine dair Reuters'de çıkan haberlerle arttı... Er ya da geç, Hamdi Paçacı ve Cafer Ebu Timmen gibi hırsları yükselmiş adamlar altında bir milliyetçi partinin hayata geçirileceğine kuşku duyulmamakta; son gelişmelerle de bunun doğuşu yaklaşmış bulunmaktadır."¹⁸

İngiliz Yüksek Komiser Wilson da Bildiri'nin, iki ülke arasındaki paylaşım mutabakatına dayalı olarak oluşturduğu Irak'la ilgili tasarılar aşağıdaki şekilde karşı çıkarken, Londra'ya kendi formülünü sunuyor ve Britanya'nın tek başına ülkede gelişmelere hâkim olabileceğini, Iraklı Arapların da Britanya himayesinde kalmaya istekli olduklarını öne sürüyordu. Wilson, Bağdat'ın amatör siyasetçilerinin aksine, ortalama Arap'ın işlerin adil bir biçimde ele alınacağı ve materyal ve ahlaki ilerlemesinin Büyük Britanya'nın kanatları altında olacağı bir gelecek gördüğünü ve Britanya'nın etkin denetimi bırakması halinde ulusal birliğini kazanacağını değil, kaybedeceğini düşündüğünü savunuyor ve şunları da ekliyordu:

"8 Kasım tarihli Britanya-Fransa Bildirisi'nin, Mezopotamya'ya gönderme yaptığı kadarıyla, bizi Sir Henry McMahon'ın Şerif Hüseyin'e verdiği ilk güvencelerdeki kadar büyük güçlükler içine sokması olasılığının bulunduğu kanaatimi kayda geçirmedim takdirde, görevimi yapıyor olmayacağım... Bildiri bizi bugüne kadar burada uzak durmayı başardığımız diplomatik samimiyetsizliklere anında dâhil etmekte ve bir ulusun kaderini denetim altında tutmak için en az uygun olanların eline potansiyel bir silah vermektedir. Mezopotamya ve Arabistan'ın geri kalanı arasında siyasi, ırksal ya da bir başka bağlantının neredeyse hiç mevcut olmadığını vurgulamak istiyorum... Mezopotamya Arapları, bu Araplar ister Suriye'den ister Hicaz'dan gelsin, yabancı Arapların kendi işlerine karışmalarına müsamaha göstermeyeceklerdir..."¹⁹

¹⁷ Savaş sonunda, altı ay süreyle mağlup tarafların mümkün olabilecek en ağır şekilde cezalandırılması amacıyla yalnızca galiplerin katıldığı bir dizi toplantı olarak düzenlenmiş, sonuçta mağluplara yalnızca bu toplantıların sonuçlarının tebliğ edildiği Paris'teki düzenlemelerin ne "konferans", ne de "barış" kelimeleri ile tanımlanmaması gerektiği bugün bir düşünce egzersiziyle anlaşılabilir. Bununla birlikte, bu toplantıya değinilen en güncel çalışmalarda dahi "Paris Barış Konferansı" ifadesinin ısrarla kullanılmaya devam edilmesi dikkatlerden kaçmamalıdır. Biz ise bunu "Paris Konferansı" olarak belirteceğiz.

¹⁸ Burgoyne, *Gertrude Bell*, 105-106. Ne gariptir, ya da hiç değil! Bayan Bell, Mütareke dönemi aralanırken ipleri eline alma girişimine uygun taşları döşemeye, "büyük suç" İttihat ve Terakki'nin üzerine atarak başlamayı da ihmal etmiyordu. Türkiye'de de maalesef zemin bulabilmiş bu savaş dönemi artığı propaganda karşısında Cengizer, "*Balkan Harplerinde de Birinci Cihan Harbinde de Trablusgarp'da olduğu gibi Osmanlıların üzerine geliyor, ilk ateş yine Osmanlılara açılıyor. Savaşı başlatan, Osmanlıları Balkanlar'dan atmak amacıyla birleşmiş Balkan Ligi'dir*" demektedir. Konuyu kapsamlı bir biçimde alan makale için bkz., Altay Cengizer, "Tüm Zamanlar İçin Kayırılan Elem: Eski Avrupa Sona Eerken İmparatorluk İçin Direnen Jön Türkler", *Doğu-Batı*, Ekim 2008, Sayı 46, 38.

¹⁹ Burgoyne, *Gertrude Bell*, 104-105.

Yüksek Komiser Wilson Bildiri'yi, Orta Doğu genelinde, “*daha sonraki yıllarda, Ermenilerin de çektikleri cezanın*” müsebbibi olarak nitelediği, kışkırtılarak denetim alınabileceği öngörülen milliyetçilikler üzerine kurulu olması nedeniyle de şiddetle eleştiriyordu. Wilson bu konuda Bildiri'nin, Britanya'nın Filistin'de Yahudilerin bir yurt (a national home) elde etmelerini kolaylaştıracağına dair Balfour Bildirisi ile de - Filistin'de Arapların buna razı olması mümkün olmayacağından - tezat teşkil ettiğini vurguluyordu. Yerel halkların idaresi altında yaşayacakları millî hükümetin şekline ilişkin olarak kendi kaderlerini tayin hakkını kullanacakları sözünü eleştiren Wilson, bunun doğal olarak, mandacı güçlerden Fransa ya da Büyük Britanya'yı seçme konusunda “özgür” olunmasını veya hürriyetlerinin herhangi bir manda biçimiyle kısıtlanmasını isteyip istenmediğinin beyan edilmesini de ima ettiğini belirtiyordu. Britanya-Fransa Bildirisini Yahudilere Filistin'de bir yurt vaadi konusundaki Kasım 1917 tarihli Balfour Bildirisi ile de uygunsuzluk içinde gören Wilson, eleştirilerini olabildiğince sert bir biçimde noktalyordu:

“Fiiliyata dökülmesi, Müttefik Kuvvetlere Başkan Wilson tarafından zorla empoze edilen bildirinin ilanı feci bir hataydı: Ermeniler, Asuriler, Keldani ve Suriye Hristiyanları arasında ne Müttefiklerin ne ABD'nin yardım edeceği iştiaqlara yol açtı, sonraki yıllarda da, Ermenilerin Hristiyanlığa ve ABD'ye duydukları güven sonucunda çektikleri cezayı hafifletmek için bu güçler herhangi bir şey yapmadılar. O zaman da haliyle Byron'dan [Romantik akımın İngiliz şairi, Lord Byron'ın ünlü hiciv eseri 'Don Juan'daki satırlarla] şunları söyleyebilirler—“Frenklere özgürlük konusunda güvenmem, onların alan ve satan bir kralları vardır [Trust not for freedom to the Franks—They have a king who buys and sells].”²⁰

Gertrude Bel'in de hem Sykes-Picot Antlaşması'nı hem de Balfour Bildirisi'ni güvensizlikle karşılayanlar arasında olduğunu görüyoruz. Nitekim Bell, Arap Bürosu'nun [Kahire'deki İngiliz İstihbaratı] eski Başkanı Gilbert Clayton'a gönderdiği bir mektupta, “*ülkemizdekiler açıklama yapmasalar, sahada olan bizlerin işleri ne kadar kolaylaşacaktır*” diyecekti. Bell'in 1918 yılı Ocak ayında Clayton'a gönderdiği mektupta yazdığı, “*Yahudilere Filistin'in verilmesi bize her zaman gerçekleşmesi olanaksız bir öneri gibi gelmiştir. Bunun gerçekleştirilebileceğine inanmıyorum—şahsen, mümkün olan her fırsatta söylediğim gibi, bunu istemiyorum... Yahudileri duygusal olarak memnun etmek için akla gelebilecek her türlü siyasi değerlendirmeyi, bu arada nüfusun büyük bir çoğunluğunun dileklerini bir tarafa atmak zorunda kalacaksınız*”²¹ ifadeleri dikkat çekicidir.

Bell'in bundan kısa bir süre sonra Faysal ve Lawrence gibi “sahnenin tüm aktörleriyle” katıldığı Paris Konferansı, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına da ev sahipliği yapacaktı. Paris Konferansı'nda Britanya ve Fransa'nın yakın gelecekte uygulayacakları manda düzeninin çerçevesi aşağıda bir kısmı yer alan 22. Madde ile çizilecekti:

“Son savaşın neticesi olarak, daha önce kendilerini idare eden devletlerin egemenlikleri altında artık bulunmayan ve çağdaş dünyanın güç koşulları dolayısıyla kendi başlarına ayakta duramayan halkların yaşadığı sömürge (koloni) ve bölgeler için, bu halkların refah ve kalkınmasının uygarlığın kutsal bir emaneti olduğu ve bu emanetin gayretleri ile ilgili güvenliğin sözleşmede yer alması gerektiği ilkesi uygulanmalıdır.

Bu ilkeye pratik kazandırmanın en iyi yöntemi, bu halkların vesayetinin, kaynakları, tecrübeleri ya da coğrafi konumları dolayısıyla bu sorumluluğu en iyi üstlenebilecek ve bunu kabul etmeye istekli, ilerlemiş milletlere emanet edilmesi olup, bu vesayet manda yönetimleri olarak Milletler Cemiyeti tarafından yürütülmelidir.

Manda'nın şekli, halkların gelişmişlik düzeyine, topraklarının coğrafi durumuna, ekonomik şartlarına ve diğer benzer durumlarına göre değişmelidir...”²²

Aslında tarif edilenin, Britanya'nın Fransa ile birlikte Orta Doğu'daki yerleşme planlarından başka bir şey olmadığı açıktı. Buna göre, çoktan altyapısı tamamlanarak son birkaç yıldır sahada da uygulanmakta olan planlar için hukuki meşruiyet ve tanımlar da peşi sıra geliyordu. Bir diğer ifadeyle, ne vesayet altına verilecek halklar, ne bu vesayetın tayin edileceği sınırlar ne de bunu üstelenecek “ilerlemiş milletlerin” hangileri olduğuna dair kararlar çoktan verilmişti.

Diğer taraftan, Paris Konferansı devam ederken, bölge hakkında yapılan bir oturuma katılan Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Wilson, galiplerin düzenlemelerinin bilgisizce yapıldığını şu sözlerle ifade ediyordu:

²⁰ Burgoyne, *Gertrude Bell*, 103.

²¹ Georgina Howel, *The Daughter of the Dessert*, London: Pan Macmillan, 2007, 383.

²² Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, Madde 22, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp. Erişim 6 Aralık 2020.

"Batı Arabistan konusunda hem sivil hem de askerî uzmanlar hazır bulunuyorlarsa da, o da Bayan Bell olan biri dışında hiçbiri Irak, Necit ya da, açıkça İran hakkında ilk elden bilgi sahibi değildi. Irak'ta Şii çoğunluğun mevcudiyeti bir "uzman" tarafından hayal gücümün bir ürünü olarak rahatlıkla inkâr edildi ve Bayan Bell ile ben, ne askerlerin ne de Dışişleri Bakanlığı'nın heyetlerini, Musul Vilayeti'nde çok Kürt olduğu ve sorun çıkaracak gibi oldukları, İbn Suud'un ciddi şekilde hesaplaşılacak bir güç olduğu, ya da, sorunlarımızdan Arap Bürosu'nun heveslilerinin ileri sürdüğü yollarla kurtulunamayacağı konularında ikna etmenin imkânsız olduğunu gördük."²³

Wilson'dan gelen itirazlar burada durmuyordu. Britanya'nın Irak'ta tek başına nüfuzunu artırmasının ve kalıcı hale gelmesinin destekçisi olduğu kadar, Fransa'ya pay verilmesinden, Irak'ın algılanışına ve nasıl yönetileceğine kadar temel konularda çekinceler açıklayan İngiliz Wilson bölgeyi Basra Körfezi'nin ortasına alarak İngiliz Hindistan'ı ile birleştirme düşüncesini de yanlış buluyordu. Yüksek Komiser ayrıca Arabistan'ın bağımsız bir varlık olduğunun, eğitilmiş azınlık için yabancı bir düşünce arz etmemekle birlikte, Irak'ın bağımsız bir ulus olması fikrinin coğrafi, ekonomik ya da ırksal olarak homojenlik göstermeyen ülke için pek az şekillendiğini kaydediyordu. Wilson, bu manzara karşısında "Mezopotamya"nın bir ulus devlet haline getirilemeyeceğini şu şekilde belirtiyordu:

"Basra'da ayrılıkçı eğilimler güçlü; Musul vilayetinin ekonomik kaynaklarından bir aşamada elde edilmesi umulan gelirler olmadan Basra ve Bağdat vilayetlerinin otonom bir devlet olarak bağımsızlığını sürdürmesi pek de beklenmemekteydi. Hal böyle iken, Musul vilayetinde yaşayanların dörtte üçü Arap değil, sekizde beşi Kürt, sekizde biri de Hristiyan ve Yezidilerdi. Kürt sorunu çözülemez durumdaydı. Kabileler dağınık ve başına buyruk, liderleri ortak politikasız ve yalnızca kendilerini Arap hâkimiyeti altına sokacak herhangi bir hükûmete muhalefet konusunda mutabıktılar... Basra ve Bağdat vilayetlerinin basit Arapları ise Necef ve Kerbela dini liderliğinin - yükselen kurtuluş dalgasının önünü kesmek isteyen ruhanî tiranlar - etkisi altındadır."²⁴

Wilson'ın, İngilizlere karşı Osmanlı İmparatorluğu'na destek veren Şii dinî liderleri bu kesimin hareketi gerçekte sömürge düzeni karşıtı olmasına karşın hedef göstermeye devam ettiği gözden kaçmamalıdır. Dolayısıyla, Wilson'un tahlillerinin Londra'nın bütün politikalarını onaylamasa da, İngiliz emperyalizminin ilerletilmesi yönünde katkı sağlama amacından ayrılmadığı söylenmelidir. Ancak, Irak'ta inşa edilmeye çalışılan düzenin başarılı olamayacağı yönündeki öngörülerini kısa bir süre sonra başlayacak ayaklanmalarla doğrulanacaktır.

Britanya'nın Irak'a Yerleşmesi ve Direniş Hareketleri

İngiliz Yüksek Komiser Wilson'dan 1918-1920 arasında Bağdat'taki görevi sırasında istenilen, bölgede İngilizlerin Hindistan'da uyguladıklarına benzer bir yönetim kurmasıydı. Ancak, İngilizlerin yönetimi devretme vaadine inanan Arap milliyetçilerinin gidişatın böyle olmadığını görerek tepkilerini sertleştirmeye başlaması bir taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı asker ve bürokratların huzursuzluğu diğer taraftan yeni düzen ile çatışmanın unsurları süratle ortaya çıkıyordu. Sosyal ahenk de neredeyse ortadan kalkmış durumdaydı. Kabileler eski haklarını isterken kontrol altına alınmaları olanaksızdı. Tüccarlar, adil bir mevzuat ve bunun uygulanması güvencesini, şehirlerdeki idare birimleri sağlık ve eğitim gibi halkın temel ihtiyaçlarının savaşın yıkımlarının onarılacak şekilde karşılanmasını, toprak ağaları topraklarının garanti edilmesini, yol ve su kanalları inşa edilmesini talep ediyorlardı. Necef ve Kerbela gibi kutsal şehirler ise dini taleplerin de eklenmesiyle kaynıyordu. Bölgenin en büyük kabileleri olan Anayzah, Şammar ve daha çok Irak'ta bulunan Cubur kabileleri arasındaki iç savaş da buna eklenmişti. Britanya'nın bu tablo içinde dengeyi kurması ve adaleti dağıtması, bölgenin zora başvurularak tek bir kalıba dökülmesine engel olacak doku uyumsuzluğu ve meseleye daha çok emperyal yönetim tekniklerini etkinlikle uygulamak çabasıyla bakmaktan ibaret yaklaşımı nedeniyle mümkün değildi.

"İngiliz varlığı, Sünnilerin yeni gelenleri Hilafet'in rahatsız edici idari uygulamalarının bir örneğini ortaya koyar bulduklarından; bazı Şii unsurların onları kâfir olarak gördüklerinden ve kuzeydeki çok sayıda Kürdün, diğerleriyle birlikte, onların daha etkin ve hırçın vergi toplama yöntemlerinden içerlemesi dolayısıyla genel olarak sevilmiyordu."²⁵ Irak'ta 1918-1919 arasında sömürge karşıtı üç güçlü halk örgütü de varlık göstermeye

²³ Alıntının görüldüğü yer, Burgoyne, *Gertrude Bell*, 110-111.

²⁴ Alıntının görüldüğü yer, Pat Walsh, *Forgotten Aspects of Ireland's Great War on Turkey*, Belfast: Athol Books, 2009, 341. Walsh, Birinci Dünya Savaşı'nda Britanya'nın sömürgelerinden topladığı askerlerle tam bir emperyalist savaş yürütmüş olduğu gerçeğini Çanakkale'de 4.000'den fazla İrlandalı'nın ölmesi kapsamında tartışan güçlü bir çalışma ortaya koymuştur.

²⁵ R.M. Douglas, "Did Britain Use Chemical Weapons in Mandatory Iraq?", *The Journal of Modern History*, Vol. 81, No. 4 (December 2009), 867.

başlamıştı. Necef'te kurulan Cemiyetü'n Nahdatu'l-İslamiyye'nin (İslami Uyanış Cemiyeti) ulemadan, gazetecilere, toprak sahiplerine ve kabile liderlerine kadar geniş bir çevreden farklı kesimleri bir araya getirmişti. Cemiyet, bir İngiliz görevliye yapılan saldırıda başı çekerek, Kerbela'da geniş bir isyan hareketi başlatmaya çalışacaktı. Bu ortamda el Cemiyet'ul-Vataniyyatu'l-İslamiyye (Vatansever İslamî Cemiyet) halkı genel bir direnişe yöneltmek için kurulacaktı. Bağdat'ta ise 1919 yılı Şubat ayında Sünni öğretmenlerin, kamu görevlilerinin, Sünni ve Şii ulemanın ve Iraklı subayların kurdukları üçüncü direniş cemiyeti Harasu'l-İstiklâl (İstiklâl Muhafızları) üçüncü direniş cemiyeti olarak bunlara ekleniyordu. İstiklâl Muhafızları Kerbela, Necef, Kut ve Hilla'da da örgütleniyordu.²⁶

Bu üç örgütün önderliğinde İngiliz mandacılığına karşı şiddetli bir direniş örgütleyecek Iraklıların bağımsızlık taleplerini, ilk önce açıkça dile getirmiş oldukları görülmektedir. Bunun ise Wilson tarafından "bir avuç, nankör siyasetçi"nin talebi olarak nitelenerek sertlikle reddedilmesini Kerbela'lı İmam Şirazi'nin oğlu Mirza Muhammed Rıza'nın, Necef ve Kerbela'da halkı İngilizlere karşı cihada çağırması izleyecekti. 1920 Temmuz'unda Musul'da başlayan ayaklanma Fırat vadisi boyunca güneşe doğru ilerleyecek, uzun süredir zaten özerk olan güney kabileleri onlara süratle katılacaktı. Üç ay süren ayaklanma dönemi sonunda İngilizlerin Kraliyet Hava Kuvvetleri Bağdat'ı bombalayacak, Hindistan ve İran'dan bazı birlikler bölgeye kaydırılacaktı. İngiliz birlikleri, ölü ve kaybolanlarla birlikte 877 kayıp verirken, 1919-1920 işgal idaresi bütçesinin 35 milyon Pound'dan bir yıl sonra 32 milyon Pound'a düşmesi direnişin Britanya'ya maliyetinin bir göstergesiydi.²⁷

1921 Kahire Konferansı ve Gertrude Bell'in Desteklediği Politikanın Seçilmesi

Es-Savratu'l-Arabiyyatu'l-Irakkiyatu'l Kübrâ (Büyük Arap Irak Devrimi) diye adlandırılan ve Sünni ve Şii güçleri ciddi bir ittifak içine sokan 1920 ayaklanmalarının son derece kanlı bir biçimde bastırıldığı, bunun İngilizlere hem paraya hem de insan gücüne mal olduğu Irak'ta iktidar için Sünni Araplar seçilecek, Şiiler politika sahnesinden uzaklaştırılacaktı. Bu kararın uygulanmasında izlenen yol haritası, bundan sonra sırasıyla, Milletler Cemiyeti ve manda düzenlemeleri ve 1921 Kahire Konferansı kapsamında çizilecekti.

İngiliz siyasi memur Bell ve Yüksek Komiser Wilson arasında derinleşen görüş ayrılıkları, Wilson'ın yerini 1920 yılı Ekim ayında Yüksek Komiser Percy Cox'un alması ve bundan sonra Bell ve ekibinin hareket tarzının benimsenmesiyle sonuçlanacaktı. O zamana kadar İngiliz Dışişleri ve Hindistan Bakanlıkları arasında Irak'ta ne yapılacağı konusunda farklı görüşler hâkimdi. Bunlar üzerinde durulmasını kaçınılmaz kılan nedenlerin başında, İngiliz Hindistan Bakanlığı'nın, Dışişleri Bakanlığı'nın Mekke Şerifi Hüseyin'i desteklemesiyle birlikte Müslüman unsurların sahneye daha fazla çıkışının Hindistan Müslümanları arasında istikrarsızlığa neden olabileceği endişesi gelmekteydi. Hindistan Bakanlığı Şerif Hüseyin'in rakibi İbn Suud'u destekliyor, Irak'ın idaresi konusunda da eskiden bölgede görevliyken Irak Yüksek Komiserliğine getirilen Wilson'ın görüşlerini onaylıyordu.²⁸

İki bakanlık arasındaki çekişme, o zaman için, Dışişleri Bakanlığının tercihleri kabul edilerek Şerif Hüseyin'in desteklenmeye devam edilmesi kararıyla sona erecekti. Başbakan Lloyd George da İngiliz İmparatorluğu'nun sınırlarının Basra ve Bağdat'ta bitmesini istemiyor, Musul'un büyük fırsatlar barındıran, zengin petrol kaynaklarına sahip bir bölge olduğunu söylüyordu. Londra, Musul'u Fransız etkisine bırakmaya da niyetli değildi.

Britanya'nın, Milletler Cemiyeti'yle yaratılan meşruiyeti de arkasına alarak, Orta Doğu Bölgesinde Fransa ile ortak ve doğrudan çıkar alanlarını oluşturma yolundaki kararlılığı 1920 yılı sonunda, 3 Aralık 1920 tarihinde yapılan bir başka ikili temel belge olan "Suriye-Lübnan, Filistin ve Mezopotamya Mandaları ile İlgili Bazı Konularda Fransız-İngiliz Sözleşmesi" (Franco-British Convention on Certain Points Connected With The Mandates For Syria And The Lebanon, Palestine And Mesopotamia) ile iyice ortaya çıkacaktı.²⁹ Söz konusu Sözleşme bölgenin Sykes-Picot Antlaşması'ndan sonra ikinci paylaşım planıydı. Değişiklik, yalnızca kullanılan terminolojinin "manda sınırlarının belirlenmesi" halini almasıydı.

²⁶ Helen Chaplin Metz, Mark Lewis, "Ch. 1, Historical Setting", *Iraq a Country Study*, Ed. Helen Chaplin Metz, Department of the Army, Washington, 1990, 4th ed., 33-34.

²⁷ Douglas, *Did Britain Use*, 868.

²⁸ Robert Lacey, *The Kingdom*, London: Hutchinson, 1981, 144.

²⁹ British Parliamentary Command Papers, Misc. No. 4., (1921). "Franco-British Convention on Certain Points Connected with the Mandates for Syria and the Lebanon, Palestine and Mesopotamia", *The American Journal of International Law*, Vol. 16, No. 3, Jul., 1922, 122-126. <https://www.jstor.org/stable/2213236>. Erişim: 4 Nisan 2020.

Irak'ta bu ortamda politika arayışını hızlandıran Britanya, 12 Mart 1921 tarihinde Kahire'de Koloniler Bakanı Winston Churchill tarafından 40 uzmanın katılımıyla düzenlenen Kahire Konferansı ile hazırlanan stratejiyi devreye sokacaktı. Kahire Konferansı'nın, izleyen on yıllarda Orta Doğu'nun siyasi ortamı ve aktörleri arasındaki çok az değişiklikte bölgenin 20. yüzyıldaki yapısını belirlediği yaygın kanaattir.³⁰ Konferansın Irak açısından önemi, Irak'ta hanedanlığın kurulması amacıyla Mekke Şerifi Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın Irak'a getirilmesiyle başlayan İngiliz planının süratle uygulanmasıdır.

Kahire Konferansı'nın mimarı olarak gösterilen ve Churchill'in bir araya getirdiği uzmanlar arasındaki tek kadın siyasi memur olan Gertrude Bell'in konferans günlerinde aldığı bir not ya da gönderdiği bir mesaj bulunmamaktadır. Ancak Bell, 25 Mart 1921 tarihli bir mektubunda, konferansın hazırlıklarıyla birlikte sürdüğü iki hafta zarfında bir yılda yapılabilecekten daha çok iş yapıldığını; Irak'ta kurdukları geçici yönetimin başındaki Nakîb, Abdurrahman el-Gîlanî ve yerini almaya istekli oğlu Seyyid Talib'i gerekirse devre dışı bırakacaklarını ifade ederken şunları yazıyordu: "*Kesin bir programla gelen benim ve Sör Percy'nin çantalarımızdan çıkanın, Dışişleri Bakanı'nın beraberinde getirdiği ile aynı olması ise hiç de tercihe şayan olmayan bir durum değildi. Şimdi Bağdat'a Nakîb'i köşeye sıkıştırmak ve Seyyid Talib'i umutlarının yalnızca kendisiyle sınırlı olacak bir hayal kırıklığı ile sonuçlanacağı konusunda ikna edilebilecek haldeyse, ikna etmeye dönüyoruz. Mevcut milliyetçi akımı yanımıza alacağımızdan emin ve başarı konusunda şüphesizim.*"³¹

Kuşkusuz, Britanya Orta Doğu'daki düzenlemelerine hız vermeye çalışırken, Türkiye'nin Millî Mücadelesi'nin Yunan işgali karşısındaki seyrini de yakından izliyordu. Buradan çıkardığı sonucun ise "elinin çabuk tutma kararı" olduğu söylenebilir. Nitekim 12 Mart tarihinde başlayan Kahire Konferansı, 6-10 Ocak 1921 tarihleri arasında Yunan kuvvetlerinin Eskişehir ve Afyon yönünde ilerleme amacıyla yaptıkları saldırının I. İnönü Zaferi'yle durdurulmasının sonrasına; 23-31 Mart tarihleri arasında da, dört-beş günde Eskişehir'i bir ay içinde de Ankara'yı alarak Türk Ordusu'nu mutlaka yenmek amacıyla giriştikleri saldırının taarruz çıkış hatlarına kadar geri atılmasıyla sonuçlanan II. İnönü Zaferi'nin hemen öncesine denk geliyordu.³²

Dolayısıyla, Türkiye ve Britanya arasında bir anlaşma imzalanarak Irak'ın konumuna dair korkuların sona erdirilebileceği Konferansı'nın sonuçları arasındaydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması bu korkuların bir başka kaynağıydı. Bu ortamda, 12 Ekim 1921 tarihinde Britanya Savaş Bakanlığı, Hükümet'e, Irak'taki İngiliz çıkarlarına yönelik tehdidin Türkiye'den kaynaklanabileceği, buna karşı bir dostluk anlaşması ile ön alınması tavsiyesini, "*öyle görülmektedir ki, muhtemel düşmanlar arasında, Milliyetçi Türkiye'nin olması en güçlü ihtimaldir. Ona saldırma izni vermemizin, ülkede gösterdiğimiz bütün çabaların heba olması bir yana, muhtemel bir felaket ve kesin bir prestij kaybı ile sonuçlanması riski ile karşı karşıya olduğumuz ortadadır. Bu nedenle tek çözüm olarak, Ankara'nın Irak'a saldırmasını önlemek ve bunun için de Türkiye ile bütüncül bir dostluk anlaşmasını hızla yapmak gibi gözükmektedir*"³³ değerlendirmesiyle kaydedecekti.

Ancak, Britanya'nın denetim çabalarına karşın Irak'taki durumun kontrolünün gittikçe güçleştiği de bir vakıydı. Nitekim Britanya tarafından Ürdün'le birlikte Irak'ta da ihdas olunan Haşimi soyundan hanedanların idaresi, nüfusunun %95'i Sünni olan Ürdün'de sürdürülebilirken, Irak'taki Şiiler ve Kürtler gibi taleplerini güç kullanarak da elde etme eğilimindeki farklı etnik ve dini grupların varlığı, aşağıda açıklanacağı üzere Faysal idaresinin beklenildiği gibi şekillenmesini güçleştirecekti.

³⁰ 1970'li yıllar itibarıyla açılan İngiliz arşivlerinin incelemesine dayanan çalışmalar bu görüşü desteklemektedir. Kahire Konferansı'nı merkezine alan bir çalışma olarak, bkz., Aaron S. Klieman, *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921*, Baltimore: Johns Hopkins Press, 1970.

³¹ Burgoyne, *Gertrude Bell*, 211.

İngiliz ajan Bell'in Irak'ta kurulan geçici yönetimin başına getirdiği, bir taraftan da raporlarında pek de saygılı olmayan ifadelerle "köşeye sıkıştıracağı" söylediği Nakîb konusunda kısa bir açıklama yapmak gerekirse, Nakîb'lik, köklü bir geleneğe bağlı olarak, bu unvanı taşıyanlara tartışmasız bir saygınlık kazandırıyordu. Nakîbü'l-Eşraf da Ehl-i Beyt'e mensuptu. Abbasi Halifeliği döneminde oluşturulmuş, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de gelişmeye devam eden, Padişahların kılıç kuşatılması görevinin de verildiği, Nakîb'lik, Nikâbet ya da Nakîbü'l-Eşraflık hakkında kapsamlı bir çalışma olarak bkz. Murat Sarıçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

³² Hamza Eroğlu, "İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: II / Kasım 1985 / Sayı: 4, 70, 76, 78.

³³ The National Archives, UK, Memorandum By the Secretary of State For War, 12 October 1921, CAB/24/128, http://nationalarchives.gov.uk/documentsonline/details-result.asp?queryType=1&resultcount=1&Edoc_Id=8054311. Erişim 14 Mart 2012.

12-30 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan Kahire Konferansı'nda yapılan planlamalar kısa bir süre zarfında yukarıdaki tabloya ulaşmış olsa da, konferansın çıkış noktası ve yapılan tasarımlar arasında bir süre daha zamana dayananlar da yok değildir. Bunların açıklamasından önce, Konferansın cereyan ediş tarzı hakkında aşağıdaki birkaç husus vurgulanabilir.

Konferans, Yüksek Komiser Percy Cox'un açıklamalarına göre, kendisinin Bağdat'ta son beş ayda vuku bulan gelişmeler ve bu çerçevede Nakîb Abdurrahman el-Gîlanî'nin hükûmeti kurmak üzere davet edilmesi hususunda verdiği bilgiler ile başlamış, Cox, artık gecikmeksizin yeni bir idarenin geçici Devlet Konseyi'ni kuracağını açıklaması gerektiğini belirtmişti. Ancak soru, bu idarenin başına kimin getirileceğiydi. Bağdat Nakîbi, oğlu Seyyid Talib, Şeyh Muammer, hatta Osmanlı Sultanı'nın bir akrabası dahi gündem gelmişse de bunlardan vazgeçmişti. Cox dahi, Britanya'nın ön ayak olmasıyla daha önce 11 Kasım 1920'de kurulan Arap Devlet Şurası'nın başına getirmiş olduğu el-Gîlanî'nin göstermelik hükümetiyle fazla bir yere varılamayacağını farkındaydı.³⁴

Bu görüşmeler sürerken zihinlerde Şerif Hüseyin ve Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiser McMahon arasında 1915-1916 yıllarında yürütülen ve Britanya'nın desteği ile Arap ayaklanmasına önyak olan McMahon-Hüseyin mektuplaşması vardı.³⁵ Dolayısıyla katılımcılar, Şerif Hüseyin'in bir oğlu üzerinde mutabık kaldılar. Faysal, Hüseyin'in küçük oğlu olmasına rağmen, Arap ayaklanmasına katılmış ve müttefik kuvvetlerde Allenby'in idaresinde görev yapmış olması nedeniyle tanınıyordu. Zaten Faysal'ın 1920 yılında birkaç ay sürdükten sonra Fransa'nın müdahalesi ile sona eren Şam'da tahta çıkarılma girişimi arkasında da bu vardı.

Şam deneyimi olumsuz sonuçlandıktan sonra boşta kalan Faysal'ın üzerinde, daha ağırkanlı bulunan Abdullah'a nazaran oydaşma sağlanacaktı. Churchill'e göre Faysal, gerek İbn Suud'un saldırılarına karşı koymakla uğraşan babası Hüseyin'in, gerek ağabeyi Abdullah'ın Transürdün'deki konumu için Britanya'dan alacağı yardımları düşünerek uygun şekilde davranacaktı. Şerif Hüseyin ve Faysal'ın ağabeyi Abdullah da uyumlu olmaya devam edeceklerdi.³⁶ Churchill kararı Londra'ya bildirirken Şerif'in oğlu Faysal'ın tercih edilmesini "*Şerif'in oğlu Faysal, en iyi ve en ucuz çözüm umudu olarak görüldü*" sözleriyle açıklayacaktı.³⁷ Gertrude Bell'in biyografisini yazan Wallach, bunu ifade ederken, "*Hiç şaşırılmamalı ki; toplantılar neredeyse plana harfiyen uygun geçti. Faysal'a yeni Arap devletinin kralı olarak gözlerini diken de, Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerini dâhil etmek ve Şii, Sünni ve Kürtleri kapsamak için mücadeleye eden de ve Irak etrafına kumlar üzerinde sınırları çizen de o idi. Bütün gözlerinde canlandırdıkları şekillenmeye başlıyordu*" demektedir.³⁸

Bell ve Lawrence, konferansın ilerleyen oturumlarında, Faysal'ın Irak'a getirilmesine meşruiyet kazandıracak yol konusunu kararlaştıracaklardı. Buna göre, o zaman Londra'ya dönmüş bulunan Faysal'ın, Hz. Muhammed'in soyundan olmasına vurgu yapılacak, Londra'dan Mekke'ye gidecek olan Faysal'ın, burada Irak halkından davet aldığı ilan edilecek, İngiliz ve Arap sempaticilerin desteği "kartopu" gibi gelecekti. Bell bu planı yerel idarecilerle çoktan tartışmış ve işlerliği konusunda fikirlerini almıştı. Konferansın kararları arasında bu husus, "*siyasi şartlar içerisinde, Mezopotamya için Şerif sülalesinden bir hükümdarın seçilmesi gerekliliği yer almakta olup, en uygun hükümdar Emir Faysal olacaktır. Majestelerinin Hükûmeti tarafından tamamen anlaşıldığı üzere, Faysal atanamayacak, ancak Mezopotamya halkı tarafından seçilmesi gerekecektir. Aynı zamanda öyle hissedilmektedir ki, kendisi ülkede fiilen mevcut olmadığı takdirde, yerel adayların faaliyetleri sonucu, talepleri karşısında olumsuz hükümler yürütülebilecektir*"³⁹ denilerek belirtilmiştir.

³⁴ Peter Sluglett, *Britain in Iraq: Contriving King and Country, 1914-1932*, NY: Columbia University Press, 2007, 35.

³⁵ 14 Temmuz 1915 ve 10 Mart 1916 arasında teati edilen on mektubun yayımlandığı yer, Jewish Virtual Library, Pre-State Israel: The Hussein-McMahon Correspondence (July 15-August 1916), <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-hussein-mcmahon-correspondence-july-1915-august-1916>. Erişim 21 Haziran 2021. Buradaki 9 numaralı, Şerif Hüseyin'in McMahon'a 18 Şubat 1916 tarihinde gönderdiği mektupta, Şerif Hüseyin McMahon'a, bir oğlunu Suriye'ye gönderdiğini, diğerini ise Medine'ye göndermeye çalıştıklarını hatırlatarak, bunlara gerekli olan silah ve mühimmat ile aynı ve nakdi yardım taleplerini sıralamaktadır.

³⁶ Janet Wallach, *Desert Queen*, London: Weidenfeld&Nicolson, 1996, 297.

³⁷ Wallach, *Desert*, 297.

³⁸ Wallach, *Desert*, 297-298.

³⁹ The National Archives, UK, Report on Middle East Conference Held in Cairo and Jerusalem, March 12th to 30th, 1921, CAB/24/126/23, http://nationalarchives.gov.uk/documentsonline/details-result.asp?queryType=1&resultcount=1&Edoc_Id=8054034. 4. Erişim 1 Şubat 2012. Araştırmacıların Kahire Konferansı'nın geneline dair önemli bilgilere erişebilecekleri bu raporun 6 numaralı "Mezopotomya: Siyasi" başlıklı ekinde Albay Lawrence'ın Faysal'ın ihtiyaç duyulan aktif ve ilham verici bir ilk hükümdar olacağı; Abdullah içinse "*tembel ve hiçbir surette ağırhği yoktur*" değerlendirmelerine de yer verilmektedir. Söz konusu ek, Lawrence ve Bell'in Şerif propagandasının sonuç verecek yegâne pan-Arap propagandası olacağı ve menfaatlerinin bunu potansiyel bir düşman olarak

Konferansın Musul ile ilgili kısmında Churchill bu bölge için otonomi önerecekti. Ona göre, Musul'un, Türkler ve Araplar arasında bir tampon bölge olması, buranın Irak'taki idarenin baş gösterebilecek baskısından da korunması uygun olacaktı. Bell, Musul'un yalnız petrol kaynaklarına değil, "Mezopotamya'yı besleyen zengin toprakları ile, ekmek sepeti" özelliğine de sahip olduğunu söyleyerek buna karşı çıkacaktı. Bir iddiası da bölgenin Şii çoğunluğunu dengeleyecek Sünni nüfusa süratle ihtiyaç duyduğuydu. Kürtlerin altı ay içinde Arap idaresine katılmak isteyeceğini söyleyen Bell'e Lawrence itiraz ederek, bunun yapılmaması gerektiğinde ısrarcı olacaktı. Konunun o zaman için Yüksek Komiserin gözetiminde bırakılmasına karar verilecekti.

İlginçtir ki, Irak'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparan Britanya, bu ülkenin kendi bütünlüğünü koruması için de ısrarcı olmuyor, bunun için de ikinci büyük etnik grup olan Kürtleri gözüne kestiriyordu. Bu bölgelerin İngiliz Yüksek Komiser'e doğrudan bağlı olması ve Irak'tan ayrı tutulması formülü geliştirilirken, bunun "*Kürt birliklerini İngiliz subaylar tarafından devşirmek için*"⁴⁰ avantajlı olacağı planları yapılıyordu. Aynı planlar tamamen Araplardan oluşacak bir ordu kurulması ve Asurilerin de askere alınmasına dair tasarıları da içeriyordu.

Konferans'ta Arap liderlere yapılacak yıllık ödemeler de gündeme gelecek, Irak ve Filistin arasındaki yolun geçtiği, ayrıca havaalanlarının olduğu çölün kontrolünü tutan Fahd Bey'e 36.000; Şerif Hüseyin'e 100.000; daha önce 60.000 alan İbn Suud'a ise Şerif Hüseyin'e karşı yürüttüğü savaşı durdurması, Irak'ın güneyindeki Şemmar kabilesiyle barış yapması ve Kuveyt Emirliği'ni tehditten kaçınması şartıyla bu defa 100.000 Pound ödeme yapılacaktı. İngiltere, halen Hicaz'da krallığını ilan ederek oğlu Ali ile hüküm süren Hüseyin'i açgözlü ve otokratik bir tiran olarak tanımlamaya başlamış olup, bundan dört yıl sonra da İbn Suud tarafından Hicaz'dan çıkartılmasına, diğer hesapların da sonucu olarak sessiz kalacaktı.⁴¹

Konferans'da, Britanya'yı zora sokmaya başlayan Irak'taki askerî mevcudun azaltılması, kara ordusunun Arap ordusuyla ikame edilmesi, bunların zırhlı araçlarla takviyesi ayrıca hava gücünün muhafazası da karara bağlanacaktı. Churchill, Balfour Bildirisi'ne destek vermeye devam ederken, Filistin'in kaderi belirsiz kalacaktı.⁴²

Kahire Konferansı'nın Sonuçlarına İlk Tepkiler

Konferansı izleyen günlerde öncelikle Britanya'nın desteğiyle Irak Hükûmeti Başkanlığına kısa bir süre önce getirilmiş, Arap milliyetçisi bir Nakîb olan Abdurrahman el-Gîlanî'nin muhalefetiyle karşılaşılacaktı. Bağımsızlık düşüncesinde, yaşlı bir figür olan Nakîb el-Gîlanî, Irak'ın başına dışarıdan bir yönetici getirilmesine ve bu çerçevede Faysal'a şiddetle karşı çıkacak, tahta çıkartılma düşüncesine de yanaşmayacaktı. Yaşlı Nakîb'in oğlu Seyyid Talib'in ise, Irak Emirliği için istekli olduğu anlaşılıyordu. Irak'lı ileri gelenler Suriye'de 1920 yılında tahta çıkartılan, ancak birkaç ay sonra Fransa'nın askerî müdahalesine karşı koyamadan tahtı bırakan Mekke Şerifi Hüseyin'in oğullarından-kaçışının ardından Britanya tarafından Mekke'ye yerleştirilip burada "Irak halkının talep ettiği"-Faysal'ın Irak hanedanlığına getirilmesine şiddetle karşı çıkıyor, Talib'i iktidarda görmek istiyorlardı.⁴³

Bu arada, Abdullah, kardeşi Faysal'ın Suriye tahtından indirilmesine karşı topladığı kuvvetle harekete geçmeye kalkışmış, ancak, Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'in, Ürdün'ün kuruluşunda gönderme yapılagelen "çay partisinde" Fransa'nın gücü ve Britanya ile bu ülke arasındaki denge açıklanarak bu kararından vazgeçirilmiş ve gösterdiği uyum karşılığında, Transüdü'n kendisine bırakılmıştı. Faysal ve Abdullah arasındaki dinamikler konusunda da birkaç söz söylemek gerekirse, Faysal 1920 Aralık ayında Irak Krallığı teklifi karşısında, önce kendisinden yaşça büyük Abdullah'a bunun önerilmesi gerektiğini belirtmişti. Britanya Dışişleri Bakanı Lord Curzon'da aynı görüşteydi. Ancak yukarıda açıklanan nedenlerle, Bell ve Lawrence'ın araya girmesi ile Faysal ön plana çıkacaktı. Faysal 23 Ağustos 1921'de Irak tahtına çıkartıldığında Bell, ABD Maslahatgüzârına "Onu omuzlarımızda taşıdık" diyecekti.⁴⁴

Faysal, Kahire Konferansı'nın mimarı olarak gösterilen ve Churchill'le konferansta çalışan tek kadın siyasi memur olan Gertrude Bell'in arkadaşlığını kazanmıştı. Lawrence da kendisinden yaş ve tecrübe olarak ileride olan Bell'in o dönemde daha fazla etkisi altındaydı. Ancak Lawrence, fikirlerini değiştirecekti. Bell'in tarihsel Osmanlı

değil, kendi kullanacakları şekle çevirmeyi gerektirdiği konusunda hemfikir olduklarını da kaydetmektedir. Report on Middle East Conference, 40-41.

⁴⁰ The National Archives, UK, Report on Middle East Conference, 5.

⁴¹ The National Archives, UK, Report on Middle East Conference, 10-11.

⁴² The National Archives, UK, Report on Middle East Conference, 97, 116.

⁴³ Burgoyne, *Gertrude Bell*, 212-213.

⁴⁴ Kenneth Fieldhouse, *Western Imperialism in the Middle East*, Oxford: Oxford University Press, 2006, 90-91.

vilayetleri, Bağdat, Basra ve Musul'u birleştiren Irak vizyonunu da son derece sert bir biçimde eleştiri konusu edecek olan Lawrence'a göre Bell'in, kişiler ya da vaziyetler hakkındaki muhakemesi iyi değildi. Dahası, "her zaman en yakınında kim varsa onun etkisinin 'kölesi' olurdu. Görüşlerini, ister Wilson veya Cox olsun, hizmeti altında olduklarınınkilerle uyumlu hale getirmeye meyilliydi. Siyasi içgüdüleri belirsizdi: örneğin, isyanın doğurduğu tehlikeyi hafife aldı ve 1920 ayaklanmasının arefesindeyken, İngiliz askerî güçlerinin komutanlarını tatile çıkmaları için cesaretlendirdi."⁴⁵ Bell, bazılarının göre, yabancı bir kralı buraya getirmeye karşı çıkan birçok kişinin tavsiyesini de kolayca unuttu ve Basra'nın özerklik talebini bir kenara itmekten çekinmedi. Iraklı kadınları bunun için cesaretlendirse de, kendi başını örtmemesi bile, örtünmemiş bir kadınla bir araya gelmeyen yüksek düzeydeki Şii din adamlarıyla konuşamaması onu siyaseten zayıflattı.⁴⁶

Bell'in, istikrarsız bir Orta Doğu'nun ortasındaki istikrarsız bir Irak'ın mimarı olarak bazı sorumlulukları olduğu kanaati de bu değerlendirmeler arasında yer almaktadır. Bir taraftan da Bell'in "görevinin güçlüğü" teslim edilirken, içinde bulunduğu ortam "Hindistan Bakanlığı'nın Orta Doğu'da büyük bir Britanya İmparatorluğu; veya yeni bir Osmanlı İmparatorluğu; ya da geniş bir bağımsızlığı olan Arabist bir devlet veya halifelik fantezileri dışında bir olanak mevcut değildi. Fransa, İran, Türkiye, ortaya çıkan Suudi Arabistan ve Bolşevik Rusya'nın tehditlerini ve çıkarlarını dikkate almalıydı. Bu nedendir ki, sınırların çizilmesine gerek olursa da, daha sonra Irak, Kuveyt ve İran arasında bu sınırları nereye koyduysa sorunların ortaya çıkmasını önlemek güç olacaktı" ⁴⁷ denilerek tanımlanmaktadır. Öte yandan, Bell'in Irak dışından bir Arap olan Faysal'a destek vererek Irak'ta tahta çıkartılmasını sağlaması, Irak'ta ister Sünni, ister Şii olsun herhangi bir Arap liderin ülkeyi idaresi altında birleştirmede benzer zorluklarla karşılaşacağı görüşünde olanlarca yanlış bulunmamaktadır. Bu görüştekiler, Irak monarşisi kanlı bir biçimde sona erdirilmiş olsa da, Ürdün'de Faysal'ın kardeşinin krallığının devam etmesine bakarak da bunu doğrulamaktadır.

Musul'da %90'ından fazlası bağımsızlık isteyen Kürtlerin mevcudiyetine rağmen, Irak'ın ya da Kürtlerin yararına olacak bir çözüm formülü üzerinde durmadan ve ortaya çıkacak çekişmelere gözlerini kapayıp, yalnızca petrol ve İngiliz çıkarlarını göz önünde tutarak hareket ettiği, Bell'e yöneltilen bir başka eleştiridir. Bell, Irak için zemini yeterince güçlü olmayan, ne Britanya'ya amaçladığı yararları sağlayacak güçte, ne de sömürge düzeninin ayıbını unutturacak gevşeklikte bir manda elde etmiş görülmektedir.⁴⁸

Meseleye bir başka yönden bakıldığında, kuşkusuz, Yakın Doğu'da yeni düzen kurulurken kendi planlarına girişen Mekke Şerifi Hüseyin'in beklentisi, Birinci Dünya Savaşı'nı Arap Krallıklarının kurulmasının izlemesi ve bunların Suriye, Lübnan, Filistin, Irak ve Arabistan'ın önemli bir kısmını içermesiydi. Ancak Şerif Hüseyin'in de önce ikinci oğlu Abdullah'ın Irak'ın; üçüncü oğlu Faysal'ın ise Suriye'nin başına geçmesi isteğinden vazgeçmek zorunda kalması, sonra da Britanya ve Fransa'ya bırakılan bölgeler ve bu ülkelerin ortak idaresindeki bölge ile sömürge güçlerinin nüfuz bölgelerinin tayininde yeterince söz sahibi olamadığını görmesi, sömürge yapısından doğan memnuniyetsizlikleri yeni düzenin temeline yerleştirecekti.

Bu ortamda, Talib'in ve diğer muhaliflerin de devre dışarı bırakılmasıyla, Kahire Konferansı'nın en önemli sonucu, yukarıda değinildiği üzere, 23 Ağustos 1921'de Faysal'ın tahta çıkartılması olacaktı. Irak'ta iktidarın yerel bir lider etrafında toplanmasına karşı çıkanların başında Bell geliyordu. Bell, bu düşüncesini daha 5 Aralık 1918 tarihinde not ederken, "Zaman zaman kendimi Yarattıcı gibi hissediyorum... Umarım bir Arap Emiri fikrini bırakırlar; burada yepyeni bir saray erkânı oluşturmayı düşünmek beni yoruyor; ancak mevcut durumda meyilli oldukları budur"⁴⁹ diyordu. Bell, bununla birlikte, yerel dinamikleri bir kez daha kurnazca bertaraf etmeyi başaracaktı.

Britanya-İrak Anlaşmalar Dönemi ve Irak'ta Yerleştirilmeye Çalışılan Düzenin Çözülmesi

Britanya, 23 Ağustos 1921 tarihinde kurulan Faysal iktidarının, Irak'ı etkin bir kontrol altına alması için en uygun çözüm olduğunu düşünmüştü. Irak bu şekilde yeniden tasarlanırken, Türkiye'de 30 Ağustos Zaferi'ne daha bir yıl uzak olan Millî Mücadele Kuvvetleri'nin ölüm-kalım savaşı devam ediyordu. Bu durum, Britanya'nın elini bu kritik anda serbestleştirmişti.

⁴⁵ Rory Stewart, *The Queen of the Quagmire*, The New York Review of Books, <http://www.nybooks.com/articles/archives/2007/oct/25/the-queen-of-the-quagmire/?page=1>. Erişim 17 Şubat 2020.

⁴⁶ Stewart, *The Queen*.

⁴⁷ Stewart, *The Queen*.

⁴⁸ Stewart, *The Queen*.

⁴⁹ Burgoyne, *Gertrude Bell*, 101-102.

Ancak Lloyd George için ufukta görünen, Büyük Taaruz Zaferi'nin ardından dağılan Yunan kuvvetlerinin 9 Eylül 1922'de de İzmir'de denize dökülmesiyle uğradığı hezimetin Britanya'nın Türkiye ile tekrar karşı karşıya gelme ihtimalini artıracak endişesiydi. İngiliz Başbakan, kendisi için de bir yıkım olan bu gelişme karşısında, emperyalist ortaklarının ortadan çekilmelerinin ve insan deposu olarak kullandığı dominyonlarının (başta beyaz olanlar) artan tepkilerinin yol açtığı baskılarla karşı karşıya kalacaktı. Lloyd George'u devirerek iktidara gelecek muhafazakar lider Bonar Law'ın cepheleşmeden uzak kalmayı tercih edeceğini gösterir şekilde yaptığı "*tek başına dünya polisi gibi hareket edemeyiz*"⁵⁰ çıkışı, yeni Britanya Hükûmetinin de Büyük Zafer'den aynı endişeyi duymaya devam ettiğini gösteriyordu.

Bu ortamda, Irak'taki düzenin yerleştirilmesi yönünde bir başka taktik adım olarak 10 Ekim 1922 tarihinde Britanya-İrak Antlaşması (Britanya İmparatoru ve Irak Kralı Arasında İttifak Antlaşması) imzalandıysa da, kısa zamanda hiçbir şeyin planlandığı gibi gitmediği anlaşılacaktı. Antlaşmanın Irak içindeki muhalefetin etkisiyle 1924 yılına kadar onaylanmaması beklentilerin boşa çıkacağı ilk sinyali olacaktı.

Aslında daha 1923 yılından itibaren İngiliz siyaseti Irak'ta sürüklenmeye başlamıştı. Bu durumun en belirgin işareti 10 Ekim 1922 tarihli Antlaşmaya Ek, 30 Nisan 1923 tarihli Protokol olmuştur. Protokol, 1922 Britanya-İrak Antlaşması'nın "*Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını ve her ne olursa olsun, Türkiye ile barış anlaşmasının imzalanmasını izleyen dört yıldan daha geç olmamak üzere*" yürürlükten kaldırılacağını kayıt altına alıyordu. ⁵¹ Protokol'de, Irak'ın Türkiye ile imzalayacağı barış anlaşması ile kastedilenin, 5 Haziran 1926 tarihli Türkiye ile Irak ve Britanya Arasında Sınır ve İyi Komşuluk (Musul) Antlaşması ile gerçekleşmesine rağmen, Britanya bu defa Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğe kabul edilmesi sürecini ısrarla izlemeye başlayacaktı. Milletler Cemiyeti'nin Daimi Manda Komisyonu'nda incelenmeye başlanan süreç, 28 Ocak 1932 tarihli karar ile Irak'ın Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edilmesiyle tamamlanacaktı.⁵²

Bununla birlikte, Irak'taki duruma ilişkin olarak artık şartların dikte etmeye başladığı bakışın değişmesi, İngiltere'de İşçi Partisi'nin iktidara gelişine rastlamıştır. Britanya'nın, Irak'taki konumunu çabalarının sonuncusu 30 Haziran 1930 tarihli Britanya-İrak Antlaşması olmuştur. Bu anlaşma ile ülkenin Milletler Cemiyeti üyeliği için dörder yıllık fasıllarla durum değerlendirmesi yapılacağı kaydedilmişse de, artan baskıların sonuç vermesi daha fazla sürmeyecekti. Britanya'nın Manda Yönetimi, Basra ve el-Habbaniyah civarındaki İngiliz üslerinin garanti altına alınması, ayrıca İngiliz birliklerinin ülke içinde serbestçe hareketlerine izin verilmesi karşılığında⁵³ resmen sona eriyordu.

Britanya'nın Irak'a yerleşmesi sürecini en iyi özetleyen belgelerden biri, kuşkusuz, İngiliz Sömürgeler Bakanı James Henry Thomas'ın kabineye sunduğu 16 Nisan 1924 tarihli andıçtır. Söz konusu andıç, yukarıda bahsedilen 30 Nisan 1923 tarihli protokolün Irak Kurucu Meclisi'nde tartışılmaya devam edildiğini kaydederek, protokolün yürürlüğe girmesi için Irak Kurucu Meclisi tarafından "kabul edilmesi" gerektiğini, bu şekilde yazıyordu.⁵⁴ Andıç, protokol etrafında artarak devam eden ve esas hedefi İngiliz mandası olan tartışmaların işaret ettiği tedirginliği yansıtırken, bir taraftan da protokolün "kabul edilmesi" meselesini küçültücü ifadelerle yansıtmaktan geri durmuyordu.

Bu andıçın, Britanya'nın Irak'taki mevcudiyetinin seyrini de son derece net bir biçimde açıklaması dikkate değerdir. "*Irak'taki yasal konumumuz ilk olarak fetih hakkına dayanmaktadır*"⁵⁵ denilirken, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu ile çatışmaların sona erdirildiği, Irak topraklarının el değiştirmesine ilişkin hiçbir anlaşmanın bulunmadığı, bir taraftan da bu "fetih" in bir çarpışma olmadan nasıl gerçekleştirildiği bir soru işareti olarak ortada kaldığından, yapılan bu tanımlama, ancak "işgal" yerine kullanılmış olmalıdır.

⁵⁰ "Bonar Law'ın *Times*'a gönderdiği 7 Ekim 1922 tarihli mektup" ve Britanya'nın 1922 yılı bütçe tahmininde (1.000 milyon Pound), denizasıırı askeri üstlenimlerinin 300 milyon paund seviyesine ulaştığı hususunda bkz. Dodge, *Inventing Iraq*, 24.

⁵¹ The National Archives, UK, Protocol of the 30th of April, 1923, and the Agreement Subsidiary to the Treaty with King Feisal, Signed 10th of October, 1922, Policy in Iraq, Memorandum, CAB 24/166, 16 April 1924, Madde, 1, http://www.nationalarchives.gov.uk/documentsonline/details-result.asp?queryType=1&resultcount=1&Edoc_Id=8042444, 9. Erişim 6 Ocak 2021.

⁵² Manley O. Hudson, "The Admission of Iraq to Membership in the League of Nations", *The American Journal of International Law*, Vol. 27, No. 1 (Jan., 1933), 134.

⁵³ Winston Churchill, *The Second World War*, Vol. III, The Grand Alliance, Boston: Houghton Mifflin Co., 1950, 224.

⁵⁴ The National Archives, UK, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, Policy in Iraq, CAB 24/166, C. P. 264 (24), Printed, April 1924, s. 1.

⁵⁵ The National Archives, UK, Memorandum by the Secretary of State, 3.

Andıç'ta bu mantığa dayalı olarak, Irak'ta mandanın "Nisan 1920'den bu yana, San Remo Konferansı'na Britanya Kralı'nı, Milletler Cemiyeti altında Irak Mandası'nı devralmak üzere davet eden Büyük Müttefik Güçlerin bu hareketine" bağlı olarak devam ettiği belirtilmekte, "Irak'ın Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. Maddesi altındaki tanıma uyduğu"; manda şartlarının ve "yardımının" ne şekilde sağlanacağını cemiyetin onayına bağlı olduğu kaydedilerek, "Cemiyet'e Aralık 1920'de sunulan manda tasarısı temel olarak ABD'nin tutumundan kaynaklanan çeşitli güçlükler nedeniyle hiçbir zaman resmen onaylanmadı, mamafih, Ekim 1921'de Cemiyet'ten, taslağı hazırlanmış manda ruhuna uygun olarak, durumun düzenlenmesi yapılana kadar bizi Irak'ın idaresini sürdürmeye davet eden bir çeşit geçici bir yetkiyi Konsey Başkanı'nın mektubu şeklinde aldık"⁵⁶ denilmektedir. Milletler Cemiyeti'nin, etkisizliği ile anılan bir kolektif güvenlik örgütü olduğu burada tekrar hatırlanabilirken, ayrıca belirtmek gerekir ki, söz konusu edilen "Konsey Başkanı'nın mektubu", ne bir Genel Kurul, ne de bir Konsey kararı olmakla, en basit ifadeyle siyasi ağırlığı çok az, kaleme alındığı mesele göz önüne getirildiğinde ise hukuki meşruiyeti tartışmalı bir yetki kaynağıdır. Bu arada, Milletler Cemiyeti'nin bürokrasisinin de meslekten diplomat, İngiliz Genel Sekreter Eric Drummond'un altında çalıştığı bir başka önemli ayrıntıdır.

Andıç, mütarekeden sonra iki yıl boyunca Irak'ın Hindistan modeline göre idare edildiğini, kurulmaya çalışılan yapının yürütülemeyeceğinin 1920 yazındaki ayaklanma sonucu anlaşıldığını, ayaklanmanın Hindistan'dan sevk edilen takviye birliklerle ve büyük bir güçle bastırıldığını ayrıca kaydetmektedir. Ayaklanmanın nedenine ilişkin çeşitli fikirlerin olduğu, bunun iddia edildiği üzere, İngiliz yönetiminden ve savaş döneminde verilen sözlerin tutulmamasından duyulan memnuniyetsizlik sonucu ortaya çıkmış ya da bununla ilgisiz bir nedene dayalı olabileceği, her hal ve kârda, İngiliz Hükümeti'nin politikasında değişikliğe yol açtığı da bu kapsamda belirtmektedir.

13 Ocak 1926 tarihinde yapılan Britanya-Irak Antlaşması ise Britanya'nın manda yönetimini uzatmak için yaptığı yeni bir manevradan başka bir şey değildi. Ancak bu defa, manda yönetimi için adeta bir telaş içerisinde 25 yıllık bir sürenin ifade edildiği görülüyordu. Anlaşma'nın girişinde, Britanya ve Irak Krallarının, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 15 Aralık 1925 tarihli Türkiye ve Irak arasındaki sınırın belirlenmesi kararını ve 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 3. Maddesini bir an önce hayata geçirmek isteğiyle hareket ettikleri belirtiliyordu. Ayrıca iki taraf arasındaki ittifak anlaşmasıyla tanımlanan ilişkilerin, Britanya Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti'nin 27 Eylül 1924 tarihinde onayladığı taahhüdü uyarınca, Irak Milletler Cemiyeti'ne daha önce üye olmadığı takdirde 25 yıl daha devam edeceği kaydediliyordu.⁵⁷

Sonuç

12-31 Mart 1921 tarihleri arasında düzenlenmiş olan Kahire Konferansı'nı izleyen Ağustos ayında Irak'ta Faysal iktidarının başlatılması Britanya için güven verici olmuştu. Ancak Britanya, Irak içindeki muhalefetin gücünü birkaç yıl içinde dramatik bir biçimde artırmasını engelleyemeyecekti. Bu ortamda Kahire Konferansı'nda belirlenen politikaların hasadı olan yanlışlıkların üzerinde durmak, ancak birkaç yıllık bir tartışma olsa da, elinde inatçılığın fazla pek bir şey kalmamış Londra'nın işine gelmeyecekti

Britanya'nın Irak'a yerleşmesi sürecini özlü olarak nakletmekle hatırlanan, J. H. Thomas'dan sonra bu göreve gelen Britanya Sömürgeler Bakanı Leo Amery, 4 Ocak 1927 tarihli mesajıyla Irak'taki Yüksek Komiser H. Dobbs'a Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi konusunda tartışmanın hızlanmasının beklendiğini bildirerek, Britanya Hükümeti'nin tutumunu belirlenmesinde değerlendirmek üzere görüşlerini bildirmesini isteyecekti. Mamafih, Amery'nin kastettiği daha gerçekçi bir politikaya yönleneceğinin işareti olarak görülebilecek gibi değildi. Londra'nın aklında olan, belki de kaçınılmazın karşısında durmamak için, Irak'ın desteklenmesi ya da manda yönetiminin devamı seçeneklerinin hangisinin benimsenebileceği sorusundan ibaretti.

Yüksek Komiser Dobbs yanıtında, meseleyi 16 Temmuz 1925 tarihli Milletler Cemiyeti Türkiye-Irak Sınır Komisyonu'nun raporuna bağlıyor ve söz konusu rapordaki, Musul Vilayeti'nin Irak'la birleşmekten elde edeceği ekonomik ve diğer avantajların, Irak'ın Milletler Cemiyeti'nin (manda) desteği olmaksızın kendi idaresini üstlenebilecek olgunluğa erişmeden manda yönetiminden ayrılması halinde yerini ciddi güçlüklerle bırakacağı; bu durumda Musul'un Türkiye'ye bağlanmasının, Türkiye'nin, kendi haline bırakılacak Irak'tan karşılaştırılmayacak kadar daha istikrarlı olduğu üzere, daha iyi bir seçenek olacağı görüşünü yineliyordu.

⁵⁶ The National Archives, UK, Memorandum by the Secretary of State, 3.

⁵⁷ The National Archives, UK, The New Treaty with Iraq, Memorandum, CAB 24/178, 14 January 1926, 7. http://www.nationalarchives.gov.uk/documentsonline/details-result.asp?queryType=1&resultcount=1&Edoc_Id=8043193. Erişim 21 Mart 2019.

Dolayısıyla, Irak'ta manda yönetiminin sona ermesi ile Musul meselesinin çözülmesi, Irak'a gözdağı verilmesi hazırlığıyla ilişkilendirilmiş oluyordu. Dobbs, bu arada, Mısır'ın da Irak'ın bağımsızlığı örneğini izleyerek hareketlenebileceği uyarısında bulunuyor, seçenekler arasında, Irak'ı Milletler Cemiyeti'ne engel olacak şekilde bağımsızlıktan mahrum etmeyecek özel bir dostluk anlaşmasını da sayıyordu.⁵⁸

Faysal 1927 yılı Kasım ayında, milliyetçilerin baskısını gün geçtikçe daha fazla hissettiği bir ortamda Londra'yı ziyaret edecekti. Bu ziyaret sırasında gündeme geldiği üzere, Irak'ın bağımsız ve kendi kendine yeterli bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne katılması amacıyla aynı yıl Aralık ayında bir anlaşma taslağı daha ortaya çıkarılmıştı. Ancak, Britanya ile daha elverişli bir anlaşma imzalanmasını hedefleyen milliyetçilerin bir süre daha beklemesi gerekecekti.

O günlerde sadece Britanya sömürge yönetiminin iflas ettiği sanılıyordu. Çünkü Britanya, yüzyıllar boyunca yapabildiği gibi etkisini bir şekilde sürdürebilme anlamına gelen, imparatorluğunun kendisini yeni şartlara uyarlama gücüne güvenmeye devam ediyordu. Böyle bir manzara içinde Britanya ile kan bağına dayanan beyaz dominyonlar kendi yollarına gitmeye devam ederken, Londra diğer sömürge bölgeleri için ikilik ve bölünmüşlükleri köpürtme politikalarını Yakın Doğu'da da yerleştirmekten fazlasıyla ilgili olmayacaktı.

Bu ortamda, Gertrude Bell'in bölge gerçekleriyle ne kadar uyumlu olduğu ile ancak ikinci derecede ilgilendiği tasarımları, Britanya emperyalizmini sivil kisvesi içinde ilerletmekte iyi bir başlangıç yapmış görülüyordu. Hiçbir zaman Iraklılar tarafından benimsenmeyen Faysal liderliğinde bir Irak monarşisi yaratma politikalarının iflas yolunda olmasına rağmen, mevcut illüzyona uygun olarak böyle bir yapay monarşinin gittiği yere kadar desteklenmesi de kısa zamanda bir tercihe dönüşecekti. Nüfuz anlaşmaları ile uzatılmaya çalışılan dönemde masa başında yapılan planlar birbiri ardına yıkılsa da, çeşitli fay hatları üzerine indirilen sistematik darbelerin istikrarsızlık ve çalkantılara karşı kronik bir dirençsizliğe düşürdüğü bölgede Britanya mümkün olan avantajı kullanmaya devam edecekti.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

British Parliamentary Command Papers.

Jewish Virtual Library

The Avalon Project, Documents in Law, History and Diplomacy.

The National Archives, UK, The Cabinet Papers.

The World War I Document Archive, Brigham Young University Library.

Resmi Yayınlar

Review of the Civil Administration of Mesopotamia. Haz. Gertrude Bell. London: HMSO, 1920.

Telif Eserler

Burgoyne, Elizabeth. *Gertrude Bell, From Her Personal Papers 1914-1926.* London: Ernest Benn Ltd., 1961.

Cengizer, Altay. "Tüm Zamanlar İçin Kayırılan Elem: Eski Avrupa Sona Ererken İmparatorluk İçin Direnen Jön Türkler", *Doğu-Batı*. Ekim 2008, Sayı 46, 33-67.

Chaplin, Helen Metz, Lewis, Mark. "Ch. 1, Historical Setting", *Iraq a Country Study*. Ed. Helen Metz. Washington: Department of the Army, 4th ed, 1990.

⁵⁸ The National Archives, UK, Entry of Iraq into the League of Nations, Memorandum, CAB 24/187/23, 8 June 1927, 3, 4, 10, 13. http://www.nationalarchives.gov.uk/documentsonline/details-result.asp?queryType=1&resultcount=1&Edoc_Id=8043779. Erişim 21 Aralık 2020.

- Churchill, Winston. *The Second World War*. Vol. III, The Grand Alliance, Boston: Houghton Mifflin Co., 1950,
- Çetiner, Yusuf Turan. *Mitlerden Gerçeğe Büyük Savaş: 19. Yüzyıl Emperyalizminde Son Perde*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Dodge, Tobby. *Inventing Iraq*. NY: Columbia University Press, 2003.
- Douglas, R.M.. "Did Britain Use Chemical Weapons in Mandatory Iraq?", *The Journal of Modern History*. Vol. 81, No. 4, December 2009, 859-897.
- Eroğlu, Hamza. "İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: II / Kasım 1985 / Sayı 4, 65-83.
- Friedman, Isaiah. "The McMahon-Hussein Correspondence and the Question of Palestine", *Journal of Contemporary History*. 1970, Vol. 5, No. 2 (1970), 83-122.
- Howel, Georgina. *The Daughter of the Dessert*. London: Pan Macmillan, 2007.
- Hudson, Manley O.. "The Admission of Iraq to Membership in the League of Nations", *The American Journal of International Law*. Vol. 27, No. 1, (Jan., 1933), 133-138.
- Hurewitz, J. C.. *Diplomacy in the Near and Middle East*. Vol. II. NJ: D. Van Nostrand Co., Inc., 1956.
- Fieldhouse, Kenneth. *Western Imperialism in the Middle East*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Jones, G. Gareth. "The British Government and the Oil Companies 1912-1924: The Search for an Oil Policy", *The Historical Journal*. Vol. 20, No. 3 (Sep., 1977), 647-648.
- Jackson, Peter. "Great Britain in French Policy Conceptions at the Paris Peace Conference, 1919", *Diplomacy & Statecraft*. Vol. 30, Issue 2, (2019), 358-397.
- Kemal, Cemal. "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı 40, (Kasım 2007), 643-691.
- Klieman, Aaron S.. *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921*. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1970.
- Lacey, Robert. *The Kingdom*. London: Hutchinson, 1981.
- Lupia, Arthur. "Delegation of Power: Agency Theory", *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Ed. Neil J. Smelser and Paul B. Baltes, Oxford: Elsevier Science Limited, 2001, 5, 3375-3377.
- Rogan, Eugene. *The Fall of the Ottomans, The Great War in the Middle East, 1914-1920*. London, Allen Lane, 2015.
- Sarıçık, Murat. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâfîlik Müessesesi*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Schneer, Jonathan. *The Balfour Declaration*. London: Bloomsbury Publishing, 2011.
- Sluglett, Peter. *Britain in Iraq: Contriving King and Country, 1914-1932*. NY: Columbia University Press, 2007.
- Stewart, Rory. "The Queen of the Quagmire", *The New York Review of Books*. 25 Ekim 2007.
- Wallach, Janet. *Desert Queen*. London: Weidenfeld&Nicolson, 1996.
- Walsh, Pat. *Forgotten Aspects of Ireland's Great War on Turkey*. Belfast: Athol Books, 2009.

ĞİRESUN MİLLETVEKİLİ HAKKI TARIK US'UN HAYATI İLE EĞİTİM VE HUKUK ÜZERİNE TBMM'DEKİ KONUŞMALARI

THE LIFE OF HAKKI TARIK US, GİRESUN DEPUTY, AND HIS SPEECHES ON EDUCATION AND LAW IN THE SESSIONS OF TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

ANIL DİNCEL*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Mütarekeden sonra başlayan işgallere karşı yurdun farklı bölgelerinde direniş hareketleri başlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla Milli Mücadele resmen başlamıştı. Mücadelenin sonunda kazanılan zafer, yeni Türkiye'nin kurulmasına imkân tanımış ve inşa sürecine girişilmişti. Hakkı Tarık Us da Osmanlı Devleti'nin son dönemine, Milli Mücadele yıllarına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanıklık etmiş bir Türk aydınıdır. Hukuk mektebinden mezun olması ve uzun yıllar öğretmenlik mesleğini icra etmesi, bu alanlarda ciddi tecrübe kazanmasına neden olmuştur. 1923 yılında Giresun'dan milletvekili seçildiğinde de hem eğitim hem de hukuk alanındaki tecrübelerini her fırsatta aktarmıştır. Böylece yeni inşa sürecinde olan Türkiye'nin eğitim ve hukuk alanlarına dair politikalarında Hakkı Tarık Us da etkin olmuştur. Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'nden milletvekili olmasına rağmen savunduğu görüşler nedeniyle partisi ile fikir ayrılığına düştüğü de görülmüştür. Bu makalede, 1923-1939 yılları arasında aralıksız milletvekili olan Hakkı Tarık'ın hayatı ile TBMM'deki eğitim ve hukuk alanlarına dair görüşleri incelenmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda çalışmada; Hakkı Tarık Us'un hayatı hakkında bilgi içeren arşiv belgeleri ve araştırma eserlerinden istifade edilmiştir. TBMM'deki eğitim ile hukuk alanına yönelik görüşleri için ise temel başvuru kaynağımız TBMM Zabıt Ceridesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Eğitim, Giresun Milletvekili, Hakkı Tarık Us, Türkiye Büyük Millet Meclisi.

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which was defeated in the the First World War, signed the Armistice of Mudros on 30 October 1918. Resistance movements started in differents parts of the country against the occupations that started after the armistice. The National Struggle officially started when Mustafa Kemal Pasha landed in Samsun on 19 May 1919. The victory at the end of the struggle allowed the establishment of a new Turkey and the process of shaping a modern state was initated. Hakkı Tarık Us is a Turkish intellectual who witnessed the last period of Ottoman Empire, the years of the National Struggle and the establishment of the Turkish Republic. Having graduated from the law school and worked as a teacher for many years, he gained extensive experience in these fields. When he was elected as a deputy from Giresun in 1923, he shared his experiences on both education and law at every opportunity. Thus Hakkı Tarık Us was also active in the education and juristical policies of Turkey, which was going through a process of modernization. However being a deputy from the Republican People's Party, it was clear that he had a disagreement with his party due to the views he defended. In this article, the life of Hakkı Tarık, who was served as deputy continuously between 1923-1939, and his views on the fields of education and law in the Turkish Grand National Assembly will be looked into. In this context; archival documents and research Works containing information about Hakkı Tarık Us' life were used. The study is mainly based on the Minutes of Turkish Grand National Assembly.

Keywords: Constitution, Deputy from Giresun, Education, Hakkı Tarık Us, Grand National Assembly of Turkey.

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, anildincel@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0750-073X.

Extended Abstract

Hakki Tarik Us was born in 1889 in Gördes, then lived in Aydın. His father was Hacı Hasan Efendi, who was dealing with trade, and his mother was Sıdıka Hanım. Hakkı Tarık, who is the third child after his older brother Mehmet Asım Us and older sister Zarife Kadayıfçı had two more siblings named Zübeyde Çiçekoğlu and Hasan Rasım Us. Hakkı Tarık, who started his education life in Gördes, continued his university in Istanbul Law School. After graduating from university in 1911, he worked as a teacher at Istanbul High School, Mercan High School and Galatasaray High School. In other words, although he was graduated as a lawyer, he gave lectures in important schools of the country. The students who attended to his classes also stated that they found his educational aspect to be successful.

Hakki Tarik Us has taken an important role in the process of the Turkish Republic, which was founded in 1923, and was elected as a deputy from Giresun. His qualifications as both a jurist and an educator, combined with his deputyship, caused him to be regarded as a leading intellectual in the country. As a matter of fact that he gave a number of speeches in the Parliament between 1923-1927, he became one of the prominent figures in the first term of his deputyship. Hakkı Tarık Us, who was elected as a deputy from Giresun for five consecutive terms between 1923-1939, in the regulations made new Turkey in the fields of education and law. He always kept the material and moral difficulties experienced by students and teachers in the field of education on the agenda in the Parliament.

Hakki Tarik Us was one of the deputies who in the field of law as well as in the field of education. He closely followed the preparation process of the 1924 Constitution and wanted to prevent potential problems on law by bringing up articles that cause confusion. In addition, Hakkı Tarık was the first to object to the statement "The State of Turkey is a Republic" in the first article of the constitution. The discussions held as a result of this objection did not yield any results and the first article was accepted as it argued. However, the main issue for Hakkı Tarık was his party's objection to the article he presented to the parliament. This is a very important issue in terms of revealing Hakkı Tarık's personality traits. As a matter of fact, Hakki Tarik was the only one who voted against Press Law adopted by his party on 25 July 1931. It was this characteristic that caused him to be nicknamed "muteriz" (objectionist) by Atatürk himself.

In this article, the life of Hakki Tarik, who was a deputy between 1923-1939, and his views on the fields of education and law in the Turkish Grand National Assembly will be examined. In this context, archival documents and research works containing information about Hakki Tarik Us's life were used. The study is mainly based on the Minutes of Turkish Grand National Assembly. As a result, Hakki Tarik Us has been one of the leading figures in education and law, which constitutes two important areas of the newly established Republic of Turkey. For this reason, Hakki Tarik's influence is clearly seen in the fields of education and law, which have an important place among Atatürk's reforms.

Giriş

İsmail Hakkı (Tarık) Us¹ 1889 yılında o zamanki Aydın şehrine bağlı Gördes'te dünyaya gelmişti. Babası ticaret ile uğraşan Hacı Hasan Efendi,² annesi Sıdıka Hanım idi. Ağabeyi Mehmet Asım (Us)³ ve ablası Zarife'nin (Kadayıfçı) ardından üçüncü çocuk olan Hakkı Tarık'ın, Zübeyde (Çiçekoğlu) ile Hasan Rasım (Us) adlarında iki kardeşi daha bulunmaktaydı.⁴

¹ Gerçek adı İsmail Hakkı iken ağabeyi Mehmet Asım'ın gazetelerde "Tarık" mahlası ile yazılar yazması üzerine bu ismi almıştır. Bundan sonraki süreçte İsmail Hakkı ismiyle değil Hakkı Tarık ismiyle tanınır hale gelmiştir. Selahattin Öztürk, Abdurrahman M. Hacısmailoğlu, "Us, Hakkı Tarık", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 188.; Us soy ismi, Türk dilinin sadeleştirilme çalışmalarının başladığı bir dönemde alınmıştır. Hakkı Tarık Us'un abisi Mehmet Asım Us, bu soy isminin Atatürk tarafından ailesine verildiğini belirtmiştir. Bkz. Asım Us, *Hatıra Notları*, İstanbul: Kitabevi, 2012, 72. Ayrıca Hakkı Tarık'ın annesi Sıdıka Hanım'da çocuklarının uslu olmasından dolayı kendisi de bu soy ismini kıvançla kütüğüne yazdırmıştı. "Us Kardeşler", *Kurun*, 22 Kasım 1934, 1-2.

² *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, DH.SAİDd, (Defterler), 200/151. Hakkı Tarık'ın ağabeyi Mehmet Asım Us, babasının ticaretine dair Vakıf gazetesinde ayrıntılı bir yazı yazmıştı. Bkz. Mehmet Asım, "İhracat İşlerimiz", *Vakit*, 3 Haziran 1931, 1.

³ Mehmet Asım Us'un hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Anıl Dincel, *Gazeteci Mehmet Asım Us'un Yazılarıyla Türk İnkılabı (1923-1938)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2020.

⁴ Nuri Akbayar, Orhan Koloğlu, *Gazeteci Bir Aile Us'lar*, Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1996, 3.

Hakkı Tarık, ilk ve ortaöğrenimini Gördes'te başlayıp tamamladıktan sonra⁵ belediye ve Sandık Emanet'inde çalışmış ayrıca su gölü hasılatı, köprü ve lonca hasılatı, Evkaf komisyonu kâtipliği gibi çeşitli alanlarda da görev almıştı.⁶ Gördes'te meslek hayatını sürdürürken telgrafçılığa merak salmış hatta "Telgrafi" diye kartvizit bastırmış ve Mors alfabetini öğrenmişti. Dönemin ünlü şairi "Şair Eşref'in" Gördes Kaymakamı olması ve onunla tanışması Hakkı Tarık'ı yazmaya daha çok teşvik etmişti. Bununla birlikte artık Gördes'te kalmak istemiyor, Mülkiye Mektebinde okuyan ağabeyi Mehmet Asım'ın yanına İstanbul'a gitmek istiyordu. Buna karşın Mehmet Asım, yanına gelmesi için daha zamanının olduğunu, iki kardeşin İstanbul'da olmasının ailenin Gördes'teki işlerini aksatacağı cevabını veriyordu.⁷

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Mehmet Asım, kardeşi Hakkı Tarık'ı İstanbul'a çağırması ve hukuk mektebi sınavlarına girmesini sağlamıştı. Hakkı Tarık, bu sınavda başarılı olmuş⁸ ve böylece Darülfünun Hukuk Mektebine başlamıştı. 1911 (1328) yılında hukuk mektebini *alayül ala*⁹ derecesiyle tamamlayarak mezun olmuştu.¹⁰ 1913 yılında sırasıyla Darümuallimin-i Aliyye, Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye ve Malumat-ı Kanuniye'de muallim vekili olmuş, aynı sene İstanbul Sultanisinde, 1914'te Mercan Lisesi'nde ve 1915'te Galatasaray Sultanisinde Türkçe öğretmenliği yapmıştı.¹¹ Ayrıca 1918 yılında Müdafaa-i Milliye Merkez-i Umumiyesinde ve Muallimler Cemiyeti İdare Heyetinde üye, 1920'de Hilal-i Ahmer Cemiyetinde ikinci başkan, 1921 yılında Matbuat Cemiyetinde kâtiplik gibi görevlerde de bulunmuştu.¹²

Hakkı Tarık, hukuk mektebinden mezun olduktan sonra meslek hayatına eğitim alanında başlamıştı. Ağabeyi Mehmet Asım'ın, Darümuallimin'de Türkçe dersleri verdiği dönemde hastalanıp Davos'a gitmesi üzerine Hakkı Tarık onun yerine geçmiş ve öğretmenliğe başlamıştı. Kısa bir süre sonra Darümuallimin'deki görevinden ayrılmış ve İstanbul Sultanisinde Türkçe derslerine girmişti.¹³ 1923 yılında mebus seçilene kadar İstanbul Sultanisindeki görevini sürdürmüştü. Öğretmenliği sırasında ders verdiği öğrenciler ondan ziyadesiyle memnun kalmış ve çok etkilenmişlerdi.¹⁴ Öğrencilerinden Yunus Kazım Koni, onun öğretmenliğini ve kişiliğini şu sözlerle anlatmıştı:

"...Sarışın, gür, kıvrıkcık saçlı, tıknaz vücutlu, yuvarlak yüzlü, hareketli bir gençti. Fesini kaşlarına kadar eğik giyerdi. Bu, edeplilik, mazbutluluk belirtisi sayılırdı. Çakır gözlerine kelebek gözlük takardı. O şeytan tüyü olan bir hoca idi. Onu, İstanbul Sultanisinde sevmeyen kimse yoktu. Bir kere derslerine gelmediği görülmüş, işitilmiş bir şey değildi. Vazifelerimizi düzelterek geri verir, gizli numaralarıyla kimsenin hakkının kimseye geçmemesinde titizlik ederdi. Dersi dolgun, canlı, uyarıcı, uyandırıcıydı..."¹⁵

Hakkı Tarık'ın bir diğer öğrencisi Hilmi Ziya Ülken de ondan önce ve sonra birçok Türkçe öğretmenin derslerine girdiğini ancak Hakkı Tarık kadar sevilmediklerini belirtmişti. Ayrıca Ülken, *hararetili milliyetçi* olarak tarif ettiği

⁵ BOA, DH.SAİDd, 200/151.

⁶ Hasan Rasim Us, Hakkı Süha Gezgin, *Hakkı Tarık Us*, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1957, 197.

⁷ Hakkı Süha Gezgin, *Edebi Portreler*, Yay. Haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, 1999, 398-399.

⁸ Gezgin, *Edebi Portreler*, 400.

⁹ Pekiyi derecesi

¹⁰ Hakkı Tarık Us, *Tercüme-i Hal Kağıdı*, II. Dönem, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM Arşivi), Şahsi Dosya No (ŞDN): 513.

¹¹ Hakkı Tarık Us, *Tercüme-i Hal Kağıdı*, III ve IV. Dönem TBMM Arşivi, ŞDN: 513.

¹² Hakkı Tarık Us, *Tercüme-i Hal Kağıdı*, II. Dönem, (TBMM Arşivi), ŞDN: 513. Hakkı Tarık, 1919 yılında Osmanlı Matbuat Cemiyeti'ne dâhil olmuş ve yapılan ilk kongrede yönetim kuruluna seçilmişti. Bu kongrede cemiyetin ismi Türk Matbuat Cemiyeti olarak değiştirilmişti. Daha sonra ismi Matbuat Cemiyeti şeklinde belirlenmişti. Bkz. Akbayar, vd., *Gazeteci Bir*, 74-75. Bununla birlikte Server İskit, 1919, 1924-1926 ve 1927-1932 yıllarında Hakkı Tarık'ın bu cemiyetin başkanı olarak seçildiği bilgisini vermişti. Bkz. Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İstanbul: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943, 296-298.

¹³ Us, vd., *Hakkı Tarık Us*, 26.

¹⁴ Hakkı Tarık'ın öğrencilerinden Neşit Hakkı Uluğ, Hakkı Tarık'ın üzerindeki tesirini şu sözlerle açıklamaktaydı: "Liselerde 1914 ders yılı başlamıştı. İlk Türkçe dersine giriyorduk, hocasını merakla bekliyorduk; adını duymuştuk... Tanin muharrirlerindenmiş; Hakkı Tarık... Kapı açıldı; başında fesi, gözünde kelebek gözlüğü, kıvrık bıyığı ile genç ve sevimli bir baş, ders salonuna girdi. Şıkça giyinmişti, ceketinin kollarından kolalı, gömleğinin tertemiz kolları görünüyordu. -Efendiler, dersimiz Türkçe'dir. Türk dili, dünya dillerinin en eskisi... diye başladı. Akbayar, vd., *Gazeteci Bir*, 70-71. Hakkı Süha Gezgin'de onun hocalığı ile ilgili şu sözleri sarf etmişti: "...zaten onda "hocalık yaradılıştan gelme bir şeydi. Ömrü hep öğretmek, yetiştirmek, adam etmekle geçti. Mektepte olduğu kadar, gazetecilikte, arkadaşlıkta ve patronlukta da "hoca" idi. Bugün, kalburüstü ne kadar kalem sahibi varsa, yüzde doksanı onun yetiştirmesidir. Yanında çalışanların, en küçüğüne bile emir vermez, ikna ederdi. "Vakit"i alımlı yapan şeylerden biri de, hak ve haysiyet bahsindeki bu eşitlikte işte. Herkesin fikrini sorar, düşüncesini dinler, hükümlerini değerlendirirdi. Bu karakterin, terbiyeci ve hoca oluşundan, "mekteple "kışla" arasındaki farkı pek iyi bilmesinden doğduğuna şüphe edilemez. Türkçe ve edebiyat derslerinde özel inanışlarına körü körüne bir inkiyat değil, muhakemeli bir ortaklık isterdi. Takriri yumuşak, sesi dokunaklı, muamelesi nazikti. Sınıfta bağırıldığını duyan olmamıştır. En sert azarı, küskün bir bakıştı." Bkz. Us, vd., *Hakkı Tarık Us*, 26-27.

¹⁵ Yunus Kazım Koni, "Hakkı Tarık Us", *Türk Dili*, C.VI, S.63 (1956), 155.

Hakkı Tarık'ın; Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık görüşleri arasında okullarda milliyetçilik ufkunu açan ilk hoca olduğuna dikkat çekmişti. Hakkı Tarık'ın milliyetçi düşüncesini öne çıkaran Ülken, onun, ağdalı Osmanlıcadan sade Türkçeye geçilmesinde öncü isimlerden biri olduğunu hatta eski edebiyatta sade Türkçeyi ortaya çıkarıp öğrenciye gösteren kişi olduğuna dikkat çekmişti.¹⁶

Anlaşıldığı üzere Hakkı Tarık'ın İstanbul Sultanisindeki öğretmenliği, öğrencilerinin görüşlerinden hareketle ayrı bir öneme haizdi. Hakkında söylenen sözlere göre bu mesleği başarı ile yerine getirmişti. Bununla birlikte İslamcılık, Osmanlıcılık ve Batıcılık düşüncelerinin yanında Türkçülük düşüncesinin mektep sıralarında yayılmasında öncülük etmiş olması da dikkat çekici bir husustu. Özellikle Türkçe konusundaki hassasiyeti, onun milliyetçiliğinin somut deliliydi. Her ne kadar öğretmenlik mesleğinde sevilen ve tanınan bir kişi haline gelmişse de Hakkı Tarık'ın, Cumhuriyet döneminin önde gelen şahsiyetleri arasına girmesini sağlayan gazetecilik mesleği olmuştur.

Hakkı Tarık gazeteciliğe, ağabeyi Mehmet Asım Us gibi *Tanin*¹⁷ gazetesinde başlamış, daha sonrasında *Tercüman-ı Hakikat*¹⁸, *Tasvir-i Efkâr*¹⁹ ve Eskişehir'de çıkan *Hakikat*²⁰ gazetelerinde çalışmalarını sürdürmüştü. Bu gazetelerde muharrir, heyet-i tahririye müdürü ile heyet-i tahririye ve istihbarat müdürlükleri gibi çeşitli görevlerde bulunmuştu.²¹ Mesleğini sevmesine rağmen özellikle *Tasvir-i Efkâr*'daki yazı işleri müdürlüğü sırasında birtakım rahatsızlıkları bulunmaktaydı. Bu rahatsızlıklarının başında gazete sahipleri Talha ve Velid Beylerin onun yazılarına sürekli müdahale etmesi gelmekteydi. Bu müdahalelerin gerekçesi genellikle diğer gazetelerde çıkan haberlerin kendi gazetelerinde neden olmadığı sorusu etrafında geliştiğini söyleyen Hakkı Tarık, kendilerinde olan haberlerin de o gazetelerde olmadığı cevabını verdiğini ve bu şekilde onları tatmin ettiğini belirtmişti.²² Gazete sahiplerinin işlerine karışmasından yakınan ve onların sorgulamalarından şikâyetçi olan Hakkı Tarık'ın mesleğindeki kırılma noktası ağabeyinin ortağı olduğu *Vakit* gazetesinin yayın hayatına başlaması olmuştur.

Bilindiği gibi *Vakit* gazetesi, 22 Ekim 1917'de Mehmet Asım ve Ahmet Emin ile yayın hayatına başlamıştı. *Vakit*'te sürekli yazı yazarlar arasında; Hakkı Tarık, Ahmet Rasim, Ahmet Şükrü gibi isimler yer alırken, zaman zaman ise Hüseyin Cahit, Ziya Gökalp gibi isimler gazete kadrosuna dâhil olmuşlardı.²³ *Vakit* gazetesinin çıktığı ilk gün yıllar sonra Hakkı Tarık şu sözlerle ifade etmektedir:

“...İlk cihan harbinin kâbusu altında vaktin bütün imkânsızlıkları içinde (vakit) hazırlanıyor. İki sayfalık gazeteyi vaktinde çıkarmak buhranları... İç içe iki küçük oda ile işler işlemez yandan çarklı bir makinenin homurdandığı meydan arasında koşup duruyoruz, yazı, idare, dizgi, baskı yollama ve dağıtma... İşin her çeşidinde kafam bir dikene takılıyor.”²⁴

Hakkı Tarık'ın sözlerinden de anlaşılacağı üzere gazetenin yayın hayatına başladığı dönem Birinci Dünya Savaşı yıllarına denk düşmekteydi. Bu imkânsızlıklar içerisinde birlikte çalışan iki kardeş birbirilerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardı. Nitekim Mehmet Asım da Hakkı Tarık ile aralarındaki ilişkiyi herkesin kendilerine iki kardeş olarak baktığını; ancak iş hayatında tek bir kişi haline geldikleri şeklinde açıklamıştı. Bununla birlikte birbirlerinden

¹⁶ Us, vd., *Hakkı Tarık Us*, 136-137.

¹⁷ *Tanin* gazetesi, 2 Ağustos 1908 tarihinde Hüseyin Cahit Yalçın, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım tarafından yayınlanmıştır. *Tanin*, 1925 yılında İstiklal Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Hülya Baykal, *Türk Basın Tarihi 1831-1923*, İstanbul: Afa Matbaacılık, 1990, 169-173.

¹⁸ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, Ahmet Mithat Efendi tarafından 25 Haziran 1878 tarihinde çıkarılmıştır. Gazete, 1955 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüş ve bu yıldan itibaren *Tercüman* isimli bir gazetenin yayın hayatına başladığı görülmüştü. Baykal, *Türk Basın Tarihi*, 217.

¹⁹ İlk *Tasvir-i Efkâr* gazetesi 1862'de Şinasi tarafından çıkarılmıştır. Gazete ikinci kez 31 Mayıs 1909 tarihinde Ebuzziya Tevfik tarafından yayınlanmış ve 5 Mart 1925 tarihine kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Baykal, *Türk Basın Tarihi*, 208-210.

²⁰ *Hakikat* gazetesi, 7 Şubat 1911 tarihinde yayın hayatına girmiştir. Gazetenin Yazı İşleri Müdürlüğünü İsmail Mestan ve Hakkı Tarık Us yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selim Sarı, “1912 Seçimlerinde Eskişehir'de İttihatçı Bir Gazete: Hakikat Anadolu Sesleri”, *Takvim-i Vekayi*, C.8, S.2, (2020), 132.

²¹ (*TBMM Arşivi*), Hakkı Tarık Us Sicil Dosyası, Sicil No:513. *Hakikat* gazetesi onun yönetiminde, Anadolu'da çıkan en etkili gazetelerden biri haline gelmişti. Bkz. Akbayar, vd., *Gazeteci Bir*, 68.

²² Us, vd., *Hakkı Tarık Us*, 25-26.

²³ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, 105. Ahmet Emin ile Mehmet Asım *Vakit* gazetesini 250'şer lira sermaye koyarak çıkarmışlardır. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918)*, C.I, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970, 293.

²⁴ Hakkı Tarık Us, “30 Yıl? Ne Mümkün”, *Vakit*, 22 Ekim 1946, 7.

hiçbir zaman ayrılmadıklarını, ihtilafa düşmediklerini ve birbirlerine saygı gösterdiklerini de sözlerine eklemiştir.²⁵

Birinci Dünya Savaşı gibi zor koşullar altında yayın hayatına başlayan *Vakit* gazetesi, Milli Mücadele döneminde de yayınlarını sürdürmüştü. Bu dönemde gazete, İstanbul'da faaliyet göstermesine rağmen Milli Mücadele hareketini sonuna kadar desteklemiştir.²⁶ Ancak bu destek Damat Ferit Hükümeti'nin rahatsız olmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda gazeteye sansür uygulanmış ve sorumlular Nemrut Mustafa Paşa Divanı'nda yargılanmışlardır.²⁷

Aynı dönemde Hakkı Tarık, Yunanlılara karşı Balıkesir cephesinde mücadele eden Çerkez Ethem ile gazetesi adına röportaj yapmıştı. Bu röportajında, Çerkez Ethem'e halka zulüm yapmaması tavsiyesinde bulunmuştu. Söz konusu röportaj, Hakkı Tarık'ın gazeteciliği adına büyük bir başarıydı. Onun Milli Mücadele hareketine desteği bununla sınırlı değildi. Nitekim Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas'taki kongre haberlerini İstanbul basınına duyurmak için yoğun bir şekilde çalışmış²⁸ ve İstanbul'daki gizli direniş örgütü olan Müdafaa-i Milliye²⁹ grubunda görev alarak bu sayede Anadolu'dan haber toplamıştı. Bazı toplantılar için İstanbul'daki Yavuz Grubu'nun buluşma yerine sık sık uğramış, grubun lideri Miralay Mustafa Bey'in (Muğlalı) verdiği istihbarat görevlerini de uygulamaktan geri durmamıştı.³⁰ Hakkı Tarık bu dönemde Anadolu ile o kadar yakın bir ilişki ve haberleşme ağı kurmuştu ki İstanbul'dan Milli Mücadele'ye katılacak olanları dahi uğurlamaya bizzat kendisi gitmişti. Bununla ilgili olarak Vala Nurettin anılarında şu sözleri yazmıştı:

"...1921 yılının ilk günü Sirkeci rıhtımından kalkan çok eski, çok küçük "Yeni Dünya" vapuruna dört hececi şair, yani bizden başka (Y) ve (F) binecektik. Vakit gazetesi sahibi Hakkı Tarık ile tarih hocası Emin Ali ve kardeşim Faruk grubumuzu geçirmeye gelmişti. Emin Ali eğilip son nasihatini verdi: -Mustafa Kemal'in izinden ayrılmayın."³¹

Anadolu'ya geçecek olanları uğurlarken Emin Ali tarafından söylenen: "Mustafa Kemal'in izinden ayrılmayın" sözü Hakkı Tarık'ın da dâhil olduğu o grubun Mustafa Kemal Paşa'ya ve Anadolu harekâtına bakışlarını açıkça ortaya koymaktaydı. Hakkı Tarık'ın, Mustafa Kemal ile doğrudan ilk görüşmesi ise Haziran 1922'de gerçekleşmişti. O günlerde Claude Farrere ile görüşmek üzere İzmit'e gelen Mustafa Kemal'in *Vakit* gazetesinde yayınlanmış olan röportajını Hakkı Tarık yapmıştı. Röportajına, seyahatin halk tarafından nasıl karşılandığı sorusuyla başlayan Hakkı Tarık, ardından Claude Farrere'nin şehre sizinle görüşmek için mi gelecek sorusunu yöneltmişti. Mustafa Kemal Paşa halktan olumlu bir karşılık bulduklarını, Claude Farrere ile de görüşeceklerini ifade etmişti. Bunların yanı sıra Hakkı Tarık, Atina gazetelerini örnek göstererek Yunanlılarla ilgili ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na dair de sorular yöneltmişti.³²

²⁵ Us vd., *Hakkı Tarık Us*, 135. O dönemki *Vakit* gazetesinde çalışan Enes Tahsin (Til)'de, iki kardeş arasındaki diyaloga sık sık şahit olmuştu. Sık sık Asım Us'un, Hakkı fesimi getir diyerek seslendiğini aktaran Enes Tahsin, bu sesleniş karşısında Hakkı Tarık'ın elindeki işi bırakarak şikâyet etmeksizin ağabeyinin şapkasını getirdiğini gözlemlemişti. Us, vd., *Hakkı Tarık Us*, 115.

²⁶ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, 4.

²⁷ Kürt Mustafa Divanında yargılanan sorumlular; Mehmet Asım, Enis Tahsin Til ve İsmail Ramiz'di. Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992, 34. Vakit gazetesi sahibi ve başyazarı Mehmet Asım Us, Kürt Mustafa Divanı'nda yargılanma sebebini şu şekilde açıklamıştı: "*Bir gün Matbuat müdürü Abdullah Zühtü beni dairesine davet etti. Gittim. Abdullah Zühtü, iptida dostane bir tavır ile söze başladı. Hükümet, Vakit'in neşriyatından memnun değilmiş. Bu gidis devam ederse hükümet her gazetenin başına birer Başmuharrir tayin edecekmış. Gazeteler yine yola gelmezse muharrirleri birer birer tevkif edilerek neşriyatlarını tatile mecbur edilecekmış.*" Bkz. Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Kitabevi, İstanbul: 2012, 17. Nemrut Mustafa Paşa'nın diğer bilinen adı Süleymaniyeli Nemrut Kürt Mustafa Paşa'dır. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Ata, *Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa-Bir İşbirlikçinin Portresi-*, İstanbul: Temel Yayınları, 2008.

²⁸ Us vd., *Hakkı Tarık Us*, 128.

²⁹ 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi ile birlikte gizli bir teşkilatlanma olan Karakol Cemiyeti'nin önemli liderleri tutuklanmış ve Malta'ya sürülmüşlerdi. 23 Nisan'da bu cemiyetin dağıldığı resmen ilan edilmiş ve yerine Mim Mim olarak da bilinen Milli Müdafaa örgütü kurulmuştu. Bu örgüt İstanbul'da topçu kaymakamı Kemal (Koçer) tarafından idare edilmişti. Bkz. Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995, 221.

Ayrıca bkz. Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, 19-20.

³⁰ Akbayar vd., *Gazeteci Bir*, 74. Fethi Tevetoğlu da İstanbul'daki Karakol Cemiyetlerinin faaliyetlerini anlatırken İstanbul tarafında Muğlalı Mustafa (Miralay) ve arkadaşlarının yararlı hizmetlerde bulduklarını tespit etmişti. Bkz. Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki*, 12.

³¹ Vâlâ Nurettin, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965, 49. Ayrıca bkz. Akbayar vd., *Gazeteci Bir*, 74. Hakkı Süha Gezgin'de onun Milli Mücadele sürecinde Mim Mim Grubundaki faaliyetlerini ve gazetesinde Anadolu'dan gelen haberleri sansüre rağmen yayımlama gayretine değinmişti. Gezgin, *Edebi Portreler*, 403.

³² "Baş Kumandanın Vakit Muharririne Beyanâtı", *Vakit*, 18 Haziran 1922, s.1. Ayrıca bkz. Akbayar vd., *Gazeteci Bir*, 76. Vakit gazetesindeki 18 Haziran tarihli mülakatın kim tarafından yapıldığı "muharririmiz" şeklinde belirtilmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa

Görüldüğü gibi Hakkı Tarık, İstanbul Hükümetinin yoğun baskısına rağmen özellikle istihbarat toplayarak Milli Mücadele'ye ciddi anlamda destek olmuştur. Büyük Millet Meclisi de iç ve dış savaşlarda faydalı işlerde bulunanlara, cephe gerisinde büyük çaba gösterenlere, ulusun bağımsızlığı uğrunda ölenlerin en büyük çocuklarına ya da eşlerine İstiklal Madalyası verilmesi hakkında bir kanun çıkartmak istemiştir.³³ 29 Kasım 1920 tarihinde görüşülen İstiklal Madalyası Kanunu, 35 ret ve 1 çekimser oya karşı 56 oyla kabul edilmiştir.³⁴ Nitekim Hakkı Tarık'ın Milli Mücadele sürecinde göstermiş olduğu faaliyetleri, zaferin kazanılmasının ardından İstiklal Madalyası almasını sağlamıştı.³⁵ 4 Nisan 1921 tarihinde *Resmi Gazete*'de ilan edilen İstiklal Madalyası kanununda; kimlere hangi renk şeritli madalya verileceği 5. Maddede açıkça belirtilmişti.³⁶ Kanaatimizce Milli Mücadele'de cephe gerisinde faydalı işlerde yer almasından dolayı Hakkı Tarık, beyaz şeritli madalya almıştı.

Hakkı Tarık'ın Mustafa Kemal Paşa ve Çerkez Ethem ile gerçekleştirmiş olduğu röportajlar onun olduğu kadar çalıştığı gazetenin de bir başarısıydı. Nitekim ağabeyi Mehmet Asım, kardeşi ile birlikte iş hayatında "tek kişi" olduklarını belirterek onun çalışkanlığından da memnun olduğunu açıkça belirtmekteydi. Ancak gazetenin diğer ortağı Ahmet Emin (Yalman) bütün işlere karışıyor olmasından dolayı Hakkı Tarık'tan hoşnut değildi. Mehmet Asım ile hiçbir zaman ayrılığa düşmediklerini belirten Ahmet Emin, gazetede sorunlar nedeniyle ortaklığını bitirme noktasına kadar geldiğini ifade etmişti.³⁷ Gazetenin idaresinde yaşanan sorunlardan dolayı 22 Ekim 1917'de Mehmet Asım ile başlayan ortaklık, 18 Mart 1923'te Ahmet Emin'in çekilmesiyle sona ermişti.³⁸ 19 Mart 1923 itibarıyla gazetenin sahibi Mehmet Asım haline gelmiş³⁹ ve bu tarihten sonra gazete, Mehmet Asım ile Hakkı Tarık tarafından çıkarılmaya devam edilmişti.⁴⁰

1. Büyük Millet Meclisinin Açılması

12 Ocak 1920'de toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi, 28 Ocak 1920 tarihinde Misâk-ı Millî'yi kabul etmişti. İstanbul'daki işgal güçleri, Misâk-ı Millî'nin kabul edilmesine karşılık başkenti 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgal etmişti. Bu gelişmeler ışığında Mustafa Kemal Paşa, işgali protesto eden bildirimler hazırlatmış ve ilk tepkisini göstermişti. Mebusan Meclisindeki milletvekilleri ise 18 Mart 1920'de Meclis çalışmalarının durdurulması yönünde karar almışlardı. Bunun üzerine 11 Nisan 1920'de Padişah, bir irade-i seniyye yayınlarak Meclis-i Mebusan'ı feshettiği ilan etmişti. Böylece hem İstanbul'un resmen işgal edilmesi hem de Meclis-i Mebusan'ın kapatılması, Osmanlı Devleti'ndeki meşrutî sistemin sona ermesine neden olmuştu.⁴¹

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, ülkenin yönetimi için ilk somut adımını atmıştı. 17 Mart 1920 tarihinde ordu kumandanlarına ve valilere gönderdiği genelgesinde; İstanbul'daki son durumu anlatarak Anadolu'da kurucu bir Meclisin toplanmasının gerekliliğine işaret etmişti.⁴² Ancak gelen tepkiler karşısında 19 Mart 1919 tarihinde bir genelge yayımlamış ve seçimlerin yapılacağını ilan ederek "*salâhiyet-i fevkalâdeye malik bir Meclis*" in Ankara'da toplanacağını tüm yurda duyurmuştu.⁴³

ile gerçekleştirilen bu mülakatı Hakkı Tarık'ın gerçekleştirmesi güçlü bir ihtimaldi. Çünkü o sırada Hakkı Tarık İzmit'te bulunmaktaydı. Bkz. Cemal Güven, "Milli Mücadele Döneminde Fransız Yazarı Claude Farrere", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli: C.I, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2016, 1400. Hakkı Tarık'ın yanı sıra Vakıf gazetesi adına İzmit'te bulunan Ahmet Emin Yalman'da Mustafa Kemal Paşa ile bir mülakat yapmıştı. Ancak onun bu mülakatı, 21 Haziran'da yayınlanmıştı. "Vaziyet Hakkında Başkumandanımızla Bir Mülakat", *Vakit*, 21 Haziran 1922, 1; Ahmet Emin Yalman, "Başkumandan ve Millet", *Vakit*, 21 Haziran 1922, 1. Ahmet Emin anılarında Claude Farere ile Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmesini bizzatîhi tanık olarak anlatmakta ve 21 Haziran'daki mülakata da değinmekteydi. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul: C.I, Pera Yayınları, 2. Baskı, 1997, 779.

³³ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara: Başnur Matbaası, 1970, 179.

³⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, D.I, İ.S.I, C.VI, (29 Kasım 1920), 119-120.

³⁵ Öztürk, vd., "Us, Hakkı Tarık", (*DİA*), 188.

³⁶ *T.C. Resmi Gazete*, 4 Nisan 1920, Sene:1, Numara: 9.

³⁷ Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim*, 37.

³⁸ Zeynep Uysal, *Us Kardeşler ve Vakıf Gazetesi*, İstanbul: Basın Kurumu Tesisleri, 1991, 30.

³⁹ *Vakit*, 19 Mart 1923, 1.

⁴⁰ Uysal, *Us Kardeşler*, 30.

⁴¹ İhsan Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekilleri Genel Seçimleri (1919-1935)*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, 109-110.

⁴² Genelgenin tam metni için bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara: ATAM Yayınları, 2006, 276-278. Mustafa Kemal Paşa, açılacak olan Meclise "kurucu" sıfatını vermek isterken, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Meclis-i Müessisan tabirinin, halk tarafından bilinmemekte olduğunu ve yanlış anlaşılmalara yol açabileceğini düşünmekteydi. Bu yüzden bu Meclise, Meclis-i Milli ya da Şura-yı Milli denilmesi daha uygundu. Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: C.I, Emre Yayınları, 1995, 555-557.

⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara: C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. Baskı, 2010, 562.

23 Nisan 1920 tarihinde açılan ve iki seçim sonucunda meydana gelmiş olan Büyük Millet Meclisindeki milletvekillerinin sayısı hakkında farklı rakamlar ortaya atılmıştır.⁴⁴ Çiftçi, avukat, tüccar, gazeteci, bankacı, memur, asker, aşiret reisi, mühendis, doktor, tarikat şeyhi gibi farklı meslek dallarından oluşan milletvekilleri Meclis çatısı altında bir araya gelmişti.⁴⁵

TBMM'deki milletvekilleri kendi içlerinde farklı statülere sahiplerdi. Nitekim bu durum, ülke yönetiminin işlevselliğinde birtakım sorunlara ve Meclis içerisinde iki farklı grubun ortaya çıkmasına neden olmuştu.⁴⁶ Daha açık ifade ile son derece hızlı ve etkin kararların alınmasını gerekli kılan savaş döneminde Meclisin heterojen niteliği, siyasal karar alma sürecinde bir engel teşkil edebilirdi.⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa da Meclis'teki bu heterojen yapıya *Nutuk*'ta değinmiş ve İkinci Gruba mensup milletvekillerini, devlet işlerinin yürütülmesini aksatan, düzensizlik çıkaran ve muhalif fikirde bulunanlar şeklinde tanımlamıştı.⁴⁸ Çünkü onun nazarında bu Meclis, hem ülke yönetiminde hem de inkılapların uygulanmasında geleceğe dair soru işaretleri barındırmaktaydı. Bu yüzden seçimler yenilenmeliydi. Mustafa Kemal Paşa da Teşkilat-ı Esasi'ye Kanunu'nda yer alan seçimi engelleyen maddelerin değiştirilmesi için girişimlere başlamıştı. Seçimlere gidilme kararı alındıktan sonra İkinci Grup üyelerinin çoğunluğu da bunu olumlu karşılanmıştı.⁴⁹

2. Hakkı Tarık Us'un TBMM'deki Faaliyetleri

2.1. Hakkı Tarık'ın Giresun'dan Milletvekili Seçilmesi

Atatürk, İkinci Meclisin uyum içerisinde çalışmasına ayrı bir önem atfetmekteydi. Bu yüzden gerçekleştirilecek olan seçimlere, bu duruma dikkat ederek hazırlanmaktaydı. Seçilecek olan milletvekilleri kendi görüş ve düşüncelerine yakın kişiler olmalı idi. Nitekim *Nutuk*'ta, milletvekillerini seçerken çok dikkatli olduğunu⁵⁰ hatta aday olmak isteyenlerin kendisinin ilkeleri ve görüşlerini benimsediklerini bildirmeleri şartıyla adayları belirlediğini ifade etmişti.⁵¹ Böylece I. TBMM'de yaşanan olumsuzluklar en başında engellemek istemişti.

Yapılacak olan seçimler için bir program hazırlamış ve ilke olarak ise "9 Umde"⁵² belirlenmişti.⁵³ Haziran-Temmuz 1923 tarihleri arasında 72 ilde yapılan seçimlerin neticesinde 287 milletvekili seçilmiş⁵⁴ ve 11 Ağustos 1923 tarihinde Abdurrahman Şeref Bey'in sözleriyle Meclis açılmıştı.⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa, seçimlerde Hakkı Tarık'ın da aday gösterilmesini istemişti. Ancak Hakkı Tarık, memleketi Manisa'dan aday olmayı beklerken Giresun'dan aday yapılmıştı.⁵⁶ Seçimlere girmeden önce İstanbul Lisesinde muallimlik ve *Vakit* gazetesinde muharrirlik görevlerini sürdüren Hakkı Tarık, Giresun'dan 458 oy alarak milletvekili olmuştu. Onun milletvekilliği, 13 Ağustos'ta Meclis'te tasdike sunulmuş ve 19 Ağustos'ta onaylanmıştı.⁵⁷ Milletvekili olduktan sonra Meclis'teki ilk faaliyeti, 13 Eylül 1923 tarihli oturumda görüşülen

⁴⁴ TBMM'deki milletvekili sayısı ile ilgili olarak Yılmaz Altuğ 383, Ahmet Mumcu 390, Mazhar Müfit Kansu 399, Ali Fuat Cebesoy 442, Mahmut Goloğlu 390 gibi rakamlar belirtmişlerdir. Bkz. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, 75.

⁴⁵ Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde*, 79.

⁴⁶ Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde*, 131-132.

⁴⁷ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 60.

⁴⁸ Atatürk, *Nutuk*, C.II, 846.

⁴⁹ Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde*, 135. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele sürecinde de Meclis ile çalışmanın mümkün olmadığı ve seçimlerin yenilenmesi düşüncesini yakınlarıyla paylaşmıştı. Bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara: C.2, Bilgi Yayınevi, 1987, 107.

⁵⁰ Atatürk, *Nutuk*, C.II, 673.

⁵¹ Atatürk, *Nutuk*, C.II, 971. Kazım Karabekir Paşa hatıralarında Mustafa Kemal Paşa'nın; "millet bana güvenoyu versin ve mebusların seçimini bana bıraksın" teklifinde bulunduğunu ifade etmiştir. Böyle bir teklifi kabul etmediğini belirten Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'nın geri adım attığını ancak yine de her taraftan kendisine en yakın olanların aday listesine girdiğini ve seçildiklerine işaret etmişti. Bkz. Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 6. Baskı, 2005, 133.

⁵² Mustafa Kemal Paşa'nın seçim programı ve ilkeleri olan 9 Umde için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1923, s.1.

⁵³ Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde*, 170-171.

⁵⁴ Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXVII, S.79, (2011), 12-13.

⁵⁵ *TBMMZC*, D.II, İ.S.I, C.I. (11 Ağustos 1923), 2.

⁵⁶ Akbayer, vd., *Gazeteci Bir*, 78. Yakup Kadri'de Hakkı Tarık ile birlikte Manisa'dan aday olmayı beklediklerini ancak kendisinin Mardin'den Hakkı Tarık'ın Giresun'dan aday yapıldığını öğrendiklerinde şaşırıldıklarını belirtmişti. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1984, 39.

⁵⁷ Hakkı Tarık Us, *Tercüme-i Hal Kâğıdı*, III ve IV. Dönem TBMM Arşivi, ŞDN: 513. *TBMMZC*, D.II, İ.S.I, C.I, (19 Ağustos 1923), 101.

İktisat Vekâlet'inin bütçe görüşmeleri tartışmalarının uzaması üzerine kifayet-i müzakere önergesi vermesi olmuştu.⁵⁸

Milletvekilliğinin ilk dönemi olan 1923-1927 yılları arasında oldukça aktif bir siyasetçi imajı çizen Hakkı Tarık, bu süreçte; Mübadele, İmar ve İskân, Hariciye, Posta ve Telgraf, Kanunu Esasi ve Maarif Komisyonları üyeliğinde bulunmuştu. İlk döneminde 17 farklı konuda önerge ile 101 farklı konu üzerinde 244 (rekor sayıda) konuşma yapmıştı.⁵⁹ İkinci dönemi (1927-1931) ise ilkinde göre daha sakin geçmiş olmakla birlikte Anayasa Komisyonu, Seçim Mazbataları İnceleme Komisyonlarında görev almış ve 29 farklı konuda 58 konuşma yapmıştı.⁶⁰ 1931-1935 yıllarını kapsayan üçüncü döneminde Anayasa Komisyonuna tekrar seçilmiş ve çeşitli konularda 48 kez konuşmuştu.⁶¹ Milletvekilliğindeki beşinci dönemi ise 1935-1939 yılları arasındaydı. Milletvekilliğindeki son dönemine denk gelen bu yıllarda sadece Maarif Encümenliğinde görev aldığı ve geçmişe nazaran daha az söz aldığı bir dönemdi.⁶²

3. Hakkı Tarık Us'un Eğitimi İlgilendiren Meclis Faaliyetleri

3.1. Öğrenci ve Öğretmenlere Yönelik Faaliyetleri

Hakkı Tarık'ın eğitim meselesinde üzerinde durduğu ilk mesele askeri mekteplerde eğitim gören öğrencilerin ve ihtiyat zabitlerinin maaş problemleriydi. 6 Ekim 1920 tarihinde Meclis'te kabul edilen bir maddeye göre askeri mekteplerin ilk üç sınıfında eğitim gören öğrencilerin maaşlarına yapılacak zamma dikkat çeken Hakkı Tarık, aynı mektepteki dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerine değil zam, maaş bile alamadıklarına dair bir takrir vermişti. Bu takrir ilk olarak Maliye Encümenliğine devredilmiş⁶³ 3 Ekim 1923 tarihli başka bir oturumda konu tekrar gündeme gelince Hakkı Tarık söz almış ve yaşanan mağduriyete vurgu yapmıştı. Çünkü on aydan beri Tıbbiye Mektebindeki dördüncü ve beşinci sınıf talebeleri maaş alamamaktaydı. Bunun yanında birinci, ikinci ve üçüncü sınıf talebeleri ise maaşlarını zamlı bir şekilde almaktaydı. Hakkı Tarık, bu mağduriyetin bir an önce çözülmesini Meclis'ten istemekteydi. Yaşanılan mağduriyetin giderilmemesi durumunda meselenin tekrar müzakereye açılması bir haftayı bulacaktı. Hakkı Tarık, bu bir haftanın bile maaş alamayan öğrenciler için oldukça zorlu geçeceğini ifade etmekteydi. Sözlerinin sonunda konu hakkında müzakere edilmesi talebinde bulunmuş ancak oy çokluğuyla bu talep reddedilmişti.⁶⁴

Öğrencilerin yaşamış olduğu maaş mağduriyeti, 18 Ekim 1923 tarihli oturumda hükümet tarafından değerlendirilmişti. Milli Müdafaa Vekili Kazım (Özalp) Bey, Tıbbiye Mektebinin dördüncü ve beşinci sınıflarındaki öğrencilerinin yaşadığı mağduriyeti üstü kapalı olarak kabul eden bir açıklama yapmıştı. Bununla birlikte Kazım Bey, Mekteb-i Harbiye öğrencilerinin de maaş hususunda mağdur olduğunu açıklamıştı. Böylece 6 Ekim 1920 tarihinde kabul edilen kanun düzenlenerek; Askeri Tıbbiye dördüncü ve beşinci sınıf talebelerine altı yüz, Mekteb-i Tıbbiye talebesiyle Askeri Tıbbiye Mekteb-i birinci ikinci, üçüncü ve Askeri Baytar Mekteb-i birinci ve ikinci sınıfları ve Mekteb-i Bahriye'nin güverte çarkçı, inşaiye, deniz talebeleriyle kâtip talebesine dört yüz elli ve Mekteb-i Harbiye'nin ihtiyat zabıt namzetleri talebesine üç yüz, Mekteb-i İdadii Askeri talebesiyle Mekteb-i Bahriye idadi sınıflarına iki yüz, Bahriye gemici, makinacı ve mızıkacı çırak mektepleri talebesine yüz kuruş zam yapılması kabul edilmişti.⁶⁵

Hakkı Tarık, Askeri Tıbbiyedeki öğrencilerin mağduriyetini ele alarak Meclisin bu konuya eğilmesini sağlamıştı. Onun bu konudaki yaklaşımı sayesinde farklı okullarda aynı sorunları yaşayan öğrencilerinde mağduriyetleri Kazım Bey'in açıklamalarıyla ortadan kalkmıştı. Böylece Hakkı Tarık, öğrencilerin içinde bulunduğu zor koşulların biraz olsun iyileştirilmesinde öncü bir rol oynamıştı.

Öğrencileri ilgilendiren bir diğer konu da onların iâşe masraflarının nasıl karşılanacağı meselesiydi. Bu konu Darülfünun Emanetinin maaşlarının görüşüldüğü müzakerede ilk olarak Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi Efendi tarafından gündeme getirilmişti. Azmi Efendi, Darülfünun'da eğitim gören fakir öğrencilerin iâşe masrafları olduğunu belirtmiş ve verilecek on iki bin liranın öğrenciye yetmeyeceğini belirtmişti. Maarif Vekili

⁵⁸ TBMMZC, D. II, İ.S. I, C. II, (13 Eylül 1923), 84-98.

⁵⁹ Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, Ankara: C. III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1993, 357

⁶⁰ Kâzım Öztürk *Türk Parlamento Tarihi*, 281.

⁶¹ Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, C. II, 244.

⁶² İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, Ankara: C. II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2001, 310-311.

⁶³ TBMMZC, D. II, İ.S. I, C. II, (19 Eylül 1923), 182.

⁶⁴ TBMMZC, D. II, İ.S. I, C. II, (3 Ekim 1923), 480.

⁶⁵ TBMMZC, D. II, İ.S. I, C. II, (18 Ekim 1923), 764-765.

Hamdullah Suphi Bey buna cevap olarak on iki bin liranın yeterli olduğunu savunamayacağını hatta kendisinin yirmi dört bin lira teklif ettiğini ancak tasarruflardan dolayı bu miktarın uygun görüldüğünü açıklamıştı. Daha açık bir ifade ile Hamdullah Suphi Bey, bütün fakir öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanamayacağını vurgulamıştı. Konu hakkında söz alan Hakkı Tarık miktara itiraz etmeyeceğini söylemiş ve farklı bir teklif sunmuştu. Buna göre o, verilecek olan miktarın yüksek tahsile ve liyakate uygun bir şekilde verilmesi düşüncesini ileri sürmüştü. Ayrıca paranın hangi öğrencilere verileceğinin ise sıkı bir sınav ile belirlenmesi gerektiğini savunmuştu.⁶⁶ Ancak bu konuda bir takrir vermediği için onun bu önerisi uygulamaya geçirilmemişti.

Hakkı Tarık, TBMM'de öğrencilerde olduğu gibi öğretmenler ile ilgili olarak yapılan düzenlemelerde de etkin bir şekilde yer almıştı. Bu düzenlemeler öğretmenlerin; maaş, görev tanımı, ceza ve ödül gibi hususları içermekteydi. Özellikle Orta Tedrisat Kanunu'nun 16. Maddesinde öğretmenlere ceza olarak "sınıf indirmek" şeklinde bir yaptırım olması Hakkı Tarık'ın itiraz ettiği ve düzeltilmesini istediği bir kısımdı. Burada sınıf indirmek ile kastedilen, mesleğini hakkıyla yapmayan muallimlerin ilk tedrisat mekteplerine kadroları indirilmek suretiyle görevlendirilmeleriydi. Ancak Hakkı Tarık ise ceza alan öğretmenin hangi sınıfa düşürüldüğünün açıkça belirtilmesi gerekliliğine işaret etmişti. Çünkü orta tedrisatta zaten bir derece farkı bulunmaktaydı. Ayrıca Hakkı Tarık, görevlerini başarıyla yerine getiren öğretmenlerin takdirname, maarif madalyası vb. gibi ödüller alması ile yine öğretmenlere kıdem tazminatı, müderris unvanlarının verilmesi şeklinde bir öneri sunmuştu. Bu görüşe Biga milletvekili Sami Rifat Bey itiraz etmiş ve Maliye Encümenliğinin kıdem tazminatına lüzum bulmadığını ifade etmişti. Bu sırada Konya milletvekili Naim Hazım Bey de Hakkı Tarık gibi öğretmenlerin ödüllendirilmesi yönünde bir takrir vermişti. Bu takrir üzerine Hakkı Tarık teklifini geri çekmiş ve N. Hazım Bey'in fikrine iştirak ettiğini belirtmişti. Böylece N. Hazım Bey'in öğretmenlerin ödüllendirilmesine yönelik verdiği takrir Meclis tarafından kabul edilmişti.⁶⁷

Öğretmenlerin cezalandırılması ve ödüllendirilmesi meseleleri hallolduktan sonra sıra maaşlarının ne olacağı konusuna gelmişti. Maaş konusu da tıpkı öğrencilerde olduğu gibi Hakkı Tarık tarafından Meclis gündemine getirilmişti. Öğretmen maaşlarının altı yüz kuruştan başladığını ve iki senede bir yüz kuruş zam aldıklarına dikkat çeken Hakkı Tarık, maaşların bin kuruştan başlaması gerektiğini ve iki senede bir yüz kuruş zam yapılmasını teklif etmişti. Bunun üzerine Maarif Encümeni'nin teklifi, başlangıç olarak sekiz yüz kuruş ve iki sene yüz kuruş zam şeklinde olmuştu. Dâhiliye Encümeni ise başlangıç olarak bin kuruş ve üç senede bir yüz kuruş zam almaları şeklinde bir teklif sunmuştu. Bunların ardından Maarif Encümeni adına söz alan Ruşen Eşref Bey, konuya dair genel bir değerlendirme yapmış ve sözlerinin arasında Hakkı Tarık'ın lüzumlu bir teklifte bulunduğunu belirterek onun teklifinin encümen tarafından olumlu karşılandığını söylemişti. Meclis başkanı ilk olarak Dâhiliye Encümeni'nin teklifini oylamaya sunduğu sırada Hakkı Tarık söz alarak bu teklife itiraz etmişti. Çünkü ona göre bu teklif kabul edilirse otuz sene öğretmenlik yapan bir kişi iki bin altı yüz kuruş maaş alacaktı. Bu da yetersiz bir miktardı. Bu yüzden yeni bir teklif yapan Hakkı Tarık, üç senede bir üç yüz kuruş zam yapılmasını önermişti. Bunun üzerine Maarif Encümeni adına tekrar söz alan Ruşen Eşref Bey, Hakkı Tarık'ın teklifini onayladıklarını belirtmişti. Konu hakkında gerçekleşen müzakerelerden sonra Hakkı Tarık zam konusundaki önceki tekliflerini biraz daha yumuşatmış ve üç senede iki yüz elli kuruş zam yapılmasını sunmuş olmasına rağmen teklifi kabul görmemişti. Sonuç olarak öğretmenlerin maaşları hakkında Dâhiliye Encümeninin vermiş olduğu aylık bin kuruş ve üç ayda bir iki yüz kuruş zam teklifi oy çokluğuyla kabul edilmişti.⁶⁸

Her ne kadar Hakkı Tarık'ın teklifi kabul edilmemiş olsa da öğretmenlerin maaşları ciddi bir şekilde iyileştirilmişti. Öğrencilerin ardından öğretmenlerin maaş sorunlarının çözülmesinde de öncü bir rol oynayarak eğitimin iki asli unsurunun mağduriyetini giderilmesini sağlamıştı. Bununla birlikte Hakkı Tarık ile Antalya milletvekili Ahmet Saki Beyler verdikleri takrirle, öğretmenlerin yaşadığı sorunların sadece maaş olmadığını belirterek açıkta kalan öğretmenleri de gündeme getirmişlerdi.⁶⁹ Bu durumu Fransızca öğretmenin beşinci sınıfta verdiği ders üzerinden örneklendiren Hakkı Tarık, alınan bir kararla bu dersin beşinci sınıftan kaldırılmasıyla yaşanan mağduriyetin altını çizmişti. Bu şekilde birçok öğretmen olduğunu belirten Hakkı Tarık, Orta Tedrisat Kanunu'na göre açıkta kalan öğretmenlere üç ay maaş verilmesinin zorunluluğuna dair bir

⁶⁶ TBMMZC, D. II, İ.S. II, C.XVIII, (21 Nisan 1925), 24-25.

⁶⁷ TBMMZC, D.II, İ.S.I, C.VII, (13 Mart 1924), 390-397. Kıdem tazminatı ile ilgili olarak 28. Maddede yer alan; "kıdem zamları her senenin mart ayının başında yapılır" kısmına Hakkı Tarık itiraz etmiştir. Onun itiraz etmesindeki gerekçe ise mevcut içinde buldukları ayın mart ortaları olması ve bu yüzden bu seneki zamlarında dâhil edilmesi olmuştur. Ancak onun bu teklifi, kabul edilmemiştir. TBMMZC, D.II, İ.S.I, C.VII, (13 Mart 1924), 403.

⁶⁸ TBMMZC, D. II, İ.S.II, C.XI (27 Aralık 1924), 257-261.

⁶⁹ TBMMZC, D.II, İ.S.III, C.XX (2 Aralık 1925), 2.

hatırlatmada bulunarak bu kanunun, ilk tedrisat için geçerli olmaması yüzünden mağduriyet oluştuğunu ve bu sorunun ortadan kaldırılmasını istemişti. Bu talebe karşı Meclis Başkanı, konunun oy çokluğuyla encümen tarafından inceleneceğini açıklamıştı.⁷⁰ Daha sonra Maarif Encümeni yaptığı düzenleme ile açıkta kalan ilk tedrisat mektepleri öğretmenlerine de ilk üç ay maaş verilmesini kabul etmişti.⁷¹

Encümende bahsi geçen konu hakkında düzeltme yapılacağı kabul edilmiş olsa da ilerleyen günlerde Dâhiliye Encümeni, meselenin bir de Memur Müşterek Encümeni'nde incelenmesine dair bir mazbata sunmuştu. Bunun gerekçesi ise öğretmenlerin de memur olarak değerlendirilmeleriydi. Bu teklife Hakkı Tarık sert bir şekilde karşı çıkmış ve buna gerek olmadığını belirtmişti. Çünkü bu kadar basit bir konunun tekrar başka bir encümende görüşülecek olması sürecin uzaması anlamına gelmekteydi. Antalya Milletvekili Rasih Bey'in açıkta kalan öğretmenlere verilecek maaş için "Tahsisat var mı?" sorusuna Hakkı Tarık, ortada haksızlık olduğunu bu durumda tahsisat meselesinin mi düşünüleceği yoksa bu haksızlık meselesinin mi düşünüleceği şeklinde bir cevap vermişti. Ancak yapılan oylamada meselenin encümen tarafından tekrar incelenmesi kabul edilmişti.⁷² 10 Şubat 1926'daki oturumda Memur Müşterek Encümeni'nde konunun incelendiği ve verilen takririn kabul edildiği belirtilmişti.⁷³

Öğretmen maaşları yıllar sonra tekrar 25 Mayıs 1933 tarihli oturumda Meclis gündemine yine Hakkı Tarık Us tarafından getirilmişti. Maarif Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında söz alan H. Tarık Us, ilkökul öğretmenlerine verilecek olan zamların vilayet bütçesinden çıkarıldığına dikkat çekmişti. O, bu zamların verilmesini kanuni bir emir olduğunu ve zamların öğretmenlere verilmesinin zorunluluk olduğunu hatırlatmıştı.⁷⁴ Bunun üzerine diğer milletvekilleri de eğitim alanında yaşanan sorunlara değinmiş ve son olarak Maarif Vekili Abidin Özmen cevap vermek için kürsüye gelmişti. Maarif Vekili öncelikle, ilk tedrisat eğitimi işinin vekâletin işi olmaktan çıkarılıp parti grubuna verildiğini hatırlatmıştı. Ardından parti grubunda bulunan mali işlerle ilgilenen komisyonun, ilk tedrisat öğretmenlerine verilecek zammın kaldırılması düşüncesinde birleştiğini söylemiş ve bunun da vilayetlere gönderildiğini belirtmişti. A. Özmen, parti grubundan bu şekilde bir karar gelince vilayettekilerin nasılsa gelecek sene de bu karar çıkar diyerek bu zammı vilayet bütçesinden çıkardıklarını açıklamıştı. Ancak Özmen, kanun olmadan bu zammın bütçeden çıkarılmasının doğru olmadığını ifade ederek Hakkı Tarık ile hukuki açıdan aynı noktada buluşmuştu. Son olarak ise meselenin çözülmesi için kanuni şartların sağlanması amacıyla çalışmalar yaptıklarını ve şartlar sağlandığında ilk tedrisat öğretmenlerine verilecek olan zammın kaldırılmasının hukuki bir zeminle sağlanacağını açıkça belirtmişti.⁷⁵

Görüldüğü üzere Hakkı Tarık, öğretmenlerin yaşamış olduğu veya yaşayacağını öngördüğü her türlü mağduriyetlerde sözünü sakınmadan müdahil olmuş ve sorunların onların lehine çözülmesi adına görevini ifa etmişti. O, bunu gerçekleştirirken kanundan sapmamış hatta öğretmenlerin hukuki haklarının savunucusu olmuştu. Özellikle açıkta kalan öğretmenlere maaş bağlanması hususunda gösterdiği özveri ve yine öğretmenlerin vilayet zamlarından yararlanmaları için savunduğu düşünceler onun eğitim meselesindeki hassasiyetinin anlaşılmasındaki somut delillerdi.

3.2. Mektepler Hakkındaki Faaliyetleri

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlayan inkılap uygulamaları içerisinde 3 Mart 1924 tarihi önemli bir kırılma noktasıydı. Çünkü bu tarihte siyasi alanda yapılan inkılap olarak Hilafet Kurumu ilga edilmiş⁷⁶, eğitim inkılabı olarak bilinen Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmişti. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 2. Maddesindeki; "*Şeriye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir*"⁷⁷ kısmı doğrudan mektepleri ilgilendirmekteydi. Buna göre ülkedeki tüm eğitim kurumları Maarif Vekâletine devredilmişti. Ancak bir müddet sonra atıl durumda kalan medrese binaları ile ilgili bir sorunu Hakkı Tarık Meclis gündemine taşımıştı. Onun düşüncesine göre eski medrese binaları yenilenecek mektep binaları haline getirilmeliydi. Aslında Hakkı Tarık'ın bu meseleye eğilmesinin nedeni Antalya milletvekili

⁷⁰ TBMMZC, D.III, İ.S.III, C.XX (7 Aralık 1925), 53.

⁷¹ TBMMZC, "Açıkta Kalan Muallime ve Muallimlere Tam Maaş İtası Hakkında Antalya Mebusu Ahmet Saki ve Giresun Mebusu Hakkı Tarık Beylerin Kanun Teklifleri (2/196) ve Muvazene-i Maliye ve Maarif Encümenleri Mazbataları," D.II, İ.S.II, C.XI (7 Aralık 1925), 2

⁷² TBMMZC, D.II, İ.S.III, C.XXI (23 Ocak 1926), 231-233.

⁷³ TBMMZC, D.II, İ.S.III, C.XXII (10 Şubat 1926), 130-131.

⁷⁴ TBMMZC, D.V, İ.S.I, C.VIII (25 Mayıs 1935), 252.

⁷⁵ TBMMZC, D.V, İ.S.I, C.VIII (25 Mayıs 1935), 257-258.

⁷⁶ TBMMZC, D.II, İ.S.I, C.VII, (3 Mart 1924), 34.

⁷⁷ TBMMZC, D.II, İ.S.I, C.VII, (3 Mart 1924), 26.

Rasih Efendi'nin, kullanılmayan medrese binalarının ve arazilerinin satılmasını öne sürmüş olmasından kaynaklanmaktaydı.⁷⁸ İşte Hakkı Tarık da bu düşünceye karşı çıkararak konunun önemine dair şu sözleri sarf etmişti:

“Bir misal arz edeyim: Benim doğduğum memleket Yunanlılar tarafından baştanbaşa yakılmıştır. Burada on tane medrese vardı. Bittabi bunların da hepsi yanmıştır. Bugün hep arsa halindedir. Geçen sene memlekete gittiğim zaman orada yeni bir mektep yapmak için arsa bulamadıklarını gördüm ve eğer yeni bir mektep bina etmek kararını vermiş olsalardı ellerinde bu binayı vücuda getirmek için katiyen kuvve-i maliye yoktu. Hâlbuki orada bu medreseleri bina edenler, bu medreseleri vücuda getirenler necip bir maksat takip etmişlerdir ve bu memleketin çocukları okusun demişlerdir. Hâlbuki bugünkü o arsalar camisizdir bakımsızdır veyahut katiyen intifa edilmez bir halde durmaktadır. O halde memlekette bir tek mektep bina etmek için vesait kalmamıştır, kudret kalmamıştır, kuvvet kalmamıştır. Ne zamana kadar bu vaziyete karşı böyle lakayit kalacağız?”⁷⁹

Hakkı Tarık, geçmişte medrese olarak tahsis edilen binalar ile arsaların tekrar mektep haline getirilmesini istiyordu. Çünkü geçmişte o alana medrese açanların tek gayesinin eğitim olduğunu düşünmekteydi. O, bu meseleye verdiği önemi daha açık ifade etmek için sık sık “...tekrar rica ediyorum, mesele gayet mühimdir, acildir ve gayet tabiidir ve mantıklıdır, kaçınacak tereddüt edecek hiçbir nokta yoktur”⁸⁰ şeklinde cümleler kurarak Meclise seslenmişti.

Hakkı Tarık'ın sözleri ve konunun çözülmesi için vermiş olduğu taktir Saruhan Milletvekili Vasıf Bey ve Mentеше Milletvekili Yunus Nadi Bey tarafından da açıkça desteklendi. Hatta Yunus Nadi Bey'in, Vasıf ve Hakkı Tarık Beylerin tekliflerinin kabul edilmeyeceğine ihtimal vermem sözlerini sarf etmesi verdiği desteğin en önemli göstergesiydi. Ayrıca Yunus Nadi, medreselerin kaldırılmasından bir kesimin rahatsızlık duyduğunu ancak Cumhuriyet hükümetinin Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu çıkardığını, bu kanunda milletin okuma-yazma oranlarını artırdığını ifade etmişti. Konya milletvekili Musa Kazım Efendi ise Hakkı Tarık'ın taktirinden sahipsiz malların (medrese bina ve arazilerin) yağmalanması anlamı çıktığını ileri sürmüştü. Onun bu düşüncesi birçok milletvekilinden de destek görmüştü. Bunun üzerine tekrar söz almak isteyen Hakkı Tarık'a önce Bozok milletvekili Ahmet Hamdi Bey sonra Gaziantep milletvekili Hafız Şahin Bey karşı çıkararak tekrar aynı şeylerin konuşulmasına gerek olmadığını belirtmişlerdi. Bu karşı çıkışı “niyet okuma” olarak değerlendiren Hakkı Tarık, Musa Kazım Efendi'nin konuyu yanlış anladığını belirterek vermiş olduğu taktirinden yağma anlamı çıkmayacağını altını çizmiş ve taktirini kısaca şu sözlerle açıklamıştı:

“Evkaf Müdüriyeti Umumiyesinin şu medreseler veya şu arsalar üzerinde haiz olduğu salahiyet, Maarif Vekâletine ve dolayısıyla Dâhiliye Vekâletine intikal etsin ve bu suretle bunlardan istifade edilsin ve bu salahiyet istimal olunabilsin diyorum.”⁸¹

Hakkı Tarık'ın da sözlerinde anlaşılacağı üzere onun bu taktiri vermesindeki temel neden atıl durumdaki binaların ve arazilerin eğitime kazandırılmasıydı. Nitekim Meclis'te onun bu düşüncesini haklı görmüş olacak ki teklifi oy çokluğuyla kabul edilmişti.⁸²

3.3. Darülfünun Meselesine Dair Görüşleri

Osmanlı Devleti'nde modern tarzda yükseköğretim müessesesi kurma düşüncesi 19. yüzyılın ortalarına doğru başlamıştı. Kurulması düşünülen eğitim kurumunun mevcut medreselerden farklı olacağı en açık göstergesi “dârü'l-fünûn” yani “fenler evi” isminin verilmesiydi.⁸³ 19. yüzyılın ortalarında açılması düşünülen bu eğitim kurumu birtakım nedenlerden dolayı ancak 20. yüzyılın başında faaliyetlerine başlayacaktı. II. Meşrutiyet öncesinde, “Hikmet ve Edebiyat”, “İlm-i Hukuk” ve Ulum-ı Tabiiye ve Riyaziye olmak üzere üç şubesi bulunan

⁷⁸ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XIV, (2 Nisan 1925), 54.

⁷⁹ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XIV, (6 Nisan 1925), 115.

⁸⁰ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XIV, (6 Nisan 1925), 116. Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrasında medrese eğitimi illegal bir hale gelmiş ve kaçak olarak verilmişti. Bu kaçak medreseler genel olarak köylerde bulunurken, medrese olarak adlandırılacak herhangi bir bina da bulunmamaktaydı. Bkz. Serar Şengül, *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi İle Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 109.

⁸¹ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XIV, (6 Nisan 1925), 118-121.

⁸² TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XIV, (6 Nisan 1925), 122.

⁸³ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Dârülfünun”, (DİA), İstanbul: C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 521.

Darülfünun'un meşrutiyet sonrasında tıp ve hukuk alanlarının da dâhil olmasıyla beş şubeli bir eğitim kurumu haline gelmişti.⁸⁴

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Darülfünun'un bütçe meselesi önemli tartışmalara neden olmuştu. Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey, Darülfünun'un bütçesinin hala neden Meclise gelmediğini sorgulamıştı. Feridun Fikri Bey, hükümet bu bütçeyi kısa süre görüşüp itirazsız geçirmek derdinde midir? diyerek bir soru da yöneltmişti.⁸⁵ Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey ise Meclisin Darülfünun konusuna büyük önem verdiğini ve üzerinde hassasiyetle durduğunu belirttiikten sonra bütçenin Heyet-i Vekile'de olduğunu ve pazartesi günü görüşüleceğini açıklamıştı.⁸⁶ Bütçenin Meclis'te görüşülmeye başlanması üzerine ilk söz alan ise Hakkı Tarık olmuştu. Hakkı Tarık, bütçenin aleyhinde bulunmayacağını ancak paranın nereye harcanacağını bilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştu. Feridun Fikri Bey de tekrar söz alıp hala bütçenin gelmediğinden yakınmıştı. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey ise bütçenin Meclise geldiğini ancak iş yükünden dolayı işlemlerinin akşam kadar biteceği cevabını vermişti.⁸⁷

Darülfünun bütçesinin Meclise gelmesi ile hem bütçe hakkında hem de Darülfünun hakkında ciddi tartışmalar yaşandığı görülmüştü. Bu tartışma konularından birini de Hakkı Tarık gündeme getirmişti. Buna göre Hakkı Tarık, Darülfünun'daki bir müderrisi⁸⁸ hedef alarak onun "*Darülfünun medreselerin yerine kaim olduğu*" sözlerini sarf etmesini eleştirmişti. Bunun yanı sıra Hakkı Tarık, aynı müderrisin Darülfünun'daki kürsülerin masraflı olması ve bu kurumun Maarif Vekâletine bağlanmasına dair görüşleri "haset" olarak tanımladığını, medreselerin bu haset yüzünden sona erdiğini ve Tanzimat ile meşrutiyetin bu yüzden iflas ettiği görüşünü savunduğuna dikkat çekmişti.⁸⁹ Hakkı Tarık sözlerini daha da sertleştirmiş ve başka bir müderrisin; "*...Darülfünunu tenkit edecek olanlar Darülfünunun bir müderrisini tenkit edecek kadar ilim sahibi olmalıdır...*" sözlerine şu karşılığı vermişti: "*...biz Darülfünunun kusurlarını göreceğiz kadar belki basiret, belki basar sahibi değiliz. Fakat Darülfünun'un kusurları o kadar büyüktür ki bu kusurlar bizim gözümüze girmektedir...*"⁹⁰

Darülfünun ile kusurları ifade etmeden önce Hakkı Tarık'ın Darülfünun'un medreselerin yerine kaim olduğu/oldurulduğu düşüncesini örneklerle açıklamıştı. Buna göre ilk ve orta mekteplerde tartışılan "kız-erkek birlikte okumalı mı?" tartışması hakkında Darülfünun Emmini açık bir cevap vermemişti. Hatta konu hakkında açık konuşması için gelen mektuba da cevap vermemişti. İşte bu yüzden Darülfünun'un medreselere benzediğini ifade eden Hakkı Tarık, bir diğer örnek olarak Darülfünun'un hazırladığı maarifi umumiye projesini göstermişti. Bu projede, ilk tedrisat eğitim süresi altı sene olarak belirtilirken projenin Ankara'ya gelmesiyle altı yerine beş yazıldığı görülmüştü. Hakkı Tarık da Darülfünun'un ihtisas ve ilim yeri olduğunu ve "*fikrinin eri*" olunması gerektiğini savunarak eleştirilerini yöneltmişti. Çünkü Ankara'da altı yerine beş yazıldığı fark edilmesine rağmen Darülfünun yetkilileri herhangi bir cevap vermemişti. Bu örnekle birlikte Hakkı Tarık, tekrar medrese benzetmesini yapmıştı. Hatta "*...beğenmediğimiz medreselerin yetiştirdiklerine bakacak olursak, görürüz ki, bugün hiçbir Darülfünun müderrisi o müderrislerin yerine gelemez...*" sözlerini de ifade ederek Darülfünun'a yönelik sözlerini sertleştirmişti.⁹¹ Bu eleştirilerle de yetinmeyen Hakkı Tarık, Darülfünun'a yönelik ciddi bir ithamda da bulunmuştu: "*...Darülfünun, bugün iddia eder ki: Türk Milletine fikri bir istikamet versin. Hâlbuki efendiler: Darülfünunun, Türk Milletinin tuttuğu fikri istikameti göstermek, takip etmek hususunda bile her halde aciz eseri göstermektedir.*"⁹²

Hakkı Tarık'ın Darülfünun Eminine yönelik sert sözleri, başta Vasıf Bey olmak üzere birçok milletvekilinin tepkisini çekmiştir. Vasıf Bey, Darülfünun'un ilmi seviyesinin bir müderris ile ölçülemeyeceğine vurgu yaparak Hakkı Tarık'ın sözlerine iştirak edemeyeceğini söylemiştir. Ergani Milletvekili Kazım Vehbi Bey ise Darülfünun Emmini'nin basında çıkan beyanatı hakkında Hakkı Tarık'a kendisinin bilgi verdiğini ancak Hakkı Tarık tarafından isminin açıklanmasını doğru bulmadığını ifade etmiştir.⁹³ Hakkı Tarık ise amacının Darülfünun'a saldırmak

⁸⁴ Kenan Olgun, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Bir Eğitim Olarak Darülfünun (1908-1912)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 2, 2002, 186-188.

⁸⁵ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XVI, (26 Mart 1925), 239.

⁸⁶ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XVI, (26 Mart 1925), 251.

⁸⁷ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XVI, (30 Mart 1925), 272.

⁸⁸ Çalışma esnasında zikredilen müderrisin ismi tespit edilememiştir.

⁸⁹ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XVIII, (20 Nisan 1925), 258.

⁹⁰ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XVIII, (20 Nisan 1925), 259.

⁹¹ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XVIII, (20 Nisan 1925), 264-265.

⁹² TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XVIII, (20 Nisan 1925), 265-266.

⁹³ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XVIII, (20 Nisan 1925), 269-273.

olmadığını ve bu kurumda bulunan öğrencilerden birçoğunun kendi çocuğu (yetiştirdiği) olduğunu belirtmek durumunda kalmıştır. Sözlerinin devamında kurumu yıkmak, ilga etmek gibi fikrinin bulunmadığını, Darülfünun'un iyi taraflarının da olduğunu belirtmiş ancak bu iyi ve kötü taraflarından hangisinin baskın geleceğini öngörerek buna göre görüş bildirdiğini belirtmiştir.⁹⁴

Görüldüğü üzere Hakkı Tarık, Darülfünun'a yönelik eleştirilerini bir müderris üzerinden dile getirmiştir. Ancak Vasıf Bey'in de değindiği gibi bir şahıs üzerinden Darülfünun'un töhmet altında bırakılması doğru değildir. Çünkü bu benzetme, şahısların yanlışları/hataları üzerinden yapılmaktadır. Oysa medreselerde tıpkı Darülfünun gibi bir eğitim kurumuydu ve bu iki yapının birbirine benzetilmesi ancak kurumlar üzerinden gerçekleşmelidir. Ayrıca Hakkı Tarık'ın Darülfünun ile medreseler arasında kurduğu benzerlikler kısmen doğru olsa da bunu kurumun tamamına atfetmek doğru olmayacaktır.

3.4. Yeni Harflerle İlgili Görüşleri

Yukarıda belirtildiği gibi Milli Mücadele'nin devam ettiği günlerde Maarif Kongresi düzenlenmiş ve Mustafa Kemal Paşa yeni dönem için eğitim amaçlarını açıklamıştı. Bu yeni dönemde eğitimin önemli bir yer tutacağına bir işaret anlamı taşımaktaydı. Hüseyin Cahit Yalçın da bu şekilde düşünmüş olacak ki Mustafa Kemal Paşa'ya "neden Latin yazısını almıyoruz" sorusunu sormuştu. Mustafa Kemal Paşa ise bu sorunun zamansız olduğunu ve yeni bir yazıya geçmenin zamanının gelmediği karşılığını vermişti.⁹⁵ Ancak yeni yazı meselesi gündemden düşmemekteydi. Nitekim 17 Şubat 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde işçi delegelerinden İzmirli Nazım ve iki arkadaşının Latin harflerinin kabulü ile ilgili verilen önergeyi Kazım Karabekir Paşa, İslam Birliği'ni bozacak gerekçesi ile reddetmişti.⁹⁶ Konu hakkında basına da bir demeç veren Karabekir, yeni harflerin alınmasına karşı çıkmıştı.⁹⁷ Bu demece Kılıçzade Hakkı karşı çıkmış ve Kazım Karabekir'in yeni harflerin alınmaması için öne sürdüğü düşüncesini eleştirmişti.⁹⁸ *Vakit* başyazarı Asım Us ise Arap harfleri ile Latin harflerinin kullanılmasının bir arada olması gerektiğini savunmuştu. Ona göre Latin harflerinin kullanımının fayda getirip getirmediği zamanla görülecekti.⁹⁹ Böylece mesele kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştı. Konunun Meclise taşınması ise 24 Şubat 1924 tarihli oturumda söz alan Şükrü Saraçoğlu ile gerçekleşmişti. Ş. Saraçoğlu konu hakkında Arap harflerinin zorluğuna değinirken tarihten de örnekler vererek tavrını ortaya koymuştu.¹⁰⁰

Yeni harf meselesi Ş. Saraçoğlu'nun sözleriyle Meclisin gündemine girmişti. Nitekim 1925 yılında eğitim meselelerin görüşüldüğü Meclis oturumunda konunun Latin harflerine gelmesi üzerine Hakkı Tarık söz almış ve yeni harflere dair düşüncesini ilk kez ve açıkça ortaya koymuştu. Ona göre Türkçeyi doğru okumak için Latin harflerine ihtiyaç yoktu. Latin harflerinin tercih edilmesinde birçok gerekçeler sayılabildi ancak Arap harfleri Türkçeyi doğru okutmuyor diyerek yeni harflerin alınmasının savunulması doğru değildi. Hakkı Tarık, harf meselenin bir problem haline gelme nedenini geçmişte mevcut Arap harflerinin tashih edilmesi gereken yerlerinin düzeltilmemesinde görmekteydi. Eğer o dönem mevcut harfler düzeltilmiş olsaydı, mekteplerde Arap harfleriyle eğitim gören bugünkü nesil bu sorunları yaşamayacaktı. Hakkı Tarık, Latin harfleri meselesindeki görüşlerini açıklarken *tecrübeli bir Türkçe öğretmeni* olarak düşüncelerini açıkladığını da eklemeyi ihmal etmemişti.¹⁰¹

1928 yılının son aylarında Türkiye'de Latin harflerine geçileceği kesinleşmişti. Hakkı Tarık da doğrudan yeni harflerle ilgili olmasa da basında bu inkılapları destekleyecek bir yazı yazmıştı. Buna göre o, Gazi neslini fedakâr, vatanperver olarak nitelmiş ve bu kuşağın amacının da gelecek nesillere huzurlu bir ülke bırakmak olduğunu belirtmişti. Ayrıca gelecek nesillerin, Gazi neslinin fedakârlıklarını bilmemeleri halinde yazıklar olsun demeyi de ihmal etmemişti.¹⁰² Bunun yanı sıra yeni harflere geçildiğinde gazetelerin yaşayacağı sorunları da gündeme

⁹⁴ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.XVIII, (20 Nisan 1925), 266-267.

⁹⁵ Falih Rıfki, "Yeni Yazı", *Türk Dili Dergisi*, Ankara: C. II, S. 23, 1953, 718.

⁹⁶ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, 1989, 267. Ayrıca bkz. M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973, 42-43.

⁹⁷ "Latin Harflerini Kabul Edemeyiz", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1923, 2.

⁹⁸ Kılıçzade Hakkı, "İzmir İktisat Kongresinde Harfler Meselesi", *İçtihat*, S.155, 1 Temmuz 1923, 4196-4199.

⁹⁹ Mehmet Asım, "Latin Hurufu", *Vakit*, 7 Mart 1924, 1.

¹⁰⁰ TBMMZC, D.II, İ.S. I, C.VI, (25 Şubat 1924), 336.

¹⁰¹ TBMMZC, D.II, İ.S. II, C.XIV, (26 Şubat 1925), 382.

¹⁰² Hakkı Tarık, *Akşam*, 1 Ekim 1928, 1.

getirmekten çekinmemiş ve gazetelere maddi destek sağlanması için kanun teklifinde bulunmuştu. Bu teklif, bütçe encümeni tarafından birtakım düzeltmelerle kabul edilmiş ve gazetelere prim verilmesi kanunlaşmıştı.¹⁰³

4. Hakkı Tarık Us'un Hukuki Meselelere Dair Meclis'teki Faaliyetleri

4.1. Teşkilat-ı Esasiye Düzenlemelerindeki Görüşleri

Cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılmasından sonra art arda başlayan inkılaplar, ilk olarak genellikle eğitim ve hukuk alanlarında gerçekleşmişti. Bu süreçte eğitimci ve hukukçu kimliği ile Meclis'te yer alan Hakkı Tarık, ilgili konularda görüşlerini ifade etmekten çekinmemişti. Özellikle 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ilgili düzenlemelerin yapıldığı oturumlarda hukukçu kimliğinin de etkisiyle her kanunu ayrıntılarıyla incelemişti. Hatta bundan dolayı ciddi tartışmaların içerisinde yer almıştı.

Hakkı Tarık, Anayasa düzenlemelerinin gerçekleştiği 16 Mart 1924 tarihli oturumda birinci maddede yer alan "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir." ibaresine ilk itiraz eden kişi olmuştu. Çünkü ona göre, devlet Cumhuriyet ile açıklanamazdı. Doğrusu: "Türkiye Devletinin hükümet şekli Cumhuriyet'tir." olmalı idi. Onun bu çıkışına, Mersin milletvekili Niyazi Bey devletin şeklinin Cumhuriyet olamayacağını, hükümet şeklinin Cumhuriyet olacağını belirterek destek çıkmış ve hatta Türkiye yerine Türk denilmesinin daha uygun olacağını savunmuştu. Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey ise ilgili konuda, "Türkiye Devleti bir Halk Cumhuriyeti'dir" şeklinde düzeltme isteğinde bulunmuştu. Böylece üç milletvekilinin teklifi oya sunulmuştu. İlk olarak Tunalı Hilmi Bey'in teklifi kabul edilmemiş, ardından Hakkı Tarık'ın teklifi oya sunulacakken, kendisi söz alarak Niyazi Bey'in teklifine iştirak ettiğini belirterek takririni geri çekmiş ve Türk adının vurgulanmasında hemfikir olmuştu. Ancak Kanun-ı Esasi Encümeni adına söz alan Celal Nuri Bey, Niyazi ve Hakkı Tarık Beylerin tekliflerinin kabul edilmediğini buna gerekçe olarak, Cumhuriyet'in yalnız hükümet şekli olmaması ve devlet kavramı olarak da tanımlanabileceğini göstermişti. Tüm tartışmaların sonucunda birinci madde ilk hali ile kabul edilmişti.¹⁰⁴

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hakkında Meclis'te görüş beyan eden Hakkı Tarık, o günlerde gazetesi *Vakit*'te de bu konuya değinmişti. Bu yazısında münakaşa edilen konunun; "Meclis üzerindeki millet hâkimiyeti" düşüncesi olduğuna dikkat çekmişti. Bu yüzden son sözü milletin kendisine bırakmaktan çekinilmemesi gerektiğini ifade etmişti. Hakkı Tarık, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu düzenlemeleri esnasında tartışılan "iki Meclis" sistemi hakkında da tespitlerde bulunmuş ve son söz olarak; "*unutulmamalıdır ki hükümet dediğimiz heyet haddizatında Meclis'teki en küçük ekseriyetten daha küçük bir ekalliyettir*" demişti.¹⁰⁵

Görüldüğü üzere Hakkı Tarık, milletin Meclis üzerindeki hâkimiyetine önem vermektedir. Özellikle yazısında son söz olarak hükümetin Meclis içerisindeki küçük bir grup olduğuna dair cümlesi, Meclisin üstünlüğünü dolayısıyla milletin hükümet üzerindeki egemenliğine olan inancının bir göstergesidir.

Hukukçu olmasından dolayı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tartışmalarında etkin bir rol üstlenen Hakkı Tarık, bahsi geçen kanunun düzenlemelerindeki 31. Madde ile ilgili bir yanlısın önüne geçmek istemişti. Bu maddeye göre cumhurbaşkanı, Meclis tarafından yedi yıl süreyle ve tekrar seçilebilirdi. Ancak burada bir sorun vardı. Nitekim Karesi milletvekili Ahmet Süreyya Bey de milletvekilleri seçimlerinin dört yıl, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ise yedi yıl olmasının sorun teşkil ettiğini belirtmişti. Hakkı Tarık ise o sırada görüşülen 31. Madde yerine 32. Maddeye değinmiş ve bu maddede milletvekili olan ya da olma hakkına sahip her kişinin cumhurbaşkanı olacağını ifade eden hususa dikkat çekmişti. Hatta cumhurbaşkanı olabilmek için milletvekili veya şartları uyan sade vatandaş olma hususunun açığa kavuşturulmasını istemişti. Bunu söylerken Cumhurbaşkanı olacak kişinin sadece milletvekilleri arasından olması gerektiğinin de altını çizmişti. Ayrıca Hakkı Tarık, bu teklifinin kabul edilmesi halinde cumhurbaşkanının seçim süresi meselesinin kendiliğinden hallolacağını söylemişti. Ancak onun 31 ve 32'nci maddeleri birleştirme teklifi mahkeme başkanı tarafından reddedilmişti. Çünkü henüz 32. Madde müzakere edilmeden 31. Madde ile birleştirilmesinin istenmesi Meclis işleyişine uygun değildi.¹⁰⁶

¹⁰³ TBMMZC, "Giresun Mebusu Hakkı Tarık Beyin, Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki kanunun meriyeti tarihinde intişar eden Türkçe matbuata prim verilmesine dair 2/104 numaralı kanun teklifi ve Bütçe Encümeni mazbatası," D.III, İ.S.II, C.XII (2 Haziran 1929), 2.

¹⁰⁴ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.VII, (16 Mart 1924), 532-535.

¹⁰⁵ Hakkı Tarık, "Bir Meclis Kani'dir", *Vakit*, 12 Mart 1924, 1.

¹⁰⁶ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.VIII, (30 Mart 1924), 106-107.

Cumhurbaşkanı'nın nasıl seçileceği meselesi Meclis gündemini oldukça meşgul etmişti. Bu tartışmalar esnasında Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi Efendi, cumhurbaşkanı olacak kişinin milletvekili olması şartının kaldırılmasını istemişti. Buna gerekçe olarak, "...milletin her bir ferdinin en yüksek makama geleceğini tasavvur ederek hareket etmeliyiz ve böyle hareket edersek o milletin efradı yükselir"¹⁰⁷ demişti. Onun bu görüşü Hakkı Tarık'ın düşüncesi ile örtüşmüyordu. Bu sırada Hakkı Tarık'ın daha önce sunduğu maddeleri birleştirilme teklifi 32. Maddenin müzakereye açılması ile kabul edilmişti. Böylece 33. Madde 32. Madde haline gelmiş ve cumhurbaşkanı olacak kişinin sadece milletvekilleri arasından seçilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁰⁸

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu düzenlemelerinde 40. Madde de en az cumhurbaşkanı seçimleri kadar müzakere edilmiş ve tartışılmıştı. Çünkü bu madde Eskişehir milletvekili Arif Bey'in ifadesi ile "memleket için hayati bir mesele" idi.¹⁰⁹ Bu maddeye göre karacı, havacı ve denizci bütün silahlı kuvvetlerin başkomutanlık yetkisi cumhurbaşkanındaydı.¹¹⁰ İki gün boyunca tartışılan bu mesele hakkında Hakkı Tarık da bir tavrı vermişti. Hakkı Tarık'ın düşüncesi, barış zamanında ordunun emir ve kumandasının başvekilin önerisiyle cumhurbaşkanının tasdikiyle Genelkurmay Başkanlığı'nda olmasıydı. Savaş zamanında ise bu yetki, başbakanlık görevlendirmesi ile İcra Vekilleri Heyetine seçilecek olan ve cumhurbaşkanı tarafından tasdiklenecek bir kişinin uhdesine verilecek ve buradaki keyfiyette Meclise arz edilecekti.¹¹¹ Ancak Meclis, bu maddede düzeltme yapmayı Hakkı Tarık'ın değil Kütahta Milletvekili Recep Bey'in teklifine göre yapmıştı. Recep Bey, barış zamanı bu yetkinin cumhurbaşkanı temsilen Genelkurmay Başkanlığı'nda olmasını ve savaş zamanında ise İcra Vekilleri Heyeti'nin görevlendirmesi üzerine cumhurbaşkanı tarafından atanan kişiye verilmesini teklif etmişti.¹¹²

Hakkı Tarık'ın teklifinden anlaşılan şu ki Cumhurbaşkanı hem barış hem de savaş zamanında başkumandanlık yetkisinin kime verileceğini sadece kendi başına karar vermemeliydi. Bu yetkinin kime verileceğinin belirlenmesinde Başvekil, Genelkurmay Başkanlığı ve İcra Vekilleri Heyeti de etkin bir role sahip olmalıydı. Ancak Meclisteki çoğunluk onun gibi düşünmemiş ve başkumandanlık yetkisinin verilmesinde cumhurbaşkanının neredeyse tek yetkili olmasını kabul etmişti. Meclisin bu yönde karar almasının en başta gelen nedeni Milli Mücadele'de başkumandanlık yetkisinin Mustafa Kemal Paşa tarafından kullanılması ve bu mücadelenin sonucunda zaferin kazanılmış olmasıydı. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa olduğuna göre ve daha önce de layığıyla bu yetkiyi kullandığına göre olası bir savaş durumunda karar mercii o olmalıydı. Hakkı Tarık da çoğunluktan çok da farklı düşünmüyordu. Ancak o, ülke için hayati bir nitelikte olan bu yetkinin, devletin farklı yapılarının süzgecinden geçirilerek ve bu süreçte Meclisinde etkin olarak bir ortak karar alınması neticesinde verilmesini istemekteydi.

20 Nisan 1924 tarihindeki Meclis oturumunda anayasa düzenlemelerine devam edilmişti. Bu oturumda Hakkı Tarık'ın her maddeyi ayrıntılı bir şekilde incelediği ve kendince belirsizlik gördüğü kısımlara sürekli müdahale ettiği görülmüştü. İlk olarak postalandaki evrak ve mektupların izinsiz açılmayacağına dair ilgili maddeye Hakkı Tarık, "telgraf ve telefonla bildirilen bilgilerinde" dâhil edilmesini istemiş ve bu istek Meclis tarafından da kabul edilmişti. İkinci olarak Hakkı Tarık'ın müdahale ettiği diğer madde 86. madde idi. Bu maddenin içeriği kısaca; harp durumu ihtimalinde, isyan durumunda ve Cumhuriyet aleyhinde bir girişim olduğunda İcra Vekilleri Heyeti sıkıyönetim ilan edebilir ve bu Meclisin tasdikine arz olunabilir şeklindeydi. Eğer Meclis açık değilse gerçekleşecek olan toplantı ile bu konuyu görüşebilirdi. Hakkı Tarık'ın burada itiraz ettiği husus, eğer sıkıyönetim kararı alındığında Meclis açık değilse "derhal" Meclisin toplantıya davet edilmesi açıkça belirtilmeliydi. Konu hakkında yapılan tartışmalar üzerine Meclis başkanı meseleyi encümene havale etmişti.¹¹³ Bunların dışında Hakkı Tarık, 87. madde de yer alan ilk eğitimin bütün Türkler için mecburi ve ücretsiz olması kısmına "devlet mekteplerinde" ibaresinin eklenmesini istemişti. Çünkü ona göre burada özel okullar açıldığı takdirde bütün Türkleri ücretsiz okutmak gibi bir anlam çıkmaktaydı ve buna hakları yoktu. Bu görüşüne Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey itiraz etmiş ve ilkokulların devlet okulu olmadığı karşılığını vermişti. Yapılan oylamada Celal Bey'in bu görüşü Meclis tarafından kabul edilmiş ve Hakkı Tarık'ın talebi reddedilmişti.¹¹⁴

¹⁰⁷ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.VIII, (16 Mart 1924), 112.

¹⁰⁸ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.VIII, (16 Mart 1924), 112.

¹⁰⁹ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.VIII, (6 Nisan 1924), 336.

¹¹⁰ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.VIII, (6 Nisan 1924), 336.

¹¹¹ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.VIII, (7 Nisan 1924), 384.

¹¹² TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.VIII, (7 Nisan 1924), 384.

¹¹³ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.VIII/I, (20 Nisan 1924), 905-908.

¹¹⁴ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.VIII/I, (20 Nisan 1924), 908.

20 Nisan'daki oturumda uzun müzakerelere neden olan diğer bir konu da 102. Madde olan ve Anayasa'daki birinci maddenin (devletin şekli cumhuriyet) değiştirilmesinin ya da düzeltilmesinin teklif edilememesi meselesiydi. Konu üzerine ilk söz alan Bozok Milletvekili Ahmet Hamdi Bey, 102. Maddeyi savunmakla beraber maddeye bazı eklemeler yapılmasını istemişti. Ona göre; ikinci, üçüncü, dördüncü şeklinde giderek dokuzuncu maddeye kadar "Değiştirilmesi ya da düzeltilmesi teklif edilemez" ifadesi eklenmeliydi. Hakkı Tarık da Ahmet Hamdi Bey'in teklifine iştirak ettiğini söylemiş; ancak dokuzuncu maddeye kadar bu koruyuculuğu sürdürmeyi doğru bulmamıştı. Bunun yerine mühim bir madde belirlenerek "Değiştirilmesi ve düzenlenmesi teklif edilemez" ifadesi kullanılabilirdi. Ayrıca bu mühim maddenin yanına TBMM'nin görevleri de eklenerek aynı koruyuculuğun dokuzuncu maddeye kadar uzatılmadan sağlanabileceğini belirtmişti. Ancak ne Ahmet Hamdi Bey'in ne de Hakkı Tarık'ın takrirleri kabul edilmişti. Böylece madde ilk haliyle Meclis tarafından kabul edilmişti.¹¹⁵

4.2. Hukuku İlgilendiren Diğer Konular Hakkındaki Görüşleri

28 Ocak 1928 tarihinde görüşülen Memur Kanunu'nun 3. maddesi üzerine Mecliste ortam gerilmişti. Buna neden olan konu ise encümenliğin kanun çerçevesindeki yetkileriydi. Konu hakkında ilk söz alan Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, hükümetin altı aydan fazla ceza alan memurların görevlerine son verilmesini istediğini, bu süreden az ceza alanların ise ne olacağı hakkında Dâhiliye ve Adliye Encümenlerinin tefsir etmesini talep etmişti. Sözlerinin devamında, encümenin verilen teklifi kanun ve tefsir yapmaya yetkili olmadığını altını çizmişti. Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey'e göre bu görüş, encümenin yetkilerinin daraltılması ve görevlerini yapamamaları anlamı taşımaktaydı. Süleyman Sırrı Bey ile benzer düşünceleri paylaşan Burdur Milletvekili Mustafa Şeref Bey konunun hukuki boyutuna dikkat çekmiş ve üstü kapalı encümen üyelerinin kanun çerçevesindeki haklarının dışına çıkmaması uyarısında bulunmuştu. Çünkü Mustafa Şerif Bey'e göre mesele, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu doğrudan ilgilendirmektedir. O, bu kanunun 15. maddesinin açık olduğuna dikkat çekerek kanun teklif etme hakkının Meclis azasında ve İcra Vekilleri Heyeti'nde olduğunun altını çizmişti. Tartışmaya katılan Celal Nuri Bey bu tür meselelerin encümenin işleri dâhilinde olduğunu savunurken, Erzurum Milletvekili Aziz Bey ise bu hakların alınması durumunda encümenin hiçbir zaman fikirlerini ifade edemeyeceklerini belirtmişti.¹¹⁶

Görüldüğü üzere milletvekilleri encümenliğin kanun çerçevesindeki yetkileri hakkında ikiye bölünmüşlerdi. Bu tartışmalara dâhil olanlardan birisi de Anayasa komisyonunda çalışan ve bu komisyonun sözcülüğünü yapan Hakkı Tarık'tı.¹¹⁷ Ona göre encümenin onayı alınmadıkça tefsir hakkında hüküm verilemezdi. Ancak bu sözlerine Meclisten tepki gelince sözlerini tekrar açıklama gereği duymuş ve meselenin hukuk ile ilgili olduğunu bu yüzden Teşkilat-ı Esasiye Encümenliğince incelenmesi gerektiğinin önemini vurgulamıştı. Hakkı Tarık'ın bu görüşüne de çoğunluk tarafından tekrar olumsuz bir tavır alınınca Teşkilat-ı Esasiye Encümeni'nde aza olduğunu ve burada aynı zamanda mazbata muharriri olduğunu hatırlatma gereği duymuştu. Ayrıca "...Teşkilat-ı Esasiye Kanununun hükümleri karşısında hepimiz hürmetkâr olmak mecburiyetindeyiz" şeklinde bir çıkış yapmaktan da geri durmamıştı. Hakkı Tarık'ın sözleri bunlarla sınırlı kalmamış, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun bir maddesini savunma gayreti gösterdiği için takdir de beklediğini açıkça ifade etmişti.¹¹⁸ Tüm tartışmaların sonunda kararların encümenler tarafından tetkik edilmesine dair Hakkı Tarık ve üç arkadaşının verdiği takrir Meclis tarafından kabul edilmemişti.¹¹⁹

Hakkı Tarık'ın Meclis oturumlarında en fazla karşı karşıya geldiği milletvekillerinden birisi Ahmet Ağaoğlu olmuştu. 3 Haziran 1930 tarihli oturumda bu ikilinin üzerinde uzlaşmadığı konu, milletvekillerinin aynı zamanda memur olup olamayacağını görüşüldüğü 23. madde ile ilgiliydi. Bu madde, yirmi sene hizmet eden memurların emekli maaşı alacaklarını, memur olup milletvekilliği yapanların ise milletvekillik süreleri fiili hizmet sayılmasını içermekteydi.¹²⁰

Hakkı Tarık'a göre, milletvekilliği ile memurluğun birleştirilemeyeceği Teşkilat-ı Esasiye 'de yazılıydı. Ancak onun bu görüşü memurların milletvekili olmasını engelleyen bir görüş değildi. Aksine o, hayal ettiği Meclis'i; memurların, öğretmenlerin, darülfünun hocalarının seçilerek yer almaları şeklinde tanımlamaktaydı. Bu bağlamda Hakkı Tarık, milletvekili seçilen memurun bir başka seçimde milletvekili olamaması durumunda

¹¹⁵ TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.VIII/I, (20 Nisan 1924), 921-923.

¹¹⁶ TBMMZC, D.III İ.S.I, C.II, (28 Ocak 1928), 107-110.

¹¹⁷ Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, Ankara: C.III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995, 281.

¹¹⁸ TBMMZC, D.III İ.S.I, C.II, (28 Ocak 1928), 111-117.

¹¹⁹ TBMMZC, D.III İ.S.I, C.II, (28 Ocak 1928), 117.

¹²⁰ TBMMZC, D.III İ.S.III, C.XX, (3 Haziran 1930), 31.

yaşayacağı ekonomik dar boğaza dikkat çekmek istemişti. Çünkü ona göre, bu memurun çocukları vardı ve tekrar milletvekili seçilememeleri halinde geçim sıkıntısı ile yüzleşmiş olacaktı. Böylece aslî görevleri olan denetleme işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getiremeyeceklerdi. Çözüm olarak ise Hakkı Tarık, tekrar seçilemeyen milletvekillerinin, geçmişteki haklarının kaybolmamasının sağlanmasını önermişti. Bu sağlandığı takdirde seçilip seçilmemeyi düşünmeyecekler ve aslî işlevlerini tam anlamıyla yerine getireceklerdi.¹²¹ Hakkı Tarık, hem memurların aynı anda milletvekilleri olmayacaklarını kanuna dayanarak açıklamış hem de milletvekili olurken görevlerinden istifa eden memurların geleceğe yönelik haklarının kaybolmamasına ayrı bir önem verdiğini Meclis'e hissettirmişti.

Ahmet Ağaoğlu ise sözlerine Hakkı Tarık'ı çok sevdiğini söyleyerek başlamıştı. Bunun ardından milletin, milletvekili olmaya layık gördüğü kişilerin, "Benim çocuğum ne olacak?" ya da "Dört sene sonra ne olacağım?" gibi sözleri söylemesinin hiçbir kıymetinin olmadığını ifade etmişti. Ayrıca Ağaoğlu, milletvekilliğine adaylığını koyan kişilerin tüm şartları bilerek bu görevi kabul ettiğini ve bu kişilerin, zorla milletvekili yapılmadığına dikkat çekmişti. Çünkü ona göre, milletvekilliği çok şerefli bir görevdi. Böyle şerefli göreve gelenlerin ve üstelik memurluktan istifa edeceklerini bilerek bu görevi üstlenenlerin gelecek kaygısına düşmesine şiddetle karşı çıkmıştı.¹²²

Bu sözler üzerine tekrar söz alan Hakkı Tarık, Ahmet Ağaoğlu'nu tatmin edemediği için üzgün olduğunu ancak kendisinin de onun sözlerinden tatmin olmadığını belirtmişti. Ağaoğlu'na tekrar Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilgili maddesini hatırlatmış (Hükümet memuriyeti ile mebusluk uhdede birleşmez) ve milletvekilliği emekli maaşının, bu kişilere verilmesi gerekliliğinin altını çizmişti. Çünkü ona göre, gelecekte açıkta kalacağım endişesi taşıyan milletvekilinin, denetim görevi soru işaretine neden olmaktaydı. Oysa bir daha seçilemeyecek dahi olsa, bir milletvekilinin gelecekte emekli maaşını alacak olması, bu endişeyi giderecek ve böylece milletvekilliği görevini gelecek kaygısından uzak bir şekilde kararlılıkla gerçekleştirecekti.¹²³

Anlaşıldığı üzere Hakkı Tarık ile Ahmet Ağaoğlu, milletvekili olabilmek için memuriyetten istifa edilmesi konusunda hemfikirdi. Onların ayrı düşmesinin nedeni, Hakkı Tarık'ın meseleye öznel, Ahmet Ağaoğlu'nun ise nesnel bir yaklaşım göstermesiydi. Daha açık ifade ile Hakkı Tarık konu hakkında gerçekçi bir tutum sergilerken Ahmet Ağaoğlu ise daha duygusal bir yaklaşımla meseleyi açıklamaya çalışmıştı. Tüm bu tartışmaların ardından Ahmet Ağaoğlu bir takrir vermiş ve memurken milletvekili olanların bu sürelerinin fiili hizmet olarak kabul edilmesinin 23. maddeden kaldırılmasını talep etmişti. Onun bu talebi oy çokluğuyla kabul edilmişti.¹²⁴ Böylece ikisi arasındaki tartışma, Ağaoğlu'nun lehine çözümlenmişti.

Hakkı Tarık'ın üzerinde görüşlerini beyan ettiği bir diğer konu, 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen Soyadı Kanunu ile ilgilidir. Bu kanunun hayata geçtiği oturumda Hakkı Tarık'ın 3 ve 6. maddelere itiraz ettiği görülmüştü. 3. maddede yer alan; rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ile genel ahlaka uygun olmayan ya da iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz ibaresi onun tepkisini çekmişti. Çünkü ona göre maddenin içeriği açık değildi. Rütbe hususu, "Bugüne kadar yer almış şu gibi rütbe isimleri kullanılamaz." şeklinde ifade edilmeliydi. Bununla birlikte Hakkı Tarık, iğrenç ve gülünç adların kullanılmamasının yasaklanmasına da karşı çıkmıştı.¹²⁵ Bu durumu örnekle izah etmeye çalışarak şu ifadeleri kullanmıştı:

"...sonra iğrenç, gülünç adlar kullanılmayacaktır deniyor. Mesela Yılcıoğlu, iğrenç sayılabilir. Çifte kafa, bir nokta-i nazardan gülünçtür. Fakat o adam, memleketinde o isimle taarüf etmiştir, herkes onunla tanır... Sonra, bu iğrenç fakat gülünç tabirine, eğer o adam buna tahammül ediyorsa kim karışabilir?"¹²⁶

Hakkı Tarık, 3. maddeye yönelik itirazlarını haklı nedenlere dayandırmıştı. Zira bahsi geçen madde de yer alan ifadelerin daha açık bir şekilde yazılması gerekliydi. Aksi takdirde bu durum gelecekte karışıklığa yol açacaktı. Bunun yanı sıra Hakkı Tarık'ın "gülünç ve iğrenç" soyadları ile ilgili yaptığı yorumlarda da haklılık payı bulunmaktaydı. Çünkü gülünç ve iğrençlik düşünceleri subjektif bir değerlendirmedir. Hakkı Tarık, 3. maddenin daha açık olmasına dair bir takrir vermişti ancak bu tavrini hemen ardından geri çekmiş ve böylece maddenin

¹²¹ TBMMZC, D.III İ.S.III, C.XX, (3 Haziran 1930), 32.

¹²² TBMMZC, D.III İ.S.III, C.XX, (3 Haziran 1930), 32-33.

¹²³ TBMMZC, D.III İ.S.III, C.XX, (3 Haziran 1930), 33.

¹²⁴ TBMMZC, D.III İ.S.III, C.XX, (3 Haziran 1930), 33.

¹²⁵ TBMMZC, D.IV İ.S.III, C.XXIII, (21 Haziran 1934), 246.

¹²⁶ TBMMZC, D.IV İ.S.III, C.XXIII, (21 Haziran 1934), 246.

ilk hali kabul edilmişti.¹²⁷ Hakkı Tarık'ın 3. maddeyle ilgili verdiği tavrı neden geri çektiğini açıklamaması dikkat çekiciydi. Oysa bu konuda kararlılıkla düşüncelerini savunmuş haklı gerekçeler ortaya koymuştu.

Hakkı Tarık, 3 maddenin yanı sıra bir mahalle ya da köyde aynı soydan gelmeyenlerin bir soyadı kullanmalarının yasaklanmasını içeren 6. maddeye de itiraz ettiği görülmüştü. Kendisinin Fevzipaşa Mahallesi'nde oturduğunu ve bu mahallede kimlerin hangi ismi taşıdığını bilemeyeceğini ifade etmişti. Bu görüşe Adliye Encümeni adına cevap veren Nazım Bey, yeni isim alacaklar için bu maddenin konulduğunu, bu yüzden eskiye yönelik bir uygulama olmayacağı karşılığını vermişti. Ancak bu açıklama milletvekillerini tatmin etmemişti. Bu yüzden Hakkı Tarık, ilgili maddenin encümenliğe gönderilmesi tavrını vermiş ve bu tavrı kabul edilmişti.¹²⁸

Sonuç olarak Hakkı Tarık, eğitim ve hukuk meselelerinde yaptığı konuşmalarla Meclisteki en aktif milletvekillerinden biri olmuştur. Eğitim meselelerinde daha çok yaşanan mağduriyetlere dikkat çekerken hukuki konularda ise küçük detayları dahi tetkik etmiştir. Tüm bunları gerçekleştirirken yeri geldiğinde uzun mütalaalarda bulunmuş ve savunduğu düşünce için kimi zaman tartışmaktan da geri durmamıştı. Bu durum onun kişilik özelliğinin de bir göstergesiydi. Nitekim o, inandığını açıkça söylemekten hiçbir zaman çekinmeyen bir yapıya sahipti. Hatta bu yüzden Atatürk ona, "muteriz"¹²⁹ lakabını takmıştı.¹³⁰ Nitekim 25 Temmuz 1931 tarihinde kabul edilen Matbuat Kanunu'na tek ret oyu veren milletvekili olması da bu lakabının hakkını verdiğinin bir göstergesiydi.¹³¹ Matbuat Kanunu'nu bağlı bulunduğu CHP'nin Meclis'e getirmesi ve ağabeyi Mehmet Asım'ın da kanuna kabul oyu vermesi onu etkilememiş ve doğru bildiğini yapmaktan alıkoymamıştı.

Hakkı Tarık Us'un hem kişilik özelliklerinin anlaşılması hem de milletvekilliği sürecindeki duruşunun görülmesi açısından Peyami Safa'nın şu sözleri önemli bir yer tutmaktaydı:

"...Hakkı Tarık, kelimenin tam manasıyla, tamdan fazla, aşırı manasıyla müdekkik (inceleyici) bir insandı. Kılı kırk yarar tabiri sanki onun için icat edilmişti. Büyük Millet Meclisi encümenlerinde bir tasarı metnini incelerken, ileri sürdüğü itirazlar, bir virgülün yeri için saatlerce süren münakaşalar, onun adalet ölçülerindeki titizliği anlamayanlara göre bir söz şehveti gibi görünürdü."¹³²

1923-1939 yılları arasında aralıksız CHP'den milletvekili olan Hakkı Tarık Us, 26 Mart 1939 seçimlerinde aday gösterilmemişti. Bunda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün iki kardeşin aynı dönemde milletvekili olmaması prensibi etkili olmuştu. Hakkı Tarık da ağabeyinin lehine adaylıktan ve siyasi hayattan çekilmişti.¹³³ Ancak siyasi hayattan ayrılırken kırgınlıkları bulunmaktaydı. Bu kırgınlığını da arkadaşı Necmettin Sahir Silan'a şu sözlerle ifade etmişti:

"Hiçbir sıfat ve vazife ebedi değildir. Ancak İsmet İnönü devrinin başlangıcında, memlekette vahdet kuracağını söylediği şu günlerde bizi Meclis dışı bırakmasına benim aklım ermedi. Bereket versin ki kardeşim Asım ile diğer bazı güzide arkadaşlar kaldı. Seni de Atatürk'ün sağlığındaki emir ve tavsiyelerini hatırlamış olacak ki Meclis'e aldı. Hepinizin bu mazhariyeti benim içinde teselli vesilesi oldu."¹³⁴

Hakkı Tarık bundan sonraki süreçte gazetesinin başına dönmüş ve basın ile ilgili çalışmalar yapmıştı. Özellikle 1943 yılında "Yazı Hayatında Elli Yılına Dolduranlar" jübilesini düzenleyerek¹³⁵ basın hayatında önemli bir iz

¹²⁷ TBMMZC, D.IV İ.S.III, C.XXIII, (21 Haziran 1934), 251.

¹²⁸ TBMMZC, D.IV İ.S.III, C.XXIII, (21 Haziran 1934), 256.

¹²⁹ İtiraz eden.

¹³⁰ Atatürk bir fikrini paylaşınca gözleri Tarık'ı arar ve "bakalım bizim muteriz, buna ne diyecek" derdi. Bkz. Gezgin, *Edebi Portreler*, 407. Kimi görüşe göre bu lakap Atatürk tarafından değil Mecliste sık sık kürsüye gelmesinden dolayı anonim şekilde takılmıştı. Hatta Ali Bey (Çetinkaya) Hakkı Tarık için "sık sık kürsüye çıkmasa" diyerek dert yanmıştı. Bunu duyan Hakkı Tarık, görüşlerini açıkça söylemez ve savunmazsam ne diye yaşayacağım karşılığını vermişti. Bkz. Akbayar, vd., *Gazeteci Bir*, 78-79.

¹³¹ TBMMZC, D.IV, İ.S. Fevkalade, C.III, (25 Temmuz 1931), 380. "Dün Meclis'de Matbuat Kanunu Bir Reye Karşı Ekseriyetle Kabul Edildi", *Vakit*, 26 Temmuz 1931, s.1. 30 Haziran 1934 tarihinde cezaevindeki mahkûmlardan geri alınacak olan ekmek bedellerinin mahkeme binaları ve hapisanelerin inşasına karşılık tutulmasını içeren kanunu yine tek başına reddeden Hakkı Tarık olmuştu. Bkz. TBMMZC, D.IV İ.S.III, C.XXIII, (30 Haziran 1934), 344.

¹³² Peyami Safa, "Hakkı Tarık Us", *Milliyet*, 23 Ekim 1956, 2.

¹³³ Akbayar, vd., *Gazeteci Bir*, 108-109.

¹³⁴ Us, vd., *Hakkı Tarık Us*, 151.

¹³⁵ Öztürk, vd., "Us, Hakkı Tarık", 189.

bırakmıştı. Bir süre daha gazetecilik faaliyetlerini sürdüren Hakkı Tarık, *Vakit* gazetesinin 40. yıldönümü olan 21 Ekim 1956 tarihinde vefat etmişti.¹³⁶

Sonuç

II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar yaşanan gelişmelere hukukçu, eğitimci ve gazeteci kimlikleriyle tanıklık eden Hakkı Tarık Us, Milli Mücadele'nin başarısı için önemli görevler üstlenmiş bir Türk aydınıdır. Bu özelliklerinden dolayı Giresun'dan 1923 seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın onayıyla milletvekili seçilmiştir. Son dönemi hariç milletvekilliği dönemi boyunca Meclis'teki en aktif milletvekillerinden birisi olması da görüşlerinin incelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim milletvekilliğinin ilk dönemi olan 1923-1927 yıllarında rekor sayıda konuşma yapmış olması da bunun bir göstergesiydi. Yeni Türkiye'nin inşa edildiği bu yıllarda Hakkı Tarık Us, bu sürecin en önemli alanları olan eğitim ile hukuk konularında idealist bir görüntü çizmiştir.

Hakkı Tarık Us'un eğitim ve hukuk alanlarına dair hassasiyeti genellikle iki kısımda belirginleşmiştir. Bunlardan ilki, öğretmen ve öğrencilerin maddi-manevi yaşayacakları mağduriyetlerin önüne geçme çabasıydı. Bunun için görüşlerini ifade etmekten çekinmemiş Meclis'te yapılan tartışmaların önde gelen şahsiyeti olmuştur. Bu çabaların sonucunda Hakkı Tarık Us Askeri Mekteplerde okuyan çocukların mağduriyetlerinin giderilmesini sağlamıştır. Onun bu başarısı ülkenin diğer mekteplerinde maddi sorunlar yaşayan öğrencilere ekonomik destek verilmesinin önünü açmıştır. Bununla yetinmeyen Hakkı Tarık Us, tazminat ve maaş gibi maddi sorunlarla uğraşan açıkta kalmış öğretmenlerin sorunlarının çözülmesinde öncü bir rol oynamıştır.

Meclis faaliyetleri içinde Hakkı Tarık'ın ilgilendiği bir alanda hukuk olmuştur. Onun esas duyarlılığı kanun maddelerinin açık bir şekilde yazılmasıdır. Bu bağlamda onun, ilk çıkışı 1924 Anayasası'nın birinci maddesinin yazılması sırasında gerçekleşmiştir. Ona göre, devletin Cumhuriyet ile açıklanması mümkün değildir. Çünkü cumhuriyet bir hükümet şeklidir.

Hakkı Tarık Us, hukuk konusundaki hassasiyetini kanun maddelerinin yazımıyla sınırlı tutmamış Türkiye'nin yönetim şekli tartışmaları, başkumandanlık yetkisinin belirlenmesi ve cumhurbaşkanının nasıl seçileceği gibi ülke yönetimi gibi konularda da bu tavrını sürdürmüştür. Görüldüğü gibi Hakkı Tarık, bir ülkenin en ciddi konuları olarak değerlendirilecek bu meseleleri ayrıntılı bir şekilde incelemiş, anlaşılır olmayan hususları ifade etmiş ve gerekli gördüğü kısımlara da müdahale etmekten kaçınmamıştır. Bu tutumundan dolayı başta Ahmet Ağaoğlu olmak üzere birçok milletvekili ile karşı karşıya gelmiş ancak yine de savunduğu görüşlerden geri adım atmamıştır. Benzer şekilde Soyadı Kanunu'nu görüşmelerinde ilgili maddede ortaya çıkan belirsizliğe dikkat çekmiş ve bu durumun giderilmesi için uyarılarda bulunmuştur.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Hakkı Tarık, bu eleştirileri yaparken kendi partisini ve hükümetini de eleştirmekteydi. Zira muteriz lakabının kendisine verilmesinin başta gelen nedenlerinden birisi de bu tavrıdır. Mesela özellikle Matbuat Kanunu'na tüm milletvekillerinin kabul oyu verdiği bir sırada, kanuna tek başına ret oyu vermesi; ilkeleri olan, doğru bildiği düşüncesini daima savunan ve bu düşüncelerinden geri adım atmayan bir şahsiyet olduğunu gösteren bir örnektir.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

¹³⁶ Us, vd., *Hakkı Tarık Us*, 43.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

Akbayar, Nuri- Orhan Koloğlu. *Gazeteci Bir Aile Us'lar*. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1996.

Akın, Rıdvan. *TBMM Devleti (1920-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Ata, Feridun. *Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa Bir İşbirlikçinin Portresi*. İstanbul: Temel Yayınları, 2008.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameler. Ankara: ATAM Yayınları, 2006.

Atatürk Söylev ve Demeçleri. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Ankara: C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. Baskı, 2010.

Baykal, Hülya. *Türk Basın Tarihi 1831-1923*. İstanbul: Afa Matbaacılık, 1990.

Dincel, Anıl. *Gazeteci Mehmet Asım Us'un Yazılarıyla Türk İnkılabı (1923-1938)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2020.

Gezgin, Hakkı Süha. *Edebi Portreler*. İstanbul: Yay. Haz. Beşir Ayvazoğlu, Timaş Yayınları, 2. Baskı, 1999.

Goloğlu, Mahmut. *Üçüncü Meşrutiyet 1920*. Ankara: Başnur Matbaası, 1970.

Güneş, İhsan. *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekilleri Genel Seçimleri (1919-1935)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

_____. *Türk Parlamento Tarihi*. Ankara: Cilt II. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2001.

_____. *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

Güven, Cemal, "Milli Mücadele Döneminde Fransız Yazarı Claude Farrere", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*. Cilt I. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2016, 1385-1412.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Dârülfünun". İstanbul: *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 521-525.

İnan, Afet. *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, 1989.

İnönü, İsmet. *Hatıralar*. Ankara: Cilt 2, Bilgi Yayınevi, 1987.

İnuğur, Nuri. *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992.

İskit, Server. *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. İstanbul: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.

Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Cilt I, Emre Yayınları, 1995.

_____. *Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz*. İstanbul: Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 6. Baskı, 2005.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Politikada 45 Yıl*. İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1984.

Koni, Yunus Kazım. "Hakkı Tarık Us", *Türk Dili*. Cilt VI. S.63, 1956, 154-155.

Nurettin, Vâlâ. *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965.

Olgun, Kenan. "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. C.XXVII. S.79, 2011, 1-36.

_____. "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Bir Eğitim Olarak Darülfünun (1908-1912)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. S.2, 2002, 185-203.

- Öztoprak, İzzet. *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- Öztürk, Kazım. *Türk Parlamento Tarihi*. Ankara: C.III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995.
- _____. *Türk Parlamento Tarihi*. Ankara: C.III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1993.
- _____. *Türk Parlamento Tarihi*. Ankara: C.II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995.
- Öztürk, Selahattin- Hacıismailoğlu, Abdurrahman M. "Us, Hakkı Tarık". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C.42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012: 188-189.
- Sarı, Selim. "1912 Seçimlerinde Eskişehir'de İttihatçı Bir Gazete: Hakikat Anadolu Sesleri". *Takvim-i Vekayi*. C.8, S.2, 2020: 132-157.
- Şengül, Serar, Bilgi. *Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi İle Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Tevetoğlu, Fethi. *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Topuz, Hıfzı. *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Rıfki, Falih. "Yeni Yazı". *Türk Dili Dergisi*. Ankara: C.II, S.23, 1953, 717-719.
- Us, Asım. *Hatıra Notları*. İstanbul: Kitabevi, 2012.
- _____. *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*. İstanbul: Kitabevi, 2012.
- Us, Hasan Rasim-Gezgin, Hakkı Süha. *Hakkı Tarık Us*. İstanbul: Vakıf Matbaası, 1957.
- Uysal, Zeynep. *Us Kardeşler ve Vakıf Gazetesi*. İstanbul: İstanbul Basın Kurumu Tesisleri, 1991.
- Ülkütaşır, M. Şakir. *Atatürk ve Harf Devrimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973.
- Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918)*. İstanbul: C.I, Yenilik Basımevi, 1970.
- Zürcher, Erik Jan. *Milli Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Hâkimiyet-i Milliye

İçtihat

Kurun

Milliyet

Vakıf

EK 2

Asım Us-Hasan Rasim Us-Hakkı Tarık Us
(Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi, No:156171)

EK 3

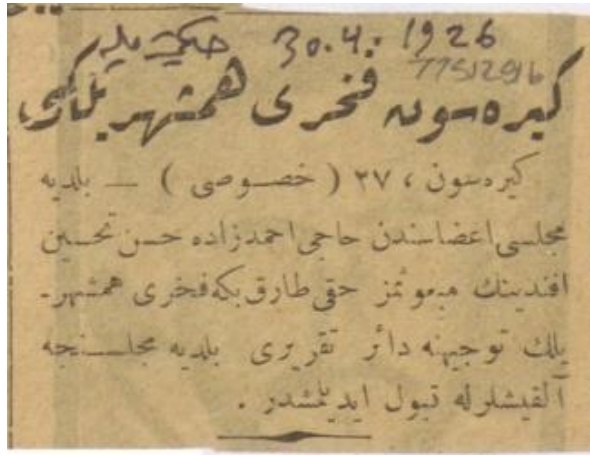
Hakkı Tarık Us
(Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi, No:1561748008)

EK 4

Milletvekili seçildiği Giresun'un yöresel kıyafetleriyle
(Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi, No:1561748008)

EK 5

30 Nisan 1926 tarihinde Hakkı Tarık'ın Giresun'un Fahri Hemşehri olduğuna dair bir gazete haberi
(Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi, No:1515916006)

EK 6

Rahmetli Hakkı Tarık Us'un tabutu eller üzerinde götürülüyor.

Hakkı Tarık Us'un cenazesi dün törenle kaldırıldı

Hakkı Tarık Us'un cenazesi dün törenle kaldırılmıştır. Cenaze öğleye doğru Guraba hastahanesinden Beyazıt camiiine getirilmiştir. Burada rahmetlinin meslek arkadaşları, dostları, akrabaları toplanmış bulunuyordu. Altmıştan fazla çelenk gönderilmişti.

Öğle namazını müteakip cenaze namazı kılındıktan sonra tabut eller üzerinde caminin avlusundan çıkarılmış, bir polis müfrezesi selâm durmuş, müteakiben Şehir Bandosu önde olmak üzere cenaze alayı teşekkül etmiştir.

Tabut, eller üzerinde Diş Tababeti Mektebi önünden geçirilerek hurdacılar sokağı yoluna sapılmış, Çarşıkapı pazarı yanından caddeye çıkarılmış, tramvay yolu ile Çağaloğ-

Günallay da Başbakana cevap verdi

«Başbakan! İncide'ğim yerlerde, Aydınla Nazi'i, İzmirle Bergama arasındaki yollardan başkasında yeni bir şey görmedim. Toprak içinde seyahat ettik. Yollar bakımsızdı, ancak bir iki küçük köy yolunda köprü inşa edilmişti. Asfalt yapıldığını gördüğüm yolların nutuklarında şükranla bahsettim.»

Daha sonra, Başbakan Mendere'nin yaptığı konuşmalarda İnsan

luna getirilmiştir. Rahmetli Yeşilay kurucularından olduğu için, Derneğin merkez binası, önünde kısa bir duruş yapılmış, Gazeteciler Cemiyeti binası önünde durulmuş, tabut Vakit matbaası önüne getirilmiştir. Cenaze geçerken Ankara caddesindeki bütün kitapçı dükkanları, kepenklerini indirmişlerdi.

Vakit önünde tabut indirilmiş, burada dua edilmiş, müteakiben Ebussuud caddesine sapılarak Basın İstihlak Kooperatifi önünde tabut, cenaze arabasına konulmuştur.

Cenaze arabası, arkasında yüzden fazla otomobil olduğu halde Alemdar yoluyla Topkapıda Merkezefendi mezarlığına gitmiştir.

Hakkı Tarık Us, annesinin yanına gömüldükten sonra, mezarı başında ağabeyi gelenlere teşekkür etmiş, kardeşinin başlayıp da tamamlamamış bazı eserleri hakkında meslektaşlarından kendisine yardım etmelerini rica etmiştir. Rahmetlinin meslek arkadaşlarından bazıları da rahmetlinin mezaryasından bahseden konuşmalar yapmışlardır.

Gazeteciler Cemiyetinden: Türk basınının emektar bir hocası Vakit gazetesi başmuharrirlerinden Hakkı Tarık Us, maalesef aramızdan ayrılmış ve layık olduğu büyük saygı hâlesi ile çevrili bir halde ebedi medfenine tevdi edilmiş bulunmaktadı.

Cemiyetimiz idare heyeti, uzun yıllar Türk basınında ve diğer memleket vazifelerinde değerli hizmetler ifa etmiş olan Hakkı Tarık Us'

un bu acı kaybından duyulan teessürü en samimi hisleriyle paylaşır, üstada Tanrıdan rahmet ve mağfiret dilerken yaşlı basın âlemimize ve merhumun ailesine baş sağlığı temenni eder.

Şu garip dünya

KİLİSE KUBBESİNİ BOYAMAK İÇİN BALON KULLANILDI

PARİS. — Yvetot şehrinde inşa edilmiş olan yusuvarlak kilisenin iç kubbesini boyamak için mimarlar, yeni bir usule başvurmuşlardır.

Bunlar kilisenin içinde hakiki bir balon şişirmişler ve boyacılar balonun üzerine çıkarak tabancalarıyla kubbeyi boyamışlardır.

500 METRE UZUNLUKTA BİR SOSİS YAPILDI

NUREMBERG. — Nuremberg Kasaplar Cemiyeti kurulusunun 80. yılını kutlamak üzere yapılacak ziyafet için Nuremberg kasapları tam 500 metre uzunluğunda muazzam bir sosis imal etmişlerdir.

Bu sosis 12 kasabın ekip halinde 48 saat çalışmaları neticesinde imal edilebilmiştir.

Sosis için 5 dans, 5 domuz ve 3 sığır kesilmiştir.

ADANA HALKEVİ KÖYCÜLÜK ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ* RURALISM BRANCH IN ADANA COMMUNITY CENTER AND ITS ACTIVITIES

CELALEDDİN ERDOĞAN**

ÖZ

Köycülük fikirleri 19. yüzyılın sonunda, 20. yüzyılın başında ortaya çıkmış, Sanayi İhtilali'nin getirmiş olduğu buharlı makinelerin ve tarım teknolojisinin etkisiyle dünya genelinde birçok bölgede seri üretime geçilmeye başlanmıştır. Böylece farklı şehirlerde kurulan fabrikalar birçok insanın geçim kaynağı olmuştur. Ulaşım yapıları hızla artmış ve kırsal bölgelerde yaşayan insanların şehirlere doğru hareket etmesine yol açmıştır. Köycülük fikirleri Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Rusya'daki Narodnik hareketinin etkisiyle görülmeye başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında kabul edilen Köy Kanunu ile birlikte köy düzeninin nasıl kurulacağı açıklanmıştır. Halkevlerinin kurulmasıyla köylere yönelik fikir ve düşünceler yeni bir boyut kazanmıştır. Halkevlerinin Köycülük Şubesi farklı projeler, programlar ve etkinlikler organize ederek cumhuriyet ideolojisi ile köycülük fikirlerini köylere yaymak ve benimsetmek istemiştir. Adana Halkevi Köycülük Şubesi bu vizyon doğrultusunda çalışmalarına başlamış olup köylü ve şehirli vatandaşları kaynaştırmak için köylere geziler düzenlemiştir. Ayrıca Halkevlerinde okuma yazma eğitimi, konferanslar, sağlık çalışmaları, geleneksel sporlar ve açık hava tiyatroları gibi çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu makalede Adana Halkevi'nin köylere yönelik faaliyetleri Cumhuriyet Arşivindeki belgeler ve süreli yayınlardaki bilgiler yardımıyla analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adana Halkevi, Halkevleri, Köy, Köycülük Şubesi, Numune Köy.

ABSTRACT

Ruralism ideas emerged at the end of the 19th century, at the beginning of the 20th century, with the effect of the Industrial Revolution, mass production brought by steam machines and agricultural technology has begun to be used in different parts of the world. So, factories established in several cities have been a source of livelihood for many people. Transportation structures have increased rapidly and have led to people living in rural area to move towards cities. Ruralism ideas in the last years of the Ottoman Empire was seen with the influence of the Narodnik movement in Russia. The Village Law which was explained how to set up the village system was adopted in the first years of the Republic of Turkey. With the establishment of Community Centers, ideas and thoughts on towards villages have gained a new dimension. Ruralism Branch of Community Centers wanted to spread and adopt the republican ideology with the ruralism ideas to the villages by organizing different projects, programs and activities. Adana Community Center Ruralism Branch started its works in line with this vision, organized trips to the villages in order to integrate rural and urban citizens. Also, reading and writing education, conferences, health studies, traditional sports, and open-air theaters such as various activities were carried out in the community centers. In this article, the activities of Adana Community Center for the villages were analyzed with the help of the documents in the Republican Archive and the information in the periodicals.

Keywords: Adana Community Center, Community Centers, Model Village, Ruralism Branch, Village.

* Bu makale, Aralık 2017'de Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Adana Halkevi (1933-1951)" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, celaideerdgn@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5900-803X.

Extended Abstract

The aim of this study is to explain and observe the activities of the Village Branch, which is one of the nine branches of Adana Community Center. Firstly, in this study is explained how the ideas of peasantry emerged. About village and peasantry ideas in the first years of the Republic, opinions have been put forward and there was a variety of discussions among state administrators, intellectuals, researchers and writers. In this direction, the intellectual and the public relations between them were tried to be analyzed. The public approach of Ruralism Branch in Adana Community Center was examined. The role and importance of Adana Community Center was specified among other Community Centers in Turkey.

There is an extensive number of studies on Community Centers in the literature, but in this study Ruralism Branch in Adana Community Center and its activities were brought to the fore. For the activities of the Adana Community Center Ruralism Branch, the periodicals of Adana Community Center, from Akgünler newspaper, Görüşler and Çukurova magazines and other special features numbers were used. It was also supported by the information in the archive and in the local press. Limited information about the activities of the Village Branch was observed in the 1943-1946 issues of Görüşler magazine. Çukurova magazine, which was published in 1946 and 1947 there was no information about village activities in the magazine. The sources of this article are the documents of the Republic Archive, the Adana local press and the periodicals of Adana Community Center.

Community Centers were established on February 19, 1932, in 14 provinces during the single-party period of the Republic of Turkey and it was established as a cultural branch of the Republican People's Party. Community Center grew in a short time after their establishment and spread rapidly throughout the country. After the spread of Community Centers across the country there were positive and negative developments. Quick and radical decisions were taken for Turkish villages to achieve a modern look but between the years 1932-1939 The Ruralism Branch of the Community Centers could not produce permanent solutions to the problems of the village people. Social and cultural studies for the villages, meeting the basic needs of the villagers was insufficient. For this reason, it was decided to establish Community Rooms in 1939. Community Rooms had the characteristics of small-scale Community Centers in rural areas because there was no difference between Community Centers and Community Rooms in terms of service and purpose. Community Rooms are like Community Centers had a large structure, but Community Rooms were not divided into branches in terms of administration. Between 1940 and 1951, many Community Rooms were transformed into Community Centers, and some Community Rooms laid the foundations of some Community Centers during this period. In addition, the Ruralism Branch of the Community Centers formed the basis of the Village Institutes. Committee members of Community Centers Ruralism Branch which worked collaboratively with teachers are affiliated to Village Institutes. The Ruralism Branch of Community Centers, Community Rooms and Village Institutes were established to adopt and spread the Turkish revolution to the citizens living in rural areas.

The Ruralism Branch of Adana Community Center is one of the important projects for villages. Akgünler newspaper, which is the communication tool of Adana Community Center was published especially for villagers, and distributed to the villages of Adana for free of charge. In this way, the citizens living in the villages closely followed the events in the country and received news through the Akgünler newspaper. The Ruralism Branch of Adana Community Center made an effort to bring a modern look to the villages selected as samples in Adana and its surroundings. In order to increase the cultural level of the villagers, a reading room was opened to the model villages by this branch and many books were donated to these rooms. National conferences had been held such as economic development, industrialization and the state railways in the villages. Citizens living in villages had the opportunity to participate many events organized in cities. In addition, various activities such as literacy education, conferences, health studies, traditional sports and open-air theaters were held in the villages. They were informed villagers about infectious diseases such as trachoma, syphilis, tuberculosis and malaria and also provided to take precautions. Village tours in the artistic field during this period, artists such as Abidin Dino and Ali Şen were involved in theater activities.

478 Community Centers and 4322 Community Rooms, which had been established throughout Turkey, was closed in 8 August 1951. Adana Community Center, which has four Community Centers and 68 Community Rooms, ceased its activities like other Community Centers.

Giriş

Köy, insanların bir arada yaşama gereksinimi ile alışkanlıkları sonucunda ortaya çıkan en küçük yerleşim birimidir. Köy sözcüğünü, kırsal kesimde bulunan az nüfuslu yerleşim yeri olarak tanımlamak mümkündür. Köy tanımlarında sosyoloji açısından toprağa bağlılık, hukuk açısından ise tüzel kişilik vurgulanmaktadır.¹ Köy sözcüğü, Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde "Yönetim durumu, toplumsal ve ekonomik özellikleri veya nüfus yoğunluğu yönünden şehirden ayırt edilen, genellikle tarımsal alanda çalışılan, konutları ve öteki yapıları bu hayata uygun yerleşim birimi, köylük yer, köy yeri"; araştırma özelinde ise köycü ve köycülük, "Köy sorunlarını kendine iş edinen, köylerin ve köylülerin kalkınması yolunda çalışan kimse" şeklinde tanımlanmaktadır.²

Köycü ve köycülük fikirleri; dünyada sanayileşmenin ve kentleşmenin etkisiyle 19. yüzyılın son çeyreğinde önemsenmeye başlamış ve Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Köycüler Cemiyeti³ ile ilk kez ortaya çıkmıştır. Köycülük fikri, 1929'da başlayan Dünya Ekonomi Krizi'nden sonra bütün dünyada olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde de yaygın bir hale gelmiştir.⁴

Anadolu'da köycülük fikri, 1920'li yıllarda edebiyat alanındaki köy romanlarında yer almaya ve 19 Şubat 1932'de kurulan Halkevleri ile birlikte uygulanmaya başlamıştır.⁵ "Halkçılık" ilkesini temsil eden Halkevlerinin Köycülük şubeleri, Türk toplumuna ve kırsal alanda yaşayan vatandaşlara ulaşma gayretiyle hareket etmiştir. Köycülük şubelerinin çalışmaları ve Halkevlerinin yayınları aydınların köy sorunlarına yaklaşımını yansıtmıştır.⁶ Ayrıca Halkevlerinin yayınlamış olduğu gazete ve dergi gibi süreli yayın organlarındaki yazarların kaleme aldığı metinler Türk toplumunun kültürel zenginliğini göstermiştir.⁷

Nüfusunun yüzde 80'i köylerde yaşayan⁸ ve ekonomisi tarıma dayanan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde üretici kesimin önemli bir bölümünü köylerde ikamet eden vatandaşlar meydana getirmiştir. Bu nedenle köy halkının bilinçlenmesi ve eğitim düzeyinin yükselmesi için devlet yöneticileri birçok girişimde bulunmuştur.⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, Halkevlerinin 1937'deki konferans çalışmalarını ve köy gezilerini yetersiz bulmuş, bundan dolayı şehirlerde köylü vatandaşların sevildiğini ve onları düşündüğünü göstermek için Türkiye genelindeki Halkevi başkanlarından köylere daha fazla zaman ayırmalarını istemiştir.¹⁰ Halkçılık ve köycülük öğrenimi amacıyla Amerika'ya gidecek olan on öğrencinin bir kısım ihtiyaçlarını karşılamak için aylık 60 doların verilmesini ülke yöneticileri uygun görmüştür.¹¹ Ülke bürokratları ve Halkevlerinin yöneticileri, zamanla Halkevlerinin köyleri istediği gibi kucaklayamadığını, kırsal alanda yaşayan vatandaşların sorunlarına yeterli ve kalıcı çözümler

¹ "Hukuk açısından köy, tüzel kişiliğe haiz en küçük kamu idaresi, Türk komün idarelerinin küçük ve basit şekli olarak tanımlanabilir. Sosyolojik açıdan ise köyü, yerleşiklerin açık bir kırdan oturduğu, bunların büyük bir bölümünün doğrudan doğruya tarımsal faaliyette bulunduğu ve diğer mahalli idare birimlerine oranla daha küçük olan idari birim şeklinde tanımlayabiliriz." Ahmet Ulusoy, Tekin Akdemir, *Mahalli İdareler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017, 367-368.

² <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim 20.03.2021.

³ Köycüler Cemiyeti: "Köye ve köycülüğe ilişkin çalışmaların kökeni Osmanlı dönemine dayanmakta ve 1912 yılında kurulan Türk Ocakları'nın köycülüğe ilişkin faaliyetlerinin olduğu bilinmekle birlikte bu alandaki ilk cemiyetin 1919'da kurulan "Köycüler Cemiyeti" olduğunu görmekteyiz. Bu cemiyetin kurucuları arasında: Nakiye Hanım (Elgün), Ahmet Ferit Bey, Mehmet Emin Bey (Yurdakul), Halide Hanım (Adıvar), Lütfi Bey (Kırdar), Reşit Galip Bey ve daha devrin birçok münevveri vardı. Bu Cemiyet tarafından 1919 yılında bir köy kalkınma projesi üzerinde yoğunlaşılması birlikte, devrin koşulları gereği faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştı." Selçuk Duman, *Türk Modernleşme Sürecinde Sivas Halkevi (1933-1951)*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2008, 185.

⁴ Mehmet Asım Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Köycülük", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, cilt II Kemalizm*, der. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, 284-285.

⁵ Duman, *Türk Modernleşme*, 185-186.

⁶ Cavit Orhan Tütengil, "Köycülük Üzerine", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Ed. Oya Baydar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 207-208; Cavit Orhan Tütengil, *Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1975, 118.

⁷ Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara: İmece Yayınları, 1962, 70-71.

⁸ 1935 yılı rakamlarına göre 16.157.450 milyonluk ülke nüfusunun 12.355.376'sı köylerde yaşıyordu. Aynı yıl 383.645 nüfusa sahip olan Adana'da 109.839 kişi şehirde, 273.806 kişi ise köylerde ikamet etmekteydi. Dolayısıyla Adana'da yaklaşık her üç kişiden biri köyde yaşamını sürdürüyordu. "Nüfus Sayımı Bitti", *Akgünler*, 2 Ekim 1935, 3; Tefvik Can, "Rakamların Diliyle Davalarımız", *Görüşler Kültür Dergisi*, 61-62 (Mayıs 1938), 8-9; Fakat 20 Ekim 1935 tarihine ait *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı* arşiv verilerine göre Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ülke nüfus sayısı 16.188.767 (erkek 7.974.925, kadın 8.213.842) idi. Adana Vilayeti'nin nüfusu ise 386.302 (erkek 200.498, kadın 185.804) olup merkezi şehir nüfusu 76.306 (yüzde 19,75) idi. Ayrıca bu verilere göre 309.996 (yüzde 80,25) vatandaş da Adana'nın köylerinde yaşamış olmalıdır (Grafik 1 ve 2). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0.26-148-1, (07.01.1935).

⁹ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990, 159.

¹⁰ BCA, 490-1-0-0.3-15-46, (07.12.1937).

¹¹ BCA, 30-18-1-2.39-61-4, (04.09.1933).

üretemediğini anlamıştır. Bu durum karşısında ülke yöneticileri yeni arayışlara girmiş ve Halkodaları ile Köy Enstitüleri gibi yeni kurum ve kuruluşlar ortaya çıkmıştır.¹²

Anadolu topraklarında köylerin yaygın ve dağınık halde bulunmasının etkisiyle köylere ulaşmak ciddi bir sorun olmuştur. Kış aylarında hava ve yol koşulları köycülük şubelerinin faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir.¹³ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Büyük Kongresi'nde (1939) köylere yönelik bu sorunlara çözüm üretmek için Halkodalarının kurulmasına karar verilmiştir.¹⁴ Parti yöneticileri, bu kararlar fiziki koşullardan kaynaklanan olumsuzlukları bertaraf ederek köylü vatandaşlarla kurmak istediği kalıcı iletişimi kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Böylece Halkodalarının yönetici üyeleri, köylerdeki Halkodalarında yatılı kalabilecek ve faaliyetlerine yıl boyunca süreklilik kazandıracaktı.

Halkevlerinin küçük ölçekli modeli olan Halkodaları; kaza, nahiye ve köy gibi kırsal bölgelerde 1940 yılından itibaren açılmaya başlamıştır. Halkevleri, Halkodaları sayesinde tüm hizmetlerini, köylere kadar yayabilme imkânı bulmuştur.¹⁵ Halkevlerinde yürütülen bütün işler, Halkodalarının etkinlik alanlarında yer almıştır. Ayrıca hizmet ve amaç bakımından aralarında hiçbir fark görülmemiştir.¹⁶ Kasaba ve köy gibi küçük yerleşim alanlarında, nüfusun veya teşkilatlanma yapısının yetersizliğinden dolayı Halkevlerinin yerine Halkodaları açılmıştır. Bu odalar 1940-1951 yılları arasında kurulacak olan birçok Halkevinin temelini oluşturmuştur.¹⁷

Halkevleri, Türkiye'nin kırsal kesimlerdeki olumsuz şartlardan dolayı köylere ve köylü vatandaşlara hizmet etmek için büyük güçlükler yaşamıştır. Halkevlerinin Köycülük Şubesi yaşadığı bu güçlüklerin bir kısmını aşabilmek için köylerde görev alan tüm öğretmenleri, doğal üyesi olarak kabul etmiş¹⁸ ve bu sayede 1940 yılında kurulan Köy Enstitülerinin temelleri atılmıştır. Köy Enstitüleri, köylerin potansiyelini keşfetmeye çalışmış ve köy koşulları içinde eğitim-öğretimi uygulamalı olarak yürütmüştür. Köy Enstitülerinin mimarı olan İsmail Hakkı Tonguç'a göre; "köyü kalkındırmaya değil, kendi unsurları ile içinden canlandırmaya çalışmak ve şuurlandırmak" ve "köyün her işte temel olması" enstitülerin asıl amaçlarıydı.¹⁹ Köy Enstitüleri, Halkodaları ve Halkevlerinin Köycülük Şubesi, Türk inkılâbını kırsal alanda yaşayan vatandaşlara benimsetmek ve yayılmasını sağlamak için düşünülmüş önemli projelerdi. Köylere yönelik bu projelerin temel yapı taşlarından biri de Adana Halkevi'nin Köycülük Şubesi olmuştur.

Adana Halkevi'nin dokuz²⁰ şubesinden biri olan Köycülük Şubesi'nin faaliyetleri araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Literatür incelendiğinde Adana Halkevi Köycülük Şubesi'nin faaliyetlerine Adana Halkevi'nin süreli yayın organları olan *Akgünler* gazetesinden, *Görüşler* ile *Çukurova* dergilerinden ve özel nitelik taşıyan diğer sayılardan ulaşılabilmektedir. *Görüşler* dergisinin 1943 yılının Ağustos ayındaki 58-59. sayısından 1946 yılının Temmuz ayındaki 88-91. sayısına kadar Köycülük Şubesi'nin faaliyetleri hakkındaki bilgiler oldukça azalmıştır. 1946 ve 1947 yıllarında yayımlanan *Çukurova* dergisinde ise Adana Halkevi'nin köycülük çalışmaları hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamıştır.

Adana Halkevi ile ilgili önceki yıllarda yapılmış çalışmalardan biri Erdem Çanak'ın "*Akgünler Gazetesi ve Gazetede Adana Halkevi*"²¹ başlıklı makalesidir. İsminden de anlaşılacağı gibi bu makalede ağırlıklı olarak *Akgünler* gazetesi anlatılmakta ve 1935-1936 yıllarında yayımlanan *Akgünler* gazetesindeki Adana Halkevi'nin dokuz şubesinin faaliyetleri hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca Hamza Kurtkapan'ın "*Adana Halkevi Görüşler Dergisinin Türk Modernleşmesi Açısından Analizi*"²² isimli yüksek lisans tezinde *Görüşler* dergisi sosyoloji disiplini açısından ele

¹² Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi: Halkevleri 1932-1951*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, 139.

¹³ Mehmet Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, 62.

¹⁴ Çeçen, *Atatürk'ün*, 178-179.

¹⁵ Yasemin Doğaner, "Atatürk İnkılâbının Yerleşmesinde Halkevlerinin Rolü", *Kök Araştırmalar: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2/2 (Güz 2000), 90.

¹⁶ C.H.P. *Halkodaları Talimatnamesi*, Ankara: Ulus Basımevi, 1939, 1; C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi, 1942, 17.

¹⁷ Tevfik Çavdar, "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 882.

¹⁸ Şimşek, *Bir İdeolojik*, 86. 1932'de yayımlanan C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi*'nde 61. maddede, 1940'da yayımlanan C.H.P. *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*'nde 110. maddede yer almıştır.

¹⁹ Tütengil, *Kırsal*, 118-119.

²⁰ 1. Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi, 2. Güzel Sanatlar (Ar) Şubesi, 3. Temsil (Tiyatro) Şubesi, 4. Spor Şubesi, 5. Sosyal Yardım Şubesi, 6. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, 7. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi, 8. Köycülük Şubesi, 9. Müze ve Sergi Şubesi.

²¹ Erdem Çanak, "Akgünler Gazetesi ve Gazetede Adana Halkevi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29/85 (Mart 2013): 1-45.

²² Hamza Kurtkapan, *Adana Halkevi Görüşler Dergisinin Türk Modernleşmesi Açısından Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

alınmıştır. Selvi Gürpınar'ın "1932-1945 Yılları Halkevi Tarihçesi, Adana Halkevi ve Çıkardığı Dergilerin Değerlendirilmesi"²³ isimli yüksek lisans tezi ise folklor disiplini çerçevesinde incelenmiştir.

Halkevleri Köycülük Şubeleri²⁴ ve Çalışmaları

Halkevlerinin kökeni 1912 yılında kurulan Türk Ocaklarına kadar uzanmaktadır. Halkevi şubeleri içinde geniş yer tutan Köycülük Şubesi'nin temelleri ise Türk Ocakları ve Halka Doğru Hareketinin iç yapısında ortaya çıkan Köycüler Cemiyeti ile atılmıştır.²⁵ Hem Türk Ocaklarının hem de Halkevlerinin ülkeye büyük faydaları olmuştur.²⁶ Halkevleri, ilk olarak 19 Şubat 1932'de 14 ilde kurulmuş ve Halkevlerinin temel amacı köylü ile gençlik başta olmak üzere Türk İnkılâbını vatandaşlara benimsetmek olmuştur.²⁷

Köylü vatandaşların iktisadi kalkınmalarına destek vermek, kültürel düzeylerini arttırmak ve aydın insanlarla kaynaşmalarını sağlamak Halkevlerinin köylere yönelik çalışmaları arasında yer almıştır.²⁸ Köylere modern bir görüntü kazandırmak, köylerde devletin varlığını hissettirmek ve köylünün iktisadî yönden kalkınmasını sağlamak Halkevlerinin köy konusundaki hedefleri arasındaydı.²⁹ Türk köylerinin millî ve tarihî niteliklerini bozmadan ele almak, devletin olduğu kadar Halkevlerinin de görevi olmuştur.³⁰ Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk köylerinde yaşayan vatandaşların yararına malî, iktisadî ve idarî kanunlar çıkarmış ve bu kanunları uygularken köylerin imarıyla ilgilenmiştir.³¹ Mimari yönden köylerin modern bir görünüme kavuşması için uzmanlar arasında birçok tartışma yaşanmıştır. Tartışmaların sonucunda inşa edilmek istenen modern köy tanımı 1924 yılında kabul edilen köy kanunu ile betimlenmiş ve örnek oluşturması için bu köylere *numune köy* adı verilmiştir.³²

Halkevlerinin köycülük şubeleri, köylere yönelik işleri organize edebilecek uzmanlara ve yaratıcı fikirlere ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyacı karşılamak için Halkevlerinin yönetmeliğinde izah edilen bir programla köy işlerinden anlayan köy rehberlerinin ve öğretmenlerinin çalışma koşulları sağlıklı bir hale getirilmeye çalışılmıştır.³³ Halkevi şubelerinde parti programına uyulması, bu programın her fırsatta uygulanması ve kökleşmesi başlıca görevler arasında yer almıştır.³⁴ Halkevi ve Halkodalarının köycülük çalışmaları, Halkevi üyelerinin köylere giderek köylülerle iletişime geçmesi ya da Halkevlerinde düzenlenen toplantılara köylülerin de davet edilmesi şeklinde uygulanmıştır.³⁵ Köylüye yararlı olmak amacıyla gezi faaliyetleri sırasında, Halkevi üyelerinden kendi alanlarında uzman olan doktor, ziraatçı, veteriner, hukukçu ve öğretmen gibi çeşitli meslek gruplarından insanlar katılmıştır.³⁶ Halkevleri bu gezilerde köylü vatandaşları sanatsal, sosyal ve kültürel alanlarda hem geliştirmek hem de eğlendirmek amacıyla seyyar sinema makinelerinden, küçük temsil gruplarından, karagöz oyunundan faydalanmıştır.³⁷ Köydeki vatandaşlar için açık hava tiyatroları, köylü geceleri düzenlenmiş ve asker mektupları yazılmıştır. Köylü halkın okuma ihtiyacını karşılamak için köylere seyyar kütüphaneler gönderilmiştir.³⁸ Hatta Halkevleri tarafından bazı köylerde birer okuma odası bile açılmış, bu okuma odaları da Halkodalarının kuruluşu için atılan bir adım olmuştur.³⁹

²³ Selvi Gürpınar, *1932-1945 Yılları Halkevi Tarihçesi, Adana Halkevi ve Çıkardığı Dergilerin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

²⁴ Halkevleri 1932'de köy çalışmaları ile ilgili faaliyetlerine "Köycüler Şubesi" adıyla başlamış olsa da 1940'da isim değişikliğiyle "Köycülük Şubesi" olarak devam etmiştir. *C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi*, Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932, 19-20; *C.H.P. Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, Ankara: Zerbamat Basımevi, 1940, 27-29.

²⁵ Şimşek, *Bir İdeolojik*, 85.

²⁶ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 350.

²⁷ Tefrik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara: İmge Kitabevi, 5. Baskı, 2013, 350.

²⁸ Şimşek, *Bir İdeolojik*, 85.

²⁹ Seyfi Tezer, "Cumhuriyette Köylü ve Köycülük", *Görüşler Kültür Dergisi*, 11 (Mayıs 1938), 1.

³⁰ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1943*, Ankara: 1944, 13.

³¹ Tezer, "Cumhuriyette Köylü ve Köycülük", 1-2.

³² Hilal Tuğba Örmecioglu "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köycülük Tartışmaları ve Numune Köyler", *Belleten*, 83/297 (2019) 730-731, <https://doi.org/10.37879/belleten.2019.729>, Erişim 14.05.2021.

³³ Nusret Köymen, *Köycülük Programına Giriş*, Ankara: Ulus Matbaası, 1935, 44-45.

³⁴ *C.H.P. Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, 3.

³⁵ *C.H.P. 1946 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara: 1947, 15.

³⁶ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1943*, 13.

³⁷ *C.H.P. 1946 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*, 16.

³⁸ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının 1940 Çalışmaları*, Ankara: 1941, 54.

³⁹ *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1943*, 13.

Bütçe ve personel durumu yeterli olan Halkevleri köylere yönelik çalışmalarında büyük başarılar elde etmiştir. Bütçesi kısıtlı olan Halkevleri ise ellerindeki imkânlarla göre bulunduğu bölgede faydalı olmaya çalışmıştır.⁴⁰ Köycülük Şubesi bir taraftan kendi araç-gereçleri ve imkânlarıyla inkılâbın getirdiği yenilikleri millete yaymak, diğer yandan da köyün sosyal hayatında yaşamaya devam eden millî değerleri göz önünde bulundurarak köylerin kalkınmasına yardım etmek için çaba göstermiştir. Halkevlerinin bu davayı tamamıyla kavrayıp çalıştıkları söylenemese de birçok köyde fikir ve iş yönünden başarılı çalışmalara rastlanmıştır.⁴¹

Halkevlerinin birçoğu çevrelerinde bulunan köyler üzerinde çeşitli bölgelerde araştırma yapmış, köylerdeki gözlem ve incelemelerini köy kütüklerinde tespit etmiştir. Bu incelemelerin sonuçlarını broşürler halinde yayınlayan birçok Halkevi görmek mümkündür. Köyün coğrafyası, kültürü, folkloru, tarihi, idaresi, bayındırlığı, sağlığı, iktisadi ve sosyal hayatı gibi alanlar köy araştırmalarında üzerinde durulan temel konular olmuştur.⁴² Halkevlerinin Dershane ve Kurslar Şubesi'yle iş birliği yaparak köylüyü okutmaya çalışmak, köylerde iki haftada bir okuma-yazma bilmeyen köylülerin mektuplarını yazmak, Sosyal Yardım Şubesi'nin desteğiyle hasta köylüleri şehirlerdeki sağlık ve bakım kurumlarında iyileştirmek Köycülük Şubesi'nin görevleri arasında yer almıştır.⁴³

Köycülük Şubesi, köylülerin boş vakitlerinde dinlenmelerini ve eğlenmelerini sağlamak, özellikle de sağlıklarını korumak amacıyla onların ilgisini çekecek sporları yaymaya çalışmıştır. Güreş, cirit, atıcılık, binicilik gibi geleneksel sporların yanında daha az maliyetle yapılması mümkün olan masa tenisi, voleybol gibi spor etkinlikleri de gerçekleştirmiştir.⁴⁴ Halkevleri, birçok şehirde köylere düzenledikleri gezilerde temel ihtiyaçların karşılanması ve günlük yaşamın daha iyi seviyeye gelmesi için köylüleri uyarmış, bu konuda yol gösterici olmaya çalışmıştır.⁴⁵ Tevfik Çavdar'a göre ise "*Köye yönelik çalışmalar bol bol öğüt verme niteliğindedir. Çalışmalar köylüye pahalıya mal oluyordu. Köy topluluğunun girişkenliğini arttırıcı, kendi sorunlarına sahip çıkıcı bir rol oynamıyordu.*"⁴⁶

Köylere yapılan ziyaretlerde; köylerde varlığını koruyan ve hâlâ konuşulan yöreye özgü kelimeler ile ilgili bilgiler toplamak, köylerin köy kanunlarına uygun bir şekilde düzenlenmesini sağlamak, görülen çeşitli hastalıkların önüne geçmek ve hastalıklara engel olmak amacıyla sağlık hizmetleri sunmak, doğal afetler konusunda bilgilendirmek, yerleşim yerlerini daha iyi hale getirmek için yoğun çaba gösterilmiştir. Aynı zamanda köylülerin birikim yapmalarını teşvik etmek, alkol ve tütün gibi ürünlerin zararlarını köylülere anlatmak ve okuma-yazma bilmeyen köy vatandaşlarına kendi işlerini görece kadar okuma-yazmayı öğretmek amacıyla birçok çalışma yapılmıştır.⁴⁷ Millî kalkınma yönünde köylülerin şehirlilerden şehirlilerin de köylülerden öğreneceği tarım, hayvancılık ve makineleşme gibi çeşitli konular yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında devlet yöneticileri ülke genelinde millî birliğin, aydınlarla halkın kaynaşmasından doğacağına inanmıştır.⁴⁸

Adana Halkevi Köycülük Şubesi ve Faaliyetleri

Halkevlerinin birinci açılış yıl dönümünde, 24 Şubat 1933'te Adana Halkevi resmî bir törenle açılmıştır.⁴⁹ Köy işleriyle ilgilenmek amacıyla Adana Halkevi Köycülük Şubesi'nin ilk komite seçimi, 11 Mart 1933'te saat 17.00'de gerçekleşmiştir.⁵⁰ Bu şubeye kayıtlı 496 üyenin 265'i oy kullanmış ve saat 19.30'da tasnif işlemine başlanmıştır. Tasnif sonucunda Halkevlerinin talimatnamesine göre bir komite başkanı ve dört komite üyesi seçilmiştir.⁵¹ (Tablo 1) Komite seçiminin ardından köylere yönelik faaliyetlerini hızlandırmıştır.

Adana Halkevi Köycülük Şubesi kapsamlı ve ciddi bir program doğrultusunda her hafta veya on beş günde bir köylere giderek köylülerle görüşmeyi, köylü vatandaşlara ağaçlandırma eğitimi vermeyi, hayvan barınaklarının sağlıklı ve temiz olması yönünde bilgilendirmeyi, çiftçi geceleri düzenlemeyi planlamıştır. Köylerdeki

⁴⁰ C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının 1942 Çalışmaları, Ankara: 1943, 16.

⁴¹ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1943, 13.

⁴² C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının 1940 Çalışmaları, 54-55.

⁴³ Halkevleri 1932-1935 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, Ankara: 1935, 114.

⁴⁴ C.H.P. 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, Ankara: 1946, 24.

⁴⁵ Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebliğatı, İkinci Kânun 1933'ten Haziran 1933 Nihayetine kadar, Cilt 2, Hâkimiyeti Millîye Matbaası, 1933, 25.

⁴⁶ Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 355.

⁴⁷ Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebliğatı, Cilt 2, 25-27.

⁴⁸ C.H.P. 1946 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, 15.

⁴⁹ "Halkevi", Yeni Adana, 23 Şubat 1933, 1; "Halkevi Açılıyor", Yeni Adana, 24 Şubat 1933, 1-2.

⁵⁰ "Yarın Halkevi Köycülük Şubesi Komitesi Seçilecek", Yeni Adana, 10 Mart 1933, 1.

⁵¹ "Adana Halkevi", Yeni Adana, 12 Mart 1933, 1.

hastalıklarla ilgilenerek teşhis koymak, okulsuz köylere okul yaptırılması için harekete geçmek, meyve ağacı yetiştirmeyi yaygınlaştırmak ve arıcılığı özendirmek, köylünün çiftçilik yönünden ilerlemesi ve sağlık konusunda bilgilendirilmesi amacıyla faaliyetlerde bulunmak istemiştir.⁵²

Adana Halkevi Köycülük Şubesi köylüyü şehirliyle şehirliyi köylüyle yakınlaştırmak, köyleri cumhuriyet ideolojisiyle yeniden kurmak ve şube faaliyetlerinin bu doğrultuda gelişmesini sağlamak için girişimlerde bulunmuştur. Bu şube, kaynaşma ve anlaşma amacıyla yöredeki köylülere imkân buldukça Halkevindeki genel eğlence ile toplantılara davet etmenin yanı sıra Halkevi üyelerinin de belli mevsimlerde köylerde düzenlenen kır bayramlarına katılmalarını sağlamıştır.⁵³ Adana Halkevi Köycülük Şubesi'nin 1933-1938 yıllarındaki çalışmaları sırasında iki temel noktaya yoğunlaştığını görmekteyiz. Birincisi Çukurova'da birkaç köyü numune olarak seçip modern bir köy haline getirmek, ikincisi köy gezilerinin genelinde tüm halkı kültür, sağlık, sosyal ve ekonomi gibi konularda bilgilendirmek ve aydınlatmaktır.

Adana Halkevi'nin kuruluş yılında, 1933'te, Halkevi üyeleri köylerde yapılması gerekli görülen tarımsal ve ekonomik girişimler hakkında toplantılar ve söyleşiler düzenlemiştir. Adana'nın köylerinde ağacın faydasını göstererek öğretmek, ağaçlandırılacak bir köyün ortaya koyacağı çağdaş manzarayı ve sıhhi faydayı sağlamak için köylülere fidanlar dağıtmış ve diktirmeye başlamıştır.⁵⁴ Okuma yazma bilmeyen köylü vatandaşların dilekçelerini ve mektuplarını yazmak, onların işlerini takip etmek ve sonuçlandırmak için bir müracaat bürosu açmıştır. Bu büroda yıl içinde yüzlerce dilekçe yazılmış, birçok vatandaşın işi kolaylaştırılmıştır. Fakat bütçe gelirinin yetersizliği nedeniyle bir süre sonra bu müracaat bürosu kaldırılmıştır.⁵⁵

Köycülük Şubesi, Ziraat Bankası ile temasa geçerek 1934 yılında şehirde ve köylerde bulunan çiftçilere buğday ve pamuk tohumları dağıtmıştır. Köylere sık sık giderek köylülere tarımsal, ekonomik, sosyal konular üzerine rehberlik etmiştir. Köprü köyünde Halkevi adına ayrılan mahalleye birçok ağaç dikilmesini sağlamıştır. Ziraat Mektebi tarafından şubeye verilen meyveli (zerdali, dut, turunç) ve meyvesiz (akasya, mazi, selvi, amber akasya) ağaçlardan birçok köye toplam 1.985 fidan dağıtılmıştır.⁵⁶ (Tablo 2)

Adana Halkevi'nin 1935'te köylü vatandaşlar için gerçekleştirdiği en önemli gelişme *Akgünler* adıyla bir gazete yayımlamaya başlamış olmasıdır. *Akgünler* gazetesi, ilk sayısında çıkış amacını şu sözlerle ifade etmiştir: "*Akgünler, Adana Halkevinin gazetesidir. Öz yolu; Türk köyü ve Türk köylüsü için faydalı olmaktadır. Bunu derken sakın, kentlerdeki iyice yetişmemiş yurttaşları düşünmediğimiz sanılmasın; yazı yazarken onları da karşımıza alacağız...*". Ayrıca gazete başlığının hemen altında "*Türk köyü ve Türk köylüsü için*" sloganına da yer verilmiştir.⁵⁷ *Akgünler* gazetesinin köylere düzenli bir şekilde gönderilmesi sağlanmış, köylü vatandaşların isteklerini gazeteye bildirmeleri istenmiş⁵⁸ ve bu istekler için gazetede bir dilek köşesi ayrılmıştır.⁵⁹

Şube üyeleri 22 Mart 1935'te Ziraat Mektebi'nde yapılan Toprak Bayramı kutlamasına büyük bir ilgi göstermiş ve köylü ile çiftçilerin bayram kutlamasına katılmalarını sağlamışlardır. Aynı zamanda köylerden gelen birçok yoksul hasta vatandaşın hastaneye yatışı gerçekleştirilmiş, vatandaşlar muayene ve tedavi ettirilmiştir. Bu şube, Yüreğir bölgesindeki merkez köyleri için numune köy olarak seçtiği Mihmandar köyünde, yapılması planlanan okul ve köy odası için bahçe yerini ayırmış, etrafını çevirmiştir. Buranın toprağı sürülüp hazırlandıktan sonra ağaçlandırılmaya başlanması planlanmıştır. Nisan ayı içinde Adana Halkevi'nde bir çiftçi gecesi düzenlemeyi ve bu gecede köylüye yönelik konferanslar vermeyi kararlaştırmıştır.⁶⁰ Bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte Köycülük Şubesi, Mayıs 1935'te köylü vatandaşlara faydalı bilgiler öğretmek üzere yola çıkmış ve köylere ulaşmıştır. Köylerde fazla ilgilenilmeyen veya hâlâ eski yöntemlerle yürütülmeye çalışılan arıcılık işi için Adana Halkevi Köycülük Şubesi tarafından köylülere arıcılık hakkında tekniğine uygun bir biçimde pratik bilgiler

⁵² "Faydalı Bir Kurumumuz", *Akgünler*, 2 Aralık 1935, 2.

⁵³ "Halkevimizin Bir Yıllık Faaliyeti", *23 Şubat Dergisi*, Adana: Türk Sözü Matbaası, 1934, 36; C.H.P. Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 27-28.

⁵⁴ "Halkevimizin Bir Yıllık Faaliyeti", *23 Şubat Dergisi*, 36.

⁵⁵ "Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, Adana: Türk Sözü Basımevi, 1938, 19.

⁵⁶ "Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, 22-23.

⁵⁷ "Akgünler Niçin Çıkıyor?", *Akgünler*, 5 Ocak 1935, 1.

⁵⁸ "Halkevimizin Nisan Bilançosu", *Akgünler*, 9 Mayıs 1935, 4.

⁵⁹ "Akgünler", *Akgünler*, 6 Nisan 1935, 1; Çanak, "Akgünler Gazetesi", 21.

⁶⁰ "Evimizin Aylık Bilançosu", *Akgünler*, 6 Nisan 1935, 1.

verilmesi planlanmış, köylülere ücretsiz dağıtmak için yeni kovanlar getirilmiştir. Fakat bu düşüncenin faaliyete geçmesi için petek yapma makinesine ihtiyaç duyulmuş ve bu makine gelene kadar etkinlik ertelenmiştir.⁶¹

Adana Halkevi Köycülük Şubesi 1935 yılının Temmuz ayı içinde ihtiyar yönetim odaları açarak geçici ve bulaşıcı hastalıklarla ilgili konferanslar düzenlemiştir. Sosyal Yardım Şubesi'yle iş birliği yapılarak köylerdeki okullara ve ihtiyar heyeti odalarına asılmak üzere trahom, frengi, verem ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklara ait bilgilendirici levhalar Sağlık Bakanlığı'ndan getirilmiş ve köyler için sağlık yardım çantaları hazırlanmıştır. Özellikle sıtma hastalığı ile mücadele edilmesine katkı sağlanmıştır. Ziraat Odası ve Çiftçi Birliği ile birlikte uçak tehlikesi hakkında çiftçilere söylevler verilmiş, toplantı düzenlenmiştir. Adana'daki köylü vatandaşları bilgilendirmek için dağıtılan *Akgünler* gazetesinin istenilen şekilde okunup okunmadığı incelenmiştir.⁶² Haziran 1935'te köy öğretmenleri, Adana Halkevi'nde toplanmış, Köycülük Şubesi vatandaşlara direktifler vermiş ve *Akgünler* gazetesinin köylüye okutulması için köy öğretmenlerini görevlendirmiştir. Köycülük Şubesi, köylerde bilgilendirme gezilerine başlamış ve numune köy olarak incelemeler yaptığı Mihmandar köyündeki nadas gibi diğer işlerle ilgilenmiştir.⁶³

Köylü vatandaşların *Akgünler* gazetesine gönderdikleri dilek mektuplarında en çok dile getirilen konu köylerdeki okul ihtiyacı olmuştur. Bu nedenle Halkevi üyeleri yaz tatilinin bitmesinin ardından ilgili yerlerle görüşerek köylülerin bu isteklerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁶⁴ Köylülerin okul ihtiyaçlarını karşılamak için Köycülük Şubesi üç yıllık bir program hazırlamış ve bu program dâhilinde örnek bir köy seçmiştir. Bu sırada pamuk ekimi hakkında incelemeler yapmış, arıcılık için kurs açmıştır.⁶⁵

Köycülük Şubesi, Yemişli'ye giderek köyün okul işleriyle uğraşmış, bir köy okulu yapılmasını sağlamış, buraya öğretmen gönderilmesi için valiliğe başvuru yapmıştır. Ayrıca Yemişli'deki Türk aşiretleri üzerinde Köycülük Şubesi'ni ilgilendiren konularda incelemelerde bulunmuştur. Şube, isimleri Türkçe olmayan köylerin listesini çıkarmış ve ardından bu listeyi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi'ne vermiştir. Yardıma ihtiyaç duyan köylü vatandaşların şehirdeki işleriyle ilgilenmiş ve Taşçı köyünde doğum esnasında ölü çocuk doğuran bir kadını, doğumhaneye yetiştirerek hayatını kurtarmıştır.⁶⁶ Aralık 1935'te planlarını ve isteklerini kısa sürede uygulamak amacıyla Adana Halkevi Köycülük Şubesi'nin emrine bir kamyon verilmiştir.⁶⁷ Bu kamyon sayesinde haftada bir veya on beş günde bir düzenli olarak köy gezileri düzenlemiştir.

Adana Belediyesi iki tekerlekli arabaların öküz ve mandalara çok fazla güç yüklediğini ve şehir yollarının bozulduğunu düşündüğü için bu arabaların şehre girişini yasaklamış, bunun yerine dört tekerlekli arabaların kullanımına izin vermiştir. (1934) Köylü vatandaşların bu karara dikkat etmeleri ve yasak günü (1 Ocak 1936) geldiğinde hazırlıklı olmaları istenmiştir. Bu gelişmeler Adana Halkevi'nin yayın organı olan *Akgünler* gazetesi aracılığıyla köylülere duyurulmuştur.⁶⁸

Toprak Bayramı nedeniyle 22 Mart 1936'da Köycülük Komitesi'nin üyeleri, otomobil ve kamyonlarla Ziraat Mektebi'ne gitmiş ve buradan 300 fidan alarak bir tarım uzmanı ile birlikte Mihmandar köyüne geçmiştir. Komite üyeleri bu köyde yaşayan vatandaşlara ağaç dikme ve yetiştirmenin ülke ekonomisine kazandıracığı faydaları anlatmıştır. Hemen ardından on iki dönümlük bir alanda belirli yerlere götürülen bu ağaç fidanları şube üyeleri ve köylüler tarafından dikilmiştir.⁶⁹

Köycülük Şubesi, bahar mevsiminin gelmesi ve ulaşım imkânlarının sağlanmasıyla köylerdeki gezilerine başlamış ve Yemişler köyüne giderek burada yapılması düşünülen okulun yerini tespit etmiştir. Bu seyahatler sırasında 87 hastaya ilaç dağıtılmış ve tedavileri uygulanmıştır. (1936) Komite üyesi Şahin Bey, yaz tatilinde Pozantı ve Kamışlı bölgelerindeki köylere gidip burada bulunan insanlara Köy Kanunu hakkında önemli bilgiler içeren sohbet ve toplantılar düzenlemiştir. Adana'ya bağlı 18 köyde köylülerin köy defterlerini, resmî belgelerini, mektuplarını yazmak ve zabıt tutanağı tutmak gibi konularda bilgi verileceği duyurulmuştur. Köyde terk edilmiş

⁶¹ "Geçen Ay İçinde Halkevimiz", *Akgünler*, 3 Haziran 1935, 2.

⁶² "Halkevi Geçen Ay Ne Yaptı?", *Akgünler*, 1 Temmuz 1935, 1; "Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, 27.

⁶³ "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", *Akgünler*, 23 Şubat 1936, 4.

⁶⁴ "Halkevimiz Geçen Ağustos Ayında Neler Yaptı?", *Akgünler*, 20 Eylül 1935, 1.

⁶⁵ "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", *Akgünler*, 23 Şubat 1936, 4.

⁶⁶ "Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, 27-28; Kurtkapan, *Adana Halkevi*, 42.

⁶⁷ "Faydalı Bir Kurumumuz", *Akgünler*, 2 Aralık 1935, 2.

⁶⁸ "Köylümüz İçin?", *Akgünler*, 20 Eylül 1935, 3.

⁶⁹ "Mihmandar Köyümüzde Köycülük Kolu Tarafından Yeni Ağaçlar Dikildi", *Akgünler*, 1 Nisan 1936, 2.

bir çocuk bulunmuş ve komite bu çocuğa bakması için bir sütanne bulmuş, böylece hayatını kurtarmıştır. Köycülük Şubesi'ne başvuru yapan birçok köylünün işleri takip edilmiş ve köylülere çeşitli konularda yardımcı olmaya çalışılmıştır.⁷⁰ Köycülük Şubesi, 1936 yılının Haziran ayındaki köy gezileri sırasında sağlık, kültür, köycülük ve soyadı kanunu hakkında bilgilendirmek için konferanslar düzenlemiş ve köydeki hastaları tedavi ettirerek sağlık çalışmalarında bulunmuştur. Sosyal Yardım Şubesi'nin desteğiyle tarım işçilerinin toplantı günlerinde sağlık kontrolleri yapılmış ve 181 kişi muayene edilmiştir.⁷¹

Çukurova'daki köy sayısının fazla, köylerin dağınık, bütçelerinin ise kısıtlı olmasından dolayı 1937 yılı içinde Köycülük Şubesi, Çukurova'nın üç farklı bölgesinde yer alan ve merkezî durumda olan Zeytin, Mihmandar ve İncirlik köylerini yeniden numune köy haline getirmek için seçmiş, köycülük faaliyetlerini daha çok bu köylerde gerçekleştirmiştir.⁷² 9 Mayıs 1937'de, Adana Halkevi üyelerinden meydana gelen 45 kişiyle Misis köyüne bir etkinlik gezisi düzenlemiştir. Köylü insanlarla bilgi amaçlı söyleşiler yapılmıştır. Koşu ve güreş müsabakaları düzenlenerek birinci olan vatandaşlara ödül verilmiştir. Güzel Sanatlar Komitesi'nden Sıtkı Avcı Grubu köylülere halk türküleri söylemiş, bando grubu müzik parçaları dinletmiştir. Hastalar tedavi edilmiş, durumu ağır hastalar şehirde bulunan hastaneye nakledilmiştir.⁷³ 30 Mayıs 1937'de Misis köyüne gidilerek 9 Mayıs'ta gerçekleştirilen gezide zamanın yetersizliğinden dolayı bakılamayan hastalar Cemil Alsan, Hakkı Somay ve Mazhar Erdoğan tarafından muayene ve tedavi edilmiş, diş rahatsızlığı olan 40 hastaya bakılmıştır. Bu ikinci gezide muayene ve tedavi uygulanan 91 hastanın ilaçları ücretsiz dağıtılmıştır.⁷⁴ 19 Aralık 1937'de Mihmandar köyüne bir gezi düzenlenmiş, bu geziye katılan Sosyal Yardım Komitesi Başkanı Dr. Ekrem Baltacı köylü vatandaşlara sağlık konusu üzerine söyleşiler vermiş ve Dr. Hakkı Somay köydeki insanların dişlerini tedavi etmiştir. 67 kişi muayene edilerek hastaların ilaçları verilmiştir. Daha sonra Adana Halkevi'nin Dil, Tarih ve Edebiyat Komite üyesi Vasıf Canbay devlet demiryolları ve sanayileşme hakkında bir konuşma yapmıştır.⁷⁵

Köycülük Şubesi, 3-8 Nisan 1938'de, numune olarak ele aldığı köylerden biri olan İncirlik'e giderek köy meydanını tespit etmiş ve krokisini çizmiştir. Adana Halkevi Başkanı Yusuf Ziya Özbakan'ın, Köycülük Komitesi Başkanı Seyfi Tezer'in ve şube üyelerinin katılımıyla İncirlik'e 10 Nisan-6 Haziran 1938 tarihleri arasında tekrardan gidilmiş, köylülerle konuşmalar ve köy kroki üzerinde gerekli incelemeler yapılmıştır. 21 Mayıs 1938'de Adana Halkevi Başkanı'nın da katılımıyla sekiz kişilik kafiye⁷⁶ ve iki kadastrucu ile Zeytinli köyüne bir gezi düzenlemiş, "Köy Kalkınması" hakkında köyde yaşayan vatandaşlarla konuşmalarda bulunmuş ve yapılacak işler için notlar alınmıştır. Köyde yaşayan insanlar, komite üyeleri ile iş birliği yaparak köylerin gelişimi için faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁷⁷ Mihmandar, İncirlik, Zeytinli ve Köprü köylerinde köy meydanı, köy odası, köy okulu yaptırmak, okuma çağındaki çocukları okutmak, kümesleri ıslah edip evlerden ayırmak, sokakları düzenlemek, gübreleri dışarı attırmak ve buna benzer işleri başarıyla yerine getirmek için çalışmalar yapılmıştır.⁷⁸

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kültür kaynağı olarak görülen Halkevleri köylerin işleriyle uğraşmış ve kendi imkânlarıyla birçok yönden yarar sağlamaya gayret etmiştir. Köylünün dertlerini dinlemiş, hastalarına bakmış, toplumsal kalkınmasına yardım ve rehberlik ederken bir taraftan da köyün imarına çalışmıştır. Özellikle Adana Halkevi'nin yıllık programındaki numune köyler olan İncirlik, Zeytinli ve Mihmandar köylerinde başarı imkânına sahip pratik esaslar üzerinde durulmuştur.⁷⁹

⁷⁰ "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilançosu", *Akgünler*, 1 Haziran 1936, 2.

⁷¹ "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", *Akgünler*, 20 Haziran 1936, 2; "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", *Akgünler*, 8 Temmuz 1936, 4.

⁷² "Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, 64.

⁷³ "Adana Halkevinde Dört Buçuk Ay", *Görüşler Kültür Dergisi*, 4 (Ekim 1937), 23; "Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, 64.

⁷⁴ "Adana Halkevinde Dört Buçuk Ay", *Görüşler Kültür Dergisi*, 4 (Ekim 1937), 23; "Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, 64.

⁷⁵ "Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, 64-65.

⁷⁶ Sekiz kişilik kafiye de yer alan isimler şunlardır: Yusuf Ziya Özbakan, Seyfi Tezer, İsmail Burdur, Ömer Sanver, Ekrem Baltacı, Hadi Okan, Taha Toros, Süleyman Sergici. "Halkevinde", *Görüşler Kültür Dergisi*, 10 (Nisan 1938), 47; "Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, 72.

⁷⁷ "Halkevinde", *Görüşler Kültür Dergisi*, 10 (Nisan 1938), 47; "Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, 70-72.

⁷⁸ *Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde*, İstanbul: Tan Matbaası, 1938, 167.

⁷⁹ Tezer, "Cumhuriyette Köylü", 2.

Adana Halkevi, faaliyetleri için 1939 yılının Şubat ve Mart ayında köylere yönelik hazırlıklarını tamamlamış ve köylere gitmeye başlayacağını duyurmuştur.⁸⁰ 7 Mayıs 1939'da Köycülük Şubesi, İncirlik ve Kürkçüler köylerine bir gezi düzenlemiştir. Bu geziye Adana Halkevi'nin doktor ve dışı olan üyeleri de katılmış ve sağlığın önemi ile ilgili sadece doğru olanların yapılması konusunda vatandaşları uyarmıştır.⁸¹ Üç hafta sonra, 28 Mayıs 1939'da Hadırlı köyüne bir inceleme ve araştırma gezisi yapılmıştır. Köycülük kolu, temsil kolu, diğer şubelerin komite üyeleri ve Maarif Müdürü'nün katılımlarıyla yapılan bu gezide önemli konularda etkinlik düzenlenmiştir. Tamamıyla Eti Türklerinin yaşadığı Hadırlı köyünde, öğretmen Ömer Sanver'in "Rejim ve Dil" konusu üzerine yaptığı konuşması ve Temsil Şubesi'ndeki gençler tarafından oynanan "İstiklal" piyesine köylüler büyük bir ilgi göstermişlerdir. Kürkçüler köyünde arıcılığa meraklı olan bir vatandaşa yardım edilmiş ve arıcılığın önemi üzerine köylülere bilgi verilmiş, bu işi yapması için köylülerin özen göstermesi istenmiştir.⁸²

Halkevlerinin, köylere yönelik gizli veya açık ideolojik nitelikte faaliyetler gerçekleştirdiği görülmüştür. Örneğin 1939 yılının yaz aylarında Adana Halkevi Köycülük Şubesi ile Temsil Şubesi, Eti Türklerinin oturduğu Hadırlı köyüne bir gezi düzenlemiştir. Ankara Halkevi'nin yayın organı vasfındaki *Ülkü* dergisinde, ziyaret edilen Hadırlı köyünün tanıtılma biçimi Türk Tarih Tezi'nin bir yansıması olmuştur.⁸³

Adana Halkevi, Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu uluslararası durum nedeniyle Başbakan Refik Saydam'ın yayınladığı hükümet bildirisini ve özellikle vurguladığı ihtiyaç fazlası üretime hız verilmesi isteğini göz önünde tutmuştur. Bu konuda halkı ve köylüyü bilinçlendirmeyi görev edinmiştir. Bu amaçla şehir halkının bir arada bulunduğu kalabalık yerlerde özellikle borsa ve kahvehanelerde konferanslar düzenlemiştir. Adana Halkevi, aynı amaçla çeşitli gruplar halinde farklı köylere giderek fazla ekim ve bunun sağlayacağı faydalar hakkında köy meydanlarına ve kahvehanelere toplanan köylülerle konuşmalar gerçekleştirmiştir. Yine bu konuda makaleler hazırlanarak yerel gazetelerde de yayınlar yapılmıştır.⁸⁴

Köycülük Şubesi, Kasım 1939'da köylere yönelik geniş bir programla çalışmış, fazla üretim konusunda köylü vatandaşlarla sık sık temaslarda bulunmuştur. Özellikle Halkevi Başkanı Nevzat Güven Köycülük Şubesi'nin yapabileceği işleri kendisi organize etmiştir. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle köylerle bağlantısını koparmamaya dikkat eden Köycülük Şubesi'nin görev edindiği işlerden bazıları; köy sokaklarını düzenlemek, küçük bataklıkları kurutmak, sağlığı bozan atıkları, gübreleri, kümes ve ahırları evlerin uzağına kaldırmak, köy okulu ve okuma odası yaptırmak, köy odaları ve okullarına kitaplar vermek, okuma çağına gelmiş çocukları okutmak ve köyleri ağaçlandırmak olmuştur. Numune köylerden İncirlik'e ve Zeytinli'ye düzenli bir şekilde gidilerek planları çıkartılmıştır.⁸⁵

1940 yılının Ocak ayı içinde Köycülük Komitesi köylerdeki vatandaşlarla temasa geçip köylerin ağaçlandırılması konusunda araştırmalar yapmıştır.⁸⁶ Adana Halkevi'nin yayın organı olan *Görüşler* dergisinin 1940 yılına ait sayılarında köy ve köycülük konusunda neşriyata başlanmıştır. Adana Halkevi bu neşriyatları köy öğretmenlerine ve başöğretmenlere ücretsiz göndermiştir. Köylerle ilgili daha ayrıntılı bilgilere sahip olmak için köy belletenleri doldurtmayı, köylerin anayollarını çamurdan kurtarmak için yerel imkânlarla göre taş döşeme yapılması, beş köye seyyar kütüphane ve örnek kümes yapılması, 16 köye ilaç dolabı ve ilaçlar verilmesi planlanmıştır. 1940 yılı boyunca dönem açısından modern yapıda okulu bulunan Misis, Tuzla, Karataş, Kadıköyü, Kürkçüler, Gerdan (Resim 1) ile gelişime müsait olan Zeytinli, Kurttepe, İncirlik, Yalmanlı, Çıldırım, İsmailiye, Suluca, Büyükaraplar, Denizkuyusu ve Yemişli için kalkınma programları uygulamayı seçmiş ve Şubat ile Mart aylarında bu köylerin durumunu ele almıştır.⁸⁷ Köycülük Şubesi'yle iş birliği içinde hareket eden ve Ceyhan ile Osmaniye'ye gezi düzenleyen Temsil Şubesi üyeleri köylerde temsiller vermiştir. Spor Şubesi üyeleri ise gruplara ayrılarak köylere iki gezi düzenlemiş ve bu şubenin gençleri paraşütlü kıtalar hakkında köylü vatandaşlara konferanslar vermiş, broşürler dağıtmıştır.⁸⁸ (Resim 2 ve 3)

⁸⁰ "Şubat ve Mart Aylarında Evimiz Çalışmalarının Hülâsası", *Görüşler Kültür Dergisi*, 17 (Nisan 1939), 32.

⁸¹ "Evimizin Nisan-Mayıs Çalışmaları", *Görüşler Kültür Dergisi*, 18 (Mayıs 1939), 32.

⁸² "Evimizin Son Ay Zarfındaki Çalışmaları", *Görüşler Kültür Dergisi*, 19 (Haziran 1939), 37-38.

⁸³ Şimşek, *Bir İdeolojik*, 137.

⁸⁴ "Evimizin Dört Aylık Çalışma Hülâsası", *Görüşler Kültür Dergisi*, 20-21 (Eylül-Ekim 1939), 63.

⁸⁵ "Evimizin 2 nci Teşrin Çalışma Hülâsası", *Görüşler Kültür Dergisi*, 22 (Kasım 1939), 32.

⁸⁶ "Evimizin 1940 Kânunusani Çalışma Hülâsası", *Görüşler Kültür Dergisi*, 24 (Ocak 1940), 33.

⁸⁷ Ekrem Gürsel, "Köylerde Kalkınma Hazırlıkları", *Görüşler Kültür Dergisi*, 25-26 (Şubat-Mart 1940), 32.

⁸⁸ "Mecmuamızın Çıkmadığı Aylarda Evimizin Çalışma Hülâsası", *Görüşler Kültür Dergisi*, 28 (Eylül 1940), 32.

Dil, Edebiyat Şubesi ve Neşriyat Şubesi başkanlarının da katılımıyla, Ocak 1941’de, Köycülük Şubesi tarafından düzenlenen toplantıda sekiz köye kütüphanelerle birlikte hediye edilecek kitapların isimleri belirlenmiştir. Bu sekiz köye birer kütüphane hediye etmek için kitap dolapları yaptırılmıştır. Halkevi, kitapların satın alınması amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Kitaplar hazırlandıktan sonra Köycülük Komitesi’nin kılavuzluğunda köy gezileri düzenlenmiştir.⁸⁹ Şubat 1941’de Köycülük Şubesi, köylüler arasında okuma isteğini uyandırmak ve bu isteği, imkânları dâhilinde karşılayabilmek için kütüphanenin kurulmasına karar vermiş, ayrıca yakın zamanda kütüphane ihtiyaçlarını ilgili yerlere göndereceğini duyurmuştur.⁹⁰

Güzel Sanatlar, Temsil, Sosyal Yardım, Spor ve Köycülük şubeleri iş birliği yaparak dönemin Adana Halkevi Başkanı Dr. Kemal Satır’ın önderliğinde 80 kişilik bir kabile halinde 21 Nisan ve 25 Mayıs 1941 tarihlerinde Misis köyüne gitmiş, sosyal ve sağlık alanında yardımlarda bulunmuştur.⁹¹ Köycülük Şubesi, 15 Haziran 1941 tarihinde Sosyal Yardım Şubesi’yle birlikte bu kez İncirlik köyüne bir gezi düzenlemiştir. Bu gezide köylü vatandaşlarla konuşmalar yapılmış, Sosyal Yardım Şubesi köylü vatandaşlardan 35 hastayı muayene ederek ilaçlarını vermiş, köylere ağaç dikmek ve okul binasının eksiklerini gidermek için ilgili makamlarla görüşmelerde bulunmuştur.⁹² 13 Temmuz 1941’de Köycülük Şubesi tarafından bu kez de Zeytinli köyüne bir gezi düzenlenmiş, 14 kişinin katıldığı bu köy gezisinde köylünün sorunları ve istekleri dinlenmiştir. Bu konuların başında köye içme suyu getirilmesi, okulun daha iyi bir hale getirilmesi, köy yolunun ağaçlandırılması yer almıştır. Kürkçüler köyünde 200’den fazla hasta ve trahomlu insanı muayene ederek ilaçlarını sağlamıştır. Ayrıca tarihî, kültürel ve sanatsal açıdan “İstiklal” isimli piyes Tiyatro Şubesi tarafından temsil edilmiş, halk türküleriyle konser verilmiş, tarım ve sağlık konularında konuşmalar yapılmıştır.⁹³ (17 Ağustos 1941)

Köycülük Şubesi, 5 Nisan 1942’de Karalar Bucağı köyüne bir gezi düzenlemiştir. Bu gezide Köycülük Şubesi üyelerinin, halk türküleri ekibinin, doktorların ve ziraat memurlarının katılımıyla birçok alanda köylü için yararlı olmaya çalışılmıştır. Adana Halkevi İdare Heyeti üyeleri, Köycülük Şubesi üyeleri, halk türküleri ekibi, doktor ve sağlık memuru olmak üzere 25 kişilik bir kabile Kadıköy’deki seyyar dikiş kursunun sergisine katılmışlardır. Maarif Müdürü, Kız Enstitüsü Müdürü ve öğretmenleri büyük bir kamyonla köye hareket etmişlerdir. Yüreğir Ovası’nın en büyük köylerinden biri olan Kadıköy’de akşam saatlerine kadar çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca dikiş kursunun sergisi gezilmiş ve köylülerle görüşülmüştür. 26 Nisan 1942 tarihinde Köycülük Şubesi’nin “seyyar yerli mallar” sergisinde açıklamalarda bulunulmuş ve her gezide olduğu gibi doktor ve sağlık memuru tarafından hastaların muayene ve tedavi işlemleri gerçekleştirilmiştir.⁹⁴ Adana Halkevi’ne ait dokuma tezgâhı Karalar Bucağı köyüne kadar nakledilmiş ve Mayıs ayı boyunca köylülere dokuma tezgâhının kullanımını öğretmek için ders verilmiştir.⁹⁵ (1942)

Köycülük Şubesi’nin Baklalı köyüne düzenlediği geziye Güzel Sanatlar ve Temsil Şubesi üyelerinden yaklaşık 35 kişi katılmıştır. 1943 yılının Nisan ayındaki bu gezide; Adana’nın başlıca toprak mahsulü ve büyük bir endüstrisi olan pamuğun çeşitli ekim aşamalarını gösteren numuneler, pamuk ve çığit yağlarının çeşitli şekillerinden oluşan koleksiyonlar köylüye gösterilmiştir. El dokuma tezgâhı konusunda Baklalı köyü, tecrübeli olması nedeniyle el dokumacılığında çok daha iyi örnekler elde etmiştir. Ülkenin diğer yerlerindeki Halkevlerinden getirilen numuneler köylülere gösterilmiş ve kendi el emekleriyle bunlar arasındaki büyük farklara işaret edilmiştir. Köy okulunu daha iyi bir duruma getirmek, köy mezarlığını okuldan daha uzak bir yere taşımak, köyü en yakın şimendifer istasyonuna bağlayan yolu mümkün olduğu kadar ıslah etmek ve güzergâhtaki derenin üzerine bir köprü kurmak gibi çalışmalar hakkında görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda alınan kararların hemen uygulandığı görülmüştür.⁹⁶

Köycülük, Temsil, Güzel Sanatlar ve Sosyal Yardım şubeleri üyelerinden 21 kişinin katılımıyla Gerdan köyüne bir gezi düzenlenmiştir. 1-2 Mayıs 1943 tarihindeki bu gezi hakkında Adana Halkevi üyesi Abidin Dino *Görüşler* dergisinin Mayıs ayındaki sayısında bir yazı yayınlamıştır.⁹⁷ Dino bu yazısında, Gerdan köyüne ait anılarını

⁸⁹ “Evimizin Kânunusani Ayı Faaliyeti”, *Görüşler Kültür Dergisi*, 31 (Ocak 1941), 36.

⁹⁰ “Evimizin Bir Senelik Çalışma Hülâsası”, *Görüşler Kültür Dergisi*, 32 (Şubat 1941), 36.

⁹¹ “Evimizin Nisan Ayı Faaliyeti”, *Görüşler Kültür Dergisi*, 34 (Nisan 1941), 36; “Evimizin Mayıs Faaliyeti”, *Görüşler Kültür Dergisi*, 35 (Mayıs 1941), 32.

⁹² “Evimizin Haziran Ayı Faaliyeti”, *Görüşler Kültür Dergisi*, 36 (Haziran 1941), 36.

⁹³ “Evimizin Temmuz ve Ağustos Faaliyeti”, *Görüşler Kültür Dergisi*, 37 (Eylül 1941), 27.

⁹⁴ “Evimizin Bir Aylık Çalışması”, *Görüşler Kültür Dergisi*, 44 (Nisan 1942), 30-31.

⁹⁵ “Ev Çalışmaları”, *Görüşler Kültür Dergisi*, 45 (Mayıs 1942), 31.

⁹⁶ “Evimizin Bir Aylık Tarihi”, *Görüşler Kültür Dergisi*, 52 (Nisan 1943), 15-16.

⁹⁷ “Adana Halkevlerinin Bir Aylık Tarihi”, *Görüşler Kültür Dergisi*, 53 (Mayıs 1943), 15.

kaleme almış ve köylü vatandaşların alışkanlıklarını, tiyatro için sahne hazırlıkları sırasında yaşanan ilginç olayları ve köylere yönelik uygulanması gereken programları dile getirmiştir.⁹⁸

Köycülük Şubesi Başkanı Memduh Pekbelgen'in liderliğinde 13 Haziran-18 Temmuz 1943 tarihleri arasında Köycülük Şubesi'nden Öğretmen Şükrü Erdem, Sosyal Yardım Şubesi'nden Dr. Zekeriya Özveren, Dr. Mecit Altıok, Kütüphane ve Neşriyat Şubesi'nden Öğretmen Vehbi Evinç'in katılımlarıyla Tuzla ile Karataş nahiyeleri ve yöresindeki köylere bir gezi düzenlenmiştir. Bu gezide köylülerin sağlık durumlarıyla ilgilenilmiş, hastalar muayene edilerek reçeteleri yazılmış, ilaçları Halkevi İlaç Sandığı'ndan verilmiş, tifüs salgını için bastırılan broşürler dağıtılarak tifüs ve sıtma hastalığı konularında halk bilgilendirilmiştir.⁹⁹

Köycülük Şubesi Başkanı Memduh Pekbelgen, Sıtma Enstitüsü'nde stajyer doktorlardan Naci Arun, Zekai Şenerdem, Muzaffer Okutan, Niyazi Tunga; Halk Partisi İdare Amiri Hüsnü Yurtçu'nun başkanlığında ise stajyer doktorlardan Celal Ada, Mehmet Dinçer, Memduh Gündüz, Safa Ürgenç'ten oluşan iki ekip 22 Ağustos 1943 tarihinde toplanarak Karataş ve Misis bölgelerindeki köylere uğrayıp hastaları muayene etmiş, gerekli görülenlere Adana Halkevi İlaç Sandığı'ndan ilaçlar verilmiştir. Bazı hastalara reçeteler yazılmış ve birçok sıtmalı hastaya ampul kinin yapılmıştır. Bu gezide toplam olarak 525 hasta muayene edilmiştir. Bir hafta sonra yine Köycülük Şubesi Başkanı Memduh Pekbelgen'in öncülüğünde Sıtma Enstitüsü'nde stajyer olan doktorlardan Hamdi Aktan, Naci Arun, Süleyman Güney, Ziya Akbay; Kütüphane Şubesi Başkanı Vehbi Evinç'in liderliğinde stajyer doktorlardan Memduh Yunus, Necdet Menemenli, Hüsnü Göksel, Mustafa Sakarya'dan oluşan iki ekip ayrı kollardan Şihmurat, Danişment, Eğriağaç, Kızıtahta, Bebeli, Adalı, Taşçı, Denizkuyusu, Yunusoğlu ve Yemişli köylerine gitmişler, rastladıkları hastaları muayene ederek köylünün sıhhi durumu ile alakadar olmuşlardır. Bu kez 600 kadar yoksul köylü hastanın ilaçları temin edilerek reçeteleri yazılmış ve birçok ateşli-sıtmalı hastaya ampul kinin aşısı yapılmıştır. Gezilerde köylere sağlık, sosyal ve ahlaki konularda da bilgi verilmiştir.¹⁰⁰ (29 Ağustos 1943)

Sosyal Yardım ve Köycülük Şubesi'nin iş birliğiyle 11 Haziran-25 Haziran 1944 tarihleri arasında Tuzla ve Karataş nahiyeleri ve civarına yönelik yeni geziler düzenlenmiş, köylere götürülen doktorlar, köylünün sağlık durumu ile ilgilenmiş ve yüzlerce kişinin hastalığı önlenmiştir. Yardıma ihtiyacı olanlara Halkevi İlaç Sandığı'ndan ilaçları verilmiş, ateşli hastalara ampul kinin aşısı vurulmuş ve birçoğunun da reçeteleri yazılmıştır.¹⁰¹ Köylerde sağlık ve ziraat alanında konuşmalar gerçekleşmiş; köylere ebe, doktor ve ilaç götürülerek hastaların muayenesi ile aşuları yapılmıştır. Hastalıklar konusunda konferanslar verilmiştir. Köylerdeki Halkodalarına gazete, kitap ve dergiler temin edilmiştir.¹⁰² 15 Nisan 1946'da Adana Halkevi bandosunun ve Adana Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin katılımıyla bir makine tanıtım töreni düzenlenmiştir.¹⁰³

Adana Halkevi Köycülük Şubesi'nin faaliyetleri için *Yeni Adana* ve *Türksözü* gazetelerinin 1947-1951 yıllarına ait sayıları incelenmiştir. Bu sayılarda Adana Halkevi'nde gerçekleşen 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı, 26 Eylül Türk Dil Bayramı, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, Halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları ve bazı şubelerin faaliyetleri hakkında çeşitli bilgilere ulaşılmıştır. Fakat Adana Halkevi'nin Köycülük Şubesi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır (Resim 4). Yerel basındaki genel izlenimden edinilen sonuca göre 1946 yılından sonra Adana Halkevi Köycülük Şubesi'nin çalışmalarına devam etmediği ve köylere yönelik görevleri Halkodaları ile Köy Enstitülerinin üstlendiği anlaşılabilir.

Sonuç

Halkevleri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tek parti döneminde 19 Şubat 1932'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir kültür şubesi olarak kurulmuştur. Halkevleri kuruluşundan itibaren kısa sürede büyüyerek hızla ülke geneline yayılmıştır. 1939 yılında kurulmasına karar verilen ve 1940 yılında açılmaya başlayan Halkodalarından Halkevlerine dönüştürülmüş birçok örnek vardı ve 1940-1951 yıllarında bu örneklerle bazı Halkevlerinin temeli atılmıştı. Halkevlerinin Köycülük Şubesi ise Köy Enstitülerinin çekirdek yapısını oluşturmuştu. Halkevlerinin Köycülük Şubesi, Halkodaları ve Köy Enstitüleri, Türk inkılabını kırsal alanda yaşayan vatandaşlara benimsetmek

⁹⁸ Abidin Dino, "Bir Köy Oyunu Notları", *Görüşler Kültür Dergisi*, 53 (Mayıs 1943), 13-14.

⁹⁹ "Adana Halkevinin Bir Aylık Tarihi", *Görüşler Kültür Dergisi*, 54 (Haziran 1943), 16; "Adana Halkevinin Bir Aylık Çalışması", *Görüşler Kültür Dergisi*, 55 (Temmuz 1943), 15.

¹⁰⁰ "Adana Halkevinin İki Aylık Çalışması", *Görüşler Kültür Dergisi*, 56-57 (Ağustos 1943), 23.

¹⁰¹ H. Özgür, "Adana Halkevinin Çalışmaları", *Görüşler Kültür Dergisi*, 66 (Haziran 1944), 15.

¹⁰² "Evimizin Bir Yıllık Çalışmaları", *Görüşler Kültür Dergisi*, 85-86 (Ocak-Şubat 1946), 32.

¹⁰³ "Evimizin Çalışmaları", *Görüşler Kültür Dergisi*, 88-91 (Temmuz 1946), 16.

ve yayılmasını sağlamak için düşünülmüş önemli projelerdi. Köylere yönelik bu projelerin temel yapı taşlarından birini de Adana Halkevi'nin Köycülük Şubesi oluşturmuştur.

Adana Halkevi'nin Köycülük Şubesi, Adana ve çevresinde numune köy olarak seçtiği yerleşim yerlerini modern bir görünüme kavuşturmak için gayret etmiştir. Köycülük Şubesi, Adana'daki numune köy yerlerinde köylülerin kültür seviyelerini arttırmak amacıyla kahvehanelere okuma odası açmış, bu odalara kitaplık ve birçok kitap bağışlamıştır. Köylerde ekonomik kalkınma, sanayileşme ve devlet demiryolları gibi ulusal konferanslar düzenlemiştir. Trahom, frengi, verem ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar konusunda köylü vatandaşları bilgilendirmiş, önlem almalarını sağlamıştır. Sanatsal alanda köy gezileri sırasında Abidin Dino ve Ali Şen gibi sanatçılar tiyatro faaliyetinde bulunmuştur.

Siyasal, sosyal ve kültürel konularda köyde yaşayan vatandaşların bilgi sahibi olması için Adana Halkevi büyük bir uğraş vermiştir. Adana Halkevi'nin iletişim aracı olan *Akgünler* gazetesi Adana'nın özellikle köylü vatandaşları için yayınlanmış ve köylere ücretsiz dağıtılmıştır. Bu sayede köylü vatandaşlar yurtta ve şehir hayatında olup bitenleri *Akgünler* gazetesi aracılığıyla yakından takip etmiş ve haberdar olmuştur.

Sonuç olarak 1933-1951 yıllarının şartlarına bakıldığında, ulusal alanda Kurtuluş Savaşı'nın, uluslararası alanda 1929 Dünya Ekonomi Krizi'nin ve İkinci Dünya Savaşı'nın (1939-1945) etkileri ile salgın hastalıklar ve doğal afetler göz önüne alındığında Adana Halkevi Köycülük Şubesi'nin başarılı olduğunu kabul etmek mümkündür.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

23 Şubat Dergisi. Adana: Türk Sözü Matbaası, 1934.

C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi. Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

C.H.P. 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları. Ankara: 1946.

C.H.P. 1946 Yılında Halkevleri ve Halkodaları. Ankara: 1947.

C.H.P. Halkevleri Çalışma Talimatnamesi. Ankara: Zerbamat Basımevi, 1940.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1943. Ankara: 1944.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının 1940 Çalışmaları. Ankara: 1941.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının 1942 Çalışmaları. Ankara: 1943.

C.H.P. Halkodaları Talimatnamesi. Ankara: Ulus Basımevi, 1939.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebliğatı. İkinci Kânun 1933'ten Haziran 1933 Nihayetine kadar, Cilt 2, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1933.

Görüşler Kültür Dergisi. Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, Adana: Türk Sözü Basımevi, 1938.

Halkevleri 1932-1935 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı. Ankara: 1935.

Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde. İstanbul: Tan Matbaası, 1938.

Telif Eserler

- Can, Tevfik. "Rakamların Diliyle Davalarımız", *Görüşler Kültür Dergisi*. 61-62 (Mayıs 1938): 8-9.
- Çanak, Erdem. "Akgünler Gazetesi ve Gazetede Adana Halkevi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 29/85 (Mart 2013): 1-45.
- Çavdar, Tevfik. "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995: 877-884.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Kitabevi, 5. Baskı, 2013.
- Çeçen, Anıl. *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990.
- Dino, Abidin. "Bir Köy Oyunu Notları", *Görüşler Kültür Dergisi*. 53 (Mayıs 1943): 13-14.
- Doğaner, Yasemin. "Atatürk İnkılabının Yerleşmesinde Halkevlerinin Rolü", *KÖK Araştırmalar: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 2/2 (Güz 2000): 77-98.
- Duman, Selçuk. *Türk Modernleşme Sürecinde Sivas Halkevi (1933-1951)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2008.
- Gürpınar, Selvi. *1932-1945 Yılları Halkevi Tarihçesi, Adana Halkevi ve Çıkardığı Dergilerin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Gürsel, Ekrem. "Köylerde Kalkınma Hazırlıkları", *Görüşler Kültür Dergisi*. 25-26 (Şubat-Mart 1940): 30-33.
- Karaömerlioğlu, Mehmet Asım. "Türkiye'de Köycülük", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt II Kemalizm*. Der. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 284-297.
- Karaömerlioğlu, Mehmet Asım. *Orada Bir Köy Var Uzakta*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Kırby, Fay. *Türkiye'de Köy Enstitüleri*. Ankara: İmece Yayınları, 1962.
- Köymen, Nusret. *Köycülük Programına Giriş*. Ankara: Ulus Matbaası, 1935.
- Kurtkapan, Hamza. *Adana Halkevi Görüşler Dergisinin Türk Modernleşmesi Açısından Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Örmecioğlu, Hilal Tuğba. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köycülük Tartışmaları ve Numune Köyler", *Belleten*. 83/297 (2019): 729-752, <https://doi.org/10.37879/belleten.2019.729>, Erişim 14.05.2021.
- Özgür, H. "Adana Halkevinin Çalışmaları", *Görüşler Kültür Dergisi*. 66 (Haziran 1944): 15.
- Şimşek, Sefa. *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi: Halkevleri 1932-1951*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Tezer, Seyfi. "Cumhuriyette Köylü ve Köycülük", *Görüşler Kültür Dergisi*. 11 (Mayıs 1938): 1-3.
- Tütengil, Cavit Orhan. "Köycülük Üzerine", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*. Ed. Oya Baydar. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999: 199-212.
- Tütengil, Cavit Orhan. *Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1975.
- Ulusoy, Ahmet, Tekin Akdemir. *Mahallî İdareler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017.

Sürelî Yayınlar

Akgünler (1935-1936)

Görüşler Kültür Dergisi (1937-1946)

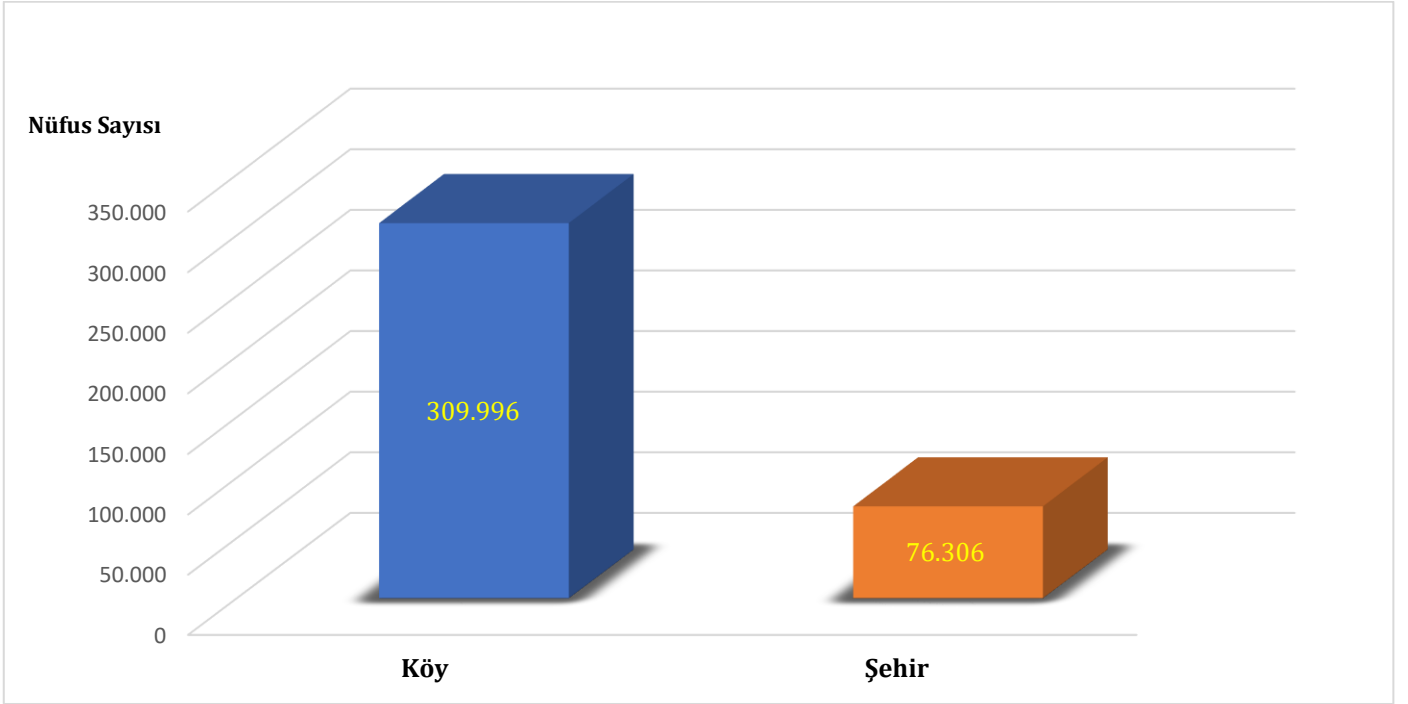
Türksözü (1950)

Yeni Adana (1933, 1935)

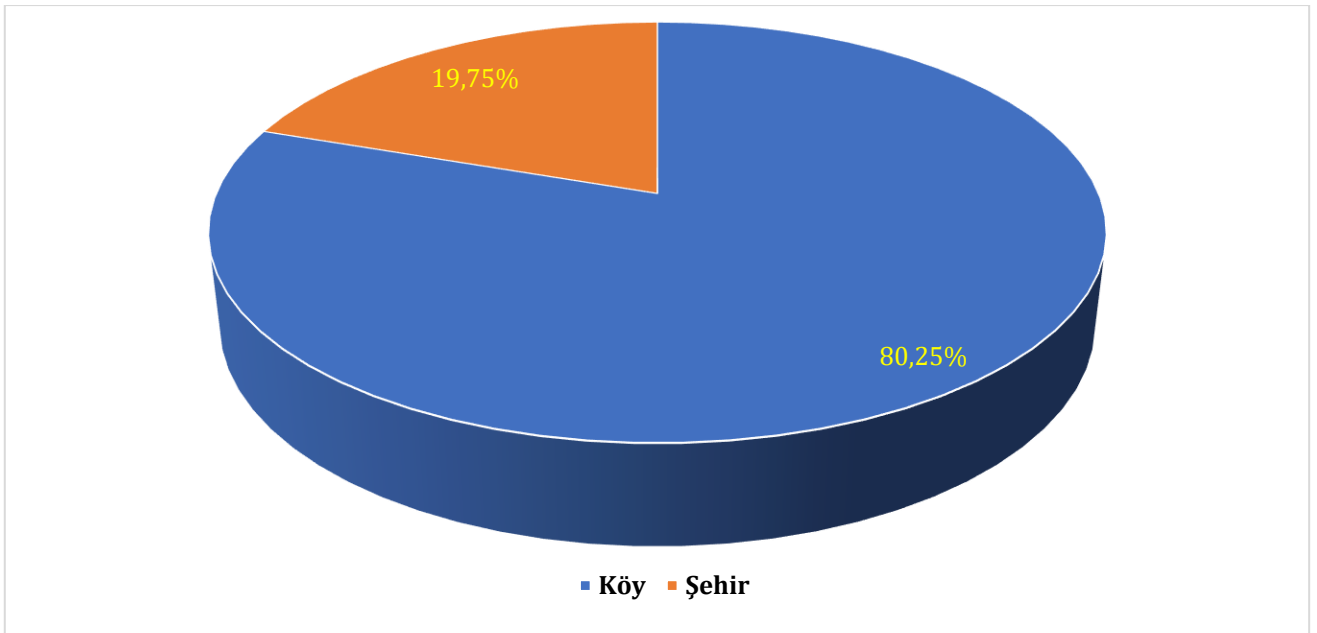
İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/>. Erişim 20.05.2021.

EKLER

Grafik 1: 1935 Yılında Adana Vilayeti'nin Nüfus İstatistiği, BCA, 30-10-0-0.26-148-1, (07.01.1935).

Grafik 2: 1935 Yılında Adana Vilayeti'nin Nüfusuna Ait Yüzdelik Oranı, BCA, 30-10-0-0.26-148-1, (07.01.1935).

Tablo 1: 1933,1935, 1937, 1941 ve 1945 Yıllarında Adana Halkevi Köycülük Şubesi İdari Heyet Üyeleri

1933 Yılı ¹⁰⁴	1935 Yılı ¹⁰⁵	1937 Yılı ¹⁰⁶	1941 Yılı ¹⁰⁷	1945 Yılı ¹⁰⁸
Nalbant Zade Ahmet Efendi	Belediye Emrazı Zöhreviye Doktoru Cevad Bey	Seyfi Tezer	Halim Azın	Memduh Albayoğlu
Avukat Rifat Bey	Ziraat Mektebi Müdürü Rahmi Bey	İsmail Hakkı Somay	Ragıp Sepici	Şükrü Erdem
Ziraat Banka Müdürü Fazlı Bey	Ekrem Avni	Tevfik Kadri Ramazanoğlu	Mihriban Gürcan	İsmail Burduroğlu
Muhasebeci Hususiye Müdürü Kani Bey	Tevfik Kadri	Nuri Erman	İsmail Burduroğlu	Kazım Eke
Ömer Ağazade İsmail Bey	İsmail Bordur	İsmail Burdur	Ekrem Avni Zaimler	Sadullah Kıncal

Tablo 2: Köycülük Şubesi Tarafından 1934 Yılında Dağıtılan Fidanların Türü ve Sayısı,

Fidanların Türü	Fidanların Sayısı
Zerdali	260
Akasya	240
Dut	40
Mazı	70
Turunç	230
Selvi	80
Amber Akasya	1050
Gazverina	15
Toplam	1.985

"Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, 22-23.

Resim 1: Köy Okullarına Örnek, Gürsel, "Köylerde", 32.

¹⁰⁴ "Adana Halkevi", *Yeni Adana*, 12 Mart 1933, 1.

¹⁰⁵ "Halkevinde Seçim", *Yeni Adana*, 21 Şubat 1935, 2.

¹⁰⁶ "Adana Halkevi", *Görüşler Kültür Dergisi*, Cumhuriyetin 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, 74.

¹⁰⁷ "Evimizde Seçimler", *Görüşler Kültür Dergisi*, 33 (Mart 1941), 42.

¹⁰⁸ "Evimizin Mart-Nisan Çalışmaları", *Görüşler Kültür Dergisi*, 75-76 (Mart-Nisan 1945), 16.

Resim 2: Ar Komitesi Köylere Çıkmak Üzere, "Evimiz Faaliyetlerinin Fotoğrafla Tesbiti", *Görüşler Kültür Dergisi*, 29 (Ekim 1941), 39.

Resim 3: Paraşüt Broşürlerinin Köylü Vatandaşlar Tarafından Okunması, "Evimiz Faaliyetlerinin Fotoğrafla Tesbiti", *Görüşler Kültür Dergisi*, 29 (Ekim 1941), 41.

Kütüphane ve Yayın Şubesi:

Kütüphane haftanın her gününde açık bırakılmış ve istifa-
deye devamlı surette arzedilmiş-
tir:

949 yılı içerisinde Kütüpha-
neye 23040 vatandaş devam et-
miştir. Genel Sekreterlikçe gön-
derilen kitaplar demirbaşaya kay-
dedilmiş, armağan edilen ve sa-
tın alınan kitaplar yerlerine ko-
nulmuştur.

Köycülük Şubesi :**Tarih ve Müze Şubesi:**

(Bu kol tarafından) Çukuro-
va Mücahitlerinin büstleri yaptır-
ılmıştır. Kahramanlarımızın Mil-
li Mücadeleye ait hatıraları ve
menkibeleri kendi sesleriyle tesbit
edilecek ve halkevinde bir müze
açılacaktır.

Bundan başka, Evimiz salo-
larında 949 yılı içerisinde 50 dü-
ğün töreni yapılmıştır. Adana
Belediyesi Evlenme memurluğu
3.4.949 tarihinden itibaren faali-
yetine Halkevimizde devam et-
miştir. Nikâh törenleri için va-
tandaşa her türlü kolaylık göste-
rilmiştir. Yine salonlarımızda 52
toplantı yapılmış, 6 kongre ter-
tiplenmiştir. Bir yıl içinde Evi-
mize yüz on bin kişi girmiştir.

Resim 4: Adana Halkevi'nin 1949 Yılı Faaliyetleri,
"Adana Halkevi'nin Bir Yıllık Çalışması", *Türksözü*, 19 Şubat 1950, 2.

TEK PARTİLİ DÖNEMİN ÖRGÜN EĞİTİM KURUMLARI: KENT VE KÖY UYGULAMALARIYLA KOCAELİ ÖRNEĞİ*

FORMAL EDUCATION INSTITUTIONS OF THE SINGLE PARTY PERIOD: KOCAELİ CASE WITH URBAN-RURAL PRACTICES

ÖZDEN SENEM EROL**

ÖZ

Türkiye sınırları içinde köy kent ayrımını en belirgin şekilde ortaya koyan tarih aralığının 'tek parti dönemi' olduğunu söylemek mümkündür. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında köy kent uçurumunun arttığı ve artık böyle bir ikilemin kalmadığı ayrı bir dönem başlamıştır. 'Köy kent ayrımı' durumunun tek parti dönemi özelliklerinin ve tercihlerinin getirdiği bir olgu olduğu, çok partili döneme geçişle birlikte kaybolmaya başladığı, 1950'lerin yeni siyasi dünya düzeniyle birlikte sona erdiği anlaşılmaktadır. Köy ve kent ikilemini en iyi tarifleyen politikalardan biri olarak tespit edilen eğitim konusu örgün, yaygın ve beden eğitimi şeklinde köyde ve kentte ayrı biçimlerde görülmektedir. Bu yazıda ise eğitim politikalarının bir alt başlığı olan ve partinin büyük bir misyon edindiği örgün eğitim kurumlarının hukuki ve kurumsal süreçleri ile mimari proje ve uygulama aşamaları ortaya konmaktadır. Ülke geneli için yapılan düzenlemeler aktarıldıktan sonra Kocaeli özelinde yapılaşması tespit edilmektedir. Türkiye ve Kocaeli ile ilgili yapılan analizlerin sonucunda dönemin bütçe, deneyim ve malzeme eksiklikleri ile ortaya çıkan uygulamalar, taşra kent ve köyleri için üretilen her türlü fikrin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.

ABSTRACT

It is possible to say that "one-party period" is the date range which clearly shows the village - town difference within Turkey borders in the most obvious way. However, after the Second World War, a separate period began when the village-town gap increased and there was no such dilemma anymore. It is understood that the "village-town separation" situation is a phenomenon brought about by the characteristics and preferences of the single-party period, and it started to disappear with the transition to the multi-party period, and ended with the new political world order of the 1950s. The issue of education, which is regarded as one of the policies that best describes the village and town dilemma, is seen in different forms such as formal, non-formal and physical education in the village and in the town. In this article, the legal and institutional processes, architectural projects and implementation stages of formal education institutions, which are subheadings of educational policies and for which the party has taken a great mission, are presented. After the regulations made for the country in general are examined, the stage of development is evaluated within the city of Kocaeli. As a result of the analyzes made in Turkey and in Kocaeli; practices occurred with budget, experience and material deficiencies of that period could lead to be ruled out all kinds thoughts produced for cities and villages.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi Mimarisi, Eğitim Politikaları, Kent Okulları, Köy Enstitüleri, Köy Okulları, Tek Partili Dönem.

Keywords: Education Policies, Republican Period Architecture, Single Party Period, Urban Schools, Village Institutes, Village Schools.

* Bu çalışma, "Tek Partili Dönemin Politikalarında Köy-Kent Ayrımı: Uygulamalarıyla Kocaeli'de Mekânın Örgütlenmesi" adlı doktora tezinden (Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli, 2019) üretilmiştir.

** Dr. Mimar, Kocaeli Üniversitesi, ozdenbinici@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2478-0473.

Extended Abstract

With the thought of favoring peasant that rose in one-party period of Turkey, it is desired to make use of agriculture, which is the biggest means of livelihood of the country, as well as to save agriculture from the primitive level in the village and to mechanize it and develop the industry in this direction. According to Behice Boran, the important sociologist of the period who conducted research on village in the early Republic, the migration of the increasing population to the cities will not be a fearful extend, as modern consciousness, technique and machinery have entered into dreamed village, on the contrary, a general development will be achieved. According to her, it is possible to prevent the negative effects of industrialization and urbanization if the mistakes of the West are not made before metropolis and metropolitans are formed. However, after the Second World War, a separate period began when the village- town gap increased and there was no such dilemma anymore. It is understood that the "village- town separation" situation is a phenomenon brought about by the characteristics and preferences of the single-party period, and it started to disappear with the transition to the multi-party period, and ended with the new political world order of the 1950s. During this period, industrial policies gained momentum and the agricultural sector could not show the expected development. With the Democratic Party, Turkey's education especially the systems implemented in the village has won a separate dimension. The attempt to abolish the Village Institutes was completed shortly after the Democratic Party came to power in 1950. In addition, Community Centres were closed, land reform was a dream, economic planning was put aside, and all areas, including the transportation sector, began to be shaped according to the benefits of international capital. The issue of education, which is regarded as one of the policies that best describes the village and town dilemma, is seen in different forms such as formal, non-formal and physical education in the village and in the town. Institutional organizations, legal processes and locally applied structure traces formed in the centre are differentiated between village and town within the framework of the provincial dynamics.

In this article, before examining the education policies, the single-party period is explained in general terms, and then the borders of the village and the town, which will be discussed in the study, and the conditions specific to the village and town of the period are discussed respectively. Afterwards, the legal and institutional processes, architectural projects and implementation stages of formal education institutions, which are subheadings of educational policies and for which the party has taken a great mission, are presented. After the regulations made for the country in general are examined, the stage of development is analyzed within the city of Kocaeli.

As a result of the analyzes made in Turkey and in Kocaeli; sometimes an inversely proportional, reactive or cautious relationship is observed between urbanization and the newly established nation-state. In the first years of the Republic, the peasantist movement, which sought national development in the village, together with the economic resources and demographic structure, could sometimes push urbanization into the background. However, when the theories developed in the capital (Ankara) about the cities are practiced in Kocaeli, which is studied as a provincial province, different building types and organizations emerge than intended, due to the application of these ideas with inexperienced people and in many different conditions, especially the lack of budget. On the other hand, although an important village case is being pursued, there are no legal regulations on the construction and public works of the villages, a plan determined in this way and a clear method to be used. Despite the village investigations as mentioned earlier and extensive scientific thinking, the village school construction work was left to the responsibility of the villagers for a long time in the building process of the work. At this stage, when the examples in Kocaeli are evaluated; It is seen that the experience, material and budget deficiencies could lead to be ruled out all kinds of thoughts such as sociological, political, architectural and etc. produced from the very beginning.

Giriş

Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında toplumun yapısına bakıldığında, köylü nüfusun ağırlıkta olduğu demografik bir yapı vardır. Toplumsal kesimlerin bütünü kapsayan ortak refahın yaratılması konusunda devletin çözmesi gereken iki büyük problemin olduğu görülmektedir. Birincisi; sanayileşme sonrası karmaşık bir toplumda oluşması muhtemel sınıf çatışmalarının nasıl önleneceği, ikincisi ise şehir ve köy kutuplaşmasının azaltılmasına yönelik ne tür politikaların devreye sokulacağı ile ilgilidir. Cumhuriyet'in ilk dönemindeki mevcut hükümet, tek parti yönetimiyle CHP; politikalarını iç ve dış gelişmelerden ötürü iki ayrı alan olarak çalışmıştır. Dolayısıyla tek parti dönemiyle sınırlandırılan tarih aralığında hükümet politikalarının kamusal binalara etkisi sorgulanırken; araştırılan konu köy ve kent ayrımına girmiştir.

Köy kent ayrımının öncelikle kendi iç yapısından kaynaklanan bir durum olduğu, diğer bir deyişle Boran'da anlaşıldığı gibi üretim biçiminden ileri geldiği görülmektedir.¹ Zirai üretim ile ticaret ve sanayi arasındaki fark, köy kent arasındaki yaşayış biçimini değiştirmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği, toprak etmeninin diğer üretim etmenlerine oranla daha fazla olmasıdır. Köyde ziraatı ilkel düzenden kurtarıp makineleştirmek ve sanayiye o doğrultuda geliştirmekle birlikte ülkenin en büyük geçim kaynağı olan tarım değerlendirilmek istenmektedir. Hasan Güler'in yaptığı analizler neticesinde bunun karşısında sınırlı bir işçi sınıfıyla birlikte esnaf ve zanaatkarlık eksenli bir kent çalışma hayatı yaşandığı görülmektedir.² Dolayısıyla iki ayrı yaşam çevresi için farklı devlet politikaları belirlenmiştir.

Yaşanan dış gelişmeler de köy ve kenti ayrı çalışmayı tetiklemiştir. Avrupa'da sanayileşme sonrası yaşanan köy kent karşıtlığının farkına varılıp, köyler boşalmadan ve kentlere yığılma olmadan bir an önce köy yapılandırılmak istenmektedir. Erken Cumhuriyet'te köy araştırmaları yapan döneminin önemli sosyologu Behice Boran'a göre düşlenen biçimdeki köye modern bilinç, teknik ve makine girdiği için artan nüfusun şehirlere göç etmesi korkulacak bir durum olmamakta, aksine genel bir kalkınma sağlanmaktadır. Ona göre büyükşehirler ve metropoller oluşmadan batının düştüğü yanlışlar yapılmazsa, sanayileşme ve kentleşmenin olumsuz etkilerinin önüne geçilmesi mümkündür.³ Yine döneminin önemli sosyologu ve tarihçilerinden Afet İnan'a göre Avrupa'da yaşanan köycü akımdan etkilenilmiş olsa bile Türkiye'de köycülük, kentleşmeyi önlemekten çok göçmenleri yerleştirmek için başlamıştır.⁴ Fakat ardından Dünya'da ve Türkiye'de baş gösteren gelişmeler köyün ve köylünün desteklenmesini gerektirmiş ve çeşitli düşünceleri geliştirmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkisiyle ülkedeki en yoğun üretim sektörü olan tarımda ürün fiyatları büyük bir düşüşe geçmiştir. Ersel ve Ertuğ'dan anlaşıldığı üzere gün geçtikçe bütün yurdu saran buhran ekonomik vaziyete köylü borçları sorunu olarak intikal etmiştir.⁵ Nitekim tarımın içinde bulunduğu ilkel düzenden kurtulması için planlanan makineleşme, ülkedeki bütçenin yetersizliği ve köylerin coğrafi dağılımı sebebiyle pahalı ve gerçekleştirilemeyecek bir çözüm gibi görünmektedir. Bu nedenle eldeki imkânlar dâhilinde köyde tarımın yeni üretim teknikleriyle dönüştürülmesi ve köylünün eğitilmesi için tartışmalar yaşanmaya başlanmış, köycülük akımı geliştirilmiştir. Asım Karaömerlioğlu köycü söylemin dört temel özelliğini; şehirleşmeye ve sanayileşmeye karşı önyargısı, köyü ve köylüyü yüceltmesi, batılılaşmaya olan eleştirel tavrı ve eğitimi köylerin dönüşümü için kilit güç olarak algılaması olarak toparlamaktadır.⁶ Dönemin köycüleri köylünün eğitimi ve bütçesiyle ilgili tartışmalar yapmakta, çözümler aramaktadır. Köycü mimar Abdullah Ziya'ya göre köylünün kültürel ve iktisâdi açıdan dönüştürülmesi ve korunması hükümetin en önemli sorunlarından biridir. Aksi takdirde köylünün kendisine verilmeyenleri almak için şehirlere hücum edeceğini düşünmektedir.⁷

Özetle; Türkiye'de üretilen köycülük kurgusunun temelinde, mevcutta görülen kent ve köy arasındaki belirgin farkları ortadan kaldırmak vardır. Dolayısıyla ziraatı sanayiden ayrı düşünmenin hata olduğu, köy ve şehir gibi bir ikiliğin olmayacağı, her ikisi aynı anda ilerlediği ve aynı sosyal bünyeye sahip olduğu takdirde memleketin kalkınacağı gibi hatırlatmalar yapılmaktadır.

Türkiye'de yaşanan köy kent ayrımını ortaya koyabilmek için öncelikle hükümet politikalarının tamamının araştırılması gerekmiştir. Özellikle hizmet alanlarına ayrılan bütçelere bakıldığında; politikalar birbiriyle bütünlük ve ilişki arz etmediği gibi tekil uygulamaları sırasında, konuma, ihtiyaca ve kişisel çabalara göre belirli bir düzeni geçersiz kılabilmiştir. Fakat devletin planladığı önem sırasını görmek; çalışılan konuda bahsedilen politikaları tercih etme sebebini anlamada yarar sağlamaktadır. Tekeli ve İlkin'de görüldüğü gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurumsal ve kanunî düzenlemelere öncelik vermenin yanında uygulama alanında şehirlerarası ulaşım, su işleri, imar planları, elektrik ve kanalizasyon gibi kentlerin altyapı inşası ve imar planları; teknik, mali

¹ Behice Sadık Boran, "Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır", *Siyasi İlimler Mecmuası*, 10/111 (1940a), 146-149, Behice Sadık Boran, "Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır II", *Siyasi İlimler Mecmuası*, 10/112 (1940b), 183-190.

² Hasan Güler, "Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1) (2011), 63-87.

³ Boran, "Şehirleşmek Davasıdır", 147, Boran, "Şehirleşmek Davasıdır II", 185.

⁴ Afet İnan, *Cumhuriyetin 50. Yılı İçin Köylerimiz*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978.

⁵ Hasan Ersel, Mete Tunçay, Ahmet Oktay, Ahmet Kuyuş, *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923- 2000*, Cilt 1, 5. Baskı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005. Hasan Refik Ertuğ, "Çiftçi Borçları", *Siyasal Bilgiler*, 5(52) (1935), 8-11.

⁶ Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, 66-77.

⁷ Abdullah Ziya, "Köy Mimarisi", *Ülkü Dergisi*, 2(7) (1933a), 37-41.

ve yönetsel sebeplerle uzun bir süre ilk sıraları almıştır.⁸ Çünkü bahsedilen alanlar uygulama sırasında kent içi ve kentler arası bütünlük sağlaması gereken ve adı üstünde diğer işlere altyapı sağlayan ve öncelik verilmesi gereken konulardır. Altyapı kararları devletin kendi başına yönlendirebileceği tek araç olarak kullanılmış, diğer bir anlamda altyapı kararları Tekeli ve İlkin'in kitabında kalkınmanın 'bağımsız değişkeni' olarak adlandırılmıştır.⁹ Fakat araştırılan dönemde kentlerde kent planlama ve altyapıdan oluşan kentleşme politikaları uygulamada istenen aşamaya ulaşamamıştır. Hizmetlerin köylere ulaşması ise dönemin şartları doğrultusunda yalnızca düşünce aşamasında kalmıştır. Bu nedenle imar planı, yol, su, elektrik ve kanalizasyon konularında mevcut durumlar ele alınmıştır.

Eğitim, sağlık, tarım, sanayi alanları/mekânları gibi hizmetler geniş kapsamlı sermaye, tatbikat ve planlama aşamalarından geçse de tesis edilmesi yerel ve noktasal olabilmekte, bu nedenle uygulamaları bağımlı değişkenler içerebilmektedir. Hayati anlamda önem arz eden ve faaliyetleri açısından etkin politikalardan biri olan sağlık konusu, tek parti döneminde kentte ve köyde mekânsal yönden belirgin bir karşılık bulamamıştır. Türkiye Bilimler Akademisi'nin çalışmasında görüldüğü üzere Hıfzısıhha Kanunu'nun mimarı Refik Saydam Dönemi'nde, Yasa'nın uygulama kısmında tedavi işleri hükümet görevi sayılmamış, koruyucu hizmetlere ağırlık verilmiştir. Kırsal kesimde tedavi hizmetlerinin örgütlenmesi yerine bulaşıcı hastalıklarla savaşı en ücra köşeye götürmek için çaba harcanmıştır.¹⁰ Dolayısıyla Refik Saydam Dönemi'nde Bakanlığın faaliyetleri koruyucu sağlığa yöneldiği için hastane yapımına öncelik verilmemiş, az sayıda numune hastanesi yapmakla yetinilmiştir. Hastanelerin yerel yönetimler ve özel sektör tarafından yapılması beklenmiştir. Köylere sağlık hizmeti götürmek ise Halkevleri ve Köy Enstitüleri üzerinden olmuştur.¹¹ Benzer şekilde turizm, sosyal yardım, sosyal konut gibi gözle görülebilir hizmet çeşitleri tartışılabilirken bunlar henüz kentte dahi kendini gösterebilecek aşamada değildir.

Bunun gibi tespitler neticesinde; çalışmanın ana temasına hizmet eden, köy kent ayrımını vurgulayan, kamçılayan, tetikleyen, altını çizen politikaların eğitim ve ekonomi politikası olduğu anlaşılmıştır. Diğer bir deyişle belirlenen dönem aralığında her ne kadar kentte diğer politikalar uygulanmaya çalışılsa da köyde daha çok bu iki politikaya öncelik verilmekte, dolayısıyla bu iki alanda okunabilen mekânsal izler karşılaştırmaya imkân tanımaktadır. Öte yandan başlangıçta araştırılan kentin ve köyün imar politikaları çalışmanın hedefini desteklemektedir.

Köyün ekonomik açıdan kalkındırılması amacı için Mehmet Saffet, nüfusun üçte ikisinin köylü olmasından dolayı memleketin sanayileşmesinin gerekli olduğunu, fakat sanayinin ziraatı ihmal etmesinin aksine sanayinin gelişmesinin ziraata fayda sağladığını söylemektedir.¹² Şevket Pamuk'un 1933 yılında benimsenen devletçilikle devletin tarım alanına da müdahale ettiğini söylemesi gibi, sanayi (tarım harici ürünler) ve tarım (tarımın endüstrileşmesi) politikaları eş güdümlü biçimde, köy ve kenti eş zamanlı tetikleyebilecek bir güce sahip olmaktadır.¹³ Devlet kendi kontrolüyle bu güçten her iki mahal için ayrı yararlanmak istemektedir. Nitekim tarım alanının sanayileşerek üretime katılması ve köyün gelişmesi, aynı zamanda köylü olarak addedilen kişileri üretime katmanın eğitimle olması görüşü hâkimdir.

Köy ve kent ikilemi konusunu en iyi tarifleyen politikalardan diğeri olan eğitim politikaları örgün, yaygın ve beden eğitimi şeklinde köyde ve kentte ayrı biçimlerde görülmektedir. Örgün eğitim dâhilinde; ilköğretim, ortaöğretim, mesleki ve teknik öğretim, yaygın eğitim dâhilinde; millet mektepleri, halk dersaneleri, halkevleri ve halkodaları, çırak okulları, beden eğitimi dâhilinde; spor alanları ve gençlik kulüpleri ele alınmaktadır. Örgün eğitimde müfredata köy hayatına uygun ve daha çok uygulamalı dersler konduğu gibi okul tipleri, amaçları, öğretmenleri ve öğrencilerine kadar hemen her şey şehir okullarından farklı olmuştur. Okul bütçeleri, idareleri ve yapım süreçleri birbirinden farklıdır. Halkevleri Köycülük Şubesinin olması, bir zaman sonra Halkodalarının açılması, yaygın eğitimin köyde özelleştiğini göstermektedir. Bununda yanında yaygın eğitim köyde daha çok

⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1923 Tarihli Umur-u Nafia Programı, Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, 217-233.

⁹ Tekeli, İlkin, *1923 Tarihli*, 217-233.

¹⁰ *Türkiye'nin Sağlık Tarihi Bağlamı içinde 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve Cumhuriyet'in Sağlık Sorununa Yaklaşımı*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2010, 49-54.

¹¹ Uygulama örnekleri için bkz: Özden Senem Erol, *Tek Partili Dönemin Politikalarında Köy-Kent Ayrımı: Uygulamalarıyla Kocaeli'de Mekânın Örgütlenmesi*, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli, 2019, 6.

¹² Mehmet Saffet, "Köylü Kimdir?", *Ülkü Dergisi*, 1(6) (1933), 422-430.

¹³ Şevket Pamuk, "Dünya İktisadi Bunalımı ve 1930'lara Yeniden Bakış", *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi*, Ankara, Türkiye, 10-12 Aralık 1998, 33-41.

seyyar veya gezici biçimde görülmektedir. Meslek eğitimi kentte sanat okulları, kız enstitüleri ile ilerlerken, köy enstitüleri ve tarım okulları köye örgün olarak meslek kazandırmaktadır. Bu kurumlar arasından Halkevleri ve Köy Enstitülerinin köyde en etkin eğitim faaliyetlerine ev sahipliği yaptığı, buna rağmen farklı polemiklere ve tartışmalara yol açtığı ve istenen başarıyı sağlayamadıkları görülmektedir.¹⁴

Devletçe desteklenen ve planlanan 'köycü proje'yi somut olarak örneklemek için köyün içinden bir kesit alınması gerekirse; kurulan Zirai Donatım Kurumu'yla geliştirilen tarım teknolojisiyle, Toprak Reformuyla sahip olunan toprak buluşturulacak ve köylü Köy Enstitüleriyle bilinçlendirildiği için üretim gerçekleşecektir. Köylü artık ülkenin üretimine katılacak ve zenginleşerek vergi verecek, köy idare bütçesini artıracaktır. İlave olarak hedeflenen planda İller Bankası gibi kuruluşlarla köy imarı desteklenecek, sistematik bir hal alacak ve en sonunda köy kalkınacaktır. Yapılan araştırmada belirlenen bu kurgunun gerçekleşmesi hedefiyle teşkil edilen kurumsal yapı ve uygulamalar anlatılmaktadır. Sürecin benzer şekilde takibi kent için de yapılmaktadır. 1933'te yürürlüğe giren "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" dâhilinde Anadolu'nun belirli noktalarında fabrikalar açılmaktadır. Taşranın kentleşmesinde kurulan fabrikalar önemli rol oynamakta bundan dolayı fabrikaları salt bir sanayi kuruluşu olarak ele almak eksik kalmaktadır. Tüm planlamalar ve tatbikatlar nihayetinde gittiği yeri kentleştiren fabrikalar, kent ve kentli unsuruna birçok noksan yönüne rağmen hizmet etmektedir. Köye ve kente ayrı hizmet eden bu tarım ve sanayi ikiliğiyle ilgili Asım Karaömerlioğlu önemli tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre sanayileşme için 1930'lu yıllarda elverişli koşullar oluşmasına rağmen hükümet yöneticilerinin içerisinde de yer alan muhafazakâr ve köycü yaklaşımların sanayileşme ve kentleşmeye karşı duyduğu tedirginlik nedeniyle oluşan kaygılı, belirsiz ve ikircikli yapı, bu yöndeki girişimleri kısıtlamış ve sonucunda belirlenen hedefler eksik kalmıştır.¹⁵

Dolayısıyla mimarlık siyaset ilişkisinin irdelendiği tek parti döneminde hükümet politikalarının kamusal yapılara etkisi tartışılırken; karar ve uygulamalarda iki ayrı yaşam çevresi olarak köy ve kent farklılaşması ortaya çıkmış ve bu ayrımın çözümlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Nitekim bu dönemde tek parti dönemi özelliklerinin ve tercihlerinin getirdiği bir olgu olan 'köy kent ayrımı' durumunun kamusal binalar ve örgütlenmeler üzerinden aktarılması amaçlanmıştır. Bu amaca hizmet eden diğer bir deyişle köy kent farkının altını çizen eğitim ve ekonomi politikaları ile imar politikaları altlığı bütünleştirilerek, merkezde oluşturulan kurumsal örgütlenmeler, kanunî süreçler ve yerelde uygulanan yapı izleri, taşra dinamiği çerçevesinde köy ve kent arasında karşılaştırılmaktadır. Çalışmanın ana temasına hizmet eden, köy kent ayrımının altını çizen politikaların eğitim ve ekonomi politikası olduğu anlaşılmıştır. Diğer bir deyişle belirlenen dönem aralığında her ne kadar kentte diğer politikalar uygulanmaya çalışılsa da köyde daha çok bu iki politikaya öncelik verilmekte, dolayısıyla bu iki alanda okunabilen mekânsal izler karşılaştırmaya imkân tanımaktadır. Öte yandan başlangıçta araştırılan kentin ve köyün imar politikaları çalışmanın hedefini desteklemektedir. Tez kapsamında üretilen bu yazıda ise partinin büyük bir misyon edindiği örgün eğitimin genel ilkeleri, hukuki ve kurumsal süreci, mimari proje ve uygulama aşamaları ortaya konmaktadır. Ardından ülke geneli için oluşturulan eğitim ve öğretim birimlerinin Kocaeli özelinde yapılaşması tespit edilmektedir.

Eğitim politikalarını irdelemeden önce belirlenen dönem aralığı, çalışmada ele alınacak olan köy ve kent çeperi ile dönemin köy ve kentine özgü koşullar aşağıda sırasıyla aktarılmaktadır.

Tek Parti Dönemine Genel Bakış

Türkiye sınırları içinde köy kent ayrımını en belirgin şekilde ortaya koyan tarih aralığının 'tek parti dönemi' olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu dönem yükselişe geçen köycü düşünce, çeşitli iç faktörlerle birlikte dış faktörlerin ve planlanan hedeflerin aksamasıyla eksik kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası köy terk edilerek ve kentlere göç edilerek, köy kent uçurumunun arttığı ve artık böyle bir ikilemin kalmadığı ayrı bir dönem başlamıştır. Özetle aktarılmak istenen 'köy kent ayrımı' durumunun tek parti dönemi özelliklerinin ve tercihlerinin getirdiği bir olgu olduğu, çok partili döneme geçişle birlikte kaybolmaya başladığı, 1950'lerin yeni siyasi dünya düzeniyle birlikte sona erdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde sanayi politikaları hız kazanmış, tarım sektörü beklenen gelişmeyi gösterememiştir. Bununla birlikte Işıklı'nın belirttiği gibi Demokrat Partiyle birlikte emperyalizmin bir parçası olarak Türkiye'nin eğitimine özellikle köyde uygulanan sisteme yönelik müdahaleler

¹⁴ Detaylı tartışmalar için bkz: Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

¹⁵ Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var*, 84-85.

ayrı bir boyut kazanmıştır.¹⁶ Köy Enstitülerini kaldırma girişimi Demokrat Parti'nin 1950'de iktidar olmasından kısa bir süre sonra tamamlanmıştır. Bunun yanında Halkevleri kapatılmış, toprak reformu hayal olmuş, ekonomik planlama rafa kaldırılmış, ulaşım sektörü dâhil tüm alanlar halkın gereksinimlere göre değil, uluslararası sermayenin yararlarına göre biçimlendirilmeye başlamıştır.

Şerif Mardin'e göre Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında Kemalistlerin öncü rol oynaması dönemin siyasi ortamına rahatlıkla el koymalarının başlıca sebebi olmuş, diğer yandan Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte belirlenen yönetim biçimine ve ilkelerine karşı muhalif sesler yükselmeye başlamıştır.¹⁷ Öncelikle 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş ve Şeyh Sait İsyanı'na destek oldukları gerekçesiyle kapatılmıştır. Ardından 1930 yılında son muhalefet parti girişimi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda birtakım aksaklıklar yaşanınca, parti Genel Başkanı tarafından feshedilmiş ve böylece İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar Türkiye'de hiçbir yasal muhalefet topluluğu kurulduğu görülmemiştir.¹⁸

Can Hamamcı'nın yaptığı tespitlerle dönemin özelliği özetlenecek olursa; Tek Parti Dönemi'nde 1927 yılı itibarıyla Cumhuriyet'in temellerinin sağlamlaştığı, 1930 yılı itibarıyla ülke içi güvenlik ortamının sağlandığı, 1935 yılı ve sonrasında CHP ve devlet aygıtının tam olarak birleşmesi sonucu tek parti egemenliğinin doruk noktasına ulaştığı görülmektedir.¹⁹ Tek parti döneminin başlangıcı olarak gösterilen CHF'nin (Cumhuriyet Halk Fırkası) 3. büyük kongresinde, CHF'nin ana vasıfları kısmında 'altı ok' resmen benimsenmiştir. Parti'nin kısmi özerk yapısına çok taraf olunmamasıyla birlikte varlığı devlet içinde özümsetilmiştir. Kapatılan kurumlar, yerine açılan yenileri, yapılan yeni teşkilatlanmalar, yasalar ve düzenlemeler; ülkenin genel siyasi bünyesine uygun uygulamalar yapılmak istenmesinin kanıtı olmaktadır.²⁰ Bu bağlamda İnel devletçilik ilkesini, otoritarizmin pratiğe geçerken aldığı hal olarak tariflemektedir.²¹ 1931 yılında başlayan tek parti döneminin 1945 yılında son bulduğunun kanıtı olarak Hamamcı, Türk Belediyecilik Derneğinin kurulmasını göstermektedir.²² Bu demokratik girişim sonrası dönemin sona erdiğini açıklayan en önemli gösterge, O'na göre İnönü'nün 1945'te yaptığı TBMM açılış konuşmasıdır. İnönü; Cumhuriyet'in bu tarihin öncesinde uzun ve açık bir tartışma ortamında, yani çoğulcu bir yapıda gerçekleşmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.²³

Tek partili bu dönem, bir yandan geçmişini kendi seçtikleriyle kurgularken diğer yandan kendi değerlerini yeniden üretecek pratikler ortaya çıkarmaktadır. Çoğu zaman özel ve bireysel olandan uzaklaşmak isteyen ilkeler eşliğinde, topluma kendi düşüncesini aşlamak için kendi temsil biçimleriyle sürekli hatırlatmalar yapmaktadır. Bu temsillerin, devrimin kendi niteliği gereği bir anda, belirli bir zümre tarafından bütün halka benimsetme çabası bazı sıkıntılı olayların doğmasına ortam hazırlamaktadır. Yöneticilerin yaşanan toplumsal sıkıntılarla başa çıkma yöntemlerini görmek, düşünce yapısının daha iyi kavranmasına katkı sağlamaktadır.

Yeni devletin hazırlık evresi olarak tanımlanabilen 1930 yılına kadar kentte ufak değişiklikler gözlemlense de elle tutulur düzenlemelerin başlama süreci 1930 yılı itibarıyla başlamıştır. Bu duruma neden olan birçok sebep tespit edilmiştir. Başta muhaliflerin sebep olduğu ülkedeki güvensiz ortamın 1929 yılıyla birlikte kontrol altına alınmasının²⁴ yatırımların artmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Ülkenin milli sanayisinin zayıf olduğu bu dönemde, Lozan Antlaşması 1929 yılına kadar Türkiye'nin ithalat vergisinin yükselmesini engellemiş²⁵ ve milli yatırımları duraklatmıştır. Ayrıca 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının başlamasıyla birlikte hükümet önemli değişiklikler yaşamış ve bunun sonucunda planlı kent dönemine geçilmiştir.²⁶ Bahsedilen sebeplerden ötürü

¹⁶ Alpaslan Işıklı, "Emperyalizm, Küreselleşme ve Eğitime Yansımaları", *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim Bilim Kültür Politikaları Sempozyumu*, İzmir, Türkiye, 25-26 Şubat 2011, 146-152.

¹⁷ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, 60-62.

¹⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, 261-262.

¹⁹ Can Hamamcı, "1930-1946 Tek Parti Dönemi Belediyeciliği: Genel Bakış", *Türk Belediyeciliğinde 60. Yıl Uluslararası Sempozyum*, Ankara, Türkiye, 23- 24 Kasım 1990, 148-158.

²⁰ Ahmet İnel, "Cumhuriyet Döneminde Otoritarizm", *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslar arası Kongresi*, Ankara, Türkiye, 10-12 Aralık 1998, 40.

²¹ İnel, "Cumhuriyet Döneminde", 40.

²² Hamamcı, "1930-1946 Tek Parti", 152.

²³ Hamamcı, "1930-1946 Tek Parti", 153.

²⁴ Muhallifler için 1925 ve 1926 yılında kurulan İstiklâl Mahkemeleri ülkede sıkı bir yönetimi, savunma ihtiyacını, aynı zamanda bir korku atmosferini doğurmuştur. 1929 yılına kadar tedbirler alınmaya devam etmiş, 1929 yılında Tahrir-i Sükûn Kanunu kaldırılmıştır (Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, 261-262).

²⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, 289.

²⁶ İlhan Tekeli buhranın etkisiyle tek parti rejimine girildiğini ve altı okla simgelenen bir ideolojik çerçeveye girildiğini ve bu çerçeve içinde halkçılığın yeniden yorumlandığını ve hükümetin devletçilik uygulamasına girdiğini belirtmiştir. Bu nedenle bu süreçte kent

merkez ve merkezde üretilen politikalar belirlenen sürecin başından beri araştırılsa da, taşra genel olarak 1930 yılı itibarıyla incelenebilmektedir. Fakat kaynakların mümkün kıldığı yerde mevcut yapılara ve yapılaşmaya dair kapsamlı yorum yapabilmek adına Cumhuriyet'in kurulmasından hemen önce ve sonrası gelişmelerden de bahsedilmektedir.

Eğitim politikalarıyla ilgili düzenlemelerin köy ve kentteki yaklaşım farklılığını tartışmadan önce köyün ve kentin kendine özgü koşulları özet biçimde aktarılmaya çalışılmıştır.²⁷

Çalışmanın Köy ve Kent Sınırları

Çalışmanın başlığını oluşturan köy kent ayrımını ortaya koymak için öncelikle 'köy' ve 'kent' olarak ele alınan sınırları belirtmek gerekmektedir. 'Köy' olarak tanımlanan yer, hukuki olarak mahalli idare oluşu ve taşra idari örgütünde bulunmayışı nedeniyle kendi alanını tanımlayabilmektedir.²⁸ Fakat 'kent' dâhilinde il, ilçe ve bucak idari örgütünden hangilerinin incelenmesi gerektiği tartışmaya açık bir durum olup, netleşmeye ihtiyacı vardır.²⁹ Merkezîyetçi yönetimin etkisiyle merkezi taşra örgüt idarîsi olan yerler; yatırımların gidebildiği ve kentleşme yaşanmasa da 'kentleşmenin mümkün olduğu yerler' olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla başlangıçta bir idarî örgütlenmenin olması neticesinde kamusal idarî yapıların somut varlığı ve hizmetlerin götürülebilmesi noktasında o yer, 'köy' olmaktan ayrılabilir. Diğer yandan 'kent' sınıfına alınan yerler; mahalli idare olarak 'belediyelerin kurulabildiği yerler' olarak sınırlandırılabilir. Çünkü 1930 Belediye Kanunu'na göre il ve ilçe merkezlerinde ve nüfusu 2 bini aşan yerlerde belediye kurulması zorunlu kılınmıştır.³⁰ Bu yerlerde belediyelerin kurulabilmesi belirli bir toplanma sağlayan ve diğerlerine göre 'kentleşmeye açık olan yerler' olarak tarif edilebilmekle birlikte, dönemin etkin mahalli idaresine hak kazanması, bütçesi yettiği kadarıyla belirli olanaklara sahip olması anlamına gelmektedir.

Bu Kanun'da '2 bini aşan yerlerde belediye kurulması' şartı bucak ve beldeler³¹ için konmuştur. Bucaklarda şartlı olarak belediye kurulması durumu, yeterli kalkınma koşullarını sağlayamadığını göstererek bucakları il (merkez ilçe) ve ilçe merkezlerinden ayırmaktadır. Öte yandan köyle kent arasında gidip gelen bucakların ilçe statüsüne erişmeye çalıştığı, idari örgütlenme olarak hukuki zorunluluğu olsa da yeterli teşkilatlanmayı ve hizmeti sağlayamadığı gerekçeleriyle her daim kaldırılma riski olduğu gözlenmektedir.³²

Ayrıca resmi nüfus sayımlarında bucak ve köylerin birlikte ele alınması, bucakların köylerle eşdeğer görüldüğünü ispatlar gibidir.³³ Nüfus sayımlarına göre ilçelere bağlı köy adedi sayılırken, bucak merkezinin köylerle birlikte (communes et villages) 'şehir'den (villes) ayrı sayıldığı görülmektedir. Kaldı ki yapılan politikalarından en belirgin ayrışmayı yaşayan eğitim meselesinde ilkokulların adedi sayılırken; ilçelerde bulunanlar şehir okulları, bucak ve köydekiler köy okulu olarak sayılmaktadır (EK-1). Her ne kadar yönetsel koşulları farklı olsa da fiziki imkanlar ve hatta başka bir çalışma konusu dahilinde incelenebilecek olan sosyoekonomik ilişkiler bağlamında görece köylere benzer yapıya sahip bucaklar; 'merkezi idarenin köylere en yakın adımı' şeklinde tanımlanarak bu çalışma kapsamında köylerle birlikte 'kır', 'kırsal' alan olarak genellenebilir.³⁴ Öte yandan ilköğretim kurumlarını

planlamasının kurumsallaşması ve temellerinin atılması tesadüf değildir (İlhan Tekeli, *Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları*, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011a, 78).

²⁷ Detaylı analizleri için bkz: Erol, *Tek Partili Dönemin*, 69-134.

²⁸ Mahalli idareler ve taşra idari örgütünün kuruluşu, teşkilat yapısı ve görevleri ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bkz: Erol, *Tek Partili Dönemin*, 23-35.

²⁹ Taşra idari örgütünün anlaşılabilmesi için öncelikle 1929 yılı 1426 sayılı İl İdaresi Kanunu'na bakmak gerekmektedir. Kanunun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin 'kanunlar ve kararlar' erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

³⁰ 1930 yılı 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin 'kanunlar ve kararlar' erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

³¹ Belde; taşra idari örgütü olarak bucak olmayan fakat gelişmişlik açısından bucaklarla neredeyse aynı olan ve yine onlarda olduğu gibi yeterli şartlara eriştiğinde belediye teşkilatının kurulduğu yerleşim birimleridir. Köy olarak bahsedilen yerel kaynaklarda dönemi içerisinde diğerlerine nazaran daha gelişmiş olduğu için Yukarı Değirmendere'den bahsedilmektedir (*Türkyolu Gazetesi*, 22 Temmuz 1935, 1-2).

³² Mahalli idareler ve taşra idari örgütünün kuruluşu, teşkilat yapısı ve görevleri ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bkz: Erol, *Tek Partili Dönemin*, 23-35.

³³ *22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı*, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1950.

³⁴ Çalışmanın inşa işleri kapsamında inceleniyor olması sebebiyle dönemin incelenen Kocaeli koşulları dahilinde var olan yapı çevre ve mimari planlamalar göz önüne alınarak böyle bir genelleme uygun görülmüştür. Fakat kırsal alan ve kentsel alan içinde bucakların nerede konumlanacağı ile ilgili kapsamlı tartışmalar mevcuttur. Örneğin bkz; Hülya Özçağlar, *Türkiye'de Bucak Yönetimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

incelerken kanunlar kapsamında bucak ve köy sınırlarına göre okulu yapacak olan mahalli idare kurumu değişebilmektedir. Fakat dönemin şartlarına göre mahalli idarelerin okul yapım işinde bütçe olarak yetersiz kaldığı göz önüne alınırsa yönetsel sınırlar anlamını yitirmektedir. Diğer yandan zaman içerisinde köy okulları hakkında çıkan kanunlardaki okul tipleri göz önüne alındığında bazı tipler bucak merkezlerinde inşa edilmektedir. EK-1'deki dönemin okullarıyla ilgili yapılan kategorilendirme bunu doğrulamaktadır. Sonuç olarak bucak ve köylerde konumlanan okullar köyün ilköğretim düzenlemeleri başlığı altında incelenmiştir.

Dönemin Köy ve Kentine Genel Bir Bakış

Planlı belediyeçilik dönemine geçmeden önce kentlerde savaşta yanmış olan yangın alanlarıyla ilgili düzenlemelere rastlanmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk imar çalışması; 1924 yılında Fransız şehirci Rene Dange'ye İzmir'in Kurtuluş Savaşı'nda yakılan bölümlerinin düzenlenmesi için yaptırılmıştır.³⁵ 1930-33 yılları arasında belediyeçiliğin ve imar uygulamalarının belirli bir düzene konması adına çeşitli kanunlar çıkarılmış ve planlı belediyeçilik dönemine geçilmiştir. 1935 yılı itibarıyla ilki düzenlenen Uraylar Kurultayı'nda kentleri uluslararası şehirciliğe göre imar etme konusunda düşünceler geliştirilmektedir.³⁶ Belirlenen unsurlar çerçevesinde planlı kentler yapmak için hali hazır planlara ve sonrasında imar planlarına acilen başlanması gerektiği düşünülmektedir. 1936 yılı itibarıyla 519 belediyenin hiçbirinin imar planının olmadığı, 40- 50 tane yerleşim merkezinin hali hazır haritası olduğu tespit edilmektedir.³⁷

İzmir, Ankara, İstanbul'la başlayan planlama çalışmaları Gaziantep, İzmit, Adana, Mersin ve Erzurum'da devam etmekte ve yabancı şehircilik uzmanları tarafından yürütülmektedir.³⁸ 1935 yılında belediyelerin imar planı yaptırmasıyla ilgili kanun çıkarılsa da,³⁹ kanunlar kâğıt üzerinde kalmakta ve imkânları olan belediyeler imar planlarını kendi mali güçleriyle yaptırmaktadır. 1939 yılında imar planlarının tasdiki Bayındırlık Bakanlığına devredilmiş ve yine 1939 yılında Nafia Vekâleti Teşkilatı ve Vazifelerine Dair Kanun'la planlama görevleri Yapı İmar İşleri Başkanlığı içinde kurulan Şehircilik Fen Heyetine verilmiştir.⁴⁰ Belediyeler Bankası yatırımlarının sektörler arası dağılımına bakıldığında; 1933- 44 yılları arasında harita ve imar planlarına yatırım yapılmadığı görülmektedir.⁴¹ Birçok belediyenin imar planı için bankaya taksitle borç ödeyecek bütçesinin dahi olmadığı aşîkârdır. Mahalli idarelerin gelişmesi konusunda ümit verici bir durumda olan 1930'lu yılların büyük reform kanunları kendilerinden beklenenleri sağlayamamaktadır.

Taşranın birçok yerinde planlama faaliyetleri yaşanmadığı gibi, yapılan uygulamalar kentlerin düzensiz yenilenmesi şeklinde olmaktadır. Bu süreçte ülke genelinde yapılan inşa işlerini M. Yenen iki ayrı karaktere ayırmaktadır. İlki, mahalli anlayışlara göre bir teknik esasa dayanmadan düzenlenen şehir ve kasabalarıdır. Bu kısımda olanlar köylerin de dâhil olmasıyla büyük bir çoğunluğu teşkil etmektedir. Kendi yerel özelliklerini koruyan bu yerler oldukça bakımsız ve kendi hallerine bırakılmış durumdadır. Yenen, ikincisini teknik müdahale görmüş olan 20 bin ve fazlası nüfusa sahip büyük şehirler olarak tanımlamakta ve bunların daha çıkmaz hale sokulduğunu söylemektedir. Mali güçlerinin yetmesi nedeniyle planlama işleri kâğıt üzerinde halledilmekte, yerine uygunluğu, takibi ve uygulamaları yetersiz elemanlarca yapılmaktadır. Merkez teşkilat veya mevcut uzmanlar tarafından planların eksik yapılması, heyet tarafından yeterli kontrollerin sağlanamaması bu hatalarda büyük etkindir.⁴²

Sonuç itibarıyla çıkarılan kanunlar, kurulan teşkilatlanmalar ve yapılan uygulamalar neticesinde Cumhuriyet sonrasında Türkiye, İlhan Tekeli'ye göre kentleşme deneyiminde dünyadaki diğer çevre ülkelerden farklı bir yöntem izlemektedir. Cumhuriyet'in kurucuları Türkiye'nin dışa bağımlılığını artıracak Avrupa'ya açılan en büyük kapısı ve ülkenin geri kalanı olan Anadolu'ya sırtını dönen İstanbul'u kapamış ve Ankara'yı başkent seçerek kentleşmenin ülke mekânında daha dengeli bir biçimde dağılmasının önünü açmıştır.⁴³ Öte yandan dış

³⁵ Ziya Çoker, *İller Bankası ve Mahalli İdareler*, İstanbul: Kazancı Matbaacılık, Ankara, 1986.

³⁶ "Uraylar Kurultayı", *Belediyeler Dergisi*, Ankara, 24-27 İlkteşrin 1935, 295-296.

³⁷ Burhan Arif, "Urbaylar Kongresi Münasebetile Bayındırlık İşlerinde Şehir Planları", *Belediyeler Dergisi*, 1(6) (1936), 16-17.

³⁸ Çoker, *İller Bankası*, 296.

³⁹ 1935 yılı 2763 sayılı 1580 sayılı 'Belediye Kanunu'na Ek Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

⁴⁰ 1939 yılı 3611 sayılı 'Nafia Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

⁴¹ Çoker, *İller Bankası*, 287-297.

⁴² Yenen M., "Şehir ve Kasabalarımızın İmar Bakımından Kalkınmaları", *İller ve Belediyeler Dergisi*, 41 (1949), 12-17.

⁴³ İlhan Tekeli, *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011b, 35-40.

dünyada gelişen sanayi sürecinde iktisâdi ve hukuki tedbirler alınmadığı için şehirlerde zorluklar yaşanmakta ve alınan önlemlerin içinde köye dönüş yer almaktadır. Ernst Reuter'a göre bu örnekten ders çıkarılarak; kurulmakta olan yeni ulusal mekânda en başından kentlerin yanında köylerin de kalkınması gerekmektedir.⁴⁴ Özetle Türkiye kentleşme projesinde; kavramsal olarak hem Avrupa'ya referans almakta, hem de gidiş yolunda Avrupa'ya tepki göstermektedir. Fakat yeni kurulan ulus devletin kentleşme ve kentleşme olgusunu, başta ekonomik durumu olmak üzere siyasi ve sosyokültürel şartları nedeniyle Avrupa'yla karşılaştırmak mümkün değildir.⁴⁵

Dönemin kent politikalarını Reuter' 'şehri köye, köyü şehre benzetmek' olarak tariflemektedir. O'na göre gerçek durumda şehirleşme; ikame siyasetinin değişmesi, iskân şartlarının oturması, halk sağlığının iyileşmesi, düzenlenen eğitim politikalarıyla bedenen ve fikren sağlıklı vatandaşlar yetiştirilmesidir.⁴⁶

Cumhuriyet Dönemi'nde köye yönelik yaklaşımların ve uygulamaların irdelenmesinden önce TBMM konuşmalarında, yasalarda ve düzenlenen kongrelerde bu konunun hükümet yöneticileri tarafından nereye oturtulduğunu anlamakta yarar vardır. En başında Atatürk'ün 1922 yılı 1. dönem meclis konuşmaları⁴⁷ detaylı olarak incelendiğinde, köyün eğitim ve ekonomi konusundaki öncelikleri köy sorununun çözümüne ilişkin önerdiklerinden anlaşılmaktadır. Ardından 1923 yılı İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar İnan (1989)'da incelendiğinde; kongrede özellikle 'ziraat ve maarif meselesi' başlığı altında, köyün bu konudaki özelliklerinin kentlerden ayrıldığına tanık olunmaktadır.⁴⁸ Bunun dışında 1924 yılı Köy Kanunu⁴⁹ ve köy, Erol (2019)'da diğer mahalli idareler ve ilgili kanunlarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.⁵⁰ Burada bu kanunda bakılması gereken nokta, yapım yolu ve ayrıntıları gösterilmese de, hükümet tarafından ideal bir köy kurgusu oluşturma çabasıdır.

Yeni ulus devletin köy yerleşkesini düzenleme çalışmaları; Türk- Rum Mübadele Antlaşması'yla gelen birçok göçmenin Anadolu'ya yerleştirilmesi, İskân İmar ve Mübadele Vekâletinin kurulmasıyla başlamıştır. Vekâlet tüm ülkenin imarından sorumlu olmasına rağmen işin aciliyetinden dolayı öncelik mübadillere verilmiştir.⁵¹ 1923 yılında kurulan Vekâlet,⁵² 1924 yılında Dâhiliye Vekâletine bağlanmıştır.⁵³ 1926 yılında çıkarılan İskân Kanunu'nda köylere yerleşen göçmenler için yapılması gereken inşaa faaliyetleri desteklenmektedir. Fakat diğer yandan kanunda Kurtuluş Savaşı'nda zarar gören bölgelerde maddi gücü olmayan yerli halkın da iskânı söz konusu olmaktadır.⁵⁴ Dolayısıyla köylerin genel imarı meselesinin numune köylerde dikkate alındığı görülmekle birlikte, Abdullah Ziya tarafından savaşa yıkılan köylerin de devlet tarafından tamir edildiği doğrulanmaktadır.⁵⁵ 1924 yılında çıkarılan Köy Kanunu'nun tanımladığı ideal köy tipi inşası, öncelik verilen bu köylerde uygulanmak istenmektedir.⁵⁶

Devletin kurumsal olarak oluşturduğu kararlar Cumhuriyet'le birlikte olgunlaştırılırken, Asım Karaömerlioğlu'nun tespitlerine bakıldığında teorik olarak geliştirilen 'köycü düşüncenin halkçılık kavramıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin son döneminde Türkiye'ye girdiği görülmektedir.⁵⁷ Örneğin Cumhuriyet Dönemi'nin köycü mimarlarından Abdullah Ziya, Meşrutiyet'ten sonra köycülük meselesi ile Türk Ocakları içinden çıkan gençlerin uğraştığını fakat köylere yaptıkları hastane ve okulların, köylerde doktor olmadığı ve köye uygun nitelikte ve

⁴⁴ Ernst Reuter, "Şehirlerimizden Köylerimize Akın", *Belediyeler Dergisi*, 7(75) (1941a), 14-18, Ernst Reuter, "Mahalli İdarelerin Mali Kaynakları ve Devletle Mali Münasebetleri", *Belediyeler Dergisi*, 7(73) (1941b), 4-26.

⁴⁵ Kent ve kentleşmeyle ilgili kavramsal, ekonomik, sosyokültürel vs. tüm alanlarda Avrupa'yla yapılan karşılaştırmalar hakkında detaylı bilgi için bkz: İlhan Tekeli, *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011b.

⁴⁶ Reuter, "Şehirlerimizden", 14-18.

⁴⁷ Her dönem yapılan meclis konuşmalarına (tbmm.gov.tr)'den ulaşılabilir.

⁴⁸ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

⁴⁹ 1924 yılı 442 sayılı 'Köy Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 25.01.2021).

⁵⁰ Erol, *Tek Partili Dönemin*, 23-35.

⁵¹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923- 1925)*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

⁵² 1923 yılı 352 Sayılı 'Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun'un tam metnine tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar bölümünden ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

⁵³ 1924 yılı 529 Sayılı 'Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Lağvı ile Vezâifinin Dâhiliye Vekâletine Devri Hakkında Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

⁵⁴ 1926 yılında çıkarılan 885 sayılı 'İskân Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

⁵⁵ Abdullah Ziya, "Cumhuriyette Köy Yapımı", *Ülkü Dergisi*, 2(10) (1933b), 333-336.

⁵⁶ Ziya, "Cumhuriyette Köy", 333-336.

⁵⁷ Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var*, 64.

nicelikte okullar inşa edilmediği için, depo olarak kullanıldığını söylemektedir.⁵⁸ Ziya, burada yapılan girişimlere rağmen her alanda olduğu gibi Cumhuriyet öncesinde yapılan işlerin belirli bir plan ve program dâhilinde yapılmadığını ve henüz kurumsal örgütlenmeye dayandırılmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Karaömerlioğlu'nun ise köycülükle ilgili Cumhuriyet öncesinden 1930 yılına kadar kentleşmeye ve sanayileşmeye karşı geliştirilen etkin bir söylemle karşılaşmadığı tespiti, devlet tarafından yalnızca göçmenlerin barınma ihtiyacının ve iskân sorununun giderildiği örneklerle doğrulanmaktadır. Nitekim Afet İnan da Cumhuriyet'in başında gerçekleşen köylerin kentleşmeyi önlemekten çok göçmenleri yerleştirmek için yapıldığını söylemektedir.⁵⁹

1930 yılından sonra mevcut köylerin geliştirilmesi için devlet tarafından atılan adımlar, artan köycü düşünceler ve Türk mimarların geliştirdikleri ideal köy planları köyle ilgili etkin söylemlerin başladığının kanıtıdır. Erken Cumhuriyet Dönemi kırsal mimarlık uygulamalarıyla ilgili kapsamlı bir araştırma yapan Zeynep Eres, köyle ilgili yapılan faaliyetlerde 1920'ler ve 1930'lar arasında belirgin farklılıklar tespit etmiştir.⁶⁰

En sonunda önemli bir köy davası güdülmeye başlamasına rağmen köylerin yapı ve imar işleri hakkında kanunlarda açık hükümler ve bu yolda kullanılacak açık yöntemler olmadığı dikkati çekmektedir. Belirlenen hedeflerle ilgili maddi ve teknik zorluklarla başa çıkılması için Köy Enstitüleri kadar etkili bir girişime rastlanmamaktadır.⁶¹ Dönemin sonunda İller Bankası'nın kurulmasıyla yeni bir çözüme başvurulmuştur. İller Bankası 1945 yılında her üç mahalli idare biriminin ve bunların kuracakları kurum ve birliklerin imar işleriyle uğraşmak amacıyla kurulmuştur. Fakat İller Bankası ilçelerin harita ve imar planları işini dahi tamamlayamadığı için köylere sıra gelmemiştir.⁶²

Buraya kadar tarif edilen tek parti döneminin köy kent ayrımı durumu; yapılan çalışmanın devamında eğitim politikalarının örgün eğitim kurumlarıyla detaylandırılmaktadır.

Eğitim Sistemiyle İlgili İlk Düzenlemeler

Yeni ulus devleti eğitim sistemiyle ilgili çalışmalara Milli Mücadele sırasında başlanmıştır. 1920 yılında Maarif Vekâleti kurulmuş,⁶³ eğitim- öğretim prensiplerinin temeli, 1921 yılı ilk Maarif Kongresi'yle birlikte birincisi 1923'te, ikincisi 1924'te ve üçüncüsü 1925'te düzenlenen Heyet-i İlmiye toplantılarında atılmıştır.⁶⁴ Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte İstanbul'da bulunan Maarif Nezareti kapanmış ve Ankara'da Maarif Vekâleti teşkilâtı kurulmuş ve yeniden düzenlenmiştir. Yeni sistemin taşra teşkilâtında Maarif Müdürlükleri ve Maarif Memurlukları oluşturulmuştur.⁶⁵

1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğrenim Birliği Yasası) ile eğitim için çizilen rota belirlenmiştir.⁶⁶ Turan Tanyer'e göre bu düzenleme Cumhuriyet'in laik bir karakter kazanması için yapılan ilk girişimdir. Kurumsal bağlamda ikilik kaldırılmış, 'tek mektep, tek terbiye, tek tedris' olmasına karar verilmiştir.⁶⁷ 1926 tarihine gelindiğinde Maarif Teşkilâtı Kanunu çıkarılmış ve Bakanlığın bilimsel danışma kurumu olarak merkezde 'Talim ve Terbiye Dairesi' ve taşralarda 'Maarif Eminlikleri' kurulmuştur. Bu yasayla Cumhuriyet Dönemi Maarif Vekâleti örgütü detaylı olarak düzenlenmiştir. Kanunla birlikte yürürlüğe giren "Milli Talim ve Terbiye Dairesinin Teşkilat ve Vezaifi Hakkındaki Kararname" ile bakanlığın görevleri belirlenmiştir; Türkiye'de

⁵⁸ Abdullah Ziya, "Köy Evleri Proje ve Yapıları İçin Toplu Rapor", *Mimar Dergisi*, 7-8 (1935), 203-204.

⁵⁹ Afet İnan, *Cumhuriyetin 50. Yılı İçin Köylerimiz*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978.

⁶⁰ Zeynep Eres, *Türkiye'de Planlı Kırsal Yerleşmelerin Tarihsel Gelişimi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Planlı Kırsal Mimarisinin Korunması Sorunu*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Üniversitesi, İstanbul, 2008, 252152.

⁶¹ 1923 yılı 368 sayılı 'Mübadele, İmar ve İskân Kanunu (tbmm.gov.tr)'nda tahrip edilmiş bölgelerin imarı için bir imar bankası kurulması yetkisi verilmiştir. Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021). Afet İnan 'Köy Bankası'nın kurulmasına yönelik girişimlerden bahsetmektedir (İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, 1989). Ayrıca Trakya'dan başlanarak tüm köyler için 'Birlik Bankası (Köyler Bankası)' oluşturulması düşünülmektedir ("Köy Kalkınması Üzerinde Çalışmalar", *Belediyeler Dergisi*, 1(16) (1936), 19-20).

⁶² Çoker, *İller Bankası*, 198.

⁶³ Alev Coşkun, "Atatürk Devrimleri, Laik Eğitim ve Karşı Devrim", *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim Bilim Kültür Politikaları Sempozyumu*, İzmir, Türkiye, 25-26 Şubat 2011, 114-130.

⁶⁴ Ersel, vd., *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, 331-332.

⁶⁵ Ömer Özuduru, vd., *Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1923-1988)*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Ankara, 1988.

⁶⁶ 1924 yılı 430 sayılı 'Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

⁶⁷ Turan Tanyer, "Atatürk Dönemi Eğitime Genel Bir Bakış", *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet'in Köy Enstitüleri 1940-1954*, 1. Baskı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2012, 22-37.

her türlü okul, Maarif Vekâletinin ruhsat ve izniyle açılmaya başlamıştır. Okul derecelendirilmeleri, çeşitleri, aşamalarının belirlenmesi ve içeriklerinin hazırlanmasının Bakanlık tarafından yapılmasına karar verilmiştir.⁶⁸

1928 yılında yeni alfabeye geçilmiş⁶⁹ ve yapılan harf devrimi itibarıyla Millet Mektepleri açılmaya başlamıştır.⁷⁰ 1931 yılında ilgili kanunla Eminlikler kaldırılmış ve görevleri Valiliklere, Maarif Müdürlüklerine veya doğrudan Bakanlığa geçmiştir.⁷¹ 1933 tarihinde 'Maarif Vekilliği Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun çıkarılmış ve Mesleki Öğretim Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kanunla belirli aralıklarla toplanacak Milli Eğitim Şurası'nın kurulmasına karar verilmiştir.⁷² 1939 yılında yapılan ilk şurada çeşitli komisyonlar oluşturularak belirlenen bütün öğrenimlerin koşulları ve gereksinimleri saptanmıştır. Özellikle köylere öğretmen ve eğitimci yetiştirilmesi yönünde önemli kararlar alınmış ve "İlköğretim İnkişaf Planı" kabul edilmiştir. Birinci Maarif Şurası'nda alınan kararlar ilköğretimin yaygınlaşması doğrultusunda önemli bir adımı oluşturmaktadır.⁷³

Bir taraftan mesleki öğretim kurumlarının sayısı ve tür bakımından çoğalması, diğer taraftan hazırlanan 10 yıllık programa göre birçok teknik öğretim okulunun açılması kararının üzerine,⁷⁴ 1941 tarihinde ilgili Kanun'la Teknik Öğretim Müsteşarlığı kurulmuştur.⁷⁵ 1925 yılıyla başlayan Bakan Mustafa Necati Dönemi eğitim konusunda 'planlı döneme geçişin başlangıcı ve çok hızlı bir yenileşmenin yaşanması' olarak tarif edilmektedir.⁷⁶ Reşit Galip ve Saffet Arıkan'la devam eden kurumsallaşma ve örgütlenme sürecinden sonra 1938 yılıyla başlayan Bakan Hasan Ali Yücel Dönemi 'eğitim politikalarında belirli bir olgunlaşma sürecinden sonra yükselişe geçildiği dönem' olarak belirtilmektedir.⁷⁷

Dönemin eğitim politikaları için atılan ilk adımlar aktarıldıktan sonra ilköğretim kurumları özelinde kent ve köy sınırları için yapılan hukuki ve idari düzenlemeler anlatılmakta, ilkokul yapılarının proje ve uygulama süreçleri için genel bilgilendirmeler yapılmaktadır. Ardından ülkenin tamamı için geçerli olan düzenlemelerin yerinde yapılan uygulamalarını veya mevcut yapılanmayı anlamak adına Kocaeli örneği incelenmektedir. Burada bir envanter çalışması yapmak yerine, kısıtlı yerel kaynaklardan elde edilen örnek yapılar üzerinden ortak ve göze çarpan özellikler ortaya konmaktadır.

Kentte İlköğretim Düzenlemeleri ile İlkokul Binalarının Projeleri ve Uygulamalarının Genel Durumu

1913'te kabul edilen İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu ile kurulan il özel idareleri, ilköğretimi sağlamak için ilkokullar ve ilköğretmen okulları kurmak, yaptırmak ve işletmek işinden sorumlu tutulmaktadır.⁷⁸ Ardından 1926'da çıkarılan Maarif Teşkilâtına Dair Kanun'la ilkokullar; şehir- kasaba gündüz, şehir- kasaba yatı, köy gündüz ve köy yatı olmak üzere 4 sınıfa ayrılmakta, gündüz ilkokullarının vilayetler; şehir yatı okullarının Maarif Vekilliği; köy yatı okullarının umumi ve hususi bütçelerden verilen tahsisatla idare olunacağı kabul olmuştur.⁷⁹ Böylece ilköğretim giderleri yatılı okullar hariç il özel idarelerine bırakılmaya devam etmiştir. Fakat gündüz ilkokulları yapım meselesini, gelirleri dar olan vilayetler kendi başına halledememektedir. Bu nedenle devletin bu işi genel bir plana bağlaması gerekmiş ve 1928 yılından sonra ilköğretim hizmetlerine devlet bütçesinden tahsisat ayrılmaya başlanmıştır.⁸⁰ Ayrıca Harf Devrimi'nden sonra ilköğretime önem vermek amacıyla anaokulu

⁶⁸ 1926 yılı 789 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

⁶⁹ 1928 yılı 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

⁷⁰ *Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1928.

⁷¹ 1932 yılı 1834 sayılı 'Maarif Eminliklerinin İlgası Hakkında Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

⁷² 1933 yılı 2287 sayılı 'Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

⁷³ Ersel, vd., *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, 331-332.

⁷⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923- 1943*, Maarif Vekilliği, Ankara, 1944, 1-27.

⁷⁵ 1941 yılı 4113 sayılı 'Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanuna Ek Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

⁷⁶ Tanyer, "Atatürk Dönemi Eğitimine", 22-37.

⁷⁷ Haluk Işık, "Kırılma Noktası ve Sonrası", *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim Bilim Kültür Politikaları Sempozyumu*, İzmir, Türkiye, 25-26 Şubat 2011, 658-667.

⁷⁸ Süheyp Derbil, "İlköğretim İşinde Özel İdarelerinin Görevi", *İller ve Belediyeler Dergisi*, 2(8) (1946a), 266-267.

⁷⁹ 1926 yılı 789 sayılı 'Maarif Teşkilatına Dair Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

⁸⁰ Maarif Vekilliği, *Türkiye Cumhuriyeti*, 1-27.

ve anasınıflarına ayrılan ödenekler ilköğretim hizmetine aktarılarak anaokulları 1937-38 öğretim yılında tamamen kapanmıştır.⁸¹

1944 yılında Milli Şef İnönü tüm ülkede ilköğretim seferberliği başlatmıştır. Bu yıldan itibaren okul işi sıkı tutulmuş, her sene 3 bin adet okul açılması hedeflenmiş, bu amacı kolay ve düzenli bir iş haline getirdikleri takdirde ilköğretim davasının tam olarak hallolması için 10 sene süre verilmiştir.⁸²

Ülkedeki bütün eğitim kurumlarından Maarif Vekâleti, ildeki okullardan vali ve maarif müdürü, ilçelerde kaymakam sorumludur. 1926 tarihli Maarif Teşkilâtına Dair Kanun, Maarif Vekâletinin hazırladığı planlar dışında okul inşa edilmesini engellemiştir.⁸³ Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan okul projeleri için 1927 yılında Maarif Vekâleti bünyesinde İnşaat Dairesi kurulmuş ve dairenin başına Ernst Arnold Egli danışman mimar olarak atanmıştır. Başlarda “Tatbikat Bürosu” adıyla anılan birimde birçok Türk ve yabancı mimar birlikte çalışmıştır.⁸⁴ İnşaat Dairesi’nin aktif olarak faaliyet göstermesi 1930’ları bulmakta, bu süre içinde ise Osmanlı’dan kalan bazı planların kullanıldığı Nurşen Kul tarafından tespit edilmektedir.⁸⁵

Eğitim politikalarında Anadolu’nun genelinde görülen mecburi durumları ve aslanan vaziyeti elle tutulur bir şekilde aktarabilmek için saptanan durumlarla ilgili Kocaeli’de yerel yönetim ve taşra teşkilatı ile birlikte uygulanan örneklerin ele alınması gerekli görülmüştür. Cumhuriyet öncesinde her türlü yapı türünün ilköğretim olarak kullanılması yeni ulus devletinin eğitim anlayışıyla birlikte değiştirilmek istenmektedir. Zeki Sayar’ın söylediklerinden anlaşıldığına göre yeni okul mimarisine ilgili düşünceler geliştirilmektedir. Bu yapıları çağdaş sanatla birleştirerek meydana getirmek, eskide kalan üsluptan uzak olmak, ahenkli hacim ve elemanlarla çocukların ilgisini çekmek fakat bunları yaparken özellikle yerli ve mahalli ruhun eserlerini tasarlamak hedeflenmektedir.⁸⁶ Özellikle Türkçü ideolog ve politikacı olan Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Maarif Vekilliği sırasında kamu mimarisinin biçimlenmesi ve milli vurgusunun yapılması denetim altına alınmak istenmiştir. Ankara’da belediye ve kamu yapıları projelerinin Maarif Vekâleti tarafından değerlendirilmesi zorunluluğu getirilse de taşrada yapılanlar için bu konuda sıkı bir takip yoktur.⁸⁷ Tüm hedefler ve isteklere rağmen Sayar’ın dediği gibi⁸⁸ devlet yapılarında mimari değeri olmayan inşalar devam etmiştir. Köy okullarında nispeten mümkün görülse de şehir okullarında tip bina yapmak kusurlu görülmektedir. Tip usulünden vazgeçilerek arsaya uygun proje üretilmesi ve ihtiyaca uygun bina yapılması istenmektedir. Çünkü gereğinden büyük araziler ve binalar ya da yetersiz binalara ek çözümler bulmaya çalışmak gibi ayrı maliyetler doğmakta ve yapım işleri daha pahalıya mal olmaktadır. Tüm bu eleştirilere rağmen ülkede tip inşaatların yapılmasına devam edilmiş ve bu tür detaylar düşünülmemiştir.⁸⁹

Kocaeli İlçelerindeki İlköğretim Kurumları

1922 yılında Atatürk, İzmit’e gerçekleştirdiği gezi programında okullara yoğunlaşmıştır. Önemle üzerinde durduğu konu İzmit’te işgal sonrasında yeniden inşa edilmeye çalışılan eğitim faaliyetleridir.⁹⁰ Sonuçta işgaller sonrası Cumhuriyet’in ilanıyla hastane veya karargâh olarak kullanılan ya da savaş sırasında tahrip edilen okullar onarılmakta ve mevcut okullara yenileri eklenmektedir. 1927-34 yılları Kocaeli Valisi Eşref Sait döneminde eğitim bakımından çok hareketli bir dönem olarak kabul edilmekte⁹¹ ve kentte eğitim en yoğun İzmit ve Adapazarı’nda

⁸¹ Özuduru, vd, *Cumhuriyet Döneminde*, 66-67.

⁸² *Türkyolu Gazetesi*, 23 Ağustos 1944, 2-3.

⁸³ 1926 yılı 789 sayılı ‘Maarif Teşkilatına Dair Kanun’un tam metnine ‘tbmm.gov.tr.’ adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

⁸⁴ Nurşen Kul, “Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Binaları”, *Mimarlık Dergisi*, 360 (2011), (www.mimarlikdergisi.com). (Erişim Tarihi: 02.02.2021).

⁸⁵ Kul, “Erken Cumhuriyet” 2011 (Erişim Tarihi: 02.02.2021).

⁸⁶ Zeki Selah, “Mektep Binalarında Estetik”, *Mimar Dergisi*, 8 (1931b), 253-254.

⁸⁷ Leyla Alpagut, *Cumhuriyetin Mimarı Ernst Arnold Egli*, 1. Baskı, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

⁸⁸ Zeki Sayar, “Şehri Çirkinleştiren Binalar”, *Arkitekt*, 5-6 (161-162) (1945), 126.

⁸⁹ Zeki Selah., “Mektep İnşaatında Plan-Tipin Mahzurları”, *Mimar Dergisi*, 4 (1931a), 124-125.

⁹⁰ Dilara Uslu, “Milli Mücadelenin Son Döneminde İzmit ve Çevresinde Eğitim Faaliyetleri (1921-1923)”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, Türkiye, 2-3-4 Mayıs 2014, 1251-1252.

⁹¹ *Cumhuriyetin 50. Yılında Kocaeli 1973 İl Yılığ*, Kardeşler Matbaası, İzmit, 1973, 90.

yaşanmaktadır.⁹² Aşağıda 1935-36 yılına ait Kocaeli’de tüm ilkokulların sınıf, dersane ve öğretmen sayısına göre listesi verilmiştir.⁹³

Maarif Müdürlüğünün EK-1’deki istatistiğine göre Kocaeli 171 adet okuluyla Türkiye genelinde 7. sıradadır, birinci olan şehir 428 okulla İstanbul olup Hakkâri 3 adet okuluyla sonuncudur.⁹⁴ Şehir okulları olarak ele alınan Kocaeli’nin ilçe merkezlerinde toplam 21 okul bulunmaktadır.

Arşivlerden ulaşılabilen Kocaeli ilinin döneme ait okul binalarının plan, fotoğraf ve genel bilgilerinin detaylı analizi yapılmasının neticesinde mekânsal kullanımlarında benzer durumlar tespit edilmiştir;

1- Devlet bütçesinden okul yapımına bütçe ayrılması, görev paylaşımı yapılması ve yapım seferberliklerinin ilan edilmesine rağmen ‘eğitim haricinde birçok kamu ihtiyacını karşılama durumu’ eğitim yapılarının en belirgin özelliği olarak görülmektedir.

Kentteki bina yetersizliği nedeniyle İzmit Necatibey İlkokulu (EK-2); neredeyse her sosyal etkinlik için kullanılmaktadır. Okulun spor salonu tüm kültürel faaliyetlerin mekân ihtiyacını gidermesi için yeni binası yapılanaya kadar Halkevine tahsis edilmiştir. Bunun yanında okulun salonunda evlilik törenleri yapılmaktadır.⁹⁵

Tüm kentlerde olduğu gibi Kocaeli’de milli bayramlarda günlerce şenlik ve kutlamalar yapılmakta, son gün mutlaka bir balo düzenlenmekte ve balo için Ulugazi İlkokulu’nun (EK-3) salonu kullanılmaktadır. Bunun dışında Ulugazi’de çeşitli konferanslar ve film gösterimleri yapılmaktadır.⁹⁶

Adapazarı ilçesinin en büyük okullarından biri olan Büyük Gazi İlkokulu’nun (EK-4) bahçesine 1936 yılında belediye tarafından itfaiye biriminin su ihtiyacını karşılama için havuz inşa edilmiştir. Öte yandan okulun bahçesi bulunduğu semtin parkı olup,⁹⁷ havuzu bahçenin estetik unsurudur.

Birçok kamusal hizmete cevap verme konusunda geçirdikleri fonksiyon değişikliklerinin çeşitliliğini görmek açısından Kocaeli’deki yapı örnekleri artırılabilir.

Gebze’de Şükriye Kayabay Anaokulu; 1911 yılında inşa edilen okul, Birinci Dünya Savaşı’nda hastane olarak kullanılmış, Cumhuriyet’ten sonra ilkokula dönüştürülmüştür.⁹⁸

1911-12 yıllarında inşasına başlanan İzmit Yenituran Mektebi (EK-5), Kurtuluş Savaşı yıllarında Amerikan Kadın Hastaneleri’ne bağlı hastaneye dönüştürülmüştür. Ardından Numune Mektebi ve Yeni Turan mektebi adıyla okul ihtiyacını karşılamıştır.⁹⁹

1924 yılında karma bir okul olarak mevcut bir binada öğretime açılan Adapazarı Cumhuriyet İlkokulu; 1943 Adapazarı Depremi’nde hasar almış ve eğitime eski kilise binasında devam edilmiştir.¹⁰⁰

İttihat ve Terakki binası olarak yapımına başlanan İzmit Akçakoca Mektebi (EK-6),¹⁰¹ bir dönem Jandarma Karakolu olarak kullanılmıştır. Ayrıca İdadi’nin ortaokula çevrildiği bir dönem İzmit Ortaokulu olarak kullanılmış ve 1941 yılında Kız Enstitüsü olmuştur.¹⁰²

⁹² 182 okuldan 10 tanesi sağlığa uygun olmayıp, 79 tanesi okul olmaya uygun değildir. Kentte %78’i ahşap olan okulların 146’sı halka ait olup okul olarak yapılmış, 25’i yine halka ait olup okul olarak yapılmamıştır (Serhan Yücel, Taner Bilgin, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında İzmit’te Eğitim”, *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu IV*, Kocaeli, Türkiye, 24-25-26 Mart 2017, 1197-1208).

⁹³ İlkokullarda sınıf ve dersane terimi farklıdır. Sınıf okutulan derecelendirmeyi ifade etmektedir. Köy okulları genelde 3 sınıflı olup şehir okulları 5 sınıflı olarak genellenmektedir. Dersane ise okul içindeki derslik mekânını tanımlamaktadır.

⁹⁴ *Türkyolu Gazetesi*, 9 Kânunuevvel 1937, 3.

⁹⁵ *Türkyolu Gazetesi*, 12 Ağustos 1936, 1.

⁹⁶ *Türkyolu Gazetesi*, 22 Nisan 1935, 1.

⁹⁷ Talat Tarkan, *Adapazarı*, Kenan Basımevi, 1937.

⁹⁸ Yavuz Ulugün, *Kocaeli Tarihi Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*, 1. Baskı, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği, Kocaeli, 2002, 196.

⁹⁹ Şennur Kaya, *Tanzimattan Cumhuriyet’e İzmit Kenti*, 1. Baskı, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2009, 104.

¹⁰⁰ *Sakarya İl Yıllığı*, Sakarya Valiliği, İstanbul, 1973, 118.

¹⁰¹ Kaya, *Tanzimattan Cumhuriyet’e*, 107.

¹⁰² Oya Şenyurt, *1923-1960/İzmit Cumhuriyet’in Tanıkları Binalar ve Kentten Haberler*, 1. Baskı, TMMOB Mimarlar Odası Kocaeli Şubesi, İstanbul, 2010, 15-16.

Hangi tarihten itibaren olduğu bilinmemekle birlikte Gebze Gölcüönü Meydanı'nda bulunan Taş Mektep (EK-7) bir süre İlçe İl Özel İdaresi olarak kullanılmıştır.¹⁰³

Sümerbank'ın kurulmasıyla Hereke Sümer İlkokulu adını alan okul binası; Milli Mücadele Dönemi'nde işgal ordularının nöbetçi karakolu, İngilizlerin bölgeyi terk etmesinden sonra Kolordu Karargâhı olarak kullanılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında binada bir taraftan eğitim verilirken, bir bölümü Hereke Nahiye Müdürlüğü olarak kullanılmıştır. Ayrıca ilkokulun bir kısmı çeşitli cemiyetlerin Hereke Şubesi olmuştur.¹⁰⁴

2- Cumhuriyet öncesi inşa edilen ve Cumhuriyet ile birlikte kullanımına devam edilen okulların önemli özelliklerinden biri inşaatlarında ve kuruluşlarında halkın gayreti ve hayırseverlerin emeğinin fazla olmasıdır. 1923'ten sonra ilkokul yapım işini üstlenen il özel idaresinin binaların yeniden inşaları veya tamirlerini eski isimlerini koruyarak yaptığı ve yapım işlerinde halkın desteğinin devam ettiği görülmektedir.

Konunun örnekleri Kocaeli'de fazlasıyla mevcuttur:

Bosna Beylerinden Sabri Bey'in halası Fatma Hanım'ın evi mahalle mektebi olarak açılmıştır. Halkın gayretiyle ilkokul eğitimine yer bulan ve Adapazarı Fatmahanım İlkokulu adını alan yapı kullanılamaz hale geldiği için Kocaeli Özel İdaresi tarafından yıktırılmış ve yeniden inşa edilmiştir.¹⁰⁵

Adını aldığı kişinin Adapazarı'na bir vakfiyesi olan, cami ve okuldan oluşan Adapazarı Karaosman İlkokulu (EK-8.), zamanla eskidiği için yerine aynı adı taşıyan yeni bir okul yapılmıştır.¹⁰⁶

Adapazarı Mustafa Kemal Paşa İlkokulu Adapazarı Kolordu Komutanı Çolak Kemalpaşa tarafından Kemalpaşa Numune Mektebi adı ile 1904 yılında halkın desteğiyle tedrisata sokulmuş, 1923 yılında Mustafa Kemal Paşa ismi ile faaliyetini sürdürmüştür.¹⁰⁷

Adapazarı'nda Sabiha Hatun isminin ebedileşmesi için yeni bir okul yapılmasına karar verilmiş ve İstanbul Evkaf Nezareti'nden alınan maddi destek, halkın yardımları ve yine halkın temin ettiği inşaat malzemeleriyle yeni bina inşa edilmiştir. Zamanla okulun öğrencileri azaldığı için okul kapanma durumuna gelmiştir. Bu defa hükümet bir bina kiralamış ve yine Sabiha Hatun adıyla bir okul açılarak kız çocukları okutulmaya devam edilmiştir (EK-9).¹⁰⁸

1921 yılında işgalden kurtarılan Sapanca'ya giren Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa tarafından Kemalettin Sami Paşa İlkokulu'nun 1922 yılında düşman askerlerine okulun temelini attırılmış ve çatı kısmına kadar okulu yaptırmıştır. Samipaşa Birlikleri'nin Sapanca'dan ayrılmasından sonra yarım kalan okul binası inşaatı, dönemin Bucak Müdürü Münir Bey tarafından imeceyle tamamlanmıştır.¹⁰⁹

Akyazı Merkez Konuralp İlkokulu bir yardımsever tarafından okul yeri olarak bağışlanan arsada inşaata başlanmış, devrin padişahı Sultan Reşat'tan yardım alınarak 1912 yılında tamamlanmıştır. 1943 yılına kadar aynı binada eğitime devam edilmiş ve bu tarihte bina tadilat geçirerek büyütülmüştür.¹¹⁰

Yine semt halkı tarafından inşa edilen okul Hendek Numune Mektebidir.¹¹¹ Cumhuriyet öncesinden kalan Hendek Cumhuriyet İlkokulu (EK-10),¹¹² adı gibi kendi de ahşap olan Gölcük Ahşap İlkokulu (EK-11)¹¹³ buldukları mevkilerin ilk açılan okullarından olup inşa edilirlerken halk büyük destek vermiştir.

3- Kentte yaşanan bina yetersizliği nedeniyle ihtiyaç halinde birçok kurum tarafından kullanılabilen eğitim yapılarından, yıkılmak üzere olanların veya kullanılmayanların satışa çıkarıldığı gözlemlenmektedir.

Aşağıda bunlarla ilgili örnekler yer almaktadır:

¹⁰³ İsmail Kahraman, *Gebze Rehberi: Sanayi, Bilim, Teknoloji, Kültür ve Turizm Kenti*, Belgesel Yayıncılık, 2011, 45.

¹⁰⁴ Ulugün, *Kocaeli Tarihi*, 199.

¹⁰⁵ *Sakarya İl Yıllığı*, 119.

¹⁰⁶ *Sakarya İl Yıllığı*, 119.

¹⁰⁷ *Sakarya İl Yıllığı*, 119.

¹⁰⁸ *Sakarya İl Yıllığı*, 117-118.

¹⁰⁹ *Sakarya İl Yıllığı*, 121.

¹¹⁰ *Sakarya İl Yıllığı*, 120-121.

¹¹¹ Uslu, "Milli Mücadelenin", 1251-1252.

¹¹² Murat Cebecioğlu, *Hendek Adapazarı Akyazı Tarihi ve Şeyh İsmail Vakfı Belgeleri*, Hendek Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, 42-50.

¹¹³ Tülin Bozkurt Cengiz, *Tarihte Gölcük, Gölcük'te Tarih*, Gölcük Belediyesi, 2014, 129.

Adapazarı Belediyesi yıkılmak üzere ve tahrip halde olan Adapazarı Alibey Okulu'nu bir süre eğitimin devam etmesi şartıyla yanındaki dükkânlarla birlikte Kaymakamlıktan satın almıştır.¹¹⁴

Eski İzmit Yukarıpazar İlkokulu'nun Özel İdare'ye ait kısmı Kocaeli vilayeti tarafından satışa çıkarılmış,¹¹⁵ bina CHP Semt Ocaklarına verilmiştir.¹¹⁶

1930 yılında Gebze'de açılan Eşrefbey İlkokulu'na (EK-12)¹¹⁷ yeni pavyon eklenmesiyle birlikte ilçede mevcut olan diğer iki okula ihtiyaç kalmadığı için satılmalarına karar verilmiş ve okullardan biri satılmıştır.¹¹⁸

4- Ayrıca ilk yıllarda kullanılan okullar genellikle Cumhuriyet öncesinden kaldığı için okul tipi olmayan diğer yapılar grubundadır.

Adapazarı'nın başlıca ilkokullarından Sabiha Hanım, ev tipi; Karaosman, ev tipi (Resim 8.); Cumhuriyet, eski kilise (EK-13); M. Kemal Paşa, ev tipi; Fatmahanım, ev tipi okullarıdır.¹¹⁹

İzmit'te kiliseden dönüştürülen okul örneği ise İstiklal İlkokulu'dur (EK-14.). Protestan Ermeni kilisesi ve okulu olan bina 1921 yılında geçirdiği çeşitli tadilatlarla ilkokula dönüştürülmüştür.¹²⁰

5- Sanayileşme hareketine hız verilmesi için bütün milli kuvvet ve kaynak unsurlarından en üst seviyede yararlanmanın gerekli görülmesiyle kurulan Sümerbank, SEKA oluşumuna hizmet ederek Kocaeli'nin eğitimine de katkı sağlamıştır.

İzmit Kâğıt Fabrikası Amele Mahallesi'nde 1946 yılında Sümerbank Fen Kurulu tarafından projelendirilen Sümer İlkokulu açılmıştır (EK-15).¹²¹

Kocaeli'de bir Sümer İlkokulu daha bulunmaktadır. Hereke köyündeki Hereke Fabrika-i Hümayun ve Maarif Nezareti arasında sağlanan işbirliği sonucu fabrika alanında açılan okul binasının Sümerbank'ın fabrikayı devralmasından sonra ismi Sümer İlkokulu (EK-16) olmuştur.¹²²

6- Merkez ilçe İzmit'te önemli okul yapılarının çoğunun eğitim amaçlı inşa edildiği görülmektedir. İzmit şehir ilkokullarından; Yenituran, Ulugazi, Yukarıpazar, Bağçeşme, Necatibey İlkokulu, Sümer İlkokulu okul tipolojisinde inşa edilmiştir. İzmit dışındaki diğer ilçelerde ise kapsamlı birkaç adet okul inşası göze çarpmaktadır;

Sakarya savaşlarına atfen İl Daimi Komisyonu tarafından isimlendirilen Sakarya İlkokulu (EK-17),¹²³ 1936 yılında yapılmış beş sınıflı betonarme bir okul olarak dönemin en nitelikli okul binalarından biri olmuştur.¹²⁴

1923 yılında inşa edilen Karamürsel Taş Mektep (EK-18) de şehrin nitelikli okul yapılarındandır.

Köydeki İlköğretim Düzenlemeleri ile Köy Okulu Projelerinin ve Uygulamalarının Genel Durumu

Köy okulları işi, Köy Kanunu'nda köylünün zorunlu olduğu görevler arasında "maarif idarelerinin vereceği örneğe göre bir mektep yapmak" şeklinde tanımlanmıştır.¹²⁵ 1926 tarihli Maarif Teşkilatına Dair Kanun'da il özel idareleri bütün gündüz ilkokullarından sorumlu olsa da,¹²⁶ 1924 yılı Köy Kanunu dikkate alınmıştır. Köylerdeki

¹¹⁴ *Türkyolu Gazetesi*, 9 İkteşrin 1935, 1.

¹¹⁵ *Türkyolu Gazetesi*, 1 Temmuz 1941, 2.

¹¹⁶ *Türkyolu Gazetesi*, 8 Birincikanun 1944, 1.

¹¹⁷ Ulugün, *Kocaeli Tarihi*, 199.

¹¹⁸ *Kocaeli Vilayeti Umumi Meclisi Dördüncü İnikat 1934*, Kocaeli Vilayeti Umumi Meclisi, İstanbul, 1934.

¹¹⁹ Tarkan, *Adapazarı*, 1937.

¹²⁰ Yavuz Ulugün Fotoğraf Arşivi

¹²¹ "Sümer Okulu", *Arkitekt*, 5-6 (185-186) (1947), 119.

¹²² Ali Ata Yiğit, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası'nın Eğitim ve Sanat İşlevi", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, Türkiye, 2-3-4 Mayıs 2014, 727-734.

¹²³ *Sakarya İl Yıllığı*, 120.

¹²⁴ Tarkan, *Adapazarı*, 1937.

¹²⁵ 1924 yılı 442 sayılı 'Köy Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

¹²⁶ 1926 yılı 789 sayılı 'Maarif Teşkilatına Dair Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir. (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

ilkokul yapımı sorumluluğu ise 1940 tarihli Köy Enstitüleri Kanunu'nda ve 1942 tarihli Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu'nda tanımlanmıştır.¹²⁷

1924 yılında Türkiye'nin eğitimiyle ilgili davet edilen ünlü eğitimci John Dewey'in Türkiye'ye önerdiği köy eğitiminde; her bölgenin zirai özelliklerine göre öğretmen okullarının kurulması, merkezîyetçiliğin aksine okulların bölgenin ihtiyaçlarına göre yerel yönetimle idare edilmesi ve uygulamaların aynı ilkeyle yapılması, köy hayatına cevap verecek ilkokul, ortaokul ve lise kurulması, şehir okulu müfredatına göre eğitim veren köy okulu açılmaması önerileri bulunmaktadır.¹²⁸ 1920'li yıllarda Dewey'in raporu, yaşanan ülke şartlarında uygulama alanı bulamamıştır. 1930'lara gelindiğinde CHP'nin parti programlarından köy okullarıyla ilgili çalışmaların hızlandığı görülmektedir. 1931 yılında Parti Programı'nda şehirlerle birlikte köylerdeki ilkokulların belirli bir program dâhilinde arttırılacağı,¹²⁹ 1935 yılı Parti Programı'nda köy çocuklarına kısa zamanda hayat bilgisi verebilmek için ilkokullardan ayrı bir tip olarak 3 veya 4 yarıyıllı köy okulları açılacağından bahsedilmektedir.¹³⁰

1939 yılında düzenlenen Birinci Maarif Şurası'nda nüfusu 400'den az olan köylerde 3 yıllık, fazla olan köylerde 5 yıllık okullar açılması, 3 yıllık eğitim verenlerde öğretmenlerin, 5 yıllıklarda öğretmenlerin görevlendirilmesine karar verilmiştir. Öğretmenlik için 5 yıl şartı getirilmesi nedeniyle 3 yıllık köy okullarını bitirenlerin öğrenimlerini tamamlamaları için 2 yıllık gündüzlü ya da yatılı bölge okulları açılmasına karar verilmiştir. Köylerde inşa veya tamir edilecek okul binaları için köy okulu yapma fonu düzenlenmesi, köy öğretmen ve eğitimcilerinin ihtiyacı olan zirai araçların sağlanması, köy öğretmenlerine ve ailelerinin barınma ve sağlık şartlarının karşılanması, Şura'da alınan diğer önemli kararlardır.¹³¹ Yücel'in zamanında çıkarılan 1942 tarihli Köy İlkokulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu ile köylerde yer alacak okullar kesinleşmiş; 1. Eğitimli köy okulları 2. Öğretmenli köy okulları 3. Öğretmenli ve eğitimli köy okulları 4. Pansiyonlu veya pansiyonsuz bölge köy okulları 5. Akşam okulları 6. Köy ve bölge meslek kursları adlarıyla kategorilere ayrılmıştır.¹³²

Köy okulu meselesinde yatılı olan bölge okulu (yatılı mektepleri) yönteminden daha olumlu sonuç elde edildiği görülmektedir. Okul böylece 5 sınıflı olabilmiş, okulda öğretmenler toplanabilmiş ve ihtiyaca göre pansiyon açılmıştır. Çevredeki uzak köylerden gelen veya savaş sırasında kimsesiz kalmış çocuklar okulun pansiyonunda kalmaktadır. Bu okullar, bölge dâhilindeki halkın inşaat işlerinde çalışmaları ile yapılmaktadır.¹³³

1944 yılında İnönü'nün başlattığı ilköğretim seferberliğinin etkisiyle köy okullarının yapımı hızlandırılmıştır.¹³⁴ Bu seferberlikte köylerde inşa artsa da Nuri Kodamanoğlu'nun tespitlerine göre tamamlanamayıp yarıda kalan okulların sayısı bir hayli fazladır. Bu da birçok mali zarara sebep olmaktadır. Her ne kadar yetersiz olsa da 1926'da %39 olan okullaşma oranı, 1949'da %68'e çıkmıştır. 1934- 35 yıllarında 5.051, 1939- 40 yıllarında 8.032, 1944- 45 yıllarında 11.451 adet köy okulu vardır.¹³⁵

Maarif Vekâleti köyler için hazırladığı tip okul projelerinin bir kısmı tespit edilebilmektedir. Tip projelerden bugüne ulaşılabilen yayınlardan ilki 1933 yılına ait 'İlkmektep Planları Albümü' isimli kitapçıktır.¹³⁶ Köy okullarıyla ilgili tespit edilen ikinci çalışma Maarif Vekâleti ve Nafia Vekâleti ortaklığıyla hazırlanan "Köy Okulu Binası" isimli kitapçıktır.¹³⁷ Türk uzmanların yanında yabancılardan köy okullarıyla ilgili destek alındığı görülmektedir. Çeşitli ülkelerde köy okulları inşaatıyla uğraştıktan sonra Maarif Vekâleti'nin Mimari Bürosuna getirilmiş olan Lihotzky'nin,¹³⁸ Türkiye köyleri için tasarımları Maarif Vekâleti tarafından 'Yeni Köy Okulları Bina Tipleri Üzerinde Deneme' isimli bir kitapçık olarak yayınlanmıştır.¹³⁹

¹²⁷ 1940 yılı 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu' ve 1942 yılı 4274 sayılı 'Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir. (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

¹²⁸ Nureddin Ergin, *Arifiye Öğretmen Okulu ve Tarihçesi*, Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi, Adapazarı, 1968, 8-9.

¹²⁹ C.H.F. *Nizamnamesi ve Programı*, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931, 36.

¹³⁰ C.H.P. *Halkevleri Öğreneği*, Ankara, 1935.

¹³¹ Bakanlığın düzenlediği bütün şuraları ve şuralarda alınan kararların tamamının incelenmesi için bkz: 'ttkb.meb.gov.tr'.

¹³² 1942 yılı 4274 sayılı 'Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

¹³³ "Anadolu Köylerinde Kalkınma Hareketleri", *Ülkü Dergisi*, 8(44) (1936), 125-132.

¹³⁴ İsmet İnönü, "İlköğretimde Çalışmalarımız", *İller ve Belediyeler Dergisi*, 2(8) (1946), 263-267.

¹³⁵ Nuri Kodamanoğlu, *Türkiye'de Eğitim (1923- 1960)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara, 1963, 41.

¹³⁶ *İlkmektep Planları Albümü*, Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, Ankara, 1933.

¹³⁷ *Köy Okulu Binası*, Tarım ve Kültür Bakanlıkları Köy Eğitimi Yetiştirme Kursları Neşriyatı Sayı: 25, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

¹³⁸ Leyla Alpagut, "Erken Cumhuriyet Döneminde Kızların Eğitimi İçin Ankara'da İki Önemli Yapı: İsmet Paşa Kız Enstitüsü ve Kız Lisesi", *Mimarlık Dergisi*, 351 (2010), (www.mimarlikdergisi.com).

¹³⁹ G. Schütte Lihotzky, *Yeni Köy Okulları Bina Tipleri Üzerinde Bir Deneme*, Maarif Vekillliği, İstanbul, 1939.

Bakanlıklar bünyesindeki devlet bürolarının tip proje yapımı piyasadaki mimarların Arkitekt Dergisi'ndeki yazılara bakıldığında, okul binaları başta olmak üzere tüm kamu binaları dâhilinde eleştirilmektedir. Fakat köy okullarının tip proje olması, işin aciliyeti ve imkânsızlıkları nedeniyle yanlış bulunmamaktadır.¹⁴⁰ Üretilen tip projelere rağmen uygulama safhasında istenilen seviyeye ulaşamadığı için bu durum Köy Eğitim Kanunu'nun ardından Köy Enstitüleri Kanunu'nun zeminini hazırlamıştır.¹⁴¹ Bu kanunlarla eğitimin köye uygunluğu düzenlenmekle birlikte okul inşa süreçlerinde bazı inşa hedefleri karşılanmaktadır. Binaların ve gerekli her donatının öğretmenler ve öğrenciler tarafından yapılması sonucunda Keyn'ün (1944) tespitlerine göre, okulların %50 oranında ucuza mal edilmesi ve inşa sürecinin hızlanması, enstitü mezunlarına maaş yerine dükkân veya atölye tahsis edildiğinde bütçenin rahatlaması amaçlanmaktadır.¹⁴² Okul inşa edilemeyen köylerde ise köy odası veya camiler düzenlenerek eğitim verilmeye çalışılmaktadır.¹⁴³

Kocaeli'deki Köy İlkokulları

Kocaeli köylerinde 1936 yılında toplam 673 köyün 150'sinde köy okulu varken (Resim 19), 1943 yılına gelindiğinde Maarif Vekilliği'nin (1944) istatistiklerine göre okul sayısı %50 artarak 297'ye ulaşmıştır. Bu artışta eğitimli okulların önemli bir payı vardır. Köyde öğretmenli okullar 121, eğitimli okullar 176 adettir. İstanbul, İzmir, Ankara, Konya'dan sonra en çok okul bulunan şehir Kocaeli'dir.¹⁴⁴

1- 1932 yılı İl Genel Meclisinde köy okullarının daha programlı şekilde ilerlemesi kararı alınmıştır. Halk okumak için başvurularda bulunmakta ve birçok talep mektubu gelmektedir.¹⁴⁵

2- 1937 yılının Kocaeli'deki köy okullarına bakılacak olursa; en fazla İzmit ve Adapazarı'nda okul olduğu görülmektedir.¹⁴⁶

3- Arifiye Eğitim Kursu yöneticisi Sabri Yılmaz Salman, köye giden öğretmenlerin iki aylık çalışmaları hakkında yazdığı denetim raporlarında derslerin çoğunlukla sağlıksız bina ve odalarda yapıldığını belirtmektedir. 1938 yılında Adapazarı ve İzmit'te 13 köyden 2 tanesinde birer dersaneli okul vardır. Diğer 11 köyün birinde köy kahvesi okul olarak düzenlenmiş ve kalan 10 köyde dersler camide veya caminin eklentisindeki bir odada yapılmaktadır. Bu durumun ana nedeni bütçe yetersizliği ve malzeme eksikliğidir.¹⁴⁷

4- Kurulan Köyler Birliği yapılan okul binalarına yardım ederek eksikleri cüzi oranda karşılayabilmektedir. Bütçe zaruretinden dolayı bazı köy okulları kapatılmaktadır.¹⁴⁸ Öte yandan vilâyetin bütçesinde köy okullarına tahsisat konup bina inşa edilse de sonradan oluşacak öğretmen sıkıntısı yöneticileri tedirgin etmektedir. Okulsuzluktan şikâyet eden köyler ilerleyen yıllarda öğretmen yetersizliği yaşamaktadır.¹⁴⁹

5- Köyün imar işleriyle ilgili birçok görev, öğretmen ve köylüler tarafından köyün bütçesiyle imece usulü yapılmakta, bazen de devlet görevlileri yapım aşamasına öncülük etmektedir.

Örneğin Akyazı ilçesi Boztepe köyü 1934 yılında okul istemiş ve Maarif İdaresinden beş dersaneli bir plan gelmiş ve bucak müdürü önderliğinde köylü tarafından bir sene içinde hiç yardım alınmadan okul inşa edilmiştir. Fakat Vekâlet bu kez de senelerce öğretmen göndermemiştir.¹⁵⁰

Sakarya Akhisar'a bağlı Fevziye köyü muhtarı okula yapılacak ek kısım için taş getirmiş ve kereste hazırlamıştır. Köylünün okuma hevesini artırmak için kitaplar ve gazeteler getirtmiş ve bunları saklamak için dolap yaptırmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁰ Erol, *Tek Partili Dönemin*, 138-140.

¹⁴¹ 1937 yılı 3238 sayılı 'Köy Eğitim Kanunu' ve 1940 yılı 3803 sayılı 'Köy Enstitüleri Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

¹⁴² Keyn V., "İlköğretim Davamızın Hali: Köy Enstitüleri", *İktisadi Yürüyüş*, 5(112) (1944), 12-13.

¹⁴³ Erol, *Tek Partili Dönemin*, 182-187.

¹⁴⁴ Maarif Vekilliği, *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi*, 1-27.

¹⁴⁵ *Kocaeli Vilayeti Umumi Meclisi Zabıtnamesi*, Kocaeli Vilayeti Daimi Encümen Kalemi, Kocaeli, 1932.

¹⁴⁶ *Türkyolu Gazetesi*, 9 Kânunuevvel 1937, 3.

¹⁴⁷ Eğitimler tarafından zirai üretim yapılması ve ortak arazilerin ekilerek okul yapımı için bütçe sağlanması planlanmaktadır. Okulu olmayan köyler Bölge Orman Yönetimince kereste verilmesini beklemekte ve taş işinin bazı köylerce halledildiği görülmektedir (Karabey Aydoğan, *Arifiye Köy Eğitim Tarihi*, 1. Baskı, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2015).

¹⁴⁸ *Türkyolu Gazetesi*, 22 Nisan 1936, 2-3.

¹⁴⁹ *Kocaeli Meclisi Umumi 1932 Zabıtnamesi*, Kocaeli Vilayeti Daimi Encümen Kalemi, Kocaeli, 1932.

¹⁵⁰ *Türkyolu Gazetesi*, 28 Şubat 1943, 2.

¹⁵¹ *Türkyolu Gazetesi*, 8 Temmuz 1937, 3.

Hamidiye İlkokulu 1936 yılında cami lojmanı olarak kullanılan yerde köy sakinleri tarafından yeniden inşa edilmiştir. 1946 yılında yıkılan bina yine köy sakinleri tarafından aynı yerde tekrar yapılmıştır.¹⁵²

Üç yıllık Halidere İlkokulu halk tarafından çeşitli eklemeler yapılmasının ardından beş yıllık eğitim vermeye başlamıştır. Gölcük Saraylı Köy İlkokulu ise köylüler tarafından Cumhuriyet'ten önce köy meydanında eğitim öğretime başlamıştır.¹⁵³

Akyazı Kabakulak köyünde köylünün, öğretmen ve nahiye müdürünün emeğiyle beş dersaneli okulun inşaatı tamamlanmıştır.¹⁵⁴

Kocaeli Valisi Oskay eğitmenin inşa ettireceği okul planlarını (EK-20) köy muhtarlıklarına yollamaktadır. Okul yapımında kullanılacak malzeme, köylülerin yardımcı olacağı işler, oyun ve uygulama bahçesinin niteliği ile eğitmenin bu aşamada neler yapacağı anlatılmıştır. Köylülerin eğitmenlere her hususta yardım etmeleri gerektiği önemle her fırsatta vurgulanmıştır. Aynı zamanda Kocaeli Maarif Müdürü Kemal Ermat tarafından daha ayrıntılı bir şekilde yazılan eğitmenlerin neler yapacağı direktifleri bizzat eğitmenlere verilmektedir.¹⁵⁵

Değirmendere'nin Cumhuriyet tarihindeki en eski okulu olarak nitelendirilen Yukarı Değirmendere İlkokulu (EK-21) bulunduğu mevkiinin ilk açılan okullarından olup inşa edilirlerken halk büyük destek vermiştir.¹⁵⁶

Adapazarı Pamukova İlkokulu (EK-22) halkın kendi gayretleriyle yaptırdığı okullardan biri olup Pamukova bucağı tarafından 1911 yılında yaptırılmıştır.¹⁵⁷ İzmit Kaynarca köyü İlkokulu 1928 yılında yine halk tarafından 4 derslikli ahşap bir bina olarak yapılmıştır.¹⁵⁸

6- Bazı şehirlerde her köye okul yapmanın zorluklarından ötürü birkaç köyün birleşerek merkezi köylerde yatılı mektebi yaptırma yöntemine gittiği görülmekle birlikte en büyük zorluğun bütçe ve ulaşım sıkıntısı olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁹

Armaş eski Böcekhanesi yapısının (EK-23) okula dönüştürülmesiyle 1927 yılından itibaren yatılı eğitim verilmeye başlanmıştır.¹⁶⁰

Kocaeli'de 'yatılı mektebi' olarak adlandırılan diğer bir yatılı okul (EK-24) Kandıra'da bulunmaktadır.¹⁶¹

Kandıra Akçaova bucağında beş sınıflı bir okul olmadığı için çocukların eğitimi eksik kalmaktadır. Bu nedenle okula bir pavyon ilave edilerek yatılı beş sınıflı hale getirilmesi düşünülmüş ve mektebin bitişiğinde bulunan arazi ihtiyar heyeti tarafından istimlak edilerek yapılacak pavyonun taşları halk tarafından çekilmeye başlamıştır.¹⁶²

Diğer taraftan Atatürk'ün Milli Savaş'ta 'kendi küçük ruhu büyük' diye telgraf çektiği gelişmiş köylerden Taraklı'da okul olmadığı için kasabadaki bir binanın yatılı okul olması düşünülmektedir.¹⁶³ Fakat okulun yapımı ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

7- İlçe merkezlerinde de görüldüğü gibi köy ve bucaklarda bina eksikliğinden dolayı kamu yapıları aynı anda farklı kamusal hizmetler için kullanılabilir. ¹⁶⁴

Kandıra Şeyhler bucağının ilkokulu (EK-25) binasının yarısı ise bucak binası olarak kullanılmaktadır.¹⁶⁴

¹⁵² Cengiz, *Tarihte Gölcük*, 196.

¹⁵³ Cengiz, *Tarihte Gölcük*, 197.

¹⁵⁴ *Türkyolu Gazetesi*, 4 Teşrinisani 1937, 1-2.

¹⁵⁵ Aydoğan, *Arifiye Köyü*, 107-111.

¹⁵⁶ Cengiz, *Tarihte Gölcük*, 220.

¹⁵⁷ *Sakarya İl Yıllığı*, 121.

¹⁵⁸ *Sakarya İl Yıllığı*, 121.

¹⁵⁹ Songül Sallan Gül, "Köy Enstitüleriyle Yeni Bir Toplumsal Sınıf Mı Yaratılmak İstendi?: Hasan- Ali Yücel'in Yanıtı", *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim Bilim Kültür Politikaları Sempozyumu*, İzmir, Türkiye, 25-26 Şubat 2011, 351-359.

¹⁶⁰ Hüseyin Ögütçen Kevser Ögütçen, *Kocaeli'ye Yerleşen Mübadil Muhacirler ve Akmeşe Tarihi*, Bahar Yayınları, İstanbul, 2006, 59-60.

¹⁶¹ 1928 yılında Maarif Vekâletine ait olan okul, 1929 yılında İl Özel İdare'ye devredilmiştir. Yeni pavyonun ilk planı İstanbul'da mimarlar ve uzmanlar tarafından tetkik edilerek reddedilmiş ikinci planını İl Özel İdaresinin mimarı çizmiş ve tekrar İstanbul'da incelenerek onaylanmıştır (*Kocaeli Meclisi Umumi 1929 Zabıtnamesi*, Kocaeli Vilayeti Daimi Encümen Kalem, Kocaeli, 1929).

¹⁶² *Türkyolu Gazetesi*, 18 Şubat 1935, 2.

¹⁶³ *Türkyolu Gazetesi*, 8 İkincikânun 1936, 1.

¹⁶⁴ Yavuz Ulugün Fotoğraf Arşivi.

Akmeşe Eski Mektep'te 1927 yılına kadar ilkokul eğitimi verilirken bina aynı zamanda muhtarlık hizmetlerini yürütmüş ve mescit olarak kullanılmış, en sonunda ilaveler yapılarak camiye dönüştürülmüştür.¹⁶⁵

Derince Turgut Reis İlkokulu olan tahta okulun savaş sırasında işgal güçleri tarafından hastane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

1929 yılında ilkokul olarak eğitime açılan eski Darıca Rum Okulu¹⁶⁷ (EK-26), Milli Mücadele Dönemi'nde Darıca Nahiye (hükümet) Konağı olarak kullanılmıştır.¹⁶⁸

8- Köy çocukları için yapılan önemli ve istikrarlı bir etkinlik Hereke Çocuk Kampı'dır. Hereke Fabrikası civarında tesis edilen kampa köylü ve kentte yaşayan daha çok durumu olmayan çocuklar alınmaktadır.¹⁶⁹ Maarif Müdürlüğünün her sene düzenlediği Hereke Kampı arsasının istimlakı yapılarak daimi bir kamp alanı haline getirilmiş ve uygun tesisat inşa edilmiştir.¹⁷⁰ Kampın masrafları Kızılay tarafından verilmekte, Hereke Fabrikası da destek olmaktadır.¹⁷¹

9- 1944 yılından itibaren harbin sonuna yaklaşıması ve İsmet İnönü'nün başlattığı seferberlik nedeniyle birçok köy, öğretmene ve mektebe kavuşmaya başlamıştır. *Türkyolu* Gazetesi'ne göre ilköğretim davasına köylerden başlamakla hükümet işi ciddi tuttuğunu göstermiş ve işler plana alınmıştır. Mülkiye amirleri inşaatları sıklıkla kontrol etmekte ve muhtarlara bunla ilgili yaptırımlar uygulamaktadır.¹⁷²

İlköğretim kurumları ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa; ilkokul yapıları vilayetin bütçesiyle ve belirli inşaat ekibi tarafından inşa edilmektedir. Fakat merkez ilçe harici diğer ilçelerde ilkokullar genellikle Cumhuriyet öncesinden kaldığı veya bağış edildiği için 'okul tipi olmayan diğer yapılar' grubuna girmekte, 'okul tipi'nde kapsamlı birkaç adet yapı göze çarpmaktadır. Köy okulları ise vilayetin bütçesi ve belirli inşaat ekipleri tarafından inşa edilebilmektedir. Bunun dışında 'Köy Enstitüleri'nden mezun öğretmen ve öğretmenlerin, bucak müdürlerinin ve muhtarların öncülüğünde köylüyle birlikte bütçe, malzeme ve proje yardımı alarak okul inşa edilmektedir. Destek almadan köylünün kendisinin inşa ettiği köy okulları da vardır.

Dönemin ilköğretim meselesi Kocaeli dâhilinde aktarıldıktan sonra kent ve köy sınırları içinde ortaöğretimde yapılan hukuki ve idari düzenlemeler anlatılmakta, ortaokul yapılarının proje ve uygulama süreçleri için genel bilgilendirmeler yapılmaktadır. Ardından ülkenin tamamı için geçerli olan düzenlemelerin yerinde yapılan uygulamalarını veya mevcut yapılanmayı anlamak adına Kocaeli örneği incelenmektedir. Burada bir envanter çalışması yapmak yerine, kısıtlı yerel kaynaklardan elde edilen örnek yapılar üzerinden ortak ve göze çarpan özellikler ortaya konmaktadır.

Kentteki Ortaöğretim Düzenlemeleri ile Ortaöğretim Binalarının ve Projelerinin Genel Durumu

Ortaöğretim; ortaokullar, liseler ve öğretmen okulları olarak çeşitlenmektedir. 1924 yılında yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün öğretim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmış,¹⁷³ idadî ve sultani adı altındaki eğitim kuruluşları, 1. devre ve 2. devre olarak 3 yıllık ortaokul ve 3 yıllık liseye dönüştürülmüştür.¹⁷⁴ 1935 Kurultayı'nın parti programında belirlenen ortaöğretim politikası; her il merkezinde ve gereken ilçelerde ortaokul bulundurulması gerekliliği ve bu okullardan uzak olan çocukların okuması için öğrencileri barındıracak örgütler meydana getirilmesidir.¹⁷⁵

¹⁶⁵ Ögütçen, Ögütçen, *Kocaeli'ye Yerleşen*, 59-60.

¹⁶⁶ Yavuz Ulugün Fotoğraf Arşivi.

¹⁶⁷ Mutlu Kerem Kolcuoğlu, *Karye-i Darıca'dan Darıca İlçesine: Bir Sahil Kasabası ve Bir Yaşam*, 1. Baskı, Cinius Yayınları, İstanbul, 2013, 90.

¹⁶⁸ Fikretin Yavuz, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Sahil Kasabası Darıca", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, Türkiye, 2-3-4 Mayıs 2014, 874-875.

¹⁶⁹ *Hereke Çocuk Kampı*, Ülku Matbaası, İstanbul, 1936., *Kocaeli Çocuk Kampı Talimat ve Programı*, Kocaeli Kültür Direktörlüğü, Kocaeli, 1936.

¹⁷⁰ *Türkyolu Gazetesi*, 5 Ağustos 1937, 1.

¹⁷¹ *Türkyolu Gazetesi*, 25 Temmuz 1941, 2.

¹⁷² *Türkyolu Gazetesi*, 6 Eylül 1944, 1-2, *Türkyolu Gazetesi*, 29 Temmuz 1944, 1-2.

¹⁷³ 1924 yılı 430 sayılı 'Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 24.01.2021).

¹⁷⁴ Özuduru, vd., *Cumhuriyet Döneminde*, 30.

¹⁷⁵ Maarif Vekilliği, *Türkiye Cumhuriyeti*, 1-27.

Nuri Kodamanoğlu'nun 'Türkiye'de Eğitim (1923-1960)' kitabındaki tablolar incelendiğinde okul sayısı oldukça yoğun nüfus barındıran noktalarda dahi yetersizdir. Bu şartlar altında ilkokul mezunlarının ancak %60 kadarının üst okullara gidebilmesi doğal bir durumdur. Sonuç olarak okulu terk etme alışkanlığı, ilköğretimin eğitim kalitesi, nüfus yapısının doğurduğu bina ve öğretmen güçlükleri ülkenin eğitim sorununda birbiriyle ilişkili sebeplerdir.¹⁷⁶ O halde ortaöğretimin genişletilmesi; her şeyden önce bütçe gücüyle orantılı sistem ve yöntemlerin bulunmasını gerektirmektedir. Yücel'in bakanlık döneminde ortaokulların sayısında liselere nispeten bir artış sağlanmış, ortalama her yıl 15 yeni ortaokul açılmasına rağmen liseler ancak bir tane açılabilmiştir.¹⁷⁷

Kodamanoğlu bina ve donatım bakımından en ucuz, öğretmenlerinden maksimum verim alınan okul büyüklüğünü 'optimum okul büyüklüğü' olarak tanımlamaktadır. Özellikle ekonomisi az gelişmiş ülkelerde eğitim kurumlarının nüfusu ne derece kapsadığına bakmak gerektiğini fakat Türkiye'de bu şartları göz önüne alan somut bir okul binasına rastlamadığını ifade etmektedir.¹⁷⁸

Ortaokul binası yeterli gelmediğinde binalarda şube sayısını artırmak ya da çifte öğrenim yapmak yoluna gidilmektedir. Ayrıca yeni bina inşası yanında satın alma, kiralama veya mevcut bina tamiri yapılmaktadır. Hasan Ali Yücel eğitimde bina eksikliğinin en önemli sorun olduğunu, öğrencilerin devamlı artışı göz önünde bulundurulunca durumun güçleştiğini ve mevcut binalarla işi karşılamanın imkânsız bir hal aldığını belirtmektedir.¹⁷⁹ Liselerde ise güçlü bir eğitim vermek hedeflenmekte ve bu kapsamın dışında kalan liseler kapatılmaktadır. Bu nedenle özellikle ortaöğretimde Maarif Vekilliği'nin (1944) verilerine bakıldığında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren okul sayısının bazı yıl aralıklarında azaldığı görülmektedir. Yüksek öğretmen okulu mezunlarının artması ve Avrupa'da tahsil gören öğretmenlerin yurda dönmesiyle birlikte dönemin son yıllarında yeni liseler açılabilmiştir.¹⁸⁰

Kocaeli'de Ortaöğretim Kurumları

Tek Parti Dönemi'nde hedeflenen ortaöğretim davası birçok Anadolu kentinde olduğu gibi Kocaeli'de her ilçe merkezinde uygulamaya kavuşmamıştır.

Ortaokullar: 1887 yılında açılan İzmit İdadisi (EK-27), 1922 yılında ortaokul olarak açılmış, bir dönem öğrenci azlığı nedeniyle ilkokula çevrilmiş ve 7 sene bu fonksiyonla kullanılmıştır. 1931 yılında Maarif Vekâleti tarafından verilen bütçeyle tamir edilen bina tekrar ortaokul olarak açılmıştır.¹⁸¹

Adapazarı'nın ilk ortaokulu; 1915 yılında inşa edilen Adapazarı İdadisi'nin 1927 yılında lise eğitimini sonlandırarak ortaokul eğitimi vermesiyle açılmıştır. Bu süreçte okul birçok yer değişikliği yaşamış¹⁸² ve en sonunda Adapazarı Ortaokulu (EK-28) 1938 yılında yeni binasında hizmete başlamıştır.¹⁸³ Yaşanan 1943 yılı Adapazarı Depremi'nde (EK-29) birçok binanın yıkılmasına rağmen yeni ortaokul binasının yıkılmaması *Türkyolu* Gazetesinde haber olmuştur.¹⁸⁴ Yıkılan kamu daireleri yeni binada faaliyet sürdürmüş, odalarına belediyenin işe dairesi, belediye, çadırların dağıtım yeri, kaymakam ve müdür yerleştirilmiştir.¹⁸⁵

Kocaeli'de bu dönemde açılan 3. ortaokul Hendek'tedir. Hendek halkı ortaokul inşa edilmesi için bağışta bulunmuş ve yeni bina inşa edilene kadar öğrenciler belediye binasında eğitim görmüştür.¹⁸⁶

Lise: Kocaeli'yle ilgili CHP'nin verdiği teftiş raporlarını aktaran Fahri Sakal, kentin sosyal, ekonomik, idari, coğrafi ve eğitimle ilgili gelişmelerini değerlendirmiştir. Eğitimle ilgili 1939 tarihindeki raporda müfettiş, İzmit'te karma bir orta mektebin olduğunu fakat lisesi olmadığı için halkın çok zor durumda kaldığını söylemiş, şehir merkezinde bir lise

¹⁷⁶ Kodamanoğlu, *Türkiye'de Eğitim*, 47-60.

¹⁷⁷ Erdoğan Başar, "Cumhuriyet Eğitiminin Üç Mimarı Mustafa Kemal, Mustafa Necâti ve Hasan Ali Yücel", *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim Bilim Kültür Politikaları Sempozyumu*, İzmir, Türkiye, 25-26 Şubat 2011, 608-627.

¹⁷⁸ Kodamanoğlu, *Türkiye'de Eğitim*, 16-17.

¹⁷⁹ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Ortaöğretim*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

¹⁸⁰ Maarif Vekilliği, *Türkiye Cumhuriyeti*, 27-40.

¹⁸¹ Yücel, *Türkiye'de Ortaöğretim*, 249-258.

¹⁸² Yücel, *Türkiye'de Ortaöğretim*, 249-258.

¹⁸³ *Sakarya İl Yıllığı*, 114-115.

¹⁸⁴ *Türkyolu Gazetesi*, 23 Haziran 1943, 1.

¹⁸⁵ *Türkyolu Gazetesi*, 30 Haziran 1943, 1-2.

¹⁸⁶ *Türkyolu Gazetesi*, 15 Ağustos 1945, 1.

açılmasını Maarif Vekili'nden özellikle rica ettiğini dile getirmiştir.¹⁸⁷ Lise ihtiyacı *Sakarya* Dergisi'ne de konu olmuştur. Yazar Kamil Yazgıç binanın konumu itibarıyla merkezi olduğu iddiasıyla Adapazarı'nda açılmasının daha uygun olduğunu söylemektedir.¹⁸⁸ Burada Adapazarı'nın İzmit'le olan daimi rekabeti söz konusudur. Aksine *Türkyolu* gazetesi İzmit'te lise açılması gerektiğini yazmaktadır.¹⁸⁹ Bina inşa edilene kadar lise eğitimine İstanbul'da devam edeceklere Aksaray'da pansiyon olarak kullanılacak bir bina kiralandığı görülmektedir.¹⁹⁰

Aynı zamanda Maarif Şurası'nın verdiği karar neticesinde diğer şehirlerdeki mevcut liseler iyileştirilmeden¹⁹¹ ve gerekli şartlar olgunlaştırılmadan¹⁹² İzmit'te lise açılması düşünülmemiştir. Nihayet 1945 yılında İzmit Ortaokulu'nun bir bölümünde İzmit Lisesi açılmıştır.¹⁹³

Köyde Ortaöğretim Düzenlemeleri ile Köy Enstitüleri Projeleri ve Uygulamalarının Genel Durumu

Yeni kurulan ulus devlete destek sağlanması için nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylü kitlenin eğitim sorununun çözümlenmesine yoğunlaşmıştır. Nitekim şehirlerden farklı olmasına karar verilen köyün eğitim sisteminde belirlenen yeni öğretmen profilinin mevcuttan farklı bir sistemle yetiştirilmesi öngörülmektedir.¹⁹⁴ Bu fikirler, öğretmen gönderilmesine imkân olmayan köylerde köylüye rehberlik üzere köy öğretmenleri istihdam edilmesi şeklinde çözümlenmiştir.¹⁹⁵

Köy öğretmeni ve eğitmeni yetiştirme işi dönem boyu gündemde olan bir konudur. Çünkü okulun eğitim programı ve saatleri şehirdekilerden farklıdır.¹⁹⁶ Köy eğitim hareketinde enstitü hareketini başlatan ilk adım 1927 yılında Denizli Köy Muallim Mektebi ve Kayseri Köy Muallim Mekteplerinin açılmasıdır. Zirai faaliyetleri bir hayli az olan bu okullar 5 senelik faaliyetten sonra kapatılmıştır.¹⁹⁷

Türkiye'ye özgü bir deney olan Köy Enstitülerinin ikinci aşaması Köy Eğitmenliği Örgütüdür. 1937'de Köy Eğitmenleri Kanunu çıkarılmış ve eğitmenlerin Maarif ve Ziraat Vekilliklerinin ortaklığıyla yetiştirileceği, masrafların Ziraat Vekilliği tarafından karşılanacağı, kurs için Ziraat Vekilliğinin mekân ve araçlarının kullanılacağı belirlenmiştir.¹⁹⁸ Eğitmen kursları için orduda çavuş veya onbaşı olmuş okur- yazar köylülerden yararlanılmıştır. 6 aylık eğitim verilen köylülere eğitmen, eğitmenlerin çalıştıkları okullara da eğitmenli okul denmektedir.¹⁹⁹ Bu okulları bitirenler öğretmenli okullara devam edebilmektedir. Açılan köy öğretmen okulunun eğitim süresi ise 3 yıldır.²⁰⁰ Yetiştirilen eğitmenlere köy işleri yanında, 1, 2, 3 sınıflı olan üç tip köy okulu inşa işi

¹⁸⁷1943 tarihindeki CHP İzmit Kongresi'nde lise binasının açılması konusu tartışılırken Deniz Komutanlığı olarak kullanılan eski Fransız Lisesi'nin lise olması öneriler arasındadır (Fahri Sakal, "CHP Teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Devrinde Kocaeli'de Sosyoekonomik Hayat", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli, Türkiye, 3-4-5 Nisan 2015, 2050).

¹⁸⁸ Kamil Yazgıç, "İzmit Vilayetine Liseye İhtiyacı", *Sakarya Dergisi*, İzmit, 1(3) (1943), 9.

¹⁸⁹ Avni Öztüre tarafından gençlere neden tahsiline devam edemedikleri üzerine bir anket yapılmıştır. Bütçeleri olmadığı için ve kentte lise bulunmadığı için gidemediklerini söylemişlerdir (*Türkyolu Gazetesi*, 8 Ağustos 1941, 1). Zengin ailelerin çocukları İstanbul'a gönderilip okuma imkânı buldukları halde memur ve fakir ailelerin çocukları yüksek eğitimlerine devam edememektedir (*Türkyolu Gazetesi*, 25 Teşrin-i sani/ Kasım 1944, 1-2).

¹⁹⁰ *Türkyolu Gazetesi*, 7 Birinciteşrin 1936, 1.

¹⁹¹ *Türkyolu Gazetesi*, 22 İkinciteşrin 1944, 1

¹⁹² 1945'te İzmit'e gelen Hasan Ali Yücel ders araçlarını, öğretmenlerini ve diğer malzemeleri hazırlamak gerektiği sadece bir okul levhası koymakla lise açılmayacağını belirtmiştir (*Türkyolu Gazetesi*, 18 Ağustos 1945, 1-2).

¹⁹³ *Türkyolu Gazetesi*, 27 Eylül 1945, 1.

¹⁹⁴ Dönemin Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan tarafından İlköğretim Genel Müdürlüğü görevine getirilen İsmail Hakkı Tonguç köy eğitimi meselesinde köyle ilgili bilinmesi gereken farklı unsurların olduğunu tespit etmektedir. Öncelikle doğa ve doğa olaylarını, ekonomik ve sosyal hayat bakımından köyü ve köyün eğitim durumunu bilmek gerekmektedir. Bu konularla birlikte ayrıca eğitimin köydeki aciliyeti, köy topluluğunu oluşturan kişilerin hayat şekilleri ve farklılaşma süreci ile köy eğitim teşkilatının prensipleri çalışılmaktadır (İsmail Hakkı Tonguç, "Köy Eğitimi Meselesi", *Ülkü Dergisi*, 11(65) (1938a), 434-444, İsmail Hakkı Tonguç, "Köy Eğitimi Meselesi", *Ülkü Dergisi*, 11(66) (1938b), 501-508., İsmail Hakkı Tonguç, "Köy Eğitiminin Mahiyeti, Prensipleri ve Teşkilatının Esasları", *Ülkü Dergisi*, 12(67) (1938c), 11-20).

¹⁹⁵ Maarif Vekilliği, *Türkiye Cumhuriyeti*, 1-27.

¹⁹⁶ Maarif Vekilliği, *Türkiye Cumhuriyeti*, 1-27.

¹⁹⁷ Ergin, *Arifiye Öğretmen*, 9-11.

¹⁹⁸ 1937 yılı 3238 sayılı 'Köy Eğitmenleri Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 24.01.2021).

¹⁹⁹ Türkan Çetin, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Köylü Politikası (1923-1950), Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1997.

²⁰⁰ Maarif Vekilliği, *Türkiye Cumhuriyeti*, 1-27.

öğretilmektedir.²⁰¹ Açılan kurslarda eğitimcilerin tercih edilmesinin sebebinin Altunya; ortalama 40 bin köyün 35 bininde okul olmaması ve 16 bin köyde ilkokul öğrencisi sayısının 40'ı geçmemesi olarak açıklamaktadır.²⁰²

Köy eğitimcilerin kurslarının idaresi 1939 tarihli ilgili kanunla geliştirilmeye devam etmiştir.²⁰³ Fakat Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç daha nitelikli köy öğretmenlerinin yetişmesi için araştırmalar yapmaya devam etmiştir. Nihayet 1940 yılında Köy Enstitüleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanun, köy enstitüleri ve eğitimcilerin kurslarını aynı çatı altında birleştirmiş ve onlara devlete ait araziden yer tahsis edilmesini sağlamıştır. Enstitülere öğretmen olmak için başvuranlara köylü çocuğu olma ve tam devreli (5 yıllık) köy ilkokullarını bitirme şartı getirilmiştir. Okulun eğitim süresi 5 yıldır. Köy Enstitüsü mezunlarına çalışacakları köylerde hayatını sürdürmesi için ev ve arazi verilmektedir.²⁰⁴

1942 yılına gelindiğinde köy okulları ve enstitülerin teşkilatıyla ilgili kanun çıkarılmıştır. Bu Kanun'da okulların çeşitleri, okullara devam meselesi, okul binalarının yapımı ve onarımı, okullarda çalışacak eğitimcilerin ve öğretmenlerin ödül ve cezaları, köy okulları ile köy enstitüleri arasındaki ilişkiler, köy enstitülerinde çalışanların ödül ve cezaları, köy okullarını ve devlet teşkilatını ilgilendiren hususlar tespit edilmiştir. Ayrıca Yasa'da öğretmen, öğrenciler ve eğitimcilerin yanında köylülere köy işlerinde çalışma mükellefiyeti ve sorumluluğu verilmiştir. ²⁰⁵ Böylelikle Köy Enstitülerinin devlet-köylü işbirliğine dayalı bir örgütlenme olduğunu söylemek mümkündür. Öğretmenlerin yanında, 1943 tarihinde ilgili Kanun'la bu kurumlarda köy sağlık memurları ve ebeleri yetiştirme işi sağlanmıştır.²⁰⁶

Köy Enstitüleri mimari projeleri; Köy Enstitüleri evresi olan 1940-1951 arasında ulusal mimarlık yarışmaları ve Köy Enstitülerinin mimarları, uzmanları veya Yüksek Köy Enstitüsü Yapı Kolu öğrencileri ile üretilmektedir. Enstitü olmadan önceki dönemde eğitimcilerin kursları ve köy öğretmen okulları projeleri yapılmıştır.²⁰⁷ 1937- 46 yılları arasında Köy Enstitülerinde toplam 723 bina yapılmış,²⁰⁸ enstitü mezunları 1946 yılına kadar ortalama 7 bin köyde okul açmıştır.²⁰⁹ Her enstitü 3-5 ilden oluşan bir bölgenin en uygun yerine kurulmaktadır. Bölge özelliklerine göre hazırlanan planlar dâhilinde yapılan çalışmalar köyün her yerinde ve her zaman ara vermeden devam etmektedir. Müfredatındaki iş programı nedeniyle standart bir okul sisteminden farklı olduğu için içerisinde birçok yapı mevcuttur. Enstitüler içerisindeki yemekhaneler, derslikler, yatakhaneler, kitaplıklar, müzik ve spor salonları, uygulama okulu, reviri, bağ ve bahçeleriyle sürekli gelişen ve yaşayan yerleşkelerdir.²¹⁰

Kocaeli Arifiye Köy Enstitüsü

Eğitimcilerin kursunun kurulduğu 1937 yılında Arifiye, Kocaeli iline bağlı bir köydür. 1885 yılında kara ve demiryolu çalışmaları kapsamında İzmit-Adapazarı tren hattı yapılmış, bu güzergâh üzerinde olan Arifiye önem kazanmıştır. Bu özelliğinin etkisi ve tarıma elverişli topraklarının bulunması nedeniyle Tonguç, eğitimcilerin kursları için yer arayışı sırasında kurs olarak Arifiye İstasyonu arkasındaki iki bina ve araziye seçmiştir. Bu köyde önce Eğitimcilerin kursu ve devamında Köy Enstitüsü açılmıştır.²¹¹ Kocaeli Valisi Arifiye İstasyonu'nu kentin ve bölgenin eğitim sorunu için çözüm olarak görmektedir. Çünkü vilayet bütçesinin üçte biri eğitime verildiği halde ancak gerekenin

²⁰¹ "Köy Öğretmen ve Eğitimcileri Yetiştirme İşleri", *Ülkü Dergisi*, 8(46) (1936), 259-267.

²⁰² Hüseyin Altunya, "Türkiye'de Köy Eğitimcileri Yetiştirme Deneyimi (1936-1948)", *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet'in Köy Enstitüleri 1940-1954*, 1. Baskı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2012, 60-79.

²⁰³ 1939 yılı 3704 sayılı 'Köy Eğitimcileri Okullarıyla Köy Öğretmen Okullarının İdaresine Dair Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

²⁰⁴ 1940 yılı 3803 sayılı 'Köy Enstitüleri Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

²⁰⁵ 1942 yılı 4274 sayılı 'Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

²⁰⁶ 1943 yılı 4459 sayılı 'Köy Ebeleri ve Köy Sağlık Memurları Teşkilatı Yapılmasına ve 3017 Numaralı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Teşkilat ve Memur Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 25.01.2021).

²⁰⁷ Yıldız Keskin, "Köy Enstitüleri İçin Açılan Mimari Proje Yarışması ve Sonrası", *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet'in Köy Enstitüleri 1940-1954*, 1. Baskı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2012, 110- 135.

²⁰⁸ Niyazi Altunya, "Köy Enstitüsü Sistemine Genel Bakış", *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet'in Köy Enstitüleri 1940-1954*, 1. Baskı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2012, 83-108.

²⁰⁹ Hüseyin Altunya, "Türkiye'de Köy Eğitimcileri Yetiştirme Deneyimi (1936-1948)", *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet'in Köy Enstitüleri 1940-1954*, 1. Baskı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2012, 60-79.

²¹⁰ Mehmet Başaran, *Özgürleşme Eylemi Köy Enstitüleri*, 2. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999.

²¹¹ Aydoğan, *Arifiye Köy*, 158-163.

beşte biri kadar okul açılabilirdi, vilayetin nafıya, ziraata, baytara, sıhhate ayırdığı tahsisatın tamamını verse de eğitim masraflarına yetmediği görülmektedir.²¹²

Enstitünün yetiştirdiği öğrenci bölgesi Kocaeli, Bilecik, Bolu, Bursa ve kısmen İstanbul şehirleridir.²¹³ Arifiye Eğitim Kursu Maarif Vekâletine bağlı olmakla birlikte Maarif, Ziraat ve Sağlık Bakanlığının ortak yönetimi altındadır.²¹⁴ Kursta genel itibarıyla hububat ziraatı eğitimi, eğitimin yanında Tohum ve Meyve Islah İstasyonu'nda uygulamalı dersler, kozacılık ve hayvancılık öğretilmektedir.²¹⁵ Dersler dışında öğretmenlere geziler düzenlenmektedir.²¹⁶ Öğrenciler gezdikleri köylerin konutlarını, ahırlarını ve diğer yapılarını inceleyip planlarını çizmektedir. Ziyaret ettikleri kamu binalarının ve kurumların eksiklerini, amaçlarını, hedeflerini araştırmakta, tartışmakta ve ülkedeki diğer örnekleri incelemektedir.²¹⁷

Maarif Müdürlüğünün kurstan mezun olan öğretmenlere başta okul inşası olmak üzere köy, köylü ve öğrenciler için verdiği birtakım görevler vardır. *Türkyolu* Gazetesi'nde Kocaeli Maarif Müdürü Kemal Ermat'a ait yayınlanan yazıda ayrıntılı bir şekilde sıralanmaktadır.²¹⁸

Kursa ayrılan yerin adı Arif Bey Çiftliği'dir. Burası nitelikli bir binası olmayan sıklıkla su baskınına uğrayan bir alandır.²¹⁹ İlk kurulan yerinde bulunan iki katlı ahşap bir ev, ambar ve depo olarak kullanılan iki göz oda; bir okul binası, bir hızar makinesi dairesi, yemekhane ve yatakhane olarak tasarlanmıştır.²²⁰

Enstitü'nün ilk binaların olduğu yerde gelişemeyeceği düşünülerek tren yoluna yakın yerde diğer binalara bir kilometre uzaklıkta bir arazide inşa işlerine devam edilmiştir.²²¹ Köy enstitüleriyle ilgili 1940 yılında mimari proje yarışmaları düzenlenmesiyle,²²² Arifiye'de inşaat işleri hızlandığı gözlenmektedir. (Resim 30) Enstitü için belirli aralıklarla araziler alınmış ve Arifiye Enstitüsü son döneminde 270 dönümü bulmuştur.²²³

Ortaöğretim kurumları ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa; İlkokul yapıları dışında diğer örgün eğitim yapıları doğrudan 'Maarif Vekâletinin onayı ve bütçe yardımıyla inşa edilebilmektedir. Ortaokul yapıları merkez ilçe başta olmak üzere bir iki ilçede vardır. Lise sadece merkez ilçede olup, yeni ve ortaokuldan ayrı bir

²¹² *Türkyolu Gazetesi*, 4 Teşrinisani 1937, 1-4.

²¹³ *Türkyolu Gazetesi*, 18 Teşrinisani 1937, 3.

²¹⁴ Aydoğan, *Arifiye Köy*, 33.

²¹⁵ *Türkyolu Gazetesi*, 6 Mayıs 1937, 1.

²¹⁶ Derbent'te meyvelere bakılmakta, Kereste Fabrikası'na gidilmekte, Sapanca'da elma ve meyveler incelenmektedir. Suadiye'de meyvecilik dutçuluk gösterilmekte, Uzunbey köyüne geçilerek ziraat ürünleri ve tabii çayırılık, Feshane'de değirmencilik, Çuhane'de sudan elektrik üretimi gösterilmektedir. İzmit'te aygır deposu, mezbaha, tabakhane buz ve gazoz imalathaneleri, Kâğıt Fabrikası ve Şişli'deki Özel İdare Fidanlığı gezilmektedir. Derince'ye geçilerek Buğday Silosu ve Travest Fabrikası, Karamürsel'de zeytinlikler, meyvelikler ve yağhaneler, Ereğli'de balıkçılık, Değirmendere'de fındık bahçeleri ve bağlar, Gölcük'te bahri tesisat ve filo gösterilmektedir (*Türkyolu Gazetesi*, 29 Temmuz 1937, 1-2).

²¹⁷ Aydoğan, *Arifiye Köy*, 112-138.

²¹⁸ Sınıflara yazı tahtası askılık yaptırması gerektiğini, okulun dış kapısının yanlarına demirden çamurluk yapması, okulun ön bahçesine talebe ile birlikte kum ve çakıl dökmesi, okul bahçesine ağaç dikmesi, şoseden veya sokaktan okula gelen yolu öğrenci ile birlikte taşla kaldırım yapması, şose ve sokak kısmını çamur tutmayacak hale getirmesi (*Türkyolu Gazetesi*, 16 Kânunuevvel 1937, s.1-2), okula bir kaç dönüm uygulamalı dersler için tarla temin etmesi, öğrencilere yaptırılacak bina işlerinde onlarla birlikte çalışması, tuvaleti olacak binayı ve kapısını ona uygun şekilde yapması, helaya kuyu açtırması, ahırları ıslah etmesi, köyün geneline ağaç dikmesi, köyün bahçe ve tarlalarının ıslahı, sokakların temizliği ve taş döşenmesi, hayvanların ıslahı, civar köylere el uzatması, kuyuların üzerine çatı yapması, köydeki çeşmelerin ıslahı, kuyu ve çeşmelere giden yola kaldırım yapması, hela kuyularına kapak yaptırmak, köyün gübrelerini karar verilen yere kaldırması, kursta karyola yapımı ve halka yaptırması, kişisel temizliği öğretmesi, kahvelerde vakit geçirmeyi engellemek, köylüye başka alışkanlıklar edindirmek, kütüphane tesis etmek, köylüye kitap okumak, Ziraat Müdürlüğünün dağıttığı zirai ürünlerin ekimini dikimini öğrencilere anlatmak ve öğretmek gibi Maarif Müdürlüğünden öğretmenlere birçok görev verilmiştir (*Türkyolu Gazetesi*, 23 Kânunuevvel 1937, 1-2).

²¹⁹ *Türkyolu Gazetesi*, 15 Nisan 1937, 3.

²²⁰ Yönetim, *Köy Enstitüleri I-II*, Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 2003, 183.

²²¹ Ergin, *Arifiye Öğretmen*, 17.

²²² Keskin, "Köy Enstitüleri İçin ", 110- 135.

²²³ İlk alınan arazi içinde depo, tuvalet, hayvan barınağı, samanlık, mutfak çamaşırhane ve kümes inşaatları yapılmıştır. Yeme ve yatma işleri kiralanmış olan kurs binasında hallolmaktadır. Üç yıl içinde tamamlanan tüm binalarla gerekli ihtiyaçlar karşılanabilmiştir. 1937 yılında yapımına başlanan 1940 yılında tamamlanan yeni merkez bina (EK- 30) alandaki en önemli yapılaşma etkinliği olmuştur. Bina hem derslerin yapıldığı hem idari büroların bulunduğu bir işlev üstlenmiştir. 1939 döneminde ayrıca yeni yemekhane, mutfak ile yatakhane binasının yapılmış olduğu görülmektedir. Öğrenciler tarafından 1940-44 yılları arasında 4 okul binası, 6 öğretmen evi, 7 resim, demircilik, marangoz ve fotoğraf atölyesi, 400 kişilik yemekhane ve mutfak, 120'şer kişilik iki yatakhane, bir balıkhane, 900 öğrenci için wc, duş, çamaşır sundurması, eşya odası, kereste kurutma yeri, 4 kümes ve güvercinlik, bir kooperatif satış yeri, bir işçi evi ve çamaşırhane, bir ahır, 4 çeşme, 1000 metre şose, 850 metre kaldırım, 2 köprü, 1200 metre su yolu yapılmıştır (Refik Kuzucu, "Adapazarı", *İdare Dergisi*, 16(172) (1945), 213-259).

binaya sahip değildir. Köy Enstitüleri kentteki ortaöğretimin köydeki karşılığıdır. Hatta köye öğretmen yetiştirmenin yanında belirli mesleki ve teknik konuda uzman yetiştirdiği için köyün mesleki ve teknik öğretim ihtiyacını da sağlamaktadır.

Dönemin ortaöğretim meselesi Kocaeli dâhilinde aktarıldıktan sonra kent ve köy sınırları içinde mesleki ve teknik öğretimle ilgili yapılan hukuki ve idari düzenlemeler anlatılmakta, mesleki ve teknik okul yapılarının proje ve uygulama süreçleri için genel bilgilendirmeler yapılmaktadır. Ardından ülkenin tamamı için geçerli olan düzenlemelerin yerinde yapılan uygulamalarını veya mevcut yapılanmayı anlamak adına Kocaeli örneği incelenmektedir. Burada bir envanter çalışması yapmak yerine, kısıtlı yerel kaynaklardan elde edilen örnek yapılar üzerinden ortak ve göze çarpan özellikler ortaya konmaktadır.

Kentte Mesleki ve Teknik Öğretim Düzenlemeleri ile Mesleki ve Teknik Okul Binaları ve Projelerinin Genel Durumu

Mesleki ve teknik okullar; kız sanat okulu,²²⁴ erkek sanat okulları,²²⁵ ticaret okulları,²²⁶ imam hatip okulları,²²⁷ akşam erkek sanat okulu²²⁸ ve akşam kız sanat okullarıdır.²²⁹

1913'te İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu'nun çıkmasıyla vilayetler kendi imkanları dâhilinde sanat okulları açmaya başlamıştır.²³⁰ 1927 yılına kadar il ve belediyelerin meslek okulu açma yetkileri bulunduğu için okullar arasında birlik ve bütünlük bulunmamaktadır. Öğretim düzeyleri, programların süresi ve idare şekilleri farklıdır.²³¹ 1927 yılında meslek okulları Maarif Vekâletine bağlanmış, bu yıldan itibaren mesleki ve teknik eğitimle ilgili olarak tüm ihtiyaçlar Maarif Vekâletinin görevleri arasında yer almıştır.²³² Tahsisatları hakkında yapılan belirli denemelerden sonra²³³ 1935 tarihinden itibaren 2765 sayılı kanunla erkek sanat okulları umumi muvazeneyle alınmıştır. Bu okullara gerekli malzemeler için merkezden yardımlar yapılmıştır.²³⁴

1930'lu yılların önemli gelişmelerinden biri 1934-1936 yılları arasında hazırlanan 'Mesleki Tedrisat İnkışaf Planı'dır. Planın hazırlanmasında Maarif Vekâleti yanında; Milli Savunma, Tarım, Bayındırlık, Ekonomi Bakanlıklarından temsilciler yer almıştır. Plan dâhilinde çırak okulları, sanat ve orta sanat okulları, akşam sanat okulları, tekniker okulları, mühendis okulları ile gezici köy kurslarının açılması öngörülmüştür. Planla birlikte

²²⁴ 1928-29 öğretim yılında 'kız enstitüsü' adını alan bu okullar ilkokula dayalı 5 yıl öğrenim veren okullardır. 1943-44 öğretim yılından itibaren ilk üç yılı 'kız orta sanat', son iki yılı 'kız sanat enstitüsü' olmak üzere iki devreye ayrılmıştır. Cumhuriyet Dönemi öncesinden kalan binalarına ilave ve tadilat yapılan, kira ile tutulan veya vilayetlerde tahsis olunan, özel idareden, şahıs veya kurumlardan istimlak edilen veya il özel idaresi tarafından başka tür okul olarak yapıp kız enstitüsüne tahsis edilen yapılara sahiptir (Özuduru, vd., *Cumhuriyet Döneminde*, 96).

²²⁵ 1927 yılında öğretim süreleri ve programları birbirinden farklı olan bu müesseseler, ilkokula dayalı beş yıllık birer meslek okulu haline getirilmişlerdir. 1943-44 öğretim yılından itibaren 'erkek sanat ortaokulu' ve 'erkek sanat enstitüsü' halinde iki devreye ayrılmıştır (Özuduru, vd., *Cumhuriyet Döneminde*, 94).

²²⁶ Öğretim süreleri ilkokul üzerine iki yıl olan bu okullara, 1926 yılında bir sınıf daha ilave edilerek üç yıllık okul haline getirilmişlerdir. 1927 yılında Milli Eğitim Bakanlığına devredilen bütün ticaret okullarının öğretim süreleri 4 yıla çıkarılarak 'orta ticaret okulu' adını almıştır. 1933 yılında 2 yıl süreli 'ticaret liseleri' açılmış, 1941 yılında 'orta ticaret okulları'nın öğretim süreleri 3 yıla indirilmiş, 'ticaret liseleri' de 3 yıla çıkarılmıştır (Özuduru, vd., *Cumhuriyet Döneminde*, 98).

²²⁷ İlkokul mezunlarına 3 yıl eğitim ve öğretim hizmeti veren, ortaokul kültür dersleri yanında meslek dersleri de okutulan, öğrencileri hayata ve daha sonraki öğretim kurumlarına hazırlayan okullardır. 'İmam hatip ortaokulları', 1931-32 öğretim yılına kadar ortaokullara bağlı sınıflar halinde faaliyet göstermiş ve 1932 yılında bu sınıflar kapanmıştır (Özuduru, vd., *Cumhuriyet Döneminde*, 100).

²²⁸ 1928-29 öğretim yılında 'akşam sanat okulları' olarak açılan bu okullar, öğrenime imkân bulamamış ve öğrenim çağını geçirmiş kişilerle meslek öğretmeyi amaç edinmiştir (Özuduru, vd., *Cumhuriyet Döneminde*, 134).

²²⁹ 1927-28 öğretim yılında 'akşam kız sanat okulları' olarak kurulmuştur. 'Akşam kız sanat okulları', örgün eğitim sistemini tamamlamış veya hiç girmemiş veya yarıda bırakmış kadınlar için kurs niteliğinde eğitim veren okullardır. Bu okullar, imkânları uygun olan teknik liselere, kız meslek liselerine ve kız sanat ortaokullarına bağlı veya bağımsız olarak açılmaktadır (Özuduru, vd., *Cumhuriyet Döneminde*, 135). Kız enstitüsü olan her yerde bir akşam sanat okulu vardır. Kız enstitüsü olmayıp akşam sanat okulu olan yerler de vardır. Adı akşam olmakla birlikte gündüz de eğitim verilmektedir (Maarif Vekilliği, *Türkiye Cumhuriyeti*, 82-94).

²³⁰ Maarif Vekilliği, *Türkiye Cumhuriyeti*, 74-95.

²³¹ Özuduru, vd., *Cumhuriyet Döneminde*, 115.

²³² 1927 yılı 1052 sayılı 'Meslek Mektepleri Hakkında Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 25.01.2021).

²³³ 1929 yılı 1491 sayılı ve 1932 yılı 1867 sayılı Kanun'ların tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

²³⁴ 1935 yılı 2765 sayılı 'Bölge Sanat Okullarının Kültür Bakanlığı Tarafından Yönetilmesi Hakkında Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.

öğrenci, öğretmen ve okul sayılarında artış başlamıştır.²³⁵ İkinci Dünya Savaşı baskısıyla ülkeler savaş endüstrilerine büyük yatırımlar yapmaya başlayınca, bu okullar memleketin endüstrileşebilmesi için ayrıca önem kazanmıştır. Bütün alanlara teknik eleman yetiştirme programı için Maarif Vekilliği çeşitli vekâletlerin onayını alarak planlarını yürütmektedir.²³⁶

Bu süreçte ilköğretimden sonra en çok mesleki ve teknik öğretim üzerinde durulmaktadır. Geçmiş yıllara bakıldığında bir teknik öğretim seferberliği yapıldığı söylenebilir. $\frac{3}{4}$ 'ü genel liselerde $\frac{1}{4}$ 'ü teknik okullarda olan yoğunlaşma tersine çevrilmeye çalışılmaktadır.²³⁷ 1940-50 yılları arasında ortaöğretim 1. devre okul sayılarına bakılacak olursa;²³⁸ teknik okullar 6,5 kat, genel ortaokullar bir kat artmış fakat nicelik olarak genel ortaokullar hep önde olmuştur. Düşük kalma oranları, büyük açıklık yaşanan öğrenci-öğretmen-okul binası ilişkisiyle açıklanmaktadır. Nitekim ortaöğretim 1. devresinin dağılımında inşası ve donatımı pahalıya mal olan tarım ve sağlık okulları en düşük yoğunlukta kalmış, bu durum tarım sektöründe geri kalmaya sebep olmuştur.²³⁹

1941 yılında Teknik Öğretim Müsteşarlığı'nın kurulmasının²⁴⁰ ardından aynı yıl mesleki ve teknik okulların açılması ve mevcutların büyütülmesi ile ilgili Kanun yayınlanmıştır.²⁴¹ Bu Kanun'a göre Maarif Vekilliği; bu okulların ve gerekirse mezunlarının staj görmeleri için kurulacak olan uygulamalı yerlerin inşaatını, istimlâk işlerini ve her türlü donatıyı temin etmek üzere 1942-1951 yılları arasında yüksek bir bütçe belirlemiştir.²⁴² Öte yandan bu okulların tasarlanması için Maarif Vekilliğinde özel bir proje şefliği olduğu anlaşılmaktadır.²⁴³

Bu dönemde meslek okulları eğitimine çoğunlukla başka binalarda başlanmış, yeni bir meslek okulu inşasına az rastlanmıştır. Nitekim il özel idareleri, şahıs veya kurumlara ait binalar Vekilliğe istimlâk edilebilmekte ya da il özel idareleri tarafından okul yaptırılıp meslek okullarına tahsis olabilmektedir. Cumhuriyet öncesinden kalan binalara ilave ve tadilat yapılabilmekte ve bu yapılar kiralanabilmektedir.²⁴⁴ Kocaeli'de incelenen örnekler bu durumu doğrulamaktadır.

Kocaeli'de Mesleki ve Teknik Öğretim Kurumları

Bu alanda açılan okulların hiçbiri için yeni bina inşası yapılamadığı görülmektedir.

İzmit Kız Sanat Enstitüsü: 1939 yılında açılan İzmit Akşam Sanat Okulu'nun kız enstitüsü olmasına imkân veren bir binası olmadığı için Vekillikten izin alınamamaktadır. Bulduğu bina eski ahşap bir binadır. Hükümet tarafından izin verilmediği için İzmit Maarif Müdürü mevcut ilkokullardan Akçakoca İlkokulu'nu Akşam Kız Sanat Okulu'na tahsis etmiş, okulun kız enstitüsüne çevrilmesi için başvurmuş²⁴⁵ ve Maarif Vekâleti'nden onay almıştır.²⁴⁶ Böylece Akçakoca İlkokulu'nda (EK-31) Tekeli Kız Sanat Enstitüsü adıyla enstitü açılmış,²⁴⁷ ilkokul eğitimine de ara verilmeyerek çift tedrisat yapılmaya başlanmıştır. Daha önce açılmış olan Akşam Kız Sanat Okulu, enstitü ile beraber faaliyetine devam etmiştir.²⁴⁸

²³⁵ Hıfzı Doğan, "Mesleki ve Teknik Eğitimin İlkeleri ve Gelişmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(1) (1983), 167-180.

²³⁶ Hasan Refik Ertuğ, "Mesleki ve Teknik Öğretim Alanında Önemli Bir Kanun", *Siyasi İlimler Mecmuası*, 12(139) (1942), 233-238.

²³⁷ Ersin Taşdemirci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Milli Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlilî ve Mukayeseli Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.

²³⁸ 1934 yılında ortaöğretim 1. devrede okuyan öğrenci sayısının oranı genel ortaokullar %91, teknik %1,9, meslek %7, tarım %0,1, sağlık ise yoktur. 1939 yılında öğrenci sayısı genel ortaokullarda %93,2, teknikte %2,4, meslekte %4,3, tarımda %0,1, sağlık %0,1'dir. 1944'te genel ortaokullarda %70, teknikte %10,8, meslekte %17,9, tarımda %0,7, sağlıkta %0,1'dir (Kodamanoğlu, *Türkiye'de Eğitim*, 51).

²³⁹ Kodamanoğlu, *Türkiye'de Eğitim*, 46-58.

²⁴⁰ 1941 yılı 4113 sayılı 'Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanuna Ek Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

²⁴¹ 1942 yılı 4304 sayılı 'Mesleki ve Teknik Okulları Açılması ve Mevcutların Büyütülmesi Hakkında Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 21.01.2021).

²⁴² Ertuğ, "Mesleki ve Teknik", 233-238.

²⁴³ ("Haberler", *Arkitekt Dergisi*, 11-12 (1943), 285-286)'nde CHP Mimarı Sabri Oran'ın, Maarif Vekilliği Teknik Öğretim Müsteşarlığı Mimari Bürosu'nun Ticaret Okulları İnşaatı Proje Bürosu Şefliğine nakil edildiği haberi bulunmaktadır.

²⁴⁴ Maarif Vekilliği, *Türkiye Cumhuriyeti*, 74-94.

²⁴⁵ *Türkyolu Gazetesi*, 16 Mayıs 1941, 1-2.

²⁴⁶ *Türkyolu Gazetesi*, 10 Haziran 1941, 2.

²⁴⁷ *Türkyolu Gazetesi*, 13 Haziran 1941, 1.

²⁴⁸ *Türkyolu Gazetesi*, 21 Ağustos 1941, 1.

İzmit Erkek Sanat Orta Okulu:²⁴⁹ 1945 yılında açılan İzmit Erkek Sanat Orta Okulu Tütün tüccarı Hasan Kozluca'nın iki katlı yapısında, Gökseller Pasajı'nın bulunduğu yerde eğitime başlamıştır.²⁵⁰

Adapazarı Kız Sanat Enstitüsü: Adapazarı Akşam Kız Sanat Okulu 1942 yılında açılmıştır.²⁵¹ İlerleyen yıllarda Kız Enstitüsü olmuş ve 1943 Adapazarı Depremi'nde okul tamamen yıkıldığı²⁵² için 1943-44 öğrenim yılında yeni Adapazarı Ortaokulu'nun bir bölümünde eğitimini sürdürmüştür. Sonrasında bedeli vilayet bütçesinden karşılanan şahsa ait kiralık bir eve taşınmıştır.²⁵³

Adapazarı Erkek Orta Sanat Okulu: 1946'da 3 yıllık orta sanat okulu olarak açılan Adapazarı Erkek Orta Sanat Okulu da Merkez Ortaokulu binasında eğitime başlamıştır.²⁵⁴

Adapazarı Ticaret Ortaokulu: Diğer yandan 1946 yılında açılan Adapazarı Ticaret Ortaokulu Akşam Kız Sanat Okulu'nun bulunduğu Çocuk Esirgeme Kurumu binasında eğitime başlamıştır.²⁵⁵

Köyde Meslekî ve Teknik Eğitim Düzenlemeleri

Mesleki ve teknik öğretim alanında pek çok okul türü bulunmakla birlikte bu başlıkta köyün kalkınmasına doğrudan hizmet eden ziraat eğitimi incelenmektedir. Örgün eğitim düzeyinde bu alanda ilgili kanunla Köy Enstitüleri'ne alternatif sayılabilen Teknik Ziraat ve Teknik Bahçivanlık Okulları açıldığı görülmektedir. Bu okulları bitirenlerden toprağı olmayanlara işletmesi için devlet toprak vermektedir.²⁵⁶ Öte yandan tarımsal eğitim ve öğretim alanında en verimli çalışmaların görüldüğü Köy Enstitüleri de bu kapsamda değerlendirilebilir. Köylere öğretmenle birlikte meslek adamı kazandıran enstitüler, köyün mesleki ve teknik eğitim yeri olarak varsayılabilmektedir. Mezunları gittikleri köyde tarım, sağlık uzmanı ve yapı ustası olmalarının yanında okul bünyesinde oluşturulan gezici yapı ekibi çeşitli inşaat işleri yapmaktadır.

Öte yanan 1944 yılı ilköğretim seferberliğiyle açılması hızlanan Bölge Köy Okulları içinde, 578 adedi köy orta teknik ve meslek öğrenimini sağlamaktadır. Bu okulların içeriği bulunduğu köy için ilkokul, muhiti için pansiyonlu ve pansiyonsuz teknik okul olarak düzenlenmektedir.²⁵⁷

Kocaeli Köylerinde Mesleki Eğitim Kurumları

Kocaeli Çayırova Teknik Bahçivanlık Okulu: Mesleki eğitim ve öğretim alanında Türkiye'de sayıca en az bulunan tarım sektörüne ait okullardan biri Kocaeli'dedir. Gebze ilçesi Çayırova köyünde 1943 yılında Teknik Bahçivanlık Okulu (EK-32) kurulmuştur. Bu okulun amacı sazlık ve bataklık halindeki araziye tarıma elverişli hale getirmektir. Bahçivanlık okulunda yetişen öğrenciler ziraatın gelişmesine öncülük etmektedir.²⁵⁸

Atölyeleri, yatakhane, yemekhanesi, laboratuvarı, reviri, süthanesi, derslikleri, idare binası ve ekilmiş arazileri olan Çayırova Teknik Bahçivanlık Okulu'nda okul dâhilinde fidanlar, tohumlar ve hayvanlar satılmaktadır. Okul, Köy Enstitülerinden farklı olarak 1943 tarihinde Teknik Tarım ve Teknik Bahçivanlık Okulu Kanunu ile diğer bölgelerde olduğu gibi Marmara Bölgesi kapsamında kurulmuştur. Okulun kurulmasına karar verilen arazi, okul

²⁴⁹ Açılış töreninde Vali Ziya Tekeli, Cumhuriyet Hükümeti'nin teknik öğretime verdiği büyük önemi anlatmış ve bir endüstri şehri olan Kocaeli'de, bu okula duyulan ihtiyacı belirtmiştir. Fabrikaların en yoğun olacağı bu şehirde kalifiye işçinin yetişebilmesi ve böylece sanayinin en iyi şekilde gelişebilmesi için teknik eğitim verecek olan lise büyük bir önem taşımaktadır (*Türkyolu Gazetesi*, 15 Aralık 1945, 1-2).

²⁵⁰ *Türkyolu Gazetesi*, 25 Eylül 1945, 1 ve Kocaeli 1973 İl Yıllığı, 104.

²⁵¹ Maarif Vekilliği, *Türkiye Cumhuriyeti*, 87.

²⁵² Bu yapının eski Adapazarı Ortaokulu olduğu düşünülmektedir.

²⁵³ *Sakarya İl Yıllığı*, 109-110.

²⁵⁴ *Sakarya İl Yıllığı*, 110.

²⁵⁵ *Kocaeli 1973 İl Yıllığı*, 110.

²⁵⁶ 1943 yılı 4486 sayılı 'Teknik Ziraat ve Teknik Bahçivanlık Okulları Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

²⁵⁷ İsmet İnönü, "İlköğretimde Çalışmalarımız", *İller ve Belediyeler Dergisi*, 2(8) (1946), 263-267.

²⁵⁸ Eğitim; işletmecilik, bağcılık, fidancılık, sebzeçilik, süs bitkileri, ziraat sanatları, hayvancılık ve küçük evcil hayvanlar olarak 7 şubeye ayrılmıştır. Okulun seçim bölgesi Kocaeli, Bursa, İstanbul, Bilecik, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Kastamonu, Sinop, Zonguldak, Bolu ve Çankırı'dır. Beş yıllık köy ilkokulunu bitirme ve köylü veya çiftçi çocuğu olma şartı aranmaktadır. 3 sene yatılı olarak karma verilen eğitimden sonra köylü çocuklar köylerinde çeşitli işlerle mükellef kılınmaktadır. Okulu biten öğrencilere birtakım zirai aletler verilmekte, dereceyle bitiren öğrencilere ise köylerinde bağcılık, meyvecilik gibi zirai işletmeler kurabilmeleri için hazine arazi verilmektedir. Diğer yandan mezunlar bulunduğu köyün ağaç ilaçlama ve aşılama bilgilerini köylülere öğretmektedir. Aralarında köyüne vilayet fidanlıklarından temin ettiği fidanlarla çam ormanı kuran, tavukçuluk işi yapanlar da vardır. Kız öğrencilerden dikiş nakış öğretmenliği veya işleri yapanlara rastlanmaktadır (*Tarım Vekaleti Çayırova Teknik Bahçivanlık Okulu Gebze*, Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, Gebze, 1953, 43-44).

idare tarafından devralındığında kullanılamaz haldedir. Alanda köyün isminden anlaşılacağı üzere 800 dönüm çayır vardır. Köyün, okulun bulunduğu araziden başka neredeyse bir varlığı bulunmamaktadır. Okul gelmeden önce burada yaşayan köylünün maddi ve sıhhi durumunun iyi olmadığı anlaşılmaktadır.²⁵⁹

Okulun 1950'lerdeki durumuna bakıldığında yoğun çalışmalar yapılmış olduğu gözlenmektedir. Alanda öğrenci, öğretmen, memur ve ustaların ikame ihtiyaçları ve okul şubelerinin gereksinimlerini karşılayan 42 adet bina mevcuttur.²⁶⁰

Mesleki ve teknik öğretim kurumları ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa; merkez ilçe başta olmak üzere bir iki ilçede vardır. Hiçbirinde yeni bina inşa edilememiştir. Mesleki ve teknik öğretimin köydeki karşılığı ve Köy Enstitülerinin bir diğer alternatifi olabilecek okullar, 'Teknik Ziraat ve Teknik Bahçivanlık Okulları'dır. Tarım okulları ülke genelinde en az oranda açılan teknik bölümlerden biridir. Köye hizmet eden ortaöğretim ve mesleki öğretim yapıları olan 'Köy Enstitüleri' ve 'Tarım Okulları' Ziraat ve Maarif Vekâleti ortaklığıyla yapılmaktadır.

Sonuç

Çağdaş ve modern düzenin ana göstergesi olarak tanımlanan kentleşme ile yeni kurulan ulus devlet arasında kimi zaman ters orantılı, tepkisel veya temkinli bir ilişki gözlenmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik kaynaklar ve demografik yapıyla birlikte ulusal kalkınmayı köyde arayan köycülük akımı, kentleşmeyle eş güdümlü gitmeye çabalamıştır. Öte yandan kentle ilgili merkezde geliştirilen teoriler, bir taşra ili olarak incelenen Kocaeli'ye geldiğinde bu fikirlerin deneyimsiz kişilerle ve başta bütçe eksikliği olmak üzere birçok farklı koşulda uygulanması nedeniyle, hedeflenen farklı yapı tipleri ve organizasyonları ortaya çıkmaktadır. Tekeli'nin (2011a) dediği gibi ülkede her ne kadar merkezîyetçi bir düşünce hâkim olsa da yeni kentlerin kuruluşu desantralizasyon siyaseti sonucunda ortaya çıkmakta ve yerinde bir takım yerel olgulara gebe kalmaktadır. Örneğin ülke genelinde il özel idarelerin sorumluluğuyla ulaşılmaya çalışılan yeni birçok ilkökul inşası hedefine Kocaeli özelinde bakıldığında; okul yapılarının genellikle Cumhuriyet öncesinden kaldığı veya bağış edildiği için 'okul tipi olmayan diğer yapılar' grubuna girdiği, 'okul tipi'nde kapsamlı birkaç adet yapı olduğu görülmektedir. Okul olarak inşa edilen kapsamlı okullar için de il özel idarenin kendisinin bütçesinin yetersiz kalabildiği, devletin bunun için merkezden doğrudan ödenek gönderdiği gözlenmektedir. İlkokul yapıları dışındaki diğer örgün eğitim yapıları ise doğrudan 'Maarif Vekâletinin onayı ve bütçe yardımıyla inşa edilebilmektedir. Ortaokul yapıları merkez ilçe başta olmak üzere yalnızca bir iki ilçede vardır. Lise sadece merkez ilçede olup, yeni ve ortaokuldan ayrı bir binaya sahip değildir. Bununla birlikte mesleki ve teknik öğretim yapıları da bir iki ilçede olup, hiçbirinde yeni bina inşa edilememiştir. Dolayısıyla halkın kentte ileri öğretim yapmak istememesi bir yana, isteyenler için okulların sayısı az ve yaşadıkları yere uzak olması nedeniyle eğitim giderleri karşılanamamaktadır. Ortaöğretim ve mesleki eğitim derecesindeki okullar belli başlı kent merkezlerinde bulunduğu ve genel nüfus Türkiye'de dağınık olduğu için ülkenin ileri öğretim çabaları nüfusun ancak belirli bir kesimine yaramaktadır. Öte yandan mesleki eğitimde yok denecek kadar az yatırım yapılan iki alan tarım ve sağlık okulları olmuştur.

Diğer yandan önemli bir köy davası güdülmesine rağmen köylerin yapı ve imar işleri hakkında hukuki düzenlemeleri, bu yolda belirlenen bir plan ve kullanılacak açıkça bir yöntemi bulunmamaktadır. Bahsedilen köy tetkikleri ve fazlasıyla yapılan ilmi düşünüslere rağmen, işin uygulama safhasında köy okulu yapım işi uzun bir süre köylünün sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu aşamada Kocaeli'deki örnekler incelendiğinde; yaşanan tecrübe, malzeme ve bütçe eksikliklerinin yürütülen onca fikri ve yapılan tetkikleri bertaraf ettiği görülmektedir. Köy okulları Kocaeli'de genel olarak vilayetin bütçesi ve belirli inşaat ekipleri tarafından inşa edilebilmektedir. Bunun dışında 'Köy Enstitüleri'nden mezun öğretmen ve öğretmenlerin, bucak müdürlerinin ve muhtarların öncülüğünde köylüyle birlikte bütçe, malzeme ve proje yardımı alarak okul yapımı gerçekleştirebilmektedir. Destek almadan köylünün kendisinin inşa ettiği köy okullarına da tanık olunmaktadır. Genel olarak; Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentte eğitimle ilgili en önemli sorunlardan biri bina yetersizliği ve eksikliği, köylerin çoğunda okul bulunmamaktadır.

Türkiye'de köy eğitimiyle ilgili Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bir takım çalışmalar yapılmış olsa da, asıl olan ilköğretim seferberliği 1935 yılından sonra devlet içi politikaların ivme kazanmasıyla gerçekleşmiştir.

²⁵⁹ *Tarım Vekaleti*, 7-11.

²⁶⁰ Dere ve kanallar üzerinde 6 köprü, tazyikli suyunu ve aydınlatmasını idare eden santral, 7 adet kuyu, çeşitli spor sahaları ve idare binasını tüm şubelere bağlayan ağaçlanmış yollar yapılmıştır. Ortalama 9 bin meyve ağacı, bir kaç yüz söğüt ve ortalama 7 bin meyvesiz ağaç vardır. Sivrisinekler kaybolmuş ve 4500 adet ağaçlı çam ormanı düzenlenmiştir (*Tarım Vekâleti*, 12).

Yapılan çalışmalar ve tartışmalar sonucunda şehir ve köylerde birbirinden farklı bir eğitim sisteminin uygulanmasına karar verilmiştir. Bu kararlar kurulan Köy Enstitülerinde öğrencilikle işçiliği birleştirerek yetiştirilen elemanlar yerel bölgede görev alarak oranın kalkınmasına hizmet etmektedir. Böylece mekânsal açıdan bir değişim yaşanmadan yani kırdan kente göç yaratmadan, yalnızca mesleki tabakalaşmanın yaşandığı ve sosyal statü farkının yaşanmadığı iki ayrı yaşantı yeri hedeflenmektedir. Ayrıca Köy Enstitüleri kentteki ortaöğretimin köydeki karşılığı olmuştur. Köye öğretmen yetiştirmenin yanında belirli mesleki ve teknik konuda uzman yetiştirdiği için köyün mesleki ve teknik öğretim ihtiyacını gidermektedir. Kocaeli, Bilecik, Bolu, Bursa ve kısmen İstanbul şehirleri için eğitim veren ve Adapazarı- İstanbul trenyolu güzergâhında bulunan Arifiye Köy Enstitüsü zamanla genişleyerek kapsamlı bir eğitim yerleşkesine dönüşmüştür. Köydeki mesleki ve teknik öğretim için Köy Enstitülerinin bir diğer alternatifi olabilecek okullar, ‘Teknik Ziraat ve Teknik Bahçivanlık Okulları’dır. Gebze ilçesi Çayırova köyünde kurulan Kocaeli Çayırova Teknik Bahçivanlık Okulu Kocaeli ve çevresindeki köy çocuklarına tarım eğitimi vermesinin yanında sazlık ve bataklık haldeki araziye verimli bir tarım alanına dönüştürmüş ve yıllar içerisinde yoğun faaliyetler gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. Özetle; eksiklikleri ve aksaklıkları bir yana, yeni rejimin hedef kitleleri olan ve ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan köylülere eğitim verilmesi için farklı metotlar ve alternatif yollar denenmiştir. Köylü ekonomisi ile birlikte gerçekleştirilecek olan eğitim; köy kalkınmasının iki temel unsuru olarak görülmüştür.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Yavuz Ulugün Fotoğraf Arşivi

Resmi Yayınlar

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı. T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931.

C.H.P. Halkevleri Öğreneği. Ankara, 1935.

Kocaeli Vilayeti Umumi Meclisi Dördüncü İnikat 1934. Kocaeli Vilayeti Umumi Meclisi, İstanbul, 1934.

Kocaeli Vilayeti Umumi Meclisi Zabıtnamesi. Kocaeli Vilayeti Daimi Encümen Kalem, Kocaeli, 1932.

Kocaeli Meclisi Umumi 1929 Zabıtnamesi. Kocaeli Vilayeti Daimi Encümen Kalem, Kocaeli, 1929.

Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi. Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1928.

Telif Eserler

Alpagut, Leyla. *Cumhuriyetin Mimarı Ernst Arnold Egli*. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012.

Alpagut, Leyla. “Erken Cumhuriyet Döneminde Kızların Eğitimi İçin Ankara’da İki Önemli Yapı: İsmet Paşa Kız Enstitüsü ve Kız Lisesi”, *Mimarlık Dergisi*. 351, 2010.

Altunya, Niyazi. “Köy Enstitüsü Sistemine Genel Bakış”, *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet’in Köy Enstitüleri 1940-1954*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2012: 83-108.

Altunya, Hüseyin. “Türkiye’de Köy Eğitimi Yetiştirme Deneyimi (1936-1948)”, *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet’in Köy Enstitüleri 1940-1954*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2012: 60-79.

“Anadolu Köylerinde Kalkınma Hareketleri”, *Ülkü Dergisi*. 8(44) (1936): 125-132.

Arı, Kemal. *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923- 1925)*. 3. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Aydoğan, Karabey. *Arifiye Köy Eğitimleri Tarihi*. İstanbul: Demkar Yayınevi, 2015.

Başaran, Mehmet. *Özgürleşme Eylemi Köy Enstitüleri*. 2. Baskı. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999.

- Başar, Erdoğan. "Cumhuriyet Eğitiminin Üç Mimarı Mustafa Kemal, Mustafa Necati ve Hasan Ali Yücel", *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim Bilim Kültür Politikaları Sempozyumu*. İzmir: 25-26 Şubat 2011: 608-627.
- Boran, Behice Sadık. "Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır", *Siyasi İlimler Mecmuası*. 10(111) (1940a): 146-149.
- Boran, Behice Sadık. "Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır II", *Siyasi İlimler Mecmuası*. 10(112) (1940b): 183-190.
- Burhan Arif. "Urbaylar Kongresi Münasebetile Bayındırlık İşlerinde Şehir Planları", *Belediyeler Dergisi*. 1(6) (1936): 16-17.
- Cebecioğlu, Murat. *Hendek Adapazarı Akyazı Tarihi ve Şeyh İsmail Vakfı Belgeleri*. İstanbul: Hendek Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.
- Cengiz Bozkurt. Tülin, *Tarihte Gölcük, Gölcük'te Tarih*. Gölcük Belediyesi, 2014.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Kocaeli 1973 İl Yıllığı*. İzmit: Kardeşler Matbaası, 1973.
- Coşkun, Alev. "Atatürk Devrimleri, Laik Eğitim ve Karşı Devrim", *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim Bilim Kültür Politikaları Sempozyumu*. İzmir: 25-26 Şubat 2011: 114-130.
- Çetin, Türkan. *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Köylü Politikası (1923-1950)*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1997.
- Çoker, Ziya. *İller Bankası ve Mahalli İdareler*. İstanbul: Kazancı Matbaacılık, 1986.
- Derbil, Süheyy. "İlköğretim İşinde Özel İdarelerinin Görevi", *İller ve Belediyeler Dergisi*. 2(8) (1946a): 266-267.
- Doğan, Hıfzı. "Mesleki ve Teknik Eğitimin İlkeleri ve Gelişmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 16(1) (1983): 167-180.
- Eres, Zeynep. *Türkiye'de Planlı Kırsal Yerleşmelerin Tarihsel Gelişimi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Planlı Kırsal Mimarisinin Korunması Sorunu*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Üniversitesi, İstanbul, 2008.
- Ergin, Nureddin. *Arifiye Öğretmen Okulu ve Tarihi*. Adapazarı: Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi, 1968.
- Erol, Özden Senem. *Tek Partili Dönemin Politikalarında Köy-Kent Ayrımı: Uygulamalarıyla Kocaeli'de Mekânın Örgütlenmesi*. Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli, 2019.
- Ersel, Hasan, Mete Tunçay, Ahmet Oktay, Ahmet Kuyaş. *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923- 2000*. Cilt 1. 5. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.
- Ertuğ, Hasan Refik. "Mesleki ve Teknik Öğretim Alanında Önemli Bir Kanun", *Siyasi İlimler Mecmuası*. 12(139) (1942), 233-238.
- Ertuğ, Hasan Refik. "Çiftçi Borçları", *Siyasal Bilgiler*. 5(52) (1935): 8-11.
- Gül, Songül Sallan. "Köy Enstitüleriyle Yeni Bir Toplumsal Sınıf Mı Yaratılmak İstendi? Hasan- Ali Yücel'in Yanıtı", *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim Bilim Kültür Politikaları Sempozyumu*. İzmir: 25-26 Şubat 2011: 351-359.
- Güler, Hasan. "Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4(1) (2011): 63-87.
- "Haberler", *Arkitekt*. 11-12(143-144) (1943): 285-286.
- Hamamcı, Can. "1930-1946 Tek Parti Dönemi Belediyeciliği: Genel Bakış", *Türk Belediyeciliğinde 60. Yıl, Uluslararası Sempozyum*. Ankara: 23- 24 Kasım 1990: 148-158.
- Hereke Çocuk Kampı*. İstanbul: Ülkü Matbaası, 1936.
- İlkmektep Planları Albümü*. Ankara: Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, 1933.
- Işık, Haluk. "Kırılma Noktası ve Sonrası", *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim Bilim Kültür Politikaları Sempozyumu*. İzmir: 25-26 Şubat 2011: 658-667.
- Işıklı, Alpaslan. "Emperyalizm, Küreselleşme ve Eğitime Yansımaları", *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim Bilim Kültür Politikaları Sempozyumu*. İzmir: 25-26 Şubat 2011: 146-152.
- İnan, Afet. *Cumhuriyetin 50. Yılı İçin Köylerimiz*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978.
- İnan, Afet. *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*. 2. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- İnönü, İsmet. "İlköğretimde Çalışmalarımız", *İller ve Belediyeler Dergisi*. 2(8) (1946): 263-267.

- İnsel, Ahmet. "Cumhuriyet Döneminde Otoritarizm", *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi*. Ankara: 10-12 Aralık 1998: 35-47.
- Kahraman, İsmail. *Gebze Rehberi: Sanayi, Bilim, Teknoloji, Kültür ve Turizm Kenti*. Belgesel Yayıncılık, 2011.
- Karaömerlioğlu, Asım. *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Kaya, Şennur. *Tanzimattan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.
- Keskin, Yıldız. "Köy Enstitüleri İçin Açılan Mimari Proje Yarışması ve Sonrası", *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet'in Köy Enstitüleri 1940-1954*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2012: 110-135.
- Keyn V. "İlköğretim Davamızın Hali: Köy Enstitüleri", *İktisadi Yürüyüş*. 5(112) (1944): 12-13.
- Kocaeli Çocuk Kampı Talimat ve Programı*. Kocaeli: Kocaeli Kültür Direktörlüğü, 1936.
- Kodamanoğlu, Nuri. *Türkiye'de Eğitim (1923- 1960)*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, 1963.
- Kolcuoğlu, Kerem, Mutlu. *Karye-i Darıca'dan Darıca İlçesine: Bir Sahil Kasabası ve Bir Yaşam*. İstanbul: Cinius Yayınları, 2013.
- "Köy Kalkınması Üzerinde Çalışmalar". *Belediyeler Dergisi*. 1(16) (1936): 19-20.
- "Köy Öğretmen ve Eğitimci Yetiştirme İşleri", *Ülkü Dergisi*. 8(46) (1936): 259-267.
- Kul, Nursen. "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Binaları", *Mimarlık Dergisi*. 360 (2011).
- Kuzucu, Refik. "Adapazarı", *İdare Dergisi*. 16(172) (1945): 213-259.
- Köy Okulu Binası*. Tarım ve Kültür Bakanlıkları Köy Eğitimci Yetiştirme Kursları Neşriyatı Sayı: 25. İstanbul: Devlet Basımevi, 1937.
- Lihotzky, G.Schütte. *Yeni Köy Okulları Bina Tipleri Üzerinde Bir Deneme*. İstanbul: Maarif Vekilliği, 1939.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*. 22. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Öğütçen, Kevser, Hüseyin Öğütçen. *Kocaeli'ye Yerleşen Mübadil Muhacirler ve Akmeşe Tarihi*. İstanbul: Bahar Yayınları, 2006.
- Özüduru Ö. *Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1923-1988)*. Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1988.
- Pamuk, Şevket. "Dünya İktisadi Bunalımı ve 1930'lara Yeniden Bakış", *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi*. Ankara: 10-12 Aralık 1998: 33-41.
- Reuter Ernst. "Şehirlerimizden Köylerimize Akın", *Belediyeler Dergisi*. 7(75) (1941a): 14-18.
- Reuter Ernst. "Mahalli İdarelerin Mali Kaynakları ve Devletle Mali Münasebetleri", *Belediyeler Dergisi*. 7(73) (1941b): 4-26.
- Saffet, Mehmet. "Köylü Kimdir?", *Ülkü Dergisi*. 1(6) (1933): 422-430.
- Sakal, Fahri. "CHP Teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Devrinde Kocaeli'de Sosyoekonomik Hayat", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*. Kocaeli: 3-4-5 Nisan 2015: 2039-2055.
- Sakarya İl Yıllığı*. İstanbul: Sakarya Valiliği, 1973.
- Sayar, Zeki. "Şehir Çirkinleştiren Binalar", *Arkitekt*. 5-6 (161-162) (1945): 126.
- Selah, Zeki. "Mektep Binalarında Estetik", *Mimar Dergisi*. 8 (1931b): 253-254.
- Selah, Zeki. "Mektep İnşaatında Plan-Tipin Mahzurları", *Mimar Dergisi*. 4 (1931a): 124-125.
- "Sümer Okulu", *Arkitekt*. 5-6 (185-186) (1947): 119.
- Şenyurt, Oya. *1923-1960/İzmit Cumhuriyet'in Tanıkları Binalar ve Kentten Haberler*. İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası Kocaeli Şubesi, 2010.
- Tanyer, Turan. "Atatürk Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış", *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet'in Köy Enstitüleri 1940-1954*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2012: 22-37.
- Tarım Vekâleti Çayırova Teknik Bahçıvanlık Okulu Gebze*. Gebze: Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, 1953.
- Tarkan, Talat. *Adapazarı*. Kenan Basımevi, 1937.
- Taşdemirci, Ersin. *Cumhuriyet Dönemi Türk Milli Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlil ve Mukayeseli Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.

- Tekeli, İlhan. *Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011a.
- Tekeli İlhan. *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011b.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin. *1923 Tarihli Umur-u Nafia Programı, Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Tonguç, İsmail Hakkı. "Köy Eğitimi Meselesi", *Ülkü Dergisi*. 11(65) (1938a): 434-444.
- Tonguç, İsmail Hakkı. "Köy Eğitimi Meselesi", *Ülkü Dergisi*. 11(66) (1938b): 501-508.
- Tonguç, İsmail Hakkı. "Köy Eğitiminin Mahiyeti, Prensipleri ve Teşkilatının Esasları", *Ülkü Dergisi*. 12(67) (1938c): 11-20.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923- 1943*. Ankara: Maarif Vekilliği, 1944.
- Türkiye'nin Sağlık Tarihi Bağlamı içinde 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve Cumhuriyet'in Sağlık Sorununa Yaklaşımı*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2010.
- Ulugün, Yavuz. *Kocaeli Tarihi Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*. Kocaeli: Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği, 2002.
- "Uraylar Kurultayı", *Belediyeler Dergisi*. Ankara: 24-27 İlkteşrin 1935.
- Uslu, Dilara. "Milli Mücadelenin Son Döneminde İzmit ve Çevresinde Eğitim Faaliyetleri (1921-1923)", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*. Kocaeli: 2-3-4 Mayıs 2014: 1251-1252.
- Yazgıç, Kamil. "İzmit Vilayetinin Liseye İhtiyacı", *Sakarya Dergisi*. İzmit, 1(3) (1943): 9.
- Yavuz, Fikrettin. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Sahil Kasabası Darıca", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*. Kocaeli: 2-3-4 Mayıs 2014: 869-881.
- Yenen M. "Şehir ve Kasabalarımızın İmar Bakımından Kalkınmaları", *İller ve Belediyeler Dergisi*. 41 (1949): 12-17.
- Yiğit, Ali Ata. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası'nın Eğitim ve Sanat İşlevi", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*. Kocaeli: 2-3-4 Mayıs 2014: 727-734.
- 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı*. Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1950.
- Yönetim, Köy Enstitüleri I-II*. Ankara: Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, 2003.
- Yücel, Hasan, Ali. *Türkiye'de Ortaöğretim*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Yücel, M. Serhan, Taner Bilgin. "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında İzmit'te Eğitim", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu IV*. Kocaeli: 24-25-26 Mart 2017: 1197-1208.
- Ziya, Abdullah. "Köy Mimarisi", *Ülkü Dergisi*. 2(7) (1933a): 37-41.
- Ziya, Abdullah. "Cumhuriyette Köy Yapımı", *Ülkü Dergisi*. 2(10) (1933b): 333-336.
- Ziya, Abdullah. "Köy Evleri Proje ve Yapıları İçin Toplu Rapor", *Mimar Dergisi*. 7-8 (1935): 203-204.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Süreli Yayınlar

Türkyolu Gazetesi

İnternet Kaynakları

<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlarvekararlar.htm> (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

<https://www.ulugazi.k12.tr> (Erişim Tarihi: 20.06.2019).

<https://wowturkey.com> (Erişim Tarihi: 27.07.2019).

<https://www.gebzehaber.net> (Erişim Tarihi: 10.01.2019).

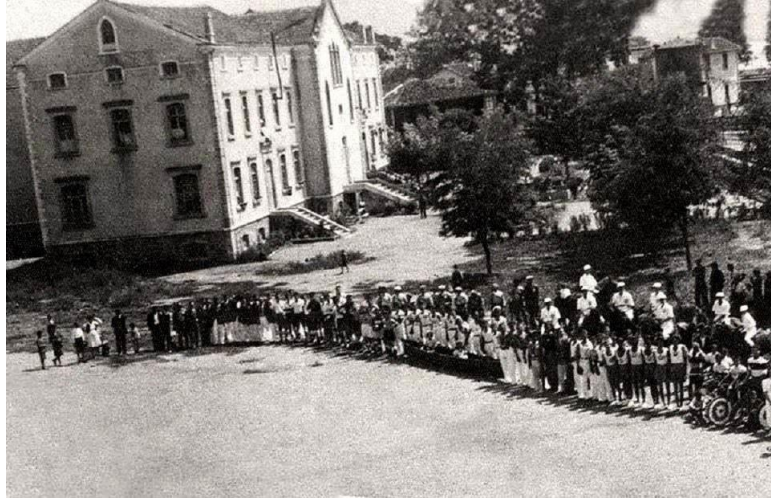
<https://www.yenisakarya.com> (Erişim Tarihi: 03.01.2019).

<https://medyabar.com> (Erişim Tarihi: 03.01.2019).

EKLER

KAZA ADLARI	SINIF ÜZERİNE OKUL SAYISI					DERSANE ÜZERİNE OKUL SAYISI						ÖĞRETMEN ÜZERİNE OKUL SAYISI						Öğretmen 2 sınıf okullar	Öğretmen 3 sınıf okullar	Kappali kalmaklıklar							
	Sınıfı	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	01-6	1	2	3				4	5	6	7	01-7	daha fazla	
Merköz, kazası		1	1	4	6		1	1	1	2	1				2	1	1	1	1						3		
Adapazar "		1	2	4	7		1	1	5						2		1	4									
Gebze "				1	1				1									1									
Geyve "		1		1	2		1		1								1										
Hendek "				1	1	2			1	1								1	1								
Karasu "				1	1				1											1							
Karamürsel "				1	1						1																
Kandıra "				1	1						1																
Şehirler tutarı		2	3	2	14	21		2	2	5	11	1			2	4	5	1	9								
Merköz köyleri		19	10	29			16	4	8	1					16	4	8	1									
Adapazar "		1	31	5	37		30	2	2	2	1			30	2	2	2	1									
Gebze "			11	5	16		10	3	2					10	1	3	2										
Geyve "			18	4	22		16	2	2	1	1			16	2	2	1	1									
Hendek "		1	11	1	13		10	2	1					10	2	1											
Karasu "			6		6		5	1						6													
Karamürsel "		1	4	2	7		4	1	2					4	1	2											
Kandıra "		2	17	1	20		18	1	1					18	1	1											
Köyler tutarı		5	117	28	150		109	14	19	3	5			110	13	19	3	5									
Vilâyet tutarı		7	120	2	42	171	109	16	21	3	10	11	1	110	15	23	3	10	1	9							

EK-1. Kocaeli'nin ilçe ve köylerinde sınıf, dersane ve öğretmen sayısına göre yapılan okul binası istatistiği (1935-1936) (Türkyolu Gazetesi, 9 Kânunuevvel 1937).

EK-2. İzmir Eski Necatibey İlkokulu, 1940'lar (Yavuz Ulugün Fotoğraf Arşivi)

EK-3. İzmir Ulugazi İlkokulu, 1932 (www.ulugazi.k12.tr) (Erişim Tarihi: 20.06.2019)

EK-4. Adapazarı Büyük Gazi İlkokulu (Tarkan, 1937)

EK-5. İzmit Yenituran Mektebi (Kaya, 2009)

EK-6. İzmit Akçakoca Mektebi (Kaya, 2009)

EK-7. Gebze (Gekbuze) 1. Mektebi (Taş Mektep), 1925 (Kahraman, 2011)

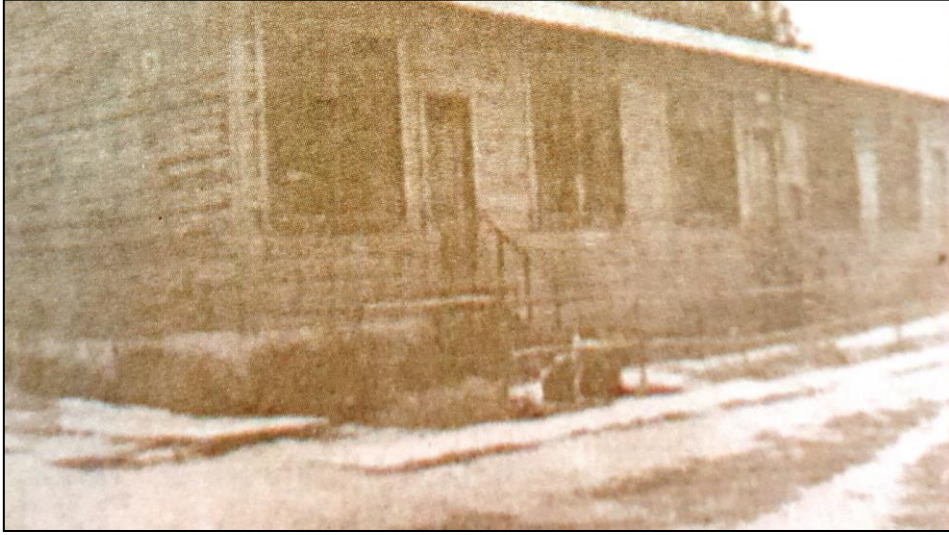
EK-8. Adapazarı Karaosman İlkokulu (wowturkey.com)
(Erişim Tarihi: 27.07.2019)

EK-9. Adapazarı Sabihahanım İlkokulu (Yavuz Ulugün Arşivi)

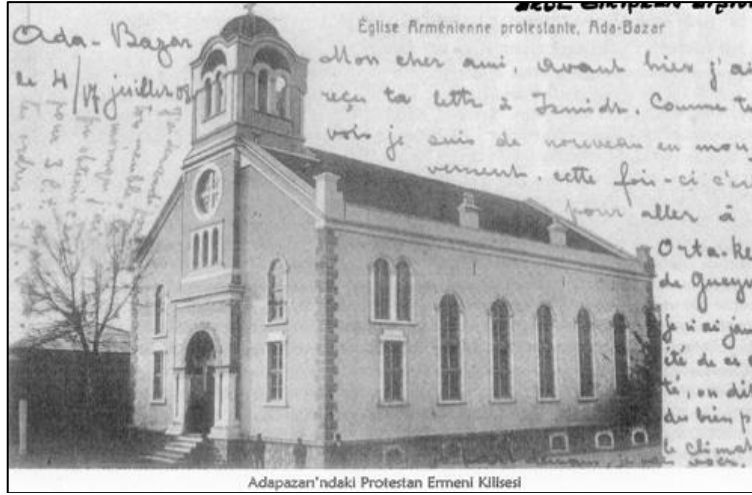
EK-10. Hendek Cumhuriyet İlkokulu (Cebecioğlu, 2011)

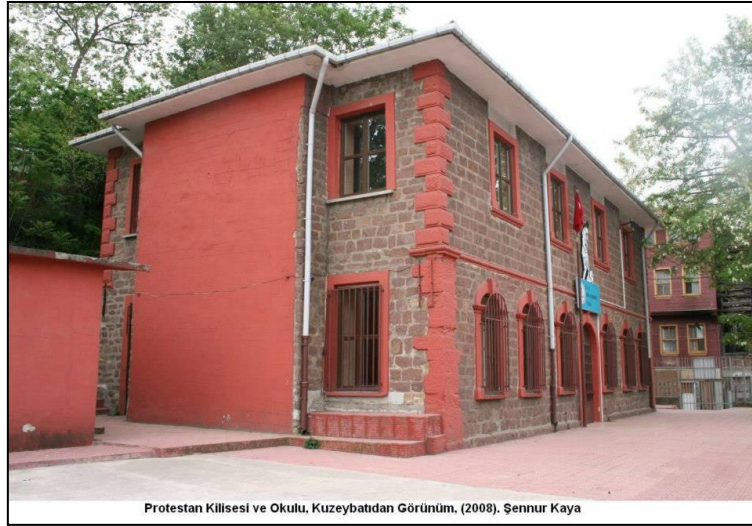
EK-11. Gölcük Ahşap İlkokulu (Cengiz, 2014)

EK-12. Gebze Eşrefbey İlkokulu (www.gbzehaber.net)
(Erişim Tarihi: 10.01.2019)

EK-13. Adapazarı Cumhuriyet İlkokulu, eski bir Ermeni Kilisesi
(www.yenisakarya.com) (Erişim Tarihi: 03.01.2019)

Protestan Kilisesi ve Okulu, Kuzeybatıdan Görünüm, (2008), Şennur Kaya

EK-14. İstiklal İlkokulu (Yavuz Ulugün Arşivi)

EK-15. İzmit Sümer İlkokulu (Arkitekt Dergisi, 1947)

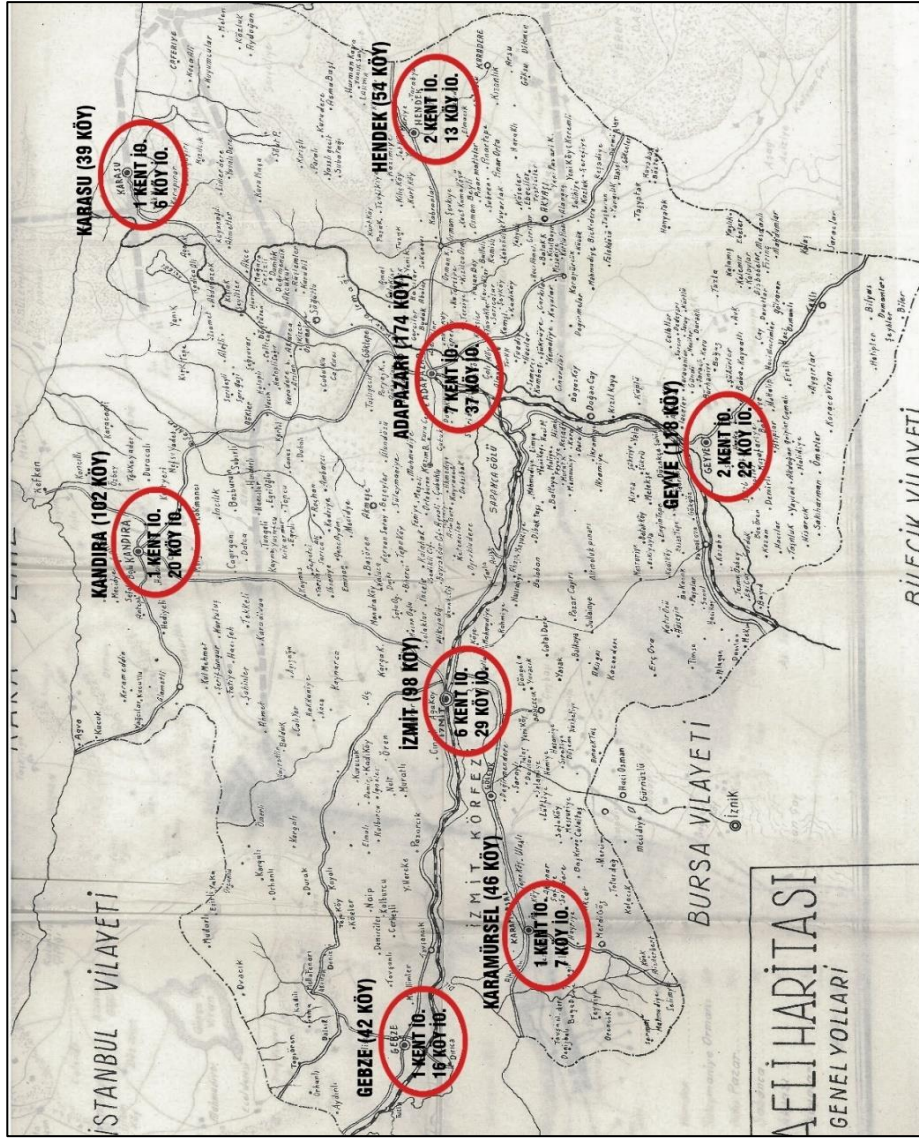
EK-16. Hereke Sümer İlkokulu (Ulugün, 2002)

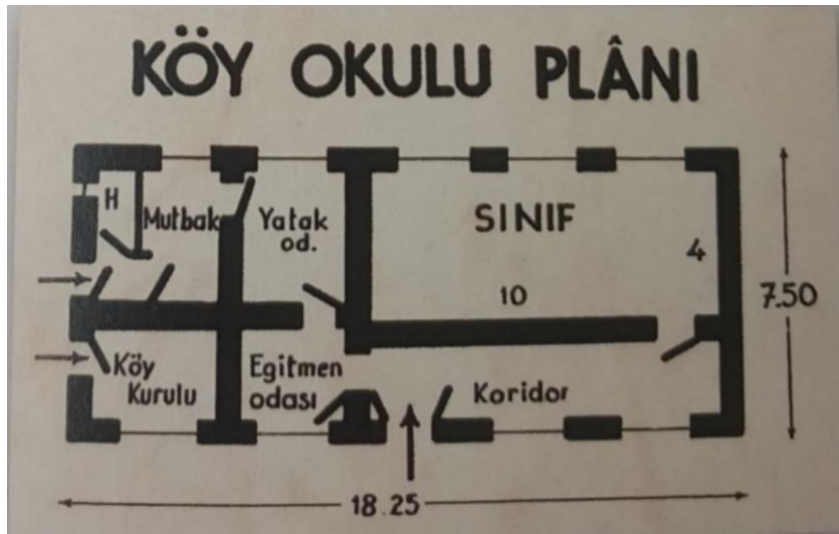
EK-17. Adapazarı Sakarya İlkokulu (Tarkan, 1937)

EK-18. Karamürsel Taş Mektep (Merkez İlkokulu) (Yavuz Ulugün Arşivi)

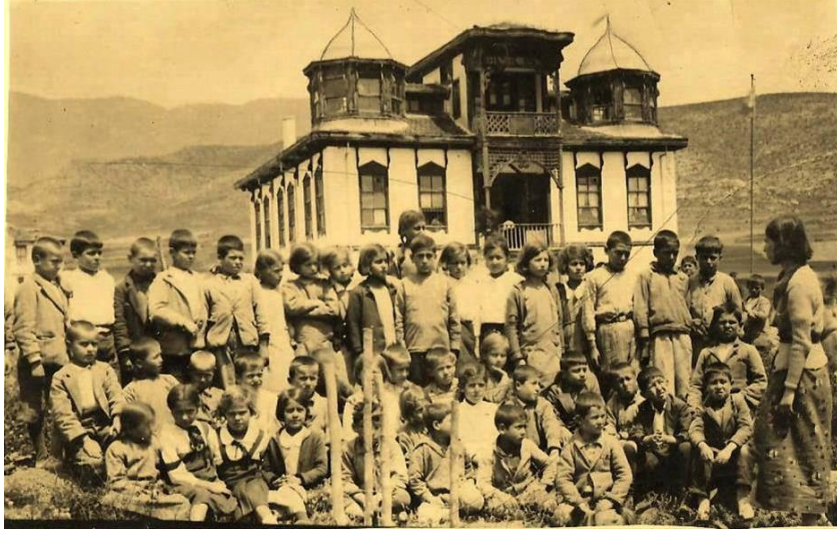
EK-19. Kocaeli'nin ilçe ve köylerinde bulunan kent ve köy ilkokulları (1935- 1936)

EK-20. Enstitü öğrencilerinin imeceyle yaptığı köy okulu planlarından biri (Aydoğan, 2015)

EK-21. Yukarı Değirmendere Köyü İlkokulu (Cengiz, 2014)

EK-22. Adapazarı Pamukova İlkokulu (medyabar.com)
(Erişim Tarihi: 03.01.2019)

EK-23. Akmeşe Bucağı Bölge Yatılı Okul (eski böcekthane)
(Kocaeli İl Yıllığı, 1967)

EK-24. 1930 yılında Kandıra Akçaova bucağı
Yatılı Mektebi (Yavuz Ulugün Arşivi)

EK-25. Kandıra Şeyhler Bucağı İlkokulu, 1930 (Yavuz Ulugün Arşivi)

EK-26. Darıca İskoliye Mektebi (Rum Okulu)
(Recep Kankal Arşivi)

EK-27. İzmit Ortaokulu (Yücel, 1994)

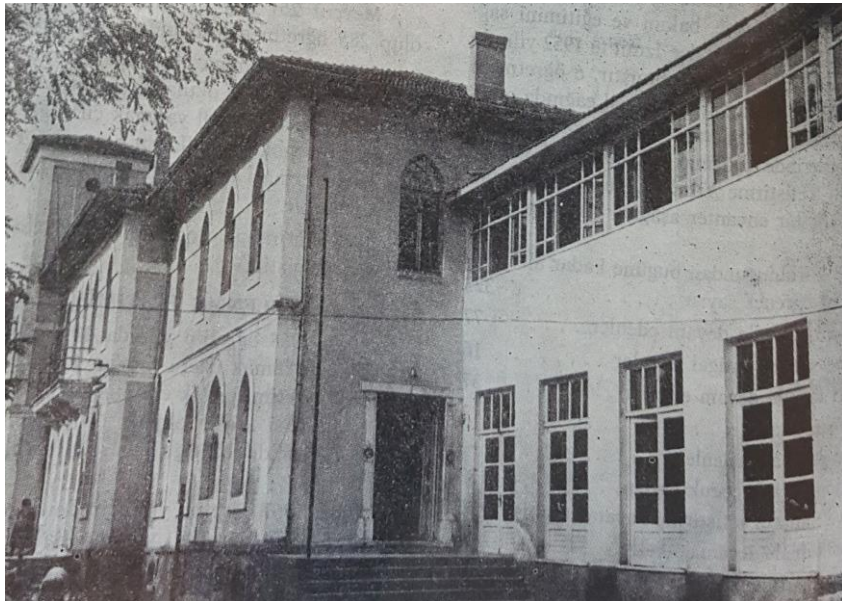
EK-28. Adapazarı Ortaokulu (Sakarya İl Yıllığı, 1973)

EK-29. 1938 yılına kadar kullanılan Adapazarı Ortamektep Binası, Depremde yıkılmıştır (Tarkan, 1937)

EK-30. Merkez bina çatısının imeceyle birlikte inşası (Aydoğan, 2015)

EK-31. Sonradan eklenen ilave yapısıyla İzmit Kız Sanat Enstitüsü (Kocaeli İl Yıllığı, 1967)

EK-32. Çayırova Teknik Bahçivanlık Okulu (Kahraman, 2015)

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 69 (2021): 285-309

Geliş/Received: 26.01.2021

Kabul/Accepted: 08.11.2021

DOI: 10.46955/ankuayd.1028396

(Araştırma Makalesi/Research Article)

ATATÜRK VE SİNEMA: TÜRK SİNEMASINDA ATATÜRK FİMLERİ*

ATATÜRK AND CINEMA: ATATÜRK MOVIES IN TURKISH CINEMA

DERYA GENÇ ACAR**

ÖZ

Türkiye’de sinema çalışmaları ilk olarak I. Dünya Savaşı yıllarında Ordu Sinema Merkezi’nin kurulmasıyla başlamıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle başta hukuk, eğitim ve sanat olmak üzere toplumun her alanında devrimsel dönüşümler yaşanmıştır. Sanatın hemen her dalının devlet eliyle desteklendiği bu dönemde, Türk sineması özel yapım şirketlerinin çabalarıyla ayakta kalabilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, çağının en önemli siyasi ve askeri lideri olduğu kadar sanat alanında da her türlü yeniliği ve gelişmeyi takip eden bir devlet adamıdır. Çağımızın yedinci sanatı olan sinemayı büyük bir buluş olarak görmüş, bu konuda devlet olarak desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Biz bu çalışmamızda Mustafa Kemal Atatürk’ün son derece önemli gördüğü sinemaya dair düşünceleri ve katkısı ile birlikte; Türk Sineması içinde bir kategori olarak ortaya çıkan Kurtuluş Savaşı ve biyografik yapımlar ekseninde Mustafa Kemal Atatürk’ün temsil biçimlerini ortaya koyacağız. Atatürk’e dair bir film ortaya koyulmak istendiğinde Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal koşullar aynı zamanda tarihe bakış açısı filmin temel belirleyicisi olmuştur. Bu durum ise Mustafa Kemal Atatürk’ü söz konusu zorlukları ve karmaşayı en ağır yaşayan karakterlerden biri olarak karşımıza çıkarmaktadır. Çalışmada Türkiye’de yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler paralelinde Türk sinemasında Mustafa Kemal Atatürk’ün biyografik bir karakter olarak ortaya çıkış süreci ve bir biyografik tür olarak Atatürk filmleri konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Biyografi Filmi, Film, Mustafa Kemal Atatürk, Sinema, Türk Sineması.

ABSTRACT

Cinema studies in Turkey first started with the establishment of Army Cinema Center during First World War. With the proclamation of the Republic, revolutionary transformations were experienced in every field of society, especially in law, education and art. In this period when almost every branch of art was supported by the state, Turkish cinema was able to survive with the efforts of private production companies. Mustafa Kemal Atatürk is the most important political and military leader of his era as well as a statesman who follows all kinds of innovations and developments in the field of art. He considered cinema as the seventh art of our time, as a great invention and stated that it should be supported by state. In this study, together with Mustafa Kemal Atatürk’s ideas and contribution to cinema, which constitutes an ideological and cultural importance; we will present the representations of Mustafa Kemal Atatürk on the axis of the War of Independence and biographical works that emerged as a category within Turkish Cinema. When a film about Atatürk was wanted to be produced, the political and social conditions in Turkey, as well as its perspective on history, were the main determinants of the film. This situation presents Mustafa Kemal Atatürk as one of the characters who experienced these difficulties and confusion the most. In this study, in parallel with the political and social developments in Turkey, the emergence of Mustafa Kemal Atatürk as a biographical figure in Turkish cinema and Atatürk’s films as a biographical genre will be discussed.

Keywords: Biography Movie, Cinema, Film, Mustafa Kemal Atatürk, Turkish Cinema.

* Bu makale 9. Uluslararası Atatürk Kongresi’nde sunulan "Mustafa Kemal Atatürk’ün Sinemaya Bakışı ve Biyografik Olarak Türk Sinemasındaki Temsilleri" adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, drygncacar@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1145-6911.

Extended Abstract

In the 19th century cinema appeared as a entertainment tool, especially it's powerful impact on the large masses; cinema is now one of the most important braches of art in terms of its contribution to collective memory. This branch of art, which spread all over the world in a short time and came to the Ottoman Empire in 1896 and was adopted in a short time. Later, during in the First World War with the setting up of Military Cinema Center, Turkish cinema foundations were set up. Founder of Turkish Republic Mustafa Kemal Atatürk, considered cinema as the seventh art of our time, as a great invention and stated that it should be supported by state.

In this study, first of all, Mustafa Kemal Atatürk's thoughts and contribution to cinema which he considers extremely important in ideologically and culturally will be revealed primarily. Secondly, in parallel with the political and social developments in Turkey, the production of Mustafa Kemal Atatürk's biographical film in Turkish cinema will be discussed. While doing this, the topics that the films bring to the agenda beyond their cinematographic nature, the debates in the social and political field will be revealed in the historical context. Thus, constitutive axis of our study, biopic's -among historical movies- are the most delicate and complicated sections. Mustafa Kemal Atatürk appears as one of the characters who experienced these difficulties and confusion the most. The research was carried out through the evaluation of first-hand archival sources, newspapers of the period, cinema magazines and second-hand sources, as well as the films in which Atatürk took part in Turkish cinema.

The study consists of two main parts and sub-titles. The first part is titled "Atatürk and Turkish Cinema". In this section Atatürk's views on cinema and his desire to take part in the cinema as an actor are discussed. Later, the editing studies of the war images, which are historical documents, and the films reflecting the revolutionary transformation of Turkey and the contribution of Atatürk to these studies are presented.

The second part is titled "Atatürk's Involvement in Turkish Cinema". Which covers the period from 1950 to 2000, consists of the emergence of the biographical Atatürk film discussions and the developments. In the second part, there are three subsections: 1. "Atatürk in Turkish Cinema in the 1950-80 Period", 2. "Atatürk in Turkish Cinema in the 1980-2000 Period", 3. "Turkish Cinema and Biographical Atatürk Productions in the 2000s". In second part the emergence, development, problems and ultimately realization of the project of making a biographical film on Atatürk which started in the 1950s and included many film makers of the world, are discussed. The problems in the production phase of the film, which has been worked on for more than fifty years but could not be realized, are reflected in the axis of the historical developments in which the state and society are involved. In this context, cinema has provided important data on how Atatürk is viewed; the dominant ideological discourse has affected the cinema and the interpretation of Atatürk.

As a result, it has been inferred that Atatürk's movie is a project that was put forward while he was still alive. The film project, which was scripted in the 1930s, was designed by the state in the 1950s as a giant project to introduce Turkey, the Turkish revolution and the Turkish people. Later on, this bill was given a greater meaning with the addition of an aim to improve Turkey's shaken image. The scenarios that were put forward were not liked, Atatürk was not deemed worthy and there was a resistance towards film making and even the revival of Atatürk. Thus, Atatürk's biographical film did not appear for many years. In the 1990s, his revival in various productions was an important step.

Atatürk came to the fore in the cinema with three biographical films in the 2000s: "Mustafa", "Veda" and "Dersimiz Atatürk". It is understood that these films do not meet the expectations of the public or cinema circles. All three productions are fictionalized by chronological order of the memories and events known in Atatürk's life. "Mustafa" faced an ideological opposition on the grounds that he focused on Atatürk's weaknesses in the political conjuncture Turkey was in. As a matter of fact, the two productions against the film, "Veda" and "Dersimiz Atatürk", were made with the priority of opposing the dominant discourse of the period, but these productions could not provide new perspective into regarding Atatürk in terms of the audience. Cinema does not reflect historical reality exactly; Considering the fact that it is an art that reconstructs, it has been seen that the concern of reflecting the events one to one is at the forefront in these biographical productions about Atatürk. However, it is a fact that it contributed to overcoming some taboos about Atatürk, and contribution of cinema to history. The debates that these films have created from the past to the present

are significant both in terms of figuring out the effect of cinema on history and historical characters and in showing the effect of political processes on cinema.

Giriş

1895 yılında icat edildikten kısa bir süre sonra çağdaş dünyanın vazgeçilmez bir parçası olan sinema, günümüzün en yaygın ve güçlü sanat dallarından biridir. Kitleler üzerindeki etkisi ve yaygınlığı onu diğer sanat dalları arasında farklı bir yerde konumlandırmaktadır. Ortaya çıkışından itibaren tarihle de iç içe olan bu sanat dalı tarihin yansıtıldığı, yeniden üretildiği aynı zamanda çarpıtılabildiği bir zeminde bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde sinema ile ilgili ilk önemli adım I. Dünya Savaşı yıllarında Enver Paşa'nın direktifiyle kurulan Ordu Film Merkezi'yle atıldı. Savaşın getirdiği bütün olumsuz koşullara rağmen ilk film çekme denemeleri yine bu yıllarda başladı. Türk sinemasının temellerinin atıldığı bu ilk dönemde birtakım önemli gelişmeler kaydedildi ancak; gerek savaş koşulları gerekse de ekonomik altyapıdan yoksun olması çalışmaların yetersiz bir teknik donanım ve insan potansiyeliyle yürütülmesine neden oldu.

Mustafa Kemal Atatürk'ün önce Kurtuluş Savaşı filmleri daha sonra biyografi türü içinde bir karakter olarak Türk sinemasında yerini alması çok sancılı bir sürecin sonunda mümkün olabilmektedir. Atatürk yorumu, Türkiye'nin geçirdiği sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşüme paralel olarak değişmiştir. Bu çalışmada tarih, temsil ve sinema ekseninde Atatürk'ün sinemaya bakışı ve Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal ve sosyal konjonktüre paralel olarak Atatürk'ün sinemada yer alma süreci ele alınacaktır. Araştırmada öncelikle Cumhuriyet dönemi Türk sineması ve Atatürk'ün bu süreçteki yeri belirlenecek, daha sonra Türk sinemasında Atatürk'ün nasıl yansıtıldığı filmler aracılığıyla tartışılacaktır.

1. Atatürk ve Türk Sineması

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle Atatürk önderliğinde bağımsızlığına kavuşan Türk ulusu, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'ni tüm dünyaya ilan etti. Türkiye Cumhuriyeti'nin batılı bir modernleşme sürecinden geçtiği bu dönemde Atatürk, sinemanın önemini çok iyi biliyordu. Bu önemi şu sözleriyle açıklamıştı: "*Sinema öyle bir keşiftir ki bir gün gelecek, barutun, elektriğin ve kıtaların keşfinden çok dünya medeniyetlerinin veçesini değiştireceği görülecektir. Sinema, dünyanın en uzak köşelerinde oturan insanların birbirlerini sevmelerini, tanımalarını temin edecektir. Sinema insanlar arasındaki görüş, düşünüş farklarını silecek, insanlık idealinin tahakkukuna en büyük yardımı yapacaktır. Sinemaya layık olduğu ehemmiyeti vermeliyiz.*"¹

Atatürk sinemaya meraklı ve ilgili bir izleyiciydi. Bu ilgisi hem izleyici hem de devlet başkanı düzeyinde hayatı boyunca hep sürmüştür. İzlediği filmler bugün tam olarak tespit edilememekle birlikte kimi anıların satır aralarında konuya dair birtakım bilgilere ulaşmak mümkün. Örneğin uşağı Cemal Granda'nın anlatımına göre Cumhuriyet'in ilk yıllarında sık sık gittiği İzmir'de, Latife Hanım'la izlediği filmlerden biri "Ateşten Gömlek"ti. Filmi izledikten sonra başrol oyuncusu Bedia Muvahhit'i çok beğenmiş; hatta sahneye çıkması için öğütte bulunmuştu.² Ayrıca vakit bulduğu zamanlar Elhamra Sineması'na gittiği ve filmler izlediği bilinmektedir. Daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda çekilen belge filmleri üzerinde duran Atatürk, Türk sinemasında önemli bir yeri olan ve o yıllarda İzmir'de sinema işletmeciliği yapan Cemil Filmer'i Uşakizade Köşkü'ne çağırılmış, cephe görüntüleri izlemiş ve bu filmlerle ilgilenmişti³.

Yine İzmir'de olduğu bir tarihte Filmer, kendisini İkiçeşmelik yokuşunun hemen başında bulunan Ankara Sineması'na⁴ davet eder. Atatürk o gün Şarlo'nun "İdama Mahkûm" adlı komedisini izler. Bu iki kısımlık filmin bir başka önemi daha vardır: O günün koşulları içinde erkeklerle kadınlar birlikte sinema izleyemiyorlardı. Kadınlara ancak belirli bir günde (Salı) özel bir seans düzenleniyordu. Atatürk oturduğu yerden salonda kadınları göremeyince neden olmadıklarını sorar. Kadınların ancak belirli seanslarda film izleyebildiklerini öğrenince de böyle bir ayrımcılığın kabul edilemeyeceğini söyleyerek salonun yarısını boşalttırır ve kadınları içeri aldırır. Böylece sinema salonlarında ilk kez kadınlar ve erkekler birlikte film izler. Bu olay aynı zamanda toplumdaki cinsiyetçi bir uygulamanın daha sonunu getirir ve Ankara Sineması, modernleşme adımlarının

¹ Erman Şener, *Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız*. İstanbul: Dizi Yayınları, 1970, 3.

² Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri*. Ankara: Yade Kitap, 2020, 137.

³ Cemil Filmer, *Hatıralar*. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1984, 123.

⁴ Bugün aynı bina spotçu olarak kullanılmaktadır.

atıldığı ilk mekânlardan biri olur.⁵ İstanbul'da bulunduğu zamanlarda da İpek Film Stüdyoları'na sık sık uğradığı, çalışmaları yakından izlediği kimi anlatılarda rastlanmaktadır.⁶

Atatürk'ün yakın çevresi ve arkadaşları ile fırsat buldukça film izlediği bilinmektedir. Bunun bir örneği "İstanbul Sokaklarında" adlı ilk sesli Türk filmidir. Ankara'da izlediği bu filmi çok beğenmiş hatta Köşk'e döndüğünde fevkalade vakit geçirdiğini belirtmişti.⁷ Nitekim bu seanslar aynı zamanda sinemaya dair bazı sorunları yerinde görmesini ve müdahale etmesini de sağlamıştır. Örneğin İngiliz yapımı "Çanakkale Harbi" filmini izlemeye gittiğinde o yıllarda sinema sektörünün en önemli sorunu olan yüksek vergilerin yarattığı tahribata şahit olur. 1930'lu yıllarda sinemacıların en büyük sorunu %33 gibi yüksek oranlarda seyreden vergilerdir. Vergiler bilet fiyatlarını arttırırken, sinema salonları izleyici bulamıyor, koltuklar boş kalıyordu. Öyle ki Türkiye'nin en güçlü sinema işletmecisi İpekçiler bile pek bir şey kazanamıyorlardı. Salonun boş olduğunu gören Atatürk, sinemanın çok yararlı bir icat olduğunu, halkın bundan gerektiği gibi faydalanmasını ve sinemacılığın gelişmesini ister. Yüksek vergilerin bilet fiyatlarını arttırdığını öğrenince de vergilerin düşürülmesini emreder. Böylece sinemacıların belini büken vergiler %33'ten %10'a indirilir. Bu dönemden sonra halk yeniden sinema salonları ile buluşur, sinemacılar için de kazançlı bir dönem açılmış olur.⁸

Mustafa Kemal Atatürk, yaşadığı dönemde meclis konuşmalarını, yurt gezilerini, ziyaretlerini, çeşitli fabrika ve kurum açılışlarını; devlet başkanları ile buluşmalarını filme aldırılmıştır. Şüphesiz bu filmlerin tarihe düşülen birer not olduğunun farkındadır. Bu yüzdendir ki yapılan çekimler önceden mizansen oluşturularak belli bir plan dâhilinde çekilmiş, sonrasında kendisi tarafından izlenerek kritik edilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Günümüze ulaşan belge filmlerden bazıları şöyledir: İran Şahı Rıza Pehlevi ve İngiltere Kralı VIII. Edward ve Yugoslav Kralı Alexandre'nin⁹ Türkiye ziyaretleri sırasında Atatürk'ün onları karşılayışı, ağırlayışı; Doğu Anadolu yurt gezisi, Nazilli Basma, Kayseri Pamuklu Dokuma ve Karabük Demir-Çelik fabrikalarının açılışları, Cumhuriyet'in 10. yılı münasebetiyle Sovyet sinemacılarına çektilen "Ankara Türkiye'nin Kalbi..."

Dünya liderleri içinde oldukça ilgi çeken ve saygı duyulan Atatürk, sadece devlet başkanı sıfatı ile değil aynı zamanda gündelik hayatı ile de merak konusuydu. Bu bağlamda Amerikan Başkanı Roosevelt, özel kameramanı Julian Brian'ı Türkiye'ye göndererek Atatürk ve Türkiye ile ilgili bir film çekmesini istemişti. Teklifin son derece olumlu karşılanması üzerine Brian, Atatürk'ün çeşitli mekânlarda gündelik yaşamından kesitler sunulduğu bir filme imza attı. Atatürk kimi sahnelerde yanında Ülkü ile Florya'da, kimi sahnelerde elinde tebeşir kara tahtanın başında, kimi sahnelerde ise çiftlikte yürütülen çalışmalarda ya da çeşitli açılışlarda yer alıyordu. Kameraman Brian yeni rejimin dönüştürdüğü Türkiye'ye ait filmleri de ekleyerek yeni bir kurgu oluşturdu.¹⁰ "Turkey Reborn" adlı film Başkan Roosevelt ve ailesi tarafından Beyaz Saray'da izlendi. Filmi izledikten sonra oldukça heyecanlanan Roosevelt, Atatürk'e bir mektup kaleme almak istediğini belirtmişti. Mrs. Roosevelt ise Amerika'da yaklaşık altmış gazetede yayınlanan günlük yazısında bu filminden ne kadar etkilendiğinden bahsetmişti.¹¹ Film aynı zamanda Amerika'daki Türk Büyükelçiliği'nde düzenlenen özel bir gecede yaklaşık 200 kişilik bir gruba gösterildi. Böylece bu belge yapım henüz iletişimin sınırlı olanaklarla yürütüldüğü bir dönemde, dünyanın ayrı uçlarındaki iki ülke ve liderleri arasında yakınlaşmaya önemli bir katkı sunmuş oluyordu.

Ayrıca Amerika Bahriye Mülazımı Mösyö Rochemont ve yardımcısı Mösyö Powell'in eğitim amaçlı çekecekleri film için Ankara'ya gelme talepleri de kabul edilmişti.¹² Amerikalıların Türkiye'de yaşanan değişime oldukça ilgi gösterdiği bu yıllarda, Amerikan senarist Mr. Jed Kley tarafından Türkiye'de devrimlerle yaşanan değişimi yansıtmayı amaçlayan bir belgesel yapım için başvurulmuştu. Hem ülkeyi tanıtmada, hem de devrimlerin ülkede yarattığı değişimi bütün dünyaya göstermesi fırsat olarak görülen bu yapım, İcra Vekilleri Heyeti'nce olumlu karşılanmıştı. Söz konusu yapım senaryonun önceden tetkik edilmesi aynı zamanda olumsuz

⁵ Olayın ayrıntılı anlatımı için Bkz., Filmer, *Hatıralar*, 126.

⁶ Burçak Evren, *Türk Sinemasının 100 Yılı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2014, 164-167.

⁷ Granda, *Atatürk'ün Uşağı'nın*, 137.

⁸ Filmer, *Hatıralar*, 144-150.

⁹ Yugoslav Kralı Alexandre'nin ziyaretini (1933) İhsan İpekçi çekmiştir. Filmi izlemiş beğenince krala hediye edilmesini istemiştir. Hıfzı Topuz, "İhsan İpekçi'nin Ardından Atatürk, Mikrofon Fotoğraf ve Film", *Cumhuriyet*. 20.01.1967.

¹⁰ *Milliyet*. 8.11.1987.

¹¹ T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 268-804-4, (30-10-0-0), Dosya Ek: 440,14.05.1937.

¹² BCA, 28-91; 8.05.1923.

propagandaya mahal vermemek için filmin yetkililerce izlendikten sonra yayınlanması ön koşulu ile izin veriliyordu.¹³

Mustafa Kemal Atatürk, devlet başkanı sıfatı ile de Türk sineması ile yakından ilgilenmeye çalışmıştır. Bu özel ilgiyi Atatürk'ü cenaze törenini görüntüleyen geçiş dönemi yönetmenlerinden Faruk Kenç, 27 Kasım 1989 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde şöyle anlatmaktadır: "*Atatürk o zamanlar Dolmabahçe'de. Beni yolladılar. Bir süre sonra beni çağırttı, kim olduğumu sordu. Babam Selanik'te Merkez Komutanlığı yapmıştı, O'nu oradan tanıyordum. Ne iş yaptığımı sordu. Okulu bitirdim, film tahsiline Almanya'ya gidiyorum dedim. Bak çok güzel bir şey dedi. Bizim Türkiye'mizde her branştan mütehassısa ihtiyacımız var. Tahsilini bitirip dönünce bana Avrupa filmciliği ile Türk filmciliği hakkında güzel bir rapor hazırla. Peki dedim, elini öpüp çıktım. Döndüğümde raporu hazırladım.*"¹⁴

Atatürk'ün ölümü ile raporda yazan detaylar hayata geçirilemeden rafa kalktı. Dönemin sinemayla ilgili en önemli gelişmesi eldeki sinema aygıtlarının yeniden Ordu Film Merkezi'ne aktarılmasıdır.¹⁵ Diğer önemli gelişme ise Kemal Film tarafından Kurtuluş Savaşı dokümanter filmlerinin kurgulanarak elliye yakın kısa film meydana getirilmesidir. Bu filmler günümüz açısından tarihi belgeler olarak büyük bir değer taşımakta; o vakitten beri Kurtuluş Savaşı'nı konu alan birçok yapımda kullanılmaktadır.¹⁶

Öte yandan Türk sinemasında türler çoğalmış dram, güldürü, melodram, polisiye ve tarihi film gibi çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Tarihi film kategorisinde Kurtuluş Savaşı -Milli Mücadele- bir tür olarak sinemadaki yerini almıştır. Kurtuluş Savaşı filmleri bu süreçte milli duyguları harekete geçirmesi, toplumsal hafıza işlevi görmesi ve ortak bir geçmiş etrafında toplumu bir arada tutmanın en etkili yollarından biri olarak çok önemsenmektedir. Bu anlamda "Ateşten Gömlek" Türk sinemasına ve döneme damgasını vuran Milli Mücadele filmleri içinde bir iltir. Halide Edip Adıvar'ın aynı adlı romanından uyarlanan film büyük başarı kazandı. Dönemin havasına uygun olan film, işgalden yeni kurtulmuş bir milletin milli duygularına seslenmesi nedeniyle sinemaları hınca hınç doldurdu ve büyük coşkuyla izlendi. O döneme kadar sahnede veya perdede gözükmesi günah ve yasak olan Müslüman kadının sinemaya geçişi de bu filmle mümkün olabildi.¹⁷

"Ateşten Gömlek" in yakaladığı bu başarıdan sonra Kurtuluş Savaşı, yönetmen ve yapımcı şirketlerinin yoğun ilgi gösterdiği yeni bir alan haline geldi. Bu bağlamda Milli Mücadele dönemi, roman uyarlamaları yoluyla tarih-savaş filmi kategorisinde oldukça popüler oldu. Tiyatrocular dönemi içinde Milli Mücadele ve Mütareke Dönemi ile ilgili çekilmiş diğer film "Bir Millet Uyanıyor". Yönetmenliğini Muhsin Ertuğrul'un yaptığı, senaryosunun Nizamettin Nazif'in (Tepedelenlioğlu) kendi hatıralarına dayanarak yazdığı bu film İpek Film tarafından 1932 yılında yapıldı. Filmin senaristi Nizamettin Nazif, yakın tarihin heyecanını, coşkusunu seyirciye tam manasıyla tattırmak istediğinden henüz yaşamakta olan Milli Mücadele komutanlarına da hikâyede yer vermek istemişti.¹⁸ Film, Atatürk'ün Nutuk'ta aktardığı olaylarla başlamakta; Mütareke yıllarında (15 Mart 1920) Kuva-yı Milliyeci Yüzbaşı Davut ve emir eri Tilki'nin Akbaşı Cephaneliği'ne yaptıkları baskından Milli Ordu'ya katılana kadar geçen süreçteki yaşananları anlatmaktadır. "Bir Millet Uyanıyor" orijinal senaryosu, sinemasal teknik açısından birçok ilki içinde barındırması ve seçtiği tarihsel olgular ve olaylar açısından kendisinden sonra gelecek Kurtuluş Savaşı filmlerine model oluşturdu. Konumuz açısından filmin önemi Atatürk'ün bir sinema filminde doğrudan yer almak istemesidir. Atatürk filmin senaryosunu incelemiş ve beğenmiş; hatta kendisine verilen rolü de kabul etmişti. Ancak sesinin kısılması nedeniyle senaryonun dışına çıkıldı, Çankaya'da kara bir örtünün önüne geçerek Meclis'te söyleyeceği nutku filme alındı. Filmin kurgusu büyük değişikliğe uğrayarak tamamlandı. Sonuç olarak yapımda Atatürk ve diğer komutanlar yer almadı, eklenen belge görüntüleriyle toparlanmaya çalışıldı.¹⁹ Filmin gösterimde olduğu dönemde oldukça olumlu yazılar çıktı. Filmin getirdiği konu,

¹³ BCA, 18-16-1, Dosya Ek:150-33; (30-18-1-2); 11.03.1931.

¹⁴ Cumhuriyet, 27.11. 1989.

¹⁵ Cumhuriyet'in ilanı ile Ordu Film Merkezi Yıldız'a taşındı.

¹⁶ Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi (1896-1960)*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2010, 92.

¹⁷ Burçak Evren, "Beyazperdede 75 yılın Gölgeleleri", *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 143-144.

¹⁸ Şener, *Kurtuluş Savaşı*, 43-44.

¹⁹ Nazif ayrıca dönemin sinemasındaki ekonomik güçsüzlüğün bazı sahnelerin pahalı olduğu gerekçesiyle çekilmesine izin verilmediğini; sansürün de filmi oldukça kırptığını belirtmektedir. Şener, *Kurtuluş Savaşı*, 45-46,48-49.

teknik ve oyuncular övülürken; kusurlarının bu olumlu özellikleri karşısında görmezden gelinabileceği belirtiliyordu. İlerleyen dönemde ise daha çok senaryodaki tutarsızlıklar üzerinde duruldu.²⁰

Atatürk, yaşadığı dönemde yapılmakta olan projelerin ciddi takipçisi olmuş, yeri geldiğinde oyuncu olarak üzerine düşeni yapmaktan çekinmeyeceğini içtenlikle belirtmiştir. Bu projelerden biri Fuat Uzkınay'ın yaptığı "Zafer Yollarında (İstiklal)" adlı belgesel çalışmasıdır. 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal, "Zafer Yollarında" belgeselini tekrar gündeme getirmiş, filmin yeniden ele alınmasını istemiştir. Böylece film için bir komisyon kurulmuş, bu çalışmalar 1936'ya kadar devam ettirilmiştir. Çalışmaların sürdüğü sırada film komisyonu içinde bulunan Orgeneral Nurettin Baransel'e filmin durumunu sormuş, kendisine ait sahnelerin hareketsiz olması nedeniyle tamamlanamadığını öğrenince şu şekilde tepki göstermişti: "*Ben hayattayım... Milli mücadeleye ait bütün evrakım, kılıcım, çizmeme hali hazırda mevcut olduğuna göre çağırdığınız anda bana düşen vazife ve görevi yapmadım mı? Böyle bir teklif karşısında kalsam memnuniyetle kabul eder, bir artist gibi filmde rol alır, hatıraları canlandırırız. Bu milli bir vazifedir. Çünkü Türk gençliğine bu mücadelenin nasıl kazanıldığını canlı olarak ispat etmek, hatıra bırakmak, ancak bu filmle mümkün olacaktır.*"²¹

İlerleyen dönemde de sağlığının bozulması, O'nun istediği katkıyı sunmasına engel olmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda "Zafer Yollarında" (İstiklal) 3 bölümden 12 bölüme çıkarıldı fakat onun istediği gibi tamamlanamadı. Atatürk'ün ölümünden sonra, cenaze töreninin eklenmesiyle on üç bölüme çıkarılan bu film, ilk olarak 1959 yazında İstanbul'daki "Bahar ve Çiçek Bayramı"nda düzenlenen Ordu Sergisi'nde halka gösterildi.²²

Atatürk'ün hayatının filme çekilmesi ilk olarak 1936 yılında gündeme geldi. Türk Devrimi ile Atatürk'ün hayat hikâyesinin bir öğretmen ekseninde harmanlayacak olan bu proje "Ben Bir İnkılâp Çocuğuyum" adı ile ortaya çıktı. Atatürk ve Münir Hayri Egelî'nin birlikte kaleme aldıkları bu senaryo, yine kendisi tarafından iki defa düzeltilti. Üstelik yaptığı düzeltmelerde filmin ana karakterini "*İnkılâbı gelecek nesillere götürecektir kıvılcım öğretmenlerden fırlayacaktır. Tarık'ın bir öğretmen olması daha uygundur. Ona göre düzeltilmeli...*" diyerek bir general olarak değil öğretmen olarak yer vermeyi tercih etmiş, devrim için eğitime verdiği değeri bir kez daha göstermişti.²³ 137 sayfalık senaryoda Atatürk'ün politik kişiliğinden çok insani yönleri anlatılmaktadır. Film hazırlıkları İpek Film Stüdyoları'nda başlamış ancak CHP içinde yaşanan çalkantılarla birlikte Egelî'nin de bu projeden ayrılmasını beraberinde getirmiştir. Filmde Atatürk'ün rol almak istediği bilinmekle birlikte sağlığının kötüye gitmesi buna engel olmuş böylece tasarı gerçekleşmemiştir.²⁴ Günümüzde bu senaryo kayıptır.

Özetle 1920'li ve 30'lu yıllar boyunca Türkiye'de henüz bir temaşa aracı olarak varlığını sürdürmekte olan Türk sinemasına dair Atatürk'ün devlet başkanı olarak zaman zaman kişisel desteği ve müdahaleleri dışında herhangi bir devlet politikası oluşturulmadı. Yeni rejimin toplumsal yapıyı her alanda batı tarzı köklü bir dönüşümden geçirdiği, devrimlerin sinemayla işlenmesi düşüncesinin ağırlık kazandığı, sinemanın işlevselliğinin farkında olduğu bir dönem olmasına rağmen devlet sinemaya mesafeli durdu. Öte yandan devletin sinemaya mesafeli kalmasında dönemin sinema ürünlerinin etken olduğu da bir gerçektir. Nitekim bahsettiğimiz bu yıllar, Türk sinemasının Muhsin Ertuğrul ve Dar'ül Bedayi oyuncularının kendi kolaycı anlayışları ve yönlendirmeleriyle -artık çok geçmişte kalan bir teknikle- sıradan ürünler verdikleri bir dönemdir. Bu durum devlet yetkilileri tarafından izlenmiş ve zaman zaman ortaya konan filmler büyük tartışmalara yol açmıştır.²⁵ Hal böyle olunca Türk sineması bildiği kolaycı ve tekelci yolundan yürümeye devam etmiş; devlet sinemayla ilgisini çok uzun süre sonra yine Kurtuluş Savaşı ve Atatürk ile kurabilmiştir.

Türk sinemasının "Geçiş Dönemi" olarak tanımladığımız 1939-1950 arası, sinemanın tiyatro etkisinden sıyrılarak sinematografik özellikler taşıyan ürünlerin verildiği yıllardır. II. Dünya Savaşı'nın bütün olumsuz koşullarının hüküm sürdüğü bu dönemde sinemaya 1939 yılında yürürlüğe giren "Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname" damgasını vurdu.²⁶ Zaten ekonomik darboğazla çok az sayıda film

²⁰ İlk çevrimi ile ilgili yorumlar için bkz., Va-Nu, "Türk Film Yıldızı", *Akşam*, 7.11.1932; "Bir Millet Uyanıyor", *Akşam*, 9 Aralık 1932. Filmin ikinci çevrimi 1966 yılında vizyona girmiştir. Ertem Eğilmez'in yönetmenliğini yaptığı bu yapımda Kartal Tibet, Tugay Toksöz, Münir Özkul, Atif Kaptan başrolde yer almıştır.

²¹ Şener, *Kurtuluş Savaşı*, 31.

²² Nijat Özön, Demokrat Parti'nin bu belgesel İnönü'yle ilgili sahneleri çıkararak gösterdiğini belirtmektedir. Özön, *Türk Sineması Tarihi*, 210-211.

²³ Münir H. Egelî, *Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları*. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1954, 20; Granda, Atatürk'ün Uşağı'nın, 138.

²⁴ Özön, *Türk Sineması Tarihi*, 210-211.

²⁵ Giovanni Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: Kalcı Yayinevi, 2010, 55.

²⁶ BCA, 87-70-16; (30-18-1-2), 73-93; 19.07.1939.

üretilen Türk sineması, bu nizamname ile adeta nefes alamaz hale geldi; sansüre takılmamak için daha önce çekilmiş senaryoların benzerleri yeniden çekilerek günü kurtarmak zorunda kaldı. Öte yandan Atatürk döneminde indirilen vergiler tekrar yükseltildi; bu durum ancak 1948 yılında Belediye Eğlence Resmî'nde yapılan indirimle (%25) düzeltilebildi. Vergi düzenlemesi, yabancı film ithalatında kısa süreli bir azalmaya yol açarken yerli film yapımcılarının ve film yapımının birdenbire artmasına neden oldu. Geçiş döneminde Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele temalı filmler yapılmaya devam etti.²⁷ Filmlerin çoğu başarısız maddi kaygılarla yapılmış filmlerdir. Söz konusu yıllarda Atatürk ile ilgili film projesi Türkiye'de gündeme gelmemiş ancak Fransa'da Fay Rafael, Willy Thunis ve Gaston Bram Paris Büyükelçiliği'ne başvurarak biri Atatürk'ün hayatı, diğeri Türkiye İnkılâbı ve Türk kadını hakkında bir propaganda filmi çekmek istediklerini bildirmişti. Dâhiliye Vekâleti'nin de son derece olumlu karşıladığı bu proje için bir milyon üç yüz bin frank gibi yüksek bir bütçe çıkarılmıştı. Savaş koşullarında oldukça zor durumda olan hükümet, eldeki imkânlarla bu meblağı tahsis edemeyeceğini bildirmiş, proje gerçekleştirilememiştir.²⁸

2. Atatürk'ün Türk Sinemasında Yer Alması

2.1. 1950-1980 Döneminde Türk Sineması'nda Atatürk

Türk sinemasında "sinemacılar" çağı DP'nin 1950 yılında geniş kitlelerin desteğini alarak iktidara gelmesi ile başlar. Türkiye'de Amerikancı liberal tezlerin geçerli olduğu bu yıllar hem iç hem de dış siyaset çizgisinin Amerika'yla paralel bir seyir izlediği dönemdir. Savaş sonrası dünyada küçük Amerika olma hayallerinin her yeri sardığı bu yıllar Türkiye'yi baştanbaşa yeniden şekillendirmiş, Amerikan yaşam tarzı -tüketim kültürü- yaygınlaşmış, sinemada Hollywood rüzgârları hiç olmadığı kadar kuvvetli esmeye başlamıştır. Türkiye'nin yaşadığı bu süreç, etkisi günümüze kadar ulaşan derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Dönemin ideolojisi ile sinemanın çakıştığı bu ortamda sinema, yaygınlaşan kültürün tekrar tekrar yeniden üretiminde etkili olmuştur.²⁹ Aynı zamanda söz konusu yıllar Cumhuriyet devrimlerinin "millele mal olmuş ya da mal olmamış!" gibi suni bir ayrıma tabi tutulduğu bir dönemdir. Bu ayrımdan yola çıkarak bazı uygulamalar milletin temel değerleriyle uyum sağlamadığı -hepsi olmasa bile özellikle dini konularda- öngörüsüyle tartışma alanı haline gelmiş; arkasından birtakım geri dönüşler yapılmıştır.³⁰ Mevcut ortamdan destek alan bazı kesimler, çeşitli illerde çıkardıkları olaylarda Atatürk büst ve heykellerini tahrip etmiştir. Toplumsal arka planda Cumhuriyet devrimlerine karşı duruşun had safhada yaşandığı bu olaylar karşısında, DP iktidarı (25 Temmuz 1951) 5816 numaralı Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu çıkarmıştır.³¹

Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal koşullara paralel olarak kendisine düşen payı fazlasıyla alan Türk sineması, artık pek çok kişinin de kullandığı Yeşilçam tabiri ile ifade edilir; eğlence niteliğinde hoşça vakit geçirme aracıdır. Bol miktarda salon komedileri, kan davasını konu alan köy filmleri ile aşk ve namus konularını ele alan iki yüzü aşkın film üretilmektedir.³² Aynı dönemde dini ve tarihi filmler büyük artış göstermiştir. Kore Savaşı popüler olmakla birlikte Osmanlı ve Kurtuluş Savaşı filmleri çekilmeye devam etmiştir.

Sinema tarihinde biyografik yapımlar, sinema alt türleri içinde en sorunlu alanlardan biri olmuştur. Tanınmış tarihe mal olmuş bir kişinin beyaz perdeye nasıl yansıtıldığı temel sorun olsa da ele alınan tarihi kişiliğin doğru, gerçekçi bir şekilde aktarılması hemfikir olunan noktadır. Ancak bu tarihsel kişinin tüm hayatının veya hayatında önemli bir dönemin hangi perspektiften kurgulanacağı önemli bir soru işareti oluşturmaktadır. Kahramanlıklarıyla, otoriter kişiliğiyle mi, güzelliği ve zarafetiyle mi, yoksa tüm erdem ve zaafılarıyla mı ele alınacaktır?³³ Bütün bu sorunlar Atatürk söz konusu olunca Türk sineması açısından daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Zaten biyografi türüne oldukça yabancı olan sinemamız, Atatürk'ü ele almaya kalktığında tüm bu sorunları siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlarda sancılı bir şekilde yaşamıştır.

²⁷ İstiklal Madalyası (1948), Fato, ya İstiklal ya Ölüm (1951), Çete 1950, Vatan İçin (1951) Yüzbaşı Tahsin (1951).

²⁸ BCA, 146-44-9; (30-10-0-0), 15.09.1939. Dosya Ek: 150.

²⁹ Şükran Kuyucak Esen, *Türk Sinemasının Kilometre Taşları (Dönemler ve Yönetmenler)*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2002, 60-61.

³⁰ Ezanın tekrar Arapça okunması, Anayasasının tekrar ağıdalı bir Osmanlıca'ya çevrilmesi, radyodan dini program yapma yasağının kaldırılması, bazı il ve ilçe kongrelerinde fes ve sarık giyilmesine izin verilmesi vb.

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, Cilt 9, 72. Birleşim, 25.7.1951, 303-324.

³² Kurtuluş Kayalı, *Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması*. İstanbul: Tezkiye Yay., 2015, 17.

³³ Senem Duruel Erkilic, *Türk Sinemasında Tarih ve Bellek*. Ankara: Deki Yayınları, 2014, 134-135.

Atatürk'ün biyografik bir filmini yapma projesi ilk olarak 1950'li yılların başında gündeme gelmiş; devlet ve hükümet adına başlamıştır.³⁴ Atatürk'ü ve Türkiye'yi bütün dünyaya tanıtmaya misyonuyla çıkılan bu yolda, devlet kendini bu yapımın birinci derecede sorumlusu ve tek otoritesi olarak görüyordu. İlerleyen yıllarda filme yüklenen bu ağır misyon, bürokratik işleyiş ve hükümetlere göre değişen kültür ve sanat politikalarıyla birleşince, film yapımı kamuoyunda sürekli tartışılan ama bir türlü gerçekleştirilemeyen ütopyik bir boyut kazandı. Böylece Atatürk Filmi projesi senaryosundan, başrol oyuncusuna nerede çekileceğinden finansal boyutuna kadar hemen hiçbir ayrıntısında ortak bir karara varılamayan, varılsa bile yapım aşamasına geçemeyen tam bir çıkmaza dönüştü.

1954 yılında ilk olarak rastladığımız bir haberde filme dair hazırlıkların başladığını öğreniyoruz.³⁵ Cumhurbaşkanı Celal Bayar, ünlü aktör Douglas Fairbanks Jr. ve Aubrey Baring'i film tasarısını görüşmek üzere İstanbul'a davet etmişti.³⁶ 4 milyon liraya mal olacak filmin hikâyesi Amerikalı Bridget Bolaud tarafından yazılacaktı. Senaryo için başta Atatürk'ün yakın arkadaşları olmak üzere Milli Mücadele'nin önemli isimleriyle görüşmeler yapılacaktı. Öyle ki Cumhurbaşkanı Celal Bayar, elindeki hatıra koleksiyonunu bu görüşme için hazırlatıyordu.³⁷ Böylesine kapsamlı başlayan çalışmalar ilerleyen aşamada bir yere varamadan sona erdi. Ortaya çıkarılan iki hikâye bürokratik engeli aşamadı, yetkililerin uygun görmemesi nedeniyle iade edildi, üstelik 50 bin Dolar³⁸ ücreti ödenmesine rağmen... Tabii yüksek meblağlar karşılığında hazırlatılan senaryoların çöpe gitmesi, kamuoyunda büyük tepkiyle karşılandı. Mesele Türk sinemasının niteliksizliğine getirilerek senarist tartışmaları başladı. Sözelimi Peyami Safa, memlekette Atatürk'ü anlatacak bir tane Türk olup olamayacağını soruyor; Hollywood'dan senarist arayışını kapitülasyonlardan kalma yabancı hayranlığı olarak değerlendiriyordu: "*Eğer Atatürk filmine de bu sefil zihniyet karışmışsa, O'nun hayatını yabancı muharrirlere yazdırmak ve filmdeki rolünü yabancı aktörlere oynatmak zııırlığına hiddet edilir ama hayret edilir mi?*"³⁹

Henüz Atatürk'ün hayatının filme alınıp alınmaması noktasında dahi anlaşılabilen, her gelişmenin kamuoyunda büyük fırtınalar kopardığı bu ortamda Universal International şirketi ile yeni bir anlaşmaya varıldığı açıklandı. Bu büyük prodüksiyon için prodüktör Aaron Rosenberg, senarist Borden Chase ve teknik prodüktör Gilbert Coland İstanbul'a geldiler. 4 hafta kalmayı planlayan ekip Çanakkale, İzmir, Ankara ve İstanbul'da tetkikler yapacak Atatürk'ün yakın arkadaşlarıyla görüşeceklerdi.⁴⁰ Şirket yetkilileri yükledikleri sorumluluğun farkında olduğunu; "*Dünyanın en büyük insanlarından birinin hayatını filme almak üzere buradayız. Yegâne gayemiz ona layık bir film hazırlamaktır.*" sözleriyle ifade ediyorlardı. Atatürk rolüne kesin karar verilmemekle birlikte Laurence Olivier, Marlon Brando James Mason, Burt Lancaster ve John Wayne adı geçen aktörler arasındaydı.⁴¹

Oldukça olumlu başlayan ve hızlı ilerleyen bu ilk hazırlık aşaması devam ederken, Universal International Şirketi niyetlerinin ciddi olduğunu göstermek için direktör Alfred Daff'ı İstanbul'a göndermişti. Daff, yetkililerle bir araya gelmiş ancak sonrasında pek de umut vaat etmeyen bir açıklama yapmıştı. Nitekim şirket direktörü, mevcut işleyişle filmin 3,5 yıldan önce bitirilemeyeceğini söylüyordu.⁴² Sonunda filmin başrol oyuncusu Yul Brynner olarak kesinleştiyse de 1957 yılında yapılması kesin gözüyle bakılan Atatürk filmi, Türk sinema çevrelerinde pek de memnuniyet yaratmadı. Yıllardır herkesi uğraştıran film projesi, devlet erkânı ile Universal International arasında yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı iptal edildi. Şirket anlaşmayı feshettiğini ilan etti; yaptığı açıklamada projenin iptal edilme gerekçesini bazı makamların çıkardığı güçlükler ve Türkiye'de anlayan, anlamayan birçok kişinin müdahalesi olarak gösterdi.⁴³

³⁴ Bazı kaynaklarda 1951 olarak bu teklifin Douglas Fairbanks Jr.'a iletildiği geçse de tarih 1951 değil 1954 olmalıdır. Konu ile ilgili taradığımız gazetelerde Douglas Fairbanks Jr.'ın Türkiye'ye gelmesi ve Atatürk Filmi'nin gündeme gelen ilk haber 1954 tarihlidir.

³⁵ Bu yıllarda yer alan bir başka haberde 1954 yılı 23 Nisan kutlamalarına yetiştirilmek üzere "Atatürk Filmi" adı ile bir belge film çalışması yapılmaktadır. Proje için bir komite kurulmuş, komite azaları Atatürk'ün doğduğu eve ait kısımları çekmek üzere Yunanistan'a hareket etmişti. Heyetin filmi Almanya'da tamamlaması bekleniyordu. *Milliyet*. 8.04.1954.

³⁶ Semih Tuğrul, "Atatürk Filmi Konusunda Bir Uyarı", *Cumhuriyet*. 1.10.1964.

³⁷ "Atatürk Filminin Hazırlıkları İlerliyor", *Milliyet*. 10.11.1954; *Cumhuriyet*. 5.11.1954.

³⁸ 50 bin dolar 141.000 Türk lirasına denk düşüyordu

³⁹ Peyami Safa, "Bir Okuyucumuzun Haklı Asabiyeti", *Milliyet*. 12.07.1955.

⁴⁰ "Atatürk Filmi Hazırlıkları", *Milliyet*. 1.11.1955; *Cumhuriyet*. 5.11.1955.

⁴¹ *Milliyet*. 6.11.1955; 4.12.1955.

⁴² *Cumhuriyet*. 27.12.1956.

⁴³ *Cumhuriyet*. 5.06.1958.

1950'li yıllarda başlayan Atatürk filmi tartışmaları bir sonuca ulaşmadı. Yukarıda da belirttiğimiz üzere sinemada yer almak isteyen bizzat Atatürk'ün kendisidir. Fakat ilerleyen zamanda Türkiye'de siyasi iklimin değişmesi, farklı kesimlerce farklı kodlar yüklenen çeşit çeşit Atatürk ortaya çıkarmıştır. Bu farklılık içinde geleneksel olarak yaptıklarına karşı çıkan ve eski düzeni tasarlayanlar ile onun yolundan ilerlediğini söyleyenler arasında kabaca ikili bir yapı belirginleşmişti. Bir kesim her fırsatta onu yıpratmaya çalışırken; diğer kesim onu tanımadan, derinlemesine bir kavrayıştan yoksun yüzeysel bir sevgiyle bağlılığını bildiriyor hatta kimi çevreler sevgi ve korumak adına tabulaştırıyordu. Böylesine polemige açık ve yüzeysel bilgi birikiminin olduğu bir ortamda iyi niyetle başlayan Atatürk'ün beyaz perdeye yansıtılma kararı çok uzun ve meşakkatli bir süreci başlattı. Film çekiminde öncelikli sorun nasıl bir senaryo ve kimin bu senaryoyu çekeceği - devlet işin içinde olmalı mı yoksa özel yapım şirketleri eliyle mi yapılmalı?-olmuştu. Sinema ile hiçbir ilgisi bulunmayan ve sürekli değişen bürokratik kadrolar şimdiye kadar yazılan senaryoları yeterli bulmamıştı. Sonrasında film çekiminin nerelerde yapılacağı ve daha da önemlisi Atatürk'ü canlandıracak aktörün kimin olacağı tartışması başlamış, Hollywood başta olmak üzere dünya sinemasından birçok kişiyi türlü yönleriyle konuya dâhil etmişti.

Temelde yukarıda anlatılan sorunlar etrafında şekillenen Atatürk filmi 1950'li yıllarda gerçekleşmemiş, yerine belgesel çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki 1954 yılında Münir Hayri Egeli'nin *Milliet Dergisi* desteği ile çektiği "Atatürk Sevgisi"dir. Aslında 1947 yılında başlayan çalışmalar "Atatürk'ü küçük düşürecek" gerekçesiyle CHP tarafından durdurulmuştu.⁴⁴ 1954 yılında tamamlanan bu yapım yayınlandıktan sonra da büyük tartışmalara neden oldu.⁴⁵ Aynı yıllarda Atatürk'le ilgili dokümanter bir film "Atatürk-Bir İnsan ve Bir Millet" adıyla yapıldı.⁴⁶ 1958 yılında Amerikalı C.B.S (Colombia Broad Casting Sinema ve Televizyon) televizyon şirketi, Amerikalıların Türkiye'yi ve Atatürk'ü tanımak istediklerini belirterek Atatürk için dokümanter bir film hazırladı. Prodüktör İsaac Kleinerman, yapım aşamasında Türkiye'ye gelmiş, başta Atatürk'ün manevi kızı Ülkü Hanım ve Celal Bayar olmak üzere yakın arkadaşları ile görüşmeler yapmış ve topladığı arşiv belgelerini bu filmde kullanılarak ortaya yarım saatlik bir film çıkarmıştır: "The Incredible Turk: İnanılmaz Türk"⁴⁷ Yaklaşık 40 milyon kişi tarafından izlenen film, Çanakkale Savaşları, İstanbul'un işgali, Milli Mücadele, Yunanlıların İzmir'de denize dökülüşü, Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı ve cenaze merasimini içeriyordu.⁴⁸ Turizm ve Tanıtma Bakanlığı 1959 yılında "Atatürk" adlı bir belgesel ortaya kondu. Bir başka yapım Sabahattin Tunçer tarafından gerçekleştirildi. Tunçer, çeşitli belgeleri toplayarak "Türk'ün Mucizesi" adlı filmi kurguladı. Tabi bütün bu belge yapımlar bütünlükten uzak belirli parçaların bir araya getirilmesiyle oluşturuluyordu.

1960'lı yıllara gelindiğinde Atatürk filmi meselesi yeni yapımlar, yeni tekliflerle gündemde kalmaya devam etti. 1962 yılında Atatürk Filmi'ni yapma hakkını Cornel Wilde aldıysa da devamı gelmedi.⁴⁹ 1963 yılı Mayıs ayında basında yeni proje haberleri dolaşmaya başladı. United Artists ve Paramount Production'un ortaklaşa yapacakları filmin senaryosu William Davenport tarafından yazılacak, Lee Thompson yönetmen koltuğuna oturacaktı. 1963 yazında çekimlerine başlanması planlanan filmin prodüktörü Herold Hecht'ti.⁵⁰ Prodüktör ve senariste tarihi danışmanı olarak üç kişilik bir Türk heyeti eşlik edecekti. Bu isimler Falih Rıfkı Atay, Ali Kılıç ve hastalığında Atatürk'ün yanında olan ama henüz ismi açıklanmayan yakın isimlerden biriydi. 6.5 milyon dolara mal olacak filmi United Artists ve Paramount şirketleri ortak çevirecekti. Türkiye'deki hazırlıklarla yine Adil Özkaptan ilgileniyordu.⁵¹ Filmde Atatürk'ü Yul Brynner'in canlandırmasında anlaşmaya varılmıştı.⁵² Çok heyecan yaratan filmin hazırlık aşaması engelsiz geçildikten sonra Yul Brynner ve Harold Hecht yetkililerle görüşmek üzere önce İstanbul'a, daha sonra Ankara'ya geldi. Basın ve kamuoyunun yoğun ilgi gösterdiği Brynner, bir basın toplantısı düzenleyerek film hakkında bilgi vermiş; özellikle Türkçe öğrenme konusundaki hevesini basın mensupları ile paylaşmıştı.⁵³

⁴⁴ Granda, *Atatürk'ün Uşağı'nın*, 138.

⁴⁵ Semih Tuğrul, "Atatürk Filmi Konusunda Bir Uyarı", *Cumhuriyet*. 1.10.1964.

⁴⁶ *Milliyet*. 30.03.1956.

⁴⁷ *Milliyet*. 22.05.1958; 10.02.1959.

⁴⁸ *Milliyet*. 17.02.1959.

⁴⁹ *Milliyet*. 26.01.1962; 18.02.1962; *Cumhuriyet*. 18.02.1962.

⁵⁰ *Milliyet*. 25.06.1962; *Cumhuriyet*. 11.04.1962.

⁵¹ *Milliyet*. 11.16.04.1962.

⁵² *Milliyet*. 15.04.1962.

⁵³ *Milliyet*. 12, 13.04.1962.

Devlet düzeyinde olumlu bir başlangıç yapan proje, Yul Brynner'ın Atatürk rolü için seçilmesi sonrasında yeni bir aşamaya geçti. Aktörün fiziki özelliklerinin hiçbir şekilde Atatürk'le ilişkilendirilmemesi, benzerlik tartışmasını gündeme getirdi. Benzerlik tartışmasına köşe yazarlarından, sinema eleştirmenlerine, Atatürk'ün yakın arkadaşlarından sanat camiasına kadar hemen herkes dâhil edilmişti. Çetin Özkırım ve Selmi Andak, Turgut Demirağ, Memduh Ün ve Tarık Dursun K. bu isimlerden birkaçıydı. Yakın arkadaşları ve sinema camiası çoğunlukla gerek vücut yapısı gerekse de göz ve saç rengiyle Atatürk'ü daha çok anımsatan, Alman Curd Jürgens'i uygun buluyorlardı.⁵⁴

Tüm bu tartışmalar sürerken Yul Brynner, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından kabul edilmiş; hükümetten gereken desteğin alınması noktasında güvence almıştı. Ünlü aktör kendisinin benzemediği yönündeki eleştirilere de; "*Önemli olan O'na benzemek değil, O'nun karakterini, iç dünyasını ve idealizmini ifade edebilmektir.*" sözleriyle karşılık veriyordu.⁵⁵

Prodüksiyona dair görüşmeler 60'lı yıllar boyunca devam etti. 1967 yılında Yul Brynner eşi Doris Brynner, Mel Ferrer ve yönetmen Terrence Young ile birlikte yeniden Türkiye'ye geldi ancak hazırlanan senaryoda uzlaşamadığı için filmi çevirmekten vazgeçti. Böylece bu yapım projesi de bir sonuca ulaşmadan rafa kalktı.⁵⁶

1960'lı yılların sonuna gelindiğinde ortaya konan projeler, yazılan senaryolar harcanan onca vakte ve paraya rağmen boşa gitmiş, Atatürk filmi yapım aşamasına gelememiştir. Bu noktada anlaşılması daha doğrusu sorgulanması gereken konulardan biri de şüphesiz ünlü yapım şirketlerinin projeye gösterdikleri ısrarın nedenleri... Konuya dair önemli iddialarda bulunan isimlerden biri Semih Tuğrul idi. Tuğrul, resmi yetkililerin uluslararası sinema camiasında dönen oyunlardan ve bu yapım projesinin ne gibi oyunlara alet edildiğinin farkında olmadıklarını iddia ediyordu. Nitekim yetkililer bu komisyoncuların ne türde oyunlar çevirdiklerini bilmeden kapıyı çalan herkesin sözünü ciddiye alıyorlar; muhayyel tasarımlara, parlak gibi görünen tekliflere bel bağlayıp yardım teklifinde bulunuyorlardı. Ülke açısından son derece üzüntü verici olarak değerlendirilen bu durum bir yandan konuyu ciddiyetten uzaklaştırırken diğer yandan garantili ödenek almak isteyen kimi çevrelerin istismarını arttırıyordu. Şimdiye kadar bu işe aday olan yapımcıların Türkiye'nin kurtarıcısını, Arizonalı herhangi bir "kahraman şerif" ya da "vatan kurtaran aslan çavuş" gibi görmekten öteye geçememişlerdi.⁵⁷ Gelinen noktada filme dair tartışmalar sadece içeriği değil aynı zamanda niteliği ve parasal boyutu ve Türkiye'nin prestiji gibi meseleleri de içine alarak genişlemiştir.

1960'lı yıllarda popüler tarih yayıncılığının artması tarihe ve dolayısıyla sinemanın tarihe olan ilgisini arttırmış aynı zamanda Kıbrıs'ta meydana gelen olaylar Türkiye'de büyük yankı bulmuştu. Türk-Yunan ilişkilerinin bozulması ile birlikte kabaran milliyetçi duygulara cevap vermek adına tarihi filmler özellikle de Kurtuluş Savaşı filmleri bu olaylara paralel bir şekilde artmıştır. Bu bağlamda sinemamızın başlıca dayanağı olan Kurtuluş Savaşı filmlerinden "Çanakkale Arslanları" (1965) birkaç saniyelğine de olsa ilk defa Atatürk'ü beyaz perdeye yansıtmıştır. Fahri Celal Gökbulga'nın "Keloğlan Çanakkale Savaşı'nda" (Çanakkale Arslanları) adlı eserinden sinemaya uyarlanan filmin yönetmenliğini Turgut Demirağ ve Nusret Erarslan yaptı. Tanju Gürsu, Ajda Pekkan, Atif Kaptan, Hulusi Kentmen gibi isimlerin rol aldığı bu yapım, And Film-Türk Silahlı Kuvvetler Birliği koprodüksiyonudur. Çanakkale Savaşları'nın 50. yılı nedeniyle beyazperdeye aktarılan film için o güne kadar henüz gün yüzüne çıkmamış mektuplar, belgeler ve fotoğraflar incelendi. Yurdun çeşitli yerlerinde hala hayatta olan yüze yakın Çanakkale gazisiyle görüşüldü ve tarihçilerin danışmanlığından yararlanıldı.⁵⁸ İlk renkli Türk filmleri arasında yer alan filmde Mustafa Kemal, Cüneyt Gökçer'in birkaç saniyelik canlandırmasıyla yer aldı. Görüntüler daha çok gölge ya da arkadan tespit edildi. Birçok tarihi belgeye dayanılarak yapıldığı iddia edilen filmin tarihsel açıdan en büyük yanlışı Mustafa Kemal'in 57. Alay Komutanı Hüseyin Avni'ye "*Ben size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum*" emrini telefonla verdiği sahne ile yapılmıştır.

Kuşkusuz 1960'lı yıllarda ekranların tek televizyonu TRT'de meydana gelen bir başka olay, 1969 yılı 10 Kasım'ında patlak verdi. 10 Kasım akşamı Atatürk'ün ölüm yıldönümü nedeniyle TRT'de bir açıkturum düzenlenmiş daha sonra "Türkiye'nin Kalbi: Ankara" filmi yayına konmuştu. Cumhuriyet'in 10. yıldönümü nedeniyle Atatürk'ün emriyle Sovyet yönetmenlere çektirilmiş ve bugüne kadar defalarca yayınlanmış olan film,

⁵⁴ *Milliyet*. 13.04.1962.

⁵⁵ Bu arada İzmir'de Atatürk'e benzediğini söyleyen İsmail Girgin adlı vatandaş istenirse dublörük yapabileceğini belirtmişti. *Milliyet*. 14.04.1962.

⁵⁶ *Cumhuriyet*. 31.05.1967.

⁵⁷ Semih Tuğrul, "Atatürk Filmi Konusunda Bir Uyarı", *Cumhuriyet*. 1.10.1964.

⁵⁸ www.internethaber.com (Erişim tarihi: 12.06.2018).

TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak tarafından kesilerek yayından kaldırılmıştı. Tabi bu kesintiye tepkiler büyük oldu. Tepkiler karşısında TRT Genel Müdürü Öztrak bir açıklama yaptı. Açıklamasında oturumun amacını beğenmediğini, filmin komünizm propagandası içermesinden dolayı yarıda kesildiğini belirtti. Krizin sorumlusu olarak görülen dönemin Ankara Televizyon Dairesi başkanı Mahmut Tali Öngören, komünizm propagandası yaptırdığı gerekçesi ile görevden alındı; yerine Semih Tuğrul getirildi.⁵⁹ Olay adli makamlara yansıdı. Savcılığın başlattığı inceleme sonucunda Savcı Zekai Turan, filmi izlemiş ve herhangi bir suç unsuru bulamamıştı.⁶⁰ Daha sonra suçsuzluğu ortaya çıkan Mahmut Tali Öngören'in yetkileri TRT Yönetim Kurulu'nca iade edildi.

TRT'de yaşanan bu krizden sonra olaylar kolay kolay durulmadı, sansür konusunu yeniden tartışmaya açtı. "Türkiye'nin Kalbi: Ankara" filmi, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliğini ziyaretini gösteren filme el koyulması ve Vietnam Savaşı'na yönelik eleştirel haberlerin engellenmesi gibi daha önce yaşanmış olaylarla birlikte gündeme oturdu, siyasilerin dâhil olduğu bir sansür tartışması yaşandı. Bülent Ecevit, bu duruma en açık tepki gösteren isimlerden biridir. Ecevit kendi kendine saygısı olan, milliyetçi duygulara sahip hiç bir Türk'ün böyle bir davranışa katlanamayacağı yönünde ağır eleştirilerde bulundu.⁶¹ Film tekrar 1989 yılında 2. Ankara Film Festivali'nde özel bir gösterimle seyirciyle buluştu.⁶²

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız üzere filme dair yaşananlar büyük çelişkiler yumağıydı. Bir taraftan Atatürk'ün biyografik yaşam öyküsü görkemli bir prodüksiyon ile sinemaya aktarılmaya çalışılırken, diğer taraftan Atatürk'ün emriyle çekilmiş bir film komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle gösterilmiyor, soruşturma geçiriyordu. Sorun siyasetin yönü ile de bitmiyordu. Türkiye'de bu yıllara değin birkaç yabancı ve yerli araştırmacının yazdığı biyografi dışında Atatürk hakkında kapsamlı, bilimsel verilere dayanan biyografi yazımı henüz ortaya konulmamıştı.⁶³ Elimizdeki veriler Atatürk'e dair o döneme kadar yazılan biyografilerin daha çok yabancı araştırmacılar tarafından yazıldığını, Türkiye'de bu konu ile ilgili yayınlanmış en kapsamlı kaynakların son derece sınırlı olduğunu göstermektedir. Devlet bir taraftan konu ile ilgili araştırma yapmak isteyen Türk bilim insanlarına arşiv kaynaklarını kapatmış, diğer taraftan yabancı yazarları Atatürk biyografisi yazması için Türkiye'ye çağırıyordu.⁶⁴ Böylece biyografisini dahi daha çok yabancı yazarlardan öğrendiğimiz Atatürk'ün devletle ve toplumla arasındaki bağ zayıfladıkça her döneme ve ideolojiye göre şekillenen değişken ve yüzeysel yorumları beraberinde getirmiştir. Öte yandan toplumda her kesimin kendi düşüncesini kabul ettirmek için bir yerde Atatürk'e referans gösterme zorunluluğu da olunca ortaya farklı Atatürk yorumları çıkmıştır.

60'lı yıllarda belge film yapımı devam etti. 1966 yılında Ordu Film Merkezi Müdürü Nusret Erarslan "Mucizeler Yaratan Türk/Atatürk" adlı belgesel çalışmasını yaptı. Bu yapım Ordu Film Merkezi'nde bulunan filmleri bütünlüklü bir kurgu ile bir araya getirmişti. Atatürk'ün hayatı, tarihsel ortamı ile birlikte yansıtılmıştı. Latife Hanım ile gündelik yaşantısına dair bazı sahneler de bulunuyordu. Yönetmen Behlül Dal Türk Kadınlar Derneği adına "Atatürk ve Türk Kadını" adlı belgeseli hazırladı. Ayrıca Hüsnüye Ateş topladığı belge filmlerle bir "Atatürk" belgeseli ortaya koydu. Film Sevr, yurdun parçalanması, işgal, Sultanahmet Mitingi, Halide Edip'in konuşması, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çıkışı, devrimler süreci gibi Türklerin henüz görmediği birçok kayıt içermektedir.⁶⁵

1970'ler Cumhuriyet'in 50. yılı kutlamaları vesilesiyle Atatürk Filmi'nin yeniden gündeme geldiği yıllardır.⁶⁶ Atatürk'ü canlandırması muhtemel oyuncular arasında John Wayne, Kirk Douglas, Marlon Brando, Charlton Heston gibi isimler yer alıyordu. Atatürk filmine dair görüşler, eleştiriler zaman zaman basında yer almaya devam ediyordu. Bu eleştiri yapanlardan biri Atilla Dorsay'dı. Dorsay sinema dünyasını aşan adeta tamamen

⁵⁹ *Milliyet*. 12, 13, 15.11.1969.

⁶⁰ *Milliyet*. 27.11.1969; 10.12.1969.

⁶¹ "Ecevit TV Filmlerine Konan Sansüre Çattı", *Milliyet*. 20.11.1969.

⁶² *Milliyet*. 7.03.1989.

⁶³ Bu konuya Cumhuriyet'te de çıkan kimi yazılarda değiniliyordu. Örneğin 6.11.1955 tarihli "Gene Atatürk Filmi" başlıklı yazıda Atatürk hakkında şimdiye kadar kaç bilimsel biyografik eser yazıldığı ya da çekilecek senaryoda hangi kaynağın kullanılacağı sorgulanıyordu. *Cumhuriyet*. 6.11.1955.

⁶⁴ Nitekim konu ile ilgili olarak Prof. Dr. Kemal Arı kimi eksikliklerine rağmen daha Atatürk hayattayken bir komisyon tarafından yazılan "Türk'ün Altın Kitabı: Gazi'nin Hayatı", Şerafettin Turan'ın "Atatürk", Şevket Süreyya Aydemir'in "Tek Adam", Uluğ İğdemir "Atatürk'ün Yaşamı", tarihçi Yusuf Hikmet Bayur'un "Atatürk" adlı eseri ile UNESCO'nun Atatürk maddesinin yazıldığını ve bunun haricinde onca yazılan kitaplara rağmen birbirinin aynısı olduğunu; portresindeki eksikliklerin tamamlanamadığını belirtmektedir. Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Kemal Arı, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*. Söyleşi: Hülya Yazıcı, İzmir: KitapAna Yayınevi, 2017, 109-129.

⁶⁵ *Milliyet*. 4.06.1965.

⁶⁶ Haberler için bkz, *Milliyet*. 1.05.1970; *Hürriyet*. 23.05.1970; *Cumhuriyet*. 9.08. 1971.

siyasal bir nitelik kazanan film tartışmalarının Atatürk'ün 40 yıldır tabulaştırılmasının bir sonucu olarak görüyordu. O'nun artık gösterilemez, hiçbir oyuncu tarafından canlandırılmaz hale getirildiğini; neredeyse kutsal bir nitelik kazandığını belirterek suret yasağı içine sokulmasının anlamsızlığını eleştiriyordu.

1970 yılında Colombia Pictures tarafından çekilen "Paralı Askerler" (You Can't Win 'Em All, Peter Collinson) Atatürk'ün yabancı bir aktör tarafından (Patrick Magee) canlandırıldığı ilk film oldu. Türkiye'deki çekimleri İstanbul, Göreme, İzmir ve Efes'te yapılacak olan film için Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları için özel izin alındı.⁶⁷ Tony Curtis, ve Charles Bronson'ın başrol oynadığı filmde Michele Mercı bir Türk kadını, Fikret Hakan da bir Türk subayını canlandırıyordu. Hayli sıkıntılı geçen Paralı Askerler, gündemi uzun süre meşgul etti. Filmin çekimi esnasında gösterilen tepkiler aslında o dönem Türkiye'nin iç ve dış politikada yaşadıklarıyla paralel bir seyir içindeydi.

1970'li yıllar Türkiye'nin iç politikada siyasi, sosyal ve ekonomik çalkantılarla sarsıldığı dış politikada ise Yunanistan'ın aleyhte propagandayı hızlandırdığı bir dönemdi. Böylesine karmaşık bir ortamda toplumda var olan bütün tepkiler bu film üzerine odaklanıyordu. Türkiye'deki bölümleri İstanbul'da çekilen "Paralı Askerler"e dair birçok iddia gündeme geldi. Atatürk'ün canlandırılacağından, Türkiye'ye yönelik kara propaganda yapılacağına, Kuran-ı Kerim'in yakılma sahnesinin yer alacağından, Yunanistan'ın bu filmi desteklediğine kadar çeşitli iddialar söz konusu idi. Gerek yetkili ağızlar, gerekse de filmin yönetmeni Peter Collinson açıklamalar yaparak kamuoyunu rahatlatmaya çalıştıysa da pek fayda etmedi...⁶⁸

Hazırlığıyla, çekimiyle yorumlarıyla tam bir 'olay' olan "Paralı Askerler", tamamlandıktan sonra izleyiciyle buluştu. Hikâye Kurtuluş Savaşı sırasında macera arayan iki serserinin başından geçenleri işliyordu. Filmin arka fonunda bol bol Türk müziği kullanılmış, Türkçe konuşmalar sık sık yer almıştı. Filmde Atatürk doğrudan ismiyle değil General Mustafa Kayan tipi ile yer almıştı. Patrick Magee'nin toplamda 15-20 dakikalık bir bölüm canlandığı bu rol genel olarak beğenilmedi. Ama bu rolün beğenilmesinden çok bir tabunun yıkılmasını sağlaması elbette sinema ve Atatürk açısından çok önemli bir aşamayıydı.⁶⁹

Atatürk'ün canlandırılmasına dair kopan fırtınalara rağmen, film konusu işlevi genişleyerek, gündemde kalmaya devam etmiştir. Bu yıllarda tasarlanan projeler artık yalnızca tarihi bir vefa borcunun ödenmesinden çıkmış, Türkiye'nin tanıtımında ve dünyadaki olumsuz imajının düzeltilmesinde vazgeçilmez bir fırsat olarak görülmeye başlanmıştı. Atatürk Filmi'nin, turizmin gelişmesinde kilit bir işlev göreceği umuluyordu. Böylece Cumhuriyetin 50. yılına yetiştirilmesi düşünülen yeni bir proje gündeme geldi. 70'li yılların bu büyük prodüksiyonu biraz da riske atılmak istenmediğinden olsa gerek doğrudan Lord Kinross'un yazdığı "Bir Milletın Doğuşu: Atatürk" biyografisinden esinlenilerek yapılacaktı. Bu yüzden filmin senaryosu için Lord Kinross bizzat Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından Türkiye'ye davet edildi. Senaryoda Atatürk, Atatürk hayranlığı, Atatürk'ün İstiklal Savaşı öncesinde ve sonrasında bulunduğu yerler ve Türkiye'nin turistik değerleri ele alınması planlanıyordu.⁷⁰ John Kay bu projenin hem prodüktörü, hem de yönetmeni olarak yerini aldı. Ünlü yönetmen başrol oyuncusunu da bir Türk aktörün canlandırılması gerektiğini düşünüyordu. Ahmet Mekin ve Müşfik Kenter ismi geçen oyuncularla ancak bu proje de çok geçmeden iptal edildi.⁷¹

Cumhuriyet'in 50. yılı kutlamaları çerçevesinde planlanan sinema yapımlarından hiçbiri gerçekleşmemiş; fakat aynı kutlamalar çerçevesinde Türkiye'yi tanıtmak amacıyla ünlü Fransız yönetmen Claude Lelouch'a "Türkiye" adlı kısa bir film yaptırılmıştır. Filmde Atatürk heykel, anıt ve sokaklardaki neon lambalarıyla imge olarak yer alıyordu.⁷² Aynı zamanda TRT, Amerikalılarla ortak "Atatürk" adlı bir belgesel hazırlamıştı. Bu ortak yapım fotoğraflardan oluşuyordu. Belgesel TRT tarafından 23 Nisan 1971 günü gösterildi. Daha sonra bir başka belgesel BBC televizyonunca gerçekleştirildi: "Atatürk: Türklerin Babası". Gazeteci Michael Adams tarafından yapılan 45 dakikalık film, BBC televizyonunda ve Avustralya'da gösterildi. Yayınlandığı ülkelerde ilgiyle izlenen belgesel, Atatürk'ün askeri yönüne ağırlık veriyor; Süreyya Ağaoğlu'nun anıları yer alıyordu.⁷³ Bu belgesel 27 Mayıs 1971 günü TRT'de de gösterilmiştir. Bu arada Lord Kinross da bir Atatürk filmi derlemişti. Bu film Türk

⁶⁷ BCA, 24-139-8; Ek:A7; (30-1-0-0); 16.07.1969.

⁶⁸ *Milliyet*. 3.09.1969.

⁶⁹ *Milliyet*. 1.09.1970.

⁷⁰ Zeynep Oral, "Lord Kinross Türkiye'de 1 Milyon Liraya Mal Olacak", *Milliyet*. 26.04.1970.

⁷¹ Atilla Dorsay "Yeni Bir Atatürk Filmi Projesi", *Cumhuriyet*. 19.01.1971.

⁷² Turizm Bakanlığı bünyesinde gerçekleştirilen bu yapımın bir Türk sinemacıya değil de Fransız'a verilmesi sinema çevrelerince tepkiyle karşılanmıştır. Erkalıç, *Sinema Tarih İlişkileri*, 43.

⁷³ *Milliyet*. 9.09.1970.

Sinametek Derneği tarafından Atatürk Filmleri programı içinde izleyiciyle buluşmuştur. Daha sonra Amerikalılar “Müthiş Türk”ü çektiler. “Müthiş Türk” belgeseli 26 Ağustos 1973 günü TRT de yayınlandı. Korkunç yanlışlarla dolu belgesel büyük tepki çekti. Amerikan TV şirketi CBS tarafından hazırlanan bu filmi TRT televizyonunda kimin seçip kimin yayınlamasına izin verdiği bir türlü anlaşılamadı.⁷⁴

2.2.1980-2000 Döneminde Türk Sineması ve Atatürk

Türkiye 12 Eylül 1980 tarihinde yaşadığı askeri darbe ile ekonomik yeniden yapılanma ve -başta aydınlar olmak üzere- toplumda muhalif kesimlerin tasfiye edildiği bir depolitizasyon sürecine girdi. Uluslararası liberal politikalara kapıların sonuna kadar açıldığı bu dönemin en belirgin özelliği tüketim olgusunun yerleşmesidir. Toplumda kısa yoldan para kazanmak (köşeyi dönmek), ünlü olmak, düşünmeden, üretmeden başarılı olmak, hayatın tadını çıkarmak vb. yükselen değerler oldu.⁷⁵

Türk sineması bu yıllarda adeta durma noktasına geldi. Amerikan filmleri bütün pazarı ele geçirmiş, televizyon ve videokaset izleyici kitlesini adeta elinden almıştı. Diğer yandan sinema, bir “sanatsal uğraş” “kültürel alış-veriş” olarak, değerlendirme olanağına kavuştu, temalar değişmeye başladı.⁷⁶ Siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeyde yaşanan tüm bu gelişmeler sinemada siyasi İslam gibi toplumsal olguların su yüzüne çıkışını da hızlandırdı. Sinemada İslami filmlerle birlikte cinsiyetçilik, marjinal hayat, muhaliflerin iç hesaplaşmaları beyaz perdeye yansımaya başladı.⁷⁷ Aynı zamanda bu yıllara kadar devlet desteğinden mahrum kalan sinema, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk projeleriyle ilk defa devlet desteğini sağlamaya çalışıyordu.

1980’li yıllara gelindiğinde Atatürk’le ilgili yapılacak bütün projelerin rafa kalktığı görülür. Gerek devlet düzeyinde başlayan çalışmaların bürokrasinin engellerine takılması gerekse de bu işe talip olan yapım şirketleri ile yaşanan anlaşmazlıklar ve kamuoyunun gösterdiği komplekse varan hassas yaklaşım filmi çekilemez noktasına getirmişti. Bu durum Atatürk’ü canlandıracak aktör için de geçerlidir. Devletin ulaşılabilir noktasında yaklaştığı Atatürk karakteri için birçok isim gündeme gelmesine rağmen kimse bu role bir türlü layık bulunamadı. 1980’li yıllara gelindiğinde Atatürk filmi, 1981 yılının Atatürk’ün doğumunun yüzüncü yılı olması dolayısıyla ütopyik boyutta tartışılmaya devam ediyordu.

1981 yılı Atatürk yılı olarak planlandığından devlet adına Kültür ve Dışişleri Bakanlıkları işbirliğiyle yurt dışında çeşitli organizasyonlar düzenlenmiştir. Paris’teki Unesco Merkezi de Atatürk’ün bütün dünyada anılmasına karar vermişti. Hatta kuruluşun yayın organı *Courier Dergisi* Atatürk özel sayısı çıkaracaktı. Dünya’da lehimize esen bu hava Türkiye’nin o günkü içinde bulunduğu koşulları biraz olsun düzeltmesi açısından çok önemliydi. Zira demokrasisi askıya alınmış, bir yandan Yunanistan ile Kıbrıs ve Ege Kıta sahanlığı diğer yandan Ermeni propagandası arasında sıkışan Türkiye, Atatürk’ün barışçı çağdaş ve evrensel yanlarını vurgulayarak azalan prestijini arttırmaya çalışıyordu. Basında devlet erkânının konuyla hak ettiği ölçüde ilgilenmesi için çağrılar yapılıyor, bunun bir fırsat olarak görülmesi gerektiği vurgulanıyordu.

Devlet erkânı da benzer bir şekilde düşünmüş olmalı ki TRT bu konuda kolları sıvayan ilk kurum oldu, çeşitli dallarda yarışmalar açtı.⁷⁸ Dünya televizyonlarında gösterilmek üzere “Atatürk ve Türkiye” konulu bir film yapılması planlandı. Devlet arşivlerindeki Atatürk ile ilgili belgesel filmlerden de yararlanılarak oluşturulacak film, İngilizce seslendirilecekti.⁷⁹ Ayrıca 1981 yılında hükümet nezdinde bir “Kutlama Koordinasyon Kurulu” oluşturuldu. Kurul; “*Atatürk’ün yurt içinde ve yurt dışında tanıtılmasında, sevdirilmesinde ve kutlamalara daha geniş kitlelerin katılımının sağlanmasında en büyük görevin sinema ve televizyona*” düştüğünü belirterek çalışmalarına başladı.⁸⁰ Kurulun çeşitli kurumlarla yaptığı ortak çalışmalar sonunda üç film gerçekleştirildi. Bunlardan biri Halit Refiğ’in yönettiği “Atatürk ve Sanat” belgeselidir. Belgesel, Kültür Bakanlığı, Sinema-TV Enstitüsü ve Pamukbank’la ortak yapıldı. “Atatürk ve Sanat” özerk kurumlarla işbirliği ile yapılması dışında, yönetmenin Türk olması ve aynı zamanda da yurt dışında birçok ülkede gösterilen bir yapım olması dolayısıyla Atatürk ile ilgili birçok ilki içinde barındırır.

⁷⁴ Mahmut Tali Öngören, “Atatürk Filmlerini Biz De Çevirebiliriz”, *Cumhuriyet*. 7.06.1983.

⁷⁵ A. Haluk Ünal, “Değişen Türkiye ve Sinemamız”, *Antrakt*, 34, Temmuz, 1994, 9.

⁷⁶ Gülseren Güçhan, *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*. Ankara: İmge Kitabevi, 1992, 94

⁷⁷ Ünal, “Değişen Türkiye ve Sinemamız”, 9.

⁷⁸ *Milliyet*. 24.07.1980.

⁷⁹ *Milliyet*. 3.1.1981.

⁸⁰ Erkalıç, *Türk Sinemasında*, 137; Maktav, *Türkiye Sinemasında*, s. 35.

1981 yılını Atatürk yılı olarak tanımlayan TRT de “Atatürk’ten Anılar” adlı bir dizi yayın ekrana getirildi. Atatürk’e yakın kişileri söyleşi biçiminde sundu. Arkasından “Atatürk’le Yolculuk” adlı bir başka dizi ekrana geldi. Kemal Zeki Gençosman’ın yazıp sunduğu en ciddi Atatürk dizisi “Beni Hatırlayınız” ise henüz tamamlanmadan başka filmler yayınlayacağız denilerek yarıda kesildi. Bu yıllarda Amerikalılara ikinci bir film yaptırıldı: “Atatürk: I Stand For Your Dreams” (1981). Amerikalı film şirketi Marner Production’a yaptırılan filme TRT de büyük katkı sundu. Ayrıca Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından Atatürk ve Dolmabahçe adlı bir belgesel yapıldı. “Dolmabahçe ve Atatürk” Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yabancı ülkelerde de gösterildi.

“Atatürk ve Çağı” adı ile bir belgesel tasarısı daha ortaya çıksa da gerçekleşmedi. Türkiye’de 80’li yıllar televizyon ekranlarında Atatürk ile ilgili hazırlanan programların birçok hata ile dolu olduğu, gelişigüzel özensiz yapımların parasal kaygılarla gösterildiği bir dönemdir. Eski TRT sorumlularından Mahmut Tali Öngören bu tür yayınlarından dolayı TRT’yi; “...İlkokul temsillerinde bile yakışmayan “Atatürk Ankara’da” adlı zavallı bir yapıma yayında yer vererek işi ne denli hafife aldığını gösterdi.” sözleriyle eleştiriyor, TRT’nin bu belgeseli yayınlamakla “Atatürk Yılı”na ne kadar az saygı duyduğunu, bu işi ne kadar hafife aldığını kanıtlamış olduğunu iddia ediyordu.⁸¹

80’li yılların belki en kayda değer gelişmelerinden biri Belçika’nın ünlü yapımcılarından Marc Mopty ile Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’nın “Atatürk Belgeseli” çekimi konusunda anlaşmaya varmasıdır.⁸² Atatürk’ün doğumunun 100. yılı dolayısıyla hazırlanan film, Belçika Cibelco Gerbar Şirketi ile bir ortak yapımdı. 52 dakikalık filmin senaryosu Marc Mopty ile Kültür ve Turizm Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi, Dışişleri Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu 100. yıl Kutlama Koordinasyon Başkanlığı’ndan uzmanlarca hazırlandı. Filmde Atatürk’ün gençliğini Cüneyt Çalışkur, olgun halini Paul Andre Mussch, İsmet İnönü’yü ise Yelman Emcan canlandırdı.⁸³ Film hem dünya televizyonlarında hem de sinemalarda gösterilmek üzere Tyler Mount ve Steadican diye tanımlanan iki değişik düzende hazırlandı. Bu yapım aynı zamanda 1982 Eylül’ünde Kanada’da “Montreal Uluslararası TV Filmleri Şenliği Pazarlama Gösterisi”ne katıldı ve büyük ilgi topladı. Kanada, Fransa, Belçika, Federal Almanya, İsveç, Norveç, Danimarka, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Kuveyt televizyonları filmi satın aldı. Sovyet Rusya da Belçika firmasına başvurarak filmi satın almak istediğini bildirdi.⁸⁴

Film için yaklaşık 36 milyon lira (170.000 Dolar) sarf edildi.⁸⁵ Tamamlandıktan sonra 19 Mayıs 1983 günü TV’de gösterildi. Basında birçok köşe yazarı belgeselle ilgili olumlu-olumsuz görüşlerini belirttiler. Atatürk’ün canlandırılması genel olarak olumlu karşılandı; ancak hikâyede yer alan kimi olaylar tarihsel gerçekliğe uymadığı gerekçesiyle eleştirildi. Konu ile ilgili olarak Atilla Dorsay, hem Milliyet’e hem de Cumhuriyet’e bir değerlendirme yaptı. Dorsay, sinemanın gerçeği aynen yansıtmak ya da çoğaltmak gibi bir misyonu olmadığını; hikâyede esas olanın gerçeğin özünü vermesi olduğunu vurguluyordu. Filmi en çok suret tartışmalarına son vermesi, sinemadaki Atatürk tabusunun yıkılmasına vesile olmasından dolayı önemli buluyor, duyduğu memnuniyeti şöyle dile getiriyordu: “...Bir kez ve öncelikle bir tabu yıkılmış oluyor böylece, Atatürk’ü perdede kimsenin canlandıramayacağı konusunda nerdeyse yazılı olmayan bir kural-yasa biçimine dönüşmüş olan inanç ve uygulama yıkılıyor. Pek de iyi oluyor.”⁸⁶

Öte yandan ortaya konan çalışmalar ne kamuoyunu, ne de devlet katında kimseyi memnun etmedi. Böylece Atatürk Filmi tartışmaları yeniden alevlendi. 1988 yılında Atatürk’e ve Türkiye Cumhuriyeti’ne yakışır düzeyde bir film yapmak için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Atatürk’ün hayatı, İstiklal Savaşı ve inkılâpları konu alacak uzun metrajlı dramatik bir filmin nasıl ele alınması gerektiğini tartışmak üzere “Atatürk Filmi Paneli” yapıldı. 3 Kasım 1988’de Kültür ve Turizm Bakanı Tınaz Titiz başkanlığında Ankara’da toplanan panele sinema çevrelerinden önemli isimler katıldı. Panelde uzun metrajlı bir film gerçekleştirilebilmek için filmin içeriğinin nasıl olması gerektiği, ihtiyaç duyulan teknik özellikler, oyuncularla ilgili görüşler, filmin finansmanın nasıl

⁸¹ Mahmut Tali Öngören, “Atatürk Filmleri Acaba Nerede”, *Cumhuriyet*. 4 Ekim 1982.

⁸² *Milliyet*. 5.03.1981.

⁸³ *Milliyet*. 19.05.1983.

⁸⁴ *Cumhuriyet*. 19.05.1983.

⁸⁵ *Cumhuriyet*. 19.05.1983.

⁸⁶ Filmde aktörlerin dışında 1600 civarında figüran kullanılmış, 170 bin Amerikan dolarına mal olmuştur. Türkiye bu maliyeti kamu kurum ve kuruluşları işbirliği ile ödemiştir. *Milliyet*, 27. 01.1983.

Atilla Dorsay, “Atatürk Filmi Genel Bir Başarı”, *Cumhuriyet*. 27.05.1983. Konu ile ilgili olarak başka değerlendirmeler için bkz. Mahmut Tali Öngören, “Atatürk Filmlerini”, *Cumhuriyet*. 7.06.1983.

karşılanaacağı ve dağıtım-gösterim konuları gündeme getirildi.⁸⁷ Basının geniş yer verdiği panelde, Refik Erduran “Devlet gölge etmesin yeter!” sözleriyle devletin bu işe karışmamasını ve mevcut sansürün ötesine geçmemesini isterken; yönetmen Metin Erksan Atatürk Filmi’nin yapılmasına karşı olanlardan biriydi. Atatürk Filmi’nin büyük sorumluluk olduğunu vurgulamış, karşı duruşunu herkesin kendine has olan Atatürk imgesinin tahrip edileceği ve onu bir tartışma ortamına iteceği üzerinden yapmıştı.⁸⁸

Paneli izleyen Cumhurbaşkanı Kenan Evren ise zaman kaybetmeden filmin bir an önce hayata geçirilmesini istiyor ve Atatürk’ün her yönüyle ele alınması gerektiği ile ilgili olarak şöyle diyordu: “*Filmin kuru olmaması lazım. Ben de ona katılıyorum. Atatürk her yönüyle ele alınmalıdır. İçki sofrası da olmalıdır. Ama o içki sofrasında neler yapıldığı da anlatılmalıdır. Atatürk’ün sanat tarafı anlatılmalıdır. Çekinmemeliyiz.*”⁸⁹

Bu panelin sonucunda 15 kişiye senaryo teklifi götürüldü, beş kişi farklı gerekçelerle senaryo çalışmalarına katılmayı reddetti. 7 maddelik bir senaryo şartnamesi hazırlandı. Bu şartnameye uymaları koşuluyla her birine 15 milyon ödenerek 10 kişiye senaryo ısmarlandı.⁹⁰ Yazımı tamamlanan senaryolar Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu uzmanlarınca oluşan seçici kurula teslim edildi. Tarihe uygunluk yönünden seçilen senaryolar 1991 yılında karara bağlandı. Buna göre Refik Erduran’ın Metamorfoz’u ile Halit Refiğ’in Gazi ile Latife’si filme çekilmek üzere seçildi. Halit Refiğ’in Gazi ile Latife’si iki saatlik sinema ve 45’er dakikadan 4 bölümlük TV dizisi olacaktı. Yapımına 4,5 milyar ödenecekti.⁹¹

Atatürk Filmi’ni Türk sinemacıları mı, yabancı sinemacılar mı çekmeli ya da devlet bu projenin neresinde olmalı; Atatürk’ün hayatına dair hangi dönemler yansıtılmalı gibi başlıklar altında tartışmaların sürdüğü bu dönemde belgesel çalışmaları devam etti. As Ajans tarafından “İstiklal Göklerdedir” (1988) adlı 35 dakikalık bir belgesel çekildi. Sabiha Gökçen üzerine yapılmış bu belgeseli Behlül Dal’ın yönettiği Büyük Taarruz’u ele alan “O Gece” adlı bir başka belgesel izledi. Dramatik belgeselde Lemi Bilgin, Atatürk rolünü oynadı. Daha sonraki yıllarda on bir bölümlük bir dizi oluşturulan bu belgesel (1990-1994) 2000 yılında yeniden montajlanarak “19 Mayıs’tan 30 Ağustos’a” adı altında 91 dakikalık bir film haline getirildi. Dizi film serisi daha sonraki yıllarda farklı kurumlar tarafından satın alınarak, kültür hizmeti olarak televizyon kanallarına dağıtıldı.⁹²

1980’li yıllarda tarihi dönem filmlerinin TRT eliyle ve devlet desteğiyle televizyon için dizi film olarak çekilmeye başlaması, hem sinema hem de televizyonculuk adına yeni bir sayfanın açılışını ifade eder. Bu dizilerin büyük çoğunluğu romanlardan uyarlanıyordu. Kurtuluş Savaşı ve Atatürk ise “Yorgun Savaşçı” (Halit Refiğ, 1978-1983) ve “Ateşten Günler” (Ziya Öztan, 1988)’de konu edilmiştir. Bu yapımlar içinde ilk sırada yer alan Yorgun Savaşçı ayrı bir yerde durmaktadır. Kemal Tahir’in aynı adlı romanından uyarlanmıştır. Diziye kaynaklık eden roman, 1968 yılında Yunus Nadi Ödülü’ne değer bulunmuştur. TRT Atatürk’ün 100. doğum günü kutlamalarına yetiştirilmek üzere bir yapım gerçekleştirmek istemiş, böylece Başbakan Bülent Ecevit desteğiyle Halit Refiğ’e bir dizi teklifi götürmüştür.⁹³ Film için Genelkurmay Başkanı Kenan Evren⁹⁴ başta olmak üzere pek çok devlet kurumundan destek alınmıştır. Bu yönüyle Yorgun Savaşçı, Kurtuluş Savaşı’na ilişkin devlet eliyle çekilecek ilk film olmasının yanı sıra tarihi film kategorisinde en çok konuşulan ve tartışılan film olmuştur. Fakat filmin yapıldıktan sonra yakılması olayı, filmin yapımcısı olan Ömer Serim’in de dediği gibi “...*Dünya üstünde benzeri olmayan, devletin kendisinin yaptırıp kendi eliyle yaktığı bir sinema eserinin yok edilmesinin öyküsüdür.*”⁹⁵ Sekiz bölüm halinde çekilen Yorgun Savaşçı, Kurtuluş Savaşı’nı kahramanlıklar etrafında destansı

⁸⁷ *Milliyet*. 3.11.1988; *Cumhuriyet*. 3.11.1988.

⁸⁸ *Cumhuriyet*. 10.11.1988; Metin Erksan, *Atatürk Filmi*. İstanbul: Hil Yayın, 1989, 17-18; 49-59. Bu düşüncelerini *Milliyet*’te yazdığı yazıda da tekrarlamıştır. *Milliyet*. 21.11.1988.

⁸⁹ *Cumhuriyet*. 4. 11. 1988.

⁹⁰ Senaryo yazacak isimler şunlardı: Halit Refiğ, Nezihe Araz, Tarık Buğra, Necati Cumalı, Recep Bilginer, Güngör Dilmen, Refik Erduran, Turan Oflazoğlu, Orhan Asena, Ziya Öztan.

⁹¹ Teklif götürülen kişiler: Nezihe Araz, Atif Yılmaz, Metin Erksan, Tarık Buğra, Necati Cumalı, Lütfi Akad, Recep Bilginer, Güngör Dilmen, Halit Refiğ, Refik Erduran, Turan Oflazoğlu, Orhan Asena, Ziya Öztan, Turgut Özakman, Ömer Kavur’dur. *Cumhuriyet*. 26.08.1989; 19.04.1991.

⁹² Behlül Dal sonraki yıllarda bir dizi oluşturmuştur. Samsun’a Uzanan Yol, Amasya’da Yaşanan Tarih, Erzurum’dan Gelen Ses, Sivas Bayraklaştırılırken Milli İrade İçin, Ankara Yıllarında, İlk Işık, O Gece, Milli Mücadelede Türk Telgrafçıları, Milli Mücadele Kahramanları ile Balıkesir Kongresi başlıklı bölümlerden oluşan on bir bölümlük dizi, daha sonra yeniden montajlanarak yukarıda bahsettiğimiz 19 Mayıs’tan 30 Ağustos’a adı altında bir film haline getirilmiştir. Erkiç, *Türk Sinemasında*, 140.

⁹³ Film yapım süreci ve tartışmalarla ilgili Halit Refiğ’in kendi ağzından anlatımıyla bkz., Şengün Kılıç Hristidis, *Sinemada Ulusal Tavrı* “*Halit Refiğ Kitabı*”. İstanbul: TİB Yay., 2007, 247.

⁹⁴ Hristidis, *Sinemada Ulusal Tavrı*, 248.

⁹⁵ Ömer Serim, *Devlet Yapar, Devlet Yakar*. İstanbul: An Yayıncılık, 2003, 5.

bir anlatımla değil, bir ordunun dramıyla ele alır. Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurulması için oluşan şartları ve güç dengelerini; Mustafa Kemal'in önderliğinde aydın ve subayların öncülüğünde genel bir yığınların direnme gücüne çevrilmesini Topçu Yüzbaşı Cemil'in gözünden anlatır.⁹⁶

Film kamuoyunda süren uzun tartışmalardan sonra Bülent Ulusu başbakanlığı döneminde, TRT müdürü emekli muhabere paşası Macit Akman tarafından yakıldı.⁹⁷ Filmin yakılmasının bir dizi gerekçesi arasında Çerkez Ethem'e milli kahraman havası verilmesi; Atatürk'e ise gereken ölçüde yer verilmemesi de vardı.⁹⁸ Filmin yakılması karşısında her kesimden -filme düşmanlık besleyenler bile- büyük tepkiler geldi. Olay ikellik ve çağ dışılık olarak yorumlanıyordu.⁹⁹ Basında yapılan sorumlu kim tartışması karşısında Kenan Evren "O tarihte ne gerekirse o yapılmıştır, bütün sorumluluk bana aittir" diyerek bütün sorumluluğu üzerine aldı. Olayın bir başka ironik yanı daha vardı. Film kamuoyunda tartışılır ve Halit Refiğ Atatürk düşmanı ilan edilirken yine Kültür Bakanlığı koordinatörlüğünde Atatürk'ün 100. doğum günü nedeniyle bir başka proje teklifi sunulmuştu: "Atatürk ve Sanat". O zamana kadar ilk defa bir Türk ekibine teslim edilen belgesel yapımı, Pamukbank'ın mali desteği ile Mimar Sinan Üniversitesi Sinema ve Televizyon hocaları ve öğrencileri tarafından gerçekleştirildi. Ankara ve İstanbul'da çekimleri yapılan belgesel tamamlandıktan sonra uzun bir süre gösterilemedi ta ki 1987 yılına kadar. TRT belgeseli yönetmeninin kim olduğu söylemeden yayınlandı.¹⁰⁰

"Yorgun Savaşçı"nın ikinci çevrimi 1993 yılında Bilge Has'ın sahibi olduğu HBB'de, Tunca Yönder yönetmenliğinde yapıldı. Çekimleri tamamlandıktan sonra HBB'de yayına giren Yorgun Savaşçı, TRT tarafından da aynı saatte yayına sokuldu. Böylece dizinin televizyon yasağı kalkmış oldu. Film, bize devletin tarihle ve tarihin gündelik siyaset ve sinemayla kurduğu sorunlu ilişkisini göstermesi bakımından ayrı bir yerde durmaktadır. Devletin sürekli ve kalıcı bir kültür politikasının olmayışı, hükümetlere göre değişen genel geçer uygulamalar, farklı farklı tarih yorumları ortaya çıkarmıştır. Bir dönem kabul edilen, yüceltilen tarihi karakterler veya tarihi olaylar bir başka dönem sakıncalı bulunmuş adeta izleri yok edilmek istenmiştir. Tarihi filmlerin gerçekçi bir yapıya kavuşamamasında da bu tutarsızlık ve hamaset anlayışı belirleyici olmuştur.

1990'lı yıllar Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Türkiye'nin neo-liberal politikalarla yeni bir ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşüm içine girdiği dönemdir. 90'larda açılan özel televizyonların ve internetin toplum hayatına girmesi daha önce başlayan değişimin, etkisini arttırarak devam ettirmiştir. Şüphesiz bu yıllar Türkiye için kolay geçmediği gibi Türk sineması için de kolay geçmedi. Türk sineması bu yılların başında ağır bir bunalım içindeydi ve Amerikan sineması hâkimiyeti altında ezilmekteydi. Özel televizyon yayıncılığının başlaması ise sinemada yeni bir dönemi başlattı. 90'lı yıllar medyatik isimlerin ön planda olduğu yıllardır. Filmler popüler isimler yer alınca ilgi gördüğünden medyatik isimlere yer verilerek izleyici sayısı arttırılmaya çalışıldı.¹⁰¹ Bütün bu olumsuzluklarla beraber Türk sineması devlet desteği almaya başladı, yeni finans kaynakları¹⁰² ile tanıştı.¹⁰³

1990'lardan itibaren dünyada ve Türkiye'de görülen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişimlere paralel olarak sinemada tarihsel konuların ele alınmasında net kırılmalar göze çarpmaktadır. Yeni bin yıla yaklaştıkça geçmiş ve tarihle hesaplaşma daha keskin uçlarda farklı boyutta ortaya çıktı.¹⁰⁴ İslami, Kürt azınlık ve 12 Eylül filmlerinin ağırlıklı olduğu bu dönemde, muhalif kesimler sinemaya çok daha farklı bir misyon yükledi. Resmi tarihin dışına çıkmak, alternatif tarih üretmenin başlıca yolu oldu. Bu bağlamda Orhan Koloğlu da küreselleşmenin etkisiyle İslami hareketlerden başka muhalefetin bulunmadığı düşünülen bu dönemde muhalif kesimler açısından tarihi altyapının ve bilgilenmenin bilimsel araştırmalardan ziyade tarihi romanlar ve filmler aracılığıyla yapıldığına dikkat çekmektedir.¹⁰⁵ Böylece 1991 yılında Kemal Tahir'in aynı adlı romanından uyarlanan "Kurt Kanunu", okul kitaplarındaki resmi tarihe karşı alternatif bir muhasebe çalışması olarak

⁹⁶ Erkalıç, *Türk Sinemasında*, 119-120.

⁹⁷ *Milliyet*. 17,18.02.1986.

⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Serim, *Devlet Yapar*, 189-190.

⁹⁹ Dorsay'ın konu ile ilgili yazdıkları için bkz. Atilla Dorsay, *Sinema ve Çağımız II*. İstanbul: Hil Yayın, 1984, 82-83.

¹⁰⁰ *Milliyet*. 24.02.1986; Hristidis, *Sinemada Ulusal Tavr*, 260-261.

¹⁰¹ Dönemin değerlendirmesi için bkz., Pösteği, *1990 Sonrası*, 41-43; 47-48, 51; Giovanni, *Türk Sinema Tarihi*, 371.

¹⁰² Eurimas sinema fonu, festival ödülleri, reklam ve sponsorluk; TRT ve özel televizyonlarda gösterim hakları karşılığında destek anlaşmaları gibi.

¹⁰³ Pösteği, *1990 Sonrası*, 48.

¹⁰⁴ Erkalıç, *Türk Sinemasında*, 123.

¹⁰⁵ Orhan Koloğlu, "Tarih ve Sanatın Birlikteliği", *Tarih ve Toplum*. 198 (2000), 39; Erkalıç, *Türk Sinemasında*, 127.

gündeme geldi. Atatürk'e karşı düzenlenen 1926 suikast girişimini konu alan filmde, eski İttihatçıların tasfiye edilmesini ve İstiklal Mahkemeleri'nde yaşananlar göz önüne seriliyordu!¹⁰⁶

Gelinen noktada bu yıllara kadar gerçekleştirilemeyen Atatürk filmi projesi, ütopyik bir mahiyet kazandığından ya da tabiri caizse yasak elmaya dönüştüğünden herkesin hayalini süslemeye devam ediyordu. Film yapılamayanı yapmak, başarılamayanı başarmak ve ilk olmak ve aynı zamanda büyük kazanç elde etmek gibi anlamlar içerdiğinden sinemacılar için hala cazibeli bir işti. Böylece 90'lı yılların hemen başında Atatürk Film'i'ne dair yeni bir proje ortaya çıktı. Sir Laurence Oliver'ın oğlu Tarquin Oliver Atatürk filmi yeniden gündeme getiren isim oldu.¹⁰⁷ Tarquin Oliver yıllardan beri yılan hikâyesine dönen filmi gerçekleştirmek için kolları sıvadı. Filmin senaristi Gandhi filminin senaristi John Briley olacaktı. Proje İngiltere'de de heyecanla karşılanmış, Margaret Thatcher dahi konu ile ilgili desteğini belirtmişti. Dev bir proje olarak tanımladığı film için, "Gandi filminin Hindistan'a sağladığını Atatürk filmi de Türkiye'ye sağlayacaktır." diyordu. ABD, İngiltere ve Türkiye ortak yapımı olacak olan film yaklaşık 35 milyon dolara mal olacaktı. ¹⁰⁸ İngiliz Consultans Owerseas sinema şirketi tarafından ABD'den bir firmanın katkısı ile ön anlaşma imzalandı.¹⁰⁹ Fakat yine film etrafında birçok söylenti dolanmaya başladı. Özellikle Atatürk'ün her yönüyle ele alınacağı iddiaları yeni bir tartışmanın fitilini ateşledi. Kimi çevreler bunun sakıncaları üzerinde dururken, kimi çevreler de yıllardır yapılan uygulamaların Atatürk'ü bir giz perdesi arkasına hapsettiğini, bu kuşkuvarın kalkması adına doğru bir adım olduğunu söylemekteydi. Atatürk filmi ile ilgili yaşananlar sadece Türkiye kamuoyunu ikna etmekle bitmiyordu. Projeyi ilerleyen yıllarda başka başka zorluklar bekliyordu. Filmde Atatürk'ü canlandırması düşünülen İspanyol aktör Antonio Banderas, çeşitli tehdit ve saldırılara maruz kaldı. Karalama ve tehdit kampanyası başlatıldı. Bu kampanyayı düzenleyen örgütlerin, ABD kökenli Rum ve Ermeni kuruluşlar olduğu tespit edildi. Türkiye'deki bazı çevreler de bu kesimlerle ağız birliği etmişçesine Atatürk karşıtı kampanyaya katıldı. Söz konusu çevreler Banderas'a Atatürk'ü aşağılayan, "insanlığın yüzkarası" olarak tanımlayan mesajlar ilettiler; ölüm tehditleri savurdular. Bütün bu yaşananlardan sonra Antonio Banderas yapımda yer almayacağını açıkladı. Yapımcı Oliver da Banderas'a gelen tehdit mektuplarının Atatürk'e yönelik hakaretlerle dolu olduğunu ve ünlü aktörün böyle bir tartışmanın odağında yer almaktan çekindiğini belirterek; "Sinema dünyasında sevilen bir aktör olarak kalmak istiyorsan bu rolü kabul etme!" şeklinde ifadeler kullanıldığını onayladı.¹¹⁰

Filmi devam ettirmek adına Kurt Russel gündeme geldi ise de proje rafa kalktı.¹¹¹ 90'lı yıllarda TRT televizyon dizileri yaptırmaya devam etti. Bu filmler içinde senaryosunu Turgut Özakman'ın yazdığı, yönetmenliğini Ziya Öztan'ın yaptığı "Kurtuluş" (1994) ve "Cumhuriyet" (1998) bugüne kadar çekilmiş en geniş kadrolu en maliyetli yapımlardandır. İki dizi bir bütün olarak Kurtuluş Savaşı ile birlikte Mustafa Kemal'in lider olarak ortaya çıkışını ve yeni bir devletin kuruluş öyküsünü yansıtmak iddiasındadır. Kurtuluş ve Cumhuriyet'te Atatürk'ü Rutkay Aziz canlandırdı. Ayrıca yapımda Savaş Dinçel (İsmet Paşa), Dolunay Soysert (Latife Hanım), Ayda Aksel (Halide Edip) ve Kazım Avşar (Fethi Okyar) gibi dönemin tiyatro ve sinema dünyasının önemli isimleri yer aldı.

Cumhuriyet'in kuruluşunun 75. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde Cumhuriyet'in iki buçuk saatlik sinema versiyonu da gösterime sokuldu. Film 1.2 trilyonluk dev bütçesiyle, Türkiye'de o güne kadar gerçekleştirilmiş en büyük proje oldu. Alkışlarla gelen görkemli galanın ardından 34 salonda vizyona girdi. İlk üç günde 63 bin kişi tarafından izlendi, yaklaşık 67 milyar gişe hasılatı yaptı. Türkiye İş Bankası ana sponsorluğunda finanse edilen filmin kostümleri Vakko tarafından hazırlandı, Tofaş özel olarak dönemin otomobillerini üretti. Böylesine büyük maliyetli, özel prodüksiyon olarak kurgulanan "Cumhuriyet" büyük bir hüsrarla sonuçlandı, izleyenleri hayal kırıklığına uğrattı. Genel olarak beğenilmedi, olumsuz eleştiriler aldı, tam bir düş kırıklığı olarak nitelendirildi. *Radikal*'den Tunca Arslan, *Aktüel*'den Uğur Vardan, *Yeni Yüzyıl*'dan Atilla Dorsay ve *Milliyet*'ten

¹⁰⁶ "Kurt Kanunu Sinemalarda", *Milliyet*. 21.04.1992. Kurt Kanunu, 2013 yılında 'alternatif tarih' sloganıyla yeniden çekilerek TRT'de yayınlandı. Dizinin yayınlandığı dönemde birçok yorum yapıldı. Örneğin Hasan Bülent Kahraman yeniden çekim ve alternatif tarih sloganlarına eleştirel bir şekilde yaklaşmakta ve roman sanatından aktarılmış bir dizinin tarih yazmak gibi bir misyon edinmesinin sakıncaları üzerinde durmaktadır: "Resmi tarihten çok sıkıldık ama kaç yapalım derken göz çıkarmayalım, bir de alternatif tarihi temizleyen bir tarihçiliğe ihtiyaç duymayalım." Bu bağlamda daha önce ifade edilen devletin tarih tezini temsil edecek yapımların ne olduğu konusuna dair tartışmalar, 2000'lerde özel televizyon kanallarındaki diziler için de sürdü. Konu ile ilgili olarak bkz. Bülent Kemal Kahraman, "Diziyle Alternatif Tarih Yapmak", *Sabah*. 12.02.2012; Ayrıca Kahraman'ın diğer yazıları için bkz., "Yine Mi Kemal Tahir", *Radikal*. 14.01.2011; "Sosyal Demokratlarda Kemal Tahir Damgası", *Hürriyet*. 25.08.2002.

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*. 4.03.1990; *Milliyet*. 4.03.1990.

¹⁰⁸ Yaklaşık 100 milyar Türk Lirası.

¹⁰⁹ *Cumhuriyet*. 31.03.1990.

¹¹⁰ "Banderas'a Büyük Baskı", *Milliyet*. 3.07.1998.

¹¹¹ *Milliyet*. 6.08.1998.

Alin Taşçıyan filmi eleştiri yağmuruna tuttu. Atatürk canlı kanlı bir kişilik olarak değil heykellerdeki haliyle canlandırıldığı şeklinde yorumlar yapıldı. Filmin müziği de eleştiri oklarından payını aldı. Film müziklerinin yeterli işlevi yerine getirmediği yorumları ile birlikte bu konuda yapılan kimi dikkatsizliklerin altı çizildi. Örneğin işgal İstanbul'undaki bir eğlence sahnesinde çalınan ünlü "Kabare" şarkısı, John Kander'in 1973'teki Kabare filmi için bestelediği bir şarkıydı.¹¹²

Sinema çevresinin çok daha sert eleştiriler getirdiği film için belgesel yönetmeni Göksel Gülensoy; "*Belgeselci gözüyle bakınca mekân kullanımını yetersiz buldum. Kostümler de öyle. Rutkay Aziz Atatürk'ü hiç anımsatmadı... Diyaloglar çok uzun. Mekândan sözden boğuldum...*"¹¹³ yorumunu yaparken; Atilla Dorsay kimi heyecan yüklü anlara karşın sinemasal anlatımını oldukça tutuk ve silik bulduğunu, bütün olarak izleyene bir coşku, bir tat vermediğini belirtiyor, başarısız olarak niteliyordu:

"Bu güne kadar okuduğumuz İnkılâp Tarihi kitaplarının görüntülü bir versiyonundan ibaret. Oysa söz konusu olan bir belgesel değil bir kurmaca! Ana hatlarıyla İnkılâp Tarihi'nin dramatisasyonu! Görsel niteliğiyle kitaplardakinden farklı bir yaklaşıma, zihinde kalıcılığa, öğreticiliğe ulaşıp en azından belge sayılmadığı gibi bir drama olarak da coşkulu değil. Bir ruh, bir inanç eksikliği var. Belgesel duygusuyla kotarılmış bir drama! İzleyeni coşturacak o ruha sahip olduktan sonra ne sinematografinin önemi kalırdı ne de sanat yönetiminin. Oysa şimdi tüm dikkatler tekniğe, ayrıntılara yöneliyor."¹¹⁴

90'lı yıllarda ortaya konan bu yapıtlar Atatürk'ün canlandırılmasını artık tabu olmaktan çıkarmış; fakat henüz istenilen biyografik bir Atatürk filmi gerçekleştirilememişti. Bu yüzden devlet nezdinde konu bir kez daha gündeme getirilerek tartışılmaya başladı. 1980'lerin sonunda senaryo yazması için dönemin önemli edebiyatçı, sinemacı ve tarihçilerine teklif götürüldüğünü söylemiştik. Sonunda filme çekilmek üzere iki senaryo seçildi: Halit Refiğ "Gazi ile Latife" ve Refik Erduran "Metamorfoz". Yapım aşamasına geldiğinde "Metamorfoz" "Gazi ile Latife"ye göre daha kolay olduğundan önce "Metamorfoz" yapıldı. Feyzi Tuna'nın yönettiği Metamorfoz'da Mahir Günşıray Atatürk rolünü oynadı.¹¹⁵ Yapımda diğer rolleri, Melih Çardak, Mehmet Ege, Emin And, Dorothy İz, Nedim Gökdilli, Necdet Yakın, Aslı Öyken paylaştı. Sözlük anlamı "*bir biçimin hızla değişerek başka bir biçim alması*" olan Metamorfoz adı Türkiye'nin Atatürk devrimleri ile kısa bir sürede değişimini anlatmak için kullanıldı. 105 dakikalık filmin ana yapısı, üniversite öğrencisi bir İngiliz genç kızın Atatürk ve devrimler konulu doktora tezi için Türkiye'ye gelmesi ve belgesel bir film için gezdiği, gördüğü ve araştırdığı esnada Atatürk'ün canlandırılma sahnelerinden oluşuyordu.¹¹⁶

"Gazi ile Latife" senaryosu ise Bakanlık yetkilileriyle yaşanan beş yıllık bir sürüncemeden sonra yapımcı şirket ve Bakanlık arasında şiddetli gerilimlere neden oldu. Özellikle ödeme ile ilgili yaşanan sorunlar, soruşturmalara konu olduktan sonra rafa kaldırıldı.¹¹⁷ Böylece 1995 ve 1998'de Kültür Bakanlığı'nın iki kez yayınladığı "Gazi ile Latife" bir türlü çekim aşamasına gelemedi.

Bir başka çalışma Can Dünder'in "Sarı Zeybek" (1993) belgeseli oldu. Atatürk'ün hastalık sürecini ele alan belgesel hala okullarda ve belirli yıldönümlerinde izlettirilen başlıca yapımlardan biridir. Can Dünder, Sarı Zeybek'ten sonra "Kızıl Tepeli Kalpak" adlı bir başka çalışma daha yaptı. Atatürk'ün kurdurduğu Türkiye Komünist Partisi'nin 3.5 ay süren hikâyesinin ele alındığı belgeselde; Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet yardımı, Atatürk ve Lenin mektuplaşması ve Bakü'de yapılan ünlü "Şark Milletleri Kurultayı"nın hiçbir yerde yayınlanmamış görüntüleri ekrana geldi.¹¹⁸

2.3. 2000'li Yıllarda Türk Sineması ve Biyografik Atatürk Filmleri

2000'li yıllara küreselleşme damgasını vurdu. Küreselleşme politikaları¹¹⁹ Türkiye'de siyasi konjunktürüne liberal, neo-muhafazakâr İslam yönünde değiştirmiş; tarih özellikle Cumhuriyet Tarihi "resmi tarih" söylemiyle

¹¹² Atilla Dorsay, *Sinemamızda Çöküş ve Rönesans Yılları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, 54.

¹¹³ *Milliyet*. 6.11.1998.

¹¹⁴ "Görüntülerle İnkılâp Tarihi", *Milliyet*. 6.11.1998.

¹¹⁵ Hristidis, *Sinemada Ulusal Tavrı*, 313.

¹¹⁶ *Milliyet*. 10,14.11.1991.

¹¹⁷ 1922-1925 yılları arasındaki siyasi olayların Mustafa Kemal ve Latife Hanım arasındaki ilişkiyle iç içe anlatıldığı Gazi ile Latife senaryosu 1995 ve 1998 olmak üzere iki defa Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Halit Refiğ, *Gazi İle Latife*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998.

¹¹⁸ *Milliyet*. 15.02.1995.

¹¹⁹ Levent Yaylagül, *Sinema Toplum Siyaset*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2018, 172-173.

sorgulanan aynı zamanda muhalif kesimlerin kendi bakış açılarına göre her alanda alternatifi yaratılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda geçmiş, ötekileştirmenin bir zemini olarak hiç olmadığı kadar hamaset üzerinden kurgulanmaya başlamıştır. Böylesine ayrıştırıcı bir ortamda Atatürk başta olmak üzere tarihi kişilikler de bu ideolojik kamplaşmadan fazlasıyla payını aldı... Anlamaya değil ötekileştirmeye yarayan bu bakış açısı tarihi bütünlükten uzak gündelik kavgaların arka bahçesi konumuna getirdi.

Türk sineması 2000'li yıllarda birçok sorunu yaşamaya devam etmekle birlikte seyirci sayısını arttırdı. Sayısal artış ve seyirci profilindeki değişim -özellikle genç seyircinin artması- sinemadaki kimi yapımları yabancı filmlerin önüne geçirdi. 2006 yılında İpek Çalışlar'ın aynı adlı kitabından uyarlanan "Latife" adlı yapım gösterime sokuldu. Rıdvan Akar'ın senaryosunu yazdığı film Ali Akyüz tarafından yönetildi ve Atatürk rolünü Yavuz Hekim oynadı. 48 dakikalık uzun metrajlı belgeselin yapımcısı Mehmet Ali Birand ve Rıdvan Akar'dı.¹²⁰

2000'li yıllara kadar tartışılan ama bir türlü gerçekleştirilemeyen Atatürk Filmi¹²¹ ilk defa "Mustafa" (2008) ile yapım aşamasına geldi. Daha sonra çeşitli film ve dizi yapımlarında Atatürk'ün çeşitli dönemleri daha fazla canlandırılmaya başladı. Bu dönemde Atatürk'ü biyografik olarak ele alan üç film birbiri ardına yapıldı: "Mustafa", "Veda" ve "Dersimiz Atatürk". Ortaya konan üç yapım uzun yıllardır devam eden tartışmalara da son noktayı koymuş oldu. Heyecanla beklenen Atatürk filmi, Can Dündar'ın hem senaryosunu yazdığı hem de yönettiği "Mustafa" ile ete kemiğe büründü. 29 Ekim 2008 tarihinde vizyona giren filmin çok ağır eleştiriler alması iki yıl gibi kısa bir süre sonra ona alternatif olacak "Veda" ve "Dersimiz Atatürk"ü ortaya çıkardı. Bu bağlamda "Veda" ve "Dersimiz Atatürk", "Mustafa"ya cevap niteliğinde düşünülen yapımlardır.

"Mustafa" (2008) Can Dündar'ın senaryosunu yazıp yönettiği ilk biyografik yapımdır. Türkiye, Yunanistan ve Makedonya'da çekimleri yapılan film, 2008 Antalya Film Festivali'nde gösterildi. Filmde Atatürk'ü Yetkin Dikiciler canlandırdı¹²². Yeni bir söylemle ortaya konulan film, Atatürk'ü çocukluğundan ölümüne kadar insani yönleriyle ele alacağı iddiasındaydı. Kamuoyunun merakla beklediği filme medya da çok büyük ilgi gösteriyordu. Gelen haberler Genelkurmay arşivinin özel olarak açıldığı, kimi belgelerin ilk kez yayınlanacağı ve filmde Atatürk'ün insani yönleriyle anlatılacağı yönündeydi. Fakat film vizyona girdikten sonra beklenenin aksine büyük düş kırıklığı yarattı. Kurguda öne çıkan kimi temalar ve diyaloglar tartışmalara neden oldu. Film, Atatürk'ü gece hayatı ve içkiden ibaret kılması, kadınlarla ilişkilerini sorunlu bir biçimde yansıtması, çocukluğunda okulda yediği bir tokatın bütün psikolojisini -neredeyse patolojik derecede- değiştiren tek sebep olarak göstermesi; karanlıktan acınacak derecede korkması, demokratik bir devlet kurduğunu söylemesine rağmen arkadaşlarını ipe gönderebilecek kadar acımasızca davranabilen bir karakter olarak yansıtması gibi nedenler yüzünden çok fazla eleştiri aldı. Özellikle Turgut Özakman ve Atatürk'ün manevi kızı Ülkü Adatepe büyük tepki gösterenler arasındaydı. Özakman bazı hususlardaki eleştirilerin fazla ve yersiz olduğunu, bu anlamda haksızlık edildiğini kabul etmekle birlikte filmdeki yanlışlıklara, çarpıtmalara ve sulandırmalara dikkat çekti. Dündar'ın psikolojik olarak Atatürk'ü incelemesini yetersiz ve kendisini aşan bir çaba olarak gördü. Atatürk'ü parça parça incelediğini, laiklik anlayışını din karşıtlığı gibi sunduğunu dolayısıyla da ormanı değil ağaç dallarını yansıttığını söyledi¹²³. Adatepe ise umutla gittiği filmde hüsranla çıktığını, Atatürk'ün ayyaş gibi gösterildiğini, bilinen yönlerinin bile çarpıtılarak yansıtıldığını ve vizyondan kaldırılması gerektiğini savundu.¹²⁴ Daha sonra Adatepe'nin Atatürk'le birlikte olduğu çocukluk anılarının filme alınacağı gündeme geldiyse de böyle bir proje ortaya çıkmadı.¹²⁵ Can Dündar bu eleştirileri çeşitli vesilelerle yanıtlamaya çalışırken

¹²⁰ www.wikipedia.org. (Erişim Tarihi:1.09.2018) ; www.sinemalar.com. (Erişim Tarihi: 22.07.2018).

¹²¹ Film projesi gerçekleştirilememiş ancak Nutuk, Cumhuriyetin 80. Yıldönümü kutlamaları çerçevesinde 2003 yılında Devlet Tiyatroları Söylev" projesini hayata geçirdi. Oyunda Mustafa Kemal Atatürk Orkun Gülşen tarafından sahnede canlandırıldı. Kayseri, Tokat, Malatya, Amasya, Çanakkale ve Balıkesir gibi birçok ilde sergilendi.

¹²² Filmde Atatürk'ün hayatındaki diğer dönemleri canlandıran sanatçılar: Gökhan Akyüz (Cumhuriyet Dönemi), Bahadır Yazıcı (Türk Kurtuluş Savaşı Dönemi), Burak Onaran (Harbiye Dönemi), Ediz Mehmedali (Manastır Dönemi), Aleksandar Korlevski ve Geprgios Chondriannis (Langaza Dönemi), Onur Eymergen (Çocukluk Dönemi)

¹²³ Cumhuriyet. 10.11.12.2008.

¹²⁴ T24, 30 Kasım 2008. www.T24.com.tr (Erişim Tarihi: 5.06.2018); Habertürk. 1.11.2008 www.haberturk.com (Erişim Tarihi: 5.06.2018); "Atatürk'ün Manevi Kızı'ndan 'Mustafa' Filmine Anlamli Eleştiri", Milliyet. 5.11.2008. www.milliyet.com (Erişim tarihi: 5.06.2018) "Film Beni Hüsrana Uğrattı", Cumhuriyet. 1.11.2008.

¹²⁵ "Manevi Kızı Film Yapacak", Yeniçağ. 9.11.2011. www.yenicaggazetesi.com (Erişim Tarihi: 6.06. 2018)

maksadını aşan birtakım cümleler olduğunu kabul etmekle birlikte asla Atatürk'ü küçük düşürmek gibi bir niyetinin olmadığını açıkladı.¹²⁶

Mustafa'ya yapılan eleştirilerde haklılık payı olmakla birlikte dönemin siyasi atmosferinin bu tepkileri arttırdığı, kurguyu aşan anlamlar yüklendiği ve ayrıştırmayı keskinleştirdiği de bir gerçektir. Prof. Dr. Senem D. Erkilic konu ile ilgili olarak kamuoyunda yaşananları yorumlarken siyasi atmosfere dikkat çekenlerdendir:

*“Can Dündar'ın, Sarı Zeybek (1993) belgeselinden bu yana Atatürk'ün hayatına ilişkin geniş arşiv taramaları ile araştırmaları olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda filme yöneltelen eleştirilerin pek çoğu, filmin ne anlattığından öte, doğrudan dönemin siyasi atmosferi içinde anlatılanların nasıl algılanıp değerlendirileceğine dair çekincelere bağlı görünmektedir.”*¹²⁷

Farklı bir yorum getiren Hilmi Maktav da asıl sorunu günün siyasi koşullarına bağlamakla birlikte bugüne kadar siyasal film izlemek niyetine 'sinemada tarih dersleri' izlemenin getirdiği alışkanlığın terk edilmesinin ya da çizgilerin dışına çıkılmasının getirdiği hayal kırıklığının neden olduğunu öne sürer: *“Sinema salonunu 'sınıf'a, sinemayı 'müfredata'a indirgeyen bu yaklaşım yeni değildir. Kurtuluş Savaşı ve Atatürk konulu filmler daima resmi tarihin aynası olmuştur.”*¹²⁸ Film daha sonra Demokratik Kitle Örgütleri Birliği Platformu Genel Başkanı Ali Berham Şahbudak tarafından mahkemeye verildi. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı bilirkişi raporunda Atatürk hakkında 39 tarihsel yanlışlık, 19 aykırılık, 20 doğru ama eksik anlatım saptandı; fakat mahkeme herhangi bir hakaret olmadığı gerekçesiyle davayı düşürdü. İlerleyen günlerde davanın AİHM'e taşınması gündeme geldiyse de bir sonuç çıkmadı.¹²⁹

“Mustafa” filminden sonra ona bir cevap niteliği taşıyan “Veda” ve “Dersimiz Atatürk” yapıldı. “Veda” (2010) filmini Zülfü Livaneli yönetti. Hikâyenin ana omurgası ve anlatı yapısı Salih Bozok'un anılarına dayanır. Bu bağlamda bellek anlatısı oluşturma potansiyeline sahip olan film, yapısı itibarıyla diğer Atatürk filmlerinden farklılaşır.¹³⁰ Atatürk'ün ölümüyle kendisinin de hayatta kalmasının bir anlamı olmayacağını düşünen Salih Bozok intihar etmeye karar verir. Oğluna bir mektup yazar. Bu mektup bir yandan Atatürk'e olan sevgisini ve bağlılığını anlatırken, diğer yandan bize Bozok'un gözünden Atatürk'ü izleme fırsatı verir. Bozok'un anıları aynı zamanda Atatürk'ün bir başkasının gözünden kurgulanması anlamına geldiğinden subjektiflik taşımakta; bu da filme özgün bir hava vermektedir. Hatta Erkilic'in da belirttiği gibi tüm Atatürk filmlerinden farklılaşacak, yıllarca tartışılmış “anlatılan hangi Atatürk” sorusuna, doğrudan senaryonun kendi içinde taşıdığı subjektiflik olgusu üzerinden cevap verebilecek potansiyeli içermektedir.¹³¹ Filmde Mustafa Kemal ve annesi arasındaki ilişki çarpıcı bir şekilde yansıtılır; annesine olan bağlılığı her fırsatta dile getirilir. Yine Atatürk'ün ileri görüşlülüğü ve kararlılığı çeşitli olaylar ile vurgulanır. Livaneli filmin bir direniş filmi olduğunu iddia etmekte; O'nun adını karalamak, küçük düşürmek isteyenlere karşı bir direniş olarak nitelemektedir.¹³²

Ancak kabul edilmesi gereken nokta senaryodaki tüm olaylar hayal dünyamızı genişletecek yeni ve özgün bir yorum getirecek biçimde değildir. Kurguda bilindik anılar, bilindik cümleler ve bilindik sahnelerle tekrar edilmiştir. Böylece senaryonun subjektif bakabilme şansı ortadan kalkmış, bilindik çerçevenin dışına çıkamamış, çok az bir kesim tarafından beğenilmiştir.¹³³ Sonuç olarak Veda, Mustafa'ya karşılık vereyim derken Atatürk'ü ilahlaştırdığı, Atatürk'ü yüzeysel bir şekilde aktardığı ve birçok maddi hata yapıldığı gerekçesiyle hem

¹²⁶ “Can Dündar'ın Bu Yazıya Canı Çok Sıkılacak”, *Odatv*. 24.10.2008 www.odatv.com (Erişim Tarihi: 6.07.2018); Abbas Güçlü, “Mustafa, Can Dündar ve Eleştiriler”, *Milliyet*. 8. 11. 2008; “Can Dündar'dan Mustafa Savunması”, *T24*. 6.11. 2008. www.T24.com. (Erişim Tarihi: 6.07. 2018)

¹²⁷ Erkilic, *Türk Sinemasında*, 142.

¹²⁸ Hilmi Maktav, “Sinemada Tarih Dersleri”, *Türkiye Sinemasında Tarih ve Siyaset*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2013, 33-34; 39-43.

¹²⁹ “Can Dündar'ın Mustafa Filmi AİHM Yolunda”, *Hürriyet*, 10.09.2012.

¹³⁰ Erkilic, *Türk Sinemasında*, 143.

¹³¹ Erkilic, *Türk Sinemasında*, 146-147.

¹³² *Cumhuriyet*. 8.03.2010.

¹³³ Örneğin Mustafa filmini eleştiren Ülkü Adatepe Atatürk'ün Zülfü Livaneli'nin anlattığı gibi biri olduğunu ve çok beğendiğini belirtmiştir. Bkz. “Ülkü Adatepe: İşte Gerçek Mustafa Kemal Bu!”, 26.02.2010. www.haber7.com (Erişim Tarihi: 6.07.2018); Ahmet Kuyas, Necdet Sakaoğlu ve Derya Tulga “Tarihi Gerçeklere Veda” başlığıyla filmde tespit edilen maddi hataları NTV Tarih'te dile getirdiler. Ayrıntılı bilgi için bkz, Duygu Yılmaz, “Tarihi Gerçeklere Veda”, *NTV Tarih*. Mart, 2010, 91-93.

tarihçiler hem de eleştirmenler tarafından başarısız bulundu.¹³⁴ Nitekim iki filmde de anılar, söz ve vurgulanmak istenen durumlar hemen hemen aynıdır. Sadece yorum farklıdır.

“Veda” filminden sonra vizyona “Dersimiz Atatürk” (2010) girdi. Filmin senaryosunu Turgut Özakman yazdı,¹³⁵ yönetmenliğini Hamdi Alkan yaptı, başrolde Halit Ergenç Çetin Tekindor ve Batuhan Karacakaya yer aldı. Film, ilkokul öğrencisi Mert’in tarihçi dedesinin anlatımıyla Atatürk’ün yaşamını, Kurtuluş Savaşı’ndan Cumhuriyet’e giden yaşamını ele alır. Turgut Özakman filmin özel gösteriminden önce yaptığı konuşmada;

“Bilmeyenlere Atatürk’ü hatırlatalım, inkâr edenlerinde Atatürk’ü başlarına vuralım diye yaptık bu filmi. Ben Atatürk’e 60 yılımı verdim onu tanıdıkça ona ulaşamayacağımızı anladım. Geleceğimizi korumak için büyük küçük kadın erkek herkese doğru, gerçek Atatürk’ü anlatmak zorundayız. Dersimiz Atatürk bu büyük ödevin bir adımıdır.”¹³⁶ diyordu.

Filmin senaryosunun tam metninden oluşan aynı adlı kitabı Bilgi Yayınevi tarafından yayımlandı.¹³⁷ Film 270 sinemada birden gösterime girdi.

Mevcut siyasi konjonktüre karşı çıkmak için yapılan “Dersimiz Atatürk”, senaryonun bir tarihçi tarafından yazılması dolayısıyla tarihçiler arasında gerçeklik tartışmalarına neden oldu. Eleştirmenler ise Atatürk’ü ulvileştirdiği, çevresinden soyut bir şekilde yansıttığı, makyajın çok abartılı olduğu, aynı zamanda savaş alanı görüntülerinin -işin kolayına kaçarak- internetten de bulabileceğiniz panoramik görüntülerden seçilmiş olması gibi birçok nedenden dolayı filmi başarısız buldu.¹³⁸ Bu üç filmi değerlendiren Emre Kongar da yapılan eleştirilerin veya verilen desteğin toplumda ortaya çıkan desteğin ya da eleştirilerin sanatsal bir anlayıştan uzak, siyasal kamplaşmanın getirdiği aklın, bilimsel ve estetik eleştirinin yerine duyguların, kitle psikolojisinin ve demogojinin geçmesi olarak görmektedir. İşte bu ortamda Atatürk Filmi yapmanın cesaret işi olduğunu bu nedenle de yapılan bütün çabaları saygıyla karşıladığını belirtir.¹³⁹

2000’li yıllarda üç biyografik yapımla Türk sinemasında yer alan Atatürk, bundan sonra sinema ve televizyonlarında daha çok yer aldı. Nihat Sırı Örkın’ın eserinden sinemaya uyarlanan “Abdülhamit Düşerken”de (2002) Serdar Orçin Kolağası Mustafa Kemal karakterine hayat verdi. Daha sonra Orçin, “Candan Can Koparmak” adlı oyununda Atatürk’ü tiyatro sahnesine taşıdı.¹⁴⁰ “Kırık Kanatlar”da (2005) Ali Ülvi Hünkâr ve Orkun Gülşen, “Emret Komutanım”da Arda Kural Atatürk karakterini oynayan isimler oldu. Alican Yücesoy “Son Osmanlı Yandım Ali” (2007) de Atatürk’ün İstanbul günlerini yansıttı. Yücesoy, Turgut Özakman tarafından Ata’ya en çok benzetilen oyuncu oldu. 2012’de tarihi yapımların ve filmlerin sayısı arttı. Bu yapımlardan “Çanakkale 1915”de (2012) İlker Kızmaz Atatürk’ü canlandırdı. TRT 2012 yılında iki diziye birden imza attı. Dizilerden biri “Yol Ayrımı” diğeri “Kurt Kanunu”dur. Yasin Uslu’nun yönettiği Yol Ayrımı’nda Atatürk’ü Yavuz Sepetçi oynadı. Kemal Tahir uyarlaması olan bu diziler Cumhuriyet’i kuran kadro içindeki muhalif kanat ve bu kanatla yaşanan siyasi hesaplaşmayı su yüzüne çıkarmayı hedefliyordu.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, sinemanın önemini kavrayan bir liderdir. Bu yüzden yaşadığı dönemde Türk sinemasını desteklemiş, üzerine düşeni yapacağını her fırsatta ifade etmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren Türk sinemasında Kurtuluş Savaşı filmleri tarihi film kategorisinde yer almasına rağmen Atatürk, ne yaşadığı dönemde ne de sonraki uzun yıllar boyunca Türk sinemasının gündemine gelmemiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi biyografik yapımlar sinema alt türleri içinde en sorunlu alanlardan biridir. Tarihi kişiliklerin nasıl ve hangi yönleriyle ele alınacağı bu yapımlardaki temel zorluk olmakla birlikte doğru ve

¹³⁴ Eli Ercivan, Veda, www.beyazperde.com (Erişim Tarihi: 7.07.2018); “Veda Filmi Hatalarla Dolu”, 6.03.2010, www.turktime.com (Erişim Tarihi: 6.07.2018); “Veda Filmindeki Tarihi Hatalar”, 6.03.2010, www.internethaber.com. (Erişim Tarihi: 6.07.2018); “Tarihçilerden Veda filmine Eleştiri”, *Hürriyet*. 1.03. 2010, www.hurriyet.com. (Erişim Tarihi: 6.07.2018)

¹³⁵ Özakman filmin gerçekleri yansıttığını iddia etmektedir. “Dersimiz Atatürk Gerçekleri Anlatıyor”, *Cumhuriyet*. 16.03.2010.

¹³⁶ *Cumhuriyet*. 19.03.2010.

¹³⁷ *Cumhuriyet*. 19.03. 2010.

¹³⁸ Turgut Özakman, Ahmet Kuyaş, Necdet Sakaoğlu ve Derya Tulga arasında yaşanan polemğin ayrıntıları için bkz., *NTV Tarih*, Nisan 2010; *Hürriyet*. “Dersimiz Atatürk de Tarihten Sınıfta Kaldı” 1.04.2010; www.medyafaresi.com, (Erişim Tarihi: 8.06.2018); www.gazeteciler.com (Erişim Tarihi: 8.06.2018).

¹³⁹ Emre Kongar, “Can Dünder, Zülfü Livaneli ve Hamdi Alkan”, *Cumhuriyet*. 30.03.2010.

¹⁴⁰ *Milliyet*. 11.04.2004.

gerçekçi bir perspektifle yansıtılması beklenen bir yaklaşımdır. Atatürk filmi 1950’li yılların hemen başında devlet eliyle başlamış, dünya pazarında Türkiye’yi, Türk devrimini, Türk insanını tanıttak dev bir proje olarak tasarlanmıştır. Zaten biyografi türüne oldukça yabancı olan sinemamız Atatürk’ü ele almaya kalktığında bütün bu sorunları sosyal, siyasal, ekonomik ve ideolojik boyutlarıyla daha sancılı bir şekilde yaşamıştır. Film tasarısı üzerinden daha çok geçmeden siyasal konjonktüre bağlı olarak değişken, aynı zamanda müdahalelere açık ve hemen her kesimin müdahil olduğu bir tartışma ortamına sürüklenmiştir. İlerleyen süreçte film ütopyik bir anlam kazanmış, içinden çıkılmaz hale dönüşmüştür. Böylece Atatürk’ün sinemadaki hikâyesi Türk sinemacılar için ‘ağır’ ve ‘ürkütücü’ hale gelmiş, uzun yıllar bir aktör tarafından canlandırılması dahi düşünülmemiştir. Atatürk’ün canlandırılması söz konusu olduğunda ise dünya sinemasından birçok isim gündeme gelmiş; mutlak benzerinin seçilmesi, üzerinde sıkı sıkıya uyulması gereken bir kural olarak uygulanmaya çalışılmıştır. Hatta bu kural filmin içeriğinin neredeyse önüne geçmiştir. Bu süreci incelemek bile bize sinema, toplum ve siyaset arasındaki grift ilişkisiyi ortaya koymak açısından önemlidir.

2000’li yıllara gelindiğinde Atatürk, üç biyografik filmle sinemaya yansıtılmış ve bu filmler özel yapım şirketlerince gerçekleştirilmiştir. Ortaya konulan filmler genel olarak kamuoyunun ya da sinema çevrelerinin beklentisini karşılamadığı anlaşılmaktadır. Sinemanın tarihsel gerçekliği birebir yansıtan değil; yeniden inşa eden bir sanat olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, Atatürk’ü konu alan biyografik yapımlarda daha çok olayların birebir yansıtılması kaygısı ile hareket edildiği görülmektedir. Ortaya konan bu yapımlarda aktarılan olaylar seyircinin Atatürk’le bağını güçlendirecek ya da yeni açılımlar sağlayabilecek bir katkı sunamamıştır. Her üç yapım da Atatürk’ün yaşamında bilinen anların ve olayların kronolojik olarak ard arda sıralanmasıyla kurgulanmıştır. Fakat yine de sonuç olarak Atatürk’ün sinemaya yansıtılması hem tarihsel olarak hem de sinema açısından önemli bir olaydır. Atatürk konusundaki kimi tabulaştırmaların aşılmasına katkı sunduğu bir gerçektir ve sinemanın tarihe sunduğu önemli bir katkıdır. Bu filmlerin geçmişten günümüze ortaya çıkardığı tartışmalar hem sinemanın tarih ve tarihi karakterler üzerindeki etkisinin görülmesi hem de yaşanan siyasal süreçlerin sinema üzerindeki etkisini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu yapımların yeni projelere kapıyı açacağı ve yeni yorumların perdeye yansıtacağı da tarihsel bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

Abisel, Nilgün. *Türk Sineması Üzerine Yazılar*. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

Arı, Kemal. *Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak*. İzmir: KitapAna Yayınevi, 2017.

Cem, Cemil Cahit. “Atatürk Filmi Meselesi”, *Milliyet*. 22.10.1955.

Çalapala, Rakım. “Ateşten Gömlek Yeniden Çevrilmelidir”, *Yıldız*. Cilt 11, S:129, 15.06.1944.

Dorsay, Atilla. *Sinema ve Çağımız II*. İstanbul: Hil Yayın, 1984.

_____. *Sinemamızda Çöküş ve Rönesans Yılları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

Dorsay, Atilla. “Atatürk Filmi Genel Bir Başarı”, *Cumhuriyet*. 27.05.1983.

_____. “Atatürk Filmi Genel Bir Başarı”, *Cumhuriyet*. 27.05.1983.

- Egeli, Münir Hayri. *Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları*. İstanbul: Yenilik Basımevi 1954.
- Ercivan, Ali. "Veda", www.beyazperde.com.tr
- Erkılıç, Duruel Senem. *Sinema Tarih İlişkileri ve Türk Sinemasında Tarihe Bakış*. Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, S.B.E., Sinema TV Ana Sanat Dalı, İstanbul, 2002.
- Erkılıç, Duruel Senem. *Türk Sinemasında Tarih ve Bellek*. Ankara: Deki Yayınları, 2014.
- Erksan, Metin. *Atatürk Filmi*. İstanbul: Hil Yayın, 1989.
- Esen, K., Şükran. *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2002.
- Evren, Burçak. "Beyazperdede 75 yılın Gölgeleleri", *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- _____. *Türk Sinemasının 100 Yılı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 2014.
- Filmer, Cemil. *Hatıralar*. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1984.
- Granda, Cemal. *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri*. Ankara: Yade Kitap, 2020.
- Güçhan, Gülseren. *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*. Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- Hristidis, Kılıç, Şengün. *Sinemada Ulusal Tavır "Halit Refiğ Kitabı"*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2007.
- Kahraman, Kemal, Bülent. "Diziyle Alternatif Tarih Yapmak", *Sabah*. 12 Şubat 2012.
- _____. "Yine Mi Kemal Tahir", *Radikal*. 14.01. 2011.
- _____. "Sosyal Demokratlarda Kemal Tahir Damgası", *Hürriyet*. 25.08. 2002.
- Kayalı, Kurtuluş. *Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması*. İstanbul: Tezkiye Yay., 2015.
- Kongar, Emre. "Can Dündar, Zülfü Livaneli ve Hamdi Alkan", *Cumhuriyet*. 30.03. 2010.
- Koloğlu, Orhan. "Tarih ve Sanatın Birlikteliği", *Tarih ve Toplum*. 198 (2000).
- Maktav, Hilmi. *Türkiye Sinemasında Tarih ve Siyaset*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2013.
- Nurettin, Ahmet Vala. "Türk Film Yıldızı", *Akşam*. 7.12.1932.
- Oral, Zeynep. "Lord Kinross Türkiye'de 1 Milyon Liraya Mal Olacak", *Milliyet*. 26.04.1970.
- Öngören, Tali, Mahmut. "Atatürk Filmlerini Biz De Çevirebiliriz", *Cumhuriyet*. 7.06.1983.
- _____. "Atatürk Filmleri Acaba Nerede", *Cumhuriyet*. 4.10. 1982.
- Özön, Nijat. *Türk Sineması Tarihi (1896-1960)*. İstanbul: Doruk Yayınları, 2010.
- _____. *Karagözden Sinemaya, C:1*. Ankara: Kitle Yayınları, 1995.
- Pösteği, Nigar. *1990 Sonrası Türk Sineması*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2012.
- Refiğ, Halit. *Gazi İle Latife*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998.
- Safa, Peyami. "Bir Okuyucumuzun Haklı Asabiyeti", *Milliyet*. 12.07.1955.
- Scognamillo, Giovanni. *Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yay., 2010.
- Serim, Ömer. *Devlet Yapar, Devlet Yakar*. İstanbul: An Yayıncılık, 2003.
- Şener, Erman. *Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız*. Ahmet Sarı Matbaası, 1970.
- Topuz, Hıfzı. "İhsan İpekçi'nin Ardından Atatürk, Mikrofon Fotoğraf ve Film", *Cumhuriyet*. 20.01.1967.
- Tuğrul, Semih. "Atatürk Filmi Konusunda Bir Uyarı", *Cumhuriyet*. 1.10.1964.
- Ünal, A. Haluk. "Değişen Türkiye ve Sinemamız", *Antrakt*, S: 34, Temmuz (1994): 7-10.
- Yaylagül, Levent. *Sinema Toplum Siyaset*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2018.
- Yılmaz, Duygu. "Tarihi Gerçeklere Veda", *NTV Tarih*, S: 14, Mart (2010): 91-93.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Milliyet

Akşam

Radikal

İnternet Kaynakları

www.T24.com.tr (Erişim Tarihi: 5.06.2018)

www.habertürk.com.tr (Erişim Tarihi: 5.06.2018)

www.turktime.com.tr (Erişim Tarihi: 6.07.2018)

www.yenicaggazetesi.com (Erişim Tarihi: 6.06. 2018)

www.haber7.com (Erişim Tarihi: 6.07.2018)

www.hurriyet.com.tr (Erişim Tarihi: 6.07.2018)

www.internethaber.com.tr (Erişim tarihi: : 12.06.2018)

www.odatv4.com.tr (Erişim Tarihi: 6.07.2018)

www.beyazperde.com.tr (Erişim tarihi: 7.07.2018)

www.milliyet.com.tr (Erişim tarihi: 5.06.2018)

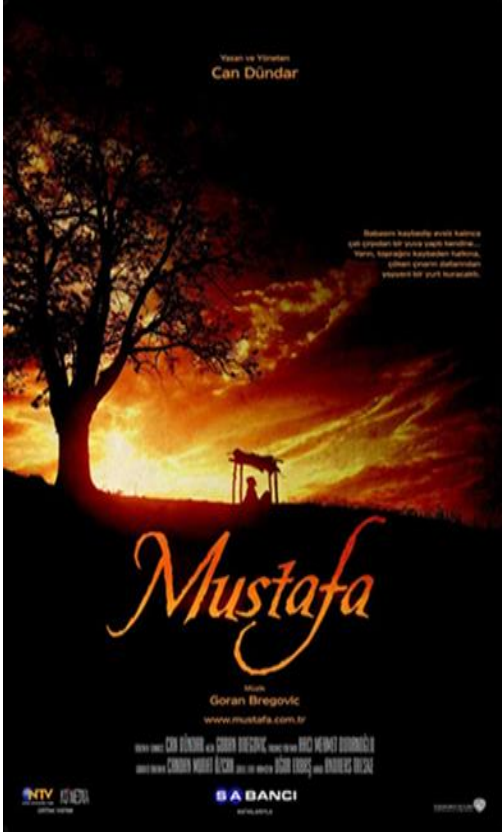
www.wikipedia.org. (Erişim tarihi:1.09.2018)

www.sinemalar.com. (Erişim tarihi: 22.07.2018)

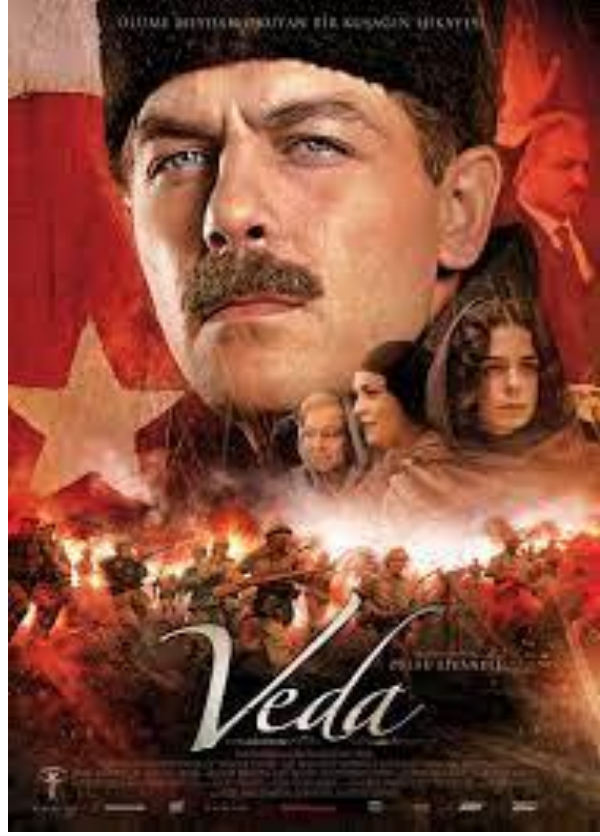
www.medyafaresi.com, (Erişim Tarihi: 8.06.2018)

www.gazeteciler.com (Erişim Tarihi: 8.06.2018)

EKLER

Resim 1 "Mustafa" film afişi

Resim 1 "Mustafa" film afişi

Resim 3 "Dersimiz Atatürk" film afişi

TURKISH TYPE OF LUTHERANISM AND TURKISH NATIONALISM

TÜRK TİPİ LÜTHERCİLİK VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

GÜNSELİ GÜMÜŞEL*

ABSTRACT

The influence of nationalism which was spread to the whole world through the way which was paved to the Great War, makes its presence felt majorly in the steps towards modernity after the establishment of the republican regime in Turkey. Atatürk, the founder of modern Turkey has made reform in religion and a return to Turkish language a top priority in his modernity programme. Suitable to this determined priority, Atatürk and Turkish intellectuals created a Turkish-Lutheranism, which follows the historical creations of Martin Luther, the leader of the reformation movement. The first step of this secular formation was the translation of the Qur'an into Turkish language. This translation made more of a political impact rather than a religious one.

In this study, all of the social and political dimensions of the religious reform and modernity movement fundamentally initiated by the translation of the Qur'an into Turkish Language are going to be reviewed in all of its stages and an attempt to understand the roots of the nationalizing religion which finds ground in the modern Turkish Republic.

Keywords: Lutheranism, Nationalism, Religious Reform, Turkish Qur'an, Turkish Modernity

ÖZ

Büyük Savaş'a giden yolda tüm dünyaya yayılan milliyetçilik etkisi Türkiye'de Cumhuriyet rejimine geçilmesinden sonra kendisini en çok modernleşme adımlarında hissettirir. Modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk, çağdaşlaşma programında Türk diline dönüşü ve dinde reformu ilk sıralara almıştır. Belirlenen bu önceliklere uygun olarak Almanya'daki Reformasyon hareketinin lideri Martin Luther'in tarihsel yaratımları takip edilerek Atatürk ve Türk aydınları tarafından Türk tipi Lüthercilik oluşturulmuştur. Bu laik oluşumun ilk adımı olarak ise Kuran Türkçeye çevrilmiştir. Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi dini bir etkiden çok siyasi bir etki bırakmıştır.

Çalışmada Atatürk dönemi Türkiye'sinde, temelde Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi ile başlatılan dinde reform ve çağdaşlaşma hareketinin sosyal ve siyasi boyutları tüm aşamalarıyla incelenecek ve Modern Türkiye'de kendisine bir yer edinen dinde uluslaşmanın kökenleri anlaşılmasına çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinde Reform, Lüthercilik, Milliyetçilik, Türkçe Kur'an, Türk Modernleşmesi.

* Instructor Dr., Atılım University Social Sciences General Courses Department, gunseli.gumusel@atilim.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8068-4294.

Introduction

When the factor of nationalism and changes in regime are taken into account during the First World War (1914 - 1918) it can be seen that the Turkish War of Independence (1919 - 1922) was inevitable. This war was also the struggle to overcome the problems which paved way to the collapse of the Ottoman Empire. Atatürk, the founder of the Turkish state, thought that the necessities of life and civilization was determined with its penultimate truth and any attitudes or behaviours that contradict this truth cannot be a foundation that life can flourish on. He believed, in his own words that it was necessary to tear down aberrations.¹ Especially when one thinks of the Modern Turkey which existed in the stage of the third world, the battle of Turkish Modernity was not only an experience in modernity but also a unique and interesting event in that it had its origins in an Islamic country which aimed integration with the West. The efforts to create a secular nation-state was the essence of this aim in question.

This specific brand of modernization movement is both a movement of humanism and Reformation for Turkish Society. It was expected that this movement would proceed with rational and humane values. Just like the Reformists, the aim of this 'New Turkey' was to emphasize individual religiosity. Just like Luther, who created the first concrete results of the Reformation movement due to his questioning of the authority and powers of the Papacy with his 95 Theses², the modern Turks did not want an institutional authority between God and Man. This, in turn had paved way to a modern understanding of secularism. According to this modern idea, everyone should lead the religious part of their lives according to their own understanding. The idea of a human which emancipated himself from a Church that abused the freedoms given by the Bible and the intentions behind the concept of Christianity³, attracted the admiration and attention of Turkish intellectuals and especially of Atatürk. Especially, the interpretation of religion according to man's own thoughts and mind, instead of the principles of the Church, has been inspiring in terms of the desire to incorporate modern thought into Turkey. With an eternal trust put on human mind, the idea of progress, that received its support chiefly from science came into being in the form of saving the Turks from the old order of things and put them towards the way of a better, rational structure. The content of judgments that were going to be made had to be determined only by critical reasoning. Therefore it was a necessity to get rid of every possible prejudice⁴.

The search for religion in the path which led to modern thought included a transformation in which everyone would live their religion based on their own perception. This was what Luther achieved. Just like Martin Luther deemed as "the father of German nation", Atatürk, very suitably to his name, was going to be deemed as "the father of Turkish Nationalism". The most natural way for this to create a combination which included individual religiosity, mind and nationalism. Luther became the motivation of the Turkish intellectuals and of Atatürk at this point as well, he, while paved the way towards the emergence⁵ of a new consciousness in the German Nation, also helped the creation of an exemplary German language and the use of a common, high language in the country. This high language not only consisted of national motifs and characteristics but also it equated the love of God and the love for one's own country. Therefore it helped the German nation to return to its roots. Atatürk, who aimed for a similar return, took the translation of the Qur'an, a book often stated as the basis of Islamic religion into Turkish to his programme⁶, so that every Turk would be able to understand it and in due time, worship would be practiced in Turkish. According to him it was impossible for someone to believe fully and sincerely to a thing they did not understand and know and this was a lesson that should be drawn from the collapse of the Ottoman Empire. According to Atatürk, an understanding of the Qur'an which was "suitable for reason, science and knowledge"⁷ was necessary. While the first of these activities aimed at this was the translation of Prayer Call to Turkish, the most important would be the translation of the Qur'an into Turkish, fuelled by strong nationalistic sentiments. Even though this was not the first attempt to translate the Qur'an into Turkish, this detail was deemed unimportant to the historians and intellectuals of the era. Because they were the ones who embraced the translation of Qur'an into Turkish.

¹ Muhammad Dafi, *Kemalizm ve Din*, Ankara: Ardiç Publishing House, 1997, 22.

² Martin Luther, *95 Tez*, Trans. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Culture Publishings, 2017, 3.

³ Martin Luther and John Calvin, *Seküler Otorite ve Sivil Yönetim*, Trans. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Pinhan Publishing, 2016, 78.

⁴ Tuncay Imamoğlu, *Modern Batı Düşüncesinin Felsefi Temelleri Din ve İnsan Algısı Üzerine Bir Değerlendirme*, İstanbul: İz Publishing, 2003, 95.

⁵ Kaan H. Ökten, *Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş*, İstanbul: Alfa Publishing, 2003, 245.

⁶ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı Kredi Publishing, 2019, 252.

⁷ Harika Yamak, *Atatürk'ün Din Anlayışı*, İstanbul: Kilim Publishing, 2010, 129.

Intellectuals of the Ataturk Era and Nationalizing the Religion

Throughout his life, Ataturk's biggest problem was minds that were clouded by superstition, myths and delusion. These people were not keeping up with the modern times. The conservatives, who were openly defined as "ignorant" during that time were in such a state that they believed verses of the Qur'an should be put in chests that contain their laundry lest moths eat them. This mentality which tried to use the word of God as moth pesticide or as magic, could had a place in day-to-day events during the early period of Ataturk's rule. The civilizationism of the Turkish revolution is a battle with this type of bigotry. It is the continuous change of the previous structure. It is a pathway to new horizons by pushing away all falterings and indecisions. Despite possessing an image of a leader who battles with the West, Ataturk, the first national leader of Turkey, is a Westerner in every sense. Because the thesis of Western Civilization that he also was a follower of, is based on realistic principles: all people have the right to live honourably and humanely regardless of their religious belief.⁸ According to Ataturk, modernity is the nationalization of the established state order in accordance with the universal principles represented by the West.⁹

Most of the revolutionary acts in the early years of the Republic were aimed at changing the value system in Turkish society. In the republican regime, only Turkish nationalism was able to come on top among the political movements that emerged in the period of constitutionalism (1908 - 1918) in the Ottoman Empire. The other political movements were; Ottomanism, Islamism and Westernism. The political thought of the Turkish Republic maintained its validity mainly within frameworks of various interpretations of Westernism. In addition to this, another political movement which can be named as "Religious Turkish Nationalism"¹⁰ emerged and it advocated that worship should be done in Turkish Language; this maintained the agenda of nationalism and can be defined as an open attack to the hegemonic field of Sharia.¹¹ Moreover, Ataturk, who wanted the adoption of an ideology that would provide legitimacy to the nation state, often had to assert the authority of the state in order to achieve this goal in question. He wanted to create a national consciousness with the mobilization of the masses. Although this sounded strange after a recent loss of a state and carried great difficulties within itself, a new Turkish nation state was being established.¹²

As a sign of this concrete breakaway, the Republic abolished the Caliphate in 1924 and the assembly replaced the caliphate instead, which already held a controversial political power; in 1928, the second clause of the constitution, which defined Islam as the religion of the State was abolished and therefore integrated its religious reforms and publicised religion¹³, and in 1937, the republic constitutionalized the principle of Secularism. Beginning in 1926, it replaced the Islamic Law with the Swiss Civil Law. It shut down madrasas, shrines and dervish lodges. It abolished sects.¹⁴ The religious and non-religious foundations were put under the jurisdiction of the General Directorate of Foundations. It put the control of education and justice in the hands of state authority. It popularised the use of Turkish Language and translated Prayer Call into Turkish in order to nationalise religion. After that, it made the Latin Alphabet mandatory. Education in Arabic and Persian were limited with universities. Then, all the religious non-governmental organisations were banned. It abolished the Turk Association, which was established to spread an Islamic consciousness and replaced it with the secular Halkevleri (Peoples' Houses).

These activities of the Republican regime were the antithesis of the reformist imperial bureaucrats, whose inheritance was utterly rejected. Contrary to them, Ataturk, a nationalist, wanted to liberate the society from the yoke of the "congregation" based structure (Gemeinschaft) and deliver it in the hands of "socially" based structure (Gesellschaft). Despite the fact that conservatives deemed him as a "heretic" as a result of these actions¹⁵, he was

⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul: Turhan Publishing, 1981, 147.

⁹ Necdet Subaşı, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, İstanbul: Yapı Kredi Publishing, 1996, 99.

¹⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Ministry of Education Publications, 2004, 176.

¹¹ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlik*, Trans. Hayrullah Örs, Ankara: Bilgi Publishing, 1972, 45.

¹² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Dost Publishing, 2009, 484.

¹³ Patrick Kinross, *Ataturk The Rebirth of a Nation*, İstanbul: Remzi Publishing, 2004, 441.

¹⁴ In the Ottoman Empire, the publicizing religion was carried out through dervish lodges and sects. The overseeing of these lodges and execution of its administrative duties were the duty of the Majlis-i Mesayih, an institution established under the Sheikh-al Islam. The republican regime not only annihilated the clergy of the Ottomans with the steps it took about this question, but it also publicised religion via the Turkish National Assembly and virtually transferred all authority of the Majlis-i Mesayih to the Turkish State. For more information, see: <https://islamansiklopedisi.org.tr/meclis-i-mesayih>

¹⁵ Jean François Bayart, *Cumhuriyetçi İslam Ankara, Tahrir, Dakar*, Trans. Esra Atuk, İstanbul: İletişim Publishing, 2015, 175-76.

joined by the intellectuals of the era, who shared the same label. The actions of Atatürk and his Republican intellectuals to create a modern and national state have created a conflict between them and the traditional society. But there is an actual line of continuity in the background of this desire which aims to tear apart the religious foothold of the old empire. This line of continuity, unlike French secularism which inspired the Turkish secularism, progresses not as the segregation of religion from state, but its attachment to the state. For this purpose, Turkey, the first republic of the Muslim World, established the Ministry of Religious Affairs in the year 1924. This could be considered as the production of a republican and nationalized religion. In fact, the Turkish nation state, did not arise from the ruins of the Ottoman Empire, but from this sense of mutual purposefulness. Atatürk believes that a modern state can be supported with a citizenship based religiousness. In that point, although an objection towards the domination of religion in mundane affairs did arise, there were fundamentally no interference with religion itself.¹⁶

Turkish Lutheranism

Religious reform was a movement that helped the birth of nations. There is even a consensus among German writers: *"The religious reform movement is the beginning of the era of nationalistic revolutions."*¹⁷ It is no coincidence that there were a lot of references to German writers at this point. Because the intellectuals of the period were also interested specifically in Martin Luther and the Reformation movement. There are even those who called Atatürk "the Turkish Luther" because of his attempts to translate the Qur'an into Turkish during the Early Republican period.¹⁸

Martin Luther, leader of the Reformation movement in Germany and founder of Protestantism, explained the essence of Religious Reformism as stated below in the 95 Theses he brought forward in the year 1517: *"Man can communicate with God through the power of intuition; the church of every single person lies in their own heart, the holy scriptures can be read, understood and practiced by everyone."*¹⁹

Until that time, pastors were saying in their sermons that by donating a certain amount of money to the church, the sins of the donors would be forgiven and even a place in heaven could be bought. They were referring to the Bible while suggesting this. In truth however, there was no such reference in Bible. Yet, all the Bibles that existed were written in Ancient Latin, since no one but the pastors knew that language during the ages they made this reference, people had no choice to accept what they said about Bible as truth. Luther, a pastor himself, had the belief that the Church, as an institution could not come between God and the believer. On the other hand, the Bible was not read by the church members in a historical or critical approach, it was read in order to find support for their dogma.²⁰ According to Luther, who was one of the founding fathers of the modern world, there is no religious community that can say that they were ordained by God or can define the word of God. This kind of a community, according to him, never existed and never will. No one could have expected the conscientious to obey blindly in this regard.²¹

Luther, who was excommunicated for his views and afterwards burned the excommunication document about him in public, translated the Bible from Greek to German for the first time in the Castle of Wartburg where he escaped and hid himself after being sentenced to death, in a way that *"The mother in the house, the children on the street, the men in the market" are going to understand*²² in order to reveal the truth and show the people the true

¹⁶ Sadi Borak, *Atatürk ve Din*, İstanbul: Özyılmaz Printing, 1997, 16.

¹⁷ Hamdullah Subhi Tanrıöver, *Dağ Yolu (I)*, Ankara: Ministry of Culture Publications, 2000, 133.

¹⁸ While it is extremely common to name Atatürk as "the Turkish Luther", the person who is considered the Luther of Islam is someone else. Moses Carullah, one of the first to take the steps in the translation of the Qur'an into Turkish, was denominated as follows: "The Luther of Islam has now appeared in Asia." in one of the speeches made to the public. *"This mujaddid, this mujaddid of religion, Musa of Kazan, is translating the Quran into Turkish. This is a glad tiding regarding the emancipation of Islamic thought and conscious from captivity. A Muslim from Russia has taken his first step towards the truth of the religion, so let us follow him."* For more, see H. Nahid, *Türkiye İçin Necat ve İtila Yolları*, İstanbul: -, 1912, 213-14.

¹⁹ Hakan Olgun, *Lüther and Reform*, Ankara: Fecr Publishing, 2001, 38.

²⁰ P. Smith, *Rönesans ve Reform Çağı Bir Sosyal Arkaplan Çalışması*, Trans. Serpil Çağlayan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Culture Publishings, 2001, 107.

²¹ Lucien Febvre, *Martin Lütther Almyazısı*, Trans. Serpil Güner, Ankara: Çözüm Publishing, 2016, 164.

²² Gürsel Aytaç, *Yeniçağ Alman Edebiyatı*, Ankara: Doğu Batı Publishing, 2012, 25-26.

Bible and Christianity.²³ The German Bible is Luther's noblest achievement.²⁴ It was not just a dull translation, but a meticulous and vivid rewriting of the Bible for the Germans, and for its aftermath it became the very basis of German social religious reformation history.²⁵

The publication of the Bible in the spoken language was very helpful when it came to the spreading of the reformation movement in religion to the broader masses. When news spread that Luther was going to preach, the Church of Wittenberg was full of people, because the Bible was going to be explained to them plainly and clearly.²⁶ Luther was sensitive to the public's understanding of the teachings in the sermons he gave and he also paid great attention to the fact that priests and preachers were going to speak and teach in a very clear, simple and understandable language.²⁷

Now, native tongues had to be salvaged from the rigidities and inadequacies of the past.²⁸ Such events also played a major role in the breakthrough of the German language and, most importantly, in the nationalization of the German people.²⁹

Luther's manifesto and his use of a language that the public could understand led to German nationalization. In other words, translations made for a religious reason have grown to a national conclusion by revealing the importance of language.³⁰ Until the Reformation movement, the national language lost its importance when theology came into play and sanctified the main texts of religious sources. The same was true for the Turks. Thus, there could be nothing more natural than the interest of Atatürk and the Turkish intellectuals in Luther³¹ and the Reformation movement, who made the Turkification of the religion and the Qur'an and/or placing the idea of a "national religion" in the perception of the common folk. In the circumstances of that period, everyone who turned to the West believed that the process of nationalization could only be possible by the nationalization of religion; they did not think that their imagined ideals could be realized unless the criteria for the modernization of religious thought were set in stone. The desire was not for a world without religion; on the contrary, the essential desire was for a renewed and reformed religion; capable to answer the requirements of the modern era.

Translation of the Qur'an into Turkish and Atatürk

At the beginning of the 20th century, a very small part of the intellectuals of Ottoman Empire began to think about Islamic issues at an academic level. According to them, a form of Islam freed from superstition would not be an obstacle to modernization.³²

As a result of the emergence of the formation of ideas regarding language after the Tanzimat period began in 1839, which can be considered the most important modernization breakthrough of the Ottomans, the maturation

²³ It was Tyndale who issued the first printed version of the New Testament in English in 1525. This was followed by a translation of the Torah in 1530 based directly on Hebrew texts. Tora is also called Torah or Penteteuk. It is the first five books of the Old Testament. It is also known as the Five Books of Moses. For more information, see: Quentin Skinner, *Reform: Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Trans. Eren Buğlalı & Barış Yıldırım, Ankara: Phoenix Publishing, 2nd Volume, 2010, 58.

²⁴ Roland H. Bainton, *Here I Stand: A Life of Martin Luther*, U.S.A.: Abingdon Press, 1950, 255.

²⁵ Arthur Geoffrey Dickens, *Martin Luther and the Reformation*, London: The English Universities Press, 1967, 63.

²⁶ Eino Sormunen, *Martin Lütther: Kutsal İnanç Adamı*, Trans. Pekka Karvaren, İstanbul: Zafer Publishing, 1984, 68.

²⁷ *Martin Lütther'in Uzun İlmihali*, Trans. Nur Nirven, İstanbul: GDK Publishing, 2011, 17.

²⁸ Rudolph Elton, *Reformasyon Avrupası 1517-1559*, Trans. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Publishing, 2012, 224.

²⁹ Dieter Forte, *Martin Luther ve Thomas Münzer ya da Muhasebenin Başlangıcı*, Trans. Sargut Sölçün, İstanbul: Kaynak Publishing, 1983, 265.

³⁰ According to the trail blazed by Luther, one would expect the Arab nations who read Qur'an in their language should also be among the advanced nations but since there were no states which accepted secularism among those nations and religion were state were not separated at all, the regulation and conduct of public affairs were not excluded from the influence of religious principles. Thus, Arab countries, which also use their own language in worship and prayer, were not able to modernize themselves and assume a national and modern perspective despite their richness in resources such as oil.

³¹ From another point of view, though, Islam was never the center of Luther's attention. He considered this alien to him and he criticized Qur'an. According to his own statement, Luther read a Latin Qur'an on the evening of the carnival before fasting in the 21st of February, 1542 and thought it was a poor translation. Moreover, he had an unrealized plan to translate the Qur'an into German, he said: "I have some parts of Muhammad's Qur'an, whether these can be called sermons and guidances in German... I will translate it into German when I have time so that everyone can see what a disgusting book it is." For more information, see: Ludwig Hagemann, *Martin Lütther ve İslam Anlayışı*, İzmir: Dokuz Eylül Publishing, 2000.

³² A magazine called "İslam Mecmuası" which appeared in 1914 was the product of this kind of thought. The magazine included translations from the Qur'an except its 48th issue. This attempt can be considered as simple preliminary process for the Turkish intelligentsia.

of these ideas after the Second Constitutional Era³³ and thanks to the innovative structure of the Republican period announced in 1923, the reforms gained a public and nationalistic character, underlining the nationalistic approach of the Turkish religious reform regarding the field of language. Luther's attitude towards Christian institutions and structures has shown itself in modern Turkey. The difference between reforms is that in the West, the Reformation was carried out by a cleric, while in Turkey it is seen as the implementation of a politician; but in fact this definition is incomplete, if not erroneous. Luther is not just a clergyman. He has become more of a politician than a theologian, and even a political hero of history.³⁴

It was very likely that the translation of the Qur'an into the mother tongue would have the same result, when we remember the fact that the Germans, thanks to Luther's translation, eventually understood that they were a nation.

Thus the Qur'an, which was not translated into any language until the 10th century was first translated into Turkish in 1922 in the Chagatai dialect, but this translation was not enough, this time, it was intended to translate Qur'an into literal Turkish, thus saving the Turkish language from the hands of the Arabic language³⁵.

Ataturk explained the reason for translating the Qur'an into Turkish with the following words: *"The Turks do not know what their religion is. For this reason, the Qur'an must be Turkish...The Turk follows the Qur'an but does not understand what it says, does not know what is in it, and does his worship ignorantly. My goal is for the Turkish to understand what happens in the book that he follows so fervently."*³⁶

In an experience of Turkey, there often are going to be criticism about that its founder Ataturk has from time to time had taken the role of a theologian and a clergyman. However, all steps taken towards the nationalization of religion are aimed at achieving a significant political goal instead of a religious one. But on the other hand, in order to interpret Ataturk's views on religion, first of all, a pre-acceptance of a sociological and psychological truth is essential; that he was born in a devout Muslim family which was well-versed in the religious culture of the era. He got his first religious knowledge from them. Şemsi Efendi School and Thessaloniki Mülkiye High School where he received his primary and secondary education were educational institutions that provided a significantly religious curriculum under the conditions of that period. Even the Thessaloniki Military High and Manastır Military High that he went afterwards were institutions of same rigorous religious culture education. In fact, in order to understand the level of Ataturk's religious education, it would be enough to draw attention to the works that he studied in this field, such as *"The Islamic History"* by Caetani or *"History of Islamic Civilization"* by Jurji Zaydan. These books can be thoroughly followed by only those who are experts in their field. It is also known that he possesses an understanding of Arabic enough to translate and interpret the Qur'an.³⁷

Ataturk's answer to those who criticize him about his restructuring of religion is as follows: *"I am not in a position to deliver orders in the field of science, especially in social sciences. My desire is to be enlightened by the scholars of these fields. If you trust your own knowledge, show me its beautiful directions and I surely will follow you."*³⁸

³³ In 1839, two years after the announcement of the Tanzimat, the first printed translation of the Qur'an called "Terceme-i Tafsir-i Tıbyan", appeared, and newer translations followed this until the Second Constitutional period. During the first months of the year 1908, a strong debate about the necessity of a Turkish translation and exegesis came into force and while this debate continued, the publication of a new translation of the Qur'an called Tafsil'ul Beyan was achieved and other translations followed this. Beginning with the World War II (1914-1918), attempts at independent translations also appeared in the printing press. Among the works published in the months following the proclamation of the Republic in 1923, were two translations of the Qur'an called: "Nur-ul Beyan" and "Kuran-ı Kerim Tercemesi". However, there were still two years to go to speak about the translation of the Qur'an in the Parliament in an official sense.

³⁴ Peter F. Wiener, *Hitler'in Manevi Atası Martin Lüther*, Trans. Hakan Olgun, İstanbul: Kaknüs Publishing, 2002, 37.

³⁵ Beginning at the 8th century, the Turks began to convert to Islam, which was spreading throughout the world. The Qur'an was first translated during the time of Samanoğulları (876-999 AD) by E. Mansur b. Nuh, who received a fatwa from the scholars in Transoxania and was aided by a scholarly delegation consisting of Turks and Persians. It is believed that the first translation of the Qur'an into Turkish was at the time of Bugra Karahan (died in 956 AD), when the Karahanoğulları were the rulers of Transoxania. The second Qur'an translation is a translation of the Qur'an, which is currently registered in the Museum of Turk-Islam Artifacts, possessing the number 73. It was written in Karahanli dialect of Turkish by Muhammed son of Hadji Devletshah of Shiraz in 1333; words from Oghuz dialect was also spotted in this artifact from time to time. For more information, see: Hamza Zulfikar, 'Çağatayca Bir Kuran Tefsiri', *Journal of Turkology* 6, no. 1, 1974.

³⁶ Zeki M. Bozkurtoğlu, *Cumhuriyet Faziletir: Atatürk'ün İslam Görüşü ve Hayatı, Hurafeye Cevap*, Ankara: Gen Agency, n.d., 33.

³⁷ Ethem Ruhi Figlali, *Atatürk, Din ve Laiklik*, Ankara: Ataturk Research Center Publications, 2016, 23.

³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (I)*, İstanbul: Remzi Publishing, 1969, 313.

Ataturk, who gave himself the role of "practitioner", rolled up his sleeves to realize the strongly interconnected breakthrough of national language and national sentiment through religion with this abovementioned motivation. He began to take steps to create public opinion about an adequate and correct translation of the Qur'an into Turkish. These attempts were to be his experiments not as a theologian or a jurist, but as a political leader who was interested in the problem of national consciousness.

For this purpose, the first step was to start a Board of Islamic Studies in the Assembly in 1923 with an aim of validating Islam as a scientific research subject. In this board, Islamic philosophy was going to be examined in terms of its relationship with the Western philosophy; research was going to be conducted on the religious, traditional worship based, social, economic and demographic conditions of Muslim nations. But this initiative, which was the first stage of Ataturk's interest in the problem of reformation in religion, remained as a project. However, even if these studies in question have not been brought to the level that was foreseen, at least religious studies have gained a certain visibility.³⁹

The next step was to give the Grand National Assembly a directive in the year 1925 regarding the translation of the Qur'an, and for this labour, an additional allowance of 20.000 Turkish liras, which could be considered a significant amount for that time, was placed in the budget of the Directorate of Religious Affairs.⁴⁰ When the duty of translating the Qur'an into Turkish was going to be delivered to the hands of Mehmet Akif Ersoy, author of the national anthem became impossible⁴¹, passing the task of translation and exegesis to the hands of Elmalılı Hamdi Yazır⁴², who was a thinker of rare qualities in his era⁴³ and adept not only on the knowledge of traditional religious studies but also on philosophy, music and calligraphy can be again interpreted with the consideration of political developments. The other main reason why Elmalılı Hamdi Yazır was the preferred person for this task was that the origins of his thought lied not in the Ashari tradition but in the Maturidi tradition which put reason first in all conditions.⁴⁴

After this, in 1926, we see that Ataturk gave important messages about the "Project of Turkification of Religion" in the "Turk Ocağı" situated in Bursa. In a sense, he continued to test the waters regarding the Turkish translation of Qur'an. *"Friends, there is something that has occupied my thoughts since time immemorial. Should the Qur'an be translated into Turkish? Or should not? I have asked this to various people. Some say that it should be. I ask why, then they are unable to explain their reasoning. Some say it should not be. I also ask them why and they too fail to deliver an answer that would convince me. So far, I have not received a satisfactory answer. What do you think about this?"*⁴⁵

The clergy at the meeting responded positively to this question of Ataturk and signaled that they would not left this project by itself. Another development that pleased him occurred afterwards. Mehmet Cemaleddin Efendi, the Imam of the Goztepe Mosque who was also an instructor in the Hagia Sophia and who used Turkish for the first time in worship in the newly established Turkey, had said in a sermon that it was high time that to religious capitulations should be abolished, and as a cleric, he wanted the language of religion to be Turkified.

Rifat Börekçi was appointed as the head of Religious Affairs in 1927. This appointment was important because he was a cleric whom Ataturk liked and respected. Ataturk often negotiated with him about religion and homeland, and one day he asked Börekçi whether the sermons read in mosques were understood by the nation. He asked him to prepare a book of sermons in Turkish and stated his views about the issue, saying that if religion was not considered in the light of positive sciences then the Turkish Nation would meet a disaster. The president expressed full agreement with Ataturk and stated that he would immediately start working on his proposal.⁴⁶

³⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Culture & Arts Publishing, 2008, 533.

⁴⁰ Mehmet Işık, *Atatürk'ün Din Anlayışı: Atatürk Dinsiz miydi?*, İstanbul: Yediveren Publishing, 2011, 48.

⁴¹ After 1923, Mehmet Akif Ersoy, who was given the task of translating the Qur'an by the Parliament, retreated to Egypt when he realized that the Turkish National War would not lead to the creation of an Islamic State. First, he set the condition that the translation of the Qur'an that he would make would not be an official text. Second, he turned down the grant which was offered to him. Rumors that he continued to translate the Qur'an while he was in Egypt, and then burned these translated texts before his death or sold them to someone are close enough to be a detective novel. For more information: Sinan Meydan, *Öteki Mehmet Akif Vaiz*, İnkılap Books, İstanbul, 2015.

⁴² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili 1935-1938 Vol 1*, Eser Publishing, İstanbul, 1979, chap. Introduction.

⁴³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Atatürk'ün Türkçe'ye Çevirttiği Kuran-ı Kerim Türkçe Meali*, Ankara: Gece Publishing, 2017, 1.

⁴⁴ Maturidis adopt reason so much that they have adopted the idea that "if the book contradicts reason, do as reason says". For more information, see: İslam Ansiklopedisi, vol. 28, TDV, Ankara, 2003, pp. 165-75.

⁴⁵ Sinan Meydan, *Bir Ömrün Öteki Hikayesi Atatürk ile Allah Arasında*, İstanbul: İnkılap Books, 2016, 802-803.

⁴⁶ Emine Şeyma Usta, *Atatürk'ün Hazırlattığı Türkçe Hutbeler*, İstanbul: Hoşgörü Publishing, 2010, 9.

A commission was established in 1928 under the chairmanship of historian and politician Fuat Köprülü, who was a professor extraordinaire at the Faculty of Theology of Istanbul University, the first university in Turkey, proposed the Turkification of the language of religion and the reading of prayers and sermons in Turkish language in a report he had written. In the following days, a four year long period of silence was established as the Turks started to make a rapid transition to the Latin Alphabet.⁴⁷

Ramadan of 1932, the most important moment of the project of nationalizing of religion, is a time period in which the meaning of the period of silence after 1928 becomes clearer. Now the Turkish translation of the Qur'an was being heard from the mosques. Takbir, Prayer Call, Kamaat, Sala'a and sermons became Turkish.⁴⁸ Qur'an scripts and books that contain prayer sur'ats in Turkish became widespread. During this period, there can be no doubt that the relationship between the publication of Turkish Qur'an translations and the ideology of the government became fully revealed.^{49,50}

The open vocalizations demanding the Qur'an to be translated into Turkish and the rising of Turkish nationalism and neo-nationalism is actually synchronistic. This is natural because Turkish Qur'anic discourse has always carried a political content within itself rather than a religious one since its genesis. During this period, when Turkish translations of the Qur'an were the greatest element in implementing innovations, relations between religion and politics became quite tight. The sudden realization regarding how a gigantic lack it was for millions of Turks to be in a state in which they were unable to read their own holy scripture and the beginning of the attempts regarding this issue became hastened when the government supported the preachers of this discourse in question and within this timeline the government adopted a function as the architect of the national character. Now a specific, a Turkish form of Islam was being produced. This new form was so original that some of the intellectuals around Atatürk, especially Reşit Galip, were in the mood to try to prove that the Prophet Muhammad and even the Prophet Abraham were Turks with a number of theses.⁵¹

Despite all the requirements described, these initiatives did not make everyone happy. Interestingly, a group of religious people who can be labelled as "extremely ignorant"⁵² were on a position that let alone having a positive stance towards the debates regarding Turkish Qur'an, they did not even approve of what was written in the Qur'an that was printed in the printing press, and argued that the views in hand-written books were valid as if the printed and hand-written Qur'an's were separate books.

For the people in this group, the translation of the Qur'an into Turkish was to be considered a wide-ranging disaster. Because according to them, the Qur'an could only be read in Arabic, and it was a great sin to even think about it, let alone to translate the Holy Book and publish its meaning.⁵³ However, even in the verses of the Qur'an, there is no record that the book cannot be translated. On the contrary, there are verses that justify its translation.⁵⁴ According to Abu Hanifa, who is also considered one of the four "Fiqh" sects of the Islamic religion, the founder of the Hanafi sect and one of the greatest masters of Sunni Fiqh, the Qur'an is not a word, but perhaps

⁴⁷ In fact, the alphabet change and the subsequent literacy mobilization were an important part of the need to translate the Qur'an into Turkish, because the literacy rate was so low that people could not understand an ordinary text written in Arabic letters; hence they thought that text was a sacred piece of the Qur'an and had the habit of placing it in a high places at their houses and showing respect to it. For more information, see: H. C. Armstrong, *Bozkurt*, İstanbul: Nokta Publishing, 2005, 196-99.

⁴⁸ This practice belongs to the motto of "Understanding" of Ziya Gökalp, who also was thought as the "Father of Turkish Nationalism". Gökalp, who was a constitutional monarchist at the same time, perfectly expressed the subject of Turkish Qur'an and religious practice in native language in his poem called Homeland: "A country where prayer is read in Turkish / And even the peasant understands the meaning / A country where Qur'an in Turkish is being studied / And from young to old, all understands the will of God / O' Son of Turk, that place is where you belong!" For more information, see: İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, İstanbul: Kronik Publishing, 2018).

⁴⁹ Düccane Cündioğlu, *Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul: Kitabevi Publishing, 1998, 20-21.

⁵⁰ Appendix I: "Notification of whether Hasan Gemalmaz of Karaman was informed about receiving Takbir in Turkish", 15.02.1938, Republican Archive, Ministry of Religious Affairs, 12-102-12

⁵¹ Düccane Cündioğlu, *Kuran Çevirilerinin Dünyası*, İstanbul: Kapı Publishing, 2018, 69-71.

⁵² Abdullah Manaz, *Atatürk Reformları ve İslam*, İstanbul: IQ Culture & Arts Publishing, 2010, 257.

⁵³ Cenk Koray, *İslamiyet, Atatürk ve 19 Mucizesi*, İstanbul: Altın Books Publishings, 1994, 97.

⁵⁴ Surah Ibrahim 14:4, "We have not sent a messenger except in the language of his people to clarify 'the message' for them. Then Allah leaves whoever He wills to stray and guides whoever He wills. And He is the Almighty, All-Wise", Quran.

Surah Yusuf 12:2, "Indeed, We have sent it down as an Arabic Quran so that you may understand", Quran.

Surah Fussilat 41:44, "Had We revealed it as a non-Arabic Quran, they would have certainly argued, 'If only its verses were made clear 'in our language'. What! A non-Arabic revelation for an Arab audience!' Say, 'O Prophet, 'It is a guide and a healing to the believers. As for those who disbelieve, there is deafness in their ears and blindness to it 'in their hearts'. It is as if they are being called from a faraway place', Quran.

the meaning expressed by a word. In other words, it is permissible to read the Qur'an in any language. Imam Azam and Abu Bakr Razi also agree with Abu Hanifa. In other words, there is actually no conflict on this issue.⁵⁵

Ataturk defends his belief in the translation of the Qur'an into Turkish with the following words: *"If you say 'Oh chere maman' to tell your mother about your love towards her, what would be her response? Would not she think you mad? The mother is the embodiment of Allah on earth...so as a person addresses his mother in his mother's language, he should again address Allah in his mother's tongue."*⁵⁶

As Ataturk pointed out in these words, the purpose of the deliverance of faith to the believers in humanity is to bring about a change in attitude. In order for people to change their attitude, they need to get information about the direction in which the attitude is going to have a change towards, and this information could only be reached through communication. Since communication can only be provided with common language symbols, there could be no more mandatory requirement than translating the Qur'an into Turkish.⁵⁷

Ataturk's efforts to secularize religion which actually meant restoring the true identity of the religion caused some reactionaries by utilizing the rhetoric, *"we are losing our religion"*.^{58,59} There even were who "died because of their grief" due to the fact that "the letters of Islam was being forbidden."⁶⁰ According to them, if a nation's language was "corrupted" so was its religion and history.

From the very beginning, strict traditionalists strongly attacked the decisions made by Turks. One of the important figures of this movement, Muhib al-Din al-Katip, claimed that the use of the Arabic alphabet had a dual meaning. The Arabic alphabet, when combined with other languages used to strengthen the ties between various Muslim peoples, especially in the Middle East. The Qur'an taught the youth the alphabet of the scripture and thus brought young people closer to Islam.

According to those who opposed the idea of Turkish worship and the Turkish translation of the Qur'an, Ataturk and his "collaborators" went on the path of Turkification and nationalization of religion in order to prevent these abovementioned two goals. According to another traditionalist Raşit Rıza, Kemalism was built upon the idea that Islam was not suitable to the life in new Turkey and this thesis, according to him is of same origin as the propaganda of Christian missionaries and European politicians. The aim was to separate Turkey from the Islamic world or the Muslim world⁶¹. In their eyes, Mustafa Kemal Ataturk was a betrayer to Islam. In Ataturk's eyes, they are people who are driven by emotion rather than logic.⁶²

Ataturk founded the new state and saved it from being intertwined with religion; this can be seen from the adoption of the Latin alphabet to the abolition of the Caliphate.⁶³ According to him, the main aim was the enlightenment of the public and to save the faithful Turks from believing things that did not know in a blind way and to purify the nation's mind.⁶⁴ It was possible to meet with religion until the superstition was dethroned by science.⁶⁵

There were another class in addition to strict traditionalists who opposed the translation of the Qur'an into Turkish for another reason; the linguists who believed that this task was impossible. They were not entirely wrong for the excitement of this new era and Ataturk's incentives which sometimes became quite challenging; trying to transfer the Qur'an into Turkish without any preparation would be dooming this work to failure from its very beginning. The early religious literature history of the Republican Period is full of failed examples such as this. The translations made in this way were strongly criticised by Ataturk himself and were removed from the

⁵⁵ Hikmet Bayur, *Kuran Dili Üzerine Bir İnceleme, "Belleten"*, Turkish Historical Society 22, no. 88, 1958, 601.

⁵⁶ Cündioğlu, *Kuran Çevirilerinin Dünyası*, 74.

⁵⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Atatürk'ün Kuran Kültürü*, İstanbul: İlgı Publishing, 2006, 120.

⁵⁸ Faruk Güventürk, *29 Yıl Sonra Atatürk İnkılaplarına Bakış*, İstanbul: Ak Publishing, 1968, 166.

⁵⁹ Appendix II: *"The gentle relaying of the republic to the public since there has been propaganda citing "we are losing our religion" in the eastern provinces which is put against efforts such as creating Imam Hatip Schools, theological faculties and preparing Qur'an interpretations"* 09.05.1925, Archive of the Republic, Head of Religious Affairs 2-13-3.

⁶⁰ Osman Öztürk, *Kuran-ı Kerim'de Lisan*, İstanbul: Gonca Publishing, n.d., 213-14.

⁶¹ İskender Gökalp and François Georgeon, *Kemalizm ve İslam Dünyası*, Trans. Cüneyt Akalin, İstanbul: Arba Publishing, 1990, 120-121.

⁶² Ahmet Bekir Palazoğlu, *Atatürk İnkılapları (Milletin Çağdaşlaşması)*, Ankara: Türk Hava Kurumu Publishing, 1999, 193.

⁶³ Dagobert von Mikusch, *Avrupa ve Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemal*, Trans. Esat Mermi Erendor, İstanbul: Yeni Gün News Agency Press and Publishing, 2000, 108-109.

⁶⁴ Ali Kuzu, *Atatürk ve İslamiyet*, İstanbul: Yılmaz Publishing, 2015, 85-86.

⁶⁵ Cemal Kutay, *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret: Türkçe İbadet, Ana Dilimizde Kulluk Hakkı*, İstanbul: Özgün Agency, 1997, 138.

market. The most serious weakness in these translations is the lack of method. Another problem of these "market translations" were their hasty and arbitrary preparation which did not consult the tradition of Islamic interpretation.

Another weakness that was quite inconvenient at the time to be spoken about was the idea that the Turkish language was insufficient for the translation of the Qur'an. The intellectuals and nationalist who did not agree with this idea believed that instead of blaming Turkish language, they should explore ways to use the language more effectively.⁶⁶ According to Atatürk, the basis of the subject was not religion but language.⁶⁷

Elmalılı Hamdi Yazır who made the first complete translation of the Qur'an into Turkish⁶⁸, was meticulous about the language and layout of the text, especially paying heed to the constructive criticism of the linguists who were right to some extent in their concerns. His fear of being a sinner if he made a translation error and therefore his religious attitude must have prompted the author to work carefully, whether he wanted to or not. On the other hand the directives on how to translate the Qur'an was already delivered to Elmalılı Hamdi Yazır by Atatürk himself. According to these directives, the relationship between the verses would be highlighted, the inspiration behind the verses were to be noted, knowledge in form of pre-readings were to be given about how to recite, linguistic explanations regarding words and phrases were to be provided if needed, Ehl-i Sunnah would be kept in itiqad (creed doctrine) and Hanafi sect would be kept in practising religion and provisions were explained in light of these, specific Islamic history events would be told about specific subjects and an introduction about the truth of Qur'an would be added to the Turkish Qur'an.⁶⁹ Turkish Qur'an books would be distributed free of charge throughout the country with the help of money allocated from Atatürk's personal assets.⁷⁰

Atatürk yet again reminded the Turks of their national interests in this way, receiving the support of the intellectuals and the clergy of the era. The Turks began to practice the responsibilities of the religion they believed in by praying and worshipping in their own colloquial language in a more conscious and responsible way. Thus, according to the understanding of secularism, they also paved their way into civilization faster.

During this period, some soldiers were also involved in the translation of the Qur'an into Turkish. A senior Turkish soldier strongly expresses his nationalist views on the issue as follows: *"Thinking Arabs and Arabic language is holy is to look down on Turkish Language and the Turk. If our religious authorities accept this, so be it. They may very well achieve an Arab passport! Let the Turkish nation who cemented Islam with its own blood at least pray to God in his own tongue."*⁷¹

According to the political approach of the soldiers of Atatürk the Turkish army which was founded on material and spiritual force can only understand what spiritual force is through this way more correctly and eventually become much more powerful.

The Western world too, did not turn a blind eye to the translation of the Qur'an into Turkish, which was a major step in nationalization and nationalizing the religious element in politics. According to the Westerners, this movement was the destruction of the steel armour and walls which was put in front of the Qur'an translation. As written in the *Manchester Guardian*, these translation studies have eliminated the superstitions and myths which have prevailed for centuries.⁷² As put by the American sociologist Kingsley, the Turks did not understand the Qur'an which was preached before this; they got caught up in the words that echoed in Arabic.⁷³ It would be

⁶⁶ Cündioğlu, *Kuran Çevirilerinin Dünyası*, 36-37, 47-48.

⁶⁷ *Atatürk'ün Manevi Dünyası ve Sözleri*, İstanbul: Yılmaz Publishing, 2015, 22.

⁶⁸ Hamdi Yazır was a headmaster of Madrasah of Sulaymaniye. He was sentenced to death in absentia at the İstiklâl Court established by Atatürk for serving in the Istanbul government during the Turkish National War, but the decision was not implemented. He was taken from his home in Istanbul and was detained for 40 days. He was released by the court because he was found not guilty, and returned to Istanbul. He tried to stay away from politics and live in a way that put knowledge above everything but he was given the task of translating the Qur'an into Turkish.

⁶⁹ Turan Bozkurt, *Atatürk'ün İslam'a Hizmetleri*, İstanbul: Yılmaz Publishing, 2011, 48.

⁷⁰ Meydan, *Bir Ömrün Öteki Hikayesi*, 789.

⁷¹ Turhan Olcaytu, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? İnkılabımız İlkelerimiz*, Ankara: Technical Printing Industries Publishing, 1984, 82.

⁷² Mustafa Özcan, *İslamın Sembolleri Ezan ve İbadet Dili Tartışmaları (Kuran ve Hermenötik)*, İstanbul: Yeni Asya Publishing, İstanbul, 2003, 66.

⁷³ Abdullatif Sayyid, *Kuran'ın Zihni İnşası*, Trans. Kurşat Atalar, İstanbul: Pınar Publishing, 1995, 129.

meaningful to talk about the views of the American Ambassador Charles H. Sherrill who personally witnessed this process since he was in Turkey during the period.

According to Sherrill, what Henry VIII done in England, Atatürk has achieved in Turkey. The ambassador who had a personal audience with Atatürk regarding this subject, embarked on some sort of personal opinion poll concerning the public in order to understand the emancipation of Turkish language. During his train journey to Ankara, he asked the conductor of the pullman about his views about the translation of the Qur'an into Turkish and the response he received is quite important in terms of reflecting the mood of the period and the reaction of the people:

“Although I am a Muslim, I cannot say that I am religious especially when I consider the recent years of my life which took place on the train; due to work, I was even unable to visit a mosque and forgot my prayers... Yet there always was a hand-written Qur'an in our house. It was the apple of our eye. We usually kept it on a table. Because none of us spoke Arabic. I was a little distressed when I heard that Qur'an was going to be translated into Turkish. I thought this was a mistake. Because we Muslims believe that Allah talked to our prophet in Arabic. When a Turkish translation of the Qur'an became public, I was curious and bought a cheap one and started to read it. I was amazed to see that there were a lot of moral, practical rules and advices in it. Since then, I keep reading some of them over and over again when I find time. You should read it too, Monsieur! You'll see that it really is worth reading.”⁷⁴

According to Sherrill, who answered the conductor that he read the Qur'an in his youth, if the Qur'an was not translated into Turkish, the Turks would never be able to understand the commandments of their religion.

It is true that Atatürk abolished the caliphate and religious institutions but by translating the holy book into Turkish, he returned what he took with another hand. Due to this religious reform with a very elevated purpose, Atatürk had taken his place alongside the great religious reformists in history.

In a nutshell, no matter what happened in domestic policy and no matter how the balances shift and the seeming escalation of the debates regarding this issue, the project of Turkification and nationalizing of the religion never took a backward step. The practices were not only a result of the modern Turkish Republic and secularism but also the thousand-year spanning evolution of human thought, of course the idea of preaching people with their own language would work. Issues related to the conduction of politics through a religion based nationalization was not only a matter of enlightening the public anymore; it also was a matter of social consciousness, language, culture and history. They created a faith in a civilized consciousness in people thanks to regulations such as Qur'an in Turkish and worship in Turkish. These ideas were weakened when Atatürk died before he could find the time to implement these corrections he had in mind.⁷⁵

Conclusion

The process of converging Atatürk's Turkey from theocracy to secularism, from monarchy to democracy has gained rapid momentum with nationalizing the religion.

The nations were born in Europe with the ideas of nationalism and democracy, so, the new Turks as well have acted according to this historical determinism. In order to achieve their goal the emphasis was shifted on religious publications during the meetings in the National Assembly which were organized right after the declaration of Republic and a conclusion was reached regarding the proposition that the translation and exegesis of Qur'an and Hadiths should be made with the provisions of the state. From this date, intensive studies were conducted on nationalization.

During this time and even as these changes were proceeding, in the year 1929, which was a time identified with the slogan of "Turkification", Atatürk struggled to raise the new Turkey to the heights of a modern state while being supported by the Turkish intellectuals. This change based on religion and culture was conducted via language which was the most vivid mean of expression of the public. The most effective tool would again be the

⁷⁴ Charles H. Sherrill, *Bir Amerikan Büyükelçisinin Gözünden Gazi Mustafa Kemal*, Ed. Berk Kuruçay, İstanbul: Karakarga Publishing, 2018, 192.

⁷⁵ Appendix III: "Telegram containing the request that the Qur'an should be thought in Arabic letters in the Imam Hatip Schools" 24.12.1951, Prime Ministry Archive, Private Secretariat of the Prime Minister, 90-562-5, File Annex: E17.

Turkification of the language and religious texts. For true Turkishness, Turkish-type Lutheranism which was created by Ataturk and fed by the intellectuals of the period.

In Islamic circles, Ataturk's popularity and reputation are still very strong, but the sight of his image has begun to be replaced by the type of the worldly and civilian leader. Thanks to a series of reforms, he has become a leader who transitioned his country to modern civilization in a few short years.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

REFERENCES

Archives

Presidency of The Republic of Türkiye Directorate of State Archives/The Republic Archive (BCA)

Books

- Armstrong, Harold Courtenay. *Atatürk'ün Manevi Dünyası ve Sözleri*. İstanbul: Yılmaz Publishing, 2015.
- Armstrong, Harold Courtenay. *Bozkurt*. İstanbul: Nokta Publishing, 2005.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam (I)*. İstanbul: Remzi Publishing, 1969.
- Aytaç, Gürsel. *Yeniçağ Alman Edebiyatı*. Ankara: Doğu Batı Publishing, 2012.
- Bainton, Roland H. *Here I Stand: A Life of Martin Luther*. U.S.A.: Abingdon Press, 1950.
- Bayart, Jean-François. *İslam Cumhuriyeti Ankara, Tahran, Dakar*. Trans. Esra Atuk. İstanbul: İletişim Publishing, 2015.
- Bayur, Hikmet. "Kuran Dili Üzerine Bir İnceleme", "Belleten", *Turkish Historical Society*. 22 / 88 (1958).
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Culture & Arts Publishing, 2008.
- Borak, Sadi. *Atatürk ve Din*. İstanbul: Özyılmaz Printing, 1997.
- Bozkurt, Turan. *Atatürk'ün İslam'a Hizmetleri*. İstanbul: Yılmaz Publishing, 2011.
- Bozkurtoğlu, Zeki M. *Cumhuriyet Fazilettir: Atatürk'ün İslam Görüşü ve Hayatı, Hurafeye Cevap*. Ankara: Gen Agency, n.d.
- Cündioğlu, Düccane. *Kuran Çevirilerinin Dünyası*. İstanbul: Kapı Publishing, 2018.
- Cündioğlu, Düccane. *Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi*. İstanbul: Kitabevi Publishing, 1998.
- Dafı, Muhammed. *Kemalizm ve Din*. Ankara: Ardıç Publishing House, 1997.
- Dickens, Arthur Geoffrey. *Martin Luther and the Reformation*. London: The English Universities Press, 1967.
- Elton, Rudolph. *Reformasyon Avrupası 1517-1559*. Trans. Aziz Yardımlı. İstanbul: Idea Publishing, 2012.
- Febvre, Lucien. *Martin Lüther Alinyazısı*. Trans. Serpil Gürer. Ankara: Çözüm Publishing, 2016.
- Figlali, Ethem Ruhi. *Atatürk, Din ve Laiklik*. Ankara: Ataturk Research Center Publications, 2016.
- Forte, Dieter. *Martin Lüther ve Thomas Münzer ya da Muhasebenin Başlangıcı*. Trans. Sargut Sölcün. İstanbul: Kaynak Publishing, 1983.
- Gökalp, İskender and François Georgeon. *Kemalizm ve İslam Dünyası*. Trans. Cüneyt Akalin İstanbul: Arba Publishing, 1990.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Ministry of Education Publications, 2004.
- Güventürk, Faruk. *29 Yıl Sonra Atatürk İnkılaplarına Bakış*. İstanbul: Ak Publishing, 1968.
- Hagemann, Ludwig. *Martin Lüther ve İslam Anlayışı*. İzmir: Dokuz Eylül Publishing, 2000.
- Işık, Mehmet. *Atatürk'ün Din Anlayışı: Atatürk Dinsiz miydi?* İstanbul: Yediveren Publishing, 2011.
- İmamoğlu, Tuncay. *Modern Batı Düşüncesinin Felsefi Temelleri Din ve İnsan Algısı Üzerine Bir Değerlendirme*. İstanbul: İz Publishing, 2003.

- Jaeschke, Gotthard. *Yeni Türkiye'de İslamlık*. Trans. Hayrullah Örs. Ankara: Bilgi Publishing, 1972.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Atatürk'ün Kuran Kültürü*. İstanbul: İlgı Publishing, 2006.
- Kinross, Patrick. *Atatürk The Rebirth of a Nation*. İstanbul: Remzi Publishing, 2004.
- Koray, Cenk. *Kuran, İslam, Atatürk ve 19 Mucizesi*. İstanbul: Altın Books Publishings, 1994.
- Kutay, Cemal. *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret: Türkçe İbadet, Ana Dilimizde Kulluk Hakkı*. İstanbul: Özgün Agency, 1997.
- Kuzu, Ali. *Atatürk ve İslam*. İstanbul: Yılmaz Publishing, 2015.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Dost Publishing, 2009.
- Lilje, Hanns. *Martin Luther 1483/1983*. Bonn: Inter Nationes, 1983.
- Luther, Martin and Calvin, John. *Seküler Otorite ve Sivil Yönetim*. Trans. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Pinhan Publishings, 2016.
- Luther, Martin. *95 Tez*. Trans. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Culture Publishings, 2017.
- Manaz, Abdullah. *Atatürk Reformları ve İslam*. İstanbul: IQ Culture & Arts Publishing, 2010.
- Manaz, Abdullah. *Martin Lüther'in Uzun İlmihali*. Trans. Nur Nirven. İstanbul: GDK Publishing, 2011.
- Meydan, Sinan. *Bir Ömrün Öteki Hikayesi Atatürk ile Allah Arasında*. İstanbul: İnkılap Books, 2016.
- Meydan, Sinan. *Öteki Mehmet Akif Vaiz*. İstanbul: İnkılap Books, 2015.
- Mikusch, Dagobert von. *Avrupa ve Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemal*. Trans. Esat Mermi Erendor. İstanbul: Yeni Gün News Agency Press and Publishing, 2000.
- Nahid, Hashim. *Türkiye İçin Necat ve İtila Yolları*. İstanbul, 1912.
- Olcaytu, Turhan. *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? İnkılabımız İlkelerimiz*. Ankara: Technical Printing Industries Publishing, 1984.
- Olgun, Hakan. *Lüther and Reform*. Ankara: Fecr Publishing, 2001.
- Ortaylı, İlber. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. İstanbul: Kronik Publishing, 2018.
- Ökten, Kaan H. *Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş*. İstanbul: Alfa Publishing, 2003.
- Özcan, Mustafa. *İslamın Sembolleri Ezan ve İbadet Dili Tartışmaları (Kuran ve Hermenötik)*. İstanbul: Yeni Asya Publishing, 2003.
- Öztürk, Osman. *Kuran-ı Kerim'de Lisan*. İstanbul: Gonca Publishing, n.d.
- Palazoğlu, Ahmet Bekir. *Atatürk İnkılapları (Milletin Çağdaşlaşması)*. Ankara: Türk Hava Kurumu Publishing, 1999.
- Sayyid, Abdullatif. *Kuran'ın Zihni İnşası*. Trans. Kurşat Atalar. İstanbul: Pınar Publishing, 1995.
- Sherrill, Charles H. *Bir Amerikan Büyükelçisinin Gözünden Gazi Mustafa Kemal*. Ed. Berk Kuruçay. İstanbul: Karakarga Publishing, 2018.
- Skinner, Quentin. *Reform: Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Trans. Eren Buğlalı & Barış Yıldırım. Ankara: Phoenix Publishing, 2nd Volume, 2010.
- Smith, P. *Rönesans ve Reform Çağı Bir Sosyal Arkaplan Çalışması*. Trans. Serpil Çağlayan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Culture Publishings, n.d.
- Sormunen, Eino. *Martin Lüther: Kutsal İnanç Adamı*. Trans. Pekka Karvaren. İstanbul: Zafer Publishing, 1984.
- Soyak, Hasan Rıza. *M. Atatürk'ten Hatıralar*. İstanbul: Yapı Kredi Publishing, 2019.
- Subaşı, Necdet. *Türk Aydınının Din Anlayışı*. İstanbul: Yapı Kredi Publishing, 1996.
- Tanrıöver, Hamdullah Subhi. *Dağ Yolu (I)*. Ankara: Ministry of Culture Publications, 2000.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul: Turhan Publishing, 1981.
- Usta, Emine Şeyma. *Atatürk'ün Hazırlattığı Türkçe Hutbeler*. İstanbul: Hoşgörü Publishing, 2010.
- Wiener, Peter F. *Hitler'in Manevi Atası Martin Lüther*. Trans. Hakan Olgun. İstanbul: Kaknüs Publishing, 2002.

Yamak, Harika. *Atatürk'ün Din Anlayışı*. İstanbul: Kilim Publishing, 2010.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Atatürk'ün Türkçeye Çevirttiği Kuran-ı Kerim Türkçe Meali*. Ankara: Gece Publishing, 2017.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kuran Dili 1935-1938*. İstanbul: Eser Publishing, 1st Volume, 1979.

Zülfikar, Hamza. "Çağatayca Bir Kuran Tefsiri", *Journal of Turkology*. 6 / 1 (1974).

Encyclopedia

İslam Ansiklopedisi, vol. 28, TDV Publishing, Ankara, 2003.

Resources on The Internet

<https://islamansiklopedisi.org.tr/meclis-i-mesayih> Date Of Access: 15.05.2021

APPENDIX

T.C. GİZLİLİĞİ 3 11 1197 tarih ve 07019 sayılı Orayla KALDIRILDI

Konuyu
Emreyle

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Özü 15/2/938

U. K:1
H. 209

Arapça tekbir alan karamanlı Hasan HK.

Vilâyet Muftuluğuna

4/2/938 gün ve 1341/383 sayılı yazı karşılığıdır.

1- Kurban bayramı günü sabahı camiler de vaiz vermeleri ten-
sip ve listesi verilen kişilerden Karamanlı Hasan Gemalmaz camisin-
de düanın sonunda arapça tekbir almıştır .

2- Ne için tekbiri türkçe almadığı sorulmuş tekbirin türkçe
alınması hakkında kendisine tarafınızdan böyle bir tebliğat yapılmadığını ve türkçe tekbiri bilmediğini söylemiştir .

3- Badema resmi vaizlerden başka böyle ehliyetsiz kimselere
kat'iyen izin verilmeyecektir .

4- Resmi veizlere de diyanet işleri reisliğinden gelen
evamir ve talimatın ~~bu~~ iyice anlatılması lâzımdır .

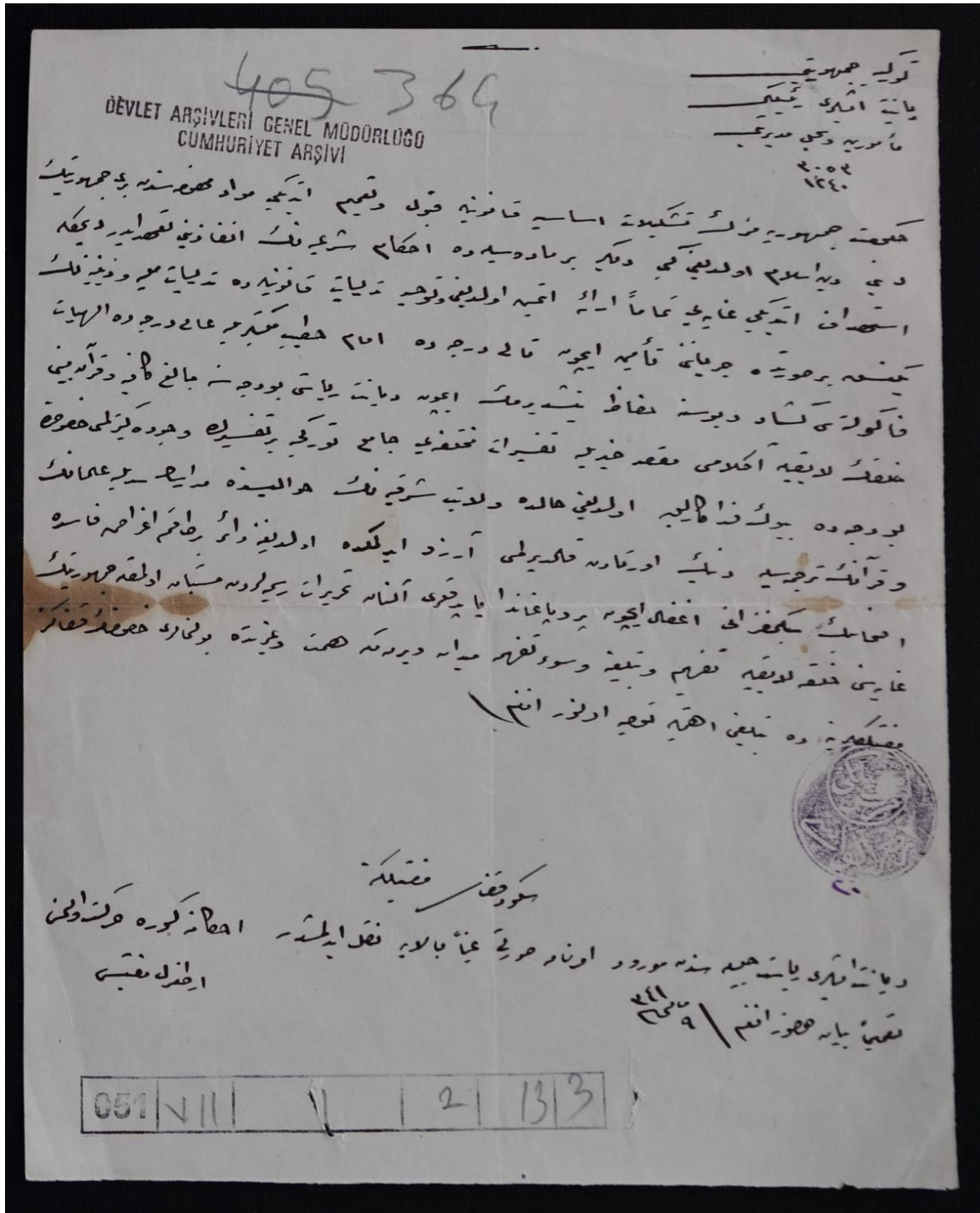
5- Badema bu suretle hareket edilmesini ve tekbirin türkçe
alınması hususunda Karamanlı Hasana tarafınızdan bir tebliğat ya-
pılıp yapılmadığının bildirilmesini dilerim .

Em.Md.
Da.

Vali
A. T. Coşay

051	V42	1	12	102	12
-----	-----	---	----	-----	----

"Notification of whether Hasan Gemalmaz of Karaman was informed about receiving Takbir in Turkish", 15.02.1938, The Republic Archive, Ministry of Religious Affairs, 12-102-1

"The gentle relaying of the republic to the public since there has been propaganda citing "we are losing our religion" in the eastern provinces which is put against efforts such as creating Imam Hatip Schools, theological faculties and preparing Qur'an interpretations" 09.05.1925, The Republic Archive, Head of Religious Affairs 2-13-3.

T C
P T T I G M

TELGRAF

(Örnek : İEB 1)

Yol

Servis İşaretleri

Adres : _____

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sıra No	İlk merkez	No	KELİME	VERİLDİĞİ		RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI		İMZA
				Tarih	Saat			Tarih	Saat	
						HUSUSİ				

OLUNUR 17/12/51 == ABDULLAH YILMAZ ÇOBAN TAVAS İLCESİ (ORTA MAHALLE OCAK KONGRESİ HEYETİ UMUMİYESİ ADINA KONGRE BAK V=+++++++)

030 01 90 562 51

T C
P T T I G M

TELGRAF

(Örnek : İEB 1)

Yol

Servis İşaretleri

Adres : SAYIN BAY ADNAN MENDERES BAKAN ANKARA ==

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

11116

Sıra No	İlk merkez	No	KELİME	VERİLDİĞİ		RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI		İMZA
				Tarih	Saat			Tarih	Saat	
++	8097	KIRKAGAC	39 71	5/12	1/30	HUSUSİ				

İNAM HATİP OI NN HATİP OKULU MUFREDAT PROGRAMININ HAZIRLIK KOMİSYONUNCA İHTİLAFI MUNCER OLAN BAHİSTE MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞININ NOKTAI NAZARI ÜZERİMİZDE MUSBET BİR TESİR YAPMAMIŞTIR. DİYANET İŞLERİNİN YERİNDE OLAN SURETİ KABULU YÜKSEK ALAKA VE MUDAHALENİZLE TEMİN EDİLMİSİ HALINDA UMUMİ EFKAR MEYANINDA ÜZERİMİZDEKİ TESİRİ BAHTİYARLIK SURETİNDE KENDİSİNİ GOSTERECEKTİR. KISABİR ZEMAN İCİNDE BÜYÜK MİLETİMİZİN DERİN SEMPATİSİNİ ŞAHSEN TEMİNE MUVAFFAK OLAMI

T C
P T T İ G M

M. E. R. (Örnek İEB 1)

TELGRAF

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yol
Servis İşaretleri

Devlet telgraf muhaberatında
delay: mesafeye göre

Adres : 39082

ELT BAŞ BAKAN ADNAN MENDERES ELİLE BÜYÜK HİLLET

MECLİSİ BAŞKANLIĞINA ANKARA =+++

Sıra	İlk merkez	No	KELİME	VERİLDİĞİ	RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA
+++	9521	TAVAS	101	66	17/12/51	14	HUSUSİ	

++ = HAFİZ HATİP İMAN VAİZ OKULLARINDA OKUNACAK KİTAPIN YENİ HARFLERLE HANAYI HAKİKİSİNİ TAŞIYAMAYACAĞINDAN DİYANET İŞLERİ REİSİNİN MUTALAASINE UYULARAK ADLARI YAZILI OKULLARDA ARAP HARFLARI İLE YAZILI KURANIN OKUNMASINI VE YÜKSEK MECLİSİN DİYANET İŞLERİ BAŞKANI MUTALAASINI TASHİPLE HİLLİ EĞİTİM BAKANIN MUTALAASININ REDDİ İSTİRHAM

T C
P T T İ G M

(Örnek İEB 1)

TELGRAF

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yol

Devlet telgraf muhaberatında

Adres :

ZATİ DEVLETLERİNİN BU TEMENNİZE YERİNE GETİRECEĞİNE İNANIYORUM BÜYÜK

SAYGILARIMLA = RIZA KAYA TIPLI+++++

Sıra No	İlk merkez	No	KELİME	VERİLDİĞİ	RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA
				Tarih	Saat	HUSUSİ	Tarih	Saat

030 01 90 562 5

3

LOZAN KONFERANSI ÖNCESİNDE TBMM'NİN ANKARA DIŞINA TAŞINMASINA İLİŞKİN MECLİS'TE YAPILAN TARTIŞMALAR

THE DISCUSSIONS IN THE TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY ABOUT MOVING IT OUTSIDE ANKARA BEFORE THE LAUSANNE CONFERENCE

TURGUT İLERİ*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşının sona ermesiyle Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. İtilaf Devletleri Antlaşma hükümlerine aykırı olarak Anadolu topraklarını işgal etmişlerdir. İşgallere son vermek amacıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından Millî Mücadele başlatılmıştır. Mücadele başarı ile sürdürülmüş, ancak Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde ordu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum Mecliste ciddi endişe yaratmış, Yunan kuvvetlerinin ileri hareketinin Ankara için tehdit oluşturacağı düşünülmüştür. Tehlikenin Ankara'ya yaklaşmış olması, Büyük Millet Meclisi ve Hükümetin Kayseri'ye taşınmasını gündeme getirmiştir. Konu Meclisin gizli oturumunda tartışılmış, sonuçta Meclisin ve Hükümetin Ankara'da kalmasının doğru olacağına karar verilmiştir.

Hükümetin ve Büyük Millet Meclisi'nin Ankara dışına taşınması meselesi ikinci kez, Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Muharebesinin kazanılmasından sonra Meclis gündemine getirilmiştir. Bu defa taşınma isteği, Ankara'da hayat pahalılığının olması, kiralık konut bulma zorluğu ve geçim sıkıntısı gibi ekonomik gerekçelere dayandırılmıştır. Konu, Meclis genel kurulunda her yönüyle müzakere edilmiştir. Önergeye itirazlar yoğun olmuştur. Sonuçta, Lozan görüşmeleri öncesi böyle bir tartışmanın yapılmasının uygun olmayacağı ve etraflıca düşünülmüş hareket edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ankara'da ev kiralının fazla olduğu görüşü doğru olmakla birlikte hem pahalılığı önlemek hem de ev fiyatlarını daha uygun bir seviyeye getirmek için Meclise bir kanun teklifi verilmesi ve taşınma için ileri sürülen gerekçelerin ortadan kaldırıp bir çözüm bulunmasının daha doğru olacağı savunulmuştur. Bu çalışmada, konu üzerinde Mecliste yapılan tartışmalar hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, BMM, Lozan, Meclis, Meclisin Taşınması.

ABSTRACT

After the World War I, the Armistice of Mudros was signed between The Ottoman Empire and the Allies. However, the Allied forces invaded Anatolia against the decisions taken in the Mudros Armistice. The national struggle was started by Mustafa Kemal Pasha to end the invasions in Anatolia. The struggle was carried on successfully but, the Turkish forces had to step back in Kütahya-Eskişehir Wars. This situation caused serious concern in Grand National Assembly, and it was thought that the forward movement of the Greek forces would pose a threat to Ankara. When the threat increased, the moving of the Grand National Assembly to Kayseri was became the agenda of the Assembly to be discussed. The issue was discussed in the secret session of the Assembly, and it was decided that it would be the right idea for the Assembly and the Government to stay in Ankara.

The moving of the Government and the Grand National Assembly outside Ankara for the second time was carried to the agenda of the Assembly after winning the Great Offensive and the Battle of the Commander-in-Chief. Nevertheless, the reason to move, this time, was based on economic reasons such as the high cost of living in Ankara, the difficulty of finding rental housing and financial difficulties. The issue was discussed in all aspects in the Turkish Grand National Assembly. Objections to the proposal was intense. In conclusion, it was pointed out that it would not be appropriate to hold such a discussion before Lausanne talks and that it should be discussed in detail. Although it is true that the house rents are high in Ankara, a law proposal should be submitted to the Parliament in order to prevent the cost and to bring the house prices to a more suitable level; It was argued that it would be better to eliminate the reasons put forward for the relocation and to find a solution. This study was about the discussions made in the Turkish Grand National Assembly about the issue.

Keywords: Ankara, Grand National Assembly, Lausanne, The Assembly, Transport of the Assembly.

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, turgut.ileri@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2029-1354.

Extended Abstract

At the beginning of the 20th century, the First World War started in Europe, and the Ottoman Empire participated in this war with Germany. At the end of the war, when Germany was defeated by the Entente Powers and withdrew from the war, the Ottoman Empire was also deemed as defeated. After the war, Mudros Armistice Agreement was signed with the Ottoman State and the Entente States immediately put the treaty into practice put into practice the treaty, which had heavy provisions, and started the invasion of Anatolia. The National Struggle was started in order to liberate the country's lands from occupation and to ensure independence. Mustafa Kemal Pasha was the leader and guide of National Struggle in this context, congresses were held, decisions were made, and it was thought that a place became a center where the struggle would continue. Ankara, which is located in the middle of Anatolia, had many advantages, making it the center of the National Struggle. It could be said that the arrival of Mustafa Kemal Pasha and the Representation Committee to Ankara was a turning point for the history of Ankara. This event changed the fate of this small city, which is located on the passageways of Central Anatolia, which was neglected due to the impossibilities of those days and weak in terms of economy. The occupation of Istanbul on March 16, 1920, and the dissolution of the Assembly of Deputies paved the way for the opening of the Grand National Assembly in Ankara. On April 23, 1920, the Grand National Assembly was opened with the participation of the deputies from Istanbul and different parts of Anatolia and the public. With the opening of the Assembly, the task of the Representation Committee ended. Then, with the establishment of the government, Ankara has become the struggle center completely. Now Turkey would be managed here. Following these developments, Ankara had become the center of attention for outside world. Ankara, a candidate to be the capital of Turkey legally became a central city.

While these developments were taking place, defense-based wars continued with regular army units against the Greek invasion on the Western Front. The fight on this front continued successfully, but the army had to withdraw in the Kütahya-Eskişehir Battles. This situation caused serious concern in the Assembly, and it was thought that the next movement of the Greek forces would pose a threat to Ankara. The fact that the danger was approaching Ankara, the idea of movement the Grand National Assembly and the Government to Kayseri came to agenda. The issue was discussed in the secret session of the Assembly, some of the MPs stated that the Assembly should be moved to Kayseri and found the proposal appropriate. However, some deputies remained indecisive. In this very confused session, Erzurum Deputy Mustafa Durak took the floor and stated that the army was strong, that he hoped that the army would win eighty or ninety percent when it entered the war, and that the decision of the delegation regarding the relocation was wrong. The issue was discussed with its positive and negative aspects, as a result, it was decided that it would be right for the Parliament and the Government to stay in Ankara. Thus, the discussions about the move of the Government and the Parliament from Ankara to another location due to the threat Ankara faced, came to an end.

The issue of moving the Grand National Assembly and the Government out of Ankara for the second time was brought to the agenda of the Assembly after the decisive victory in the Western front, before the Lausanne Conference started. The proposal on the subject was prepared on October 18, 1922 and submitted to the Presidency of the Assembly with the signatures of Kastamonu Deputy Abdulkadir Kemalî Bey and 115 deputies. This time, the justification for the move was different from the previous one. As the reasons for the move of the Grand National Assembly to another city outside of Ankara; difficulty finding a house in Ankara, cost of living and difficulty in making a living; it was shown that civil servants, police officers and military officials, especially the deputies, were in a difficult situation. For this, it was emphasized that the Parliament should move to one of the cities of Bursa, Konya or Izmir, which had more comfortable living and subsistence conditions, and it was an urgent need.

The issue of moving the assembly to another city was put on the agenda in the session of the Grand National Assembly on 19 October 1922 and serious discussions were made on the proposal. One of the first deputies who gave a speech was Amasya Deputy Ömer Lütfi Bey. Ömer Lütfi Bey in his speech pointed out that in the hard times of the country, the nation sent them by election they did not send the Assembly to move elsewhere, and that it

was not meaningful for the Assembly to dictate this issue and pointed out the unnecessary of moving. Similarly, there have been objections to the motion from other attorneys.

The issue was discussed with all aspects in the Grand National Assembly. Objections to the motion were intense. In conclusion, it was pointed out that it would not be appropriate to hold such a discussion before the Lausanne talks and that it should be acted with thorough thought. Furthermore, the transfer of the Parliament and the Central Government to Izmir, Konya or Bursa would bring a new financial burden; although it was true that the house rents were high in Ankara, a law proposal should be submitted to the Parliament in order to prevent the cost and to bring the house prices to a more suitable level.

Finally, in a period when peace was not achieved yet, the borders of the country were not determined and independence was not fully approved, only the excuse of being expensive and the difficulty of finding a house in Ankara was emphasized, and the misconduct of moving the Assembly was emphasized, and opinions were expressed that it was not appropriate in terms of timing. The subject of relocation, which was brought to the Parliament for the second time based on economic and social reasons, was removed from the agenda due to the harsh opposition of the representatives.

Giriş

20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan topraklarına saldırıların olması üzerine buraları savunmak amacıyla İtalya ve Balkan Devletleri ile savaşa girmiş, her iki bölgede yapılan savaşlardan toprak kaybederek çekilmiştir. Kısa bir süre sonra Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı başlamış, bir kısım devlet adamlarının etkisiyle ve son dönemde kaybedilen toprakların geri alınacağı ümidiyle Osmanlı Devleti de bu savaşa katılmıştır. Savaşta Çanakkale ve Irak Cephesi gibi bazı cephelerde başarı elde edilmiş ise de ittifak edilen Almanya'nın yenilmesi ve savaştan çekilmesi üzerine Osmanlı Devleti de mağlup sayılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti ile Mondros Ateşkes Antlaşması yapılmış, İtilaf Devletleri ağır hükümler taşıyan antlaşmayı hemen uygulamaya koymuştur. Adana'yı Fransızlar, Urfa, Maraş ve Antep'i İngilizler, Antalya ve Konya'yı İtalyanlar, İstanbul'u İtilaf Devletleri, yine Samsun ve Merzifon'u İngilizler ve 15 Mayıs 1919'da galip devletlerin gemilerinin koruması altında İzmir'i Yunanlılar işgal etmiştir.¹ İşgalin ilk gününde beş binden fazla insan katledilmiş, evler yağmalanmış ve benzeri görülmemiş vahşet yaşanmıştır.² Bu olay adeta bardağı taşıran son damla olmuştur. Tüm millet, bu işgalden olağanüstü etkilenmiş, Yunan kuvvetlerinin Anadolu topraklarında ilerleyişi karşısında ölümüne bir mücadeleye girmekten geri durmayacak bir bilince sahip olmuştur.³ Türk Milleti'nin karşı karşıya kaldığı bu tablo karşısında Mustafa Kemal Paşa, arkadaşları ile İstanbul'da yaptığı bir dizi toplantı sonrası Anadolu'ya geçme kararı almıştır. Ülke topraklarının işgalden kurtarılması ve bağımsız olarak yaşamayı temin için milletle birlikte hareket etmek üzere, 9. Ordu Müfettişi görevi ile 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır. Samsun'dan Havza'ya, ardından 12 Haziran'da Amasya'ya gelinmiştir. Burada yakın arkadaşları ile yapılan görüşmelerden sonra 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi yayınlanmıştır. Genelgede yer alan “*...Vatanın bütünlüğü, milletin istiklali tehlikededir... Hükümet üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum, milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor. Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır...*” ifadeleri ile içinde bulunulan durum birkaç cümle ile özetlenmiş ve çözüm için formül de açıklanmıştır. Kararlılıkla hazırlandığı anlaşılan genelgeyle, dolaylı olarak millet egemenliğini esas alan bir devletin kuruluşuna işaret edilmiştir.⁴ Amasya Genelgesi, içerik bakımından aynı zamanda Milli Mücadelenin amacını, gerekçe ve yöntemini ortaya koymuş, Sivas'ta yapılacak Milli kongreye davet niteliğini taşımıştır.

Amasya'da çalışmalarını tamamlayan 3. Ordu Müfettişi⁵ Mustafa Kemal Paşa, beraberindeki heyetle Tokat ve Sivas vilayetleri üzerinden, daha önce yapılması planlanan Erzurum Kongresine katılmak üzere 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a ulaşmıştır. Kongre 23 Temmuz günü başlamış 7 Ağustos'ta sona ermiştir. 14 gün süren

¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1918-1927, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1995, 1.

² Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ankara: Ocak Yayınları, 2000, 54.

³ Bilge Orhunlu, *Mütareke Dönemi, Emperyalist Batı'nın ve Yerli İşbirlikçilerin Gerçek Yüzü*, 3. Baskı, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2011, 262.

⁴ Mehmet Evsile, “Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14/ 40 (1998), 96.

⁵ İstanbul Hükümeti, 9. Ordu Müfettişliği sorumluluk sahasını, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından yaklaşık bir ay sonra yaptığı düzenleme ile Üçüncü Ordu Müfettişliği sahası olarak belirlemiştir. 14 Haziran 1919 tarihinden itibaren Mustafa Kemal Paşa, resmi yazışmalarında Üçüncü Ordu Müfettişi sıfatını kullanmıştır. Bakınız; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1995, s. 69-70.

çalışmalar sonunda; “...Ulusal sınırlar içinde vatan bir bütündür, bölünemez. Vatanı kurtarma yolunda İstanbul Hükümeti muktedir olamazsa geçici bir hükümet kurulacaktır. Milli kuvvetleri ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır. Hristiyan halka sosyal dengemiz bozacak haklar verilemez. Manda ve himaye asla kabul edilemez. Milli meclis bir an önce açılmalı ve hükümet işlerinin denetimi sağlanmalıdır” denilerek, atılması gereken adımlarla ilgili kararlar alınmıştır. Toplanış amacı mahalli olmakla beraber aldığı kararlar bakımından milli bir kongre özelliğini taşıyan Erzurum Kongresi, bundan sonraki atılacak adımların ve girişimlerin temelini oluşturmuştur.⁶

Erzurum Kongresinin sona ermesinden sonra, Amasya Genelgesi ile toplanacağı duyurulan Sivas'ta yapılacak kongreye katılmak üzere Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti Erzurum'dan ayrılarak 2 Eylül'de Sivas'a gelmişlerdir.⁷ Sivas Kongresi 4 Eylül günü başlamış, 11 Eylül günü sona ermiştir. Bütün milletçe bilinen iç ve dış tehlikelerin yarattığı milli uyanıştan doğan kongrede özetle; Türk topraklarının hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütün olduğu, işgale uğrayan her bir yerin birlikte savunulacağı, azınlıklar sosyal dengeyi bozucu haklar verilmeyeceği, manda ve himayenin asla kabul edilmeyeceği,⁸ Milli Meclisin bir an evvel toplanması ve milletin geleceğinin Meclisin kontrolüne bırakılması gerektiği, milli cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla tek isim ve amaç etrafında toplandığı ve nihayet kongrenin seçtiği Temsil Heyeti'nin, Meclis açılıncaya kadar vaziyeti idare edeceğini içeren çok önemli kararlar alınmıştır.⁹ Kongrede seçilen Temsil Heyeti, Milli Mücadelenin adeta beyni olmuş, Büyük Millet Meclisi (BMM) açılıncaya kadar Hükümet görevini yürütmüştür.¹⁰

Sivas Kongresinden sonra, Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti ile temas kurmaya çalışmış, bu girişimin sonucunda 20-22 Ekim tarihlerinde Amasya'da İstanbul Hükümeti temsilcisi Salih Paşa ile görüşme yapılmıştır. Amasya Görüşmesinde, ağırlıklı olarak seçimlerin yapılması ve Meclis-i Mebusan'ın toplanacağı yerin belirlenmesi konusu tartışılmış, İstanbul Hükümeti temsilcisi Salih Paşa İstanbul'da toplanması fikrinde ısrar etmiştir. Bu konuyu Mustafa Kemal Paşa, ordu komutanları ile görüşmeyi uygun görmüş ve 16-28 Kasım 1919'da Temsil Heyeti üyeleri ve bazı kolordu komutanları ile Sivas'ta toplantı yapılmıştır. Yapılan tartışmalar sonunda Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu toplantıda, Anadolu seçilen mebusların İstanbul'a gitmeden önce bir araya gelmelerinde yarar görülmüş ve nerede toplanılacağı konusu da görüşülmüştür. Toplanma yeri ile ilgili görüşmeler hakkında bilgi veren Ali Fuat Paşa hâtrâtında; Temsil Heyeti ve kumandanların evvela Ankara, sonra Konya ve Eskişehir'den birisinin tercih edilmesi üzerinde durduklarını, Konya'nın henüz sükûnet bulmaması nedeniyle sıcak bakılmadığını, dolayısı ile Ankara ve Eskişehir'den birisinin düşünüldüğünü ve müzakereye katılanların çoğunun Ankara'yı daha uygun gördüğünü ifade etmektedir.¹¹ Sonuçta Ankara'da toplanmanın en doğru seçenek olduğu kabul edilmiştir.¹² Bu karar, Ankara'nın gelecekteki kaderini belirleyen adım olmuştur. Ankara'nın adı ilk kez burada zikredilmiştir.¹³ Burası artık sadece İstanbul'a gidecek mebusların bir toplanma yeri olmayacak, ilerde daha da önemli adımların atılacağı, plan ve programının yapılacağı, Milli Mücadelenin kalbinin atacağı, alınan kararlarla mücadelenin sevk ve idare edileceği bir merkez konumuna gelecektir. Yüklenen bu sorumlulukla Ankara, ikinci kez önemsenen bir kent olacaktır. Ardından üç

⁶ Refik Turan vd., *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 18. Baskı, Ankara: Okutman Yayıncılık, 2011, 96-97.

⁷ Yaşar Akbıyık, *Osmanlıdan Türkiye'ye Tarih Toplum Siyaset*, Ankara: Semih Ofset, 2012, 209.

⁸ Sivas Kongresinde en fazla tartışılan konulardan biri manda ve himaye konusu olmuştur. Delegeler, toprak bütünlüğüne sahip ve bağımsız olmayan bir Türkiye'nin yaşamamasının mümkün olmayacağını ısrarla dile getirmişlerdir. Kongreye Askeri Tıp öğrencileri adına katılan bir genç, manda fikrinden yana olanlara vatanseverlik konusunda ders verir nitelikte bir konuşma yapmıştır. Öğrenci konuşmasında: “Paşam delegesi bulunduğum Tıp öğrencileri beni buraya istiklal yolundaki çalışmaya katılmak üzere gönderdi. Mandayı kabul edemem... Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle reddederiz. Manda fikrini siz kabul ederseniz, sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i vatan kurtarıcısı değil, vatan batırıcısı olarak adlandırır ve telin ederiz” diyerek Mustafa Kemal Paşa'yı da duygulandırmıştır. Paşa'nın gence cevabı: “*Evlat, müsterih ol! Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz azınlıkla kalsak dahi mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklal ya ölüm*” olmuştur. Bakınız; Akbıyık, *Osmanlıdan Türkiye'ye*, 210. Ayrıca; Hikmet Bey'in Kongredeki çalışmaları hakkında, Mehmet Alparğu, “Sivas Kongresi ve Hikmet Bey”, *Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı* (Ed.: İbrahim Ethem Atnur), Ankara: 2012, 793-797.

⁹ Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, 90-92.

¹⁰ Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975, IX-X.

¹¹ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 259.

¹² Oğuz AYTEPE, “Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması”, *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34 (2004), 18.

¹³ Sivas'ta komutanlarla yapılan toplantıda Mebuslar Meclisinin İstanbul'da toplanması kararı alındıktan sonra, Anadolu'dan seçilen mebusların İstanbul'a gitmeden önce bir araya gelmeleri, Meclis çalışmalarında nasıl bir yol izlemeleri konusunda bilgilendirilmeleri amacıyla toplanacakları bir yerin belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu konuda yapılan görüşmede Ali Fuat Paşa, buluşma yerinin Eskişehir ve civarının olabileceğini dile getirmiştir. Ancak, Ankara'nın konum itibarı ile daha elverişli, Milli Teşkilat bakımından güçlü olması, savaşın devam ettiği Batı Anadolu'ya yakınlığı ve İstanbul'la ulaşım kolaylığı gibi avantajlarının bulunması tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır. Cebesoy, *Milli Mücadele*, 258-259. Ayrıca bakınız; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1968, 444-445.

Yıl gibi kısa bir süre sonra Ankara, avantajlı konumu, kesin zaferin kazanılmasında üstlendiği sorumluluk ve kararlılığı ile yeni kurulan Türk Devleti'nin başkenti olma onuruna mazhar olacaktır. Bu süreç onu Türkiye'nin başkenti yapmıştır. Böylece Ankara şehri, üçüncü kez gündemde yerini almıştır.

Ankara'nın, önce İstanbul'da bulunan Meclis-i Mebusuna seçilip gidecek mebusların toplanması ve ortak hareket etmeleri konusunda bilgilendirilmeleri için toplanma yeri, sonrasında yürütülen Milli Mücadelenin merkezi, Hükümet ve Meclisin ikametgâhı ve nihayet yeni kurulan Türk Devleti'nin başkenti olması durumu bu kenti müstesna bir yere oturtmuştur. Dolayısı ile buraya ilgi canlı tutulmuştur. Kentin, güvenliği, asayişi ve korunması önemli görülmüştür. Bu bağlamda olağanüstü bir dönem olması nedeniyle, kente yönelik tehdit ve tehlikeler karşısında önlemler alınmasına, Hükümet ve Meclisin çalışmalarının kesintiye uğramaması için çeşitli adımlar atılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda atılan adımlardan biri, Ankara'ya yönelik saldırılar nedeniyle kentin işgale uğraması ihtimaline karşı, Hükümet ve Meclisin başka bir kente taşınması olmuştur. Benzer bir talep, Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Zaferinin kazanılmasından sonra, Lozan görüşmeleri öncesi başka gerekçeler ileri sürülerek ikinci kez Meclis gündemine getirilmiştir. Ankara merkezli yürütülen Hükümet ve Meclis çalışmalarının daha güvenli görülen ve ekonomik yaşantı açısından da uygun bir yerde yürütülmesi Meclisin gizli ve açık oturumunda tartışma konusu olmuştur.

Çalışmamızda, coğrafi konum olarak Anadolu'nun ortasında yer alan ve Milli Mücadele'nin bir bakıma üssü olan Ankara'da bulunan Hükümetin ve BMM'nin Lozan görüşmeleri öncesinde Konya, Bursa veya İzmir'e nakledilmesi ile ilgili Mecliste yapılan tartışmalar hakkında bilgi verilecektir.

1. Ankara'nın Milli Mücadelenin Merkezi ve Başkent Olması

Yukarıda Amasya Genelgesi ile Sivas'ta toplanacağı duyurulan kongrenin başarılı bir şekilde yapıldığını, kongrede alınan kararlar ile izlenecek yol ve yöntemin belirlendiğini, İstanbul Hükümeti ile temasa geçildiğini, seçimlerin yapılarak Meclisin açılacağını ve nihayet Sivas'ta komutanlar ile yapılan toplantıda Ankara'nın, seçilen mebuslar için toplanma yeri olarak kararlaştırıldığından söz edilmişti. Sivas'ta çalışmalar tamamlandıktan sonra alınan kararları hayata geçirmek ve belirlenen programı uygulamak üzere, kongre için Erzurum'da bulunduğu günlerde bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından karargâh merkezi olarak belirlenen Ankara'ya Temsil Heyetiyle beraber hareket edilmiştir.¹⁴ Ankara'ya yapılacak yolculuğun bir süreliğine gizli tutulması istenmiş, sonrasında Heyet-i Temsiliye üyelerinden oluşan 19 kişilik kabile Kayseri, Kırşehir, Mucur ve Kaman üzerinden 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaşmıştır. Aynı gün Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa yayınladığı tebliğde "*Şimdilik Heyet-i Temsiliye'nin merkezi Ankara'dır*" diyerek bu konudaki düşüncelerini ifade etmiştir.¹⁵ Mazhar Müfit Kansu da "*Ankara'nın daimi merkez olmasını kararlaştırmıştık. Fakat gizli tutuyorduk*" sözleri ile Ankara'nın merkez yapılmasının daha önceden planlanmış olduğuna işaret etmiştir.¹⁶ Bu görüş ve düşünceler yanında, olaya farklı yaklaşım gösteren Milli Mücadele'nin kahramanlarından 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ın batısına geçmesini istememiştir. Bu konudaki düşüncesini; "*...Kuva-yı Milliye'yi temsil eden heyetin, değil Ankara'ya, hatta Sivas'ın batısına bile geçmemesi görüşümdedir. Çünkü Doğu illerinin Kuva-yı Milliyesi demek olan bu Heyet'in bütün bütün uzaklaşması, dolayısı ile bu illerin teşkilatsız kalmasına yol açacaktır*" şeklinde ifade etmiştir.¹⁷ Farklı şekilde görüşler söz konusu olmuşsa da sonuçta Ankara, 27 Aralık 1919 gününden itibaren Millî Mücadelenin merkezi olmuştur. Temsil Heyeti'nin buradaki ilk işi, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın toplanması için hazırlıklara başlamak olmuştur. Bundan maksat; milli kurtuluş hareketinin Millet Meclisinin var olduğu bir düzen içinde yürütülmesi, davanın haklılığı ve meşru bir zemine dayandığı fikrinin hem içte hem de dışta benimsetilmesini sağlamaktır.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gelişleri bu kentin tarihi için bir dönüm noktasıdır denilebilir. Bu olay, Orta Anadolu'nun geçiş yolları üzerinde bulunan, o günlerin imkânsızlıkları nedeniyle bakımsız ve

¹⁴ Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi sonrasında 4 Ağustos 1919 tarihinde Ankara'nın, Milli Mücadelenin merkezi olarak düşündüğünü Ali Fuat Paşa'ya bildirilmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın "*Garbi Anadolu için en büyük merkez ve mercein Ankara olması muvafıktır*" sözleri bu konuda onun kanaatini ve düşüncesini ortaya koymaktadır. Bakınız, Aytepe, "Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması", 18. (dipnot 9).

¹⁵ Atatürk, *Nutuk*, 228.

¹⁶ Bilal N. Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1994, 504-505.

¹⁷ Atatürk, *Nutuk*, 229.

¹⁸ Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1989, 64. Bu çalışmada 27 Aralık 1919'da Temsil Heyeti'nin Ankara'ya yolculuğu, Ankara'nın siyasi, idari ve stratejik durumu ve Temsil Heyeti'nin Ankara'daki çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

ekonomi bakımından da zayıf olan bu küçük kentin alın yazısını değiştirmiştir. Ankara'nın sahip olduğu konum yanında özellikle de Ankaralıların gösterdikleri sevgi, saygı ve konukseverlik isabetli bir yer seçimi yapıldığını göstermiştir. Ankara'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti öncülüğünde tüm halk, Temsil Heyeti'nin her türlü ihtiyacını karşılamak üzere seferber olmuşlar, Temsil Heyeti'nin ağırlanması ile ilgili gerekli olan maddi desteği sağlamışlardır. Sözün özü o günün şartlarında Ankara halkı üzerine düşen her türlü fedakârlığı yerine getirmiştir.¹⁹ Buradaki olumlu hava ve mücadelenin yürütüleceği cephelere yakın oluşu, sevk ve idarenin daha kolay olabileceğini düşündürmüştür. Ardından İstanbul'un işgali ve Mebuslar Meclisinin dağılması, BMM'nin Ankara'da açılmasına zemin hazırlamıştır. 23 Nisan 1920 günü, Hacı Bayram Camiinde Cuma namazı kılındıktan sonra İstanbul'dan ve Anadolu'nun değişik yerlerinden gelen milletvekilleri ve halkın katılımı ile BMM açılmıştır. Meclisin açılması ile de Temsil Heyeti'nin görevi sona ermiştir. Böylece Ankara tam anlamı ile merkez durumuna gelmiştir.²⁰ Meclisin Ankara'da açılması durumu, Ankara'yı ikinci kez toplumsal dayanışmanın ve milli hareketin merkezi haline getirmiştir.

2 Mayıs 1920 günü BMM'de ilk Hükümet'in kurulması ile Ankara, fiilen Hükümet Merkezi olmuştur. Artık Türkiye buradan yönetilecektir. Bu gelişmelerin ardından dış Dünya'nın da gözü Ankara'ya çevrilmiştir. Yeni sahip olduğu konumuyla Ankara, hukuken Türkiye'nin başkenti olmaya aday bir kent haline gelmiştir.²¹

Ankara'da Hükümet'in kurulmasının üzerinden yaklaşık dokuz ay geçtikten sonra başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması konusu BMM'ne getirilmiştir. Bu konuda ön hazırlığını yapan İcra Vekilleri Heyeti, 31 Ocak 1921 günü Ankara'nın başkent olmasını içeren tezkereyi Meclis Başkanlığına sunmuştur. Tezkerede Merkezi Hükümetin (başkent) teşkili için bir komisyonun kurulması ve bu komisyona Meclisten üç üye verilmesi isteği yer almış, bu hususta daha önce, 28 Kasım 1920 tarihinde hazırlanan kararname Mecliste okunarak tartışmaya açılmıştır.²² Kararnamede, Müdafaa-i Milliye sınırları nazarından bakılarak harita üzerinde Merkezi Hükümet olabilecek yerlerin belirlenmesinin Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti' ne bırakılması, bu konuda bilgi ve ihtisas sahibi kimselerden bir komisyonunun kurulması ve bu komisyonun da Hükümet Merkezi olabilecek bir şehir mahallini tespit edecekleri belirtilmiştir. Kararnamenin diğer bölümünde başkent olarak düşünülen yerin hangi özelliklere sahip olması gerektiğinden söz edilmiştir. Buna göre; Başkent olması düşünülen yerin mümkünse seyrüsefer bir şehir ile bağlantılı olması, dört yana demiryolları bağlantısının bulunması, elektrik üretilebilecek tabii ve sunî şelalelere yakın olması, mümkün olduğunca kömür madeni yakınında olması, ormanlık bir alana yakın bulunması, genel ihtiyacı temin edecek sulara sahip olması veya suların o mahalle taşınması imkânının olması, mahallin su ve havasının uygun olması, büyük bir şehrin kurulmasına elverişli araziye sahip olması, bina için inşaat malzemesinin kolayca temin edilmesi şartlarına haiz olması gerektiği ifade edilmiştir. Nihayet medenî bir şehir için olması gereken tüm bu hususların dikkate alınmasına, bu şartların tamamının olmaması halinde ise ekseriyetine sahip bir yerin seçilmesine ve 1921 yılı kışında Hükümetin bu yere nakledilmesi talep edilmiştir.²³

Kararnameye göre, İstanbul tören merkezi (merkez-i merasim) olarak kalacak, hukukî Merkezî Hükümet Anadolu'da bulunacaktı.²⁴ Başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınmasını içeren tezkere görüşülmeye başlandığında vekillerin tepkisi büyük olmuştur. Kararnamede imzası bulunan vekillerin dışında söz alanlar, birtakım mazeretler ileri sürmüşler, özellikle savaş ortamında bu taşınmanın zamanlama açısından uygun olmadığını ifade ederek aleyhte görüş bildirmişlerdir. Konu üzerinde yapılan tartışmaların sonunda başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması önerisi reye sunulmuş, 26 evet oyuna karşı 71 oyla reddedilmiştir.²⁵ Böylece başkentin, İstanbul'dan Anadolu'nun en uygun yerine taşınması girişimi 1921 yılı itibariyle gerçekleşmemiştir. Hükümet, edindiği bu deneyimle yeni başkenti belirleme ve nakletme işini 1923 yılı Ekim ayına kadar ertelemiş, Meclis gündemine getirmemiştir. Lozan Antlaşması yapıldıktan sonra konu tekrar gündeme gelmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere başkent konusu Meclisin gündemine bir müddet getirilmemiştir. Ancak başkent işi zihinlerde hep var olmuştur. Nitekim 1921 yılında Mustafa Kemal Paşa, Amerikalı bir gazeteciye verdiği mülakatta; *"İstanbul bizim geleneksel başkentimizdir ve öyle kalmalıdır. Ama Dünya Savaşı bize bir ders verdi ve tecrübe kazandırdı. Saltanat ve halifelik İstanbul'da kalacaksa da gerçek hükümetin, milli hükümetin merkezi Anadolu'da*

¹⁹ Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", 505-506.

²⁰ Akbıyık, *Osmanlıdan Türkiye'ye*, 223-224.

²¹ Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", 507.

²² Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), C. 8, 141. İçtima. 31.1.1337/1921, s. 4.

²³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA. 30.18.1.1/2.21.15)

²⁴ Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", 507.

²⁵ TBMMZC, 31.1.1337/1921, s. 13.

olacak; yani, İstanbul'dan daha iyi korunan yurdun orta yerinde bulunacaktır" sözleri ile bu konudaki düşüncesini belirtmiştir.²⁶ Benzer şekilde 16 Ocak 1923 günü İzmit'te gazetecilerle yaptığı söyleşide kendisine yöneltilen devlet merkezinin neresi olacağı ve İstanbul'un geleceğine yönelik sorulara, " *Ankara, Türkiye'nin pekâlâ merkezi olabilir ve olaylar orasını merkez yapmıştır*" cevabını vermiştir.²⁷ İstanbul'un geleceği ile ilgili olarak da " *...İstanbul birçok nokta bakımından yine kıymetini, şerefini koruyacaktır. İstanbul devlet merkezi olmadıktan sonra kendi büyüklüğü ve nüfus yoğunluğuna uygun bir idare şekline sahip olacaktır. Fakat hiçbir zaman İstanbul özel bir statüye sahip olmayacaktır*" değerlendirmesini yapmıştır.²⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu açıklamalar hem başkentini neresi olacağını hem de İstanbul'un nasıl bir statüye sahip olacağını ortaya koymuştur.

Lozan Anlaşmasının imzalanmasından yaklaşık 2 iki buçuk ay sonra (6 Ekim 1923) yabancı işgal kuvvetleri anlaşma gereğince İstanbul'u boşaltmışlar, fiili işgal sona ermiştir.²⁹ Bu durum, başkent konusunun yeniden, kesin ve son kez ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Nihayet 9 Ekim 1339/1923 günü Malatya Mebusu İsmet Paşa ve arkadaşları, Ankara şehrinin Türkiye Devleti'nin başkenti olmasına ilişkin yasa tasarısını Kanuni Esasi Encümenine göndermişlerdir. Encümenince uygun görülen yasa tasarısı BMM'ne görüşülmek üzere getirilmiştir.³⁰ Tasarının gerekçesinde yeni Türkiye'nin başkentinin Anadolu'da ve Ankara şehrinde seçilmesi gerektiği vurgulanmış, bunu gerektiren nedenlere değinilmiş, yurdun güç ve gelişme kaynaklarını Anadolu'nun ortasında kurmanın, coğrafi durum, strateji, iç ve dış güvenlik açısından önemine işaret edilmiştir. Tepkileri yatıştırmak için de İstanbul'un halifelik merkezi olarak kalacağı belirtilmiştir.³¹

Yasa tasarısı komisyonlardan hızlıca geçerek 13 Ekim 1923 günü TBMM Genel Kuruluna getirilmiştir. Genel Kurulda lehte ve aleyhte görüşler üzerinde tartışmalar yapılmış, nihayet önce müzakerenin yeterliliği ardından "Ankara'nın başkent olması" teklifi oya sunulmuştur. Her iki teklif oy çokluğu ile kabul edilmiştir.³² Bu kararla Ankara, resmen Türkiye'nin başkenti olmuştur. 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet'in ilan edilmesi sırasında Anayasada değişiklik yapılırken Türkiye Devleti'nin başkenti Ankara olduğuna ilişkin bir düzenleme yapılmamış, bunun için halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasasının hazırlanması beklenmiştir. 24 Nisan 1924 günü kabul edilen Anayasa'nın 2. maddesinde Türkiye Devleti'nin başkentinin Ankara olduğu hükmü yer almıştır.³³

Ankara'nın başkent oluşu bu kenti üçüncü kez üzerinde düşünülmeğe değer, konuşulur ve dikkate alınması gereken bir yer haline getirmiştir. Başkent olmaya layık olması elbette birtakım nedenlere dayandırılmıştır. Bu temel nedenleri dört ana grupta toplamak mümkündür. Bunlar: Jeopolitik, stratejik ve coğrafi konum bakımından elverişli bir yer olması, Kuva-yı Milliye ruhunun güçlü olması, Ankara ve çevre halkının Temsil Heyetine gösterdiği yakın ilgi ve Milli Mücadeleye olağanüstü destek vermesi, nihayet İstanbul'daki siyasi ve toplumsal çevreye duyulan güvensizliktir.³⁴

Sahip olunan tüm bu avantaj ve özellikler yanında Ankara'nın başkent olarak düşünülmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın tasavvurlarının da etkisi olduğunu belirtmeliyiz. O, " *Ben Ankara'yı coğrafya kitabından ziyade tarihte öğrendim ve cumhuriyet merkezi olarak öğrendim...*" demekte, Ankara'yı merkez olarak düşündüğünü de şu sözleri ile ifade etmektedir:

"Beni, Türkiye'ye en münasip merkez Ankara olabileceğini düşünmeye sevk eden ilk vesile çok eskidir ve fennidir. Bu noktaya ait mülahazatım her İstanbul'da bulunduğum defalar- hayatımın pek az günleri İstanbul'da geçmiştir- teyakkuz etmiştir. Bilhassa Harb-i Umumiden sonra girdiğimiz Mütareke günlerinde İstanbul sokaklarını dolduran ecnebi süngüleri, Boğaziçi'nin sularını karartan düşman zırhlıları bu mülahazatımı fikrisabit haline getirdi ve artık hiçbir şahsa, hiçbir fikre ve hiçbir programa zerre kadar iltifat etmeksizin bu boğucu havadan çıkmak hususundaki cihanca malum kararımı verdim."³⁵

²⁶ Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", 508.

²⁷ İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1969, 31-33.

²⁸ Osman Akandere, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu- III* (25-26-27 Mart 2016), Kocaeli: 2016, 1236.

²⁹ Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, 392.

³⁰ TBMMZC, 13.10.1923, s. 665-666.

³¹ Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", 509.

³² TBMMZC, 13.10.1923, s. 670.

³³ Teşkilâtı Esasiye Kanunu, Kanun No: 491, (20.4.1340/1924), 1924 tarihli Anayasamızın 2. maddesinde "Türkiye Devletinin dini, Dini İslam'dır; resmi dili Türkçedir, makarrı (Başkenti) Ankara şehridir" şeklinde ifade edilmiştir.

³⁴ Güven Dinçer, "Ankara'nın Başkent Oluşunun Anlamı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIII/ 37 (1997), 229.

³⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları I, 1997, 98-99.

Paşa'nın bu duygu ve düşünceleri, Hükümet üyeleri ile birlikte mebusların birçoğu tarafından onaylanmıştır. Ancak, Rauf Bey ve Gümüşhane Mebusu Zeki Bey gibi bazı mebuslar muhalefet etmişlerdir. İstanbul'da Hükümete muhalefetiyle tanınan *Vatan*, *Tevhid-i Efkâr* ve *Tanin* gazeteleri de Ankara'nın başkent olmasına tepki göstermişler, eleştirel yazılar yazmışlardır.³⁶ Batılı ülkelerden İngiltere, Fransa ve İtalya Ankara'nın başkent olmasından pek hoşnut olmamışlar, elçilik göndermeyi düşünmemişlerdir.³⁷

Ankara'nın başkent olmasından hemen sonra, buranın başkente yakışır modern bir kent haline getirilmesi amacıyla imar planı, su, elektrik, konut, yol, toplu taşıma, telefon ve altyapı eksikliklerinin giderilmesi çalışmalarına başlanmış, yapılacak işler için mevcut bütçenin artırılmasına karar verilmiştir.³⁸ Ayrıca başkentte bundan sonra yaptırılacak resmi binaların Türk kültür ve milli karakterine uygun tarzda planlanıp yapılmasına ilişkin bir tamim de yayınlanmıştır.³⁹ Tüm bunlar başkenti çağdaş bir yapıya kavuşturmak arzu ve isteği ile gösterilen çabalar olarak değerlendirilebilir.

2. Meclisin Ankara Dışına Taşınması ile İlgili Tartışmalar

Milli Mücadele Döneminde çoğu planlı olarak atılan adımlara ve gelişmelere bağlı olarak coğrafi ve stratejik bakımından oldukça önemli bir yer olan Ankara'nın hem askeri hem de idari merkez olarak düşünülmesi ve bunun gerçekleştirilmesi süreci hakkında yukarıda bilgi verilmişti. Ankara kentini önemli kılan hususlardan biri buranın Hükümet Merkezi olması, diğeri millet iradesinin tesis edildiği BMM'nin burada açılması ve çalışmalarını burada sürdürmesidir. Henüz başkent olmadığı bu devrede, Ankara'da çalışmalarını sürdüren Hükümetin ve Meclisin farklı tarihlerde ve farklı sebeplere dayalı olarak iki kez başka bir kente taşınması durumu ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu iki önemli kurumun başka bir kente taşınması ile ilgili Mecliste yapılan tartışmalar ve alınan kararlar hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

2.1. Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri Sonrasında Meclisin Taşınmasına Yönelik Tartışmalar

Ankara, 23 Nisan 1920 günü BMM'nin açılması ile hem Hükümetin hem de yürütülen Milli Mücadele'nin merkezi olmuştur. Artık memleketin geleceğini belirleyecek kararlar burada alınıp uygulamaya konulacaktır. Bu yıllar aynı zamanda Batı Cephesinde Yunanlılara karşı savaşın sürdürüldüğü bir dönemdir. Düzenli ordu birliklerinin kurulması ile I. ve II. İnönü Muharebeleri kazanılmış, çekilmekte olan düşmanın takibi için emirler verilmiş, ordunun artık savunma durumundan taarruz durumuna geçirilmesi stratejisi düşünölmeye başlanmıştır.⁴⁰ Ancak, kısa bir süre sonra Yunan ordusunun 10 Temmuz 1921 günü yeniden saldırıya geçmesi ile başlayan Kütahya-Eskişehir Muharebesinde bozgun yaşanmış, Türk ordusu Sakarya Irmağının doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır.⁴¹ Ordunun büyük kayıplarla Sakarya Irmağının gerisine çekilmesi Ankara'da gizlenmesi mümkün olmayan sarsıntıya ve moral bozukluğuna sebep olmuştur.⁴² Halk arasında dolaşan kimi uydurma haberler ortamı daha gergin hale getirmiş, tedirginlik üst seviyeye ulaşmıştır. Öyle ki, Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya geleceği, kentin elden çıkabileceği düşünölmeye başlanmıştır. Bir kısım Hükümet dairelerinin iç kısımlara taşınmaya hazırlandığı görölmüştür. Halktan birçok kimse Anadolu'nun içlerine doğru göç etmek üzere harekete geçmişlerdir. Umutsuzluk, kararsızlık ve panik hali alabildiğine artmış, insanlarda ileri derecede güvensizlik duygusu hâkim olmuştur. Şehir yavaş yavaş boşalmaya başlamıştır.⁴³

Kütahya-Eskişehir bozgunu dolayısı ile tedbir amaçlı Ankara'ya kadar olan mesafede üç doğal savunma hattı belirlenmiştir. Ordu bu üç doğal hattan yararlanarak Ankara'ya doğru çekilebilecekti. Sakarya'dan sonraki ilk savunma hattı Zir-Malıköy-Haymana olarak düşünölmüştür. Geri çekilme stratejisine uyulmakla beraber BMM'de 23 Temmuz günü yapılan ilk gizli toplantıda Ankara'nın savunulması için gerekli tedbirlerin alınması, Meclisin

³⁶ Umut Karabulut, "Ankara'nın Başkent İlan Edilişine İstanbul Basının Tepkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVII/I (2012), 139-142.

³⁷ Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", 516-517.

³⁸ BCA.30.10.00/122-866-6

³⁹ BCA.30.10-0-0/138-991-1

⁴⁰ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek), Üçüncü Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009, 230-242.

⁴¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. II, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, 445; Fahri Belen, *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973, 328-330. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Türk ve Yunan ordusunun cephelelerdeki günlük hareket seyri ve haberleşme süreci hakkında daha fazla bilgi için bakınız; *Türk İstiklal Harbi (TİH)*, *Batı Cephesi*, II. Cilt, V. Kısım, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1995, 186-485; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991, 97-105.

⁴² *TİH*, *Batı Cephesi*, 17.

⁴³ Ulvi Ufuk Tosun, "Milli Mücadele Dönemi'nde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bunları Çözme Kararlılığı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi*, C. 24/2 (2020), 583; Emruhan Yalçın, "Meclis'in Kayseri'ye Nakli Tartışmaları ve Mustafa Durak (Sakarya) Bey", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 48, (Güz 2011), 903.

çalışmalarına ara vermeden devam etmesi ve Hükümetin, evrak ve ağırlığı ile Kayseri'ye taşınmasında serbestçe hareket edebileceği yolunda karar alınmıştır.⁴⁴ Meclisin Kayseri'ye⁴⁵ taşınması meselesi üzerine aynı gün yapılan gizli oturumda söz alan Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa konuşmasında;

"... biz Ankara'da buldukça ordu daima Ankara'yı nazarı dikkate almak mecburiyetindedir. Ordu Ankara'yı nazarı dikkate aldıkça düşman da manevrasını ona göre yapacaktır ve bizi daima bir noktaya bağlayacaktır... Biz burada Ankara'da buldukça ordu başka bir şey düşünmeyeceği için herhalde merkezi hükümetin tebdili zaruriyetindeyiz. Bunun için Heyet-i Vekile yaptığı müzakeratta Kayseri'yi münasip görmüştür"

sözleri ile Meclisin Kayseri'ye taşınmasının zorunluluk olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Birçok vekil de bu öneriyi yerinde ve uygun bulmuştur. Ancak bazı vekiller kararsızlık içinde kalmıştır. Kafaların oldukça karışık olduğu bu oturumda Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey söz alarak ordunun güçlü olduğunu, ordunun harbe girdiğinde yüzde seksen doksan galip geleceğini ümit ettiğini ve Heyet-i Vekile'nin verdiği kararın yanlış olduğunu belirterek konuşmasına şöyle devam etmiştir:⁴⁷

"... Efendiler, Bendeniz diyorum ki; ordu kendine serbest bir program çizsin, biz karışmayalım. Ordu şehir bekçisi değil, ordu istiklal bekçisidir. Nerede canı isterse orada harbini yapar. İkinci meseleye gelince BMM buradan gitmemelidir. Yalnız hükümet bir program çizmeli, halkı serbest bırakmalı aileleri serbest bırakmalı ne varsa hepsi gitsin. Biz bugün burada öleceğiz, tam o gün gelmiştir. Büyük Millet Meclisi azaları birer tüfek alsınlar, burada top patlayınca kadar burada kalsın. Meclisin buradan gitmesi bütün milletin kuvve-i maneviyasını kırar... Büyük Millet Meclisi azalarının, karargâh buradan çıkıncaya kadar, çıkması doğru değildir. Sonra bugüne kadar yaptığımız şeyler heba olur. Her şey batar, gider. Bendeniz bu fikirdeyim."

O gün ki oturumda Meclisin Kayseri'ye taşınması kesin bir sonuca bağlanamamıştır. Ancak her ihtimale karşı taşınma söz konusu olursa BMM'nin çalışmalarını yürüteceği yer olarak Kayseri Lisesi düşünülmüş, lise binasında konuşmaların yapılacağı bir kürsü de hazır hale getirilmiştir.⁴⁸

Aynı konu Meclisin 22 Ağustos 1921 günkü gizli oturumunda yeniden ele alınmıştır. Başta Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa olmak üzere Meclisin Kayseri'ye taşınmasına olumlu bakan başkaca mebuslar da olmuştur. Taşınma gerekçelerinin uzunca anlatıldığı bu oturumda, son olarak Erzurum Mebusu Durak Bey yeniden söz almış ve birçok mebusu etkileyecek, onların fikirlerini değiştirecek önemli bir konuşma yapmıştır. O, ısrarla Meclisin taşınmasının sakıncalı olacağını yoğun heyecanı ile anlatmaya çalışmıştır. Konuşmasında "*efendim; bendeniz zannediyorum ki biz bir tehlikeli oyuna giriyoruz. Bu bizim için çok tehlikelidir. Her şeyi üzerimize almalıyız. Bize lazım olan şey vardır. Kontrol vazifesini ifa etmek... Kendileri kaçıyor dedirtmeyelim vesselam... Düşmanı aciz bırakmak için ne lazımsa yapılmalıdır. Bu heyet ötesini düşünmelidir...*" diyerek kararı Meclise bırakmıştır.⁴⁹ Sonuçta, Mecliste bulunan mebusların çoğunluğu tarafından Ankara'nın boşaltılması ve Kayseri'ye taşınması önerisi reddedilmiştir.⁵⁰ Böylece Ankara'nın karşı karşıya kaldığı tehdit dolayısı ile Hükümetin ve Meclisin Ankara'dan bir başka yere taşınmasıyla ilgili tartışmalar sona ermiştir. Konuyla yaklaşık bir yıl ilgilenilmemiş, nihayet 18 Ekim 1922 tarihinde Lozan Konferansı öncesinde tekrar Meclis gündemine getirilmiştir.

2.2. Lozan Görüşmeleri Öncesi Meclis'in Taşınması ile İlgili Tartışmalar

Yukarıda bahsedildiği üzere, ilk defa Ankara'nın boşaltılması ve Meclis'in Kayseri'ye taşınmasına ilişkin mesele, Meclisin gizli oturumunda tartışılmış sonuçta kabul edilmemiş, konu ikinci defa Büyük Zaferin kazanılmasından sonra farklı gerekçeler ileri sürülerek yeniden Meclis gündemine getirilmiştir.

Batı Cephesinde Yunanlılara karşı 26 Ağustos 1922 tarihinde başlatılan Büyük Taarruz' un ve ardından 30 Ağustos'ta yapılan Başkumandanlık Muharebesinin zaferle sonuçlanmasından sonra Yunanlılar, Batı Anadolu'yu

⁴⁴ TİH, 18.

⁴⁵ Meclisin Kayseri'ye taşınması ile ilgili yapılan tartışmalar hakkında bakınız; Yalçın, "Meclis'in Kayseri'ye Nakli", 893-909. Nakil konusu hakkında Turgut Özakman *Şu Çılgın Türkler* adlı eserinde; Mustafa Kemal Paşa'nın, Ankara'nın dolayısı ile Meclisin güvenliğini sağlamak amacıyla Refet (Bele) Paşa ve Meclis ikinci başkanı Adnan (Adivar) Bey'e gizli bir telgraf yolladığından ve Meclisin Kayseri'ye taşınmasını istediğinden söz etmektedir; *Şu Çılgın Türkler*, 78. Basım, Ankara: Bilge Yayınevi, 2005, 391.

⁴⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), 23.7.1921, s. 102.

⁴⁷ TBMMGCZ, 23.7.1921, s. 103-104.

⁴⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, 250.

⁴⁹ TBMMGCZ, 22.8.1921, s. 223

⁵⁰ Yalçın, "Meclis'in Kayseri'ye Nakli", 905.

terk etmek zorunda kalmışlardır.⁵¹ Sıra İstanbul'un ve Doğu Trakya'nın kurtarılmasına gelmiştir. Doğu Trakya, 3 Ekim 1922 de başlayan görüşmeler sonunda Mudanya Anlaşmasının yapılması ile Anadolu topraklarına dâhil edilmiştir. İstanbul'un İtilaf devletlerinden alınması ve boşaltılması ise kalıcı barışı sağlayacak anlaşmanın yapılmasına bırakılmıştır. Batı cephesinde kesin zaferin kazanılmasından sonra Mecliste konuşulan ve tartışılan konulardan birisi de BMM'nin Ankara dışına taşınmasıdır. Konu ile ilgili önerge 18 Ekim 1338/1922 tarihinde hazırlanarak Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemalî Bey ve 115 vekilin imzası ile Meclis Başkanlığına sunulmuştur. Başkanlığa sunulan önerge aşağıdaki şekilde kaleme alınmıştır;

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celile'sine

Anadolu topraklarında Yunan Ordusu mevcut olduğu sırada Meclisi Âlinin Ankara'da ikameti bir zaruret idi. Fakat bugün Lehülhamd, mezkûr mâni kahir ve izale edildiğinden ve Ankara'nın gerek ev bulup aile iskân etmek ve gerek fevkalâde galayı esar (fiyatların pahalılığı) sebebiyle geçinebilmek huşularında mebus ile memurine ve ricali askeriyeye ve zâbitana irae ettiği müşkülât ve ıstırabatın devamına artık mahal ve lüzum kalmadığından daha iyi ve müsait şeraiti maişet arz eden Bursa veyahut Konya veyahut İzmir şehirlerinden birine Meclisi Âlinin naklini müstaceliyetle teklif ederiz.”⁵²

Önergede, BMM'nin Ankara'nın dışına bir başka şehre taşınmasının gerekçeleri olarak; Ankara'da ev bulma zorluğu, hayat pahalılığı ve geçim gücü ile başta mebuslar olmak üzere memur, zabıta ve askeri görevlilerin müşkül durumda olmaları gösterilmiştir. Artık bu zorlukların yaşanmasına gerek kalmadığı sebebiyle daha rahat yaşam ve geçinme şartlarına sahip olan Bursa, Konya veya İzmir şehirlerinden birisine Meclisin taşınmasına acilen ihtiyaç duyulduğu belirtilmeye çalışılmıştır.

Meclisin bir başka şehre taşınması konusu BMM'nin 19 Ekim 1922 tarihindeki oturumunda gündeme alınmış ve teklif üzerinde ciddi tartışmalar yapılmıştır. İlk söz alan vekillerden birisi Amasya Mebusu Ömer Lütfi Beydir. Ömer Lütfi Bey konuşmasında; ülkenin zor günlerinde milletin kendilerini vekil seçerek gönderdiklerini, Meclisi bir başka yere göç ettirmek üzere göndermediğini, Meclisin bu konuyu mevzu etmesinin anlamı olmadığını belirterek taşınmanın gereksizliğine işaret etmiştir.⁵³ Ardından önerge üzerine söz alan Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemalî Bey, Ömer Lütfi Bey'in heyecanla söylediği sözlerden bir şey anlamadığını dile getirerek;

“... istiklâli temin edecek olan kuvvet, kalplerimizdeki imandır ve bunun sönme ihtimali yoktur. Bu iman İzmir önlerinde düşmanın denize dökülmesine sebep olmuştur. Binaenaleyh bu iman sizde mevcut olmasa idi, Ankara'da değil, Sivas'ta otursaydınız, Erzurum'da otursaydınız bir şey yapmak imkânı olmazdı. Ankara'da ev buhranı o kadar fena bir şekilde artmıştır ki, örnek vermek gerekirse, İran Sefarethanesi olmak üzere tutulan dört odalı bir binanın aylığını yüz liraya verdiklerini”

ifade etmiştir.⁵⁴ Abdulkadir Kemalî Bey, bu konuşmasında Ankara'da ev kiralalarının pahalılığından ve uygun ev bulunamayışından şikâyetçi olmuştur. Konuşmasında ayrıca merkezin Ankara'dan Bursa, Konya veya İzmir'e taşınmasının birçok fayda sağlayacağını, Bursa'ya nakledildiğinde diğer ülkelerin izlediği politikaları günü gününe öğrenmenin kolay olacağını, İstanbul'a veya İzmir'e yakın olmanın yine batıdaki gelişmeleri takip etmede kolaylık sağlayacağını belirtmiştir. Meclisin İstanbul'a taşınmasına taraftar olmadığını, İstanbul'a taşınma meselesi ile İzmir ve Bursa'ya taşınma meselesinin birbirine benzetilmemesi gerektiğini, İstanbul'a gitmenin Anadolu'yu yeniden unutmaya sebebiyet verebileceğini sözlerine ilave etmiştir. Bursa'ya taşınmanın ise, Ankara'da tazyik altında çalışma durumunda kalan memur ve mebusların, sefarethanelerin daha geniş nefes almalarına imkan sağlanacağını, siyasi açıdan da Avrupa'ya daha yakınlaşılacağını düşündüklerini beyan ederek bu önergeyi hazırladıklarını ifade etmiştir. Konunun bu şekilde dile getirilmesinden, Meclisin çalışmalarını yürüttüğü Ankara'da o günlerde çalışma ortamının pekiyi olmadığı, memur için yaşama şartlarının zor olduğu, kiralık ev bulmanın kolay olmadığı ve pahalılığın olması nedeniyle de geçinmenin güç olduğu anlaşılmaktadır.

Meclis Başkanlığa sunulan önerge üzerine aynı gün İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey Meclisin Bursa, Konya, İzmir şehirlerinden birine nakledilmesinin Hükümet tarafından uygun görülmediğini ifade ederek, barış görüşmelerinin her an başlama ihtimalinin olduğu bu zamanda vazife başında bulunmak lazım geldiğini, barış

⁵¹ Sadık Sarısamam, Uğur Üçüncü, (2016). “Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 9/ XXV (2016), 286-287.

⁵² TBMMZC, 19.10.1922, s. 25.

⁵³ TBMMZC, 19.10.1922, s. 26.

⁵⁴ TBMMZC, 19.10.1922, s. 26-27.

görüşmeleri için nerede toplanılacağı belirlendikten sonra bu meselenin düşünüleceğini ve birlikte karar verileceğini belirtmiştir. Ancak bugün için bu nakil işinin uygun olmadığını altını çizmiştir.⁵⁵

Konuyla ilgili söz alan İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey, 10-15 gün öncesi Meclisin Bursa'ya taşınması için bir önerenin verildiğini, benzer sebeplerin ileri sürüldüğünü, ancak barış imzalanmadıkça önemli bir değişiklik vardır diye önerenin kabul olunamayacağını ifade etmiştir. Sözlerine devamlı; yakında barış görüşmelerinin başlayacağını, henüz birçok hususun belli olmadığı bir süreçte, Hükümetin ve Meclisin toplanacağı yeri değiştirmenin uygun olmayacağını, BMM'nin bunu biraz daha fazla düşünerek karar vereceğini belirtmiştir.⁵⁶

Yunus Nadi Bey'in konuşmalarından, toplanacağı belirtilen ancak henüz nerede toplanacağı belli olmayan barış görüşmeleri öncesi Meclisin Ankara'dan alınarak sözü edilen şehirlere taşınmasının doğru olmayacağını ifade etmeye çalıştığı görülmektedir. Benzer şekilde Karahisar Mebusu Nebil Bey de bu tür tereddüt içerikli önerelerin verilmesinin hiçbir zaman doğru olmayacağını, önergede Bursa, İzmir veya Konya denildiğini, bundan maksadın hangisi olduğunu, bu haliyle belirsizliğe yol açacağını ve nihayet bu önerenin genel kurulca dikkate alınmaması gerektiğini dile getirmiştir.⁵⁷ Nebil Bey görüldüğü üzere Meclisin taşınması konusuna sıcak bakmamış, hatta Ankara'nın dışına çıkılmasını doğru bulmamıştır.

Sinop Mebusu Hakkı Hâmi Bey de konunun basit olmadığını bilakis çok mühim olduğunu, bu nedenle müzakerelerin sükûnetle dinlenmesi gerektiğini, gürültü ile bazı hakikat ve hissiyatların kaybedilmemesini hatırlatarak *"...Heyet-i Vekile Reisi muhterem Rauf Beyefendi'nin buyurdukları gibi, ayın yirmisinde inikadını istediğimiz sulh müzakeratına, ihtimal ki bugün yarın cevap almak üzereyiz. İstirham ederim, Heyet-i Celile'niz herhangi bir tarafa nakil kararını verdikten sonra acaba bir buçuk ay zarfında bu Meclis-i Âli, arzu buyurduğunuz bir merkezde istikrarını temin edebilecek midir?"* sorusuyla konuya vekillerin dikkatlerini çekmiştir. Konuşmasının devamında; bin türlü mahrumiyet içinde memleketi korumak üzere her türlü fedakârlığı yapan bu milleti arzu edilen gayeye ulaştırmak üzere iken, iâşe buhranı ve mesken yokluğu gibi kişisel sebepleri bahane ederek Hükümet Merkezini bir yerden diğer bir yere nakletmenin nasıl doğru bir iş olabileceğini sormuştur. Bu isteğin, sadece kiralık ev bulma ve geçim sıkıntısına dayandırıldığını ifade ederek, Meclisin Ankara'da ilk açıldığı zaman da kiralık ev ve iâşe temin etmenin bugünden daha zor olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Meselenin basit olmadığını, maddi ve manevi sorumluluğu olduğunu, bu sorumluluğun muhatabının ise birinci derecede BMM olduğunu sözlerine ilave etmiştir. Konuşmasının son kısmında;

"...Efendiler Meclisi Âliyi buradan oynatmak için, bugün ki vaziyet karşısında askerlik nokta-i nazarından evveleminde Başkumandanlığın; siyaset nokta-i nazarından Hariciye Vekâletinin; umuru maliye nokta-i nazarından Maliye Vekâletinin mutlak be mutlak mütalaaları alınmak lazımdır... Meclisi Âli'nin evvelce vermiş olduğu bir karar veçhile, bu takririn de vakti münasibinde düşünülme üzere, tehir ve diğer takrire raptını teklif ediyorum"

sözleri ile öncelikle sorumluluğun Mecliste olduğu hatırlatmış, konunun askerî, malî ve siyasî yönlerinin bulunması nedeniyle ilgili vekâletlerin de görüşünün alınması gereğine işaret edilmiştir. Daha önce konu ile ilgili Meclisin verdiği bir karar olduğunu ve şimdilik bu önerenin ertelenmesini teklif etmiştir. Dolayısı ile Meclisin bir başka yere taşınmasının yeri ve zamanı olmadığını açıklıkça belirtmiştir.⁵⁸

Bu tartışmaya, daha önce 23 Temmuz 1921 tarihinde gizli oturumunda Meclisin Konya'ya taşınmasına ilişkin yapılan müzakerelerde bunun yanlışlığını etkili ve net bir şekilde ifade eden Erzurum Mebusu Durak Bey de katılmıştır. Durak Bey,

"... Efendiler, Meclisi Âlinin burada kalması veyahut buradan başka bir yere gitmesi hakikaten mühim bir meseledir. Fakat acaba bugün, bu saatte bu meselenin müzakeresi caiz midir? Değil midir? ... Efendiler, sulh konferansına cevap bekliyoruz, bu cevaba intizar üç, beş veya nihayet sekiz günlük bir iştir. Böyle Sulh Konferansına cevap beklediğimiz zamanlardan üç gün evvel, beş gün evvel meclisin başka bir yere nakli tehlikelidir; işin doğrusu budur. Takrirden benim de imzam var. Fakat çok rica ederim. Bunun müzakeresini tehir edelim. Sulh Konferansından cevap alalım. Sulhun takarrüründen (kararından) sonra başka bir yere gitmeye ben de taraftarım. Lakin şimdilik bu meseleyi bırakalım"

⁵⁵ TBMMZC, 19.10.1922, s. 26-27.

⁵⁶ TBMMZC, 19.10.1922, s. 27.

⁵⁷ TBMMZC, 19.10.1922, s. 27.

⁵⁸ TBMMZC, 19.10.1922, s. 28.

sözleri ile konu hakkındaki görüşlerini Meclise sunmuştur. O da Meclisin herhangi bir yere taşınması için ortamın uygun olmadığını, özellikle barış konferansı öncesi böyle bir değişikliğin doğru olmayacağını ve bunun müzakere edilmesinin bile tehlikeli olacağını ifade etmeye çalışmıştır.⁵⁹

Durak Bey'den sonra konuya ilişkin söz alan Kırşehir Mebusu Müfid Bey, önergede söz edilen Meclisin taşınması için gösterilen sebepler üzerinde düşünülmesi gerektiğinden bahisle, Ankara'da ev kiralarının fazla olduğu görüşlerine katıldığını, ancak, bu pahalılığı önlemek amacıyla ve Ankara'da ev fiyatlarını daha uygun bir seviyeye getirmek için bir kanun teklifinde bulunulduğunu, bunun ise bir buçuk yıldır müzakere edilmediğini ve kanunun çıkarılmadığını ifade etmiştir. Müfid Bey, bu konuşması ile Meclisi Ankara dışına taşımaktansa taşınma için ileri sürülen gerekçeleri ortadan kaldırıp bir çözüm bulunmasının daha doğru olacağını savunmuştur. Konuşmasının devamında; Meclisi Âlinin, Meclis Erkânı ve ailelerinin İzmir, Bursa ve Konya vilayetlerinden birine taşınması halinde orada oluşacak yeni nüfusla birlikte fiyat artışının olmayacağını kimin garanti edebileceğini sormuştur. Bu soru karşısında vekiller "*memleket ahalisi*" cevabını vermiş, bir kısmı ise ayak patırtıları ile kısmen onu protesto etmişlerdir. Bu gelişmeler ardından Müfid Bey tekrar söz alıp "*...merkezi hükümeti daima Anadolu'da oturtmak gerekir, onun için daima oraya muavenet etmek lazım gelir*" diyerek kişisel kanaatlerini aktarmıştır. Hükümetin Ankara dışına taşınmasından ziyade Ankara'nın her yönüyle yaşanılır kent haline getirilmesine ve bu konuda kanuni bir düzenleme yapılmasına işaret etmiştir.⁶⁰

Bu tartışmaların ardından Meclis Başkanı, konu hakkında yeterli ölçüde tartışmanın yapıldığını, bu konuda önergelerin olduğunu, önergelerde ise konunun sonraki bir zamana bırakılmasının istendiğini belirtmiştir. Yapılan tartışmaların yeterli görülmesinin ardından son olarak Elâzığ Mebusu Hüseyin Bey, Meclisin Ankara'dan bir başka şehre taşınmasının doğru olmayacağını, Ankara'nın tarihi bir kent olduğunu ve bu zamana dek Ankara'nın Meclis Erkânına fedakârca baktığını ifade etmiştir. O, bu konudaki duygu ve düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

"... Arkadaşlar, şüphesiz iki buçuk sene evvel birer ikişer Ankara'ya toplandık. Hatırınızdadır. Değil mi ya? Nasıl o zaman geldiğimizi hatırlarsanız, şimdi bugün de talihinizi itmam edecek (tamamlayacak), Ankara şehri olduğunu da hatırlamanız lazım gelir. Bunu katiyen unutmamaklığınız iktizâ eder (gerekir). Ankara şehri hiçbir vakitte size sıkıntı göstermemiştir. İzmir'den, Bursa'dan, Kütahya'dan, Eskişehir'den bilmem nereden gelen yüz binlerce muhacirin Ankara şehrinde refah-ı hal ile yaşamıştır. Şimdi ispat edeceğim. Efendiler, Ankara'nın gayrı bir mahalle nakle karar verirsiniz nâdim (pişman) olursunuz. Hele İstanbul'a yakın bir mahalle gitmeye karar vermek için bir düşününüz. Eğer Bursa'ya gitmek istiyorsanız katiyen caiz değildir. İstanbul muhitinden daima uzak bulunmanız lazımdır. Daha henüz sulhu ve tarihi ikmal edemedik. İstikbal temin olunmadı ev taayyün etmedi (sınırlar belirlenmedi). Efendiler, buraya yüz binlerce muhacir geldi. Hangisi dışarıda kaldı? Hangi bir adam ekmezsiz kaldı? Hangisi açlıktan ve sefaletten öldü? Konya'ya da gidilse orada da on liralık evi elli liraya vereceklerdir. Orada, burada gördüğünüz rahatı bulamayacaksınız. Ankara tarihi bir şehirdir. Ve size çok iyi bakmıştır."⁶¹

Hüseyin Bey, bu sözleri ile barışın henüz sağlanmadığı, ülke sınırlarının belirlenmediği ve bağımsızlığın tam olarak onaylanmadığı bir dönemde Ankara'da sadece pahalılık ve ev bulma sıkıntısını yaşadığı bahanesi ile Meclisin taşınmasını yanlış gördüğünü; bu konunun bugün müzakere edilmesinin de zamanı olmadığını ifade etmiştir. Konuşmasında konunun hakikaten önemli olduğunu, ancak taşınma konusunun müzakere edilmesinin bugün için abesle iştigal olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bu konuşma ve aleyhte yapılan diğer konuşmaların Mecliste önemli ölçüde etki yarattığı anlaşılmaktadır. Zira konu üzerinde tartışmaların yeterli olduğuna ilişkin önergeler verilmiş, ertelenmesi yönünde eğilim ağırlık kazanmıştır.

Tüm bu tartışmaların ardından Meclis Başkanı söz alarak, konu hakkında yapılan müzakerelerin yeterli olduğunu ifade eden sekiz adet önerenin var olduğunu belirtmiş, sonra da önereleri oylamaya sunmuştur. Oylama sonunda konu üzerinde yapılan tartışmaların yeterli olduğu görülmüştür. Ardından, önergeler sıra ile Meclis Genel Kurulunda okutulmuştur. Önergelerin hemen hepsinde, Meclisin taşınması konusunun tartışılmasının zamanı olmadığından bahisle görüşmelerin ertelenmesi ve barış anlaşması öncesinde böyle bir tartışmanın yapılmasının uygun olmayacağı görüşüne yer verilmiştir. Bu konunun etraflıca düşünülerek hareket edilmesi gerektiği, Meclisin ve Merkezi

⁵⁹ TBMMZC, 19.10.1922, s. 28.

⁶⁰ TBMMZC, 19.10.1922, s. 29.

⁶¹ TBMMZC, 19.10.1922, s. 30.

Hükümetin İzmir, Konya veya Bursa'ya nakledilmesinin yeni bir malî külfet getireceği, şimdilik teklifin ertelenmesinin daha doğru olacağı ifadeleri yer almıştır. Tüm bunlarla birlikte konunun malî, askerî ve siyasî boyutu olduğundan söz edilerek, bu cephelerden de değerlendirilmesi gereğine işaret edilmiştir.⁶²

Meclisin ve Merkezi Hükümetin Ankara'dan bir başka şehre nakledilmesi isteğine dayalı olarak gündeme alınan önergeler üzerinde Mecliste yapılan tartışmalardan, nihayet yapılması planlanan barış görüşmelerinin toplanması tarihine kadar bu meselenin mevzu edilmemesi yönünde bir kanaat oluşmuştur. Bu aşamada Konya Mebusu Refik Bey'in konuya ilişkin tüm önergelerin birleştirilmesi talebi olmuştur. Talep, Meclis Başkanlığınca oylamaya sunulmuştur. Oylama sonucunda; tüm önergelerin birleştirilmesine ve tartışmaların ertelenmesine karar verilmiştir. Böylece Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemalî Bey ve arkadaşlarının Meclisin Ankara'dan başka bir şehre (Bursa, Konya, İzmir) taşınması hakkındaki verdikleri önerge, BMM'de her yönü ile tartışılarak, nakil isteğinin zamanlama açısından uygun olmadığı gerekçesi ile ertelenmiştir. Bu tarihten sonra da konu bir daha gündeme getirilmemiştir. Böylece Ankara, önce BMM'nin ve Hükümetin merkezi, ardından başkent ilan edilmesi ile de Türkiye'nin başkenti olarak sorumluluğu üstlenen bir kentimiz olmuştur.

Sonuç

Milli Mücadele dönemi olarak tanımlanan dönemde (1918-1922) Orta Anadolu'da coğrafi ve stratejik açıdan önemli bir yer olan Ankara kenti, yürütülecek olan mücadele ve yapılacak çalışmalar için merkez olarak düşünülmüştür. Bu düşünceye bağlı olarak 27 Aralık 1919 da Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti Ankara'ya gelmişlerdir. Ankara kenti, bu tarihten itibaren Milli Mücadelenin hem askerî üssü hem de idari merkezi olmuştur. Ancak, bu merkezin farklı gerekçelere dayalı olarak iki kez bir başka yere taşınması söz konusu olmuş, konu Meclis gündemine getirilerek tartışmaya açılmıştır.

İlk kez BMM'nin ve Hükümet'in Ankara dışına taşınması konusu, Batı Cephesinde Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Yunan Ordusu karşısında Türk Ordusunun geri çekilmesi üzerine Ankara'nın işgal edileceği endişesi ile Meclis gündemine getirilmiştir. Taşınması düşünülen yer, Kayseri şehridir. Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa olmak üzere Meclisin Kayseri'ye taşınmasına olumlu bakan başka mebuslar da olmuştur. Taşınma isteğinde bulunan ve ısrar edenlerin amacı, Hükümetin ve Meclisin zarar görmemesi ve çalışmalarının engellenmemesidir. Niyet halis olup, yeni oluşturulan idari ve askerî otoriteyi yok olmaktan kurtarmaktır. Bu devredeki taşınma isteği tamamen güvenlik endişesine dayandırılmıştır. Ancak BMM'nin ve Hükümet'in Ankara dışına taşınmasına bir kısım mebuslar itiraz etmişlerdir. İtirazda bulunan mebuslardan en etkili olanı Erzurum Mebusu Durak Bey'dir. Meclisin 22 Ağustos 1921 tarihli gizli oturumunda birçok mebusu etkileyecek, onların fikrîlerini değiştirecek önemli bir konuşma yapmıştır. Konuşmadan mebusların çoğu etkilenmiş olmalıdır ki, Ankara'nın boşaltılması ve Meclisin Kayseri'ye taşınması fikrinden vazgeçilmiştir.

İkinci kez BMM'nin ve Hükümet'in Ankara dışına taşınması konusu, Batı cephesinde kesin zaferin kazanılmasından sonra, Lozan Konferansı başlamadan önce BMM'nin gündemine getirilmiştir. Konu ile ilgili önerge, 18 Ekim 1922 tarihinde hazırlanarak Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemalî Bey ve 115 vekilin imzası ile Meclis Başkanlığına sunulmuştur. Bu kez, taşınma isteğine ilişkin gerekçe bir önceki gerekçeden farklı olmuştur. BMM'nin Ankara'nın dışına bir başka şehre taşınmasının gerekçeleri olarak; Ankara'da ev bulma zorluğu, hayat pahalılığı ve geçim güçlüğü; başta mebuslar olmak üzere memur, zabıta ve askerî görevlilerin zor durumda kalmaları gösterilmiştir. Bunun için de Meclisin, daha rahat yaşama ve geçinme şartlarına sahip olan Bursa, Konya veya İzmir şehirlerinden birisine taşınmasının gerekli, hatta acil bir ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.

Konu, BMM genel kurulunda her yönüyle müzakere edilmiştir. Bu önergeye itirazlar yoğun olmuştur. Sonuçta, Lozan görüşmeleri öncesi böyle bir tartışmanın yapılmasının uygun olmayacağı ve etraflıca düşünülerek hareket edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bundan başka, Meclisin ve Merkezi Hükümetin İzmir, Konya veya Bursa'ya nakledilmesinin yeni bir malî külfet getireceği; Ankara'da ev kiralalarının fazla olduğu görüşü doğru olmakla birlikte hem pahalılığı önlemek hem de ev fiyatlarını daha uygun bir seviyeye getirmek için Meclise bir kanun teklifi verilmesi; taşınma için ileri sürülen gerekçelerin ortadan kaldırıp bir çözüm bulunmasının daha doğru olacağı savunulmuştur. Nihayet barışın henüz sağlanmadığı, ülke sınırlarının belirlenmediği ve bağımsızlığın tam olarak onaylanmadığı bir dönemde Ankara'da sadece pahalılık ve ev bulma sıkıntısı yaşandığı bahanesi ile Meclisin taşınmasının yanlışlığı üzerinde durulmuş, zamanlama açısından da uygun olmadığı görüşleri dile getirilmiştir. Tamamen ekonomik ve sosyal gerekçelere dayalı olarak BMM'ne ikinci kez getirilen

⁶² TBMMZC, 19.10.1922, s. 30.

taşınma konusu Meclisteki mebusların sert muhalefeti üzerine gündemden kaldırılmıştır. Böylece Ankara, Milli Mücadele yıllarında üstlendiği askeri ve idari merkez konumunu kısa bir süre sonra Türkiye'nin başkenti olması ile devam ettirmiştir. Başkent olduğuna ilişkin hüküm, 1924 Anayasamızda ilk defa yer almış, sonraki anayasalarda da değişmez hükümlerden biri olmuştur.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Teşkilâtı Esasiye Kanunu, Kanun No: 491. (20.4.1340/1924)

Telif Eserler

Alpargu, Mehmet. "Sivas Kongresi ve Hikmet Bey", *Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*. Ed.: İ. E. Atnur. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012: 793-797.

Akandere, Osman. "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu- III* (25-26-27 Mart 2016). Kocaeli: Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi, 2016: 1227-1243.

Akbıyık, Yaşar. *Osmanlıdan Türkiye'ye Tarih Toplum Siyaset*. Ankara: Semih Ofset, 2012.

Arar, İsmail. *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*. İstanbul: Burçak Yayınevi, 1969.

Arıburnu, Kemal. *Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. 1918-1927, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1995.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları I, 1997.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam*. Cilt II, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.

Aytepe, Oğuz. "Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması", *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 33-34 (2004): 15-22.

Baykal, Bekir Sıtkı. *Heyet-i Temsiliye Kararları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.

Belen, Fahri. *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973.

Cebesoy, Ali Fuat. *Milli Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953.

Dinçer, Güven. "Ankara'nın Başkent Oluşunun Anlamı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 37 (1997): 225-247.

Evsile, Mehmet. "Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. C. 14/40 (1998): 69-96.

İnönü, İsmet. *Hatıralar*. (Yay. Haz.: Sabahattin Selek), III. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009.

Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1968.

Karabulut, Umut. "Ankara'nın Başkent İlan Edilişine İstanbul Basınının Tepkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXVII/1 (2012): 131- 148.

Onar, Mustafa. *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1995.

- Orhunlu, Bilge. *Mütareke Dönemi, Emperyalist Batı'nın ve Yerli İşbirlikçilerin Gerçek Yüzü*. 3. Baskı, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2011.
- Özakman, Turgut. *Şu Çılgın Türkler*. 78. Basım, Ankara: Bilge Yayınevi, 2005
- Özgül, Cemil. *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.
- Sarısaman, Sadık, Uğur Üçüncü. "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. 9/XXV (2016): 269-310.
- Şimşir, Bilal. N. "Ankara'nın Başkent Oluşu", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. (1994): 491-524.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. C. IV, İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- Tosun, Ulvi Ufuk. "Milli Mücadele Dönemi'nde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bunları Çözme Kararlılığı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi*. 24/2 (2020): 569-588.
- Turan, Refik. Mustafa Safran, Necdet Hayta, M. Ali Çakmak, Cengiz Dönmez, Muhammet Şahin, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*. Ankara: Okutman Yayıncılık, 2011.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*. 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi*. II(V), Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1995.
- Türkmen, Zekeriya. *Belgelerle Yunan Mezalimi*. Ankara: Ocak Yayınları, 2000.
- Yalçın, Durmuş, Yaşar Akbıyık, Dursun Ali Akbulut, Mustafa Balcıoğlu, Nuri Köstüklü, Azmi Süslü, Refik Turan, Cezmi Eraslan, Mehmet Akif Tural. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.
- Yalçın, Emruhan. "Meclis'in Kayseri'ye Nakli Tartışmaları ve Mustafa Durak (Sakarya) Bey", *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 48 (Güz 2011): 893-909.

1950-1960 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE SOL İDEOLOJİNİN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ SECURITIZATION OF THE LEFT IDEOLOGY AND MOVEMENTS IN TURKEY BETWEEN 1950 AND 1960

ELİFNUR KILIÇ*
EROL KALKAN**

ÖZ

Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) askeri, ekonomik ve siyasi alandaki mücadeleleri aynı zamanda komünizm ve kapitalizmin/liberalizmin de rekabeti olmuştur. Her iki ideolojinin temsilcileri kendi blokunu güçlendirme ve genişletme stratejisini Biz ve Diğerleri kavramı ve tehdit algılayışı üzerine inşa etmiştir. Bu sebeple her iki bloğun savunucuları, karşıt ideolojiyi kendi bloklarının varlığına yönelik bir tehdit olarak göstererek güvenlikleştirmiştir. Dönemin liderleri, söylemleriyle karşıt ideolojinin ve grubun güvenlikleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'nin Batı Blokunda yer alması, iç siyasette sol ideolojinin güvenlikleştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaşın şiddetlendiği 1950-1960 yılları Demokrat Parti'nin (DP) sol ideolojinin güvenlikleştirmesine ivme kazandırdığı bir dönem olarak dikkat çekmiştir. Bu çalışmada DP döneminde sol ideolojinin güvenlikleştirilmesinin, söylem ve edimsel boyutuyla analizi amaçlanmıştır. Dönemin meclis tutanakları ve ikincil veri kaynakları taranarak çalışmaya konu olan dönemdeki toplumsal ve siyasal olgu ve olayların güvenlikleştirilmesi söylem boyutundan incelenmiştir. Güvenlikleştirmenin edimsel boyutu bakımından ise bu dönemde alınan olağanüstü tedbirler analiz edilmiştir. Bu çalışmada Kopenhag Okulu tarafından geliştirilen Güvenlikleştirme kavramından faydalanılmıştır. Veri toplama, işleme ve analiz sürecinde nitel araştırma yönteminin vaka çalışması ve belge analiz teknikleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Güvenlikleştirme, Komünizm, McCarthycilik, Soğuk Savaş Dönemi,

ABSTRACT

During the Cold War period, the struggle between the United States of America (USA) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in the military, economic and political fields was also the competition of communism and capitalism/liberalism. The countries in both communist and capitalist blocs used to regard each other as a threat to the existence of their ideology and state. The representatives of both blocs built their strategy of strengthening and expanding their bloc on the concept of "we and others" and the threat perception was risen from the other bloc. The defenders of both blocs, therefore, securitized the opposing ideology by presenting it as a threat to the existence of their own bloc. The leaders of the period played an important role in the securitization of the opposing ideology and group with their discourse. During this period, Turkey, as being in the Western Bloc, had also securitized the left ideology and movements in its domestic politics. During the 1950s and 1960s, the most intense years of the Cold War, Democratic Party (DP) also accelerated the securitization of left ideology and movements. This study aims to analyze the discursive and actual dimensions of the securitization process of left ideology and movements in Turkey during the DP era. By examining the parliamentary minutes and secondary data of the period, the securitization of social and political facts and events in the period subject to the study were examined from the discursive dimension. In terms of the operant dimension of securitization, the extraordinary measures taken by DP to diminish the left ideology and movements were analyzed. This study utilizes the concept of Securitization developed by the Copenhagen School. Case study, academic journals, and documentary analysis technics of the qualitative method are employed to collect, process, and analyze the data.

Keywords: Cold War Era, Communism, Democratic Party, McCarthyism, Securitization

* Uluslararası İlişkiler Bölümü YL Mezunlu, Karadeniz Teknik Üniversitesi, elifnur.kilicc@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5349-7290.

** Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, erolkalkan@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2846-4088.

Extended Abstract

The Cold War period is a bipolar world order under the leadership of the USA and the USSR in which, capitalism was the ideology of the Western Bloc with the leadership of the USA and the ideology of the Eastern Bloc was communism under the leadership of the USSR. The competition and struggle between the blocks were one of the main reasons for many conflicts in the world during the Cold War period. Although the USA and the USSR did not directly engage in a conventional war in that period, the hostility and anxiety between the blocks were too high. The risk of conflict was at the highest level throughout the period. The countries in both blocs considered the countries in the other bloc as their enemies along with their ideology. Considering the causality provided by the period and the threat perception risen from the USSR, communism emerged as an ideology to be avoided for Turkey. Turkey joined the Western Bloc and chose the USA as an ally. Turkey considered communism and the countries in the Eastern Bloc as one of the main threats to its territorial unity and political system. Turkey, therefore, securitized the leftist ideology as a threat to the existence of the state. It transferred the leftist ideology and movements out of normal politics and securitized them. It, hence, employed extraordinary measures to diminish the leftist ideology and movements in the country.

In this regard, this study aims to investigate the discursive and operational dimensions of the securitization process of the left ideology and movements in Turkey during the DP era. How the left ideology and movements were securitized and how the ruling party tried to overcome the communist threat were analyzed by employing the securitization approach. The parliamentary minutes and secondary data of the DP era were examined to display the discursive dimension of securitization. The parliamentary minutes and the speeches of the ruling party (DP) deputies of the period were analyzed by employing documentary analysis technic. On the other hand, the extraordinary measures taken by DP to prevent the left ideology and movements were analyzed to display the operational dimension of securitization. In this respect, the amendments to articles 141 and 142, the case of Nazım Hikmet, the closure of Village Institutes and Community Centers, and Turkey's deployment of troops to Korea, and the events of September 6/7 were examined. The findings of the study reveal that, first, the ruling party securitized left ideology and movements throughout the speeches of its deputies at the Parliament. The members of DP described and displayed the communism and left movements as the main threat to the existence of Turkey's territorial unity and political system in many of their speeches at the Parliament. Second, the speeches of the members of Parliament clearly display that the main reasons behind the securitization of left ideology and movements were the DP's perception of threat rising from the USSR and the bipolar world order of the cold war era. As being in the Western Bloc, Turkey needed to stand against the Eastern Bloc and its ideology, namely communism. Accordingly, third, DP transferred the leftist ideology and movements out of the normal politics and securitized them. As suggested by securitization theory, fourth, DP, therefore, employed the extraordinary measures to diminish the leftist ideology and movements. In this regard, many people were imprisoned, the Community Centers and Village Institutes were closed. The imprisonment of people and the closure of Village Institutes and Community Centers are obvious indications of the operational dimension of the securitization in Turkey during the period subject to study. As a result, fifth, discursive and operational dimensions of securitization coexist in Turkey's implementation of coping with the left ideologies and movements during the period subject to this study. As detailed in the study, many concrete examples of the discursive and operational dimensions of securitization of the left ideology and movement took place during the DP era.

Giriş

İki kutuplu dünya düzeninin hâkim olduğu Soğuk Savaş yıllarında Türkiye, kuzey komşusu SSCB'den güvenliğine yönelik bir takım haklı gerekçelerle ve dönemin ülkeler üzerinde yarattığı gerginliğin de etkisiyle ciddi tehditler algılamıştır. Bu sebeple de yalnızlık politikası gütmeyi doğru bulmamış, SSCB'ye karşı ABD'yi kendisi için bir müttefik olarak görmüştür. Türkiye, ABD ve SSCB arasında yaşanan Soğuk Savaş dönemi bloklaşmasında, ABD yanlısı bir dış politika izleyerek kendini Batı Blokunda konumlandırırken aslında kendine yalnızca müttefikler seçmemiş aynı zamanda ideoloji de seçmiştir. Nitekim SSCB ile ABD arasında yaşanan Soğuk Savaş dönemi çatışma ve gerilimlerin tümünde bu devletler yalnızca isimleriyle anılmamış aynı zamanda ideolojileriyle de anılmışlardır. Tüm bu çatışma ve gerginliklerde basitçe Batı Bloku liberalizm/kapitalizmle tanımlanırken Doğu Bloku komünizmle tanımlanmıştır.

Sosyal Bilimler literatüründe birçok disiplinin dikkatle incelediği Soğuk Savaş dönemi, birçok araştırmacı tarafından farklı perspektiflerden irdelenmiştir. Benzer şekilde Türkiye iç siyasetinde yaşanan bazı gelişmeler

uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi literatüründe üzerine düşünülüp araştırılmış konulardır; ancak bu çalışmada Soğuk Savaş döneminde meydana gelen gelişmelerin sağladığı nedensellik, güvenlikleştirme yaklaşımı çerçevesinde ve ideolojinin güvenlikleştirilmesi kapsamında söz konusu iç siyasi gelişmelerin literatürde bulunmayan yeni bir perspektifle incelenmesi amaçlanmıştır. Türkiye'nin Batı Blokunda yer almasıyla dönem liderlerinin sol ideolojiyi kendileri ve Türkiye'nin varlığına yönelik nasıl bir tehdit olarak algılayıp güvenlikleştirdikleri tartışılmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmada DP döneminde sol ideoloji ve hareketlerin güvenlikleştirilmesinin söylem ve edimsel boyutu incelenmiştir. Öncelikle çalışmanın kavramsal arka planını oluşturan güvenlikleştirme yaklaşımı açıklanmaya çalışılmış ardından komünizmin güvenlikleştirilmesini mümkün kılan Soğuk Savaş döneminin tarihsel süreci irdelenmiştir. Çalışmanın devamında Türkiye'de, iç siyasette Soğuk Savaş döneminin ideolojik boyutunun yansımalarıyla sol ideolojinin güvenlikleştirilmesinin gerekçeleri izah edilmeye çalışılmıştır. Menderes Dönemi'nde komünizmin güvenlikleştirilmesine dair hem söylemsel hem de edimsel boyut irdelenerek komünizm gerekçesiyle meclis gündemine gelen 141 ve 142. maddeler, Nazım Hikmet'in affı, Köy Enstitülerinin ve Halkevlerinin kapatılması, Kore Savaşına Türkiye'nin asker göndermesi ve 6/7 Eylül olaylarında sol ideolojinin güvenlikleştirilmesinin rolü analiz edilerek 1950-1960 arasındaki DP dönemi incelenmiştir.

Güvenlikleştirme Yaklaşımı

Tanımlanması ve kavramsallaştırılması her zaman çeşitli disiplinleri meşgul eden *güvenlik* kavramı genel ve en temel anlamıyla tehlikenin yokluğu olarak tanımlanabilir. Fakat burada kavramın doğasını tartışmalı hale getiren neye/kime yönelik tehlikenin yokluğu sorunsalı olmuştur. Nitekim tam olarak bu noktada tarihsel süreçte farklılaşmalar meydana gelmiş ve kavramın içeriği genişleyip değişmiştir. Realist anlayışların güvenlikten anladıkları ve temel argüman olarak ortaya koydukları; uluslararası sistemdeki temel aktör olan devletin güvenliğiyle bireyin güvenliğini başlangıç noktası gören yaklaşımların varlığından da bahsetmek mümkündür. Diğer taraftan güvenliğin uluslararası boyutu da akademik tartışmalarda yerini almıştır. Bu açıdan bakıldığında tartışmalı doğasıyla güvenlik kavramı siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinleri için her zaman dikkatleri cezbetmeyi başarmış önemli tartışmasız bir kavram olarak değerlendirilebilir.

Geleneksel yaklaşımlar (realizm, liberalizm, inşaacılık) çerçevesinde devletin güvenliğine yönelik tanımlar beraberinde güç kavramını tartışma nesnesi haline getirmektedir. Bu bağlamda ilk akla gelen anlamıyla -dar anlamıyla- güvenlik, güç kullanımı ve askeri konularla ilişkilendirilebilir. Bu kapsamda devletler realist perspektifin de savunduğu üzere, tehditlere karşı koyabilmek amacıyla askeri yeterliliklerini geliştirmek durumunda olan aktörlerdir ve güvenlik ancak bu yolla mümkün olacaktır.¹ Elbette ki güvenlik kavramını bu bağlamın tam anlamıyla dışında tutmak mümkün değildir fakat değişen dünya dinamikleri ve güvenlik algısıyla son zamanlarda geleneksel güvenlik anlayışının eleştirilmesiyle bağlamın genişlediğini savunmak yerinde olacaktır.² Kopenhag Okulu yazarları güvenlik kavramının askeri boyutuna ekledikleri yeni dört kategoriyle güvenlik kavramının dar tanımını genişletmiş ve derinleştirmiştir.³ Güvenliğin beş genel kategorisi askeri güvenliğin yanında, çevresel, ekonomik, siyasal, toplumsal güvenlik olarak Kopenhag Okulu yazarlarınca (Barry Buzan, Ole Wæver) tanımlanmıştır.⁴

Tarihsel sürece bakarak bu yeni kategorilerin meydana gelmesi anlamlandırılabilir. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan Soğuk Savaş dönemiyle birlikte biçim ve anlamında bir takım yenilikler görülen güvenlik kavramı, gerek iç politikada gerekse dış politikada devletlerin gündemindeki eski konumunu yitirmeden yeni tartışmaların konusu olmuştur. Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla birlikte kutuplaşan yeni dünya düzeni ve iki kutup arasında yaşanan nükleer silahlanma yarışı bir yandan güvenlik kavramının önemini ve güvenlik sağlamak adına geleneksel anlamda silahlanmanın önemini artırırken diğer taraftan çehresini de değiştirmeye başlamıştır. Soğuk Savaş dönemi ve sonrası yavaş yavaş ulusal gerekçelerle yapılan konvansiyonel sıcak çatışmaların terk edildiği fakat ideolojik karşılaşmaların görüldüğü dönemler yaşanmaya başladıkça güvenlik artık bilinen anlamların dışına çıkmaya başlamıştır.⁵ İdeolojiler taraflar için birer tehlike olarak görülmeye başlamıştır. Nükleer silahlanma yarışı dikkate alındığında, güvenlik kavramını yalnızca devletlerin güvenliği

¹ John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, 5/18 (2008), 73.

² John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", 73.

³ Ralf Emmers, "Güvenlikleştirme", *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, Der. Alan Colins, Çev. Nasuh Uslu, İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 2017: 131-144.

⁴ Emmers, "Güvenlikleştirme", 131-144.

⁵ Emmers, "Güvenlikleştirme", 131-144.

olarak değerlendirmek yetersiz bir sınırlandırma olacaktır. İki kutup arasında yaşanan bu yarışın sebep olacağı bir nükleer felaket yalnızca bahse konu olan devletleri ilgilendirmeyecek, tüm insanlığın güvenliği tehdit edilmiş olacaktır. Bu sebeple, devletler güvenlik söz konusu olduğunda artık sadece kendi güç ve askeri kabiliyetini artırmayı değil diğer aktörlerin de girişimlerini hesaplamak zorunda kalmış – Küba Füze Krizinde olduğu gibidolayısıyla dar anlamda devlet güvenliği yerine artık insanlığın güvenliği mesele haline gelmiştir.

Soğuk Savaş öncesinde ve esnasında realist yazarların uluslararası sistemdeki temel aktör olarak tanımladığı devletlerin güvenliklerini, güç ve güç dengesi çerçevesinde oluşturdukları tanımların ideolojik bir çehreye bürünmesi ve devlet dışı aktörlerin güvenlik kapsamında oynadıkları rolün de hesaba katılmasıyla kavram yeni bir kuramsallaşma sürecine ihtiyaç duymuştur. Çünkü artık güvenlik kavramı kapsamında tartışılan savaş, düşman ve barış kavramları yeni anlamlar edinmiştir. Savaş kavramı bilinen konvansiyonel savaşların dışına çıkmış, yeni bir savaş ihtimali (nükleer savaş) ve yeni alanlar (ekonomik, çevresel, siyasal ve toplumsal) tartışılır hale gelmiştir. Düşman kavramı ekonomik, siyasal yahut askeri çıkarların çatıştığı klasik anlayışla beraber ideolojik çatışmalarla da (komünist-kapitalist gibi) anılır hale gelmiştir.⁶ Barış kavramı ise savaşın olmaması olarak tanımındaki *savaş* kavramının genişleyip derinleşmesiyle tartışılmalı kavramsal varlığını yeni bir kapsamda sürdürmüştür. Diğer taraftan, uluslararası güvenlik çalışmaları artık yalnızca devletlerin güvenliğiyle değil aynı zamanda bireylerin güvenliğiyle de ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş döneminin bitişinde blokların dağılmasıyla gündeme gelen yeni güvenlik sorunları (etnik çatışmalar gibi) ve 11 Eylül saldırılarının beraberinde getirdiği yeni sorunlar ile (uluslararası terörizm gibi) güvenlik yalnızca devletin güvenliği olarak algılanmaktan çıkarken askeri olmayan olay ve olguların da bir güvenlik sorununa sebebiyet verebileceği düşünölmeye başlanmıştır.

Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında yaşanan yeni güvenlik problemlerinin etkisiyle güvenlik kavramının yeni çehresi literatürde güvenlik çalışmalarının da çeşitlenmesi ve yenilenmesine, yeni teorilerin, varsayımların tartışılmasında sebep olmuştur. Bu çalışmanın teorik arka planını ve çerçevesini oluşturan güvenlikleştirme yaklaşımı bu yeni yaklaşımlardan biri olarak görölmektedir. Kopenhag Okulu yazarları tarafından realist güvenlik yaklaşımının bir eleştirisi olarak geliştirilen güvenlikleştirme yaklaşımı, temelde herhangi kamusal olmayan bir olgu, olay veya sorunun (referans nesnelere) önce siyasallaştırılması ardından da güvenlikleştirilmesini ifade eder. Güvenlikleştirme yaklaşımı, geçmişte ve günümüzde direkt devletin varlığına yönelik bir tehdit oluşturmayan durum, olay veya sorunların güvenlikleştirme edimini yerine getirenler (güvenlikleştirici aktörler) tarafından güvenlik konusu haline getirilmesi ve güvenlikleştirme sürecinin açıklanmasını sağlayarak uluslararası güvenlik çalışmaları literatürüne katkıda bulunmuştur.⁷

Bu yaklaşıma göre herhangi bir durum veya olay siyasi alanın dışında kamuoyunu ilgilendiren, devlet aygıtının dikkatini çeken bir durumda değilken yani siyasetin konusu değilken; siyasallaştırıldığında, siyasi alana dâhil edildiğinde artık kamusal bir sorun haline gelir ve beklenen dikkati cezbeder.⁸ Sorun, güvenlikleştirici aktörler tarafından artık hem devlet aygıtını hem de kamuoyunu ilgilendirir hale getirilmiş olur. Bir sonraki aşama ise; sorunun siyasal alandan, güvenlik alanı kapsamına dâhil edilmesi olacaktır. Siyasallaştırılmanın ardından gelen bu güvenlikleştirme aşamasında sorun, devlet aygıtının müdahale edebileceği duruma gelmiş olacaktır çünkü sorun güvenlikleştirildiğinde artık devlet aygıtının varlığına yönelik bir tehdit haline gelmiş olacak böylelikle bu tehdiye yönelik olağanüstü önlem ve çözümler gerekli ve meşru hale gelecektir.⁹ Diğer taraftan bahsi geçen sürecin tam tersi yönde işlediği güvenlik dışılaştırma (güvensizlikleştirme) süreci de güvenlikleştirme yaklaşımının anlaşılması açısından dikkate değer bir unsur olarak görölmektedir. Temelde, güvenlikleştirme sürecinde siyasal olmayan siyasallaştırılıp daha sonra da güvensizleştirilirken güvenlik dışılaştırmada; hâlihazırda siyasallaşmış ve güvenlikleştirilmiş olanın artık güvenlikle bağlantısı olmadığına kamuoyunun ikna edilmesi güvenlik dışılaştırma olarak nitelendirilir.¹⁰ Bu bağlamda güvenlik dışılaştırma tehdidin ortadan

⁶ Emmers, "Güvenlikleştirme", 132.

⁷ Emmers, "Güvenlikleştirme", 132; Nebi Miş, "Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (2014), 138.

⁸ Kristian Åtland ve Kristin Ven Bruusgaard, "When Security Speech Acts Misfire: Russia and the 'Elektron' Incident", *Security Dialogue*, 40/3 (2009), 336.

⁹ Miş, "Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi", 384.

¹⁰ Miş, "Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi", 349.

kalkmasıyla var oluşa yönelik bir tehdit olmadığı düşünüldüğünde veya aktörlerin belirli durum veya olayları kasıtlı olarak güvenlik kavramı dâhilinde açıklamaktan kaçınmalarıyla gerçekleşir.¹¹

Sosyal inşacı gelenekten gelen güvenlikleştirme yaklaşımına göre; güvenlikleştirmeyi yapan güvenlikleştirici aktörler siyasallaşmış olgu veya olayları söylem-edim aracılığıyla güvenlikleştirirler.¹² Söylem-edim aracılığıyla devletin varoluşuna yönelik güvenlik tehditleri inşa edilir ve inşa edilen bu tehditlere karşı alınacak olağanüstü güvenlik tedbirleri meşrulaştırılır.¹³ Bahse konu olan söylem-edim, olay veya olguların varoluşuna *dili(söylemi)* kullanarak bir tehdidin varlığına ikna durumudur.¹⁴ Bu ikna ile edimler için haklı gerekçenin temeli oluşturulmuş olmaktadır dolayısıyla hedef kitle alınacak tedbirler konusunda güvenlikleştirici aktörle aynı kanıyı paylaşacaktır ve bu tedbirleri olağanüstü görmeyip yapılması gereken/normal olarak görecektir. Belirtmek gerekir ki başarılı bir güvenlikleştirmenin yapılabilmesi için meselelerin olağanüstü tedbirler gerektirdiğine hedef kitleyi ikna etmek anahtar rol oynamaktadır. Aksi takdirde güvenlikleştirme başarılı olmayacaktır ve ikna edilmesi beklenen kitle bu tedbirleri meşru görmeyecektir.

Güvenlikleştirme eyleminin başarısı söz konusu olduğunda, yönetim sistemine göre bir ayrıma gitmenin mümkün olduğu söylenebilir. Ralf Emmers'in çalışmasında¹⁵, demokratik devletlerde seçimle iktidara gelen hükümetlerin seçim meşruiyetiyle birlikte eylemlerine dolayısıyla eğer güvenlikleştirme eylemi yapacaklarsa ona da hedef kitlenin güven duyduğunu, bu sebeple başarılı olma ihtimalini artırdığını söylemek mümkünken aynı zamanda bu devletlerde iknanın rolünün büyük olduğunun da altı çizilmektedir. Diğer taraftan demokratik olmayan toplumlarda başarılı bir güvenlikleştirme eylemi yapılırken hedef kitleyi genel halk kitlesi değil de çoğunlukla yalnızca ordu ve siyasi elitler oluşturmakta böylece hedef kitle daralmakta ve ikna süreci kolaylaşmaktadır. O halde bu noktaya kadar güvenlikleştirme yaklaşımının iki sacayağının öneminin altı çizilebilir: Söylem-edimler yardımıyla referans nesnelere yönelik güvenlikleştirilmesi ve hedef kitlenin ikna edilmesi. Başarılı bir güvenlikleştirmenin gerçekleşebilmesi için bu iki sacayağının varlığı hayati önem arz etmektedir.

Daha önce de bahsedildiği üzere Kopenhag Okulu yazarlarının güvenlikleştirme yaklaşımında ortaya koydukları askeri sektörle birlikte yeni sektörler (kategoriler) –siyasi, çevresel, toplumsal, ekonomik- güvenlik tehditlerinin kapsamını genişletmiştir. Buna göre; askeri sektör klasik anlamda devletin dışarıdan maruz kalacağı tehditlerle birlikte devletlerin kendi içerisinde yaşayabileceği ayrılıkçı tehditler, siyasi sektör yönetimle ilgili ideolojik ve diplomatik tehditler, çevresel sektör doğal felaketler ve insanlığın sebep olduğu çevre sorunları gibi tehditler, ekonomik sektör ticarete yönelik tehditlerle üretim ve tüketimdeki sorunların sebep olduğu tehditler, toplumsal sektör ise dışarıdan alınan göçlere bağlı olarak oluşabilecek toplumsal, demografik, dile ve kültüre yönelik tehditler gibi daha önce tanımlanmamış yeni tehditleri içermekte ve hemen hemen her şeyin bir güvenlik tehdidi olabileceğini ve güvenlikleştirilebileceğini ortaya koymaktadır.¹⁶

Soğuk Savaş Dönemi, McCarthyizm ve Komünizmin Güvenlikleştirilmesi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından iki kutuplu dünya düzeninin beraberinde getirdiği Soğuk Savaş dönemi, iki başat aktör –ABD ve SSCB- ile birlikte bu iki aktörün savunduğu küresel iki ideolojinin çatışmasına da ev sahipliği yapıyordu; kapitalizm ve komünizm. Soğuk Savaş döneminin sebep olduğu bu ideolojik ayrışma ABD ve SSCB arasında yaşanan gerilimlerle birlikte uluslararası sistemde devletleri iki kutup arasında paylaşıyordu. ABD kapitalizmin savunucusu olarak kutuplaşmanın bir tarafını oluştururken SSCB komünizmin savunucusu olarak kutuplaşmanın diğer tarafını oluşturuyordu. Bu kutuplaşmada ABD veya SSCB yanında yer almak istemeyen, bu iki kutuptan herhangi birine dâhil olmak istemeyen veya herhangi birinden hariç tutulmak istemeyen devletler ise kendini bu iki kutuptan soyutlayarak bir *Bağlantısızlar Hareketi (1961)* oluşturdu. İki başat gücün; birbirlerinin toprakları üzerinde bir sıcak çatışmaya sebebiyet vermediği fakat bloklar arası ciddi gerilimler ve çatışmalara neden olduğu bu dönem, bloklar içerisinde yerini alan devletlerin kendilerini ideolojik olarak o blokun ideolojisiyle tanımladığı bir dönemdir. Yaşanan çatışmalar ve gerilimler klasik düşman algısının ötesinde

¹¹ Atland ve Bruusgaard, "When Security Speech Acts Misfire: Russia and the 'Elektron' Incident". 3.

¹² Başar Baysal ve Çağla Lüleci, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi", *Güvenlik Stratejileri*, 11/22 (2015), 63.

¹³ Başar Baysal ve Çağla Lüleci, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi", 63.

¹⁴ Kadir Zora, "Güvenlikleştirme: Hukuksal Meşruiyetten Sosyal Meşruiyete Evrilme ve Kopenhag Okulu", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23/2 (2015), 119.

¹⁵ Emmers, "Güvenlikleştirme", 134.

¹⁶ Sinem Akgül-Açıkmeşe, "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, 8/30 (2011), 59.

düşmanın edindiği ideolojinin onu düşman yaptığı ve tam bu noktada güvenikleştirme yaklaşımının da analizini ve açıklamasını yaptığı sosyal inşacılıkla yeni bir güvenlik tehdidi olarak *ideoloji* ortaya çıkmaktadır.

İdeolojilerin güvenikleştirilmesi başta ABD ve SSCB olmak üzere tüm blok ülkelerinde görülmekteydi. ABD öncülüğünde Batı Bloku komünizmi tehdit olarak öne sürüp bu ideolojiyle savaşılmaması gerektiğini iddia ederken SSCB öncülüğünde Doğu Bloku da kapitalizmi bir tehdit olarak gösteriyor ve ona karşı savaşılmaması gerektiğini iddia ediyordu. ABD safındaki Batı Bloku için tehdit komünizmin yayılması ve egemenliği; SSCB yanlısı Doğu Bloku için de tehdit kapitalist ideolojinin yayılması ve komünizmden uzaklaşmasıydı. Her iki blok için de bir diğerinin yayılıp genişlemesi asıl tehditken iki başat güç bu tehdidi ideolojilerle açıklayarak ideolojileri güvenikleştirmekteydi.

Sol ideolojinin –sol ideolojiden kast edilen komünizmdir- güvenikleştirilmesinin Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında görev yapan ABD Başkanı Harry S. Truman'ın söylemleriyle gerçekleştiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır.¹⁷ Truman kendinden önceki ABD başkanlarından daha cüretkâr biçimde SSCB ve SSCB'nin eylemlerini "*komünistler tarafından yönetilen binlerce silahlı adamın terör eylemleri*"¹⁸, "*totaliter rejimler*"¹⁹ ve özgür halkları "*boyun eğdirme teşebbüslerinde*"²⁰ yer alan "*silahlı azınlık*"²¹ olarak tanımlamıştır.²² Truman'ın söyleminde boyun eğdirme teşebbüsü, komünist ideolojinin ve SSCB'nin eylemleriyle özdeşleşmiş durumda ve SSCB'nin agresif faaliyetlerinin temelinde bu ideolojinin varlığına işaret etmektedir. Terör eylemlerini yapan silahlı adamların komünizmle yönetilmesinin ifade edilmesi, tam olarak bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Diğer taraftan, realistler tarafından vurgulanan güç yarışı bu noktada ideolojilerin yarışı şeklinde söylemlerle lanse edilerek güç yarışının sebep olduğu tehditler ve düşmanlar, ideolojilerin sebep olduğu tehditler şeklinde algılanmıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca Batı Bloku için tehdit olarak gösterilen Doğu Blokunun tehdit olma sebebi bizatihi sahip olduğu ideoloji olarak gösterilmiştir. Nitekim Başkan Truman'ın Türkiye ve Yunanistan için ilan ettiği Truman Doktrini'nin amacı da komünizm tehdidi altında bulunan bu ülkelerin, bu tehdiye karşı koyabilmeleri için ABD'den yardım almasını sağlamaktır. Truman'ın konuşmalarından da anlaşılacağı üzere güvenikleştirici aktör olarak ABD, devletlerin varoluşuna bir tehdit olarak komünizmi göstererek direkt düşmanın SSCB değil de ideolojisiyle, *komünist SSCB* olarak tanımlamaktadır. Böylece hedef kitle olan Batı Blokunu, komünist SSCB'nin bir güvenlik tehdidi olduğu noktasında ikna etmiştir. İdeolojilerin çatıştığı bu ortamda benzer bir güvenikleştirme de Doğu Blokunda kapitalizmin güvenikleştirilmesi şeklinde cereyan etmiştir.

Bu doğrultuda ABD'nin komünist ideolojiyi güvenikleştirmesinin yansımaları ülke içerisinde de McCarthycilik olarak anılan eylemlerle uygulama alanı bulmuştur.²³ McCarthycilik, ABD'de Soğuk Savaş döneminin bir yansıması olarak öncelikle ülke içerisindeki siyaseti ve ideolojik durumu komünizmden uzak tutmayı hedeflemiş daha sonra bu hedef aşırılaştırılarak komünizm başarılı bir şekilde güvenikleştirilmiştir. Adını Senatör Joseph Raymond McCarthy'nin 1950'lerde ülke içerisindeki birtakım politikacılara, gazetecilere, bilim insanlarına ve hatta ünlülere yönelik yaptığı komünizm suçlamalarından ve bu suçlamaların sonuçları itibarıyla ülke içerisinde görülen ideolojik ayrışmalardan alan McCarthycilik, birçok Amerikalının hapsedilmesine, birçoğunun işlerini kaybetmesine ve birçoğunun da komünist olarak toplum içerisinde damgalanmasına sebep olmuştur.²⁴

Bu bağlamda güvenikleştirmenin söylem-edim boyutu ABD'de McCarthycilik olarak kendini göstermiş; Senatör Joseph Raymond McCarthy tarafından sarf edilen antikomünist ifadeler; komünizme hizmet ettiği iddia edilen kişilerin iltisakı hiçbir zaman kanıtlanamamasına rağmen tutuklanmalarına sebep olmuştur. "Cadı avı" olarak da adından söz ettiren bu tutuklamaların, sol ideolojinin güvenikleştirilmesinin edimsel boyutu olarak ABD'deki net yansıması, Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla Türkiye ile derinleşmeye başlayan ilişkiler neticesinde

¹⁷ Denise M. Bostdorff, "Harry S. Truman, 'Special Message To The Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine' (12 MARCH 1947)", *Voices of Democracy*, 4, (2009), 1-22; Adam J. Berinsky ve Gabriel S.Lenz, "Red Scare? Revisiting Joe McCarthy's Influence on 1950's Elections", *Public Opinion Quarterly*, 78/2 (2014), 369-391.

¹⁸ Bostdorff, "Harry S. Truman", 12.

¹⁹ Bostdorff, "Harry S. Truman", 12.

²⁰ Bostdorff, "Harry S. Truman", 12.

²¹ Bostdorff, "Harry S. Truman", 12.

²² Bostdorff, "Harry S. Truman", 12.

²³ Altuğ Günar, "Amerika Birleşik Devletleri'nde McCharty Dönemi ve Dış Politika Üzerinde Etkileri", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2014), 63.

²⁴ Adam J. Berinsky ve Gabriel S. Lenz, "Red Scare? Revisiting Joe McCarthy's Influence on 1950's Elections", *Public Opinion Quarterly*, 78/2 (2014), 370.

Türkiye'de de model alınmıştır.²⁵ ABD'de dönemin birçok aydınının tutuklanmasına sebep olan McCarthycilik Türkiye'de de benzer şekilde tezahür etmiştir. 1948 yılında Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nden Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Mediha Berkes gibi akademisyenlerin komünist olmaları gerekçesiyle tasfiyeleri, ABD'deki McCarthycilik ile benzerlik göstermektedir.²⁶ Benzer şekilde 1951 yılında İstanbul'dan Marsilya'ya gitmek üzere olan Sevim Tarı'nın tevkif edilmesiyle başlayan Türkiye Komünist Partisi'ne (TKP) yönelik gerçekleştirilen tevkifatla TKP'nin Merkez Komitesi üyeleri olan; Dr. Şefik Hüsnü Değmer, Zeki Baştımar, Reşat Fuat Baraner, Mehmet Bozer, Halil Yalçınkaya ve Mihri Belli gibi isimlerin ardı ardına tutuklanmalarıyla başlayıp devam eden sorgulamalar ve tutuklamalar bahsi geçen cadı avına bir diğer örnek olarak görülmektedir.²⁷

Taraflar arasında karşılıklı olarak dönemin liderleri tarafından güvenlikleştirilen ideolojiler, bu ideolojilerin atfettiği tehdidin önlenmesi adına taraflar arasında gerçekleşen çatışma ve gerilimlerin de sebebini oluşturmaktaydı. Güvenlikleştirme yaklaşımının da vurguladığı üzere artık ideolojiler silahlı çatışmaların zeminini oluşturabilir hale gelmiştir. Soğuk Savaş dönemi yaşanan gerilimlerin temelinde bu ideolojik çatışma her zaman hissedilmiştir. Bu duruma en belirgin örneklerden birini ise bu dönemde yaşanan ve Türkiye'nin de taraflar arasında yer aldığı Kore Savaşı oluşturmaktadır. Detaylarına ilerleyen satırlarda değinilecek olan Kore Savaşı'nın yanında Soğuk Savaş dönemi boyunca yaşanan birçok gerilimi ideolojinin güvenlikleştirilmesi kapsamında değerlendirmek mümkündür.

İlk olarak Berlin Ablukası ideolojik kutuplaşmanın bir örneği olarak değerlendirilebilir.²⁸ Berlin Ablukası sonucunda bölünen Almanya'nın sınırları iki ideolojinin sınırları olarak görülmektedir: Batı Almanya'da üç Batılı devletin –ABD, İngiltere, Fransa- oluşturduğu Federal Almanya Cumhuriyeti, Doğu'da SSCB'nin oluşturduğu Demokratik Almanya Cumhuriyeti. Dört devletin ve iki ideolojinin böldüğü Berlin, krizin giderek derinleşmesi ve büyümesi sebebiyle fiilen de Berlin Duvarı ile birbirinden ayrılmıştır. Almanya, Soğuk Savaş döneminin ideolojik ayrışmasının en dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Doğu Berlin komünist yönetimi ve ekonomik problemleriyle bilinirken Batı Berlin o dönemde ABD'nin sağladığı Marshall yardımıyla ekonomik olarak giderek Doğu Berlin'den koparak kalkınmış yüksek refaha sahip kapitalist yönetimi ile tanımlanmış ve neticede Almanya iki yönetimin sahip olduğu iki ideolojiyle net bir şekilde bölünmüştür.²⁹ Berlin Sorunu iki ideolojinin güvenlikleştirilmesinin tarihsel zeminini hazırlayan, ideolojilerin ve dolayısıyla kutupların birbirinden keskin sınırlarla ayrılmasını gösteren belirgin örneklerden biridir. Berlin Sorunu Batılı devletler ve SSCB'nin tutumlarıyla gerçekleşirken; savundukları ideolojiler bazında bir yönetimin inşa edilmesiyle ikiye bölünmüş bir Almanya, ideolojik kutuplaşmanın da altını çiziyor ve ideolojinin ön plana çıkmasına zemin hazırlıyordu. Nitekim bu temelde düşünüldüğünde ideolojinin güvenlikleştirilmesi her iki taraf için de aslında tarihsel sürecin getirdiği tarihsel bir netice olarak gözükmektedir.

Türkiye'nin de asker göndererek taraf olduğu Kore Savaşı'na bakıldığında ise; bu savaş ideoloji bağlamında Berlin Sorunuyla benzerliği ile göze çarpmaktadır. Kore Savaşı, Soğuk Savaş dönemi ideolojik kutuplaşmasının bir diğer çarpıcı örneği olarak dikkat çeker. İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın işgali altında bulunan Kore, Japonya'ya ABD'nin atom bombası atması ile mağlup olmuştu ve 38. paralel referans çizgisi olarak düşünülerek paralelin kuzey kısmı SSCB tarafından işgal edilirken, güney kısmı ise ABD tarafından egemenlik altına alınmış böylece etnik köken olarak tek bir millet olan Kore, Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır.³⁰ Kore'nin bu durumu Soğuk Savaş dönemi dinamikleri açısından değerlendirildiğinde tıpkı Berlin Buhranı'nda olduğu gibi yönetsel dolayısıyla da ideolojik bölünmenin ilgi çekici bir sonucu olarak ideolojilerin karşı karşıya gelmesidir. Kuzey ve Güney Kore topraklarında aslında gerçekleşen iki başat gücün, ABD ve SSCB'nin karşı karşıya gelmesiyle, bu aktörlerin egemenlikleri altına aldıkları topraklardaki yönetim şekillerinin Kore vatandaşlarını kendi içerisinde ikiye böldüğü görülmektedir: Kapitalist Güney, Komünist Kuzey. Bu iki devletin işgal ettikleri Kore toprakları üzerinde sınır ihlalleri nedeniyle giriştikleri savaş literatürde Kore Savaşı olarak

²⁵ Altuğ Günar, "Amerika Birleşik Devletleri'nde McCharty Dönemi ve Dış Politika Üzerinde Etkileri", 63.

²⁶ Cangül Örnek, *1950'li Yıllarda ABD ile Buluşma: Anti-komünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 45-46.

²⁷ Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 5. Baskı, 2009, 248.

²⁸ Şükrü S. Gürel, "Berlin Sorunu (1944-1972)", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 32/1 (1977), 207-223.

²⁹ Şükrü S. Gürel, "Berlin Sorunu (1944-1972)", 209-211.

³⁰ Gökhan Durak, "Türk ve Dünya Basınında Kore Savaşı ve Türkiye", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36 (2015), 324.

adlandırılmaktadır. Bu bağlamda Kore Savaşı, ideolojinin güvenlikleştirilmesi açısından ideolojik kutuplaşmayı derinleştiren bir savaştır.

Bu çalışmanın kapsamı dışında bir tarihte yaşanan Küba Füze Krizi Türkiye'nin dolaylı olarak dâhil olduğu ideolojik kutuplaşmanın önemli bir örneğini teşkil etmektedir.³¹ ABD'nin Türkiye'ye, SSCB'nin ise Küba'ya yerleştirdiği füzeler sebebiyle iki bloku karşı karşıya getiren bu kriz aynı zamanda rekabetin ve ideolojik çatışmanın nükleer tehditler seviyesine gelebildiğini de gözler önüne sermiştir.³² Soğuk Savaş döneminde gerilimin en uç noktası olarak görülen bu kriz, ideolojinin güvenlikleştirilmesinin sonucunda ülkelerin doğrudan bir nükleer tehdidi göze alabildiklerinin açık göstergesidir. İdeoloji bağlamında bloklaşmanın ve güvenlikleştirmenin yoğun yaşandığı bu dönemde Türkiye, komünist komşusu SSCB'den algıladığı tehdit nedeniyle kapitalist ABD tarafından topraklarına nükleer füzelerin yerleştirilmesine müsaade ederken aynı şekilde benzer stratejik mantıkla komünist Küba da yine SSCB'nin topraklarına füze yerleştirmesine müsaade etmiştir. İdeolojilerin bu derece ciddi tehditler söz konusu olduğunda dahi yönlendirici etkisini güçlendirerek sürdürmesi, ideolojinin güvenlikleştirilmesinin ne derece işlevsel olabileceğini göstermektedir.

Türkiye'de Soğuk Savaş Döneminin Yansımaları ve Menderes Hükûmeti Döneminde Sol İdeolojinin Güvenlikleştirilmesi

İkinci Dünya Savaşı'na girmemek için büyük uğraşlar veren Türkiye için Soğuk Savaş döneminde dış politikada yalnızlık uygun bir dış politika tercihi olarak görülmemiştir. Nitekim iki kutuplu dünya düzeni Soğuk Savaş dönemi boyunca yalnızca üç seçenek sunmaktaydı. Birinci seçenek ABD ile birlikte kapitalizm safında yer almak, ikinci seçenek SSCB ile komünizm safında yer almak ve son seçenek ise Bağlantısızlar Hareketi kapsamında iki bloktan da uzak durmaktı. Bu noktada Türkiye'nin çıkarları ve dış politika dinamikleri Türkiye'yi ABD safına itmekteydi. Bu çıkar ve dinamikleri şu şekilde detaylandırmak mümkündür: İlk olarak Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün hedef gösterdiği muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkma hedefi dâhilinde dış politikasında Batı'yı muasır medeniyetler olarak konumlandırmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonucunda ekonomileri sarsılan Avrupa ülkeleri ve Türkiye'ye Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla gelen ABD desteği Türkiye için ABD safını ekonomik gerekçelerle de tercih edilir kılmıştır. Nitekim ABD'nin bu desteği sağlamaktaki amacı Yunanistan ve Türkiye'yi SSCB'ye dolayısıyla da komünizme teslim etmemektir; ABD, Soğuk Savaş döneminin yaşandığı bu dönemde komünizmin karşısında durmayı bu doktrin aracılığıyla sağlamayı amaçlamaktaydı.³³ Benzer şekilde Türkiye'de mevcut bulunan CHP iktidarı için Truman yardımı; SSCB'den algılanan tehdidi savuşturmak, dış politikadaki yalnızlıktan kurtulmak, ekonomik kalkınma ve askeriyede modernizasyonun desteklenmesi şeklindeki beklentilerin karşılanması anlamına geliyordu.³⁴ Dolayısıyla, Truman Doktrinini sağladığı ABD - Türkiye yakınlaşmasını, SSCB komünizminin Türkiye'de güvenlikleştirilmesini kolaylaştıran ve başlatan gelişme olarak değerlendirmek mümkündür.

Türkiye'nin kuzey komşusu olarak SSCB'den algılanan tehdit ve geçmişteki problemleri Türk-Rus ilişkileri Türkiye'yi kendine Batı Bloku içinde yer aramaya itmiştir. SSCB'nin 1945 - 1946 nota krizinde Boğazlar konusunda isteklerini dile getirmesi ve bu isteklerdeki ısrarcı tutumu, Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin Türkiye'nin yalnızlığından faydalanıp Boğazlar konusundaki isteklerinin yanı sıra toprak taleplerinde de bulunması Türkiye'nin bir anlamda ABD'nin yanına itilmesi olarak da değerlendirilebilir.³⁵ Bu durumu Millet Partisi Kırşehir vekili Osman Bölükbaşı'nın meclisteki ifadelerinde de açıkça anlaşılmaktadır:

“Bugün dünya yüzünde iki cephe vardır. Biri, hür milletler cephesi, birisi de ismini tasrih edelim, Sovyet Rusya'nın başında bulunduğu komünist cephesi, hürriyet düşmanları cephesi. Binaenaleyh Türk milletini tehdit eden kuvvet nedir? Sovyet Rusya'dır, başka bir şey değil arkadaşlar, Sovyet Rusya'ya karşı hürriyeti koruyacak yegâne kuvvet olarak da Amerika'yı görmekteyiz. Amerika'yı içine almayacak bir anlaşmanın Türk milletinin emniyetini sağlayacağına asla kani değilim.”³⁶

Bu bağlamda Türkiye'nin SSCB'den algıladığı tehdidin Boğazlar ve toprak istekleri kadar ileri boyutlara gitmesi; bir taraftan Türkiye'yi ABD Blokuna ve onun ideolojisine yakınlaştırırken diğer taraftan Türkiye iç siyasetinde

³¹ Bahadır Ekmen, “Zorlayıcı Diplomasi Bağlamında Küba Füze Krizi'nin Analizi”, *Journal of Diplomatic Research*, 3/1 (2021), 92.

³² Bahadır Ekmen, “Zorlayıcı Diplomasi Bağlamında Küba Füze Krizi'nin Analizi”, *Journal of Diplomatic Research*, 3/1 (2021), 92.

³³ Günar, “Amerika Birleşik Devletleri'nde McCharty Dönemi”, 70.

³⁴ Levent Kalyon, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11 (2010), 13.

³⁵ Bülent Akkaya, “Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı”, *Akademik Bakış Dergisi*, 28 (2012), 4.

³⁶ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 6, Toplantı: 1, (02.04.1951), 109.

SSCB'nin temsil ettiği ideolojinin –komünizmin- güvenlikleştirilmesinde kolaylaştırıcı rol oynamış gözükmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de sol ideolojinin güvenlikleştirilmesinin Truman Doktrini ile CHP iktidarı döneminde başladığını, ilerleyen süreçte yani DP iktidarında ise ivme kazandığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Bölükbaşı'nın ifadelerinde Sovyetlerin başında olduğu komünist cephesinin hürriyet düşmanları cephesi olarak zikredilmesi komünizmin bağımsızlığa yönelik bir tehdit olarak ifade edilmesidir. Komünizm burada bir ideoloji değil alenen bağımsızlığa dolayısıyla da devletin varlığına bir tehdit olarak algılanmaktadır

Türkiye, yukarıda bahsedilen Soğuk Savaş çatışma örneklerinden de anlaşılacağı üzere gerek Kore'ye asker göndermesi ve ardından dönemin ideolojik ve siyasi kutuplaşmasının askeri bütünleşme boyutu olan Batı Blokunun iradesi olarak adlandırılabilir NATO üyeliği olsun gerekse daha sonraları yaşanacak Küba Füze Krizi olsun; dönemin çatışmalarında Batı Blokunda sadık bir şekilde varlık göstermiştir. Türkiye aslında, Kore'ye asker gönderdikten hemen sonra NATO üyeliğiyle öncelikle komünizmden algıladığı tehdit için önlem almaya çalışmaktaydı. Bu, Manisa vekili Hikmet Bayur'un; *"Bize bir saldırı olursa, yani komünist dünyası bize bir saldırırsa bu, onun genel savaşı göze alması demektir. Yani komünist dünyası bizimle baş başa kalmaz. Çünkü NATO'ya bağlıyız."* şeklindeki ifadelerinde de açıkça görülmektedir.³⁷ Diğer taraftan, Kore'ye gönderilen askerler mecliste tartışıldığında Kore'ye asker gönderilmesinin savaş boyunca sürüp sürmeyeceğini soran Seyhan Mebusu Sinan Tekelioğlu'na Milli Savunma Vekili Kenan Yılmaz'ın cevabıyla savaş sonuna kadar asker gönderileceği ifade edilirken ardından kendisinin: *"Bu ordunun masrafını sırtına almış olan milletin gayreti kendi etrafını çember altına almış olan komünist tehlikesinden vatani kurtarmak maksadına matuftur ve bundan başka hiçbir şey değildir"*³⁸ Sözleriyle Türkiye'nin Kore'de savaşırken aslında komünizme açtığı savaş ifade edilmektedir.

Diğer taraftan, DP Hükümetinin Kore'ye asker gönderme kararının, Türk Barışseverler Derneği tarafından; bu savaşın ABD'nin çıkar savaşı olması ve emperyalist amaçlar taşıması gerekçesiyle eleştirilmesi, derneğin Türk halkını bilgilendirme görevi üstlenerek TBMM Başkanlığına gönderilen bir telgrafla bu kararı protesto etmesi ve ardından ilgili bildirimlerin dağıtılmasıyla birlikte dernek üyelerinin tutuklanması³⁹ Türkiye'de McCartyçiliğin model alınmasına bir çeşit örnek olarak da gösterilebilir. Türkiye'nin Batı'nın sadık bir müttefiki olarak dış politika yürüttüğü böyle bir dönemde Türk Barışseverler Derneği üyelerinin tutuklanması; iç politikada ABD'ye yönelik eleştiride dahi bulunulduğunda eleştiri yapanların *Moskofçuluk* yapmakla dolayısıyla Rus ajanı, anarşist, dinsiz olmak anlamına gelen komünistlikle suçlanması ve bir olağanüstü tedbir örneği olarak tutuklanmaları; komünizmin güvenlikleştirilmesinin edimsel boyutunun bir örneğini teşkil etmektedir⁴⁰. Nitekim mecliste din derslerinin durumunun tartışıldığı 1950 yılı 9. Dönem toplantısında DP Burdur vekili Mehmet Özbey'in; *"Allah korkusu olmayan bir insan komünist olabilir"*⁴¹ şeklindeki sözlerinden komünizmin dinsizlikle açıkça ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla komünizmle mücadele etmek için din, DP Hükümeti tarafından bir araç olarak görülebilmektedir. Dönemin önemli yayınlarında görülen komünizmin dinsizlikle özdeşleştirilmesinin sebebi ise laikliğin devlet yönetiminde etkin kılınmaya çalışılmasıyla toplumda oluşan sosyolojik/manevi boşluğun komünizm gibi aşırı sol ideolojiyle doldurulması endişesinden kaynaklanmaktadır.⁴²

Soğuk Savaş döneminin devletler nezdinde hissettirdiği tedirginlik ve güvensizlik Türkiye için SSCB'den ve komünizmden algılanmış dolayısıyla girilen ittifaklarda Türkiye kendini Batı Blokunda, ABD ve kapitalizmin yanında bulmuştu. Bu tutumun yansımalarını Hariciye Vekâletinin bütçesi mecliste tartışılırken Hariciye vekili Fatin Rüştü Zorlu'nun sarf ettiği şu sözlerinde de anlaşılmaktadır: *"Bugün içinde bulunduğumuz dünya şartları ve beynelmilel komünist emperyalizminin gün geçtikçe azalacağı yerde, bilâkis artan emelleri ve bunun bütün sulhsever dünyayı tehdit eden mahiyeti öyle bir vaziyet hâsıl etmiştir ki artık milletlerin kendilerini yalnız başlarına müdafaa etme imkânı hemen hemen münselib olmuştur."*⁴³

³⁷ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 8, İçtima: 2, (16.12.1955), 320.

³⁸ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 25, Toplantı: 4 (16.11.1953), 442.

³⁹ Pınar Kahya, "Soğuk Savaş Dönemi Türkiye Düşünce Hayatında Türk Barışseverler Cemiyeti: "Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostu?", *Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi*, Ankara, 2017, 248-250.

⁴⁰ Örnek, *1950'li Yıllarda ABD ile Buluşma*, 48.

⁴¹ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt:2, Toplantı: 1, (13.11.1950), 65.

⁴² Ertuğrul Meşe, *Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, 57.

⁴³ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre: 11, İçtima: 1, Cilt: 2 (25.02.1958), 606.

Dış politikasında kendini Batı Blokunda tanımlayan ve Doğu Blokundan algıladığı tehdit itibariyle bu durumun nedensel alt yapısını oluşturan Soğuk Savaş dönemi çatışmalarının Türkiye'nin iç siyasetindeki yansıması; sol ideolojinin güvenlikleştirilmesi olarak nitelendirilebilir. Nitekim Türkiye Batı Blokunda yer alırken bir taraftan da Doğu Bloku ideolojisi olarak komünizmin –sol ideolojinin- Türkiye içerisinde yayılması bir tehdit olarak görülmüş ve engellenmek istenmiş, bu bağlamda sol ideoloji taraftarı insanlar mahkûm edilmiştir. Soğuk Savaş döneminin ideolojileri kutuplaştırması ve bunun Türkiye'nin iç politikası üzerindeki etkisi Demokrat Partinin iktidara geldiği yıllarda ise günden güne artmıştır.

Menderes Dönemi Sol İdeolojinin Güvenlikleştirilmesinin Söylem-Edimsel Boyutu

Güvenlikleştirme yaklaşımının vurguladığı söylem-edim yönteminden yola çıktığımızda; dönemin vekillerinin söylemlerinde komünizmin devletin varlığına bir tehdit olarak görüldüğü ve bu şekilde de yansıtıldığı birçok başka ifadeye de rastlanabilir. Örneğin Bulgaristan'da yaşayan Türklerin durumunun tartışıldığı meclis gündeminde Tekirdağ DP Vekili Zeki Erataman; burada yaşayan 700-800 bin Türk'ün yalnızca iki seçeneğinin olduğunu; oradaki mevcut komünist yönetimi kabul etmeleri durumunda karın tokluğuna yaşayacakları aksi halde ölüme mahkûm edileceklerini ifade etmiştir.⁴⁴ Diğer taraftan bu insanların hayatlarını devam ettirmek için Komünist Parti'ye kaydolmak zorunda kalacaklarını vurgulamıştır. Dolayısıyla bu insanların ya ölüme ya da komünizme mahkûm olmamaları için Türkiye'ye getirilmeleri gerektiğini ve meselenin *milli* bir mesele olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Erataman'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere komünizmle yönetilmek açlık içerisinde yaşamak suretiyle bir felaket olarak görülmüş ve bu yönetimin Türkler tarafından kabul edilmesinin bir milli mesele olduğu açıklanarak Bulgaristan'da yaşayan Türklerin yönetimi kabul etmesinin kendileri için bir felaket olduğu ve onların böyle bir felaketten kurtarılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu cümlelerden anlaşılmaktadır ki mesele yalnızca SSCB'den algılanan tehdit değil artık ideolojiden yani komünizmden algılanan tehdittir. Nitekim Bulgaristan'daki komünist yönetimle yaşamak durumunda kalan Türklerin durumu mecliste tartışılırken vekilin komünizmden rahatsızlığını açıkça ifade ettiği görülmektedir

Komünizmin devletin varlığına ve bağımsızlığına bir tehlike olarak nitelendirilmesi, mecliste Türk Ceza Kanunu'nda bazı maddelerin değiştirilmesinin ve komünizme karşı yapılandırılmasının görüşülmesine de neden olmuştur. Bu konuda yapılan gizli oturumda hükûmet adına konuşan Askerî Yargıç Şevki Mutlugil; *"Komünizm dünyayı istila faaliyetindedir. Beşeriyetin legal ve lojik manadaki hak ve hürriyetleri tehdit altındadır. Vatandaş olarak fertlerin hürriyetleri, hatta milletlerin hürriyet ve istiklalleri şimdiye kadar dünya tarihinde görülmemiş bir tehdidin altındadır"*⁴⁶ şeklindeki ifadeleriyle komünizm açıkça devletin varlığına ve bağımsızlığına yönelik bir tehdit olarak ortaya konulmuş ve

"Bugün bu memlekette hiç kimse, artık ve sadece bir fikir ve prensip meselesi olarak komünizme taraftar olduğunu veyahut da sadece bir idealizm ile müsavatchılık aşkıyla kaldığını; memleketimizi, hatta bütün dünyayı, tehdit eden mütearrız kuvvetle alakası ve irtibatı olmadığını iddia etmesi mümkün değildir. Hal böyle olunca, komünizmin bugün hürriyet ve masuniyetlerimizi ve millet olarak istiklalimizi çok yakından tehdit eden büyük bir tehlikenin ta kendisi olduğunu kabul etmek ve aramızda teşkilatlanmaya çalışan bu yolun bedbaht yolcularını birer vatan haini olarak görmek mecburiyetindeyiz"⁴⁷

şeklinde sürdürdüğü ifadeleriyle komünizmin bağımsızlığa yönelik bir tehdit olarak görüldüğünün altı çizilmiş ve komünistler vatan haini ilan edilmiştir. Güvenlikleştirmenin açık bir örneği olarak bu söylemde, güvenlikleştirici aktör hükûmet adına yapılan bir söylem olduğu için Demokrat Parti Hükûmeti; referans nesnesi ise devletin egemenliği ve bağımsızlığının tehdit edildiği söylendiği için askeri ve siyasi güvenlidir. Komünizmin yolcuları olarak nitelendirilen sol ideolojiyi takip edenlerin vatan haini ilan edilmesi suretiyle de güvenlikleştirmenin söylemsel olmayan boyutu, olağanüstü tedbirlerin alınması boyutu masaya getirilmiştir. Nitekim hâlihazırda mecliste bu duruma yönelik kararların alınması gerektiği tartışılmakta ve buna yönelik hükûmetin açıklamaları dinlenmektedir.

DP'nin iktidara gelmeden önceki seçim vaatlerinden biri olarak af yasası da meclis gündemini sık sık meşgul eden konulardan biridir. Bahsedilen af yasasına; sol ideoloji sebebiyle mahkûm edilenleri kapsayan 141. ve 142.

⁴⁴ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 1 (28.06.1950), 283.

⁴⁵ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 1 (28.06.1950), 283.

⁴⁶ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 10, Toplantı: 2 (19.11.1951), 7.

⁴⁷ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 10, Toplantı: 2 (19.11.1951), 7.

maddelerin dâhil edilip edilmemesi hususu mecliste uzun uzadıya tartışılmıştır. Bahsi geçen 141. ve 142. maddeler dönemin Adalet Bakanı Halil Özyörük'ün ifadeleriyle şu şekilde açıklanmakta; *"Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci faslında: Devletin arsiulusal şahsiyetine karşı cürümleri ve cezalarını ihtiva eden 125 ilâ 145. maddeleri arasındaki 141 ve 142. maddeler aşırı Solculuk cürmünün sureti tekevvününü ve bunun propagandası ile verilecek cezaları göstermektedir"*.⁴⁸ Bu maddeler; hem af yasasına dahil olup olmaması açısından hem de söz konusu maddelerin direkt komünizmle ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği konusunda mecliste uzun soluklu tartışmalara sebep olmuştur.

Dönemin Adalet Komisyonu sözcüsü ve Balıkesir vekili Müfit Erkuyumcu, *"Biliyorsunuz ki, komünizm, içtimai bir felâket ve korkunç bir hastalıktır. Mikrop saçan hastaları tedavisiz bırakmak bunun sirayetine fırsat vermek demek olacaktır ki yüksek heyetinizin bunu tecviz etmeyeceğine kaniim"*⁴⁹ sözleriyle komünizme dair yaptığı benzetmeyle komünizmi bir ideolojinin ötesinde tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak ifade etmiştir. Nitekim konuşmasının devamında da söz konusu maddelerin af yasasına tam anlamıyla dâhil edilemeyeceğini, buna razı olmadığını açıkça ifade etmekte bir beis görmemiştir. Burada vekilin sözleri komünizmi mücadele edilmesi gereken bir tehdit olarak yansıtmaktadır. Kendisi, başka cümlelerinde de benzer şekilde komünizm gerekçesiyle mahkûm olanların yasa kapsamında affi halinde bunun onları özgür bırakarak etki alanlarını genişletmek, onlara bu fırsatı vermek ve tehlikeyi artırmak anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁵⁰ CHP Van Vekili İbrahim Arvas da söz konusu af kanunundan komünistlerin istifade etmemeleri gerektiği yönündeki kesinkes fikrini; *"Biz bu canileri affedecek miyiz? Aman Yarabbi! Ben, şahsen söylüyorum, bir tanecik oğlum var, o dahi komünist olsa alimallah bel kemiğini kırarım"* cümleleriyle ifade etmiştir.⁵¹

Diğer taraftan; DP Gümüşhane Vekili Kemal Yörükoğlu komünizmi bir siyasi suç olarak ifade edip maddelerin ucu açık cümleler olmasını sebep göstererek yargılamanın hatalı olabileceğini ve bu sebeple 141 ve 142. maddelerin af kapsamına dâhil edilmesini savunurken hemen öncesinde *"Arkadaşlar, ben, komünistliğin müdafaasını yapacak değilim. Ben Rus istilâsı görmüş bir memleketin çocuğuyum. Rus istilâsının bütün acılarını tatmışımdır. Kanaati ne olursa olsun bütün Şark çocukları katiyen komünist olmaz"*⁵² şeklindeki açıklamasıyla komünizmi savunmadığının da altını çizmek zorunda hissetmiştir. Söz konusu maddelerin tartışılmasında komünizme karşı sert tepkisini ortaya koyan bir başka DP vekili ise Şevket Mocan'dır. Kendisinin *"Ben komünisti siyasi mahkûm telâkki etmiyorum. Komünist hence haini vatandır. Çünkü komünist vatan tanımaz. Dünya onun vatanıdır, komünist olabilmenin birinci şartı vatan ve milliyeti inkârdır buna vatan hainliği denir, hiçbir zaman aflarına iştirak edemeyeceğim"*⁵³ şeklindeki söyleminden de anlaşılacağı üzere komünizm bir ideoloji olarak değerlendirilmemiş komünistler vatan haini olarak adlandırılmak suretiyle bu konuda olağanüstü tedbirlerin alınması gerektiği ve meşruluğu açıkça savunulmuştur.

Öte yandan af kanununa söz konusu maddelerin dâhil edilmesi gerektiğine yönelik görüşler Gümüşhane vekili dışında başka vekiller tarafından da dile getirilmiştir. Dönemin DP Erzurum Vekili Emrullah Nutku; *"Arkadaşlar, hiçbir Af Kanunu yoktur ki, orada siyasi suçlular affedilmemiş olsun. Bütün bugüne kadar bildiğimiz ve gördüğümüz Af kanunlarının esas maksadı evveleminde siyasi suçları affetmek içindir."* cümleleriyle söz konusu maddelerin af kanununa dâhil edilmesini desteklemiştir.⁵⁴ Benzer şekilde DP Seyhan Vekili Remzi Oğuz Arık da ilgili maddelerin af kanuna tabi olması gerektiğini; komünizmin Rusya menşeli bir tehdit olduğunu ve Türkiye'deki gençlerin başta genç oldukları, idealist oldukları bir dönemde oldukları için bu akıma kapıldığını; ancak bu tehdidin asıl kaynağı olan Rusya cezalandırılmadığı halde gençleri hapsedmeyi mantık dışı bulduğunu meclis kürsüsünde ifade etmiştir.⁵⁵

Gümüşhane, Seyhan ve Erzurum DP vekillerinin siyasi suçluların da affedilmesi gerektiğine yönelik yukarıdaki ifadeleri sarf ederken parti içerisindeki kafa karışıklığını da açıkça yansıtmaktadırlar. Sonuç olarak 14 Temmuz 1950'de varılan karara göre; 141. ve 142. maddeler tamamen af kanununa tabi tutulmaz; ancak bu maddeler ve bazı başka maddelerden mahkûm olanlara af kanunu cezanın üçte ikisinin indirimini ve eğer ceza iki yıldan az

⁴⁸ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 3, Toplantı: 1 (20.12.1950), 273.

⁴⁹ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 1 (13.07.1950), 604.

⁵⁰ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 1 (14.07.1950), 694.

⁵¹ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Cilt: 25 (20.03.1950), 621.

⁵² T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 1 (13.07.1950), 604-605.

⁵³ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 1 (13.07.1950), 633.

⁵⁴ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 1 (13.07.1950), 631.

⁵⁵ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 1 (14.07.1950), 693.

kalmışsa affi ön görülür. Böylece 141. ve 142. maddeler kapsamında yargılanıp ceza alan komünistlerin tamamen affedilmesi konusunda bir uzlaşma sağlanamamış, ancak cezada indirim gitmek söz konusu olabilmıştır.

Bahse konu olan kanun ve maddelerin dışında, daha önce de belirtildiği üzere DP iktidarı dönemi McCarthyçiliğin örnek alındığı bir dönemdir. Bu dönemde Türkiye iç siyasetinde görülen Komünizmle Mücadele Derneklerinin, kamuoyunu komünizmin devletin varlığına tehdit oluşturduğuna ve komünistlerin vatan haini olduklarına ikna etmeyi amaçladıkları birtakım etkinlikler görülmüştür. Söz konusu etkinlikler komünizmin güvenleştirilmesinin söylem boyutu olarak değerlendirilebilir. Bu derneklerin Türkiye’de komünizmle mücadelesi 1944 yılında filizlenerek 1970lere kadar sürmüştür. İlk olarak 1944 yılında gerçekleşen milliyetçiliğin mahkeme salonlarına taşındığı siyasi bir dava ve bunun sonucu olarak Hüseyin Nihal Atsız ile Sabahattin Ali arasında yeni bir davaya sebep olan gerginlik, milliyetçi kimselerin devlet kademelerinde hak ettikleri yerlerin solculara verildiği yönündeki algıyı güçlendirmiştir. Aynı dönemde gerçekleşen Boraltan faciası ise milliyetçi kesim tarafından Sovyetlere ve onun ideolojisi olarak görülen komünizme karşı olmak gerektiği konusunda keskin bir algının yaratılmasına sebep olmuştur.⁵⁶

Bu uygulama, gelişme ve tartışmalar komünizmle mücadelenin söylemsel ve edimsel alt yapısını oluşturmaktadır. Milliyetçiliğin yanında kimi İslami yayınlarda yer alan yazılar aracılığıyla komünizm tehlikesinden kurtuluşa dinin önemi vurgulanmak istenmiştir.⁵⁷ 1950 yılından itibaren ilk olarak Zonguldak’ta, daha sonra 1956’da İstanbul ve 1963’te İzmir’de kurulan Komünizmle Mücadele Dernekleri milliyetçiliği komünizmle mücadele aracı olarak görmüştür.⁵⁸ Bu bağlamda söz konusu derneklerin etkinlikleri kapsamında beyannameler yayınlanmış, yeni şubeler açılarak derneklerin etkinlik alanı genişletilmiş, komünizme karşı tenkitte bulunmak için konferanslar, toplantılar ve hatta mitingler düzenlenmiştir.⁵⁹ Nihayetinde Komünizmle mücadele meclise taşındığında da vekillerin de mücadele konusunda ikna olmuş olduklarını Menderes’in mecliste yaptığı: *“Biliyorsunuz muhterem arkadaşlarım, hükümeti ilk kurduğumuz gün komünistlikle mücadele etmek için, bugüne kadar yapılan mücadele kifâyetli olmamıştır, bunu kuvvetlendireceğiz, dedik ve sizler de tasvip buyurdunuz. Yolumuz yanlış olsaydı şüphesiz ki tasvip etmezsiniz. O gün hatırlıyorum, bir tek kişi itiraz etmişti”*⁶⁰ konuşmasından açıkça anlaşılmaktadır. Menderes’in bu sözlerini; *“Biz komünistlik için mevzuatımızın nakâfi olduğunu, daha tesirli mücadele yapmak için hükümler getirmek, kıstaslar koymak, cezaları teşdit etmek lâzım geldiğini söylemiştik. Hakikaten; bunu yaptığımız takdirde, bu sahte kahramanlar, bu kötü niyetli insanlar, yarasalar gibi kendilerini karanlıklarda gizlemek mevkiinde olan insanlar, ortada görünmeyeceklerdir”*⁶¹ şeklinde devam ettirmesinden de anlaşıldığı üzere artık Türkiye iç siyasetinde komünizmin güvenleştirilmesinin edimsel boyutu DP Hükümeti tarafından açıkça gerekli görülmüştür.

Komünistlerin vatan haini olmakla suçlandığı bu dönemde birçok insanın komünist olması gerekçesiyle hapse atıldığı yukarıda belirtilmiştir. Dönemin edebiyatçıları da bu tutumdan nasibini almıştır. Özellikle Nazım Hikmet Ran’ı mahkûm eden maddenin af kanununa dâhil edilip edilmemesi hususunda görüş bildiren vekillerle birlikte Nazım Hikmet mecliste uzunca tartışmalara konu olmuştur. Nazım Hikmet o dönemde askeri isyana teşvik suçundan Türk Ceza Kanununun 94. Maddesi sebebiyle mahkûmken af kanununa dâhil edilmemesi gerektiğini savunan Tokat DP vekili Ahmet Gürkan *“Arkadaşlar mevzu çok mühimdir, mesele Nâzım hikmet meselesi değildir. Mesele Türk Milleti’nin varlığı davasıdır”*⁶² şeklindeki ifadeleriyle Nazım Hikmet vesilesiyle komünizmin Türk Milletinin varlığına bir tehlike olduğunu ifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Şevket Mocan daha önce de bahsedilen tutumunu komünizmin propaganda aracı olarak gördüğü Nazım Hikmet, Sabahattin Ali veya dönemin muhalefet neşriyatı olarak görülen Ulus gazetesi hakkındaki fikirlerini dile getirdiği meclis konuşmasında bunları casus olarak nitelendirmiş ve sert tutumunu;

“Hududu geçerken geberen Sabahattin Ali’ler mekteplerimize kadar sokulmuş, vazife verilmiştir. Nazım Hikmet şiirleri mektep kiraat kitapları haline getirilmiştir. Sanki dört serserinin kafası ezilirse bize ilânı harb edilecekler böyle tâviz verilirse vatana tevcih edilmiş emperyalist emeller

⁵⁶ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 1 (14.07.1950), 708-710; İsmail Köse, “Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği’ne İadesi (1945)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 32/93 (2016), 149-186.

⁵⁷ Meşe, *Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*, 57

⁵⁸ Meşe, *Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*, 51-74

⁵⁹ Meşe, *Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*, 51-74

⁶⁰ İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi) Adnan Menderes*, Ankara: TBMM Basımevi, 2014, 117.

⁶¹ Neziroğlu ve Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, 117-118.

⁶² T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 1 (13.07.1950), 636.

değişecek. ...Bu neşriyatı (Ulus) kendilerine bir ibret misali olarak gösteriyorum. İki, üç kapak gürültüsüne rağmen ateş gibi milliyetçi olan mücadele arkadaşlarım milletvekilleri mutlaka bünyemize saldıran bu vatansız hainleri vatanın harimi ismetinden temizleyecek kanunu süratle çıkaracaktır"⁶³

sözleriyle ifade etmiştir. Mocan'ın bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere; kendisi komünizmle iltisakı olduğunu düşündüğü edebiyatçıları vatan haini ilan etmek suretiyle daha da ileri giderek "kafalarının ezilmesi" ifadesiyle öldürülmelerini meşru görmüş, komünizmin güvenlikleştirilmesiyle gelinen bu noktada bir olağanüstü tedbir olarak bahsi geçen insanların katledilmesi dahi meşrulaştırılmak istenmiştir. Nazım Hikmet'in af kanununun dışında kalması gerektiğini ifade eden Ulaştırma Bakanı Tevfik İleri ise fikrini "Bu mübarek vatana hem ihanet edilsin hem de ihanet edenler affa uğrasın. Vatan ihanetini affettikten sonra bırakalım bütün suçlular çıksınlar"⁶⁴ sözleriyle açıklarken Nazım Hikmetin komünistliğinden ve vatan hainliğinden şüphe etmediğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak, Nazım Hikmet 94. madde kapsamında yargılandığı için bağışlanmamış yalnızca başka bir maddenin hükmünden yararlanarak cezası indirilmiş ve hâlihazırda hapsedilmiş olduğu sürenin yeterli gelmesi suretiyle kendisi hapisten çıkmıştır. Fakat Mocan'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere sonunun Sabahattin Ali gibi olması, yani öldürülmesi endişesiyle ülkeden kaçmıştır.⁶⁵ Bugün hâlâ bazı kesimlerce Nazım Hikmet'in komünist, vatan haini olarak anıldığı düşünülürse sol ideolojinin güvenlikleştirilmesinin halk nezdinde de belirli oranda başarıya ulaştığı görülmektedir.

Dönemin güvenlikleştirilen bir başka unsuru olan Halkevleri, resmi olarak 1932 yılında CHP Hükûmeti döneminde kurulmuştur. Halkevleri temelde halkı yapılan inkılâplar konusunda bilinçlendirmeyi, eğitmeyi, yeni bir rejim olan cumhuriyeti halka tanıtmayı, benimsetmeyi ve devlet ile halk arasında köprü kurmayı amaçlamıştır. Fakat DP dönemine geldiğinde Köy Enstitüleriyle aynı kadere mahkûm olarak kapatılmışlardır. Kuruluşunun dahi Sovyetler Birliğiyle ilişkilendirildiği Halkevlerinin, Sovyet Rusya'nın Halkçılık (Narodnik) hareketlerinin bir ürünü olan Rusya'da köylünün bilinçlendirilmesine yönelik kurulan Halkevlerinin (Narodni dom) Türkiye'de örnek alınarak kurulduğu iddia edilmiştir.⁶⁶ Nitekim komünizmle ilişkilendirilen Halkevleri CHP Hükûmeti döneminde de komünizme teslim edilmemeleri adına birtakım kısıtlamalara maruz bırakılmıştır. 1938 yılında Halkevleri kütüphanelerinden kaldırılması istenen, yasaklanan kitaplar bu tedbirlerden biridir. Yasaklanan 19 eserin yazarları komünist olarak bilinen Hikmet Kıvılcımlı, Nazım Hikmet ve gazeteci Sabiha Sertel ve Zeki Sertel'dir.⁶⁷

Halkevlerinin faaliyetleri ve mali varlığı sık sık CHP ve DP arasındaki tartışmaların nesnesi olur. Bu tartışmaların arasında Halkevlerinin CHP'nin bir organı gibi faaliyet göstermesi de bulunmaktadır. Bu eleştirilerin temelini ise CHP ile Halkevlerinin yakınlığı oluşturmaktaydı. Bu yakınlık, CHP'li il başkanlarının aynı zamanda Halkevlerinin yönetiminde yer almasından kaynaklanmaktaydı.⁶⁸ CHP ile Halkevlerinin yakınlığı Halkevlerine yapılan mali yardımların kesilmesine de gerekçe gösterilmiştir⁶⁹ ve Halkevlerinin mal varlığı, Halkevleri kapatıldıktan sonra yeniden açılan Türk Ocakları'na ve hazineye aktarılmıştır.⁷⁰ Diğer taraftan Halkevlerinin kapatılması bahsi geçen bu nedenlerin yanında DP Hükûmetinin anti-komünist tavrı ve komünizmle mücadelesi sonucu gerçekleşmiştir.⁷¹ Halkevlerinin kapatılması güvenlikleştirme yaklaşımının edim boyutunu göstermesi açısından önemlidir. DP Hükûmeti döneminde sol ideolojinin güvenlikleştirilmesinin söylemsel boyutu; bir olağanüstü önlem olarak nitelendirebileceğimiz Halkevlerinin kapatılması ile edimsel boyutu gerçekleştirilerek tamamlanmıştır. Bu nedenle Halkevlerinin kapatılması başarılı bir diğer güvenlikleştirme örneğidir.

Güvenlikleştirme yaklaşımının edim boyutunu göstermesi açısından bir diğer önemli örnek 1954'te Köy Enstitüleri'nin kapatılmasıdır. "Köyün kalkınması, ülkenin kalkınmasıdır" mottosuyla kurulan Köy Enstitüleri,

⁶³ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 3, Toplantı: 1 (20.12.1950), 274-275.

⁶⁴ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 1 (14.07.1950), 695.

⁶⁵ Emin Özdemir ve Fatih Şendil, "Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu; Demokrat Parti'nin Sol Hareketlere Yaklaşımı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/23 (2016), 347.

⁶⁶ Zehra Arslan, "Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye'de İktidarların 'Sol' Algısı (1923-1960)", *Karadeniz Araştırmaları*, 51 (2016), 177.

⁶⁷ Zehra Arslan, "Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye'de İktidarların 'Sol' Algısı (1923-1960)", 177.

⁶⁸ Yavuz Özdemir ve Elif Aktaş, "Halkevleri (1932'den 1951'e)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 45 (2011), 250.

⁶⁹ Özdemir ve Aktaş, "Halkevleri (1932'den 1951'e)", 260

⁷⁰ Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 6/23 (1999), 279.

⁷¹ Sancaktar, Caner, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası'na Marksist Yaklaşım", *Bilge Strateji*, 2/5 (2011), 83.

faaliyetleri boyunca sürekli komünizmle ilişkilendirilmiş ve bu sebeple eleştirilere maruz kalmıştır.⁷² Dönemin DP'li Maarif Bakanı Tefvik İleri'nin Köy Enstitüleri hakkında yaptığı eleştirilerinde; enstitülerde komünizmin getirdiği alt yapıyla Türk örf ve adetlerine, toplumsal yaşayışa aykırı bir sistemin mevcut olduğuna yönelik şu cümleleri dönemin iktidarının enstitülere yaklaşımını ortaya koymaktadır:

“Komünizmin telkin unsurlarından birisi de, aile mefhumunu yıkmak, yok etmektedir. Din mefhumunu yıkmak nasıl gayelerinden biri ise, aile müessesesini yıkmak da diğer gayelerinden biridir. Birtakım genç insanların komünizme inhimaklerini temin etmek için buldukları çare, para yerine serbest cinsi münasebettir. Gençler bununla avlanıyorlar arkadaşlar. Köy Enstitülerinin bir feci manzarası da budur. ...bu müesseselerde 500 erkek çocuğun, yanında hepsi 16, 20, 22 yaşlarında, 60 - 70 kız çocuğu beraber okur, beraber çapa çapalar. Beraber horon oynar. Gece yan yana pavyonlarda yatar. Bu yüzden nice çocuklar düşmüştür. Bu gizli celsede söylenebilir. Nice köy kızları serbest fuhuşa teşvik edilmiştir.”⁷³

Açıklanan bu nedenlere ve vekilin ifadelerine bakıldığında komünizm vurgusu dikkat çekicidir. Üstelik günümüzde eğitimin karma olduğu göz önünde bulundurulduğunda, vekilin dile getirdiği endişelerin gerçekçi olmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan dönemin Soğuk Savaş dönemi olması ve DP yönetiminin komünizme karşı tutumu, sol ideolojinin bu dönemdeki güvenlikleştirilmesi düşünüldüğünde Köy Enstitülerinin bir tehlike olarak addedilip kapatılması olağan gözükmektedir. Komünizmin güvenlikleştirilmesinin bir başka boyutu olarak nitelendirilebilecek Köy Enstitüleri; tüm bu eleştirilerin neticesinde önce öğretmen okullarına çevrilmiş daha sonra da kapatılmıştır. Referans nesnesi toplumsal yapı, kültür (toplumsal güvenlik) ve ulusal egemenlik (siyasi güvenlik) şeklinde servis edilerek kamuoyu ikna edilmiş ve olağanüstü bir tedbir olarak Köy Enstitüleri nihayetinde kapatılmıştır.

Demokrat Parti dönemi, Kıbrıs'ta Rumlarla Türkler arasında yaşanan çatışmaları da içeren bir dönemdir. Tarihe 6/7 Eylül olayları olarak geçen kitle hareketinin çıkışına neden olanlar o dönemde henüz belirlenememiş olmasına rağmen DP tarafından bu durumun izahı komünizmle ilişkilendirilerek yapılmıştır. Atatürk'ün Selanik'teki evine yapılan planlı ve asılsız olduğu anlaşılan saldırının radyodan ve gazeteden ilanından sonra İstanbul'daki Rumların kendilerine, konut ve iş yerlerine yönelik saldırı ve yağmalamalar gerek polislerin ihmalkârlığı gerekse yağmacıların planlı ve kitlesel hareketi nedeniyle ciddi bir mal kaybı ve 11 kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır.⁷⁴ DP Hükûmetinin böyle planlı bir olayın komünistler tarafından tasarlandığına dair söylemleri, bilinen bazı komünistlerin tutuklanmasına neden olmuşsa da olaylarla bu kimselerin iltisakının olmadığı anlaşılabilir ve insanlar salıverilmiş ve davaları beraatla sonuçlanmıştır.⁷⁵ Nihayetinde hâlihazırda güvenlikleştirilmiş olan sol ideolojinin, illiyet bağı gözetilmeden meydana gelen herhangi bir olayda sebep gösterilebildiği bir dönemde 6/7 Eylül olayları sol ideolojinin güvenlikleştirilmesinin başarılı olamadığı bir örnek olarak görülmektedir. DP Hükûmeti olayların arkasında komünistlerin bulunduğu dair halkı da muhalefeti de ikna edememiştir. Bu yönde yapılan açıklamalar ise güvenlikleştirmenin söylemsel boyutuna bir örnek oluşturmuştur. İlgili tutuklamaların sonlandırılması ve davaların beraatla sonuçlanması güvenlikleştirmenin edimsel boyutunun gerçekleşmediğini göstermektedir. Başarılı bir güvenlikleştirmede hem söylemsel hem de edimsel boyut gözlemlenir. Dolayısıyla 6/7 Eylül olayları bir güvenlikleştirme girişimi olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, DP Hükûmeti döneminde sol ideolojinin güvenlikleştirilmesi, dönemin dinamikleri göz önünde bulundurularak söylemsel ve edimsel boyutuna yönelik örneklerle analiz edilmiştir. Çalışma yürütülürken söylemsel boyutu irdelemek için dönemin meclis tutanaklarından ve ikincil veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Edimsel boyut ise alınan olağanüstü tedbirlerin analiziyle açıklanmıştır. Dönemin dış politikasında kendini Batı

⁷² Bu eleştirilerden birkaçı şu şekilde özetlenebilir; ilk olarak Köy Enstitülerinin, öğrencilerinin köy çocukları olması ve bu enstitülerden mezun olan öğrencilerin de yine köylerde görev yapacak şekilde sistematize edilmesi ortaya bir köy-şehir ayrımı çıkardığıdır. Bu uygulamayla Köy Enstitülerinin toplumsal sınıflandırmaya neden olacağı şeklinde eleştirilirler. Sınıflı toplum yapısının komünizmin argümanı olarak Köy Enstitülerinde uygulamaya konulduğu iddia edilir. Diğer taraftan öğrencilerin Köy Enstitülerinde üretime katılması, tarım, temizlik gibi birçok işin birlikte yapılması komünist ideolojinin yansıması olarak görülmüştür. Karma eğitim ve bu eğitim içerisinde kız çocuklarının ceket-pantolon giymesi de komünist modası olarak görülmüş ve dolayısıyla Türk örf ve adetlerine uygun bulunmamıştır. Bir diğer neden olarak enstitülerde okutulan çeviri eserler ve öğretmenlerin konuşmaları komünizm propagandası olarak görülmesidir, Bunlara ek olarak dinin de ihmal edildiği, din derslerinin okutulmaması da kapatılmalarına bir gerekçe olarak ileri sürülmüştür (Bu eleştirilerin detayları için bkz. Necdet Aysal, “Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35/36 (2005), 277-278).

⁷³ T.B.M.M Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 10, Toplantı: 2 (19.11.1951), 43.

⁷⁴ Şerif Demir, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 12 (2012), 44-49.

⁷⁵ Demir, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, 46-50.

Blokunda tanımlayan Türkiye'nin, iç siyasetinde de benzer kutuplaşmalara gittiği gözlemlenmiştir. Çalışmanın temel bulgularından biri olan iç ve dış politikadaki bu kutuplaşmanın sebep olduğu ideolojilerin güvenleştirilmesi, dönemin liderlerinin söylemleriyle derinleşmiştir. Türkiye'nin SSCB'den algıladığı tehdit Doğu Bloku ideolojisi olarak görülen komünizmden de algılanmıştır. Nitekim kutuplar arasında gerçekleşen gerilimler ve çatışmalar ideolojilerle ilişkilendirilerek ideolojiler karşı tarafın varlığına yönelik bir tehdit unsuru olarak atfedilmiştir. Batı Blokunda yer alan Türkiye için komünizm, SSCB'den ayrı olarak da ülkenin bağımsızlığına ve güvenliğine yönelik bir tehdit olarak güvenleştirilmiştir.

Dolayısıyla, Demokrat Parti, 1950-1960 yılları arasında Soğuk Savaş dönemi çatışmalarının yaşandığı bir dönem olarak bu çatışmaların ideolojik boyutunu yansıtan bir iç politika izlemiştir. Kore'ye komünizm ile savaşmak için asker gönderdiğini söyleyen parti vekillerinin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; dönemin ideolojik çatışmalarında Türkiye Batı Blokunda olmayı seçmiştir. Mecliste Kore'ye gönderilen askerler hakkında konuşulurken komünizmle savaşmak üzere gönderildiğini ifade ederek de Türkiye iç politikada komünizmin karşısında, kapitalizmin yanında durmuştur. Dönemin tarihsel gerekçelerinin SSCB'yle Türkiye'yi karşı karşıya getirmesi Türkiye'nin SSCB kaynaklı addettiği komünizmle de karşı karşıya getirmiştir. Demokrat Parti döneminde komünizm bir ideoloji olarak düşünülmemiş SSCB'den algılanan tehdidin bir yansıması olarak devletin varlığına yönelik bir tehlike olarak görülmüştür. Bu da sol ideolojinin güvenleştirilmesini beraberinde getirmiştir.

Demokrat Parti döneminde mecliste yaşanan af yasası tartışmalarında vekillerin ifadelerinden açıkça anlaşıldığı üzere komünistler vatan haini ilan edilerek olağanüstü tedbirler gerekli kılınmaya çalışılmış bu sebeple komünistlerin af yasasına dâhil edilmemesi gerektiği Şevket Mocan gibi bazı vekillerce ısrarla vurgulanmıştır. Nazım Hikmet bu vatan hainlerinden biri olarak nitelendirilerek af yasası kapsamına dâhil edilmemesi hakkında meclis gündeminde uzun uzadıya konuşmalar yapılmış birçok vekil kendisinin vatan haini olduğundan şüphe duymadığını açıkça ifade etmiştir. Diğer taraftan Demokrat Parti döneminde Halkevlerinin komünizmle mücadele kapsamında kapatılması ve Köy Enstitülerinin de buradaki eğitimin, okutulan eserlerin ve öğretmenlerin komünizmden izler taşıdığı iddia edilmesi suretiyle kapatılması sol ideolojinin Demokrat Parti tarafından güvenleştirilmesinin açık bir örneği ve edim boyutudur. Nitekim her ikisinin kapatılması da bir olağanüstü tedbirdir.

İfade etmek gerekir ki Türkiye'nin hissettiği tehlike o dönemin koşullarında SSCB'den kaynaklanırken, komünizmin, Moskof ideolojisi olarak ele alınıp bir tehdit olarak servis edilmesi dönemin iktidar partisinin bu ideolojiyi güvenleştirdiğini göstermektedir. Özellikle 6/7 Eylül olayları incelendiğinde Demokrat Parti'nin aydınlatamadığı, liderinin ve birkaç vekilinin de yargılanmasına sebep olan bu olaylar yaşandığında direkt komünistler suçlanmış ve tutuklanmıştır. Bir olağanüstü tedbir olarak bu insanlar hapsedilebilmiştir. Fakat bahse konu olan insanların beraat etmeleri ve serbest bırakılmaları göstermiştir ki Demokrat Parti olaylara neden olmayan bu insanları komünist olma gerekçesiyle ve dolayısıyla da sol ideolojinin güvenleştirilmesinin sağladığı araçsallaştırmayla kısa süreli de olsa mahkûm edebilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki 6/7 Eylül olayları başarısız bir güvenleştirme girişimidir. DP muhalefeti de halkı da olayların arkasında komünistlerin olduğuna ikna edememiştir. Bu sebeple söylemsel boyutun en önemli kıstası olan *toplumun ikna edilmesi* bu olaylarda tam olarak mümkün olmamıştır. Nitekim tutuklananlar salıverilmiş ve davalar beraatle sonuçlanarak güvenleştirmenin edimsel boyutu da zedelenmiştir. O halde, özellikle iktidarların ülke yönetimi sırasında, menfaatleri söz konusu olduğunda kolayca güvenleştirmeye başvurabildiklerini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak DP dönemi, sol ideolojinin güvenleştirilmesinin birçok somut örneğini barındıran ve sol ideolojinin güvenleştirilmesinin de tırmanışa geçtiği bir dönem olmuştur. Çalışmanın kapsamını oluşturan dönemin DP liderinin ve vekillerinin meclis konuşmaları incelendiğinde, güvenleştirme yaklaşımının söylemsel boyutu olarak komünizmin ülkenin bağımsızlığına ve varlığına yönelik bir tehdit olarak tanımlandığı birçok ifadeye rastlanmaktadır. Benzer şekilde komünistleri *vatan haini* olarak adlandıran ve komünizme karşı savaşılması gerektiğini savunan vekil konuşmaları da söz konusudur. Güvenleştirme yaklaşımının edimsel boyutunu oluşturan olağanüstü tedbirlerin alındığı eylemlere de söz konusu dönemde rastlanmaktadır. Komünist olmakla suçlanan insanların hapse atılması, Köy Enstitülerinin ve Halkevlerinin kapatılması bu çalışmada yer alan örneklerden bazılarıdır.

Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Rate	Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır. / The authors contributed equally to this study.
Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The authors have no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

Akgül-Açıkmeşe, Sinem. "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*. 8/30 (2011): 43-73.

Akkaya, Bülent. "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı", *Akademik Bakış Dergisi*. 28 (2012): 1-20.

Arıkan, Zeki. "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 6/23 (1999): 261-280.

Arslan, Zehra. "Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye'de İktidarların 'Sol' Algısı (1923-1960)", *Karadeniz Araştırmaları*. 51 (2016): 171-190.

Atland, Kristian ve Bruusgaard, Kristin Ven. "When Security Speech Acts Misfire: Russia and the 'Elektron' Incident", *Security Dialogue*. 40/3 (2009): 333-353.

Aysal, Necdet. "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. (2005): 267-282.

Baylis, John. "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*. 5/18 (2008): 69-85.

Baysal, Başar ve Lülecı, Çağla. "Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi", *Güvenlik Stratejileri*. 11/22 (2015): 61-96.

Berinsky, Adam J. ve Lenz, Gabriel S. "Red Scare? Revisiting Joe McCarthy's Influence on 1950's Elections", *Public Opinion Quarterly*. 78/2 (2014): 369-391.

Bostdorff, Denise M. "Harry S. Truman, 'Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine' (12 MARCH 1947)", *Voices of Democracy*. 4 (2009): 1-22.

Demir, Şerif. "Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 12 (2012): 37-63.

Durak, Gökhan. "Türk ve Dünya Basınında Kore Savaşı ve Türkiye", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8/36 (2015): 323-339.

Ekmen, Bahadır. "Zorlayıcı Diplomasi Bağlamında Küba Füze Krizi'nin Analizi", *Journal of Diplomatic Research*. 3/1 (2021): 91-108.

Emmers, Ralf. "Güvenikleştirme", *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*. Der. Alan Colins. Çev. Nasuh Uslu. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 2017: 131-144.

Günar, Altuğ. "Amerika Birleşik Devletleri'nde McCharty Dönemi ve Dış Politika Üzerinde Etkileri", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4 (2014): 62-78.

Gürel, Şükrü S. "Berlin Sorunu (1944-1972)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 32/1 (1977): 207-229.

Kahya, Pınar. "Soğuk Savaş Dönemi Türkiye Düşünce Hayatında Türk Barışseverler Cemiyeti: "Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostu?", *Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi*. Ankara, (2017): 247-252.

Kalyon, Levent. "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11 (2010): 7-26.

Köse, İsmail. "Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği'ne İadesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32/93 (2016): 149-186.

Meşe, Ertuğrul. *Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Miş, Nebi. "Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (2014): 345-381.

Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer. *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi) Adnan Menderes*. 4, Ankara: TBMM Basımevi, 2014.

Örnek, Cangül. *1950'li Yıllarda ABD ile Buluşma: Anti-komünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Özdemir, Emin ve Şendil, A. Fatih. "Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu; Demokrat Parti'nin Sol Hareketlere Yaklaşımı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 12, Sayı: 23 (2016), s. 337-368.

Özdemir, Yavuz ve Aktaş, Elif. "Halkevleri (1932'den 1951'e)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*. 45 (2011): 242-258.

Sancaktar, Caner. "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası'na Marksist Yaklaşım", *Bilge Strateji*. 2/5 (2011): 23-91.

Sayılgan, Aclan. *Türkiye'de Sol Hareketler*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 5. Baskı, 2009.

Yıldız, Nihal ve Akandere, Osman. "Köy Enstitülerinin İdeolojik Yapısı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 17/35 (2017): 275-316.

Zora, Kadir. "Güvenlikleştirme: Hukuksal Meşruiyetten Sosyal Meşruiyete Evrilme ve Kopenhag Okulu", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 23/2 (2015): 111-126.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 69 (2021): 360-373
Geliş/Received: 16.06.2021
Kabul/Accepted: 08.11.2021
DOI: 10.46955/ankuayd.962689

(Araştırma Makalesi/Research Article)

TÜRK SİYASETİNDE SIRA DIŞI BİR DENEME: GÜDEN PARTİSİ*

AN EXCEPTIONAL TRIAL IN TURKISH POLITICS: GÜDEN PARTY

MERYEM ORAKÇI**

ÖZ

1945 yılında çok partili hayata geçiş ile birlikte Türk siyaseti oldukça hareketli bir döneme girmiş ve ilk beş yıl içerisinde yirmiden fazla siyasi parti kurulmuştur. Bu partilerden biri henüz 1945 yılında girişimde bulunmuş olup ancak 1951’de kurulabilen Güden Partisidir. Kuruluş yeri İstanbul olan parti adını kurucusu Halil Güden’den almıştır. Başta İstanbul ve Edirne olmak üzere tüm Türkiye için bir takım projeler üretmiş olan Halil Güden, özellikle ülke ekonomisi üzerinde yine kendi soyadını taşıyan yenilikler yapılması gerektiğini savunmuştur. Gümrük komisyonculuğu ile uğraşan Güden, aynı zamanda kendisi gibi tanınmayan, siyasi ve maddi destekten mahrum kişiler için bir cemiyet kurma fikrini ısrarla sürdürmüştür. Herhangi bir siyasi eğilime sahip olmayan Güden Partisi kısa ömürlü olmuş ve kurulduğu yıl kapanmıştır. Ancak Halil Güden, partisi kapandıktan sonra da özellikle basın yoluyla projelerini anlatmaya çalışmış, sesini duyurmak ve gündeme gelebilmek için dönemin siyasi isimlerini kızdıracak bir üslup kullanmıştır. Çok partili hayata geçişin ardından kurulan kısa ömürlü ve seçmen desteğinden yoksun partiler, bilinen büyük siyasi partiler gibi kitleleri kendine çekememiş ve Türk siyasetine yön verecek etkiye sahip olmamışlardır. Buna rağmen bu partilerin Türk demokrasi hayatının gelişimini besledikleri muhakkaktır. Bu çalışmada da kurucusu, kuruluşu ve fikirleri ile Türk siyasi tarihinin en sıra dışı denemelerinden biri olduğu anlaşılan Güden Partisi, bizzat kurucusunun kaleme aldığı yazılara dayanılarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çok Partili Hayata Geçiş, Güden Gazetesi, Güden Partisi, Halil Güden, Siyasi Parti.

ABSTRACT

Along with the transition to multi-party life in 1945, Turkish politics entered a pretty dynamic period and more than twenty political parties were established in the first five years of the period. One of these parties is the Güden party which was attempt to be founded in 1945, but can hardly be established in 1951. The party, which was founded in Istanbul, was named after with its founder Halil Güden. Halil Güden who has produced a number of projects for Turkey especially Istanbul and Edirne, supported the innovations which bears his surname should be made especially regarding the economy of the country. Güden, who was engaged in customs brokerage, also supported the idea of establishing a society for people who were not known and were deprived of political and financial support like himself. Güden Party, which did not have any political affiliation, was short-lived and was closed the year in which it was founded. However, after his party was closed, Halil Güden tried to explain his projects especially through the press and adopted a style that would annoy the political names of the period in order to make his voice heard. The short-lived parties that lacked voters support in the period of the transition to multi-party life were not able to attract the masses such as the common big political parties and had no influence on shaping the Turkish politics. Nevertheless, it is certain that these parties nurtured the development of Turkish democracy. In this study, Güden Party along with its founder, founding process and its ideas which constitute one of the most extraordinary experiments in Turkish political history will be discussed by focusing on various articles of its founder, Halil Güden.

Keywords: Güden Newspaper, Güden Party, Halil Güden, Political Party, Transition to Multi-party Life.

* Bu metin, 11-14 Mart 2020 tarihlerinde Edirne’de düzenlenen “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı’dan Cumhuriyete Türkiye’de Demokrasi” sempozyumunda sunulan yayımlanmamış bildirin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, orakci@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2264-6032.

Extended Abstract

After the World War II, great changes took place in Turkey's political life. The economic policy implemented during the war caused reactions against the Republican People's Party (CHP), which was the only political party of the period. However, the loss of the war by the countries governed by a single party and the victory of the multi-party democratic countries constituted external reasons for new political steps intended for democratization in Turkey. Immediately after the conference held in San Francisco in April 1945 in order to establish the post-war order, high-level statements were made regarding the transition to multi-party life. In the same days, the opposition, which became evident within the ruling party in Turkey, took courage from these statements and raised its voice. This opposition, which left the Republican People's Party (CHP) and founded the Democrat Party within a year, would confront the ruling party as a great force. However, before the Democrat Party, the National Development Party, the first political party that heralded the transition to multi-party life, was born in July 1945. More than twenty political parties were established in the following process. But these parties could not get the support of the public, could not participate in the elections and were closed or closed in a short time. It is clear that, although the Democratic Party, which became a prominent political force as a result of the transition to multi-party life, even after coming to power, Turkish politics experienced a great liveliness.

One of these political parties was the Güden Party, which drew attention with its founder and name. Halil Güden, an ordinary citizen, saw the transition to multi-party life as an opportunity and wanted to establish his own party. Güden, who was a custom broker, started to produce projects such as re-planning the cities, changing the money and tax system, establishing a society for young entrepreneurs since 1938. He presented these projects to the Presidency, Prime Ministry and Governorships. Receiving negative responses did not discourage him, and he tried to make his voice heard through the letters he sent to the press. He acted immediately after encouraging statements were made for the establishment of new political parties in 1945. He attempted to found his party in the same days as the National Development Party, which was the first political party founded in 1945. However, this initiative was blocked in the number of founding members and the party idea could not be achieved at that time.

After meeting the required conditions, he founded the Güden Party, which he gave his last name, on July 14, 1951. Güden founded a system of thought called "Güdenizm", again based on his surname, and published a newspaper called Güden. Güden Party recognized the CHP as the central party, but wanted to take an active role in economic policy. He wrote down all his principles regarding the economy in detail in the newspaper Güden. At the same time, he established a society called the "Invention Home Society" and aimed to support Turkish inventors with it. Güden, who founded his party in Istanbul, also explained his projects on the construction and transportation of Istanbul. Just as the party was a leader oriented party, only Halil Güden's name can be found in the newspaper. All the articles were written by him and he even made interviews with himself. In addition to conveying his ideas in his newspaper, Güden used a sarcastic tone towards the politicians and bureaucrats of the period, and as a result, he was arrested. His party was also closed the year it was founded, so both the party and the newspaper had a very short lifetime.

However, Halil Güden continued to define himself as the chairman of the Güden Party and he explained his projects through the press even after his party was dissolved. He wrote letters targeting the political figures of the period in order to make his voice heard and to be on the agenda. He especially criticized Istanbul Governor Fahrettin Kerim Gökay, but while doing this, he tried to explain his projects about Istanbul. Carrying his sarcastic and pointed style in his own newspaper to the national press, Güden also tried to exist in politics with his candidacy for independent parliamentarians. Despite all his efforts, Güden, who was a candidate in the 1957 elections, could not escape the same end as the other parties and politicians that were established.

In this study, it has been tried to look closely at Güden Party and its founder Halil Güden, one of the parties that disappeared in a short time. In the framework of his own books, articles and letters to the national press, the development of Güden's idea of founding a party and his efforts to have the political power to implement his projects will be explained. Although the Güden Party does not have the influence to direct Turkish politics, it is important that it is a outcome of Turkey's transition period to a multi-party system.

Giriş

Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında sınırlarına kadar dayanan savaştan kendini koruyabilmiş ancak ülke içerisinde yaşanan olumsuzluklar, savaş sonrası siyasi gelişmeler için bir *kuluçka dönemi* olmuştur.¹ Öncelikle savaş sırasında uygulanan ekonomi politikaları halk arasında ülkeyi yöneten tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisine yönelik bir hoşnutsuzluğun doğmasına yol açmıştır. Savaş başladığında bir milyon erkek silah altına alınmış, iktidar artan bu askeri masrafları karşılamak zorunda kalmıştır.² Savunma ihtiyaçlarının karşılanması, ekonomik olarak hayatta kalabilmek için sık sık Merkez bankasına başvurmuştur. Bu da enflasyon oranını yükseltmiş, fiyatlar artmış, hayat pahalılığının egemen olmasının yanı sıra ürün yokluğuna neden olmuştur.³ Benimsenen askeri seferberlik politikası tarıma ve özellikle buğday üreticilerine zarar vermiştir. Tüm fiyatlar artarken çiftçiye ödenenin aynı kalması küçük köylüyü CHP'den uzaklaştırmıştır.⁴ Spekülatif kazançların artmasıyla doğan "savaş zenginleri" savaş dönemi ekonomisinin bir başka yönünü oluşturmuştur. Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi vergilerle bu haksız kazanımlar hazineye aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak devletin bu önlemleri bekleneni vermemiş, güven ortamını zedelemiştir.⁵

Öte yandan II. Dünya Savaşı boyunca Müttefik Devletler ve Mihver Devletler arasında denge politikası izlemeye çalışan Türkiye, Yalta Konferansıyla birlikte bu politikadan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Savaş sonrası dünya düzeni için toplanan konferansta 1 Mart 1945 tarihine kadar Mihver Devletlere savaş açan ülkelerin Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurucu üyeleri olacağı kararı alınmıştır.⁶ Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye'nin müttefiklere yaklaşma çabasına karşın Sovyetler Birliği; Almanların Rusya saldırısı öncesi Türkiye'yle yaptığı ittifak, Türk ordularının bu esnada Doğu Anadolu'ya kaydırılması, Rusya'ya yardım götüren gemilerin Boğazlardan geçişine izin verilmemesi, Türkiye'nin savaşta Almanya'yla ticari ilişkileri ve ancak müttefik zaferi kesinleştikten sonra Mihver'e savaş açması gibi gerekçelerle Türkiye'ye karşı düşmanca bir tutum izlemeye başlamıştır.⁷ 19 Mart 1945'te 1925 yılından beri geçerli olan Türk Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktını bozmasıyla bu tutumunu keskinleştirmiştir.

Savaş sonrası Avrupa'da demokratik olmayan yönetimlerin sona erip Birleşmiş Milletlerin kurulması ve Türkiye'nin de örgüte üye olması çok partili hayatın en güçlü dış etkeni olmuştur. Demokrasi kavramı üzerine kurulan Birleşmiş Milletlerin tek partili şekilde yönetilen bir üyesinin olmasının hoş karşılanmayacağı düşünülmüştür.⁸ Aynı zamanda Türkiye bahsi geçen Sovyet tehdidine karşın Batılı Devletlerle yakınlaşmak istemesi demokrasiye geçişi teşvik eden bir başka gelişme olarak ortaya çıkmıştır.⁹

Çok partili hayata geçişte etkili olan dış gelişmelere paralel olarak içeride muhalefetin canlandığı görülmektedir. Mayıs 1945'te mecliste görüşülen Çiftçi Topraklandırma Kanunu bu süreçte bir dönüm noktası olmuştur. Topraksız veya az topraklı köylülere yeterince toprak vermek, arazilerin belirli kişilerde toplanmasını önlemek, ülke topraklarının sürekli işlenmesini sağlamak amaçlarını taşıyan bu tasarı görüşmeleri sırasında iktidar partisi içindeki muhalefet öne çıkmıştır.¹⁰ Büyük toprak sahibi muhalif milletvekilleri mülkiyet hakkına vurgu yaparak, şahsi mülkler yerine devlet topraklarının dağıtılmasını savunmuşlardır.

Aynı günlerde arka arkaya yapılan üst düzey açıklamalar bu muhalefeti destekler mahiyette olmuştur. San Francisco'da, Birleşmiş Milletlerin kuruluşu için yapılan toplantıda bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, yabancı basına verdiği demeçte "*Cumhuriyet rejimi, siyasi bir müessese olmak sıfatı ile modern demokrasinin yolu üzerinde azimle gelişmektedir. Anayasamız, en ileri demokratik anayasalar ile mukayese edilebilir ve başkalarını da çok geride bırakır... Her demokrat tezahürü, harpten sonra Türkiye'de de gelişecektir*" diyerek çok partili hayatı işaret etmiştir.¹¹ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de 19 Mayıs 1945'te "... Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri şartlarıyla, gelişmeğe devam etmiştir. Harp

¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990, 65.

² Savaş yıllarında savunmaya ayrılan bütçe, giderlerin % 57,7'sini oluşturmuştur. Bkz: Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1993, 207.

³ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, 34.

⁴ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, 141.

⁵ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, 25.

⁶ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012, 156.

⁷ Edmund Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000, 114.

⁸ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara: İmge Kitabevi, 2004, 446.

⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Türkçesi: Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın, 2007, 26.

¹⁰ Yeşil, *Türkiye'de*, 45

¹¹ Kadri Unat, *Durmayalım Düşeriz! İktidardan Muhalefete CHP'nin Seçim Propagandaları*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2016, 191.

zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir..." sözleriyle aynı doğrultuda bir konuşma yapmış, savaşın bitmesiyle demokratik adımların atılacağı sözünü vermiştir. Tüm bu açıklamalar Çiftçi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında muhalefetin sesini yükseltmesine cesaret vermiştir.¹²

Bu gelişmeler iktidar partisi içerisinde bir muhalefet partisi çıkacağına işaret etse de, Temmuz 1945'te ünlü işadamı Nuri Demirağ Milli Kalkınma adını verdiği partiyi kurmak için içişleri Bakanlığına başvurmuş, yaklaşık iki buçuk ay içinde gerekli izni almıştır.¹³ Devletçiliğe karşı çıkan ve ülke kalkınmasının ancak liberal bir ekonomik düzenle sağlanacağını düşünen Demirağ'ın bu girişimi,¹⁴ iki başarısız geçiş denemesinin ardından çok partili hayatı müjdeleyen ilk siyasi parti olmuştur. Bununla birlikte Türk siyasetini canlandıracak bir varlık gösterememiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde meclisin açılışı sırasında yaptığı konuşmada daha etkili girişimlere ihtiyaç duyulduğunu dile getirmiştir:

"Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevgiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlenmesi sayesinde başka siyasi partilerde kurulması mümkün olacaktır."¹⁵

Kuvvetli bir muhalefet partisi, Çiftçi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında belirginleşen isimlerin CHP'den ayrılmalarıyla ortaya çıkmıştır. Muhalifler, kanunun kabulünden sonra seçimlerin serbest yapılması, meclisin hükümeti denetlemesine izin verilmesi ve parti tüzüğü ve kanunlardaki antidemokratik kısımların düzeltilmesini içeren bir önerge hazırlamışlardır. "Dörtlü Takrir" adı verilen önergeyi 7 Haziran 1945'te parti yönetimine sunan Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan partiden ihraç edilmiş, Celal Bayar ise istifasını sunarak partiden ayrılmıştır.¹⁶ Bu isimlerin 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'ni kurmalarıyla birlikte, iktidarın karşısına kuvvetli bir muhalefet partisi çıkmıştır. Demokrat Parti'nin kuruluşunun ardından iki parti arasında çeşitli kanunlardaki özgürlükleri kısıtlayan kısımlar tartışmaya açılmıştır. Bunların sonucunda siyasi partilerin kurulmasının önünde en büyük engellerden biri olan Cemiyetler Kanununun sekiz maddesi değiştirilmiştir.¹⁷ Bu gelişmenin ardından 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasına benzer bir canlılık ortaya çıkmış ve yirmiden fazla siyasi parti kurulmuştur.¹⁸ Parti tüzüklerine bakıldığında kendilerini merkez sağ, merkez sol, sosyalist, milliyetçi ve muhafazakâr olarak konumlandıran fakat hiçbir genel seçime katılamayıp, TBMM'de temsil edilmeyen ve kaybolup giden onlarca parti doğmuştur.

"İvır zıvır partiler" olarak nitelendirilen¹⁹ ve bugün ismi dahi hatırlanmayan kısa ömürlü partilerden bazıları şunlardır: Sosyal Adalet Partisi (1945-1952), Çiftçi ve Köylü Partisi (1946), Türk Sosyal Demokrat Partisi (1946-1952), Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi (1946-1953), Yalnız Vatan İçin Partisi (1946-1952), Arıtma Koruma Partisi (1946-1947), İdealist Parti (1947-1947), Türk Muhafazakâr Partisi (1947-1952), Öz Demokratlar Partisi (1948-1949), Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi (1949-1950), İlerleme ve Koruma Partisi (1950).²⁰ Bu partiler 1946-1950 yılları arası kurulup feshedilmiş veya kapatılmıştır.

Her ne kadar resmi kuruluş tarihi 1951 olsa da, kuruluş girişimi dönemine bakıldığında yukarıdaki partilerle aynı kategoriye giren siyasi partilerden biri de çalışmamıza konu olan Güden Partisi'dir. Parti ve kurucusu Halil Güden ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi içeren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırma için yola çıkılan kısa

¹² Taner Timur, *Türkiye'de*, 11.

¹³ Cemil Koçak, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 541. Partinin resmi kuruluş tarihinin daha öncesinde, 18 Temmuz'da gerçekleştiğini söyleyen kaynaklar da bulunmaktadır. Bkz: Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976, 14

¹⁴ B. Zakir Avşar, Elif Emre Kaya, "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi", *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13/2 (2012), 119.

¹⁵ Timur, *Türkiye'de*, 19.

¹⁶ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1990, 11.

¹⁷ M. Şükrü Hanioglu, "Cemiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, 1993, 331.

¹⁸ Mete Tunçay, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 2024.

¹⁹ Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, 509.

²⁰ Tüm siyasi partiler için bkz: *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler*, Der. Mete Kaan Kaynar, Ankara: İmge Kitabevi, 2007. Tıpkı Güden Partisi gibi kurucusunun hikâyesiyle dikkat çeken bir diğer parti incelemesi için bkz: Sibel Demirci, "Soğuk Savaş Dönemi Türk Siyasi Hayatında Özgün Bir Siyasal Parti Örneği: Ergenekon Köylü İşçi Partisi (EKİP)", *Tarih Araştırmaları Dönemi Türk Siyasi Hayatında Özgün Bir Siyasal Parti Örneği: Ergenekon Köylü İşçi Partisi (EKİP)*, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38 (2019), 413-435.

bilgiye; partinin kurucuları, kuruluş yılı ve kapanışı ile ilgili kısa bilgi veren TBMM kayıtlarından ulaşılmıştır.²¹ Kayıtlardan birkaç cümle daha fazla bilgi, Mete Kaan Kaynar'ın *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri* adlı kitapta bulunmaktadır.²² Bu kitaptan yola çıkarak birçok internet sitesinde aynı bilgiler yer almıştır. "Türk siyasi tarihindeki enteresan partiler" veya "ilginç partilerimiz" gibi başlıklarla yapılan derlemeler içerisinde benzer cümlelerle kısaca Güden Partisine yer verilmiştir.²³

Güden Partisi ile ilgili en detaylı bilgi, partiye soyadını vermiş ve partiyi tek başına sırtlamış olan Halil Güden'in yazılarına dayanmaktadır. İleride partisinin prensip ve projelerine dönüşecek fikirlerini ilk olarak 1939 yılında yayımlanan *Yükselmek İçin İş Hareketleri* adlı kitabında dile getirmiştir. Sonraki yıllarda özellikle ekonomiye, köy kalkınmasına ve şehirlerin imarına yönelik fikirlerine küçük eklemeler yaparak çeşitli gazetelere yollamıştır. Bir parti düşüncesinin gelişimi bu yazılar yoluyla takip edilebilmektedir. Ancak parti ile ilgili en fazla bilgi alınabilen yıl kurulduğu yıl olan 1951'dir. Halil Güden partinin kuruluşunun hemen ardından bir gazete çıkarmıştır. Her ne kadar kısa ömürlü de olsa dört sayfalık bu gazetede tüm yazılar Halil Güden tarafından kaleme alınmıştır. Partisinin kapatılmasının ardından siyasetten kopmayan Güden, zaman zaman dönemin siyasetçilerine yönelik sivri çıkışlarıyla basın dikkatini çekmiştir.

1- Halil Güden ve Güden Partisi Öncesi Faaliyetleri

Güden Partisi'nin kurucusu olan Halil Güden, 1902 Edirne doğumludur. İlk eğitimini Edirne'de, orta eğitimini ise Mülkiye ve Askeri Rüştiyesinde tamamlamıştır. Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgaline değin tapu dairesi ve Ed

irne defterdarlığı muhasebe dairesinde görev yapmıştır. 1922 yılında Nişantaşı Ekmek Fabrikası'nda saymanlığa başlamış, fabrikanın İktisat Vekâletine devredilmesi üzerine İstanbul ve Ankara'daki fabrikalarda gümrük işleri şefi olarak 1928 tarihine kadar çalışmıştır. Bu tarihten sonra serbest gümrük komisyonculuğuna başlamıştır.²⁴

Halil Güden, 1938 yılında gazetelerde gençlere zekâ sporu yapılmasını tavsiye eden yazıları okuduktan sonra bu doğrultudaki düşüncelerini kaleme almaya başlamıştır. Köy kalkınması, ülkenin imarı ve nüfus politikasını içeren planlarını çizdiği krokilerle birlikte iki kez Cumhurbaşkanlığına, iki kez Başbakanlığına ve Edirne Valiliğine göndermiştir.²⁵

1939 yılında bu projelerini kitaplaştırarak *Yükselmek İçin İş Hareketleri* adıyla yayımlamıştır. Önsözünde bu kitabıyla 25 yıllık iş hayatında edindiği tecrübeyi, vatan borcunu ödemek için aktarmayı amaçladığını dile getirmiştir. Hayattaki prensip ve metodunun az çalışmak, çok iş yapmak ve çok kazanmak olduğunu belirtmiş, başka milletlerin kopyası olmadan ülkeyi yükseltmek amacını taşıdığını yazmıştır.²⁶

Şekil 1. Halil Güden (*Güden Gazetesi*, 20 Temmuz 1951)

²¹ https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html. Erişim 25 Aralık 2019.

²² Bu kitapta Halil Güden'in Güden Partisini kardeşiyle beraber kurduğu bilgisi bulunmaktadır. Bu bilgi parti tüzüğü ve gazetesinden teyit edilememiştir.

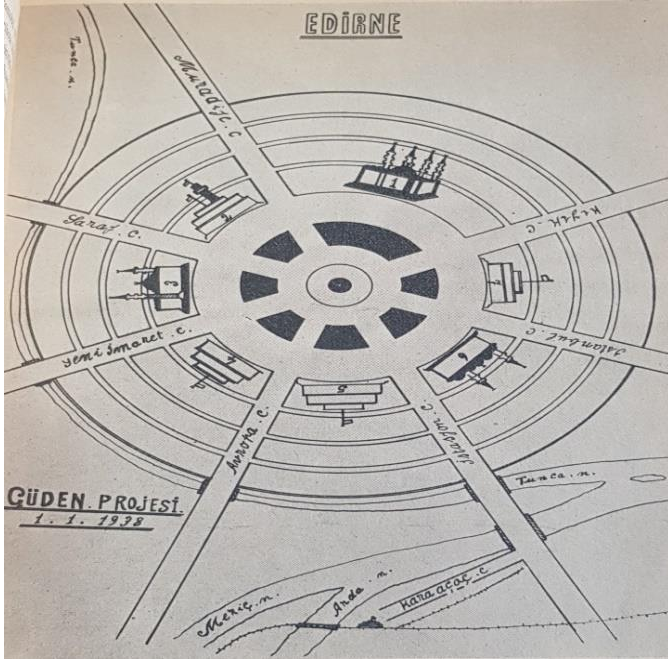
²³ "...Seçmene sürü muamelesi yaptığından değil, kurucusunun soyadı Güden... M.K. Kaynar'ın derlediği 'Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri' adlı eserden aktaralım: "1951 yılında sigortacı Halil Güden ve kardeşi tarafından kuruldu. Genel Başkan Halil Güden partiye kendi soyadını verdi. Partinin hiçbir siyasi eğilimi temsil etmediği belirtiliyor". Öyleyse niye kurulmuş dediğinizi duyar gibi oluyorum. Yargı da aynı şeyi düşünmüş olmalı ki, parti kısa bir süre sonra mahkeme kararıyla kapatılır." https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiye-siyasi-tarihinden-enteresan-partiler,_zFuW1D6FEiqkdIXVCKxMQ, Erişim 26 Ocak 2020.

²⁴ "Hal Tercümesi", *Güden*, 20 Temmuz 1951, 1.

²⁵ Halil Güden, *Yükselmek İçin İş Hareketleri*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1939, 5.

²⁶ Güden, *Yükselmek*, 5.

Halil Güden, şehirlerin imarına başlanırken geleceğin de hesaba katılması gerektiğini savunmuştur. İleride nüfus, ticaret ve turizm artacağı için, şehirlerin imarına tekrar gerek olacağından, bugünden geniş ve değişmeyecek tarzda bir imar planı uygulanmasını önermiştir. Projesi Beyoğlu ve Fatih'te otuz metre genişliğinde caddeler yapılmasını içermektedir. Taksim-Karaköy arasındaki cadde çalışması birkaç milyon toprak tesviyesi içerse de, İstanbul *batıncaya kadar* kullanılabileceğini iddia etmiştir.²⁷ Detaylı projelerinin Avrupa yakasında yoğunlaştığı görülmektedir. Anadolu yakası için ise Ahırkapı'dan Kadıköy'e tren, otomobil ve yolcu taşımak için bir köprü öngörmüştür. Ankara hattı da bu tarafa aktarılırsa Bursa'ya değin ucuz taşımacılık mümkün olacak ve bu Bursa'nın turizm açısından gelişmesine faydalı olacaktır.²⁸ Güden, memleketi Edirne'ye özel bir önem vermiş ve bir kroki ile Edirne şehir merkezine yönelik fikirlerini aktarmıştır. Edirne baştanbaşa harap halde olduğundan, yeniden imarının yarım milyon kişiyi barındıracak şekilde yapılmasını önermiştir.²⁹

Köy kalkınmasına yönelik projeler de geliştirmiş olan Güden, yedi bin köy kurulmasını önermiştir. Buna ilk önce Ankara, Trakya, Bursa'dan başlanması ve her sene iki yüz yeni köyün temelini atılarak eski köylerin yenilerine aktarılması gerektiğini yazmıştır. Köylülerin eğitimi için her köyde 12 kişilik bir devlet heyeti bulunacağını ve bunların da teker teker görevlerinin neler olacağını planlamıştır.³⁰ İmar, köy ve nüfus işleri dışında para meselesine de değinen Güden, hükümetin büyük bir imar bankası kurarak köy ve imar işlerinde harcanmak üzere tedavüle bir milyar lira çıkarmasını; bunun beş yüz milyon lirasının yeni kurulacak köylere, iki yüz milyon lirasının İstanbul, Edirne ve Bursa'nın yeniden inşasına, iki yüz milyon lirasının iki bin kilometrelik demiryolu inşasına harcanmasını öngörmüştür. Yüz milyon lirasının ise sanayi, ticaret ve milli bankalarına takviyesini önermiştir.³¹

Şekil 2 Güden Projesine Göre Edirne (Güden, *Yükselmek*, s.11)

Aynı zamanda kendi mesleği olan gümrük komisyonculuğuna da değinerek, farklı sektörlerden

kişilerin katılımının teşvik edilmesini önermiş, böyle olursa gümrük komisyonculuğunun on beş sene sonra ülkenin en modern teşkilatlarından birine dönüşeceğini yazmıştır.³²

Bu küçük kitabında ileride *Güden* gazetesinde sıkça bahsettiği "İhtira Yurdu Cemiyeti" kurma niyetinden de bahsetmiş, gizli yetenekleri ortaya çıkarmak için kurmak istediği bu cemiyet için 25 Şubat 1938 tarihinde İktisat Vekâletine bir dilekçe vermiştir. Ancak Vekâlet cevabında böyle bir teşkilata imkân görülmediğini belirtmiştir. Bu düşüncesini 31 Ekim 1938 tarihli *Cumhuriyet* gazetesine de göndermiştir.³³

Halil Güden 1939, 1946, 1950 seçimlerinde İstanbul'dan bağımsız milletvekili adaylığını koymuş ancak seçilememiştir.³⁴ Güden bu durumun gümrük komisyoncusu olmasından dolayı basının kendine ilgi göstermemesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Türk basınında ve radyoda sadece bilinen, güçlü kişilere yer verildiğini; kendisi gibi kişilerin ciddiye alınmadığını belirtmiştir.³⁵

²⁷ Güden, *Yükselmek*, 6

²⁸ Güden, *Yükselmek*, 6

²⁹ Güden, *Yükselmek*, 12

³⁰ Güden, *Yükselmek*, 12-14.

³¹ Güden, *Yükselmek*, 15.

³² Güden, *Yükselmek*, 16.

³³ Güden, *Yükselmek*, 16.

³⁴ *Seçim Beyannamesi*, 8 Ekim 1957, İstanbul, 1.

³⁵ "Güdenizm Doğarken", *Güden*, 20 Temmuz 1951, 1.

2- Güden Partisi: Kuruluşu ve Kısa Ömrü

Güden Partisi 1951 yılında kurulmuş olmasına rağmen, Halil Güden henüz Milli Kalkınma Partisinin kurulduğu günlerde dönemin gazetelerine ikinci partiyi kurma niyetinde olduğuna dair mektuplar göndermiştir. Bunlarla hem kendisini ve kuracağı partiyi tanıtmayı hem de partisine üye toplamayı amaçlamıştır. Bunlardan biri 20 Temmuz 1945 tarihinde yani Milli Kalkınma Partisi'nin başvurusundan iki gün sonra *Yeni Sabah* gazetesinde yayımlanmıştır.³⁶ Güden, bu mektupta yıllarca komisyonculuk yaptığını ve özellikle ülke ekonomisi üzerine incelemeler yaptığını belirtmiştir. Atatürk'ün kurucusu olduğu Cumhuriyet Halk Partisinin esaslarını kabul ettiğini dile getirmiş³⁷ ve Güdenizm adını verdiği parti ideolojisinin şu üç prensipten oluştuğunu yazmıştır: 1. Para inkılabıyla vasıtalı vergilerin kaldırılması. 2. Yurt ölçüsünde imar hareketleriyle birlikte köy kalkınması. 3. Halk sanayi ve ticareti.³⁸

Birkaç hafta sonra *Son Telgraf* gazetesine bir mektup yollayarak kuracağı partinin nizamnamesini ve ana prensiplerini anlatmış ve gerekli izni alabilmesi için iki kurucu üye aradığını dile getirmiştir. Halil Güden bu noktada yine 1939 yılında kaleme aldığı kitabındaki projelerini yinelemiştir. Ana prensiplerinin para inkılabı yapmak, altın esasını ve 1914 yılından önceki vergi tarifelerini uygulamak olduğunu belirtmiştir. Bu sayede devletin senede 10 milyon altın yani bir buçuk milyar lira, İstanbul Belediyesi'nin ise 2,5 milyon altın yani 52 milyon lira kazanabileceğini belirtmiştir. Devlet memurları, işçiler, dul, yetim ve emeklilere bir kat fazla maaş verileceğini ve maliye, belediye ve özel idarecilerin aldıkları vergiler

ile damga resminin kaldırılacağını vadetmiştir. Ayrıca ülkenin imarıyla uğraşacak bir banka kurulacağını ve bu bankanın tüm köyleri yedi bin köy haline getirerek geliştireceğini dile getirmiştir. Şehir merkezlerinin ise yeniden inşa edilerek özellikle Edirne'nin Balkanların yıldızı haline getirileceğini belirtmiştir. 1939'daki fikirlerine ek olarak para sistemini değiştireceğini dile getiren Halil Güden, kuruş ve lira sistemini kaldıracağını, santim ve frank usulüne geçileceğini, bu yeni sistemle beraber santime *yeden*, franga *güden* isimlerinin verileceğini yazmıştır.³⁹ Halil Güden, parti programında Cumhuriyet Halk Partisini ülkenin ana partisi olarak kabul etmiş, kendi partisi için de Cumhuriyet Halk Partisinin nizamnamesini aynen kabul ettiğini belirtmiştir. Güden, gazeteye gönderdiği mektubunu şöyle bitirmiştir: *Bilindiği üzere bir kişi ile parti kurmak kanunen mümkün değildir. Yurttaşlarımdan bu partiye müessis olmak şerefini bahşedeceklerin hüviyet ve kısa hal tercümelerini bildiren bir mektupla "Güden" rumuzuna müracaatlarını rica ederim.*⁴⁰

Halil Güden, kurucu sıfatıyla iki kişinin partiye katılması doğrultusunda *Son Telgraf* gazetesinden yaptığı çağrıya olumlu yanıt alamamıştır. Bu nedenle partiyi kurmak için ilk başvuruyu 11 Temmuz 1945 tarihinde yapmasına rağmen, kurucu üye sayısına takılmış ve bu başvurusu kabul edilmemiştir. Ancak Halil Güden, proje ve fikirlerine oldukça güvenmekte ve bu altı yılda siyasetin içerisinde olmamasına rağmen siyaseti etkilediğini düşünmektedir. Hükümetin 1945 yılında gazetelerde yer alan projelerinden faydalandığını düşünmüş ve Recep Peker Hükümeti döneminde (1946-1947) maaşlara yapılan zamların, 1945 yılında gazetelerde yayımlanan programından hareketle gerçekleştiğini iddia etmiştir.⁴¹

Şekil 3 *Yeni Sabah*, 20 Temmuz 1945.

³⁶ Haberdeki üslup Halil Güden'in kamuoyu tarafından tanınmayan bir kişi olduğunu göstermektedir. "...Memleketimizin **tanınmış iş adamlarından** Nuri Demirağ'dan sonra Halil Güden **adında bir vatandaşın** Güden Partisi adı altında yeni bir siyasi parti kurmak istediğini yazmıştı..." *Yeni Sabah*, 20 Temmuz 1945, 3.

³⁷ 1946 yılında kurulan birçok partinin nizamnamesinde bu esas bulunmaktadır. Cemil Koçak, bu partilerin iktidara niyetleri konusunda teminat vermek amaçlarından kaynaklandığını belirtmektedir. Bkz: Koçak, *Geçmişiniz*, s. 509.

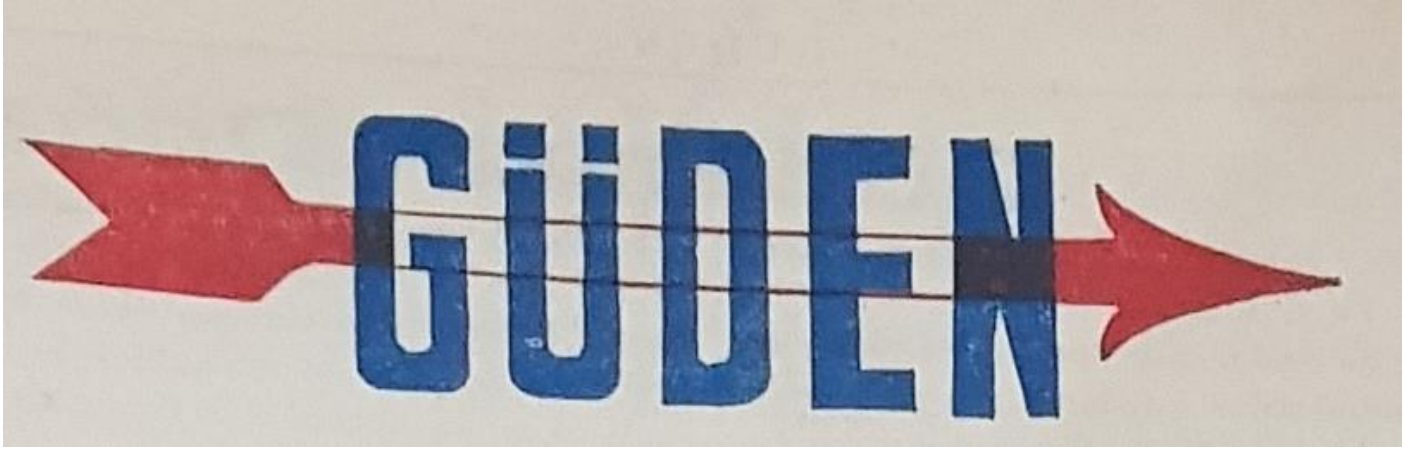
³⁸ "İkinci Bir Parti Kurma Teşebbüsü: Güden Partisi ve Güdenizmin Esasları," *Yeni Sabah*, 20 Temmuz 1945, 1.

³⁹ Halil Güden *yeden* kelimesinin yetmek ve yedekten, *güden* kelimesinin ise gütmek ve götürmekten esinlendiğini belirtmiştir. Bkz: "İstanbul'a Vali Olmak İsteyen Halil Güden İstanbul'a Geldi", *Milliyet*, 3 Mayıs 1956, 3.

⁴⁰ "Güdenizm Partisini Kurabilmek İçin İki Müessis Aza Aranıyor," *Son Telgraf*, 18 Ağustos 1945, 2.

⁴¹ "... parti kurmak teşebbüsünden bir sene kadar bir zaman geçmişti. Tanıdıklardan bazıları beni yine tenkide başlamışlardı. O kadar uğraştın ne oldu sanki? Hem sen kimsin, parti kim? Bunun ne faydası oldu? Ne kazandı gibi sözler sarfetmeğe başladılar. Ben de

Güden Partisi, Halil Güden'in ilk girişiminden altı yıl sonra 14 Temmuz 1951 tarihinde kurulmuştur. Partinin kurucu üyeleri kendini İhtira Yurdu Cemiyeti kurucusu olarak tanıtan Halil Güden, 1911 Bosna doğumlu Kutu fabrikası sahibi Ahmet Rıza Amasyalı ve 1928 Mürefte doğumlu ressam Hikmet Alp'tir. Fakat daha sonra *Güden* gazetesinde yer alan bir ilanla kuruculardan Hikmet Alp'in şahsi mazeretleri nedeniyle partiden istifa ettiğini, yerine üyelerden Bosnalı Yusuf Tan'ın getirildiği duyurulmuştur.⁴² Fakat TBMM kayıtlarında parti kurucularıyla ilgili farklı isimler yer almaktadır. Buna göre partinin kurucuları Halil Güden, Celal Göre ve Tarık Mengü'dür.⁴³ Partinin ana nizamnamesine bakıldığında 32 maddenin bulunduğu görülmektedir. Nizamnameye göre partinin merkezi İstanbul'dur. Geçici merkezi Galata'da yer almıştır. Partinin amblemi kırmızı zemin üzerinde beyaz ok şeklindedir. Partinin gayesi; ülkenin iktisadi siyasetinde, kendi programındaki prensipleri kanun yolları ile Türk milletine sevdirmek, kabul ettirmek ve uygulamak; hükümete yardımcı olmak, hataları önceden engellemek, hiçbir eser bırakmadan çürüyüp giden memleketin hakiki sahibi gençliğin gaye ve emellerini gerçekleştirmektir. Gerektiği takdirde ülkede çeşitli amaçlarla kurulmuş olan faydalı kuruluşlara ve bu türlü girişimlere sevgi ve ilgi göstermektir. Aynı zamanda partiye girme ve çıkma şartları, parti şubelerinin kurulması, idaresi, temsil ve yetkileri yer almıştır.⁴⁴

Şekil 4 Güden Partisi amblemi, *Güden* Gazetesi, 20 Temmuz 1951.

Güden Partisi'nin program ve ana nizamnamesi "*Güdenizm rejimlerin vasatısidir*" ibaresiyle başlamaktadır. Sonrasında ise "*Güdenizm Kemalizmin yolundadır. Onun kurduğu CHP memleketin ana partisi olarak tanır, prensiplerine, programlarına, gayelerine sadık ve hürmetkârdır*" denmiştir.⁴⁵ Ancak ülkenin refahı ve ekonomi işlerinin hallolması için daha evvel de dile getirilen para inkılâbı, köy kalkınması ve halk sanayi ve ticareti olmak üzere üç prensibe bağlı olduğu belirtilmiş ve detayları verilmiştir. Bunların yanı sıra ithalat ve ihracat işlerinin primsiz yürüyeceği, savaş sonrasında yaşanması muhtemel iflasların önleneyeceği ve bir Güden bank kurulacağı belirtilmiştir.

Halil Güden'in üçüncü prensibin kapsamında eski projelerini detaylandığı görülmektedir. Buna göre daha önce bahsettiği İhtira Yurdu; Beyoğlu, Galata, Azap kapı civarında Kalafat yerinde kurulacak, Haliç'te kurulacak olan Halk Sanayinin madeni ve odunsu kısmı İhtira Yurdu'na bağlanarak, ülkede yapılması mümkün şeyler seri

kendilerine şu cevabı verdim: evet benim partim daha henüz kurulamadı ama böyle sizler gibi ehli maaş olanlara az çok faydası oldu..."

"Güdenizm Doğarken," *Güden*, 20 Temmuz 1951, 2.

⁴² "Güden Partisinden", *Güden*, 7 Eylül 1951, 4.

⁴³ TBMM kayıtlarında geçen bu isimlerle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Milli Kütüphane'de yapılan katalog taramasında Tarık Mengü tarafından aşağı yukarı aynı yıllarda kaleme alınan bazı kitaplara rastlanmıştır. Bunlardan biri 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesini hikâyelediği *Kansız İhtilal*, Yassıada mahkemesinde idam cezası alan kişilerin son anlarına yönelik derlediği *Yassıada Mahkûmları Nasıl İdam Edildi* ve Alparslan Türkeş'in 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesindeki rolü üzerine derlediği *Türkeş'in İhtilal'deki Rolü Ne İdi* adlı eserleri bulunmaktadır. Bkz: *Kansız İhtilal*, Der. Tarık Mengü, İstanbul: Ercan Matbaası, 1960. Ayrıca bkz: *Yassıada Mahkûmları Nasıl İdam Edildiler*, Der. Tarık Mengü, İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1962. Ayrıca bkz: *Türkeş'in İhtilal'deki Rolü Ne İdi*, Der. Tarık Mengü, İstanbul: Sinan Matbaası, 1962. Bu eserlerin hiçbirinde Tarık Mengü'nün kendisine dair bilgi yer almamıştır. Bu nedenle Güden Partisi girişimiyle ve bu partideki rolüyle ilgili bilgi edinmek mümkün olmamıştır.

⁴⁴ "Güden Partisi Program ve Ana nizamnamesi", *Güden*, 20 Temmuz 1951, 3.

⁴⁵ "Güden Partisi", 3.

halinde üretilerek köy kalkınması ve diğer işler için cihazlandırılacaktır. Aynı zamanda ticari sahada iflası ve rekabeti önleyecek önlemler alınacaktır.⁴⁶

Nizamnamede yine ülkenin ve İstanbul'un imarıyla ilgili olarak yeni projeler yer almıştır. Buna göre bütün şehir merkezleri demiryolu ve asfalt yollarla birbirine bağlanacak, nehirler temizlenerek küçük kayık ve motorların seyrine uygun hale getirilecektir. Ayrıca Devlet Deniz Yolları İşletmesi daha verimli bir hale getirilecek ve tüm ülke mükemmel ulaşım araçlarıyla donatılacaktır. İstanbul limanı ve Asya ile Avrupa kıtaları birbirine bağlanacaktır. Ek olarak, Milli Piyango zekât ikramiyesine dönüştürülecek ve geliri halk yararına kurulmuş olan cemiyetlere verilecektir. Prensiplerin sonunda Güdenizmin rejimlerin en sonuncusu ve gelişmiş olduğu; amaç, plan ve projelerinin *Yükselmek İçin İş Hareketleri* kitabında yer aldığı eklenmiştir. Güdenizmin ilk hedefinin maliye teşkilatında köklü bir değişiklik yapmak olduğu dile getirilmiştir.⁴⁷ Görüldüğü gibi partinin siyasi bir eğilimi yoktur, prensiplerini ekonomi üzerine inşa etmiştir.

Halil Güden, parti resmen kurulduktan yaklaşık bir hafta sonra partinin adını taşıyan bir gazete çıkarmıştır. *Güden* gazetesi 20 Temmuz ve 7 Eylül 1951'de iki kez yayımlanmıştır. İkinci sayıda satış işleri henüz düzenlenmediğinden, haftalık olarak çıkarılmasına karar verildiğini ve imkân bulundukça yayımlanacağını duyurmuştur.⁴⁸

Gazetenin ilk sayfasının üst-orta kısmında partinin amblemi yer almıştır. *Cuma günleri çıkar, siyasi ve iktisadi gazete* ibaresiyle yayımlanan gazetenin sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden kişi Halil Güden'dir. 10 kuruş fiyatla satılan gazete, İstanbul Şaka Matbaası'nda basılmıştır. Dört sayfa yayımlanan gazetede tüm yazı ve şiirler Halil Güden'e aittir. Hatta gazetede kendi kendine röportaj yaptığı "*röportaj otomatik*" adlı bir kısım yer almıştır. Güden'in bu kısa ömürlü gazetesinde partisi için abartılı dini söylemlere başvurması da dikkati çekmektedir:

"Güdenizm muvacehesinde her şey batıldır. Güdenizm ehli kitaptır. Yükselmek İçin İş Hareketleri 1939'da nazil olmuştur. Haktır. Ulu Tanrı'nın bizlere emrettiği ibadet ikidir. Birincisi iş ibadetidir. İkincisi de din ibadetidir. İş ibadeti zor olduğu için onu bizim ulemamız yutmuştur. Yalnız ikincisi, din ibadeti kalmıştır. Onu da görüyorsunuz ya, bugün ne haldedir... Sayın yurttaşlarım! Güdenizm er geç doğacaktır. Buna kimse engel olmayacaktır. Çünkü refahın tilsımı Güdenizm prensiplerinde saklıdır. Güdenizm rejimlerin vasatisidir. 12 Nisan 1950 adaylık beyannamesinde dinlerin en müttekâmili Müslümanlıktır. Rejimlerin en sonuncusu ve en müttekâmili de Güdenizm olacaktır. Bu millete artık bir güden lazımdır; bir de partisi ve hükümeti."

Halil Güden gazetesinde dönemin siyasi partilerini çeşitli yönlerden eleştirmiştir. Dönemin iktidar partisi olan Demokrat Parti 1950 yılında iktidara geldiğinde kendisinin de sevdiğini ancak partinin beklentiyi karşılamadığı ve özellikle ülke ekonomisinde büyük hatalar yaptığı eleştirisinde bulunmuştur. Tasarruf bahanesiyle aslında israf yapılmış ve ülkede işler durmuştur. Binlerce memur işten çıkarılmış, açıkta kalmıştır. Aynı zamanda Demokrat Parti'nin Denizbank'a takıntılı olması eleştirilmiştir. Denizbank yerine başka kuruluşlar için çabalanması gereklidir. Bunların yanı sıra iktidar partisi diğer partilerin haklarını önemsememiş, ilgi göstermemiştir.⁴⁹

Her ne kadar parti nizamnamesinde Cumhuriyet Halk Partisi lehine ibareler yer almış olsa da, CHP'nin de iktidar olduğu yıllar özellikle de başbakanları eleştirilmiştir. Güden'e göre CHP altın dönemini Atatürk'ün başkanlığında yaşamıştır. Bunun nedenlerinden biri Atatürk'ün İsmet İnönü gibi bir başbakanı olmasıdır. Ancak İnönü döneminin başbakanları konusunda olumsuz düşüncelere sahiptir. Refik Saydam'ı (1939-1942) hükümet mekanizmasını bozduğu gerekçesiyle, Şükrü Saraçoğlu (1942-1946), Recep Peker, Hasan Saka (1947-1949) ve Şemsettin Günaltay'ı (1949-1950) ise ekonomi politikalarından dolayı eleştirmiştir. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde özellikle Varlık Vergisi'nin alınmasına karşı çıkmış,⁵⁰ Başbakanlığa telgraf çekmiş

⁴⁶ "Güden Partisi", 4.

⁴⁷ "Güden Partisi", 4.

⁴⁸ *Güden*, 7 Eylül 1951, 4.

⁴⁹ Halil Güden, "Ara Seçim Başlarken", *Güden*, 7 Eylül 1951, 1.

⁵⁰ *Varlık Vergisi*: II. Dünya Savaşı esnasında aşırı kazançlara yönelik alınması kabul edilmiş bir defaya mahsus vergidir. 1942 yılında çıkarılan bu kanun metninde özellikle belirtilmemesine rağmen vergi tahsilâtının yarısından fazlası azınlıklar tarafından ödenmiştir. Bkz: Boratav, *Türkiye*, 66.

ve bu nedenle tutuklanmıştır.⁵¹ Dönemin basını da kurulan hükümetlerle uyumlu olmuş ve böylece İsmet İnönü dönemi *sönümüştür*. Güden, hala ülkedeki birçok sorunun basından kaynaklandığını ve iktidara gelmesi halinde basına çeki düzen vereceğini belirtmiştir.⁵² Yine Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek de, gazetelerin partisine ve cemiyetine olan ilgisizliğinden dolayı Güden tarafından hedef alınmıştır.⁵³

Halil Güden yazılarında dönemin ileri gelen isimlerine yönelik oldukça sivri bir dil kullanmıştır. Absürt isimlere ve içeriğe sahip şiirler yazarak eleştirilerini aktarmıştır. 1950 genel seçimleri öncesinde *"Cak Cak"* adını verdiği bir marş yazdığını ancak bunun okutulmasına izin verilmediğini iddia etmiştir.⁵⁴ Şarkının plağa alınacağını, bu nedenle bestekârlar arandığını duyurmuştur.⁵⁵ Yine mevlit olarak nitelendirdiği bir şiir için 2 Nisan 1951'de İstanbul Valiliğine bir dilekçeyle başvurarak İstanbul Radyosu'nda okutulmasını istemiştir.⁵⁶ Bahsi geçen şiirde İstanbul Valileri Lütfi Kırdar (1938-1949) ve Fahrettin Kerim Gökay (1949-1957), Başbakan Adnan Menderes ve özellikle İçişleri Bakanı Hikmet Özyörük'ü (1951) eleştirmiştir. Aynı zamanda bu mevlidin de plağa alınacağını duyurmuş ve mevlithan arandığı duyurusunu yapmıştır.⁵⁷

Halil Güden gazete sayfalarından İhtira Yurdu Cemiyeti girişimi için yardım istemiştir. 10 Mayıs 1949 tarihinde kurduğu cemiyetin yokluk içinde olduğunu bu nedenle halktan bağış beklendiğini belirtmiş ve cemiyet için bir yardım hesabı paylaşmıştır. Cemiyetin nizamnamesini paylaşarak faydalı bir kuruluş olduğunu göstermeye çalışmıştır. Buna göre cemiyetin amacı mucit ve kâşiflerin yetişmesini sağlamak, eserlerini ortaya koyabilmek, onlara maddi ve manevi yardımda bulunmak ve eserlerini halk sanayiyle birlikte halkın kullanımına sunmaktır. Ayrıca ortaya konan eserler için bir müze kurmak, fikir verici sergiler düzenlemek, icat ve keşif alanlarında araştırma yaparak, bunları yayımlamak da cemiyetin amaçları arasında yer almıştır. Güden, çok inandığı cemiyeti için şu ifadeleri kullanmıştır: *"Her Türk içinde zekâ bulunan bir kafa taşır. İhtira Yurdu Cemiyeti kurulmuş olmakla altı yüz elli senelik en mühim bir noksanımız tamamlanmış oluyor."*⁵⁸

Uzun zamandır hayalini kurduğu bu cemiyete hükümet ve valilikten destek bulamaması Halil Güden'i oldukça kızdırmıştır. Bu nedenle İstanbul valisi Fahrettin Kerim Gökay ile yaşadığı bir sorunu aktarmıştır. 1950 yılında valiyi ziyaret ederek belediyenin maddi olarak cemiyete yardımcı olmasını istemiş ancak olumsuz cevap almıştır.⁵⁹ Güden, bu tarihten sonra valiyi adeta hedef tahtasına koymuştur. Kendine has üslubuyla 25 Ağustos 1950 tarihinde İhtira Yurdu Cemiyeti adına Başbakanlığa bir dilekçe vererek, valinin başının İhtira Yurdu'nda değiştirilerek yerine sepet veya balondan yeni bir baş takılmasını teklif etmiştir. Bu nedenle 9 Kasım 1950 tarihinde Emniyet Müdürlüğü Birinci Şubede sorgulanmıştır.⁶⁰ Eylül 1951'de, gazetenin ikinci sayısında iktidara ve devlet yetkililerine yöneltmeye devam ettiği bu sivri eleştiriler nedeniyle tutuklanmış ve Sultanahmet Cezaevi'nde 85 gün tutuklu kalmıştır.

TBMM kayıtlarına göre, Halil Güden'in büyük projelerle kurduğu Güden Partisi aynı yıl Medeni Kanun'un 70. maddesine göre münfesihi addedilmiştir. Halil Güden sonraki yıllarda zaman zaman çeşitli yollarla kendini ve projelerini anlatmaya devam etmesine rağmen, partisinin sonuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiş ve kendisini Güden Partisi'nin genel başkanı olarak tanımlamaya devam etmiştir.⁶¹

⁵¹ Güden, "Ara Seçim Başlarken", 1.

⁵² Güden, "Ara Seçim Başlarken", 4.

⁵³ "Gazeteciler Cemiyeti Başkanlığına", *Güden*, 7 Eylül 1951, 3.

⁵⁴ Şiir adını kafiyesinden almıştır. "...Marmara'ya kurdum asma salıncak/yar gelip yar gidip sallanacak/yolda kalan Güden Partisi kurulacak/Züğürlüğün kati çaresi bulunacak/Demokratlar bu seçimde avlanacak/Millet buna seve seve katlanacak...", "Cak Cak Şarkısı", *Güden*, 20 Temmuz 1951.

⁵⁵ "Bestekârlara İlan", *Güden*, 20 Temmuz 1951, 2.

⁵⁶ Halil Güden, "Güden Çelebi Mevlidi", *Güden*, 20 Temmuz 1951.

⁵⁷ "Mevlithanlara Duyuru", *Güden*, 20 Temmuz 1951, 2.

⁵⁸ Halil Güden, "Türk Milleti'ne", *Güden*, 7 Eylül 1951, 3.

⁵⁹ Halil Güden valinin kendisine cevap olarak *"ben on para vermem, böyle ıvır zıvır işlerle uğraşmam. Ben ciddi mevzularla meşgul olurum"* dediğini iddia etmiştir. "Kendi kendine röportaj", *Güden*, 20 Temmuz 1951, 2.

⁶⁰ "...Ne olacaktı sanki? Bir ord. Profesör, bir zord profesör noksan olursa kıyamet mi kopacak? Yoksa kıtlık mı olacak? Üniversitelerimiz, akademilerimiz mebzulen yetiştiriyor. Bu hususta büyük bir zenginliğe doğru gidiyoruz, yakında ihracata bile başlayacağız. Yazıklar olsun onların demokrasiliğine, bir hayır cemiyetine tüysüz bir kafayı çok gördüler...", "Röportaj Otomatik", *Güden*, 7 Eylül 1951, 2.

⁶¹ "...hem bir iş adamı hem de İhtira Yurdu Cemiyetinin ve Güden Partisinin kurucusu, Güden Gazetesinin sahibi, yazı işleri müdürü olmak sıfatıyla...", "Vatandaş Gözüyle: Güden Partisi Başkanının Bir Mektubu", *Ulus*, 14 Aralık 1953, 2.

3- Güden Partisi Sonrası Halil Güden'in Faaliyetleri

Halil Güden 1939, 1946 ve 1950 seçimlerinde olduğu gibi 1954 seçimlerinde de İstanbul'dan bağımsız milletvekili adaylığını koymuş fakat olumlu bir sonuç alamamıştır.⁶² Projelerine çok güvenen Güden, ülkenin kaybettiğine inanmış ve bu adaylıklarının sonuçları için şu sözleri söylemiştir: *Mebus olmak şöyle dursun, hiçbir rey almak dahi kabil olmadı. Bundan ben şahsen mutazzarrır olmadım. Fakat Türk milleti ve vatani çok zarar etti. Bugün karşınızda başka bir Türkiye görecektiniz, bir hakikat Türkiye'si.*"

Partinin girişimin başarısız olmasının ardından Halil Güden özellikle basın yoluyla –kimi zaman aşırıya kaçan üslubu ile- projelerini anlatmaya ve dikkat çekmeye çalışmıştır. Özellikle 6-7 Eylül olaylarında yetersiz kaldığına yönelik tepkiler alan İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'a açılan soruşturma üzerine tekrar sahneye çıkmıştır. Aralık 1955 ve Mart 1956'da iki kez olmak üzere Başbakanlığa bu göreve talip olduğuna dair dilekçeler vermiş ve bunları dönemin gazetelerine de göndermiştir. Kullandığı alaycı üslubu özellikle *Milliyet* gazetesinin dikkatini çekmiştir. 17 Mart 1956 tarihinde Halil Güden'in dilekçelerine yer verilmiş ve yapılan röportajda Güden, İstanbul ile ilgili projesinden bahsetmiştir. Yerin altında bir şehir planlayan Güden'in projesinde; çelik tüneller, yer altı, yerüstü köprüleri asansörlü duraklar, mendirekler, taşınabilir limanlar bütün şehrin altında bir örümcek ağı meydana getiren elektrikli trenler ve demirden çalınmış araziye yapılacak antrepolar, hanlar, apartmanlar bulunmaktadır. Ayrıca Halil Güden İstanbul'a "Diyar-ı Kerim" adının verilmesini de teklif etmiştir. Muhtemelen projesini aktarabilmek, basının dikkatini çekebilmek için bu ekleme yapılmıştır.⁶³

Birkaç gün sonra Halil Güden'in daha tuhaf açıklamalarla gazete sayfalarına haber olmuştur. 26 Mart 1956 tarihinde Maliye Vekâleti'ne Maliye Bakanı'nın varsa kız kardeşi veya baldızıyla evlenmek istediğine dair bir dilekçe vermiş ve bu garip talep bir gün sonra gazetelerde yer almıştır. Güden'in bu dilekçesinde, tanınmamış bir aileye mensup olmasının ideallerini hayata geçirmek yolundaki en büyük engel olduğu düşüncesini taşıdığı görülmektedir:

"...54 senelik şu müddeti hayatımda henüz daha evlenmedim. Şimdiye kadar başımdan ne nikâh, ne nişan ve ne de söz kesimi diye bir şeyler geçti. Sayın maliye bakanı eğer bir baldızını varsa bana verin. Sizinle hasbelkader biz de bacanak olalım. Şu zavallı vatanda bir ihtira yurdu kuralım. Asırlardan beri devam eden milli bir noksanlığı telafi edelim. Bu mevzuda ihkakı hak edelim. Bir de para inkılâbı yapalım. Hayat pahalılığı mefhumunu kökünden izale edelim..."⁶⁴

Maliye Vekâletine verdiği bu dilekçeyi basına da gönderen Halil Güden beklediği ilgiyi kısa süreliğine görmüştür. *Milliyet* Gazetesi Güden ile kurduğu partisi ve projelerine dair eski haberlere göre daha geniş yer ayırarak bir röportaj yapmıştır. Halit Kıvanç'ın gerçekleştirdiği bu röportajın girişinde Halil Güden'in kendi soyadını taşıyan bir parti ve gazeteye sahip olduğuna dair bilgilendirme yapılmış ve kendisinin her gün gazetelerde bahsedilen partilerden birine mensup olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle okuyucuların kendisini İstanbul'a "Diyar-ı Kerim" adının verilmesini öneren kişi olarak hatırlayabilecekleri yazılmıştır. Güden röportajın kalan kısmında İstanbul'un imarı, para inkılâbı, Güden bank kurulması gibi aslında 1938 yılından beri dile getirmeye çalıştığı projelerinden bahsetmiştir.⁶⁵

Halil Güden, önceki adaylıklarında başarısız olmasına rağmen siyasetten vazgeçmemiş ve 1957 seçimlerinde beşinci defa İstanbul'dan bağımsız adaylığını koymuştur. Seçimlerden önce Demokrat Parti'yi eleştirdiği, CHP için oy istediği ve yine projelerinden bahsettiği bir seçim beyannamesi yayımlamıştır. 8 Ekim 1957 tarihli seçim beyannamesi, adliye ve maliyenin Türkiye'nin gelişiminin önündeki en önemli iki engel olduğu şeklinde başlamaktadır.

1957 seçimlerinden önceki seçim beyannamesinde yer alan vaatlerinde, Güden Partisi nizamnamesinde yer alan para inkılâbı, köy kalkınması, İstanbul ve Edirne'nin yeniden imarı, İhtira Yurdu Cemiyetinin kurulması gibi aynı projeler yer almıştır. Farklı olarak muhtarlıklar yerine çok esaslı mahalle teşkilatları kurulmasını ve bu yolla vatandaşların hükümetle ve bürokratlarla olan işlerinin hızlı bir şekilde sağlanmasını öngörmüştür. Ayrıca gümrüklerin ıslah edileceği, beyan ve beyanname usulünün kalkacağı ve bir ticaret sigortasının kurulacağını

⁶² *Seçim Beyannamesi*, 1.

⁶³ Haberin başlığı da bu teklifi içermektedir. Bkz: "İstanbul'a Diyar-ı Kerim Denmeliymiş", *Milliyet*, 17 Mart 1956, 1.

⁶⁴ "Nedim Ökmen'e Garip Bir Teklif", *Milliyet*, 27 Mart 1956, 3.

⁶⁵ "İstanbul'a Vali Olmak İsteyen Halil Güden İstanbul'a Geldi", *Milliyet*, 3 Mayıs 1956, 3.

belirtmiştir. Ticaretle ilgili vaatlerini sürdüren Güden, iş adamlarına krediler açılacağını ve genel nakliyat ambarlarına büyük yardımlar yapılacağını yazmıştır.⁶⁶

Halil Güden bu beyannamede CHP'nin iktidarda olduğu dönemde sürekli olarak uyarılarını partiye ilettiğini, muhalefete geçtiğinde de partiye büyük hizmetlerde bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre; 1953 yılında genel merkeze giderek, iktidar partisi hakkındaki eleştirilerini iletmıştır. CHP'nin bunlardan memnun kaldığını ve bu şikâyetlerini kaleme almasını istediklerini iddia etmiştir.⁶⁷ Bir süre sonra şikâyetini yayımlayan *Ulus* gazetesi kapatılmış ve CHP'nin tüm varlıklarına el konulmuştur.⁶⁸ (16 Aralık 1953) Güden, CHP'nin bu durumundan üzüntü duyduğunu ve Milli Şef İsmet İnönü'yü tekrar Cumhurbaşkanı olarak görmek istediğini dile getirmiştir. Bu nedenle yapılacak seçimlerde vatandaşların oylarını CHP'ye vermelerini istemiş, Güdenizmin kefil olduğunu eklemiştir.

Halil Güden iktidar partisi olan Demokrat Partiyi özellikle ekonomi politikaları nedeniyle eleştirmiştir. Güden'e göre, Türkiye'nin kalkınması için önce sanayi kalkınmalıdır. Ancak Demokrat Parti'nin politikası nedeniyle İnönü döneminden kalan *Hacıağalar* bile borç içinde yaşamaktadır. Zirai kalkınma ise doğaya bırakılması gerekirken; Demokrat Parti bunu traktör, ilaç, Amerikan yardımı, Marshall yardımı, bol emisyon ve yabancı sermaye, CHP'den miras kalan altınlarla yapmaya çalışmıştır. Bu yanlış politika sonucu et ve ekmeğin Amerika'dan gelmektedir. Güden bu şekilde devam etmesi durumunda, gelecekte ayranın da Amerika'dan geleceğini ve esprili bir dille bir de ayran lisansı ihdas edileceğini belirtmiştir. İktidar, İhtira Yurdu Cemiyeti'ni dolayısıyla kendi mucitlerini desteklemediğinden Ford'un, *İskoda*'nın torunları gelmekte, Türkiye'de ise ancak Fil Hamdiler⁶⁹ yetişmektedir. Güden'e göre tüm bu olumsuzluklar Güdenizmin hakkının yenmesinden kaynaklanmıştır. Seçim beyannamesini de *Güden* gazetesinden aşına olunan mizahi dille bitirmiştir:

"Sayın yurttaşlarım birkaç gece evvel bir rüya gördüm. Hayırdır inşallah: Ankara'da Ulus meydanında bir alay Çankaya istikametine doğru ilerliyor. Önde mehter takımı benim bir marşımı çalıyor. Çok güzel.

Aşkımızı varmış gibi farz edelim/ Ruhlarımızı birbirine şarj edelim. Sazlarımızı kuralım caz edelim/ Sarmaş dolaş olalım dans edelim.

Sayın Kasım Gülek ve güzide arkadaşları cesur adımlarla pür neşe, pür ihtişam iktidar yollarında ilerliyorlar. Aslanlar gibi. Öte yandan iktidar Çankaya'yı tahliye ediyor. Heybelerine 1950'den bu yana yaptıkları marifetleri, rakamları doldurmuşlar, en önde Sayın Adnan Menderes etrafında da eshab-ı güzini..."⁷⁰

Beyannameyi İhtira Yurdu Cemiyeti ve Güden Partisi kurucusu ve *Güden* gazetesi sahibi Halil Güden imzasıyla yayımlamıştır. Eğer bağımsız adaylara Taksim meydanında halka hitap etme imkânı verilirse bunu yapmak istediğini belirtmiştir.⁷¹

Halil Güden'in 1938 yılından itibaren gerek bağımsız adaylıkları, gerek çok inandığı projelerine dair verdiği dilekçeler ve gazetelere yolladığı mektuplarla ilgili son ulaşılabilen tarih 1967 yılıdır. Bu yıl yine 1956 yılında sıkça bahsettiği İstanbul ile ilgili projesi "*İstanbul'un İmarı ve Asma Köprüsü Hakkında İnşaat Mühendisleri Odası Başkanlığına Sunulan Güden Projesi- Denizde Baraj*" başlığıyla *Türk Birliği* adlı dergide yayımlanmıştır.⁷² Bu tarihten sonra Halil Güden ve partisiyle ilgili herhangi bir yazıya veya habere rastlanmamıştır.

⁶⁶ *Seçim Beyannamesi*, 2.

⁶⁷ "Vatandaş Gözüyle: Güden Partisi Başkanının Bir Mektubu", 3.

⁶⁸ Güden, 1954 seçimleri sonrası kendince CHP'ye verdiği desteği şöyle aktarmıştır: "1954 genel seçiminde şansları daha kötü olmuş, vaziyetleri fenalaşmış, karanlıkta, zulmette, delalette kalmışlardı. Yollarını şaşırılmışlardı. İktidara nereden gidilecek bunu bir türlü bulamıyorlardı. İşte böyle karanlık bir günlerinde onlara Güden Yolcu bir mum hediye ettim. Sayın Kasım Gülek bundan çok memnun kalmış ve bana bir teşekkür mektubu göndermişti. Bakalım iktidara geçince Güdenizmin hakkını nasıl ödeyecekler." *Seçim Beyannamesi*, 2.

⁶⁹ Fil Hamdi (Ahmet Hamdi Ersiper): Hukuk mezunu eski bir avukat olan Ahmet Hamdi Ersiper, işadamları ve tüccarları dolandırması ve polisin elinden birkaç kez kurtulmasıyla 1950'lili yıllarda basının oldukça ilgisini çekmiştir. Bkz: <http://www.turknostalji.com/bir-dolandiricilar-krali-fil-hamdi.html>, Erişim 26 Ocak 2020.

⁷⁰ *Seçim Beyannamesi*, 2.

⁷¹ *Seçim Beyannamesi*, 2.

⁷² Halil Güden, "İstanbul'un İmarı ve Asma Köprüsü Hakkında İnşaat Mühendisleri Odası Başkanlığına Sunulan Güden Projesi- Denizde Baraj", *Türk Birliği*, 17/2 (1967), 15-18.

Sonuç

1945 yılında çok partili hayata geçiş ile birlikte, ilk beş yıl içerisinde yirmiden fazla parti kurulmuştur. Bu partilerin birçoğu halk üzerinde hiçbir etki bırakamamış ve tarih sahnesinden silinmiştir. Bu çalışmada bunlardan biri olan ve ismi sadece “ilginç siyasi partiler” başlıklı internet haberlerinde yer alan Güden Partisi’ne ve partiye soyadını veren Halil Güden’e yakından bakılmaya çalışılmıştır.

Halil Güden, 1938 yılında gazetede yayımlanan bir tavsiye vesilesiyle düşünmeye, projeler üretmeye başlayan sıradan bir vatandaştır. İstanbul, Edirne, köy kalkınması ve ülke ekonomisi üzerine geliştirdiği fikirlere yürekten inanan Güden, bunlara kendi soyadını vererek bu inancını ortaya koymuştur. Devletin çeşitli kademelerine verdiği dilekçeler, gazetelere gönderdiği mektuplarla sesini duyurmaya, dikkat çekmeye çalışmıştır. Çok partili hayata geçişi; kendisi ve projeleri için bir fırsat olarak görmüş ve 1945 yılından itibaren tüzüğünü prensip ve projelerinin oluşturduğu bir parti kurma mücadelesine girişmiştir. 1951 yılında gerekli izinleri alarak kurduğu “Güden Partisi”, “Güdenizm” adını verdiği prensipler bütünü savunmuştur. Siyasi bir eğilimi olmayan parti, CHP’yi ülkenin ana partisi olarak tanımış ancak ekonomi politikasının inşasında aktif olmak istemiştir. Para sistemini değiştirmek, imar faaliyetleriyle büyük şehirlerin merkezlerini geliştirmek ve genç mucitleri destekleyen bir cemiyet kurmak gibi projelerini CHP ile beraber gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

Basını fikirlerini duyuracak bir araç olarak gören ve kullanan Güden, kendi partisini kurduktan sonra bir de aynı isimle gazete çıkarmıştır. Bu gazetede partisi ve projeleri hakkında tek başına yazılar yazmasının yanı sıra, iktidar partisine yönelik eleştirilerini kaleme almıştır. Kullandığı alaycı ifadeler nedeniyle çok defa sorgulanan ve tutuklanan Güden’in hem partisi hem gazetesi kısa ömürlü olmuş, siyasette kendisinin beklediği etkiyi yapamamıştır. Ancak partisinin başarısız olmasına aldırmayarak sonraki yıllarda da kimi zaman “çılgın” bir üslup ve çıkışlarla sivrilmeye, varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Bağımsız milletvekili adaylıklarının yanı sıra verdiği dilekçelerle İstanbul Valiliği gibi görevlere talip olan Güden, bu vesilelerle basına konu olduğu her seferde ülke kalkınmasına dair projelerini anlatmaya çalışmıştır.

Tüm bu çabasına rağmen onlarca yeni partinin doğduğu ve kısa sürede tarihe karıştığı bu dönemde, Halil Güden de tutunamamıştır. Yine de Güden Partisi ve Halil Güden, çok partili hayata geçişin ne kadar renkli ve çeşitli partiler ortaya çıkarabileceğinin göstergesidir.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. Türkçesi: Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayın, 2007.

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay. *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.

Avşar, B. Zakir - Elif Emre Kaya. “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi”, *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 13/2 (2012): 113-132.

Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990.

Çavdar, Tevfik. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

Demirci, Sibel. “Soğuk Savaş Dönemi Türk Siyasi Hayatında Özgün Bir Siyasal Parti Örneği: Ergenekon Köylü İşçi Partisi (EKİP)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 38 (2019): 413-435.

Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1990.

Güden, Halil. *Yükselmek İçin İş Hareketleri*. İstanbul: Kenan Basımevi, 1939.

Hanioğlu, M. Şükrü. “Cemiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 7, 1993, 329-331.

Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

_____. "İstanbul'un İmarı ve Asma Köprüsü Hakkında İnşaat Mühendisleri Odası Başkanlığına Sunulan Güden Projesi-Denizde Baraj", *Türk Birliği*. 17/2, (1967): 15-18.

Koçak, Cemil. *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

_____. *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)* Cilt I. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Mengü, Tarık. *Kansız İhtilal*, Derleyen: Tarık Mengü. İstanbul: Ercan Matbaası, 1960.

_____. *Türkeş'in İhtilaldeki Rolü Ne İdi*. Der: Tarık Mengü. İstanbul: Sinan Matbaası, 1962.

_____. *Yassıada Mahkûmları Nasıl İdam Edildiler*. Der: Tarık Mengü. İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1962.

Timur, Taner. *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1993.

_____. *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Tuncer, Hüner. *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.

Turhan, İlhan (Haz.). *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2003.

Unat, Kadri. *Durmayalım Düşeriz! İktidardan Muhalefete CHP'nin Seçim Propagandaları*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016.

Weisband, Edmund. *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*. Çev. M. Ali Kayabal. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000.

Yeşil, Ahmet. *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Sürelî Yayınlar

Güden Gazetesi

Milliyet

Son Telgraf

Ulus

Yeni Sabah

Beyannameler

Güden, Halil. *Seçim Beyannamesi*, 8 Ekim 1957, İstanbul.

İnternet Kaynakları

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html. Erişim 25 Aralık 2019.

https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiye-siyasi-tarihinden-enteresan-partiler_zFuW1D6FEiqkdIXVCKxMQ. Erişim 26 Ocak 2020.

<http://www.turknostalji.com/bir-dolandiricilar-krali-fil-hamdi.html>, Erişim 26 Ocak 2020

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, Erişim 25 Aralık 2019.

EGEMENLİK VE BAĞIMSIZLIK BAĞLAMINDA MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDAKİ KARİKATÜRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME*

A REVIEW ON THE CARTOONS OF THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD AND THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC IN THE CONTEXT OF SOVEREIGNTY AND INDEPENDENCE

HALUK ÖLÇEKÇİ*

ÖZ

Toplumsal düşünüşün en çarpıcı biçimlerinden birisi olan mizah, kendine has dili, üslubu ve çizgisiyle Türkiye'nin Milli Mücadele yıllarının tanıkları arasındadır. Bütün ezilen ve sömürülen milletlere ilham veren bir zaferle taçlandırılan Milli Mücadele'nin önemli bir cephesini mizah basını ve onun özel bir biçimi olan karikatürler savunmuştur. Savaşın olumsuz atmosferinin dağıtılması, halkın zafere inandırılması ve hazırlanmasında karikatürler ve mizah basını özgün bir etki ortaya koymuştur. Toplumun en sıkıntılı döneminde, baskının, umutsuzluğun arttığı zamanlarda, güldürüye dayalı mizah ve karikatürler sıra dışı direnme ve muhalif tavır işlevi görmüştür. Umutsuzluğa kapılan, ezilen, horlanan, baskı altında tutulan ya da hürriyetinden yoksun bırakılmak istenen toplumun en çaresiz anlarında, mizah ve karikatür susmak yerine sesini yükseltmeye öncülük etmiştir. Cumhuriyetle birlikte yaşanan yeni inşa sürecinde ise mizah basını kamuoyu adına denetim işlevini yerine getirmede önemli rol üstlenmiştir. Millet egemenliğinin tesis edilmesinde ve sosyokültürel hayatın dönüştürülmesinde yaşanan aksaklıkları, kusurları ve kavgaları yansıtmayı başarmıştır.

Bu çalışmada; Milli Mücadele, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki egemenlik ve bağımsızlık temalarının alternatif veri kaynakları karikatürler üzerinden sunumu incelenmektedir. Çoğunlukla simgelerin ve sembollerin üzerine inşa edilen karikatürlerin ilettiği mesajların ve taşıdığı örtülü anlamların çözümlenmesinde göstergebilimsel yöntem kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Karikatür, Milli Mücadele, Mizah, Türkiye Büyük Millet Meclisi.

ABSTRACT

Humor, one of the most striking forms of social thinking, is among the witnesses of Turkey's National Struggle years with its unique language, style and line. An important aspect of the National Struggle, which was crowned with a victory that inspired all oppressed and exploited nations, was defended by using humor in the press and its special form, cartoons. The cartoons and humor used in the press had a unique effect on the dissipation of the negative atmosphere of the war, making the people believe in victory and preparing it. In the most troubled period of the society, in times of increased oppression and hopelessness, humor and cartoons served as an extraordinary resistance and oppositional attitude. In the most desperate moments of a society that is hopeless, oppressed, despised, oppressed or deprived of its freedom, humor and caricature have led the way in raising their voices instead of being silent. In the construction process of the Republic, the humor press played an important role in fulfilling the mission of control on behalf of the public. It has succeeded in reflecting the disruptions, flaws and quarrels experienced in the establishment of national sovereignty and the transformation of socio-cultural life.

In this study, The National Struggle, the opening of the Turkish Grand National Assembly and the presentation of the themes such as sovereignty and independence in the early years of the Republic through alternative data sources cartoons are examined. The method which is mostly built on icons and symbols cartoon of the message that the analysis of the implicit meaning of the message and move semiotic method is used.

Keywords: Communication, Cartoon, National Struggle, Humor, Turkish Grand National Assembly.

* Bu çalışma, 4-5-6 Aralık 2020 tarihinde gerçekleştirilen "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışının 100. Yılında 'Milli Egemenlik ve Temsil' başlıklı uluslararası sempozyumda sözlü sunumu yapılan "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Karikatürlerle Milli Egemenliğin Sunumu" bildirisinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, haluk.olcekci@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5571-907X.

Extended Abstract

One of the closest witnesses of the Turkish nation's war of independence, which started in 1919 and lasted until 1922, is the press of the period. The majority of the press in Istanbul and newspapers and magazines published in many cities of Anatolia made significant contributions to the national struggle despite being occupied. They contributed in lighting the fire of freedom, the nation's participation in the freedom struggle and explaining the cause of independence to the whole world. While a significant part of the Istanbul and Anatolian press of the period supported the National Struggle, there were also negative or dissident publications. The cartoon press, on the other hand, supported the National Struggle with the overwhelming majority, and some of them made publications against the National Struggle in Anatolia and the invaders in Istanbul.

One aspect of the National Struggle was the humor press and cartoons. In the most troubled period of the country, when oppression and hopelessness increased, humor and cartoons began to function as an extraordinary resistance and oppositional attitude. Despite being under heavy censorship, the press, cartoons and humorous products that supported the National Struggle had a serious contribution to dispel the hopeless atmosphere that was dominant in this period. Humor and caricature have led helped people to raise their voices in a society that is desperate, oppressed, despised, pressured or wanted to be deprived of its freedom instead of being silent in the most hopeless moments of a society.

The humor of the National Struggle period was used to create the propaganda front of an anti-imperialist war that would set an example for all oppressed nations, instead of making people laugh. The lines in his cartoons have turned into a sarcastic and sometimes harsh language that cannot remain indifferent to the war of independence and therefore describes the struggle between the invaders and the patriots. Although the National Struggle days and the Republic cartoons contain a humorous element, it is understood that they are serious artistic works that are more thought-oriented, oppositional and challenging.

The common theme of most cartoons during that period focused on the success of the National Struggle. For this reason, the main themes of the cartoons are those who fight for the homeland and the enemies. Those who wage the National Struggle are portrayed as heroes and valiant, while those on the opposite front are portrayed as invaders and traitors. The main figure of the cartoons of the period is the Greek King Constantine, who was drawn as the representative of the occupation. Although the other actors of the occupation, the British, Italians and French, are the subject of cartoons, the image of the enemy is mostly created through Greece. Because it is the Greek soldier advancing in Anatolia and persecuting the people.

The cartoons and humor press had a unique effect on the dissipation of the negative atmosphere of the war, making the people believe in victory and preparing it. The same effect continued in the process of integrating the political and cultural climate of the young republic with the people. It is seen that important messages were given through cartoons in preparing the public for the process by creating public opinion before the republic was declared. The republic is defined and its values are explained through cartoons, and the idea that the old system cannot be sustained is explicated to the people.

The semiotic method was used to analyze the messages conveyed and the implicit meanings of the cartoons, which are mostly built on symbols and images. In order to create the outlines of the subjects examined by semiotic analysis, signification systems other than language are introduced. In this context, answers were sought within the framework of semiotic theory in order to analyze the meaning of the representation of national sovereignty in the cartoons of the determined period, to make sense of the myths that were constructed and the ideology that was intended to be given. While the analyzes were being made, the environment in the construction of the narrative and the events and facts were also included in the research. The data obtained were presented in the context of the caricature by relating it. In this way, thanks to the information about the event it expresses, what the cartoon shows is made understandable. In the examined cartoons, instead of making an evaluation only through dialogues or drawings, the deep meaning formed by integrating both was tried to be revealed.

In the study, an analysis was made on the cartoons, which are among the alternative data sources, in order to understand Turkey's National Struggle and the first years of the Republic and to capture different perspectives on the events. It is based on the idea that the cartoonist is a witness of the events and the lines are documents. Thus, it is aimed to reach a different perspective beyond traditional sources in understanding the social, political and cultural environment. Thus, it is tried to understand which political and cultural conditions were

influential in the formation of the cartoons, which have a unique attitude in reflecting the cultural and social structure they are in, in the process leading to the National Struggle and the proclamation of the Republic. The data obtained from the cartoons about Turkey's National Struggle period, the establishment of the Grand National Assembly and the construction of the Republic are evaluated together with traditional history readings. In addition to the humorous text that conveys the events of the cartoons, the historical reading is done by extracting and analyzing the cultural codes and political meanings from the interpretations made with the symbolic language of the line. The paper aims to contribute to the field with the efforts to evaluate the years of the National Struggle, the psychology of the nation fighting for liberation, and the historical role of the Turkish Grand National Assembly, gathered in Ankara as the last hope of the homeland, through cartoons.

Giriş

Mizahın eğlencenin yanı sıra hoşgörüyü de içinde barındıran, kimi durumlarda zayıflıkları ve eksiklikleri bile gülmenin bir parçası haline getirebilen sanatsal bir tarafı vardır. Türk toplumu da geçmişten bugüne sahip olduğu değer ve alışkanlıklarında, zihin dünyasında mizahi bir bakışa her zaman sahip olmuştur. Güldürürken düşündürmenin, övgünün yanında iğnelemeyi ve yergiyi bir söz sanatı olarak kullanmanın ve zayıfın güçlü karşısında eleştiri hakkının bir aracı olarak mizah, Türk toplumunun her devirde başvurduğu kendini ifade biçimleri arasındadır. Yüzyıllardır bir eğlence şekli olmanın yanı sıra toplumsal eleştiri aracı olarak kullanılan Türk mizah geleneğinde Nasrettin Hoca'nın, Keloğlan'ın, Karagöz ve Hacivat'ın bu yüzden çok özel bir yeri vardır.¹ Toplumun hafızasında yer edinen mizah karakterleri, hem birer güldürü ustası hem de bilge kişi konumundadırlar. Milli hafızada yaşatılan bu karakterler üzerinden olaylara bakış, beğeniler ve eleştiriler rahatlıkla ifade edilebilmiştir. Türk toplumunun eğlendirme ve güldürmenin yanı sıra düşündürmeyi de içerisine katan geleneksel mizah anlayışı, Osmanlı'da basının gelişmesiyle birlikte karikatürlerle de sürdürülmüştür.²

Sözlerin yerine silahların konuştuğu ve bütün dünyaya sesini duyurmaya en fazla ihtiyacın hissedildiği Milli Mücadele döneminde, Türk milletinin imdadına mizahın keskin diliyle karikatürler yetişmiştir. Toplumun en sıkıntılı döneminde, baskının, umutsuzluğun arttığı zamanlarda, güldürüye dayalı mizah ve karikatürler sıra dışı direnme ve muhalif tavır işlevi görmeye başlamıştır. Umutsuzluğa kapılan, ezilen, horlanan, baskı altında tutulan ya da hürriyetinden yoksun bırakılmak istenen toplumun en çaresiz anlarında, mizah ve karikatür susmak yerine sesini yükseltmeye öncülük etmiştir.

Bu çalışmada incelenen dönem olan Türkiye'nin Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarını anlamak ve olaylara yönelik farklı bakış açılarını yakalayabilmek için, alternatif veri kaynakları arasında yer alan karikatürler üzerinden bir çözümleme yapılmıştır. Karikatüristin yaşananların bir tanığı, çizgilerin ise belge niteliğinde olduğu³ düşüncesinden hareket eden çalışma; toplumsal, siyasal ve kültürel ortamın anlaşılmasında geleneksel kaynakların ötesinde farklı bir bakış açısına ulaşmayı amaçlamaktadır. Böylelikle içinde bulunduğu kültürel ve toplumsal yapıyı yansıtmada özgün bir tavır bulunan karikatürlerin oluşumunda, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilanına uzanan süreç içerisinde hangi siyasal ve kültürel şartların etkili olduğu anlaşılmaya çalışılmaktadır. Türkiye'nin Milli Mücadele dönemi, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu ve Cumhuriyetin inşasına ilişkin karikatürlerden elde edilen veriler geleneksel tarih okumalarıyla birlikte değerlendirilmektedir. Karikatürlerin olup bitenleri aktaran mizahi metnin yanı sıra, çizginin sembolik diliyle yaptığı yorumların içerisinden kültürel kodlar ve siyasal anlamlar çıkarılarak ve analiz edilerek tarihi okuma yeniden yapılmaktadır. Milli Mücadele yıllarını, topyekûn bir kurtuluş mücadelesi veren milletin psikolojisini ve vatanın son ümidi olarak Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tarihi rolünü karikatürler üzerinden değerlendirme çabası, alana yeni verilerle katkıda bulunabilmeyi amaçlamaktadır.

İletişim, Karikatür ve Eleştiri

İletişim, en temel unsuru olan ileti aktarımının yanı sıra toplumsal paylaşımı ve etkileşimi özünde barındıran bir süreçtir. Mesajları oluşturulan bir kanal üzerinden alıcıya ulaştırmayı ifade eden iletişim, aynı zamanda anlamları ortak kılma gibi bir fonksiyonu da icra eder. İnsanın var olduğu her durum, bütün etkinlikler ve ilişki

¹ François Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gülmek mi?", *Doğu'da Mizah*, Der. Irène Fenoglio ve François Georgeon, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, 90-92.

² Ferit Öngören, *Türk Mizahı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1998, 20-22.

³ Orhan Koloğlu, "Toplumsal Tanık Olarak Karikatür", *Ankara 2. Uluslararası Karikatür Festivali*, Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 1996, 27.

türleri kendi içerisinde bir iletişim barındırır. Bu nedenle iletişimi bireysel etkileşime yönelik olduğu kadar toplumsal paylaşımı da kapsayan bir olgu olarak değerlendirmek doğrudur.⁴

İletişim olgusunu geliştiren ve bütün karmaşıklığı içerisinde vazgeçilmez yapan ise dildir. İletişimin vazgeçilmezi olan dil aynı zamanda düşünceyi şekillendirmekte ve anlaşılmasını sağlamaktadır. Düşüncenin somutlaşması için her zaman bir dile ihtiyaç vardır. Her düşüncenin var olabilmesi ve değer taşıyabilmesi için mutlaka dil kalıbına, yani kelimelere ve şekillere dökülerek ifade edilmesi gereklidir. Bu nedenle dile getirilmeyen hiçbir düşüncenin varlığından bahsedilemeyeceği çok açıktır. Aynı şekilde dilde karşılığı olmayan herhangi bir hareketin ve varlığın düşüncede olabilmesi de mümkün değildir. İnsanlar ancak düşünce yetenekleriyle, kelimelerle, sembollerle ve şekillerle düşünebilirler. Dil sayesinde düşünce gelişimini sürdürebilir ve yeni kavramlar ve anlamlar oluşturarak zenginleşmeyi sağlar. Bu bağlamda herhangi bir kelimenin ya da resmin gerçek anlamından fazlasını anlatmaya başlamasıyla sembolizm doğmaktadır.⁵

Basının gelişmesinden yararlanarak etkinliğini artıran mizahın bir alt kolu olan karikatür, aynı zamanda iletişim biçimlerinden birisi olarak mesaj iletmek amacını taşımaktadır. Gülmenin sanatlı bir şekli olan mizahın çizgiyle buluşmasıyla karikatür doğmuştur.⁶ Karikatür abartılı bir dil kullanarak düşündürmenin yanı sıra güldüren resim veya çizimlerle her türlü olayın irdelenmesini anlatmaktadır. Karikatürün tarihi, günümüz popüler sosyal medya uygulamalarının iletişim dili haline getirdiği emojiler, semboller ve imgelerin hâkim olduğu internet çağından binlerce yıl önce, insanların duygularını ve düşüncelerini mağaralara çizdikleri resimlerle⁷ anlattığı döneme dayanmaktadır. Başka herhangi bir dile gereksinim duymayan karikatürün aslında kendisi başlı başına bir dildir. Kullandığı simgelerle kısa bir zaman aralığında algılanabildiği gibi, çok uzun süre hafızada kalabilme, aynı zamanda geniş anlamları barındırma avantajına sahiptir.⁸ Sayfalarca yazıyla anlatmaktan çok daha öz ve etkili biçimde mesajı verebilme yeteneği, etkili iletişimde karikatürü özel bir konuma getirmektedir. Verdiği mesajları ulusal ya da uluslararası kamuoyuna kolaylıkla aktarabilen karikatür, insanların düşüncelerini etkileyebilme ve değiştirebilme gücü sayesinde propaganda ve bilinç oluşturma faaliyetlerinin de etkili silahları arasındadır.⁹

Kitle iletişim araçlarının gelişimi, karikatürün geniş kitlelere ulaşmasında işlevsel bir kanalın açılmasını sağlamıştır. İletişim araçlarının mizaha yer vermelerinin temel sebepleri arasında, mizahın geniş izleyici kitlelerini çekebilmeye yardımcı olması önemli bir etkidir.¹⁰ Basın yayın organlarıyla bütünleşen bu sanat formu, böylelikle hem gelişimini hızlandırmış hem de geniş halk kitlelerine ulaşarak önemli bir iletişim aracına dönüşmeyi başarmıştır. Bir iletişim biçimi olarak popülerliğini artırdıkça, toplumsal ve siyasal direncin inşasına katkı veren araçlardan birisi haline dönüşmüştür.¹¹

Temel işlevi güldürmek olsa da, karikatür hazırlayanların amaç ve hedeflerine göre daha fazla işlevi yerine getirmektedir. Her durumda karikatürün bir ileti olduğu göz önüne alındığında haber verme işlevinden ve habercilikten söz etmek mümkündür. İletişim aracı olarak son derece farklı alanlarda kullanılabilen karikatürler, okuma yazma bilmeyen ya da uzun yazıları okumak istemeyen, zaman bulamayanlar dâhil pek çok kesime ulaşarak bilgi vermekte ve kanaat oluşumunda etkili olmaktadır. Bu çerçevede, karikatürü az çizgiyle çok şey anlatan ve bilgi veren bir iletişim aracı olarak tanımlayabiliriz.¹² Verilecek haberin çok geniş bir alanı kapsaması, sosyal, siyasal, kültürel, felsefi ve aktüel konuların karikatürün ilgi alanında olması doğaldır. Karikatürün siyasal eğitime yardımcı olması ve getirdiği toplumsal eleştiriyi kamuoyu oluşumunun etkili bir aktörü olduğu da bir gerçektir.¹³

İletişim sürecinin en önemli öğelerinden olan ortak anlamlar yaratabilme ve bunlar üzerinde uzlaşma sorunu, görsel iletişimin bir parçası olan karikatürde sorun olmaktan çıkmaktadır. Çünkü çizginin daha evrensel bir dili

⁴ Haluk Ölçekçi, "Türkiye'de Milliyetçi Mizah Örneği: Çaylak Dergisi", *Humanities Sciences*, 11/3 (Temmuz 2016), 175-176.

⁵ Carl G. Jung, "Approaching The Unconscious", *Man and his Symbols*, Ed. C. G. Jung, New York: Anchor Press Doubleday, 1994, 21.

⁶ John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, Çev. Kubilay Arsever-Şenar Soyar, İstanbul: Iris Yayınları, 1997, 6.

⁷ David Lewis Williams, *Mağaradaki Zihin, Bilinç ve Sanatın Kökenleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, 19-41.

⁸ Emre Becer, *İletişim ve Grafik Tasarım*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005, 197.

⁹ Erol Mutlu, "Karikatür ve İletişim", *2. Uluslararası Ankara Karikatür Festivali*, Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 1996, 30.

¹⁰ Jon Roedelein, *The Psychology of Humor: A Reference Guide And Annotated Bibliography*. Westport: Greenwood Press, 2002, 140.

¹¹ Mutlu, "Karikatür ve İletişim", 29.

¹² Önder Şenyapılı, *Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür Kim, Niye Çiziyor!?* Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, 2003, 201.

¹³ Hıfzı Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1986, 78.

söz konusudur. Kendine has kodlara sahip bir iletişim biçimi olarak niteleyebileceğimiz semboller, figürler, çizgiler ve simgeler insanların bu görsel dili kullanmasını kolaylaştırmaktadır. Böylelikle kültürün inşasında yeni sembollerden, simgelerden, ikonlardan ve mitlerden yararlanılabilmekte ve iletişimde sağladığı kolaylık sayesinde zaman ve mekân boyutunda yaygınlaşması sağlanabilmektedir.¹⁴

Genel bir kategorileştirmede karikatürleri fikir ve eğlence türlerine göre sınıflamak mümkündür. Eğlenceye dayalı karikatürlerde iletişimsel mizah ön planda kurgulanırken, fikir karikatürlerinin iletilerinde öncelikli hedef davranışlar ve fikirlerdir. Burada mizah ikinci plandadır ve kimi durumlarda hiç kullanılmaması dahi söz konusudur. Fikir karikatürlerinin iç ve dış politika ile sosyal konular üzerine yoğunlaşan türleri vardır. Bilhassa kriz ve savaş dönemlerinde bu karikatürlerin milli çıkarlar etrafında birleştirici, cesaret aşılayıcı ve kitleleri harekete geçiren işlevine dünyada sıklıkla rastlanılmaktadır.¹⁵ Politik ve toplumsal özelliklere sahip karikatürlerin tasnifinde; 'tanımlayıcı' nitelikteki tarafsızlığı ön planda olanlar, 'güldürücü hiciv' niteliğindeki eleştiriye yasal bir hak olarak gören reform taraftarları, 'yıkıcı hiciv' niteliğindeki düşmanca ve acı verici tavra yönelenler ve 'övgücü' nitelikteki popüler konular üzerinden reklam yapanlar ayrımları yapılmaktadır.¹⁶

Herhangi bir toplumsal ya da politik mesaj taşıyarak sorumluluk almak yerine, eğlendirmeye dayalı çizgileri tercih eden karikatürler yaygın olmakla birlikte, mizahla karikatürün birlikteliğinden çoğunlukla eleştirel bir söylem ortaya çıktığı da bir gerçektir. Eleştirel yönü ağır basan bu karikatür formu daha sonra toplumsal ve kültürel konuları da ilgi alanına dâhil etmiştir.¹⁷ Eğlendirmenin dışında amaçlara sahip politik ve toplumsal karikatürler, ancak taşıdığı bir mesaj olduğunda yaygın olarak gerçek anlamda karikatür olarak nitelenmektedir. Politik karikatürlerde yazılı mesajdan daha çok, etkisi nedeniyle imaj (görüntü) üzerinden mesaj tercih edilmektedir. Burada verilen mesajın okuyucu tarafından üzerinde tartışma götürmeyecek bir açıklıkta ve derhal anlaşılacak seviyede olması önem taşımaktadır. Tarafsızlık gibi bir kaygısı olmayan bu tür karikatürlerin içinde bulunulan sosyal ve kültürel bağlamla, ne zaman, nerede ve hangi şartlarda takip edildiği çok önemlidir.¹⁸

Her ne kadar güldürü temalı gibi görünse de, karikatürün etkisi toplumların bunalımlı dönemlerinde ve totaliter rejimlerde ciddi sonuçlar doğurmuştur. İnce mizaha, alaya ve hicve dayanarak otoriteye karşı çıkış ve başkaldırı söylemi, karikatürü bir anda yıkıcı yönleri ağır basan bir muhalefet silahına dönüştürebilmektedir. Karikatür şaşırtmak ve dikkat çekmenin yanı sıra, bazı durumlarda yıkmak ve köklü değişim yaratmak amacı taşıyabilmektedir.¹⁹ Halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olmayı, söylenemeyeni dile getirmeyi tercih eden karikatürler, kimi zaman da yönetimin yaptıklarını ya da yapamadıklarını sorgulamayı, bir nevi kamuoyu adına denetlemeyi üstlenmektedir.²⁰ Bu karikatürlerin eleştirel yönü, siyasal yapıların genellikle hoşuna gitmemekte ve kimi durumlarda cezalandırılmayla karşılık bulmaktadır.²¹ Karikatür insanın yer aldığı bütün toplumsal ortamlara eleştirel gözle bakmayı ve var olan çarpıklıkları, eşitsizlikleri, adaletsizlikleri ve düzensizlikleri kendine özgü dil ve anlatımla görsel bir esere dönüştürme işlevi görmektedir. Bilhassa toplumsal sıkıntıların yükseldiği dönemlerde yaşanan problemlerin çözümüne yönelik keskin eleştiriler getirebilen karikatürler, sorunların konuşulmasına ve çözüme kavuşturulmasına yardımcı olabilmektedir.²²

Göstergebilimsel Çözümleme Yöntemi

Karikatürün ilettiği mesajları anlayabilmek için kullanılan farklı yöntemler içerisinden, görünürde verilen mesajın ardında bulunan anlamları yorumlamaya yardımcı olacak göstergebilimsel (semiotic) çözümleme kullanılmıştır. Yöntemin tercih edilmesinin en önemli nedeni, görünenin yanı sıra görünmeyen mesajı anlamaya çalışmaktır. Daha çok simgelerin ve sembollerin üzerine inşa edilen karikatürler, mesaj içeren birer ileti olarak

¹⁴ Abdullah Ayaydın, "Evrensel Dil ve Semboller Dünyası: Görsel Sanatlar", *Fine Arts*, 7/3 (Nisan 2012), 259-265.

¹⁵ Thomas Milton Kemnitz, "The Cartoon as a Historical Source", *Journal of Interdisciplinary History*, 4/1 (Summer 1973), 82.

¹⁶ John A. Lent, "Politika ve Çizerlik", *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali-Karikatür ve Siyaset*, Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001, 35-39.

¹⁷ Mutlu, "Karikatür ve İletişim", 29.

¹⁸ Hıfzı Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997, 12.

¹⁹ Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, 94.

²⁰ Niyazi Yoltaş, "Karikatür Sanatı ve Siyaset", *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali*, Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001, 93-94.

²¹ Atilla Özer, *Karikatür Yazıları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007, 55-56.

²² Jack Mierop, "Humor And Relationship Satisfaction", *Unpublished Master Dissertation*, California: State University, UMI Dissertation Information Service, 1999, 8.

açık anlamların yanı sıra pek çok örtülü anlamı da barındırmaktadırlar. Bu nedenle tarihi, siyasal ve sosyal olguyu ihtiva eden karikatürleri açıklamada çoğunlukla göstergebilimsel yöntem tercih edilmektedir.

Göstergebilimsel çözümlemeyle incelenen konuların taslaklarını yaratmak için dil dışındaki anlamlandırma dizgeleri ortaya konulmaktadır.²³ Bu çerçevede, belirlenen döneme ilişkin karikatürlerde milli egemenliğin temsiline ilişkin anlamı çözümleyebilmek, inşa edilen mitleri ve verilmek istenen ideolojiyi anlamlandırabilmek için göstergebilim kuramı çerçevesinde sorulara yanıtlar aranmıştır. Analizler yapılırken anlatının inşasındaki ortam ile olay ve olgular ayrıca araştırmaya dâhil edilmiştir. Elde edilen veriler bağlam çerçevesinde karikatürle ilişkilendirilerek sunulmuştur. Böylelikle ifade ettiği olayla ilgili bilgi sayesinde, karikatürün neyi gösterdiği anlaşılır hale getirilmiştir. Karikatürün hangi gösterenlerle anlatıldığı ve gösterilenin ne olduğu sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır. Barthes'in kavramları üzerinden yapılacak çözümlemede, düzanlam ve yananamlar ana çerçeveyi oluşturmaktadır.

Milli Mücadele yılları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetleri ve Cumhuriyetin ilk dönemine ilişkin karikatürlerde kullanılan görseller ve metin unsurları bir arada incelenmektedir. Barthes,²⁴ göstergebilimcinin resim ve yazıyı birlikte ve aynı biçimde ele alabileceğini düşünmektedir. Buna göre her iki unsur da birer göstergedir ve anlatım işlevleri aynıdır. Resim ve yazı birlikte nesne ve dil oluştururlar. Çalışma boyunca göstergeleri birleştirme yönteminden yararlanılarak, döneme ait karikatürlerdeki görseller ve metinlerin birlikte incelenmesi yoluna gidilmiştir. Böylelikle incelenen karikatürlerde sadece diyaloglar ya da çizimler üzerinden bir değerlendirme yapmak yerine, her ikisini bütünleştirerek oluşan derin anlam ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Göstergebilimsel çözümlemede ulaşılan bulguların düzanlam ve yananamlarını, gösterileni ve inşa edilen anlamları analiz ederken, Van Dijk'ın²⁵ alana kattığı kavramlardan yararlanılmıştır. Söylem, ima ve ideoloji kavramlarıyla yapılan çözümlemelerde, yerelin yanı sıra küresel tutarlılığı esas alan söyleme özel bir önem verilmektedir. Kullanılan metinlerde, anlamsal ilişkilerle birlikte semantik bir bütünlük söz konusudur. Diğer taraftan, metne yönelik bilgilerin genellikle açık olarak ifade edilmek yerine ima yoluyla kullanılması, arka plan bilgisine ulaşmak için kelimelerin, cümlelerin ve metinsel ifadelerin çıkarımlarda bulunarak ortaya konmasını gerektirmektedir. Söylenmeyen analizi, karikatürlerdeki resim ve yazıyla ifade edilen anlamın ötesine geçmeyi sağlamaktadır.

Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Karikatürlerde Milli Egemenliğin Sunumu

Milli Mücadele yılları, Türk milletinin 1919'da başlayıp 1922'ye kadar süren bağımsızlık savaşını anlatmaktadır. Kurtuluş Savaşı veya İstiklal Harbi gibi adlandırmalarla anılan bu dönemin en yakın şahitleri arasında dönemin basını da yer almaktadır. İşgal altında olmasına rağmen İstanbul basınının büyük çoğunluğu ve Anadolu'nun birçok şehrinde çıkan gazete ve dergiler hürriyet ateşinin yakılmasında, milletin özgürlük mücadelesine katılmasında ve bağımsızlık davasının bütün dünyaya anlatılmasında kayda değer katkılar sağlamıştır. Dönemin İstanbul ve Anadolu basınının önemli bölümü Milli Mücadele'ye destek vermekle birlikte, aleyhte veya muhalif yayınlar da olmuştur.²⁶

Milli Mücadele dönemi basınında bir cepheyi de mizah basını ve karikatürler açmıştır. Bu dönemde yayılmak istenen ümitsiz havanın dağıtılmasında karikatürler ve mizahi ürünler ciddi bir katkıya sahiptir. Halkın moral değerlerini yükseltmeyi amaçlayan mizah dergilerinin yayınları, dönemin ağır şartlarına rağmen kayda değer bir artış göstermiştir. Milli Mücadele yıllarında faaliyet gösteren mizah dergilerinin sayısı yirmiyi aşmıştır.²⁷

Milli Mücadele karikatürlerindeki çizgiler, yaşanan bağımsızlık savaşına kayıtsız kalamayan ve bu nedenle işgalciler ve vatanseverler arasındaki mücadeleyi anlatan alaycı ve yer yer sert bir dile ister istemez dönüşmüştür. Bu dönemin mizahı, insanları güldürmek gibi bir amaç yerine, ezilen bütün milletlere örnek teşkil edecek antiemperyalist bir savaşın propaganda cephesini²⁸ oluşturmak için kullanılmıştır. Hemen hepsi Sanayi-

²³ Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, 88.

²⁴ Roland Barthes, *Çağdaş Söylenler*, Çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, 184.

²⁵ Teun A. Van Dijk, *News As Discourse*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.

²⁶ Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1964.

²⁷ Hakan Derman, "Mizah Dergileri ve Karikatür", *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984, 74.

²⁸ Antiemperyalist bu cephenin önemli üyelerinden birisi, İngiliz sömürgesi Hindistan'dır. Müslüman ve Hindu bütün Hindistan'ın Anadolu'nun işgaline bakışını Hint Hilafet Komitesi'nin 5 Mart 1922 tarihli şu açıklaması yansıtmaktadır: "Sevr Antlaşması,

i Nefise Mektebi'nde eğitim almış çizerler dönemin dergilerinde adeta birer savaşçı, karikatürler cephane ve dergiler silah gibi kullanılmıştır.²⁹

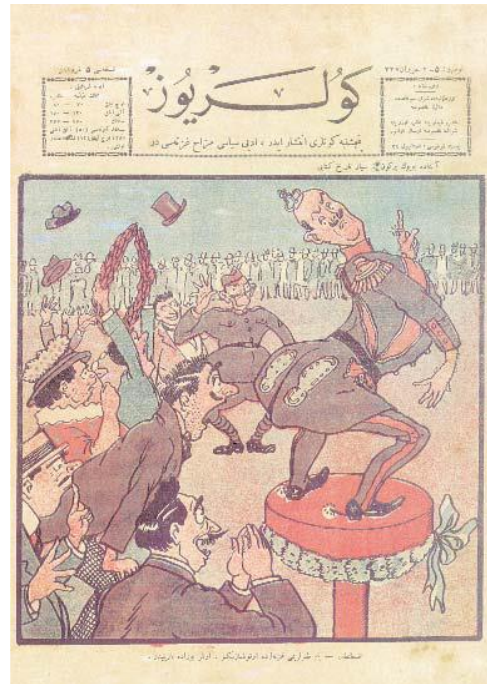
Mizah ve karikatür basınının henüz dikkat çekmeye başladığı bir sırada, ülkede Mondros ateşkes anlaşmasının ardından İstanbul'a savaş gemilerinin demirlediği, yurdun pek çok bölgesinin işgal altına düştüğü ve nihayetinde 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edildiği ümitsiz ve ağır bir atmosfer hüküm sürmektedir. İmparatorluğun tarih sahnesinden çekilmesine yol açan Birinci Dünya Savaşının yıkıcı etkisine rağmen, son vatan parçası Anadolu'yu kurtarma ümidiyle direniş hareketleri ortaya çıkmaktadır. Anadolu'nun işgale uğrayan her yerinde gösterilen mukavemetle Milli Mücadele fiilen başlarken, direnişi desteklemek amacı taşıyan basın faaliyetlerinde de önemli bir artış yaşanmıştır.³⁰ Mizah dergileri ve aslında genel olarak basının önemli bir bölümü, yaşanan ağır işgal şartlarına rağmen hiçbir zaman ümidi yitirmeden halka inanç ve moral aşılayacak çizgide yayınlarını sürdürmüştür.

Milli Mücadele'ye destek vermek amacı taşıyan mizah basınının en önemlileri arasında yer alan Güleryüz Dergisi³¹, yayınlarını işgal altındaki İstanbul'dan sürdürmüştür. İşgalin ve sansürün ağır şartlarında Milli Mücadele'yi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni cesaretle desteklemiş, İstanbul Hükümeti'nden yana olan gazeteler ve işgal güçleriyle mizahi bir dille ve alaycı bir üslupla mücadele etmiştir.

Güleryüz'ün birinci sayfasından okuyucuyla buluşturulan her karikatür, savaşın ve işgalin atmosferine uygun konuları ele almaktadır. Şekil 1'de yer alan 2 Haziran 1921 tarihli karikatür, Anadolu'daki Yunan işgaline ve ilerleyişine bir karşılık niteliğindedir.

Gösterge: Yunan ordusu/ *Gösterenler:* Yunan Kralı Konstantin, askerler, tekme izleri, eğlence masası/ *Gösterilenler:* Mağlubiyetin izleri, eğlencenin şaşkınlığa ve zafer coşkusunun endişeye dönüşü/ *Düzanlam-Yananlam:* Karikatürde zafer kutlaması yapan Yunan ordusu resmedilmektedir. Ancak detaya bakıldığında, Yunan Kralı'nın ardındaki tekme izleri ve eğlenceli yüzlerin bir kısmında beliren endişeli ifadeler, zaferin her an mağlubiyete dönüşeceğini göstermektedir. Savaşın propaganda cephesinde önemli işler yapan Güleryüz, düşmanın sevincinin geçici olduğunu vurgulamaya ve moralleri yüksek tutmaya çalışmaktadır.

Türk ordusunun ve Anadolu'nun moral motivasyonunu yükseltmeyi amaçlayan karikatürde, Yunan Kralı Konstantin üzerinden işgal ordusuna karşılaşılabilecekleri akıbeti hatırlatan göndermeler yapılmaktadır. Karikatür,

Şekil 1: Güleryüz, 2 Haziran 1921/1337, 5, 1.

Konstantin: Benim zaferlerimi gazetelerde okuyamazsınız. Onlar burada yazılıdır.

Müslüman ve Hindu bütün Hindistan halkının gözünde, İslam'a karşı işlenmiş bir suçtur". (Bkz. Stanford Shaw, *From Empire to Republic, The Turkish War of National Liberation*, 3/5, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000, 840.

²⁹ Turgut Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, İstanbul: İris Yayıncılık, 1997, 22.

³⁰ 1920-1922 yılları arasında Türkiye'de görev yapan Sovyet gazeteci K. Yust'un "Anadolu Basını" (Anatoliskaya Peçat) adıyla yayınladığı kitabında, dönemin basınına ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Kuvayı Milliye'nin hâkimiyetindeki bölgelerde 1918'de 15 yayın organı bulunduğu ve bunların ikisinin aynı yıl kapandığı bilgisini veren Yust, 1919'da 14 yeni yayın organının ortaya çıktığını ve üçünün kapandığını, 1920'de 11 yayın organı kurulduğunu ve bir tanesinin kapandığını, 1921'de 25 yeni yayının başladığını ve 12'sinin kapandığını, 1922 Mayısına kadar ise 16 yeni yayının çıktığını ve ikisinin kapandığını belirtmektedir. Yust, 1 Mayıs 1922 tarihi itibarıyla Kuvayı Milliye'nin hâkimiyetindeki 28 kentte 50 gazete ve 10 derginin yayınlandığı, 20 kadarının ise kapandığı bilgisini vermektedir (s.48-49). Ayrıntılar için bkz. K. Yust, *Kemalist Anadolu Basını*, Yay. Haz. Orhan Koloğlu, Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği, 1995.

³¹ Gülerüz Dergisi 5 Mayıs 1921 ile 14 Ağustos 1923 tarihleri arasında renkli baskıyla 122 sayı çıkan haftalık mizah yayınıdır. Aynı zamanda derginin karikatürlerini de çizen Sedat Simavi tarafından yayınlanan Gülerüz'e Cevad Şakir, Ercümen Ekrem, Ahmet Rasim gibi isimler yazılarıyla katkı vermiştir. Bkz. Cüneyd Okay, *Dönemin Mizah Dergilerinde Milli Mücadele Karikatürleri 1919-1922*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004, 9.

ilerleyen Yunan işgalinin Eskişehir, Uşak ve Bursa cephelerine ulaşmasına karşılık, 10 Ocak ve 1 Nisan'da Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının İnönü'de elde ettiği zaferlerin psikolojik atmosferi nispeten düzelttiği bir zamanda yayınlanmıştır. Ancak işgalin başındaki Başbakan Venizelos'un istifası ve ölen Yunan kralının yerine 'megali ideacı'³² Konstantin'in geçmesiyle ilerleyişin devam edeceği endişesi derinleşmeye başlamıştır. Nitekim İzmir'e gelen Yunan Kralı Kostantin, Anadolu'daki işgalci Yunan ordusuna "Askerler! Vatanın sesi beni yeniden sizin komutanınız olmaya çağırıyor. Elen ülküsü için çarpışıyoruz. İleri!" şeklinde seslenmekle,³³ İnönü'de bozulan morallerini düzeltmeyi amaçlamaktadır. Güteryüz'ün karikatürü, Yunan Kralı Konstantin'in yayılcı emellerinin başarı şansının olmadığını alaycı bir üslupla hatırlatarak Türk tarafının morallerini ve inançlarını yükseltme, düşmanı ise endişeye sevk etme çabasıdır. Güteryüz'ün birinci sayfasındaki karikatür, Yunan emellerine İnönü cephesinden sonra, mizahi bir dille karikatür üzerinden verilmiş kesin bir cevap niteliği taşımaktadır. Türklerin yıkılan imparatorluğun enkazı altında kaldığı ve işgale hiçbir tepki veremeyeceği düşüncesiyle kolay bir zafer peşindeki Yunan ordusunda yaşanan şaşkınlığı ve bozgun havasını karikatürde okumak mümkündür. Propaganda amacıyla kullanılan karikatürün Türkler için taşıdığı mesaj ise henüz bütün ümitlerin tükenmediğini ve işgale karşı durulabileceğini anlatmaktadır.

Mizahın daha çok gülümseten, hoşgörü ve ılıman iklim yaratan dilinin işgalciler ve onlara yardım eden işbirlikçiler karşısında terk edildiği bu dönemde, daha çok yergi, alay, saldırgan, teşhirci ve parçalayıcı tavır dikkat çekmektedir.³⁴ Üstelik safların gittikçe keskinleştiği bu dönemde sadece işgalci itilaf devletleri değil Osmanlı yönetimi de hedefe konmaktadır. Padişahın ve Meclis'in içine düştüğü çaresizlik karikatürlerde sıklıkla ifade edilmektedir.

Güteryüz'ün öncülü sayılan Diken³⁵ mizah dergisinde, kapanan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin tasviri o günlerin siyasi atmosferini özetler niteliktedir. Şekil 2'deki 13 Ocak 1919 tarihli karikatür, Tefvik Paşa Hükümeti'nin programını ilan edişini konu almakla birlikte, aslında bu program vasıtasıyla Osmanlı hükümetlerinin kısa ömürlülüğünü ve çaresizliğini gözler önüne sermektedir.

Gösterge: Osmanlı Hükümeti/ *Gösterenler:* Tefvik Paşa, Meclis kürsüsü, hükümet programı, kilit ve anahtar/ *Gösterilenler:* Hükümet programının ilan edilmesine karşın uygulama şansının olmadığı, hükümete biçilen ömrün kısıllığı/ *Düzenlam-Yananlam:* Alt yazıyla birlikte değerlendirildiğinde karikatürün düz anlamı, Meclis-i Mebusan'da yeni hükümet programının okunmasını anlatmaktadır. Yan anlamda, hükümet programı ile programa iliştirilen kilit arasında bir bağ vardır. Program okunmakla birlikte uygulama şansı bulamayacağı, hükümetin uzun ömürlü olamayacağı anlatılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşından yenilgiyle çıkılması ve İtilaf gemilerinin İstanbul'a girmesi üzerine Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı dağıtan Padişah, kendisine yakın isimlerden oluşan hükümeti 13 Ocak 1919'da Tefvik Paşa'ya kurdurmuştur. İkinci Meşrutiyet'ten itibaren dört defa Sadrazamlık makamına gelen Tefvik Paşa, Osmanlı'nın son sadrazamıdır. Tefvik Paşa, 21 Şubat 1921'de yapılan Londra Konferansında İstanbul Hükümeti'ni temsil etmesine rağmen Türkiye'nin tek temsilcisinin Ankara Hükümeti olduğunu söyleyerek dış

³² Megali İdea, aralarında çoğunluğu Türklerin yaşadığı yerlerin olduğu bölgelerin Yunan Devleti hâkimiyetine geçirilmesini ve Bizans İmparatorluğunu yeniden diriltmesini amaçlayan yayılcı fikirdir. Megali İdea'yı Yunan yayılcılığının temel belgesi haline getiren şair Rigas Ferreros'un 1796 yılında Viyana'da bastırıldığı haritadaki sınırlar Balkanların büyük bölümü, Anadolu'nun yarısından fazlası, Ege Adaları ile Girit, Rodos, Trakya, İstanbul ve Kıbrıs'ı içine almaktadır. Megali İdea 1840'lı yıllardan itibaren Yunanistan iç ve dış politikasında egemen olmuş ve 20. yüzyılın başlarındaki Balkan Savaşları ve Anadolu'nun işgalinin fikri motivasyonunu sağlamıştır. Filiki Eteryas (1814) ve Etniki Eteryas (1894) gibi örgütler tarafından belirlenen Megali İdea hedefleri şöyle sıralanmaktadır: Yunan'a bağımsız bir ülke sağlamak, Batı Trakya ve Selanik'in ilhaki, Ege adalarının ilhaki, Oniki adalar ve Girit'in ilhaki, Batı Anadolu'nun ilhaki, Kıbrıs'ın ilhaki, Pontus Rum devletinin kurulması, İstanbul'un ele geçirilmesi ve Bizans İmparatorluğu'nun yeniden diriltilmesi. Bkz. Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Sorununun Kökleri*, Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı, 2000, 8. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hamdi Ertuna, Necati Ökse, *Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 1975.

³³ Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005, 137.

³⁴ Dönemin mizah basınında yaşanan bu değişim ve cepheleşmeye dair çalışmalar için bkz. Fevzi Çakmak, "Milli Mücadele Dönemi Türk Mizahında Muhafız Bir Kimlik: Ali Kemal", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34/2 (Aralık 2019), 413-441; Yenil Ünal, "Refik Halit Karay ve Milli Mücadele", *History Studies (International Journal Of History)*, 5/1, 367-389.

³⁵ Diken, 30 Ekim 1918'den 19 Eylül 1920'ye kadar yayınlanan mütareke dönemi dergisidir. Sedat Simavi tarafından yayınlanan dergi, 15 günde bir olarak başladığı yayın hayatına, daha sonra haftalık olarak devam etmiş ve toplam 72 sayı yayınlanmıştır. Sedat Simavi'nin karikatür ve yazılarının yanı sıra, dergiye Yusuf Ziya (Ortaç), Aka Gündüz, Rıza Tefvik (Bölükbaşı), Ömer Seyfettin gibi isimler katkı vermiştir. İki yılı bulan yayın hayatı boyunca ülkenin içinde bulunduğu durumu yansıtan haberleriyle ve karikatürleriyle milli harekete önemli katkılar veren Diken, Milli Mücadele karşıtı gazetelerle mizah aracılığıyla mücadele etmiştir. Bkz. Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, 32.

dünyaya karşı iki başlı görünümü ortadan kaldıran önemli bir adım atmaktan çekinmemesiyle tarihteki yerini almış bir isimdir.³⁶ Bu tavrı, Ankara tarafından 'vatanseverce' olarak nitelenmiştir.³⁷ Ancak Tevfik Paşa'nın 1919 şartlarında işgal altında kurduğu hükümet, Diken gazetesindeki karikatürün yansıttığı gibi son derece zayıf ve her an yıkılmaya mahkûmdur. Savaşta ağır mağlubiyetin İstanbul hükümetlerine yetkilerini ve Meclis-i Mebusan'a egemenlik haklarını kullandırtmayacağı açıkça görülmektedir. Mütareke İstanbul'unda hükümetler ve sadrazamların ömürleri aylarla sınırlı hale gelmiş, savaşın galiplerini memnun etmek gittikçe zorlaşmış ve hükümetler çaresiz kalmıştır.

Nitekim Tevfik Paşa 13 Ocak'ta hükümeti kurmasına rağmen, 24 Şubat'ta yenileyerek Fransız ve İngiliz yanlılarını da kabineye almak mecburiyetinde bırakılmıştır. Buna rağmen değişiklikleri yeterli bulmayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın baskıları sonucu 3 Mart 1919'da istifa ederek, tıpkı Diken'in karikatüründe gösterdiği gibi çok kısa sürede programına kilit vurmuştur.

Ülkede yaşanan büyük yıkımın bir yansıması olan siyasi istikrarsızlık sık sık hükümet değişikliklerine yol açmakla kalmamış, Meclis-i Mebusan'ın çalışmaları da bu olumsuz vaziyetten fazlasıyla etkilenmiştir. Osmanlı Devletinin en uzun ömürlü ikinci Meclisi olarak 1914'den 1918'in sonlarına kadar faaliyette bulunan Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesinin ardından, işgal altındaki yurt dışında seçimler ancak Aralık 1919'da yapılabildiği. Şartların ağırlığına ve zorluklara rağmen yapılan seçimlerden sonra 12 Ocak 1920'deki ilk toplantıda ancak 72 Mebus hazır bulunabilmiştir. Henüz İstanbul'un işgal edilmediği ancak limanlarında demirleyen düşman gemilerinin tehdidi altında can güvenliğinin ve devletin egemenlik haklarının korunmasının zorlaştığı bir ortamda toplanan son Osmanlı Meclisi'nin ömrü de çok kısa olmuştur.

Milli Mücadele'yi destekleyen dergilerden olan Alay'ın³⁸ 31 Ocak 1920 tarihli sayısında, düşman gemilerinin gölgesindeki payitahtta henüz yeni seçilmiş Meclis-i Mebusan'ın dördüncü oturumundaki atmosfer karikatürize edilmektedir. Şekil 3'teki bu karikatürde, Meclis'in geçici başkanlık seçimlerinde yaşanan hararetli tartışma mizahi bir dille verilmektedir. İşgal tehdidi altındaki Meclis'in başkanlık seçimine kilitlenmesi ve çeşitli ittifaklar sonucu Reşat Hikmet Bey'in tartışmalar arasında seçilmesine mizahın bakışı sıradan olmamıştır. Karikatürün alt yazısında Meclis'in işlevsizleşmesini çarpıcı bir şekilde anlatmaya yönelik benzetmeler dikkat çekicidir.

Gösterge: Meclis-i Mebusan'da gerilimli oturum/ **Gösterenler:** Mebuslar, Meclis oturumu, Meclis kürsüsü, tartışma ortamı/ **Gösterilenler:** Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yaşanan kargaşa ve kavga ortamının, gerilimin yükselişinin betimlenmesi/ **Düzanlam-Yananlam:** Karikatürün düz anlamı, Meclis oturumundaki hararetli bir tartışmayı anlatmaktadır. Yanlamında ise; bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde, memleketin içinde bulunduğu ağır şartlara gönderme yapılarak, tartışılan konunun önemsizliği vurgulanmaktadır.

Şekil 2: Diken, 23 Ocak 1919/1335, 8.

Müstakbel Hükümetin Meclis-i Mebusan'da okunmak üzere hazırladığı program

³⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadr-ı Azamlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, 1732.

³⁷ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, İki cilt, 1986. 127. Ayrıca bkz. Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.

³⁸ Alay, 10 Ocak 1920'den 27 Mart 1920'ye kadar 12 sayı yayınlanmış etkili bir mizah dergisidir. Aka Gündüz ve Ercüment Ekrem tarafından yayınlanan derginin çıkış amacı, Milli Mücadele'yi desteklemektir. Alay'ın yazı kurulunda Ahmet Rasim ve Osman Cemal (Kaygılı) gibi isimlere yer verilirken, karikatürlerinde ise Aka Gündüz'ün yanı sıra Nurullah Cemal (Berk) ve Ulvi Kazım öne çıkmaktadır. Dergi, Milli Mücadele'yi örgütlemek üzere Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini pekiştiren, buna karşılık Ali Kemal, Refik Halit, Refi Cevat gibi dönemin etkin gazetecileri ve Damat Ferit gibi politikacıları aleyhine yayınlarıyla dikkat çekmiştir. İstanbul'da çıkan derginin kurucularından Aka Gündüz'ün Anadolu'ya geçişiyle kapanmak zorunda kalmış, ancak Aka Gündüz Ankara'da çıkardığı Anadolu'da Peyam-ı Sabah'la faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bkz. Yaşar Zorlu, "Mütareke İstanbul'unda Mizah Gazetesi 'Alay' ve Politik Tavrı", *NWSA Humanities*, 10/1 (Ocak 2015), 15-36.

Şekil 3: Alay, 31 Ocak 1920/1336, 4, 4.

*Salı pazarı bostan sergisinde ilk hezeyan (üst yazı)
Nisab-ı ekseriyet ve müzekerat - Hezeyan!*

Her şeye rağmen son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı çok kısa süre yürütebildiği yasama dönemi içerisinde tarihi seyri değiştirecek önemli kararlar almayı başarmıştır. Bu kararların en önemlisi, Türkiye'nin milli sınırlarını yeniden çizen ve Anadolu'daki Milli Mücadele için bir hedef haline gelen Misak-ı Milli belgesinin kabulüdür. 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen Misak-ı Milli, altıncı Osmanlı Mebusan Meclisi'ni tarihe geçiren bir vesika olmasının yanı sıra, yakın gelecekte yeniden inşa edilecek Türk devletinin sınırlarını da belirlemiştir. Anadolu'da yürütülen Milli Mücadele'yle amaçları örtüşen bu önemli karar, bütün dünyaya Türk milletinin kendi vatanında ve tam bağımsız olarak yaşayacağını ilan etmiştir.³⁹ Bu anlamda, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin aldığı son kararlar arasında bulunan Misak-ı Milli'yi, Türkiye'nin imparatorluktan ulus devlete geçiş projesi olarak değerlendirmek çok da yanlış olmayacaktır. Osmanlı Devleti'nin Kanuni Esasi'yi hazırlaması ve meşruti yönetime geçişinin ardından 19 Mart 1877'de toplanan ilk Umumi Meclis, Türkiye'de parlamento geleneğinin oluşmasında önemli bir ilk adım olmuştur. Son Osmanlı Meclisi'nin aldığı Misak-ı Milli kararını Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin hayata geçirmesi, Türkiye'deki parlamento geleneğine ve devletin sürekliliğine işaret etmektedir. Bu anlamda 23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Türkiye'nin 7. Meclisi olarak nitelemek mümkündür.⁴⁰ Zaten Osmanlı'nın son Meclis-i Mebusan'ı, Misak-ı Milli kararından çok kısa bir süre sonra 16 Mart'ta İstanbul'un işgal edilmesiyle dağıtılmış ve üyelerinin bir kısmı

³⁹ Durmuş Yılmaz, "Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, 39.

⁴⁰ İstanbul'un işgali ve Mebusan Meclisi'nin kapanmasının ardından, Mustafa Kemal Paşa Ankara'da açılacak Meclis'in Kurucu Meclis (Meclis-i Müessisan) olmasını arzuyordu. Ancak aralarında Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ve son Mebusan Meclisi başkanı Celalettin Arif Bey gibi pek çok ismin itirazlarıyla, açılacak Meclis "Salahiyeti Fevkaledeyi Haiz (olağanüstü yetkili) Meclis" diye tanımlanmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin yeni bir Meclis mi, yoksa İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın devamı mı olduğu üzerine tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mizyal Karaçam Şengil, *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)*, İstanbul: Cem Yayınları, 1996.

Malta adasına sürgüne yollanırken, bir kısmı da Ankara'ya geçmeyi başararak 23 Nisan'da açılacak Büyük Millet Meclisi'nde görevlerine devam etmiştir.

Ülkenin bağımsızlığını ve egemenliğini temsil etmeye başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, en büyük desteğini yayınlarını ağır baskı ve sansür altında sürdüren İstanbul ve Anadolu'daki basından almıştır. Mizah basını ve karikatürler ise düşmanın moralini bozmaya ve halkın milli orduya güvenini artırmaya yönelik yayınlarını aralıksız sürdürmüştür. Misak-ı Milli'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Ankara Hükümeti'nin milli hedefi haline geldiğini karikatürlerden okumak mümkündür. Satvet-i Milliye'nin⁴¹ 17 Nisan 1922 tarihli sayısındaki karikatür, Misak-ı Milli'yi konu edinmektedir.

Gösterge: Asker kıyafetli Türkün diplomat Avrupalıdan hesap soran imajı/ *Gösterenler:* Lloyd George'un kulağının çekilmesi, elinde silahıyla tehditkâr konumda Türk askeri, diplomatik sandalye, ateşli silah/ *Gösterilenler:* Askeri gücün diplomasiyi yenmesi/ *Düzanlam-Yananlam:* Karikatürün düz anlamı, diplomasinin silahlı güce karşı koyamayacağı ve cephedeki zaferin nihai olduğu imajıdır. Yan anlamında ise, Sakarya savaşından sonra itilaf devletlerinin mütareke teklifleri karşısına eli güçlü bir şekilde çıkan TBMM Hükümeti'nin Misak-ı Milli'yi gerçekleştirme arzusu karikatürize edilmektedir.

Satvet-i Milliye'nin birinci sayfasında yayınlanan şekil 4'teki karikatür, Misak-ı Milli hedefleri istikametinde alınan mesafeyi ortaya koymaktadır. Karikatürün yayınlandığı 17 Nisan tarihine bakılırsa, Sakarya zaferinin diplomatik meyvelerini vermeye başladığı anlaşılmaktadır. Zaferden sonra itilaf devletleri tarafından Paris'te yapılan barış müzakereleri neticesinde mütareke teklifinin Ankara'ya iletilmesi, karikatürün verdiği mesajla örtüşmektedir. Karikatürde temsil edilen, cephedeki kıyafetiyle ve elinde silahıyla Milli Mücadele'yi yürüten Ankara Hükümeti, kulağı çekilen ise İngiliz Başbakanı Lloyd George'tur. Parçalanmış ve işgale uğrayan vatanın Misak-ı Milli ile belirlenen sınırlarını korumak için verilen mücadele başarıyla sonuçlanmak üzeredir. Misak-ı Milli hedeflerinden vazgeçilmeyecek, kalıcı barış için evvela Türk vatanının tamamının kurtuluşu sağlanacaktır.

Diğer taraftan, Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan itibaren özellikle İstanbul basınının bir kısmı, İstanbul Hükümeti'nden ve işgalcilerden yana olan tavrını sürdürmeye devam etmiştir. Anadolu'da yürütülen mücadele, Kuvayı Milliye, TBMM ve Ankara Hükümeti aleyhine yazılar ve karikatürlerle karşı propaganda yapan bu yayınlar,⁴² milli direnişi kırmak ve işgal güçlerine sevimli görünmek için her yolu denemiştir. Bilhassa Anadolu Hareketi'ni destekleyen Güler yüz Dergisi ile İstanbul Hükümeti'nden yana olan Aydede Dergisi⁴³ arasında karikatürler üzerinden bir nevi savaş yaşanmıştır.

Şekil 4: Satvet-i Milliye, 17 Nisan 1922/1338, 8, 1.

- Ey Avrupa'nın zorbası! Hala anlayamadın mı?
Misak-ı Milli, Misak-ı Milli, Misak-ı Milli...

⁴¹ Kurtuluş savaşını destekleyen yayınlar arasında yer alan Satvet-i Milliye Dergisi 24 Şubat 1922'de Elazığ'da başladığı yayınlarını 1923'e kadar sürdürmüştür. Mustafa Hulusi'nin imtiyaz sahipliğinde 41 sayı yayınlanan dergi, mizahi içeriğinin yanı sıra siyasi ve sosyal haberleriyle de Milli Mücadele'nin destekçileri arasındadır. Bkz. Erdal Açıkse, Zafer Çakmak, *Satvet-i Milliye Gazetesi* (Transkripsiyon ve asıl metin), Elazığ: Eleskav Yayınları, 2003.

⁴² Milli Mücadele karşıtı yayınlar arasında Peyam-ı Sabah (Ali Kemal), Aydede (Refik Halit Karay), Yeni İstanbul (Sait Molla), Alemdar (Refii Cevat Ulunay) gibi gazetelerin yanı sıra Ermeni ve Rum azınlıkların gazeteleri de yer almaktaydı. Bkz. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları, 2002, 341.

⁴³ Refik Halit Karay'ın 2 Ocak 1922'de çıkarmaya başladığı Aydede Dergisi, ilk yayın dönemini 9 Kasım 1922'de tamamlamıştır. Milli Mücadele muhalifi tavrıyla bilinen Aydede Dergisi, ilk döneminde 90 sayı yayınlanmıştır. Devrin diğer yayın organlarının aksine herhangi bir sansüre uğramadan yayınlarını sürdüren Aydede Dergisi, Milli Mücadele'yi küçültmeye ve halkın umudunu kırmaya yönelik yayınlar yapmıştır. Milli Mücadele ve Atatürk karşıtı karikatürler genellikle tek bir çizerin kaleminden çıkmıştır. Bu karikatürleri hazırlayan Ahmet Rıfki, 30 Ağustos büyük zaferinden sonra yaptığı karikatürlerde övgüye yer vermeye, Aydede ise tarafsız olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Bkz. Bünyamin Ayhan, *Milli Mücadele'de Basın (Olağanüstü Durumlarda Propaganda)*, Konya: Tablet Yayınları, 2007, 238-239.

Şekil 5: Aydede, 30 Mart 1922/1338, 26, 1.

*Verilecek cevap münasebetiyle (üst yazı)
- Bırak vire... Gidezeyim!
- Olmaz. Sonra ben ne iş görürüm?*

Milli Mücadele muhalifi Aydede'nin 30 Mart 1922 tarihli sayısında, tıpkı Satvet-i Milliye'nin 17 Nisan 1922 tarihli sayısında olduğu gibi Paris Barış Konferansının yarattığı siyasi atmosfer değerlendirilmiştir. İki yayın organının gelişmelere ne kadar farklı baktıkları, bu iki karikatür üzerinden net bir şekilde ortaya konmaktadır.

Gösterge: Kaçmak isteyen Yunan'ı savaşa zorlayan Türk askeri, saldırgan klişesi/ *Gösterenler:* Milli Mücadele'yi temsil eden silahlı asker, silahsız Yunanlı figürü/ *Gösterilenler:* Herhangi bir silahı ve askeri üniforması dahi olmayan, dolayısıyla asker olduğu dahi şüpheli Yunanı savaştırmaya zorlayan Anadolu'daki askeri kuvvetler/ *Düz anlam-Yan anlam:* Karikatürün bağlamına dikkat edildiğinde, bütün Anadolu'yu işgal ettiği halde Yunan'a masumiyet algısı yüklenmektedir. Buna karşılık vatan savunması yapan Milli Mücadele'nin savaş taraftarı ve uzlaşmaz olduğu imajı yaratılmaktadır.

Sakarya savaşından galibiyetle çıkılmasının ardından zaferin meyvelerini diplomatik sahada almaya başlayan Ankara Hükümeti'nin İtilaf Devletleri tarafından mütarekeye çağırılması, buna karşılık Ankara Hükümeti'nin haklı taleplerde direktmesi Aydede'deki karikatürde çarpıtılarak yorumlanmaktadır. İtilaf devletlerinin 22 Mart'ta Ankara, İstanbul ve Yunan hükümetlerini bir masada toplama davetine Ankara'nın milli bağımsızlığa aykırı olduğu gerekçesiyle ret cevabı vermesi, Aydede'ye göre barıştan kaçıldığı anlamına gelmektedir. Öyle ki şekil 5'teki karikatürde bu yorum çok daha ileriye götürülmekte, silahlı ve savaşma arzusu olmayan Yunan'ı zorlayan tarafın Milli Mücadele yanlıları olduğu tasviri yapılmaktadır.

İstanbul Hükümeti'nin ve onu destekleyen basının daha en başından itibaren Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan siyasi tabloyu kabullenmeye ve galiplerin müsaade ettiği sınırlar içerisinde İmparatorluktan geriye kalanlara razı olduğu anlaşılmaktadır. Hâlbuki Anadolu'nun büyük kısmının ve İstanbul'un işgal altında olduğu, ordunun terhis edildiği ve Meclis'in kapatıldığı bu ağır şartları kabul etmenin ve uyum göstermenin, mağlubiyetin sonuçlarını daha da ağırlaştıracağı ve Osmanlı'dan geriye kalan ve sığınılan son vatanın da bütünüyle yitirilebileceği ortadadır. Bu nedenle işgalcilerle uzlaşmak yerine vatani savunmak için direnmeyi tercih eden Anadolu'nun başkaldırısı milli haysiyeti ve onuru korumayı amaçlayan nefsi müdafaa hareketidir ve antiemperyalist karakter taşımaktadır. Milletın kadın, çocuk ya da yaşlı demeden bütün fertlerinin seferberliği ile cephede önemli başarılar elde edilmiş ve işgalci güçlerin önemli oranda geriletilmesi başarılmıştır. Ancak karşı karşıya kalınan sorun sadece askeri bir işgalden ibaret değildir. Barış için kurulan masada hakların teminat altına alınabilmesi için hâlâ askeri bir gücün dayanağına ihtiyaç duyulmaktadır. İstanbul Hükümeti ve basını başından itibaren sergiledikleri teslimiyetçi tutumla haklarını koruyabilecekleri yanılığısıyla hareket ederken, Ankara Hükümeti verdiği mücadelenin ardından barış masasına eli çok daha güçlü oturarak pazarlık yapma şansını kullanmasını bilmiştir.

Akbaba⁴⁴ mizah dergisinin Lozan Konferansı esnasında birinci sayfasından yayınladığı karikatür, savaş ve barışın birbiriyle ne kadar ilişkili olduğunu çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır. Şekil 6'da yer alan 22 Ocak 1923 tarihli karikatür, cephede elde edilen başarının henüz çözüme kavuşturamadığı pek çok sorunun çözümü için Lozan Konferansından beklentiyi ortaya koymakla birlikte, anlaşma olmaması durumunda alternatifi de göstermektedir.

Gösterge: Lozan Konferansından beklentiler/ *Gösterenler:* Askeri güç, çözüm bekleyen sorunlar, diplomasi/ *Gösterilenler:* Sorunların çözümünde askeri güce işaret edilmesi/ *Düzanlam-Yananlam:* Hakları elde etmek için

⁴⁴ Türk edebiyatının ve mizah basınının en uzun süreli yayınlarından olan Akbaba Dergisi, 1922'de başladığı yayın hayatına kesintilerle birlikte 1977'ye kadar devam etmiştir. Kısa süre önce kapanan Aydede'nin hemen hemen aynı kadrosu ve biçimiyle ilk sayısı 7 Aralık 1922'de yayınlanan Akbaba, daha sonra kendi yayın çizgisini kazanmıştır. Başlangıçta Orhan Seyfi (Orhon) ile birlikte çıkarılmaya başlanan Akbaba Dergisi, Yusuf Ziya (Ortaç) ile özdeşleşen bir yayın olmuştur. Bkz. Öngören, *Türk Mizahı*, 83; Deniz İnel, *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984, 74.

barış ve diplomasi yolu denenmekle birlikte, uzlaşmaya varılamaması durumunda savaşmanın göze alındığı mesajı verilmektedir.

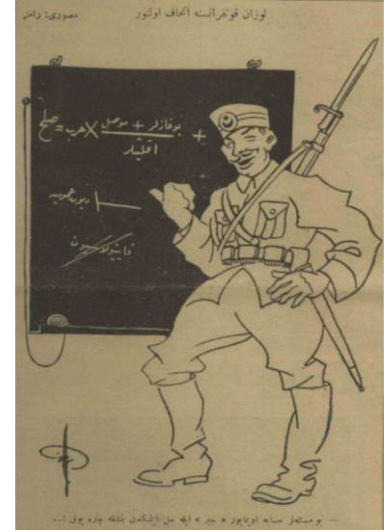
Cephede kazanılan zaferler Ankara Hükümeti'nin elini güçlendirmiş ve kurulacak barış masasında anlaşmanın yolları aranmaya başlanmıştır. 9 Kasım 1922'de Aydede Dergisinin kapanmasının ardından çıkmaya başlayan Akbaba Dergisi, Lozan Konferansını yakından takip eden yayınlar arasındadır. Bu dönemdeki Lozan karikatürlerinde, Milli Mücadele'nin cephelemler ve silahlarla yansıtılan atmosferinin yerini kapalı salonların ve anlaşma metinlerinin almaya başladığı görülmektedir. Cepheledeki savaşın yerini diplomatik savaşın aldığı gözlenen Lozan karikatürlerinde, mücadele çizgi dünyasında devam etmektedir. Ancak Lozan Konferansı'nın çözüme kavuşturması gereken sorunlar hayli çok ve ağır konulardan oluşmaktadır.⁴⁵

Akbaba'nın karikatürü, zorlu geçen görüşmelerin sürekli tıkanması nedeniyle her duruma hazır olunması gerektiğini ve savaşın henüz sona ermediğini hatırlatmaktadır. Anadolu'daki milli hareketin hedefleri arasında yer alan Türk milletine ait hür bir vatan ve egemen bir devlet için halledilmesi gereken sorunlar karikatürde dile getirilmektedir. Akbaba'nın karikatüründe, Lozan Konferansı'nda uzlaşmaya varılamayan boğazlar ve kapitülasyonlar ile Misak-ı Milli'nin içinde olmasına rağmen dışarıda bırakılan Musul gibi sorunlara değinilmektedir. Türk mizah tarihinin önemli yayınları arasında yer alan ve Cumhuriyet döneminde de çok sayıda karikatürist yetiştiren Akbaba Dergisi'nin birinci sayfasından yayınladığı bu karikatür, kalıcı bir barışın olabilmesi için çözüm bekleyen sorunlara işaret etmekte ve gerekirse bunlar için savaşın göze alındığını ilan etmektedir.

Anadolu'daki milli hareketin sadece cephede savaşmakla kalmadığı, aynı zamanda işgal İstanbul'unda hükmünü yitiren bütün kurumların alternatiflerini Ankara'da yeniden tesis ettiği bir süreç yaşanmaktadır. Türk vatanını ve devletini korumayı ve yaşatmayı amaçlayan bu faaliyetin en önemli aşaması, Mebusan Meclisi'nin kapatılmasının hemen ardından 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıdır. Milli egemenliğin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından temsilini Ayine Dergisi⁴⁶ 23 Kasım 1922 tarihli sayısında karikatürize ederek sayfalarına almıştır.

Gösterge: Milli hâkimiyeti temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisi imajı/ **Gösterenler:** Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa, muhafız, berat/ **Gösterilenler:** TBMM, misyonu ve koruyucusu/ **Düzenleme-Yananlam:** Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye'nin tek temsilcisi olduğu, millet egemenliğine dayandığı, Mustafa Kemal Paşa ve halk tarafından korunduğu mesajı verilmektedir.

30 Ağustos 1922'de Dumlupınar'da Yunan ordusu yenilmiş, 31 Ağustos'ta Kütahya kurtulmuş, 9 Eylül'de Türk Ordusu İzmir'e al sancağı çekmiş, 11 Eylül'de Bursa düşmandan kurtarılmıştır. Yeni bir dönem için 11 Ekim'de Mudanya Ateşkes Anlaşması ile atılan adımı, 20 Kasım 1922'de Lozan'da başlayacak barış görüşmeleri takip

Şekil 6: Akbaba, 22 Ocak 1923/1339, 14, 1.

*Lozan Konferansına ithaf olunur (üst yazı)
- Bu meseleler hesaba uymuyor "cebir"
ile hal etmekten başka çare yok!
Sulh=Harp (boğazlar+Musul) /
ekaliyetler (tahtanın üstündeki yazı)*

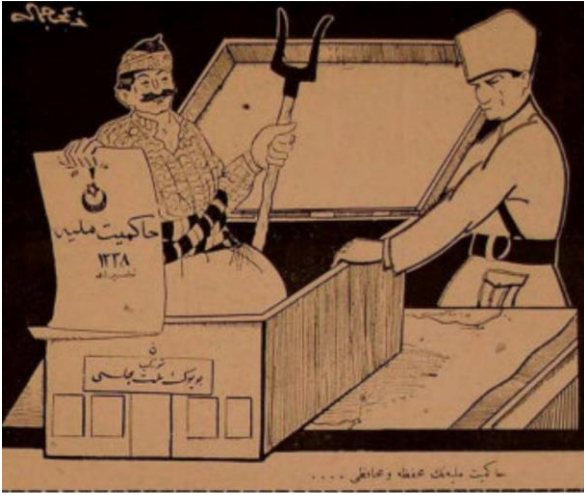
⁴⁵ Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, 11-16; İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

⁴⁶ Milli Mücadele yıllarının uzun soluklu yayınları arasında yer alan Ayine mizah dergisi, İstanbul'dan yaptığı yayınlarını 25 Ağustos 1921'den 4 Ocak 1923'e kadar 72 sayı devam ettirmiştir. Derginin yayın kadrosunda Yusuf Ziya, Aka Gündüz, Faruk Nafiz, Ahmet Rasim gibi isimler bulunmaktadır. Bir mizah dergisi hüviyetinde çıkmakla birlikte, dönemindeki pek çok yayın gibi Milli Mücadele'ye kayıtsız kalmamış, egemenliğin tesis edilmesi ve milli devletin kuruluşu aşamasında halkın bilinçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bkz. Mehmet Erdoğan, "Milli Mücadele Döneminde Bir Mizah Dergisi: Ayine", Turkish Studies, 9/12 (Güz 2014), 169-177.

edecektir.⁴⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Ankara Hükümeti'nin kazanılan zaferler sonrası yeni Türkiye'nin tek temsilcisi olması yolunda önemli engeller geride bırakılırken, buna uygun olarak 1 Kasım 1922'de TBMM tarafından saltanatın kaldırılmasına karar verilmiştir. Meclis'in aldığı bu karar, ulusal egemenliğin ve Türkiye'nin temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu ilan ve tasdik etmektedir. Bu önemli kararın hemen ardından 17 Kasım'da Sultan Vahdettin'in İstanbul'u terk etmesiyle birlikte egemenliğin temsilindeki bütün ihtilafların sona ermesi, *Ayine Dergisi*'nin Şekil 7'deki karikatüründe betimlenmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Karikatürlerinde Milli Egemenlik Teması

Osmanlı döneminin birikimiyle olgunlaşan karikatür sanatı, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki zengin düşünce ve kültür hayatını yansıtan bir niteliğe sahiptir⁴⁸. Meşrutiyet ile birlikte gelişen basın ve kültür hayatı, yetmişmiş yazar ve çizer kadrosu, Cumhuriyetin başlangıç döneminde düşünce ve kültür hayatını oldukça canlandırmıştır. Cumhuriyetin geçiş aşaması sayılabilecek ilk yıllarda çok sayıda yayından, farklı fikirlerden ve çok partili hayat

Şekil 7: *Ayine*, 23 Kasım 1922/1338, 66, 4.

Hâkimiyet-i Milliye'nin mahfazı (kutusü) ve muhafızı
Türkiye Büyük Millet Meclisi (kutunun üzerindeki yazı)
Hakimiyet-i Milliye (muhafızın elindeki yazı)

tartışmalarından söz edebilir. Zaten uzun savaş yıllarının geride kalması, evvela toplumsal bir yumuşamayı getirmiş, Milli Mücadele taraftarları ve karşıtları gibi keskin fikir farklılıkları ve sert söylemler karikatürlerde bir süreliğine de olsa görülmez olmuştur.

Büyük zaferin kazanılmasının ardından ülkedeki siyasi ve sosyal değişime paralel olarak basında da önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte evvela Kuvayı Milliye karşıtı basının ortadan kaybolduğu görülmektedir. Milli Mücadele aleyhindeki yayınların bir kısmı bu tavırlarını değiştirirken, muhalif kimlikli bazı gazeteciler Yüzellilikler⁴⁹ listesine dâhil edilerek yurtdışına gönderilmiştir. Yeni rejime geçişin önemli aşamaları olan saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilanına ilişkin tartışmalara Lozan görüşmeleri sırasındaki yeni görüş ayrılıkları eklenmiş, Birinci Meclis'teki Müdafaa-i Hukuk Grubu karşısında oluşan İkinci Grup üzerinden yaşananlarla birlikte basındaki çoğulcu yapı daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Yeni rejim, kısa süre içerisinde basını kendi çizgisi doğrultusunda şekillendirmeye başlamış ve yaşanan olaylardan bu amaçla yararlanılmıştır. 1923 sonunda iki

Hintli Müslüman liderin hilafetin korunmasına yönelik mektubunun Başbakan İsmet Paşa'nın yanı sıra Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerine yollanarak yayınlanması üzerine başyazar ve sorumlu müdürler Hüseyin Cahid, Ahmet Cevdet ve Velid Ebuzyiya gibi isimlerin İstiklal Mahkemesinde yargılanması yeni bir dönemin başladığına işaret etmektedir. Kısa bir süre sonra patlak veren Şeyh Sait ayaklanması üzerine çıkarılan 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu ise hükümetin basın üzerinde doğrudan tasarrufta bulunmasına imkân tanımaktadır. Böylelikle Terakkiperver Fırkası yanlısı Tevhid-i Efkâr, Tanin, Vatan gibi birçok gazetenin kapatılmasıyla ve ayaklanmayı kışkırttıkları iddiasıyla Velid Ebuzyiya, Eşref Edip, Ahmet Şükrü, Suphi Nuri gibi

⁴⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989, 466.

⁴⁸ Üstün Alsaç, "Türk Karikatürü Üstüne Bir Döküm ve Eleştiri Denemesi", *Adam Sanat*, 7 (Haziran 1986), 56-57.

⁴⁹ Yüzellilikler tanımlaması, Milli Mücadele sırasında düşmanla işbirliği yaptığı gerekçesiyle, İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan bir listeye sürgüne gönderilen 150 kişi için kullanılmaktadır. 23 Nisan 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumunda saptanan ve sürgün edilen 150'likler listesindeki isimler, 28 Mayıs 1927'de kabul edilen yasayla vatandaşlıktan da çıkarılmıştır. Listede Padişah VI. Mehmet ve maiyeti, kabine üyeleri, Sevr Antlaşması'nı imzalayanlar gibi devrin üst düzey yöneticilerinin yanı sıra çok sayıda gazeteci de bulunmaktadır. Bu gazeteciler; Sait Molla (İstanbul Gazetesi sahibi), Mevlanzade Rifat (Serbesti Gazetesi sahibi, Hürriyet ve İtilaf üyesi), İzmirli Hafız İsmail (İzmir Müsavat Gazetesi sahibi ve eski muharriri), Refik Halit Karay (Aydede Gazetesi sahibi ve Posta Telgraf eski Müdürü Umumisi), Bahriyeli Ali Kemal (Bandırma Adalet Gazetesi sahibi), Neyir Mustafa (Selanik Hakikat Gazetesi sahibi), Ferit (Köylü Gazetesi eski muharriri), Refii Cevat Ulunay (Alemdar Gazetesi sahibi), Pehlivan Kadri (Alemdar Gazetesinden), Fanizade Ali İlmi (Adana Ferda Gazetesi sahibi), Trabzonlu Ömer Fevzi (Balıkesir İrşad Gazetesi sahiplerinden), Hasan Sadık (Halep Doğru Yol Gazetesi sahibi), İzmirli Refet (Köylü Gazetesi sahibi ve müdürü)'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sedat Bingöl, *150'likler Meselesi- Bir İhanetin Anatomisi*, İstanbul: Bengi Yayınları, 2010.

çok sayıda gazetecinin İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmalarıyla siyasi hesaplaşmaların yoğun biçimde yaşandığı bir dönemin kapıları aralanmıştır.⁵⁰

Bağımsızlık savaşının galibiyetle sona ermesi siyasi ve kültürel bir yükselişi ve buna bağlı olarak demokratik bir ortamı yaratsa da, kısa süre içerisinde bu durumun yerini gittikçe sert rüzgârların estiği siyasi iklime bıraktığı karikatürlere de anlaşılmaktadır. 1925'teki Şeyh Said ayaklanması, başarısız çok partili hayat denemesi ve İzmir'deki suikast girişimi gibi hadiselerin yarattığı belirgin farklılaşma, diğer taraftan Türk basını ve mizah basınında durgunluğa ve tek sesliliğe doğru gidişin de yolunu açmıştır.⁵¹

Cumhuriyet döneminde mizah dergilerinin yanı sıra gazeteler de karikatürlere yer vermeye başlamıştır. Bu konuda ilk örneklere, muhalif yayın yapan Tevhidi Efkâr'da rastlanmaktadır. Henüz Tanin ve Hâkimiyet-i Milliye gibi devrin sayılı gazetelerinde yer bulamayan karikatürlere, Tevhid-i Efkâr'ın muhafazakâr yayınlarının propaganda aracı olarak sıklıkla kullanılmıştır. Milli Mücadele yanlısı dergilerde yer bulan karikatürlere ise zaferin ve yeni Cumhuriyetin kuruluşunun sevinci yansımaktadır.

Savaşı geride bırakan Türkiye, bir taraftan da bağımsızlık ve egemenliğin tesisini tamamlayacak yeni siyasi rejim tartışmalarını yapmaya başlamıştır. Bu tartışmaları yakından takip eden Karagöz Dergisi,⁵² 24 Ekim 1923 tarihli sayısında elde edilen zaferin kazanımlarını ve yeni hedefleri ortaya koymak tadır.

Gösterge: Zaferle tesis edilen milli hâkimiyeti koruma çabası/ *Gösterenler:* Mustafa Kemal Paşa, Karagöz, Hacivat, zafer, milli hâkimiyet, adalet, asayiş, cumhuriyet, refah/ *Gösterilenler:* Büyük eserin korunması için etrafa set çeken Mustafa Kemal Paşa klişesi/ *Düzanlam-Yananlam:* Zaferle elde edilen başarıların ve milli egemenliğin korunması için yeni bir nizam (Cumhuriyete) ihtiyaç duyulduğu mesajı verilmektedir.

Saltanatın kaldırılmasının üzerinden geçen bir yılın ardından, 1 Kasım'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından "Hâkimiyet Bayramı" olarak ilan edilmesi üzerine, Karagöz Dergisi Şekil 8'deki karikatürle bazı hatırlatmalar yapmaktadır.

Karagöz Dergisi'nin 24 Ekim tarihli sayısında yer bulan karikatür, kazanılan askeri başarının üzerine yeni bir düzenin inşa edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Saltanatın kaldırılışının birinci yıldönümüne atıfla 24 Ekim'de yayınlanan karikatürde verilen mesaj, sadece beş gün sonra Cumhuriyetin ilanıyla karşılık bulmuştur. Karikatürde Karagöz'ün Mustafa Kemal Paşa'ya hatırlattığı gibi, elde edilen zaferin ve milli hâkimiyetin korunması için adaletin, asayişin ve refahın sağlanması ve bütün bu amaçların gerçekleştirilmesi için ise

Şekil 8: Karagöz, 24 Ekim 1923/1339, 1628, 1.

Karagöz: Aman Paşam, kuzum Paşam, şu büyük eseri kurtarmak için etrafını sıkı kapatalım. Bu taşları dikmedikçe tehlike her vakit başımızdadır. "Zafer ve Saltanat-ı Milliye" (büyük eserin üzerindeki yazı) "Adalet", "Asayiş", "Cumhuriyet", "Refah" (soldan sağa doğru taşların üzerindeki yazılar)

⁵⁰ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, 61-65; Öngören, *Türk Mizahı*, 76.

⁵¹ Dönemin basını ile iktidarı arasındaki ilişkiye dair ayrıntılı bir çalışma için bkz. Nurettin Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008.

⁵² Türk basınının önde gelen ve etkili dergileri arasında yer alan Karagöz, 1908-1968 yılları arasında yayınlarını sürdüren siyasi ve mizahi bir yayın organıdır. 2. Meşrutiyet devrinde başladığı yayın hayatının 1935'e kadarki dönemini, çıkardığı 2803 sayısı ile sürdürmüştür. Adını Türk gölge oyunu Karagöz ve Hacivat'tan alan dergi, bu karakterleri her sayısındaki gündeme ilişkin konularda alaylı bir dille konuşturmuştur. Ali Fuat Bey tarafından İstanbul'da yayınlanan dergi, daha çok tarafsız bir konum tercih etmekle birlikte, biraz da İttihatçı karşıtlığından kaynaklanan bir tepkiyle Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında çıkardığı 27 Eylül 1919 tarihli sayısında, ülkeyi huzursuzluğa ve kargaşaya sevk edeceği düşüncesiyle Anadolu Hareketi'nin bastırılmasını savunmuştur. Buna karşılık dergi İzmir'in işgaline karşı çıkan, manda ve himaye düşüncesini reddeden bir yayın çizgisine sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İstanbul: Garanti Matbaası, 1970, 53; Ali Şükrü Çoruk, *Mizah Penceresinden Milli Mücadele - Ya İstiklal Ya Ölüm*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008, 3-22.

Cumhuriyet rejimine geçilmesi bir gereklilik olarak sunulmaktadır. Devrin mizah gazeteleriyle birlikte genel olarak bütün basın, geline aşamada rejim tartışmalarıyla ve halkın ihtiyaçlarıyla yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Yıllardır süren savaşın sona ermesi ve insanların günlük hayata dönmeye başlamasıyla birlikte, tam bir istiklal için askeri ve siyasi başarıların yanı sıra iktisadi bağımsızlık için adımlar atılmaya başlanmıştır. Bunun için henüz Lozan'da anlaşmanın sağlanmadığı, görüşmelerin kesintiye uğradığı bir zaman aralığında 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde milli ekonomik program hazırlanmıştır. Duyun-u Umumiye'nin sona erdirilmesi, reji idaresinin millileştirilmesi, Kabotaj Kanunu'nun kaldırılması, demiryollarının millileştirilmesi gibi kararların uygulanmasıyla ülkenin ekonomik bağımsızlığı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bütün bu adımlar atılırken, bir taraftan da yeni rejimin siyasi tartışmaları ve kadrolar arasında tasfiyeye varan rekabet söz konusudur.

Kelebek Dergisi⁵³ 20 Mart tarihli sayısında yayınladığı gündelik hayatın içinden bir çiftçi karikatürüyle, genç Cumhuriyet'teki siyasi çekişmelere gönderme yapmaktadır. Şekil 9'da yer verilen karikatür, Cumhuriyet tartışmalarının tedirgin ettiği kadrolara yönelik mesajıyla dikkat çekmektedir.

Şekil 9: Kelebek, 20 Mart 1924/1340, 50, 1.

Tırpandan kurtulanlar (üst yazı)
- Çok sevinmeyin çeşibiler, hasatlık ömrünüz kaldı.

Gösterge: Otları biçen çiftçi imajı ve politik mesajlar/
Gösterenler: Çiftçi, politikacılar, tırpan, otlar, fırtına bulutları/
Gösterilenler: Tırpanla biçilen otların akıbetiyle benzerlik kurulan politikacılar/
Düzanlam-Yananlam: Cumhuriyet yönetim biçiminin kendi kadrolarını oluşturması sürecinde eskilerin tasfiye edileceği mesajı verilmektedir.

Osmanlı devletinin monarşik parlamento geleneğini geliştirerek egemenliğin kaynağını millettten alan TBMM'nin kurulmasının ardından, saltanatın kaldırılarak cumhuriyet rejiminin ilan edilmesi kaçınılmaz bir süreçti. Ancak Meclis'teki İkinci Grup taraftarları ile İttihat ve Terakki'den kalan kimi muhalif gruplar üzerinden gizli bir iktidar kavgası yaşanıyor ve bu durum Cumhuriyetin ilanı konusunda tartışmalara yol açıyordu. Bunlara bir de Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Refet Bele gibi Milli Mücadele'nin önemli komutanlarının Mustafa Kemal Paşa'nın etrafından ve karar alma süreçlerinden dışlandıkları hissi eklenince,⁵⁴ ciddi bir hoşnutsuzluk ve huzursuzluk ortamı ortaya çıkıyordu. Omuz omuza vererek Milli Mücadele'yi nihai zafere ulaştıran lider kadro, yeni kararlarda ihtilafa düşmüştü. Mustafa Kemal Paşa yapılacak devrimlerle toplumu bir an önce dönüştürecek adımları atmak için tam yetki kullanmak istiyordu. Buna karşılık Kazım Karabekir, Rauf

Orbay, Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa gibi isimler, geleneksel yapının köklü değişimine karşı duruyorlardı. Onlara göre, milli egemenliğin sahibi olan millet, bütün demokratik ülkeler gibi değişime kendisi karar vermeliydi.⁵⁵

Kelebek Dergisi'nin şekil 9'da yer verilen karikatürü, Cumhuriyetin ilanından sonra yeni gerilimlerin yaşanmaya başladığı siyasi atmosfere işaret etmektedir. Muhalif yönüyle bilinen dergide, bir tarım işçisinin sözleri üzerinden siyasi kadroların içinde bulunduğu durum anlatılmaktadır. Pek çok ihtilalde olduğu gibi, kadrolar cumhuriyetin ilanının ardından fikir ayrılıklarına düşmüş ve siyasi çekişmeler tasfiye süreçlerini kaçınılmaz kılmıştır. Genç Cumhuriyetin serbestlik dönemi olarak nitelenen⁵⁶ ilk birkaç yılın ardından⁵⁷

⁵³ Kelebek Dergisi, 12 Nisan 1923'te başladığı yayın hayatını, 77 sayının ardından 25 Eylül 1924'te tamamlamıştır. Edebi bir mizah dergisi olan Kelebek'in kurucuları arasında Reşat Nuri Güntekin, Ahmet Nuri, Ahmet Münif Özarman gibi isimler bulunmaktadır. Derginin karikatürlerini ise Ahmet Fehim, Ramiz Gökçe çizmektedir. Lozan görüşmeleri sırasında çıkmaya başlayan dergi, görüşmeleri yakından takip etmekle birlikte Cumhuriyete eleştirel yaklaşan yayınlar arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nebahat Yusoğlu, *Kelebek Mecmuası Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Kitabevi, 2013.

⁵⁴ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, 205.

⁵⁵ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1994, 459-460.

⁵⁶ Uygur Kocabaşoğlu, "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yükkokulu Yıllığı*, Ankara: 1981, 110.

geçmişe yönelik hesaplaşmalar başlamıştır. Bu süreçte Milli Mücadele'ye destek vermemiş karşıt konumdaki gazete ve dergilerin bir kısmı kapanırken, bir kısmında ise Ankara'yla yakınlaşma çabaları görünmektedir. Her şeye rağmen yaşanan olağanüstü siyasi ve toplumsal değişim üzerinden tartı

şmalar yansıtılmaya bir süre daha devam edilmiştir. Karikatürlere yansıyan ayrışmalar ve muhalif tavırlar, Cumhuriyetin ilanından sonra Hilafet'in kaldırılmasında tekrarlanmış ve yargılamalara kadar varan bir parçalanmışlığa yol açmıştır.

Milli Mücadele'yi birlik ve beraberlik içerisinde yürüten kadroların barış döneminde siyasi ayrılıklara yenik düşmesi, dönemin mizah dergilerinden Zümrüd-ü Anka'nın⁵⁸ karikatürlerine yansımıştır. Derginin 6 Kasım 1924 tarihli sayısında birinci sayfadan yayınlanan bu karikatür, TBMM'nin ve siyasetin parçalı halini gözler önüne sermektedir.

Gösterge: Bütünlüğünü kaybetmiş vücutla temsil edilen Meclis imajı/ *Gösterenler:* Parçalarına ayrılmak üzere çengele asılmış bir vücut, kesilmiş kollar ve ayaklar, kesik kolda bir kalem, diğer kolda sıkılı yumruk, gözleri kapanmış bir yüz, arkada ışık saçan güneş / *Gösterilenler:* Parçalanma, birlik halinin sona ermesi ve ölüm hali/ *Düzanlam-Yananlam:* Düz anlamı, Meclis'te ve ülkede ayrışmalar var ve birlik beraberlik sağlanamamaktadır. Yananlamında ise arkada ışıklar saçan güneşle temsil edilen Cumhuriyete rağmen, TBMM'nin ve politikacıların ayrışmışlığı ve parçalanmışlığının olumsuz sonuçlar doğuracağı mesajı verilmektedir. Vücudun her uzvuna yüklenen değişik anlamlarla politikacıların her birine ihtiyaç olduğu hatırlatılmaktadır. Kalem tutan ele de sıkılı yumruğa da özel bir anlam yüklenmiştir. Aynı şekilde ayakkabıların dahi birbirinden değişik çizilmesi, farklı düşüncelerin ayrıştırılmasının vücuda zarar vereceği mesajını tamamlamaktadır. Kancaya asılı ve gözleri kapanmış vücudun parçalanmış hali, kasapta yenmek için bekleyen hayvanlarla benzerlik kurmak için kullanılmaktadır. Karikatür, bir araya gelemeyen Ankara'nın akıbetinin iyi olmayacağını resmetmektedir.

Genç Cumhuriyetin ilk yıllarındaki çok partili hayat denemesi, Meclis'te kopmalarla ve gruplaşmalarla sonuçlanmıştır. Dönemin karikatürleri yaşanan bu siyasi çalkantılara ilgi göstermiş, karikatür dergilerinde konuyu hicveden yayınlar yapılmıştır. Şekil 10'da yer verilen karikatürüyle yeni rejimin aksayan yönlerine işaret eden gazete, dönemin pek çok yayın organı gibi ülkeyi savaştan çıkararak kadrolardaki ayrışmalara, gruplaşmalara ve kopmalara kayıtsız kalmamıştır. Dönemin mizah basınındaki karikatürler kimi zaman Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın farklı seslere yönelik müdahalelerini, kimi zaman ise aykırı görüşleri mizahi bir üslupla öne çıkarmıştır. Zümrüd-ü Anka da zamanla Cumhuriyeti ve inkılâpları destekleyen bir çizgiye evrilmiştir.

Şekil 10: Zümrüd-ü Anka, 6 Kasım 1924/1340, 191, 1.
Ankara'da son vaziyet!
"Kabine" (kanca üzerindeki yazı),
"Taraftar" (sol koldaki yazı),
"Muhalifler" (sağ koldaki yazı), "Meclis" (yelekteki yazı),
"Fırkalar" (sol ayaktaki yazı), "Paşalar" (sağ ayaktaki yazı)

⁵⁷ Serbestlik döneminin bitişinin ilk işareti, 1923 sonlarında Hintli Müslüman liderlerin mektubuyla Hüseyin Cahid ve Velid Ebuzyiya gibi gazetecilerin İstiklal Mahkemesinde yargılanmasıdır. 4 Mart 1925'teki Takrir-i Sükûn Kanunu'yla ise yeni dönem resmen başlamıştır. Bkz. Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar*, 115-336.

⁵⁸ İstanbul'da çıkarılan Zümrüd-ü Anka Gazetesi, 11 Ocak 1923'ten 23 Nisan 1925'e kadar devam eden yayın hayatında 224 sayı neşredilmiştir. İmtiyaz sahipliğini Semih Lütfi Erciyes'in, sorumlu müdürlüğünü Zeki Cemal Bakıçelebioğlu'nun yaptığı gazetenin yazarları arasında Abdülbaki Fevzi, Selahattin Enis, Orhan Seyfi, Peyami Safa, çizerleri arasında ise Ramiz Gökçe, Haydar Şevket, Hüsamettin Haşim Süreyya gibi isimler yer almaktadır. Bkz. Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, 192. Yayın hakkında ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Hadiye Yılmaz, "1923 Yılı Mizah Basınında Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 59 (Güz 2016), 263-296.

Yaşanan siyasi gelişmeler ve 1925'ten itibaren iç huzuru bozan isyan hareketleri nedeniyle 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile basın üzerinde sansür uygulanmaya başlanmıştır. Böylelikle, sansürün de etkisiyle karikatürlerde cumhurbaşkanı, başbakan ve komutanları hicvedecek ve alay konusu yapacak çizimlerden uzak durulduğu dikkat çekmektedir. Sakıncalı konulardan uzak duran çizerlerin, siyasi karikatürler yerine daha çok gündelik hayatla ilgili konulara yer vermeyi tercih etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Karikatürler üzerinden yapılan okumalarda, mizahın eleştiri gücünün gözle görülür boyutlarda azaldığı görülmektedir. Osmanlı döneminde yapılan padişah ve saray eleştirilerinin, cumhuriyetin ilk iktidarları döneminde tekrarlanması mümkün olmamıştır. Cumhuriyet kadrolarının bilhassa mizahın eleştirilerinden korunmasının sebepleri arasında, iktidar baskısının yanı sıra Milli Mücadele kahramanlarına olan saygının da önemli bir etken olduğu dile getirilmektedir.⁵⁹

Şekil 11: Karagöz, 31 Ekim 1925/1341, 1839, 1 Millet Meclisi işe başlıyor (üst yazı)

Karagöz: Haydi bakalım Efendiler, Beyler, Paşalar, Ağalar, Dayılar uslu uslu girin. Zamanımız dar, işimiz çok, boşa çene çalmayın, tatlı muhabbete dalmayın, sakın geri kalmayın! Tatil zamanı yine gelir sizi selametlerim. Sakın olmaya ki sizi birbirinize dargın görmeyeyim.

Dergisi'nin şekil 11'deki karikatürü, 1 Kasım 1925 tarihinde yeni yasama yılını açan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve üyelerine önemli hatırlatmalarda bulunmaktadır. Boşa geçirilecek zaman yoktur, millet dargınlık, çekişme ve kavga yerine iş üretilmesini ve sorunlarına çare bulunmasını beklemektedir.

Sorunları düşündürmek, moral vermek ve rahatlatmak işlevleriyle vatanın kurtuluşunda etkin rol oynayan karikatürler ve mizah basını, ülkenin olağanüstü şartlardan uzaklaşmasıyla birlikte, artık kamuoyu adına denetim görevini yerine getirmeye başlamıştır. Büyük çoğunluğu Milli Mücadele'yi destekleyen ve en zor dönemlerde dahi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yanında olmaktan çekinmeyen mizah basını, aynı desteği ve umut aşılama görevini vatanın yeniden kuruluşu sırasında sürdürmüştür.

Sonuç

Karşılıklı iletişim kurabilme becerisi sayesinde insanoğlu kendisini diğer canlılardan ayırt etmeyi başarmıştır. İnsanların kendilerini anlatabilme ve birbirlerini anlayabilme ihtiyacı, insanlık tarihi ile eş zamanlı bir olgudur. Bugüne kadar pek çok iletişim türünü kullanan insanlar, toplumlar ve milletler kendi varlıklarından dünyayı haberdar etme imkânını yaratmıştır. Bu iletişim türleri içerisinde kendine özgü tavrıyla kimi zaman son derece katı ve hatta alaycı bir tutumun, kimi zaman ise uzlaşmanın, hoşgörünün ve eğlenceli bir üslubun temsilcisi olan

Bütün sıkıntılara ve karışıklıklara rağmen, egemenliği temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden milletin umudu ve beklentisi oldukça yüksektir. Türk insanının artık ne savaş ne de kavga istemediği anlaşılmaktadır.

Büyük Millet Meclisi'nden ve siyaset kurumundan milletin neler beklediğini Karagöz Dergisi 31 Ekim 1925 tarihli sayısında yayınladığı karikatürle göz önüne sermektedir.

Gösterge: Meclis'te faaliyete giden vekiller / *Gösterenler:* TBMM, vekiller, Karagöz/ *Gösterilenler:* Milli iradenin tecelligahı Meclis'e birlik beraberlik ve iş yapma çağrısı/ *Düzanlam-Yananlam:* Bağlamı çerçevesinde bakıldığında, ülkedeki kadrolar arasındaki ayrışmaya karşı bir itirazı ve savaş yıllarından sonra çözüm bekleyen sorunları hatırlatmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tarihi sorumlulukları ve halkın beklentileri dile getirilmektedir.

Milli Mücadele karikatürlerinin yaşanan işgale karşı milli direnişi ve halkın maneviyatını yükseltmek gibi bir ortak noktası vardı. Ancak artık savaş günleri çok geride kalmış ve milletin daha güncel ve bir o kadar acil sorunları çözüm beklemeye başlamıştır. Bu ihtiyacı gören mizah basınının siyasi kavgalar, rejim tartışmaları, iç isyanlar yüzünden halkın gerçek sorunlarının unutulmaması için devreye girdiği ve milletin sözcülüğünü yapmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bu anlamda Karagöz

⁵⁹ Çeviker, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-III Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923)*, İstanbul: Adam Yayınları, 1991, 163-170.

karikatür, Milli Mücadele ve cumhuriyetin ilanı sürecinde Türk milletinin kendini ifade etmesinin etkin bir aracı olarak kullanılmıştır. Gülme ile düşünme arasındaki nedensellik ilişkisiyle daima ciddi bir iş olan mizah ve onun bir ürünü karikatür, Anadolu'da yaşanan son derece ciddi ve hatta vahim olaylardan bütün dünyayı haberdar etmenin araçlarına dönüşmüştür.

İşgal ve savaş gibi zorlu şartların yarattığı trajikomik ortamı anlatmak için belki de en uygun iletişim araçları olan karikatürler, Türk milletinin özgürlük mücadelesini dünyaya duyurmak, uğradığı haksızlıkları anlatabilmek ve halka moral verebilmek için devreye girmiştir. Büyük bir imparatorluğun sahibi bir milletin vatan müdafaası, içerisinde doğal olarak gülmeyi de barındıran karikatürler üzerinden okunduğunda, mizahın düşündürme işleviyle birlikte muhalif tavrının öne çıktığı ve anlam kazandığı görülmektedir. Dilin en kesif ürünlerinden birisi olan karikatürler aracılığıyla günümüzden yüzyıl önce Anadolu'nun dört bir tarafında yayınlanan mizah basını aracılığıyla verilen benzer mesajlar, halkın öfkesinin yanı sıra umudunu da yansıtan seçkin fikir ve sanat eserleridir. Milli Mücadele günleri ve Cumhuriyet karikatürlerinin her ne kadar gülme ögesi barındırsalar da aslında daha çok düşünmeye odaklı, muhalif ve meydan okuyan ciddi sanatsal eserler olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki karikatürler üzerinde çözümlenmeler yapılarak; egemenlik, Milli Mücadele ve bağımsızlık teması üzerine ortaya konan yaklaşımlar anlaşılmalı çalışılmıştır. Belirlenen dönemde yayınlanan mizah dergilerindeki karikatürler yaşanan siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal olaylar bağlamında değerlendirilmiştir.

Tek başına cephedeki savaşla sınırlanamayacak boyutta ve Türk milletinin bir bütün halinde dâhil olduğu olağanüstü süreci ifade eden Milli Mücadele yılları, şartların sınırlılığı karşısında en çok morale ve inanca ihtiyacın hissedildiği bir dönemi ifade etmektedir. Geçirilen zor günlerin karanlık ve ağır atmosferinde bağımsızlığa olan inancını kaybetmeyenlerin başında Milli Mücadele'nin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kadrolarıyla birlikte Anadolu ve İstanbul basınına önemli bir bölümü gelmektedir. Bilhassa basın organları daha en başından itibaren hiçbir tereddüt göstermeden halka en umutsuz zamanlarda dahi moral vermeyi başarmıştır. Mizah basını içine düşülen ağır ve ızdırap verici ortamı alaya alan, hicveden, düşmanı küçülten karikatürleriyle Anadolu insanına umut aşılama başarmıştır. Okuma-yazmanın yaygın olmadığı dönemde, yazılı basına göre daha etkili olan karikatürler, moralleri yükseltmek ve TBMM'ye olan güvenin sağlanması açısından son derece hayati bir işlevselliğe sahip olmuştur. Karikatür basını ezici çoğunluğuyla Milli Mücadele'ye destek vermekle birlikte, bir kısım yayın organları da Anadolu'daki Milli Mücadele'ye karşı İstanbul'daki saltanata ve işgalcilere taraf olan yayınlar yapmıştır. Bu durum Türk basınına yanı sıra mizah ve karikatür dergilerinin de tam anlamıyla birlik ve beraberlik içinde olmalarını önlemiş, dolayısıyla kısmen de olsa etkilerini sınırlandırmıştır.

İncelenen döneme ait karikatürlerin önemli bölümünün ortak teması, Milli Mücadele'nin başarısına odaklıdır. Bu nedenle karikatürlerde daha çok vatan için savaşanlar ve düşmanlar ana temadır. Milli Mücadele'yi yürütenler kahraman ve yiğit, karşı cephedekiler ise işgalci ve hain imajıyla verilmektedir. Döneme ait karikatürlerin baş figürü, işgalin temsilcisi olarak çizilen Yunan Kralı Konstantin'dir. İşgalin diğer aktörleri İngilizler, İtalyanlar ve Fransızlar karikatürlerde konu edilmekle birlikte, düşman imajı daha çok Yunanistan üzerinden oluşturulmaktadır. Çünkü Anadolu'da ilerleyen ve halka zulmeden Yunan askeridir. Karikatürlerde işbirlikçiler de önemli figürler olarak sürekli kullanılmaktadır. Halka umut vadeden karikatürlerde Milli Mücadele'nin kahramanları olarak sıklıkla ele alınan Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra diğer paşalara da yer verilmektedir. Milli egemenliğin vücut bulduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi, karikatürlerde daima halkın umudu olarak gösterilmiştir. Mizah basını Milli Mücadele'nin başından itibaren TBMM'nin yanında olmuş ve yaptığı yayınlarla milletin mücadeleye destek vermesinde önemli bir rol oynamıştır.

Savaşın olumsuz atmosferinin dağıtılması, halkın zafere inandırılması ve hazırlanmasında karikatürler ve mizah basını özgün bir etki ortaya koymuştur. Aynı etki genç cumhuriyetin siyasi ve kültürel ikliminin halkla bütünleşmesi aşamasında da devam etmiştir. Cumhuriyet ilan edilmeden önce kamuoyu oluşturarak halkı yaşanan sürece hazırlamada, karikatürler üzerinden önemli mesajlar verildiği görülmektedir. Karikatürler aracılığıyla cumhuriyet tanımlanmakta ve değerleri anlatılmakta, eski sistemin sürdürülemediği düşüncesi halkın zihnine yerleştirilmektedir. Diğer taraftan Milli Mücadele sonrası birlik ve beraberlik havasını toplumun genelinde diri tutma gayreti karikatürlerde çok dikkat çekicidir. Bu manada siyasi tartışmalar ve kampaşmaların aleyhine çok sayıda karikatür bulunmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarıyla yakından ilgilenen karikatür basını, savaş yorgunu milletin sorunlarının çözümü için işaret ettiği Meclis'ten beklentileri büyük bir açıklıkla ortaya koymaktadır. Mizah basını ve karikatürlerin Cumhuriyetle birlikte

yaşanan sosyokültürel hayatın dönüşümünde etkin rol aldığı ve aslında yeni dönemi eksikleriyle, kusurlarıyla ve kavgalarıyla yansıtmayı başardığı anlaşılmaktadır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

- Açıkses, Erdal, Çakmak, Zafer. *Satvet-i Milliye Gazetesi* (Transkripsiyon ve asıl metin). Elazığ: Eleskav Yayınları, 2003.
- Alsac, Üstün. "Türk Karikatürü Üstüne Bir Döküm ve Eleştiri Denemesi", *Adam Sanat*. 7 (Haziran 1986), 55-66.
- Alsac, Üstün. "Karikatür ve Politika", *7. Uluslararası Ankara Karikatür Festivali*. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001.
- Atatürk, Kemal. *Nutuk (1919-1927)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989.
- Ayaydın, Abdullah. "Evrensel Dil ve Semboller Dünyası: Görsel Sanatlar", *Fine Arts*. 7/3 (Nisan 2012), 258-268.
- Ayhan, Bünyamin. *Milli Mücadele'de Basın (Olağanüstü Durumlarda Propaganda)*. Konya: Tablet Yayınları, 2007.
- Barthes, Roland. *Göstergebilimsel Serüven*. Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Barthes, Roland. *Çağdaş Söylenler*. Çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Becer, Emre. *İletişim ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi, 2005.
- Bingöl, Sedat. *150'likler Meselesi- Bir İhanetin Anatomisi*. İstanbul: Bengi Yayınları, 2010.
- Coşar, Ömer Sami. *Milli Mücadele Basını*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1964.
- Çakmak, Fevzi. "Milli Mücadele Dönemi Türk Mizahında Muhalif Bir Kimlik: Ali Kemal", *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 34/2 (Aralık 2019), 413-441.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman. *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*. İstanbul: Garanti Matbaası, 1970.
- Çetin, Nurten. *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.
- Çeviker, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-III Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923)*. İstanbul: Adam Yayınları, 1991.
- Çeviker, Turgut. *Karikatür Üzerine Yazılar*. İstanbul: İris Yayıncılık, 1997.
- Çoruk, Ali Şükrü. *Mizah Penceresinden Milli Mücadele – Ya İstiklal Ya Ölüm*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- Derman, Hakan. "Mizah Dergileri ve Karikatür", *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849- 1984)*. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984.
- Dijk, Teun A. Van. *News As Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.
- Erdoğan, Mehmet. "Milli Mücadele Döneminde Bir Mizah Dergisi: Ayine", *Turkish Studies*. 9/12 (Güz 2014), 169-177.
- Erhan, Çağrı. "Lozan'ın Genel Çerçevesi", *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Ertuna, Hamdi, Ökse, Necati. *Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*. Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 1975.
- Georgeon, François. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gülmek mi?", *Doğu'da Mizah*. Der. Iréne Fenoglio ve François Georgeon, Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Güz, Nurettin. *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2008.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Sadr-ı Azamlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- İnsel, Deniz. *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984.

- İnuğur, Nuri. *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları, 2002.
- İsmail, Sabahattin. *Kıbrıs Sorununun Kökleri*. Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı, 2000.
- Jung, Carl G., "Approaching The Unconscious", *Man and his Symbols*. Ed. C. G. Jung. New York: Anchor Press Doubleday, 1994, p.18-103.
- Kemnitz, Thomas Milton. "The Cartoon as a Historical Source", *Journal of Interdisciplinary History*. 4/1 (Summer 1973), 81-93.
- Kinross, Lord. *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Altın Kitaplar, 1994.
- Kocabaşoğlu, Uygur. "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksekokulu Yıllığı*. Ankara: 1981.
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Koloğlu, Orhan. "Toplumsal Tanık Olarak Karikatür", *Ankara 2. Uluslararası Karikatür Festivali*. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 1996.
- Lent, John A. "Politika ve Çizerlik", *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali-Karikatür ve Siyaset*. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001.
- Mierop, Jack. "Humor And Relationship Satisfaction", *Unpublished Master Dissertation*. California: State University, UMI Dissertation Information Service, 1999.
- Morreall, John. *Gülmeyi Ciddiye Almak*. Çev. Kubilay Arsever-Şenar Soyar. İstanbul: İris Yayınları, 1997.
- Mutlu, Erol. "Karikatür ve İletişim", *2. Uluslararası Ankara Karikatür Festivali*. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 1996.
- Okay, Cüneyd. *Dönemin Mizah Dergilerinde Milli Mücadele Karikatürleri 1919-1922*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004.
- Ölçekçi, Haluk. "Türkiye'de Milliyetçi Mizah Örneği: Çaylak Dergisi", *Humanities Sciences*. 11/3 (Temmuz 2016), 172-188.
- Öngören, Ferit. *Türk Mizahı*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1998.
- Özakman, Turgut. *Şu Çılgın Türkler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005.
- Özer, Atila. *Karikatür Yazıları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Roeckelein, Jon. *The Psychology of Humor: A Reference Guide And Annotated Bibliography*. Westport: Greenwood Press, 2002.
- Shaw, Stanford. *From Empire to Republic, The Turkish War of National Liberation*. 3/5. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Sonyel, Salahi. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, İki Cilt, 1986.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- Şengil, Mizyal Karaçam. *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)*. İstanbul: Cem Yayınları, 1996.
- Şenyapılı, Önder. *Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür Kim, Niye Çiziyor!?* Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, 2003.
- Topuz, Hıfzı. *İletişimde Karikatür ve Toplum*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1986.
- Topuz, Hıfzı. *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997.
- Ünal, Yenal. "Refik Halit Karay ve Milli Mücadele", *History Studies (International Journal Of History)*. 5/1, 367-389.
- Williams, David Lewis. *Mağaradaki Zihin, Bilinç ve Sanatın Kökenleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Hadiye. "1923 Yılı Mizah Basınında Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 59 (Güz 2016), 263-296.
- Yoltaş, Niyazi. "Karikatür Sanatı ve Siyaset", *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali*. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001.
- Yılmaz, Durmuş. "Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.
- Yusoğlu, Nebahat. *Kelebek Mecmuası Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Kitabevi, 2013.
- Yust, K. *Kemalist Anadolu Basını*. Yay. Haz. Orhan Koloğlu. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği, 1995.

Zorlu, Yaşar. "Mütareke İstanbul'unda Mizah Gazetesi 'Alay' ve Politik Tavrı", *NWSA Humanities*. 10/1 (Ocak 2015), 15-36.

Zürcher, Erik Jan. *Milli Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Sürelî Yayınlar

Alay Dergisi

Akbaba Dergisi

Aydede Dergisi

Ayine Dergisi

Diken Dergisi

Gülyüz Dergisi

Karagöz Dergisi

Kelebek Dergisi

Satvet-i Milliye Dergisi

Zümrüd-ü Anka Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 69 (2021): 396-429

Geliş/Received: 31.03.2021

Kabul/Accepted: 08.11.2021

DOI: 10.46955/ankuayd.1028709

(Araştırma Makalesi/Research Article)

AMERİKAN BASINI VE TÜRKİYE'DE GÖREV YAPAN AMERİKALI DİPLOMATLARIN GÖZÜYLE "YENİ TÜRKİYE" NİN OLUŞUMUNDA ATATÜRK'ÜN ROLÜ

ATATURK'S ROLE IN THE FORMATION OF THE "NEW TURKEY" FROM THE VIEW OF THE AMERICAN PRESS AND THE AMERICAN DIPLOMATS WORKING IN TURKEY

KENAN ÖZKAN*

ÖZ

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve Lozan'da kalıcı bir barışın imzalanmasının ardından Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlayan "Modern Türkiye"nin inşası süreci, dış dünyada ilgiyle takip edilmiştir. Batı'nın gözünde "Hasta Adam" olarak görülen Türkiye'nin yönetimden ekonomiye, eğitimden hukuka, kadın haklarından kılık kıyafete kadar çok farklı alanlara yayılmış modernleşme çabası Avrupa kamuoyunun olduğu kadar Amerikan kamuoyunun da dikkatini çekmiştir. Atatürk liderliğindeki Türkiye'nin, yeniden inşası sürecinin ilgiyle takip edildiği kaynak grupları arasında Türkiye'deki görev yıllarına ait gözlem ve değerlendirmelere önemli ölçüde yer veren Amerikalı diplomatların hatıraları bulunmaktadır. Özellikle Türkiye'nin ilk Amerikan Büyükelçisi Joseph C. Grew ve ondan büyükelçilik görevini devralan Charles Hitchcock Sherrill'in hatıraları Atatürk liderliğindeki Modern Türkiye'nin inşası sürecini yabancı gözüyle değerlendirmemiz açısından önemlidir. Konu hakkındaki bir diğer önemli kaynak grubunu ise Amerikan basını teşkil etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Ermeni meselesi nedeniyle Amerikan kamuoyunda oluşan olumsuz Türk imajının, Cumhuriyetin ilk yıllarında da bir süre devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte Modern Türkiye'nin inşası için başlatılmış olan devrimler zamanla bu imajın kaybolması ve yerine hayranlık uyandıran bir bakış açısının alması ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmada laik ve demokratik Türkiye'nin oluşturulması açısından büyük bir öneme sahip olan Halifeliğin kaldırılması, kılık ve kıyafet alanındaki düzenlemeler, kadın hakları, yeni harflerin kabulü gibi devrimler, söz konusu iki kaynak grubu üzerinden incelenmiştir. Çalışma, "Atatürk Dönemi Demokratikleşme 1920-1938" isimli kitapta yer alan bölümün devamı ve tamamlayıcısı olarak kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amerikalı Diplomatlar, Amerikan Basını, Atatürk, Devrimler, Modern Türkiye.

ABSTRACT

After winning the War of Independence and the signing of a lasting peace in Lausanne the process of building a modern state, Turkish Republic, which started under the leadership of Mustafa Kemal was followed with a profound interest in the outside World. Turkey's efforts of modernization as a sick man from West eyes, from management to the economy, from education to law, from women's rights to dress, were also followed with great interest in the United States like Western public opinion. Under the leadership of Ataturk, Turkey's fast and stable rebuilding process was followed by interest by American diplomats who worked in Turkey and published their memories during this process later. These memories occupy very important place. Turkey's first American Ambassador Joseph C. Grew, and Charles Hitchcock Sherrill's memories, who took over the duty after Grew, are very important to evaluate the modernization of Turkey under the leadership of Ataturk for evaluating with foreigner eye. Another important resource on the subject is the American press. The negative image of Turks that emerged in the American public opinion due to the Armenian issue during the Ottoman Empire continued for a while in the first years of the Republic. However, with the revolutions initiated for the construction of modern Turkey, this image started to disappear and instead of this image, an admirable viewpoint has emerged. In this study, the revolutions which has a great importance for a secular and democratic creation of Turkey, like the abolition of the Caliphate and regulations in costume and clothing, women's rights, the adoption of the new letters have been examined over the two source groups. This study has been written as a continuation and complement of the chapter in the book entitled "Democratization in the Ataturk Era 1920-1938".

Keywords: American Diplomats, American Press, Atatürk, Modern Turkey, Revolutions.

* Dr., Altınbaş Üniversitesi, Rektörlük Ortak Dersler Bölümü, kenan.ozkan@altinbas.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8939-4365.

Extended Abstract

In this study, the role of Mustafa Kemal Atatürk in the birth of "Modern Turkey" is examined from the perspective of American sources, and as such, it completes our study titled "A View of Early Republican Period Political Life Through the Eyes of American Resources",

The American public's prejudices about Turkey and the Turkish nation is due to the Armenian issue; however, this has been accompanied by great interest in the radical change that Turkey has undergone as a result of the revolutions, both from the American public and also American diplomats. The memories of American diplomats serving in Turkey during this period are an important source group. Both the newspapers that take the pulse of the American public opinion and the memories of American diplomats working in Turkey agree that the success in the creation of "Modern Turkey" belongs to Mustafa Kemal Atatürk.

This study is based on two main source groups, and examines the assessment and interpretations of American sources regarding the role of Mustafa Kemal Atatürk in the construction of "Modern Turkey". While examining the aforementioned assessments, an important focus was on the similarities and differences between the two groups.

In this study two source groups were taken as a basis, and the determinations and evaluations in American sources regarding the role played by Mustafa Kemal Atatürk in the construction of "Modern Turkey" were examined. While examining the aforementioned determinations and evaluations, attention was drawn to the similarities and differences between the two source groups. The study contains five main sections. In the American press, these headlines were created based on the revolutions about which the most news and articles were found. In this regard the second criterion is the memories of Grew and Sherrill, American diplomats who served in Turkey. The focus of the paper is on the issues highlighted in these memories. The main issues covered are the proclamation of Ankara as the capital, the revolutions implemented during the construction of secular Turkey, the regulations in the field of women's rights and dress, and the discussion of the acceptance of the new alphabet. The fifth section deals with news and articles which present a holistic perspective on the role of Mustafa Kemal Atatürk in the Turkish revolution.

It is noteworthy that, for both resource groups in the study, the expression of "New Turkey" was chosen to refer to the social and political atmosphere during the revolutions. The images of the "Sick Man" and the "Terrible Turk" that prevailed in the American public were gradually abandoned considering the image of "New Turkey" or "Modern Turkey". In fact, it has been observed that the dominant point of view against Turkey continued in the American public opinion in the years following the proclamation of the Republic until the restoration of relations between the two countries in 1927. The main reason for this change in conception was the modernization efforts and success of the young Republic of Turkey, led by Mustafa Kemal Atatürk. It was eventually appreciated that these revolutions, initially perceived as Western imitation, actually emerged from the needs of Turkish society for practical solutions. American sources highlight the influence and persuasiveness of Mustafa Kemal Atatürk on public regarding the implementation of revolutions. The nationalist spirit that Mustafa Kemal Atatürk brought to the Turkish people was pointed out as the key to his success. European nationalism had an expansionist and isolationist character after the First World War. In contrast it has been pointed out that the nationalist spirit that emerged in Turkey under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk became a force connecting Turkey to the modern world, rather than cutting it off. According to American sources, another key point of Mustafa Kemal Atatürk's success in creating "Modern Turkey" was his radicalism in executing revolutions that would save the Turkish society from backwardness, implemented with full determination.

Giriş

Türkiye ve ABD ilişkilerinin kökeni 18. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Özellikle Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında yoğunlaşan faaliyetleri ve Amerikan ticarî yatırımları, ABD'nin bölgeye olan ilgisinin her geçen gün artmasıyla sonuçlanmıştır.¹ 19. yüzyılda yoğunlaşan bu ilgi, Birinci Dünya Savaşı ve sonrası süreçte

¹ Osmanlı Ermenileri üzerinde Amerikan misyoner teşkilatlarının çalışmaları için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, (1839-1895)*, C. I, Yay. Haz. Recep Karacakaya, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, (1896-1919)*, C. II, Yay. Haz. Recep Karacakaya, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007. Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 10, Ankara: Türk Tarih Kurumu,

değişik etkenlerin de ilavesiyle artarak devam etmiştir.² Bununla birlikte Amerikan kamuoyunun Türkiye'ye yönelik algısı da olumsuz bir şekilde biçimlenmiştir. Türk milletine ve Türkiye'ye karşı bu olumsuz bakış açısının şekillenmesinde Osmanlı topraklarından Amerika'ya göç etmiş olan Rum ve Ermeniler büyük rol sahibidir.³ Gerek Amerika'daki Rum ve Ermeni lobisinin faaliyetleri gerekse Osmanlı topraklarında görev yapan Amerikalı misyonerlerin çalışmaları ve Türkiye aleyhindeki raporları, Amerikan kamuoyunda Türkiye'ye karşı olumsuz bir bakış açısının doğmasına neden olmuştur.⁴ Nitekim Mondros Mütarekesi sonrasında Washington Hükümeti tarafından Yüksek Komiser olarak İstanbul'a gönderilen Amiral Bristol dahi iki ülke arasındaki ilişkilere doğrudan etki eden bu faktöre işaret etmiştir. Bristol, Amerikan kamuoyunun ve siyasetçilerin Türkiye aleyhinde yanlış bir algıya kapılmasının en büyük nedeni olarak Osmanlı topraklarında faaliyet yürüten Amerikalı misyonerlerin ve Amerikalı tüccarların siyasete müdahalesini göstermiş, bu müdahaleye son verilmesi gerektiğini savunmuştur.⁵

Amerikan kamuoyunda var olan Türkiye aleyhtarı bakış açısı Cumhuriyetin ilk yıllarında da varlığını korumuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'de görevlendirilmiş olan ilk Amerikan Büyükelçisi Grew'un hatıralarında bu olumsuz etkinin devam etmekte olduğuna dair önemli ifadeler yer verdiği görülür. 22 Eylül 1927'de Ankara'ya gelen Grew, Türk diplomat Cevat Bey'le gerçekleştirdiği sohbette konuya ilişkin olarak şu noktalara temas ettiğini hatıratında aktarmaktadır:

"Halkımızın Türkiye'yi pek tanımadığını Ermeni sorunu ve Abdülhamit rejiminin bırakmış olduğu eski izlenimleri silmek için Türkiye'nin henüz çok şey yapmamış olduğunu ekledim. Türkiye'nin yeni gelişmelerini, başarılarını, geleceğe yönelik programlarını Amerikan halkına mümkün olduğu kadar açık bir şekilde anlatmanın önemi üzerinde durdum..."⁶

2014, 45-98. Leland James Gordon, *American Relations With Turkey, 1830-1930, An Economic Interpretation*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1932. Türk-Amerikan ilişkilerinin çeşitli yönlerine ilişkin yapılmış akademik çalışmalara dair toplu bir literatür taraması için bkz. Çağrı Erhan, Mustafa Aydın, "Selective Bibliography on Turkish-American Relations", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 31, (2000), 267- 292.

² Birinci Dünya Savaşı ve sonrası süreçte gelişen Türk-Amerikan ilişkileri için bkz. Kenan Özkan, *Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, 1918-1923, Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016. Laurance Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası, (1914-1924)*, İstanbul: Örgün Yayınevi, İkinci Baskı, 2004. İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark Lambert Bristol'un Rolü, 1919-1927*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2016. Kenan Özkan, Elçin Yılmaz, "Amerikan Kaynaklarının Gözünden Erken Cumhuriyet Dönemi Siyasal Hayatına Bakış", *Atatürk Dönemi Demokratikleşme, 1920-1938*, Ed. Davud Kapucu, Ankara: İksad Publishing House, 2021, 359-438. Efe Sivış, *Türk Demokrasininin Sıfır Noktası, Amerikan Dışişleri Belgeleri Işığında Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

³ Söz konusu bu göç için bkz. Rifat N. Bali, *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya, Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2004, 165-261. Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi, 1774-2005*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 2005, 98 vd.

⁴ Elçin Yılmaz, Kenan Özkan, "Batı Kamuoyunda Türkler ve Müslümanlık Algısının Oluşmasında Amerikan Misyonerlerin Etkisine Bir Örnek: Edwin Munsell Bliss", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV/1, (2020), 355-381. Elçin Yılmaz, *Amerikan Misyonerlerinin Türk-Ermeni İlişkilerine Etkisi*, Beau Bassin: Lap Lambert Academic Publishing, 2020, 175. Amerika'daki Rum ve Ermeni lobisi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türk karşıtı faaliyetlerini artırmış ve ABD Başkanı Wilson'un dış politikasına uymadığı halde her fırsatta ABD'yi Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açması konusunda kışkırtmışlardır. ABD'deki Ermeni ve Rum lobi faaliyetleri karşısında o tarihlerde Osmanlı Devleti'nin Washington Büyükelçisi olarak görev yapmış olan Rüstem Bey, büyük bir mücadele örneği sergilemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mine Erol, *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Ankara: Bilgi Basımevi, 1976, 9-25. Hazel Kul, *Mondros'tan Gümrü'ye ABD Basınında Ermeni Meselesi, 1918-1920*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, 33-41. Özkan, *Türkiye-ABD İlişkileri*, 120-122. Amerikan kamuoyundaki Türk imajı için ayrıca bkz. Roger R. Trask, "The Terrible Turk and Turkish-American Relations in the Interwar Period", *The Historian*, 33/1, (November 1970), 40-43.

⁵ Bristol, bu konuda Amerikan Dışişleri Bakanlığı yetkililerini her fırsatta uyarmıştır. Örneğin Yakın Doğu Şefi Allen Dulles'a gönderdiği yazıda, zamanının büyük bir kısmını, Amerikan misyonerleri ve tüccarlarını, Amerikan çıkarlarını tehlikeye düşürecek faaliyetlerden uzak tutmak için harcadığını ifade etmiştir. Thomas A. Bryson, "Admiral Mark L. Bristol, An Open-Door Diplomat in Turkey", *International Journal of Middle East Studies*, 5/4 (September 1974), 456-457. Amiral Bristol, bu konuda Türk kamuoyunu da ikaz eden beyanatlarda bulunmuştur. Örneğin Nisan 1919'de "Tasvir-i Efkâr" ve "Alemdar" gazetelerine verdiği beyanatında Ermeni meselesinin Türk halkına sürdüğü lekenin silinmesinin oldukça güç olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda Türklerin çok çalışması gerektiğini belirten Bristol, Ermeni lobisinin büyük bir propaganda gücüne sahip olduğuna dikkat çeker. "Amiral Bristol ile Mülakat", *Tasvir-i Efkâr*, 26 Nisan 1335, No. 2707, 1. "Silinmesi Güç Bir Leke, Amiral Bristol'un Beyanatu", *Alemdar*, 27 Nisan 1335, No. 1429, 1. Mondros Mütarekesinden sonraki süreçte Ermeni meselesinin Türk Amerikan ilişkileri üzerindeki etkisi açısından ayrıca bkz. Köse, *Bristol'un Rolü*, 85.

⁶ Joseph Grew, *Gazi ve İsmet Paşa, Çalkantılı Dönem, 1922-1932*, Türkçesi: M. Aşkın-N. Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınevi, 3. Baskı, 2005, 100-101. Joseph C. Grew, *Yeni Türkiye, Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları*, Türkçesi: Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul: Multilingual, 1999, 32.

Bristol ve sonrasında Grew başta olmak üzere, Türkiye’de görev yapmış olan Amerikalı diplomatların bu olumsuz izlenimi silmek için büyük bir çaba sarf ettiği görülmüştür.⁷ Amerikan kamuoyunda Türk aleyhtarı yazıların devam etmesi üzerine Grew, Türk Hükümetini ABD’de bir halkla ilişkiler programı başlatmaya davet eder. Hatta Atatürk’ün Ankara’da kurmuş olduğu çiftlikte bir film çekilmesi için teşvikte dahi bulunmuştur.⁸ Nitekim yanında Grew ve bazı önemli isimler bulunduğu halde Mustafa Kemal’in Orman Çiftliği’nde Amerikan ulusuna hitap ederken kayda alınan kısa film, bu çabanın bir ürünüdür.⁹ Bu tür çalışmalar ilerleyen yıllarda da devam etmiş ve bu sayede Türkiye’nin değişen çehresi Amerikan kamuoyuna aktarılmıştır.¹⁰

Bu çalışmada modern Türkiye’nin inşası için gerçekleştirilen Ankara’nın başkent ilan edilmesi, halifeliğin kaldırılması, kılık ve kıyafet alanında yapılan düzenlemeler, kadın hakları, harf devrimi gibi yenilikler incelenmiştir. Bu inceleme Türkiye’de görev yapmış Amerikalı diplomatlardan Grew ve Sherrill’in anıları ile Amerikan basını üzerinden gerçekleştirilmiştir.

1. Amerikan Kaynaklarında Başkent Ankara

Lozan’da yeni Türk Devleti’nin varlığının tanınması sonrasında, diplomatik ilişkilerin yabancı devlet elçilikleri vasıtasıyla sürdürülmesi zorunlu hale gelmişti. Bununla birlikte 1 Kasım 1922’de Saltanatın kaldırılmasının ardından İstanbul başkent olma özelliğini de yitirmişti. Bu yeni dönemde, yeni Türk Devleti’nin bir başkenti mevcut değildi. Ankara fiilen Aralık 1919’dan itibaren yeni hükümetin kalbinin attığı yerdı ancak 1923 Ekim ayı itibarıyla Türkiye’nin henüz bir başkenti yoktu. İsmet Paşa’nın 9 Ekim’de Halk Fırkası Grubu’nda sunduğu yasa teklifi, 10 Ekim’de meclise geldi ve teklif 13 Ekim’de kabul edilerek Ankara, yeni Türk Devleti’nin başkenti oldu.¹¹

Ankara’nın başkent ilan edilmesi kararına İngiltere’nin kışkırtmaları neticesinde pek çok ülke tepki gösterdi ve temsilciliklerini İstanbul’dan Ankara’ya nakletmediler.¹² Bu tepkiyi gösteren ülkeler arasında ABD de yer almaktaydı. Bu durumda ABD temsilcisi Amiral Bristol İstanbul’da kalıyor, gerekli hallerde kısa süreliğine Ankara’ya gidiyordu.¹³ Büyük devletlerin bu tavrı uzun süre devam etse de Ankara Hükümeti geri adım atmamış, Ankara’ya atanmayan ve güven mektubunu bizzat Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’e teslim etmeyen diplomatik temsilcilerin kabul edilmeyeceğini duyurmuştur. Türkiye’nin bu kararlı tutumu karşısında, yabancı okullar, hayır kurumları ve ticarî yatırımlar nedeniyle Türkiye üzerinde büyük menfaatleri bulunan ABD’nin Türkiye’deki temsilcisi Amiral Bristol eşini de alarak Nisan 1924’te Ankara’ya gitmek durumunda kalmıştır.¹⁴ Bu

⁷ Harry N. Howard, Türk-Amerikan ilişkilerinde Birinci Dünya Savaşından sonra yaşanan zorluklara rağmen, Lozan Konferansı’nı takip eden on yıl içerisinde karşılıklı saygıya dayalı bir iyileşme yaşandığı noktasına işaret etmiştir. Howard’a göre bu iyileşmenin nedeni Grew ve diğer Amerikalı diplomatların çabasıdır. Howard, bu iyi ilişkilerin siyasetten, ekonomiye ve kültürel faaliyetlere kadar pek çok alanda etkisinin görüldüğüne işaret etmiştir. Harry N. Howard, “The Bicentennial in American-Turkish Relations”, *Middle East Journal*, 30/3, (Summer 1976), 302.

⁸ Roger Trask’a göre Amerikan kamuoyundaki olumsuz Türk imajının silinmesi konusundaki en büyük çaba Grew’a aittir. Trask, “The Terrible Turk”, 45. Grew, hatıralarında Türk yazarların ve siyasetçilerin kaleme aldıkları yazıları Amerikan basınında yayınlama çabalarına ilişkin bilgi vermiştir. Grew’un bu konuda Yakup Kadri Bey’le temas kurduğu bilinmektedir. Grew, *Çalkantılı Dönem*, 122-138. Grew, *Yeni Türkiye*, 58-63.

⁹ İlgili film için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=7Qd6Z6lNLjg>. Erişim: 25.02.2021.

¹⁰ Örneğin Türkiye’de bir takım filmler kayda alan Julien Bryan, Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün’e müracaat etmiş ve kendisine verilen izin üzerine bu filmleri bir suare düzenleyerek tanıtmıştır. Amerikan devlet ricali ve parlamento üyelerinin de yer aldığı ve 29 Mart 1937 tarihinde iki yüz kişilik suarenin öncesinde, 27 Mart’ta Başkan Roosvelt ve eşi Beyaz Saray’da gerçekleşen ayrı bir gösterimde bu filmleri izlemiş ve Roosvelt, Mr. Bryan’a gördüklerinden ne kadar etkilenmiş olduğunu aktarmıştır. Bu filmler ülke çapındaki okullarda Amerikalı gençlere izletilmekle birlikte, haklarında çok sayıda konferans da düzenlenmiştir. Amerikan basınında da bu filmler hakkında çok sayıda yazı kaleme alındığı bilinmektedir. Nitekim Münir Ertegün’ün filmlerin Amerikan basını ve kamuoyu üzerindeki etkisine dair bilgi veren yazısı için bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30. 10. 268. 804. 4. (14.05.1937)

¹¹ *TBMMZC*, Devre 2, İçtima Senesi 1, C. 2, 34. İçtima, 10 Teşrinievvel 1339, 598. *TBMMZC*, Devre 2, İçtima Senesi 1, C. 2, 25. İçtima, 13 Teşrinievvel 1339, 665. BCA. 30. 10. 122. 866. 4, (17.10.1923). Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1998, 292-293. Bilal Şimşir, “Ankara’nın Başkent Oluşu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7/20, (Kasım 1991), 207. Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu, 1923-1924*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2009, 51-54.

¹² İngiltere daha Şubat 1923 gibi erken bir tarihte, TBMM’nin başkenti Anadolu’ya taşıyacağı konusunda bir takım bilgiler toplamıştı. Böyle bir ihtimal karşısında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 2 Ağustos 1923’te Fransa, Japonya, İtalya ve ABD nezdinde temasta bulunmuş ve diplomatik misyonların Ankara’ya gitmeyip, İstanbul’da kalmasını istemişti. Çünkü “Ankara’da onurla ve konfor içinde oturulamazdı.” Şimşir, “Ankara’nın Başkent Oluşu”, 209.

¹³ Bu hareket tarzı neticesinde Amerikan temsilciliği görevlilerinden Maynard Barnes, Wallace Treat ve Howland Shaw birer ay dönüşümlü olarak Ankara’da mümessillik vazifesini sürdürmüşlerdir. Köse, *Bristol’un Rolü*, 400.

¹⁴ Köse’ye göre Amiral Bristol’ün Ankara’ya gitmesinin nedenleri arasında başkentin yeniden İstanbul’a taşınmasının mümkün olmadığını artık büyük devletler tarafından anlaşılması, Bristol’ün Amerika’nın Ankara’daki elçiliği için verilecek arsayı

sırada, iki ülke arasında 20 Nisan 1917'de ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle kesilmiş olan ilişkiler henüz iade edilmemiş durumdaydı. Çünkü Lozan sonrasında ABD ile Türkiye arasında 6 Ağustos 1923 tarihli bir antlaşma imzalanmış ancak Senato bu antlaşmayı 18 Ocak 1927'de onaylamayı reddetmişti. ABD'nin ret kararı karşısında TBMM de 6 Ağustos 1923 tarihli antlaşmayı onaylamamış ve neticede, Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler resmîyet kazanmamıştı.¹⁵ İlişkilerin resmîyete dökülmesi yine Amiral Bristol'un çabaları sonucunda gerçekleşen 17 Şubat 1927 tarihli "Modus Vivendi" ile gerçekleşmiştir.¹⁶ Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra 9 Mayıs 1927'de Washington Hükümeti, Ankara'ya büyükelçi olarak Grew'un atanacağını bildirmiş ve görüş istemiştir.¹⁷ Ankara Hükümeti ise 22 Mayıs tarihinde bu teklifi kabul etmiştir.¹⁸

Grew, 1 Ağustos 1927'de "Leviathan" gemisine binerek New York'tan ayrılmış ve 18 Eylül'de İstanbul'a gelmiştir. 21 Eylül'e kadar İstanbul'da kaldıktan sonra 22 Eylül 1927'de Ankara'ya ulaşmıştır.¹⁹

Grew, hatırlarında İstanbul'dan başkent Ankara'ya, "Anadolu Ekspresi" ile gerçekleştirdiği yolculuğuna ilişkin ilginç bilgiler vermiştir. "Yolculuğun on beş saatten az bir zaman" sürdüğünü ifade eden Grew, bu kısa yolculuğa sevinir. Çünkü seyahati öncesinde, İstanbul'daki elçilik çalışanlarından Ankara'ya yolculuğun daha birkaç sene evveline kadar yirmi beş saat sürdüğü bilgisini almış olduğundan, on beş saatlik kısa yolculuk onu mutlu etmiştir.²⁰

Grew trenin Ankara'ya yaklaşması esnasında, o zamanki Ankara'nın birkaç kilometre dışında yer alan ve Mustafa Kemal Paşa'nın 1925'te kuruluş sürecini başlatmış olduğu çiftlikten söz etmiştir. Çiftlikteki güzel görümlü binaların varlığından bahseden Grew, buralarda her türlü sebze ve meyvenin yetiştirildiğini belirtir.²¹ Grew'un bundan sonraki izlenimleri de Ankara'nın henüz modern bir kent manzarası arz etmekten oldukça uzak görüntüsüne ilişkindir. Grew'un resmettiği Ankara, sokaklarında keçilerin dolaştığı bir kasabadır. Kurak iklimi nedeniyle yaşanan su sıkıntısına dikkat çeken Grew, Evkaf Vekâletinden kiralanan Amerikan Sefareti'nin bahçesindeki çimenlere şaşırmıştır.

"... Uzun süren kurak mevsime bağlı olarak son altı gün içinde gelen su yetersiz kalmış ve (bu durum) komşu kuyulardan su satın alınmasını gerektirmişti. Her halükarda iyi bir banyo yapma imkânı buldum. Bize ayrılmış olan üç yatak odası, iki banyo, iki oturma odası, balkon, çalışma odası, salon ve üç büronun bulunduğu hâkim noktadan, o zamanki ismiyle Amerikan Delegasyonunu barındıran karşıdaki küçük binayı görmek mümkündü. Bu villalar ile demiryolu istasyonu arasında kalan toprak parçası zamanında bir bataklık olup, buradan sıtma neşriyatıyla görevlendirilmiş anofel sivrisinekleri gelmekteydi. Bataklık şu anda kurutulmuş olup, hâlihazırda kenarında bir haşmet içinde Belediye Parkının Müdürüne ait ikametgâh ve müdür yerinde kalsa dahi, tuzlu toprak üzerinde herhangi bir şey yetişmediği için parkın kendisi faydasız bulunmuş ve parsellere ayrılarak münferit binalar yapılmak üzere satışa arz edilmişti..."²²

Görüldüğü gibi Grew, 1920'lerin sonundaki Ankara için; içerisinde keçilerin dolaştığı, su sıkıntısı nedeniyle kuyu suyu tüketilen, bina azlığı nedeniyle yabancı temsilciliklerin sorun yaşadığı bir Anadolu kasabası tasvir etmektedir. Grew sadece Ankara'daki yabancı temsilciliklerin değil, Türk resmî makamlarının da mekân sıkıntısı

inceleme düşüncesi ve hepsinden de önemlisi Amerikan misyoner okulları ve hastanelerine ilişkin hususları doğrudan Ankara'da görüşmek istemeseydi. Köse, *Bristol'un Rolü*, 394, 401.

¹⁵ 6 Ağustos 1923 tarihli antlaşma ve ABD Senatosunun reddi konusu için bkz. Özkan, *Türkiye-ABD İlişkileri*, 287 vd. Köse, *Bristol'un Rolü*, 367 vd. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, 89, 110. Semih Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, 1923-1938*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2020, 67 vd.

¹⁶ Armaoğlu, *Türk-Amerikan Münasebetleri*. 111. Köse, *Bristol'un Rolü*, 497 vd. Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, 77 vd. Latince "Modus vivendi", "yaşam tarzı" anlamına gelip, liberalizmin siyaset literatürüne ait bir terimdir. Bununla birlikte terim uluslararası hukukta, anlaşmazlık halinde bulunan iki devletin, bu anlaşmazlığın çözümünü ileriki bir tarihe bırakarak geçici bir durum ile yetinerek aralarındaki siyasal ilişkileri başlatmak anlamında kullanılmaktadır. Terim hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cennet Uslu, "Liberal Tarafsızlık ve Modus Vivendi", *Turkish Studies*, 9/2, (Winter 2014), 1539-1556. Enzo Rossi, "Modus Vivendi, Consensus, and (Realist) Liberal Legitimacy", *Public Reason*, 2/2, (2010), 21-39.

¹⁷ Köse, *Bristol'un Rolü*, 500. Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, 86.

¹⁸ BCA. 30. 18. 1. 1. 24. 33. 2, (22.05.1927)

¹⁹ Grew, *Çalkantılı Dönem*, 95-98. Grew, *Yeni Türkiye*, 19-27.

²⁰ Grew, *Yeni Türkiye*, s. 27. Grew hatıralarında, Ticari Ataşe Gulian Gillespie'nin Ankara'ya ilk gelişinde on beş günlük bir seyahat yapmak zorunda kaldığını bizzat kendisinden dinlediğini aktarmıştır. Gillespie'nin Ankara'ya ilk yolculuğu Milli Mücadele'nin devam ettiği sırada 26 Aralık 1921'de gerçekleşmiş olmakla birlikte, bu yolculuk aslında 11 gün sürmüştür. Gillespie, Washington'a gönderdiği raporunda seyahatinin ayrıntılarını Amerikan yatırımcıları üzerinde güven oluşturacak bir surette aktarmış, seyahati boyunca hiçbir zorluk, engelleme ya da eşkıyalık belirtisi yaşamadığını ifade etmiştir. Özkan, *Türkiye-ABD İlişkileri*, 340.

²¹ Grew, *Yeni Türkiye*, 27.

²² Grew, *Yeni Türkiye*, 28.

içerisinde olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim 22 Eylül'de Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey'le ilk temasına ilişkin izlenimlerinde bu hususa yer vermiştir. "...Hariciye Vekâleti, içi insan kaynayan izbe ve rengi uçmuş, pek viran bir binada yer alsa da yakın tarihte yeni binasına taşınacaktı. İves ve ben Vekil'in fare deliğine sokulduk-buraya oda demeye dilimiz elvermiyordu-..."²³

Charles Hitchcock Sherrill'in hatıralarında Grew'a kıyasla Ankara'ya çok daha geniş yer ayırmış olduğu görülmektedir. Grew'un 1932'de Tokyo Büyükelçiliği'ne görevlendirilmesi üzerine Washington Hükümeti tarafından Ankara Büyükelçiliği'ne tayin edilen Sherrill²⁴ öncelikle eski ve yeni başkentleri taşıdıkları anlam açısından kıyaslamıştır. Ona göre İstanbul, güzel ve ışıltılı yüzünün arkasında yıkılmış bir imparatorluğun eski zihniyetini sembolize etmektedir. Bu nedenle "Yeni Türkiye"nin milli kimliğini ve "Türk vatandaşlarının" hayata bakış açısını anlamak için İstanbul bir şey ifade etmemektedir. Sherrill'a göre "Yeni Türkiye"yi tanımak için eskiyi sembolize eden İstanbul'a değil; yeniliği ve devrimi sembolize eden Ankara'ya bakmak gerekir.

"...Fakat okuyucularıma şimdiden şunu da haber vermek isterim ki, güzelliklerle dolu İstanbul, artık eskisi gibi Türkiye'nin ta kendisi olmaktan çıkmıştır. Artık İstanbul'u bilen, Türkiye'nin bütün milli hayatını ve yaşayış tarzını öğrenmiş sayılmamaktadır. Türk devrimi milletin hayat yapısını gözler önüne sermiştir. Bugün Türkiye'yi gerçekten bilmek, İstanbul'un yeni gelen yabancılara gösterdiği güzel yüzünden çok farklı olduğunu kavramakla mümkündür. Türkiye'yi tanımak için çok daha uzaklara, Anadolu'nun içine, milletin kalbine doğru gitmek lazımdır. Her şeyden önce de Türkiye'nin kalbinin çarptığı yer olan Ankara'ya kadar çıkmak gerekir..."²⁵

Sherrill sadece taşıdıkları anlam değil; sahip oldukları iklim ve fiziki koşullar açısından da bir karşılaştırma yaparak, her açıdan Ankara'yı İstanbul'a kıyasla avantajlı ve daha sağlıklı bir şehir olarak görmüştür. Sherrill'e göre Ankara'nın bu özelliği, ona dinamizm kazandırmaktadır. Her şeyden önce bu kadar sağlam bir hükümet merkezine sahip olmakla övünebilecek başka bir millet yoktur. İkinci olarak "...Karadeniz'in fırtınasıyla İstanbul'u kaplayan sisli, rutubetli, yağışlı ve kasvetli havanın yerini alan tertemiz havasıyla Ankara, sıhhi bir şehirdir...". Paris, Berlin, Londra ve hatta Washington'la kıyaslandığında Ankara "cana can katan bir iklime sahiptir." Sherrill'a göre insanı diri ve sağlıklı tutan bu hava, kanunları yapan milletvekillerine de elbette büyük bir kuvvet kazandırmaktadır.²⁶ Görüldüğü gibi Sherrill, Avrupa diplomasisinde Osmanlı Devleti için kullanılan "Hasta Adam" tanımlaması ile İstanbul'un nemli iklimi arasında bir bağ kurmuştur. Oysaki Ankara'nın iklimi insana kuvvet vermektedir. Mustafa Kemal, milletini her an tehlike altında bulunan İstanbul'dan çekip çıkarmış ve Anadolu'nun merkezine götürerek yepyeni bir başlangıcın altına imza atmıştır. Ona göre başkentini İstanbul'dan Ankara'ya nakli, eski ile kopuşu ve Türk milleti için yeni bir başlangıcı sembolize etmektedir. Böylece Sherrill, Ankara'nın coğrafi konumu itibarıyla sahip olduğu stratejik önem ve savunma avantajına temas etmiştir.

"...Milli Hükümet merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya büyük bir limanda bin türlü menfaatin çatıştığı, türlü tehlide açık bir şehirden Anadolu'nun ortasında yüksek bir yaylaya taşınması gerçekten dikkate değer bir olaydı. Bu yeni başkentte hükümetler hiçbir tehdit altında kalmadan memleket meselelerini sakin bir şekilde gözden geçirebilir, ülkenin beklediği refah ve kalkınmanın şartlarını çok daha rahat bir şekilde hazırlayabilirlerdi..."²⁷

Sherrill'in hatıralarındaki Ankara'nın çehresi, Grew'in tasvirinden oldukça farklıdır. Unutulmamalıdır ki Grew, Eylül 1927'de Ankara'ya geldiğinde susuz, çorak ve bakımsız küçük bir Anadolu kasabası görünümündedir. Oysa Mayıs 1932'de Ankara'ya gelen Sherrill, Ankara'nın bu görüntüsünden sıyrılıp yeni bir kent havasına bürünmüş haliyle karşılaşmıştır. Bununla birlikte şehirdeki eski Roma yapılarının, yeni inşa edilmekte olan yapılarla uyumuna da dikkat çekmiş ve Ankara'nın yeni haliyle eski medeniyetlere de kucak açan, onu sahiplenen yönüne

²³ Grew, *Yeni Türkiye*, 29, Grew, *Çalkantılı Dönem*, 98.

²⁴ Sherrill'in Ankara Büyükelçiliğine tayini hakkında bkz. BCA. 30. 10. 267. 801. 26, (02.05.1932)

²⁵ Charles H. Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, Çev. A. Basad Kocaoğlu, İstanbul: İlgı Yayınları, 1. Baskı, 2006, 12.

²⁶ Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, 16-17.

²⁷ Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, 78-79. Başkentini istilaya açık bir pozisyondaki İstanbul'dan Anadolu'nun güvenli bir noktaya taşınması fikri, Alman Von der Goltz Paşa'dan miras olarak kalmıştır. Onun 1883'te Sultan II. Abdülhamit tarafından Mekteb-i Harbiye'ye iki yıllık görev için atanması ve okulun eğitim programında yaptığı önemli değişiklikler, bu okuldan mezun olan ve son döneme damgasını vuran asker kökenli devlet adamlarına üzerinde derin izler bırakmıştır. Goltz Paşa, kaleme aldığı eserlerle de yönetici kuşak üzerinde etkili olmuştur. İlk olarak 1897'de kaleme aldığı ve sonrasında kitaplaşarak 1905 ve 1908'de yayınlanan "Devlet-i Âliye'nin Zaaf ve Kuvveti" başlıklı eserinde başkentini Konya ya da Kayseri'ye veya daha da iç kesimlere taşınması tavsiyesinde bulunmuştur. Von der Goltz Paşa, *Devlet-i Âliye'nin Zaaf ve Kuvveti*, Mütercimi: Zaimzade Hasan Fehmi, Kahire: 1324, 53. Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", 191-192.

temas etmiştir. Geniş caddeleri, ışıklı yolları, elçilik binaları, resmî devlet dairelerinin yanında, Roma ve Bizans kalıntılarının şehre ayrı bir hava kattığını belirtir.

"Ankara'nın hükümet merkezimiz Washington ile benzerliği gariptir. Bakanlıkların bulunduğu mahalden eski Ankara'ya giden geniş ağaçlı cadde, Washington'un Massachusetts caddesine ne kadar benzer. O da tatlı, yumuşak bir yokuşla yükselir. Yukarıya, tepeye, Cumhurbaşkanının vakarla duran konağına giden caddenin iki tarafından tam iki düzineyi bulan elçilikler ve maslahatgüzarlıklar var. Bu elçiliklerin bazıları, Washington'da bile öğünebileceğimiz kadar güzel binalardır. Geceleri eski şehirden yukarıya doğru bakarken Çankaya caddesini aydınlatan sayısız elektrik lambaları, şehri yıldızlarla çevrelemek isteyen elmaslı zincire benzer. Bu güzel caddenin insanda bırakacağı unutulmaz iz, sırtlardan aşağıya inerken aşağıda Anadolu ovasının öte yanında göreceğimiz güzel manzaradır. Evet, bu inanılmayacak kadar güzeldir. Eski ve yeni, Ankara'nın el ele vermesiyle meydana gelen dekor gerçekten hem güzel hem enteresandır. Eğer modern yapılardan, yeniliklerden hoşlanıyorsanız biraz önce sözünü ettiğimiz Gazi Terbiye Enstitüsü veya Musiki Mektebini, diğer benzeri kuruluşları geziniz. Şayet eskiye, antikaya merakınız varsa gayet mükemmel düzenlenmiş müzede Etiler medeniyetine ait zengin koleksiyonu görebilirsiniz. Bu koleksiyonu süsleyen eşyalar milattan 4.000 yıl öncesine kadar dayanan ve Ankara'ya birkaç saatlik mesafede bulunmuş tarihi eşya ve yapılarıdır. İstasyonun arka yakasında devam eden kazı ile meydana çıkarılan Frigyalılara ait harabeleri de görebilirsiniz. Daha olmazsa Roma, Bizans ve Selçuklu istihkâmlarını, kendilerinden önceki çağlarla kıyaslayabilmek için kaleye çıkınız. Burada göreceğiniz Augustus mabedi, sanki asrımızın mimarisi ve tekniğiyle boy ölçüşmek ister gibi iddialı durmaktadır... İlk Başkanımız General Washington'un, hükümet merkezini Philedelphia'dan Washington'a taşıdığı gibi Mustafa Kemal de Ankara'yı İstanbul'a tercih etmişti..."²⁸

Bu anlatılarından Batı kamuoyundaki imajının aksine, Sherrill'in Türkleri medeniyeti yok eden değil; koruyup katkı sağlayan bir millet olarak gördüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca Sherrill'in, iki ülke başkentleri ile liderlerini birbirine benzetmesi dikkat çekicidir.

Sherrill'dan sonra 1933-1936 yılları arasında büyükelçilik görevini üstlenen Robert Peet Skinner, Kasım 1934'te Paris'teki Amerikan Kulübü'nün bir ziyafeti sırasında yaptığı konuşmada başkent değişikliği konusuna değinir. "*İstanbul gibi parlak bir inci olan*" şehrin terk edilerek başkent Ankara'ya nakledilmesine başlangıçta hayret ettiklerini ancak Ankara'nın gelişimi adına gördükleri manzaranın kendilerinde daha büyük bir hayranlık uyandırdığını ifade etmiştir. Skinner'e göre Türkiye'ye gelen yabancılar Ankara'ya gittikleri zaman "*Amerika'nın garbindaki şehirlerin inkişaf ettiği bir tarzda büyüüp imar edilmiş*" bir şehirle karşılaşmaktadırlar.²⁹

"Yeni Türkiye" nin yeni başkenti olarak Ankara'ya, Amerikan basını da ilgi göstermiştir. Gazeteci Charles Stewart, 1927'de siyasî ilişkilerin iadesinden sonra Türkiye'ye görevlendirilecek büyükelçiye dair kaleme aldığı uzun bir yazıda, başkent değişikliği konusuna da temas eder. Her şeyden önce "*Başkent Konstantinopolis güzel bir şehir*" olmakla birlikte "*Cumhurbaşkanı Kemal'in başkenti Angora'dır.*" Stewart'a göre "*Konstantinopolis'i meydana getiren faktörler*" ve sembolize ettiği değerler aslında Mustafa Kemal'in başkenti Ankara'ya taşımasının nedenlerini oluşturmaktadır. Her şeyden önce İstanbul, eski imparatorluk ile özdeşleşen onun ruhunu yansıtan bir şehirdir. İkinci olarak "Konstantinopolis", işgali kolay bir merkezdir. Büyük güçler, kruvazörlerini buraya gönderip işgal edebilirlerdi ki, bu yaşanmamış bir durum değildi. Stewart'a göre Mustafa Kemal'in kafasındaki başkent ulaşılması zor bir yer olmalıydı. Mustafa Kemal bu özelliği "Angora"da bulmuştu. "*Küçük Asya'nın ortasında ulaşılması oldukça zor bir taşra kasabasıydı... Bin Bir Gece Masallarından kalma, tipik, geri kalmış bir Türk kasabasıydı.*" Stewart, Ankara'nın burada görev yapacak yabancı diplomatlar için zor bir yer olduğuna noktasın da temas etmekteydi. Ona göre Ankara canlılıktan uzak, oldukça durağan bir sosyal hayata sahip olduğu için kasvetli bir yerdi. Buraya gelecek diplomatlar eğer "*kaba davranışları görmezden gelebilirse... bu sefil delik...*" onlar için çok da kötü bir yer olmayacaktı.³⁰

Stewart'ın bu ifadelerinden Ankara'nın, Amerikan basınında bırakmış olduğu izlenimi öncelikle görmek mümkündür. İkinci olarak Amerikan kamuoyunda, Anadolu insanının kaba davranışlar sergileyen bir karaktere sahip olduğu algısının devam ettiği de açıkça görülmektedir.

²⁸ Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, 17-18, 80.

²⁹ BCA. 30. 10. 267. 802. 24, (06.11.1934).

³⁰ Charles R. Stewart, "Socially Inclined Not Eager for Turkish Ambassadorship", *The Brownsville Herald*, 18 May 1927, 4.

Frederic J. Haskin de “Türkiye’nin başkenti neden değiştirildi” sorusuna yanıt aramıştır. Haskin’e göre Türk devlet adamları, saldırıya açık konumu nedeniyle İstanbul’un, Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti olmaya devam edemeyeceği düşüncesindedirler. Bu doğrultuda “Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk milliyetçi partisi Türkiye’nin ortasında, güçlü bir savunmaya sahip yeni bir başkent kurmak istemiştir.”³¹ Görüldüğü üzere Haskin için başkent değişikliğinde öncelikli faktör eski ve yeni zihniyetlerin temsili meselesi değildir. O, jeostratejik konumun öncelikli faktör oluşuna dikkat çekmiştir.

Haskin’in bu yazısında dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise şehir isimlerinin yazımı olmuştur. Haskin, şehir isimlerini Türkçe yazılışlarıyla verildikten sonra, yanlarında parantez içinde “Constantinople” ve “Angora” ifadelerine yer vermiştir. Bu önemli bir değişikliktir, çünkü Amerikan basınında başkent isimleri 1930'lara kadar sadece “Constantinople” ve “Angora” kelimeleriyle ifade edilmiştir.³² Nitekim Büyükelçi Sherrill’in da bu noktaya temas ettiği görülür. Sherrill’a göre yabancılar “bu şehir için Constantinople adını kullanmaya” o kadar alışmıştır ki, artık “İstanbul” demekte güçlük çekmektedirler. Bununla birlikte Türkiye’nin Posta Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü tarafından, merkezi İsviçre’de bulunan Uluslararası Posta, Telgraf ve Telefon Teşkilatı’na yapılan müracaatla “Constantinople” yerine “İstanbul” adının kullanılması talebinin resmen iletildiğini ifade eden Sherrill, 3 Ocak 1929’dan itibaren bu şehrin resmî adının “İstanbul” olduğunu notlarına eklemiştir. Sherrill için nasıl ki Oslo, Christiania; Leningrad, St. Petersburg; New York, New Amsterdam adını “kesin olarak silip süpürmüşse” artık “İstanbul adı da Constantinople adını öylece ortadan kaldırmıştır.”³³

Amerikan basını yeni başkent için “Angora” yerine “Ankara” kullanımını benimsedikten sonra bu yeni kelimenin etimolojisine de ilgi göstermiştir. Francois Psalty, bu yeni yazım ve telaffuzun “Yunanca ‘Ankyra’ ya da Latince ‘Ancyrum’dan” türemiş olduğuna ve “çapa” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Şehir için şimdiye kadar kullanımda olan “Angora” sözcüğünün Yunan mitolojisiyle de örtüştüğüne işaret eden Psalty, Frig Kralı Midas’ın şehri kurmuş olduğu ve şehrin çapa şeklindeki üç dağın eteklerinde yer alması nedeniyle bu şekilde adlandırıldığı bilgisini paylaşmıştır. Ancak Psalty’e göre “eski düzene ait pek çok şeye savaş açmış olan Mustafa Kemal” bu kalıplaşmış geleneği de reddetmiştir. Psalty, “Türklerin tarihsel kökenlerine ilişkin önemli bir araştırmaya istinaden” Mustafa Kemal’in, Büyük İskender’in istilasından çok önce Türklerin Anadolu’ya yerleşmiş ve bu kelimeyi de beraberlerinde getirmiş oldukları” iddiasına değinmiştir. Gazi’ye göre Ankara, “Türklerin atası olan Hititlerin takip ettikleri ve böylece 3.500 yıl önce Orta Anadolu yüksek platosuna gelerek yerleştikleri bir nehrin ismidir.” Hititler bu nehrin isminin gelecek kuşaklar tarafından unutulmasını istemediklerinden şehre bu adı vermişlerdir.³⁴

Yukarıda 1927’de Ankara’ya gelen Grew ile 1932’de Ankara’ya gelen Sherrill’in ifadelerinin çok farklı olduğunu, Sherrill’in Grew’a göre daha modern, daha gelişmiş bir şehirle karşılaştığını ifade etmiştik. Nitekim 1930’ların Ankara’sına ilişkin Amerikan basınında yer alan haberlere bakıldığında, 1920’lerin Ankara’sına göre çok farklı bir tasvirin varlığı dikkat çekmektedir. Örneğin William T. Ellis, *The Sunday Star* gazetesindeki yazısında, Türklerin “derin çölde bir başkent” yarattıklarından söz etmektedir. Ellis, şehrin geçirmiş olduğu dönüşümü şu cümlelerle ifade etmiştir: “Ankara’yı ilk olarak ziyaret ettiğimde burası, taş ve kerpiçten inşa edilmiş küçük bir

³¹ Frederic J. Haskin, “Answer to Questions”, *The Evening Star*, 30 November 1932, A-8.

³² Stewart, “Socially Inclined Not Eager for Turkish Ambassadorship”, 4. İsim değişiklikleri konusuna temas eden bir diğer isim Thomas Adamson olmuştur. Adamson, “Konstantinopolis’in eskiden Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olduğunu ancak Mustafa Kemal’in bunu “Angora”ya taşıdığını yazmıştır. Thomas Adamson, “Gott Und Kemal”, *New Britain Daily Herald*, 17 November 1928, 6.

³³ Sherrill, *Selanik’ten Gelibolu’ya*, 10. Amerikan basını, Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Temmuz 1927’de İstanbul’u ziyareti sonrasında, “Constantinople” olarak bilinen bu şehrin adının “Kemal” olarak değiştirileceği iddiasında bulunmuştur. “Mustapha Kemal Proposed New Name for Constantinople”, *The Evening Star*, 4 July 1927, 1. C. P. Williamson, “Turkish Capital Name Suggested”, *New Britain Daily Herald*, 2 September 1927, 5. Mustafa Kemal’in İstanbul ziyareti sonrasında Türk kamuoyunda başkentin yeniden İstanbul’a taşınacağı söylentileri Amerikan basınında yer almıştır. “The Evening Star” gazetesi söylentilerin çok uç bir noktaya ulaşması nedeniyle, Hükümetin yarı resmî yayın organı olarak nitelendirdiği, “Milliyet” gazetesinin bu konuya ilişkin bir yazı kaleme almak zorunda kaldığına temas etmiştir. “Turkish Rumor Denied”, *The Evening Star*, 13 August 1927, 1. Söz konusu yazı hakkında bkz. Siirt Mebusu Mahmud, “Hükümet Merkezi: Ankara!”, *Milliyet*, 12 Ağustos 1927, No. 537, 1.

³⁴ Psalty’nin burada bahsettiği şey, “Türk Tarih Tezi” olarak bilinen tezdir. Psalty, bu tezin aslında Oxford Üniversitesi Profesörlerinden Ramsay’in, 3.500 yıl önce Anadolu’ya birtakım göçmenlerin gelip yerleşmiş oldukları tezinin üzerine kurulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu konu üzerinde Chicago Üniversitesi’ne mensup arkeologların da Anadolu’ da kazılar yürütmekte olduğunu hatırlatır. Francois Psalty, “Kemal Starts Row by Denying Midas Founded Turkish Capital”, *The Sunday Star*, 19 July 1931, Part 2, 3. Chicago Üniversitesi adına Yozgat Alişar Höyük’te Amerikalı arkeologların yaptıkları çalışmalar ve bunlara izin verilmesi hakkında bkz. BCA. 30. 18. 1. 2. 24. 73. 11, (04.11.1931) ve BCA. 30. 18. 1. 2. 24. 73. 19, (04.11.1931).

*kasabaydı. Bugün ise Avrupa ve Amerika'nın en iyi şehirleri ile kıyaslanabilecek geniş bulvarlara, iş ve hükümet binalarına, müstakil evlere ve sayısız modern apartmanlara sahiptir...*³⁵

Ankara'nın geçirmiş olduğu fiziksel değişimin yanı sıra şehrin sosyal hayatında görülen canlanma da Amerikan basınının dikkatini çekmiştir. Basının konuya ilişkin yaklaşımında dikkat edilmesi gereken husus, şehir hayatındaki canlanmanın "Amerikanlaşma" hareketi olarak değerlendirilmesidir. Amerikan gazetelerinde, Ankara'da her geçen gün sayısı artmakta olan eğlence mekânlarından caz müziklerinin yükseldiği, Avrupa'nın dört bir köşesinden gelen dansçı kızların bir zamanlar han olarak kullanılan, şimdilerde ısıltılı eğlence mekânlarına dönüşen yerlerde sahne aldığı ifadeleri okunmaktadır. Atatürk Orman Çiftliği ise Amerika'daki çiftlik modellerine benzetilmiş ve "Greenwich Village" olarak adlandırılmıştır. Ankara'nın sosyal hayatına renk katan bu tür yenilik ve değişimler "Türkiye'nin Amerikanlaşması" şeklinde tarif edilmiştir.³⁶ "Amerikanlaşma" olarak adlandırılan bu gelişimin Mustafa Kemal'in mucizelerinden biri olarak kabul edilmesi önemlidir. *The Evening Star* gazetesine göre "Diktatör Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in" Türk bürokrasisini İstanbul'dan (Konstantinopolis'ten) çıkararak, lüks denilemeyecek bir konfora sahip yeni başkent Ankara'da yaşamaya ikna edebilmesi "irade ve disiplin sahibi bir adamın, sıra dışı başarısıdır."³⁷

Yaşam tarzının değişiminde Mustafa Kemal'in rolüne dikkat çeken Amerikan basını, bunun muhafazakâr çevrelerde tepki uyandırdığına da temas etmiştir. Özel hayatında alkol ve sigaraya düşkünlüğü nedeniyle eleştirildiği, Ankara'daki canlı ve renkli gece hayatına da liderlik ettiği belirtilen Gazi'nin, muhafazakâr kesimin tepkisine neden olduğu ifade edilmiştir.³⁸

Görüldüğü gibi başkent Ankara'ya taşınması kararına başlangıçta tepki gösteren Amerikalı diplomatlar ve Amerikan basını, Ankara'da, "çölün ortasında" yeni bir şehrin, bir başkent inşaa edilmesi sürecini hayranlık verici bir olay olarak değerlendirmişlerdir. Amerikan kaynaklarında başkent değişikliğinin nedeninin, eski imparatorluk zihniyetiyle kopuşun sağlanması ve jeostratejik faktörler olmak üzere iki farklı çerçeveden değerlendirildiği görülür. Ama kaynakların hem fikir olduğu nokta Ankara şehrinin geçirdiği "mucizevi" değişimdir. 1920'lerin sonunda sıradan bir Anadolu kasabası olan Ankara'nın kısa bir süre içinde modern bir kent görüntüsüne sahip olması Amerikan kamuoyu ve resmî çevrelerinde hayranlık uyandırmış ve bu değişim Mustafa Kemal Paşa'nın başarısı olarak kabul edilmiştir.

2. Amerikan Kaynaklarında Laik Bir Türkiye'nin İnşası

Büyükelçi Grew'un hatıralarında, Türkiye'de siyasetin ve toplumsal hayatın laikleştirilmesi yolunda atılmış adımlara ilişkin değerlendirmelere de geniş yer ayırdığı görülmüştür. Bu kapsamda halifelğin kaldırılması, medreselerin ve tekkelerin kapatılması, Medenî Kanun'un yürürlüğe girmesi ve anayasadan din ifadesinin çıkarılması gibi devrimler zikredilmektedir. Grew bu devrimleri, "dinî zemindeki hükümet aleyhtarı propagandayı dayanaktan mahrum bırakacak" hamleler olarak değerlendirmiştir. "Hukuk ve adalet zamanla laikleştirildikçe, son adım olarak devletin kendini dinden ayırması kaçınılmaz bir sonuçtu" diyen Grew, köklü bir değişimin ve eski ile kopuşun varlığına işaret etmektedir.

İkinci olarak Grew'a göre, Türkiye'nin Batılılaşma yolundaki adımları bir tercihten ziyade, bir zorunluluktur. Grew klasik bakış açısıyla Türkiye'yi, İslam uygarlığının bir parçası olarak görmüştür. Ancak Türkiye'nin Batılılaşma adımları sayesinde bu uygarlıktan ayrılma süreci içerisine girmiş olduğuna da işaret eder. Bu süreç Grew'a göre Türkiye'yi bir zorunlulukla karşı karşıya bırakmıştır. Yüzünü Batı'ya dönen Türkiye'nin İslam uygarlığından ayrılması sonucunda oluşan kültürel boşluğu dolduracak bir mirastan mahrum kalması, onu önünde tek seçenek olarak Batı'yı taklit yoluna itmiştir.

"...Fakat İslamlık Türkiye'nin uygarlığıdır; Fransa gibi gerçekten Avrupalı olan ve dini, devletten ayırmış bulunan ülkelerden ayrı olarak İslamlıktan sıyrılmış Türkiye'nin, gelecekteki gelişmesine ve kültürüne temel olarak alabileceği, kendine özgü bir uygarlığı yoktur. Şimdi, bütün yapabileceği şey Batı'yı taklittir..."³⁹

³⁵ William T. Ellis, "Transformation Make Turkey Wonder of the Modern World", *The Sunday Star*, 31 July 1938, Part 1, A-5.

³⁶ "The Americanization of Turkey" olarak ifade edilmiştir. "Old Hans of Angora Echo to Jazzy Tunes", *The Bismarck Tribune*, 28 June 1930, 6. "Turkey Can Now Boast A Greenwich Village", *The Sunday Star*, 10 August 1930, Part 2, 4.

³⁷ "Modern Day Miracle", *The Evening Star*, 24 September 1937, A-5.

³⁸ "Turkey Faces Clean Up, But Kemal Exempts Self", *The Sunday Star*, 30 March 1930, Part 2, 4.

³⁹ Grew, *Çalkantılı Dönem*, 148-149. Grew, *Yeni Türkiye*, 91-92.

Günlüğünün 8 Mayıs 1928 tarihli sayfalarında bu değerlendirmeye yer veren Grew'un, henüz yolun başında sayılabilecek Türk devriminin, Tanzimat'ın kısır taklitçiliğinden öteye geçemeyeceği şeklinde bir önyargıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Grew, Batılı tarzda atılan adımların ve laik düzenlemelerin muhafazakâr kesimde doğurduğu tepkiye de temas etmiştir. Grew'a göre bu alanda gerçekleştirilen devrimler "*halkın belki büyük bir çoğunluğunda, özellikle Anadolu köylüsü arasında, ezici derecede ağır olan vergilerden daha çok hoşnutsuzluk uyandırmıştır.*" Grew, devrim yöntemini ve özellikle devrim karşıtı dinî muhalefete yönelik yaklaşımı da değerlendirmiş ve bu yaklaşımı haklı bulmuştur. "*...Eğer Gazi müsamahakâr olsa ve dinî esaslara dayanan muhalefete karşı uzlaşıcı davransaydı, kurulan eser iskambil kâğıtlarından yapılmış bir yapı gibi çoktan yıkılıp gitmiş olurdu...*"⁴⁰ Grew'un bu değerlendirmesi, devrimlerin hayata geçirilmesi sürecinde Mustafa Kemal'in benimsediği radikal tavrın izahı açısından oldukça önemlidir.

Büyükelçi Sherrill da başta Halifeliğin kaldırılması olmak üzere, Mustafa Kemal Paşa tarafından devlet ve toplum hayatının laikleştirilmesi yolunda atılan adımları değerlendirmiştir.

"Mustafa Kemal'in en büyük reformlarından birisi Batı âleminin çok az ilgisini çekti... Bu köklü ve esas reformu Batı âlemine tanıtılabilmek için Mustafa Kemal'i, İslam âleminin VIII. Henry'si olarak vasıflandırmak yerinde olur. O büyük İngiliz hükümdarı gibi Mustafa Kemal de dini, devletten ayırmak için kesin bir adım atmış ve Hilafetle Saltanatı birbirinden ayırmıştı. İstiklal ve hürriyetine yeniden kavuşmuş Türklerin yararına olarak da Hilafeti kaldırmıştı... Biz Garplılar İslam dininin ne kadar yayıldığını çok zaman unutuyoruz. Türkiye'de Hilafetin kaldırılmasını iyi değerlendiremememizin en önemli sebebi de bu unutkanlığımız olmuştur. Yoksa Türkiye'nin Hilafetten vazgeçmesinin önemini gereği kadar takdir etmemiz, anlamamız lazım gelirdi. Ancak Mustafa Kemal, şimdi de Türklerin milli bir cephe etrafından toplanmalarını heyecanla ve samimiyetle istemektedir. Artık bu Türkçülük cephesidir.

...İslam dini Halife (Sultan) tarafından kullanılmakta olan kontrole karşı hiçbir vakit karşı çıkmadı. Padişah Abdülhamit sayesinde Batı âlemi, bilhassa Batı ülkelerinin dışişleri teşkilatları, Halife'ye İslam âleminin Papası gözüyle bakıyorlardı. Onun bu sıfatla kullanabileceği nüfuzdan çekiniyorlar, hatta korkuyorlardı...

Halk üzerindeki dinî nüfuzdan kendilerine hisse çıkarmak isteyen kalabalık bir sarıklı grubu Saray etrafında toplanmıştı. Padişah idari işleri Şeyhülislam vasıtasıyla görüyordu... Bu sistem tam altı asır devam etmişti. Şimdi acaba bu sistemin fenalıklarına karşı bir kıyam fırsatı çıkmayacak mıydı? Acaba Hıristiyan Kilisesinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da siyasî protestocular çıkmayacak mıydı? Bundan başka millet hâkimiyetini, milletin yeniden alması ve millet hâkimiyetine dayanan cumhuriyetin kurulmasından, saltanatın kaldırılmasından sonra hal' edilmiş Sultan, Halife sıfatıyla milletin dininin en yüksek başı olarak kalacak mıydı? İslamiyet de bir VIII. Henry doğurmayacak mıydı?..

...Türkiye'nin dışından gelen bu dilek, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni Hilafet meselesini kökünden halletmek durumuyla karşı karşıya bırakmıştı. Gazi Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı kısa ve inandırıcı konuşmasında devlet ile dinin neden birbirinden ayrılması gerektiğini, bunun zamanının neden gelmiş olduğunu anlatmıştı. Bunun üzerine 3 Mart 1924'te Büyük Millet Meclisi'nde konu tartışılmış ve sadece Hilafetin kaldırılması değil, aynı zamanda Osmanlı hanedanı mensuplarının yurt dışına çıkarılması, medreselerin, şer'î mahkemelerin kaldırılmasına ve Evkaf Vekâletinin iptaline karar verilmişti. 29 Ekim 1923 tarihli kanunla 20 Nisan 1924 tarihli anayasanın her ikisi de "Türk Devletinin dini İslam'dır" cümlesiyle başlamaktadır. Ancak Büyük Millet Meclisi 9 Nisan 1928 tarihinde anayasadan "Türk Devletinin dini, İslam dinidir" kelimelerinin kaldırılmasına ittifakla karar verecektir.

VIII. Henry'nin İngiltere'ye yaptığını, Gazi de Türkiye'ye yapmıştı. Hilafetin kaldırılması, İslam dinini yalnız Türkiye'de hürriyetine kavuşturmakla kalmamış, aynı zamanda, Türkiye'nin köhnemiş hilafet makamının sözde dini görevi dolayısıyla Türk ve Müslüman olmayan unsurların Türklere has olması gereken işlere burunlarını sokmalarına son vermiştir."⁴¹

Görüldüğü üzere Sherrill, laik Türkiye'nin oluşumunda Halifeliğin kaldırılmasının önemini Batı dünyasında yeterince anlayamadığı düşüncesindedir. Sherrill, din ve devlet işlerini birbirinden ayıran Mustafa Kemal'i,

⁴⁰ Grew, *Çalkantılı Dönem*, 161. Grew, *Yeni Türkiye*, 108.

⁴¹ Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, 153-154, 157.

Roma Katolik Kilisesinden ayrılarak İngiltere'yi tamamen millileştiren ve Anglikan Kilisesini kuran Kral VIII. Henry'e benzetmiştir. Sherrill'in bu tür benzetme ve kıyaslamaları, Türklüğü ve Türk medeniyetini Avrupa medeniyetinin bir parçası olarak kabul ettiğinin işaretidir. İkinci olarak İslam dininin yayıldığı sahanın genişliği düşünüldüğünde bu nüfuz aracından vazgeçmenin ne anlama geldiğinin Batılılarca iyi değerlendirmesi gerektiğine işaret etmiştir. Ancak Sherrill'e göre Batılılar bu detayı gözden kaçırmaktadır. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Sherrill, Halifeliğin kaldırılmasını iç ve dış faktörler çerçevesinde ele almaktadır.

Sherrill, Batılıların gözden kaçırdığı ikinci husus olarak dinin, Doğu toplumların hayatında oynadığı role işaret etmiştir. Sherrill'a göre dinin, Doğu toplumları için hayatın her alanında ne kadar önemli bir role sahip olduğu gerçeği hatırlanacak olursa, Mustafa Kemal'in din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak ne denli radikal bir değişikliğin altına imza atmış olduğu gerçeği daha iyi değerlendirilecektir. Batı, Reform hareketi neticesinde dinin siyasal ve toplumsal hayat üzerindeki tekeline kırmayı başarmıştır. Ancak Doğu toplumları, Mustafa Kemal Paşa, Hilafeti kaldırıp laiklik esasını benimseyene kadar, böylesine önemli bir tarihi fırsatı hiçbir zaman yakalayamamışlardır. Sherrill, İslamiyet'in Halifelik makamı aracılığıyla siyasal hayatın içerisinde varlığını daima koruduğuna ve "sarıklı" kesimin bundan istifade ederek Padişah-Halife etrafında bir çıkar grubu oluşturduğuna, hatta bununla da kalmayıp, halk üzerinde de nüfuz sahibi olduğuna işaret etmiştir. Saltanatın kaldırılmasından itibaren başlayan Hilafet tartışmaları neticesinde Mustafa Kemal'in bu durumu da fırsata çevirmiş olduğuna dikkat çeken Sherrill'a göre Mustafa Kemal, zincirleri kırarak, İngiltere'de Kral VIII. Henry'nin sergilediği başarıyı ve radikal dönüşümü Türkiye için elde etmiş büyük bir liderdir. Bu sayede Türkler artık dinî bir cephede değil, milli bir cephede birleşmek imkânını bulmuştur. Dikkat edilecek olursa, Sherrill'in değerlendirmeleri, Grew'un değerlendirmeleri ile kıyaslandığında çok daha isabetli ve geniştir. Bunun nedenini görev yıllarındaki farklılıkta aramak gerekir. Grew'un görev yılları devrimlerin sonuçlarının tam olarak ortaya çıkmadığı bir döneme tesadüf etmiştir. Oysa kısa olmakla birlikte, Sherrill'in görev yılları, devrimlerin sonuçlarının daha net bir şekilde gözlemlenebildiği, Batılılaşma yolunda daha fazla mesafe alındığı 1930'lar Türkiye'sine tesadüf etmiştir. Bu nedenle değerlendirmelerinin daha somut veriler üzerine temellendirildiği görülür.

Amerikan basını, başta Halifeliğin kaldırılması olmak üzere laik devlet ve toplum hayatının inşası yolunda atılan düzenlemelere ilgi göstermiştir. Halifeliğin kaldırılması, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmaya karar veren Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın en önemli siyasî hamlelerinden biri olarak kabul edilmiştir. "*Kemal, ulusu dinin zincirlerinden kurtarmak istemektedir.*"⁴² Amerikan basını Mustafa Kemal'in Halifelige son verme nedenlerini iç ve dış faktörlerde aramış, bu noktada iç ve dış siyaset açısından Halifelik makamının artı ve eksileri masaya yatırılmıştır. Halifelik makamı, dünya Müslümanlarının ruhanî lideri olarak Ankara Hükümeti için önemli bir prestij ve güç kaynağı olmakla birlikte, "*taşradaki devrim karşıtı muhalif güçlerin merkezi*" olma potansiyeline de sahiptir. Ankara Hükümeti için öncelik, rejimi iç tehlikelere karşı korumak olduğundan, dış politikadaki bu güçten vazgeçilmiştir. İkinci olarak halifeliğin kaldırılması, Türkiye'yi uluslararası alanda büyük bir sorumluluktan da kurtarmıştır. Türkiye artık, sadece 15 milyon Müslüman nüfusa sahip olmasına rağmen tüm dünya Müslümanlarının liderliğini yapmak gibi ağır bir siyasal sorumluluk karşısında değildir.⁴³

Amerikan basınında konuyla ilgili yanlış içerikli haberlere de yer verildiği görülür. Örneğin *New Britain Daily Herald* gazetesi Londra kaynaklı haberinde bundan böyle Halifelik makamının TBMM tarafından temsil edileceği bilgisini paylaşmıştır.⁴⁴ Yanlış bilgilerin yer aldığı bir diğer haberde ise "*şimdi tahttan indirilmesi ve sınır dışı edilmesi teklif edilen Sultan Abdülmecit Efendi'nin, Kasım 1922'de amcası VI. Mehmet'in sürgüne gönderilmesinden beri iktidarda*" olduğu belirtilmiştir.⁴⁵ Burada dikkat çeken ifadelerden ilki, Mehmet Vahdettin'in 17 Kasım 1922'de kendi iradesi ile ülkeyi terk etmesi olayının, sürgün olarak nitelendirilmesidir. Dikkat çeken ikinci ifade ise yalnız "Halife" unvanına sahip Abdülmecit Efendi'ye "Sultan" unvanının verilmesidir.

⁴² "Turkey to Deport Caliph and Harem", *The Evening Star*, 3 March 1924, 16. "Harem Startled At Order to Move", *The Indianapolis Time*, 3 March 1924, 2.

⁴³ "Mohammedan Expansion", *The Minnesota Fiery Cross*, 21 March 1924, 2. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 1923'te İzmit'te gazetecilerle yaptığı görüşmede Hilafet makamına ilişkin bir soruya bu çerçevede yanıt vermiştir. Türkiye'deki bir Halife'nin, İslam âleminin sömürge altında bulunan bir milletini bağımsızlığa kavuşturmaya gücünün yetmeyeceğini, bunu 8 milyonluk Anadolu Müslüman halkından beklemenin haksızlık olacağını ifade etmiştir. Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir ve İzmit Konuşmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 2018, 66. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu, 1923-1938*, 3. Kitap, Birinci Bölüm, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1. Basım 1995, 53.

⁴⁴ Haber, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın, "Exchange Telegraph"a yaptığı iddia edilen bir açıklamaya dayandırılmıştır. "Caliph Gone Forever", *New Britain Daily Herald*, 10 March 1924, 5.

⁴⁵ "Harem Startled At Order to Move", 2.

Basında Halifeliğin kaldırılmasının yankılarına bakıldığında siyasal sonuçların yanı sıra, olayın magazinsel boyutlarının da haber yapıldığı görülmüştür. Halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte Batı dünyasının oldukça merak ettiği “harem” yaşantısının da artık sona ermiş olduğu şeklinde yazılara tesadüf edilmektedir. Halifeliğin kaldırılması kararıyla birlikte Osmanlı hanedan mensuplarının sınır dışı edilmesi kararı, Amerikan basınında geniş yer bulmuştur. *The Evening Star* gazetesi Mustafa Kemal Paşa'nın, Halife ailesinin kadınlarının sınır dışı edilmekten muaf tutulmasını teklif ettiği, ancak Meclis'in bunu reddettiği şeklinde yanlış bir bilgi paylaşmıştır.⁴⁶

Amerikan basınına göre halifeliğin kaldırılması ve aile üyelerinin sınır dışı edilmesi kararı haremde bulunan kadınlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Haremağasının başlattığı açlık grevine diğer harem kadınlarının da katıldığı ifade edilir.⁴⁷

Amerikan basınının Türkiye'deki sosyal ve gündelik hayata dair gelişmelere de ilgi duyduğu görülmektedir. Daha seküler bir yaşam tarzının varlığına işaret edilen bu yazılarda, dinî taassuptan, eski alışkanlıklardan, bilhassa Doğu dünyasına ait birtakım geleneklerden sıyrılarak geliştirilmiş yeni davranış kalıplarından söz edilmektedir. Bu kapsamda Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ilk heykeli olarak bilinen ve Sarayburnu'nda yer alan Atatürk heykeli basının dikkatini çekmiştir. Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel'in eseri olan bu heykel, *The Evening Star* gazetesi tarafından laik ve modern Türkiye'nin sembolü olarak kabul edilmiş, “Türkiye'nin özgürlük anıtı” benzetmesi yapılmıştır. Sarayburnu'ndaki heykel her şeyden önce “*Ulus, Sultan'ın despotizminden ve din adamlarının egemenliğinden kurtaran adamın gücünü canlı bir şekilde sembolize etmektedir.*” Türkiye'de heykel konusundaki eksikliğin, insan figürünün dinen yasaklanmış olması şeklindeki eski bir gelenekten kaynaklandığı hatırlatıldıktan sonra “*Yeni Cumhuriyet'in, Halifenin sınır dışı edilmesi ve din ile devletin birbirinden ayrılarak din adamlarının gücünün kırılması sayesinde bu geleneği de ölüme mahkûm ettiği*” değerlendirilmesi yapılmıştır.⁴⁸

Amerikan basını Türkiye'de, özellikle ibadet biçimlerinin ve bu ibadetler etrafında şekillenen gündelik hayat ve davranış kalıplarının değişimine ilişkin haberlere de yer vermiştir. Bu kapsamda 1928 yılında Fuat Köprülü başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan “Dini Islah Beyannamesi”⁴⁹, Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi ve Türkçe ezan gibi düzenlemeler Amerikan basınında ilgi uyandırmıştır.

Beynamede yer alan cami ve ibadethanelerde sıraların kullanılması, camilere temiz ayakkabılar ile girilmesi, musikiye izin verilmesi ve ibadethanelere müzik aletlerinin sokulması gibi düzenlemeler basının ilgisini çekmiştir. Anadolu insanının sıkı sıkıya bağlı olduğu gelenekleri yeniden şekillendiren bu düzenlemeler Amerikan basınında “*Camilerin Kiliselere dönüştürmesiyle eşdeğer*” olarak kabul edilmiş, fesin kaldırılmasından

⁴⁶ “Fails to Save Women”, *The Evening Star*, 4 March 1924, 1. Bu yönde bir teklif Mustafa Kemal Paşa'dan değil, Trabzon milletvekili Muhtar Bey'den gelmiş ve yapılan oylama neticesinde reddedilerek hanedan mensubu kadın ve erkeklerin yurtdışına çıkarılması kabul edilmiştir. *TBMMZC*, Devre 2, İçtima Senesi 1, C. 7, 2. İçtima, 3 Mart 1340, 66-67. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, 58. Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın hanedan üyelerini yurt dışına çıkararak kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, hanedan mensubu kadınlar hakkında söz konusu kanunun esnetilmesine müsaade ettiği de bilinmektedir. Örneğin Sultan Reşad'ın büyük oğlu Mehmet Ziyaeddin Efendi'nin torunu Emel Nurcihan Hodo, 1926'da 1-1,5 yaşındayken babası Abdülbaki Bey ile Türkiye'ye gelmiştir. Abdülbaki Bey, Milli Mücadele'ye katılmış bir asker olduğundan Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'de ikametlerine müsaade göstermiştir. Bkz. Cahide Sınmaz Sönmez, “Sürgünden Vatana: Osmanlı Hanedanının Geri Dönen İlk Üyeleri (1924-1951)”, *Tarihin Peşinde*, 12 (2014), 6 vd. Yurt dışına çıkarılacak Halife ve hanedan üyelerine verilecek harcırah hakkında bkz. BCA. 30. 18. 1. 1. 9. 15. 6, (03.03.1924) ve BCA. 30. 18. 1. 1. 9. 15. 14, (06.03.1924).

⁴⁷ “Women Refuse Food”, *New Britain Daily Herald*, 4 March 1924, 24. “Turkey to Deport Caliph and Harem”, *The Evening Star*, 3 March 1924, 16. “Harem Startled At Order to Move”, *The Indianapolis Time*, 3 March 1924, 2.

⁴⁸ “Mustapha Kemal Figure To Be Liberty Statue”, *The Evening Star*, 22 September 1925, 21. 3 Ekim 1926'da açılışı gerçekleştirilen Atatürk heykelinin, 25 Ağustos 1925 tarihindeki temel atımına ilişkin bkz. BCA. 30. 10. 1. 1. 9, (27.08.1925). Sarayburnu'ndaki heykelin ardından ülkenin çeşitli kent ve meydanlarında Atatürk'ün heykelleri dikilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Seyfi Başkan, “Atatürk Dönemi Heykel”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Atatürk Dönemi, 1920-1938*, C. 3, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, Birinci Baskı 2009, 1201-1206.

⁴⁹ Beynamede Türk inkılabının, toplumsal müesseselerin “ilmîleşmesi ve millileşmesi” gibi iki önemli amacının olduğu ve toplumsal müesseselerden biri olan dinin de bu kapsamda hurafelerden arındırılması, aklın ve İslam dininin esaslarına uygun bir islahata tabi tutulması ifade edilmiştir. Ancak toplumsal tepkiler nedeniyle bu beyanname hemen uygulanamamış, ezanın Türkçeleştirilmesi, hutbelerin Türkçe okunması ve Kur'an'ın Türkçeye tercümesi gibi beynamede yer alan bazı maddeler ilerleyen aşamada uygulamaya konulmuştur. 1928 Dini Islah Beyannamesi ve bunun uygulanamamasına ilişkin değerlendirmeler için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Basım, 2005, 222-224. Mehmet Akgül, “Atatürk Dönemi Din Anlayışı ve Dini Hayat”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Atatürk Dönemi, 1920-1938*, C. 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, Birinci Baskı, 2009, 439-445. Beyannamenin tam metni ve beynamede imzası olan Yusuf Ziya Yörükân'ın değerlendirmeleri için bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, Metinler/Kişiler*, C. 2, İstanbul: Risale Yayınları, 1987, 497-502. “İlahiyat Fakültesinde Hazırlanan Layiha Etrafında”, *Vakit*, 20 Haziran 1928, No. 3753, 1-2.

bu yana Hükümetin en cesur Batılılaşma hareketi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁰ Hatta bu reform paketi, Müslümanların zihninden "kadere teslim olma, aza kanaat getirme ve hayatı durma noktasına getiren sebat gibi temel ilkeleri" silecek kadar önemli bir adım olarak görülür. Amerikan basınına göre Batı'ya canlılık ve itici güç kazandıran ilkeler, bu reform paketi sayesinde şimdi Müslüman dünyasına kazandırılmaya çalışılmaktadır. İnsanların yeteneklerini körelten ve "büyük bir deve" benzetilen bu geleneklerin ortadan kaldırılması, halkın miskinlikten çıkıp gündelik hayata katılması anlamına gelmektedir ki, bu şimdiki kadar Doğu toplumlarında görülmemiş bir şeydir. "... Bu da mucizevi şeylerin yolda olduğu anlamındadır."⁵¹

Amerikan basınında Mustafa Kemal'in dinde reform teşebbüslerini Batı taklitçiliği olarak değerlendiren gazeteler de mevcuttur. Örneğin sosyalist hareketin sözcülüğünü yapan *The Daily Worker* gazetesi, camilere ayakkabı ile girmek ve sıralara oturmak gibi düzenlemeleri, kapitalist Batı ülkelerini taklit etmek olarak değerlendirmiştir. Batılılaşmak isteyen Mustafa Kemal'in kör bir taklitçi zihniyet ile dinî ibadetleri dahi Batı ülkelerine benzettiği ifade edilir. Gazeteye göre "Mustafa Kemal, Tanrı'ya bile modern koşullara boyun eğmeye zorlamaktadır."⁵²

Amerikan basınına göre 1925'te başlayan ve 1932'de tamamlanan Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi süreci⁵³, Türkiye'de dinî hayatın millileştirilmesi yolunda atılmış çok önemli bir adım olarak ele alınmıştır. Alfabelerini değiştiren Türkler, şimdi de dinlerini "Türkçeleştirmektedir." Bu düzenleme, "İslam âleminde Kur'an'ın, yazıldığı dilden başka bir dile çevrilmesinin ilk örneği" olması açısından büyük bir kırılma anı olarak nitelendirilmiştir.⁵⁴ 3 Şubat 1932'ye tesadüf eden Kadir Gecesi'nde Ayasofya Camii'nde 40 bin kişinin katılımı ile gerçekleştiren dinî merasimde ilk kez Türkçe Kur'an ve hutbe okunmuş, bu merasim canlı radyo yayını ile halka ulaştırılmıştır.⁵⁵ Kur'an'ın Türkçe okunuşunun radyo aracılığıyla yayınlanması, Amerikan basınına göre Türk Hükümetinin "eski tabuları ve gelenekleri aşmak için attığı" bir başka adım olarak değerlendirilmiştir.⁵⁶ "Mustafa Kemal, dinî reformu daha da ileriye taşımaktadır."⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türkiye'nin, devlet ve toplum hayatının laikleştirilmesi yolunda attığı bu adımlar, Amerikan basını tarafından yoğun bir ilgiyle takip edilmekle birlikte, bu ilgi aynı zamanda büyük bir hayranlık ve takdiri de içinde barındırmaktadır. Her şeyden önce Mustafa Kemal, Müslüman Doğu dünyasında çok önemli bir uyanışın başkahramanı olarak kabul edilir. Dinî geleneklerin pençesinde kıvranan bir milletin ilk kez milli bir uyanışı gerçekleştirmiş olduğu ve bu uyanışın diğer Müslüman toplumlar tarafından da örnek alındığı gerçeği Amerikan basınında sıklıkla yer alan bir vurgudur. J. M. Kenworthy, konu hakkında kaleme aldığı uzun bir yazıda "Müslüman dünyasının, büyük bir devin uyanışı misali, derin uykusundan uyandığı" gerçeğine işaret etmektedir. Kenworthy "Doğu'nun uyanışı" karşısında Batılı liderlerin elini kolunu bağlayan kaygı verici iki faktöre dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi, Avrupa ve Amerika ile temsil edilen Hıristiyan dünyasının içinde bulunduğu iktisadî çöküntü, ikincisi ise 230 milyonluk İslam âlemini ayağa kaldıran milliyetçilik ruhudur. Bu noktada Mustafa Kemal'in Doğu dünyası içerisindeki rolüne temas eden Kenworthy'e göre "Gazi Mustafa Kemal, bugün İslam dünyası içinde yüzyıllardır ortaya çıkmış en büyük kahraman ve figürdür... O, İslamî geleneği kırmış ve Türk liberal hareketine liderlik etmiştir..."⁵⁸ Mustafa Kemal'in İslami geleneklere karşı mücadelesine temas eden isimlerden Emile Lengyel de Kenworthy gibi "Gelenekler üzerinde bu kadar ölümcül bir yıkım yapan, bu kadar büyük bir başarı elde eden" başka bir adama tesadüf edilemeyeceğinin altını çizmiştir.⁵⁹

⁵⁰ "Turk Mosques Must Install Organs, Pews, Altars and Choir, Is New Edict", *The Evening Star*, 19 June 1928, 24. "Turkish Mosques Are More Like Churches Now", *New Britain Daily Herald*, 19 June 1928, 3.

⁵¹ "Afghan Uprising Frightens Kemal", *New Britain Daily Herald*, 10 April 1929, 13. "Turkey's Reform Plans Are Halted", *The Evening Star*, 6 April 1929, 33.

⁵² "God Must Accept New Religion Forms of Turks", *The Daily Worker*, 20 June 1928, 3.

⁵³ Akgül, "Atatürk Dönemi Din Anlayışı", 448 vd. Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi çalışmaları hakkında bkz. Yasin Pişgin, "Kur'an'ın Tercümesi Meselesine Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Bakışı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/1 (2019), 54-56. Mustafa Şentürk, "Modern Dönemde Kur'an'ın Türkçeye Çevrilmesi Mâcerâsı: Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı Modernleşme Sürecinde Kur'an ve Tefsir Çalışmaları, Bildiri Kitabı*, C. 2, 2013, 497 vd.

⁵⁴ "Prayers From Koran Now Read in Turkish", *The Sunday Star*, 20 March 1932, 3.

⁵⁵ "Dün gece Ayasofya Camisinde toplanan elli bine yakın kadın, erkek, Türk Müslümanlar, on üç asırdan beri ilk defa olarak Tanrılarına kendi lisanları ile ibadet ettiler... Türkçe tekbir halkı ağlatıyor, amin sadaları asümana yükseliyordu..." "70 Bin Kişinin İştirak Ettiği Dini Merasim", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1932, No. 2784, 1. Akgül, "Atatürk Dönemi Din Anlayışı", 446-447.

⁵⁶ "Koran Put On Radio", *The Sunday Star*, 1 May 1932, Part 4, 6.

⁵⁷ "Moslem Feast of Ramadan on; To Last Month", *The Indianapolis Time*, 31 December 1932, 3.

⁵⁸ J. M. Kenworthy, "Islam's Threat To The West", *The Sunday Star*, 10 July 1932, 3.

⁵⁹ Emil Lengyel, "Turkish Dictator Gain Respect in Straits Plea", *The Sunday Star*, 17 May 1936, Part 2, D-3.

Amerikan basınına göre Mustafa Kemal sadece Türklerin değil; tüm İslam dünyasının uyanışına öncülük etmiştir. Bu noktada, onun İran'da Rıza Han'a; Afganistan'da ise Amanullah Han'a örnek teşkil ettiği fikri basında sıklıkla ele alınan konular arasındadır. Birinci Dünya Savaşı, Asya'yı uyuşukluğundan çıkarmış, Mustafa Kemal başta olmak üzere, Rıza Han ve Amanullah Han gibi "ülkelerinin geçmişle keskin bir şekilde bağlarının kopması gerektiğine inan ve modernleşmenin her türlü radikal tarzını deneyen" pek çok entelektüel lideri doğurmuştur. Amerikan basını Doğu'nun bu üç liderini, İngiliz monarşisini Cumhuriyet'e çeviren Oliver Cromwell'e benzetmiş, Mustafa Kemal, Rıza Han ve Amanullah Han'ın iktidarını "Doğulu Cromwellerin doğuşu" olarak yorumlamıştır.⁶⁰ Dikkat edilecek olursa bu üç lider için referans, Asya-İslam tarihinden değil, Avrupa tarihinden gelmiştir. Çünkü Asya-İslam tarihinde bu isimler için referans verecek, daha önce böylesine köklü bir değişimi başarmış, kişi ya da kişiler mevcut değildir. Tek başına bu değerlendirme bile, Mustafa Kemal'in başarısını göstermek açısından önemlidir.

Amerikan basını bilhassa Afganistan'daki modernleşme hareketleri ile Türkiye'deki gelişmeler arasındaki benzerliğe ilgi göstermiştir. Atatürk'e hayranlığı ile bilinen ve onu örnek almak suretiyle Türkiye'deki gelişmeleri Afganistan'da tatbik etmek isteyen Afgan Kralı Amanullah Han'ın Mayıs 1928'de Türkiye'yi ziyareti⁶¹ ve bu ziyaret sonrasında ülkesindeki reform hareketlerine hız vermesi Amerikan basınında ilgi uyandırmıştır. Bu kapsamda iki liderin ülkesinde gerçekleştirmeye çalıştığı devrimleri kıyaslayan yazılara yer verilmiştir. Her şeyden önce Amanullah Han'ın ülkesini modernleştirme çabasına rağmen, icraatları açısından orijinal olmadığı, "Mustafa Kemal'in Türkiye'ye yaşattığı devrim süreciyle onu geride bıraktığı" ifade edilmiştir. Üstelik Amanullah Han, devrimleri hayata geçirme ve devamlılık konusunda Mustafa Kemal kadar radikal ve kararlı değildir. Amerikan basınına göre Mustafa Kemal'in "devrimleri devam ettirmek için birden fazla darağacı kurmak zorunda kalışından" bu konudaki radikalizmini, anlamak mümkündür.⁶²

Amanullah Han'ın Mustafa Kemal'i taklit etmesi, ülkesinde aşırı muhafazakâr kesimlerin tepkisine neden olmuş ve Kasım 1928'de mollalar ve onların kontrolündeki muhafazakâr kabilelerin başlattıkları bir isyan neticesinde Amanullah Han iktidarı sona ermiştir.⁶³ Amerikan basını Amanullah Han'ın devrilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'yı örnek alan modernleşme hareketlerinin kesintiye uğramasının nedenlerini farklı açılardan ele almıştır. Her şeyden önce Amanullah Han'ın iktidarını kaybedişi, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'de yaptığı gibi ülkesini modernleştirmek amacıyla başladığı yenilik hareketiyle ilişkilendirilmiştir. Çünkü Mustafa Kemal gibi İslam geleneklerine karşı savaş açan Amanullah Han'a karşı, ülkesinde ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştır. İkinci olarak Amerikan basınına göre Amanullah Han, devrim konusunda Mustafa Kemal Paşa'yı takip ve onu taklit etmekle birlikte, önemli bir noktayı gözden kaçırmıştır. Amanullah Han, Türk liderinin ülkesini yabancı işgalinden kurtardıktan sonra yeni bir milliyetçi anlayış geliştirdiğini görememiştir. Ancak modernleşme çabalarına karşı Afganistan'da aşiretlerin egemenliği devam etmektedir. Ülkede feodal güçlerin söz sahibi oluşu, Amanullah Han'ın başarısızlığının asıl nedenleri arasında gösterilmiştir. Oysa Mustafa Kemal, İslamiyet'le alakası olmayan geleneklere ve bunlardan kuvvet alan feodal güçlere karşı savaş açmış ve bu ittifakı yıkmıştır.⁶⁴ Amerikan basınına göre Mustafa Kemal'in bir diğer farkı ise "kendisini taklit eden Afgan Kralı Amanullah'ın aksine değişiklikleri aşama aşama uygulamaya sokmasıdır."⁶⁵

Bu değerlendirmelerin yanında Amerikan basını, Afganistan ve Türkiye'deki siyasal gelişmeler ile devrimlerin başarısı arasındaki ilişkiye de dikkat çekmiştir. Amerikan basınına göre, Mustafa Kemal'in Haziran 1928'de "Dini İslah Beyannamesi"ni yayınlaması önemli sonuçlar doğurmuştur. Amanullah Han'ın Mustafa Kemal'i taklit ederek modernleşme programını hayata geçirmesinden rahatsız olan Afganistan'daki modernleşme karşıtı muhafazakâr güçler, bu gelişmeden daha da tedirgin olmuş ve isyan sürecini hızlandırmışlardır. Beyannamenin Afganistan'da da uygulanacağı endişesi Kasım 1928'de "Bacho Saka" olarak da bilinen Habibullah Kalakani

⁶⁰ "Afgan's Newest Ruler May Adopt Western Mode", *The Sunday Star*, 24 November 1929, 3.

⁶¹ İsmail Akbaş, "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Gezisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7/16-17 (Bahar-Güz 2008), 313 vd. Aliye Yılmaz, "Amanullah Han'ın İslahatları ve Atatürk", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (Mayıs 2010), 161 vd.

⁶² "Dressing Afghanistan", *The Indianapolis Time*, 29 August 1928, 4.

⁶³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi, 1945-1995*, İstanbul: Alkım Yayınevi, Genişletilmiş 14. Baskı, 1995, 211. Mehmet Saray, "Emanullah Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Ankara: 1995, 84-85.

⁶⁴ "Nadir Khan Takes Afghanistan Rule", *The Evening Star*, 16 October 1929, 7. "Afghanistan" *The Frontier*, 18 October 1934, 2. "Afgan's Newest Ruler", *The Sunday Star*, 24 November 1929, 3.

⁶⁵ "Turks Observe Anniversary of New Republic, Great Progress Made in Seven Years in Adoption Habits", *The Indianapolis Time*, 29 October 1930, 5.

liderliğindeki aşiretlerin ayaklanmasına neden olmuştur. Amerikan basınına göre olaya tersinden bakılacak olduğunda, Amanullah'ın devrim karşıtı güçler tarafından iktidardan uzaklaştırılması, Mustafa Kemal'in "Dini Islah Beyannamesi"ni uygulamaya sokma konusunda geri adım atmasına sebebiyet vermiştir. Bir taraftan beyannameye karşı muhafazakâr çevrelerden tepkilerin yükseldiği, diğer taraftan da "Afganistan'daki gelişmelerin büyük bir endişeyle yakından takip edildiği" Türkiye'de bu reformların şimdilik askıya alındığı değerlendirilmiştir. Amerikan basınına göre "Mustafa Kemal'in tedirgin bakışları şu an için Afganistan üzerindedir" ve bu durum onun devrimleri hayata geçirme yönteminde "yumuşamaya" neden olmuştur.⁶⁶

Görüldüğü üzere devlet ve toplum hayatının laikleştirilmesi yolunda Mustafa Kemal'in attığı adımların diğer Müslüman ülkelerde de taklit edilmesi ve modernleşme çabalarının örnek alınması Amerikan basınına ilgisini çekmiştir. Bununla birlikte gerek İran gerekse Afganistan'la kıyaslandığında Mustafa Kemal Paşa'nın laik bir sistem inşa ederken, devrim ve rejim karşıtı güçlerin ittifakını kırmak konusundaki kararlılığına ve başarısına işaret edilmiştir. Amerikan basınına göre Mustafa Kemal, sadece siyaseti değil, toplum ve gündelik hayatı kontrol altında tutan gelenekleri de yıkmak konusunda şimdiye kadar görülmuş en kararlı liderdir.

Türk toplumunda gündelik hayatın akışı içerisindeki alışkanlıkların değişimine, geleneklerin yıkımına dair Grew'un hatırlarında da önemli ayrıntılara rastlamak mümkündür. Grew, Ankara Büyükelçiliği'nde Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in şerefine verilen 14 Ocak 1928 tarihli yemekte menüdeki havyar ve ıstakoza karşı Türk diplomatların mesafeli yaklaşımından bahsetmekle birlikte, Hariciye Vekili Siyasî Danışmanı Ragıp Raif Bey'in bu ürünleri tercih ettiği bilgisini paylaşmıştır.⁶⁷ Amerikan basını da modernleşme konusunda kararlı olan Türkiye'nin gündelik hayata ilişkin eski gelenekleri terk ettiği ve Mustafa Kemal'in öncülüğünde bu konuda radikal bir tavrın sergilendiği düşüncesindedir. "Görüşleriyle aşırı derecede liberal olan Mustafa Kemal Paşa, eski dinî gelenekleri silip atmaktadır" ve bu konudaki radikal tavrı o kadar güçlüdür ki, kısa bir gelecekte Türkiye'de, dinî açıdan yasak olan domuz eti tüketimine tesadüf edilirse buna şaşırılmamak gerekir.⁶⁸ Yine basına göre, alkol tüketimi bilinen Mustafa Kemal'in kurduğu rejim bu konudaki alışkanlıkları da değiştirmiştir. "Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıl dönümü kutlamalarında sadece Ankara'da 15.000 şişe şampanyanın satıldığı" bilgisi basında yer almıştır.⁶⁹

Türkiye'de laik ve demokratik rejime yönelik saldırıların da Amerikan basınında yer aldığı ve konu hakkında farklı değerlendirmelerin yapıldığı görülmüştür. Bu çerçevede bakıldığında Şeyh Said İsyanı, İngiliz kışkırtmasıyla başlamış Kürt milliyetçi hareketinin bir sonucu olarak ele alınsa da isyanın laik ve demokratik rejimden rahatsızlık duyan ve halifeliği diriltmeye çalışan eski güçlerin tertibi olduğu fikri Amerikan basınında asıl olarak ön plana çıkarılan husus olmuştur.⁷⁰ Amerikan basınına göre "Halifeniz sizi bekliyor, Hilafet olmadan Müslümanlık mümkün değildir, mevcut hükümet din düşmanıdır" çağrısında bulunan isyancılar, Türkiye'deki devrimlerden hoşnutsuz olan ve huzursuzluklarını dile getiren kesimleri kışkırtmak amacındadırlar. "Eğer bu gerçekleşecek olursa Türkiye'deki mevcut rejimin günleri sayılıdır."⁷¹

Menemen Olayı da tıpkı Şeyh Said İsyanı gibi bir karşı devrim hareketi, laik rejimi yıkmaya yönelik bir isyan girişimi olarak değerlendirilmiştir. Rejim karşıtı "devrimcilerin... Menemen'de giriştikleri devrim hareketinin"

⁶⁶ "Afghan Uprising Frightens Kemal", *New Britain Daily Herald*, 10 April 1929, s. 13. "Afgan's Newest Ruler", *The Sunday Star*, 24 November 1929, 3. "Turkey Reform Plans Are Halted", *The Evening Star*, 6 April 1929, 33.

⁶⁷ Grew, *Çalkantılı Dönem*, 124. Grew, *Yeni Türkiye*, 64.

⁶⁸ Amerikan basınında Gazi'nin Ankara'daki çiftliğinde domuz yetiştiriciliği fikrinde olduğu, ancak bu konudaki düşüncelerini henüz halka açmadığı bilgisine yer verilmiştir. "Turks May Eat Pork Within A New Years", *New Britain Daily Herald*, 28 July 1927, 18. "Pigs, Hitherto Spurned by Moslem World, Are Favored as Fare by President Kemal", *The Evening Star*, 28 July 1927, 1. Ancak çiftlikte domuz yetiştiriciliği faaliyetlerinin hiçbir zaman yürütülmediği akademik çalışmalardan anlaşılmaktadır. Çiftlikte yürütülen hayvancılık faaliyetleri hakkında bkz. İzzet Öztoprak, *Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, 75-82. Ahsen Altıntuğ, *Atatürk Orman Çiftliği, Kuruluşundan Günümüze*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2000, 34 vd.

⁶⁹ "Turks Get Wine Again", *The Evening Star*, 6 December 1933, C-12.

⁷⁰ "Kurdish Revolt Grows", *The Indianapolis Times*, 25 February 1925, 8. "Oil Believed Back of Kurd Revolt", *The Evening Star*, 20 June 1925, 16. "Kurds Revolt Head Reported Captured", *Brownsville The Evening Herald*, 15 April 1925, 3.

⁷¹ Haberde Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen ve zor şartlarda yaşamak durumunda kalan çok sayıda mübadilin, Türkiye'deki iktisadî ve sosyal koşulların ağırlığından duydukları rahatsızlığın faturasını rejime keserek, rejim karşıtlarıyla işbirliğine gitmeleri halinde laiklik karşıtı tabanın genişleyeceği tehlikesine işaret edilmiştir. "Turkish Repulse Kurdish Rebels", *The Evening Star*, 27 February 1925, 1, 5.

Kemalist rejimi yıkmaya ve Halifeliği geri getirmeye yönelik olduğu ifade edilir.⁷² Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Menemen Olayı, bir “karşı devrim” hareketi olarak görülmektedir. Hükümetin isyan karşısında müracaat ettiği tedbirlere de temas edilmiş, “*Türk Hükümetinin bir kez daha, Halifeliğin diriltilmesi düşüncesine karşı sert önlemlere müracaat ettiği*” ve “*1925 sonrasında görülen İstiklal Mahkemelerinin bir kez daha gündeme gelebileceği*” değerlendirmesi yapılmıştır. Amerikan basınına göre isyan Hükümete, “*eski rejimle bağları olan kesimi yok etmek için gerekli meşruiyeti sağlamıştır.*”⁷³

Menemen Olayı sonrasında Sıkıyönetim Mahkemesindeki yargılamaların ardından gerçekleştirilen idamlar⁷⁴ *The Evening Star*'a göre farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Gazeteye göre bu idamlar, Osmanlı İmparatorluğu sonrasında “*modernitenin çeşitli tezahürlerinin görüldüğü*” Türkiye’de “*eski barbar geleneklerin bir kısmının hala devam ettiği*” anlamına gelmektedir. Haber başlığının, Amerikan kamuoyu tarafından kanıksanmış olumsuz Türk imajını yansıtacak şekilde “*The Terrible Turk*” olarak atılmış olması bu bakış açısını yansıtmaya açısından dikkat çekicidir. Gazeteye göre Mustafa Kemal Paşa, hızlı ve rejim karşıtları için örnek teşkil edebilecek bir cezalandırmaya başlamıştır. İdamların gerçekleştiriliş biçimi ve Türk basınında idamlara ilişkin ayrıntılı haberlerin yer alması, rejim karşıtlarına ikaz verilmesi adına bir fırsatın değerlendirilmesi olarak yorumlanır. *The Evening Star*'a göre “*meşrulaştırılmış Menemen katliamı, bir Ortaçağ dehşetidir*” ve Avrupa’da savaş sonrasında cumhuriyet idareleri kurulsun da medeniyetin her yerde tam olarak gelişmemiş olduğunun kanıtıdır.⁷⁵

Grew da konu hakkında anılarında önemli değerlendirmelere yer vermiştir. Grew’a göre Menemen’deki olayın doğrudan doğruya hükümet aleyhine yöneldiği ve isyan karakteri taşıdığı açık olmakla birlikte, bu hadise kendi başına çok da önem taşımamaktadır. Grew bu noktada, hükümetin neden sıkıyönetim ilan etmiş olduğu sorusuna yanıt aramıştır. Öncelikli olarak irticaî karakterdeki isyan hareketinin bastırılması, Cumhuriyet karşıtlarına, rejim karşıtı gerici unsurların lideri konumundaki “hocalara” iyi bir ders vermek adına önemli bir fırsat olmuştur. Grew’un bu konuda, Amerikan basınının değerlendirmelerine yakın bir bakış açısına sahip olduğunu görmek mümkündür. İkinci olarak Grew’a göre Batı’da “sıkıyönetim” tedbirlerine büyük ve organize isyan ve ihtilal hareketlerinden sonra ihtiyaç duyulsa da Yakındoğu’daki hükümetler en ufak bir düzensizliği bile buna bahane edebilmektedirler. Nitekim Grew, Menemen sonrasında da bu durumun bahane olarak kullanıldığı düşüncesindedir. Grew ayrıca, basının olaya ilişkin haberlerde kullandığı dili “*dehşet verici*” olarak nitelendirmiştir. Gerek hükümetin gerekse basının böylesine sert bir tepki göstermesinin nedenini, geçmişteki acı tecrübelerle de sabit olduğu gibi, tüm çabalara rağmen halkın cumhuriyeti benimsemediği, cumhuriyet hedeflerini genel olarak yanlış anlamış olduğu gerçeğinin anlaşılması aramıştır.⁷⁶

Görüldüğü gibi Amerikan basını ve Amerikalı diplomatlar, Türkiye’nin rejimin güvenliği ve devamlılığı konusundaki hassasiyetinin farkında olmakla birlikte, rejimin korunması konusunda müracaat edilen yöntemleri abartılı bulmuşlar ve bu yaklaşımı dehşet verici bir barbarlık olarak değerlendirmişlerdir. Ancak geçmiş deneyimlerin bu sert tepkinin altyapısını oluşturan psikolojik bir etken olduğu gerçeğini de gözden kaçırmamışlardır.

3. Amerikan Kaynaklarında Kadın Hakları ve Kılık Kıyafet Konusundaki Düzenlemeler

İncelediğimiz Amerikan kaynaklarında, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın modern Türkiye’yi yaratmak yolunda attığı adımlar arasında kadın hakları ve kılık kıyafet konusunda yapılan düzenlemelere dikkat çekildiği görülür. Türk

⁷² Basında yer alan haberlerde isyan hareketinin “revolution”, isyancıların ise “revolutionists” olarak adlandırılması dikkat çekicidir. “*Turkish Revolution Attempt is Failure*”, *The Bismarck Tribune*, 24 December 1930, 8. “*Revolution Plan Fails*”, *New Britain Daily Herald*, 24 December 1930, 4. “*Turkish Fanatics Fail in Rebellion Attempt*”, *The Evening Star*, 25 December 1930, C-7.

⁷³ “*500 Are Arrested in Turkish Disorder*”, *The Bismarck Tribune*, 29 December 1930, 11. “*Turkey Invokes Stern Measures*”, *New Britain Daily Herald*, 29 December 1930, 18. “*Turks Take Steps to Quell Revolt*”, *The Evening Star*, 29 December 1930, B-6. Şeyh Sait İsyanı’ndan farklı bir şekilde, Menemen Olayı sonrasında İstiklal Mahkemeleri değil; 31 Aralık 1930 tarihli kararname ile ilan edilmiş “idare-i örfiye” yani sıkıyönetim kapsamında Sıkıyönetim Mahkemesi kurulmuştur. BCA. 30. 18. 1. 2. 16. 83. 11, (22.02.1930). Tunçay, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 304. Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, 1924-1930, Devrimler ve Tepkileri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2007, s. 333.

⁷⁴ Tunçay, 4 Şubat’ta 34 kişinin asıldığını; Goloğlu ise 28 kişinin asıldığını yazmıştır. Tunçay, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 305. Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 337. “*Cumhuriyet*” gazetesi de 28 “*Milliyet*” gazetesi ise 25 sayısını vermiştir. “*İrtica Mahkûmları Dün Nasıl Asıldılar*”, *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1931, No. 2426, 1. “*Sehpadan Firar Eden Mahkûm*”, *Milliyet*, 5 Şubat 1931, No. 1793, 1.

⁷⁵ Haberde Menemen’deki idamlar için “*the legalized massacre of Menemen*” ifadesi kullanılmıştır. “*The Terrible Turk*”, *The Evening Star*, 6 February 1931, s. A-8.

⁷⁶ Grew, *Çalkantılı Dönem, 196-200*. Grew, *Yeni Türkiye, 200-203*.

kadınının temel haklarını elde etmesi, Cumhuriyet idaresinin ve tabii ki Mustafa Kemal'in mucizesi olarak kabul edilmiştir.

Sherrill, Türkiye'de yaşanan hukuk devrimine ve bu kapsamda da özellikle 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilip 4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Medenî Kanun'un önemine işaret etmiştir. Ona göre Türk hukuk devrimi, Fransız İhtilali'nden sonra hukuk alanında yapılan köklü düzenlemelere benzer. Sherrill'in asıl dikkat çektiği nokta, hukuk devriminin çeviri ya da taklit düzeyinde değil, amacının ve çerçevesinin iyi belirlenerek hayata geçirilmiş bir devrim olduğu gerçeğidir. *"Eski kanunların başlıca hedeflerinden birisi padişahın mutlak hâkimiyetinin devamını sağlamaktı. Hâlbuki yeni kanunların mahiyeti, halkçı olduğu için genç Cumhuriyetin ruhunu temsil etmektedir..."* Sherrill'a göre her alanda olduğu gibi bu alanda da geç kalınan adımlar Mustafa Kemal Paşa tarafından atılmıştır.

Türkiye'deki hukuk devrimi konusunda Sherrill'in dikkat çektiği bir diğer gelişim alanı kadın hakları olmuştur. *"Bu kanunlar bilhassa kadın hukukunu korumaktadır. Oysa eski kanunlarda bunu sağlayacak کافی hüküm yoktur..."*⁷⁷ Kendisi de aynı zamanda bir hukukçu olan Büyükelçi Sherrill, Türk hukuk devrimi ve Medenî Kanun hakkında şu yorumda bulunmuştur: *"New York Barosu'nun bir üyesi olarak iddia edebilirim ki, Türkiye'nin eski adli sisteminden, en mükemmel Fransız, Alman, İtalyan ve İsviçre hukukçularının meydana koyabileceği bu yeni kanunlara geçmesi, önemli ve büyük bir devrimdir... Köhneleşmiş geleneklerin yerini almak için kabul edilen kanunlar, Türkiye'nin bu manalı devriminde ne kadar isabetli olduklarını ispat etmişlerdir..."*⁷⁸

Medenî Kanun'un kadın hakları üzerindeki etkisi ve Türk kadının gelişimine yaptığı katkı Amerikan basını tarafından da yakından takip edilmiştir. Cumhuriyet idaresinin, milliyetçi rejimin en takdire şayan icraatlarından biri olarak *"Türk kadınının özgürleştirilmesi"* gösterilir. Amerikan basınına göre Cumhuriyet idaresi, Türk kadınının sahip olduğu hak ve özgürlüklerin yetersizliğine ve hayata bakış açısının darlığına rağmen onu bu zincirlerinden kurtarma çabasıdır.⁷⁹

Basında milliyetçi Türk hükümetinin, gelenekselleşmiş harem düzenine, çok eşle evliliğe son vermek için aile hukuku alanında çalışmalar başlattığı ve şer'î hükümler yerine, modern hukuk yöntemlerinin kullanılmasını içeren bir projeyi meclise sunduğu haberlerine tesadüf edilmiştir.⁸⁰ Paul V. Collins, Medenî Kanun'un yürürlüğe girişine dair kaleme aldığı yazıda, Cumhuriyet'in 1923'te ilanından hemen sonra Mustafa Kemal Paşa'nın din ve devlet işlerini birbirinden ayırmanın yanı sıra, toplum hayatının da laikleştirilmesi mücadelesine giriştiğine dikkat çekmiştir. Ona göre bu maksatla kurulan hukuk komisyonu büyük bir iş başarmıştır ve Medenî Kanun'un kabulü Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda önünü açan önemli bir değişimi ifade etmektedir. Collins, yazısında Amerika'nın ünlü hukukçularından Yargıç Brinton'un konu hakkındaki değerlendirmelerine de yer ayırmıştır. Brinton'a göre Türkiye'nin hukuk sistemini modernleştirmek konusundaki çalışmaları, saygı duyulması ve takdir edilmesi gereken bir çabadır.⁸¹

Amerikan basınında, Medenî Kanun'un kabulü Türkiye'de kadın hakları ve kadının özgürleştirilmesi yolunda atılmış önemli bir adım olarak görülmeyle birlikte bu konudaki adımların henüz yetersiz olduğuna değinen yazılara da tesadüf edilmektedir. Örneğin *"Türk kadınının özgürleştirilmesi ve entelektüel ilerlemesi için yapılanların hepsine rağmen, siyasî partilere kabul edilmemeleri"* bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Amerikan basınında Türk kadınının siyaset ve bürokrasi alanında küçük bir rol oynadığı gerçeğinin tek istisnası olarak Halide Edip Hanım gösterilmiştir. Diğer *"Türk kadınları hala karanlık içindedir."*⁸²

⁷⁷ Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, 164-165. Cumhuriyetle birlikte hukuk alanında gerçekleştirilen devrimlerin tercümelere dayalı ve Batı hukukunu taklit eden bir çaba olmadığı hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Gülnihal Bozkurt, "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/22 (1991), 49 vd. Erol Cihan, "Atatürk Hukuk Devrimi Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48/1-4 (1983), 187 vd. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, 218 vd.

⁷⁸ Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, 166.

⁷⁹ "Sahip oldukları edebiyat, bir yemek kitabı ve bir Kur'an'dan ibaretti. Halkın içinde bir adama baksalar bile eşleri tarafından sertçe cezalandırılırlardı. Rahibeler bile bundan daha kısıtlanmış bir yaşantı sürmüşlerdir. Türk kadının evinden çıkmasına ancak camiye ziyaret etmek istediğinde izin veriliyordu. Dünyası ve hayata bakışı evinin dört duvarı ile sınırlıydı..." "Turkish Women Break Bonds Confining Them to Home Life", *The Evening Star*, 15 March 1923, 46.

⁸⁰ "Turkish Harem To Be Discontinued", *New Britain Daily Herald*, 8 February 1924, 8. Komisyon çalışmaları için bkz. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s. 218 vd. Aile hukuku hakkında kanun tasarısı için bkz. BCA. 30. 18. 1. 1. 6. 48. 1, (30.01.1923).

⁸¹ Paul V. Collins, "Background of Events", *The Evening Star*, 5 October 1926, 8.

⁸² Turkish Women Are Still Without Political Party", *New Britain Daily Herald*, 19 July 1926, 5. "Turkish Women Barred From Political Parties", *Arizona State Miner*, 28 August 1926, 6. Amerika'da kadınların siyasal haklarını elde etmesi 1920 yılında gerçekleşmiştir. Zerrin Ayşe Öztürk, "Uluslararası Siyasette ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3/1 (2012), 10.

Amerikan basınında yer alan bu eleştirilerden kısa bir süre sonra, Türk kadını siyasal haklarının ilki olarak, 3 Nisan 1930 tarihli Belediyeler Yasası ile seçme hakkına sahip olmuş ve 1930 yerel seçimlerinde tarihte ilk kez seçme hakkını kullanmıştır.⁸³ Fakat Amerikan basınının, Türk kadınının siyasal hayattaki durumuna ilişkin “şüpheli yaklaşımı” varlığını korumuştur. Örneğin *The Indianapolis Time* gazetesindeki ilginç bir yazıda, kadınların 1930 belediye seçimlerine yoğun bir ilgi gösterip muhalefet partisi lideri Ali Fethi Bey tarafından temin edilen otomobillerle seçim gezilerine katılmalarının, iktidar partisini hayli sınırlendirmiş olduğu iddiasına yer verilmiştir. Gazetenin yorumuna göre kadınlara seçme hakkını iktidar partisi verdiği için, “muhalefet partisiyle flört etmelerinin bir sonucu olarak” genel oy hakkı için daha fazla beklentileri gerekecektir.⁸⁴ Görüldüğü gibi gazeteye göre 1930 belediye seçimlerinde ilk kez oy kullanan kadınların, 1931 genel seçimlerinde oy kullanamamalarının nedeni, muhalefet partisini desteklemeleridir. Bununla birlikte Amerikan basınında Türk kadınının, Aralık 1934’te sahip olduğu seçilebilme hakkı sayesinde, 1935 seçimlerinde sandık başına giderek meclise girme hakkını elde etmesi Mustafa Kemal’in Türk kadınılığına armağanı olarak görülmüştür.⁸⁵

Amerikan kaynaklarında Türkiye’nin toplumsal alanda geçirdiği değişimi, kılık kıyafet konusunda yapılan düzenlemeler üzerinden de okumak mümkündür. Özellikle fesin ve peçenin kaldırılması bu noktada toplumsal hayatın modernleşmesi yolunda atılmış çok önemli adımlar olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶ Dikkat çeken ikinci nokta ise kılık kıyafet konusundaki düzenlemelerin, milli kimliğin oluşturulması çabaları üzerinden ele alınması olmuştur. Örneğin Büyükelçi Sherrill, Türk milletinin sosyal yapısında gerçekleştirilmiş üç büyük devrimden bahsederken, Cumhuriyetin kurulması, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması yönündeki devrimlere işaret ettikten sonra, üçüncü olarak “*Türklerin Osmanlılara sembol olan festen kurtulmasını*” saymıştır.⁸⁷ Sherrill için fes, çok uluslu yapısı nedeniyle milliyetçilik çağında azınlık sorunuyla boğuşan Osmanlı İmparatorluğu’nda çeşitli unsurların “*sözde birlikteliğinin*” sembolüdür. Sherrill’a göre fesin kaldırılması, azınlık sorununu Yunanistan’la imzalanan Mübadele Sözleşmesi sayesinde büyük oranda çözmüş olan Cumhuriyet Türkiye’sinin bu yolda attığı ikinci adımdır.

“...Eğer kendi mukadderatını bizzat takdir etmeye, milli birlik halinde, bağımsız olarak yaşama hakkını almaya ve bütün dünyaya da var olduğunu göstermeye muhtaç bir millet varsa, bu Osmanlı İmparatorluğundaki milyonlarca Türk olmayan unsur arasında kaybolmak endişesi içinde bulunan, 14 milyon Türk’tü... Mustafa Kemal’in reformları arasında en basiti, fesi Türk kafasından çıkarmasıydı. Fakat başardığı reformlardan hiçbirisi bundan daha manalı değildi. Mustafa Kemal 2 Eylül 1925 tarihinde bütün hükümet memurlarının fes giymelerinin yasaklanması lüzumuna Büyük Millet Meclisi’ni ikna etmişti. 25 Kasım 1925 tarihinde ise fesin giyilmesi tamamen yasaklanmıştı...”⁸⁸

⁸³ 1930 Belediye seçimlerinin ardından Türk kadınları, 1931 genel seçimlerine katılım konusunda yasal bir düzenleme olmadığı için seçilme imkânı bulamamışlardır. 1931 genel seçimi öncesinde İstanbul Kadın Birliği, İsmet Paşa ve onun vasıtasıyla Cumhurbaşkanı Gazi Paşa’ya dilekçe göndermek suretiyle kadınların mecliste yer almalarını rica etmişlerdir. 1935 genel seçimleri öncesinde bu konuda gerekli yasal düzenleme yapılmış 5 Aralık 1934’te kadınlara seçilme hakkı tanınarak meclise girme yolu açılmıştır. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, 247-248. İhsan Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Milletvekili Seçimleri 1919-1935*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2017, 345, 408.

⁸⁴ “Ban Voting by Turkish Women”, *The Indianapolis Time*, 14 April 1931, 2.

⁸⁵ Edward W. Pickard, “New Review of Curent Events the World Over”, *The Midland Journal*, 14 December 1934, 2. Edward W. Pickard, “New Review of Curent Events the World Over”, *The Midland Journal*, 26 April 1935, 2.

⁸⁶ Mustafa Kemal Paşa’nın Ağustos 1925’te çıktığı Kastamonu ve İnebolu seyahati sırasında şapkayı tanıtmayı ve 27 Ağustos’ta İnebolu’da halka hitaben yaptığı konuşmada olumlu dönütlerin alınması sonrasında, kılık kıyafet devrimine giden süreç başlamıştır. Mustafa Selim İmece, *Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 1975, 56 vd. Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 154 vd. Kastamonu seyahatinden sonra 1 Eylül’de Ankara’ya dönen Mustafa Kemal Paşa, bu konuda ilk adımı atmıştır. 2 Eylül 1920 tarihli kararname tekke ve zaviyelerin kapatılmasını karara bağladığı gibi memurların şapka giymesini zorunlu hale getirmiştir. BCA. 30. 18. 1. 1. 15. 54. 7, (24.08.1925). Bundan kısa bir süre sonra kabul edilen “Şapka İktisası” hakkındaki 25 Kasım 1925 tarihli kanunun birinci maddesinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ile “idare-i umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilumum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet men’ eder” ifadesine yer verilmiştir. Görüldüğü gibi bu kanunda halkın şapka giyme zorunluluğu olmayıp, sadece memurlar için bu zorunluluk getirilmiştir. Bkz. *TBMMZC*, 2. Devre, İçtima Senesi 3, C. 19, 14. İçtima, 25 Teşrinisani 1341, 248-261. Selami Kılıç, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 4/16 (1995), 546.

⁸⁷ Sherrill, *Selanik’ten Gelibolu’ya*, 163.

⁸⁸ Sherrill, *Selanik’ten Gelibolu’ya*, 162-163.

Büyükelçi Skinner da fesin kaldırılması ve şapka kullanılmasına ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Skinner'a göre "Türkiye'nin kendine has bir manzara arz etmesine sebebiyet veren" fesin kaldırılmasına itiraz edenler ve "Hükümetin bu icraatının lüzumsuz olduğunu zannedenler, Türk milletini yeni nizam ile karşı karşıya getiren siyasi hareketleri takip edememişlerdir."⁸⁹ Skinner'ın "yeni nizam" ile kastettiği şeyin Cumhuriyet idaresi; "ona karşı olarak nitelendirdiği siyasî hareketlerin" de eski rejimin taraftarları olduğu açıktır. Skinner, Mustafa Kemal'in fesi kaldırarak eski rejimi görünür kılan ve zihinlerde canlı tutan sembollerden birine daha son vermiş olduğu gerçeğine işaret etmiştir.

Amerikan basınının kılık kıyafet konusuna özel bir ilgisinin varlığı da dikkat çekicidir. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa'nın, Kastamonu ve İnebolu seyahatleri sırasında özellikle kadınların giyim tarzına yönelik konuşmalarına temas edilmiş, "Türk kadının toplumsal statüsünün modernleştirilmesi" çabasına değinilmiştir. Mustafa Kemal'in İnebolu Türk Ocağı'nda sarf ettiği "Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler. Ve gözleriyle cihani görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur" sözleri basında ilgi uyandırmıştır.⁹⁰

Amerikan basını, şapka ve kılık kıyafet konusundaki yeni düzenlemelere halkın büyük bir ilgi gösterdiği yolunda yazılara yer vermekle birlikte⁹¹ Türk kadınının peçeden kurtulması konusunda başlangıçta pek bir ilerleme kaydedilemediği görüşündedir. Kentlerde yaşayan ve belirli bir statüye sahip kadınların peçeyi çıkarmış olduklarını, ancak kırsalda yaşayan kadınların %90'ının hala peçe taktıkları ve "kendilerinden 400 yıl önce hemcinslerinin yaşadığı sefilliğe" katlandıkları ifade edilmiştir.⁹² Ancak zaman içerisinde Amerikan basınındaki bu tür haberlerin yerini bu konudaki olumlu gelişmelere yer veren haberlere bıraktığı, elde edilen başarıdan takdirle söz edildiği görülmüştür. Artık "geleneksel peçe ve başörtüsünü kullanan kadınları

Resim 1: Amerikan basınında Türk kadını. New Britain Daily Herald, 20 December 1929, 35.

n azınlıkta kaldığı ve toplum içinde fark edilir hale geldikleri..." gerçeğine işaretlerle, peçe ve başörtüsünün "oryantalizmin yıkılan son kalesi" olduğuna dikkat çekilmiştir. Basına göre bu durum, "kadınların özellikle memuriyet hayatında Batılı tarzda giyinmelerini isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın başarısıdır" ve onun "en sansasyonel reformlarından biri" olarak gösterilmiştir.⁹³ Artık Türk kadınları ve genç kızları, "Londra'daki Picadilly ya da New York Beşinci Caddede'deki" hemcinsleri kadar modernidir.⁹⁴

Amerikan basınındaki haberlerin geneline bakıldığında, Türk kadınının hem toplumsal hem de siyasal alanda elde ettiği hakların onu Batılı bir yaşam tarzı içerisine sokmuş olduğu gerçeğinin ön plana çıkarıldığı görülür. Kadın-erkek ilişkisinin değiştiği, artık çiftler arasında boşanma kararını alan tarafın kadın olduğu, ailesinin ve kocasının baskısından kurtulan Türk kadınının, geçmişin karanlığından sıyrılarak hayatın her alanında boy göstermeye başladığı sıklıkla dile getirilen hususlar olmuştur. Hem aile hayatının getirdiği sorumlulukların bilincinde olan

⁸⁹ BCA. 30. 10. 267. 802. 24, (06.11.1934).

⁹⁰ "Mustapha Kemal Urges Turkish Women to Show Their Faces to the World", *The Evening Star*, 15 September 1925, s. 11. Mustafa Kemal'in İnebolu Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmanın tarihi 27 Ağustos 1925'tir. Basın ve çeşitli kaynaklarda bu tarih verilmeyle birlikte "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" adlı eserde söz konusu konuşma için 28 Ağustos tarihi verilmiştir. İmece, *Atatürk'ün Şapka Devriminde*, 65. "Gazi Paşa Diyorlar Ki...", *Vakit*, 29 Ağustos 1341, No. 2752, 1, 5. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1906-1938*, C. 2, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 5. Baskı, 1997, 221.

⁹¹ Şapkaya rağbet nedeniyle İstanbul ve Ankara başta olmak üzere büyük şehirlerde artan talebin şapka fiyatlarının yükselmesine neden olduğu ve özellikle 2 Eylül'de devlet memurlarına şapka giymeyi zorunlu hale getiren düzenlemenin ardından şapka bulmanın imkânsız hale geldiği yazılmıştır. "Turkey Puts Curb on Hat Profiteers When Fez Gives Way to Modernism", *The Evening Star*, 18 September 1925, s. 22.

⁹² "Turkish Women Really Far From Emancipated", *New Britain Daily Herald*, 18 June 1926, 5. "Another Turk Tradition Is Exploded By Kemal", *The Evening Star*, 12 November 1925, 1.

⁹³ "East Is West; Women of Turkey Modernized", *The Indianapolis Time*, 4 September 1928, 9. "Decade Sees Women of Turkey Regain Post-Emancipation Poise", *The Sunday Star*, 29 October 1933, Part 2, 5.

⁹⁴ "Turkish Kemal's Snappy Tuxedo Statue", *New Britain Daily Herald*, 20 December 1929, 35.

hem de iş hayatının içinde başarıyla var olan yeni ve güçlü bir Türk kadını profiline basında yer verilmiştir. Amerikan basını bu durumu, Mustafa Kemal liderliğindeki milliyetçi Cumhuriyet Türkiye'sinin başarısı olarak

Resim 2: Modern Türk kadınının temsilcilerinden Suat Hanım. *The Evening Star*, 8 July 1931, B-11.

Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım ile Halide Edip Hanım, sahip oldukları entelektüel birikim ve medenî cesaretleri nedeniyle "güçlü ve yeni Türk kadını" imajına örnek gösterilmiştir.

"Türkiye'deki milliyetçi rejimin en takdire şayan amaçlarından biri, dünyanın diğer kadınlarına tanınan özgürlük ve ayrıcalıklarından hiçbirine sahip olmayan Türk kadınına özgürleştirmektir. Türkiye'de kadın haklarının önde gelen savunucuları, İstanbul Amerikan Kız Koleji mezunu Halide Edip Hanım ve Mustafa Kemal Paşa'nın 19 yaşındaki şirin gelini Bayan Kemal'dir..."⁹⁸

Resim 3: Resmigeçit sırasında Türk kızları. *The Sunday Star*, 3 December 1933, 95.

değerlendirmiştir. "Cumhuriyetin ilk on yılı hem beş çocuklu bir aileye bakan hem de Türkiye'nin en büyük bankası, İş Bankası'nın alt direktörlüğü görevini yürüten bir kadını, Bankacı Hatice Hanım'ı yaratma başarısını göstermiştir."⁹⁵

Üstelik basında yer alan örnekler bununla da sınırlı değildir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından, İstanbul Sulh Mahkemesi'ne hâkim olarak atanan Suat Hanım'ın cübbeli fotoğrafı, "Modern Türkiye" başlığıyla basında yer almıştır.⁹⁶ Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü kutlamalarında Türk kızlarının resmigeçitte yer aldığı bir fotoğrafla tamamlanmış bir başka haberde ise, manzara karşısındaki şaşkınlık ve hayranlığı belirtmek adına "Burası Türkiye mi?" ifadesi kullanılmıştır. Bu topraklarda yakın zamana kadar görülmeyen kadınların şimdi geçit törenlerinde cesurca yürüyüp bayrak taşıdıkları Amerikan basınında şaşkınlık ve hayranlık uyandırmıştır.⁹⁷

Amerikan basını, başta Mustafa Kemal'in yakın çevresinde yer alan kadınlar olmak üzere, çeşitli örnekler üzerinden Türk kadınının Cumhuriyet rejimi sayesinde yaşadığı radikal değişimi okuyucusuna aktarmaya çalışmıştır. Bu noktada

Amerikan basını, başta Mustafa Kemal'in yakın çevresinde yer alan kadınlar olmak üzere, çeşitli örnekler üzerinden Türk kadınının Cumhuriyet rejimi sayesinde yaşadığı radikal değişimi okuyucusuna aktarmaya çalışmıştır. Bu noktada

Giyim tarzının sıradan Müslüman kadınlarının giyim tarzına kıyasla çok farklı olduğu, pantolonla ata bindiği, yüksek çizme kullandığı ve bu haliyle "erkek gibi giyindiği" ifade edilen Latife Hanım, Amerikan basını için dikkat çekici bir

figür olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk kadınlarının kurtuluşu için yürüttüğü kampanyada Latife Hanım'ın, eşine tam ve aktif bir destek verdiği değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Bu değerlendirme ile aslında Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk kadınına rol model olacak bir evlilik yapmış olduğu gerçeğine de atıfta bulunmaktadır.

Amerikan basını, Latife Hanım'ın gerek davranışları gerek giyim tarzıyla çizdiği görüntüyü, şimdiye kadar Türk toplum hayatında kadına biçilen rolü ve kalıpları yıkmak için önemli bir avantaj olarak görmüştür. Her şeyden önce Latife Hanım ve Halide Edip'in sahip oldukları eğitim ve savundukları dünya görüşü, Türk kadınına Batı'nın hayalinde resmedildiği gibi

⁹⁵ "Decade Sees Women of Turkey Regain Post-Emancipation Poise", *The Sunday Star*, 29 October 1933, Part 2, 5.

⁹⁶ "In Modern Turkey, Woman Magistrate In Courte Costume", *The Evening Star*, 8 July 1931, B-11.

⁹⁷ (Başlıksız) *The Sunday Star*, 3 December 1933, Gravure Section, 95.

⁹⁸ Latife Hanım'ın evlendiği tarihteki yaşı haberde 19 olarak verirse de 29 Ocak 1923'te Mustafa Kemal Paşa ile evlendiğinde Latife Hanım 25 yaşındadır. S. Eriş Ülger, *Zaferin Gölgesinde Latife Hanım*, İstanbul: Paraf Yayınları, 1. Basım, 2013, 41. "Turkish Women Break Bonds Confining Them to Home Life", *The Evening Star*, 15 March 1923, 46.

"sıcak bir ev figürü" olmaktan artık çıkarmıştır. Bu isimler Türk kadının toplumsal hayata adım atmasında, yüzünü dünyaya dönmesinde öncü olmuştur. Amerikan basınına göre bu isimlere bir yenisini ilave etmek gerekirse, o da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in evlatlık kızı Sabiha Hanım'dır. Gazeteci Lemuel F. Parton'a göre "*Mustafa Kemal'in pilot kızı, yeni Türk kadını karakterize etmektedir.*"⁹⁹ Onun yaptığı sayısız devrime kadınların özgürleşmesini de eklemek gerekir ve Mustafa Kemal bizzat kendi çevresindeki kadınlarla işe başlamıştır. Parton, henüz 22 yaşında olan Sabiha Hanım'ın Türk ordusunun doğudaki askerî harekâtlarında üstün başarılar kazandığını ve buradan da anlaşılacağı üzere Türk kadınının artık hayatın her alanında var olduğunu yazmıştır. "*Mustafa Kemal gelene kadar dünyayı karanlık bir ortamın ardından gören kadınlar, şimdi dünyayla yüz yüzedirler ve artık barut ve bombayla da tanışmışlardır.*"¹⁰⁰

Amerikan basınına göre Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı, Türk kadını özgürlüğe kavuşturma mücadelesine katılan önemli isimlerden biri de Amerikan kamuoyunun yakından tanıdığı Selma Ekrem Hanım'dır.¹⁰¹ Amerikan basınında Türk kadını, bir tabu olan peçe yerine, şapka takma konusunda cesaretlendiren isimlerden biri olarak Selma Ekrem Hanım gösterilmiştir.¹⁰² Basına yansıyan isimlerden bir diğeri, gazeteci Sabri Bey'in kızı olarak tanıtılan ve Dr. Cosette Faust-Newton'la seyahat ettiği söylenen Çerkez asıllı Leyla Hanım'dır. İyi bir eğitime sahip olduğu ve dünyayı dolaştığı ifade edilen Leyla Sabriye Hanım, *The Coolidge Examiner* gazetesi tarafından, savaş sonrası Türkiye'sinde kadınların yaşadığı hızlı değişikliğe iyi bir örnek olarak gösterilmiştir.¹⁰³

Amerikan kamuoyu, Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün eşi Hayrünnisa Hanım aracılığıyla da Türk kadınının yaşadığı değişime tanıklık etme imkânı bulmuştur. Muhabir Jessie Fant Evans'a göre "*Çok eski zamanlardan gelen bir algı ve genel kabul görmürlük nedeniyle Batı dünyasının Türk kadınılığı hakkındaki imajı kara gözlü ve peçeli bir kadın tasviriyken, başkentteki diplomatik misyona eşlik eden ilk Türk kadını olarak Mehmet Münir Bey'in eşi Bayan Ertegün'ün varlığı bu imajı yıkmaktadır.*" Ağustos 1938'de kısa süreliğine Türkiye'ye giden Hayrünnisa Hanım, dönüşünde Türk kadınının yaşadığı değişim hakkında Amerikan basınına açıklamalarda bulunmuştur. Hayrünnisa Hanım, Mustafa Kemal Atatürk'ün on beş yıllık Cumhurbaşkanlığı süresinde ulusun, Ortaçağ adetlerinden modernizme doğru bir geçiş yaptığını ifade etmiştir. Evans'a göre Türkiye'de değişen toplumsal hayat ve bu hayat içerisinde kadının yaşadığı radikal değişime dair ipuçlarını Hayrünnisa Hanım'ın anlatımlarından yakalamak mümkündür. Kızlar artık yükseköğrenim hayatında da başarı göstermekte, spor müsabakalarına ve faaliyetlerine Amerika'daki kardeşleri kadar rağbet etmekte, Cumhuriyetin verdiği siyasal haklar sayesinde meclise girmektedir. Çay partileri, yemek ve balo gibi sosyal aktiviteler, Türk kadınları için artık yabancı ortamlar olmaktan çıkmıştır. Bu konuda bizzat Hayrünnisa Hanım'ı örnek gösteren Jessie Fant Evans, onun Türk Büyükelçiliğinde verilen resmî davetlerdeki temsil yeteneğine işaret etmiştir.¹⁰⁴

Görüldüğü gibi Amerikan basını, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Cumhuriyet Türkiye'sinin kadın hakları konusunda yaşadığı gelişmeye karşı kayıtsız kalmamıştır. Gerek kadın hakları gerekse kılık kıyafet konusundaki devrimleri, toplumsal hayatın dinî etki ve hurafelerden arındırılması olarak değerlendirmiş, Türk kadının geçirdiği mucizevî değişimi manşetlere taşımakla kalmayıp, gazete sayfalarında yer alan fotoğraflarla da bu değişimi somutlaştırmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın kendi ailesi ve yakın çevresindeki kadınları,

⁹⁹ Haberde Sabiha Hanım'ın aldığı kaliteli eğitim sürecinden de bahsedilmiştir. Lemuel F. Parton, "Who's Who Behind The News" *The Evening Star*, 18 June 1937, A-11. Meral Balcı, Yeşim Karadeniz, "Cumhuriyet Modernleşmesinin Genç Kadın Pilotu: Sabiha Gökçen", *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2018), 4-5.

¹⁰⁰ Parton, "Who's Who Behind The News" *The Evening Star*, A-11. Sabiha Hanım, Dersim İsyanını bastırmak amacıyla 3 Mayıs 1937'de başlatılan askerî harekâta yer almış ve 6 Haziran'da isyan lideri Seyyit Rıza'nın evinin bulunduğu sahanın havadan bombalanması harekâtını gerçekleştirmiştir. "Tunceli İsyanının İyüzü", *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1937, No. 4702, 1, 7. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu, 1923-1938*, 3. Kitap, İkinci Bölüm, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1. Basım, 1996, 200.

¹⁰¹ Kemalzade Ali Ekrem Bey'in kızı yani Namık Kemal'in torunu olan Selma Ekrem Hanım, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji mezunudur. 1924'te 22 yaşındayken Amerika'ya yerleşmiş ve hayatının büyük kısmını Amerika'da geçirmiştir. Özellikle Amerika'da Türk kültürünü tanıtmak amacıyla konferans ve dersler vermiştir. Bu amaçla İngilizce olarak kitaplar çıkarmıştır. Bunlar arasında 1930'da yayınlanan "*Unveiled: The Autography of Turkish Girl*" başlıklı kitabı 1998'de "*Peçeye İsyan*" adıyla Türkçeye çevrilmiştir. 1947 yılında "*Turkey Old And New*" ve 1967'de yayınlanan "*Turkish Fairy Tail*" isimli kitapları da mevcuttur. Ayrıca "*Christian Science Monitor*" adlı dergi için 280 makale yazmıştır. Selma Ekrem Hanım, yazı ve konferanslarında Amerikan kamuoyundaki "Terrible Turk" imajını yıkmak için mücadele vermiştir. Meral Demiryürek, "Kemalzade Ali Ekrem ile Tokadizade Şekip'in Eserlerinde Evlat Acısı", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (Aralık 2020), 557. Çağrı Erhan, "The American Perception of the Turks: An Historical Record", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 31 (2000), 95.

¹⁰² "Turkish Women Discarding Veil", *New Britain Daily Herald*, 22 August 1925, 11.

¹⁰³ "Equal Suffrage Is Aim of Turk Women", *The Coolidge Examiner*, 9 November 1934, 4.

¹⁰⁴ Jessie Fant Evans, "Progress of Turkey Amazes Even Turkish Envoy's Wife", *The Sunday Star*, 7 August 1938, Part 1, B-5.

Türk kadını için birer rol model haline getirmiş olduğu ve bu samimiyeti sayesinde Türk kadınlarının güvenini kazandığı ifade edilmiştir.

4. Amerikan Kaynaklarında Yeni Harflerin Kabulü

Yeni Türkiye'nin inşası sürecinde hayata geçirilen ve Türkiye'de görev yapan Amerikalı diplomatları ile Amerikan basınının büyük bir ilgiyle takip ettiği konulardan bir diğeri de harf devrimi olmuştur.¹⁰⁵

Cumhuriyet Türkiye'sinin medeniyet yolunda giriştiği çetin mücadelenin önemli ayaklarından birini de elbette eğitim sahası oluşturmaktaydı. Özellikle okur-yazar oranının son derece düşük olması, Cumhuriyetin geleceği açısından olumsuz bir tablo arz etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa bu noktada Arap alfabesinin yerine, yeni bir alfabenin kabulünü düşünmekteydi.

Yeni bir alfabenin kabul edilmesi konusu, 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde gündeme gelse de Kazım Karabekir tarafından reddedilmişti.¹⁰⁶ 1926'da tartışmalar yeniden başlasa da İzmir Suikastı ve Mustafa Kemal'in Nutuk'u yazmaya odaklanmış olması harf devrimini 1928'e erteledi.¹⁰⁷ Bu konuda kararlı olan Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile 23 Mayıs 1928'de Dil Encümeni kurulmuş ve ilk toplantısını 26 Haziran'da Ankara'da gerçekleştirerek, çalışmalarını daha sonra İstanbul'a kaydırmıştır.¹⁰⁸ Alfabe çalışmalarının yoğunlaştığı günlerde, 9 Mayıs 1928'de Saffet Arıkan ve birkaç milletvekili, uluslararası rakamların kullanılması teklifini meclise sunmuştur. 20 Mayıs'ta Mecliste görüşülen teklif, 24 Mayıs 1928'de yasalaşmış ve "Beynelmilel Erkamın Kabulü Kanunu" ile alfabeye geçmeden önce rakam meselesi çözüme kavuşturulmuştur.¹⁰⁹ Encümen'in çalışmalarının devam ettiği sırada Mustafa Kemal Paşa 9 Ağustos'u 10 Ağustos'a bağlayan gece Sarayburnu'nda tarihi bir konuşma yaparak yeni alfabe çalışmalarının başladığını kamuoyuna duyurmuştur.¹¹⁰ Bu gelişmenin ardından *Milliyet* ve *Akşam* gibi bazı gazetelerin Fransızca eklerini yeni harflerle çıkardığı görülür.¹¹¹ Basının bu yayınları yaptığı sırada, 15 Ağustos 1928'de Cumhurbaşkanlığına ait "Ertuğrul" yatı ile "Söğüt" motorunun isminin yeni harflerle yazıldığı görülmüştür.¹¹²

Basında yeni harflere ilişkin yazıların sıklaştığı sırada Gazi Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs 1928'de Dolmabahçe'de Dil Kurultayı'nı toplamıştır. Kurultayın iki amacı olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki her fırsatta Dil Encümeni'nin çalışmalarını eleştiren milletvekillerinin itirazlarını topluca dinlemek ve bunlara yanıt vermektir. İkinci neden ise harf devrimine şüpheyle yaklaşan ya da kararsız kalan isimlerin ikna edilmesidir.¹¹³ 29 Ağustos'ta tamamlanan kurultayın sonunda Başbakan İsmet Paşa tarafından bir bildiri yayınlanmıştır. Bildirinin birinci maddesinde "*Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip, Latin esasından alınan Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur*" ifadesi yer almaktadır.¹¹⁴ Bu çalışmaların ardından meclisin üçüncü devresinin ikinci yasama yılının açıldığı 1 Kasım 1928'de kanunun acilen kabul

¹⁰⁵ Konu hakkında en kapsamlı çalışma Bilal Şimşir'e aittir. Bilal N. Şimşir, "Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi", *Bellekten*, XLIII/169 (1979), 107-214.

¹⁰⁶ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, Birinci Bölüm, 205. Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, 57. Sinan Ateş, Yücel Namal, Muhibbe Erdoğan, *Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri, 1928-1935*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2019, 27.

¹⁰⁷ Ateş, vd., *Harf İnkılabı*, 29. İsmet İnönü de hatıralarında 1928'de gerçekleşen harf devrimi üzerinde Mustafa Kemal Paşa'nın bir iki sene evvelinden düşünmekte olduğunu ifade etmiştir. Ancak Enver Paşa'nın geçmişteki alfabe deneyiminde yaşanan olumsuzlukların kendisine aktarıldığında, Atatürk'ün cesaretinin kırıldığını da eklemiştir. İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 2006, 483.

¹⁰⁸ Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 88-89. Ateş, vd., *Harf İnkılabı*, 30. Abdullah Kara, "Türkiye'de Alfabe Değişiminden Sonra Yeni Harflerin Yaygınlaştırılması ve Halk Eğitiminde Millet Mekteplerinin Rolü ve Önemi", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, IV/1 (Haziran 2020), 121.

¹⁰⁹ *TBMMZC*, Devre 3, İctima Senesi 1, C. 4, 78. İctima, 20 Mayıs 1928, 225 vd. *TBMMZC*, Devre 3, İctima Senesi 1, C. 4, 82. İctima, 24 Mayıs 1928. Kanunun, 1 Haziran 1929 tarihinden itibaren geçerli olduğu ikinci maddede yer almıştır. "Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, 28 Mayıs 1928, S. 900, 2521.

¹¹⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 2, 272. Gazi Mustafa Kemal'in Sarayburnu nutku Türk basınında geniş bir yankı uyandırmıştır. "Her Vatandaş Yeni Türk Harflerini Çabuk Öğrenmelidir", *Milliyet*, 11 Ağustos 1928, No. 896, 1. "Gazi'nin Hutbesi", *Milliyet*, 11 Ağustos 1928, No. 896, 1. "Gazi Hazretleri Sarayburnu'ndaki Müsamerede Mühim Bir Nutuk İrad Ettiler", *Akşam*, 11 Ağustos 1928, No. 3530, 1.

¹¹¹ Örneğin "Milliyet" gazetesinin 26 Haziran 1928 tarihli Fransızca eki, Dil Encümeni üyelerinden İbrahim Necmi Bey'in hazırladığı yeni bir alfabe ile yayın yapmıştır. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 90. Türkçe "Milliyet" ise 21 Ağustos'tan itibaren yeni harflerle Türkçe derslerini başlatır. "Yeni Harflerimizle Türkçe Dersleri", *Milliyet*, 21 Ağustos 1928, No. 906, 2. *Akşam* gazetesi de Mustafa Kemal'in el yazısını yeni harflerle yayınlamıştır. "Gazi Hazretlerinin Kıymetli El Yazıları", *Akşam*, 20 Ağustos 1928, No. 3539, 1.

¹¹² Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 173. Ateş, vd., *Harf İnkılabı*, 34.

¹¹³ Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 174-175. Ateş, vd., *Harf İnkılabı*, 35-36.

¹¹⁴ Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 182. Ateş, vd., *Harf İnkılabı*, 36.

edilmesi hakkında Saffet Bey ve arkadaşları tarafından bir teklif sunulmuş ve oybirliği ile kabul edilmiştir. Ancak yeni açılmış olan mecliste henüz encümenler belirlenmemiş olduğundan derhal geçici bir encümen oluşturulması kararı alınmış ve encümenin hazırlanmış olduğu kanun teklifi Meclise sunularak aynı gün, 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilmiştir.¹¹⁵

Yeni Türk harflerinin kabulü sürecinde ve sonrasında yaşanan gelişmeler hakkında Grew, gerek Washington'a göndermiş olduğu raporlarında gerekse anılarında önemli ayrıntı ve değerlendirmelere yer vermiştir. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi Amanullah Han'ın Mayıs 1928'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti, harf devrimi çalışmalarının yoğun bir şekilde devam ettiği günlere tesadüf etmiştir. Hatta yeni harflerin kabulünden önce uluslararası rakamların mecliste görüşüldüğü 20 Mayıs günü, Amanullah Han da meclistedir. Grew bu durumu, "Türkiye'nin nasıl Batılılaştırıldığını" gösterilmesi açısından Amanullah Han'ı etkileme çabası olarak değerlendirmiştir.¹¹⁶ Grew anılarında, yeni harflerin gündelik hayata girişine dair gözlemlerinden bahsetmiştir. 17 Ağustos tarihli notlarında Moda'daki yat yarışlarında tesadüf ettiği "Ertuğrul" yatı üzerindeki Arapça harflerin, yeni harflerle değiştirilmiş olduğuna dikkat çeker. Zaten öncesinde yeni rakamların tramvayların üzerinde görülmeye başladığını, gazetelerin, mesela Fransızca *Milliyet*'in, yeni harflerle yayın yaptığını aktarmıştır.¹¹⁷

Grew, Washington'a gönderdiği raporlarda Dil Encümeni'nin çalışmalarına da yer vermiş ve çalışmaların aylarca süreceği tahmininde bulunmuştur. Üyelerinin çoğunluğu harf devriminden yana olan encümenin çalışmaları neticesinde hazırlayacağı kararların üst makamlara sunulacağını ve sonrasında konunun Meclis'e getirilerek yasalaşacağını yazmıştır. Ayrıca Grew'un değerlendirmesine göre Dil Encümeni yeni harfler üzerinde çalışırken fonetik ve uluslararası uyumu yakalama konusunda büyük hassasiyet göstermiştir. Özellikle sessiz harflerde, uluslararası ses değerlerinden şaşılacak ölçüde az sapma olması Grew tarafından büyük bir başarı olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁸ Encümenin çalışmalarına ilişkin bilgilere Grew'un anılarında da tesadüf edilmektedir. Bu konuda Ruşen Eşref Bey'den duyduklarını aktaran Grew, harf devriminin bir-iki yıl içerisinde gerçekleşeceğine dair genel bir inancın varlığına temas etmiştir.

"Ruşen Eşref, yeni alfabe çalışmak üzere Dolmabahçe'de her gün sınıflar kurulduğunu ve Gazi'nin de bu derslere düzenli olarak devam ettiğini söylemişti... Değişikliklerin, tahmin edilenden çok daha kısa bir süre içinde, bir ile iki yıl arasında yürürlüğe gireceğine inanmaktaydı..."¹¹⁹

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, 9/10 Ağustos gecesi Sarayburnu'nda yaptığı konuşmaya ilişkin olarak Grew, Washington'a oldukça uzun bir rapor göndermiştir. Raporunda en dikkat çeken nokta, yeni alfabenin Latin değil; "Türk alfabesi" olarak kabul edilmesidir.¹²⁰ Bu değerlendirme iki açıdan önemlidir. Öncelikle, Türkiye'de yaşanan dönüşümü başlangıçta Batı taklitçiliği olarak değerlendirmiş olan Grew'un bu yaklaşımdan vazgeçtiği anlaşılmaktadır. İkincisi olarak, yine Amerikan kaynaklarında var olan, Cumhuriyet'le birlikte yaşanan gelişmelerin temelinde milliyetçi bir anlayışın yattığı, başarının sırrının milliyetçilik olduğu şeklindeki bakış açısı bu değerlendirme ile kuvvetlendirilmiştir.

Grew, hatıralarında 25-29 Ağustos tarihlerinde Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleştirilen kurultaya da yer vermiştir. Halk Fırkası içerisinde Kâtibi Umumi Saffet Bey'in, milletvekillerinin Dolmabahçe'deki çalışmalara katılımını sağlamak adına gösterdiği çabaya dikkat çekmiştir. Kurultayın toplanış gerekçesini ele alan Grew'un kurultayda yaşananlara ilişkin tespitleri önemlidir.

"Bazı milletvekilleri yeni alfabe uygulamasını tenkit etmişlerdi. Gazi, yaklaşık üç yüz devlet yetkilisini Dolmabahçe Sarayında bir araya getirmiş ve inatçı milletvekillerini kürsüye çıkartarak eleştirilerini dile getirmelerini sağladıktan sonra, kendilerine İsmet Paşa vasıtasıyla haber

¹¹⁵ TBMMZC, Devre 3, İctima Senesi 2, C. 5, 1. İctima 1 Teşrinisani 1928, 7-8. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 209. "Büyük Millet Meclisi Bugünkü İctimainda Yeni Harfler Kanununu Kabul Edecektir", *Akşam*, 2 Teşrinisani 1928, 1. "Türk Alfabesi Kanununun Metni ve Esbab-ı Mucibesi", *Vakit*, 2 Teşrinisani 1928, 1.

¹¹⁶ Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 86. Akbaş, "Afgan Kralı Emanullah Han'ın", 316-317.

¹¹⁷ Grew, *Çalkantılı Dönem*, 155-156. Grew, *Yeni Türkiye*, 103-104.

¹¹⁸ Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 89 ve 95.

¹¹⁹ Grew, *Çalkantılı Dönem*, 155-156. Grew, *Yeni Türkiye*, 103-104

¹²⁰ Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 164.

göndererek yola gelmelerinin iyi olacağını bildirmişti. Böylece muhalefet, daha doğmadan susturulmuş ve değiştirilmiş Türk dili bir kişi tarafından tasarlanarak dikte edilmiş oluyordu.”¹²¹

Ancak İsmet İnönü, hatıralarında harf devriminden bahsederken Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından milletvekillerini ikna için görevlendirildiğine dair herhangi bir bilgi paylaşmamıştır.¹²² Grew’un, Gazi’nin İnönü vasıtasıyla milletvekillerine haber göndermesinden kastı, yukarıda sözünü ettiğimiz kurultay sonrasında İsmet İnönü tarafından yapılan konuşma ve ilan edilen üç maddelik önerge olmalıdır. İnönü’nün, “*Hulasa efendiler şu neticeye vasil olmak lazımdır ki, bu alfabe katîdir*” ifadesine yer verdiği konuşmasının ardından ilan edilen beyannamedeki “*Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip Latin esasından alınan Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur... Muhakkaktır ki, yeni Türk harfleriyle lisana ve imlaya ilk şeklini vermek için Komisyonun projesi en kısa ve en amelîdir*” ifadeleri, Bilal Şimşir’in de belirttiği gibi “*kuşkusuz Atatürk’le birlikte önceden hazırlanmış*” olmalıdır.¹²³ Grew, bu konuşma ve yayınlanan bildirideki kesin ifadeleri harf devrimine karşı olanlara yönelik bir uyarı şeklinde yorumlamış olabilir.

Grew, Gazi’nin, yeni harflerin tanıtılması ve bu devrimin gerekliliğinin halka anlatılması konusunda büyük bir çaba sergilediğini, ülkeyi dolaşarak “*adeta bir öğretmen rolüne büründüğünü*” rapor etmiştir.¹²⁴ Grew alınan kararın uygulamaya konulmasında sergilenen kararlılığa işaret etmektedir. Ayrıca, ülkenin dört bir köşesinde, resmî kurumlarda¹²⁵ yazı konusunda büyük bir değişim yaşanırken, Amerikan elçiliği olarak bu değişime ayak uydurduklarını ifade etmiştir.

“Otomobil plakalarında Latin harflerini kullanan ilk elçilik bizdik. Gazi’nin Fiat’ı ülkede seyahat etmeye başlar başlamaz, Büyükelçilik plakalarının parlak bir şekilde U.S.A. Amerikan Sefareti-359 (ya da hangi numaraysa) şeklinde yazılması talimatını vermişim... Ertesi gün, yeni harflerle ilk gümrük deklarasyonumuzu verdik... Boğazda evimizin önünden geçen Türk gemilerinin büyük bir bölümü, hatta Şirket’in araba vapurları bile artık isimlerini büyük Latin harfleriyle yazıyorlar. Burası gerçekten ilerleyen bir ülke. Bir kere karar alınınca onu uygulamaya koymak için hiç vakit kaybetmiyorlar...”¹²⁶

Grew’un yeni harflerin kabulünden sonra ülkede başlatılan okuma-yazma seferberliği kapsamında Millet Mektepleri teşkilatı oluşturulmasına ilişkin olarak da değerlendirmelerde bulunduğu görülür.¹²⁷ Grew,

¹²¹ Grew, *Çalkantılı Dönem*, 156-157. Grew, *Yeni Türkiye*, 105. Halk Fırkası Kâtibi Umumîsi Saffet Bey, milletvekillerine hitaben yayınladığı bir beyanname ile “*Yeni Türk harfleri ile yazıp okumak hakkında Dolmabahçe Sarayı’nda konferans verileceğini*” duyurmuş ve milletvekillerinin 25 Ağustos Cumartesi günü saat 10’da “*yeni harfleri öğrenmiş bir şekilde Dolmabahçe Sarayı’na teşrif buyurmalarını*” Gazi adına istemiştir. Davet karakterindeki bu beyanname, kurultay boyunca gazetelerde yayınlanmıştır. “*Mebusları Davet*”, *Milliyet*, 25 Ağustos 1928, No. 910, 1. “*Mebus Beyefendilere*”, *Milliyet*, 29 Ağustos 1928, No. 914, 1.

¹²² İnönü, *Hatıralar*, 482-486. İsmet İnönü’nün “*Defterler*”inde “*2 Eylül Pazar Dil Encümeni’nde*” notu düşüldükten sonra 8 maddelik bir çalışma programı listelenmiştir. “*1. Bir ayda lügat tamam olabilecek. 2. Küçük kıraat iki günde hazır. 3. Büyük kıraat bir ayda. Bunlar İstanbul’da. 4. Kontrol encümeni. 5. Yetişen hocaların imtihanı. 6. Asıl alfabe (matbaada). 7. Ana lügat (bir ay sonra). 8. Devlet matbaası müstacelen.*” Burada da görüldüğü üzere İsmet Paşa’nın programında milletvekilleri ile görüşme gerçekleştirmek ve onları ikna etmek adına bir planlama mevcut değildir. İsmet İnönü, *Defterler, 1919-1973*, C. 1, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, 93.

¹²³ Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 182. “*Milliyet*” gazetesi Dolmabahçe’deki kurultayın kapanışına dair verdiği haberde “*Dün Reiscumhur hazretlerinin nezterinde bütün memleket münevver ve üdebalarının iştirakiyle öğleden sonra akdedilen konferansta beş saat devam eden münakaşalara müteakip, tam bir ittifakla Türk alfabesi ve imla kaidelerinin katî şekli tespit edildi*” demektedir. “*Türk Alfabesi ve Türk Sarfı Dün Riyaseticumhur Sarayında En Katî Şeklini Aldı*”, *Milliyet*, 30 Ağustos 1928, No. 915, 1.

¹²⁴ Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 184. Gerçekten de Gazi, Dolmabahçe Sarayı’nda 25-29 Ağustos tarihlerinde gerçekleştirilen kurultayın ilk ve son oturumlarında bulunmuş, kurultayın çalışmalarının devam ettiği sıralarda İstanbul’a yakın şehirlerden başlayarak ülkeyi dolaşmış, halka yeni harfleri tanıtmıştır. Bu kapsamda 23 Ağustos’ta Tekirdağ, 27 Ağustos’ta Bursa, 1 Eylül’de Çanakkale, 15 Eylül’de Çanakkale, 16 Eylül Sivas ve Amasya, 19 Eylül Tokat, 20 Eylül’de Kayseri’ye gitmiştir. “*Gazi Milletine İlk Dersini Verdi, Gazi Hazretleri Dün Tekirdağ Hükümet Konağı Salonunda Memurlara Yeni Harfleri Bizzat Talim ve Tedris Buyurdular*”, *Milliyet*, 24 Ağustos 1928, No. 909, 1. “*Gazi Hazretleri Dün Bursa Vilayet Konağında Millete Yeni Harfleri Bizzat Talim Ettiler*”, *Milliyet*, 28 Ağustos 1928, No. 913, 1. “*Gazi Hazretleri Bursa’dan Avdet Ettiler*”, *Akşam*, 29 Ağustos 1928, 1. “*Gazi Hazretlerinin On Güne Kadar Ankara’ya Azimet Ederek Oradan Anadolu’da Bir Seyahate Çıkmaları Muhtemeldir*”, *Akşam*, 2 Eylül 1928, No. 3552, 1. “*Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri Yarın Öğleden Sonra İstanbul’a Veda Ediyorlar*”, *Milliyet*, 13 Eylül 1928, No. 929, 1. “*Sevgili Misafirimiz Bugün Hareket Edecek*”, *Akşam*, 15 Eylül 1928, No. 3525, 1.

¹²⁵ Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 216.

¹²⁶ Grew, *Çalkantılı Dönem*, 159. Grew, *Yeni Türkiye*, 105-106.

¹²⁷ Millet Mekteplerinin açılacağı bilgisi 8 Kasım 1928 tarihli meclis toplantısında Başbakan İsmet İnönü tarafından verilmiştir. *TBMMZC*, Devre 3, İçtima Senesi 2, C. 5, 13. İçtima, 8 Teşrinisani 1928, 31. Hazırlanan “*Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi*” hükümet tarafından 11 Kasım 1928’de onaylanmıştır. BCA. 30. 18. 1. 2. 1. 1. 13, (11.11.1928). 52 maddelik talimatname 24 Kasım 1928’de Resmî

hükümetin bu kararına ilişkin olarak Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in "*Hükümet on beş yılda okuma yazma oranını yüzde yüze çıkarmayı umuyor*" şeklindeki değerlendirmesini Washington'a rapor etmiştir. "*Yeni yazıyı öğrenme coşkusu, %90 kadarı okuma yazma bilmeyen bir halkı on beş yılda yüzde yüz okur-yazar durumuna getirmeye bakalım yetecek mi?*" ifadesiyle duyduğu şüpheyi dile getirmiş, başlatılan seferberlik neticesinde en büyük başarının özellikle ilk ve orta dereceli okullarda sağlanmış olduğunu eklemiştir.¹²⁸

Türkiye'de görev yapmış Büyükelçilerden Robert P. Skinner'ın da Grew'la aynı noktaya temas ettiği görülmektedir. Skinner'a göre Türk eğitim sistemi içerisinde yer alan bir çocuk, geçmişte okuma yazmayı ancak üç senede öğrenebilirken, yeni harfler sayesinde bu süre bir seneye düşmüştür.¹²⁹

Büyükelçi Sherrill da Atatürk tarafından gerçekleştirilen harf devrimine ilişkin önemli değerlendirmelere anılarında yer vermiştir. "*Mustafa Kemal rakamlarda yaptığı değişikliğe milletin gösterdiği ilgiden bundan sonra yapacağı harf devriminin de kolay gerçekleşeceği sonucuna varmıştı.*" diyen Sherrill'a göre harf devrimi öncesinde uluslararası rakamların kabul edilmesi, halkın nabzını ölçmek adına önemli bir fırsat olmuştur.¹³⁰

Sherrill, gerek okur-yazar oranını artırmak gerekse Türk gençlerinin eğitim sürecini ve yabancı dil öğrenmelerini kolaylaştırmak açısından harf devrimini fevkalade bir adım olarak değerlendirmiştir. Ona göre "C", "S", "I" ve "G" harflerine ilave olarak "Ç", "Ş" ve "İ" harflerinin varlığı Türkçeye büyük avantaj kazandırmaktadır. Sherrill için Türk harf devrimi, ustalıkla planlanmış ve uygulamaya sokulmuştur. Her şeyden önce "*tamamıyla ilmî bir şekilde meydana getirilmiş*" bir imla usulü ile yabancı kelimelerin telaffuzları, yabancıların telaffuzundan bile daha mükemmel temin edilmiştir. Dikkat edilecek olursa Grew gibi Sherrill da bu harflerin Türk harfi olduğu noktasına işaret etmektedir.

"... Bu derece katî ve sağlam bir fonetik sistemiyle Türkler yabancı kelime seslerini diğer ülkelerin öğrencilerinden daha kolay öğreneceklerdir... Mustafa Kemal, Arap harflerinin öğrenilmesindeki güçlükleri tespit etmiş ve bu harflerin lüzumundan fazla bir süre Türk eğitimini esaret altında tuttuğunu görmüştür. Pek zor olması nedeniyle sadece cehaletin her gün biraz daha genişlemesine sebep olmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'yi sadece Doğu'ya bağlı tutmak suretiyle Batı medeniyetine kapılarının kapalı kalmasına yardım etmiştir."¹³¹

Sherrill'a göre Türkler, gerçek anlamıyla Batı medeniyetine yüzlerini harf devrimi sayesinde dönmüşlerdir. Sherrill, harf devriminin yöntemine de değinmiş bu yöntemi takdir ederek başarının sırrını burada görmüştür. Yeni harflerin kabulünün aceleyle geldiği şeklindeki eleştiriler ona göre haksızdır. Bu tarzda bir devrimin eşi benzerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir.

"Türk harf devrimi, milletin yazı dilinde ani, çabuk ve tam bir değişiklik yapmıştır... Tenkitçiler, Türklerin yeni alfabeyi kabul için çılgınca bir acelecilik gösterdiklerini ileri sürmektedir. Gerçekten de böyle olmuştur. Ancak bu heyecanın eseri, her yerde görülmüştür... Tenkitçiler bu inkılabın hemen başarılamayacağını, en az bir yıllık bir süre lazım olduğunu söylüyorlardı. Fakat inkılap birkaç hafta içerisinde başarılmış ve yeni yazı bütün Türkler tarafından benimsenmişti. Türklerin büyük çoğunluğunu edebiyattan, ilim ve irfandan, okuyup yazmayı kolayca öğrenmekten yoksun bırakan Arap harflerinin eski Bâb-ı Âlî'si, ardına kadar açılmış ve bütün millet bu kapıdan yeni bir medeniyet çağına girmişti. Başka ülkelerde ve başka milletlerde Mustafa Kemal'in Türk alfabesinde yaptığı bu büyük inkılabın bir eşine rastlamak mümkün müdür? Elbette hayır..."¹³²

Sherrill için harf devrimi, "*devrimden daha ileride bir anlam taşıyan, bir kültürden diğer bir kültüre geçiş*" sağlayan büyük bir adımdır. Bu adım, Cumhuriyet idaresinin devamlılığı için ihtiyaç duyduğu nesilleri yetiştirecek kültür

Gazete'de yayınlanıp yürürlüğe girmiştir. "Millet Mektepleri Teşkilat Talimatnamesi", *Resmî Gazete*, 28 Teşrinisani 1928, No. 1048, 6101-6107.

¹²⁸ Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 228, 234.

¹²⁹ BCA. 30. 10. 267. 802. 24, (06.11.1934).

¹³⁰ Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, 167.

¹³¹ Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, 172-173.

¹³² Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, 174-175.

devriminin en önemli halkasını teşkil etmektedir. “Mustafa Kemal’in, bugünün Türklerine olduğu kadar, yarının nesillerine de altın bir hediyesi harf devrimidir.”¹³³

Amerikan basınında Gazi Mustafa Kemal liderliğindeki Türkiye’nin Batılılaşma konusundaki çabalarına duyulan ilgi kapsamında, harf devrimine ilişkin yazılara sıkça yer verildiği görülmektedir. Harf devrimi çalışmalarının devam ettiği sırada *New York Times* gazetesi, Türklerin yakın bir gelecekte Arap harflerinin yerine Latin harflerini kabul edeceklerini yazmıştır. Bu adım, Mustafa Kemal liderliğindeki Türkiye’nin, Batılılaşma yolundaki yeni bir hamlesi olarak değerlendirilir. Yakın dönemde başka hiçbir ulusun alfabe değişikliğine gidememiş olmasına rağmen, ilk kez Türklerin bu işe teşebbüs etmiş olduğuna işaret edilmiştir.¹³⁴

Nebraska State Journal gazetesi ise Kemalist reform dalgasının devam ettiğini, Arap harflerinin terk edilerek Latin alfabesine geçildiğini yazmıştır. Dinî alanda yapılan devrimlerin devamı olarak görülen harf devrimi, Atatürk’ün ülkeyi çağdaşlaştırmak ve Doğu’nun etkisinden tamamen kurtarmak yolunda attığı adımların en önemlisi olarak değerlendirilmiştir.¹³⁵

Harf devrimi konusunda bugüne kadar her yenilikte olduğu gibi yine Gazi Mustafa Kemal’in liderliği üstlendiği ve ülke genelinde bu işin başarılması için seferberlik başlattığı Amerikan basınında ön plana çıkarılan hususlardan ilki olmuştur. *Sunday Star* gazetesi Dolmabahçe’de toplanan Dil Kurultayı’nda Gazi’nin, “Başöğretmen” misyonu ile yazarları, gazetecileri, milletvekili ve bakanları toplayarak ilk dersi gerçekleştirdiğini haber vermiştir. Başta Gazi olmak üzere, “Kemalistler daha kolay bir alfabe sayesinde Türkiye’de cehaletin mağlup edileceğine inanmaktadırlar.”¹³⁶ Gazete bir başka haberinde harf devriminin yöntemine de temas etmiştir. Gazi, yeni alfabenin gerekliliğini halka mantıklı bir şekilde izah etmiştir. İkinci olarak gazeteye göre Gazi’nin şimdiye kadar devrimleri gerçekleştirirken “acele edin” tarzında bir emir vermesi alışıldık bir durum değildir. Ancak ilk defa harf devriminde devreye soktuğu bu aceleci tavır ve anî değişiklik taktiği, devrimin başarısı için aslında en doğru yöntem olmuştur. Öyle ki, *Sunday Star* gazetesine göre aynı yöntemle gerçekleştirilecek bir devrime, Amerika’da kullanılmakta olan metrik sistemlerde de ihtiyaç vardır. Gazeteye göre ülkede kullanılmakta olan galon ve benzeri Anglosakson ölçü birimleri hızlı bir şekilde terkedilerek, dünyaca kabul görmüş ölçü sistemlerine geçilmelidir.¹³⁷

White Bluffs gazetesi de harf devriminin başarısının sırrı olarak uygulanan yöntemle işaret etmiştir. “Şimdiye kadar gecikmiş ancak gerçekleşmesi için de yüzyıllara ihtiyaç duyulan bir şeyi birkaç yıl içinde Türkiye’deki diktatörlük idaresinin başarmış olması” bu konudaki azim ve kararlılığın işaretidir. Türklerin sokakta, tramvayda, hemen her yerde, ellerinde yeni harflerin yer aldığı broşürlerle görülmesi, gazeteye göre halkın lidere olan inancının kanıtıdır. Mağazaların tabelaları değişmekte ve yeni harflerle basılan gazetelere her gün bir yenisi eklenmektedir. Belki de çok daha ilginç her yaşta okuma yazma bilmeyen yetişkin Türklerin yeni harfleri öğrenmek için büyük bir çaba içerisinde girmeleridir. Gazete bu çabaların sonuç vermeye başladığını, Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Bölümü görevlilerinden Elizabeth McCallum’un ifadelerine dayandırarak okuyucuna aktarmıştır. McCallum’a göre Türkler, Türkçedeki fonetik değerlerin yeni Latin harfleriyle tam olarak karşılanmasından duyduğu mutluluğu yaşamaktadır. Türklerin Turanî ırkından Moğollara mensup olduğunu, ancak Araplarla temasa geçtikten sonra onların kültürlerini benimseyerek kendi dillerini Arapça yazdıklarını işaret eden McCallum için Türkçe ve Arapça, birbiriyle tamamen uyumsuz iki dildir. Bu uyumsuzluk okuma ve

¹³³ Sherrill bu değerlendirmesinin kanıtı olarak yeni harflerin ülkeye tanıtılması sürecinde Mustafa Kemal ve İsmet İnönü gibi yoğun bir çaba harcayan Meclis Başkanı Kazım Özalp’ın beyanatına atıfta bulunmuştur. Sherrill, *Selanik’ten Gelibolu’ya*, 173. Kazım Özalp’ın söz konusu beyanati için bkz. “Meclis Reisi Kazım Paşa’nın Beyanati”, *Akşam*, 13 Eylül 1928, No. 3563, 1. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, s. 201-202. Kazım Paşa, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü’nün yeni harfleri halka tanıtmak amacıyla ülkeyi dolaştıkları sırada Milli Mücadele yıllarında önemli görevlerde bulunduğu Balıkesir’e giderek halka yeni harfleri anlatmıştır. “Khazım Paşa, M.M. Reisi Balıkesir’de”, *Milliyet*, 25 Eylül 1928, No. 941, 1.

¹³⁴ W. G. Tinckom-Fernandez “Changing Alphabet Obsesses Kemal”, *The New York Times*, 2 September 1928’den aktaran Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 249.

¹³⁵ “Reform Waves Again Sweeping Across Turkey”, *Nebraska State Journal*, 3 November 1928’den aktaran Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Amerikan Basınında Türk Harf ve Dil Devrimi”, *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008, 343.

¹³⁶ Gazi’nin başöğretmenliği için “schoolmaster” ifadesi kullanılmıştır. “Turkish Learning New Alphabet”, *The Sunday Star*, 14 October 1928, 18.

¹³⁷ “Kemal’s Kindergarten”, *The Sunday Star*, 30 September 1928, 2.

yazma konusunda Türklerin geri kalmışlığının da nedenidir. McCallum, Türklerin büyük bir çaba ile öğrenmeye çalıştıkları bu yeni alfabe ile bu sorunu ortadan kaldırdığı düşüncesindedir.¹³⁸

The Evening Star gazetesi de yeni harflerin Türkiye’deki okuma-yazma oranına katkısına değinmiş ve bu noktada bir ironi yaparak “Turkey” ifadesini İngilizcedeki “hindi” anlamıyla kullanmıştır. Gazeteye göre Mustafa Kemal, alfabe ve konuşma dilini basitleştirerek “*gulu, gulu, gulu şeklindeki konuşmayı*” minimum seviyeye indirmiştir.¹³⁹

Yukarıda örneklerini verdiğimiz üzere gerek Türkiye’de görev yapan diplomatlar gerekse Amerikan basını, yeni harflerin tanıtılmasında Türk basınının oynadığı role işaret etmişlerdir. Buna ilaveten *The Evening Star* gazetesi, yeni harflerin halka tanıtılmasında hükümetin radyo yayınlarından da istifade etmeye çalıştığı, bu maksatla İstanbul ve Ankara’daki iki yayın istasyonunun programlarının büyük bir bölümünü, yeni kabul edilen harflerin tanıtımına ayırdığını yazmıştır.¹⁴⁰ Ancak Türkiye’de ilk düzenli radyo yayınlarının 6 Mayıs 1927’de başladığı ve ülkenin iktisadî ve sosyolojik durumunun her evde bir radyo bulunmasını imkânsız kıldığı gerçeği dikkate alındığında, hükümetin böyle bir yönteme müracaat ettiğini söylemek çok da olası değildir.¹⁴¹ Bununla birlikte gazete dışında halka yeni harfleri tanıtmak adına hükümetin farklı yöntemlere müracaat ettiği de bilinmektedir. Örneğin, Gazi’nin 9/10 Ağustos’taki konuşmasının ardından başlayan süreçte, İstanbul Üniversitesi’nde halka yeni harfler konusunda konferanslar verilmeye başlanmıştır. 21 Ağustos’ta Beyazıt Meydanında toplanan halka Profesör Mustafa Şekip (Tunç) tarafından verilen konferansların ilki, hoparlörler aracılığıyla ulaştırılmış, teknolojik bir imkândan istifade edilmiştir.¹⁴² Bu nedenle hükümetin yeni harfleri tanıtmak noktasında sahip olduğu en etkili silah gazetedir demek doğru bir değerlendirme olur.

The Brownsville Herald gazetesi ise harf devriminin hayata geçirilmesindeki başarıyı, Türk halkının Mustafa Kemal’e olan inancında görmüştür. Gazeteye göre tüm ulus “*Kemal’i memnun etmek için yeni ABC’ye hâkim olma çabasıdadır.*” Haberde yer alan bu ifadeyle lider ve kurtarıcı olarak kabul edilen Mustafa Kemal Paşa’ya karşı ülke genelinde var olan korkuyla karışık sadakat duygusuna temas edilmiştir. Mustafa Kemal’in alfabe tanıtımına adına yurt gezisine çıkacağı haberinin duyulmasıyla birlikte “*Anadolu’nun dört bir yanındaki kasaba ve köylerde gaz lambalarının yanmaya başladığı ve yeni harflerle yazmayı öğrenmek için kalemlerin çıkarıldığı*” yazılmıştır. Gazi’nin Tekirdağ, Bursa ve Gelibolu’daki ziyaretleri, ülkenin diğer kısımlarında “*bir tedirginlik yaratmıştır.*” Ancak gazeteye göre bu tedirginliğin nedenini lidere olan inanç, itaat ve onu memnun etme çabasında aramak gerekir. Çünkü eski Arap alfabesinin “*karışık altı yüz karakteri yerine, yirmi dokuz harften oluşan yeni alfabenin basitliği, okuma-yazma bilmeyen 12.500.000 insan için bir nimet ve itici güçtür.*”¹⁴³

Daily Worker gazetesi de harf devriminin uygulanmış yöntemine dikkat çekmiştir. Gazete, bu anî değişikliğin “*idarî yöntemler ve polis nezaretinde*” gerçekleştiği ve bu yöntemin toplumu büyük bir kafa karışıklığına ittiği iddiasındadır.¹⁴⁴ Amerikan basınında *Daily Worker* örneğinde olduğu gibi harf devriminde uygulanan yöntemin toplumda kafa karışıklığı yarattığına ve yeni harflere karşı muhafazakâr kesimde güçlü bir direnç doğurduğuna yönelik değerlendirmelere sık rastlanmıştır. Örneğin Bursa’da bir kişinin yeni alfabeye karşı çıktığı için bir yıl hapis cezası aldığı, yine üç din adamı ve yaşlı bir kadının eski harflerle dinî eğitim verdikleri için cezalandırıldığı haberlerine tesadüf edilmiştir.¹⁴⁵ Bu haberlerden en ilginçine imza atan, *New Britain Daily Herald* gazetesi olmuştur. Haberde 1928’in Ağustos ayında yılın en sıcak günlerinin yaşandığı bir sırada, Trabzon- Gümüşhane arasındaki bir yaylaya üç metre yüksekliğinde yağan kar sonucunda 12 kişinin donarak hayatını kaybetmesi, bazı

¹³⁸ “Primer of Alphabet Turk’s Best Seller”, *White Bluffs*, 8 February 1929, 3.

¹³⁹ “Turkey Talk” *The Evening Star*, 1 April 1935, A-3.

¹⁴⁰ “Turkey to Use Radio”, *The Evening Star*, 1 October 1928, 6.

¹⁴¹ Türkiye’de radyo yayınlarının başlangıcı hakkında bkz. İbrahim Sena Arvas, “Türkiye’nin Radyo ile Tanışması ve Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, 4/2 (December 2018), 421.

¹⁴² Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 170-171. “New Britain Daily Herald” gazetesi yeni harfleri öğretmek için kullanılan konferanslar yönteminden bahsetmiş ve “İstanbul Üniversitesinin bahçesinde toplanan binlerce kişilik kalabalığa bir profesör tarafından ilk dersin verildiğini” yazmıştır. “Turks Frightened By Snow Storm”, *New Britain Daily Herald*, 22 August 1928, 18. Yeni harflerin halka tanıtılması hususunda kullanılan yöntemlere ilişkin Fahri Kılıç tarafından yapılan doktora çalışmasında da radyonun kullanıldığına ilişkin bir hususa tesadüf edilmemiştir. Fahri Kılıç, *Yeni Türk Alfabesinin Kabulü ve Öğretiminde Kullanılan Yöntemler-Araçlar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011.

¹⁴³ “Turkey Tries New Alphabet”, *The Brownsville Herald*, 7 October 1928, 12.

¹⁴⁴ “A Contrast New Alphabet In Soviet Azerbaijan and Turkey”, *Daily Worker*, 24 Mayıs 1929, 3. Yeni harflerin kullanımının neden olduğu kafa karışıklıkları hakkında bkz. Kılıç, *Yeni Türk Alfabesinin Kabulü*, 99 vd.

¹⁴⁵ “One-Tounge Law of Turkey”, *The Evening Star*, 15 March 1929, s. 38. “Arabic Bootlegged”, *The Evening Star*, 27 September 1929, 22. “Bootleg Arabic Alphabet”, *The Bismarck Tribune*, 27 September 1929, 7.

yerlerde ise ekinlerin ve sığırların telef olması ile halkın yeni harflerin kabulü arasında bağ kurduğuna işaret edilir. “*Fanatik bir şekilde batıl inançlara bağlı olan Trabzonlular, fesin yerini şapkanın almasına aktif olarak direnen tek insanlardır ve son zamanlarda milliyetçi hükümet tarafından alınan bu tür kararların Allah’ın gazabına neden olduğunu, deprem ve bu tür doğal afetlerin yaşandığını düşünmektedirler. Halk, kutsal kitap Kur’an’ın yazıldığı Arap harflerinin kaldırılmış olması nedeniyle Allah’ın kızgın olduğuna inanmaktadır...*”¹⁴⁶

Görüldüğü gibi Amerikan basını harf devrimine büyük bir ilgi göstermiş, özellikle Mustafa Kemal’in uyguladığı yöntem üzerinde yoğunlaşmış ve bu anî değişikliği takdir etmiştir. Böylesine büyük bir devrimin başarıyla hayata geçirilmesinin sırrı da uygulanan bu yöntemde aranmıştır. Halkın “lider ve kurtarıcı” olarak Mustafa Kemal’a duyduğu bağlılık ve sadakat ise başarının ikinci nedeni olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Mustafa Kemal’in, kurtarıcı lider imajından kaynaklı otoritesinin halk üzerindeki baskı etkisine işaret edilmiş, bunun psikolojik bir etken olarak kullanıldığına vurgu yapılmıştır.

5. Amerikan Basınında Türkiye’nin Modernleşmesi Üzerine Genel Değerlendirmeler

Milli Mücadele yıllarında Ankara’ya gelerek Mustafa Kemal ile görüşen Amerikalı gazeteci Claire Price, Mustafa Kemal’in çağdaş bir Türkiye yaratmak amacıyla olduğunu bizzat kendisinden dinlemiştir. Price’in, “Başaracağınızı düşünüyor musunuz?” sorusunu Mustafa Kemal, “Barıştan iki yıl sonra dönecek olursanız nasıl bir başlangıç yaptığımızı görürsünüz.” şeklinde yanıtlamıştır.¹⁴⁷ Gerçekten Amerikalılar ve Amerikan basını, barışın hemen sonrasında Cumhuriyetin ilanı ile başlayan süreçte Atatürk liderliğindeki Türkiye’nin modernleşme yolunda attığı adımları görmüş ve buna ilişkin değerlendirmelere sıkça yer vermiştir. Bu değerlendirmelerin iki şekilde karşımıza çıktığı görülür: Birincisi doğrudan Mustafa Kemal Atatürk’ün modernleşme üzerindeki rolüne ilişkin değerlendirmeler, ikincisi ise cumhuriyetin ilanının yıl dönümlerinde Türkiye’nin modernleşen görüntüsüne dair sıklaşan yazılar.

Amerikan basınına göre Mustafa Kemal, Türk milletinin kurtarıcısı olmakla kalmamış aynı zamanda modern Türkiye’nin mimarı olmuştur. Örneğin *Cordova Daily Time* gazetesi, Atatürk’ü Türk milletinin “*korkusuz ve bağımsızlığa düşkün lideri olarak*” tanımlamış ve Cumhuriyet devrimlerini hayata geçirmek suretiyle ülkesini Batılılaştırmak yolundaki kararlılığına dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın, annesi Zübeyde Hanım’ın mezarını ziyareti esnasında yapmış olduğu konuşmayı sütunlarına taşıyan gazete, bu konuşma üzerinde modernleşme konusundaki kararlılığı somutlaştırır. Gazeteye göre Mustafa Kemal’in Türkiye’nin bağımsızlığını yeniden elde edeceğine dair annesinin mezarı başında ettiği yemin, ülke genelinde bir slogan haline gelmiştir. Bu konuşma, artık her Türk’ün içinde taşıdığı milliyetçi ruhun ifadesi olarak algılanmalıdır.¹⁴⁸ *The Evening Star* gazetesi ise Gazi’nin 1 Temmuz 1927’de İstanbul’a gelişinde yaptığı konuşmayı, Türkiye’nin bilim ve medeniyet ışığında, sosyal ve siyasî gelişme yolunda ilerlemeye devam edeceğinin kanıtı olarak göstermiştir. Gazeteye göre bu konuşmanın (Mustafa Kemal’in de ifade ettiği gibi) “*bir zaman Allah’ın gölgesi olarak kabul edilen hükümdarlara ama şimdi millete ait olan sarayın*” içinde yapılmış olması son derece anlamlıdır.¹⁴⁹

The Brownsville Herald muhabiri William Ritt de Mustafa Kemal’in “*Kur’an öğretilerine ve çürüyen bir imparatorluğun gelenekleri içine doğmuş küçük bir Türk çocuğu*” olarak başladığı hayatına, şimdi “*Türkiye’nin Cumhurbaşkanı ve dünyanın en güçlü milli lideri*” olarak devam ettiğini yazmıştır. Ritt’e göre Mustafa Kemal “*brilliant soldier*”, yani “parlak bir asker” olmakla birlikte, siyasî organizasyon yeteneklerine de sahip üstün bir liderdir. Ritt, Saltanata son vermesinin ardından Cumhuriyet’i ilan eden Mustafa Kemal’i, tıpkı Büyükelçi Sherrill gibi, “*Türkiye’nin George Washington’u*” olarak kabul etmiştir. “*Gözünü Amerika ve Batı Avrupa’ya çeviren Kemal Paşa*” harem geleneğine son vermiş, kadınların yüzünden peçeyi ve erkeklerin başından fesi çıkarmış, yeni harfleri kabul etmiştir. Bu nedenle Ritt’e göre Mustafa Kemal, “*İçinde bulunduğumuz yüzyılın en büyük figürü*

¹⁴⁶ “Turks Frightened By Snow Storm”, *New Britain Daily Herald*, 18. “Hakimiyet-i Milliye”, 19 Ağustos tarihli sayısında ülke genelinde çok sıcak günlerin yaşandığı haberini vermiştir. “Sıcakların Devamı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Ağustos 1928, No. 2554, 3. Bir gün sonra ise Trabzon ve çevresindeki kar yağışından söz edilmiştir. “Trabzon Yakınlarında Kar”, *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Ağustos 1928, No. 2555, 2.

¹⁴⁷ Clair Price, *Türkiye’nin Yeniden Doğuşu*, Çev. Bilal Çolgeçen, İstanbul: İkarus Yayınları, 2. Baskı, 2008, 20.

¹⁴⁸ Yazıda ilginç bir şekilde, Mustafa Kemal’in Türk olmadığı Müslümanlaştırılmış Bulgar anlamına gelen “Pomak” olduğu bilgisine de yer verilmiştir. “Kemal Swears To Regain Lost Turk Freedom”, *Cordova Daily Time*, 15 March 1923, 8. Mustafa Kemal Paşa’nın, İzmir Karşıyaka’da annesinin mezarı başında yaptığı 27 Ocak 1923 tarihli konuşma için bkz. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. 2, 79-80.

¹⁴⁹ “Turkey Will Continue Advance, Says Kemal”, *The Evening Star*, 3 July 1927, 8. Gazi’nin 1 Temmuz 1927 tarihli konuşması için bkz. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. 2, 264-265. “Büyük Gazimiz İstanbul Halkının Mümessillerine Hitaben Bir Nutuk İrad Eylediler”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1927, No. 2147, 1.

olabilecek adamdır."¹⁵⁰ *The Times News* gazetesi yazarı İ. S. Klein ise "Türkiye'nin, yıpranmış bir despotizm altında idare edildiği bir sırada Selanikli genç bir yetim olan Mustafa Kemal'in" halkı özgürlük mücadelesine davet ettiğini ve verdiği mücadelenin ardından milletini, "Sultanın despotik yönetimi karşısındaki çaresizlikten kurtardığını" yazmıştır. Bununla da yetinmeyen Mustafa Kemal, halkı için eğitim ve sosyal alanda reformlar yaparak "dünyanın en liberal ve ilerlemeci liderlerinden birisi" olmuştur.¹⁵¹

Mustafa Kemal'le birlikte Türk milletinin Ortaçağ karanlığından çıktığını düşünen Amerikan basınına göre bu işin sırrı Mustafa Kemal'in Türklere aşıladığı milliyetçi ruhtur. Bu milliyetçi ruhu, gündelik hayatta, siyasette, ekonomide, kısacası her alanda görmek mümkündür. Padişahların idaresi altında bir zamanlar ülkenin doğal kaynakları ve ticari olanakları Avrupalıların çıkarlarına hizmet edecek şekilde yabana atılmışken, Mustafa Kemal'in yeni rejimi "Türkiye, Türklerindir" sloganına sahip olmuştur.¹⁵²

The Coolidge Examiner'in yazısına göre Gazi Hükümetinin idaresi altında bir araya gelen Anadolu insanı arasında "milli bilincin hızla geliştiği" görülmektedir. Gazeteye göre bu süreç Mustafa Kemal liderliğinde kazanılan Milli Mücadele ile başlamıştır. Ardından geniş topraklara, ancak yetersiz bir nüfusa ve eğitime sahip olan ülkeyi Batılı düşünce ve yaşam tarzıyla uyumlu hale getirmek için önemli adımlar atılmıştır. Fes yerine şapka kullanılmış, peçe atılmış, yeni bir alfabe benimsenmiş, kaynak eksikliğine rağmen Anadolu'nun ortasında bir başkent inşa edilmiştir. Artık yaşam biçimiyle, kılık kıyafetiyle, eğitimiyle Batılı bir "Yeni Türkiye" gerçeği söz konusudur.¹⁵³

The Evening Star yazarı Constantine Browne da işin sırrının Türklerin sahip olduğu milliyetçi ruhta saklı olduğu düşüncesini paylaşanlar arasındadır. Ona göre "dünyadaki her ulus son zamanlarda yeni bir ideal kabul etmiş, ancak hiçbiri bu ideali hayata geçirme konusunda Türkler kadar başarı gösterememiştir." Savaş sonrası Türkiye'de dil, din, alışkanlıklar, alfabe, hatta şehir isimleri bile değişmiştir.¹⁵⁴ William T. Elis de Constantine Browne'un düşüncelerine katılmaktadır. Ellis, Mustafa Kemal sayesinde Türk halkının, "Türk milli kimliği ve yaşam için, vatansever bir hırs geliştirdiği" düşüncesindedir. Artık ülkede lideriyle bir olan, aynı düşünen bir halk mevcuttur. Ellis'a göre savaştan sonra Türkiye'nin Mustafa Kemal liderliğinde yaşadığı süreç "büyük bir ulusal değişim" olarak nitelendirilebilir. Bu değişim karşısında, eski Türkiye'yi tanıyan herhangi bir gezginin hatıraları, tanıklıkları eskimiştir. Çünkü artık Türkiye modern ve Batılı bir ülke halini almıştır.¹⁵⁵

"Yeni Türkiye"nin inşasına dair değerlendirmelerin yer aldığı bir diğer haber grubunu ise cumhuriyetin ilanının yıl dönümlerine ilişkin yazılar teşkil etmiştir. Bu yazıların hemen hepsinde kullanılan "Yeni Türkiye" ifadesi, Türkiye'nin Batılı tarzdaki yeni görüntüsüne işaret etmektedir.

The Indianapolis Time gazetesi Cumhuriyetin ilan yıl dönümüne ilişkin olarak kaleme aldığı yazıda, "Milli bayram ilan edilen bugün, Türkiye sadece Cumhuriyetin dördüncü yıl dönümünü değil, Batılılaşma yolundaki tatmin edici başarılarını da kutluyor" ifadesine yer vermiştir.¹⁵⁶ Gazeteye göre "Savaş sonrası liderlerin hiçbiri Mustafa Kemal Paşa kadar zor bir işle uğraşmamış ya da daha iyisini başarmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, on yıl içinde Türkiye'yi, on dördüncü yüzyıl despotizminden yirminci yüzyılın cumhuriyetine dönüştürmüştür."¹⁵⁷ Batılılaşma konusundaki süreci neredeyse tamamlama noktasına gelen Türkiye'de bu başarının mimarı elbette Mustafa Kemal'dir. Netice

Resim 4: Yüzyılın en büyük figürü olarak Amerikan basınında Mustafa Kemal. *The Brownsville Herald*, 4 August 1929, 8.

¹⁵⁰ William Ritt, "Iron Man of Turkish Republic, Mustapha Kemal Pasha, Coming to Pay Respect to United States", *The Brownsville Herald*, 4 August 1929, 8.

¹⁵¹ İ. S. Klein, "Modernizing The Turks", *The Times News*, 7 July 1936, 2.

¹⁵² "Kemal Chooses Americans", *The Evening Star*, 30 September 1933, A-8.

¹⁵³ "Republican Turkey Is Nine Years Old", *The Coolidge Examiner*, 16 December 1932, 4.

¹⁵⁴ Constantine Browne, "This Changing World", *The Evening Star*, 13 February 1935, A-7.

¹⁵⁵ Ellis, "Transformation Make Turkey Wonder", A-5.

¹⁵⁶ "New Turkey's Is 4 Years Old" *The Indianapolis Time*, 29 October 1927, 2.

¹⁵⁷ "Turkey Surprises Us", *The Indianapolis Time*, 1 May 1930, 4.

olarak Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Türkiye, Batı'ya uyum konusunda fevkalade bir başarı sağlamıştır.¹⁵⁸

Amerikan basınına göre Mustafa Kemal Paşa'yı Batı'da Mussolini ve Lenin ya da Doğu'da İran Şahı Rıza ve Arap Kralı İbn-i Suud ile kıyaslamak saçmalaktır. "Çünkü Türkiye son on yılda, dört yüz yıldakinden çok daha büyük bir ilerleme kaydettiyse bunun en büyük nedeni Mustafa Kemal'dir."¹⁵⁹

The Evening Star, Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümüne ilişkin olarak verdiği haberde daha düne kadar "terrible Turk/korkunç Türk" olarak adlandırılan bir milletin, Mustafa Kemal'in idaresi altında medeni milletler ailesinin bir ferdi haline geldiği gerçeğine işaret etmiştir. "Yeni Türkiye", bu ailenin bir üyesi olarak bugün onuncu yılını kutlamaktadır. "Gazi, 1923'te kararlı bir şekilde ve bir program dâhilinde, enkaz halindeki Türkiye'yi yeniden inşa etmek için işe başladı. Kadınlar için peçeyi, erkekler için fesi kaldırdı. Arap alfabesini kaldırdı ve Halifeliğe son verdi. Çok eşlilik yasadışı ilan edildi. Eğitim ve sanayileşme teşvik edildi... Gerek ulusal bir lider olarak Mustafa Kemal'in gerekse Türk insanının şahsında, eski gelenekleri yıkmaktan korkmayan bir adamın karakteri mevcuttur."¹⁶⁰

"Yeni Türkiye'nin mimari Mustafa Kemal'dir" ve ona bu unvanı veren şey gerçekleştirmiş olduğu devrimlerdir. O, "devrim fikirli bir Türk'tür."¹⁶¹ Bu kapsamda Mustafa Kemal'in Ankara Hipodromu'nda yaptığı ve "10. Yıl Nutku" olarak bilinen ünlü konuşmasına yer veren Amerikan basını, Mustafa Kemal liderliğindeki "Yeni Türkiye"nin büyük bir mucizeyi başarmış olduğu konusunda hem fikirdir. Ortaçağ despotizminin yerine modern bir cumhuriyet idaresinin ve toplum hayatının yaratılması "bugün tüm dünya tarafından coşkuyla alkışlanan büyük bir başarıdır."¹⁶²

The Evening Star Amerikan basınında Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarına dair yer alan haberlerin bir kısmını toplu olarak okuyucusuna aktarmıştır. Örneğin *Omaha World Herald* gazetesine göre Mustafa Kemal'in başarısı Harun Reşid'in "Bin Bir Gece Masalları" kadar göz kamaştırıcıdır. Tüm dünyanın İtalya'da Mussolini, Rusya'da Stalin ve Almanya'da Hitlerin faaliyetlerinden korktuğu bir sırada, Mustafa Kemal her türlü zorluğun üstesinden gelerek "Yeni Türkiye'yi inşa etmekle meşguldür." *The World Herald*'a göre Mustafa Kemal'in gösterdiği mucizenin asıl şaşılacak tarafı asırlık geleneklere savaş açması ve kadın erkek her Türk'e kendi öz saygınlığını kazandırmış olmasıdır. *The Nebraska* gazetesi de Atatürk'ü gelmiş geçmiş en büyük adamlardan biri olarak göstermiş, Türkiye'nin tüm dünyada saygınlık uyandıran bir ülke haline gelmesini onun başarısı olarak kabul etmiştir. *Dayton Daily News* ise Mustafa Kemal'in modern bir Türkiye yaratma sürecinde devrimleri hayata geçirme stratejisine odaklanmıştır. Gazeteye göre asıl önemli olan Mustafa Kemal'in devrimleri hayata geçirirken halkla kurduğu iletişimdir. Okuma-yazma oranının son derece düşük olduğu, geleneksel değerlerin hüküm sürdüğü bu ülkede Mustafa Kemal'in diktatörce yöntemlere rahatlıkla müracaat edip, netice alabileceği bir ortam bulunmasına rağmen onun, milletin kendine olan inancını, güvenini kullandığını, despotik yöntemlere müracaat etmeden devrimleri uyguladığını yazmıştır. *The Oakland Tribune* ise Mustafa Kemal'in Türklerin alışıldık Avrupa istilasını fikrini, alışılmadık yeni bir yöntemle bu defa kültür sahasında uygulamaya soktuğu yorumunda bulunmuştur. "Avrupa'nın hasta adamını yeni bir zihniyetle diriltten Kemal" on yıl içinde bir mucizeyi gerçekleştirmiştir.¹⁶³

Görüldüğü gibi Amerikan basını, Mustafa Kemal liderliğinde Yeni Türkiye mucizesinin yaratılmasının ardındaki dinamiklere odaklanmıştır. Bu noktada gazetelerin üzerinde durdukları hususlardan ilki, devrimlerin hayata geçirilmesindeki

Sonuç

Türkiye'ye yönelik Amerikan kamuoyunun, kökenleri Ermeni meselesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü idaresine dayandırılan olumsuz bakış açısına rağmen, Türkiye'nin Mustafa Kemal Paşa liderliğinde 1923 sonrasında çağdaşlaşma yolunda attığı adımlar büyük bir ilgi uyandırmıştır. Bu ilginin uyanmasında Türkiye'de

¹⁵⁸ "Turks Observe Anniversary of New Republic, Great Progress Made in Seven Years in Adoption Habits", *The Indianapolis Time*, 29 October 1930, 5.

¹⁵⁹ M. E. Tracy, "Turkey Has Made More Progress in the Last Ten Years Than in the Previous 400, and Kemal Is Largely Responsible", *The Indianapolis Time*, 6 May 1931, 4. "Notes", *The Sunday Star*, 9 February 1930, Part 2, 3.

¹⁶⁰ "Ten Years of New Turkey", *The Evening Star*, 31 October 1933, A-8.

¹⁶¹ "A Revolution Minded Turk", *The Evening Star*, 30 April 1936, A-13.

¹⁶² Edward W. Pickard, "New Review of Current Events The World Over", *The Midland Journal*, 10 November 1933, 2. "Modern Turkey", *The Evreka Mirror*, 16 November 1933, 2. "Turkish Republic Honors Birthday", *The Sunday Star*, 29 October 1933, Part 1, A-9.

¹⁶³ "Decade of Turkish Freedom Reveals Leader's Strength", *The Evening Star*, 11 November 1933, A-6.

görev yaparak değişime yakından tanıklık etmiş Amerikalı diplomatların çalışmaları ve anlatıları ile Amerikan basınında yer alan yazılar önemli bir rol oynamıştır.

Gerek Amerikalı diplomatların gerekse Amerikan basınının devrimler sonucunda şekillenen toplumsal ve siyasal atmosferi izah için anlatılarında tercih ettikleri ifade "Yeni Türkiye" ifadesi olmuştur. Çağdaşı görüntüsüyle "Hasta Adam" ve medeniyetin nimetlerinden nasibini almamış kaba davranışları nedeniyle kullanılan "Korkunç Türk" imajının yerini "Yeni Türkiye" ya da "Modern Türkiye" imajı almıştır. Bu imaj değişikliğine ilişkin genel bir süreç çizmek gerekirse Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk birkaç yıl içinde Amerikan kamuoyunda Türkiye'ye ilişkin olumsuz izlenim az ya da çok varlığını korumuştur. 1930'ların başından itibaren özellikle Cumhuriyetin ilk on yıllık süreci tamamlandığında, Türkiye'nin modernleşme yolunda gösterdiği çaba ve kat ettiği yol Amerikan basınında hak ettiği yeri almış ve hayranlık uyandıran ifadelerle övülmüştür. Bakış açısındaki bu değişimin bariz bir şekilde görüldüğü yerlerden biri başkent değişikliği konusunda Amerikan basınında yer alan yazılar olmuştur. Öyle ki, Amerikan basını bu değişimi ve sosyal hayatta görülen canlanmayı, Amerikan yaşam tarzının benimsenmesi, "Amerikanlaşma" hareketi olarak görmüştür. Atatürk'ün özel yaşantısının da bu değişimi teşvik eden bir faktör olduğuna işaret edilir.

İncelenen Amerikan kaynakları Türkiye'de siyasal ve toplumsal hayatın sekülerleşmesi yolunda atılan adımların başarısına ilişkin olarak başlangıçta şüphe duymuşlar, bu süreci Batı'yı taklit hareketi olarak değerlendirmişlerdir. Ancak 1930'lara gelindiğinde, devrimlerin etkilerinin yavaş yavaş görülür hale gelmesiyle birlikte hem Amerikalı diplomatların hem de Amerikan basınının önyargıları, yerini hayranlık ve takdire bırakmıştır. Özellikle Afgan Kralı Amanullah'la yapılan kıyaslamalar Mustafa Kemal liderliğindeki Yeni Türkiye'nin başarısını daha görünür hale getirmiştir. Mustafa Kemal'in gerek benimsediği yöntem gerekse devrim düşmanlarına karşı takındığı tutum Amerikan kaynaklarında takdir edilmiştir. Bu takdir 1933'te Cumhuriyetin onuncu yılını kutlayan "Yeni Türkiye" ilişkin haberlerde doruk noktasına ulaşmıştır.

Amerikan kaynaklarına göre Mustafa Kemal liderliğinde "Yeni Türkiye"nin yaratılması sürecinin bir diğer önemli itici gücü ise milliyetçiliktir. Gerek Türkiye'de görev yapan Amerikalı diplomatların anıları gerekse Amerikan basınına göre "Yeni Türkiye" mucizesinin yaratılmasındaki püf nokta, Mustafa Kemal'in Türk halkına verdiği milli ruhtur. Bu milliyetçi ruhun açığa çıkma süreci, milletinin karakterini ve sahip olduğu potansiyeli iyi bilen bir liderle, liderine güvenen ve ona inanan bir milletin karşılıklı etkileşimi olarak tarif edilmiştir. Atatürk, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ülkesi için bu kadar büyük sorumluluğun altına girip mucizevi işler başaran tek lider olarak gösterilmektedir. İşte bu başarının sırrı milliyetçi ruhtur.

Mustafa Kemal kendi davranışlarıyla bir takım dini kalıpları kırmak noktasında milletine örnek olmuş bir lider imajına sahiptir. Örneğin ülkede dikilen Atatürk heykelleri Amerikan basını tarafından laik ve modern Türkiye'nin sembolü olarak kabul edilmiş, "Dini Islah Beyannamesi" kapsamında hayata geçirilen bir takım yenilikler basın tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Özellikle "Dini Islah Beyannamesi"ni hayata geçirmek konusundaki girişimleri nedeniyle Mustafa Kemal, İslam dünyası içinde ortaya çıkmış en büyük kahraman olarak nitelendirilmiştir. Doğu dünyasında dini taassup üzerinde bu kadar büyük ve yıkıcı bir etki yaratan bir adama tesadüf edilmediği görüşü üzerinde Amerikan basını hem fikir olmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal sadece Türklerin değil; tüm İslam âleminin uyanışına örnek teşkil edecek çapta bir adamdır. Ancak onun, kendisini örnek alan diğer doğulu liderlerden farkı devrimleri uygulama stratejisi ve bu konudaki radikalizmidir. Gerek Amerikalı diplomatlara gerek Amerikan basınına göre bu radikalizmin en bariz bir şekilde görüldüğü yer yeni Türk alfabesinin hazırlanışı ve tatbiki sürecidir. Amerikan kaynaklarına göre Atatürk'ün radikalizmini kadınlara siyasal ve sosyal haklarının verilmesi ve aile hukuku alanındaki düzenlemeler sırasında da görmek mümkündür. Atatürk'ün gerçekleştirdiği mucizelerden biri olarak da bu alandaki devrimlere, özellikle Medenî Kanun ve peçenin kaldırılmasına işaret edilmiştir. Bu noktada da milliyetçi anlayışa işaret edilerek, bunun çeviriye-taklide dayalı bir hukuk devrimi olmaktan ziyade Türk milli kültürüne ve aile hayatına uygun bir şekilde hayata geçirilmiş olduğu gerçeğine temas edilmiştir. Atatürk Türk milleti gibi Türk kadınına da zincirlerinden kurtartmış, ona özgürlüğünü vermiştir.

"Yeni Türkiye"yi oluşturan devrimlerin icrasında ve halka tanıtılmasında Atatürk'ün ön saflarda olması Amerikan kaynaklarında dikkat çekilen bir diğer önemli husus olmuştur. Örneğin şapkayı tanıtmak için yaptığı seyahat ve özellikle de yeni harfleri halka anlatmak için "Başöğretmen" olarak ülkeyi batıdan doğuya gezmesi onun güçlü liderlik özelliğinin işaretleri olarak gösterilmiştir.

İncelenen Amerikan kaynaklarında zaman zaman yanlış bilgi aktarımlarına tesadüf edilmekle birlikte bunların genel bakış açısı üzerinde büyük etki yaratacak bilgi ve değerlendirmeler olmadığı görülmüştür.

Özetle incelenen Amerikan kaynaklarında “Yeni Türkiye”nin oluşumunda Atatürk’ün rolü ve başarısını üç temel esas üzerinde değerlendirildiği görülmüştür. İlki Atatürk devrimlerinin özünde milliyetçilik yer almaktadır. İkincisi devrimlerin planlanması ve uygulanışı konusunda göstermiş olduğu kararlılık ve radikalizmdir. Üçüncü olarak da halkı devrimlerin gerekliliğine inandırmak konusundaki ikna kabiliyetine yani liderlik özelliğine işaret edilmiştir. Bu noktada Birinci Dünya Savaşı sonrası liderlerinin hiçbirisinin Atatürk’ün ülkesine yaptığı hizmetler ölçüsünde bir hizmette bulunmadığı, hiçbir liderin bu kadar büyük bir sorumluluk almadığı ve böylesine büyük, mucizevi bir dönüşümü başarmadığı kabul edilmiştir.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

Telif Eserler

Akbaş, İsmail. “Afgan Kralı Emanullah Han’ın Türkiye Gezisi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 7/16-17 (Bahar-Güz 2008): 311-333.

Akgül, Mehmet. “Atatürk Dönemi Din Anlayışı ve Dini Hayat”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Atatürk Dönemi, 1920-1938*. C. 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, Birinci Baskı, 2009: 421-439.

Alpkaya, Faruk. *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu, 1923-1924*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2009.

Altıntuğ, Ahsen. *Atatürk Orman Çiftliği, Kuruluşundan Günümüze*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2000.

Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1945-1995*. İstanbul: Alkım Yayınevi, Genişletilmiş 14. Baskı, 1995.

Arvas, İbrahim Sena. “Türkiye’nin Radyo ile Tanışması ve Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi”, *International Journal of Cultural and Social Studies*. 4/2 (December 2018): 406-428.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1906-1938. C. 1-3, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 5. Baskı, 1997.

Ateş, Sinan, Yücel Namal, Muhibbe Erdoğan. *Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri, 1928-1935*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

Balcı, Meral, Yeşim Karadeniz. “Cumhuriyet Modernleşmesinin Genç Kadın Pilotu: Sabiha Gökçen”, *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*. 2/1 (2018): 1-7.

Bali, Rıfat N. *Anadolu’dan Yeni Dünya’ya, Amerika’ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Başkan, Seyfi. “Atatürk Dönemi Heykel”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Atatürk Dönemi, 1920-1938*. C. 3, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2009: 1201-1204.

Bozkurt, Gülnihal. “Atatürk’ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 8/22 (1991): 45-54.

Bryson, Thomas A. “Admiral Mark L. Bristol, An Open-Door Diplomat in Turkey”, *International Journal of Middle East Studies*. 5/4 (Sep. 1974): 450-467.

Bulut, Semih. *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, 1923-1938*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2020.

Cihan, Erol. “Atatürk Hukuk Devrimi Üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 48/1-4 (1983): 183-194.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu. "Amerikan Basınında Türk Harf ve Dil Devrimi", *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008: 1-5.

Demiryürek, Meral. "Kemalzade Ali Ekrem ile Tokadizade Şekip'in Eserlerinde Evlat Acısı", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 5/2 (Aralık 2020): 545-576.

Erhan, Çağrı, Mustafa Aydın. "Selective Bibliography on Turkish-American Relations", *The Turkish Yearbook of International Relations*. 31 (2000): 267-292.

Erhan, Çağrı. "The American Perception of the Turks: An Historical Record", *The Turkish Yearbook of International Relations*. 31 (2000): 77-97.

Erol, Mine. *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*. Ankara: Bilgi Basımevi, 1976.

Evans, Laurance. *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası, (1914-1924)*. İstanbul: Örgün Yayınevi, İkinci Baskı, 2004.

Goloğlu, Mahmut. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, 1924-1930, Devrimler ve Tepkileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Gordon, Leland James. *American Relations With Turkey, 1830-1930, An Economic Interpretation*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1932.

Grew, Joseph C. *Gazi ve İsmet Paşa, Çalkantılı Dönem, 1922-1932*. Türkçesi: M. Aşkın-N. Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, 3. Baskı, 2005.

Grew, Joseph C. *Yeni Türkiye, Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları*. Türkçesi: Kadri Mustafa Orağlı. İstanbul: Multilingual, 1999.

Güneş, İhsan. *Atatürk Dönemi Türkiyesi'nde Milletvekili Seçimleri 1919-1935*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Howard, Harry N. "The Bicentennial in American-Turkish Relations", *Middle East Journal*. 30/3 (Summer 1976): 291-310.

İmece, Mustafa Selim. *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 1975.

İnan, Arı. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir ve İzmit Konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 2018.

İnönü, İsmet. *Defterler, 1919-1973*. C. 1, Haz. Ahmet Demirel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

İnönü, İsmet. *Hatıralar*. Yay. Haz. Sabahattin Selek. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 2006.

Kara, Abdullah. "Türkiye'de Alfabe Değişiminden Sonra Yeni Harflerin Yaygınlaştırılması ve Halk Eğitiminde Millet Mekteplerinin Rolü ve Önemi", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. IV/1 (Haziran 2020): 114-141.

Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, Metinler/Kişiler*. C. 2, İstanbul: Risale Yayınları, 1987.

Kılıç, Fahri. *Yeni Türk Alfabesinin Kabulü ve Öğretiminde Kullanılan Yöntemler-Araçlar*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011.

Kılıç, Selami. "Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı", *Atatürk Yolu Dergisi*. 4/16 (1995): 529-547.

Köse, İsmail. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark Lambert Bristol'un Rolü, 1919-1927*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2016.

Kul, Hazel. *Mondros'tan Gümrü'ye ABD Basınında Ermeni Meselesi, 1918-1920*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, (1839-1895). C. I, Yay. Haz. Recep Karacakaya. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, (1896-1919). C. II, Yay. Haz. Recep Karacakaya. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007.

Özkan, Kenan, Elçin Yılmaz. "Amerikan Kaynaklarının Gözünden Erken Cumhuriyet Dönemi Siyasal Hayatına Bakış", *Atatürk Dönemi Demokratikleşme, 1920-1938*. Ed. Davud Kapucu. Ankara: İksad Publishing House, 2021: 359-438.

Özkan, Kenan. *Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD ilişkileri, 1918-1923, Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Öztoprak, İzzet. *Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

- Öztürk, Zerrin Ayşe. "Uluslararası Siyasette ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 3/1 (2012): 1-33.
- Pişgin, Yasin. "Kur'an'ın Tercümesi Meselesine Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Bakışı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 6/1 (2019): 48-68.
- Price, Claire. Türkiye'nin Yeniden Doğuşu. Çev. Bilal Çölgeçen. İstanbul: İkarus Yayınları, 2. Baskı 2008.
- Rossi, Enzo. "Modus Vivendi, Consensus, and (Realist) Liberal Legitimacy", *Public Reason*. 2/2 (2010): 21-39.
- Saray, Mehmet. "Emanullah Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 11, Ankara: 1995: 84-85.
- Sherrill, Charles H. *Selanik'ten Gelibolu'ya*. Çev. A. Basad Kocaoğlu. İstanbul: İlgı Yayınları, 2006.
- Sıvış, Efe. *Türk Demokrasisinin Sıfır Noktası, Amerikan Dışişleri Belgeleri Işığında Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Sönmez, Cahide Sınmaz. "Sürgünden Vatana: Osmanlı Hanedanının Geri Dönen İlk Üyeleri (1924-1951)", *Tarihin Peşinde*. 12 (2014): 83-117.
- Şentürk, Mustafa. "Modern Dönemde Kur'an'ın Türkçeye Çevrilmesi Mâcerâsı: Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı Modernleşme Sürecinde Kur'an ve Tefsir Çalışmaları, Bildiri Kitabı*. C. 2, 2013: 493-506.
- Şimşir, Bilal N. "Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi", *Belleten*. XLIII/169 (1979): 107-214.
- Şimşir, Bilal N. "Ankara'nın Başkent Oluşu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 7/20 (Kasım 1991): 189-222.
- Şimşir, Bilal N. "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarihte Türkler ve Ermeniler, Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler*. C. 10, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014: 45-98.
- Şimşir, Bilal N. *Türk Yazı Devrimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Trask, Roger R. "The Terrible Turk and Turkish-American Relations in the Interwar Period", *The Historian*. 33/1 (November 1970): 40-53.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Basım, 2005.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*. 2. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1998.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu, 1923-1938*. 3. Kitap, Birinci Bölüm, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu, 1923-1938*. 3. Kitap, İkinci Bölüm, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1. Basım, 1996.
- Uslu, Cennet. "Liberal Tarafsızlık ve Modus Vivendi", *Turkish Studies*. 9/2 (Winter 2014): 1539-1556.
- Ülger, S. Eriş. *Zaferin Gölgesinde Latife Hanım*. İstanbul: Paraf Yayınları, 2013.
- Von der Goltz Paşa. *Devlet-i Âliye'nin Zaaf ve Kuvveti*, Mütercimi: Zaimzade Hasan Fehmi, Kahire: 1324.
- Yılmaz, Aliye. "Amanullah Han'ın İslahatları ve Atatürk", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21 (Mayıs 2010): 155-165.
- Yılmaz, Elçin. *Amerikan Misyonerlerinin Türk-Ermeni İlişkilerine Etkisi*. Beau Bassin: Lap Lambert Academic Publishing, 2020.
- Yılmaz, Elçin, Kenan Özkan. "Batı Kamuoyunda Türkler ve Müslümanlık Algısının Oluşmasında Amerikan Misyonerlerin Etkisine Bir Örnek: Edwin Munsell Bliss", *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXXV/1 (2020): 355-381.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Alemdar

Arizona State Miner

Brownsville The Evening Herald

Cordova Daily Time

Cumhuriyet

Douglas Daily Dispatch

Hâkimiyet-i Milliye

Milliyet

Nebraska State Journal

New Britain Daily Herald

Resmi Gazete

Tasvir-i Efkar

The Bismarck Tribune

The Bolivar Democrat

The Brownsville Herald

The Coolidge Examiner

The Daily Worker

The Evening Star

The Evreka Mirror

The Frontier

The Indianapolis Time

The Midland Journal

The Minnesota Fiery Cross

The Sunday Star

Vakit

White Bluffs

İnternet Kaynakları

<https://www.youtube.com/watch?v=7Qd6Z6INLJg>. Erişim Tarihi: 25.02.2021.

A VAGUE ISSUE OF EXISTENCE: THE CASE OF TURKEY ON WOMEN'S RIGHT TO VOTE AND BE ELECTED (1930-1960)

MÜPHEM BİR VAROLUŞ MESELESİ: KADININ OY HAKKI, SEÇME VE SEÇİLMESİ ÜZERİNE TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1930-1960)

OLCAY ÖZKAYA*

ABSTRACT

The issue of women's right to vote and be elected has historical developments which differ from society to society. These differences can be attributed to many reasons. This right, which was given at different periods in some societies and at the same time in others, was put into force within the framework of particular restrictions or costs. While the progress about this issue was rather indistinct in some societies it was visible enough in others. The struggle of women to exist in political life was sometimes carried out through their own voices and writings and sometimes covertly without a particular voice and identity. The fact that women have the right to vote and be elected expresses the existence and visibility of women in political life. Considering this issue within the framework of freedom of women and human rights means understanding the nature of the process. In the historical process it can be seen that this issue has been prioritized in societies that experienced the colonial process. Moreover, the fact that in such societies the right to vote and be elected was given at the same time instead of gradually, is also noteworthy. This study focuses on the relation between this situation and the experience of colonization and process of nation-stateization. Thereafter, it is seen that the activity of women regarding the right to vote and be elected increased during the colonial and post-colonial period. In fact, the fact the associability of the right to vote and be elected, which was granted to women in many countries at the same time, with decolonialism is another argument of the study in question.

Keywords: Colonialism, Human Rights, Post-Colonialism, Right to Vote, Women's rights, Women's Suffrage.

ÖZ

Dünya'da Kadının seçme ve seçilme hakkı meselesi toplumdan topluma farklı tarihsel gelişimler göstermektedir. Bu farklılıklar pek çok nedenle ilişkilendirilebilir. Kimi toplumlarda farklı periyotlarda kimilerinde aynı anda verilmiş olan bu hak belli kısıtlamalar veya bedeller çerçevesinde yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu süreç kimilerinde belli belirsiz kimilerinde daha göze görünür bir şekilde ilerlemiştir. Kadının siyasal yaşamda var olma mücadelesi bazen kadının sesi ve kaleminden bazen de örtülü olarak kimiksiz ve sessiz yürütülmüştür. Esasında kadının seçme ve seçilme hakkına sahip olması kadının siyasal yaşamdaki varlığı ve görünürlüğü ifade etmektedir. Bu bağlamın konunun kadının özgürlüğü ve insan hakları çerçevesinde değerlendirilebilmesi gereği sürecin doğasını anlamayı ifade etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde bu bağlamın kolonyal süreci tecrübe etmiş toplumlarda diğerlerine göre öncelenmiş olduğu görülmektedir. Üstelik bu gibi toplumlarda seçme ve seçilme hakkının kademeli değil bir arada sağlanmış olduğu gerçeği ayrıca dikkat çekicidir. Çalışma tam da bu durumun sömürgeleştirilme tecrübesi ve ulus devletleşme süreci ile ilişkilendirilmesine odaklanmaktadır. Buna göre kadının seçme ve seçilme hakkı bağlamındaki hareketliliğinin kolonyal ve Post-kolonyal dönemde görünür olduğu ve söz konusu çabaların giderek artış gösterdiği görülmektedir. Öyle ki bu dönemde kadınlara birçok ülkede aynı anda tanınan seçme ve seçilme hakkının dekolonyalizm ile ilişkilendirilebilmesi söz konusu çalışmanın bir diğer argümanıdır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Kadın Hakları, Kolonyalizm, Oy Kullanma Hakkı, Post-kolonyalizm, Women's Suffrage.

* Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ozkaya@mku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8907-6997.

Introduction

Colonialism, which is one of the factors that shape the political history of the world, looked for answers to the questions such as which great power would the political balance favor. This political balance was sometimes in favor of Phoenicians, Rome and in new and modern eras France. Although there were differences in the colonial process in each of these examples the consequences were mostly similar. In all respects, the situation is the unchanging consequences seen in all of the civilizations that have experienced the historical effects of colonial tendency from ancient times to modern times. As a result of a pure constitutive politicization colonialism first started as a colonial system and shortly evolved into imperialism. But the consequences and practices were similar in societies which were under effect.

Societies that have experienced the colonial system followed a different path in search of fundamental rights and freedoms as well natural rights and freedoms. When this context is considered from all perspectives, the fact that the colonization process has been experienced seems to prioritize the search of rights and freedoms to a certain extent in societies that have experienced it, compared to other societies that haven't. In this context, it is noteworthy that women's rights have made a primary development in the post-1918 period, but developed more after 1945 in some countries that became independent after colonialism.

Basically, the term Colonialism comes from the word "colonia", which means a community that settles in a new place but retains connections to the homeland. A brief definition of the term can be the conquest and control of other people's lands and property. Two main types of colonialism can be mentioned: the old-style colonialism based on free competition in the developmental stage of capitalism, and the new-type colonialism based on Industrial Revolution and capitalism. In particular, the new type of colonialism is in a position between classical colonialism and imperialism. Thus, it can be said that it is a transition period from colonialism to imperialism.¹

Post-colonialism, on the other hand, was put forward by Said and emerged in 1980's as a result of a subjects researched in relation with postmodernism. In addition, both post-colonialism and postmodernism has often considered studies regarding "orientalism". Although the prefix "post" in postcolonialism means "continuities and disconnections", as Ella Shohat said in an important article on postcolonialism, rather than the meaning of going beyond, what she emphasizes does not mean a "beyond" but a continuity, that is, the new states and forms of old colonial practices. First studies regarding postcolonialism were conducted by scholars such as Anwar Abdel Makel, Samir Amin, C.L.R. James. Like Said, Loomba states that post-colonialism causes quite hot debates because of the prefix "post", implying that it does not indicate the death of colonialism, but that it is considered as the various legacies left behind by colonialism, opposing colonial domination.²

Considering the concept from a terminological point of view, considering post-colonialism as the post-colonial period in which colonialism came to an end will make it difficult to fully understand the subject. Instead, it would be appropriate to consider the theory of post-colonialism as a reaction to the process of neocolonialism. In fact, when we look at the historical developments of the period at the end of the twentieth century, it is seen that the powerful nations practised "modern colonialism" on the less powerful in order to become stronger in order to protect the status quo. This is called as the neocolonial era. This process has reached various dimensions compared to the one applied in previous periods and it is a complex process with different parameters.

1- Historical Context in the Process of Obtaining the Right to Vote and be Elected for Women

Initially, it was essential that the right to vote was given only to women who could demonstrate a certain level of income and/or education, or to women who had a certain marital and social status (spouse, widow or daughter of a member). Women were sometimes given the right to vote locally, but not at the national level. Sometimes these categories included women of white origin. In this regard, it is seen that prerequisites have been determined in some countries. These countries are Argentina, Australia, Bahamas, Belgium, Bolivia, Canada, Chile, Ecuador, Greece, Ireland, Japan, Kenya, Norway, Panama, Portugal, Romania, Samoa, South Africa, Sweden, Syrian Arab Republic, Tunisia, Turkey, United Kingdom and Zimbabwe. In fact, women's suffrage falls upon the

¹ Alper İplikçi, "Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk University Institute of Social Sciences Journal*, December (2017), 1529, For detailed information about colonialism see: Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, İstanbul: E Publishing, 2015, 20 and Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi (Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13.-20. Yüzyıl)*, Ankara: İmge Publishing, 2017, 18.

² Yunus Kaya, "Oryantalizm - Postkolonyalizm Ve Sanat", *İdil Journal*, Vol. 6, Issue 30, 2017, 658.

twentieth century. Also, for colonized countries, access to suffrage for indigenous people often evolves simultaneously with decolonisation.³

While some early constitutions made male suffrage almost universal, throughout the nineteenth century suffrage was restricted to male adults who owned property, earned some income, or paid a certain amount of tax. Two countries – Liberia in West Africa in 1839 and Greece in 1844 – provided all adult males with the right to vote when they set the terms of the suffrage. Starting with France in 1792, the suffrage qualifications also expanded relatively in the nineteenth century.

Among countries that only permitted male suffrage qualifications such as income, property, literacy were still commonly seen in 1900's and till the end of World War II. The first country where women could vote in the same way as men was New Zealand in 1893. It was followed by Australia in 1901, Finland in 1907 and Norway in 1913. In 1907 in Norway, in 1915 in Iceland, in 1917 in Canada and in 1918 in the United Kingdom, women were granted the right to vote on a narrower basis than men. By 1950, only half of any suffrage countries gave women the right to vote on the same basis as men. The assumption that women could not use any political rights was so obvious to the founders of representative institutions that Kant called it 'natural'. The early advocates of women's suffrage observed that intelligence was not based on gender. The main argument against giving women the right to vote was that they were like children, that is, they were not independent and had no will of their own. It was believed that giving women the right to vote would only mean doubling their husbands' votes. In addition, women were already represented in their households by men, and their interests would be represented through guardianship rather than an electoral connection.⁴ In this context, as it can be understood from the aforementioned approach, arguments against women's suffrage was desired to be legitimized by basing them on the practices of daily life.

After the Second World War, the process that can also be considered as the second period of the colonial period, women's suffrage became almost inevitable. So much so that there were many evidences in favor of the importance of international norms. As mentioned above, the introduction of universal suffrage in New Zealand for the first time in 1893 broke the threshold for other countries. The movement for women's suffrage was international from the start: suffragettes⁵ in the United Kingdom, United States, Australia and New Zealand had maintained close contact since the 1860s.

In this context, International women's congresses were held regularly after the 1904 Berlin meeting, and six of the fourteen countries that emerged between the two world wars immediately accepted the universal, male and female suffrage. All but three Muslim countries - Bahrain, Kuwait and the Maldives - gained their independence in 1948 after the Universal Declaration of Human Rights, which prohibits all forms of discrimination between men and women and advocates for equality of rights, by the United Nations. In addition, it is understood that on this all men and women were given the right to vote.⁶

After the countries that first gave women the right to vote, the right to vote in national elections in America was given to women in 1920. Thus, women all over the world gradually gained the right to vote and to be elected. In South Africa, on the other hand, white women were granted the right to vote in 1930, while mixed raced and

³ <http://archive.ipu.org/wmn-e/dstrseat.htm>, (Retrieved on 22.05.2021).

⁴ Adam Przeworski, "Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions", *British Journal of Political Science*, 39, April, Vol. 39, Issue 02, 2009, p. 295.

⁵ The women's movement, known as the suffragettes consist of women's rights defenders, especially in the USA and later in the UK, who defend the right of women to vote and be elected, by means of passive resistance, interruption of public meetings, hunger strike. Due to their actions and aims, they were known in history as suffragettes, as the Daily Mail gave them. Although there is a big time difference between them, the development of suffragism in various countries is similar, not only in terms of the point reached, but also in terms of the beginning of the movements. In every country, this movement demanded women's suffrage only when they saw that they had a chance to obtain it, that is, when a democratization for men was on the agenda. The differences in the historical timing of the nations can be explained not by the differences in the women's movement, but by the differences in the history of the men's movement and the constitution, and the political culture and conjuncture of the countries. Deborah Brown, Lucretia Mott, Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony, and Carrie Chapman Catt and Alice Paul, who later joined the movement, are the founders of the American Suffrage movement. Elizabeth Cady Stanton organized the Seneca Falls Conference in New York State in 1848. The Declaration of Sentiments, written by Elizabeth Cady Stanton and published in Seneca Falls (New York) on July 19-20, 1848, which goes down in history as the earliest attempt to adapt the basic natural rights doctrine to women, was signed by 100 men and women, Banu Hatice Gürcüm ve Arzu Arslan, "19. Yüzyıl Söfraj Hareketinde Sessiz Direnişin Sembölü Olarak Reform Kıyafeti", *İdil Journal*, Vol 6, Issue 32, 2017, p. 1391-1392.

⁶ Adam Przeworski, "Conquered or Granted?", 314.

Indian women were granted the right to vote in 1984 and black women only in 1994.⁷ This situation, as can be understood from these examples, indicates that the right to vote granted to women is rather limited and intended to certain groups. It should also be discussed that this situation is not suitable for the functioning of democracy and does not fully express national sovereignty. It is seen that this limited freedom granted to women in countries with the aforementioned situation has only been completed in a long-term historical development.

The rapid granting of women's suffrage, not only in the United States but also in many foreign countries, can be considered as one of the major consequences of the great world war. However, it will be important to regard this process with its colonial feature. It is also necessary to discuss the nature of the right to vote mentioned here. This is because the voting right mentioned is a limited and narrowed one. This subject needs to be examined in the framework of this aspect. It should be noted that providing a chronological summary of the progress of the suffrage movement and an inventory of the current political status of women in foreign countries would allow an accurate assessment of the ultimate impact of the war.

The first activities regarding the suffrage to women in foreign countries actually began during the US Civil War. In 1862, municipal suffrage was granted to elders and widows that payed thax in Sweden. The following year, Finland granted local suffrage to woman who payed taxes and lived in rural areas across the Baltic. And nearly a decade later this right was also given to woman that payed taxes and lived in cities. Bohemia in nearly 1864, granted female taxpayers and women in knowledgeable professions the right to vote, not only in municipal elections, but also for members of the state council. It also made them eligible to become members of the mentioned legislature. At the end of 1869, widows that owned houses and elderly people were given the right to vote for mayor in England and Wales. The following year they were given the right to vote for school boards.⁸

The women's movement known as the Suffragettes which was active especially in the USA and later in England, is important movement regarding women's suffrage. Women's rights defenders, who defended the right of women to vote and be elected, were known as suffragettes.

In the USA, Elizabeth Cady Stanton,⁹ Deborah Brown, Lucretia Mott, Susan B. Anthony, and Carrie Chapman Catt and Alice Paul, who later on joined the movement, were the founders of the American Suffrage movement and in fact the first people to raise voice for struggle regarding women's suffrage. Elizabeth Cady Stanton organized the *Seneca Falls Conference* in New York state in 1848. According to applicable law or custom, women could not vote, speak in public, attend college, or make a living as teachers, tailors, housekeepers, or factory workers. A married woman lived under these restrictions and more. A woman could not enter into contracts, sue somebody, divorce an abusive husband, have custody of her children, or even own the clothes she wore. Although middle-class wives dominated the domestic field, their husbands legally controlled them. It was only in 1848 that women individually expressed their desire for equality. In Seneca Falls, New York, under the leadership of Elizabeth Cady Stanton, they made an official list of complaints based on the Declaration of Independence denouncing inequalities in property rights, education, employment, religion, marriage and family, and especially suffrage. There were also people against slavery who set up businesses in Seneca Falls and Waterloo. Here and elsewhere, Quaker women like Lucretia Mott also living in Philadelphia took an active part in the effort to end slavery. The next step in the struggle to end slavery was the issue of women's suffrage. This practice was the first in history for the struggle for women's suffrage.¹⁰

When the process is taken into consideration from a different point of view, it is seen that the demand for women's suffrage is inspired by universal men's suffrage movements. It can also be said that classical individualism which lies under the democratic tradition makes it difficult for women to be included in the system.

⁷ Zerrin Ayşe Öztürk, "Uluslararası Siyasette Ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın", *Ege Strategic Research Journal*, Vol. 3, Issue 1, 2012,11.

⁸ P. Orman Ray, "Woman Suffrage in Foreign Countries", *The American Political Science Review*, Vol. 12, No. 3, (Aug1918), 469.

⁹ Elizabeth Cady Stanton (1815-1920) accompanied the World Anti-Slavery Convention in England. When the British female delegates, including Lucretia Mott, Stanton, and Mott, were excluded from the convention, they decided to organize a women's rights convention when they returned to the United States. In 1848, the first such convention was held in Seneca Falls, New York, where Stanton was living at the time. Stanton's Statement of Sentiment for the contract listed eighteen legal complaints to which women were subjected, including their suffrage and pay, personalities and children. She also drew attention to the limited educational and economic opportunities of women. In 1851, Stanton met Susan B. Anthony, and they worked closely together for the next fifty years <http://www.rochester.edu/sba/suffrage-history/biographies-of-influential-suffragists/>, (Retrieved on:13.06.2021).

¹⁰ ochester.edu/sba/suffrage-history/womens-rights-convention-in-seneca-falls-ny/, (Retrieved on: 13.06.2021).

Within this context individualism and independency have been the prerequisites necessary to securely practise democratic suffrage but these factors haven't been able to ensure a reasonable level of trust in women for voting. Men represented the people they are responsible taking care of and women were able to express themselves politically but indirectly via their husbands, fathers and brothers.¹¹ It is understood that there are many different approaches to this issue. These different approaches base the process of women's gaining the right to vote and be elected worldwide on different improvements. According to one of these approaches, when women first started to defend the idea of political equality, it was seen as a way to symbolize the desire for independence that would lead to separation from men and especially from the family. The demand for equal suffrage also represented women's desire for political power, their willingness to act in favor of their own interests, and how these demands would threaten men.¹²

There is an important context regarding women's suffrage, which is associated with the issue of individuality of women. The major claim underlying both the political and symbolic challenge of women's suffrage was women's individuality, which was as fundamental as men's individuality. This approach was against popular idea that women's service to others was the basis of the ethical and emotional core of the family and thus of society. The emphasis on women's individuality implicitly weakened the idea of categorized (male/female) sexual difference. Because if all women were not the same, they were not different from all men as a class. Therefore, women's demand for suffrage posed a radical challenge to the social organization of gender. Over time, women faced great opposition from men to all political views, and this required a women's movement in order to proceed. Although the term women's rights dates back to the 1790s, the demand for equal political rights for women was only visible in the 1840s. During this period, the focus was on the economic rights of married women.¹³

After 1848, women became a target of political oppression, and their political activities were considered as crimes. In the northern states of Germany, women's memberships in political clubs were prohibited from 1850 to 1908. The ban on women's political activism in France continued until the establishment of the Third Republic.¹⁴ The participation of women in the political order by voting was seen as a threat by many countries and repressions continued to be experienced in China in 1914 and Argentina in 1945.¹⁵

Many examples can be given of the view that women's right to vote, which is one of the main arguments of the subject, was given first to countries that experienced colonialism and gained independence. In this context, it was thought that the First World War provided a great credit for women to obtain the right to vote. The perspective from which you look at this subject is very important. It is seen that in societies that experienced unilateral invasions and fought against it there were demands regarding women rights and an atmosphere for women to show courage to struggle. These societies were also in favor of approaches that prioritized democracy and national sovereignty. In this context, the Republic of Turkey is an important example.

A different point of view can be put forward on the above-mentioned approach. Hereof, taking part in the war is in not accorded with women's right to vote. The countries that were in war such as France, Italy and Belgium did not give this right to women; however, neutral countries such as the Netherlands and Scandinavia were among the first to do so. In some countries like Denmark and Iceland, women's suffrage was abolished in 1914 due to war. According to Hause and Kenney, the war in France was essentially 'a setback for the women's suffrage movement. The world war in which French women had the right to vote was, of course, the World War II.¹⁶ In Britain and the United States, the war might have provided political forces the time and environment needed to grant women rights.¹⁷

¹¹ Ellen Carol Dubois, *Feminism and Suffrage: The Origins of an Independent Women's Movement in America, 1848-1869*, New York, 1978, 23.

¹² Barbara Taylor, *Eve and the New Jerusalem: Socialism and Feminism in the Nineteenth Century*, New York: Hachette UK, 1983, 12.

¹³ Barbara Taylor, *Eve and the New Jerusalem*, 12-13.

¹⁴ Taylor, *Eve and the New Jerusalem*, 13.

¹⁵ *German Women in the Eighteenth and Nineteenth Centuries: A Social and Literary History*, Ed. Ruth Ellen B. Joeres and Mary Jo Maynes, Bloomington: Indiana University Press, 1986.

¹⁶ Steven C. Hause and Anne R. Kenney, *Women's Suffrage and Social Politics in the French Third Republic*, New Jersey: Princeton University Press, 1984, 62.

¹⁷ Richard J. Evans, *The Feminists: Women's Emancipation Movements in Europe, America and Australasia: 1840-1920*, New York, 1977, 266.

2- The Issue of Women's Suffrage before the Republican Era

In order to understand the situation of women's representation as a whole in Turkish parliamentary history, we believe that it will be necessary to briefly touch on the development of women's rights in political life before the Republican period. Because this context should be associated with women's visibility and having a say in political, social, economic, cultural and intellectual areas, especially in public. However, since the representation of women in political life, that is, in the Parliament, will be discussed here, the main focus of the subject will be the process that starts with women obtaining their right to vote and be elected.

It is known that in the struggle of Turkish women to exist in many areas of life in general, some important initiatives in the Tanzimat Era led to primary developments. So much so that in this period, the position of women in the Ottoman society and family structure was criticized and some important works were written on this subject. The projection of this literary struggle can be followed through some newspapers and magazines.¹⁸ Although women's political rights were not mentioned in these publications yet, it can be seen that women were conscious about many issues such as gender roles and their visibility in the public sphere.¹⁹ It seems that these intellectual advances paved the way for women's initiatives that will enable them to achieve their right to represent themselves in political life.

It can be said that it is not a coincidence that the movement of ideas, which emerged within the framework of the intellectual writing struggle in the modernization period in the Ottoman Empire, found its place in the media and developed. In this sense, the press and publishing can also be seen as a bridge which help the intellectual writings to reach the public.²⁰ In this context, the modernization process that started especially in the Ottoman Empire gained a significant momentum only with the Second Constitutional Period. In this period, the press became the voice and perhaps the medium of women's rights, women's status, especially women's political life demands, initiatives, ideas and activities.²¹ In addition, thanks to this, women are now prepared to enter social life and take a role in political life. Therefore, it is understood that these efforts have prepared an important intellectual accumulation on the way to the process of women's obtaining the right to vote.²²

In the second period of the Second Constitutional Period, it was the press that conveyed women's rights to the public and relevant places. The increase in the number of media organs and the intensification of these themes in terms of content in the current magazines and newspapers draw attention to the fact that the intellectual accumulation in this direction has reached a certain level. The intellectual accumulation that became visible in the mentioned process raised its voice more through the means offered by the Republican period. Because in this period, it is seen that women took active roles not only through the media organs, but also by establishing

¹⁸ For detailed information about women's struggle in Ottoman society, see: Hatice Tekin and Işıl Işık Bostancı, "Osmanlı Kadınının Kamusal Alanda Yer Alma Aracı Olarak Süreli Yayınlar: Şehbal Mecmuası Örneği", *Mustafa Kemal University Social Sciences Institution Journal*, Vol. 18, Issue 47, 2021 and Işıl Işık Bostancı; Hatice Tekin, "II. Meşrutiyet Döneminin İlk Kadın Gazetesi: Demet", *Kadın Kaleminden Kadın Algısı I*, Ed. Jale Öztürk, Olcay Özkaya Duman, Ankara: Gece Akademi Publishing, 2018 and Özlem Kutkan, "Kadınlar Alemi Dergisi (1914) ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadınlık Hâlleri", *Kebikeç*, 24, 2007.

¹⁹ Olcay Özkaya Duman, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yüzüncü Yılında Tek ve Çok Partili Dönemde Kadın Temsilîyetinin Karşılaştırmalı Analizi (1935-1960)", *Atatürk Yolu Dergisi*, Issue 67, Güz, 2020, 371; A. İçke, *Türkiye'de Kadın Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1935-1991)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Publishing, 2014, 19. About the rights and representations of women in legal life see: Birgül Bozkurt ve Bozkurt, İbrahim Bozkurt, "Türkiye'nin İlk Kadın İl Belediye Başkanı Müfide İlhan ve Mersin'deki Çalışmaları", *Journal of Modern Turkish History*, Year 10, Issue 19, Spring, 2014, 18.

²⁰ In the ongoing process from the Tanzimat to the Republic, the debates on women's rights and women's place in social life were not handled only by women. Starting with the Tanzimat Period and especially II. In the process of change and innovation that emerged in the Second Constitutional Era, women began to be seen as a part of modernization by male writers, intellectuals and ideologists, Birgül Bozkurt and İbrahim Bozkurt, "Türkiye'nin İlk Kadın", 56.

²¹ Özkaya Duman, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin", 373. For detailed information see: Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Publishing, 1998, 9 and also for detailed information about the position and rights of women in Republican and Ottoman Era see: Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Publishing, 2016; Serpil Çakır, *Erkek Kulübünde Siyaset*, İstanbul: Sel Publishing, 2019; G. Akyılmaz, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler*, Volume:16, 365-374, Ankara, 2002, 356; Bekir Sıtkı Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Ankara, 1996 and Özlem Kutkan, "Hoca, Talebe: Isabel Dodd'un Kaleminden Halide Edip Adıvar", *Kadın Kaleminden Kadın Algısı I*, Ed. Jale Öztürk, Olcay Özkaya Duman, Ankara: Gece Akademi Publishing, 2018.

²² Özkaya Duman, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin", 373. For detailed information about the subject see: Feyza Kurnaz Şahin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Basınında Amerikan Kadını İmgesi", *Selçuk University Journal of Studies in Turcology*, Issue 41, 2017, 328; Ahu Sumbas, "Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma", *İstanbul University Faculty of Political Sciences Journal*, No: 53, Ekim, 2015, 108; Ayça Gelgeç Bakacak, "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu Journal*, Issue 44, Fall, 2009, 629.

societies, associations and organizations that work in various directions, with their pioneering and leading aspects. In this process, the establishment of the Republican People's Party, the first political organization of the period, is very important. The struggle for the establishment of this party is remarkable in terms of understanding the orientation of women regarding their position, status and status, which will also explain the presence of women in the parliament in this period. In this respect, it is necessary to look at the congresses, regulations and programs of the Republican People's Party.

The V. Legislative Period marks a turning point in the History of the Turkish Parliament, for reasons such as being the first parliament where women deputies participated in the last parliament, whose members were determined by Atatürk, and where non-Muslims also served as deputies. The Assembly of 1935 is significant as it has the highest proportion of female deputies (4.6%) among the assemblies in the history of single-party rule.²³

3- Representation of Women in the Republic of Turkey

It is understood that the steps which were taken towards women's right to vote and their status in political life in Turkey can tangibly be seen with the studies of the Republican Period and with the decisions and efforts that accelerated this process. In this context, since the main axis of this study is to understand women's presence and representation in political life, the other areas of life will be excluded from the content of the subject.

Within this framework, Ulviye Mevlan,²⁴ became a pioneer especially in the issue of visibility of women in public life, whereas Nezihe Muhittin²⁵ became a pioneer in the struggle for their representation in political life. In 1923, Nezihe Muhittin attempted to establish the Women's People's Party, also known as the first women's party, under the presidency of herself, however, due to the election law of 1909, which did not grant women the right to vote, the establishment of the party was not approved by the governor's office and an association was made.²⁶ With

²³ Metin Özkan ve Sabri Çiftçi, "V. Yasama Dönemi (1935-1939) Dünya Savaşının Eşiğinde Tek Parti İktidarının Kurumsallaşması: Parti-Devlet Özdeşliği", *Yüzzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, Volume 1, Ed. Prof. Dr. Yusuf Tekin, Ankara: TBMM Publishing, 2020, 217.

²⁴ Ulviye Mevlan was born in Syria in 1893. She was brought to the Court at a young age to receive court training. Then she got married off to an older man according to the Court rules. However, she became a widow after a short period of time. She made her second marriage with Mevlanzade Rifat (Rifat Mevlan) who was one of the famous journalists of the time. It was before this marriage that she started to deal with journalism. She began to publish *Kadınlar Dünyası* newspaper when she was 20 years old. After a while, she broke up with her adversary husband and married Ali Civelek, who came to İstanbul from Antakya to study medicine and was ten years younger than her. Although this marriage was not approved by the families, they lived happy until 1964, which is Ulviye Mevlan (Civelek)'s date of death. After the death of his wife, Ali Civelek had a street named after Ulviye Civelek in his hometown to keep her name alive. Mrs. Ulviye was one of the leading women who strived for Turkish women's rights. Mevlan was the founder of Ottoman Countrywide Resistance Organization that revived feminist discourse. Mevlan, who lived during the Second Constitutional Era, took part in the women's movement, which was quite activist with its newspapers and associations in term of questioning values, bringing various rights and freedom demands to the agenda, and putting them into practice by discussing them in public. Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin", *Toplumsal Tarih*, Issue:46, 1997, 6-7-8 also see: Archive of Women's Museum İstanbul, Nuriye Mevlan Civelek Page; For the speech text on women's movement, women's organizations, and women's political rights, see: The Women's Library and Information Centre Foundation, Hasene Ilgaz Archive, Archive No: 10002_002_145, File/Envelope No: 145

²⁵ Nezihe Muhittin established Women's People Party, which aimed to fight for women's political rights in the first years of the Republic, and published *Kadın Yolu* newspaper. In fact, while the political right for Turkish women to enter the Ottoman Countrywide Resistance Program on 1 January 1921 at the earliest, Nezihe Muhittin (1889-1958) was trying to establish a party for women to gain this right. (This issue was explained in detail in footnote 8). Nezihe Muhittin, began her publishing life with an article she wrote on 6 April 1913 in *Kadınlar Dünyası* under the name of Nezihe Muhlis. She comes from a bureaucratic family. She mostly finished her classes privately. Her father's Mr. Muhittin retired from Mosul appeal, and her mother Mrs. Zehra was the daughter of Ali Şevket Pasha, the son of the first Seraskier Aga Hüseyin Pasha. She went to Sörlük School for a while. She developed her French there. Although she did not graduate from a teacher's school, she submitted a petition to the Ministry of Education to become a teacher, passed the exam, and then gave "National Science" classes at the Girls' High School. She was assigned as a teacher to Darülmüallimat at the age of 20. Muhittin, who never gave up on women's struggle for political rights, continued the main struggle for political purposes after the War of Independence by establishing the party that was briefly mentioned above. Although the establishment of the party did not occur, she continued the struggle for women's political rights with a strong effort through activities of associations and societies that would continue later. She passed away in 1958. Serpil Çakır "Kadın Tarihinden İki İsim", 10. For the draft of the speech on "Womanhood" written for the event organized by the İstanbul Center of Turkish Women's Union, see: The Women's Library and Information Centre Foundation Collection, Hasene Ilgaz Archive, Archive No: 10002_001_090, File/Envelope No: 90

²⁶ It is understood that on the way from Women's People Party to the Turkish Women Union (TKB), significant process was made, especially in the direction of women's rights and freedoms in the election process being brought to the agenda, under the presidency of Nezihe Muhittin. TKB Particularly carried out primary works on many issues such as women's acceptance in social, political and economic life, their emancipation, their participation in decision-making mechanism and their voices. Nezihe Muhittin, effectively continued her association activities, which is the carrier of these works, which ensured the execution of these works on the defense of

the Proclamation of the Republic on 29 October 1923, the legal studies were accelerated and also by enacting the Municipality Law in 1930, women were given the right to vote in municipality elections.²⁷ With the amendment made in the Village Law on 26 October 1933, the right to be headman in villages and to be elected to the council of elders were given to women. In addition, with the constitutional amendment on 5 December 1934, women were granted the right to vote and stand for election.²⁸

It is understood that the fundamentalist reforms mentioned above, which were initiated with the leadership and initiative of Atatürk in the Republican era, paved the way for women to gain political rights and to participate in the democratic life.²⁹ Women's right to vote, which is referred as "women's suffrage" in western literature, is a condition that prioritizes democracy. As it was mentioned in the Introduction part of the study, Scandinavian countries like Finland, Norway, Denmark, and Iceland followed New Zealand and Australia as the first countries in the world to grant the right to vote to women. While women in America could vote in 14 states in 1914, 72 years after the First Women's Rights Convention of 1848, the right to vote on national elections was granted to women in 1920, in England in 1928, and in Turkey in 1930. In fact, women across the world gained the right to vote and to stand for election gradually. On the other hand, in South Africa, white women had the right to vote in 1930 whereas hybrid and Indian women were granted the right to vote in 1984 and black women in 1994.³⁰

In general terms, it is observed that the right to vote is introduced gradually and partially in many countries. This subject is also interesting from another aspect, among the general common attributes of the countries that prioritized this process, including Turkey, are the fact that they experienced the colonial process, gained their independence, and entered the process of nation-state. It is understood that the countries who delayed the same process, gave women the right to vote in the postcolonial state after the Second World War as the second wave. Within this context, it is understood that both periods become prominent. These are after 1918 and 1945.

The basic approach to women's political rights, as it was briefly mentioned above, and the discourse that expresses this as "women deserved citizenship by taking part in the national struggle" which marked the postcolonial and colonial era, is one of the important foundations for women to have equal rights as men. Therefore, the recognition of women as equal citizens by the new regime is justified by their participation in their

women's rights. It can be stated that these painful activities that were carried out through propaganda method of press and broadcast, played an important role in the first women's studies of the Republican period. Salhadin Gök ve Özlem Kılınççeker, "Türk Kadınının Siyasete Giriş Süreci ve İlk Kadın Sayılab Mihri İffet Pektaş", *Mecmua International Social Sciences Journal*, Year 4, Issue 8, p.48-84, 2019, 50. For additional detailed information, see: Zehra Toska, "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar," *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Publishing, 1998.

²⁷ Cumhuriyet Newspaper, dated 3 April 1930, stated that Afet İnan, who draws attention as the first women to enter into the Republican People's Party (CHP), would give an important conference on the women's right to be elected to the municipal council. The conference in question was on the first page of the newspaper dated 4 April. The following information was given about the conference by Afet İnan; "At the conference, Gazi, İsmet and Kazım Generals, deputies and ambassadors were present. In summary, some of the information about the conference which is given by Afet İnan are briefly as follow; "... I am coming to your high presence with a very big issue, which is the issue of election. First of all, we are Turkish citizens. I am a woman who wants no gender discrimination about the issue of election. And a teacher of civics at the Music Teaching School. In the program of this class, there is also the issue of the right of election. ...Ladies, Sirs! Election is your right; it is your duty. The fundamental of election is for citizens to use their opinions. Election is the actual application of the principle of national populism. To grant women the right to elect and to be elected is an expression of national sovereignty. All citizens apart from little child and insane people, have the right of election as women and men. Those who doubt this are helpless who do not know about national sovereignty and democracy... (Cumhuriyet, 1930:1-4).

²⁸ TBMM, *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009*, Directorate of Laws and Resolutions, Prepared by: Semra Gökçimen, Havvana Yapıcı et. al., Ankara, 2009, 15-16.

²⁹ For detailed information about Atatürk's perspective on Turkish women's rights and activities he developed, see ; Sinever Esin Dayı, "Atatürk'e Göre Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Türk Kadını", *Atatürk Journal*, Vol. III, No. 1, pp.115-133, 2000, p.11; E. Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara 1998; Perihan Naci Eldeniz, "Atatürk ve Türk Kadını", *Belleten*, Vol. XX, No. 80, 739-743, 1956; TBMM, *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009*, Kanunlar ve Kararlar Dairesi Başkanlığı, Prepared by: Semra Gökçimen, Havvana Yapıcı et. al., Ankara, 2009; Hale Şivgin, "Atatürk ve Türk Kadın Hakları", *Erdem*, Cumhuriyet Özel Sayısı - I, Vol. XI, No. 31, 245-258, 1999, 249 and Saime Yüceer, "Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Hakların Tanınması", *UÜ Faculty of Science and Letters, Social Sciences Institution Journal*, Year 9, No. 14, 131-151, 2008, 140.

³⁰ Zerrin Ayşe Öztürk, "Uluslararası Siyasette Ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın", *Ege Strategic Research Journal*, Vol. 3, No. 1, 2012, 11 See also: E.R. Turner, "The Women's Suffrage Movement in England", *The American Political Science Review*, Nov., Vol. 7, No. 4 (Nov., 1913), 588-609, Published by: American Political Science Association, 1913, 589; P. F. Dolton, and A. Graham, "Women's Suffrage Movement", *Reference & User Services Quarterly* Vol. 54, No. 2 (Winter 2014), 31-36, Published By: American Library Association, 2014,36.

country's struggle for independence.³¹ Within this framework, when this issue is taken from the perspective of the right to vote and stand for duty ship, after completing the national struggle for independence, Turkey granted this right to Turkish women at a very early date and at the same time, compared to contemporary countries. Turkey also draws attention by the fact that, unlike many other countries, there are no imposed restrictions on the law in question about the use of this right. Because, Atatürk gave significant messages about the Republic of Turkey, which he idealized by seeing contemporary and modern Turkey to be possible with the women who have a right to have a say in determining its future. In this sense, with the example of his adoptive daughter Afet İnan,³² he designed a role for Turkish women as strong, highly educated, and skilled in representation. By being closely interested in Afet İnan's education, discourse, and actions, he indicated the position the Turkish women would reach in the future.

One of the important historical developments occurred in women's right to vote in the Republican era is an event that Afet İnan carried out in March 1930, while she was still a new teacher, to implement the Municipality Law with male and female students. In this event, İnan purposed reading the Municipality Law to the students and making an election experience accordingly. Every class was prepared, and an election was held based on this. The mayor was a girl according to the law at the time. However, a student named Selahattin with a paper in his hands said, "Sir, you made us do something wrong! The Law does not allow women to vote! This right is only granted to men!" After this speech, İnan went to Atatürk crying. Admiral requested Şükrü Kaya, the Minister of Internal Affairs of the period, to work on this issue and examine other countries' implementations. While the studies in topic was carried out, books about the subject came to İnan. In one of the books, it was stated that the state of Wyoming gave rights to women for the first time in 1865. Not in France, not in Switzerland. England had it. Sweden and Norway had it. She took notes. Finally, Atatürk invited people who would talk about the subject from statesmen to law schoolteachers to Çankaya Mansion and opened the issue for discussion. Şükrü Kaya was a supporter but Şükrü Saraçoğlu was an opponent. There was no right to vote for women in the Municipal Law Bill, included in the minutes of the Grand National Assembly of Turkey on 25 March 1929.³³ However, it was urgently decided in the Assembly to discuss the proposal of İstanbul Deputy Süreyya pasha on the amendment of the Municipal Law Petition dated 20 March 1930.³⁴ Finally on 3 April 1930, Turkish women were granted the right to vote in Municipality Elections. Republican People's Party stated with a note in its organization on 24 March 1930 that women can be members. Afet İnan became the first female member of the party on 31 March.³⁵ It is understood that Afet İnan, who wished Turkish women to participate in the political life as equals and who prioritized women's courage and initiative, had a significant role. Within this context, it can be stated that Turkish women presented an active, combative, determined, and persistent attitude in gaining the right to representation in political life and is a pioneer in directing and influencing this process.

³¹ Elif Gazioğlu Terzi, "Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kadınların Siyasal Hakları: Türkiye'de Seçme-Seçilme Haklarına İlişkin Tartışmalarda Sömürgecilik Sonrası Söylemin İzleri", *Journal of Academic Inquiries*, Vol. 10, No. 2, 2015, 117.

³² She was born in the district of Doyram in 1908. Her family immigrated to Turkey. She started her primary education in Adapazarı in 1913. Then continued in Ankara and Mihaliççik district of Eskişehir. She completed her primary education in Biga in 1920. Then, she entered Teacher School for Girls in Bursa. She graduated in 1925. Started teaching in İzmir. In October 1925, Atatürk came to İzmir and met Afet İnan, a 17-year-old young teacher working at the Reddi İlhak Primary School. Atatürk sent Mrs Afet to Switzerland's Lozan city for language education. Mrs. Afet returned in 1927 and entered into French Notre Dame de Sion Girl's High School. She graduated in 1929. By passing the teacher exam, she started to work as a civics and history teacher in Ankara Music Teacher's School. In 1930, she wrote books named "Seçim", "Askerlik Görevi", "Vergi Bilgisi", "Şirketler", "Bankalar" under the supervision of Atatürk. She donated the income of these books to Child Welfare and Soldier Orphans. She gave her first conference on 10 April 1930. The subject of the conference was "Women's Rights". 20 days later, she participated in Turkish Hearths VI. General Assembly as a Aksaray commissioner. At the last day of the Assembly, she presented the proposal that would lead to the birth of Turkish Historical Society. She became the president of Turkish History Committee, which was established under the roof of Turkish Hearths. Afet İnan was the first women member to enter to CHP. Afet İnan's proposal gave women the right to be elected. Prof. Afet İnan, who passed away at the age of 77, was the advocate of Atatürk's reforms and Turkish women's rights, and the founder of History of Turkish Revolution Platform. She was a member of UNESCO National Committee, European Cultural Organization, Turkish Language and History Society; she also had many works on Turkish Civilization and Revolution. For detailed information, see: *Taha Toros Archive*, TT 640192 and *Taha Toros Archive*, TT 516983

³³ Assembly Minutes in the Archives of the Grand National Assembly of Turkey, D.3, C.IX, 25 March 1929

³⁴ See: Assembly Minutes in the Archives of the Grand National Assembly of Turkey, D.3, Vol.XVII, 20 March 1930 and Assembly Minutes in the Archives of the Grand National Assembly of Turkey, D3, Vol.XVII, 22 March 1930 additionally Assembly Minutes in the Archives of the Grand National Assembly of Turkey, D3, Vol. XVII, 24 March 1930. Also see: Volkan Payaslı and Olcay Özkaya Duman, *Tarihe Tanık ve Adanmış Bir Ömür: Afet İnan*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2018, 74.

³⁵ Volkan Payaslı and Olcay Özkaya Duman, *Tarihe Tanık ve*, 76.

One of the other important developments that occurred about women's right to vote in the Republican era is a conference Afet İnan gave on 4 April 1930.³⁶ İnan began her speech by saying "As a Turkish citizen, I wish the right to vote to include everyone, regardless of their gender" and continued as such: "Our Republic's policy regime is based on the principle of equality... In the good management of public services, women have as many rights as men to defend... Our women have opinions to express about our society... The recognition of the right of Turkish women to participate in municipal elections and the introduction of the right to vote and stand for Grand National Assembly will undoubtedly be a happy start in the near future." It is remarkable what Şevket Süreyye, who is one of the witnesses of the period, stated about İnan's preparation for this speech. According to it, "...Afet İnan worked for this manifesto for days and nights. However, Mrs. Afet had to be seen as a different woman in the platform, including her clothes. Then, this outfit makes Atatürk think for a long time. Pictures, shapes are drawn. Finally, tailors are called and an outfit that suits this 22 year old young girl, half teacher, half nun, half professor, comes out with Atatürk's meticulousness...".³⁷ Atatürk's meticulous attention to the subject, not only with the speech text of İnan but also with the clothes she will wear, reveals that the fact that he associated the contemporary Turkey with the image of a modern woman in every aspect, and that he believed that the measure of a civilization's development can be measured by the value he gave to his women.

4- 1930s and 1960s in Terms of Female Representation in Turkey

The fact that the primary requests about Turkish women's representation in the political life was defended by male members life in the parliament draws attention.³⁸ Within this framework, the most fundamentalist reform for women that happened in this subject was to grant the right to vote and stand for a deputy. The process in question took place on the first page of the 6 December 1934 issue of *Ulus* newspaper, one of the periodical publications of the era. The newspaper informed that every Turkish including women and men who was older than 22 can elect a member of the parliament, and those over the age of 30 were approved to be elected.³⁹ According to this, Turkish women gained the right to vote and stand for a member of the parliament. Thus, for the first time on 8 February 1935, women attended the election for deputy, and as a result of this, 17 female members were elected. However, in the by-election held for the vacant deputies in 1936, Hatice Özgener was elected as a deputy from Çankırı, and the number of women deputies increased from 17 to 18. As a result, in the first period of the political rights given to women, that is the V. Period of the Grand National Assembly of Turkey in 1935-1939, the representation of female deputies in the Parliament has reached a situation of 4.5%.⁴⁰ Whereas in the 1939-1943 elections, it was seen that there was a decrease in women's representation, compared to the first years when women were granted the right to vote and stand for election. There are only 16 women representations in the Parliament. In the next period, which is 1946, women could enter to the parliament with 9 deputies. It can be stated that, after the single-stage elections which started to be implemented after 1946, had

³⁶ *Cumhuriyet*, 1930, *Akşam*, 1930; Volkan Payaslı and Olcay Özkaya Duman, *Tarihe Tanık ve*, 76.

³⁷ Volkan Payaslı ve Olcay Özkaya Duman, *Tarihe Tanık ve*, 85 and Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Vol.III., Remzi Publishing, İstanbul, 1966, 496.

³⁸ In the *Cumhuriyet* newspaper dated 27 October 1933, the news titled "Amnesty Pleading was negotiated and accepted", the decisions that were taken in the parliamentary meeting the day before was detailed. After this, it was emphasized that the village women could be elected as headman was enacted. Additionally, it was also stated in the discussion held during the preparation of this negotiation that the minister of the Interior with Party Clerk general Mr. Recep gave speeches. Republican People's Party Clerk general Kütahya member Mr. Recep started his speech as "We are living big days", by explaining how the public excitement came to work on the anniversary of the 10th Republic Day, appreciated the fact that the government brought such a proposal to the parliament during these great days, with a feeling of great respect. (*Cumhuriyet*, 27 October 1933).

³⁹ In the *Cumhuriyet* newspaper dated 27 October 1933, the news titled "Amnesty Pleading was negotiated and accepted", the decisions that were taken in the parliamentary meeting the day before was detailed. After this, it was emphasized that the village women could be elected as headman was enacted. Additionally, it was also stated in the discussion held during the preparation of this negotiation that the minister of the Interior with Party Clerk general Mr. Recep gave speeches. Republican People's Party Clerk general Kütahya member Mr. Recep started his speech as "We are living big days", by explaining how the public excitement came to works on the anniversary of the 10th Republic Day, appreciated the fact that the government brought such a proposal to the parliament during these great days, with a feeling of great respect. (*Cumhuriyet*, 27 October 1933).

⁴⁰ Özkaya Duman, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin", 375. For a detailed information about Turkish women's struggle for political life, also see: Ümit Akagündüz, *II.Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, İstanbul:Yeni İnsan Publishing, 2015; Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin", *Toplumsal Tarih*, No. 46, 1997,10; S. Gökçimen, "Ülkemizde Kadınların Siyasi Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Journal*, No. 10, September, October, November, December, 2008, 5; Funda Şahin, *Kadınların Siyasal Katılımları Çerçevesinde Kadın Meclislerinin Yerel Siyasetteki Etkinlikleri ve Üye Profilleri*, Ankara:T.R. Directoral General on the Status of Women Publishing, 2011, 21.

an effect on the decreased female deputies' numbers in the parliament. It is stated that this situation affected the decrease in the question, as single-stage elections created a competitive environment for women.⁴¹

When the female deputy presence in the parliament in the 1950's multi-party election is considered, the Democrat Party (DP) was able to get 416 male and only 1 female deputies. 3 female deputies, one of whom was from DP, were able to take part in the parliament. Looking at the DP period in general, the issue can be summarized in three categories in terms of the distribution of female deputies. In the first period which comprehends the 1950 election and the DP period, the lowest rate of female representation was in question. As it was mentioned above, only 3 female deputies (0.6%) were able to enter to the parliament. In the elections held on 2 May 1954, 4 out of 535 deputies (0.7%) and on 27 October 1957, only 8 out of 587 deputies (1.3%) were able to enter the parliament as women.⁴² The most serious period of this decline was the 1950 elections. It is considered that this decline in the number of women deputies in the parliament can be evaluated within the framework of DP's electoral policies, women policies, period conjuncture, and similar criteria. We believe that analyzing CHP (Republican People's Party) and DP's founding members in various aspects will establish conclusive data within the context of the issue. Within the framework of "statist-elitist" and "traditionalist-liberal" distinction in the literature, both periods will be compared according to female voters, who can differ in terms of their pro-Westernization, anti-monarchy-theocracy reformist identities or their distance from Westernization, moderate in reformist policies, liberal and protective in economy. It is thought that this comparison can also reveal remarkable data. The extraordinary conditions of the first period (1935-1947), with an approach that the historical context can be determinant, and the effects of complex and uncertain environment which was pulled into a turbulence in every aspect (domestic and foreign security, economy, politics etc.) under the shadow of the Second World War are important. In the second period (1950-1960), on the other hand, it is obvious that the struggle for power in the new world and the effects of the cold war, and in domestic politics, the expectations of multi-party system and efforts are important in terms of understanding the issue. Where did women stand in terms of seeking and even questioning their place, rights, position, and identity in political life as well as socio-cultural and economic life in both periods? It would be appropriate to find the answer to this question in both parties' party politics, their approaches to the sociological conditions of the members of the parties in question with the domestic and foreign conjuncture. We believe that this evaluation would be significant in terms of analyzing the activities that occurred in women's life and that women revealed towards themselves.⁴³

Table 1. WOMEN DEPUTIES WHO ACCEPTED DECLERATIONS, RECEIVED PROPOSALS, AND TOOK THE FLOOR BETWEEN 1953-1960

5.PERIOD 01/03/1935 27/01/1939	6.PERIOD 03/04/1939 15/01/1943	7.PERIOD 08/03/1943 14/06/1946	8.PERIOD 05/08/1946 24/03/1950	9.PERIOD 22/05/1950 12/03/1954	10.PERIOD 14/05/1954 11/09/1957	11.PERIOD 01/11/1957 25/05/1960
Benal Arman	Belkıs Baykan	Belkıs Baykan	Fakihe Öymen	Firuzen(Füruzan) Tekil (DP Deputy)	Edibe Sayar (DP Deputy)	Ayşe Günel(DP Deputy)
Esmâ Nayman	Fakihe Öymen	Hasene Ilgaz	Hasene Ilgaz	Halide Edip Adivar (Independent Deputy)	Firuzen(Füruzan) Tekil (DP Deputy)	Hürrem Müftügil (CHP Deputy)
Fatma Memik	Fatma Memik	Nakiye Elgün	Latife Bekir Çeyrekbaşı	Tezer Taşkıran (CHP Deputy)	Nazlı Tlabar (DP Deputy)	Nazlı Tlabar (DP Deputy)

⁴¹ Filiz Çolak, "Demokrat Parti Döneminde TBMM'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)", *Journal of History School*, Year 10, No. XXXII, December, 2017,117.

⁴² Özkaya Duman, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin", 376; In addition, detailed news about the elections can be found in the Cumhuriyet Newspaper dated 3 May 1954 and 28 October 1957. In the newspaper, information was given to the public not only about the election results, but also about the developments before and after the election process and about female voters (Cumhuriyet, 3 May 1954 and Cumhuriyet, 28 October 1957.). In its copy of the same date, Milliyet newspaper, one of the national presses of the period, also draw attention to the election with the headline "Citizen, Participate in the Election". (Milliyet, 3 May 1954). In addition, this issue about the developments regarding the election results was discussed in the issue of Milliyet dated 28 October 1957 under the title of "Election Events in the Homeland". According to this, it is stated that DP 37, CHP 21, Hürriyet Party and CMP have won in each province, and DP can have 400 deputies and CHP more than 200. (Milliyet, 28 October 1957).

⁴³ Özkaya Duman, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin", 377.

Ferruh Güpgüp	Hacer Dicle	Şehime Yunus	Mebrure Aksoley		Nuriye Pınar (DP Deputy)	Necla Tekinel (DP Deputy)
Huriye Öniz	Mebrure Gönenç	Tezer Taşkiran	Tezer Taşkiran			Nuriye Pınar (DP Deputy)
Meliha Ulaş	Meliha Ulaş		Zehra Budunç			Perihan Arıburun (DP Deputy)
Mihri Pektaş	Mihri Pektaş					Übeyde Elli (CHP Deputy)
Nakiye Elgün	Nakiye Elgün					
Seniha Hızal	Salize Abanazoğlu					
Türkan Baştuğ	Şehime Yunus					
	Türkan Örs					

The information used in the formation of Table 1 has been obtained from the Assembly Minutes in the Archives of the Grand National Assembly of Turkey.

In Table 1, attention is drawn to the status of women deputies in the Grand National Assembly of Turkey from the 5th to the 11th Period, accepting declarations, receiving proposals, and taking floor. According to this, it is understood that in the 5th Period, women deputies attended the most, however, in the 18th Period, although attendance is low, they accepted declarations, received proposals, and took the floor the most. In addition, it is noteworthy that from the 5th Period to the 11th Period, the participation number gradually decreased in the 5th Period, and after the 9th Period, there was an improvement in the same issue. Therefore, the issue should be evaluated from the perspective of numerical participation and activity intensity. Numerical participation can be associated with the acquisition of democracy and the political environment created by the first gain of request in this aspect, whereas the intensity and high awareness of participation in activities can be associated with the development of women's knowledge and education about the political life and parliamentary system. Of course, this issue should also be evaluated with the effective party programs, activities, and tendencies in the parliament in the mentioned period.

Table 2. THE AMOUNT OF DECLERATIONS, RECEIVED PROPOSALS, AND TOOK THE FLOOR BETWEEN BY WOMEN DEPUTIES BETWEEN 1953-1960

	5.Period 01/03/1935 27/01/1939	6.Period 03/04/1939 15/01/1943	7.Period 08/03/1943 14/06/1946	8.Period 05/08/1946 24/03/1950	9.Period 22/05/1950 12/03/1954	10.Period 14/05/1954 11/09/1957	11.Period 01/11/1957 25/05/1960
Taking the Floor	30	22	22	83	35	16	11
Declaration (Resolution)	-	-	1	1	1	1	1
Proposal	-	-	2	8	6	12	4
Verbal Question Resolutions and Answers to These	-	-	-	1	-	-	-
Speeches About Members	-	-	-	1	-	-	-
Statements and Declamations	-	-	-	-	1	-	-
TOTAL	30	22	25	94	42	29	16

The information used in the creation of Table 2 has been obtained from the Assembly Minutes in the Archives of the Grand National Assembly of Turkey.

As it can be seen from the Table 2, by taking the floor 83 times, 1 declaration, 1 speech about the members, and 1 verbal question resolutions and answers to these, women deputies were more active in the 8th Period, and created a record in this context by being more active compared to other periods. Within this perspective, women deputies took the floor the most in the 8th Period. In this period, CHP female deputy Hasene Ilgaz, who took the floor 32 times and received 4 proposals, and again CHP female deputy Tezen Taşkıran, who took the floor 26 times and received 4 proposals, take the lead.⁴⁴ 9th Period follows this issue. In the 9th Period, CHP female deputy Tezen Taşkıran, by taking the floor 17 times and receiving 6 proposals, takes the lead again.⁴⁵ Nevertheless, the 10th Period became period when the most proposals were received. According to the content analysis of the speech texts which were made in the Parliamentary Minutes of the Grand National Assembly of Turkey, it is seen that women deputies did not speak or express any opinion about women's rights; however, they expressed their opinions and gave declarations and proposals about many needs and problems of the country, including health, security, justice, economy, and culture.⁴⁶

Conclusion

Within the framework of the conclusion, when it is analyzed from the perspective of representation of women within a general projection, it is understood that important developments have been made in ensuring the full presence of women in political life, however, many more efforts should be made in this direction. If it is necessary to reveal some determination about the content analysis of this subject, it is noted that the right to vote about the presence and representation of Turkish women in political life in Turkey was granted before many other European countries. In addition, unlike most European countries, this process was not granted gradually or limited, but on the contrary, the right to vote and stand for election was granted at the same time. Because the right to vote and stand for election for women has been granted gradually, narrowly, and in a limited way in many countries. With the leadership of Atatürk, Turkish women were given the right to vote in 1930 and the right to vote and stand for election in 1934, which is a date that can be considered as early in comparison to many contemporary countries, and the aforementioned process is also significant in relation to the decolonial period, that is Anatolia's struggle to gain independence against colonialism.

Another determination, based on the example of Turkey, is the fact that in the Republican era women have achieved the right to vote and stand for election, which enabled them to participate in political life, through the struggle they have shown since the last periods of the Ottoman Empire. Within this framework, women have clearly shown that they aspire to have basic citizenship rights to vote and to stand for election with their initiatives to establish a political party (Women People's Party). The modernization and westernization in the Ottoman Empire did not find its full meaning and gave women only the opportunity to discuss and talk about the issues that concern their own lives and status. This process not only appears as an achievement of the Republican era, but it also demonstrates that women took combative, active, resistant, and courageous role in this process. Because this process of gaining rights can be related to the national struggle of independence. Here, Anatolian women were partners and executives of the independence struggle on the way to the nation-state process, which is the rejection of colonialism and the struggle for independence. Within this framework, they followed a just and demanding attitude by seeing the right to speak about the future of the new independent state. Grounding this subject within this context, similar to which we can see in the West, is equal to the colonized societies' achievement of nation-state and decolonial success.

One of the other outputs of this study is related to the Republic of Turkey in particular, as well as the general picture where women's right to vote and stand for election is examined. Compared to the world in general, women in Turkey were able to obtain representation with the right to vote and stand for election, which they acquired in a very early period. In the first years of the Republic in Turkey, during the CHP period, it is understood that women represented for the first time in the Grand National Assembly of Turkey with 18 deputies in the V. Period, however, after these elections, there was a numerical decrease in the representation of women in the parliament. While the number of women deputies gradually decreased in this period, it is understood that especially after the establishment of DP, this number decreased rapidly. According to the election result of 1950,

⁴⁴ *Turkish Grand National Assembly Minutes of Turkey*, 1947:148-149.

⁴⁵ *Turkish Grand National Assembly Minutes*, 1950:415.

⁴⁶ *Turkish Grand National Assembly Minutes*, 1937: 229); *Turkish Grand National Assembly Minutes*, 1942: 283; *Turkish Grand National Assembly Minutes*, 1947:.85-227-231; *Turkish Grand National Assembly Minutes*, 1948: s.358; *Turkish Grand National Assembly Minutes*, 1951:706-707; *Turkish Grand National Assembly Minutes*, 1955:134-135; *Turkish Grand National Assembly Minutes*, 1958:893.

when DP was in power alone, only 3 women could get representation in the parliament, while in the 1957 election, 8 women deputies were able to enter the parliament. Therefore, although there was a numerical increase in terms of women's representation, in general, it is worth noting that the representation rate and their effectiveness in the parliament have weakened.

When it is looked in general, the presence of women, when they were represented in the parliament in Turkey during the CHF period, fluctuated numerically. Although some fluctuation continued during and after the DP period, what draws attention is this decrease in the numerical presence. One of the reasons for this is the perspective of the relevant party programs and policies on the presence of women in political life. In addition, a relation can be established in the subject due to the inadequacy of propaganda in this direction. Another important factor is the issue of trust created by the chaotic situation, established by the political conjuncture of the period, like the war environment between 1939-45.

Another implication, as evaluated in Table 3, is the female deputies in the Grand National Assembly of Turkey from the 5th to the 11. Period who accepted declarations, received proposals, and took the floor. Considering the issue from the perspective of numerical majority of women who spoke and participated in other speeches, in the 5th Period, numerical majority is high, but activity is low. It is understood that the numerical participation and activity of women deputies fluctuated from the 5th To the 1st. Period.

By taking the floor 83 times, 1 declaration, 1 speech about the members, and 1 verbal question resolutions and answers to these, women deputies created a record in the 8th Period. Therefore, women deputies took the floor the most in the 8th Period. Nevertheless, the 10th Period became period when the most proposals were received. According to the content analysis of the speech texts which were made in the Parliamentary Minutes of the Grand National Assembly of Turkey, it is seen that women deputies did not speak or express any opinion about women's rights; however, they expressed their opinions and gave declarations and proposals about many needs and problems of the country. It seems that, with the multi-party life, it would be possible to understand what kind of policy the DP and CHP follow in spite of the active presence and activities of women in the Parliament, by looking at the issue from all angles. In this regard, it is understood that in addition to all kinds of characteristics of the party programs, the historical conjuncture of the period and social expectations can be effective.

Lastly, one of the main conclusions of the study and the context of the subject that aims to draw attention to is the fact that process of women's search for right was prioritized in societies that have decolonial experience. Especially, it was seen that the war industry directed many women to various business lines at the beginning of the twentieth century in many countries, especially in the USA and England, and therefore women began to work in factories and as nurses in the Red Cross. Afterwards, it can be said that war had a driving force on women who pursue democratic ideals. It is seen that the ideological ground of war triggered the process of women's demand to right to vote. In many countries, periods of social reform begin, perhaps not simultaneously, and the issue of women's right to vote becomes a forefront of domestic policies in this process. Additionally, it should be highlighted that this point of view addresses not only the historical perspective but also with the methodology of sociology and psychology, which examines the historical process and context. Hence, we hope to reveal how the change created in the base of the society and the main element of the social structure, which is the inner world of the individual, affects the persistent search for rights developed by women, so that it becomes the main issues of new studies.

Grant Support and Acknowledgement/ Finansal Destek ve Teşekkür	The author declared that this study has received no financial support. /Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Conflict of Interest/Çıkar Çatışması	The author has no conflict of interest to declare. /Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

REFERENCES

Archive Documents

Feridun Fazıl Tülbentçi Archive, FFT 756053(<https://archives.saltresearch.org/>).

Archive of Women's Museum, Nuriye Ulviye Mevlan Civelek Page.

The Women's Library and Information Centre Foundation Collection, Hasene Ilgaz Archive, Archive No: 10002_002_145, Dosya/Zarf No: 145.

The Women's Library and Information Centre Foundation Collection, Hasene Ilgaz Archive, Arşiv No: 10002_001_090, Dosya/Zarf No:90.

Taha Toros Archive

Official Publications

Bozkurt, İbrahim. "Dünya Parlamentolarında Kadın Temsilciler", Library of Grand National Assembly of Turkey, Documentation and Translation Directorate Research Service, Ankara, 2000.

Gökçimen, Semra. "Ülkemizde Kadınların Siyasi Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, Issue 10, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık, 2008.

Özkan, Metin, Sabri Çiftçi. "V.Yasama Dönemi (1935-1939) Dünya Savaşının Eşiğinde Tek Parti İktidarının Kurumsallaşması: Parti-Devlet Özdeşliği", *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, Vol 1, Editör: Prof. Dr. Yusuf Tekin, Ankara: TBMM Publishing, 2020.

Şahin, Funda. *Kadınların Siyasal Katılımları Çerçevesinde Kadın Meclislerinin Yerel Siyasetteki Etkinlikleri ve Üye Profilleri*, Republic of Turkey General Directorate on Women's Status Publishing, Ankara, 2011.

Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenteler 1935-2009, Kanunlar ve Kararlar Dairesi Başkanlığı, Hazırlayan: Semra Gökçimen, Havvana Yapıcı et. al., Ankara, 2009.

Türkiye Büyük Millet Meclis Tutanakları (Turkish Grand National Assembly Minutes).

Literature

Akagündüz, Ümit. *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*. İstanbul: Yeni İnsan Publishing, 2015.

Akyılmaz, G. "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler*. Vol:16, (2002): 365-374.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam*. C.III. İstanbul: Remzi Publishing, 1966.

Baykal, Bekir Sıtkı. *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*. Ankara, 1996.

Bozkurt, Birgül, İbrahim Bozkurt. "Türkiye'nin İlk Kadın İl Belediye Başkanı Müfide İlhan ve Mersin'deki Çalışmaları", *Journal of Modern Turkish History*. Year 10, Issue 19, Spring, 2014.

Çakır, Serpil. *Erkek Kulübünde Siyaset*. İstanbul: Sel Publishing, 2019.

Çakır, Serpil. "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin", *Toplumsal Tarih*. Issue:46, 1997.

Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Publishing, 2016.

Çolak, Filiz. "Demokrat Parti Döneminde TBMM'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)", *Journal of History School*. Year 10, Issue XXXII, December, 2017.

Dayı, Sinever Esin. "Atatürk'e Göre Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Türk Kadını", *Journal of Atatürk*. Vol: III, Issue:1, (2000): 115-133.

Doğramacı, Emel. *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*. Ankara: 1998.

Doğramacı, Emel. "Atatürk ve Kadın Hakları", *Journal of Atatürk Research Center*. Vol: VIII, Issue:24, (1992): 443-449.

Dolton, P. F. ve Graham, A. "Women's Suffrage Movement", *Reference & User Services Quarterly*. Vol. 54, No. 2 (Winter 2014), Published By American Library Association, (2014): 31-36,

DuBois, Ellen Carol. *Feminism and Suffrage: The Origins of an Independent Women's Movement in America, 1848-1869*. New York, 1978.

Eldeniz, Perihan Naci. "Atatürk ve Türk Kadını", *Belleten*. Vol: XX, Issue:80, (1956): 739-743.

- Evans, J. Richard. *The Feminists: Women's Emancipation Movements in Europe, America and Australasia: 1840-1920*. New York, 1977.
- Ferro, Marc. *Sömürgecilik Tarihi (Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13.-20. Yüzyıl)*. Ankara: İmge Publishing, 2017.
- Gazioğlu Terzi, Elif. "Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kadınların Siyasal Hakları: Türkiye'de Seçme-Seçilme Haklarına İlişkin Tartışmalarda Sömürgecilik Sonrası Söylemin İzleri", *Journal of Academic Inquiries*. Vol 10, Issue 2, 2015.
- Gelgeç Bakacak, Ayça. "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Journal of Atatürk Yolu*. Issue 44, Fall, 2009.
- Gök, Salhadin ve Özlem Kılınççeker. "Türk Kadınının Siyasete Giriş Süreci ve İlk Kadın Sayıy Mihri İffet Pektaş", *Mecmua International Social Sciences Journal*. Year 4, Issue 8, (2019): 48-84.
- Gürçüm, B. H. ve A. Arslan. "19. Yüzyıl Süfraj Hareketinde Sessiz Direnişin Sembolü Olarak Reform Kıyafeti", *İdil Journal*. Vol. 6, Issue 32, 2017.
- Hause, S. C. and Kenney, A. R. *Women's Suffrage and Social Politics in the French Third Republic*. Princeton University Press, New Jersey, 1984.
- Işık Bostancı, Işıl ve Hatice Tekin. "II. Meşrutiyet Döneminin İlk Kadın Gazetesi: Demet", *Kadın Kaleminden Kadın Algısı I*. Editors: Jale Öztürk, Olcay Özkaya Duman, Ankara: Gece Akademi Publishing, 2018.
- İçke, Ayten. *Türkiye'de Kadın Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1935-1991)*. Ankara: Atatürk Research Center Publishing, 2014.
- İplikçi, Alper. "Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk University Institute of Social Sciences Journal*. December, Erzurum, 2017.
- Joeres, R. E. "German Women in the Eighteenth and Nineteenth Centuries: A Social and Literary History". Editor: Mary Jo Maynes, Indiana, 1986.
- Kaplan, Leyla. *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Research Center Publishing, 1998.
- Kaya, Yunus. "Oryantalizm - Postkolonyalizm ve Sanat", *İdil Journal*. Vol 6, Issue 30, 2017.
- Kazuko, O. *Chinese Women in a Century of Revolution: 1850-1950*. Stanford University Press, Publication Date: January, California, 1989.
- Kurnaz Şahin, Feyza. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Basınında Amerikan Kadını İmgesi", *Selçuk University Journal of Studies in Turcology*. Issue 41, 2017.
- Kutkan, Özlem. "Kadınlar Alemi Dergisi (1914) ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadınlık Hâlleri", *Kebikeç*. Issue 24, 2007.
- Kutkan, Özlem. "Hoca, Talebe: Isabel Dodd'un Kaleminden Halide Edip Adıvar", *Kadın Kaleminden Kadın Algısı I*. Ed. Jale Öztürk, Olcay Özkaya Duman. Ankara: Gece Akademi Publishing, 2018.
- Luraghi, Raimondo. *Sömürgecilik Tarihi*. İstanbul: E Publishing, 2015.
- Özkaya Duman, Olcay. "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yüzüncü Yılında Tek ve Çok Partili Dönemde Kadın Temsiliyetinin Karşılaştırmalı Analizi (1935-1960)", *Journal of Atatürk Yolu*. Issue 67, Fall, 2020.
- Öztürk, Zerrin Ayşe. "Uluslararası Siyasette Ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın", *Ege Strategic Research Journal*. Vol. 3, Issue 1, 2012.
- Payaslı, Volkan ve Olcay Özkaya Duman. *Tarihe Tanık ve Adanmış Bir Ömür: Afet İnan*. Ankara: Gece Library, 2018.
- Przeworski, Adam. "Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions", *British Journal of Political Science*. 39, April, Volume 39, Issue 02, 2009.
- Ray, Orman P. "Woman Suffrage in Foreign Countries", *The American Political Science Review*. Vol. 12, No. 3, (Aug.), 1918.
- Sumbas, Ahu. "Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma", *Istanbul University Faculty of Political Sciences Journal*. No: 53. October 2015.
- Şıvgın, Hale. "Atatürk ve Türk Kadın Hakları", *Erdem, Cumhuriyet Special Issue - I*. Vol: XI, Issue:31, (1999): 245-258.
- Taylor, Barbara. *Eve and the New Jerusalem: Socialism and Feminism in the Nineteenth Century*. New York, 1983.
- TBMM, *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009*. Ankara: Kanunlar ve Kararlar Dairesi Başkanlığı, Prepared by Semra Gökçimen, Havvana et. al, 2009.

Tekin, Hatice ve Işıl Işık Bostancı. "Osmanlı Kadınının Kamusal Alanda Yer Alma Aracı Olarak Süreli Yayınlar: Şehbal Mecmuası Örneği", *Mustafa Kemal University Institute of Social Sciences Journal*. Cilt 18, Sayı 47, 2001.

Toska, Zehra. "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar," *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Publishing, 1998.

Turner, E.R. "The Women's Suffrage Movement in England", *The American Political Science Review*, Nov., Vol. 7, No. 4 (Nov. 1913), Published by American Political Science Association, (1913): 588-609.

Yüceer, Saima. "Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Hakların Tanınması", *Uludağ University Faculty of Science and Letters, Institute of Social Sciences Journal*. Year 9, Issue: 14, (2008): 131-151.

Periodical Publication Archive

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Ulus

Internet Sources

<http://archive.ipu.org/wmn-e/dstrseat.htm>, (Retrieved on: 22.05.2021).

<http://www.archives.nysed.gov/education/womens-suffrage-card-chautauqua-county-c-1918>, (Retrieved on: 13.06.2021).

<https://catalog.archives.gov/search?q=Elizabeth%20Cady%20Stanton&tabType=onlinef+Women's+Suffrage>, (Retrieved on: 13.06.2021).

https://www.womensrightsfriends.org/pdfs/1848_declaration_of_sentiments.pdf, (Retrieved on: 13.06.2021).

https://www.womensrightsfriends.org/history_convention.php, (Retrieved on: 13.06.2021).

<http://www.rochester.edu/sba/suffrage-history/womens-rights-convention-in-seneca-falls-ny/>, (Retrieved on: 13.06.2021).

<http://www.rochester.edu/sba/suffrage-history/biographies-of-influential-suffragists/>, (Retrieved on: 13.06.2021).

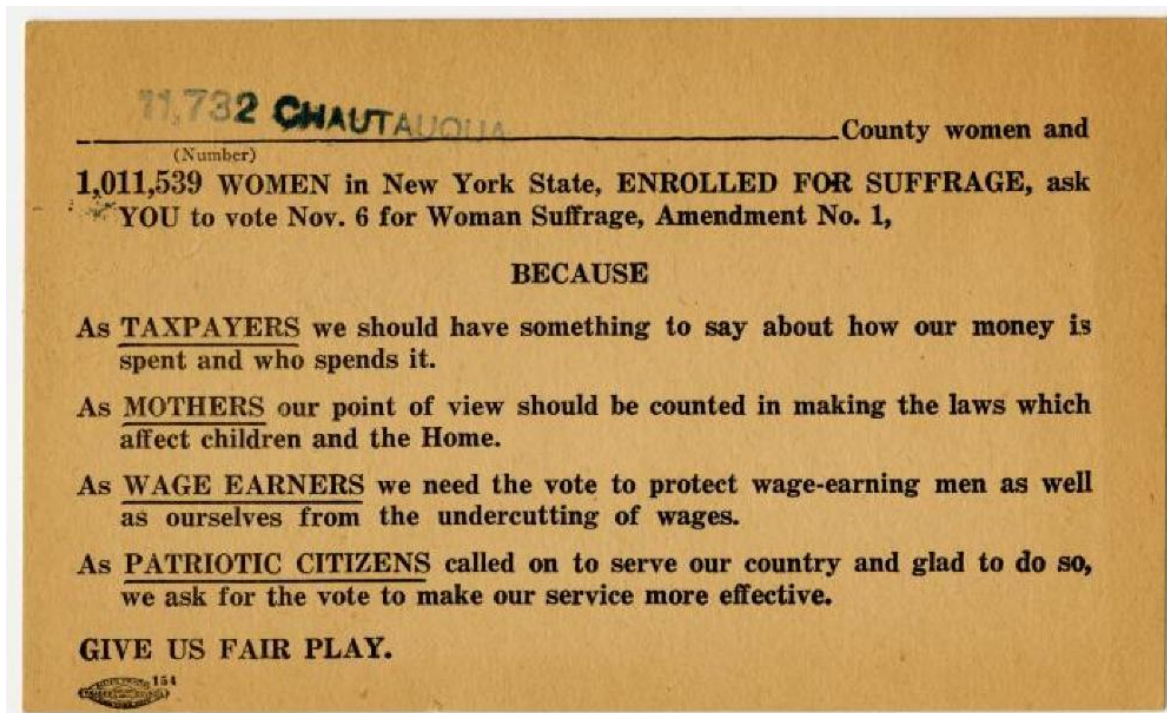
ATTACHMENTS

Attachment 1- The Suffrage Movement

Reference: https://www.womensrightsfriends.org/history_convention.php.

Attachment 2- The front face of the NY women's suffrage card. With this card people are asked to vote for women's suffrage, 1918.

Reference: <http://www.archives.nysed.gov/education/womens-suffrage-card-chautauqua-county-c-1918>. (New York State Archives, NYSA A0412-78 B04 F01 Suffrage Card Front).

Attachment 3- Kadınların Oy Hakkını Destekleyen Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony ve Diğerlerinden Birleşik Devletler Kongresi'ne gönderdikleri Mektup (Letter to the United States Congress from Elizabeth Cady Stanton and Susan B. Anthony and Others in Support).

To the Honorable the Senate
and House of Representatives of the
United States in Congress assembled.

The undersigned Citizens
of the United States, believing that under
the present Federal Constitution all
women who are citizens of the United
States have the right to vote, pray
your Honorable Body to enact a law
during the present Session that
shall assist and protect them in
the exercise of that right.

And they pray further that they
may be permitted in person, and in
behalf of the thousands of other women
who are petitioning Congress to the same
effect, to be heard upon this Memorial
before the Senate and House at an
early day in the present Session.

We ask your Honorable Body to bear
in mind that while men are repre-
sented on the floor of Congress and so
may be said to be heard there, women
who are allowed no vote and therefore
no representation cannot truly be
heard except as Congress shall open
its doors to us in person.

Elizabeth Cady Stanton
Isabella Beecher Hooker
Elizabeth S. Stanton
Olympia Brown
Susan B. Anthony
Josephine S. Griffing

Hartford Conn.
Dec. 1871.

42 Aug. }
2 Dec } Petition of
Elizabeth Cady Stanton
and other women -
praying that the right of
suffrage may be extended
to women, and that they may
be granted the privilege of being
heard on the floor of Congress
in support of this petition -

1871 Dec 21. Referred to the
Committee on the Judiciary
42 A - H 11.4

15

Trumbull
JWS

Mr Trumbull

Reference: <https://catalog.archives.gov/search?q=Elizabeth%20Cady%20Stanton&tabType=online> Women's Suffrage.

Attachment 4- Known as the world's first declaration of women's rights, written by Elizabeth Cady Stanton, the Seneca Falls Declaration was declared on July 19-20, 1848, in Seneca Falls (New York). The declaration was discussed at this meeting and then opened for signature. This declaration became the main point of departure for the suffragette movement, which was fighting for women's suffrage. This date paved the way for the women's suffrage movement. This effort also received support from the Abolitionist Movement in the process.

DECLARATION OF SENTIMENTS

When, in the course of human events, it becomes necessary for one portion of the family of man to assume among the people of the earth a position different from that which they have hitherto occupied, but one to which the laws of nature and of nature's God entitle them, a decent respect to the opinions of mankind requires that they should declare the causes that impel them to such a course.

We hold these truths to be self-evident; that all men and women are created equal; that they are endowed by their Creator with certain inalienable rights; that among these are life, liberty, and the pursuit of happiness; that to secure these rights governments are instituted, deriving their just powers from the consent of the governed. Whenever any form of Government becomes destructive of these ends, it is the right of those who suffer from it to refuse allegiance to it, and to insist upon the institution of a new government, laying its foundation on such principles, and organizing its powers in such form as to them shall seem most likely to effect their safety and happiness. Prudence, indeed, will dictate that governments long established should not be changed for light and transient causes; and accordingly, all experience hath shown that mankind are more disposed to suffer, while evils are sufferable, than to right themselves, by abolishing the forms to which they are accustomed. But when a long train of abuses and usurpations, pursuing invariably the same object, evinces a design to reduce them under absolute despotism, it is their duty to throw off such government, and to provide new guards for their future security. Such has been the patient sufferance of the women under this government, and such is now the necessity which constrains them to demand the equal station to which they are entitled.

The history of mankind is a history of repeated injuries and usurpations on the part of man toward woman, having in direct object the establishment of an absolute tyranny over her. To prove this, let facts be submitted to a candid world.

He has never permitted her to exercise her inalienable right to the elective franchise.

He has compelled her to submit to laws, in the formation of which she had no voice.

He has withheld from her rights which are given to the most ignorant and degraded men—both natives and foreigners.

Having deprived her of this first right of a citizen, the elective franchise, thereby leaving her without representation in the halls of legislation, he has oppressed her on all sides.

He has made her, if married, in the eye of the law, civilly dead.

He has taken from her all right in property, even to the wages she earns.

He has made her, morally, an irresponsible being, as she can commit many crimes with impunity, provided they be done in the presence of her husband. In the covenant of marriage, she is compelled to promise obedience to her

husband, he becoming, to all intents and purposes, her master—the law giving him power to deprive her of her liberty, and to administer chastisement.

He has so framed the laws of divorce, as to what shall be the proper causes of divorce; in case of separation, to whom the guardianship of the children shall be given, as to be wholly regardless of the happiness of women—the law, in all cases, going upon the false supposition of the supremacy of man, and giving all power into his hands.

After depriving her of all rights as a married woman, if single and the owner of property, he has taxed her to support a government which recognizes her only when her property can be made profitable to it.

He has monopolized nearly all the profitable employments, and from those she is permitted to follow, she receives but a scanty remuneration.

He closes against her all the avenues to wealth and distinction, which he considers most honorable to himself. As a teacher of theology, medicine, or law, she is not known.

He has denied her the facilities for obtaining a thorough education—all colleges being closed against her.

He allows her in Church as well as State, but a subordinate position, claiming Apostolic authority for her exclusion from the ministry, and, with some exceptions, from any public participation in the affairs of the Church.

He has created a false public sentiment, by giving to the world a different code of morals for men and women, by which moral delinquencies which exclude women from society, are not only tolerated but deemed of little account in man.

He has usurped the prerogative of Jehovah himself, claiming it as his right to assign for her a sphere of action, when that belongs to her conscience and her God.

He has endeavored, in every way that he could to destroy her confidence in her own powers, to lessen her self-respect, and to make her willing to lead a dependent and abject life.

Now, in view of this entire disfranchisement of one-half the people of this country, their social and religious degradation,—in view of the unjust laws above mentioned, and because women do feel themselves aggrieved, oppressed, and fraudulently deprived of their most sacred rights, we insist that they have immediate admission to all the rights and privileges which belong to them as citizens of these United States.

In entering upon the great work before us, we anticipate no small amount of misconception, misrepresentation, and ridicule; but we shall use every instrumentality within our power to effect our object. We shall employ agents, circulate tracts, petition the State and national Legislatures, and endeavor to enlist the pulpit and the press in our behalf. We hope this Convention will be followed by a series of Conventions, embracing every part of the country.

Firmly relying upon the final triumph of the Right and the True, we do this day affix our signatures to this declaration.

SIGNERS OF THE DECLARATION OF SENTIMENTS SENECA FALLS • NEW YORK • JULY 19-20 • 1848

Barker, Caroline	Drake, Julia Ann	Jones, John	Mirror, Mary S.	Ridley, Martha	Stebbins, Catharine F.
Barker, Eunice	Eaton, Harriet Cady	Jones, Lucy	Mosher, Phoebe	Schooley, Azariah	Taylor, Sophronia
Barker, William G.	Foot, Elisha	King, Phebe	Mosher, Sarah A.	Schooley, Margaret	Tewksbury, Betsey
Bonnel, Rachel D. (Mitchell)	Foot, Eunice Newton	Latham, Hannah J.	Mott, James	Scott, Deborah	Tilman, Samuel D.
Bunker, Josi D.	Frank, Mary Ann	Latham, Lovina	Mott, Lucretia	Segur, Anaisette E.	Underhill, Edward F.
Burroughs, William	Fuller, Cynthia	Leslie, Elizabeth	Mout, Lydia	Seymour, Henry	Underhill, Martha
Cagron, E. W.	Gibbs, Experience	Martin, Eliza	Paine, Catharine C.	Seymour, Henry W.	Vail, Mary E.
Chamberlain, Jacob P.	Gilbert, Mary	Martin, Mary	Palmer, Rhoda	Seymour, Malvina	Van Tassel, Isaac
Conklin, Elizabeth	Gild, Lydia	Mathews, Delia	Phillips, Saron	Shaw, Catharine	Whitney, Sarah
Conklin, Mary	Hallowell, Sarah	Mathews, Dorothy	Fischer, Sally	Shear, Stephen	Wilbur, Maria E.
Culvert, P. A.	Hallowell, Mary H.	Mathews, Jacob	Plant, Hannah	Sisson, Sarah	Williams, Justin
Davis, Cynthia	Halley, Henry	McClintock, Elizabeth W.	Porter, Ann	Smallbridge, Robert	Woods, Sarah R.
Dell, Thomas	Hoffman, Sarah	McClintock, Mary	Post, Amy	Smith, Elizabeth D.	Woodward, Charlotte
Dell, William S.	Hoskins, Charles L.	McClintock, Mary Ann	Pryor, George W.	Smith, Sarah	Woodworth, S. E.
Doy, Elias J.	Hunt, Jane C.	McClintock, Thomas	Pryor, Margaret	Spalding, David	Wright, Martha C.
Doy, Susan R.	Hunt, Richard P.	Metcalf, Jonathan	Quinn, Susan	Spalding, Lucy	
Douglass, Frederick	Jenkins, Margaret	Miliken, Nathan J.	Race, Rebecca	Stanton, Elizabeth Cady	

This Declaration of Sentiments is reprinted from "Report of the Woman's Rights Convention held at Seneca Falls, N.Y. July 19th & 20th, 1848."

Attachment 5

Courtesy of Library of Congress, Gustin, E.W, "Election Day!" 1909.

Reference: <https://iowaculture.gov/history/education/educator-resources/primary-source-sets/womens-suffrage/election-day-political>, (Retrieved on: 13.06.2021).

Attachment 6

Nezihe Muhittin (1935), **Taha Toros Archive**, Document No:33574.

Attachment 7

Nezihe Muhittin and a Group of Women who want political law and equality for women, Illustrated Penbe Journal, Taha Toros Archive, TT532709.

Attachment 8

Nezihe Muhittin, one of the founders of the Turkish Women's Union
Taha Toros Archive, TT 563235.

Attachment 9

Taha Toros Archive, TT 516988.

Attachment 10

6 MUHIT 77 516986

A FET HANIMIN KONFERANSI

İntihap sandığı önünde en ümmî ile en büyük devlet adamı müsavidir. Kadın niçin bu müsavattan hariç tutulsun ?

“Kadının siyasi ehliyetsizliğine mantıkî hiç bir sebep yoktur. Bu husustaki tereddüt ve menfi zihniyet mazinin içtimaî bir halinin can çekişen bir hatırasıdır.”

[Kadınlara belediye intihabı hakkı verildikten sonra kadınların intihap haklarına dair ilk konferans Ankara Musiki Muallim mektebi muallimlerinden Afet hanım tarafından Ankara Türk ocağında verildi. Gazi Hazretlerinin, Kâzım ve İsmet paşaların, vekillerin, mebusların, kadın erkek bütün Ankara münevverlerinin huzurunda verilen bu ehemiyetli ve kıymetli konferansın mühim kısımlarını naklediyoruz.]

Afet Hanım sözüne evela muhtelif hükümet sistemleri hakkında mâlûmat vermeye başlamış ve şöyle devam etmiştir :

Hanımlar, Efendiler,

İntihapta adalet ve müsavatı temin etmek için düşünülen ve bazı memleketlerde tatbik olunan çare, *Nisbî Temsil* usulüdür.

Ekseriyet sistemine göre intihap olunacak meb'usların kâffesi en kuvvetli olan ve bu sebeple en çok rey kazanan fırkanın namzetleri olur. Bu fırka, tek başına mecliste bütün milleti temsil edebilir.

Nisbî Temsil sistemi ise, her fırkaya, malik olduğu âza adediyle mütenasip bir temsil hissesi temin etmek ister.

Bu sistemin tatbiklerini iyizaha kalkışarak sizi yormaktan çekinirim. Yalnız şurası muhakkaktır ki, Nisbî Temsil sistemi de tenkitten tamamen masun, mükemmel bir sistem değildir.

Nisbî Temsilin başlıca mahzurları şunlardır: Nisbî Temsil, mecliste ehemmiyetsiz bir takım gruplar doğurur. Bu vaziyet müstakar bir ekseriyetin teşkilini men eder. Meclisi iktidarsızlık içine gömer. Hükümet buhran-

larını ziyadeleştirir. Bu sistem yüzünden ıstırap çeken, ve bunu terkeden devletler vardır. Bu mahzurlara karşı Nisbî Temsil sistemi lehinde, en son yapılan müdafaa şudur :

Bir memlekette, medeni ve siyasi terbiyesi yüksek, şuurlu ve kuvvetli partiler teessüs etmişse Nisbî Temsil sisteminin tatbikinde mahzur yoktur.

Bu müdafaanın yanında şunu da nazarı dikkate koymalıdır ki, yanlış fikir ve içtihatlarla imale edilmiş insanlardan mürekkep zümrelerin, behemehal, mecliste faaliyetini temine çalışmak, milletin menfaatine hizmet sayılmaz. Zikredilen iddiaya rağmen dünyanın bu sistemi tatbik eden en demokrat memleketlerinde buhranların sık ve çok olduğu görülmektedir. Her halde intihap sistemleri, az çok farkla, içtimaî mücadelelerden ibarettir. Cemaat içinde yaşamak tabiatî icabı olan insan, kendini içtimaî mücadeleye kabiliyetli bir hale getirmeğe mecburdur.

Hanımlar, Efendiler ;

Yüksek içtimaî heyetlerde, mücadele, fikir mücadelesi halinde olur. Vatandaş arzusunun gösterir ; fakat, ekseriyetin göstereceği arzusunun muteber olacağını da bilir. İntihap, ancak, tamam inkişaf etmiş, intizam sahibi cemiyetlerde görülür.

İntihap, hak mıdır ? vazife midir ? İşte bu sorgu, bizi bugünün mes'elesi olmak lâzımgelen bir zemine sokacaktır.

İntihabın esaslı ciheti, vatandaşın intihapta reyini kullanması hakkıdır. İntihap, millî hakimiyet prensibinin

Attachment 11

Feridun Fazıl Tülbentçi Archive, FFT 756053.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 69 (2021): 456-470

Geliş/Received: 17.06.2021

Kabul/Accepted: 08.11.2021

DOI: 10.46955/ankuayd.1028719

(Araştırma Makalesi/Research Article)

TEPEBAŞI BAHÇESİ'NİN İSTANBUL ŞEHREMANETİNE DEVRİ MESELESİ

THE ISSUE OF THE TRANSFER OF THE TEPEBAŞI GARDEN TO THE MUNICIPALITY OF ISTANBUL

SERKAN TUNA*

ÖZ

Tepebaşı Bahçesi, Altıncı Daire-i Belediye tarafından 24 Temmuz 1880'de hizmete açılmıştır. Ancak bu bölgenin mezarlık olduğunu öne sürerek bir dava açan Evkaf Nezareti bu davayı 1914 yılında kazanmıştır. Ne var ki mahkeme kararında bahçenin sadece arsası Evkaf Nezaretine verilmiştir. Bahçe üzerinde yapılan yapılar ise İstanbul Şehremanetinin mülkiyetinde kalmıştır. Bu durum uzun bir süre devam edecek bir soruna yol açmış ve iki kurum arasındaki anlaşmazlık 1923 yılına kadar çözülemeden devam etmiştir. 1923 yazında, İstanbul İcra Dairesi, Tepebaşı Bahçesi'nin Evkaf İdaresine devredilmesi yönünde tebligatlarda bulununca anlaşmazlık yeni bir aşamaya gelmiştir. Bu gelişmeye karşın, iki kurum arasındaki anlaşmazlığın devam etmesi üzerine devreye Dâhiliye Vekâleti ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti girmiştir. Bu çerçevede arsa ile yapıların değerlerini belirlemek için özel bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun belirlediği değerler üzerinden kısa bir süre görüş ayrılığı yaşanmışsa da, imzalanan sözleşmeyle anlaşmazlık çözülmüştür. Buna göre İstanbul Şehremaneti, Tepebaşı Bahçesi'ni 450 bin liraya satın almıştır. Bu bedelin 100 bin lirasının peşin, kalan kısmının da yedi eşit taksitte ödenmesine karar verilmiştir. Bu gelişme, İstanbul basınındaki kimi yazarların yanı sıra Belediye Meclisindeki bazı üyeler tarafından mali ve sosyal gerekçeler öne sürülerek eleştirilmiştir. Buna karşın, sözleşme koşulları resmî olarak onaylanmış ve 100 bin liralık ödeme gerçekleştirilmiştir. Böylece uzun bir döneme yayılan Tepebaşı Bahçesi anlaşmazlığı bir uzlaşmayla sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Haydar Bey, İstanbul Şehremaneti Mustafa Fevzi Efendi, Şeriye ve Evkaf Vekâleti, Tepebaşı Bahçesi.

ABSTRACT

Tepebaşı Garden was put into service on July 24, 1880 by the Sixth Municipal Office. However, the Ministry of Foundations, which filed a lawsuit claiming that this area was a cemetery, won this case in 1914. However, in the court decision, only the land of the garden was given to the Ministry of Foundations. The buildings in the garden remained under the property of Istanbul Municipality. This situation caused a problem that would continue for a long time and the conflict between the two institutions continued unresolved until 1923. In the summer of 1923, the dispute reached a new level when the Istanbul Enforcement Office notified the transfer of Tepebaşı Garden to the Foundations Administration. Despite this development, the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Sharia and Foundations entered the circuit upon the continuation of the conflict between the two institutions. In this context, a special commission established to determine the values of the land and buildings. Although there was a short period of disagreement over the values determined by the commission, disagreement was resolved with the signed contract. Accordingly, Istanbul Municipality bought the Tepebaşı Garden for 450 thousand liras. However it decided to pay 100 thousand liras of this amount in cash and the remaining part in seven equal installments. This development has been criticized by some members of the Municipal Council, as well as by some writers in the Istanbul press, on financial and social grounds. On the other hand, the terms of the contract were officially approved and a payment of 100 thousand liras were paid. Thus, Tepebaşı Garden conflict, which spread over a long period, ended with a compromise.

Keywords: Ali Haydar Bey, Istanbul Municipality, Mustafa Fevzi Efendi, Ministry of Sharia and Foundations, Tepebaşı Garden.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, serkan.tuna@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7514-7328.

Extended Abstract

Tepebaşı Garden, located in Beyoğlu, one of the important regions of Istanbul, was a meadow area which was a Muslim cemetery at the beginning of the 19th century. This area, which the local people also use for sightseeing, turned into an entertainment and promenade place over time. After Beyoğlu fire in 1870, under the leadership of the Sixth Municipal Office, a comprehensive reconstruction activity was undertaken here. As a result of these works, Tepebaşı Garden was put into service on July 24, 1880. Tepebaşı Garden has turned into an important entertainment center in addition to other buildings, especially the theater, and the garden operated by rental method.

However, these developments also led to a conflict long-lasting conflict between state institutions. In this context, the Foundations Administration a lawsuit by objecting to the transfer of the land of the garden to the Sixth Office of the Municipality. With the decision taken by the court on April 21, 1914, it was assumed that Tepebaşı Garden be transferred to the Ministry of Foundations in order to remove the buildings and trees on it and use it as a cemetery as before. However, this development caused a disagreement between Istanbul Municipality and the Ministry of Foundations, and the court decision could not be implemented as a result. When the attempts during the National Struggle to resolve the conflict were also unsuccessful, the question of ownership of Tepebaşı Garden was once again on the agenda during the proclamation of the Republic. In this context, the Istanbul Enforcement Office had notified the Istanbul Municipality and the tenant of the garden in July-August 1923 that this place belonged to the Foundations Administration. However, since the previous court decision ruled that only the land be given to the Foundations Administration, the ownership of the buildings on the garden belonged to the municipality. In this respect, another important problem to be solved emerged and the structures in the garden gained importance.

Although the land was transferred to the Foundations Administration in accordance with the notification, it was not possible to dismantle the structures on the garden. In addition, the dispute could not be resolved since the two parties did not pay a certain amount to each other. Thereupon, the Ministry of Internal Affairs and then the Ministry of Sharia and Foundations entered the circuit. At the request of the Ministry of Internal Affairs, it was decided to establish a commission to settle the dispute. This commission, to which the parties would also send representatives, would determine the value of the plot of the garden and the structures on it. One of the parties could own the garden completely, provided that the other party pays the amount determined by the commission. With the establishment of the commission, Mustafa Fevzi Efendi, the Deputy of the Sharia and Foundations, also came to Istanbul and followed the work closely. Although the commission prepared its report after a short study, the dispute could not be resolved. Because, based on this report, the Foundations Administration demanded much higher amount than the municipality could pay for the plot of the garden. However, with the contribution of Mustafa Fevzi Efendi, the dispute was resolved and the contract was signed for the transfer of Tepebaşı Garden to the Istanbul Municipality. According to the transfer agreement, the municipality would pay 450 thousand liras for the Tepebaşı Garden, which has an area of 14,700 square meters. Of this amount, 100 thousand liras was to be paid in advance, and the remaining part was to be paid in seven installments, 50 thousand liras each month. However, this agreement was criticized in the Municipal Assembly and in the Istanbul press. The main reason for the criticism was the overpayment for a garden that was previously owned by the municipality. In addition, it was claimed that the authority of the Municipal Council was violated and it was stated that such gardens should be made available to the public free of charge. In response to these criticisms, Proxy Mayor of Istanbul Ali Haydar Bey stated that the contract would enter into force after the necessary approvals. In this respect, the contract would come to the Municipal Council once again after the government's approval. In addition, as a result of the bargain, the garden price, which was demanded higher, was reduced to 450 thousand liras. With the contribution of the income to be obtained from the rental agreement, this money could be met without putting too much financial burden on the municipality.

As a matter of fact, after the transfer agreement of Tepebaşı Garden was approved by the government, it was once again on the agenda of the Municipal Council. Although various criticisms were made here, especially financial, the contract for the transfer of the garden to the municipality was approved by giving the appropriation. Thus, the ownership issue of Tepebaşı Garden, which spread over a long period of time, was resolved with a compromise between Istanbul and Ankara.

Giriş

İstanbul'un en kozmopolit bölgesi sayılabilecek olan Beyoğlu'nda yer alan Tepebaşı, 19. yüzyılın başlarında Müslüman mezarlığının da bulunduğu çayırılık bir alandı. Bu alan aynı zamanda, yöre halkının gezinti amaçlı kullandığı bir yer kimliğini taşımaktaydı.¹ Bu alanı içeren Galata ve Beyoğlu'nda 19. yüzyılın ortalarından itibaren geniş bir yapılaşma gerçekleşirken, sıkışık şehir dokusu içerisinde en büyük iki yeşil alandan biri olan Tepebaşı mezarlığının üst kısmı da zaman içerisinde bir eğlence ve mesire yeri haline dönüşmüştü. 1870 Beyoğlu yangınından² sonraki planlama çalışmalarıyla bölgedeki arsalar daha fazla değerlendirilmiş ve mezarlığın üstündeki alan yerleşime açılmıştı. Bu süreçte, özellikle 1870 yangınından sonra burada tiyatro yapımı da dâhil olmak üzere kapsamlı bir imar faaliyetine girilmişti. Bu çerçevede Altıncı Daire-i Belediye³ padişah Abdülaziz'den aldığı izinle çalışmalara başlamıştı. Bu gelişme basına da yansıyan kimi tepkilere yol açsa da, padişahın imar politikasını desteklemesinin de etkisiyle bunlar sonuçsuz kalmıştı. Bu sırada, çalışmalarına devam edilen Tünel'in yapımını üstlenen firmayla anlaşılmalı ve kazıda çıkan toprak para karşılığında buraya taşınmıştı. Böylece engebeli arazi düz hale getirilmiş ve imar faaliyetleri için maddi kaynak elde edilmişti. Ancak bu gelişme, Müslüman mezarlığının bir kısmının bu toprak altında kalıp yok olmasına da neden olmuştu. Bununla birlikte imar çalışmaları anlaşmazlık nedeniyle yarıda kalmış ve 1879 yılında Altıncı Daire-i Belediye Başkanı olan Edouard Blacque zamanında çalışmalara tekrar başlanmıştı. Ancak bu kez de para sıkıntısı gündeme gelince, bölgedeki hane sahipleriyle bir sözleşme imzalanmıştı. Buna göre hane sahipleri İstanbul Şehremanetine sekiz bin lira ödemeyi kabul ederlerken, Altıncı Daire de ilgili alanı bir bahçe haline getirerek buraya bina yapmamayı taahhüt etmişti. Böylece hane sahiplerinin evleri de değerlendirilmiş olacaktı. Bu sözleşme bir tezkere ile Babıali'ye gönderilmiş ve Maliye ve Evkaf Nezaretleri ile görüşülmüştü. Maliye Nezareti, buranın daha önce Müslüman mezarlığı olduğunu hatırlatmış ve ayrıca bedelsiz verilmesinin mümkün olmayacağını belirtmişti. Bunun sonucunda, Şehremanetin Maliyeye altı bin lira ödemesi ve Evkafa da yıllık üç bin kuruş ödemede bulunması öngörülmüştü. Bunun üzerine, Meclis-i Vükelaca mazbatası hazırlanıp iradesi çıkarılan karar gereğince Altıncı Daire, civardaki halktan topladığı paranın altı bin lirasını Maliyeye vermiş, kalan iki bin liraya Osmanlı Bankasından alınan borcu da ekleyerek o bölgeyi bahçe haline dönüştürmüştü. Böylece Tepebaşı Bahçesi 24 Temmuz 1880'de kullanıma açılmıştı.⁴

Tepebaşı Bahçesi, inşa edilen tiyatronun yanı sıra girişin karşısına yapılan lokantanın ve oturulacak yerlerin de eklenmesiyle zaman içerisinde önemli bir eğlence merkezi haline dönüşmüş ve bahçenin işletmesi kiralama

¹ Salâh Birsell bahçenin o dönemdeki görünümünü şu sözlerle aktarmıştı: *"Tepebaşı Bahçesi'nin yerinde, geçen yüzyılda büyük bir mezarlık vardır. Kasımpaşa'ya inen bayır, selviler ve mezar taşlarıyla kaplıdır. Taşların arası otlarla dolu olduğu için burada günün her saatinde koyun, keçi, ineklerin otlatıldığı görülür. Mahalle karırları da çamaşırlarını serer, kurutur."* (Salâh Birsell, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu-Salâh Bey Tarihi*: 2, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2. Baskı, 2013, 47.)

² Beyoğlu'ndaki yangın, 5 Haziran 1870'te Yenişehir olarak adlandırılan yerde çıkmıştı. Yangın sonucunda zarar gören bina sayısına yönelik tahminler üç ila yedi bin arasında değişirken, yüzün üzerinde insan da hayatını kaybetmişti. Ayrıca bu olay, sonrasında gerçekleştirilen imar faaliyetleriyle Beyoğlu'nun yeniden düzenlenmesine yol açmıştı. (Zafer Orha, *Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeciliğin Doğuşu ve Altıncı Daire-i Belediye Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı, 2008, 84-85; Merve Cemile Keyvanoğlu, "1870 Büyük Beyoğlu Yangını", *OTAM*, 41 (Bahar 2017), 170-171, 187.)

³ Altıncı Daire-i Belediye, İstanbul'daki çağdaş belediyecilik anlayışının sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Bu çerçevede 1855 yılında Şehremaneti kurulmuş ve 1857'deki nizamname ile İstanbul 14 belediye dairesine ayrılmıştı. Bu düzenlemeyle Şehremanetin temel hizmeti bir süre, Galata ve Beyoğlu'nu içine alan Altıncı Daire'ye devredilmişti. 1868 yılında çıkarılan Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile de İstanbul'da diğer dairelerin kurulmasına başlanmıştı. Buna göre Kurtuluş, Beyoğlu ve Maçka bölgeleri Altıncı Daire olarak belirlenmişti. 5 Ekim 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ise daha önceki düzenlemeleri kaldırmıştı. Bu kanunla Şehremaneti 20 belediye dairesine ayrılırken, Beyoğlu bölgesi Altıncı Dairenin sorumluluğuna verilmişti. Bu yapı, 30 Ocak 1913 tarihli muvakkat kanuna kadar devam etmiş, o gün kabul edilen yeni düzenlemeyle İstanbul tek bir belediye dairesinin yönetimine alınmış ve bu daire dokuz idari şubeye ayrılmıştı. (Zafer Toprak, "Şehremaneti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayımları, 1994, 147-149; Orha, *Osmanlı Devleti'nde*, 19-26, 32-56, 106-121; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 3. Baskı, 2008, 435-441.)

⁴ Rifat Müeyyed, "Tepebaşı'nın Başına Gelenler", *Akşam*, 13 Teşrin-i sani 1339/1923, 2; Seza Durudoğan, "Tepebaşı Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, 249; Çelik Gülersoy, *Tepebaşı Bir Meydan Savaşı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1993, 19-27; Çelik Gülersoy, "Tepebaşı Meydanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, 251; Orha, *Osmanlı Devleti'nde*, 79-82; Rivka Geron Schild, *19. Yüzyılda Beyoğlu'nda Bir Kalkınma Aracı Olarak Yapısal Dönüşüm*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Programı, 2015, 109-114; Oya Şenyurt, "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'nın Son Dönemlerinde "Gezinti"nin Mekânları ve Millet Bahçeleri", *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 3/2 (2018), 161-162. doi.10.26835/my.452649. Erişim 23.02.2021.

yöntemiyle yapılmaya başlanmıştı.⁵ Birinci Dünya Savaşı sürecinde de, bahçe İstanbul Şehremaneti tarafından dokuz yıllığına Mösyö Leman'a kiralanmıştı. 15 Nisan 1914 tarihli sözleşmeye göre, Mösyö Leman Mayıs 1915 başından 30 Nisan 1924'e kadar dokuz yıl boyunca bahçeyi işletecek ve kiralama bedeli olarak yıllık 8.600 lira ödeyecekti. Ayrıca Mösyö Leman, bahçeye yeni bir amfi tiyatro ile bar inşa edecek ve kışlık tiyatroyu da onaracaktı. Bahçenin giriş ücreti beş yaşından on yaşına kadar olan çocuklar için 20, diğer kişiler içinse 40 para olarak belirlenmişti.⁶ Ancak bahçenin Altıncı Daire-i Belediye'ye verilmesi ile sonrasındaki gelişmeler aslında uzun sürecek bir anlaşmazlığın da başlangıcı anlamına geliyordu. Nitekim bu kararın iptali için Evkaf tarafından İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce Şehremaneti aleyhine bir dava açılmışsa da, bu dava takip edilmeyerek sonuçsuz kalmıştı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra bir kez daha dava açılmış ve mahkemenin 21 Nisan 1914 tarihinde aldığı kararla Tepebaşı Bahçesi'nin, üzerindeki bina ve ağaçların kaldırılarak daha önceki gibi mezarlık olarak kullanılması için Evkaf Nezaretine devredilmesi öngörülmüştü. Bu karar, uygulanması amacıyla İstanbul İcra Dairesine gönderilmiş ve ilgili dairenin 29 Ekim 1914 tarihli yazısıyla, Tepebaşı Bahçesi'nin vakfı adına kaydına yönelik bir düzeltme yapılmıştı. Ancak bu gelişme, dönemin İstanbul Şehremini Cemil Paşa ile Evkaf Nazırı Hayri Efendi arasında anlaşmazlığa yol açmıştı. Cemil Paşa Dâhiliye Nazırı Talat Paşa aracılığıyla karara karşı bir girişimde bulununca konu İttihat ve Terakki içerisinde anlaşmazlığa neden olmuştu. Bu süreç, Cemil Paşa'nın istifa etmesi ve Hayri Efendi'nin de mahkeme kararını uygulamaktan vazgeçerek bahçenin mezarlığa dönüşmekten kurtulmasıyla sonuçlanmıştı.⁷

Ne var ki ortada bir mahkeme kararı bulunduğundan aslında konu hukuken çözüme bağlanamamıştı. Nitekim söz konusu anlaşmazlık, Millî Mücadele sırasındaki girişimlerle de çözülemeyecek ve Tepebaşı Bahçesi'nin ihtilafli konumu Cumhuriyet'in ilanı aşamasında bir kez daha gündeme gelecekti. Bu çalışmada, uzun bir döneme yayılan bu anlaşmazlığın nihai çözümü anlamına gelen, Tepebaşı Bahçesi'nin İstanbul Şehremanetine devredilmesi süreci incelenmiştir. Makalede, önce Millî Mücadele sırasındaki gelişmeler kısaca ele alındıktan sonra sorunun Cumhuriyet'in ilanı aşamasında geldiği nokta değerlendirilmiş, çözüm için ortaya atılan görüşler aktarılmış ve son olarak bahçenin İstanbul Şehremanetine devredilmesinin yankıları incelenmiştir. Bu bağlamda Tepebaşı Bahçesi meselesinin, İstanbul ve Ankara'daki yetkililerin uzlaşmacı tavırlarıyla büyük bir krize dönüşmeden çözüldüğü de ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. Tepebaşı Bahçesi Anlaşmazlığında Yeni Bir Aşama

Tepebaşı Bahçesi'nin konumu Millî Mücadele döneminde de gündeme gelmiş ve bazı çözüm arayışları söz konusu olmuştu. Bu bağlamda 12 Ağustos 1920 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nazırı Hilmi Paşa tarafından Sadarete gönderilen bir yazıda, konunun tarihçesi aktarılmış ve ilgili mahkeme kararına rağmen o bölge halkına temizlik yönünden kolaylık sağlamanın da etkisiyle bahçenin bir mezarlığa dönüştürülmesinin uygun görülmediğinden söz edilmişti. Ayrıca bu bahçeden sağlanabilecek kazancın çok kötü durumdaki diğer Müslüman mezarlıklarının imarında kullanılabileceğine değinilmişti. Bundan hareketle, bahçe üzerindeki bina ve ağaçların bedellerinin vakıf tarafından belediyeye ödenerek ya da hesaba mahsup edilerek bahçenin mevcut haliyle Evkafa devredilmesi düşünülmüştü. Ancak Şehremaneti buna olumlu cevap vermediğinden, mevcut mahkeme kararının uygulanarak Tepebaşı Bahçesi'nin tekrar mezarlığa dönüştürülmesinden başka yol kalmadığı vurgulanmıştı.⁸

Konunun sürüncemede kalması üzerine, ilgili sorun bu kez Evkaf Nezareti bünyesinde kurulan ve Şehremaneti temsilcilerinin de yer aldığı bir komisyon aracılığıyla çözülmeye çalışılmıştı. Bu komisyonun son toplantısında, Şehremaneti temsilcilerine, Tepebaşı Bahçesi'nden kiralama yoluyla o güne kadar elde edilen bedelin üçte biri olan 500 bin liranın Evkaf Nezaretine verilmesi gerektiği bildirilmişti. Ancak Şehremaneti bu talebi kabul etmemiş ve yapılan araştırma çerçevesinde, bahçe alanının iddia edildiği ve hatta mahkeme kararına

⁵ Durudoğan, "Tepebaşı Bahçesi", 249; Seza Durudoğan, "Tepebaşı Kışlık ve Yazlık Tiyatroları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, 250; Hakan Ercan, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı ve Millet Bahçeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Programı, 2018, 74-76.

⁶ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, Cilt 5, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, 3031-3032, 3034. Osmanlı Devleti'nde, XVII. yüzyılın sonlarına doğru yapılan bir düzenlemeyle para, akçenin yerine Osmanlı para birimi olarak kabul edilmiş ve 1 kuruş 40 paraya eşitlenmişti. (Ali Akyıldız, "Para", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 34, 164.)

⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, 4646/348438, 28.11.1338; Rifat Müeyyed, "Tepebaşı'nın Başına Gelenler", 2. Cemil [Topuzlu] Paşa, 21 Ağustos 1912'de Şehremini olarak göreve başlamış, sözü edilen anlaşmazlığın ve diğer görüş ayrılıklarının sonucunda 20 Kasım 1914'te istifa etmişti. (Hatice Kara, *Cemil [Topuzlu] Paşa'nın Belediye Başkanlıkları ve İstanbul'daki İmar Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2015, 35, 54-56.)

⁸ BOA, BEO, 4646/348438, 28.11.1338.

dayandırıldığı gibi bir kabristan mahalli olmadığını ve vakfa ait bulunmadığını öne sürmüştü. Buna göre söz konusu bölge, çevreden atılan pisliklerin de etkisiyle zaman içerisinde adeta bir çöplük haline dönüşmüştü. Ağırıklı olarak yabancıların oturduğu o bölge, şehrin genelini de kapsayan imar faaliyetleri sırasında Altıncı Daire-i Belediye tarafından düzenlenerek bir bahçeye dönüştürülmüşse de, orada olması muhtemel kabristanlara hiçbir şekilde zarar verilmemişti. Şehremanetine göre, bu gelişmelerden yıllar sonra Evkaf Nezaretinin bir mahkeme kararı çıkartmasına karşı çıkılmazsa da, kendilerinden 500 bin lira talep edilmesi doğru değildi. Zira Şehremanetinin bahçe için yaptığı harcamaya karşılık elde ettiği kira geliri öne sürüldüğü gibi 1,5 milyon lirayı bulmuyordu. Bu açıdan toplam gelirin üçte biri olduğu iddia edilen 500 bin liranın verilmesi mümkün değildi. Diğer taraftan, bu miktarın ödenmesi kabul edilse bile Şehremanetinin mevcut gelirleriyle bunun 50 yıl sonra dahi ödenmesi imkânı bulunmuyordu. Bu tespitlerin ardından, uzun süreden beri devam eden bu anlaşmazlığın bir an önce çözümlenebilmesi için ancak 100 bin lira ödenebileceği açıklanmıştı. Ne var ki bunun da bir kerede ödenmesine mali şartlar izin vermediğinden, yıllık 10 bin lira verilerek 10 yıl içerisinde ödeme tamamlanabilirdi.⁹

Şehremaneti bu teklifin kabul edileceğini ümit etse de, Cumhuriyet öncesine gelindiğinde sorun resmî olarak halledilememişti. Bu gelişmeleri takiben Tepebaşı Bahçesi'ne yönelik anlaşmazlık, İstanbul İcra Dairesinin 18 Temmuz 1923'te İstanbul Şehremanetine, 26 Ağustos'ta da bahçenin kiracısı Mösyö Leman'a gönderdiği tebligatlarla yeni bir aşamaya gelmişti. Bu tebligatlarda, bahçenin Evkafa ait olduğu ve kirasının da bundan sonra Evkaf Müdüriyetine verilmesi gerektiği ifade edilmişti.¹⁰ Ancak daha önceki mahkeme kararında, sadece Tepebaşı Bahçesi arsasının Evkaf İdaresine verilmesine hükmedildiğinden, bahçe üzerindeki tiyatro ile diğer yapılar Şehremanetinin mülkiyetinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu karar çözümlenmesi gereken önemli bir problemi daha doğurmuş¹¹ ve böylece bahçe içerisindeki yapılar önem kazanmıştı. Bahçede, belediye tarafından inşa edilen tiyatro binasının yanında kiracısı tarafından yaptırılan bir bar da bulunurken, kira süresi bittiğinde kiracının yaptırdığı yapılar sökülerek götürülecekti.¹²

Bu yeni gelişme üzerine İstanbul Şehremaneti bahçe arsasının devir ve teslim işlemini gerçekleştirmiş ve kiralama yetkisi de Evkaf Müdüriyetine geçmişti. Bu aşamada Evkaf İdaresi bahçenin mevcut kira sözleşmesini inceleyecek ve günün koşullarına göre düzenlenmesini gündeme getirecekti.¹³ Nitekim 30 Ağustos 1923'te, Evkaf Müdüriyetinde Evkaf Müdürü ve Hukuk Müşaviri ile bahçenin kiracısı Mösyö Leman toplanarak yeni sözleşme hakkında görüşmüşlerdi. Bu görüşmede, Mösyö Leman bahçeyle olan bağlantısını açıklamış, bahçenin Evkaf Müdüriyetine devredilmesinin kendisiyle ilgili bir durum olmadığını kaydetmiş ve kiracı sıfatını sürdürmek istediğini aktarmıştı. Buna karşılık, eski sözleşmede kabul edilmesi mümkün bulunmayan bazı kayıtların bulunduğu anlaşıldığından, sözleşmenin feshedilerek yenisinin yapılması yönünde bilgiler kamuoyuna yansımıştı.¹⁴

Ancak Evkaf Müdüriyeti kaynaklı açıklamada, henüz sözleşmenin feshedilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığı belirtilmişti. Bu gelişmeler sırasında, *Akşam* gazetesinde çeşitli değerlendirmeler yapılarak sözleşmenin geleceğine dair görüşler ortaya konmuştu. Öncelikle kiracının Mondros Mütarekesi'nden beri sergilediği olumsuz tavra şu sözlerle dikkat çekilmişti: "*Evkaf İdaresinin Mütareke senesinden beri devam eden müstecirin [kiracının] ihtikârına meydan vermemek üzere mezkûr mukavele hakkında icap eden muameleye bir an evvel tevessülü icap eder.*"¹⁵ Yine kiracının sözleşme hükümlerine uymadığı ve civar halkın çıkarlarına zarar verdiği öne sürülerek bu kişiyle sözleşme yenilenmesinin doğru olmadığı kaydedilmişti.¹⁶ Eleştirilen bir başka konu da kiranın düşüklüğüydü. Bu kapsamda bahçenin çok düşük bir kirayla işletilmesinin doğru olmadığına işaret edilmiş ve o güne kadar bir girişimde bulunmayan İstanbul Şehremaneti de eleştirilmişti. Bu açıdan, bahçenin Evkaf Müdüriyetine geçmesi sözleşme hükümlerinin incelenmesine olanak sağlaması adına olumluydu.¹⁷ Zaman

⁹ BOA, DH.UMVM, 97/26, 27.05.1340.

¹⁰ "Tepebaşı Bahçesi Hakkında", *İkdam*, 27 Ağustos 1339/1923, 2; "Tepebaşı Bahçesi Evkafındır", *İleri*, 27 Ağustos 1339/1923, 3; "Tepebaşı Bahçesi", *Vatan*, 20 Temmuz 1339/1923, 2.

¹¹ "Tepebaşı Bahçesi Evkafındır", *İleri*, 27 Ağustos 1339/1923, 3.

¹² "Tepebaşı Bahçesi", *Akşam*, 5 Eylül 1339/1923, 2.

¹³ "Tepebaşı Bahçesi Evkafındır", *İleri*, 27 Ağustos 1339/1923, 3; "Tepebaşı Bahçesi", *Tanin*, 27 Ağustos 1339/1923, 2.

¹⁴ "Tepebaşı Bahçesi'ne Mösyö Leman Yine Talip", *Tanin*, 31 Ağustos 1339/1923, 4; "Tepebaşı Bahçesi", *Vatan*, 31 Ağustos 1339/1923, 2.

¹⁵ "Tepebaşı Bahçesi", *Akşam*, 3 Eylül 1339/1923, 3.

¹⁶ "Tepebaşı Bahçesi", *Akşam*, 5 Eylül 1339/1923, 2.

¹⁷ "Tepebaşı Bahçesi", *Akşam*, 25 Eylül 1339/1923, 2.

içerisinde, sözleşme süresinin Nisan 1924'te sona ereceği hatırlatılmış ve bundan sonra bahçenin yeni bir kiracıya verileceği ileri sürülmüştü.¹⁸

Evkaf Müdüriyeti kira konusuyla ilgilenirken, Tepebaşı Bahçesi'nin mülkiyeti tümüyle kendisine geçmediği takdirde Şehremanetinden 500 bin lira ödemesini talep etmişti. Bu aşamada Şeriye ve Evkaf Vekâleti de, Şehremanetinin bahçe üzerindeki varlığını bir tecavüz olarak değerlendirmiş ve bina ve ağaçların kaldırılarak bahçenin iadesini istemişti. Ancak bu konudaki bir değerlendirmede, gerek Şehremanetinin bu parayı vermesi gerekse bahçe içerisindeki tiyatro binası ve ağaçların sökülerek Evkafa teslim edilmesi mümkün olmadığından belediyenin zor durumda kaldığına değinilmişti. Bu açıdan iki millî daire arasındaki bu anlaşmazlığın halkın menfaatine göre çözümlenmesi dileğinde bulunulmuştu.¹⁹ Bu dileğin yanı sıra yıllardan beri devam eden anlaşmazlığın geldiği noktada aslında yeni bir sorunun doğduğu vurgulanmıştı. Zira Evkaf İdaresi, Şehremaneti tarafından o güne kadar toplanan kira bedellerini geri almaya çalışacak, bu da yıllarca sürmesi muhtemel bir anlaşmazlığa zemin teşkil edecekti.²⁰ Nitekim kısa bir zaman sonra, Evkaf Müdüriyetinin tebligatına karşın bahçedeki bina ve ağaçların sökülerek arsanın harap bir hale dönüştürülmesi uygun görülmediği gibi, Evkafın istediği paranın da verilemeyeceği anlaşılmıştı. Bu açıdan, iki dairenin aralarındaki bu anlaşmazlığı barışçıl bir şekilde çözümleyebilecekleri ifade edilmeye başlanmıştı.²¹

2. Anlaşmazlığın Çözümü İçin Hükûmetin Devreye Girmesi

Kamuoyundaki kimi iyimser görüşlere karşın iki kurumun uzlaşmaması üzerine, devreye Dâhiliye ve Şeriye ve Evkaf Vekâletleri üzerinden Cumhuriyet Hükûmeti girecekti. Bu bağlamda anlaşmazlığın giderilememesi nedeniyle konu ilk olarak Dâhiliye Vekâletine iletilmişti.²² Bu sırada gelişmeler hakkında bilgi veren Evkaf Müdürü Hakkı Bey, Tepebaşı Bahçesi'nin arsasına el koyduklarını ve mevcut anlaşmazlığı çözmek için Şehremaneti'yle görüştüklerini söylemişti. Ayrıca çözüm için Dâhiliye Vekâletine başvuruda bulunulmuştu. Önceki sözleşme gereğince kiracının bahçe içerisinde birçok bina yaptığını belirten Hakkı Bey, buna ilişkin talep ettikleri listenin kendilerine ulaştığını açıklamış ve ilgili liste incelendikten sonra bir çözüm yolu bulunacağını dile getirmişti.²³ Tepebaşı Bahçesi konusundaki anlaşmazlık giderek uzayınca bu kez de Evkaf Müdüriyeti kanalıyla devreye Şeriye ve Evkaf Vekâleti girmişti. Bu bağlamda gelişmeler hakkında Vekâlet'e bilgi vermek üzere Evkaf Müdüriyeti Hukuk Müşaviri Ankara'ya davet edilmişti. Kendisi Ankara'ya gitmesine karşın, ilgililer mübadele komisyonu ile beraber Selanik'te bulduklarından bir görüşme gerçekleştirememişti. Bunun üzerine İstanbul Evkaf Müdüriyeti, konuya dair evrak ve dosyanın bir özetini Şeriye ve Evkaf Vekâletine göndermişti. Bu noktadan sonra Evkaf Müdüriyeti, Şeriye ve Evkaf Vekâletinden gelecek talimata göre hareket edecekti.²⁴

Bu sırada Evkaf İdaresi, bahçe gelirinin üçte ikisinin kendisine üçte birinin de Şehremanetine verilmesi şeklinde bir teklif hazırlamışsa da Şehremaneti bunu kabul etmemişti.²⁵ Böylece anlaşmazlığın, Dâhiliye Vekâletinin tebligatı üzerine, üyeleri Şehremaneti ve Evkaf Müdüriyeti'nin de katkısıyla belirlenecek bir komisyon kurularak çözümlenmesine karar verilmişti. Bu komisyon, Tepebaşı Bahçesi'nin Evkafa ait olan arsası ile Şehremanetinin mülkiyetinde bulunan binaların değerlerini belirleyecekti. Bunun sonucunda, değeri daha fazla olan kısma sahip olan taraf diğer tarafın elindekini satın alıp bahçenin tüm mülkiyetine sahip olabilecekti. Bu durumda, Evkaf Müdüriyetinin iddia ettiği gibi arsanın değerinin üzerindeki binalardan daha fazla olması halinde, Evkaf Müdüriyeti binaların bedelini Şehremanetine ödeyerek tüm bahçenin mülkiyetini üzerine alabilecekti. İlgili komisyona, Şehremaneti tarafından Heyet-i Fenniye Müdürü Kâmil, Evkaf Müdüriyeti adına ise mimar Alaaddin

¹⁸ "Tepebaşı Bahçesi", *Akşam*, 27 Teşrin-i evvel 1339/1923, 2.

¹⁹ "Tepebaşı Bahçesi", *Vatan*, 20 Temmuz 1339/1923, 2.

²⁰ "Tepebaşı Bahçesi", *Vakit*, 27 Ağustos 1339/1923, 2.

²¹ "Tepebaşı Bahçesi", *Vatan*, 3 Ağustos 1339/1923, 3.

²² "Tepebaşı Hakkında Uzlaşmıyorlar", *Vatan*, 18 Ağustos 1339/1923, 2. O sırada, Başvekilliğini İsmet Paşa'nın yürüttüğü ilk Cumhuriyet Hükûmeti görevdeydi. Hükûmet içerisinde Dâhiliye Vekilliğini Ahmet Ferit, Şeriye ve Evkaf Vekilliğini ise Mustafa Fevzi Bey üstlenmişti. (*Hükûmetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), Haz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2013, 82.)

²³ "Evkaf İşleri", *Vatan*, 5 Eylül 1339/1923, 2.

²⁴ "Tepebaşı Bahçesi'nin Aidiyeti", *İleri*, 26 Eylül 1339/1923, 3; "Tepebaşı Bahçesi İhtilafının Halli", *Vatan*, 26 Eylül 1339/1923, 3; "Tepebaşı Bahçesi Meselesi", *İleri*, 10 Teşrin-i evvel 1339/1923, 2.

²⁵ "Tepebaşı Bahçesi İhtilafı", *Tanin*, 24 Teşrin-i evvel 1339/1923, 2.

Beyler seçilmiş, dışarıdan gelen üyeler de mühendis mimar Ziya, eski Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşaviri Osman Nuri, mühendis Kadri ve dava vekili Kemal Atıf Beyler olmuştu.²⁶

Bu gelişmenin ardından, Şeriye ve Evkaf Vekili Mustafa Fevzi Efendi de anlaşmazlığa yönelik incelemede bulunmak üzere İstanbul'a gelmeye karar vermişti.²⁷ Bundan yola çıkarak yapılan bir değerlendirmede, yıllardan bu yana devam ederek müzmin bir hale gelen anlaşmazlığın çözülmesi için hükümetin devreye girdiği kaydedilmiş ve Mustafa Fevzi Efendi'nin iki kurum arasında adeta bir hakemlik görevini yapacağı öne sürülmüştü.²⁸ Başka bir değerlendirmede ise, kendisinin, anlaşmazlık hakkında aynı zamanda davacı konumunda olmasından dolayı hakemlik yapmasına ihtimal verilmediği ifade edilmişti.²⁹

9 Kasım 1923'te İstanbul'a ulaşan Mustafa Fevzi Efendi, geliş nedenine yönelik bir soruyu, İstanbul Evkafına ait haberleşme yoluyla çözülmesi çok güç olan önemli konular bulunduğunu ve Evkaf Müdüriyeti ile Şehremaneti arasındaki Tepebaşı Bahçesi davasının da bunlardan biri olduğunu söyleyerek cevaplandırmıştı.³⁰ Nitekim Şeriye ve Evkaf Vekili İstanbul'a geldikten sonra ilgili dosyayı inceleyerek hemen konuyla ilgilenmeye başlamış ve Şehremeni Vekili Ali Haydar Bey³¹ görüşmüştü. Bu görüşmede, Evkaf Müdüriyeti ile Şehremanetinden gelen temsilciler de yer almıştı. Bu süreçte, arazi ile yapıların değerini belirlemek amacıyla meydana getirilen komisyon da çalışmalarına başlamıştı. Komisyonun belirleyeceği rakamlar bir rapor halinde Şeriye ve Evkaf Vekiline sunulacak ve bu rapor anlaşmazlığın halledilmesinde önemli bir rol oynayacaktı. Bununla beraber gelinen aşamada, bahçenin tümüyle Şehremanetine ait olması daha uygun görüldüğünden ve belediyenin mali yapısı Evkaf İdaresine göre daha iyi olduğundan, Şehremanetinin bahçeyi satın almasının daha yüksek bir ihtimal olduğu yorumları yapılmaktaydı.³²

Komisyonun çalışmalarına Mustafa Fevzi Efendi ile Evkaf Müdürü İsmail Hakkı Bey de katılmışlar ve üyelerle birlikte Tepebaşı Bahçesi'ne giderek incelemede bulunmuşlardı. Bu sırada bir açıklama yapan Şeriye ve Evkaf Vekili, anlaşmazlığı çözmek için karma bir komisyon teşkil edildiğini hatırlatmış ve incelemelerin tamamlandığını söylemişti. Bahçenin zemininin Evkaf İdaresine, binaların da Şehremanetine ait olduğunu kaydeden Mustafa Fevzi Efendi'ye göre, ortak tasarruf sorunlara yol açacağından iki taraftan birinin yapacağı ödeme sonucunda bahçenin mülkiyetini üzerine almasıyla çözüm yolu bulunacaktı. Ancak kendisinin bu iyimser mesajına karşın, kamuoyuna yansıyan haberlerde henüz anlaşmanın tam anlamıyla sağlanamadığı belirtilmişti.³³

3. Komisyonun Raporu ve Görüş Ayrılığı

Kısa bir çalışmayla görevini tamamlayan komisyon, kasım ayının ortasına doğru hazırladığı raporu teslim etmişti. Ancak her iki tarafın belirledikleri farklı değerler görüş ayrılığına yol açmış ve bu da anlaşmazlığı yeni bir boyuta taşımıştı. Kamuoyuna yansıyan ilk bilgilere göre Evkaf Müdüriyeti, kendi temsilcisinin hazırladığı verilerden hareketle Tepebaşı Bahçesi'nin arazisi için yüksek miktarda para istemiş, buna karşılık Şehremaneti daha az bir miktar teklif etmiş ve dolayısıyla konunun çözülmesi pazarlığa kalmıştı.³⁴ Bu konudaki bir bilgiye göre bahçe için Evkaf İdaresi 661 bin, Şehremaneti ise 367 bin liralık bir değer saptamıştı. Bina ve yapılar için de Evkaf 33 bin, Şehremaneti 49 bin lira değer biçmişlerdi.³⁵

²⁶ "Tepebaşı Bahçesi Meselesi", *Tanin*, 27 Teşrin-i evvel 1339/1923, 1; "Tepebaşı İhtilafı", *Tanin*, 7 Teşrin-i sani 1339/1923, 2; "Tepebaşı İhtilafı", *Vatan*, 10 Teşrin-i sani 1339/1923, 2.

²⁷ "Şeriye Vekili Bahçe İhtilafını Halle Geliyor", *Tanin*, 6 Teşrin-i sani 1339/1923, 1.

²⁸ "Şeriye Vekili", *Vakit*, 6 Teşrin-i sani 1339/1923, 1.

²⁹ "Tepebaşı İhtilafı", *Tanin*, 7 Teşrin-i sani 1339/1923, 2.

³⁰ "Şeriye Vekili Fevzi Efendi Bugün Geldi", *Akşam*, 10 Teşrin-i sani 1339/1923, 1; "Şeriye Vekili", *İleri*, 10 Teşrin-i sani 1339/1923, 1.

³¹ Ali Haydar [Yuluğ] Bey, 12 Mart 1923 tarihli kararname ile İstanbul Valiliğine atanırken, aynı zamanda 15 Nisan 1923'ten 8 Haziran 1924'e kadar Şehremeni Vekili olarak da görev yapmış ve başarılı çalışmalarıyla dikkat çekmişti. Kendisi daha sonra başkent Ankara'nın Şehremaneti'ne getirilerek burada da önemli faaliyetlerde bulunmuştu. (Mehmet Sarıoğlu, "Ankara Şehremeni ve Valisi Ali Haydar Bey ve Faaliyetleri", *Kebikeç*, 9 (2000), 125-130; Eminalp Malkoç, *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)*, İstanbul: Derin Yayınları, 2014, 341, 345-346; Mesut Çapa, "Devlet Merkezinin İnşa Sürecinde Ankara Şehremaneti ve Şehremanleri (1924-1930)", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 67 (Güz 2020), 82-100.)

³² "Şeriye Vekili", *İleri*, 11 Teşrin-i sani 1339/1923, 3; "Tepebaşı Bahçesi", *Tanin*, 12 Teşrin-i sani 1339/1923, 3; "Tepebaşı İhtilafı", *Vakit*, 12 Teşrin-i sani 1339/1923, 2.

³³ "Şeriye Vekilinin Şehrimizdeki Mesaisi", *Vatan*, 13 Teşrin-i sani 1339/1923, 2; "Tepebaşı Bahçesi", *Vatan*, 13 Teşrin-i sani 1339/1923, 3; "Tepebaşı İhtilafının Sonu", *İleri*, 13 Teşrin-i sani 1339/1923, 2.

³⁴ "Tepebaşı Bahçesi Pazarlıkta", *İleri*, 14 Teşrin-i sani 1339/1923, 3.

³⁵ "Tepebaşı İhtilafı Meselesi", *Tanin*, 18 Teşrin-i sani 1339/1923, 3.

Bu rakamların kamuoyuna yansımından sonra çeşitli değerlendirmeler yapılmıştı. Bunlardan birinde, gerek Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin gerekse İstanbul halkının saygısını kazanan Ali Haydar Bey'in, bu konu hukuki açıdan tam anlamıyla çözümlenmedikçe toplum nezdinde güç durumunda kalacakları belirtilmişti. Diğer taraftan, Şehremanetinin Evkafa bahçe için önemli bir para ödemesinin "yazık" ve "günah" olacağı vurgulanmış ve Evkaf Müdüriyetini zengin edebilecek çok daha farklı yollar olduğu dile getirilmişti. Bu açıdan Evkaf Müdüriyetinin gelirini artırmak yönünde hakkını aramasının, Şehremanetinin zararına olacak bir sonuç doğuracağı ve bunun da doğru bir davranış olmayacağı ifade edilmişti.³⁶ Bu görüşün yanı sıra daha önce ortaya atılan düşünceleri destekler bir şekilde, Evkaf Müdüriyetinin mali gücünün bahçedeki yapıların parasını ödemeye yeterli olmadığı öne sürülmüş³⁷ ve buna uygun olarak Ankara'daki inşaat harcamaları için Evkafın burayı Şehremanetine satacağı görüşü paylaşılmıştı.³⁸

Şehremini Vekili Ali Haydar Bey'i destekleyen ve mülkiyet konusunu gündeme getiren bir yaklaşımda ise, tarafların görüşleri aktararak şehrin en özel yerinin yabancıların eline geçme tehlikesinin doğduğu öne sürülmüştü. Buna göre Evkaf Müdüriyeti mahkeme kararıyla aldığı hakka dayanarak bahçeyi satmak istiyordu. Tepebaşı Bahçesi için Evkaf metre kare başına 45 lira talep ettiğinden bahçenin değeri oldukça yüksek bir miktara ulaşmaktaydı. Evkaf İdaresi alacağı bu parayla Ankara'da başladığı inşaatları bitirmeyi planlamaktaydı. Ancak bahçeyi satın almak isteyen Şehremanetinin istenen parayı ödemesi mümkün olmadığından, yabancı sermayenin bu fırsattan istifade ederek bahçeyi satın alma imkânı doğmuştu. Yazar, bu ihtimalden komisyondaki üyelerin de üzüntü duyduklarını kaydederken, bu üzüntüye hemen her Türk vatandaşının katılacağını belirtmiş ve Ali Haydar Bey'in Tepebaşı Bahçesi'nin yabancıların eline geçmemesi için gayret gösterdiğini söylemişti.³⁹ Bu endişeye karşılık, başka bir değerlendirmede, bahçenin Evkaf Müdüriyeti ya da Şehremaneti dışındaki bir yere verilmesinin söz konusu olmadığı ifade edilmişti.⁴⁰

4. Tepebaşı Bahçesi'nin Satın Alınmasına Yönelik Sözleşme ve Eleştiriler

Komisyon raporundan sonra başlayan mali anlaşmazlık bir süre devam etmiş, ancak Şeriye ve Evkaf Vekilinin de katkısıyla çok fazla uzamadan giderilerek bir sözleşme imzalanmıştı. Bu süreçte konuşan Şehremini Vekili Ali Haydar Bey, Tepebaşı Bahçesi meselesinin halledilmek üzere olduğunu ve konuyla ilgili Mustafa Fevzi Efendi'yle bir sözleşme düzenlendiğini, ancak kesinlik kazanması için Şehremaneti Encümeninde de görüşülmesi gerektiğini söylemişti. Tepebaşı Bahçesi'nin 14 bin metre kare civarında bir alana sahip olduğunu açıklayan Ali Haydar Bey, Evkafın metre kare başına 45 lira istemesine karşın kendilerinin 25 lira değer biçtiklerini ve en fazla da 30 lira verebileceklerini ifade etmişti. Görüşmelerde bu iki rakamın ortası bulunmaya çalışılırken, Ali Haydar Bey'e göre bu süreçte Mustafa Fevzi Efendi çok olumlu davranmış, kendisi de Beyoğlu'nda sadece iki bahçe olduğuna vurgu yaparak İstanbul halkını böyle bir alandan mahrum etmenin doğru olmadığını söylemişti. Ödeme konusuna değinirken de, metre kare başına 30 lira ödenmesi kabul edildiği takdirde toplam ödenecek tutarın 450 bin lirayı bulacağını ve bu para bir defada verilemeyeceğinden ödemelerin iki yıla yayılması gerektiğini savunmuştu.⁴¹

Konunun diğer tarafı konumundaki Şeriye ve Evkaf Vekili Mustafa Fevzi Efendi de, o sırada yaptığı ilk açıklamada satış işleminin henüz kesinleşmediğini vurgulamıştı. Bahçenin ve üzerindeki yapıların değerleri belirlenmişse de, Şehremaneti bahçenin değerini öderse satış gerçekleşecek ve elde edilecek parayla Ankara'da inşaat yapılacaktır. Aksi takdirde, Evkaf İdaresi bahçe üzerindeki yapıların bedelini ödeyerek mülkiyeti alacaktır.⁴² Ancak daha sonra kendisi de, ayrıntılara girememekle birlikte bir uzlaşma zemininin oluştuğunu ifade etmişti. Evkaf Müdüriyeti ile Şehremanetinin toplumsal menfaati temsil etmeleri nedeniyle aralarında bir ayrılık olamayacağına dikkat çeken Mustafa Fevzi Efendi, bu noktadan hareketle "santimi santimine hesaplar yapmak suretiyle" hareket etmediklerini belirtmişti. Ona göre, tarafların gösterdikleri bu karşılıklı iyi niyet sorunun kısa zamanda çözümlenmesini sağlayacaktı.⁴³

³⁶ Rifat Müeyyed, "Tepebaşı'nın Başına Gelenler", 2.

³⁷ "Tepebaşı Bahçesi", *İleri*, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, 3.

³⁸ "Tepebaşı Bahçesi Meselesi", *İkdam*, 17 Teşrin-i sani 1339/1923, 3.

³⁹ "Tepebaşı Bahçesi Satılıyor", *Tanin*, 14 Teşrin-i sani 1339/1923, 2.

⁴⁰ "Tepebaşı Bahçesi'nin Mazbatası", *Vatan*, 15 Teşrin-i sani 1339/1923, 4.

⁴¹ "Şehremini Vekilinin Beyanatu", *Tanin*, 19 Teşrin-i sani 1339/1923, 1; "Tepebaşı Bahçesi Emanet'e Devrediliyor", *Vatan*, 19 Teşrin-i sani 1339/1923, 2.

⁴² "Şeriye Vekilinin Gazetemize Beyanatu", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Teşrin-i sani 1339/1923, 3.

⁴³ "Tepebaşı Bahçesi", *Tanin*, 19 Teşrin-i sani 1339/1923, 1.

Yapılan bu açıklamalar ışığında görüşmelerde son aşamaya gelinmişti. Buna göre 14.700 metre kare yüzölçümüne sahip Tepebaşı Bahçesi için Şehremaneti toplam 450 bin lira ödemeyi teklif etmişti. Bu miktarın 150 bin lirası peşin, kalan kısmı da her ay 30 bin lira olmak üzere on ay içerisinde ödenecek ve böylece ödemeler belirli bir zamana yayılacaktı. Şeriye ve Evkaf Vekili bu miktarı kabul etmekle birlikte, ödemenin peşin yapılmasını talep etmesi görüşmelerde yine bir tıkanmaya yol açmıştı.⁴⁴ Peşin ödeme talebinin, yapılacak inşaata yönelik kaynak yaratma ihtiyacından kaynaklandığı yapılan bir tespite şu sözlerle yansımıştı: “*Evkaf İdaresi bahçenin bedeliyle en mübrem [kaçınılmaz] tamirati başarmak kastındadır. Filhakika Evkafın öyle binaları vardır ki muhtaç-ı tamir oldukları senelerce evvel anlaşılmiş, keşf üstüne keşf yapılmış seneler geçtikçe harabı artmış, bu yüzden mesela bin liraya başarılacak tamirat beş bin liraya ihtiyaç göstermiştir. Bu kabil tamirata hemen başlanacaktır.*”⁴⁵

Kamuoyuna yansıyan muhtemel sözleşme koşulları Cemiyet-i Umumiye Belediyede de gündeme gelip tartışma yaratmıştı. Buradaki görüşmeler, üyelerden Mehmed Rasim Bey’in, 14 Kasım 1923 tarihinde verdiği önergeyle başlamıştı. Bu önergede, Tepebaşı Bahçesi konusunun öngörülen sözleşmeyle yeni bir aşamaya girdiği kaydedilmiş ve bu konunun ya alınan karar doğrultusunda ya da başka bir şekilde çözümlenmesi teklif edilmişti. Bu önerge üzerine ilk sözü alan Şehremini Vekili ve Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Başkanı Ali Haydar Bey, anlaşmazlığı çözümlenmeye çalıştıklarını söylemiş ve öneminden dolayı önergenin hemen o gün görüşülmesini talep etmişti. Böylece görüşmelere başlanırken, bazı üyeler öncelikle Tepebaşı Bahçesi’nin tarihçesinden söz etmişler, Ziya Menla Bey ise eski işlemlerin mevcut duruma bir etkisinin olmayacağını öne sürerek, ortada bir mahkeme kararı bulunduğunu ve bu nedenle Evkaf Vekâletinin hükmüne uymak gerektiğini belirtmişti. Bununla birlikte tarihsel süreç, burasının doğrudan Evkafa ait olmaması gerektiğini ortaya koyduğundan gazetelerde yazılan yüksek paraların talep edilmesi doğru değildi. Bu açıdan yapılması gereken, mahkemenin kararına uygun şekilde Evkafın burayı bir mezarlık olarak kullanması gerektiğinin iletilesiydi. Bu davranış uzlaşmayı da kolaylaştırıcaktı. Zira Evkaf durumu kabul edecek ve bir para ödeyerek hakkından feragat edecekti. Kendisinin bu düşüncesine karşılık, bu bölgenin artık mezarlık olmasının doğru olmayacağı görüşü öne sürülmüş, ayrıca Evkafın o güne kadar bir işlem yapmamasından dolayı bahçenin Şehremanetine ait olduğu düşüncesi paylaşılmıştı. Ancak ağırlıklı görüş, mahkeme kararına aykırı davranmanın uygun olmayacağından hareketle Şeriye ve Evkaf Vekâleti ile anlaşma yolunun seçilmesiydi.⁴⁶

Bu görüşlerin ardından Ali Haydar Bey gelişmeleri özetleyen yeni bir konuşma yapmıştı. Buna göre, kendisinin Şehremaneti vekilliğini almasından kısa bir süre sonra bahçenin kiracısı gelerek mahkeme ilanını göstermiş, kendi durumunun ne olacağını sormuş ve kirayı Evkafa verip vermeyeceğini öğrenmek istemişti. Bunun üzerine konuyu araştıran Ali Haydar Bey, bahçenin tümü için 500 bin liralık bir bedelin kararlaştırıldığını ancak Şehremanetin bunu ödeyemediğini görmüştü. Ardından, İstanbul Valisi de olması sebebiyle Evkaf Nezaretine acele etmemeleri yönünde bir yazı yazmıştı. Ona göre Tepebaşı Bahçesi genel anlamıyla Şehremanetine yakışır bir yerdi ve buradan kira geliri elde edilebilirdi. Ancak mahkeme kararını yok sayma yetkisi bulunmadığından, Evkafa ait gösterilen arazinin ücretini ödemeyi önermişti. Zira kendilerine ait olan bina ve ağaçların sökülmesi bahçeyi çok kötü bir duruma sokacağı gibi, gelinen noktada o bölgenin bir mezarlık olarak kullanılması da insanların çok kabul edebilecekleri bir durum değildi. Kendisinin bu teklifine karşılık Evkaf Müdürü ve diğer yetkililer bahçeyi birlikte yönetmeyi önermişlerse de, Ali Haydar Bey gelecekte çatışmaya yol açabileceği düşüncesiyle bunu uygun bulmamıştı. Bu gelişmeler yaşandığı sırada Mustafa Fevzi Efendi Şeriye ve Evkaf Vekili olunca, Ali Haydar Bey teklifini kendisine yazmıştı. Mustafa Fevzi Efendi bu çözümü kabul etmiş ve mühendislerin yapacakları bir araştırmayla iki tarafı da zararlı çıkarmayacak bir bedel belirlenmesi yönünde görüş bildirmişti. Ne var ki komisyonda belirlenen bedellerdeki farklılık nedeniyle ilk aşamada anlaşma sağlanamamıştı. Zira kendileri metrekaşe başına 25, Evkaf ekibi ise 50 lira değer biçmiş, daha sonra bunu 45 liraya düşürmüştü. Arazinin üzerindeki bina ve ağaçların değeri ise 68 bin lira olarak saptanmış ve sonuçta bir rapor hazırlanmıştı. Artık kendisi Mustafa Fevzi Efendi’yle görüşerek bir karara varma düşüncesindeydi. Metre kare başına 45 lirayı aşırı bulmakla beraber Evkafın da kendilerini aldatarak fazla bir para alma düşüncesinde olduklarına inanmıyordu. Nitekim karşı tarafın arzusu bahçenin gerçek değerinin belirlenerek ödenmesi ve gerekli hukuki işlemler aracılığıyla bir daha anlaşmazlık çıkmaması yönündeydi. Ali Haydar Bey konuşmasının sonunda, fiyat

⁴⁴ “Tepebaşı Bahçesi”, *Vatan*, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, 2; “Münevver ve Fazıl Şeriye Vekilimiz Giderken”, *İleri*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, 1.

⁴⁵ “Tepebaşı Bahçesi”, *İleri*, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, 3.

⁴⁶ *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi*, Altıncı Devre-i İntihabiye –İkinci İçtima, 1 Teşrin-i evvel 1339-6 Şubat 1340, İstanbul: Şehremaneti Matbaası, 1341, 327-337.

konusunda anlaşılacağına yönelik inancını dile getirmişti. Ancak ortak bir karara varılsa da, bu kararın Heyet-i Vekile'nin onayına sunulacağını ve son olarak Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin de uygun görmesiyle kesinleşeceğini ifade etmişti. Oturumun kapanması sırasında Ziya Menla Bey, metre kare başına 25 liranın da çok fazla olduğunu söylemesi üzerine, Ali Haydar Bey kendilerine güvenilmesini istemiş ve Şehremanetin hukukunu korumak için ellerinden geleni yapacaklarını vurgulamıştı.⁴⁷

Nitekim anlaşmazlık, Ali Haydar Bey'in öngörüsüne uygun bir şekilde çözümlenmişti. Bu süreçte taraflar iki saat süren son bir görüşme daha gerçekleştirmiş ve Mustafa Fevzi Efendi'nin olumlu yaklaşımıyla ödeme konusundaki anlaşmazlık da giderilmişti. Böylece Şehremanetin isteğine yakın bir çözüm yolu bulunarak sözleşme imzalanmıştı. Üç maddelik sözleşmenin ilk maddesinde, öncelikle Sultan Beyazıd Han Vakfı'na bağlı olan ve Tepebaşı Bahçesi olarak bilinen 14.700 metrekarelik arsanın, ilgili mahkeme kararı gereğince vakfa ait olduğunun onaylandığı vurgulanmıştı. Bu arsa iki tarafın da kabul ettiği 450 bin liralık bedel karşılığında Şehremanetine devredilmişti. Ödeme koşullarının açıklandığı ikinci maddeye göre, Şehremaneti 450 bin liralık satış bedelinin 100 bin lirasını peşin ödeyecek, kalan 350 bin lirasını ise Aralık 1923'ten itibaren her ay sonunda 50 bin lira vermek şartıyla yedi taksitte tamamlayacaktı. Sözleşmenin üçüncü ve son maddesinde ise, her iki tarafın, arsaya bağlı olarak üzerlerindeki hakları ibra ettikleri belirtilmişti.⁴⁸

Tepebaşı Bahçesi'ne yönelik sözleşmenin de imzalanmasıyla çalışmalarını tamamlayan Şeriye ve Evkaf Vekili Mustafa Fevzi Efendi, 21 Kasım 1923'te İstanbul'dan ayrılmıştı. Kendisinin Ankara'ya varmasını takiben, sözleşme metni 24 Kasım 1923'te Heyet-i Vekile tarafından kabul edilmişti.⁴⁹

Ancak taraflar arasında gerçekleştirilen bu sözleşme çeşitli eleştiri ve tartışmaları beraberinde getirmişti. Konuya dair siyasi yönü de bulunan eleştirel bir yazı kaleme alan Hüseyin Cahid, Evkaf İdaresinin, öteden beri Şehremanetin elinde bulunan Tepebaşı Bahçesi için elde ettiği bir karara dayanarak birkaç yüz bin lira aldığını kaydetmişti. Ona göre, bunda yadırgatıcı bir yön olmasa da, alınacak paranın Ankara'nın imarına harcanacak olması düşünülmesi gereken bir durumdu. Zira İstanbul'dan elde edilen bir paranın, İstanbul'un imarı için dahi kullanılması, Evkaf Vekâletinin şehirleri imar etme yetkisi bulunmadığından uygun değildi. Bu para mutlaka imar amacıyla harcanacak ise, Ankara'nın imarından önce düşman işgali nedeniyle zarar gören köyler ya da her türlü yardıma muhtaç halde ülkeye gelen göçmenler için kullanılmalıydı. Diğer taraftan, Evkaf Vekâletinin parasını imar amacıyla harcamak mümkün olsaydı, Tepebaşı Bahçesi Şehremanetine bırakılarak İstanbul imar edilebilirdi. Bu açıdan bir şehrin imarının oranın belediyesine düşen bir görev olduğunu öne süren Hüseyin Cahid, Ankara'dan önce İstanbul'da yapılabilecek önemli işler olduğunu vurgulamış ve bu gelişmeden hareketle Evkaf İdaresinin konumu ve yetkileri konusunda bir belirsizlik olduğunu dile getirmişti. Bu nedenle, idarenin konumunun iyi bir şekilde belirlenip hangi alanlarda harcama yapacağını kesin kurallara bağlanması gerekiyordu.⁵⁰

Ahmed Emin de, sözleşmenin mali koşullarına yönelik eleştirisini: "... Şehremaneti şehrin menfaatlerini göz göre göre ayakaltına almış, şehrin asgari sıhhat ihtiyaçlarını temin için muhtaç olduğu bir parayı Evkafa vermiştir" sözleriyle ortaya koymuştu. Ona göre Şehremanetin, Dünya Savaşı sırasında elinden alınan kendi öz malını binlerce lira ödeyerek satın alması büyük bir israftı. Bunun yerine, arsaya sahip bulunan Evkaf İdaresi ile bir anlaşmaya gidilebilir ve böylece bahçenin yıllık geliri belirlenen oran ölçüsünde Şehremaneti ile Evkaf arasında paylaşılabilirdi. Diğer taraftan Ahmed Emin, Tepebaşı Bahçesi'nin tamamıyla Evkafa geçmesi halinde ne kadar gelir kaybedileceğini tartışmaya açmış ve bahçeden sağlanacak gelirin bu işe yatırılan binlerce liranın faizini temin edip edemeyeceğini sorgulamıştı.⁵¹

5. Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede Tartışmalar ve Sözleşmenin Onaylanması

İstanbul Şehremaneti ile Şeriye ve Evkaf Vekâletinin uzlaşmasıyla imzalanan sözleşme, Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede de görüşülmüş ve ciddi bir tartışmaya yol açmıştı. Bu görüşmeler, Bakırköy Belediyesinden Ebüzziyazade Velid Bey tarafından verilen bir önergeyle başlamıştı. Velid Bey, Belediye Meclisi üyeliğinin yanında Tevhid-i Efkâr gazetesinin başyazarı olması nedeniyle de önemli bir kişiydi. Kendisi önergesinde,

⁴⁷ Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi, 338-339.

⁴⁸ Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi, 573; "Emanet Bahçeyi Aldı", *Tanin*, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, 2.

⁴⁹ Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi, 574; "Münevver ve Fazıl Şeriye Vekilimiz Giderken", *İleri*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, 1; "Tepebaşı Bahçesi İtilafnamesinin Kabulü", *Vatan*, 28 Teşrin-i sani 1339/1923, 5.

⁵⁰ Hüseyin Cahid, "Evkaf İşleri", *Tanin*, 21 Teşrin-i sani 1339/1923, 1.

⁵¹ Ahmed Emin, "Süs ve İhtiyaç", *Vatan*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, 1.

bahçenin 450 bin lira karşılığında alınmasının, daha önce Ali Haydar Bey'e Şehremanetinin hukukunu koruyarak anlaşmazlığın sonuçlandırılması şartıyla verilen yetkiyle uyumlu olmadığını ve her yönüyle belediyenin çıkarlarına aykırı bulunduğunu belirtmişti. Bu nedenle, ilgili sözleşmenin yapılmamış sayılması yönünde karar alınmasını teklif etmişti. Buna karşılık Ali Haydar Bey, daha önce ortalama bir fiyatın bulunacağını söylediğini hatırlatmış ve bu fiyatın metre kare başına 30 lira olduğunu dile getirmişti. Ancak bu anlaşma önce Heyet-i Vekile'nin onayına sunulup tescil edilecek ve daha sonra da ödenek istenmesi amacıyla Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin onayına sunulacaktı. Dolayısıyla konunun o gün tartışılması daha doğruduydu. Ayrıca Ali Haydar Bey, sözleşmeye yönelik görüşmeleri Belediye Meclisinin kendisine verdiği yetkiyle yürüttüğünü vurgulamıştı. Eğer o sırada kendisine Tepebaşı Bahçesi'nin alınmasına gerek olmadığı söyleneydi, üzerindeki yapıların bedelini talep ederek bahçeyi Şeriye ve Evkaf Vekâletine bırakır ve böylece sorun çözülmüş olurdu. Bu açıklamayı yeterli görmeyen Velid Bey ise, önergesi okunduktan sonra usulen kendi oyunun sorulması gerektiğini ancak bunun yapılmadığını söylemiş ve bu nedenle başkanlık makamının sahip olduğu yetkiyi aştığını öne sürmüştü. Kendisinin bu sözleri tansiyonu yükseltmiş ve Ali Haydar Bey Velid Bey'in sözlerini bir "evham" olarak nitelendirmişti. Velid Bey'in buna karşı çıkması üzerine de, oturumdaki düşüncelerinin gazetede "hezeyanlarına" benzediğini ifade etmişti. Buna karşılık Velid Bey, asıl hezeyan içerisindekinin Ali Haydar Bey olduğunu söyleyince gerilim daha da artmış ve sonuçta Ali Haydar Bey salonu terk etmişti.⁵²

Bu gelişme üzerine oturum ikinci başkan Ali Rıza Bey'in başkanlığında devam ederken, üyeler önergenin görüşülmesi gerektiğini vurgulayıp Ali Haydar Bey'in tepkisinin yanlış olduğunu söylemiş ve bu tepkinin aslında Meclis'e bir saygısızlık olduğunu dile getirmişlerdi. Önerge sahibi Velid Bey de, Belediye Meclisinde hiçbir zaman gazeteci kimliğini öne çıkarmadığını ve ilgili konuda da başkana hakaret etmediğini ifade etmişti. Ona göre İstanbul, artık başkent olmamakla birlikte 10 milyonluk Türkiye nüfusunun yedide sekizde birini teşkil etmesi açısından çok önemliydi. Ancak İstanbul sadece sayısal anlamda değil nitelik açısından da önemliydi.⁵³ Dolayısıyla böylesine önemli bir şehrin seçilmiş temsilcileri bu denli ağır bir davranışa maruz bırakılmamalıydı. Bu görüşlerin sonrasında, Ali Haydar Bey'in salona dönerek özür dilemesi yönünde bir karara varılmıştı. Oturuma verilen aradan sonra tekrar toplantıya dönen Ali Haydar Bey, 10 aydan bu yana her gün Velid Bey'in saldırılarına hedef olduğunu ve hatta bıyık ve sakalının da konu edildiğini söylemişti. Bu durum davranışında etkili olmuşsa da kendisinin tavrı Belediye Meclisine karşı değildi. Bununla birlikte Meclis'ten özür dilemiş ve böylece önergenin konuşulmasına geçmişti.⁵⁴

İlk sözü alan Cemil Bey, bu konunun ödenek isteneceği sırada görüşülerek çözülmesi yönünde bir teklif sunmuş, buna karşılık Velid Bey, ortada imzalanmış bir sözleşme bulunduğunu hatırlatarak, Ankara'nın bunu onaylaması halinde kendilerinin ödenek vermeyerek bunu reddetmelerinin çok güçleşeceğini söylemişti. Nitekim Mustafa Fevzi Efendi de, gazetelere yansıyan bir açıklamasında ilk taksiti alacaklarını dile getirmişti. Bu nedenle konunun o gün görüşülmesi gerekirdi. Sadeddin Ferid Bey ise, Ali Haydar Bey'in görüşme yetkisini alarak vardığı uzlaşmanın mutlaka kabul edileceği anlamına gelmediğini belirterek, henüz kesinleşmiş bir sözleşme olmadığına değinmişti. Ayrıca satın alınması gündemde olan bölgede halkın yararına bir bahçe olmamasından hareketle belediyenin yarım milyon liralık bir harcama yapmasının doğruluğunu sorgulamıştı. Bahçe vasfını taşıyan alanlardan halkın ücretsiz olarak faydalanması gerekirken, Tepebaşı Bahçesi'nde bir kiralama yapılmıştı ve ticaret kastıyla giriş ücreti alınmaktaydı. Bu açıdan bir komisyon oluşturularak burayı almanın kârlı olup olmayacağı araştırılmalı ve nihai karar bundan sonra verilmeliydi. Tekrar söz alan Cemil Bey, parayı verip vermeme hakkının Belediye Meclisine ait olduğu görüşünü yinelerken, Ali Haydar Bey de mevcut sözleşmenin Meclis'e gelip onay alındıktan sonra kesinleşeceğini vurgulamıştı. Kendisini burayı satın almaya sevk eden düşünce, bahçenin kiralanması sayesinde satın alma ihtimalinin bulunmasıydı. Bunun için bahçenin kiracısıyla

⁵² *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi*, 377-378.

⁵³ Tepebaşı Bahçesi konusunun görüşüldüğü süreçte önce 13 Ekim 1923'te Ankara yeni başkent olarak kabul edilmiş, ardından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmişti. İstanbul'un göreceli olarak siyasi ağırlığını azaltan bu gelişmeler, İstanbul-Ankara basını üzerinden tartışmalara yol açmıştı. Velid Bey, Ankara'nın başkent olmasına karşı çıkmamakla beraber, İstanbul'daki diğer bazı gazeteciler gibi Cumhuriyet'in ilanına yönelik kimi olumsuz görüşlerini ortaya koymuştu. (Neslihan Kılıç, *Abdurrahman Velid Ebüzziya: Dönemi ve Gazeteciliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, 2019, 198-207, 212-227.) Bu tartışmalar için ayrıca bkz., *Türk Parlamento Tarihi-TBMM-II. Dönem 1923-1927*, I. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No 1, 169-191, 215-249. O dönemde Ankara-İstanbul çatışmasına yönelik kapsamlı bir çalışma için bkz., Malkoç, *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e*, 49-442. Tepebaşı Bahçesi anlaşmazlığının Ankara-İstanbul arasındaki siyasi gündemin yoğun olduğu ve bir çatışmanın da yaşandığı döneme rastlamasının, başta Velid Bey'inkiler olmak üzere konuya yönelik eleştirileri bir ölçüde etkilediğini söylemek mümkündür.

⁵⁴ *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi*, 378-382.

görülmüş ve kiracı bazı küçük kolaylıklar karşılığında beş yıl için 200 bin lira vereceğini söylemişti. Ayrıca şartları yükseltip kirayı artırma olanağı da söz konusuydu. Böylece beş on yıllık kiralama karşılığında 200-300 bin lira gelir elde edilebilecekti ve kalan miktar da bütçeden karşılanabilirdi. Bu yöntem bütçeye büyük bir yük gelmesini de önleyecekti. Bu nedenle Mustafa Fevzi Efendi metre kare başına 45 lirada ısrar ettiği halde kendisi 450 bin liranın üzerine çıkamayacağını söylemiş, sonuçta bu fiyat karşı tarafça da kabul edilmişti. Bu noktadan itibaren Heyet-i Vekile kararını bekleyecek ve ardından sözleşmeyi Meclis'e sunacaktı. Burada kabul edilirse Tepebaşı Bahçesi alınacak aksi halde sözleşme geçerli sayılmayacaktı. Ali Haydar Bey, tartışmalar sırasında dile getirilen, 450 bin liranın başka bir şekilde değerlendirilebileceği görüşünü tamamen haksız görmemekle birlikte bahçenin öncelikle Şehremanetine ait olması gerektiği kanısındaydı. Ayrıca buranın yıllık 30-40 bin lira gelir sağlayabileceği ve böylece on on iki yıllık geliriyle ödenecek bedelin karşılanabileceği dikkate alındığında burayı almak belediyenin menfaatine olacaktı.⁵⁵

Bu sözlerden sonra konuşan Velid Bey, kendisinin önergesi olmasaydı Ali Haydar Bey'in bir açıklama yapmayacağını ileri sürmüştü. Oysaki bu açıklamadan önce gazetelerde çıkan yazılar konunun bir emrivakiye dönüştüğü izlenimini uyandırmıştı. Kendisi, daha sonra bir emrivaki söz konusu olursa bunun Cemiyet-i Umumiye-i Belediyeden kolaylıkla geçemeyeceğini öngörmekle birlikte, sözleşmenin son aşamada onaylanacağı görüşündeydi. Diğer taraftan Ali Haydar Bey'in sözlerinden, bir dereceye kadar şehrin 450 bin lirasının birkaç yıl içinde kaybolması ihtimalinin bulunduğu anlaşılmıştı. Velid Bey son olarak, Beyoğlu'ndaki bir bahçe için bu kadar paranın harcanmasına çok taraftar olmadığını ifade etmişti. Evkaf da bir devlet kurumu olduğundan, bahçenin onlarda kalması bir anlamda ülkenin mülkiyetinde kalması anlamına geleceğinden sakıncalı değildi. Böylece önemli bir para da Şehremanetin kasasında kalacaktı ki, bütçenin şehrin imarı açısından yetersiz olduğu göz önüne alındığında bu ciddi bir rakamdı. Buna karşılık Sadeddin Rıza Bey, Heyet-i Vekile kararının hukuki bir prosedür olduğunu söylemiş ve bu açıdan kendilerini emrivaki altına alacak bir yönünün bulunmadığını kaydetmişti. Oturumda son sözü alan Ali Haydar Bey de, Heyet-i Vekile kararına Evkafın ihtiyaç duyduğunu, Şehremanetin böyle bir mecburiyetinin olmadığını açıklamış, yapılan işin bir pazarlıktan ibaret olduğunu belirtmiş ve son kararın Belediye Meclisine ait olduğunu görüşünü yinelemişti.⁵⁶

Bu toplantının ardından gelişmelerle ilgili açıklama yapan Şehremini Vekili Ali Haydar Bey, Mustafa Fevzi Efendi'nin gönderdiği telgrafla onay kararını öğrendiğini ve bu durumu Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'ye bildirerek yetki isteyeceğini söylemişti. 1924'te bahçenin kira süresinin dolacağını da ifade eden Ali Haydar Bey, bir açık artırma ile bahçe için yeni bir sözleşme yapılacağı bilgisini vermişti.⁵⁷

Bu gelişmeleri takiben, 2 Ocak 1924 tarihli Cemiyet-i Umumiye-i Belediye toplantısında olağanüstü ödenek alınması gündeme gelmişti. Buna göre, 450 bin liralık satın alma bedeli için ilk aşamada gerekli olan 200 bin liranın 150 bin lirası Tepebaşı ve Taksim Bahçelerinin kiralama bedeli olarak sağlanacak, kalan 50 bin lira da yılsonuna kadar gerçekleşmesi beklenen gelir fazlasına karşılık sayılmak üzere bütçeye eklenecekti. Bu çerçevede Meclis'ten 200 bin lira olağanüstü ödenek talep edilmekteydi. İlgili talep Ali Haydar Bey'in önerisiyle bütçe encümenine havale edilmişti. 6 Ocak 1924'te görüşülen bütçe encümeni mazbatasında, mahkeme kararıyla ortaya çıkan sorunları gidermek amacıyla ilgili sözleşmenin yapıldığı belirtilmiş ve gerekli olan 200 bin liralık olağanüstü ödeneğin bütçeye eklenmesinin zorunlu görüldüğü açıklanmıştı. Mazbatanın ardından, imzalanan sözleşme metni ile Heyet-i Vekile kararı okunmuştu.⁵⁸

Oturumda ilk sözü alan Ali Haydar Bey, sözleşmedeki miktarın 150 bin lirasını kiralama yoluyla karşılamak için kiracılarla konuşulduğunu, diğer kısmı için bütçenin gelir fazlasından karşılık gösterileceğini ve böylece taahhütlerini yerine getireceklerini söylemişti. Gelecek yıl için düşünülen gelir fazlasından ödenek de ayrıca alınacaktı. Bu çerçevede ilk olarak 100 bin lira ödenerek devir işlemi yapılacaktı. Buna karşılık Hayreddin Nedim Bey, anlaşma metninden daha önce haberdar olunması gerektiğini ve sözleşmenin de kendilerinin oyu alınarak yapılmasının daha doğru bir yol olacağını savunmuştu. Bu çerçevede Tepebaşı ve Taksim Bahçelerinin

⁵⁵ *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi*, 382-388. 1912-1914 yılları arasında Şehremaneti görevini yürüten Cemil Paşa da, anılarında, İstanbul'da halkın geneline açık bahçeler olmadığını belirtmiş, Tepebaşı ve Taksim Bahçelerinden de giriş ücreti alındığından buralardan fakir halkın yararlanmadığını ifade etmişti. Üsküdar Çamlıca'daki bahçe de viran bir halde bulunduğundan halkın kullanımına uygun değildi. (Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Yay. Haz. Cemalettin Topuzlu, İstanbul: Topuzlu Yayınları, 4. Baskı, 2002, 114-115.)

⁵⁶ *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi*, 388-391.

⁵⁷ "Vali Haydar Bey", *İkdam*, 28 Teşrin-i sani 1339/1923, 1.

⁵⁸ *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi*, 570-574.

kiralınması da kendilerine sorularak gerçekleştirilmeliydi. Hayreddin Nedim Bey ayrıca, 150 bin liralık kiralama parasının hangi şartlar karşılığında alınacağı konusunu da gündeme getirmişti. Diğer taraftan, Tepebaşı Bahçesi'nin giriş ücreti ödenen bir yer olduğunu hatırlatmış ve böyle bir uygulamanın artık hiçbir ülkede mevcut olmadığını dile getirmişti. Zira belediye bahçeleri o beldeye ait yerlerdi ve parasız bir şekilde kullanıma açıktı. Bununla birlikte Hayreddin Nedim Bey, ödenecek 450 bin liranın, Evkaf tarafından İstanbul'daki vakıfların imarı için de harcanabileceğini öngörerek büyük bir meblağ olarak görülmeyebileceğini ifade etmiş ve kendisinin yöntemi eleştirdiğini açıklamıştı. Hayreddin Nedim Bey'in bu sözlerinden sonra, Ali Haydar Bey'in teklifiyle bundan sonraki oturumun gizli yapılması kararlaştırılmış ve böylece ikinci oturum gizli gerçekleşmişti. Bunu takiben gerçekleşen üçüncü oturumda Rasim Bey, yapılan gizli oturum sonucunda, bahçenin satın alma bedeli olan 450 bin liraya mahsuben 200 bin liranın olağanüstü ödenek olarak verilmesi hakkındaki bütçe encümeni mazbatasının oybirliğiyle kabul edildiğini açıklamıştı.⁵⁹

Bunun ardından, sözleşmedeki şartlar yerine getirilmeye başlanmıştı. Bu süreçte Ali Haydar Bey paranın hazır olduğunu söylerken, Tepebaşı Bahçesi'nin kiracısıyla yeni bir sözleşme yapılması da gündeme gelmişti. Yeni sözleşmeyle Şehremanetin bahçeden yılda 200 bin liralık bir gelir elde edebileceği öngörülmekteydi. Bu gelişmelerden sonra Şehremaneti, ilk taksit olan 100 bin lirayı Evkaf Müdüriyetine ödeyerek sözleşmenin gereğini yerine getirmişti.⁶⁰ Böylece uzun yıllar boyunca devam eden bu sorun, tüm anlaşmazlık ve eleştirilere karşın İstanbul Şehremaneti ile Şeriye ve Evkaf Vekâletinin uzlaşmacı tutumlarıyla çözümlenmiş, Tepebaşı Bahçesi'nin kamu mülkiyetinde kalması sağlanmış ve Şehremaneti de hem gelir sağladığı hem de yeşil alan olarak kullandığı bir yeri bünyesinde tutmuştu.

Sonuç

Altıncı Daire-i Belediyenin öncülüğündeki imar faaliyetleri kapsamında 24 Temmuz 1880'de hizmete açılan Tepebaşı Bahçesi, Evkaf Nezareti ile İstanbul Şehremaneti arasında uzun bir süre devam edecek bir anlaşmazlığın da başlamasına neden olmuştur. Bu çerçevede Evkaf Nezaretinin, bu bölgenin mezarlık olarak da kullanıldığı iddiasından hareketle İstanbul Şehremaneti aleyhine açtığı dava 1914 yılında Nezaret lehine sonuçlanmıştır. Ancak ilgili kararda, Evkaf Nezaretine sadece bahçenin arsasına sahip olma hakkı tanındığından ve zamanla bahçe içerisinde tiyatro da dâhil olmak üzere çeşitli yapılar inşa edildiğinden kararın uygulanmasında güçlükler ortaya çıkmıştır. Nitekim hem mahkeme kararının alındığı dönemde hem de Millî Mücadele sırasında iki kurum arasındaki anlaşmazlık çözümlenememiştir.

Tepebaşı Bahçesi anlaşmazlığı, 1923 yazında, İstanbul İcra Dairesinin İstanbul Şehremanetiyle bahçenin kiracısına burasının Evkaf Müdüriyetine devredilmesini içeren tebligatlarıyla yeni bir aşamaya gelmiştir. Bu gelişmeden sonra, arazi Evkafa devredilse de bahçe üzerindeki yapılardan kaynaklanan sorun devam etmiştir. İki kurumun aralarında anlaşamaması üzerine devreye önce Dâhiliye daha sonra da Şeriye ve Evkaf Vekâleti girmiş ve böylece sorun Cumhuriyet Hükûmetinin gündemine taşınmıştır. Bu gelişmeyle birlikte, arazi ve binaların değerinin belirlenmesi için iki tarafın da katıldığı bir komisyon kurulmasına ve bir tarafın diğerine ödeme yaparak bahçenin tüm mülkiyetini almasına karar verilmiştir. Ancak arazi ve binalar için farklı değerler tespit edilerek Şeriye ve Evkaf Vekâletinin maddi kaynak yaratmak amacıyla yüksek bir bedel talep etmesi sorunun çözümünü uzatmıştır. Buna karşın, Şeriye ve Evkaf Vekâletinin talep ettiği paradan indirim giderek Şehremanetin düşünmesine yakınlaşmasıyla anlaşmazlık giderilmiş ve 450 bin lira karşılığında Tepebaşı Bahçesi Şehremanetine geçmiştir. Tepebaşı Bahçesi'ne yönelik anlaşmazlık İstanbul basını tarafından yakından izlenmiş ve gelişmeler kimi değerlendirmelerle beraber kamuoyuyla paylaşılmıştır. Sözleşmenin imzalanmasından sonra ise, özellikle satış miktarının yüksek olduğu gerekçesiyle gerek İstanbul Şehremaneti gerekse Şeriye ve Evkaf Vekâleti eleştirilmiştir. Aynı şekilde Cemiyet-i Umumiye-i Belediye üyelerinden de sözleşmenin mali şartlarına ve bahçenin konumuna yönelik çeşitli eleştiriler gelmiştir. Bu eleştirilerde, o sıradaki siyasi gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan İstanbul-Ankara arasındaki gerilimin de bir ölçüde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Buna karşın sözleşme koşulları, gerek hükûmet gerekse Cemiyet-i Umumiye-i Belediye tarafından onaylanmış ve böylece uzun bir zamana yayılan Tepebaşı Bahçesi meselesi, büyük bir krize dönüşmeden İstanbul-Ankara

⁵⁹ *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi*, 574-578.

⁶⁰ "Tepebaşı Bahçesi İtilafnamesinin Kabulü", *Vatan*, 28 Teşrin-i sani 1339/1923, 5; "Tepebaşı Bahçesi", *Vatan*, 4 Kanun-ı sani 1340/1924, 2; "Tepebaşı Bahçesi'nin Bedeli", *Vatan*, 9 Kanun-ı sani 1340/1924, 2; "Tepebaşı Bahçesi'nin Taksitleri", *Vatan*, 13 Kanun-ı sani 1340/1924, 2.

arasındaki uzlaşmayla çözümlenmiştir. Bu durum, bahçenin kamu mülkiyetinde kalmasını ve Şehremanetine gelir sağlayacak bir kaynağın da devamlılığını sağlamıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Resmi Yayınlar

Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi. Altıncı Devre-i İntihabiye –İkinci İctima, 1 Teşrin-i evvel 1339-6 Şubat 1340, İstanbul: Şehremaneti Matbaası, 1341.

Telif Eserler

Akyıldız, Ali. "Para", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 34: 164-166.

Birsel, Salâh. *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu-Salâh Bey Tarihi*: 2. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2. Baskı, 2013.

Çapa, Mesut. "Devlet Merkezinin İnşa Sürecinde Ankara Şehreminliği ve Şehreminleri (1924-1930)", *Atatürk Yolu Dergisi*. 67 (Güz 2020): 75-115.

Durudoğan, Seza. "Tepebaşı Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 7, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994: 249-250.

Durudoğan, Seza. "Tepebaşı Kışlık ve Yazlık Tiyatroları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 7, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994: 250-251.

Ercan, Hakan. *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı ve Millet Bahçeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Programı, 2018.

Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*. Cilt 5, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

Gülersoy, Çelik. "Tepebaşı Meydanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 7, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994: 251-252.

Gülersoy, Çelik. *Tepebaşı Bir Meydan Savaşı*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1993.

Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri. Cilt 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), Haz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2013.

Kara, Hatice. *Cemil [Topuzlu] Paşa'nın Belediye Başkanlıkları ve İstanbul'daki İmar Faaliyetleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2015.

Keyvanoğlu, Merve Cemile, "1870 Büyük Beyoğlu Yangını", *OTAM*. 41 (Bahar 2017): 169-189.

Kılıç, Neslihan. *Abdurrahman Velid Ebüzziya: Dönemi ve Gazeteciliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, 2019.

Malkoç, Eminalp. *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)*. İstanbul: Derin Yayınları, 2014.

Orha, Zafer. *Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeciliğin Doğuşu ve Altıncı Daire-i Belediye Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı, 2008.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 3. Baskı, 2008.

Sarioğlu, Mehmet. "Ankara Şehremini ve Valisi Ali Haydar Bey ve Faaliyetleri", *Kebikeç*. 9 (2000): 125-130.

Schild, Rivka Geron. *19. Yüzyılda Beyoğlu'nda Bir Kalkınma Aracı Olarak Yapısal Dönüşüm*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Programı, 2015.

Şenyurt, Oya. "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'nın Son Dönemlerinde "Gezinti"nin Mekânları ve Millet Bahçeleri", *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*. 3/2 (2018): 143-167. doi.10.26835/my.452649. Erişim 23.02.2021.

Toprak, Zafer, "Şehremaneti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 7, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994: 249-250.

Topuzlu, Cemil. *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. Yay. Haz. Cemalettin Topuzlu. İstanbul: Topuzlu Yayınları, 4. Baskı, 2002.

Türk Parlamento Tarihi-TBMM-II. Dönem 1923-1927. I. Cilt. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No 1.

Sürelî Yayınlar

Akşam

İkdam

İleri

Tanin

Tevhid-i Efkâr

Vakit

Vatan

EISENHOWER DOKTRİNİNİN DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ

EFFECTS OF EISENHOWER DOCTRINE ON TURKISH FOREIGN POLICY DURING THE DEMOCRAT PARTY ERA

MİRAY VURMAY GÜZEL*

ÖZ

II. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan siyasi ve ideolojik zemin kaymaları savaş sonunda yeni bir dünya düzeninin oluşmasına neden olmuştur. Tarihe "Soğuk Savaş" olarak geçen bu süreçte dramatik bir şekilde değişen dünya, yüzyılın ilk yarısı biterken Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından kontrol edilen "iki kutuplu" güç dengesiyle yeniden inşa edilmiştir Dünya değişirken Türkiye de dönüşüm içerisindeydi. Çok partili hayata geçerek önemli bir eşiği atlayan Türkiye'de 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti (DP), birçok alanda olduğu gibi dış politikada da farklı bir çizgi benimsemiştir. Batı çizgisindeki dış politika kimliği, DP döneminde ABD ekseninde somutlaşmıştır. ABD'nin Ortadoğu'ya ilgisini arttırdığı bu dönemde Türkiye'ye özel önem atfetmesi Türk dış politikasının bu çizgisini daha da görünür kılmıştır. Truman Doktrini ve Marshall Planı ile başlayan, Eisenhower Doktrini ile doruğa ulaşan ABD eksenli dış politika, dönemin ruhu içerisinde olağan görünse de ilerleyen süreçte Türkiye'yi ekonomi ve güvenlik sarmalında bir girdaba sürüklemiştir. Çalışmada, Ortadoğu'nun kaderini değiştiren Eisenhower Doktrini çerçevesinde DP dış politikası uluslararası ilişkiler teorileri ve tarih pratikleri ile disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınacaktır.

ABSTRACT

The political and ideological shifts caused a new world order at the end of the World War II. When the first half of the 20th century ended, the world was reshaped under the bipolar power balance controlled by the United States of America(USA) and the Union of Soviet Socialist Republics(USSR), the era which is called as "the Cold War". While the global system was changing, Turkey was in a political and social transition, too. In Turkey, the Democrat Party (DP), which came into power with 1950 elections which constitutes a critical milestone for multi-party system, followed a different path in foreign policy as in many other fields. The foreign policy, as an abstract concept on the Western world side, became more concrete on the USA side. As the interest to the Middle East given by the USA increased, so the importance of Turkey in this manner, the foreign policy followed by Turkey sat on more solid base. However, the USA sided foreign policy that started with the Truman Doctrine and the Marshall Plan and reached to the top level with the Eisenhower Doctrine resulted in economical and security issues for Turkey, even tough it seemed A reasonable policy to follow in that context. In this work, in the framework of Eisenhower Doctrine, the foreign policy in the era of DP is discussed in scope of "identity-security-economy" titels, handling with international relations theories and historical practises.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Dış Politika Kimliği, Eisenhower Doktrini, Soğuk Savaş, Türk-Amerikan İlişkileri

Keywords: Eisenhower Doctrine, Foreign Policy Identity, The Cold War, The Democrat Party, Turkish-American Relations

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, mirayvurmaya@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6905-3221.

Extended Abstract

The first half of the twentieth century witnessed the formation of a destructive and reconstructing balance of powers both in terms of state structures and the international system, with two major world wars. After the Second World War, the global competition between the USA and the USSR increased thus the world was divided into two poles. This period, called the Cold War, forced the states to make radical changes in their domestic and foreign policies. In the process of this global change and/or transformation, Turkey also underwent a structural change and has switched from a one-party system to a multi-party system. It can be claimed that this change also brought a switch of power in Turkey and the DP came to power in 1950. With the DP government, the foreign policy identity on the Western line was completely in the orbit of the USA/Western Bloc within the bipolar Cold War system.

The 1950s, when the Cold War competition increasingly focused on the Middle East, was both a challenging and transformative period for Turkish Foreign Policy. USA, which emerged strongly on the world stage in a process where England and France lost their influence and even their reputation in the region, gave special importance to the Middle East in order to fill this power gap. Positioning itself in the Western Bloc, the DP government also started to take steps to strengthen the foreign policy ground in the US/Western line in the same period. The overlapping interests of the USA and Turkey in the Middle East were directly and strongly reflected in bilateral relations. US-Turkey relations began to intensify with the Truman Doctrine and the Marshall Plan. Relations reached a peak with the Eisenhower Doctrine. Turkish-American relations, which followed a fluctuating course during that period were the main factors affecting Turkey's domestic and foreign policy, security and, in particular, its economic policies throughout the Cold War.

This study is based on a classic historical phenomenon -the Cold War/US-Turkey Relations-.In the study, a fairly wide literature and archival research has been conducted. It is aimed to evaluate the obtained findings with theories of international relations and historical practices. The theoretical framework of the study is based on the foreign policy identity. In this context, theories of international relations are applied and the intellectual foundations and discourses of Constructivist Theory are used. At this point, it should be noted that the study is not in an effort to observe the theory-practical balance. The research focuses on political history analysis based on archival documents and primary secondary sources. In addition international relations theories are used as supporters.

The main focus of the study is the Eisenhower Doctrine of the USA (1957). Of course, this choice of event/case is not a coincidence. As a matter of fact, the Eisenhower Doctrine can be described as the first major step of the US's strategy to establish dominance in the Middle East, which is still valid in present. Turkey regarded this doctrine as an opportunity to make the Western line more obvious and to consolidate the economic and security line, as with the Truman Doctrine and the Marshall Plan.

With this policy, Turkey moved closer to the Western Bloc, which was considered as a shield against the Soviet threat. At the same time, it had to get closer to the Middle East, which would create new problem(s). Although this path provided a certain advantage to Turkey, it also led it to become a part to the Middle East-centered bilateral and multiple crises of the Cold War. In other words, Turkey was protected from the USSR threat in the sense of hot/shooting war with the alliance it established with the USA, on the other hand, Turkey was surrounded by other regional threats. In this context, it is observed that Turkish foreign policy lost the balance of national interest in search of economic and military security in this period. The effects of this emerging situation on the Turkish foreign policy identity is tried to be put forward chronologically with primary and secondary sources.

As a result of the findings and the multidisciplinary analysis, the following these followings might be concluded:

- Turkey was one of the most affected countries by the US-USSR competition since the 1950s, when the Cold War was heating up in the Middle East.
- During the DP period, Turkey's military/security and economic needs came to the fore in the formation of a foreign policy identity that might be described as "pro-Western".
- The foreign policy identity carried out within the framework of US doctrines, assistance, bilateral agreements and relations with NATO, when taken in the context of Constructive Theory, revealed an identity that was articulated on a single axis and aimed to maximize national interests.

-NATO membership, military bases established in Turkey along with bilateral military and commercial agreements opened the issue of Turkey's economic, military and political independence up for discussion.
 -In this process, the United States provided some of the assistance it has promised to Turkey, while it implemented a significant part of it in the name of protecting its own interests, not Turkey's.
 -The dynamics of the Cold War period, which was an extremely fragile process, provided Turkey with the necessary benefit in the foreign policy identity that it followed in a limited amount.

Giriş

Uluslararası sistem, genel bir ifade ile devlet, devlet dışı aktörler ve uluslararası örgütlerin birbirleri ile kurdukları ikili ve/veya çoklu ilişkiler ağı olarak nitelendirilebilir. Söz konusu aktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerini açıklamakta kullanılan temel kavramlar ise dış politika ve uluslararası politikadır. Uluslararası politika, uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul edilen devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini anlatmak için kullanılmaktadır. Dış politika ise bir devletin, bir diğer devlete ve/veya devletlere karşı izlediği politik uygulamalardır.¹ Dış politika belirlenirken her ülkenin kendi iç dinamiklerine ek olarak uluslararası aktörler, diğer devletlerin dış siyaset hesapları, vizyonları ve kimlikleri de denkleme dâhil olur. Bu noktadan hareketle ülkelerin vizyon ve kimlik tanımlamalarında gerçekleşen değişimler ve dönüşümler önce bölgesel sonra da ülkenin etkinliğine bağlı olarak küresel sistem ile dereceli/göreceli bir biçimde etkileşime girer.²

Geleneksel dış politika analizleri devleti, amaç odaklı, pragmatist aktörler olarak görmektedir.³ Dış politika ve kimlik kavramları arasında bağlantı kuran ve çalışmada yararlanılacak olan İnşacı (Konstruktivist)⁴ teori, devletleri sosyal aktörler olarak görmeyi tercih eder. İnşacı Teori'ye göre devletlerin ulusal çıkarları sabit değildir. Ulusal çıkarlar, devlet ve devletin politik kimliğinden etkilenen değişime, dönüşüme açık bir yapıdadır. Ulusal kimliğin kendisi de sabit değildir ve hem iç hem de dış konjonktürden etkilenmekte ve değişmektedir.⁵ Bu çerçevede devletlerin uluslararası sistemdeki davranışlarını, dış politika kararlarını anlayabilmek için sadece ulusal çıkarlara bakmak yetmeyecek; aynı zamanda devlet kimliğine de odaklanmak gerekecektir.⁶

Uluslararası sistem ise söz konusu iletişim süreçlerinde, ilişki ağları çerçevesinde şekillenmektedir. Burada önemli nokta, devletlerin kimliklerinin iletişim süreçlerinde geliştirilen ve dönüştürülen bir niteliğe sahip olmasıdır.⁷ İnşacı Teori'nin önemli isimlerinden Wendt'e göre uluslararası ilişkiler ve uluslararası sistem sabit bir yapı değil, aksine son derece değişken sosyal bir kurgudur.⁸ Devletler, oluşan bu sistemde, çıkarları doğrultusunda kimliklerini korur ya da revize ederler. Bu kimlikler devletlerin iç ve dış politikalarındaki karar alma süreçlerini; yaptıkları ya da yap(a)madıkları hamleleri etkilemektedir. Bu minvalde devletlerin içsel ve dışsal faktörler çerçevesinde şekillendirdikleri dış politika kimlikleri güvenlik, ekonomik refah ve toplumsal dinamikler (din, mezhep, etnisite, ideoloji vb.) kavramlarını içeren ulusal çıkar algısı devletlerin iletişim süreçleriyle oluşturulur ve değiştirilebilir.⁹ İnşa süreci ise başlı başına çok yönlü siyasi bir bütünü ifade eder. Bu çerçevede bir siyasi sürecin ürünü olan ulusal kimlikler devlet pratiklerini kuran ortak anlamları belirleyen otorite anlamına geldiğinden ulusal kimliği şekillendiren toplumsal güçler bu kimlik üzerinde de etkilidirler.¹⁰

¹ James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations; A Comprehensive Survey*, New York: Harper Collins Press, 1990, 22.

² Uluslararası ilişkilerin temel kavramları ve genel uluslararası ilişkiler teorilerine ilişkin geniş bilgi için bkz. Atilla Eralp, *Devlet ve Ötesi-Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Ankara: İletişim Yayınları, 2003; Martin Griffith, Terry O'Callaghan, Steven C. Roach, *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Çev. Cesran, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2008.

³ Yossi Shain, Aharon Barth, "Diasporas and International Relations Theory", *International Organization*, 57/3, (2003), 451. doi.org/10.1017/S0020818303573015. Erişim 12.04.2021.

⁴ İnşacı Teori: Uluslararası ilişkilerde devletlerin davranışlarını etkileyen etmenlerin yalnızca anarşi ve güç olmadığını, diğer değişkenlerin de devlet tutumlarını etkilemede önemli bir rol oynadığını savunan bir kuramsal yaklaşımdır. İnşacı Teori, kimlik kavramını temel alır; kimlik ve ulusal çıkar arasındaki ilişkiyi incelemekte ve güvenlik tehdidi, ekonomi ve devlet kimliğinin dış politikayı nasıl etkilediği sorusuna cevap aramaktadır. Teori, Alexander Wendt tarafından 1991 yılında ortaya atılmıştır. Haydar Çakmak, *Uluslararası İlişkiler: Giriş Kavram ve Teoriler*, Ankara: Barış Yayınları, 2007, 143.

⁵ Çakmak, *Uluslararası İlişkiler*, 197.

⁶ Shain, Barth, "Diasporas and International Relations", 497.

⁷ Alexander E. Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 71-72.

⁸ Alexander E. Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review*, 88/2 (1994), 384-396. doi.org/10.2307/2944711, Erişim 12.04.2021.

⁹ Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 40.

¹⁰ Emanuel Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism and World Politics", *European Journal of International Relations*, 3/3 (1997), 336. doi.org/10.1177/1354066197003003003, Erişim 15.04.2021.

Çalışmanın kuramsal düzlemi bu çerçevede İnşacı Teori'nin ortaya koyduğu dış politika kimliği üzerinden çizilmiştir. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında Mustafa Kemal Atatürk tarafından oluşturulan "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" düsturu üzerinden ilerleyen çok yönlü, barışçıl, komşu devletler ve bölgesel güç dengeleri arasındaki ihtilaflarda taraf olmamayı; kısaca dengeyi gözeten bir dış politika kimliği¹¹, II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu güvenlik tehdidi ile birlikte değişim sinyalleri vermiştir. Savaş sonrasında ise daha önce deneyimlenmemiş, yeni bir yörüngeye giren uluslararası sistem çerçevesinde oluşan siyasal ve ekonomik tehdit algılamalarına karşı pragmatist ve Batı eksenli bir kimliğe bürünmüştür. Başka bir deyişle kurucu ideolojik repertuar, özünde yine yüzü Batı'ya dönük, Batı medeniyetinin parçası olmayı hedefleyen bir çizgide ilerlemiş ancak bu güzergâhta kullanılan yol ve yöntemler büyük oranda farklılaşmıştır. Bu bağlamda Tanzimat döneminden bu yana Batılılaşma ile modernleşmeyi özdeş/türdeş gören bir altyapı üzerine inşa edilen Türk dış politikasının varoluşsal kimliğinde retorik anlamda keskin bir dönüşüm yaşanmasa da dönemin özellikle ekonomi ve güvenlik merkezli tehdit algılamaları ile bezenmiş ruhu Türkiye'yi asimetrik ilişkiler ağına sürüklemiştir. Söz konusu asimetrik ilişkiler Demokrat Parti'yi, dolayısı ile de Türkiye'yi öngörülemez ve son derece zorlayıcı ikilemler içerisinde bırakmıştır.

Çalışmanın ana gövdesinin 1957 Eisenhower Doktrini olarak belirlenmesi ise rastlantısal değildir. Nitekim Türk dış politikasının Batı yörüngesine yerleşmesinin başlangıç noktası olarak 1947 Truman Doktrini kabul ediliyor olsa da, Amerikan dış politikası ile karşılaştırmalı bir süreç analizi izlendiğinde, Türk-Amerikan ilişkilerinin ve doğal olarak Türk dış politikasının en keskin dönüşümünü Eisenhower Doktrini marifetiyle yaşadığı bir vakadır. Zira Amerika Birleşik Devletleri'nin günümüze değin sürecek olan Ortadoğu'da hâkimiyet kurma stratejisinin tescillenip onaylandığı Eisenhower Doktrininin ilanı ile Türkiye kendisini Ortadoğu'nun müzmin sorunlarının tarafı olarak bulmuştur. Türkiye, Sovyet tehdidine karşı bir koruma kalkanı olarak gördüğü Batı Blokuna yaklaştıkça, bir yandan da sistemsel olarak Ortadoğu'ya yaklaşmak zorunda kalmıştır. Bu süreç çoğu zaman Türkiye'yi Soğuk Savaş'ın ikili ve çoklu krizlerinde özne ya da dolaylı özne olmaya sürüklemiştir. Başka bir deyişle Türkiye ABD ile kurduğu müttefiklik ilişkisi ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tehdidinden sıcak savaş anlamında -görece- korunmuş olsa da uzun yıllar varlığını koruyacak olan bölgesel tehditlerle yüz yüze kalmıştır. Bu bağlamda çalışmaya konu olan dönemde Türk dış politikasının ekonomik ve askeri güvenlik arayışı içerisinde ulusal çıkar dengesini yitirdiği ve bunun Türk dış politikası kimliğine etkileri olay örgüsü çerçevesinde, birincil ve ikincil kaynaklar eşliğinde kronolojik bir okuma ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Demokrat Parti Dönemi Genel Siyasi ve Ekonomik Görünüm

20. yüzyılın kaderini I. Dünya Savaşı belirlemiş, II. Dünya Savaşı ise geri dönülemez bir şekilde değiştirmiştir. Milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine, dünya haritasının yeniden şekil almasına, eski muktedirlerin yerlerini yenilerine bırakmasına, ekonomik düzenin, güvenlik algılamalarının ve tüm bunların bileşkesi olarak uluslararası sistemin dramatik bir şekilde dönüşmesine neden olan II. Dünya Savaşı, tüm ezberlerin bozulduğu bir dönemin kapılarını aralamıştır. Bu dönemde ABD ve SSCB arasında başlayan küresel hâkimiyet mücadelesi, tarihteki yerini Soğuk Savaş olarak almıştır.

Soğuk Savaş'ın başlaması ile birlikte ise uluslararası sistemde oluşan stratejik, siyasal, ideolojik ve ekonomik bir eksen dünyayı ikiye bölmüş ve bu Batı-Doğu eksenini dikey olarak tam da Türkiye'nin üstünden geçmiştir.¹² Türkiye, hem II. Dünya Savaşı'ndan hem de sonrasında şekillenen yeni dünya düzeninden kaçınılmaz olarak önemli ölçüde etkilenmiştir. Askeri anlamda fiilen katılmadığı halde birçok açıdan savaşın sıkıntılarını yaşayan Türkiye, güvenlik tehdidi nedeni ile artan askeri harcamalar, karaborsa, mal kıtlıkları, salgın hastalıklar vb. nedenlerden ötürü ekonomik darboğaza girmiş, en az savaşa giren ülkeler kadar yorulmuş ve yıpranmıştır. Türkiye, devlet-sistem-kimlik-ideoloji kavramlarının sil baştan yapılandırıldığı böylesine kaotik sayılabilecek bir ortamda 21 Temmuz 1946'da ilk çok partili seçimini yaparak hem siyasi hem iktisadi bakımdan yepyeni bir sürece girmiştir. Siyasi bakımdan 1946 yılı çok partili parlamenter rejime geçişin başlangıç tarihini temsil etmekteyken; iktisadi bakımdan 1946 yılına dönüm noktası niteliğini kazandıran özellik, 16 yıldır kesintisiz olarak izlenen korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği, ithalatın

¹¹ Mustafa Kemal Atatürk dönemi Türk dış politikası ilkeleri ve izlenen diplomasi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

¹² Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, 27.

serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı, dış açıkların kronikleşmeye başladığı, dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmeye başlamış olmasıdır.¹³

21 Temmuz 1946'da Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidar olmasıyla sonuçlanan ilk çok partili seçimden 4 yıl sonra, 14 Mayıs 1950'de yeni bir seçim yapılmış ve DP seçimden zaferle çıkmıştır. Eric Jan Zürcher'e göre tarihçiler arasında, DP'nin seçim zaferinin, modern Türk siyasal tarihinde bir dönüm noktası oluşturduğuna dair yaygın bir mutabakat vardır.¹⁴ Nitekim Türkiye'de, 10 yıl sürecek olan DP iktidarı ile ekonomiden, toplumsal hayata; dış politikadan iç ve dış güvenlik meselelerine kadar uzanan, bir devletin temel niteliklerini omuzlayan alanlarda etkileri günümüze kadar uzanacak olan bir süreç başlamıştır. Bu alanlardan en çok ön plana çıkanlardan biri hiç kuşku yok ki ekonomidir. DP iktidarı ile birlikte ekonomik düzen ve maliye sisteminde kullanılan araçlar farklı bir seyir izlemiştir ancak bu değişimin temelleri CHP'nin son iktidar döneminde attığı adımlar olmuştur. İktisat tarihçileri arasındaki genel kanağe göre savaş yıllarında CHP hükümetinin ordunun masraflarını karşılamakta zorlanması ile dış yardıma ihtiyaç duyulmuş ve bu yardım da ABD tarafından sağlanmaya başlanmıştır. 23 Şubat 1945'te imzalanan anlaşma gereğince, ABD Ekim 1946'da Türkiye'ye 23 milyon dolarlık kredi açarak yardımda bulunmuştur. Dönemin ABD başkanı Harry S. Truman 12 Mart 1947 tarihli Amerikan Kongresinde -daha sonra Truman Doktrini adını alacak olan- mesajını okumuştur. Yine Truman Doktrini'nin amaçlarına ulaşması için 5 Haziran 1947 tarihli "Marshall Planı" ortaya konulmuştur. Marshall Planı'na uygun olarak hazırlanan, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık (100 milyon dolar Türkiye için) yardım verilmesini öngören "yardım kanunu" kongrede kabul edilmiş ve 22 Mayıs 1947'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁵ Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda ön çalışmaları yapmak üzere, 23 Mayıs 1947'de, bir araştırma heyeti Türkiye'ye gelmiştir. Heyet silah altındaki askerlerin azaltılması ve silahların modernleştirilmesi gerektiğini öngören bir rapor hazırlamıştır. Söz konusu rapor doğrultusunda Türkiye'ye yapılacak yardımları içeren antlaşma 12 Temmuz 1947'de Ankara'da imzalanmıştır. DP iktidara geldiğinde söz konusu "yeni yönelimi" devam ettirmiş hatta 10 yıllık iktidarı süresince adım adım arttırmıştır.

DP'nin parti programına bakıldığında ise devletçiliğe yer verilmekle beraber, bu anlayışın daha ılımlı uygulanacağını işaretleri görülmekteydi. 1949 tarihli DP Parti Programı'nda yer alan "...Memlekette iş hacmini daraltan, hayatı pahalılaştıran tekel fabrikalarının elverişli şartlarla hususi teşebbüs ve sermayeye devredilmesi, devlet girişiminin olabildiğince daraltılması, devletin ekonomik alanda koruyucu ve denetleyici olarak görev alması ve ana sanayiye yönelik girişimler dışında "iş serbest ve normal kaidelere bırakmak" ¹⁶ ifadeleri DP'nin ekonomi politikalarında değişime gideceğinin habercisi niteliğinde olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin dünyanın en büyük gücü olarak ortaya çıkması, küresel dengenin daha açık bir siyasi düzen ve daha liberal bir ekonomi modeli lehine değişmesine yol açmıştır.¹⁷ ABD bu süreçte az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin -ki Türkiye de bu ülkelerden biriydi- önce tarım sektörünü modernleştirmesini yani tarımda makineleşmeyi; daha sonra tarım ürünleri ihracatına öncelik tanıyarak, kalkınabileceklerini savunan bir görüş benimsemiştir. Gerek uluslararası konjonktürün bu seyri gerekse DP'nin siyasal tabanının ağırlıklı olarak köylüye ve kırsal bölgeye dayalı olması, ABD'nin önerdiği tarım sektörü öncülüğünde kalkınma politikasını izlemeyi gerekli kılmıştır.¹⁸

Bu kalkınma stratejisi bağlamında ABD 1947'den başlayarak Marshall Planı ile birlikte Türkiye'ye borç vermeye başlamış ve DP döneminde artarak devam eden kredilerle tarım kesiminde olağanüstü hızlı bir makineleşme süreci yaşanmıştır. Örneğin, 1948-1952 yılları arasındaki toplam traktör sayısı 1750'den 30.000'e yükselmiştir. 1948'de 14,5 milyon hektar olan ekili alan, 1956 yılına gelindiğinde 22,5 milyon hektara ulaştırmıştır. Bu duruma çok iyi giden hava koşulları da eklenince DP yönetiminin ilk üç yılında tarım ürünleri bollamış, çiftçinin geliri artmıştır. Tarımsal ekonomideki bu hızlı yükseliş ekonomik büyümeyi de peşinden getirmiş ve Türkiye ekonomisi bu süreçte %11-13 oranında büyümüştür.¹⁹

¹³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, Ankara: İmge Kitabevi, 2011, 94.

¹⁴ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, 321.

¹⁵ Steven Hook, John Spanier, *Amerikan Dış Politikası*, Çev. Özge Tanırlı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014, 234.

¹⁶ *Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, Ankara: Doğu Matbaası, 1949, 63.

¹⁷ Roger Owen, Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2015, 142-143

¹⁸ Suat Oktar, Arzu Varlı, "Türkiye'de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti'nin Tarım Politikası", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi* (2010) 28/1, 9. Erişim 13.04.2021.

¹⁹ Zürcher, *Modernleşen*, 326.

DP iktidarının ilk üç yılında tarımsal büyümede yaşanan sıçrayışın genel ekonomik göstergelere olumlu yansımaları takvimler 1954 yılını gösterdiğinde ise son bulmuştur. Tarımsal alanların genişletilmesiyle sağlanan bu izafi canlanma, hava durumunun tarımsal üretimi etkileyecek kadar olumsuz gitmeye başlaması ve 1954 yılının kötü hasadı ile birlikte eski ivmesini kaybetmiştir. Buna bağlı olarak ekonomik büyüme yüzde 13'lerden yüzde 4'lere kadar düşmüştür. Ticaret açığının 1955'te 1950 düzeyinin sekiz katına çıkmasına rağmen, hükümet ithalat ve yatırım hızını sürdürerek, mali yardım almak ve kolay borçlanma koşulları sağlamak için Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde stratejik konumunu sonuna kadar kullanmış ve dış borçlar her geçen yıl katlanarak büyümüştür.²⁰

1958'e gelindiğinde ise Türkiye aldığı dış borçları ödeyemez duruma gelmiştir. Ekonomik verilerdeki bu kötüye gidiş nedeniyle DP hükümeti, ABD'nin de ısrarları ile IMF'nin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmış ve büyük bir devalüasyon yapmıştır. Türk Lirası'nın değeri Amerikan Doları karşısında hızla düşmüş ve bu devalüasyonun karşılığında Türkiye'ye bir kısmını ABD, bir kısmını Avrupa ülkeleri ve bir kısmını da IMF'nin karşıladığı 350 milyon dolarlık yeni bir paket borç verilmiştir.²¹

Genel bir değerlendirme yapıldığında DP iktidarının ilk yıllarında göreceli olarak ulaşılan ekonomik büyüme rakamlarının, ikinci 5 yıllık dönemde düşüşe geçtiği ve bunun üzerine DP'nin mali yardım almak ve kolay borçlanma koşulları sağlamak için çareyi ABD'de aradığı görülmektedir. Türkiye bu süreçte ABD'nin kapısını her çaldığında dış borçlarına bir yenisini daha eklemiştir. Ne var ki alınan ABD yardımları dış borçların kapatılması şöyle dursun, gelir-gider dengesinde açılan makası daraltmaya bile yetmemiştir. Her ABD yardımı ardından Türk Lirası dolar karşısında erimeye devam etmiş ve ekonomik göstergeler giderek daha büyük ve sert düşümlere sahne olmuştur.

DP'nin ekonomi politikalarının en çok eleştirilen noktalarından biri de plansızlık olagelmıştır. Türkiye'nin önde gelen iktisat tarihçilerinden Prof. Dr. Haluk Cillov'a göre DP döneminde "totaliter rejimlere ait bir idare şekli" olduğu ileri sürülerek herhangi bir ekonomik plan kullanılmamış; sonuç olarak da plansız fakat süratli bir kalkınmanın tahakkukuna çalışılmıştır.²² Söz konusu plansız ekonomi modelinin başarı ve başarısızlığı da haliyle konjonktüre göre dalgalı bir seyir izlemiştir. Roger Owen ve Şevket Pamuk'a göre DP kısa vadeli, genişleyici politikalarla iktisadi büyümeyi sürdürmeye çalışarak 20. yüzyıl Türkiye'sinde popülist hükümetlerin ilk örneğini oluşturmuştur.²³

DP döneminde son derece dalgalı bir seyir izleyen ekonomi, Soğuk Savaş'ın özellikle Ortadoğu bölgesinde yoğunlaşmaya başladığı 1955 sonrasında DP'nin dış politikadaki kararlarında da itici güç haline gelmiştir. Zira ekonomi ve dış politika arasındaki ince çizgi çoğu zaman belli belirsiz bir hal almış; ekonomik anlamda neredeyse tamamen ABD yardımlarına bağlı duruma gelen Türkiye'nin dış politikasının kimliksel anlamda kabuk değiştirdiği bu süreçle karşı karşıya kalınmıştır.

Demokrat Parti Döneminde Türk Dış Politikasının Temel Dinamikleri

ABD ve SSCB Soğuk Savaş ile birlikte geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler ile bağımsızlıklarını yeni kazanmakta olan ülkeleri kendi saflarına çekebilmek için kıyasıya bir rekabet içerisine girmişlerdi. ABD'ye göre bu rekabet ortamında öne geçebilmenin başat koşulu SSCB'nin etki alanını daraltmak ve "çevrelemek"²⁴ idi. Bu bakımdan SSCB'ye komşu olan Türkiye'nin, ABD açısından özel bir önemi vardı.²⁵ Türkiye ise aynı dönem içerisinde her zamankinden daha net bir tavırla kendisini bir Avrupa/Batı Devleti olarak görmeyi hedeflemiştir. Bu ana hedefe

²⁰ Zürcher, *Modernleşen*, 332.

²¹ Oya Köymen, *Sermaye Birikirken*, İstanbul: Yordam Kitap, 2007, 106.

²² Haluk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1972, 149.

²³ Owen, Pamuk, *20. Yüzyılda*, 149.

²⁴ *Çevreleme/Kuşatma Politikası (Containment Policy)*: ABD'nin Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin nüfuz alanını daraltmak için 1947-1991 yılları arasında izlediği askeri, ekonomik ve diplomatik unsurların iç içe geçtiği bir stratejik davranışlar bütünüdür. Literatürde kimi zaman "politika" kimi zaman "doktrin" olarak adlandırılan Çevreleme Politikası temel olarak, dönemin önde gelen ABD'li diplomatlarından, tarihçi George F. Kennan tarafından 1946 yılında görev yaptığı Moskova'dan Washington'a gönderdiği "Uzun Telegraf (Long Telegram)" adlı mesaj ve söz konusu mesajın genişletilmiş versiyonu olan ve 1947 yılında yine Kennan tarafından kaleme alınan ancak "Bay X" mahlası ile Foreign Affairs Dergisi'nde yayınlanan "Sovyet Tutumunun Kaynakları (The Sources of Soviet Conduct)" başlıklı makaleye dayanmaktadır. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. *US Department of State Records*, (Record Group 59), "George Kennan's 'Long Telegram'," February 22, 1946, Central Decimal File, 1945-1949, 861.00/2-2246; *Foreign Relations Of The United States* (Bundan sonraki dipnotlarda sadece FRUS olarak anılacaktır.) *FRUS*, 1946, Eastern Europe; The Soviet Union, Volume VI, 696-709.

²⁵ Zakaria Fareed, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton: Princeton University Press, 1998, .37.

ek olarak SSCB'nin 19 Mart 1945'de Türkiye'ye bir nota vererek geçerlilik süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirmesi ve ardından gelen boğazlara ilişkin hak ve toprak talepleri nedeni ile Türkiye toprak bütünlüğüne ve ulusal güvenliğine tehdit olarak algıladığı SSCB'ye karşı güvenliğini sağlama çabası içerisine girmiştir.²⁶ Bu güvenlik endişesi yeni oluşmuş değildir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra dış politikaya hâkim olan en önemli meselelerden biri hiç şüphe yok ki, Avrupa'yı olduğu kadar Türkiye'yi de tehdit eden Sovyet emperyalizmine karşı duyulan güvenlik endişesidir.²⁷

DP, 1950 yılında iktidara geldiğinde SSCB'den algılanan bu tehdit ve Batılılaşma hedefi çerçevesinde bir dış politika kimliği oluşturmuş ve iktidarı süresince bu çizgiyi koruma gayesinde olmuştur. DP'nin iktidarda bulunduğu 10 yıl içerisinde izlediği dış politika genel anlamda konjonktürel dalgalanmalara ve güç dengelerine dayanan bir seyir izlemiştir. Dünyanın birçok açıdan yeniden dizayn edildiği bu süreçte Türk dış politikası ekonomik ve askeri güvenlik, uluslararası iş birliği gibi kavramlar üzerine inşa edilmeye çalışılmış; dünyada yaşanan bloklaşma, silahlanma yarışı, içerideki siyasi ve ekonomik sıkıntılar DP'nin genel anlamda Batı; özel anlamda ABD çizgisine sıkı sıkıya bağlanmasına neden olmuştur.

Değinildiği üzere "iki kutuplu güç sistemi" dünyayı "Doğu" ve "Batı" olarak ikiye ayırmıştır. Bu ayırım coğrafi bir tanımlamadan çok ideolojik bir sınıflandırma olarak ele alınmıştır. Süreç içinde dünya ülkeleri ABD'nin güdümündeki Batı Bloku ve SSCB'nin güdümündeki Doğu Bloku arasındaki güç mücadelesi minvalinde örgütlenmiş ve izlenilen dış politikalar bu çerçevede çizilmiştir. Türkiye'nin de dâhil olduğu Batı Bloku, 1949 yılında kurulan, kısa adı NATO olan Kuzey Atlantik İttifakı bağlamında karar alma süreçleri izlemiştir. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üye olması ile DP dönemi Türk dış politikasının ana yörüngesi de bu çerçevede belirlenmiş ve dış politika kimliği ileriki bölümlerde ortaya konulacak olaylar örgüsü ile kavramsal yapıya kavuşmuştur.

NATO'nun kurulduğu sırada Türkiye, genel anlamda ekonomik yardımlar ve güvenlik tehdidine ilişkin önlemler içeren 1947 tarihli Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde hali hazırda ABD'nin desteğini sağlamıştı. Türkiye, NATO'nun kuruluş safhasında bu ittifaka dâhil olmak amacıyla girişimde bulunmuş ancak bu girişim özellikle Avrupalı üyelerin siyasi, ekonomik ve kültürel itirazları ile karşılaşmıştır. Çok yönlü tehdit algılamaları karşısında kendisini garantiye alma refleksi ile DP, özellikle ekonomi politikaları açısından ABD'ye daha yakın bir yönelim sergilemiş ve böylece Türkiye'nin Batıya bağlanma çizgisine, daha belirli ve zorunlu bir istikamet vermiştir.²⁸ Algılanan yüksek düzeydeki güvenlik tehdidine bağlı askeri harcamalar ve dolayısı ile ekonomide yaşanan sıkıntıların giderilmesi gayesi ile Türkiye'nin NATO şemsiyesi altına girmesini elzem gören DP, bu sırada patlak veren Kore Savaşı'nı büyük bir fırsat olarak görmüş ve 1950 yılında Kore'ye asker göndermiştir. DP, iktidara gelmesinden sadece 1 ay sonra başlayan Kore Savaşı'na asker göndererek siyasi, diplomatik ve ideolojik açıdan vizyonunu yansıtan önemli bir adım atmış ve bu adım Türkiye'nin Batı güvenlik yapılanmasında hızlandırıcı bir rol oynamıştır.²⁹

Türkiye, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ilk kez bir silahlı mücadeleye Kore Savaşı ile dâhil olurken, Amerika'dan sonra Kore'ye asker gönderen ilk devlet olma özelliği ile de öne çıkmıştır. Bu süreçte başta Amerikan basını olmak üzere genel anlamda Batı basınında Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi ve Türk Ordusu'nun savaştaki konumu ile ilgili övgü dolu yayınlar yapılmıştır.³⁰ Bu çerçevede Kore Savaşı, ABD'nin Türkiye algısında köklü bir değişime neden olmuştur. Diğer yandan Kore Savaşı bölgesel savaşların hiç de ihtimal dışı olmadığını göstermiş ve NATO ülkelerinin, özellikle de ABD'nin SSCB karşısında daha etkili tedbirler almaya yönelmesine sebep olmuştur. Sonuçta SSCB'ye karşı set çekme ve çıkabilecek muhtemel bir savaşta askeri üslere ihtiyaç duyulması sebebiyle, iki blok arasında sınır devleti konumunda olan Türkiye'nin stratejik önemi Batı'nın özellikle de ABD'nin gözünde artmış ve Türkiye 1952 yılında NATO'ya alınmıştır.³¹ Türkiye'nin NATO'ya alınmasında jeopolitik önemi birinci derecede etkili olmuştur. Türkiye açısından ise NATO'ya girme fikri II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Batı'ya eklenme çabalarının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Diğer yandan NATO'ya girmekle ülkenin ekonomik kalkınması ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için gerekli kaynakların dış

²⁶ Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, 191.

²⁷ Sedef Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*, 11/41, (2008), 38, doi.org/10.1501/Tite_0000000258, Erişim 17.04.2021.

²⁸ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1990, 67.

²⁹ Füsün Türkmen, *Kırılğan İttifaktan Model Ortaklığa Türkiye ABD İlişkileri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, 73.

³⁰ Konuya ilişkin ayrıntılı bir okuma için bkz. Sedef Bulut, "38. Enlemde Güç Mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye'deki Tezahürleri", *Mavi Atlas*, 6/1 (2018), 185-204, doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.413245, Erişim 17.04.2021.

³¹ Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 21/4 (1967), 143-150; Yusuf Sarıay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988, 70-99.

yardım yoluyla Batı'dan sağlanabileceği düşüncesi bu süreçte etkili ve yönlendirici olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya girişindeki bir diğer belirleyici faktör de değinildiği üzere DP iktidarının SSCB'yi hem toprak bütünlüğü hem de ideolojik açıdan güvenlik tehdidi olarak görmesi olmuştur. Böylece Türk dış politikasında Sovyet tehdidine karşı Batı savunma sistemi içinde güvenliğini sağlama politikası, NATO'ya girmekle göreceli olarak amacına ulaşmış, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımlara düzenli bir işlerlik kazanmıştır.

Türkiye'nin NATO'ya girişi, çalışmaya konu olan DP dönemi dış politika kimliğinin en temel verilerinden biri olarak ele alınmaktadır. Nitekim Türkiye NATO'ya girdikten sonra bütün uluslararası olayları bu ittifakın özellikle de ABD'nin perspektifinden değerlendiren tek yönlü, tek boyutlu bir dış politika izlemeye başlamıştır. DP iktidarı NATO'yu salt bir savunma ittifakı olmaktan çok öte, bir dünya görüşü ve bir dış politika kimliği olarak değerlendirmiştir. Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ABD ile askeri, ekonomik ve toplumsal ilişkilerine biçim veren bir çerçeve niteliğini kazanmıştır.³²

NATO üyeliğinin Türk dış politikasına etkilerinden bir diğeri de Türkiye'nin Ortadoğu politikasının hız kazanması olmuştur. Türkiye, Batı savunmasını bölgesel paktlarla güçlendirmek gibi yoğun bir dış politika çabasına girişmiştir. NATO'ya giriş Türkiye'nin dış politikası yanında dünyaya özellikle de Ortadoğu bölgesine yönelik stratejik düşüncelerini de büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye askeri anlamda ABD'nin dünya stratejisinin önemli bir unsuru haline gelerek, toprakları üzerinde bu stratejiye hizmet eden üs ve tesisler kurulmasına müsaade etmiştir.³³

DP iktidarı döneminde izlenen Batı yanlısı dış politika kimliği ile atılan adımlar bölge ülkeleri ile Türkiye arasında zaman zaman gerginliği tırmandırmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Ortadoğu'daki gelişmeleri yine Batı perspektifinden ele almış olması sebebiyle başta Mısır ve Suriye olmak üzere SSCB müttefiki olan Ortadoğu ülkeleriyle ikili ve bölgesel krizlerin tarafı olmuştur.³⁴ Bu süreçte 1948'de İsrail'in kurulması ile başlayan İsrail-Arap gerginlikleri, 1955 *Bağdat Paktı*, 1956 *Süveyş Krizi*, 1957 *Türkiye-Suriye Krizi*, 1958 *Irak İhtilali ve 1958 Lübnan ve Ürdün Krizi* gibi Ortadoğu merkezli gelişmelerde Türkiye Batı Bloku içerisinde aldığı politik tavırlar çerçevesinde bir yandan kendisini güvende tutmaya çalışırken bir yandan da söz konusu gerginliklerle ve hatta sonu sıcak çatışmaya varabilecek yeni tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Batı ile müttefiklik ilişkisi kararı almasına bağlı olarak Türkiye, Ortadoğu'ya güvenlik, özellikle de askeri güvenlik penceresinden bakmak suretiyle yaklaşmıştır. Türkiye böylece ABD'nin "Çevreleme Politikası"nın Ortadoğu'daki en önemli uygulayıcılarından biri haline gelmiş ve bu süreçte kurulan bölgesel paktlarda son derece aktif politika izlemiştir. Bu aktif ve hatta pro-aktif politika Türkiye'yi bölgesel anlamda zorlayıcı krizlerin eşiğine getirmiş olmasının yanı sıra paradoksal olarak Türkiye'nin ABD nazarında önemini arttırmış olması hasebiyle de Türk dış politikası açısından ayrıca bir nirengi noktası oluşturmuştur. Soğuk Savaş'ın genel gidişatı çerçevesinde nispeten sınırlı bir rolü olmasına rağmen Türkiye söz konusu dönem boyunca Ortadoğu'da Soğuk Savaş'ın gelişiminde etkin bir rol oynamıştır.³⁵

Eisenhower Doktrinine Giden Süreçte Ortadoğu Ekseninde Türk-Amerikan İlişkileri

Bu noktada, dönemin dış politika kimliğine dair genel bir portre çizilebilir özellikle de çalışmanın ana hattı olan Eisenhower Doktrinine giden süreçte Ortadoğu merkezli olarak ilerleyen Türk-Amerikan ilişkilerini ve Türk dış politikasını resmedebilmek için gelişmeleri detaylandırmak yerinde olacaktır.

Soğuk Savaş döneminin iki keskin ucu arasında çoğu zaman savrulan ve kendisine "güvenli bir liman" arayan tek ülke şüphesiz ki Türkiye'dir. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminden çıkıp bağımsızlıklarını kazanma gayesinde olan Araplar bu gayelerine I. Dünya Savaşı'ndan sonra değil ama kademeli olarak II. Dünya Savaşı sonrasında ulaşmışlardır. Çoğu İngiltere veya Fransa'nın sömürgesinde/mandasında olan bugünkü isimleri ile Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün, Mısır gibi Arap ülkeleri, dünyanın yeniden kurgulandığı bu zorlu süreçte bağımsızlıklarını henüz kazanmış; istikrardan ve devlet kurumsallığından uzak, zayıf yapılar halinde idiler.³⁶ Söz konusu Arap devletlerinin içinde buldukları güvensizlik hissi, dış ilişkilerine özellikle de askeri güvenlik boyutunda direk olarak yansımıştır. Manda yönetimleri ile yaşadıkları deneyimler nedeni ile Batı'ya kavramsal olarak karşı durmakta olan Arap devletleri, Batı'dan gelen her girişimi sömürgecilik anlayışının bir parçası/devamı olarak değerlendirmiştir. Yine bu süreçte Batı'nın girişimleri ile İsrail'in kurulması da Arap

³²Oral Sander, *Türk Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, Ankara: İmge Kitabevi, 2016, 122.

³³ Sander, *Türk Amerikan*, s.127.

³⁴ Ömer Osman Umar, *Bağdat Paktı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003, 97.

³⁵ Aysegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)*, İstanbul: Boyut Yayınları, 1997, 11.

³⁶ George Lenczowski, *The Middle East In World Affairs*, New York: Cornell University Press, 1980, 335.

ülkelerinin Batı ve dolayısı ile ABD algısını daha somut bir şekilde tehdide çevirmiştir. Sonuç itibari ile de Araplar Batı'ya sırtlarını dönüp SSCB'ye yaklaşma eğiliminde olmuşlardır. Bu noktada Oral Sander'in ABD'li ünlü Ortadoğu tarihçisi ve diplomat J.C. Hurewitz'den ödünç alarak geliştirdiği şu tespit oldukça önemlidir. Sander'e göre hiçbir Arap devleti yakın tarihte Ruslar ile savaşmamış, Rusya'ya toprak kaybetmemiş, Rus işgaline uğramamışken; Türkiye'nin Rusya ile çoğu toprak kaybı ile sonuçlanan savaşlara girmiş; savaş(lar) bitse de Rus baskısını her daim üzerinde hissetmiş olması Türkiye ve Arap ülkelerinin farklı çizgiler benimsemesinin ana zeminini oluşturmuştur. Türkiye'nin İsrail konusunda da Araplar kadar tepkisel davranmaması da ideolojik ayrılığın bir diğer boyutu olmuştur.³⁷ Görüldüğü üzere Soğuk Savaş iklimi içerisinde, Doğu-Batı kutuplaşmasında Türkiye'nin tam ters istikametinde bir algıya sahip olan Arap dünyası haliyle dış politikalarında da Türkiye ile aynı kaygıları paylaşmamıştır. Söz konusu ayrışma, Soğuk Savaş'ın etkisiyle giderek derinleşmiş ve son kertede tarafların dış politikalarının da kimliksel olarak tamamen zıt yönlerde evrilmesine neden olmuştur.

DP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasının Ortadoğu bağlamındaki girişimleri NATO'ya giriş ile hız kazanmış olmasına karşın, girişimlerin başlangıç noktasını üyeliğe giden süreçte aramak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Başta İngiltere olmak üzere Türkiye'nin NATO'ya alınmasına sıcak bakmayan Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika gibi ülkeler mevcuttu. İngiltere'nin itirazının ardındaki en büyük neden ise Ortadoğu'daki çıkarlarıydı. SSCB'nin Ortadoğu üzerindeki emellerini kendisi açısından büyük bir tehdit olarak algılayan İngiltere, Ortadoğu'daki üslerini kaybetmemenin ve (yeniden) daha güçlü bir şekilde bölgeye yerleşmenin yolunu aramaktaydı. Bu politika çerçevesinde İngiltere ancak Ortadoğu savunma sistemine katılması şartı ile Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemeye karar vermiştir.³⁸ Zira İngiltere'nin bölgedeki 100 yıllık çıkarlarını koruması için özellikle Süveyş Kanalı'ndaki üslerin kendi denetiminde kalması elzemdi. Mısır'da sosyalizm nüveleri içeren Arap milliyetçiliğinin giderek yükselmesi İngiltere'nin bölgesel bir güvenlik sistemi kurulması yönündeki stratejisini ön plana çıkarmış ve bu çerçevede Ortadoğu Komutanlığı tasarısı ortaya atılmıştır.³⁹ İngiltere'nin söz konusu tasarısına göre Türkiye ve Yunanistan Avrupa değil direkt olarak Ortadoğu savunma planı içerisinde yer alarak Batı için bir güvenlik seddi oluşturmalıydı. Türkiye ise İngiltere'nin bu tasarısını benimsemiş gibi görünerek NATO yolunda başka pürüzler çıkmasını önlemeye çalışmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde 13 Ekim 1951 tarihinde komutanlığın kurulması için İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye Mısır'a teklifte bulunmuş ancak teklif reddedilmiştir. Türkiye için hiç de şaşırtıcı olmayan bu durum ABD ve özellikle İngiltere için hayal kırıklığına yol açmıştı. İngiltere asırlık çıkarlarını korumanın peşinde iken ABD ise yeni yeni girdiği bölgede İngiltere'nin giderek agresifleşen politikaları nedeni ile baş gösteren bunalımdan son derece rahatsızdı. Ortadoğu Komutanlığı'nın hayata geçmemiş olması, bölgedeki bunalımların artacağı ve Arap ülkelerinin SSCB'ye yöneleceğinden endişe eden ABD'nin nezdinde Türkiye'nin stratejik değerini bir kez daha arttırmış ve NATO üyeliğine giden yol böylece açılmıştır.⁴⁰

NATO'nun güvenlik şemsiyesi altına girdikten sonra Türkiye oldukça aktif bir dış politika ile biri Balkanlarda biri Ortadoğu'da olmak üzere iki bölgesel paktın⁴¹ kuruluşuna öncülük etmiştir. Türk dış politikasının merkez üssünün Ortadoğu'ya doğru kaydığı bu süreçte DP hükümetinin ilk önemli dış politika atağı Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün Ekim 1952'de yaptıkları Londra ziyareti olmuştur. Bu ziyarette Türkiye ideolojik anlamda Batı Bloku'nun, askeri anlamda da NATO'nun Ortadoğu'daki öncüsü ve sözcüsü

³⁷ Konuya ilişkin ayrıntılı okuma için bkz. Sander, *Türk Amerikan*, 116-118; J.C. Hurewitz, "Regional and International Politics in the Middle East", *The United States and The Middle East*, Ed. Georgiana G. Stevens, New Jersey: Prentice-Hall Englewood Cliffs, 1964, 101-102.; J.C. Hurewitz, *Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar*, Çev. Nusret Özçelik, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Etüt Yayınları, 1980.

³⁸ Bulut, "38. Enlemede Güç Mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye'deki Tezahürleri", 39.

³⁹ Sander, *Türk Amerikan*, 112.

⁴⁰ Ortadoğu Komutanlığı'na ilişkin ileri okuma için bkz. Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970*, Ankara: Barış Kitap, 2011, 33-38.; Behçet Kemal Yeşilbursa, *Türkiye ve Ortadoğu Üzerine Notlar*, Ankara: Astana Yayınları, 2018.; Behçet Kemal Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları, 1950-1959*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.

⁴¹ Söz konusu paktlardan biri 1954 Balkan Paktı diğeri de 1955 Bağdat Paktı'dır. Çalışmanın düzlemi Ortadoğu coğrafyası üzerinde ilerlediği için metinde Bağdat Paktı detaylıca incelenmiştir ancak Balkan Paktı ayrı bir derinlikle incelenmesi gereken bir konu olarak ele alınmıştır. Balkan Paktı'na ilişkin ayrıntılı bir okuma için bkz. Sedef Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi* 11/41 (2008), 35-61., doi.org/10.1501/Tite_0000000258, Erişim 14.04.2021.; Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye, 1945-1965*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.; Richard J. Crampton, *İkinci Dünya Savaşından Sonra Balkanlar*, Çev. Emel Kurt, İstanbul: Yayınodası Yayıncılık, 2007.; Tunca Özgüşi, "Demokrat Parti'nin Balkan Politikaları Bağlamında Balkan İttifakı ve Projesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 22 (2012), 135-163, Erişim 14.04.2021.

olacağını dile getirmiş ve Bağdat Paketi'na giden yolu böylece açmıştır. Türkiye bu doğrultuda ikna çabalarını ilkin Mısır üzerinde yoğunlaştırmış ancak Kahire'den olumlu bir sinyal alamayınca rotasını Bağdat ve Beyrut başta olmak üzere diğer Arap başkentlerine çevirmiştir.⁴²

Londra ziyareti sonrasında Türkiye Ortadoğu savunması hususundaki girişimleri daha aktif bir sürece girmiştir. Girişimlerine Şubat 1953 itibari ile sınır komşusu Irak'tan başlayan Türkiye, yoğun bir diplomatik görüşmeler dönemi başlatmıştır. Bölgede görevli Türk diplomatları buldukları ülkelerde deyim yerindeyse diplomasi zinciri oluştururken bir yandan da İngiltere ve ABD ile kurulacak savunma sisteminin başat gücünün Türkiye olması için müzakerelerini sürdürmüştür. Türkiye, Irak ile görüşmeleri sırasında hem Bağdat'a hem de Washington'a kurulacak savunma örgütünün merkezini Türkiye olması gerektiğini açıkça ifade etmiş böylece Ortadoğu'da liderliğe oynadığını belki de ilk kez bu kadar net bir şekilde ortaya koymuştur.⁴³ Türkiye'nin yoğun diplomasi trafiği ile hızlanan ancak aynı dönem içerisinde İngiltere'nin Mısır nezdindeki "Süveyş Kanalı ve üsler" ısrarının başta Mısır olmak üzere bölge genelinde gerginliklere yol açmış olması ABD'yi daha aktif bir şekilde harekete geçmeye başka bir deyişle diplomatik anlamda "sahaya inmeye" zorlamıştır. Ocak 1953'te yapılan başkanlık seçimleri neticesinde iktidara henüz gelmiş olan ABD'nin 34. başkanı Dwight David Eisenhower⁴⁴ yönetiminin dışişleri bakanı olarak görevlendirilen John Foster Dulles⁴⁵ bölgedeki mevcut durumu tespit edebilmek ve inisiyatifi ele almak için 11-28 Mayıs 1953 tarihleri arasında Ankara'nın da⁴⁶ dâhil olduğu 12 Ortadoğu ve Asya başkentini kapsayan bir dizi ziyarette bulunmuştur.⁴⁷ Amerikan arşiv belgelerine göre Dulles'in Ortadoğu ziyaretlerinin 5 temel odağı vardı: Arap-İsrail ilişkileri, Filistinli mülteciler sorunu, İngiltere-Mısır sorunu, Ortadoğu savunması ve ABD'nin bölge petrolündeki payı.⁴⁸ Bu ziyaretler ile Başkan Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Dulles, selefleri Truman ve Acheson'un Mısır merkezli savunma planının başarısızlığının nedenleri ve sonuçlarını tahlil etmek; Ortadoğu'ya dair yeni bir coğrafi ve siyasi planlama yapabilmek için birinci elden gerçek verileri elde etmek istemişlerdir. ABD'nin Soğuk Savaş'taki manevralarının büyük bir çoğunluğunu Ortadoğu'ya kaydıracak olan süreç böylece başlamıştır.

Yoğun temaslar sonrasında ABD'ye dönen Dulles, görüşme ve gözlemlerine ilişkin ayrıntılı bir rapor hazırlayarak 1 Haziran 1953'te Ulusal Güvenlik Konseyi ve Kongre'ye sunum yapmıştır. Dulles ayrıca söz konusu gezi ve rapora ilişkin Amerikan halkını bilgilendirmek üzere bir radyo programına katılmış ve raporun içeriğini aktarmıştır.⁴⁹ Raporda Ortadoğu ülkelerine verilen taahhütlerin sürdürüleceği hatta ilerleyen süreçte söz konusu askeri ve ekonomik yardımların artırılması gerektiğini belirten Dulles, bölgedeki tüm devletleri kapsayacak kolektif bir savunma sistemi kurulmasının mümkün olmadığını, hali hazırda SSCB'yi tehdit olarak algılayan "Kuzey Seddi/Kuşağı" ülkelerini örgütlenmenin daha işlevsel olacağını vurgulamıştır. Raporda üzerinde durulan bir diğer önemli nokta da böyle bir yapılanmanın doğrudan Batı kaynaklı olmaması gerektiğidir. Nitekim Dulles, Ortadoğu turunda bölge ülkelerinin ekserisinin İngiltere ve Fransa'yı sömürgeci mirasın devamı olarak gördüklerini, bu iki ülke ile olan ittifak bağı nedeniyle ABD'ye de kuşku ile baktıklarını gözlemlemiştir. Raporda ayrıca Arap ülkelerinin temel tehdit kaynağının SSCB/komünizm değil İsrail olduğu da yer almıştır. Bu bağlamda kurulacak savunma sisteminin bölgenin kendi iç dinamikleri ile şekillendirilmesi ve önderlik rolünün de bir Ortadoğu ülkesine verilmesi gereğinin altı çizilmiştir. Başka bir deyişle İngiltere'nin Ortadoğu Savunması ile ilgili tezlerinin çöktüğünü düşünen ABD'ye göre ulaşılan bu yeni gerçeklikler doğrultusunda yeni bir yol haritası çizilmeli ve bu harita "Kuzey Seddi/Kuşağı"ndan yani Türkiye, Irak, Suriye ve Pakistan'dan geçmeliydi.⁵⁰

⁴² Sander, *Türk Amerikan*, 125.

⁴³ Türkiye'nin Ortadoğu savunma projesi çerçevesinde Bağdat'ta hem Irak hem de ABD'li siyasiler ve diplomatlar ile yürüttüğü yoğun diplomasiyi ayrıntılı okuması için bkz: Fahir Armaoğlu, *Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997*, İstanbul: Kronik Kitap, 2017.

⁴⁴ Metnin geri kalanında sadece *Eisenhower* olarak anılacaktır.

⁴⁵ Metnin geri kalanında sadece *Dulles* olarak anılacaktır.

⁴⁶ 25-27 Mayıs 1953 tarihlerinde Ankara ziyaretini gerçekleştiren Dulles'in, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından açıklanan resmi programında Ankara bulunmuyordu. Ancak Başbakan Adnan Menderes, Ankara'nın da ziyaret edilmesinin istendiğini gezi heyetine iletmiş ve Türkiye'nin de tura dâhil edilmesini sağlamıştır. Dulles'in Ortadoğu turuna ilişkin ayrıntılı bilgi ve tespitler için bkz: Halil Akman, Suat Zeyrek, "John Foster Dulles'in Ortadoğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11-28 Mayıs 1953), Avrasya İncelemeleri Dergisi II/2 (2013), 259-288, Erişim 20.04.2021.

⁴⁷ Dulles'in Ortadoğu ve Güney Asya turunun rotası şu şekilde olmuştur: *Kahire, Kudüs-Tel Aviv, Amman, Şam, Beyrut, Bağdat, Riyad, Yeni Delhi, Karaçi, Ankara, Atina, Trablus*, Kaynak: *FRUS, 1952-1954, The Near And Middle East, Volume IX, Part I, Document No: 110.11 DU/2-2753: Circular Telegram*.

⁴⁸ *FRUS, 1952-1954, The Near And Middle East, Volume IX, Part I, Document No: 110.11 DU/1-2353*.

⁴⁹ Jacob Coleman Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record (1914-1956) Vol:II*, New Jersey: D. Van Nostrand Company, 1957, 337-342.

⁵⁰ US The Department Of State, *The Department Of State Bulletin*, No:28: Report on The Near and Middle East by Secretary of State John Foster Dulles 1 June 1953, 831-835.

Madalyonun ABD yüzünde bunlar yaşanırken Türkiye ise savunma sistemi çemberinin içerisine Irak dışındaki Arap ülkelerinin alınması taraftarı değildi. Yükselen Arap Milliyetçiliği ve Mısır'ın Batı karşıtı siyaseti Türkiye'yi bölge ülkeleri ile aynı ittifakta müşterek iş birliği yapma konusunda şüpheye düşürmüştür.⁵¹ Nitekim Türkiye'ye göre Araplar da böyle bir oluşuma dâhil olmaya yanaşmıyorlardı. Hatta Dulles'in Ankara ziyaretinde yapılan görüşmeler sırasında Türk tarafı bu görüşünü ABD'ye iletmişti. Lakin Dulles Türkiye'nin bu görüşünü paylaşmıyor, Türkiye'nin çekirdeğini oluşturacağı pakta, diğer Arap ülkelerinin şimdi olmasa bile yakın zamanda katılabileceklerini düşünüyordu.⁵² Araplar konusundaki endişelerinde ve hatta şerhinde ısrarcı olan Türkiye, Dulles'a Amerikan arşiv belgelerinde "Dükkân Açma Teorisi" olarak geçen bir teklifte bulunmuştur. Buna göre Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa'dan oluşan "Dörtlü Dükkân" bir araya gelmeli, daha fazla vakit kaybedilmeden Arapların olmadığı bu savunma paktını kurmalıdır. Söz konusu görüşünü NATO'da da gündeme getiren Türkiye İngiltere'den destek bulmuş ancak ABD, Dulles'in raporunda vurgulanan nedenlerden ötürü böyle bir oluşuma ilkesel olarak karşı olduğunu net bir şekilde belirtmiştir.⁵³

ABD'nin Ortadoğu savunması hakkındaki görüş ve tavrını açıkça ortaya koymasından sonra süreç, Dulles'in Ortadoğu turu sırasında dile getirip 1 Haziran 1953 tarihli raporunda detaylandığı "Kuzey Seddi/Kuşağı" projesi üzerinden ilerlemeye başlamıştır. İngiltere'nin teklifine bir alternatif olarak ortaya konulan bu yeni formüle göre Ortadoğu için esas olan Türkiye, Irak, Suriye ve Pakistan'dan oluşacak güçlü bir savunma hattı kurmaktır. Bu çerçevede 17 Haziran 1953'te ABD ve İngiltere arasında Washington'da yapılan görüşmede ABD ağırlığını tamamen koymuş ve savunma sistemi İngiliz projesi olmaktan tamamen çıkıp ABD yörüngesine girmiştir. Bu çerçevede izlenecek yeni yol haritasına göre Irak, Suriye ve Pakistan ile görüşmeler gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.⁵⁴ ABD ve İngiltere arasındaki bu görüşmede alınan prensip kararı doğrultusunda neredeyse tamamen Dulles'in kurguladığı "Kuzey Seddi/Kuşağı" projesi çerçevesinde devam eden süreç, izafi olarak hızlanmıştır. 1954 yılı içerisinde Pakistan'ın sisteme dâhil edilmesi ve Irak'ın da yumuşama sinyalleri vermesi ile ivme kazanan çok taraflı ve hatta çapraz görüşmeler neticesinde Dulles'in teşvikleri ile 2 Nisan 1954'te Türkiye-Pakistan arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Zira Türkiye-Pakistan anlaşmasından kısa bir süre önce uzun bir ABD ziyareti gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye'nin böyle bir anlaşmaya istekli olduğunu bildirmişti.⁵⁵

Dulles'in "Kuzey Seddi/Kuşağı" projesi sahada uygulanmaya başlanmış ve süreç tamamen ABD yörüngesine yerleşmişken Washington bir yandan da Soğuk Savaş'ın muhtemel krizlerine hazırlık yapmak, "Hür Dünyayı" daha net çizgilerle domine edebilmek için çalışmalarını yoğunlaştırmıştı. Soğuk Savaş'ın *dibace*⁵⁶ kısmı geçilmiş artık daha agresif bir döneme girilmişti. Bu çerçevede dönemin ABD belgeleri, uluslararası ilişkiler boyutuna ek olarak güvenlik merceği ile de incelendiğinde özellikle ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in Foreign Affairs Dergisi'nin Nisan 1954 sayısına yazmış olduğu "*Güvenlik ve Barış Politikası*" başlıklı makalesi dikkat çekmektedir. Makaleye göre Eisenhower yönetimi, nükleer silahlanma yarışının hızlandığı, SSCB'nin başta Ortadoğu olmak üzere stratejik bölgelerde alan kazanmaya başladığı bir süreçte Truman dönemindeki "Çevreleme Politikası"nın devam ettirilmesiyle beraber, politikanın ABD'yi ve hür dünyayı askeri ve ekonomik anlamda Komünizm tehlikesine karşı korumakta yetersiz kalacağını düşünmektedir.⁵⁷ Gelişmelere kronolojik bir geri dönüş ile bakıldığında Dulles'in makalesinde belirttiği hususların ABD yönetimince 1 yıldır uygulanmakta olduğu görülmektedir. Nitekim Başkan Eisenhower göreve gelir gelmez söz konusu strateji değişikliğini ABD'nin ulusal çıkarları için adeta olmazsa olmaz (*sine qua non*) olarak görmüş ve bir milli güvenlik politikası oluşturmayı en ivedi görevlerinden birisi saymıştır. II. Dünya Savaşı'nın kaderini değiştiren Normandiya Çıkarması'nda Müttefik Kuvvetler'in Başkomutanı ve Soğuk

⁵¹ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: METU Press, 2001, 48.

⁵² Sander, *Türk Amerikan*, 179.

⁵³ *FRUS*, 1952-1954, The Near and Middle East, Volume IX, Part 1, Document No: 138, 780.5/6-1053: Telegram.

⁵⁴ ABD ve İngiltere arasındaki görüşmenin tam metni için bkz. *FRUS*, 1952-1954, The Near and Middle East, Volume IX, Part 1, Document No: 140, 780.5/6-1753: Memorandum of Conversation American and British Attitudes on Middle East Defense.

⁵⁵ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ABD ziyareti 28 Ocak-27 Şubat 1954 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve 1 ay gibi uzunca süresiyle diplomasi tarihinde eşine çok rastlanmayan yönüyle de ayrıca dikkat çekmiştir. İki tarafında özel önem attığı ziyarete ilişkin hem Türkiye hem de ABD, tarihe not düşmek adına belgeler, basın kupürleri ve çok sayıda görsel materyalin yer aldığı özel kitaplar basmıştır. Söz konusu kitaplar için bkz: Hayri Bars, "*Türkiye III. Reiscumhuri Sayın Celâl Bayar'ın Birleşik Amerika Devletlerini Ziyaretleri*", 407 Sayılı Donanma Dergisi Eki, İstanbul: Deniz Basımevi, 1954; Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Ankara Merkezi, "*Resmi Ziyaret: Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'yı Ziyaretinin Hikâyesi Ocak-Mart 1954*", Beyrut: Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Yakınoğu Bölge Servisi Basımevi, Beyrut (Tarih belirtilmemiş).

⁵⁶ Giriş, önsöz.

⁵⁷ John Foster Dulles, "Policy for Security and Peace", *Foreign Affairs*, 32 (1954), 364.

Savaş'ta NATO'nun ilk Başkomutanı olan Eisenhower, kişisel askeri mirasından gelen bir refleksle iktidara geldiğinde ilk iş olarak strateji değişikliği üzerinde yoğun mesai harcamıştır. Çalışmalar neticesinde Amerikan Milli Güvenlik Kurulu (*National Security Council*) tarafından hazırlanan NSC-162/2 sayılı *Milli Güvenlik Kurulu Raporu*⁵⁸ ortaya çıkmış ve 30 Ekim 1953 tarihinde Başkan tarafından onaylanmıştır. Bu rapor, her şeyden önce yeni Amerikan yönetiminin askeri ve ekonomik amaçlarını bağdaştırmayı görev edinmiş bir çalışmadır. NSC-162/2'nin varmak istediği amaç şudur: ABD, içinde bulunduğu uzun süreli Doğu-Batı mücadelesinde hem ekonomik bakımdan yıpranmamalı hem de etkili bir caydırıcılığa kavuşmalıdır. Bu yaklaşıma "Yeni Bakış" (New Look) adı verilmiştir.⁵⁹ 1957 yılında ilan edilecek Eisenhower Doktrininin referans noktasını teşkil eden Yeni Bakış yaklaşımının ABD'nin Ortadoğu politikaları açısından da önemli sonuçları olmuştur. "Çevreleme Politikası"na göre, ABD'nin genel stratejik yeteneğine çok şey kat(a)mayan Ortadoğu, Batı desteği ile başının çaresine bakacaktı. Sonraki yıllarda Amerikalı tarihçiler tarafından Eisenhower-Dulles ortak yapımı olarak anılan "Yeni Bakış"a göre ise Ortadoğu, ABD'nin SSCB'ye vuracağı darbeye hayati bir rol oynayacak bir biçimde ele alınmıştır. ABD, "Yeni Bakış" ile birlikte Ortadoğu'daki coğrafi projeksiyonunu değiştirerek bir müddettir hem bölge için hem de Batı Bloku'nun çıkarları için ciddi sıkıntılara neden olan Süveyş Kanalı Amerikan stratejik düşüncesinin merkezi olmaktan çıkmıştır. ABD için yeni merkez Süveyş'in kuzeyine, -yukarıda ifade edildiği üzere- Dulles'in deyiimi ile "Kuzey Seddi/Kuşağı" (*Northern Tier*) ülkelerine kaymıştır. Böylece NATO ile ortaklaşa kullanılacak olan 11 adet yeni hava ve deniz üssü kurulması ile Türkiye, stratejik coğrafi konumu ile İzlanda'dan Himalayalar'a kadar uzanan Batı savunma sisteminin dayanak noktası haline gelmiştir. Bu stratejik önemi, kurulacak üslerin değeri ve savaş durumunda bölgeye gönderilecek ek kuvvetleri rahatlıkla idame ettirebilme yeteneği ile Türkiye, kuşkusuz Süveyş Kanalı üssünden daha değerliydi.⁶⁰

Bu önemli ayrıntılar ışığında tekrar Bağdat Paketi'ne giden sürece dönüldüğünde Türkiye'nin aslında hiç aklında yokken Dulles'in ısrarları ile Pakistan ile imzaladığı anlaşmanın Washington'da büyük bir memnuniyetle karşılandığı görülmüştür. Dulles 5 Nisan 1954'te Kongre'ye hitaben yaptığı konuşmasında bölünmelerle zayıflayan Ortadoğu bölgesinin ABD için büyük bir ekonomik ve stratejik değere sahip olduğunu yinelemiş; Pakistan ve NATO müttefiki Türkiye'nin attığı bu adımın (*İşbirliği Anlaşması*) her iki devlete güç kazandıracak gibi diğer Ortadoğu ülkelerine de örnek olacağını ifade etmiştir.⁶¹ Nitekim ABD'nin girişimleri ile ivme kazanan diplomasi trafiğine Türkiye de aynı hızda adapte olmuş ve Pakistan'dan sonra İran ve Irak'ı ikna etmek için yoğun bir çaba içerisine girmiştir.

Bu yoğun görüşmeler sürerken Türkiye'de 2 Mayıs 1954'te Genel Seçimler yapılmış ve DP %58,4'lük oy oranı ile bir önceki seçimlere göre oyunu arttırarak iktidarını sağlamlaştırmıştır.⁶² Halk desteğini daha güçlü bir şekilde hisseden Başbakan Adnan Menderes, seçimlerden 4 hafta; Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın son ABD ziyaretinden 3 ay sonra ABD Başkanı Eisenhower'ın daveti üzerine ABD'ye gitmiştir. Menderes, 30 Mayıs-4 Haziran 1954 tarihleri arasında süren ABD ziyaretine yeni kabinenin önemli bakanlarını da alarak geniş bir heyet ile gitmiş; temaslarda askeri ve ekonomik yardımların yanı sıra ABD-Türkiye-Ortadoğu üçgenindeki konular görüşülmüştür. Menderes ve heyetinin ABD ziyareti sonunda yayınlanan Türkiye-ABD ortak bildirisinde kullanılan "Türkiye'nin dost ülkelerle daha sıkı siyasi ve askeri bağlar kuracağı"⁶³ ifadesinden de anlaşılacağı üzere Türkiye, bundan sadece 1 yıl önce Dulles'in Ortadoğu turu sırasında yapılan görüşmede "Arapsız bir Ortadoğu Paketi" projeksiyonu çizerken, yaşanan gelişmeler, ikili/çoklu görüşmeler ve özellikle de askeri ve ekonomik yardımların arttırılacağı öngörülmesi neticesinde artık Türkiye, Menderes'in ifadesi ile Ortadoğu'daki "Dükânın başına geçmişti, hem de ortakları "Araplar" olacaktı. Türkiye bu çerçevede güçlü bir söylem geliştirip, hızla yeni bir diplomasi trafiği içerisine girmiştir. Başbakan Menderes Eylül 1954'te Araplarla ilişkilerin giderek iyileştiğini ve çok yakında ortak bir pakt kurulacağını ifade ederken, Aralık 1954'te bu söylemini bir ileri merhaleye taşıyarak tüm Arap devletlerine Hür Dünya ile yakın iş birliği yapmaları ve

⁵⁸ NSC 162/2: *A Report to the National Security Council* by the Executive Secretary on Basic National Security Policy, October 30, 1953.

⁵⁹ Ali L. Karaosmanoğlu, "Nükleer Stratejinin İlk On Yılı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51/1(1996), 337.

⁶⁰ Sander, *Türk Amerikan*, 177.

⁶¹ US Congressional Hearings, 83rd, 2nd Session on the Mutual Security Act of 1954, April 5 1954. s.5.

⁶² 2 Mayıs 1954 Genel Seçim Sonuçları için bkz. *Yüksek Seçim Kurulu (YSK) 1950 - 1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları Raporu*, Çevrimiçi erişim: <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Turkiye.pdf> , Erişim 22.04.2021.

⁶³ ABD-Türkiye ortak bildiri metni için bkz: *FRUS*, 1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Volume VIII, Document No:487: Secretary's Memoranda Of Conversation. Başbakan Adnan Menderes'in ABD ziyaretine ilişkin detaylar için bkz: Hayri Bars, *Demir Kalenin Başvekili Sayın Adnan Menderes Birleşik Amerikada*, 408 Sayılı Donanma Dergisi Eki, Deniz Basımevi, İstanbul, 1954.

bir savunma paktı kurmaları için çağrıda bulunmuştur.⁶⁴ Başbakan Menderes, söylemlerini eyleme dökmekte vakit kaybetmemiş ve hemen 1955 yılı başında, kurmaylarından oluşan bir delegasyon ile sırasıyla Irak, Lübnan ve Suriye'yi kapsayan bir tura çıkmıştır. 6-12 Ocak 1955 tarihleri arasında Irak'a giden ve görece sıcak karşılanan Menderes burada Irak Başbakanı Nuri Said ile yayınladıkları ortak bildiriye Ortadoğu'nun güvenliği için iki ülkenin birlikte yürümeye devam kararı aldıklarını açıklamıştır.⁶⁵ 14 Ocak'ta geçtiği Suriye'de ise siyasi muhatapları yönünden değilse de Şam ve Halep sokaklarındaki protesto gösterileri nedeni ile gergin bir hava ile karşılaşmıştır. Sert tepkiler neticesinde aynı gün Beyrut'a giden Menderes ve heyeti turun son ayağında Lübnan ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Lübnan pakta tepki vermemekle birlikte Arap Birliği'nin onayını almadan böylesine önemli bir karar vermekten çekindiğini dile getirmiştir.⁶⁶ Nitekim Türkiye'nin ciddi anlamda aksiyon alarak, Bağdat Paktına giden yolda yeni diplomatik manevralar yapması Mısır'ı oldukça rahatsız etmiştir. Mısır'da *de facto* olarak iktidara geldiği 1952 Hür Subaylar Darbesi⁶⁷ sonrasında temel amacı münhasır bir Arap dünyası oluşturmak ve tek başına liderlik etmek olan Cemal Abdünnasır (Nasır), Türkiye'nin söz konusu girişimlerinden son derece rahatsız olmuş ve 16 Ocak 1955'te Arap ülkelerinin liderlerini Kahire'ye çağırıştır. Adnan Menderes'in "Ortadoğu çıkarması" süresince Kahire Radyosu'nda provakatif konuşmalar yapan Nasır, bu toplantıda da Arap ülkelere Türkiye ve dolayısı ile Batı ile birlikte hareket etmemeleri konusunda ihtarda bulunmuştur. Nasır'ın sert çıkışı sonucunda Irak hariç diğer Arap ülkeleri 2 farklı yönelim içerisine girmiş; Türkiye ve Batı'ya karşı husumet içinde olmayan ama Nasır'ın tepkisinden de oldukça çekinen Lübnan ve Ürdün bu süreçte "tarafsız kalmayı" tercih etmişken; Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen ise açık ve net bir tavırla Nasır'ın yanında yer almayı tercih etmiştir.⁶⁸

Türkiye ve Irak arasında kurulması düşünülen savunma paktını, Arap Birliği'ne özelde de Kahire'nin liderliğine darbe olarak algılayan Mısır'ın sert tutumuna rağmen Türkiye ve Irak arasında 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta Savunma ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma ile yıllardır farklı yollar, farklı stratejiler, ikili/çoklu çekişmelere sahne olan "Ortadoğu Savunması" fikri yine 1955 yılı içerisinde sırasıyla İngiltere, Pakistan ve İran'ın da anlaşmayı parafe etmesiyle "Bağdat Paktı" ismiyle somut hale gelmiştir.⁶⁹ Ne var ki bir sonraki bölümde görüleceği üzere, Ortadoğu'nun güvenliği ve kolektif savunması için kurulan Bağdat Paktı, ismiyle müsemma olmayan bir şekilde bölgeye güvenlik yerine kriz; kolektif bilinç yerine bölünme getirmiştir. SSCB ve komünizme karşı bir "Kuzey Seddi" olarak kurguladığı Pakt'a Mısır ve İsrail'i daha fazla rahatsız etmemek için üye olmaya yanaşmayan ABD açısından bakıldığında ise beklentileri karşılamayan bir sonuç olduğu yorumu yapılabilir. Armaoğlu'na göre Bağdat Paktı'nın kurulmasının hemen akabinde SSCB'nin Mısır ve Suriye ile yaptığı askeri ve ekonomik yardım anlaşmaları, Moskova'yı sanki Bağdat Paktı hiç yokmuşçasına Ortadoğu politikasına dâhil etmiştir.⁷⁰ ABD ve İngiltere'nin girişimlerine rağmen SSCB'nin bölgeye, Mısır gibi çok güçlü bir aktör üzerinden deyim yerindeyse sağlam bir giriş yapması hem ideolojik hem de siyasi anlamda Ortadoğu'da birçok taşı yerinden oynatmış ve 1956-58 arası tam anlamıyla "krizler dönemi" olarak geçmiştir. Süveyş Krizi ile başlayan bu süreç ABD'yi Eisenhower Doktrinini ilan etmeye götürecektir ve Ortadoğu coğrafyası bir daha asla tam manasıyla dengeye gelemeyecek şekilde topyekûn uluslararası bir sorun haline gelecektir.

Eisenhower Doktrini ya da ABD'nin Ortadoğu'ya Giriş Pasaportu

Henry Kissenger'ın⁷¹ uluslararası ilişkiler tarihinin kült eseri *Diplomasi* adlı çalışmasının ilk cümlesinde ifade ettiği üzere "*Sanki bir doğa kanunuymuş gibi her yüzyılda tüm uluslararası sistemi kendi değerlerine göre yeniden biçimlendirecek kuvvet, irade, entelektüel ve moral güce sahip olan bir ülke ortaya çıkmıştır...20. Yüzyılda uluslararası ilişkileri hiçbir ülke Birleşik Devletler kadar kesin fakat aynı zamanda kararsız bir şekilde etkilememiştir. Hiçbir ülke kendi diplomasisinin bugünden yarına uygulamasında ABD kadar pragmatik veya tarihsel ahlak görüşlerinin izlenmesinde yine ABD kadar ideolojik olmamıştır.*"⁷² ABD, küresel sisteme her ne kadar I. Dünya Savaşı ile çıkmışsa da transatlantik etki kapasitesi II. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında doruğa

⁶⁴ Sander, *Türk Amerikan*, 181.

⁶⁵ Ortak bildirinin tam metni için bkz: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıtları II, 1945-1990*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, 499-500.

⁶⁶ Armaoğlu, *Türk Amerikan İlişkileri*, 169.

⁶⁷ Cemal Abdünnasır (Nasır)'ın resmen iktidarı ele geçirmesi 1954 yılıdır. Ancak 1952-54 yılları arasında da Mısır'ı fiilen Nasır yönetmiştir.

⁶⁸ Armaoğlu, *Türk Amerikan İlişkileri*, 169-170.

⁶⁹ Anlaşmanın tam metni için bkz. Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası*, 501-504

⁷⁰ Armaoğlu, *Türk Amerikan İlişkileri*, 185-186.

⁷¹ ABD'nin 56. Dışişleri Bakanı, siyaset bilimci, diplomat, teorisyen.

⁷² Henry Kissenger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H.Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 9-10.

ulaşmıştır. ABD'nin Ortadoğu coğrafyasında doğrudan kader belirleyici/yönlendirici bir aktör olarak yer alması da yine aynı döneme denk gelmektedir. I. Dünya Savaşı'nın muzaffer devletleri İngiltere ve Fransa, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni düzen içerisinde Ortadoğu'dan el çekmek durumunda kalırken, bölgede ABD ve SSCB'nin etkisi hızla yayılmıştır. Özellikle enerji alanında iki büyük gücün deyim yerindeyse iştahını kabartan Ortadoğu, Soğuk Savaş'ın en çetin mücadelelerine sahne olmuştur. Bu bağlamda ABD, günümüze değin sürecek olan Ortadoğu politikalarının ilk fragmanı olarak 1947'de Truman Doktrinini ilan ederek Yunanistan ve Türkiye üzerinden bölgeye dair zemin etüdü yapmıştır. ABD, bu ilk çıkışından tam 10 yıl sonra 1957'de ilan ettiği Eisenhower Doktrinini ile bir daha çıkmamak üzere bölgeye giriş yapmıştır.

Bir önceki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alındığı üzere, Eisenhower iktidara geldiği 1953 yılından başlayarak Dışişleri Bakanı Dulles ile birlikte son derece aktif bir şekilde Ortadoğu özelinde politikalar üretmiştir. Eisenhower ve Dulles, başta "Kuzey Seddi/Kuşağı" projesi olmak üzere Ortadoğu ülkelerini "ürkütmeden" yanlarına çekecek formüller üzerine yoğunlaşmış, bu süreçte Türkiye ile çok sıkı ilişkiler içerisinde bulunmuş hatta Türkiye gönüllü olarak ABD'nin Ortadoğu'daki "sağ kolu" haline gelmiştir. Ne var ki Mısır'da milliyetçilik ve sosyalizmi harmanlayarak son derece popülist bir Arap Milliyetçiliği formu ortaya koyan ve sömürgeciliğin (Fransa ve İngiltere) tasfiyesi sonrasında Araplar arasında -çok da zorlanmadan- taraftar toplamayı başaran Mısır lideri Nasır, ABD'nin (özellikle de Dulles'in) tahayyül ettiği sonuçları almasını engellemiştir. Nasır'ın duruşu, SSCB ile ilişkileri, diğer Arap ülkeleri ile etkileşimini tahmin eden ancak tam olarak hesaplayamayan ABD, Bağdat Paktı ile güvende tutmaya çalıştığı Ortadoğu'da advers (ters) bir etki⁷³ ile karşılaşmış ve Pakıtın ilanı Ortadoğu'yu Süveyş Krizi ile başlayan bir "krizler manzumesi" haline getirmiştir. Başka bir deyişle hesapta olmayan gelişmeler nedeniyle ABD'nin Ortadoğu özelinde uyguladığı strateji ve attığı adımlar SSCB'yi çevrelemesine/durdurmasına yeterli olmamış ve Başkan Eisenhower, Ortadoğu'daki çıkarlarını kaybetmemek için artık dolaylı değil, doğrudan bölgeye/sahaya inmeyi öngörmüş ve 1957 Eisenhower Doktrinini ile bunun için geri dönülmez bir adım atmıştır.⁷⁴

Doktrin ayrıntılarına, özellikle de Türk dış politikası ve Türk-Amerikan ilişkileri bağlamındaki etki düzeyine girmeden önce Bağdat Paktı'nın ilan edildiği 1955 ile Eisenhower Doktrininin ilan edildiği 1957 arasında yaşanan zorlayıcı döneme değinmek yerinde olacaktır. Bağdat Paktı ile neticelenen süreçte olduğu gibi sonrasında da Mısır'ın konumu Nasır'ın tutumu burada da birincil düzeyde belirleyici rol oynamıştır. Sander'e göre ABD'yi Ortadoğu'ya tam anlamı ile sokan ve böylece Türk-Amerikan ilişkilerine yeni bir boyut kazandıran bu dönemin kökeni Süveyş Krizi ve krizin sonunda ilan edilen Eisenhower Doktrinidir.⁷⁵

Mısır Cumhurbaşkanı Nasır, 26 Temmuz 1956'da İskenderiye'den yapılan bir radyo yayınında Süveyş Kanalı'nı kamulaştıran kararnameyi imzaladığını ilan ederek krizin ilk adımını atmıştır. Nasır, konuşmasında ayrıca, ABD'nin Aswan Barajı yenilenmesi hususundaki ekonomik yardım vaadini yerine getirmemesi ve İngiltere'nin Süveyş üzerindeki "işgal politikası"nda ısrar etmesini "Mısır'ın bağımsızlığını engellemek için verilen emperyalist çabalar" olarak nitelendirmiştir.⁷⁶ Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etmesi başta İngiltere ve ABD olmak üzere Kanal'dan yararlanan 20'den fazla ülkeyi tedirgin etmiştir.⁷⁷ Özellikle ABD, Ortadoğu petrollerine erişimde aksama yaşaması durumunda hem ekonomik hem de stratejik olarak sıkıntı yaşayacağından bölgeyi ve olayları çok yakından izlemiştir. Hatta konuya ilişkin ABD Dışişleri Bakanlığı arşivleri incelendiğinde, sadece Süveyş Krizi başlığı altında 500 sayfayı aşan bir dosya tutulduğu görülmektedir. Yine aynı çerçevede ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı CIA arşivlerinde de benzer belgelere rastlamak mümkündür.⁷⁸ ABD'nin konuya olan bu yakın ilgisi aynı orantıyla süreç içerisinde izlediği politikaya da yansımıştır. Nitekim, son derece reaktif ve agresif

⁷³ Tıp ve farmakolojide yerleşik olarak kullanılan bir terimdir. Teşhis ve tedavi için kullanılan bir ilacın yarattığı beklenmeyen, öngörülemeyen yan etki/ters etki.

⁷⁴ Stephen E. Ambrose, *Dünyaya Açılım, 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası*, Çev. Ruhican Tul, Ankara: Dış Politika Enstitüsü Basımevi, 1992, 132.

⁷⁵ Sander, *Türk Amerikan*, 200.

⁷⁶ *FRUS, 1955-1957, Suez Crisis, July 26-December 31, 1956, Volume XVI, Document No:1: Editorial Note.*

⁷⁷ II. Dünya Savaşı sonrasında endüstriyel üretimi büyük oranda Ortadoğu petrollerine dayalı olan Batı Avrupa ülkeleri ile petrol ve hammadde kaynaklarını çeşitlendirerek genişletmek isteyen ABD için Süveyş Kanalı çok stratejik bir önem arz ediyordu. Sadece 1955 yılında kanaldan geçen 14.666 geminin 3'te 1'i İngiliz bandıralı gemilerden oluşurken, 4'te 3'ü ise NATO üyesi ülkelere ait gemilerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Alan B. Mountjoy, "The Suez Canal at Mid-Century." *Economic Geography* 34/2(1958), 155-67. doi.org/10.2307/142300. Erişim 22.04.2021.

⁷⁸ Söz konusu belgeler için bkz. *FRUS, 1955-1957, Suez Crisis, July 26-December 31, 1956, Volume XVI, Document No:1: The Suez Crisis: A Brief Comint History; CIA-Declassified Archives, Under Authority Of The Interagency Security Classification Appeals Panel, E.O.13526, Section 5.3(B)(3) Iscap Appeal No. 2013-117, Document No.1, Docid: 4165421.*

bir tutum sergileyen İngiltere'nin çağrısıyla Süveyş Kanalı'ndan en çok yararlanan 24 ülke, deyim yerindeyse "acil koduyla" Londra'ya davet edilmiş ve içlerinde Türkiye'nin de olduğu 5 ülke bir plan sunmuş ancak söz konusu plan Nasır tarafından şiddetle reddedilmiştir.⁷⁹ İyiden iyiye gerginleşen ortamda fırsattan istifa eden İsrail'in Mısır'a saldırması ve 31 Ekim 1956'da İngiliz-Fransız güçlerinin ortaklaşa bir şekilde Mısır'a harekât düzenlemesi Süveyş Krizini birdenbire çok uluslu, çok taraflı ve çok denklemlili bir krize çevirmiştir. ABD bu süreçte her ne kadar müttefik olarak gördüğü İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almadıysa da harekâtın şekli ve zamanından haber olduğu arşiv belgelerinde açıkça yer almıştır.⁸⁰ ABD, harekâttan haberdar olmasına rağmen engellememiş ancak paradoksal olarak tepki göstermiştir. Sander'e göre İngiltere, Fransa ve İsrail'in askeri güç kullanmalarını onaylaması, ABD'nin Ortadoğu ülkeleri üzerinde bir müddettir oluşturmaya çalıştığı pozitif algıyı tamamen ters yöne çevirebilir⁸¹, zaten SSCB'ye meyleden Arapları büsbütün "karanlık tarafa" geçirebilirdi. Eisenhower ve Dulles bu olasılığı göz ardı etmekten çekinmiş olmalı ki, Soğuk Savaş süresince çok az örneğine rastlanacak bir biçimde Süveyş Krizi'nde şeklen de olsa SSCB ile ortak bir paydada buluşmuştur. Bu bağlamda 5 Kasım 1956 günü önce SSCB, ardından da ABD İngiltere, Fransa ve İsrail'e geri çekilme çağrısı yapmıştır. Şaşırtıcı sayılabilecek biçimde iki zıt kutbun süper güçlerinin aynı tondan, son derece sert çağrılarını karşılayan İngiltere, Fransa ve İsrail daha fazla ileriye gidememiş ve Mısır'dan çekilmek zorunda kalmıştır.⁸²

Türkiye ise bu süreçte temkinli bir politika izlemeyi yeğlemiştir. Menderes hükümeti bu olaylar karşısında tepkisel davranmamış, tavrını Bağdat Paketi ve NATO çerçevesinde ortaya koymuştur. Türkiye bu düzlemde ABD'nin attığı adımları da yakından takip etmekten geri kalmayarak görece kolektif bilinç üzerinden bir tutum sergilemiştir. Kriz gündemiyle ardı sıra Tahran ve Bağdat'ta toplanan Bağdat Paketi toplantısı sonunda ilan edilen ve İngiltere-Fransa-İsrail'i kınayan deklarasyona imza atan Türkiye ayrıca Tel Aviv büyükelçisini de geri çekmiştir.⁸³ Türkiye'nin ABD'nin krize ilişkin bakış açısı ile örtüşen bu tavrı Washington tarafından göz ardı edilmemiştir. ABD, 26 Kasım 1956'da yayınladığı bir basın bildirisinde Bağdat Paketi'ni tam manası ile desteklediğini ve üye devletlerin güvenliklerinin ABD'nin teminatında olduğunu vurgulamıştır.⁸⁴

Süveyş Krizi'nin hem ABD hem de Ortadoğu özelinde küresel anlamda bir dönüm noktası olduğu bugün tüm tarihçiler ve uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından kabul görmüş bir realite haline gelmiştir. 19. yüzyılın ve iki dünya savaşının sömürgeci güçleri İngiltere ve Fransa'nın ciddi anlamda prestij yıkımına uğradığı bu süreç, ABD'nin dünya liderliğine yükselişinin anıtı olmuştur. Kissenger'a göre ABD güç dengesine aşırı düşkün olduğunu düşündüğü müttefiklerinden kopmak suretiyle derin bir nefes almıştır. Süveyş, aynı zamanda ABD'nin küresel gücün gerçekleri ile yüzleşmesine sebep olmuştur. Bu gerçeklerden en önemlisi uluslararası ilişkilerde boşlukların daima doldurulacağı ve asıl sorunun söz konusu boşlukların kim tarafından doldurulacağı olduğuydu. İngiltere ve Fransa artık Ortadoğu'daki tarihi rollerini kaybetmişlerdi ve gelinen noktada ABD, bölgedeki güç dengesinin sorumluluğunu omuzlarına almıştı.⁸⁵ Bu bağlamda ABD, Süveyş Krizi sonrasında Kissenger'ın dikkat çektiği bölgesel boşluğu ivedilikle doldurmak ve daha da önemlisi SSCB'nin Mısır üzerinden Ortadoğu'yu domine etmesine engelleyebilmek için harekete geçmiştir. Bu noktada ABD'nin önünde iki önemli enstrüman vardı. Bunlardan ilki bölge ülkelerini ekonomik olarak destekleyerek güçlendirmek; ikincisi de ikili ve/veya çoklu münasebetler yolu ile bu ülkelere Komünizm hegemonyasının neler getirebileceğini anlatarak bölgedeki SSCB etkisini kırmak.⁸⁶

ABD, Bağdat Paketi sürecindeki yürüttüğü çekimser ve sahne arkasında kalarak görünür aktör olmama stratejisini mecburen bir kenara bırakmış ve oluşan bu yeni güç sistemi çerçevesinde tam anlamı ile sahneye çıkmıştır. Başkan Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Dulles tarafından temelleri "Yeni Bakış (New Look)"ta atılan bu yeni yönelim Başkan'ın 5 Ocak 1957'de "Kongre'ye Ortadoğu'daki Durum Üzerine Özel Mesaj" başlığı ile gönderdiği tarihi söylev ile resmen vücut bulmuştur. Daha sonra Eisenhower Doktrini olarak anılacak olan söz konusu mesaj, genel itibari ile komünizm tehdidine karşı yardıma ihtiyaç duyan tüm Ortadoğu ülkelerine askeri ve ekonomik

⁷⁹ Sander, *Türk Amerikan*, 201.

⁸⁰ *US Congressional Hearings*, 85th, Congress Hearings Before the Committee on Foreign Relations, 1st Session, Part 1, Jan-Feb, 1957, 174-175.

⁸¹ Sander, *Türk Amerikan*, 202.

⁸² Armaoğlu, *Türk Amerikan İlişkileri*, 382.

⁸³ Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 303.

⁸⁴ *FRUS*, 1955-1957, Suez Crisis, July 26-December 31, 1956, Volume XVI, Document No: 615: Memorandum of a Conversation, Department of State, Washington.

⁸⁵ Kissenger, *Diplomasi*, 528.

⁸⁶ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, 240.

yardımda bulunmayı taahhüt eden ABD politikasına dönüşmüştür.⁸⁷ Türkiye ve Yunanistan'a benzer bir yardım taahhüdünü kapsayan 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini üzerine modellenen Eisenhower Doktrini, selefini hem esastan hem de usulden geliştirerek dolaylı olarak değil bu defa doğrudan aksiyon almayı öngörmüştür. Başka bir deyişle ABD, Soğuk Savaş düzleminde Ortadoğu özelinde küresel çıkarlarını daha ileri düzeye yükselteceğini ilan etmiştir.⁸⁸

Tekrar vurgulamak gerekirse Ortadoğu'daki İngiliz liderliği bir daha geri gelmeyecek biçimde ortadan kalkarken ABD, Eisenhower Doktrini marifetiyle bölge üzerinde kesin söz sahibi olma fikrini somutlaştırmıştır. Doktrinde Eisenhower "(...) Rus yöneticiler geçmişten bugüne Ortadoğu'da hâkimiyet kurmanın peşinde koşmuşlardır. Bu, Rus Çarlarının ve Bolşeviklerin de gerçeğidir (...) Rusya'nın Ortadoğu'daki çıkarlarının temelinde tam anlamıyla güç politikası yatmaktadır. Dünyaya Komünizmi yaymak şeklinde ifade ettikleri amaçlarını dikkate aldığımızda, Rusların Ortadoğu'ya egemen olma umudunu kolayca anlamak mümkündür (...)" sözleriyle, ABD için büyük önem taşıyan Ortadoğu'da giderek artan SSCB etkinliklerini tarihi referanslar eşliğinde eleştirmiştir.⁸⁹

Doktrinde Sovyet yayılmacılığı ve nedenlerinin açıklanmasının hemen ardından iki konunun altı çizilmiştir. Birincisi, Ortadoğu'nun jeo-stratejik öneminin bölgedeki zengin petrol rezervleri üzerinden ortaya konulması olmuştur. Doktrine göre, Ortadoğu ülkeleri bağımsızlıklarını kaybettikleri takdirde ve özgürlüğe karşı olan yabancı güçlerin (SSCB kastediliyor), bu ülkeleri kontrol etmesi ihtimalinde, bu durum Ortadoğu için olduğu kadar ekonomik olarak buraya bağlı olan pek çok hür ülke için de bir trajedi olacaktır. İkinci olarak İslam dinine direkt atıf yapan ifadeler yer verilmiştir. Ortadoğu, 3 büyük ve semavi dinin doğduğu yerdi. "Mekke ve Kudüs" harita üzerinde birer yer/şehir olmaktan çok daha fazlasını ifade etmekteydiler. Ortadoğu'nun kutsal bölgelerinin materyalist ateizmi yücelten Komünist bir yönetim altına girmesi asla kabul edilemezdi. Açıkça görüldüğü üzere Eisenhower burada bölge ülkelerine yönelik ABD'nin geleneksel söylemlerinin çok uzağında din temelli, duygusal bir pragmatizm ortaya koymuştur.⁹⁰

Başkan Eisenhower, sunduğu bu alışılmışın ötesinde mesajla Kongre'den üç konuda yetki istemiştir:

- 1) Hükümetin, Ortadoğu'ya yönelik askeri/ekonomik yardım ve iş birliği programları hazırlaması; bunlardan yararlanmak isteyen tüm ülkeler ve topluluklarla iş birliği yapması hususunda yetkiye sahip olması.
- 2) ABD Başkanının, uluslararası komünizm tarafından kontrol edilen herhangi bir devletten gelecek, "açık bir saldırıya karşı koymak için yardım talebi" karşısında söz konusu devletin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak amacıyla, Amerikan askeri kuvvetlerinin kullanılması da dâhil olmak üzere, gerekli yardım ve iş birliğini sağlayabilmesi.
- 3) Karşılıklı Güvenlik Yasası (Mutual Security Act) çerçevesinde, 1958-59 döneminde Ortadoğu bölgesine yönelik ekonomik ve askeri yardımların nasıl kullanılacağına dair sürece bizzat Başkanın tarafından karar verilebilmesi.

Eisenhower, talep etmiş olduğu bu yetkilere ek olarak, Kongreden 3 yıl boyunca her yıl 200 milyon dolar harcama yetkisi de talep etmiştir. Eisenhower Doktrininin özellikle Ortadoğu'da Amerikan askerinin kullanımına yönelik kısmı, Kongre'de büyük tartışmalara neden olmuştur. Buna rağmen, Temsilciler Meclisi 30 Ocak'ta, Senato da 5 Mart'ta, büyük oy çoğunluğu ile Eisenhower Doktrinini kabul ederek, Başkana istediği yetkileri vermiştir.⁹¹

Yukarıda çokça altı çizildiği üzere Doktrin ile birlikte ABD, Ortadoğu'da Fransa ve İngiltere'den boşalan kontrol gücünü doldurduğu gibi bu bölgede SSCB ile bir kez daha, bu defa tam anlamı ile karşı karşıya gelmiştir. Bölge ülkelerinin hepsi değilse bile bir kısmının Doktrine verdikleri tepkiler ise yakın geçmişte Bağdat Paktı çerçevesinde yaşananlarla oldukça farklı bir yönelim sergilemiştir. Nitekim Bağdat Paktına üye olmak konusunda çekimser kalmayı tercih eden Lübnan, Doktrini ilk kabul eden ülke olmuş Lübnan'ı Pakistan, Irak, Türkiye ve

⁸⁷ Public Papers of the Presidents of the United States, *Dwight D. Eisenhower: Containing The Public Messages, Speeches and Statements of the President (1957)*, Washington: U.S. Government Printing Office, 1958, 6-16.

⁸⁸ Harry N. Howard, "The Regional Pacts and the Eisenhower Doctrine," *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401/1 (1972), 85-94, doi.org/10.1177/000271627240100110, Erişim 25.04.2021.

⁸⁹ Public Papers of the Presidents of the United States, *Dwight D. Eisenhower*, 6-16.

⁹⁰ Public Papers of the Presidents of the United States, *Dwight D. Eisenhower*, 6-16.

⁹¹ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)* Cilt I, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991, 502.

Yunanistan takip etmiştir. Daha sonraki dönemde ise Afganistan, Libya, Tunus, Fas ve en nihayetinde İsrail de Eisenhower Doktrinini kabul ettiklerin resmen bildirmişlerdir.⁹²

Türkiye'nin Doktrin karşısında aldığı tutumu detaylandırmak gerekirse, Ankara'da hem hükümet hem de muhalefet kanadında Doktrin'in memnuniyetle karşılandığı görülmektedir. Başbakan Adnan Menderes 6 Şubat 1957'de Associated Press Ajansı'na verdiği demeçte, Doktrin'in Ortadoğu'ya siyasal istikrarın yerleşmesinde kararlı bir adım olduğunu ve büyük bir yarar sağlayacağını belirtmiştir. CHP de 20 Ocak'ta Doktrinini desteklediğini ilan etmiştir.⁹³ Eisenhower'ın Doktrin'in ilanından sonra bölgeye gönderdiği Büyükelçi James P. Richards, 22 Mart 1957'de Türkiye'ye gelerek Menderes ile görüşmüş; görüşmede Türkiye açık bir dille Doktrin'in Ortadoğu'daki uygulama safhasında ABD ile ortak hareket etme niyetini ortaya koymuştur. Görüşmede Menderes'in kullandığı şu sözler özellikle dikkat çekici olmuştur: *"Biz Türkiye olarak aslan payını istiyor değiliz. Asıl amacımız Ortadoğu'nun güvenliğinin sağlanmasıdır. Bununla birlikte, ABD'nin, önceliği hali hazırdaki dostlarına vermesi; ikinci olarak kararlı olmayan ancak aynı fikirleri benimseyen devletleri dikkate alması gerektiğini; çabalarınıza karşı çıkan devletlerin ise görmezden gelinmesi gerektiğini düşünmekteyiz."*⁹⁴

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin Doktrin çerçevesindeki ana hedefi, ABD'yi bölgeye olabildiğinde daha fazla çekmeye çalışmak olmuştur. Büyükelçi Richards'ın ziyareti sonrasında yayınlanan ortak bildiriye ABD, mevcut iş birliğinin artarak devam ettirilmesi hususunda Türkiye ile aynı görüşte olmaktan memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Bildiriye, Kongre tarafından kabul edilen metinden ayrı olarak "uluslararası komünizmin dolaylı saldırısı" ifadesinin yer alması ayrıca vurgulanması gereken bir noktadır. Bu ifadeye karşılık, Türkiye ise komünizm tehlikesi halinde olan bir ülkeye karşı yapılacak yardımda imkânların tesis edilmesini taahhüt ederek, söz konusu bildiriye farklı bir merhaleye taşımıştır.⁹⁵ Türkiye böylece kendi topraklarının 3. bir ülkeye yapılacak askeri girişimde kullanılmasını kabul etmiştir.

Menderes ve kurmaylarına göre ABD nezdinde Türkiye'nin bölgedeki önemi Doktrinle birlikte bir seviye daha yükselmiştir. Bildiriye de değinildiği üzere ABD'nin Ortadoğu'da girişeceği operasyonlar için Türkiye'ye duyduğu ihtiyacın artması sonucunda, Türkiye'deki Amerikan üsleri önem kazanmış ve 1954'de kurulan İncirlik Üssü askeri anlamda geliştirilmeye başlanmıştır. Bir süredir sekteye uğramış olan Amerikan askeri ve ekonomik yardımları da yeniden artmaya başlamıştır. 27 Ekim 1957'de Türkiye tarihinde bir ilk olarak kayıtlara geçen erken genel seçimlere giderken, ABD yardımlarının artacak olması ihtimali DP'nin elini bir nebze de olsa rahatlatmıştır.

Türkiye ve özellikle de DP açısından olumlu sayılabilecek bu tespitlerin yanı sıra, Doktrin'in Türkiye'ye getirdiği negatif etkiler de yok değildi. Doktrin'i kabul eden Türkiye, Bağdat Paktı nedeni ile zaten arasının açık olduğu (Doktrin'i desteklemeyen) Arap ülkeleri ve doğal olarak da SSCB ile daha gergin ve zorlayıcı bir döneme girmiştir. Hem NATO çerçevesinde hem de ABD ile kurduğu ikili anlaşmalar sistemi çerçevesinde Türkiye topraklarında kurulan Amerikan üslerinin Ortadoğu'daki bazı olaylara müdahale etmek başka bir deyişle NATO amaçları dışında kullanılmasına izin vermesi de Türkiye'yi bu düzlemde ayrıca sıkıntıya sokacak bir süreci başlatmıştır.⁹⁶ Bölgede, 1956 Süveyş Krizi ile hızlanan "krizler, darbeler, bunalımlar dönemi" Eisenhower Doktrininin ilanını ile daha da sertleşmiş, bu durum sadece Türkiye için değil, tüm bölge için büyük sıkıntıları beraberinde getirmiştir.

Eisenhower Doktrininin ilanından sonra Ortadoğu'da Türkiye'nin öznesi olduğu ilk büyük kriz, Suriye ile yaşanmıştır. Mısır ile olan özel ilişkileri, Arap milliyetçiliğinin sosyalizm temelinde giderek artması ve en nihayetinde 6 Ağustos 1956'da SSCB ve Suriye arasında teknik ve ekonomik iş birliği antlaşması imzalanması ABD ve özellikle de sınır komşusu olması hasebiyle Türkiye için tehlike sinyali anlamına gelmiştir. Zira bu anlaşmadan sadece 1 hafta sonra 13 Ağustos'ta Suriye, Amerikalı diplomatları meşru Suriye hükümetini devirmeye çalıştıkları gerekçesiyle sınır dışı etmiştir. Buna misilleme olarak ABD yönetimi de Suriye'nin Washington'da görevli 2. sekreterini *persona nan grata* (istenmeyen kişi) ilan etmiş ve gerginlik, diplomatik usuller üzerinden tırmanmıştır. Tüm bu gergin adımların üzerine, SSCB ve Nasır'a yakınlığı ile bilinen, Marksist görüşleriyle tanınan Albay Afif el Bizri'nin 17 Ağustos'ta Suriye Genel Kurmay Başkanlığı'na getirilmesi Türkiye ve ABD tarafından kaygı ile izlenmiştir. 911 kilometrelik en uzun kara sınırı Suriye ile olan Türkiye, yaşanan bu gelişmeler sonucunda öncelikle Bağdat Paktı'nın güçlendirilmesini talep etmiştir. Nitekim Suriye'nin komünist

⁹² Kürçüoğlu, *Türkiye'nin Arap*, 136.

⁹³ Sander'den naklen, *Türk-Amerikan*, 209.

⁹⁴ *FRUS*, 1955-1957, Soviet Union, Eastern Mediterranean, Volume XXIV, Document No: 354: Telegram from the Embassy in Turkey to the Department of State.

⁹⁵ Bkz. Aynı doküman.

⁹⁶ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüz Yıl Yayınları, 2000, 125.

bir yönetim altına girmesi durumunda; Bulgaristan ve SSCB ile deniz ve kara sınırı olan Türkiye üç taraftan çevrilmiş olacaktır.⁹⁷ İlerleyen dönemde ABD Ortadoğu'da batı yanlısı devletleri desteklemeye başlamış Irak, Ürdün ve Lübnan'a silah yardımı yapacağını açıklamıştır.⁹⁸ ABD, Türkiye'ye Sovyet destekli Suriye saldırısı yapılma ihtimaline karşı da NATO'daki yükümlülüklerin yerine getirileceği teminatını vermiştir. Türkiye'nin Suriye sınırında askeri manevralar yapması SSCB, Mısır ve Suriye'nin tepkisini çekmiştir.

İlerleyen dönemde Türkiye ve Suriye arasındaki gerginlik BM Genel Kurulu'nda görüşülmüş ve sorunun taraflar arasında yapılacak görüşmeyle çözülmesi önerilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 34. Kuruluş yıldönümünü kutlamak üzere Moskova'daki Türk büyükelçiliğinde verilen resepsiyona katılan SSCB lideri Kruşçev'in burada yaptığı "Ortadoğu'da kesinlikle hiçbir tehdit yoktur ve bütün mesele yanlış anlaşılmalıdır." ifadelerini içeren konuşması ve bunun ardından Suriye'nin Türkiye ile ilgili şikâyetlerini BM gündeminden geri çekmesi, Suriye krizini sona erdirmiştir.⁹⁹ Sander'e göre Türkiye ile Suriye arasında yaşanan bu krizde ABD'nin ismen ön planda olmaması ilginçtir. Çünkü ABD, Süveyş Krizi'ndeki tutumuyla bölgede prestijini yükseltmiş bulunuyordu. Bunu bozmak istemeyen ABD, 1 Aralık 1957'de yaptığı resmî açıklamada Türkiye'nin algıladığı tehdide ortak olmamış, Suriye'nin silahlanmasının gerçek bir tehlike olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁰

Gönlübol ve Ülman'a göre Suriye Krizi, genel anlamda II. Dünya Savaşı sonrasında Doğu ve Batı Blokları arasında başlayan ve gittikçe büyüyen nüfuz ve kuvvet çekişmesinin Ortadoğu'da patlak veren bir görüntüsü olmuştur.¹⁰¹ Süveyş sonrasında bölgede yaşanan kriz ve bunalımlar da yine bu çekişmenin bölgesel yansımalarıdır. Türkiye ve Suriye arasında yaşanan krizi de bu bağlamda değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu süreçte bölgede yaşanan krizlere bakıldığında çok uzun süreli olmadıkları da görülmektedir. Nitekim yine Sander'in tespitine göre, Türkiye, Suriye ile yaşadığı krizde, ABD'nin desteğini arttırabilmek için kasıtlı olarak bir tırmandırma stratejisi izlemiş, mevcut tehlikeyi daha büyük boyutlarda yansıtarak ABD'yi hem test etmiş hem de yukarıda değinilen Ekim 1957 erken seçimi için ABD'nin askeri ve ekonomik desteğinin arttırılmasına çalışmıştır. Zira 1957 seçiminden yine hükümet olarak çıkan DP, takvimler 1 Şubat 1958'i gösterdiğinde, Suriye'nin Mısır ile birleşme kararı olarak "Birleşik Arap Cumhuriyeti"ni kurmasını bu defa olumlu karşılamıştır.¹⁰² Bu noktada Sander'in tespitine ek olarak, Türkiye'nin tırmandırma stratejisine paralel bir düzlemde ABD'nin de krizin derinleşmesi hususundaki girişimlerini not düşmek yerinde olacaktır.

Türkiye-Suriye arasında yaşanan bu kriz sonrasında, Eisenhower Doktrininin Türkiye'deki uygulamaları da Menderes hükümeti için biraz daha önem kazanmıştır. Bu süreçte ikili ilişkileri daha da ilerletmek için aksiyon almaya başlamıştır. Bu bağlamda, Doktrin çerçevesinde Tablo 1'de detaylıca görüleceği üzere ABD ile imzalanan ikili anlaşmalar dikkat çekmiştir.¹⁰³ Bu anlaşmalardan en dikkate değer olanı şüphesiz ki 1959 tarihli Türk Amerikan Güvenlik ve İş birliği Anlaşması olmuştur. Anlaşma gereğince Türkiye'nin talebi doğrultusunda herhangi bir direk veya dolaylı saldırı durumunda ABD Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım sağlayacaktı ki zaten Doktrin'in genel prensipleri de bunu gerektiriyordu. Yine bu anlaşma çerçevesinde Eisenhower yönetimi Türkiye'ye ABD füzeleri yerleştirilmesini talep etmiştir. ABD, 1957'de SSCB'nin Sputnik uydusunu uzaya fırlatması ve böylece kıtalararası füzeye sahip olması suretiyle kazandığı teknolojik avantajı dengelemek üzere Avrupa'ya orta menzilli füzeler konuşlandırmaya karar vermiştir. ABD'nin bu kararına olumlu yanıt sadece 3 NATO ülkesinden İngiltere, İtalya ve Türkiye'den gelmiştir. Yapılan ikili anlaşmalar ile İngiltere'ye 60 Thor füzesi, İtalya ve Türkiye'ye toplam 45 adet Jüpiter füzesi gönderilecekti. Türkiye'ye 15 adet Jüpiter füzesi konuşlandırılmasına ilişkin Türk-ABD Antlaşması 28 Ekim 1959'da imzalanmış; antlaşma uyarınca İzmir-Çiğli'de orta menzilli 15 Jüpiter füzesi yerleştirilmesi kararı alınmıştır.¹⁰⁴

Eisenhower Doktrininin Ortadoğu'da oluşturduğu iklim içerisinde 1958 yılında Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren iki ardıl kriz yaşanmıştır. Irak ve Lübnan'da yaşanan bu krizler hem Bağdat Pakti'nin geleceği hem de Türkiye'deki Amerikan üslerinin hararetli bir şekilde tartışmaya açılması yönünden önemli gelişmelerdir. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta Sovyet destekli General Kasım tarafından Kral Faysal'ın yapılan darbe neticesinde düşürülmesi Ortadoğu'yu henüz tam olarak çıkmadığı kriz girdabına yeniden çekmiştir. Irak'ta darbenin

⁹⁷ Oran, *Türk Dış Politikası*, 597.

⁹⁸ Söz konusu yardımlar için İncirlik Üssü'nün kullanılması öngörülmüştür.

⁹⁹ Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Soğuk Savaştan Yeni Dünya Düzenine*, İstanbul: Yordam Kitap, 2012, 94.

¹⁰⁰ Sander, *Türk Amerikan*, 214-215

¹⁰¹ Gönlübol vd, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 320.

¹⁰² Sander, *Türk Amerikan*, 224.

¹⁰³ Bkz. Tablo 1.

¹⁰⁴ Uslu, *Türk Amerikan İlişkileri*, 137.

yaşandığı sırada İstanbul'da toplantı halinde bulunan başta Türkiye olmak üzere Bağdat Paktı üyeleri ve ABD tarafından büyük bir endişe ile karşılanmış, darbenin Bağdat Paktı'nı yıkmaya yönelik olduğu izlenimi oluşmuştur. Darbe sırasında Kral Faysal ve Başbakan Nuri Said olmak üzere Kralın tüm ekibinin öldürülmesi tehdidin boyutunu arttırmıştır. Ne var ki ABD ve İngiltere, Ortadoğu'daki müttefiklerine, Irak'taki yeni rejime karşı ihtiyatsız/sert bir tutumda bulunmalarını önlemek amacıyla hazırladıkları memorandumunu Türkiye, İran ve Lübnan'a bildirmiştir.¹⁰⁵ Irak'ta yaşanan bu darbenin bir diğer sonucu da doğal olarak Bağdat Paktı açısından olmuştur. General Kasım 1959'da Bağdat Paktı'ndan çekildiğini duyurunca, Paktın adındaki Bağdat'ın bir anlamı kalmamıştır. Bu gelişme neticesinde Bağdat Paktı'nın adı Merkezi Antlaşma Teşkilatı- Central Treaty Organization (CENTO) olarak değiştirilmiş, merkezi de Bağdat'tan Ankara'ya taşınmıştır.¹⁰⁶

1958 yılında yaşanan bir diğer kriz de Lübnan'da meydana gelmiştir. Temmuz 1958 Lübnan Krizi, söz konusu süreçte bugüne değin Ortadoğu'da yaşanan diğer kriz ve bunalımlardan farklı olarak, Eisenhower Doktrini çerçevesinde tam manası ile askeri müdahale seçeneğinin kullanıldığı ilk kriz olmuştur. Dahası, Lübnan Krizi'ne müdahale ile ABD, tarihinde ilk kez Ortadoğu bölgesine asker çıkarmış ve bu adım, günümüze kadar sürecek ABD'nin Ortadoğu'daki askeri varlığının başlangıç noktasını oluşturmuştur. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta yaşanan darbeden sadece 1 gün sonra Lübnan Cumhurbaşkanı Kamil Şamun, ülkede bir süredir devam eden iç karışıklıkları bahane ederek Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD'den yardım talebinde bulunmuştur. Söz konusu talep üzerine "Operation Blue Bat (Mavi Yarasa Operasyonu)" koduyla aynı gün Beyrut Limanı'ndan Lübnan'a Amerikan deniz piyadelerinden oluşan bir askeri çıkarma yapan ABD, ilerleyen günlerde de 1600 kişilik hava darbe grubunu İncirlik Üssü'ne konuşlandırmıştır.¹⁰⁷ ABD'nin Doktrin çerçevesinde Lübnan'a müdahalede bulunması Türkiye'de memnuniyetle karşılanmış olsa da, Türk siyaseti bu tarihten itibaren hiç bitmeyecek bir şekilde "İncirlik Üssü'nün kullanılması" etrafında dönecek tartışmalara sahne olacaktır. ABD arşiv belgeleri incelendiğinde hem Dışişleri hem CIA hem de Pentagon belgelerinde söz konusu kriz kapsamında İncirlik Üssü'nün aktif bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ancak böylesine önemli bir olayda elzem olan Türk arşiv belgelerine ulaşmak mümkün olmadığından karşılaştırma yapma imkânı maalesef bulunmamaktadır.¹⁰⁸

Doktrin imzalanmasından sonraki en önemli ve belki de 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi öncesinde, DP dönemi için son gelişme Başkan Eisenhower'ın 6 Aralık 1959'daki Türkiye ziyareti olmuştur.¹⁰⁹ Türkiye'yi ziyaret eden ilk ABD başkanı olarak da ayrıca tarihe geçen Eisenhower'ın temasları neticesinde, Türk ordusuna daha fazla modern malzeme verilmesi kararlaştırılmıştır. Ankara'daki askeri kaynaklar Eisenhower'ın Türk yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde Türkiye'ye daha fazla modern malzeme verilmesini kabul ettiğini, malzeme ve teçhizatın çeşidi ve miktarı hakkında da NATO kurmay subayları arasında yakında müzakerelerin başlayacağını bildirmiştir.¹¹⁰ ABD, Eisenhower'ın ziyaretinden kısa bir süre sonra milli savunma harcamalarında kullanılması şartıyla 280 Milyon Türk Lirasını Türkiye'ye hibe etmiştir.¹¹¹

Sonuç

Türkiye, Soğuk Savaş'ın ideolojik haritalarının keskinleşmeye; özellikle de Ortadoğu'nun küresel hâkimiyet mücadelesinin merkezi olmaya başladığı bir süreçte jeopolitik olarak hem ABD hem de SSCB için büyük bir öneme haiz olmuştur. İki kutuplu dünya düzeni ve güç dengesi sistematığı içerisinde dönemin Türk dış politikasını teorik ve pratik düzeyde değerlendirmek oldukça netameli bir iştir denilebilir. Zaman içerisinde dönemin siyasi olay ve olgularını tarihi veriler ışığında ortaya koyan çalışmalar da ideolojik olarak ayrılmış, farklı tarih yazımları ortaya çıkmıştır. Ancak bu çalışmada, objektif bir sonuca ulaşabilmek adına tarih ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin

¹⁰⁵ FRUS, 1958-1960, Lebanon and Jordan, Volume XI. Document No: 202: Memorandum of a Conversation, British Embassy, Washington.

¹⁰⁶ FRUS, 1958-1960, Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula, Volume XII, Document No: 279.

¹⁰⁷ Ayrıntılı okuma için bkz. Bruce Riedel, *Beirut 1958: How America's Wars in the Middle East Began*, 2020: Brookings Institution Press, Washington., Roger J. Spiller, *'Not War But Like War': The American Intervention in Lebanon, Fort Leavenworth/Kansas: Combat Studies Institute/US Army Command and General Staff College*, 1981.

¹⁰⁸ FRUS, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document No: 379: National Security Council Report, Washington. Statement Of U.S. Policy Toward Turkey.

¹⁰⁹ Eisenhower'ın Türkiye'yi ilk ziyareti 1959 değildir. ABD başkanlığından önce NATO'nun ilk komutanı olarak görev yapmış olan Eisenhower, Türkiye'nin NATO üyesi olmasının hemen akabinde 1952 yılında NATO komutanı sıfatı ile Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: NATO Declassified Archives, NATO's First Enlargement: Greece and Turkey 1952; https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_archives/20121211_2012-12-11_nato_first_enlargement_booklet_1952.pdf, Erişim Tarihi: 17.05.2021.

¹¹⁰ Mehmet Sait Dilek, "ABD Başkanı Dwight David Eisenhower'ın Aralık 1959'da Türkiye Ziyareti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 46/2 (2010), 295-332.

¹¹¹ Dilek, "ABD Başkanı Dwight David Eisenhower'ın", 317.

kesişme noktasında klasik bir siyasi tarih yaklaşımı izlenmiştir. Bu minvalde DP döneminin ekonomi ve güvenlik sarmalı içerisinde, ABD'ye hangi şartlar altında yakınlaştığı ve bu süreç içerisinde Eisenhower Doktrini ile Türk-Amerikan ilişkilerinin İnşacı Teori zemininde nasıl dış politika kimliğine dönüştür(ül)düğü ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma boyunca vurgulandığı üzere Türk-Amerikan ilişkileri DP dönemi içerisinde karşılıklı ulusal çıkarlar üzerinde, daha çok güç ilişkilerine dayalı bir nedensellik düzleminde ilerlemiştir. SSCB'nin yayılcı politikalarının ana güzergâhında bulunan Türkiye, kendisini her geçen gün daha da artan bir güvenlik tehdidi altında hissetmiş; üzerindeki bu baskıyı hafifletme ve bir güvenlik kalkanı oluşturma gereksinimi duymuştur. Böylece ABD ve NATO ile günümüze değin sürecek müttefiklik ilişkisi başlamıştır. Bu süreç içerisinde ABD, güvenlik ve ekonomik desteğine ihtiyaç duyan Türkiye'yi, "çevreleme stratejisi" doğrultusunda SSCB'ye komşu olması ve Ortadoğu'ya açılan kapı olarak gördüğü için gereğinden fazla güçlendirmeden yanında tutmaya çalışmıştır. Böylece farklı amaçlarda olsa da karşılıklı güvenlik gereksinimleri Türkiye ve ABD'yi birbirine yaklaştırmış, Türkiye'nin NATO üyeliği sonrasında ise söz konusu ilişki düzeyi resmi anlamda müttefiklik kimliği kazanmıştır.

Soğuk Savaş'ın Ortadoğu özelinde çatışma düzeyine doğru tırmandığı bir dönemde iktidara gelen DP, iç politikada yaşanan dönüşümlerle eş zamanlı olarak dış politikada da zorlayıcı bir süreçle karşılaşmıştır. Dünyanın "dehşet dengesi" içerisinde savrulduğu bu dönemde Türkiye'nin dış politikadaki öncelikleri konjonktüre göre değişkenlik göstermiştir. Ancak bu değişkenlik dış politikanın ana hattında değil, uygulanış biçim ve yöntemlerinde kendisini hissettirmiştir. Bu çerçevede dönemin dış politika kimliğini Türkiye ve ABD arasında kavramsal anlamda Türkiye'nin Batı Bloğu ile olan ilişkileri şekillendirmiştir. Nitekim DP döneminde "Batı yanlısı" olarak nitelendirilebilecek dış politika kimliğinin oluşmasında Türkiye'nin söz konusu dönem içerisindeki askeri ve ekonomik ihtiyaçları ön plana çıkmıştır. NATO üyeliği, ikili askeri ve ticari anlaşmalarla beraber Türkiye'de kurulan askeri üsler Türkiye'nin ekonomik, askeri ve siyasi bağımsızlığı konusunu tartışmaya açmıştır. Aradan geçen yarım yüzyılı aşkın zamana rağmen halen benzer tartışmaların mevcudiyetini koruduğunu da belirtmek gerekir.

Çalışmanın genelinde belirtildiği üzere DP iktidarı güvenlik ve ekonomik tehdit algılamaları çerçevesinde belirginleştirdiği ABD/Batı yanlısı dış politika kimliği doğrultusunda ABD ile görece iyi ilişkiler kurmuş ancak ne gerçek anlamda bu ilişkilerden faydalanabilmiş ne de komşu ve bölge ülkelerle yaşanılacak krizlerden kurtulabilmiştir. Nitekim Türkiye'nin ekonomik ve askeri anlamda adeta bir nefes borusu olarak gördüğü ABD, bu süreçte Türkiye'ye vadettiği yardımların bir kısmını sağlarken, önemli bir kısmını ise Türkiye'nin değil salt kendi çıkarlarını korumak adına uygulamaya almıştır. Özellikle askeri harcamalara ve ordunun modernizasyonuna yönelik Türkiye'ye verilen yardımlarda ABD, 1954 yılından sonra Türkiye'de kurduğu askeri üs ve tesislere, dolayısı ile aslında kendisine yatırım yapmıştır.

ABD doktrinleri, yardımları, ikili anlaşmaları ve NATO ile olan ilişkiler çerçevesinde yürütülen dış politika kimliği, İnşacı Teori bağlamında ele alındığında tek bir eksene eklenilen ve asıl amacı ulusal çıkarları maksimize etmek olan bir kimliği ortaya çıkarmıştır. Ne var ki son derece kırılabilir bir süreç olan Soğuk Savaş döneminin dinamikleri Türkiye'nin izlediği dış politika kimliğinde ihtiyacı olan faydayı sağlamasına sınırlı miktarda izin vermiş; Türkiye'yi zaman zaman ciddi krizlerin içine sokmuştur. Özellikle çalışmanın ana teması olarak incelenen Eisenhower Doktrini çerçevesinde izlenen politikalar Türkiye'yi sınır komşusu Suriye ile krizin ve hatta savaşın eşiğine getirmiştir. Bağdat Paketi ve Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu'da Batı'nın, bir süre sonra da ABD'nin sözcüsü konumuna gelen Türkiye, özellikle Arap ülkeleri tarafından ABD'nin Ortadoğu uzantısı olarak algılanmaya başlamıştır. Zaten Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında yaşanan olaylar ve Türkiye'nin İsrail'i tanıyan (1949) ilk Müslüman ülke olması nedeniyle karşılıklı olarak olumsuz algılara sahip olan Türk-Arap ilişkileri bu süreçte yara almaya devam etmiştir.

Gerek ABD ile imzalanan ikili anlaşmalar gerekse Eisenhower Doktrini çerçevesinde verilen askeri ve ekonomik yardımlar DP döneminde önemli bir yer tutmuştur. Ancak, ekonomik durumun incelendiği bölümde vurgulandığı üzere, bu süreçte yapılan yardımlar darboğaza giren Türk ekonomisini rahatlatmaya yetmemiştir. Bu noktada ABD'nin, Türkiye'nin her daim kendisine bağlı ve bağımlı olarak kalması için Türkiye'nin askeri ve ekonomik anlamda güçlenmesini istemediği sonucu çıkarılabilir. Zira ABD bu süreçte Türkiye'nin taleplerini tam olarak karşılamasa da yardımları da tamamen kesmemiş ve böylece Türkiye'yi güçlendirmeden yakınında tutmaya çalışmış ve -görece- bu stratejisinde başarılı olmuştur. Sonuç itibari ile Türkiye'nin DP döneminde izlediği,

özellikle de Eisenhower Doktrini ile sadece diplomatik anlamda değil, fiilen sahada uygulama anlamında da kendisini gösteren dış politika kimliği, dönemin koşullarını gözetmeye çalışan ancak Soğuk Savaş'ın zorlayıcı baskıları nedeni ile Türkiye'yi günümüze değin sürecek karmaşık diplomatik süreçlerle yüzleştirdiği aşikârdır.

Tablo 1: Demokrat Parti Döneminde Türkiye ve ABD Arasında İmzalanan Önemli İkili Anlaşmalar,

Anlaşma Başlığı	Tarih
Ortak Güvenlik Anlaşması	7 Ocak 1952
Kuzey Atlantik Antlaşması (Türkiye'nin NATO'ya Katılması)	18 Şubat 1952
NATO Kuvvetleri Statüsü Sözleşmesi	25 Ağustos 1952
Kuvvetlerin Statüsüne Ait Anlaşma	10 Mart 1954
Askeri Kolaylıklar/Tesisler Anlaşması	23 Haziran 1954
Vergi Muafiyetleri Anlaşması	23 Haziran 1954
Savunma Kolaylıkları Yardım Programı Anlaşması	25 Nisan 1955
Ortak Savunma Yardım Programına Göre Verilen Artık Teçhizat ve Malzemelerin Kullanılması Anlaşması	26 Mayıs 1955
Atom Enerjisi Anlaşması	10 Haziran 1955
Türkiye'nin Eisenhower Doktrini'ne Katılması	22 Mart 1957
Türk-Amerikan Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması	5 Mart 1959
Jüpiter Füzelere Anlaşması	25 Ekim 1959

Kaynak: A. Gündüz Ökçün, *Türkiye'nin Taraf Olduğu Milletlerarası Andlaşmalar Rehberi (1920-1961)*, 1962: Doğu Matbaası, Ankara.; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Dışişleri Belleteni* No:25, Ankara: 1966.; Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Finansal Destek ve Teşekkür/ Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

CIA (United States of America Central Intelligence Agency), Under Authority Of The Interagency Security Classification Appeals Panel, E.O.13526, Section 5.3(B)(3) Iscap Appeal No. 2013-117, Document No.1, Docid: 4165421.

FRUS (Foreign Relations of the United States)

1946, Eastern Europe; The Soviet Union, Volume VI.

1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Volume VIII, No:487.

1952-1954, The Near And Middle East, Volume IX, Part I:

No: 110.11 DU/2-2753.

No:110.11 DU/1-2353.

No: 138, 780.5/6-1053.

No: 140, 780.5/6-1753.

1955-1957, Soviet Union, Eastern Mediterranean, Volume XXIV, No: 354.

1955-1957, Suez Crisis, Volume XVI:

No:1 Editorial Note.

A Brief Comint History.

No: 615.

1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, No: 379.

1958–1960, Lebanon and Jordan, Volume XI, No: 202.

1958–1960, Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula, Volume XII, No: 279.

NARA (United States National Archives and Records Administration)

US The Department of State Records (Record Group 59), Central Decimal File, 1945-1949, 861.00/2-2246.

Records of the National Security Council, NSC 162/2: A Report to the National Security Council by the Executive Secretary on Basic National Security Policy, October 30, 1953.

NATO Declassified Archives, NATO's First Enlargement: Greece and Turkey 1952, Brussels, 18 June 2012.

Resmi Yayınlar

Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Ankara Merkezi, “*Resmi Ziyaret: Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar’ın Birleşik Amerika’yı Ziyaretinin Hikâyesi Ocak-Mart 1954*”, Beyrut: Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Yakınoğu Bölge Servisi Basımevi, (Tarih belirtilmemiş).

Demokrat Parti Tüzük ve Programı. Ankara: Doğuş Matbaası, 1949.

Dışışleri Belleteni No:25. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, 1966.

Public Papers of the Presidents of the United States. Dwight D. Eisenhower: Containing The Public Messages, Speeches and Statements of the President (1957), Washington: U.S. Government Printing Office, 1958.

The Department of State Bulletin. Report on The Near and Middle East by Secretary of State John Foster Dulles 1 June 1953, No:28.

US Congressional Hearings. 83rd, 2nd Session on the Mutual Security Act of 1954, April 5 1954.

US Congressional Hearings. 85th, Congress Hearings Before the Committee on Foreign Relations. 1st Session, Part 1, Jan-Feb, 1957.

Telif Eserler

Adler, Emanuel. “Seizing the Middle Ground: Constructivism and World Politics”, *European Journal of International Relations*. 3/3 (1997): 319-367. doi.org/10.1177/1354066197003003003, Erişim 15.04.2021.

Akman, Halil ve Suat Zeyrek. “John Foster Dulles’in Ortadoğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11-28 Mayıs 1953)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*. II/2 (2013): 259-288.

Akşin, Aptülâhat. *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Ambrose, Stephen E. *Dünyaya Açılım, 1938’den Günümüze Amerikan Dış Politikası*. Çev. Ruhican Tul. Ankara: Dış Politika Enstitüsü Basımevi, 1992.

Armaođu, Fahir. *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990). Cilt I*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.

_____. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

_____. *Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997*. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.

Bağcı, Hüseyin. *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 1990.

_____. *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*. Ankara: METU Press, 2001.

Bars, Hayri. “Demir Kalenin Başvekili Sayın Adnan Menderes Birleşik Amerika’da”, *408 Sayılı Donanma Dergisi Eki*. İstanbul: Deniz Basımevi, 1954.

_____. “Türkiye III. Reisicumhuru Sayın Celâl Bayar’ın Birleşik Amerika Devletlerini Ziyaretleri”, *407 Sayılı Donanma Dergisi Eki*. İstanbul: Deniz Basımevi, 1954.

Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi, 2011.

Bulut, Sedef. "38. Enlemde Güç Mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye'deki Tezahürleri", *Mavi Atlas*. 6/1 (2018): 185-204. doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.413245, Erişim 17.04.2021.

_____. "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*. 11/41 (2008): 35-61. doi.org/10.1501/Tite_0000000258, Erişim 14.04.2021.

Cillov, Haluk. *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1972.

Crampton, Richard J. *İkinci Dünya Savaşından Sonra Balkanlar*. Çev. Emel Kurt. İstanbul: Yayınodası Yayıncılık, 2007.

Çakmak, Haydar. *Uluslararası İlişkiler: Giriş Kavram ve Teoriler*. Ankara: Barış Yayınları, 2007.

Dilek, Mehmet Sait. "ABD Başkanı Dwight David Eisenhower'ın Aralık 1959'da Türkiye Ziyareti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 46/2 (2010): 295-332.

Dougherty, James E. ve Robert L. Pfaltzgraff. *Contending Theories of International Relations; A Comprehensive Survey*. New York: Harper Collins Press, 1990.

Dulles, John Foster. "Policy for Security and Peace", *Foreign Affairs*. 32 (1954): 353-364.

Eralp, Atilla. *Devlet ve Ötesi-Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. Ankara: İletişim Yayınları, 2003.

Fareed, Zakaria. *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*. Princeton: Princeton University Press, 1998.

Gerger, Haluk. *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Soğuk Savaştan Yeni Dünya Düzenine*. İstanbul: Yordam Kitap, 2012.

Gönlübol, Mehmet ve Haluk Ülman. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.

Griffith, Martin, Terry O'Callaghan, Steven C. Roach. *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. Çev. Cesran. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2008.

Howard, Harry N. "The Regional Pacts and the Eisenhower Doctrine," *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 401/1 (1972): 85-94. doi.org/10.1177/000271627240100110, Erişim 25.04.2021.

Hook, Steven ve John Spanier. *Amerikan Dış Politikası*. Çev. Özge Tanırlı. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.

Hurewitz, J. C. *Diplomacy in the Near and Middleeast, A Documentary Record (1914-1956) Vol:II*. New Jersey: D. Van Nostrand Company, 1957.

_____. *Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar*. Çev. Nusret Özçelik. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Etüt Yayınları, 1980.

_____. "Regional and International Politics in the Middle East", *The United States and The Middle East*. Ed. Georgiana G. Stevens. New Jersey: Prentice-Hall Englewood Cliffs, 1964.

Karaosmanoğlu, Ali L. "Nükleer Stratejinin İlk On Yılı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 51/1(1996): 323-346.

Kissenger, Henry. *Diplomasi*. Çev. İbrahim H.Kurt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Köymen, Oya. *Sermaye Birikirken*. İstanbul: Yordam Kitap, 2007.

Kürkçüoğlu, Ömer. *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970*. Ankara: Barış Kitap, 2011.

Lenczowski, George. *The Middle East In World Affairs*. New York: Cornell University Press, 1980.

Mountjoy, Alan B. "The Suez Canal at Mid-Century." *Economic Geography*. 34/2(1958): 155-67. doi.org/10.2307/142300. Erişim 22.04.2021.

Oktar, Suat ve Arzu Varlı. "Türkiye'de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti'nin Tarım Politikası", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*. 28/1(2010): 1-22. Erişim 13.04.2021.

Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Owen, Roger ve Şevket Pamuk. *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2015.

Ökçün, A. Gündüz. *Türkiye'nin Taraf Olduğu Milletlerarası Andlaşmalar Rehberi (1920-1961)*. Ankara: Doğu Matbaası, 1962.

Özgişi, Tunca. "Demokrat Parti'nin Balkan Politikaları Bağlamında Balkan İttifakı ve Projesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 22 (2012): 135-163. Erişim 14.04.2021.

Riedel, Bruce. *Beirut 1958: How America's Wars in the Middle East Began*. Washington: Brookings Institution Press, 2020.

- Sander, Oral. *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye, 1945-1965*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.
- _____. *Türk Amerikan İlişkileri (1947-1964)*. Ankara: İmge Kitabevi, 2016.
- Sarıncı, Yusuf. *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)*. İstanbul: Boyut Yayınları, 1997.
- Shain, Yossi ve Aharon Barth. "Diasporas and International Relations Theory", *International Organization*. 57/3, (2003): 449-479. doi.org/10.1017/S0020818303573015, Erişim 12.04.2021.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlılıkları II, 1945-1990*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Spiller, Roger J. *'Not War But Like War': The American Intervention in Lebanon*. Fort Leavenworth/Kansas: Combat Studies Institute/US Army Command and General Staff College, 1981.
- Türkmen, Füsün. *Kırılğan İttifaktan Model Ortaklığa Türkiye ABD İlişkileri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Umar, Ömer Osman. *Bağdat Paktı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003.
- Uslu, Nasuh. *Türk Amerikan İlişkileri*. Ankara: 21. Yüz Yıl Yayınları, 2000.
- Ülman, Haluk. "NATO ve Türkiye", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 21/4 (1967): 143-150
- Wendt, Alexander E. "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review*. 88/2 (1994): 384-396. doi.org/10.2307/2944711, Erişim 12.04.2021.
- _____. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları, 1950-1959*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.
- _____. *Türkiye ve Ortadoğu Üzerine Notlar*. Ankara: Astana Yayınları, 2018.
- Zehfuss, Maja. *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- İnternet Kaynakları**
- NATO Declassified Archives, NATO's First Enlargement: Greece and Turkey 1952, Brussels, 18 June 2012: https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_archives/20121211_2012-12-11_nato_first_enlargement_booklet_1952.pdf, Erişim: 17.05.2021.
- Yüksek Seçim Kurulu (YSK), 1950 - 1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları Raporu: <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Turkiye.pdf>, Erişim: 17.05.2021.

İKİNCİ ŞU' BENİN VEZÂ' İF, TAKSİMAT VE MUÂMELÂTI HAKKINDA TA'LİMÂT
THE ORDER CONCERNING THE DUTIES, DIVISIONS AND OPERATIONS OF THE SECOND BRANCH

ZEYNEL LEVENT*

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti tarafından 1 Nisan 1340 [1924] tarihinde Osmanlıca (eski Türkçe) olarak hazırlanmış olan "İkinci Şu'benin Vezâ'if, Taksîmat ve Muâmelâtı Hakkında Ta'lîmât" o tarihte "İstihbârât Şu'besi" olarak görev yapan birimin vazife, organizasyon yapısı ve kendi içindeki iş bölümü ile faaliyetlerini düzenlemektedir. Yapılan literatür incelemesi neticesinde günümüz Latin Alfabesine çevrilmediği; çevrilmişse dahi devletin ilgili birimlerinin kullanımıyla sınırlı kalarak, kamuoyu ile paylaşılmadığı değerlendirilen bahse konu talimatın çevirisi ile literatürdeki eksikliğin giderilmesine katkı sağlanması hedeflenmiştir.

ABSTRACT

The Order Concerning the Duties, Divisions and Operations of the Second Branch ("İkinci Şu'benin Vezâ'if, Taksîmat ve Muâmelâtı Hakkında Ta'lîmât") prepared by Presidency of War of the Republic of Turkey on 1 April 1340 [1924] in Ottoman (old Turkish) organizes the duties, organizational structure, its own division of work and activities of the department operating as "Intelligence Branch (İstihbârât Şu'besi)" at that time. As a result of the review of the literature, with the translation of the said order, which is evaluated to be not translated into modern-day Latin Alphabet and even if it was translated it was limited to the use of relevant departments of the state and was not shared with the public, it is aimed to contribute to fill a gap in the literature.

Anahtar Kelimeler: Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti, Genelkurmay Başkanlığı, İkinci Şu'be, İstihbârât, Ta'lîmât.

Keywords: Presidency of War, Turkish General Staff, Second Branch, Intelligence, Order.

* Doktor, Araştırmacı-Yazar, zeynelvent01@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6814-6247.

Giriş

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan (Türkiye) Büyük Millet Meclisi'nin 2 Mayıs 1920 tarihli oturumunda kabul edilen "*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun*" ile on bir kişiden müteşekkil bir "*İcra Vekilleri Heyeti*" kurulması kararlaştırılmıştır. Meclisin 3 Mayıs 1920 tarihli oturumunda ise heyet üyelerinin seçimi yapılarak, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekilliği'ne Miralay (Albay) İsmet (İnönü) Bey getirilmiştir. Sonraki günlerde vekâletin organizasyon şeması belirlenmiş ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekili ile ona bağlı İkinci Başkan'dan oluşan komuta heyetinin altında sırasıyla; Harekât, İstihbârât, Umûr-ı Fenniye (Fen İşleri), Talim ve Terbiye (Eğitim-Öğretim), Menzil ve İkmal (Lojistik Destek), Harita ve Basımevi, Muamelâtı Zatiye (Personel İşleri), Şifre-Evrak olmak üzere sekiz şubeden oluşan bir yapı benimsenmiştir.² 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan bir kanunla Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâleti'nin bakanlık statüsü kaldırılarak, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti'ne dönüştürülmüş, 1935 yılında ise bugün de kullanılmakta olan Genelkurmay Başkanlığı adını almıştır.³

Bu çalışmaya konu olan "*İkinci Şu'benin Vezâ'if, Taksîmat ve Muâmelâtı Hakkında Ta'lîmât*" Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâleti'nin, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti'ne dönüştürülmesinin hemen ardından Riyâset'e bağlı İkinci Şube Müdüriyeti tarafından hazırlanmış ve 1 Nisan 1340 [1924] tarihinde Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Matbaası'nda Osmanlı Paleografyası olarak basılmıştır. Nadir eser kategorisinde olan talimat, Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Ahmed Tevfik Paşa'nın oğlu ve son padişah Vahdettin'in damadı olan İsmail Hakkı Okday tarafından Türk Tarih Kurumu (TTK)'na armağan edilmiş olup, 58.888 kayıt numarası ile TTK Kütüphanesi envanterine kayıtlı bulunmaktadır. Bahse konu talimat Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) bünyesindeki Osmanlıca Risaleler Veri Tabanı içinde de aynı ad ile (R128590.pdf olarak) kayıtlıdır. Her iki talimatın içeriği bire bir aynı olmakla birlikte, temin kaynağının bilinmesi ve kapak sayfalarının da muhafaza edilmiş olması nedeniyle günümüz Latin Alfabesi'ne çevirisi için TTK Kütüphanesi'nde bulunan talimat tercih edilmiştir.

² İhsan Hün, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Şekilde Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1952, 104-105; *Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, Cilt: VII, Yay. Haz. Cevdet Timur vd., Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1975, 226-229; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, IV. Cilt, I. Kısım, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1984, 198-199; Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, 272-273.

³ T.C. Milli Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı resmi örün sitesi, https://www.tsk.tr/Ana_Sayfa/ TSK Hakkında/Tarihçe-Erişim 23.04.2021.

Ankara

1-Nisan-[1]340

Türkiye Cumhuriyeti
Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti
İkinci Şu'be Müdîriyeti

Aded

5

İkinci Şu'benin Vezâ'if, Taksîmat ve Muâmelâtı Hakkında Ta'lîmât

Ankara-Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Matbaası

1340

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiye İkinci Şu'benin Vezâ'if, Taksîmat ve Muâmelâtı Hakkında Ta'lîmât

1- Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye İkinci Şu'besi'nin vezâ'if ve işğalat-ı umûmiyyesi ber-vech-i âtidir:

- a) Düvel-i ecnebiye kuva-yı berriyye, bahriyye ve havâ'iyyesiyle memleketlerinin ahvâli umûmiyye-i coğrafiye ve ihsâiyye ve iktisadiyesi hakkında mâlûmat cem' etmek, yevmî ve işbu bi-l-umûm ceraid-i mahalliye ve ecnebiye ile düveli ecnebiye ordu teşkilâtından bahs-i resail mevkuteyi muntazaman ta'kip ederek cem' edilecek işbu mâlûmatı ale-d-devam tashih ve te'yit ve ikmale çalışmak,
- b) Düvel-i ecnebiyyenin yekdîğeri ile ve hükûmetimizle olan münasebet-i siyasiyye ve askeriyesini ve yekdîğeriyle akd edecekleri mukavelat ve muâhedatı ta'kip etmek⁴,
- c) A, B fıkraları mucibince toplanacak ma'lumatdan her ay nihayetinde vaz'iyet-i umûmiyye-i âlem hakkında siyasi ve askerî bir hulâsa tertip eylemek,
- h) Hudutlarımızın ahvâl-i siyasiyye ve askeriyeleri ile işğal etmek,
- v) Hükûmetimizin düvel-i ecnebiye nezdine göndereceği ve düvel-i ecnebiyenin hükûmetimiz nezdinde bulunduracağı ataşemiliterlerle olacak münasebeti idare eylemek,
- z) Düşman casusluğu, mezalimi ve propagandası ile haricî siyasi cem'iyetler ve cereyanlar hakkında tedkikatda bulunmak ve mukâbil tedâbir-i ittihaz ve mukâbil casus ve propaganda teşkilâtımızı idare etmek,
- h) Dâhil-i memlekette müteşekkil muhtelif cem'iyetlerle bunların ta'kip ettikleri gayeleri ve ale-l-umûm dâhilî siyasi cereyanları hakkında ale-d-devam mâlûmat istihşâli.

2. Birinci maddede zikredilen umûmi vezâ'ifi îfâ için İkinci Şu'be dört kısma ayrılmıştır:

a- Birinci Kısım:

Balkan ordularıyla Rusya, Fransa ve İngiltere'den mâadâ Avrupa orduları, ale-l-umûm garbvaz'iyet-i siyasiyyesi ve Lozan Mu'âhedesi tatbîkâtı ile işğal edecek ve üç gruba ayrılacaktır.

Birinci Grub: Yunan, Yugoslavya, Macaristan, Çekoslovakya, Belçika, Flemenk orduları ile bunların ahvâl-i siyasiyye ve askeriyelerini ta'kip edecek ve Lozan Mu'âhedesi tatbîkâtı ile istihbârât hulâsalarının neşr ve tevzî'î ve dosyasının tutulması bu gruba ait bulunacaktır.

İkinci Grub: İtalya, İspanya, Portekiz, Bulgar, Alman, Avusturya ve Danimarka orduları ile ahvâl-i siyasiye ve ihsâiyye ve iktisadiyeleri.

Üçüncü Grub: Polonya, Romanya, Litvanya, Estonya, Finlandiya, İsveç ve Norveç orduları ile ahvâl-i siyasiyye, ihsâiyye ve iktisadiyeleri.

b- İkinci Kısım:

Suriye, Irak, İngiliz, Fransız ve cenûb hudûduna müteallik her türlü siyasi mesâ'il ve asayiş vukuatı, aşâir-i ahvâli ve ale-l-umûm cenûb vaziyet-i siyasiye ve askeriyeye ve iktisadiyye ve ihsâiyyesi ile işğal edecek ve iki gruba ayrılacaktır:

Birinci Grub: Suriye ve Fransız orduları ile Suriye hudûd mesâ'ili ve buna müteferri' husûsat.

İkinci Grub: Irak ve İngiliz ordularıyla Irak hudûd mesâ'ili ve buna müteferri' husûsat.

c- Üçüncü Kısım:

Rusya, İran ve ale-l-umûm şark vaz'iyet-i siyasiye, askeriyeye, iktisadiyye ve ihsâiyyesi ile işğal edecek ve iki gruba ayrılacaktır:

Birinci Grub: Rusya ordusu ve memleketi ile Rus hudûd mesâ'ili, Rus âsâr-ı askeriyesini tedkik.

İkinci Grub: İran ve şark orduları ve memleketleri ile İran hudûd mesâ'ili ve ale-l-umûm Şark'a müteallik mâlûmat-ı siyasiye, askeriyeye, ihsâiyye ve iktisadiyye.

⁴ Osmanlıca metinde bu fıkra iki kez tekrar edilmiştir. Çeviri yapılırken metnin akıcılığını bozmamak adına, sehven yapıldığı değerlendirilen bu tekrardan imtina edilmiştir.

3

d- Dördüncü Kısım:

Matbûat-ı dâhiliye ve ecnebiye, dâhilî ve haricî muhtelif cem'iyetlerle siyasi cereyanlar, propaganda ve casus teşkilâtı ve sansür ve üserâ işleri ile iştigal ederek iki gruba ayrılır:

Birinci Grub: Dâhilî ve hârici ale-l-umûm matbûat ve siyasi cereyan ve cem'iyetlerle iştigal eder.

İkinci Grub: Kısmen vezâ'if-i mütebakiyesiyle meşgul olur.

h- Şu'benin Husûsî Evrak Memurluğu: Şimdilik birinci kısma memur bir efendi tarafından ilave-i memuriyet olarak îfâ olunur. Vazîfesi; Riyâset-i Evrak Kalemî'nden gelecek veya şu'beden çıkacak bi-l-umûm evrakı bir imza mukâbilinde ahz-ü teslim eylemek, muhtasar bir kayıt defteri tutmak ve şu'beden çıkacak veya şu'beye gelecek evraka şu'benin husûsî numrosunu vaz' ederek her ay bir evrak istatistiki yapmak.

3. Riyâset-i evrakdan gelecek bi-l-umûm evrak, şu'be evrakınca kaydedildikten sonra şu'be müdürine verilecek ve şifre kaleminden doğrudan doğruya şu'be müdürine tevdi edilecek olan evrakla birlikte müdür tarafından görülüp havale edildikten sonra kısımlarına tevzî'î edilmek üzere tekrar şu'be evrakına gönderilecektir. Kısımlarca muâmesi ikmal edilecek her türlü evrak dahi, Riyâset-i Evrak Kalemî'ne verilmek üzere şu'benin husûsî evrak kısmına tevdi edilecektir.

4. Müdür tarafından havale edilecek olan evrakın üzerinde havale tarihiyle, evrakın görülmüş olduğuna delil addedilecek olan müdür isminin baş harfi bulunacaktır. Üzerinde bu işaret mevcut olmayan kâğıtların herhangi bir sebeple müdür tarafından görülmemiş olduğuna hükmedilmesi lâzımdır.

5. Herhangi bir kısma sehven yanlış havale edilmiş olan evrak, o kısım tarafından derhâl ait olduğu kısma tevdi edilmelidir.

6. Müdür tarafından görüldükten sonra reis paşalar hazerâtı tarafından tashih veya tâ'dil edilecek müsveddeler tekrar müdüre irâe edilecek ve şu'be vezâ'ifi hakkında kendilerinden telakkî olunacak emirlerden derhal müdüriyete mâlûmat verilecektir.

4

7. Kısa bir zaman için müdürin gaybûbet ettiği günlerde şu'be evrak memurluğu, gelecek evraktan müstâ'cellerini kısımlara tevdi edecek ve dîğerlerini bizzat müdüre vermek üzere nezdinde alıkoyacaktır. Bu kabîl müstâ'cel evrakın muâmesi müdüre intizar edilmeksizin derhal îfâ edilecek fakat bilâhare kendisine mâlûmat verilecektir.

8. Kısımlara gelecek evrakın muâmesinin âzamî bir süratle ikmal edilmesi müstâ'cel olmayan bi-l-umûm husûsatın tahrîrat ile yazılmasına ve şifre olarak yazılmasında mecburiyet hâsıl olacak şeylerin rûh-ı mâ'nâ değişmemek şartıyla mümkün olabildiği kadar muhtasar olmasına kısım âmirleri dikkat etmelidirler.

9. Dördüncü kısım tarafından her gün şu'beye celb edilecek olan gazetelerden bir takımı reis paşa hazretlerine, bir takımı reis-i sâni paşa hazretlerine ve bir takımı da müdüre verilecektir.

Reis Paşa hazretlerinin iade edeceği gazeteler şu'be koleksiyonuna vaz' olunacak, reis-i sâni paşa hazretlerinin iade edeceği gazeteler Târih-i Harb Şu'besi'ne gönderilecek, müdürin göreceği gazeteler de kısımlara tevzî'î edilecektir.

Dördüncü kısım âmiri dîğer kısım âmirleriyle temas ederek her kısmın hangi gazeteleri okumak isteyeceğini tespit edecek ve her gün aynı gazeteleri işbu kısımlara gönderecektir.

Üçer nüshadan fazla gelen İstanbul ve Ankara gazetelerinden birer nüshası ile ikişer veya daha ziyâde nüsha gelen vilâyat gazetelerinden birer nüshası her gün muntazaman Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye mütalâa salonuna gönderilecek yirmi dört saat sonra yine aldırılarak kısmın gazete koleksiyonlarına lüzumuna göre vaz' edilecektir.

10. Her kısım kendilerine gelecek muayyen gazeteleri dikkatle okuyacak ve bu gazetelerden kendi kısmını alâkadar edecek olan parçaları keserek kısmı dâhilinde husûsî olarak üçüncü bir (gazete küpürü) dosyasına muntazaman vaz' edecektir. Mühim küpürler müdüre gösterilmelidir.

Gazetelerin kısımlarca her fırsattan istifade edilerek behemehâl yirmi dört saat zarfında okunması ve her kısmın kendisine ait siyasi, askerî, ihsâi her türlü mâlûmatı

5

kesmekle beraber diğ̈er kısımları alâkadar eden bu kabîl yazılara tesadüf ederse bunları da keserek ait olduğu kısma tevdi eylemesi muktezîdir.

11. Şu'be ayrıca ecnebî orduları teşkilâtına ait mecmûalara da abone olmuştur. Bu mecmûalar, vürudlarında evvel-emirde müdürîyetçe süratle görülecek ve kısımları alâkadar eden mevâd işaret edilerek birinci kısım âmirliğine tevdi edilecektir. Birinci kısım âmiri bu mecmûaların aksâm-ı lâzimesinin alâkadar kısımlarca okunabilmesi esbâbını istikmâl edecek ve bâ'dehu mecmûaları şu'benin husûsî kütüphanesine vaz' ettirecektir.

12. Şu'benin husûsî kütüphanesi birinci kısım dâhilinde bulunacaktır. Mevâki-i muhtelif eden şu'be müdürîyetine gelecek kitaplar işbu kütüphaneye konulmak üzere muntazaman birinci kısma gönderilecektir.

Kütüphanenin mükemmel bir fihristi kısa bir zamanda yapılp kütüphanenin münasip bir mahalline ta'lik olunacaktır.

Şu'bedeki zevâtın isteyeceği her kitap, küçük bir makbuz defterine vaz' edeceği bir imza mukâbilinde kendisine verilecek ve bu kitaplar mütalâa edildikten sonra tekrar kütüphaneye iade edilecektir.

13. Her kısım âmiri, vazife hitâmında iştigal odasından çıktığı zaman odası dâhilindeki masaların behemehâl kilitli bulunmasını, bu masaların üzerindeki muâmelât-ı resmîyeye müteallik yazılı hiçbir kâğıt bulunmamasını, masalarca yırtılacak ehemmiyetli veya ehemmiyetsiz bütün kâğıtların kâğıt sepetlerinden başka hiçbir yere atılmamasını behemehâl teminden ve sepetler dâhilinde toplanacak bu yırtık kâğıtları ayrıca zaman zaman kısım mensûbîninden birinin nezâreti tahtında yaktırmaktan mes'ûldür.

Pek mahrem evrakın yırtıkları dahi sepete atılmayarak ait olduğu efendi tarafından ya derhal veya evvel-emirde kilitli gözde muhâfaza edilerek münâsib zamanda yakılmalıdır.

14. Masalarla dolabların temizliğine, tozdan ârî ve muntazam bir manzara arz eyleyecek bir şekilde olmasına sûret-i mahsusada ehemmiyet verilmelidir.

15. Birçok şubâtın mesaisini tanzim ile meşgul olan reislerimizin lüzumsuz yorgunluklarına mahal verilmemek üzere müsveddelerin muntazam kâğıtlar üzerine temiz ve okunaklı bir sûrette

6

yazılmasına ve tashih için satırların pek sık olmamasına ve bilhassa her müsvedde kâğıdının sağ tarafında asgarî iki parmak arzında bir marj bırakılmasına dikkat edilecektir.

Bu hususlara tebyizlerde daha ziyâde atf-ı ehemmiyet olunacaktır.

Her tebyizin kısım âmiri tarafından görülerek müsveddesiyle tamamen karşılaştırılmış olduğu anlaşılabilirlik üzere o tebyizin son satırının sağ kenarı zîr'inde münâsib bir mahale behemehâl kısım âmirinin imzası veya imza işareti vaz' edilecektir.

Tebyizlere merbut suretlerin zîr'ine: (Aslına mutâbıkdır) cümlesi yazılacak ve bu cümlenin alt kısmın mühürü veya mühür mevcut değilse kısım âmirinin imzasıyla tasdik olunacaktır.

16. İmzaya götürülecek kâğıtlar temiz dosya kablaları içinde bulunmalıdır.

17. Her kısım âmiri, kısmındaki arkadaşlarına, bilâhare müdürî haber vermek şartıyla, şehir dâhilinde izin vermek salâhiyetine mâlikdir.

18. Şu'benin kadrosuyla taksimatını müş'ir cedvel ve grafik ayrıca rabt edilmiştir.

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti İkinci Şu'be Müdürü

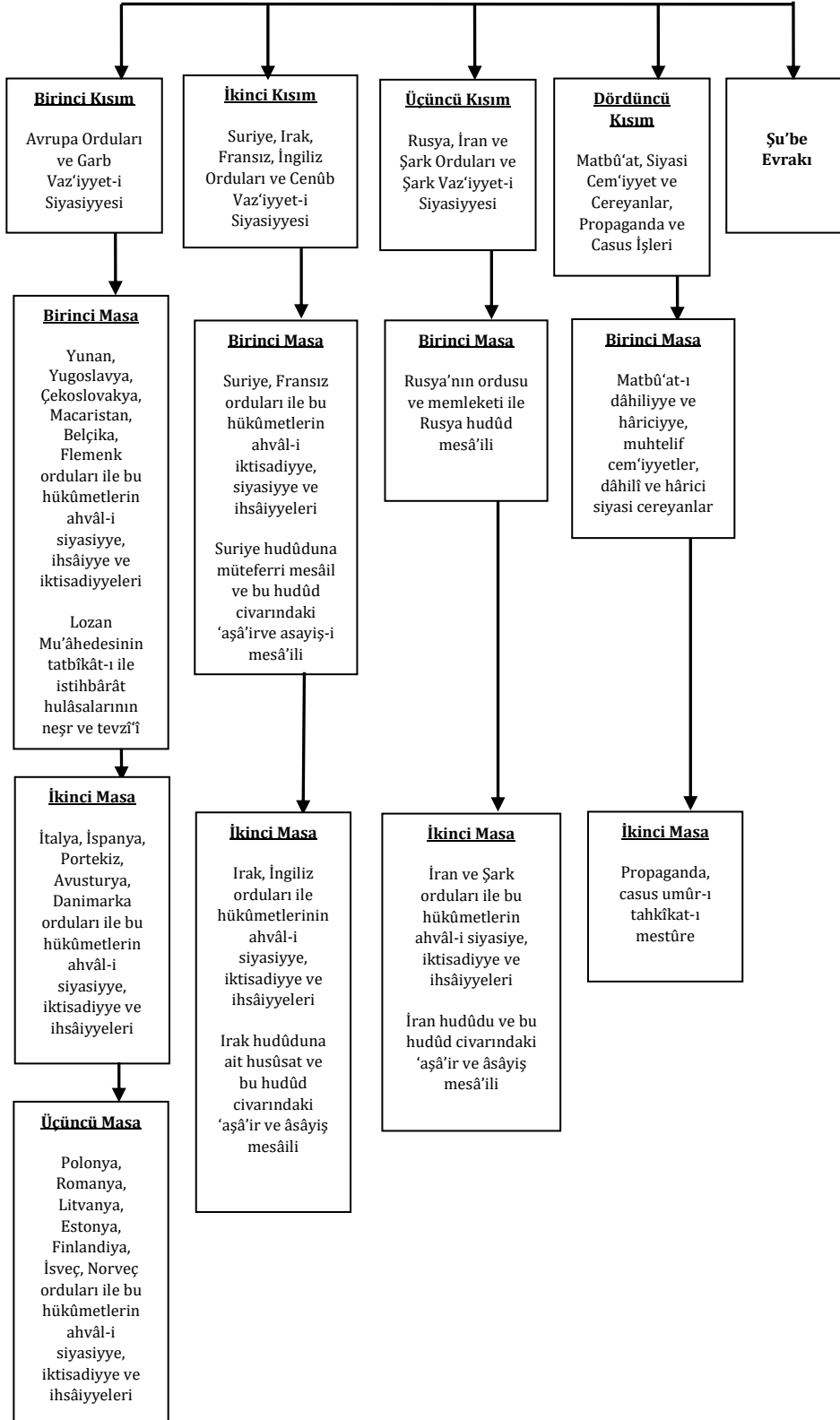
Miralay

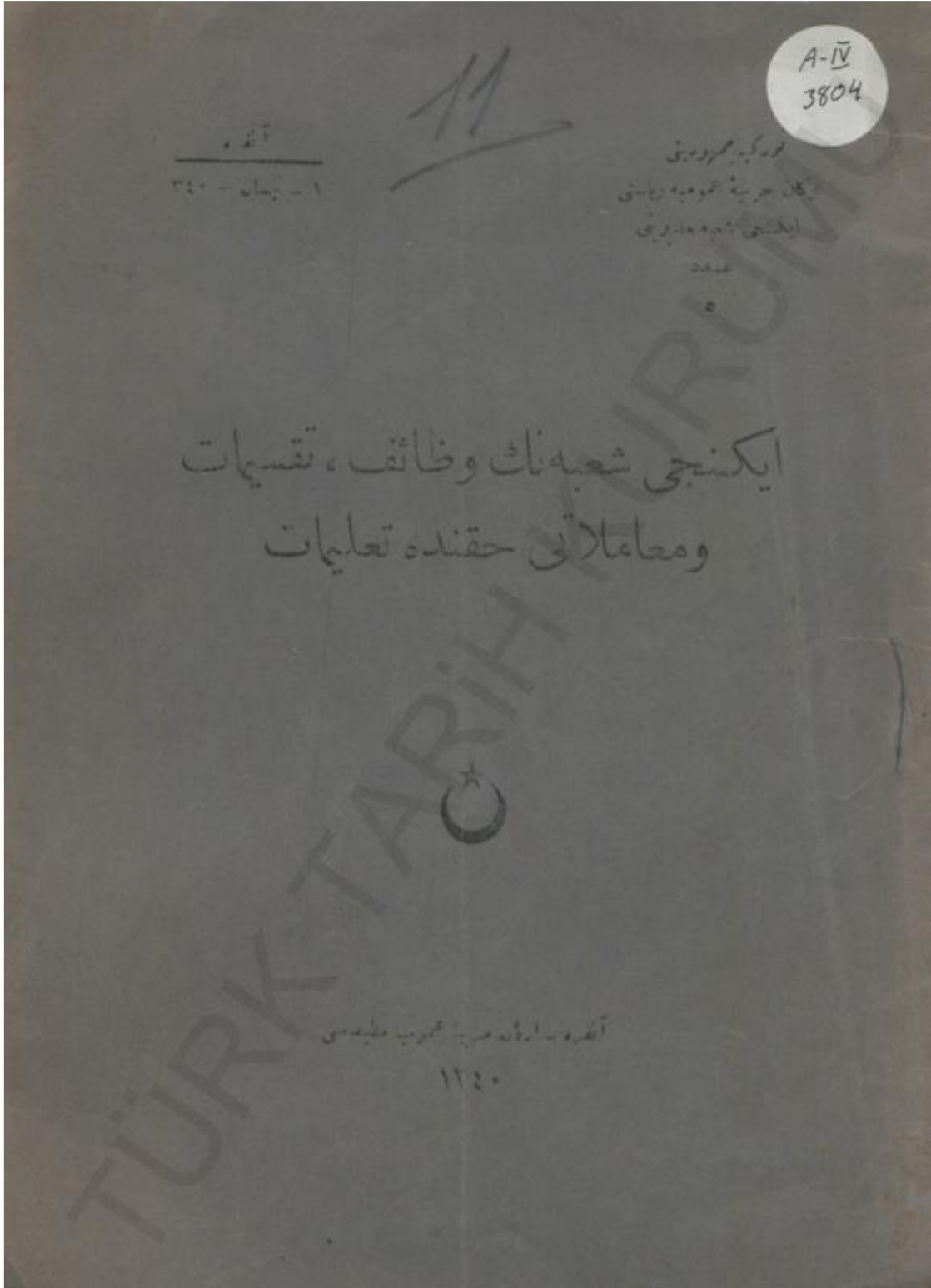
Kadri

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti İkinci İstihbârât Şu'besi'nin Kadrosu

Şu'benin Numrosu	Şu'benin Kısımları	Memuriyyet ve Rütbesi			Odacı	Zâbitan Âmirleri	Seyis Neferleri	Binek Hayvanı	Mülâhazat
		Memuriyyet	Aded	Rütbe					
İkinci İstihbârât Şu'besi	Şu'be Müdîri		1	Mirlivâ	1	1			
	Birinci Kısım	Kısım 1 Âmiri	1	Miralay		1			
		Erkân-ı	1	Binbaşı		1			
		Harbiyye Zâbiti	1	Yüzbaşı		1			
		Mülhak Mülhak	1 1	Yüzbaşı Yüzbaşı		1 1			
	İkinci Kısım	Kısım Âmiri	1	Ka'im- makam		1			
		Mülhak	1	Yüzbaşı		1			
		Mülhak	1	Yüzbaşı		1			
	Üçüncü Kısım	Kısım Âmiri	1	Ka'im- makam		1			
		Erkân-ı	1	Binbaşı		1			
Harbiyye Zâbiti		1	Yüzbaşı		1				
Mülhak Mülhak		1 1	Yüzbaşı Yüzbaşı		1 1				
Dördüncü Kısım	Kısım Âmiri	1	Binbaşı		1				
	Mülhak	1	Yüzbaşı		1				
	Mülhak	1	Yüzbaşı		1				
	Fotoğrafçı	1	Zâbit veya Sivil		1				
YEKÛN			16		1	16			

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti İkinci İstihbârât Şu'besi Kısımlarının Vezâ'if-i Müş'ir Grafiği

ISMAL LEVENT ZEHAYIN
TÜRK TARİH KURUMU
ARMAĞANIDIR

اركان حربيه عموميه رياستى
ايكنجى شعبه نك وظائف ، تقسيمات و معاملاتى
حقتده تعليمات

- ۱- ارکان حربيه عموميه ايكنجى شعبه نك وظائف و اشتغالات عموميه سى بروجہ آيدر:
(آ) دول اجنيه قواى بریه، بحریه و هواییه سیله مملکتلرینک احوال عمومیه جغرافیه
و احصائیہ و اقتصادیه سى حقتده معلومات جمع ایتک ، بوسی واسبوعی بالعموم جرائد محلیه
و اخباریه ایله دول اجنيه اردو تشکیلاتندن باحث رسائل موقوتیه منتظماً تعقیب ایدرک
جمع ایدرک ایشو معلوماتی علی الدوام تصحیح و تأیید و اکیاله جالیشیق ،
(ب) دول اجنيه نك یکندیگریله و حکومتلرله اولان مناسبات سیاسیه و عسکریه سى
ویکندیگریله عقد ایدرک حکمری مقاولات و معاهداتی تعقیب ایتک ،
(ب) دول اجنيه نك یکندیگریله و حکومتلرله اولان مناسبات سیاسیه و عسکریه سى
ویکندیگریله عقد ایدرک حکمری مقاولات و معاهداتی تعقیب ایتک ،
(ج) آ، ب قترمری موجبجه طوبلانجق معلوماتدن هر آی نهایتده وضعیت
مجموعه طه حقتده سیاسى و عسکرى بر خلاصه ترتیب ایتک ،
(د) حدودترتیزک احوال سیاسیه و عسکریه لری ایله اشتغال ایتک ،
(و) حکومتلرک دول اجنيه زدییه کوندرمچکی و دول اجنيه نك حکومتلرک نزدیکه
بولدیراجی آتیشه یلترله اولاجق مناسباتی اداره ایتک ،
(ز) دشمن جاسوسلری ، مظالمی و پروپاگاندا سى ایله خارجی سیاسى جمعیتلر و جریانلر
حقتده تدقیقاندی بولجق و مقابل تدابیر اتخاذ و مقابل جاسوس و پروپاگاندا تشکیلاتلری
اداره ایتک ،
(ح) داخل مملکتده منشکل مختلف جمعیتلرله بولرک تعقیب ایتدکاری تحریکلر و علی
العموم داخلی سیاسى جریانلر حقتده علی الدوام معلومات استحصالی .

۲ — برنجی ماده ده ذکر ایدیلن عمومی وظائف ایفا ایچون ایکنجی شعبه درت
قسمه آرلمشدر :

آ — برنجی قسم :

بالقان اردولریله روسیه ، فرانسه و انکلیترمدن ماعدا آوروپا اردولری ، علی العموم غرب
وضعت سیاسی و لوزان معاهدهسی تطبیقاتی ایله اشتغال ایدمچک و اوج غروبه آیریله جقدر .

برنجی غروب : یونان ، یوغوسلاویا ، مجارستان ، یه قواسلو واقعا ، بلجیقا ، قلمنک اردولریله
بونلرک احوال سیاسی و عسکریه لرینی تعقب ایدمچک و لوزان معاهدهسی تطبیقاتی ایله استخبارات
خلاصه لرینک نشر و توزیعی و دوسیه سنک طوتلمسی بو غروبه عاید بولمه جقدر .

ایکنجی غروب : ایتالیا ، اسپانیا ، پورتکیتر ، بلغار ، آلمان ، آوستریا و دانجارتنه
اردولریله احوال سیاسی و احصائییه و اقتصادیه لری .

اوجنجی غروب : پولونیا ، رومانیا ، لیتوانیا ، استونیا ، فنلاندیا ، اسوچ و نورویج
اردولریله احوال سیاسی ، احصائییه و اقتصادیه لری .

ب — ایکنجی قسم :

سوریه ، عراق ، انکلیتر ، فرانسیز اردولریله جنوب حدودینه متعلق هر درلو سیاسی
مسائل و آسایش و قوطاقی ، عشاثر احوالی و علی العموم جنوب وضعیت سیاسی و عسکریه
و اقتصادیه و احصائییهسی ایله اشتغال ایدمچک و ایکی غروبه آیریله جقدر :

برنجی غروب : سوریه و فرانسیز اردولری ایله سوریه حدود مسائل و بوکا متفرع
خصوصات .

ایکنجی غروب : عراق و انکلیتر اردولریله عراق حدود مسائل و بوکا متفرع خصوصات .

اوجنجی قسم : روسیه ، ایران و علی العموم شرق وضعیت سیاسی ، عسکریه ،
اقتصادیه و احصائییهسی ایله اشتغال ایدمچک و ایکی غروبه آیریله جقدر :

برنجی غروب : روسیه اردویسی و مملکتی ایله روس حدودی مسائل ، روس آناز
عسکریهسی تدقیق .

ایکنجی غروب : ایران و شرق اردولری و مملکتلریله ایران حدودی مسائل و علی العموم
شرق متعلق معلومات سیاسی ، عسکریه ، احصائییه و اقتصادیه .

58888
A.11V/3804

د - درونجی قسم:

مطبوعات داخلیه واجتیه ، داخلی وخارجی مختلف جمعیتله سیاسی جریانلر پروپاگاندا وچاسوس تشکیلاتی وسانسورواسرا ایشلری ایله اشتغال ایلمک ایکلی غروب آریلیر :

برنجی غروب : داخلی وخارجی علی العموم مطبوعات و سیاسی جریان و جمعیتله اشتغال ایدر .

ایکنجی غروب : قسمک وظائف متبایه سبله مشغول اولور .

۲ - شعبه نك خصوصى اوراق مأمورانی : شمدیلک برنجی قسمه مأمور برافندی طرفندن علاوه مأموریت اولارق ایضا اولنور . وظیفه سی ؛ ریاست اوراق قلمندن کله جک ویا شعبه دن چیقه جق بالعموم اوراق برامضامقابلنده اخذ و تسلیم ایلمک ، مختصر برقید دفتری طومق و شعبه دن چیقه جق و یا شعبه به کله جک اوراقه شعبه نك خصوصى نومروسی وضع ایلمک هر آری بر اوراق ایستانتیق یا بقدر .

۳ - ریاست اوراقندن کله جک بالعموم اوراق ، شعبه اوراقنجه قید ایلمکدن سوکره شعبه مدیرنه و بریله جک و شیفره قلمندن دوغریدن دوغری به شعبه مدیرنه تودیع ایلمک اولان اوراقله برلکده مدیر طرفندن کوریلوب حواله ایلمک کدنصکره قسملرینه توزیع ایلمک اوزره تکرار شعبه اوراقنه کوندریله جکدر .

قسملرجه معامله سی اکیال ایلمک هر درلو اوراق دخی ، ریاست اوراق قلمنه و برلک اوزره شعبه نك خصوصى اوراق قسمته تودیع ایلمک جکدر .

۴ - مدیر طرفندن حواله ایلمک اولان اوراق اوزرنده حواله تایشیله ، اوراق کورلمش اولدیغه دلیل عد ایلمک اولان مدیر اسمنک باش حرفی بولنه جقدر . اوزرنده بو ایشارت موجود اولمایان کاغذلرک هر هانکی برسیله مدیر طرفندن کورلماش اولدیغه حکم ایلمی لازمدر .

۵ - هر هانکی بر قسمه سهواً یا کاش حواله ایلمش اولان اوراق ، اوقسم طرفندن در حال عاید اولدیغی قسمه تودیع ایلمکدر .

۶ - مدیر طرفندن کورولمکدنصکره رئیس باشا حضرتانی طرفندن تصحیح و یا تمذیل ایلمک مسوده لر تکرار مدیره اراکه ایلمک و شعبه وظائف حقیقده کتدیلمدن تفاق اولنه جق امرلردن در حال مدیرنه معلومات و بریله جکدر .

٧ — قیصه بر زمان ایچون مدیرک غیبوت ابتدکی کونلرده شعبه اوراق مأمورلی، کلهجک اوراقدن مستعجللری قسملرینه تودیع ایدمچک و دیگرلری بالذات مدیره و برملک اوزره نزدنده آلیقوبه جقدر . بوقیل مستعجل اوراقک معاملهسی مدیره انتظار ایدلمکسزین در حال ایفا ایدیلهجک فقط بالآخره کندیسنه معلومات ویریلهجکدر .

٨ — قسملره کلهجک اوراقک معاملهسنک اعظمی بر سر عتله اکیال ایدلسنه مستعجل اولیان بالعموم خصوصاتک تخریرات ایله یازلسنه و شیفره اولارق یازلسنده مجبوریت حاصل اولاجق شیرلرده روح معنا دکیتهامک شرطیله ممکن اولایدیکی قدر مختصر اولسنه قسم آمرلری دقت ایتملیدرلر .

٩ — دردنجی قسم طرفندن هر کون شعبه یه جلب ایدیلهجک اولان غزتلردن بر طاقی رئیس پاشا حضرتلرینه ، بر طاقی رئیس ثانی پاشا حضرتلرینه و بر طاقی ده مدیره ویریلهجکدر .

رئیس پاشا حضرتلرینک اعاده ایدمچکی غزتلر شعبه قولکسیونه وضع اولهجق ، رئیس ثانی پاشا حضرتلرینک اعاده ایدمچکی غزتلر تاریخ حرب شعبهسنه کوندریلهجک، مدیرک کورهجکی غزتلرده قسملره توزیع ایدیلهجکدر .

دردنجی قسم آمری دیگر قسم آمرلریله تماس ایدمک هر قسملک هانکی غزتلری اوقومق ایستیهجکی تئیت ایدمچک و هر کون عینی غزتلری اشوق قسملره کوندرهجکدر . اوچر نسخهدن فضله کلن استانبول و آنقره غزتلردن بر نسخهسی ایله ایکیشر و یا دهها زیاده نسخه کلن ولایات غزتلردن بر نسخهسی هر کون منتظماً ارکان حربیه عمومیه مطالعه سالونه کوندریلهجک و یکرمی درت ساعت صکره یه آلدیریلهرق قسملک غزته قولکسونلرینه لزومه کوره وضع ایدیلهجکدر .

١٠ — هر قسم کندیلرینه کلهجک معین غزتلری دقتله اوقوبهجق و بو غزتلردن کندی قسمی علاقه دار ایدمچک اولان پارچهلری کسمرک قسمی داخلنده خصوصی اولارق آجهجی بر (غزته قوبوری) دو-یسنه منتظماً وضع ایدمچکدر . مهم قوبورلر مدیره کوسترللی در .

غزتلرک قسملرجه هر فرصتدن استفاده ایدیلهزک همه حال یکرمی درت ساعت طرفنده اوقومسی و هر قسملک کندیسنه قائد سیاسی ، عسکری ، احصائی هر درلو معلوماتی

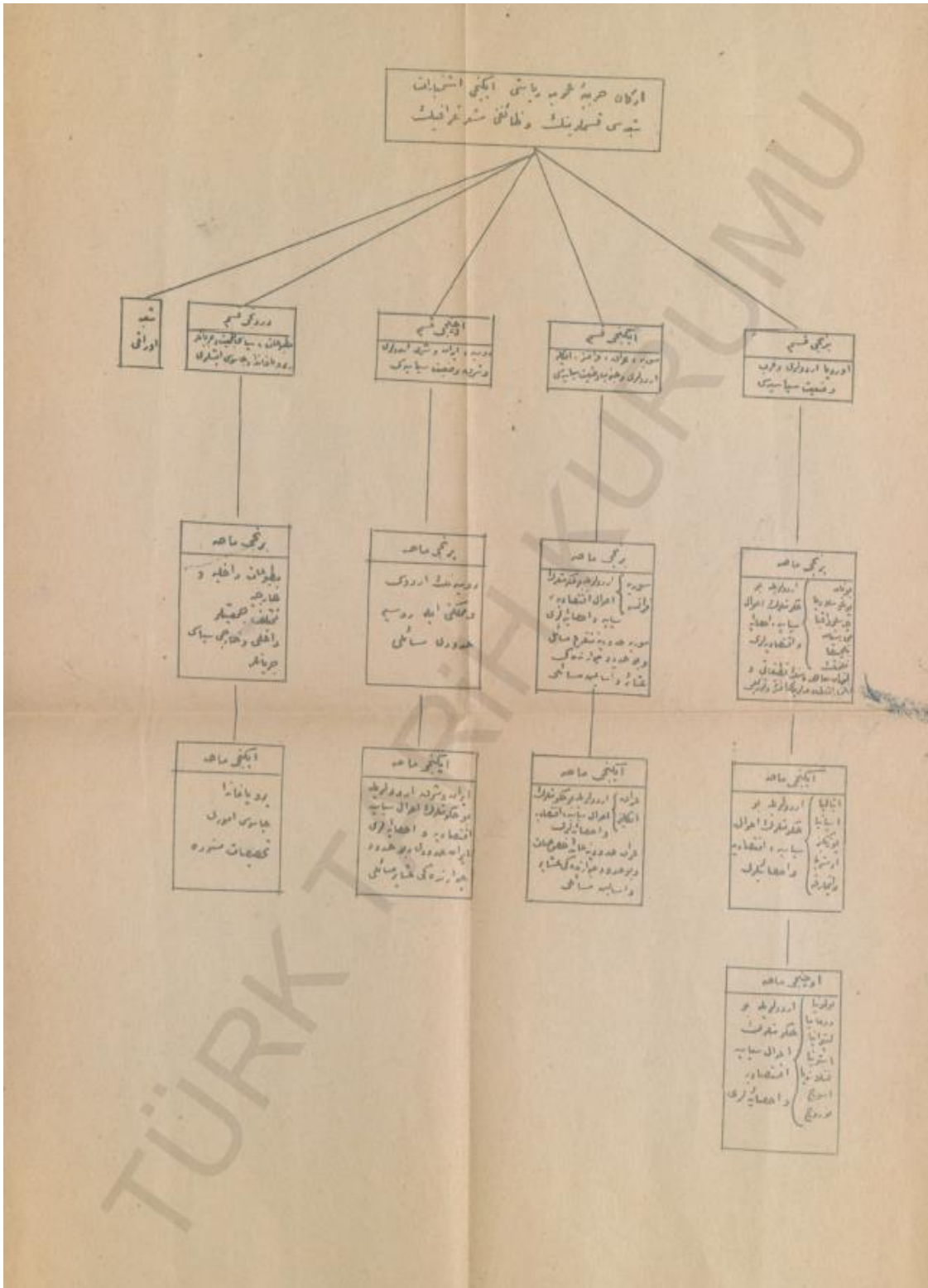
- كسكله براردىكر قسملى علاقه دارايدن بوقيل يازيلره تصادف ايدرسه بونلرى ده كسرك
 عائد اولدغى قسمة نوديع ائسى مقتصيدر .
- ۱۱ - شعبه آريجه اخنى اردولرى تشكىلاتنه عائد مجموعهلرده آيونه اولمشدر . بو
 مجموعهلر، ورودلرنده اول امرده مديرجه سرعتله كوريله جك و قسملى علاقه دار ايدن مواد
 اشارت ايديلهرك برنجى قسم آمرلكنه نوديع ايديله جكدز . برنجى قسم آمرى بو مجموعهلرك
 اقسام لازمه سنك علاقه دار قسملرجه اوقونه بيلمى اسايى استكمال ايدجك وبعده
 مجموعهلرى شعبه نك خصوصى كىنخانه نه وضع ايتديره جكدز .
- ۱۲ - شعبه نك خصوصى كىنخانه سى برنجى قسم داخلنده بولنه جقدر .
 مواقع مختلفه دن شعبه مديرينه كله حك كتابلر اشبو كىنخانه به قولقى اوزره منتظماً
 برنجى قسمة كوندريله جكدز .
 كىنخانه نك مكمل رفرستى قيصه بر زمانده باساوب كىنخانه نك مناسب بر محكته تعليق
 اولنه جقدر .
- شعبه نكى ذواتك ايسديه جكى هر كتاب ، كوچك برمقبوض دفترينه وضع ايدجكى
 رامضا مقابله كنديسه و بريله جك بو كتابلر مطالعه ايدله كد نصكره تكرار كىنخانه به
 اعاده ايديله جكدز .
- ۱۳ - هر قسم آمرى ، وظيفه ختامنده اشتغال اوطنه سندن جيتدينى زمان اوطنه سى
 داخلنده كى ماسهلرك بهمه حال كلدى بولمى ، بوماسهلرك اوزرنده معاملات رسميه به متعلق
 باذلى هيچ بر كاغد بولناماسى ، ماسهلرجه بيرتيله جق اهميتلى ويا اهميتسى بشون كاغدلرك
 كاغدى بولمى باشقه هيچ بر به آيلماماسى بهمه حال تا ميندن وسپنلر داخلنده طوبلانجق
 بو بيرتبق كاغدلرى آريجه زمان زمان قسم منسوبيتندن بريك نظارتى تخنده باقديرمقدن
 مسؤلدر .
- بلك محرم اوراقك بيرتقلى دخى سبته آيلمايارق عائد اولدغى افندى طرفندن يادر حال ويا
 اول امرده كلدى كوزده محافظه ايديلهرك مناسب زمانده باقيلملى در .
- ۱۴ - ماسهلرله دولابلرك تميزلكنه ، توزدن عارى ومنتظم بر منظره عرض ايلميه جك
 بر شكلده اولسسه سورت مخصوصه ده اهميت و برلميدر .
- ۱۵ - برچوق شعباتك ماسعنى تنظيم ايله مشغول اولان رئيسلر بئرك لزومسى
 بورغونلقاربه محل و برلمه مك اوزره مسوده لرك منتظم كاغدلر اوزرينه تميز و اوقوناقلى بر صورته .

یازلسنه وتصحيح ایچون سطرلرک پک صیق اولماسنه وبلخاصه هر مسوده کاغذینک صاغ طرفنده
 اصغری ایکی پارمق عرضنده بر مارژر اقلماسنه دقت ایدیله جکدر .
 بو خصوصلره تبیضلرده دهازیاده عطف اهمیت اوله جکدر .
 هر تبیضک قسم آمری طرفندن کورله رک مسوده سیله تاماً قارشولاشدیرلش اولدینی
 آکلاشیله ییلک اوزره اوتیبیضک سوک سطرینک صاغ کناری زیرنده مناسب برعکله همه حال
 قسم آمرینک امضاسی ویا امضاشارتی وضع ایدیله جکدر .
 تبیضلره مربوط صورتلرک زیرینه : (اصلنه مطابقدر) جمله سی یازیله حق و بو جمله تک
 آتی قسملک مهری ویا مهر موجود دکله قسم آمرینک امضاسیله تصدیق اوله جکدر .
 ۱۶ — امضایه کوریله جک کاغذلر تیز دوسیه قابیری ایچنده بولمایدیر .
 ۱۷ — هر قسم آمری ، قسمنده کی آرقداشلرینه ، بالاخره مدیر مخبر ویرمک شرطیله ،
 شهر داخلنده اذن ویرمک صلاحیتنه مالکدر .
 ۱۸ — شعبه تک قادرو-یله تقسیماتی مشعر جدول و غراقیک آریجه ربط ایداشدیر .
 ارکان حرینه عمومی ریاستی ایکنجهی شعبه مدیری
 میر آلی

قدری

ارکان حربیة عمومیہ ریاستی ایکنجی استخبارات شعبہ سنک قلدروسی

ملاحظات	شعبہ سنک قلدروسی	شعبہ سنک قلدروسی	مأموریت ورتبہ			اوپر کی	مشاغل	اسرار کی	سابقہ فہرست	شعبہ سنک قلدروسی
			رتبہ	عدد	مأموریت					
			میرلوا	۱	شعبہ مدبری	۱	۱			
			میر آلالی	۱	قسم ۱ آسری	۱	۱			
			بیگانی	۱	ارکان حربیہ	۱	۱			
			پوزیشی	۱	صاحبی	۱	۱			
			پوزیشی	۱	محقق	۱	۱			
			قائمہ نام	۱	محقق	۱	۱			
			پوزیشی	۱	قسم آسری	۱	۱			
			پوزیشی	۱	محقق	۱	۱			
			پوزیشی	۱	محقق	۱	۱			
			قائمہ نام	۱	قسم آسری	۱	۱			
			بیگانی	۱	ارکان حربیہ	۱	۱			
			پوزیشی	۱	صاحبی	۱	۱			
			پوزیشی	۱	محقق	۱	۱			
			پوزیشی	۱	محقق	۱	۱			
			بیگانی	۱	قسم آسری	۱	۱			
			پوزیشی	۱	محقق	۱	۱			
			پوزیشی	۱	محقق	۱	۱			
			صاحب و سول	۱	نظروغرائشی	۱	۱			
				۱۶		۱۶				یکون

KAYNAKÇA**Telif Eserler**

Hün, İhsan. *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Şekilde Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*. İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1952.

Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923). Cilt: VII. Yay. Haz. Cevdet Timur vd. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1975.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923). IV. Cilt, I. Kısım. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1984.

Türkmen, Zekeriya. *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

İnternet Kaynağı

T.C. Milli Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı resmi örün sitesi, [https://www.tsk.tr/Ana Sayfa/ TSK Hakkında/Tarihçe](https://www.tsk.tr/Ana_Sayfa/TSK_Hakkında/Tarihçe)- Erişim 23.04.2021.

YAZIM KURALLARINA İLİŞKİN ESASLAR

Atatürk Yolu Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, **Atatürk Yolu Dergisi Makale Şablonu** (<https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23325>) kullanılarak hazırlanmalıdır. Çift taraflı kör hakemlik uygulaması gereği, makale şablonunda yazarın/ yazarların kimlik ve iletişim bilgilerine yer verilmemelidir.

NOT: Yazılar, makale şablonuna aktarılırken, "Biçimlendirmeyi Birleştir" seçeneğinin tercih edilmesi, şablonun tasarımının korunması konusunda kolaylık sağlayacaktır.

Makale; **Öz, Abstract, Giriş, Bölümler, Sonuç, Kaynakça ve Ekler** şeklinde düzenlenmelidir. Değerlendirme süreci olumlu sonuçlanan Türkçe makaleler için ayrıca İngilizce genişletilmiş özet (**Extended Abstract**) talep edilir. **Extended Abstract**, makalenin amaç, yöntem ve sonucunu içermeli ve 600-800 kelimedenden oluşmalıdır.

NOT: Extended Abstract, başvuru sırasında gerekli değildir.

KAYNAK VE REFERANS GÖSTERME YÖNTEMİ

Atatürk Yolu Dergisi, kaynak gösterme yöntemi olarak Chicago Manual of Style kullanır. Dergiye gönderilen yazılar, söz konusu yöntemine uygun olarak hazırlanmalıdır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklere dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları gerekmektedir.

Ayrıntılı bilgiye http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html adresinden ulaşılabilir. Aşağıda verilen örnekler, Chicago Manual of Style yönteminin dergimize uyarlanmış halidir.

ÖRNEKLER:

İD: İlk dipnot **SD:** Sonraki/kısa dipnotlar **K:** Kaynakça

NOT 1: Sonraki/kısa dipnotlarda "a.g.e. (adı geçen eser)" kısaltması ile "aynı yer" ifadesi kullanılmamalıdır. Yerine eser ismi uzunsu kısa olarak verilmelidir. Örnekler aşağıda yer almaktadır.

NOT 2: Dipnot numaraları, metin içinde, varsa noktalama işaretlerinden hemen sonra verilmelidir.

Kitap (tek yazarlı):

İD: Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, 241.

SD: Ertan, *Kadrocular*, 241. (Eser ismi uzunsu kısaltılmalıdır.)

K: Ertan, Temuçin Faik. *Kadrocular ve Kadro Hareketi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

Kitap (iki yazarlı):

İki yazarlı eserlerde, dipnotlarda her iki yazar da belirtilmelidir. Kaynakçada ise birinci yazarın soyadı ve adından sonra ikinci yazar virgülle ayrılarak ad-soyad sıralamasıyla yazılmalıdır.

İD: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2010, 55.

SD: Tekeli, İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, 55.

K: Tekeli, İlhan, Selim İlkin. *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2010.

Kitap (çok yazarlı):

Çok yazarlı eserlere verilen kısa dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına ve diğerleri anlamında "vd." kısaltması kullanılır. Kaynakçada ise yazarlar iki yazarlı kitap örneğinde olduğu gibi açık olarak yazılmalıdır.

İD: Temuçin F. Ertan, Hakan Uzun, Mustafa Toker, *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921-31 Aralık 1921*, Cilt I, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019, 65.

SD: Ertan, vd., *Milli Mücadele Yıllarında*, 65.

K: Ertan, Temuçin F., Hakan Uzun, Mustafa Toker. *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921-31 Aralık 1921*. Cilt I. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019.

Kitap (çeviri):

İD: Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK, 9. Baskı, 2004, 78.

SD: Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 78.

K: Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Metin Kıratlı. Ankara: TTK, 9. Baskı, 2004.

Kitap (yazarla birlikte yayıma hazırlayanı veya derleyenini varsa):

İD: Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1986, 113.

SD: Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, 113.

K: Bayar, Celal. *Başvekilim Adnan Menderes*. Der. İsmet Bozdağ. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1986.

Kitap (yazarı yok/belli değil, yayıma hazırlayanı veya editörü varsa):

İD: *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası*, Yay. Haz. Çiğdem Aslan, Mustafa Toker, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014, 58.

SD: *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası*, 58.

K: *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası*. Yay. Haz. Çiğdem Aslan, Mustafa Toker. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014.

Kitap Bölümü (editörlü):

İD: Hakan Uzun, "Atatürk Döneminde İzlenen Kültür Politikasına Genel Bir Bakış", *Cumhuriyetimizin Kültür ve Eğitim Politikaları*, Ed. Fatma Bıkmaz, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2017, 209-222.

SD: Uzun, "Atatürk Döneminde", 221.

K: Uzun, Hakan. "Atatürk Döneminde İzlenen Kültür Politikasına Genel Bir Bakış", *Cumhuriyetimizin Kültür ve Eğitim Politikaları*. Ed. Fatma Bıkmaz. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2017: 209-222.

Dergi Makalesi (basılı):

İD: Necdet Aysal, "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Sosyal ve Kültürel Çalışmalarına Bir Örnek: Osmanlı Denizcilik Yurdu", *Atatürk Yolu Dergisi*, 67 (2020), 41-74.

SD: Aysal, "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin", 41.

K: Aysal, Necdet. "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Sosyal ve Kültürel Çalışmalarına Bir Örnek: Osmanlı Denizcilik Yurdu", *Atatürk Yolu Dergisi*. 67 (2020): 41-74.

Dergi Makalesi (elektronik):

Eğer makalenin DOI numarası varsa eklenmeli ve erişim tarihi belirtilmelidir.

İD: Kadri Unat, "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü Kutlamaları: Başkent Ankara Örneği", *Turkish Studies*, 16/2 (2021), 773-787, doi.org/10.7827/TurkishStudies.49164, Erişim 16.06.2021.

SD: Unat, "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü", 773.

K: Unat, Kadri. "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü Kutlamaları: Başkent Ankara Örneği", *Turkish Studies*. 16/2 (2021): 773-787. doi.org/10.7827/TurkishStudies.49164. Erişim 16.06.2021.

Gazete Makalesi:

İD: Mümtaz Faik Fenik, "Dünya Harbi Bitti", *Ulus*, 15 Ağustos 1945, 1.

SD: Fenik, "Dünya Harbi Bitti", 1.

K: Fenik, Mümtaz Faik. "Dünya Harbi Bitti", *Ulus*. 15 Ağustos 1945.

Ansiklopedi Maddesi:

İD: Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 1422-1435.

SD: Akşin, "İttihat ve Terakki", 1422.

K: Akşin, Sina. "İttihat ve Terakki", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1422-1435.

Tez:

İD: Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017, 147.

SD: Kılıçoğlu Cihangir, *İkinci Meşrutiyet'ten*, 147.

K: Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem. *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017.

Arşiv Belgesi:

Yararlanılan arşiv belgesi, ilk dipnotta açık olarak verilmeli, kaynakçada ise yalnızca arşivlerin isimleri "Arşivler" başlığı altında belirtilmelidir.

İD: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0.6-32-38, (28.11.1923).

SD: BCA, 30-10-0-0.6-32-38, (28.11.1923).

K: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Web Sayfası:

İD: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak->. Erişim 16.06.2021.

SD: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak->. Erişim 16.06.2021.

K: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak->. Erişim 16.06.2021.

NOT: Kaynakça'ya eklenecek olan eser türleri aşağıdaki sırada ve başlıklar altında düzenlenmelidir:

Arşivler

Resmi Yayınlar

Telif Eserler (Kitap, kitap bölümü, makale, sempozyum bildirisi, ansiklopedi maddesi, gazete makalesi, tez, sözlük gibi yayınların tümüne bu başlık altında yer verilmelidir.)

Sürelî Yayınlar

İnternet Kaynakları

Sözlü Tarih Görüşmeleri

NOT: Ekler, makalenin sonunda verilmeli ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer almalıdır.

PRINCIPLES ON THE WRITING RULES

Manuscripts sent to the Journal of Atatürk Yolu for publication should be prepared using the **Article Template** (<https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23325>). Due to double blind peer review, the identity and contact information of the author(s) should not be included in the manuscript template.

The manuscript should be arranged as **Abstract, Introduction, Chapters, Conclusion, Bibliography** and **Appendix**. Extended Abstracts are also requested for Turkish articles after the evaluation process is approved. **Extended Abstract** should contain the purpose, method and conclusion of the article and should consist of 600-800 words.

NOTE: Extended Abstract is not required during submission.

REFERENCES AND BIBLIOGRAPHY

References should be in accordance with Chicago Manual of Style. Authors are required to edit footnotes and create bibliography based on the examples below.

Detailed information is available at http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html. The examples given below are the adaptation of the Chicago Manual of Style method to the Journal of Atatürk Yolu.

EXAMPLES:

FF: First footnote **SF:** Subsequent/short footnotes **B:** Bibliography

NOTE: In the subsequent/short footnotes "ibid (mentioned work)" or any abbreviation like this should not be used. If the title of the reference is long, it should be shortened. Examples are below.

Book (one, two or more authors):

FF: Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, 241.

SF: Ertan, *Kadrocular*, 241.

B: Ertan, Temuçin Faik. *Kadrocular ve Kadro Hareketi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

FF: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, 55.

SF: Tekeli, İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, 55.

B: Tekeli, İlhan, Selim İlkin. *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

FF: Temuçin F. Ertan, Hakan Uzun, Mustafa Toker, *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921-31 Aralık 1921*, Vol. I, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019, 65.

SF: Ertan, et al, *Milli Mücadele Yıllarında*, 65.

B: Ertan, Temuçin F., Hakan Uzun, Mustafa Toker. *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921-31 Aralık 1921*. Volume I. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019.

Book (if there is a translator/editor in addition to the author):

If there is an editor, then one should cite it as "Ed." instead of "Trans." in footnotes; as for the bibliography "Edited by" instead of "Translated by".

FF: Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Trans. Metin Kıratlı, Ankara: TTK, 9. Edition, 2004, 78.

SF: Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 78.

B: Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Translated by Metin Kıratlı. Ankara: TTK, 9. Edition, 2004.

Book Chapter:

FF: Hakan Uzun, "Atatürk Döneminde İzlenen Kültür Politikasına Genel Bir Bakış", *Cumhuriyetimizin Kültür ve Eğitim Politikaları*, Ed. Fatma Bıkmaz, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2017, 209-222.

SF: Uzun, "Atatürk Döneminde", 221.

B: Uzun, Hakan. "Atatürk Döneminde İzlenen Kültür Politikasına Genel Bir Bakış", *Cumhuriyetimizin Kültür ve Eğitim Politikaları*. Edited by Fatma Bıkmaz. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2017: 209-222.

Journal Article:

FF: Necdet Aysal, "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Sosyal ve Kültürel Çalışmalarına Bir Örnek: Osmanlı Denizcilik Yurdu", *Journal of Atatürk Yolu*, 67 (2020), 41-74.

SF: Aysal, "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin", 41.

B: Aysal, Necdet. "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Sosyal ve Kültürel Çalışmalarına Bir Örnek: Osmanlı Denizcilik Yurdu", *Journal of Atatürk Yolu*. 67 (2020): 41-74.

Journal Article (electronic):

FF: Kadri Unat, "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü Kutlamaları: Başkent Ankara Örneği", *Turkish Studies*, 16/2 (2021), 773-787, doi.org/10.7827/TurkishStudies.49164, Accessed 16.06.2021.

SF: Unat, "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü", 773.

B: Unat, Kadri. "Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Dönümü Kutlamaları: Başkent Ankara Örneği", *Turkish Studies*. 16/2 (2021): 773-787. doi.org/10.7827/TurkishStudies.49164. Accessed 16.06.2021.

Newspaper Article:

FF: Mümtaz Faik Fenik, "Dünya Harbi Bitti", *Ulus*, 15 August 1945, 1.

SF: Fenik, "Dünya Harbi Bitti", 1.

B: Fenik, Mümtaz Faik. "Dünya Harbi Bitti", *Ulus*. 15 August 1945.

Encyclopedia Entry:

FF: Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Vol. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 1422-1435.

SF: Akşin, "İttihat ve Terakki", 1422.

B: Akşin, Sina. "İttihat ve Terakki", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Volume 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1422-1435.

Thesis or Dissertation:

FF: Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*, PhD Diss., Ankara University Institute of Turkish Revolution History, 2017, 147.

SF: Kılıçoğlu Cihangir, *İkinci Meşrutiyet'ten*, 147.

B: Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem. *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*. PhD Diss., Ankara University Institute of Turkish Revolution History, 2017.

Archive Document:

FF: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0.6-32-38, (28.11.1923).

SF: BCA, 30-10-0-0.6-32-38, (28.11.1923).

B: *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).*

Website Content:

FF: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak->. Accessed 16.06.2021.

SF: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak->. Accessed 16.06.2021.

B: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ankara-universitesi-radyosu-dunyaya-19-mayis-ozel-yayini-yapacak->. Accessed 16.06.2021.

NOTE: The types of works to be added to the Bibliography should be arranged in the following order and under these headings:

Archives

Official Publications

Copyright Works

Periodicals

Internet Resources

Oral History Interviews

NOTE: **Appendix** should be indicated at the end of the manuscript, a short information about the content of the document should be included and the resource of the document should be written in accordance with scientific citation rules below the appendix.